

MAGYAR NYELVŐR.

MEGINDÍTOTTA

SZARVAS GÁBOR.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA NYELVTUDOMÁNYI BIZOTTSÁGA

MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI S KIADJA

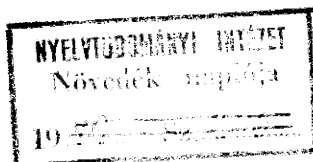
SIMONYI ZSIGMOND.

XXVIII. KÖTET.

BUDAPEST.

AZ ATHENAEUM IROD. ÉS NYOMDAI R. T. KÖNYVNYOMDÁJA.

1899.

F 4224 / 75

Lelt.
1980.

Lelt. rev
1965

A MAGYAR NYELVÖR

1899. ÉVI DOLGOZÓTÁRSAI ÉS GYŰJTŐI.

Ádám Imre	Fekete Antal
Ágai Adolf	Fenyő Miksa
Albert János	Ferencz Miklós
Antibarbarus	Fischer Izidor
5 Arany János	45 Fleischmann Jenő
Ásbóth Oszkár	Fodor Ignác
Baksay Sándor	Forgon Pál
Balassa József	Földes Miklós
Bálint Kelemen	Frecskay János
10 Balkányi Kálmán	50 Frommer Rudolf
Bán K. Aladár	Fülöp Sándor
Bánóczy József	Füredi Ignác
Bársony Gyula	Galgóczy János
Bartal Sarolta	Gedai József
15 Bartha József	55 Geöcze Sarolta
Bartók Jenő	Gergulecz Gábor
Belányi Tivadar	Giesswein Samu
Bellaagh Aladár	Goldzieher Ignác
Benedek Elek	Gyarmathy Zsigáné
20 Benkő József	60 Györök Leo Gy.
Beöthy Zsolt	Gyulai Ágost
Bérczi Fülöp	Halasy Aladár
Bódiss Jusztin	Herman Ottó
Bokor János	Horger Antal
25 Borbély József	65 Horváth Gyula
Borsodi Miklós	Hortobágyi Ágost
Brán Lőrinc	Ilona néni
Czucza János	Iritz Róza
Csapodi István dr.	Jendrássik Ernő
30 Császár Elemér	70 Jenő Sándor
Csefkó Gyula	Jeszenszky János
Csendes Aladár	Joannovics György
Csizmazia Ferenc	Jókai Mór
Csűrös Ferenc	Kalmár Elek
35 Demjén Kálmán	75 Kallós K. Zsigmond
Dezső Kázmér	Kardos Albert
Domonkos István	Katona Lajos
Dorkalion	Kelemen (Wolff) Béla
Dorogsághy Dénesné	Kelemen Lajos
40 Esti Újság	80 Királyi Dezső

	Kieska Emil		Robitsek Ignác
	Kiss Ernő	130	Rokonföldi
	Kóbori János		Róna Jenő
	Komáromy Lajos		Sajó Sándor
85	Kosztolányi Zoltán		Sassi Nagy Lajos
	Kőrösi Sándor		Scherer Lajos
	Král Miklós	135	Schöffner Leó
	Krasznai István		Schulek Vilmos
	Krausz Sámuel		Schuchardt Hugó
90	Kriza János		Sebestyén Ede
	Kriza Sándor		Simonyi Zsigmond
	Kropf Lajos	140	Somssich Sándor
	Kulcsár Endre		Sörös Pongrácz
	Laczkó Mátyás		Strausz Andor
95	Lakatos Vince		Streicher Dávid
	Landori Endre		Stromp László
	László Géza	145	Suhajda Lajos
	Legányi Gyula		Székely Károly
	Lenhardt Ferenc		Széleskúti
100	Magyarország		Szigeti József
	Máté Lajos		Szilasi Mór
	Maurer Mihály	150	Szily Kálmán
	Melich János		Szinek Izidor
	Miskolczy Gusztáv		Szini Péter
105	Molecz Béla		Szinnyei József
	Molnár János		Szokolay Hermin
	Molnár Sándor	155	Szóts Gyula
	Nagyszigethy Kálmán		Szűcs Imre
	Navarra József		Tolnai Vilmos
110	Némedi Dezső		Tóth Béla
	Németh Ambrus		Tóth István
	Paal Gyula	160	Trencsény Károly
	Paál Sándor		Trencsény Lajos
	Papp Dániel		Turcsányi Andor
115	Pataj Iza		Turzó Ferenc
	Perényi Adolf		Vámbéry Ármin
	Peterdi László	165	Vázsonyi Izidor
	Pethő Gyula		Vésztői K. Julián
	Petz Gedeon		Vida Sándor
120	Pikler Gyula		Vikár Béla
	Pordán Manó		Vozári Erzsi
	Prikkel Marián	170	Vutkovich Sándor
	Rába Sándor		Wagner János
	Radványi Aladár		Walentinyi Samu
125	Ralovich Lajos		Wasykiewicz Viktor
	Rechnitz Ignác		Zilahy József
	Rechnitz Lajos	175	Zolnai Gyula
	Réthei Prikkel Marián		Zoltvány Irén

MAGYAR NYELVŐR.

Megjelenik minden hónap 15-én
három ívnyi terjedelemben.

Szerkesztő
SIMONYI ZSIGMOND

Szerkesztőség és kiadó-hivatal
Budapest, NewYork palota.

SZEMÉLYNEVEK MINT KÖZNEVEK.

A nyelv a maga eszközeiben kifogyhatatlan. Alakít, hogy ronthasson s a romokból újat épít; ezerféleképen gyúrja a szavakat, változtatja jelentésüket; vándoroltatja egyik nemzet ajkáról a másikéra, miközben a szó veszít régi jelentéséből egy-egy vonást, hogy másokkal gazdagodjék; új fogalmakat kifejező szavakat alkot összeolvadással, höl az előbb két külön rész közül majd az egyik, majd a másik veszti el teljes jelentését; majd mindakettő, hogy mintegy kémiai vegyületben, teljesen új alakban jelentkezzen; majd megmarad az alak, de a tartalom, az értelem módosul, úgy hogy alig ismerünk a metaforák, metonímiák, figurák és trópusok retortáiban megszenvedett szóban az eredetire. Hát még ha e sok komoly folyamathoz hozzájárul a humor is, mely szintén nem egyszer követel részt a teremtésben! Ilyen humor nyilatkozik a nyelvben például akkor, mikor személyneveket használ fel új szóalkotásra. Azt hihetné az ember, hogy a személynévben már bevégezte a szó pályáját, ennél tovább már nem mehet, itt meg kell állnia a fejlődésnek, hiszen határozott célját elérte, több már nem is lehet belőle. Mit kívánhat a görög *stephanos* többet, mint hogy *István* alakjában, eredeti jelentéséről, a *koszorúról* teljesen letéve, embert jelentsen? Csakhogy evvel a nyelv nem törődik, lerántja magas polcáról s a dicsőnek, koszorúsna nevé, mint *Istók* indul el Léváról, hogy bekukkantson Debrecenbe s azontúl bolond legyen jelentése. A nagy római családnév, *Antonius* hülyévé, együgyűvé *antalodik*, hogy manapság lírai költőink legszebb verseiben benünket *elandalítson*.

Minden nép nyelvében megtaláljuk azt a különös jelenséget, hogy a közhasználat a személyneveket valamely külön tulajdonsággal ruházza fel, sok esetben állandó jelzőt tesz melléjük és így köznevekké teszi. A nyelv mintegy szemléletességre akar szert tenni ily módon, mert a legtöbb esetben az illető név épen csak az általános *ember* szót helyettesíti, hogy így mintegy testet öltson,

színesebb legyen, tehát alapjában nem más mint trópus: személyesítés. Legnagyobb bizonyítéka ennek az, hogy ezek közt a köznévvé lett személynevek közt leggyakoribbak a mindennapi, általánosan elterjedt nevek: Péter, Pál, Mihály, Katalin, Ilona; s az elsőség ebben föltétlenül a János-é, mert az szerepel legtöbbször valamennyi nép szólásában. Természetesen van más alkalom is, mely a személynevet ilyenné teheti: hozzáfűződő adoma, napja a kalendáriumban, bibliai vonatkozás, szereplése valamely mesében, hol állandó jelző kíséretében hűsödik. Néha annyira összeolvad jelzőjével, hogy többé nem is érezzük benne a személynevet, melléknévként használjuk (v. ö. *fruska, fajankó, lázár*), sőt igévé is tesszük (v. ö. *mátézik, antalodik, jakabol, lajcsizik* *).

Mielőtt magyar személyneveinket tárgyalnám, hadd említsek néhány külföldi példát.

Az ostobát következőképen hívja a német: *dummer Töffel* (Kristóf), *Peter, Hans* (Jancsi), *Matz* (Mátyás) (sokszor a *dummer* jelző nélkül is), *dumme Grete* (Margit), *Liese* (Erzsébet); a bolondost: *Hans Narr, Hanswurst, Kasper, Kasperl* (Gáspár); *) a lustát: *Faulenzer* (fauler Lorenz = Lőrinc), *faule Trine* (Katalin), *Grete*; a gondatlant: *Hans ohne Sorgen*; a szelest: *Hans Dampf*; a kotnyelest: *Hans (Dampf) in allen Gassen*; a makacs embert: *Nickel* (Miklós); a szörszálhasogatót: *Umstandspeter*; a fősvénynél *Schmalhans* (sovány János) a szakács; a képzelődő és hencegő: *Faselhans* és *Prahlhans*; a Jean-nal való összetételeknek se szeri, se száma: *Schlendrian, Lahmian, Schöbian, Stolprian, Grobian* stb.; magamagát a német *Deutscher Michel*-nek nevezi (v. ö. Magyar Miska).

A franciának az oktondi: *Jean logne*; a Paprika Jancsi: *Jean potage* (leves Jancsi); a rekruta: *Jeanjean*; egyik káromkodásuk *Jean foutre*, ami Alvinczy óta mint *zsámfutter* (*-terrem-tette*) nálunk is meghonosodott.

Az angoloknál a *Jack Pudding* bohóskodik; az ábrándozó: *John a dreams*; a parlagi ember: *country John*; ő maga: *John Bull* (bika), az ördög pedig *öreg Henrik*: *old Harry*. *Jack* a Jancsi mellett még fajankót, betyárt, matrózt, csizmahúzó, kulacsot, lobogót is jelent, összetételekben meg még hús annyit.

* *Bőrijánoskodni*: részegeskedni (a moldvai csángóknál Nyr. 5:89), nyilván valami Bőr Jánosról. *Megmihályosodott*: megdöglött (Nyr. 11:450), talán sz. Mihály lováról. Vö. még *misková, miskárol* (MTsz.) a tót *miškovať* igéből és *miškár* főnévből (l. Miklosich, Etym. Wb. 198. és 185). — Szerk.

*) *Σ Phil. Közl. 5: 331, 322, 18:200 és Lindemann's EPh K. 18:200*

Hogy *Uncle Sam* és *Brother Jonathan* a derék yankee odaát, azt mindnyájan jól tudjuk.

Nézzük már most a magyarokat. Nem vettem fel a sorozatba azokat a neveket, melyek bár előfordúlnak szólásainkban, de önálló jelentést nem képviselnek és csak annak az adomának megmaradt töredékei, melyből a szólás keletkezett, például: éldégél, mint Marci Hevesen; akkor még Bartók Erzsi is pártát viselt; kapkod mint Bernát a mennykőhöz; belevesztett, mint Bertók a csíkba stb. Nem említem továbbá az élelapok és népszínművek alakjait: Sanyaró Vendelt, Mokány Bercit, Mindenváró Ádámot, Lengenádfalvi Kotlik Zirzabellát stb., mert bár ugyanoly módon jöttek létre mint a felsoroltak, nem erednek a régies vagy közbeszédből, hanem önkényes alkotások (bővebben szól róluk Tóth Béla, Szájrul-szájra, 230). Lehetőleg »tárgyi« csoportokba rendeztem az anyagot, ami célszerűbbnek látszott, mint a nevek betűrendje.

1. A név általában embert, vagy valamely névmást helyettesít: *Pétertől Pálhoz küldték, futkosott*: egyik embertől a másikhoz, hasonlít a németből került szóláshoz: *Ponciustól Pilátusig*, azaz mindenkihez. — *Ha Péter nem akarja, akarja Pál*: ha az egyik nem, akkor a másik. — *Péter és Pál*, összetartozó két embert jelent, barátot vagy ellenséget (mint Arany Fülemüléjében). — *Se Péterre, se Pálra nem hajtok*: sem egyikre, sem másikra. A két név lehet, hogy a naptár révén került együvé (június 29.), de bizonyára a betűrím, az allitteráció is hozzájárult. — Alkalmatlankodó kérdezőnek, hogy: »ki mondta?«, azt feleljük: »*Senki Pál*« (Arany keserű húmorral magát nevezi így, Hátrah. M. Rögtönzések); más nyelvben is megvannak ezek a szólások és közmondások: *amihez szokott Jancsi, azt cselekszi János*; *ha Jancsi lop, János biztosan felakad*; *mihez szokott Jancsi, János el nem hagyja*; *amint János fújja, Jancsika úgy ropja*; *János bátya is Jankó volt még akkor*; *amit Miska megtanul, Mihály sem felejt el*; ezekben a kicsinyített *Jancsi*, *Jankó*, *Miska* fiatalt, gyerekkorú embert jelent *Jánossal*, *Mihálylyal*, a felnőtten szemben (v. ö. *was Hänschen nicht lernt, lernt Hans nimmer mehr*, stb.). — A *senki*, *valaki*, *akárki* helyett mondjuk gyakran: *Pityi Palkó*; — *azt a kis Kati is megteheti, tudja*: akárki, még pedig ilyen értelemben: akármilyen gyenge, közönséges ember. — *Az még csak Kis Miska* (írhatnók: kismiska) *volt ahhoz képest*: semmi, jelentéktelen dolog.

2. A nemzeti jellem típusa, fajképe *Magyar Miska*, aki *magyarmiskásan* gondolkozik, cselekszik és iszik. A németeknek is megvan a *Deutscher Michel*-jük.

3. A bizalmas megszólítás *Péter bátya*, amiért is: *nincs a hadban* (újabb változat: *a pénzben*) *Péter bátya*. A pityókos ember pedig bizalmaskodva hirdeti az egyenlőséget: *én is János, kend is János, az Isten is János, ígyünk János!*

4. Testi tulajdonságot, mind kiválóságot, mind fogyatkozást, jelzős névvel szeret kifejezni a nyelv. A vasgyúró neve *Erős János* vagy *Jancsi*; ha nagyon langaléta és vézna, akkor: *Nagy Jordán* (még ha nem is zsidó); ha magas is, kövér is, akkor: *Mahomed*. — Aprajának neve: *Hüökköm Jancsi*, *Hüvelyk Matyi*, *Babszem* vagy *Tökmag Jankó* (a *Borsszem Jankó* azonfelül még csíp is). — Agg ember: *Mathuzsálem*, asszony: *Rebeka* vagy *vén Sára*, bibliai eredetű nevek. — Bicegő cselédleány: *Sánta Kata*, aki különben az égen, mint csillagkép viszi az ételt a *Kaszás* után. — Süket-némát *Kuka Jani*-nak, meg *Kuka Zsuzsinak* híznak Csallóközben. — *Vak Laci* örül a félszemének, *vak Pali* és *vak Péter* pedig szétnéznek a veremben, ha igaza van a szóláshasonlatnak. — Aki gyenge szemű, az *Vak* vagy *Vaksi Pila* (Ilona), ebből a tudákosság már *Vak Sibilla*-t is csinált. — A testre gyengét, (néha átvitt értelemben lelki gyengére meg gyávára is értik,) *Szent Gergely* meg *Balázs vitézének* mondják, ami annyit jelent mint *iskolás gyerek*, mert *Gergely napkor*, másutt *Balázs napján* az iskolás fiúk zászlóval, kardosan, fölpántlikázva járják be a falút (Gergelyjárás, Balázsjárás v. ö. Ethnographia 6: 322; Abafi Figyelője 3: 277).

5. Nem testi sajátságot is fejez ki a nyelv ily módon. Az első megint a bibliai *bölcs Salamon*; aki keveset beszél, de okosan cselekszik, arról azt mondják: *tudja Pál, mit kapál (kaszál)*; — a frissen, serényen sürgölődő asszony: *szapora Margit* (néha a szelesen beszélőre is mondják); — a mesék királynője *Tündér Ilona*; falúról falúra jár a magát dicsérő *Olesó János*, gyakran azonban a vevők *Drága János*-ra fordítják le; — az erős kezű ember pedig, kitől minden képmutatás és alattomoság fél: *Ördög-üző Fábán* (Kresznericsnél: *Ördögütő*).

6. Leggyakoribb a hibák elkeresztelése, ami természetes is, mert ezek sokkal felőtlőbbek, szinte kínálkoznak a gúny lódásra, csúfolkodásra. Az akaratos, makacs fejű ember: *Akaratos Kelemen*, még rímjáték is van rá: *Kelemen, kelletlen*; azt is mondják rá,

hogy: *Péter-fejű*, ami valószínűleg vonatkozás Péter apostol makacs tagadására; ezzel kapcsolatos ez a szólás is: *Péterkéjét (Petikéjét) letenni*, azaz letenni makacs szándékáról, nézetéről. — A haragjában hirtelen kipirulóra mondják, hogy *kiveri szent Antal tüze*; *szent Antal tüze* különben az arcnak beteges pirosságát, valami bőrbetegséget, orbáncot is jelent. — Igen sok kifejezés van az együgyű asszonyos, papucshős férfiúra: *Anda Pál hadába való*, *Jutka*, *Katapila*, *Katipila* (Katalin + Ilona), *Simon bíró*, *Simonka* (a német *Sie-mandl* v. ö: Nyr. 21:294.); aki pedig férfi létére bele szeret avatkozni az asszonyok dolgába, kivált a konyhában szeret láb alatt lenni, az *Katus*, *Katuska*, *katicáskodik* a fazekak körül. — A bolondot, féleszűt jelentő kifejezésekből egész anthológiánk van. Maga az *Antal* név is, miért, miért nem, már a régiségben is annyi, mint együgyű: *Megjött Antal Budáról, zöld ágat is hozott orrában; ki hinné, hogy Antal is böjtöljön*; *Antal harasztjára bocsájtotta: ragyon módja benne, mint Antalnak az ebüttésben*; *Antal a fejed*; *antalul* felelni, beszélni; *antalkodik*, *antalkodás*, *antalodik*, *el és neki antalodik* s végül a mai *andalodik* is mind az együgyűség jelölői a régiségben, ma úgy látszik, legalább részben, ez a jelentés eltűnt (v. ö. Nyr. 10:405). — *Bolond Istók* csak épen bekukkantott Debrecenbe, aztán rögtön visszafordult; *Bolond Jancsi*, *Jankó*, *Mihók*, *Miska*, *Misi* — *Bohó Misi*, *Miska* — *Guba Jakab* inkább bolondozót, félnadrágot jelentenek, azért mondjuk a sokat bohóskodónak: *eredj te Mihók, ugyan nagy Jankó vagy*. Ösmeretes *Világben* az ő furcsa és nevetséges történeteiről. A mesében különben *Bolond Jancsi* és *Bolond Kata* házások: *két bolond, egy pár*, akik mindent fonákul tesznek, de azért mégis csak megélnék. *Hetre Pila* (Ilona) megint az együgyűek közé tartozik; úgyszintén *Bolond Samu* is, ki a híres *Samu nadrágjának* birtokosa (Nyr. 25:558); ide tartoznak a palóc *Móci Palya* (Pál), *Bolond Pësta* és *Cigán Pësta* is (Nyr. 23:28), meg a féllábon ugráló *Matu Bence* (Nyr. 27:558). Az eszelős bolondról mondják, hogy: *lajcsizik*; akinek pedig nem elég éles az esze, azt igen elnésen *Szent Lukács íródeákjának* mondják, mert a keresztény szimbolikában Lukács apostol jelvénye a szárnyas ökör, úgy mint Márké az oroszlán, Jánosé a sas és Máté apostolé az angyal. E helyen kell említenünk *Paprika Jancsit* is, aki különben újabb keletű alak és alkalmasint a bécsi Wurstlprater *Hanswurst*-jának utánezata. Sajátságos, hogy a bohózatok e főalakja, ki együgyű-

séget tettetve okosabb és ravaszabb mindenkinél, általában a nemzeti konyhából veszi nevét: a német *Hanswurst*, a francia *Jean Potage*, az angol *John Pudding*, *Punch* (az olasz *Pulcinello*-ból, 1710-ben még *Punchinello*-nak hívják), a hollandus *Pickelhäring*, az olasz *Maccheroni*, *Maccaroni*; ki adta a mi *Paprika Jancsink*-nak a nevét, nem tudom.

A fészülködni nem szerető lány: *Borzas Kata*, ez azonfelül kedves mezei virág neve, a *Nigella arvensis*-é. A *Cifra Jutka*, *Cifra Panni*, *Páva Juci* nagyon szereti a ruhát, pántlikát s aki hiú dolgokon kap, az örül azoknak, mint *Jutka a piros papucs*nak.

Nem jó híre van *Hazug Gábor*-nak, aki néha *hazugabb a Kis Ihus fiánál* és nála a soknak száma nincs, mint *Kis Ihus fiának*; *Csalóka Péter* pedig szeret *jakabolni*, csalni, mint az ó-testamentomi Jakab (*jakabolni* valakit azonfelül még azt is jelenti, parancsolgatni valakivel). *Tótdítsd Jakab* párja *Háry János*-nak, aki valóban élt is (l. Tóth B. Szájrul szájra, 126. l.); *For-díts Marci* szavának sem lehet hinni, mert ha hivatkozunk rá, úgy elcsavarintja értelmét, hogy nem tudunk eligazodni rajta; *Hamis Kaifús* is alattomos ember, de leggonoszabb az áruló apostol, a *Júdás*, pedig sokan követik ebben, sokan *júdáskodnak*; *Maris*-ről azt tartja a közhit, hogy *mind hamis*, de azért aki a legények fejét elcsavargatja, az az *Ördög Panna*. Ha nem hisznek szavunkban, bizonyítjuk, hogy: *Bandi legyek*, huncut legyek, ha nem igaz, de azért találkozik elég *hitetlen Tamás*, aki *tamás-kodik* s azt mondja: *Tamás vagyok benne*, nem is gondolva rá, hogy az új-testamentumból beszél.

A ruháit szaggató, játékait összetörő gyerek: *Rontó Pál*, ha pedig ebben a hibájában fel is nő: *Garázda Péter* vagy *Garázda Pál* válik belőle. *Kósza Jutka* soha sincs otthon, hanem *Falufarka Kati* (*Kata*), *Utea Kati*, *Utea Peti* v. *Pista* és *Mindenütt Istók* társaságában lebzselnek az utcán; ha valahol valamit láttak, hallottak, rábízzák *Mondá Sári*-ra, meg *Falu Katá*-ra (aki férfi is lehet, v. ö. Katuska), ezek aztán házról házra viszik a temondát; csak a maga kíváncsiságát elégíti ki *Kandi Pál*, aki előtt nincs se sövény, se kerítés, se bezárt ajtó, mindenen keresztül lát, mindent felkutató; sok bosszúságot szerez a süldő *Fruska* (*Fruzsina*), aki kíváncsi is, kotnyeles is, nyelves is, és idegenek előtt rendszeren olyat beszél, amit szülei s a háziak rejtve rejtene.

Könnyű Katót (*Katit*) *táncra vinni*, mert magának is kedve van rá, könnyelmű, nem töri sokat fejét komoly dolgokon, pedig

a sok dínom-dánom után jön a szánom-bánom s akkor: *Vége Vig Andrásnak*. — *Álmos Pila*, a hová ül, szunyókál, későn kel, korán fekszik; *Pipa Jani* és *Naplesi Jankó* egész áldott nap a lábát lógatja, a munkához nem fülk a foga, de a pipa soha ki nem hül a szájában; *Lusta Kati*, *Röst Ferkóval*, *sűrög-forog egy korsóval*, de azért odabenn szomjan halnak az eniberek, különben is *Lusta Kati*, *rest anyának a lánya*; a földet is fölveri a gaz, mert *Parlag Péter kapálja*, *Muhar Maris gyomlálja*; — június 27-e körül sem jó dolgozni a mezőn, mert tűz a nap, a béres elbágyad, *felül neki Lackó*, *fölül rá a puha Laci*, *László a nyakán ül*, *nyakába teszi Lackó a körtét*, *hozzá köti Laci a lovat*, szóval elrestül. (V. ö. Lehr, Arany Toldija I, é. 2. verssz.) Bőviben vannak az ilyen szólások, melyek a kalendáriom valamely napjához fűződnek; a német *Bauernregel*-nek nevezi, pl.: *Áldott szent Gyurka*, *átkozott szent Mihály*, zemplényi cigány mondás, mert április 24-vel vége a hidegnek, szept. 29-vel pedig megint kezdődik; *ugyan csak tüzel az Illés*, július 20-án nagy a forróság; *Leveles Jakab*, május elseje, tavaszünnep, innen: *nem minden nap Jakab nap*: rád is kerül még a sor, teneked is kijut még; *Lőrinc belehu...ozott a vízbe*, augusztus 10-kén hűsül a víz, nem jó fürdeni. Ugyancsak Lőrinc napja után már nem jó a dinnye, megszotykosodik (azt tartották régen, manap akkor van javában), de azért a rohadó, szotykos dinnyére ma is mondják: *Lőrinc van a dinnyében*, *belef. sott Lőrinc*, *lőrínces*, *lőríncesedik már*. *Bornak szent Márton a bírása*, november 11-e körül kezd tisztulni, akkor látszik meg, milyen lesz; *Mátyás ront ha talál, ha nem talál csinál*, t. i. jeget februárius 24-én: *Mátyás*, *Gergely két rossz ember*: hideg napok, Gergely március 12-én; *búsul, mint a cigány szent Mihály napján*; *fél, mint a cigány szent Mihálytól*; *meglapul, mint a légy szent Mihály napja után*; *szent Mihály után, ha harapó fogóval húznák is, még se nő a fü*, mert szept. 29-én már hidegül az idő; *Orbán ereszti a bogarait*, május 25-e körül rajzik a méh; *Orbán megrázta szakállát*, késő havazás és dér; *Orbán az utolsó*, de egyszersmind legveszedelmesebb fagyos szent; *Orsolya, a káposztát gyálulja*: október 21-én legjobb a káposztát begyálulni; *ha Pál fordul köddel, ember meghal döggel*, januárius 25-én köd ragadós betegséget jelent; *nyakába vetette már Peti a körtvét*: június 29-e meleg, elrestít, l. *Lackó*; *közeledik Simon Judás*, *jaj te néked pöre gatyás*, október 28-a után fázik a pusztai pásztornép; *fénylik Vince*, *megtelik a pince*, ha januárius 22-én szép az idő, akkor lesz bor, stb.

A nyafogó gyereket evvel csúfolják: *Cini cini Péter bátya, néked hegedűnek*. A nyughatatlan, szeszélyes ember *olyan mint az Orbán szele* (l. fent), *egész Orbán lelke, jár-kel mint az Orbán lelke, ügyeleg mint az Orbán lelke a pokolban*, ez valamilyen babonás hit maradványa; aki nem szeret soká egy helyt szolgálni, *Szegődi Mócsi* a neve és *annak mindennap Dömötör napja*, t. i. október 26-án szoktak volt a juhászok helyet cserélni. — A tanulni nem szerető, műveletlen ember *Parlagi Jancsi* marad élete fogytáig. — A részeses szeret *bőrjánoskodni*, vagy *fölteszi Orbán süvegét*, ha asszony, akkor *szent Anna kontyát*. — Szegény ember megint a bibliából kapja a *Lázár* nevet. — A szeles ember netovábbja *Balázs*, aki mindig jót, nagyot akar, de szeleverdiségében vagy elrontja dolgát, vagy ráútn, némely ember azért bolondnak, hőbörtösnek is tartja; ezért mondják: *elég hogy Balázs a neve, hetedfél Balázsnak csak egy esze, amúgy Balázs módjára, örül neki mint Balázs a hurkának, megbecsüli mint Balázs a hurkát: Hübelé Balázs, lovat ül az Isten, s aki ilyen szeles bolond, az adósa Balázsnak; különben Szélpál is a neve; — ha fehércseléd, akkor Szélborka (Boriska, Borbála), Futri Kati, Széli Kata, Szeles Margit, kiről azt tartja a közmondás, hogy Margit asszony, deres ló, ritkán válik benne jó. — Aki hirtelen eltűnik, ideje korán elsökkik, szóval kámforrá válik, az Oldal Pállal beszélt. — Az ügyetlen ember neve Süssü Bence; ha társaságban, kivált lányok közt nem tud mozogni, keze-lába útjában van, igen és nem-en kívül egyebet nem szól, azt is lassan mondja, akkor Fajankó. A veszekedő emberek mátéznak.*

Nem találok magyarázatot rá, hogy mért mondják: *Gáspár van a sajtban*, ha kukacos.

A nép hümora ebben még élettelen tárgyakra is kiterjed, a fakulacsot *veres Gyurkó*-nak, v. ö. *a vörös-gyurkó ütött le téged az inadról*. Wagner Phras. 330; az öt-hat iccés cserép kancsót *Mihóknak*, *nagy Mihóknak* híja; *a legjobb prókátor* pedig *a tokaí Antal*, tudniillik *antalag, átalag*, melynek néha még *Antalkó* is a neve; a diák a cipót *marci* néven ösmeri sok helyt.*

* Igen különös szólások a következők: *kinek-kinek az ő Péterkéje (Petikéje) fáj*: mindenki a maga baját emlegeti; — terhes asszony mindent ehetik amit megkíván, mert különben: *elveti Petikét (Péterkét, azaz elvetél)*. Ennek a kettőnek magyarázatát nem tudom; talán az *appetitus* valamilyen elváltozott alakjával van dolgunk (v. ö. jó az *etyepetyém*: Mikes). [*Elmegy a Péterkéje, leesne a Péterkéje Péterkáját letenni*: ezeket a szólásokat tárgyalja s belőlük magyarázza a *pete* szót Zolnai Gy. NyK. 26:372. — A szerk.]

Mint hogy a tulajdon- és személynévnek köz-, melléknévi és igei használata több mint pusztá játék, mert nem egy érdekes adatot nyújt a nyelv lélektanához, érdekes volna a közöltem töredekés jegyzeteket minél jobban kiegészíteni. Érintették a kérdést *Simonyi* (Andalodik; Nyr. 10:405) és *Kemény Ferenc* (Nemzetközi hasonlatok, Egyet. Philologiai Közlöny, 22: 836).*

20. 221
21. 575

TOLNAI VILMOS.

A NÉMET NYELVBŐL MEGHONOSULT SZÓLÁSMÓDOK.**

Nyelvünk anyagának gyarapodását igen találóan lehet összehasonlítani fajunk szaporodásával.

A magyar nemzet már a honfoglalás idején, sőt azelőtt is, különböző népfaj vegyülete vagy keveréke volt, amelynek csak

* Van e tárgyról egy tartalmas német program-értekezés, mely művelődéstörténeti szempontból csoportosítja az anyagot: Gustav Krueger, Eigennamen als Gattungsnamen (Kgl. Realschule zu Berlin, Realgymn. Bericht 1890—1). L. még Simonyi: MNyelv. 2: 203, Lehr, Toldi 54, Zeitschrift für den deutschen Unterricht 7: 625, Nagyszigethi K. *Aggastyán* (*Agoston*-ból) Nyr. 17: 529, Kúnos Ignác: *Kaján* (*Kain*-ból) 11: 450, és Szarvas G. 17: 433: *Göncöl* (< ném. *Künzel*, vagyis *Kunz*, *Konrad*). U. o. 437 említ Szarvas keresztnevekből vált állatneveket: *mátyás*, *mackó* (< tót *macko*, tkp. Mátyás) stb. Szarvas példáihoz csatolhatók még: *Bertalan* e. h. számár Nyr. 8: 86., *bence*: *nyúl*; *butykás kató*: búbos pacsirta 9: 184; *fűs-kata*, *katica*, *katalinka*: bogárnevek. Néha még élettelen tárgyra is átmegy az emberi név pl. *Samu*: a vontató alatt a rudasfát tartó fa 6: 232. (v. ö. még: »*Jancsi-bankó* az a pénz, amit csak a *Laci-konyhában* lehet elkölteni.« Borsszem Jankó 1440. sz. 10.) — Tolnai V. gazdag gyűjteményéhez csak még egy-két érdekes esetet említünk: *radó*: a) veszekedő, b) bujtogató, c) adóbehajtó (ebben az értelemben alkalmasint a *rovó*-ból elrontva), d) piszkos, mocskos MTsz. Ez utolsó jelentéshez való a *ruha-radó* MTsz.: ruharontó, melyet Budenz MÚSz-ában a finn *runto*, *runta*, *tör*, *zúz* igéből magyarázott. Mindezek a *Radó* névből, valamint *ruha-rézmán*, *ruha-rézmin*, csonkítva *ruharéz* és egyszerűen *rézmin* is uo. a *Rézmán* (Erasmus) névből. *Lőkös*, *fél-lőkös*, *töröm-lőkös* ügyetlen, szeleburdi stb. a régi *Lőkös* névből. *Apalín* (*Ez asszonyos puhaságra és apalín lágyúságra soha sem szokik az én lelkem« Kónyi, Ábel 22: zu dieser weibischen Weichlichkeit; apalín ember: asszonyos természetű, katuska ember, gyáva CzF.): Apollónia. — Vö. még a németben *Racker* < *Radger*, *Rüpel* (amiből ami *rüpökünk*) < *Ruprecht* (eredetileg *Rud-precht* = Ruhmesglanz!), *Lip-pel* < *Liutprecht*; az angolben *Tom-cat* kandur, *Jack-ass* számár stb.

A SZERK.

** Szívesen közlöm ezt az anyaggyűjteményt s összeállítására magam is buzdítottam a szerzőt. A szólások eredetét a nyelvésznek ép oly érdemes, és sokszor még érdekesebb föl kutatni, mint a szókét. A szólások keletkezése

magvát, alapanyagát alkotta a tiszta magyarság. A vegyülés, a keveredés folyamata egy ezredéven át — mondhatjuk, szünet nélkül — tartott és tart napjainkban is. Gyarapító hatása szemmel látható. Mert nem pusztán az anyatörzsből sarjadzott hajtások, hanem a beoltott idegen ágak is számottevők abban, hogy nemzetünk oly terebélyes nagy fává lombosodott, mely nemcsak hogy egy ezredév viharait nemesen kiállotta, hanem büszkén emelkedik föl, s derekas helyet foglal el a nemzetek nagy erdejében.

De éppen a vegyülés, a keveredés fogalmából magyarázható meg az a jelenség, hogy, míg az idegen elemek egy része teljesen beleolvadt a magyarság testébe, addig a másik rész többé-kevésbé megőrizte idegenszerűségét. A beoltott ágak sem forradnak össze mind teljesen az anyatörzsszel.

Nyelvünk életében ezeket a jelenségeket sorra észlelhetjük.

Már annak a Volga-parti lovasnak, akiben Beöthy Zsolt az ős magyarságot személyesíti, annak a pogány vitéznek a nyelve sem »szűztiszta« magyar nyelv volt. A végtelen rónaságon is szűk körre szorítkozó szemléletének s egyszerű érzésének kifejezései már vegyülve, keverve voltak a rokon és szomszéd népek nyelvének elemeivel. Az új, állandó hazában egészen idegen, más nyelvű népek áradata folyta körül nemzetünket. Ez áradattal egy ezredéven át tartó békés vagy ellenséges érintkezésünk, — az egyes hullámoknak velünk történt vegyülése vagy keveredése nyelvünkön is mutatja fejlesztő, művelő, átalakító, — de rontó hatását is.

Egy nyelv sem tud elzárkózni más nyelvek hatása elől; a magyar sem tette, tehette azt. Ha az átvétel inkább csak

néha meglepő világításban mutatja a nemzeti észjárást. Néha meglepő műveltségtörténeti emlékeket fődöznék föl bennük. Gyakran pedig épúgy jövevényeknek bizonyulnak nyelvünkben, mint az úgyn. jövevény-szók erről szóltam *A magyar nyelv* c. munkámban 1:129, sok szólás idegen eredetét magyarázta Tolnai V. Nyr. 25:496, szálló igékét Tóth Béla *Szájról szájra* c. könyvében. Ezekhez csatlakozik most az itt közölt gyűjtemény, melyet több más is fog követni. Az itteni összeállításához egészben véve hozzájárulhatunk, ámbár egy-két szólást talán az I. osztályból a II.-ba s néhányat a II.-ból az I.-be tehetünk át. Egyesek az itt említett szólások közül talán nem a németből, hanem más hazai nyelvekből kerültek (kiváncos volna a magyarban s a tótban vagy oláhban egyező szólások összcállítása), vagy pedig a latinból. *Függ vmitől v. vkitől*: ez már a kódexek kora óta közönséges; kétségkívül a latin *pendet* és *dependet* utánzása.

A SZERK.

a fogalmak jelölésében: szókban nyilvánul, az egyáltalán nincs ártalmára, ellenkezőleg, hasznára van a nyelvnek. Hiszen a nyelv is úgy bánik az idegen szókkal, mint a folyó a medrébe hullt kődarabokkal: addig görgeti, csíszolja, alakítja őket, míg szépen beilleszkednek a közhasználatba. Ha pedig valamely átvett szó mereven megtartja idegenszerűségét, azt úgys csak addig tűri meg a nyelv, amíg szüksége van rá, s azután — mint a Balaton a beléje dobott szemetet — kilöki magából.

Másképp vagyunk a szólásmódokkal.

Minden szólásmód a léleknek egy-egy darabja. Ezeknek átvétele már inkább káros mint hasznos, mert a nyelv szellemére vannak hatással; s ezek már oly mélyen bocsátják le gyökereiket, hogy — ha egyszer megfogamzottak — vajmi nehéz kitépni őket.

Nyelvünkben szép számmal vannak olyan szólásmódok, melyek különböző idegen nyelvekből honosodtak meg, de különösen fölös számmal vannak olyanok, amelyek a német nyelvből kerültek hozzánk.

A honfoglalás óta leghuzamosabb s legközvetlenebb érintkezésünk a németekkel volt és van. E szerint könnyen érthető, hogy aránylag a legnagyobb hatással ők voltak nyelvünkre. S mivel talán az összes nyelvek közt a németnek van a legnagyobb fölszívó, beolvasztó képessége: az is gyakori eset, hogy a nem német eredetű szólásmódok (különösen pedig szók) német révén jöttek át hozzánk. Amennyiben e hatás természetes volt, nem pedig mesterséges vagy épen erőszakos: károsnak nem is mondható.

Volt azonban a németnek mesterséges, vagy jobban mondva: mesterkéltné hatása is nyelvünkre. A század legelején megindult nyelvújítás és szépítés akarta ránk erőszakolni. Különösen a nyelvszépítés. E törekvésnek Kazinczy volt a vezére, s egymaga egy egész tábor küzdelmével fölérő harczosa. Kazinczy főképp a német irodalom utánzásával, német szellemben akarta megszépíteni nyelvünket, s ezt a célt fordításokkal, vagy, amint ő mondta: másolással kívánta elérni. Fordításaiban arra törekedett, hogy ne csak a művet ültesse át irodalmunkba, hanem, hogy »az író is általjöjjön minden szeretett sajtáságaival«. Tehát nemcsak gondolatot tolmácsolt, hanem *stílust* is utánozott. Művészi akarta tenni a nyelvet, s igen sokszor mesterkéltté tette. Az »idegen kecsek«-et másolva, nemcsak néhány költői módot honosított meg, hanem

utánozta a német nyelvnek minden fordulatát, egész szerkezetét. »A szépíró nem ismer — úgymond — főbb törvényt, mint azt, hogy írása szép legyen. Valami azon igyekezetét segélheti, az neki mind szabad, akár engedi a grammatika és a szokás, akár nem. Soha még hamisabb tanítás adva nem volt, mint az, hogy *usus dominatur in linguis*; sőt: az író parancsolja, hogy úgy legyen, s úgy lesz ... A nyelvrontás is tiszteletes, ha szépet, jót ád.« Ily meggyőződéssel új, költői trópusokat, »virágok«-at vélt átültetni nyelvünkbe, s nem ritkán gyomot plántált, vagy legalább is csinált virágokat árult. Nagy érdemei mellett nem tagadható, hogy hibázott is, ártott is sokat. Mert nemcsak az irodalmi nyelvre, hanem a köznyelvre is hatással volt Kazinczy. Maga mondja, hogy »nem kevesen és nemcsak szerelemben epedezők *phraseológiákat* csináltak« Gessner idilljeinek fordításából, s azokat betanulták, hogy így művelt társalgást sajátítsanak el. Az akkor meghonosult szólások egy része még most is kísért nyelvünkben.*

Kazinczy óta is nagyon sokat fordítunk németből. A szép-irodalom egynémely ága, a tudomány, az ujságírás még mai nap is sok tekintetben német nyomon járnak.

Olvasóközönségünk kezében sokáig javarészt német, vagy német kézből vett más idegen művek (regények) forogtak többnyire olyan fordításban, mely nem igen ütötte meg még csak a közepes mértéket sem. Ugyanezt lehet mondani a németből fordított vagy átdolgozott színművekről is. — Fordítani nem is könnyű dolog. A jó fordító művész legyen, ne pedig napszámba dolgozó mesterember; s mindennek előtt lelkiismeretes munkát végezzen. Értse teljesen a nyelvet, amelyből fordít, s tartsa tisztetben a magyar nyelvet, amelyen az idegen írot tolmácsolja.

Tudományos irodalmunk is jó részben idegen, főleg német művek fordítása, átdolgozása.

Végül említem a hírlapirodalmat, mely ma már annyira kifejezett, hogy az olvasó-közönség nagy részének — mondhatni — egyedüli szellemi táplálékát az nyújtja. Nagy baj, hogy ujságíróink között sokan vannak, kik a magyar nyelvet nem tisztán »kezelik«, hogy ujságjaink azokat a közleményeket, melyek nem hazai dolgokról szólnak, többnyire német kézből veszik, s hogy a sietős munka a legtöbbször fölszínességre vezet.

* L. Simonyi Zs. tüzetes értekezését: A nyelvújítás és az idegenszerűségek. M. T. Akadémia, 1891.

Ezek a főbb források árasztották nyelvünkbe a németből származó szólásainkat, melyek nemcsak az irodalmi nyelvben, hanem a közbeszédben is polgárjogot nyertek. Csakhogy e polgárjogot a nyelv törvénye a legtöbbször még nem szentesítette, s aligha fogja szentesíteni.

Az alább felsorolt német eredetű szólásokat két csoportba különítem el.

I. Vannak olyanok, amelyeknek mása, egyértékese nincs meg a magyarban, s így haszonnal gyarapították szóláskincsünket, s olyanok, amelyeknek mása megvan ugyan nyelvünkben, de már annyira meghonosodtak, hogy a kiküszöbölésükre való törekvés nemcsak sikertelen, de káros is volna.

II. Másodszor: nagyon elterjedtek olyanok, amelyek merőben ellenkeznek a magyar észjárással, kiirtásuk tehát föltétlenül szükséges.

Az egyes szólások az alapszó kiemelésével betűrendben következnek.

I. Meghonosultak és megtarthatók.

Ad. — Igazat ad vkinek (jemandem Recht geben). Ebben igazat adok neked. (Meghonosult germ. Kaz. még hibáztatta Arankánál, de utóbb maga is úgy írta. Simonyi: N. és m. sz.)

Ajánl. — Ajánlom magamat (ich empfehle mich). A magyar nép így köszön távozáskor: Istennek ajánlom (kendet, kenteket).

Ajtó. — A ki hátul — végül — marad, tegye be az *ajtót* (der Letzte macht die Thüre zu). — Ajtóstul rohan a házba (mit der Thür ins Haus stürzen, fallen).

Alma. Nem messze esik az alma a fájától (der Apfel fällt nicht weit vom Stamm).

Áll (ige). — Jót áll (gutstehen); kezeskedni. Ki áll jót arról? (wer steht gut dafür?); ki felel érte, arról? (Kaz. először hibáztatta Arankánál, később maga is használta. »Jót áll-e ő nekünk?« Egm. 241.) »Nem áll!« — hogy t. i. hibás, — jegyezte meg Arany J. Antibarbarus hibáztatására. Bizony evvel a »nem áll«-al együtt a németből jött, csakhogy meghonosult.

Állapot. — Más állapotban van (sie ist in andern Umständen); áldott állapotban van*; terhes, viselős, várandós.

* Ez is német eredetű: in gesegneten Umständen. — *A szerk.*

Április. — Áprilist járat valakivel (in den April schicken). Állítólag ős germán népszokás volt. Értelme: elbolondítani. V. ö. Április bolondja, május számara (L. Nyr. 25: 497).

Asszony. — Asszony viseli a nadrágot (die Frau hat die Hosen an). Úgy is mondják: a kalapot (népiesen: a gatyát).

Bak. — Bakot lő (einen Bock schießen). No te ugyan nagy bakot lőttél. Baklövés. Értelme: szarvashibát követni (magyarázata Nyr. 25. 497.)

Barát. — Barátja az erénynek (Freund der Tugend); tréfás szólás; még hozzá szokták tenni: — és a turós lepénynek, v. a turós csuszának, v. a töltött káposztának. Eredetére nézve azt állítják, hogy a Napoleon korabeli porosz Tugendbund tagjai szólították így egymást. (Tóth B. Szájmul szájra. 231.)

Bogár. — Bogara van (er hat Grillen). Bogaras. Neked mindig olyan különös bogaraid vannak. Az a bogara, hogy... (fixa idea).

Borju. — Bámul, mint borju az új kapura (er sieht mich an, wie die Kuh das neue Thor) l. Ny. K. 24. 356.

Deszka. — A világot jelentő deszkák (die Bretter, die die Welt bedeuten); a színpad körülírása; Schillernek *An die Freude* c. költeményéből ered (Tóth B.: Sz. sz. 340.)

Disznó. — Neked ma *disznód* van (du hast Schwein); *disznó*-ban van. Feltűnő szerencséje van. A kártyajátékból eredt szólás. (Nyr. 25: 497.) V. ö. Disznó szerencse; disznó szerencséjével játszik.

Dunszt. — Még csak *dunsztja* sincs róla (er hat keinen Dunst davon); nem is konyít hozzá; fogalma sincs róla.

Éhség. — Az éhség a legjobb szakács (Hunger ist der beste Koch).

Él. — Élére állítani vmit (etw. auf die Spitze stellen); elmérgesíteni az ügyet.

Élni. — Úgy éljek! (so soll ich leben); Isten úgy segéljen! (Nép. Dögöljek meg, ha nem igaz.)

Étvággy. — Evés közben jő meg az étvágy (während des Essens kommt einem der Appetit).

Fa. — Sok fától nem látja az erdőt (er sieht den Wald vor lauter Bäumen nicht). Wieland Geschichte der Abderiten c. művéből eredt. Tóth B. Sz. sz. 336.

Fej. — Fején találtad a szöget (du hast den Nagel auf den Kopf getroffen). Okos ember vagy, Nyr. 15: 87. A lövésnyelvből eredt szólás. Nagel = a céltábla feketéje; célgomb. (Nyr. 25: 497.) — *Fejjel* a falnak rohan, mén (mit dem Kopf gegen die Wand

rennen, wollen). — Elvesztette a *fejét* (er hat den Kopf verloren). Hamar elveszti a fejét; nagy zavarba jön. V. ö. Azt se tudom: hol a fejem. — *Fejére* nő vkinek (jdem über den Kopf wachsen). Elhatalmasodik vki fölött.

Fiaszkó. — Fiaszkót csinál, vall (Fiasco machen); mondják, ha vmi nem sikerül; kudarcot vall.

Flótás. — Szerencsétlen flótás (unglückseliges Flötenspiel). Állítólag Schiller: Kabale und Liebe c. drámájából. Tóth B.: Sz. sz. 338.

Fonál. — Elvesztette a fonalat (er hat den Faden verloren). Kiesett a sodrából.

Füge. — Fügét mutat (die Feige weisen); fikuszt, csipiszt mutat. Olasz eredetű szólás; valószínű, hogy a németből vettük át. (Nyr. 25: 497.)

Függ. — Attól *függ*, hogy... (es hängt davon ab...); azon fordul meg a dolog.

Fül. — Egész *fül* vagyok (ich bin ganz Ohr); csupa, merő fül vagyok; merő figyelem vagyok. — A fálnak is van *füle* (die Wände haben Ohren). V. ö. Dionysios füle.

(Folyt. köv.)

TRENCSENY KÁROLY.

R É S.

Irodalmi nyelvünk s valamennyi szótárunk e szónak csak egy jelentését ismeri:

Rés (így is: *rés*, *rös*, MTsz.; acc.: *rösset*, NySz.; plur. *rössök*, MTsz.): »ruptura, rima, hiatus, meatus; riss, spalte, gang« (MA., PP., SK., Kr., NySz.); »nyíladék, nyílás, repedék, hasadék« (SzD.); »öffnung an einem zaun« (Márt.); »oeffnung (z. b. an einem zaun), bresch, riss, ausflucht« (Fog., Tud. Zsebsz.); »általán nyílás, hézag valamely test részei között, különösen a részeknek erőszakos elválasztása által támadt nyílt közeg, pl. rés a megrepedt falon, a kerítésen, sövényen« (CzF.); »nyíladék, hézag« (Ball. 1873); »lücke, öffnung, spalt« (Ball. 1890).

E jelentésre alapították magyarázatukat az eddigi szófejtők is valamennyien. Dankovszky a német *riss*-szel, Miklosich az »öffnung im zaun« alapján az újszlov. *režati* (tátongani, stb.) igével, Budenz (MUgSz.) a finn *reikä*-vel (foramen, apertura) s a zürjén *rujž*, *rož* »loch« jelentésű főnévvel veti egybe, s Halász

Ignác is (Nyr. 10: 351) hajlandó, Miklosich ellenében, Budenz mellé állani.

Ha egy historikus vagy egy genealogus valamely népnek vagy valamely családnak az eredetét — a nélkül hogy e nép vagy e család történetét ismerné — egyesegyedül a mai tulajdonságok, a mai testalkat és jellemvonások alapján akarná meghatározni, ugyancsak rászólna, és méltán, a kemény kritika, hogy az ilyen délibáb-üzéssel jó lesz mentől előbb fölhagyni.

A magyar nyelvésznek több van megengedve. A legtöbb szó történetét még nagyon hézagosan vagy éppenséggel nem ismeri; kútforrásai száma igen csekélyek s korra nagyon fiatalok; a mi szavainknak nincsenek gót, ószlovén, latin, görög, szanszkrit elődeik, mint az árja nyelvbelieknek. A magyar nyelvész tehát többet merészelhet s kell is merészelnie. Csak azt az egyet el ne feledje soha s vallja is be őszintén, hogy az ő munkája bizony nagyon hasonlít ahhoz a fönt említett genealoguséhoz.

* * *

Lippay János »Calendarium Oeconomicum perpetuum« című munkájának 1674-iki kiadásában a *rés* szóra egy igen meglepő, eddig teljesen ismeretlen adatot találtam. A gazda október havi teendői között a 72. lapon ugyanis ez áll:

»*Télre való fát és rést vágni az utolsó fertályon*«. — Ugyanígy van a munka többi kiadásában is. (Nagy-Szombat, 1662; Kassa 1721 és 1751).

Mit jelentsen itt a *rés*? Lippay uram azt semmi esetre sem tanácsolhatta, hogy októberben a magyar gazda rést vágjon akár a háza falán, akár a kertje kerítésén.

A télre való fával együtt emlegetett *rés* önkénytelenül is a *rözsét* vagy *rézsöt*, az »össze-vagdalt s nyalábba kötött ág-bogot« (SzD.) juttatja eszünkbe, s e gondolat fonalán tovább kutatva, megtaláljuk az új Tsz.-ban, hogy a *rés-kert*, Király Pál közlése szerint, Székely-Udvarhelyen »vastag gallyból font sövényt« jelent, s tudván azt, hogy a *kert* nemcsak a régi nyelvben (NySz.), hanem a mai népnyelvben is (MTsz.), a hortus, garten-en kívül, septum, sepimentum, zaun, umzäumung-ot is jelent — világos lesz előttünk, hogy Lippay a *rés*-en gallyfát és a *résvágás*-on gallyazást értett.

Vajjon ez a gallyat, rözsét jelentő *rés* és a mai, nyílás-jelentésű *rés*, eredetre nézve, külön két szónak veendő-e?

Mindenki tudja, hogy a gallyazás a sűrű erdőben, bozótban együtt jár a nyílás-csinálással. A németben *einen wald lichten*, a franciában *éclaircir une forêt* a két műveletnek ugyanezt az egyívé tartozandóságát fejezi ki. Számtalan példa van rá minden nyelvben, hogy magát a műveletet és a művelet tárgyát s eredményét ugyanazzal a szóval fejezik ki. Ilyen ez is:

»Rést (gallyat) vág = rést (nyílást) nyit«. A kétféle értelem összetartozandóságát bizonyítja továbbá az is, hogy a *rés* szónak »nyílás« jelentése leggyakrabban a sövény-kerítésre vonatkozik. (V. ö. fönt Márt., Fog., Zsebsz., CzF.), valamint a következő egy-két adat is: »elég egy rés egy kerten« (vagyis kerítésen); *rés* = »kert fonadékán átjárás« (Tsz.).

Most már csak az a kérdés van hátra, hogy a két értelem közül melyik volt az eredeti? A gally-e, vagy a nyílás? Erre már könnyű a felelet. A tárgyak nevei és a műveletek elnevezései minden nyelvben megelőzték az elvontabb fogalmak kifejezésére szolgáló szokat. A *rés*-nek »gally, rözse« jelentése volt tehát az eredeti; a »nyílás« már csak átvitt értelme.

E tény egyfelől halomra dönti a *rés* szónak mindazon etimológiai próbáit, melyek az »apertura, foramen« jelentésből indultak ki, másfelől pedig hathatósan támogatja azt a föltevést, hogy a *rés* a *résző*, *rözse*, *rözsgye* szókkal egy közös törzsből hajtott ki.

SZILY KÁLMÁN.

TALLÓZÁS AZ IDEGEN SZÓKÖTÉS MEZEJÉN.*

Ezen kedvelt kötvények alpari körül
kelnek *el* (= a búza most 5 frton kél *el*). U. o.

E *felett* most alkudoznak. U. o.

Azok a hírek *nem-e* csak az újság-
írók phantasmagóriái? U. o.

Oly embryószzerűek *azok*, hogy haj-
landók vagyunk *azokat* hírkovácsolásoknak
tartani. U. o.

A P. Napló megtehetné a közönség-
nek *a* szívességét.

M u t a t ó.

germanismus.

felett = on, en.

nem-e?

az.

a = azt *a*.

* Ez a Tallózás még azokból a jegyzetekből való, melyeket Arany János 1878-ban adott át a M. Nyelvőrnek. Ez a rész akkor nem jelent meg, alkalmasint azért, mert csak rendezetlen alkalmi jegyzetekből áll. Most mégis közöljük, hogy el ne vesszen e 'tallózás', mely szintén mutatja, mily aprólékos gondot fordított Arany János az irodalmi nyelvhasználat megfigyelésére.

A SZERK.

szóhasználat.

mi = mely.

íránt = felől.

szóvonzat.

germanism.

elkelt. germ.

felrugtatni.

időzni.

birtokviszony.

birtokviszony és össze-
tétel.

germ. pleonasm.

Viehstand.

factitiv = passiva.

factitiv = passiv.

factitiv = passiv.

infinit = -ás -és.

az.

factitiv = passiv.

factitiv = passiv.

Syntax.

A valódi tényállást *kipontozni* (kinyomozni.) U. o.

A híreket, *mik ezen* hivatal hatásköre *íránt* szárnyaltak, annak idején regisztráltak. U. o.

Magyarország a közös terhekhez *közrejáruland.* U. o.

Az *utolsó* években. U. o. (a közelebbi.)

A forgalom jelentéktelen volt: *eladott* mintegy 8000 m. búza. U. o.

Egy esős nap képes volt a liszt árát *felhajtani* 76 frankra. U. o.

E hídon az *időzés* tilos. (Városliget.)

Jegyzék a biztosítékképen letett érték-papíroknak. (Magyar ált. hitelbank.)

Butorok eladás. Kohn M. szőnyegek raktára *stb.* (*Passim a czímtáblákon.*)

Tovább folytatni; *előre* haladni *stb.* *Passim.*

Marha *állapi* könyvek (matrikulá)k fogván életbeléptetni. »B. P. Közlöny« II. 29. 186.

A tulajdonjogot bizonyító levél az egészségi bizonyítványtól megkülönböztetésék. U. o.

Az egészségi bizonyítvány csak bizonyos helyre szolgáltatathatván ki... U. o.

A vásári bizottságok felhatalmaztatnak... a bizonyítványt meghosszszabbítani. U. o.

A lebunkózás kérdése hosszú tárgyalásra adván alkalmat, az végre akként intéztetett el... U. o.

... hogy *annak*

elrendelése a járványbizottmányok belátásától függesztetett fel. U. o.

E rendszabály czéltalansága *tekintéből* (miatt) az nem foganatosítandó.

A vesztegintézetek szüntessenek meg.

Nyolcz lovas ezred fel fog *oszlalni.* (Hon.)

Ausztria ily szervezése nem sodorná-e Magyarországot is veszélybe? Okvetlenül *sodorná.* P. Napló.

ALIGHA, ALIGHANEM.

E két határozószóval némelyek a közönséges használattól egészen eltérően élnek. A következő változatokat hallani:

Öcsém *aligha* ment el.

Öcsém *aligha* elment.

Öcsém *aligha* el nem ment.

Öcsém *alighanem* elment.

Az első két mondat valószínűséget, a másik kettő valószínűtlenséget fejez ki; de az *aligha* néhol egészen az ellenkező jelentésű »valószínűleg« értelmében járja (Bácska; úgy hogy ott a második mondat a következőkkel egyértelmű).

Az *alig* adverbium az *al* szótőnek *-ig* ragos alakja s az állítmány jelentésének legalacsonyabb fokát fejezi ki — mondja a Nagyszótár. Az *aligból* mint a főmondat adverbiumából s az utána következő mellékmondat *ha* kötőszavából származott a főmondat kihagyása és összeolvadás útján az *aligha*. Nem érezzük többé a kötőszónak mellékmondatra való utalását; s a kihagyásos főmondatot visszaállítani ma már *alig* lehet. (Vö. Simonyi fejtegetését M. Kötőszók 3:117.)

Némi merészséggel talán mégis visszaállíthatnók a NySz. egy adata nyomán: Kornis uram *alighogy* meg nem tért onnét. (Erd. Tört. Ad. 4:61.) Itt *alighogy* = *aligha*. A kihagyott főmondat tehát szépen beleilleszthető: Kornis uram, *alig hiszem, hogy* meg nem tért onnét.

E szerint az *aligha ha* kötőszava *hogy* gyanánt állna s ez esetben a kihagyásos főmondatot visszaállítani könnyűség. A *ha* kötőszót *hogy* helyett gyakran találjuk különösen régi nyelvemlékeinkben s ott is a kérdő tárgyi mellékmondatokban: *Ha* bűnös, nem tudom: an peccator sit, nescio (Münch. C. 190.) Vijunc meg vélek es meg látod, *ha* meg *nem* győzzük őket: et videbis, quod obtinebimus eos (Kár. Bibl. I. 327.) Tehát *ha* van a latin *quod* helyén. — Elvértve ma is: Kérdezd meg *ha* vajjon eljön-e.*

Régi nyelvemlékeinkben sohasem fordul elő az *aligha* a *nem* nélkül**, vagyis a mondat alakjára mindig tagadó, bár értelmére állító. Pl. *Alégha* meg *nem* kelletik változtatnunk. (Pesti G.) *Aligha* ötet is új kin *nem* szaggatja. (Gyöngy.) *Alligha* magam is oda *nem* megyek. (Vers: Magy. gram.)

A *nem* mindig hangsúlytalan e mondatokban s ezért könnyen egybeolvadt az *aligha*-val. Már Czeglédi Istvánnál is: *Alighanem* attul indíttatott a disciplinát *nem* javallásnak írója is.

* A *ha* ezekben *nem* a *hogy*, hanem az *-é* kötőszóval egyértékű (fr. *si* stb).

A SZERK.

** A *nem* nélkül néhol ma sem használják, pl. a Balaton mellékén. Kérjük olvasóinkat, tudassák velünk, hol dívik s hol *nem* dívik az *aligha* a *nem* nélkül?

A SZERK.

(Ny. Sz.) Ezt az összeolvadt alakot használják túl a Dunán, Bácskában, sőt majdnem országszerte «s már-már az irodalmi nyelvbe is behatol. (M. Kszók.) Arany szerint is »becsületes magyar szó, de nem egy. Ki beszél így a közéletben: Felhózdik, *alighanem* megver az eső? És ezt most divatba jött így írni!»

Annak oka, hogy az *aligha* és a *nem* egybeolvadtak, a gyakori használatban és a kifejezőbb hangsúlyozásra való törekvésben van. Így lett egy szóvá a *csaknem* is. (Ny. Sz. 2:952) *Chyak* meg *nem* holthag barmok zonywwalys. (RMNy. 2:314.) *Czak* *nem* haloc meg ehel. (Helt: Mes. 311) Ű nagy örömeben *csak* *nem* megholt vala. (RMK. 2:52) *Tsak* meg *nem* botlott, *csak* *nem* elesett lábárúl. (Pázm: Préd. 25.)

A mint e példák, s az *aligha* — *nem*-re felsoroltak mutatják, a *nem* rendszeren az igekötő s az ige közt foglal helyet. De ha az ige nem igekötős, akkor a *nem* mindjárt az *aligha* után következik. Pl. Öcsém *aligha* *nem* ír. Tehát megfelellhetünk a föladvott kérdésre. A két szó azért olvadt össze, mert gyakorta előfordult közvetlenül egymás után s ilyenkor a hangsúlytalan *nem* mindinkább az öt megelőző hangsúlyos *alighá*-hoz símúlt. — De magának a főhangsúlyos szónak jobb elhelyezése végett módosulhatott az *aligha* — *nem* eredeti elhelyezése

Öcsém *aligha* | *el* *nem* ment.

Öcsém *alighanem* | *elment*.

A második mondatban sokkal jobban kiemelkedik a hangsúlyos *el*, mint az elsőben.

Igy hát az elül felsorolt négy változat közül, a régi nyelvet tekintve, egyedül a harmadik helyes; az *alighanem*-es negyedik ennek újabb formája, a mely teljesebb hangsúlyra való törekvés következtében alakult a gyakran egymás mellett előfordult *alighá*-ból és a hangsúlytalan — s épen ezért könnyen hozzáforrt — *nem*-ből. A *nem* nélkül valók (1., 2.) szintén csak újabban fejlődtek s közülök csak az első ajánlható. A másodiknak ha valószínűtlenséget akar kifejezni (Öcsém — *aligha* *elment*) helytelen a szórendje,* ha pedig valószínűséget jelentene (Öcsém *aligha* — *elment*), rosszul van használva az *alighá*-ja, mert teljesen annyit jelent, mint a homlokegyenest ellenkező *valószínűleg*.**

FÜLÖP SÁNDOR.

* Már hogy volna helytelen? Hisz eredetileg *nem* is lehetett más szórendje, minthogy a *ha* kötőszó volt. És tudunkra ma is ez az általánosan dívó szórend s a másikkal csak egyes vidékeken élnek tán. Mondják meg t. olvasóink, hol mondják így: »*aligha ment el*«?

A SZERK.

** Ez a bácskai kifejezés nyilván úgy támadt, hogy a hangsúlytalan *nem*-et az *alighanemből* elhagyták, úgy mint nagy vidéken *ha*-vá rövidült a *hanem* kötőszó. Hol dívik még *aligha-nem* értelmében ez a rövidített *aligha*? (A Nyrnek egy régibb adata szerint a Dráva mellékén is, l. MTsz.)

A SZERK.

SZELESTEY MIKLÓSNÉ VÉGRENDELETE, 1558-BÓL.

Németh József, sopronmegyei beői r. k. plébános úr szíves-ségéből a címben jelzett régi végrendelethez jutottam, amelyet a pannonhalmi levéltárban való elhelyezése előtt érdemesnek tartok megismertetni. A végrendelet eredetileg Guary Miklós, cs. és k. kamarás úr tulajdona volt, kitől a nevezett plébános úr ajándékba kapta.

Az árvái számára vagyónáról rendelkező Szelestey Miklós né s a végrendeletében felsorolt rokonok és más személyek nevei érdekes adalékul szolgálhatnak a régi magyar genealogiának. Így nevezetesen a Hollósy-családról Nagy Ivánnál (Magy. családai, 5: 134. 1859.) általános jelzeten kívül alig találni egyebet. A Szelestey-családnak nemzetségtáblája — egyike a vasvármegyei leg-régibb nemesi családoknak — már tüzetesebben egybe van állítva (u. o. 10: 592.), de végrendeletünk Szelestey Miklós, Bálint, Leo és Sebestyén szereplése idejének közelebbi meghatározására szolgálhat. — E helyütt azonban a végrendelet csak mint nyelvm-lék érdekel bennünket, s habár szorosan nyelvészeti szempontból véve nem tartalmaz is valamely eddig teljesen ismeretlen nyelv-tényt, a benne felsorolt ruhák és egyéb háztartási cikkek nevei s néhány szóalakja mindenesetre érdekessé teszik a közzétételre.

Még csak a végrendeletnek külsejére nézve kell megjegyeznem, hogy a szöveg közönséges ívnagyságú három lapra terjed s nagyobb-részt lajstromozó alakban van írva. A betűk s általában az írás jellege nagyon hasonlít a Drágffy Mária-féle kelengye-lajstromé-hoz (l. Zolnai, Nyelvm-lékeink, 204—5.). Mivel sem a szoká-sos aláírás, sem pedig pecsétet nem található rajta, nincs kizárva a lehetőség, hogy az eredeti végrendeletnek csupán másolata; de ez utóbbi esetben is az írás jellegéből bizton következtethető, hogy egykorú másolatnak kell lennie.

Íme a végrendelet betűszerinti szövege néhány apró meg-jegyzéssel.

En ky wolnek az Hollosi Dorko azzon az zelesteiei miklosne en vagyok az Istennek markaban es fogsagaban: esen tezek el testamentomot ez Jambor nemes zemelyek eleth az mesterhazy gerger es cherney ferench eleth

. 1 . 5 . 5 . 8 .

Azen ket fyamat hagyom azen attyamfianak Bertalan deaknak ha megnem tarthatya az zelesteiei Baint¹ myat azen germekymet azen attyamfya: es kerem ty . k .² zarka pal wram es senney wram es Beychi wram az Istennek halalaert: mert myndenkort nagi

¹ Baint — néhány sorral alább szintily alakban; valószínűleg csak tollhiba, mert sem a régi, sem a mai nyelvben nem mutatkozik hajlam az l hangnak ily helyzetben való eltüntetésére; ² a »kegyelmetek« szó rövid jelzete;

byzodalman wolt ty · k · azért keneregyetek az nagsagos wrnak
hog ō nagsaga tartanaya meg azen gernekymet azen attyamfianal
az Bertalan deaknal, ne hadnaya zelestyei Baintnak tartany ō
nagsaga tekenche meg ō nagsaga azen wram halalat

Azen germekymnek Layosnak es Janosn akwagyon ekre iij
twlok ij ~~me~~³ iij

Zelestyei gertwl⁴ wettem azen Jegrwamal⁵ ezüstet tyzenhat
forentarrat chenaltattam kalant vij: maichot⁶ j ezüstst pohart
j bwchwbol hoztam aranyas maichot j es darab ezistet sokat:
es az zablyara azen wram chenaltassa ffl harom helben ket kete
ezistet: az hol az zablyat az hyveleben tezyk ott meg kylenben —
Wagyon geryw ij eggyk arany masyk pechetle ezisth gerw azen
wramnak wagyon mal⁷ swbaya j aztys azen arwamnak hagyom

Sarga kamwka⁸ ffozlan wagyon gob⁹ rayta XXV azth palco-
nak¹⁰ hagyom de mesterhazy antalnak tartoznak penzel azt megh
agyak neky

Azen arwaimnak wagyon zeneghek¹¹ iij wysele ij sawolyos
kezkenye j

Wagyon Mester hazan abroz sawolyos iij

Thowaba wagyon Mester hazan granat zoknya j¹² mal swba j
zenyegh ō j weres kamwka zoknya j foztan¹³ kamwka j lada j

Egh scatulaban wagyon egh twzes hym¹⁴ wagyon rachwarras¹⁵
hym j keth ele ketere wulo hym aranyas ij egh scatulaban wagyon
kaps¹⁶ iij waltottam Choma hazat azen Jegrwhambol xij ha hol az
palko le tezy az tyzenket fflorentot ozlassek mynd egh arant

Az gwary hegyen wettem zelet j aztys hagyom azen arwaym-
nak az aranyas maychot j kalant vij pohart ezistet az zablya ezistet
arrani gerwt ij hordo bort iij ekret iij twlktot ij ine iij de egyket
agyak az daykanak, Choma hazat: es az zelet. Az sidonal ky maych
wagyon megh walehak az lo arrabol ky az Bertalan deaknal wagyon...

Ketes kaps iij az ket lowat mynd kochiawal kannat v onta-
lak¹⁷ v talnyr¹⁸ iij kys tal ij was ffazek iij rez kanna iij nyazolyat
harom derekalyal ezze¹⁹ ket wankossal harom abroz es harom zenyeg
eplede iij byolch²⁰ abroz ij fekw zekren j Bakony zekren aranyas
barson kezep... [vége olvashatatlan]

³ ünő; ⁴ Györgytől; ⁵ jegyruhával; ⁶ majc a. m. arany vagy
ezüst fonalból szőtt szalag vagy paszomán; sajátlagos alkalmazása a női
ruhaderékre, övre s a löszerszámba volt (v. ö. Ny. Sz. 2: 666—7.); ⁷ mál a. m.
mell; rendesen csak összetételekben (farkasmál, rókamál, hölgymál, hiúznál,
petymetnál, purgamál stb.) szokott előfordulni; ⁸ kamuka a. m. damaszt-
szövet; ⁹ gomb; ¹⁰ Palkónak; ¹¹ szőnyegek; ¹² gránát-szoknya (>gránát< itt
a. m. pannus coccinus; scharlachrotes tuch); ¹³ foszlánhoz vagyis ujjatlan
köntöshöz való, l. NySz. ¹⁴ tűzős azaz föltűzni való csipkének értelmezem;
az — ő végű nomen verbale-t, végrendeletünk c-vel szokta jelezni s ennek
alapján a >tűz<; heften igétől származtathatjuk ezt az alakot [lehet >tűzés
hím< is mint utána >rácvarrás him<, vö. tűzés NySz. 3: 771. — A szerk.]
¹⁵ rácvarrás: Serbische Verzierung; ¹⁶ kapocs helyett; ugyanily rövid és s
végű alakban található Heltainál is: Bibl. 4: 16.; ¹⁷ óntálak; ¹⁸ tányér, — még
Pázmánynál is előfordul l-lel; ¹⁹ össze; ²⁰ nyilván tollhiba: gyoles abroz h.

Az ffillwl meg irt dolgogban kyt meg iratam mynd ezeket hattam azen arwainnak

Az kys Istvannenak hagyom az granat zoknyat es az ffelete Subat hagyom kys Istvannenak az kamwka zoknyat hagyom az Bertulam deaknak az zelestey germeknek hagyok abrozot ij aranyas feketet j Rach warrast hymet aztys Neky Mester hazy gergernenek sawolyos abrozot ha hol azen attyamffyanak holta terteneek maragyon azen germekym zelestey sebestynre es leo wramra Beychy wram legyen oltam ²¹ 1558.

Közli: ZOLTVÁNY IRÉN.

IRODALOM.

A két Ludas Matyi.

Alighogy Fazekas Mihály Lúdas Matyija megjelent az Olcsó Könyvtárban, nemsokára következett a Régi Magyar Könyvtár IX. füzetéül Balogh István Ludas Matyija. Fazekas Ludas Matyija ismert és kedvelt és talán egy kissé sokat dicsért »eredeti magyar rege négy levonásban«; Balogh három felvonásos bohózata azonban csak most jelent meg először nyomtatásban. Balogh tárgya ugyanaz, mint Fazekasé. Tőle vette egészen, s amit változtatott rajta, vagy amit hozzátett, azt mind a színpad kedvéért tette. Az ő kezében »tüneményes énekes vígjáték« lett Fazekas kis elbeszéléséből. Egyébként mind a két kiadó, Tóth Rezső és Bayer József, megteszi az összehasonlítást a kettő között, s így ez eléggé ismeretes.

Sokkal érdekesebb a két műnek nyelvét vennünk szemügyre.

Fazekas a nyelvújítás legnagyobb hullámverése idején írta művét, népies tárgyát jól folyó hexaméterekbe szedve. Balogh a harmincas években írt, mikor az Akadémia már szentesítette a nyelvújítást. Azonban Fazekas nem volt nagy barátja a nyelvújításnak. Azzal is vádolták, hogy része volt a Mondolatban. Megőrizte tehát nyelve tisztaságát, mely népiesen zamatos, s csak itt-ott érzik rajta a nyelvújítás. Balogh pedig inkább buzgó, mint tanult író volt. Megvolt benne a gyakorlottság és frissesség; de hiányzott belőle a finomultabb ízlés és az emelkedett előadásmód. Ezért az ő stílusa is magyaros, bár a mindennapiakká válni kezdő újított szavak nem hiányoznak nála sem. Egyébként pedig igen színtelenül írt.

Mind a két író stílusát tehát a magyarosság jellemzi; de Fazekasé jóval felülmúlja Baloghét.

Balogh stílusának legfőbb kiválósága, hogy telve van közmondásokkal. Ezek adják meg írásának a zamatot és

²¹ érdekes alak »oltalm« helyett v. ö. siram, nyugom a régiségben.

bizonyos reális szint. Hogy miképen bánik ezekkel, jellemzően mutatja ez a kis részlet az I. felvonás 3. jelenetéből:

Sára Te ingyenélő, haszontalan kenyérvesztegető, azt várod, hogy a *sült galamb szádba repüljön?* . . .

Matyi. *Aki kevéssel meg nem elégszik, sokat nem érdemel.*

Sára. Bezzeg, mit csinálsz, ha a keserű éhség torkodat megaszalja?

Matyi. *Aki keserűt nem kóstolt, nem érdemli az édest.*

Sára. De nem úgy van ám az! Ha a drága kenyér elfogy, nem tudom, mivel tömőd meg telhetetlen farkasböndödet . . .

Matyi. *Étel helyett alszik a szegény legény.*

Sára Nem tudod azon példabeszédet: *aki jókor kel, aranyat lel.*

Matyi. *Kinek mihez kedve, ott a szíve.*

Ugyane jelenet vége felé így folyik a párbeszéd:

Matyi Úgyis a *szerencse hintóban, az ész gyalog jár.*

Sára. *Hű bele Balázs, lovat ad Isten! Meg sem fogtad, már is koppasztod!* No nem bánom. Vigy el három párt, meglátom, hogy üt ki a számolás. De vigyázz! jól eladd, mert *késő akkor lakatolni, ha oda a fakó!*

Matyi. Drága, kedves, jó anyám, tudom én azt, hogy nem gyülöl keed engem. De *hogy is válnék a vér vízzé!* Csak hogy a kereskedő céhbe beállhassam, a többi az én gondom. *A bátor szívekkel szerencse társalkodik. Aki mer, a' nyer* stb.

Az ilyen helyeken legélénkebb Balogh stílusa. Mintha Salamon és Markalf vetekedését hallanók. Persze ilyen hely nem sok van művében. — Ime még néhány közmondása:

Két éles kés nem fér meg egy hüvelyben (41). Alvó róka nem fog tyúkot (41). A mely gyermek kedves anyjának, sok neve van annak (42). Akinek egyszer a kása megégeti a száját, a tarhót is megfujja (55). Maga kárán tanul a magyar (55). Kinek szíve vérzik, azt kerüli az álom (59).

Stílusának népiességét növeli egy pár hasonlat, de ezek nagyon alantjárók: Úgy szeretlek, mint éhes medve a talpát (43). Mit bámulsz rám, mint borjú az uj kapura (55). Gyenge vagyok, mint a kopasztott liba (89). Szédülök örömömbbe mintha papramorgót ittam volna (89). — Megjegyezni valók még ezek: Mit főztél fűrt agyadban? (v. ö.: agyafurt) (41), precektor (42), kivalltassuk (55), roppantabb (65).

Fazekas Ludas Matyija mint egészében, úgy nyelvével is jóval fölötte áll. Szókincsét valóban érdemes számon vennünk:

Maga *bajmolt* véllek az özvegy (21. lap), aki erősebb volt, ugyanaz kényére *bitangolt* (19. zsarnokoskodott), Döbrögi urnak eléggé *bokrozta* buját (36); nézván szana-széjjel az ég karimáján *dalmahodó* hegyeket (21), *degesz* erszény (35); egy szobalány *elsikkantja* magát (35); *felpercene* benne . . . (a) kívánság (21), *fűvés* csorda (35, fűkereső, mert a gyógyító fű után látó szolgálókra mondja); *haszonvehető* füvek (31), he kár, hogy öt ujjnyi

hibázik (26), szitok, mocsok és a *hurítás* annyit tett Matyinak (20); más *izrombeli* megpüfölés (30); egyforma *korású* virgoncok (20), ágyban *kórnyadozott* (32), *körmön font* ostor (32, nem átvittem mondja), pénz-*kuporásra* adta magát (25); széjjel rendeli a *látványságot* (29), a *lepocskolt* nép (19.); a falnak szélét-hosszát *mérkéli* szemével (25), kirántá mérőjét, — *mérkéli* (26); *örületes* szavain Matyinak hahotára fakadtak (23); fürdők, *párgolatok* készítése (31), Döbrögi *pontha* parancsol (27); derekának lágy fekvést *puhogattak* (30); Döbrögi vág egyet *sinkójával* (23); jó *szerrel* nem jut eszembe (20); bajra *vetette* fejét (20).

A 435 sornyi kis költemény nyelvének zamatosságát és gazdagságát eléggé mutatják e szavak. Van ugyan köztük egy pár szokatlan, meg csinált szó is, ez azonban alig ront Fazekas nyelvének népiességén. S tárgya népies volta mellett ez is bizonyosan sokat tett arra, hogy műve a népnek kedvelt olvasmánya legyen szokatlan formájában is.

Balogh Ludas Matyija is megfelelt annak a célnak, melyért íródott. Összesen huszszor adták a Nemzeti Színházban, s mindég vonzott közönséget. S nem utolsó az sem, hogy a ponyvára került, s átdolgozott formában a nép is szívesen olvasta. Fazekas műve azonban mindég kedveltebb maradt.

KISS ERNŐ.

Kisded Szótár

melly a' ritkább Magyar szókat és szólásokat az A. B. C.

rendbenn elő-adja.

Írta *Kóbor Tamás* segítségével
erdélyi *Baróti Szabó Dávid*.

Harmadik kiadás, meg-bővítve.

Athenaeum betűivel,

Pestenn 1898.

Elő-beszéd

Mind a' folyó, mind fő-képpenn a' kötött beszéd édesdebbenn szokott füleinkbenn hangzani, midőn a' köz rendü szó-lás' alatsónságából felemelkedvén, a' válogatott szóktól ékességet, a ritkábbaktól kedves ujságot helyenként költsönöz.¹

Ezeket írtam a' Kisded Szótár' elejébe, ennek előtte száz-tizenn-négy évvel. mikoronn is először botsáttatott a' köz elé munkátskám. Immáronn a' második kiadás' nyomtatványai is el-fogytanak, most ki-botsátom harmad izrombann, el-hagyattatván belőle mind-azok, valamik már ismerttek.

Azt nem ígérem, hogy ezen Szó-tár minden hijánosság nél-kül magá-bann foglalta mind azt, a' mit homlokánn visel: tudom,

hogy még a' két Magyar Hazának Vár-megyéibenn, székeibenn feles szó-ékességek, ritkaságok találtatnak, a' melyek ide választgigen-is illettek volna. De egyszersmind fogadkozom, hogy a kegyes Olvasó több ollyas szavakat olvasand munkátskámiban, mellyeket ez idő-nap előtt még se' nem olvasott se' nem hallhatott. A' ditséretet ezért azonbann fel nem vállalhatom, át kell hárognatnom egy nagy-lelkű férjfiúra, igyekezetemnek egy fő Előmozdítottjára, *Kóbor Tamás*-ra, a' kinek anyai nyelvünk mellett való szives törekedését elegendőképpenn nem dítsérhetem.

A Szó-tárban előre botsátottam az köz-Magyaroktól használatba veddegelt szókat és szóllásokat 's tsak azoknak utánna tétetnek a' mi ékes és ritka szavaink avvagy szóllásaink. Némelylek mellé * jegyet vetettem, azt akarván azzal jelenteni, hogy az ollyanok' bevétele nagy nyertesség volna az író-Deákoknak.

S z ó t á r.*

- Az az* irány, amely : *egy* irány, mely (121)
hej szép idő volt *az!* : *Hej* szép idő volt *ez* (t. i. a régi) (41)
állatiasság : bestialitás (9)
állás : pozíció (13)
átad : prezentál (39)
szorosan *átölelni* : karjaiba bujni (82)
átöltözik : toilette-et csinál (67)
iparkodott mélyen *bepillantani* a szemébe : tekintetét iparkodott beleszívní az övébe* (61)
beszélgetés : diskurzus (68)
bizalmas viszony : intim viszony (115)
bizalmas barátság : vastag barátság* (*dicke* Freundschaft, 56)
biztosíték : garancia (83)
a három leány egy *csomóban* ül : a három leány egy bogban ül (140)
házuk előtt megperdül a *dob* : megperdül fölöttük a dob (40)
nemcsak gyöngesség-e : nem-e csak gyöngesség (119)
nem furcsa-e : nem-e furcsa (127)
célját *elért* ember : meglett ember* (nem : idős! *gemächter v. fertiger* Mann, 90)
elmélkedő : kontemplatív (122)
eltöltötte lelkét a bú : elnyomta lelkét a bú (73)
elrontja az éjtszakámat : elrontja nekem az éjszakát (128)
élősködő : parazita (109)
erkölcsi *erő* : erkölcsi súly (14)
tökéletesen *értem* a dolgot : tisztába nvagyok a dologgal (46, 56)
értesülés : információ (55)
felel : reagál (116)
fölindulás : emóció (92)
az ördög *fölöltötte* Hernyány alakját : az ördög öltötte Hernyány alakját* (talán azt akarja mondani az író : *varrta?* 118)
galopin : galoppin (40)
hang : tónus (18, 68)
hazugság : affektálás (137)
Szepessy Flóra azt *hitte, olyan* embert vásárol meg maga számára, aki : Szepessy Flóra egy embert vélt megvásárolhatni magának, aki* (26)
egy kanálnyit *inni* : egy kanállal venni (a német *nehmen*, 75)

* A szótári részt mai helyesírással közöljük. A számok Kóbor Tamás »A tisztesség nevében« című könyvének lapjaira utalnak.

- jobb* kedv : emeltebb kedv* (*ge-lobene* Stimmung, 93)
- jog* : jogcím (1)
- kedvetlen* hangulat, *szorongó* érzés : nyomott hangulat (29)
- keletkezik* a barátság : beáll a barátság (56)
- a szíve *kényszeríti* vmire : a szíve van engagsálva* (120)
- kiegészít* : kompletál* (173)
- könnyű kocsí* : szandläufer (69)
- (lelkét eltöltötte a szebb napok) gondtalan *könnyelműsége* : hep-ciája* (4)
- neki *köszönhessem*, hogy hazámat szolgálhatom : az ő kezéből vegyem a lehetőséget hazám szolgálatára* (53)
- csókok *között* : csókok mellett (81)
- (a szerelem) *lecsendesedik* : lehig-gul* (15)
- lenézni* a masamod leányokat : de-rognak neki a masamod leá-nyok (4)
- megvető* hang : souverain hang (121)
- magas* homlok : kopasz homlok* (17)
- mint *magán* ember : magán sze-mélyében (51)
- megállapít* : konstatál (179, 180)
- megcsalták* : meg lett csálva (119)
- megegyezés* : paktum (25)
- megenged* : koncedál (49)
- megfelel*, illik : kvadrál (177)
- megfélemlít* : terrorizál (107)
- (a szépséget minden erejétől) *meg-fosztja* : kifosztja (118)
- megszégyenülés* : blamage (143)
- kényszerítenek, hogy *megundorod-jam* : muszáj magam diszgu-sztálni* (128)
- mozdulat* : gesztus (17)
- legnemesebb* jellem : legpuritánabb jellem (14)
- egymás szemébe *néznek* : tekinte-tük összekapcsolódik (151)
- osztozom* örömében : osztom örö-mét (45)
- óvatosan*, kimérten, hidegen felel-ni : rezerváltan felelni (87)
- örvendetes* : örömteli (53)
- pangás* : stagnáció (57)
- pártját fogni* : protegálni (126)
- új *remény* : új perspektíva (94)
- restelkedni* : zsenirozni (74)
- romlott* viszonyok : korrupt viszo-nyok (51)
- rossz* szemmel néz : görbén néz (2)
- simulékony* természet : viaskos lel-kület* (26)
- szeme* : szemei (29)
- szemtelenség* : hepcia (5)*
- első pillanatban *szégyelte magát* : első pillanatban magát szégyelte (19)
- szívesen* köszönt : szívességgel kö-szönt (64)
- szűkebbre szabja* a kiadásait : re-dukálja a kiadásait (57)
- tanítás* : tan (51)
- tárgyal* : pertraktál (115)
- teremtmény* : kreatúra (26, 122)
- terjeszti* (a mesét a pletyka) : por-tálja (15)
- jó kedvet *tetet* : jó arcot csinál (173)
- tevékenység* : ténykedés (55)
- a hírek *túlozták* a valóságot : kar-rikirozták (15)
- (az ember egész) *valója* : volta (21—22)
- vkinek nevéen *van* a birtok : vki-nek nevére szól a birtok (49)
- vágyakozik* a főispánságra : ambi-cionálja a főispánságot* (120)
- viszontszolgálat* : ellenszolgálat (8)
- köztük más a *viszony* : náluk másként áll* (de mi? bei ihnen steht es anders, 92)
- visszapártol* : visszacsábul (szóval) *visszavág* : ríposztos (67)

Az eredetiből közli:

CSENDÉS ALADÁR.

Könyvészet.

Horger Antal. Ráskai Lea nyelvjárása. (Lugos, 1897.)

Nyelvtudományi Közlemények. 28. k. 4. f. Kalmár E. Állítmány és alany (vége). Munkácsi B. A finn-magyar nyelvek árja és kaukazusi elemei (bevezetés). Szilasi M. Cseremis szótár (1. közl.).

Magyar Kritika II. évf. 3. sz. Ujváry B. Francia és magyar zsebszótár. 4. sz. Klug: Az ember hangja és a beszéd. 5 sz. Szily K. Adalékok a m. nyelv és irodalom történetéhez. (Mind a három ismeretetés Balassa Józseftől.) 6. sz. Balassa J. Mondolat. (Kelemen Bélától.) 7. sz. Margalits E. Magyar közmondások (Viszota Gyulától).

Pesti Napló 1899. I. 1. Ruhadivatok emléke. Irta Simonyi Zs. Természettudományi Közlöny 352. füzet. A színek magyar nevei. Csapodi István.

Al. Giesswein, chanoine de Győr. Les progrès de la linguistique. (Paris, Société Bibliographique, 1899.) — Különnyomat az 1898-i párizsi nemzetközi bibliografiai nagygyűlés munkálataiból.

NYELVUJÍTÁSI ADATOK.

Penge. Régi forrásainkban ez a szó tudtomra sehol sem fordul elő. Hol mutatkozik először, nem tudom, de Kunoss E. Szófüzérében már megvan: *Penge*, kés- v. kardvas, die Klinge. Úgy látszik, hogy pusztán a német *„Klingen: Klinge“* mintájára csinálták a *peng* igéből a *penge* főnevet. De én úgy hiszem, valamivel több alapja volt e szónak. Márton J. Német-m.-deák Lexiconában 1823. a *Klinge* így van fordítva: »*plenge*, késvas, kardvas«. Kassai pedig az ő Szókönyvében megemlítvén, hogy a SzD. Kisdied szótárában előforduló *pilinga* a Hegyalján *plenge* (»a késnek vaskója, azaz nyelv nélkül való vasa«), magyarázatul azt mondja, hogy »*pilinga*, *plenge* szónak *peng* ige a gyökere, mert a nyeletlen kés hányás által *peng*«. Azt tartom tehát, ilyen okoskodás alapján csináltak a *plengéből pengét*. — Maga a *pilinga*, *pilonga*, *plenge* pedig (mely a MTsz. szerint északi és nyugati nyelvjárásokban van elterjedve), alig lehet egyéb, mint a német *„Klinge“*. A mélyhangú alak a tót *„Klinga“* közvetítésével jöhetett hozzánk. (Hasonlóképp lett a kilincset jelentő balatonvidéki *piling* a német *„Klinke“* főnévből, mely szintén a *„Klingen“* ige családjába tartozik.) CzF. szótára *villogónak* magyarázza a *pilingát*, de azért azt mondja, hogy *penge* értelmében »legközelebb áll hozzá a *„milling“*.

SIMONYI ZSIGMOND.

Kunoss Endre szavai. Csak figyelmeztetésül közlöm e böngészetet Kunoss Endre Szófüzéréből, mely a 30-as és 40-es években több kiadásban (sőt jogosulatlanul bővített lenyomatban is) megjelent és úgy látszik, meglehetősen hatása volt. A köv. szók az

1843-i Újdon bővített Szófüzér első harmadából vannak bön-
gészve.

Átház = átjáróház.

Badarbeszél = Kauderwelsch.

Bajmóc = der Pedant.

Bakács = kocsigyártó.

Bérnök = bérlő, der Pächter.

Csenő és *csenevész* szó K. szerint egyértékű, és Schmuggler-nak fordítja. Mi a Schmugglert csempésznek mondjuk és mást értünk a csenő és csenevész szón.

Csór = meztelen, nackt.

Czáf = cáfolat.

Dag = daganat.

Dősnapok = bacchanaliák.

Dú = zsákmány.

Eltökíteni = eltulajdonítani, ellopni (olv. *eltökít*, a népnyelvből).

Emni = szopni (régí szó).

Émni = ébren lenni (v. ö. *émette*).

Emtetni = szoptatni (régí).

Észfogat = der Begriff.

Gabógyás = szórakozott.

Gara = kritikus (!).

Göréb = retorta.

SEBESTYÉN EDE.

A NÉMET-MAGYAR SZÓTÁRHOZ.

Schlirrig! Azt a jelenséget, mely a cukros-vízben vagy glicer-
inben mutatkozik, amikor vizet töltenek hozzá, németül *schlirrig*-nek *schlirrig*
mondják. Az egyenetlen fénytörés tüneténye ez a rendetlenül kóválygó *schlirrig*
csikoltság. Azért volna a magyar kifejezésre szükségem, hogy a szürke *schlirrig*
hólyag képződésének első fokát jelöljem meg vele. Az ablaküveg is
lehet ilyen fénytörésű.

SCHULEK VILMOS.

Selyemről, fáról azt mondjuk: *habos*. Folyadékról ezt nem mond-
hatjuk, mert más a habos folyadék. Az ablaküveg, ha hibás a fény-
törése, *hólyagos*. Egy vasmegyei úri asszonytól hallottam, hogy a befo-
nás után kieresztett haj hullámszerű egyenetlenségei miatt *redes* a
haj. A folyadékban a különböző sűrűségű részek lassú elsimulása
kavarodás. A szemlencséről is mondhatnák, hogy *mintegy kavarodik*
vagy kavarodás mutatkozik benne. Lehetne talán *pásztásodás*, *pász-
tásosság* is.

CSAPODI ISTVÁN.

Aufgezwirbeltes Schnurbärtchen = felkunkorított bajszoecska.

Es ist mir flau im Magen = émelyeg a gyomrom.

Grünschnabel = tejfölös szájú.

Fejére olvasni valakinek. Úgy hallottam: *Jemandem die Messe,
die Leviten lesen*.

Lehurrogni = svábjaink úgy mondják: abschnauzen.

SZÉKELY KÁROLY.

Belesül valamibe (27:570) németül stecken bleiben.

Nyakába szólni (uo.) an den Hals hängen. Nyakába sózza a
lányát = er hängt ihm seine Tochter an den Hals.

KRAUSZ SÁMUEL.

NYELVMŰVELÉS.

Kiút, válút. A *kiút* is, meg a *válút* is ex-lex műszavak. azok találták ki, akik erre leginkább hivatottak: Tisza István gróf és Bánffy Dezső báró. Tisza István gróf az ujévi beszédében azt kérdi: Mi a *kiút* ebből az állapotból? Mi hát a *kiút*? Szerény véleményünk szerint ezt nagyon könnyű megmagyarázni. A *kiút* nem egyéb, mint *Ausweg*. Tisza István gróf a fejében németül gondolta ki ezt a szép frázist, azután azonban — mint magyar parlamenti szónokhoz illik — gondosan és szórul-szóra lefordította magyarra. Így lett gazdagabb édes hazai nyelvünk a *kiúttal*. A *válút* Bánffy Dezső báró alkotása. A miniszterelnök ugyancsak az ujévi beszédjében ezt mondja: Előállott a választás, a *válút*: letenni a fegyvert, avagy pedig saját felelősségünkre vállalkozni a helyzet föntartására...

Megemlékeztünk erről a két szóról, Tisza István grófnak és Bánffy Dezső bárónak alkotásairól az exlex-magyarság terén. Senkinek sem jutott eszébe, hogy magyar szónak találja a két új kifejezést, annál többen voltak azonban, akik hozzátették: tessék azt is megmondani, mi hát a helyes a kettő helyett. A *kiútnál* nagyon könnyű a felelet: *kibontakozás, megoldás*, mind a kettő jó magyar szó. még a régi alkotmányos időkben való. Mi a *válút*? Kétségtelen hogy valamint Tisza István gróf az *Auswege*re gondolt, amikor a *kiutat* megalkotta, éppen úgy a miniszterelnök — hasonló nyelvi forrásból merítve — a *Scheidewege*re gondolt, amikor *válút*at mondott; hiszen megvan a német szállóige is: *Herkules am Scheidewege*. A miniszterelnök nem *válútra* került — a hogy ő mondotta — hanem *keresztútra*. Természetes, hogy az úgynevezett *válút* és a *keresztút* fogalma nem fűdi egymást teljesen. Ha tehát nem a kifejezés jelentőségét, hanem a szónak a rosszását akarjuk kijavítani, az esetben a *válút* helyett ezt a szót ajánljuk *válaszút*. Ez többet is mond: nem olyan utakról van itt szó, amelyeknél *elválík*, melyiken menjünk, hanem olyan utakról, amelyek között *választhatunk*, melyiken menjünk. A *válaszút* tősgyökeres magyar szó, éppen a miniszterelnök szűkebb hazájában, Erdélyben, valamint Szatmármegyében is van egy-egy helység, melynek ez a neve.

(1899. I. 3. 4.)

BUDAPESTI HIRLAP.

A B. H. f. h. 3-i száma azt állítja, hogy a *kiút* szót Tisza István alkotta, vagy hogy ő él vele először. E szó legalább is 30 éves; már Toldy István él vele Anatole c. regényében, 1872-ben, a Nyr. nyomban meg is róttá, v. ö. 2:126. l.; majd Pór Antal él vele egyházi beszédében 1873-ban, a Nyr. ismét azonnal helytelenítette, v. ö. 2:552. l.; azután a Pesti Hirlapban fordul elő az 1889-i dec. 14-i számában; végre Mikszáth Kálmán él vele ugyancsak a P. H.-ban. az 1896-i évf. XI. 11-én megjelent számnak vezetőcikkelyében. Ha nem csalódom, olvastam még Zádori János valamelyik könyvében is és az Esztergomban megjelenő Sion-ban is, a 70-es években, és elő-

fordul még Nisard fr. irodalomtörténetének Szász Károlytól való magyar fordításában.

A *válút* szót sokszor hallottam és sokszor olvastam. E kifejezés: »Herkules a válúton« már meglehetősen régen járja nálunk. Hogy nem Bánffy miniszterelnök élt vele először minapi ujévi beszédében, az bizonyos. Hogy azonban mind a két szó, bármily régi is, helytelen és szükségtelen, az is bizonyos.

BELLAAGH ALADÁR.

Vál-út mint a *Scheideweg* fordítása megvan már Ballaginak 1854-i német-magyar szótárában; alkalmasint ő gyarapította vele a már előbb gyártott *válpontot* és *váltkonságot*. — A *kiút*at egy balatonfüredi paraszttól hallottam 1874-ben (közöltem Nyr. 4:109), de nem *Ausweg* értelmében, hanem helyi jelentéssel, így: »A kiúton hegynek megyünk.« Ez olyan összetétel, mint a régi *általút* és a Csallóközi népnelyvből közölt *visszút*: »Visszúton jött be hozzám,« azaz visszajövet, Nyr. 1:333.

A SZERK.

Levél = lap; lap = oldal. CzF. a MNySz.-ban azt írják a levél és lap szó alatt: a papírvnek egy-egy része: levél, melynek két lapja van. Az összes nyomdák ellenben, utalok e tekintetben a M. Nyomdászati és a Grafikai Szemle szaklapokra is, a levelet nevezik lapnak és a lapot oldalnak. Vannak, kik ez eltérés ellen szót emelnek s különösen azt vetik ellene, hogy az oldal a német Seite fordítása s e közben természetesen elfelejtik, hogy a levél ugyancsak a német Blatt vagy a latin folium magyar másolata.

A kezem ügyében levő forrásokat nézve, azt látom hogy CzF. fönnebbi meghatározásával a régiség éppenséggel nem halad egy nyomon. A legelső, ki a folium pagináinek nevet igyekezett adni Calepinus M. volt, ki azt mondja: pagina = *levél-szál*. Hogy az mit tesz, megmagyarázza Kresznerics ezzel: *levéloldal*. — PPR. 1782-i kiadásának latin részében ezt olvasom: Pagina: a papíros foliumnak mindkét felől való része. *Levél*. Tehát a paginának még nem tudja magyar nevét. Mert az oda biggyesztett *Levél* szót valószínűleg a foliumra akarja vonatkoztatni. A magyar részben bekezdő szóként semmiféle értelmében sem fordul elő a *lap* szó. A *levél* szónál azonban ez áll: »levélnek egyik *oldala* = pagina. Die Seite eines Blattes.« Kresznerics ezeket tudja; *lap* = pagina. *Könyv lapja* = pagina libri. E szerint *lap* pagina volna. De már a *levél* szó alatt írja: folium, pagina, majd meg *levéloldala* = pagina és ismét *könyvlevele* = pagina.

Látni való ebből, hogy a paginának *oldal* neve nem mai fordítás, mert használata több mint száz éves és hogy fölváltva járta a *lappal*.

Bár a különbségtételnek alig van mélyebb jelentősége, mégis vannak, kik CzF. újabb keltű meghatározása mellett kardoskodnak, anélkül azonban, hogy tudomást vennének a nyomdákrol, melyek könyvet is és *lapot* (Zeitung) is szednek, s a hol a lapnak oldallá való visszafejlesztése lehetetlennek látszik.

A régi *ujsnak* és *ujságlevélnek* tudjuk 1841-ben a Pesti Hírlap *hírlap* nevet adott, mely elnevezés ma már *lappá* kopott, minek következtében a nyomdákban, minthogy a *lap* (*hírlap*) két felén benyomtatott papiros, a *lap* a levél jelentését öltötte föl, melynek oldalai vannak. A közönség lapot olvas, lapot járat, a lapszedő meg a lapot (szedését) nem lapokká, hanem oldalakba tördeli és oldal-számozza (l. A nyomdászat tankönyve 1897). A nyomdász előtt a *lapszám* a hírlap egyes számát jelenti, melynek *oldalszámai* vannak. Megjegyzem végül, hogy az egész székelységben *lapi* = levél. Ez tehát az egész látszólagos vétséget — ha ugyan az — teljesen eloszlatja.

FRECSKAY JÁNOS.

Ödik ödik. A Nyr. 27. ápr. füz. 173. lapján megjegyeztem, hogy *meglepődik*, *meglepődés* kifogástalan képzés, ad normam: *elfogódik*, *vívódik* stb. Most is azt mondom és igazat adok Tóth Bélának az e kérdésben lefolyt vitát illetőleg (L. Nyr. 27. szept. 426.)

A szóban forgó képző az ige-jelölte fogalomnak ott is bennható jelentést ad, ahol a cselekvést, szenvedést, vagy állapotot külső ok idézi elő. Helyesen mondjuk tehát pl. *vizsgálódik*, *készülódik*, *gúnyolódik*; szenvedőleg: *kezdődik*, *végződik*, *meglepődik* a zár (magától) *becsukódik*; testem a vihartól a falhoz *verődött* stb. Mindezekben az ember, vagy az élettelen tárgy részben maga is hozzájárul az illető állapot előidézéséhez.

De épen ez okból helytelen képzések a következők: magától *értődik*, *értetődik*; *adódik*, *íródik*; ezek elseje már régi fejtegetés tárgya. Már a hatvanas években kifogásoltuk többen a Pesti Napló tárcájában. Az *ért* ige az elmének kizárólagos működését jelöli, amely a megértett tárgynak e működésben való részvevését teljesen kizárja. Itt a tárgy még részben sem *érti önmagát*, és így se nem *értődhetik*, de nem *értetődhetik*,* akár áll előtte a *magától* v. *önként* szó, akár nem áll előtte. A *megértett* tárgy okszerűen csupán-csak külszenvedő állapotban levőnek képzelhető. Az ige jelentésének *önként értetik (mindenkitől)* felelne meg. Én ennek a kikerülésével azt mondom: *magától érthető*, *magától érthetőleg*. Ez alakok a külszenvedő jelentésnek ez esetben is kifogástalan kifejezői.

Aminap ezt olvastam: »ok és alkalom nem fog *adódni*.« Nem ritkán találkozom ezzel is: »ez a munka oly időben *íródott* stb.« Hát az *ok* és *alkalom* is olyas dolog, amely mintegy *önmagát adatja* valakivel? és a *könyv*, a szellemi munka részben *önmagát írja*? Ha jó az *adódás*, akkor a *vevődés* sem lehet helytelen képzés. Ha *íródott* helyes szó, akkor *mondódott* is az: és így tovább: *kiderítődött*, *fölfedeződött* stb. — Ezt *kitudódik* már azért se bántom, mert régibb keltű és általános használatú szó. A »jus quaesitum« erős jog, amelynek békét kell hagyni. De másfelől célszerűnek tartom hibáztatni az olyan újabb irányt, amelynek követése a magyar igeképzők szerepének összetévesztésére vezetne.

JOANNOVICS GYÖRGY.

* Ez a szörnyeteg kül- és belszenvedést jelölne egy füst alatt.

Bujás. Csapodi barátom és a t. szerkesztő úr nagyon megtisztelnek szakavatott fejtegetésükkel a Nyr. nov. füzetében, alig merek még hozzászólni e kérdéshez, hisz én is műkedvelő nyelvész vagyok, ha nem is árulok egy gyékényen Ballagi urammal. De mint orvosi tanítónak és írónak egyaránt kötelességem, hogy nyelvünk helyes használatára törekedjem, ezért, újabb okulás kedvéért, még egyszer neki állok a csúnya szónak. Szívesen elősmerem, hogy Csapodi füzetének csak címét olvastam el akkor, amidőn megjegyzésemet írtam. Ime, én a címet nem értettem jól meg! Azért nem kell a »szifilistudósoknak megbotránkozni« rajtam! Ha pl. venerikus szem-bajokat írt volna Csapodi, akkor nagyon tudtam volna, miről van szó: tehát nem én vagyok a hibás, hanem a cím, amelyet így, egymagában, a szerzőn kívül aligha értett meg más valaki helyesen. Pedig a címnek mindenekelőtt érthetőnek kellene lennie. Ám most már érteném, de, sajnos, most még nehezebb belényugodnom, hisz három betegség mégis csak nagyobb mint egy (Csapodi pedig hármát foglal e néven egybe), és a közölt fejtegetések után is csak kicsinyítőnek találom a melléknévhez biggyesztett -s képzőt; az igazság felderítése kedvéért tehát tovább védem álláspontomat. Először is kifogásom van a felhozott példák ellen! Azt az embert, aki a haza dolgait *igen restesen effektuálná*, nem lehet még egészen restnek mondani, hisz a felhozott példa világosan kitünteti, hogy az illető még restebb, sőt egészen rest is volt néha, amikor t. i. nem is effektuálta (dolgait), — tehát akkor mégis csak tett valamit, a mikor csak *igen restesnek* bélyegezték. Ha valami nagyon *pirosas*, hát az még mindig nem egészen piros. A fátyol fogalma az átlátszósághoz van kötve s ami átlátszó az nem lehet teljesen sötét, ezért mondhatta Vörösmarty a *feketés*, *sötétes* fátyol hasonlatot, valóban rosszul mondta volna, ha fekete fátyolt mond. A *siketes*-ről vett példák egyike egészen világosan bizonyít állításom mellett (jobb süketesnek lenni, hogy nem mint teljességgel süketnek), a másik kitélt sokféleképp lehetne magyarázni. Talán udvariasságból mondja siketesnek emberét az író, de egyben kijelenti, hogy biz az olyan siketes volt, mint az ágyú. Ha azt mondta volna, hogy az illető siket, nem kellett volna magyaráznia, mennyire volt az. Enyedi Mennyei szó-ját nem olvastam, az ilyen szent könyvben talán enyhíteni, szépíteni akarta a szerző a *buja* szó értelmét (mellesleg mondvá nagy leleményességre vall, ha valaki a Mennyei szó bujás gyönyörűségéről veszi az elnevezést a — venerikus bajokra!) Az *igen bujás* határozottan enyhítés, mert kevesebb mint e melléknév alapfoka. Ime: *világos, kicsit feketés, feketés, igen feketés, majdnem fekete, fekete, egészen fekete*. Nagyon tanulságos e tekintetben a többi hasonló szóképzés, pl. *kicsinyes* az, aki a dolgok leghiábavalóbb oldalán évdik, de nem mondjuk *nagynos*-nak azt, aki a dolgok velejét ragadja meg; továbbá más az értelme annak, hogy *rövidesen bánt vele* mint, hogy *röviden bánt vele*, az előbbi annyit mond, hogy elég hamar lerázta nyakáról, a másik, hogy egyszerűen a faképnél hagyta. — Nem tartom tehát szerencsésnek Csapodi ezt az új alkotását, sőt talán túlzott szeméremérzetem a szóban forgó

címben sokkal szívesebben látná a *nemzetközi műszót* (venerikus), amit új fogalomra használt szó mellé legalább is jó lett volna zárójelbe oda tenni.

JENDRÁSSIK ERNŐ.

Voltaképpen úgy van a dolog, hogy az -s képző nem határozottan kicsinyítést fejez ki, hanem rokonértelmű a -szerű, -féle végzetekkel, *úrias* a. m. úriféle, *zöldes* a. m. zöldféle. És Csapodi I. is nyilván úgy érezte, hogy *bujás szembajok* = bujaféle szembajok. (Még tovább menve, *zöldes* alapjában a. m. zölddel vegyes, zölddel összekötött, úgymint *földes*, *vizes* a. m. földdel, vízzel összekötött v. együtt levő. Eleinte talán inkább összetett színnevekben mondták: *zöldes sárga* = zölddel vegyes sárga.)

A SZERK.

MAGYARÁZATOK. HELYREIGAZÍTÁSOK.

Tegez perzsa szó. Eddig csak a vogul *täut* s a zürjén *nöl-doz* (szó sz. nyíl-tegez) szókkal egyeztették. Az alapformát a m. *tegez* tartotta fenn; a vogul alak ennek szabályszerű elváltozása (l. Budenz: MUSz. és NyK. 23:418). De ez az ősrégi *tegez* szó mégsem eredeti az ugarságban, hanem jövevényszó a perzsa *terkeš*-ből, mely ugyan-csak tegezt jelent s mely ott összetett szónak bizonyul: *tīr* nyíl + *keš* hordozó. — A perzsa szó átment a törökbe: *terkeš*, *turkaš*, s az arabba: *tarkāš*, innen pedig a román nyelvekbe is: olasz *turcasso*, *carcasso*, fr. *carquois* stb. — Szilády Á. (Nyr. 2:202.) a *tegezt* a *tok*-kal, CzF. a *tok*, *takar* s a latin *tego*, görög *théké* szókkal egyeztetette! Vámbéry a kirgiz *tegeš* szóval egyezteteti, mely szerinte tegezt, de Radloff szerint csészét jelent (Napf, *tegäš* alakban, NyK. 18:10). — A zürjén *doz* csakugyan 'edény' jelentést vett föl, s a megfelelő votják *daz* is kádacsát jelent.

SIMONYI ZSIGMOND.

Két ritka szó. Hogy minden egyes, mohácsi vész előtti, hazánkban használt latin incunabulum és kézirat gondosan átvizsgálandó, arra két jellemző példát hozok fel az alábbi sorokban. A gyöngyösi sz. ferencrendi klostrom könyvtárában van egy 1520-ból való »Ordinarium Strigoniense« (vö. Magy. Könyvszemle 1888:134.). Ennek a könyvnek a végén a következő bejegyzést olvassuk: »Contra kwzweny est quedam herba que vocatur *hyvathal* oportet tritulare et ligatur ad membra«. Kétségtelen dolog, hogy itt a *hyvathal*, amely gyógyító fűnek a neve, magyar szó. Tudtommal sehol másutt elő nem fordul, s ez az egyetlen bejegyzés őrizte meg számunkra. — Nézetem szerint ez a szó egy a Fejér: Codex dipl.-ának III:1:67. és IV:1:72-dik lapján 1208, illetve 1217-ből közölt *hiuotal*, *hiuotol* (Czinárnál: *hiwotal*, *hiwotol*) férfi nevével. A megfelelést kétségtelenné tenné az, ha az árpádkori okiratokból mint nőnév kerülne elő e szó, s akkor párja volna a régi magyar *Havadi* nőnévnek (vö. Nyr. 2:15.), amely a

nép nyelvében tudvalevőleg ma is a. m. »tavaszi virág, nárcisz« (MTsz). — A másik régi szó egy kis haljegyzékben fordul elő. A gyulafehérvári Batthyány könyvtár »M. 5. V:14.« jelzetű kódexében, amelynek teljes címe: *Concionale inaestimabile, exhortationes de consiliis evangelicis et aliis MS. saec. XVI. in fol. (Index ms. bibl. Batthyanianae 14. lp. 120. szám)*, az elülső bekötési tábla belső tiszta oldalán a következő magyar szavak fordulnak elő: 1. *kechyge*, olv. *kecsige*, latin értelmezése olvashatatlan; 2. *T..ca* — *czompo*, a latin szó *tynca*, *tinca*; 3. *Cetegus* — *kezegh*, a latin szóra vö. *cētus*, az itt levő alakot se DC-ban, se pedig Georgesben nem találom; 4. *Carpō* — *retthke*; 5. *Vso* — *vyza*; 6. *Luceus* — *chuka*; 7. *Truta* — *pyztrang*; 8. *Mortarium* — *mosar*; 9. *Pistillus* — *Mosarterw*. — Az itt közlött szavak közül a *carpo* — *retthke* a legbecsesebb. Az adat 1510—28 közti évekből való. A *retke* halmév se a NySz-ban, se pedig a MTsz-ban nincs meg; a mai nyelvből kiveszett. A nyelvtörténelemben azonban még egyszer előkerül. Radvánszky »Házi történelmünk emlékei« című könyvében (II:1:156.) a halételek közt ezt olvassuk: »eg lében való *retkében* mi kell«. Ez az adat a XVII. század elején másolt u. n. Fáy-féle szakácstudományból való, amely kézirat (a N. Muzeumban van) egy XVI. sz. végén írt eredetinek a másolata. Hogy miféle hal volt a *retke*, az Radvánszky könyvéből ki nem vehető. Herman Ottó a Magy. Hal. könyvében azt írja: »*Retke* — Fáy-féle szakácskönyv a XVII. századból, alkalmasint a *Salmo hucho* L. a németből véve, hol a *Salmo umbla* L. neve: Rötél, Röteli, Rötele«. — Az etimológia helyes annyiban, hogy a szó utolsó forrását megnevezi; Schmeller szótárában (1. kiad. 3:167, 2. kiad. 2:185) a *roetel*, *rê'l*, *rêi'l* stb. a »*salmo salvelinus*«-nak a népies neve; Schmeller már mondja róla: »*Fisch von rötlicher farbe, etwa Cyprinusart*«. A mi szavunk hangalakjából szláv közvetítést sejtünk; ennek felel meg az *oe > e* s a kicsinyítő képző.

MELICH JÁNOS.

Népetimológiák. A *lótávol* szót az 1895-iki hódmezővásárhelyi törvényszéki tárgyaláson egy paraszt *lótábor*-nak mondta.

A *peronoszporát fenerosszporának* keresztelték el a bihariak. Jókai Hétköznapi c. regényében egy betyár *füligram*-ot mond *filigrán* helyett. V. ö. *filelóg* = *filológ*.

Az Új földesúrban pedig a *yorkshirei* kiváló sertésfajt *józstrból valóknak* mnodja egy paraszt.

Az erdélyi *Baromlak* a német *Wurmloch* magyarosított alakja; a biharmegyei *Szent-Elek* pedig a XVI. századi *Eszenytelek*-ből veszi eredetét (tót: *jasen*, *jesen* kőrísa): Borovszky, A honfoglalás története.

A *Kalandosok* társulatának neve a latin *Kalendae*-ből származik. — A körmöcbányai németek az alumnistákat *armenistáknak*, a gyalogjárót *trettoarne*k mondják.

MAURER MIHÁLY.

KÉRDÉSEK ÉS FELELETEK.

1. *Fáradtság és fáradság.* Hogyan kell helyesen írni e szót fáradtság? fáradtság: t-nélkül vagy fáradság: t-vel. A kérdés másik része az, hogy van-e a magyar nyelvben olyan finom megkülönböztetés, mely szerint e szót: fáradtság mindkét írásmóddal különböző értelmezéssel lehet használni? Például: »fáradtság vett rajta erőt« és »nem sajnálom fáradtságomat«. E két példában a különbséget abban látnám, hogy az elsőnél befejezett cselekményről, a második példánál pedig folyamatban lévő vagy jövőbeli cselekményről van szó s így e megkülönböztetés jogos.

F. Ez a megkülönböztetés tökéletesen helyes és jogos. *Fáradtság* magából az igéből képezett főnév, mely a cselekvést fejezi ki, a. m. fáradás, fáradozás, úgy mint *vesződség* = vesződés, *mulatság* = mulatás, *sietés* = sietés, *fizetség* = fizetés. stb. Ellenben *fáradt-ság*, a *fáradt* igenévből, a fáradt állapotot, vkinek fáradt voltát jelenti, tehát olyan főnév, mint *sápadt-ság*, *bágyadt-ság*, *készült-ség*, *romlott-ság* stb. — Igaz, hogy mind a két szót így ejtjük ki: *fáraccság*, de más esetekben is arra vezet a nyelvérzékünk, hogy egyenlő hangzású szókat az írásban megkülönböztetünk, mert más-más jelentésű elemeket érziünk bennük; pl. *fogadta* és *fogatta*, pedig mind a kettő így hangzik: *fogatta*; *lovakhoz* és *lovaghoz*, pedig a kiejtésük egyformán *lovakhoz*. — Viszont az is érthető, hogy sokan nem különböztetik meg a *fárad-ságot* a *fáradtságtól*, mert máskor is gyakran megesik, hogy a jelentésre és hangzásra nézve egymáshoz ennyire közeledő szókat egymással összezavarják. Szakasztott ilyen összetévesztés az, ha *hazudság* helyett is *hazugságot* írnak (holott emez = hazug volta vkinek), vagy mikor *tanulság* és *tanulmányos* helyett *tanuságot* és *tanuságost* írnak stb.

2. *Rég nem* vagy *rég?* Hogy mondjuk helyesebben: *de rég nem láttalak!* vagy pedig: *de rég láttalak!?*

F. Mind a kettő helyes. Az első, úgy látszik, általánosabb használatú, de némely vidéken, pl. Veszprémben, a másodikat kedvelik (még hol? mondják meg olvasóink.) Mind a kettőt egy és ugyanazon helyzetben használhatni, s csak észjárásbeli különbség van köztük. *De rég nem láttalak!* = *de ré g ó t a* nem láttalak. *De rég láttalak!* = *de rég* volt, hogy *ut ó l s z o r* láttalak. Vö. »*soká jön az a gyerek* = sokáig jár oda, és: *soká nem jön az a gyerek*, megígérte, hogy négykor itt lesz, s most már öt van és még mindig késik« (Szarvas G. Nyr. 21:236). — Vannak más ilyen esetek is, melyekben semmi vagy alig érezhető különbség van az állító és tagadó szerkezet közt; pl. *majd elestem* és *majdnem elestem* (a *csaknem* behatása alatt); vö. még *aligha* = *alighanem* (Bács m.), *ha* e h. *hanem* (Alföld).

ANTIBARBARUS.

VÁLASZOK A SZERKESZTŐSÉG KÉRDÉSEIRE.

Föveg, rovancs Háromszékben? Ferencz Miklós Égéből, Vajna Károly Kézdi-Vásárhelyről, tehát mind a kettő a Székelyföldről, a szerkesztőség kérdésére azt a választ adták (a Nyr. 27: 233.), hogy ott a nép használja a *föveg* szót. Állításuk jóhiszeműségében nem kételkedem, de igaz voltát határozottan tagadnom kell; mert »a nép, az isten adta nép« az nem ismeri, nem is használja az egész székelységben sehol, hanem használják a műveltek s a fél-műveltek. Úgyde nem ezek szájából kell gyűjteni a népnyelvi adatokat, hanem amazokéból, »a föld népe« szájából.

Szintén ilyen valótlan adat Dálnokból, ugyancsak a Székelyföldről, a Benkő Józsefé, a *rovancs*. Ez sem a híres dálnoki búza földjén termett, hanem csak úgy került oda, mint a muszka-tövis az út szélére. A nép csak *rovást csinál, felró valamit*, de nem *rovancsol*.

Végezetül meg kell jegyezmem, hogy a Nyr. 27: 320. és 334. levő közlések írói tévesen mondanak *Háromszékben-t, Háromszéken* helyett. (Maros-Vásárhely.) PAAL GYULA.

(25: 472.) *Nytt, fót, émut, tojott, megtrétt, étörött*: Étörött az olajos hordó (akkor szokták mondani, mikor valaki sír).

(Győr m.)

VIDA SÁNDOR.

Káprázik helyett (26: 90). Bereg vármegyében a »kaprodzik« használatos. »Ummegette hok kaprodzott bele a szeme!« »Tán a szemed kaprodzik, hon nem látod?«

Élelmes (26: 135). E szót itt Bereg vármegyében általánosan használják. Iparkodó, munkálkodó, takarékos embert értenek rajta. »Azér bódogul, mer élelmes ember!«

Karddal, parttal, csonttal stb. Így ejtik: »kardal, partal, csontal, hord el, boloncság, szencség, horgya, stb.

Öten, hatan helyett az *ötönn, hatonn* kifejezést használják. »Ötönn ültek le jaz ebédhez.« »Hatonn vitték a koporsót!«

Bereg megyében a nép itt *Sopront, Mozsont* szokott mondani.

(Beregszász.)

SZINI PÉTER.

Mezejtelen, mígnem, ptrüsszent, ptrücsök (26: 135), ezek h. azt mondják: *meztelen, mezételen, mégcsak nem*, pl. *mégcsak* odáig *nem* ért, a *prücsök* egyre szólt; *tüsszent, trüsszent*. (Kaposvár.)

Itt tartunk (26: 136). így nem szokásos, de *ott*-al inkább: Mire harangoztak, éppen *ott tartottunk* a hetedik rendnél.

Rováncs: hivatszolgák útján terjedhet el a hozzájuk tartozók közt. Ma már azzal fenyegeti az ilyen anya a gyermekeit, ha valami rendetlenséget művelnek: Gyere csak, majd *megrováncsólak* (rendbe szedlek)!

Szül (26: 472) h. mindig *lebetegszik, megbabázik*.

SZOKOLAY HERMIN.

(27:135.) A 19-ik kérdésére adott válaszomat (239. l.) akként módosítom, hogy az *óhajt* és *sóhajt* szavakat az adai nyvj. röviden is ejti.

MOLNÁR SÁNDOR.

Biharmegyében mindenütt a *postára* mennek. RÁBA SÁMUEL.

Pósta, óhajt, sóhajt — Fehér megyében s a Dunán túl általában.

BORSODI MIKLÓS.

Óhajt, sóhajt Alsó-Nógrádban.

WALLENTINYI SAMU.

A 27: 135. lapon közölt kérdésekre:

2. *Iny*. Jelentése a Szilágyságban úgy *szájpadlás*, mint *foghús*, de azért a „*fokhús*“ is használatos: »Biz úgy van már a vjn ember, ha kihúl mindeñ foga, az ítelt csak úgy csöñbõjgeti (forgatja) az *inyynyivé*, elesett attú máñ, hogy rágniis tuggygoñ«.

6. *Tegyen róla*. »Ha nem teccik ahogy én csináltam (még vmit), há *tígy rulla!*« (gúnyosan). »Ha te tudná, *tenné' rulla*, ha te tudná' *tenné' rulla*«. (Népdal.)

11. »Menynyünk *még elñme(j)* az eső!« »Dógozzuñk csak *még este lñne!*« »Sokszõ mēgesik emmég rájtað, *még mēghálná!* stb. föltétes alakokat használja a szilágysági nép, de mellettük a jelentõ mód megfelelő alakjai is igen gyakoriak.

18. A viszonyító névmás a elõtagját hangsúlyozzák oly kijelentésekben, a melyek mintegy minden kivételt kizáró kijelentéseként hangzanak: Aki csak látta, *mind* a hasát fogta, úgy kacagott, »ahányañ csak belefértüñk, *mind* belé(j)ültüñk,« »amit csak akâr, *mindēnt* megtud csinálni.« »Aki vesz, annak lēssz, Aki nem vesz, beteg lēssz!« stb.

19. A zilah-vidéki nyelvjárásban s az egész Szilágyságban: *óhajt* (legtöbbször a *kíván* helyettesíti), *sóhajt*, *zsinór*; de *posta*.

20. *Új, újat, újabb; rád, híd; sülök, hülök*.

21. A zilahvidéki nyelvjárásban a *hús, bñn, szñnik, úszik, csúszik; húsvít, úsztat, csúsztat, csúszkál* szókat hosszan ejtik, de: *bñntet* és *szñntet* rövidék.

23. A Szilágyságban az *ippeñ, kñppeñ* (Diósadvidéken: *k'ēppeñ*) alakok élnek s ritkábban a-*kñpp* (v. *k'ēpp* Diósad vidékén), mert a Zilahon ejtett *ñpeñ* v. a diósadvidéki *ēpeñ* = épen, épségben, bántalom nélkül.

24. A Szilágyságban a *tēnnap* és *oroszlāñ* alakok járnak.

A »*sñma*« ellentéte a Szilágyságban *gōrōñcsös*, de az út »*hepehupás* v. »*gidrēs-gōdrēs*« s a papir, ruhaszövet, bőr: *bōrzos*.

(26:136). Ezóta már Mocsoja körül *tartanáñk*, ha ide bé nem tértünk von.

LÁSZLÓ GÉZA.

Só hely (27: 581). Gvadányi a só helyekre igyekvõ barmokról beszél. A barmok táplálkozására nélkülözhetetlen »jószág« a só, úgy, hogy gazdaságokban állandóan tartanak elõttük sôt, hogy, ha szükségét érzik, megnyalogathassák. S ha szabadban legelnek a barmok, megfigyelhetni, hogy ösztönszerűleg felkeresik a réten a sós talajt vagyis, amint Gvadányi mondja: a *sóhelyet*. Ha térdig érõ

fűben legallehetnének is, de ha megérzik, hogy közelben ilyen sóhely van: ott hagyják a dús legelőt s átmennek a rendesen csak gyér fűvű, de nekik igen hasznos, konyhasós vagy szikes talajra. Gvadányi ismerte a barmoknak ezt az ösztönét, azért írta ezt a sort, melynek igaz értelméről engemet egy szentesi parasztgazda világosított fel.

MOLECZ BÉLA.

EGYVELEG.

»Szerkesztői izenetek.« Napilapjainknak ilyen című rovata ránk nézve sokszor igen érdekes, egyért azért, mert örvendetesen mutatja, hogy a közönséget folyvást érdeklik a magyar nyelvre vonatkozó kérdések, másért azért, mert maguk az izenetek néha új nyelvi tényeket hoznak napfényre, néha meg új módon vagy legalább elmésen világítanak meg egy-egy nyelvhelyességi vagy általában nyelvi kérdést. Azelőtt csak a Budapesti Hirlapnak voltak ilyen értékes nyelvészeti izenetei, de az utóbbi években a Pesti Hirlapban, Budapesti Naplóban és Magyar Hirlapban is sokszor akadunk effélékre. Néhányszor már át is vettük ezeket, hogy ami tanulságos, a Nyrben is meg legyen őrizve. Persze nem mindent veszünk észre (a Pesti Hirlapot sajnálatunkra ritkán is látjuk), azután meg nem is mindig érdemes megőrizni az izeneteiket, vagy jelentéktelen, vagy hibás voltak miatt. Néha egy-egy hirlapírói nagyság az ő sértett hiuságaért áll bennök boszut a Nyelvőrön, többnyire úgy, hogy magából a Nyelvőrből böngész tévedéseket és magyartalanságokat, de többnyire csak állítólagos magyartalanságokat. Igazán irigyeljük ezektől az uraktól azt a nagy önérzetet és biztosságot, mellyel minden egyes esetben csallhatatlanul ítélkeznek. Ha mink is olyan csallhatatlanul tudnánk mindent, bezzeg magunk is nagyra volnánk vele! — Másfelől érdekes, mennyire csodálkoznak, ha csakugyan hibát találnak a Nyelvőrben. Ez nagy tisztesség nekünk, mert látszik, milyen sokat tartanak felőlünk: eleve fölteszik rólunk, hogy mindent tudunk s hogy sohase fogunk hibát elkövetni. — Viszont kellemetlenül érint bennünket, ha néha özönvíz előtti nézetekre bukkanunk a legmodernebb szerkesztői izenetekben. Csak a legújabb példát említem. A M. Hirlap f. é. XI. 20-i számában megbotránkozik abban, hogy László G. szerint (Nyr. m. é. 493) a zilahi nyelvjárás *házok*, *ruhájok*-féle formáiban »u helyett« áll az o hang. Azt mondja, hogy »a tiszta magyar nyelv ezt ösmeri, ha birtokos ragról van szó: *házok* (nem *házuk*), *kertjök* (nem *kertjük*), *ruhájok* (nem *ruhájuk*) stb.«, és hogy a *boruk*, *kosuk*, *körmük*, *örömük*-féleket csak »az értelem világossága okából tesszük zártabb hanguvá,« hogy meg lehessen különböztetni a többes számtól, mely ezekből a szavakból o ő hanggal van: *borok*, *kosok*, *körmök*, *örömök*. — Már pedig mi úgy tudjuk, hogy a magyarságnak nagyobb része mindig *-uk* *ük*-öt és *-juk* *jük*-öt mond. Így mondják a Tiszától nyugatra majdnem az

összes nyelvjárások (kivéve északon a palóc s a nyugati határszáron a rábavidéki és őrési tájszólást), azonfölül a Tiszának balpartján is több vidék. A M. Hírlap szerint tehát az mind nem tiszta magyar, aki Győr és Szeged között, és Hajdu-Dorogtól Somogy megye nyugati széléig lakozik! Olyan magyar embert pedig pénzen mutogathatnak, aki beszéd közben azt mondja: *házok* és mégis *boruk*, vagy *kezők* és mégis *körmük*! Ilyen megkülönböztetéseket csak nyelvtan-írók eszelnek ki.

No de azért se baj, csak tessék folytatni a szerkesztői izeneteiket. Ha egyszer-egyszer elvétik, az semmit se tesz, ha pedig minket csipkednek, az még mi nekünk sem árt, hát az úgynek hogy ártana? A nyelvünk iránti érdeklődést, a róla való nézetek tisztázását mindenképpen előmozdítják azok az izenetek. A SZERK.

NÉPNYELVHAGYOMÁNYOK.

Szólások.

A kalotaszegi népnyelvből.

A nép nyelvét, szokásait, jellemét tanulgatom serdülő korom óta. Regényeimben, népies elbeszéléseimben fel is használtam az oda találókat mindég, még pedig igazságszeretetem összeségével, mert soha egy szót sem mondtam, amit éppen úgy el nem mondott, vagy mondana a kalotaszegi nép. Bő alkalmam van a néppel érintkezni, ismerem az eszejárását, tehát kényelmesebb is az igazat írni: bár így tennének a népiesben utazó írók is, akik sallanggal, pitykével gyári módra gyártják a népiest. Van kivétel is, akiket nagy élvezettel olvasok, de nem sok.

Most nincs időm, úgy a mint szívem szerént való lenne, leírni némely dolgot; de akadtam egy pár olyan szóra, kifejezésre, amit érdemesnek találok csak úgy röptében ide írni.

A mint több helyen említettem is, van nekem egy öreg szomszéd asszonyom, — állandó modellem — aki csak egyszer volt túl B.-Hunyad határán, egészen elszigetelve él s így megmaradt egészen olyannak, mint a száz éves édes anyja volt. Ez az öreg asszony jár hozzám minden második estve kenegetni (és nem masszírozni) a reumás karomat. Természetesen ilyenkor nem hallgat és néha mond olyat is, amit reggel lejegyzek magamnak. Ebből a jegyzékből írok ide néhányat s ha a szerkesztő úr is érdemesnek találja, használja fel.

Gyertyaszentelőkor ezzel kezdte: »Na instálom, megcseppene az eszterhely, ízekre kerül a jószág. Mert vót úgy is, hogy csürfedelet etettünk a marhával, ha ezen a napon kisütött a nap.«

A pestis hírére ilyen aggodalma támadt: »Aza betegség, ami arra messze üte ki, *tapadós*-é instálom? Mer' azt beszélük, úgy tapad az, mint a rü.«

Egyszer így mentegette késését: »Vesztéglék egy cseppet, mer' a hiuba valék, ott elkevertem a gunyámat a kormos humik között, s csak nem jöttem ide mint egy füstí boszorkány.« (A kalotaszegi így különbözteti meg fehérneműjét külső ruháitól: változó gunya.)

»No, öreg bonya« — vallattam egyszer — »lássam tudja, hogy nevezték azt a vászondarabot, melyet régebben a pendelekkbe szoktak toldani?« Gondolkozik, gondolkozik: »Hát, hát . . . instálom, bizony vala annak maga neve is, de kiverődött a fejemből ezzel az istenverte módival, ahogy most négy, öt szelet is bele ráncolnak a pendelbe, az már nem is pendel, de valóságos fersing! Az isten akárhova is tegye őket, hogy űzik a módit. Régebben kivágtuk *csapanyósan* a vásznat, azt tulafelől toldtuk s meg volt a pendel két szélből.« De amit tulafelől toldtak, annak a nevét sehogysen találta. Élesztgettem az emlékezetét: »Öreg bonya! A darócba is toldtak olyat, tudja a hónyalj alá.« »Na, instálom, éppen hogy tódtak!« Nem kinoztam tovább. »Vajjon nem *aszalynak* nevezték-e?« Öreg szeme megélenkült, mintha egy régi ismerősre akadt volna: »Jaj, csak hogy hallom! még pedig egy úri asszonytól hallom, amit paraszt fejemmel, a paraszt gunyáról elfelejtettem; *aszaly* biz az!«

Különben ez a *paraszt* szó sokkal szokatlanabb formában is előfordul Kalotaszegen. A néppel való érintkezésben magam is használom, mert csak úgy érti meg. Mikor a varrottast magyarázom: »Nézd, ide varrsz *fogat*, ide *töltést* (ez a lyuk), ide *akasztalatot*, közbe marad két unnyi *paraszt* s ismét fog.« Csak így érti meg a pusztán hagyandó helyet. Ha pedig valamit rézsut kell varrni, azt kérdi, hogy *srégenyesen* varrja? Ez a *schrägne*k az *egyenessel* való párosításából született. Hajdan *csapanyósnak* mondták.

Öreg bonya egy nap meg akart fogni: »Instálom, tudja, mi az a *damika*?« »Tudom. Száraz kenyérszeleteket meghintenek túróval, aztán leforrázzák kőménymagos vízzel.« »Igazság. Már a mostani nem ismeri; pedig jó lé az annak, aki szereti: én szeretném; de nincs hozzá túróm.« »Ad az isten, öreg banya . . .«

B.-Hunyad református község, a halottak napján való világítás új dolog itt, alig pár év óta van szokásban, de az öreg bonya megbotránkozással fogadja: »Na, világosságba tevék a temetőt. Istenem uram, mennyi hiábavalóság is van ezen a világon! Evvel is csak a botosokat hizlalják; a szegény hóttak mégis csak sötétbe vannak a föld alatt; de inkább hiszem, magukra és nem a hótra gondolnak az élők.«

Jó királynénk halálát itt is nagyon szívére vette a nép és erős képzelő erejével egész legendát szőtt; de azért szívesebben élvezte azt, ami meg sem közelítette az ő költészetét: a ponyva-irodalom verseit. A kapuban álltam, öreg bonya sebbel-lobbal haladt el előttem: csodálkoztam, hogy csak köszönt, de nem állt szóba. Pár perc múlva visszajött: »Engedelmet instálok, hogy csak mint a mutuj, úgy haladék el, de nagyon sietős volt, mert Tamásné csak egy szempillantásra adá ide a verset, csak a mig négy unnyit

elolvasok, pedig van az tizszer négy unnyi is. Bizonyt kelle mondanom, hogy akkor haza viszem. Már az üstjét ide adta egész napra, hogy kifőzzem a szilvácskámát; de a verset semmi módon nem engedi. Jaj pedig be gyönyörűség! A szegény királynéről van, akit nyugtasson meg az a jó atya. Hát instálom, mi van a gyilkosával, még sem ölik már meg? Elgondolni is nagy, ha az embernek az ujjába csak egy tövis szúródik, mint sajog, hát aztán még ha egy vésőt döfnek a szívébe! . . . Na, azt a verset meghozatom Váradról: ide adják három krajeárért.» Egy hét mulva diadallal hozta a nagyon is rossz verset és biztatott, hogy csak olvassam, mert ő nem tesz úgy, mint Tamásné: ha akarom, végig olvashatom egészen.

»Instálom, ebbe a hálólházba mindétig olyan jó *bűz* van, itt éhen is meg lehetne élni.«

Az este szomorú híreket hozott: a fia tehenét *megcsinálták*; sehogy sem akar fejésre megállni; aztán egy gyermekágyas asszony meghalt: »Bele hala. Istenem uram, beh sok is van mérve a szegény fejeir népre! Már az *emberre* félannyi sincs, pedig erősebb, inkább kibírná.«

Az öreg bonya majd minden este mond egy-egy sajátságos szót; a történetei pedig éppen eredetiek. Néha fogok azokból még egyet-mást lejegyezni.

GYARMATHY ZSIGÁNÉ.

Közmondások.

Szegén embernek sok bíz' a nyavalája.
Ócsó portékának híg a leve.
Bolond libbú bolond szil fuj.
Lopott jószág hamar elvís.
Csólánba nem üt a ménkü.
Kinek vaj van fején, ne mennyen a napra.
Ki utójára nevet, a nevet legjobban.

(Veszprém, 1874.)

HALASY ALADÁR.

Népmese.

A vásóru banya.

Égy embör ketten vót a feleségivel. Ékicsit összeboszonkodott a feleségivel; annyira mögharagitotta, hogy hát ű elmögy valamit valamére poróbálni.

Hát mögy, möndögél; nekimögy, találkozik égy nagy víznek. — Uram énistenöm, vagy isten vagy ördög, vigy átul engöm ezönn a vizön. — Nohát mögy oda égy ördög; aszongya: Én átulviszlek, de mijér? — Aszongya: Hát mit tudnék adni. Amim van, mindö-nömet fölirattam otthun; hát mármot én nöntudok sëmmit odaadni. — Hát neköm csak azt add oda, amit nëm irattál föl otthun. — Gondolkodik: Odaadom. — Hát átulvitte.

Átulvitte azonn a vizön. Möndögélt szanaszét ü. Odavót hét esztendejig. Feleséginek monta, hogy ü nēm gyün haza többet; de azér hét esztendőre mégis mög gyütt. Azon mód osztán, mikor visszagyütt, mögen odvót; mögen átulhozta vissza.

Hát mikor hazamögy, szép hétesztendős, iskolába való fíja vót. Hát mit tött ögyebet, a zasztóra lekönyökölt, busút, sajnáta azt a zéggyetlenegy fíját, aztis odaajándékozta a zördögnek. Aszondi a felesége: Héj tē embör. Muta nēm vótál etlhun; mas sē szólsz sē beszélsz, hát igy akkor mi lössz énbélülem? — Hát hogynē szomorkodnám; látodékē, én ezt nēmtudtam, hogy nekünk lösz kis gyerökünk; most eza zéggy gyerökünk van, eztis odaajándékoztam a zördögnek. — Hát nē gondolkodj sēmmít sē: édvan a kertész fíja, a halászé, a méhészé, eggyiket fölötöztessük, akkor osztán éviszi azt. Azér jólvan.

Jólvan. Mög gyün a zördög. — Emböri állat, add oda a fíjadat! — Nagyhamar odvan a méhésznek a fíja, fölötözteti a zasszony. Viszi. Mikor ára viszi a méhes kert felé: Hőj (aszondi) mennyi mézet mögöttem én itt! — Kinek a fíja vagy tē? — Méhészé.

Azt létötte, elmönt vissza. — Emböri állat, add oda a fíjadat; ha oda nēm adod a fíjadat, főfordítottam a házodat.

Odvan a kertésznek a fíja: nagyhamar fölötözteti. Avval viszi. Mikor viszi: Hőj (aszondi) a zén édösapám micsoda szép virágokat adott neköm ebbe a kertbe! — Kinek a fíja vagy? — Kertészé.

Létötte ott, mögy vissza. — Emböri állat, add oda a fíjadat; ha oda nēm adod a fíjadat, főfordítottam a házodat.

Odvan a halásznak a fíja; fölötöztetik, viszi. No azt jó messzire évitte. — Hőj a zén édösapám mennyi halat fogdozott itt! — Kinek a fíja vagy? — Halászé.

— Emböri állat, add oda most a fíjadat; ha most nēm adod, ha még többet oda nēm adod, a házodnakis vége lössz, mög mindönféle erceporcájjának. — No hamár éccör ígyvan, aggyuk oda.

Hát odaadták. Akkor a magik fíját évitte. Vót a zördögnek eggy lánya, mingyár avval összeadta üket. De miháncs odavitte, mingyá másnap aszmondotta: Nézd, idvan eggy erdő; ezta zerdőt neköm irtsd ki máma oj szépön, hogy az oj tiszta lögyön, hogy sēmmi baj nē lögyön. Nézd, idvan a züeg fejsze, evvel könnyen kiirthatod.

Hát szögén legény émögy. De aszondi a felesége, hogy maj visz utánna ebédöt. Mikor odaér szögén legény, hát szokás szörint a fékezével belevági a fába a fejszét, hogy maj lērakódik: akkor összerogyott. Akkor ott sirdogált, hogy üneki aszonta azü ipa hogy ü ezt tisztára kiirtsa; de nēm löhet. Héj, viszi a felesége a zebédöt. Messzire mögláti. — Héj kedves angyalom, már sirsz köserögsz? — Hogynē sirnék, nē köserögnék

szivemnak szép szerelme,
vidámittó gyöngyharmatom, mikor kimonta aza vén
bocskoros apád, hogy a zerdöt ma kiirtsam tisztára. — Hēj nē sirj

né réjj kedves édös angyalom, igyál-ögyél, abban légyön kedved, mikorra tē öszöl-iszol, akkorra tiszta lössz a zerdő. — Hát ugyan ugy lött, tiszta lött a zerdő.

Mögy haza este. — No (aszondi), hát tiszta a zerdő? — Tiszta. Aszondi neki a vasóru banya ojjan lassan: Tē! Nagyobb ördög lössz eza lányunk mint mink vagyunk; halēm (aszondi) tudod, nēm igy köll evvel ébānni. Halēm tudod, hónap egy rostāt aggy neki, egy halastó van oda fő: aszond, hogy avval a rostával mergye ki a vizet, hogy ugy mergye ki, hogy estére kelve még a fenekeis mög-száraggyon.

Jólvan. Hát odamögy ugy is mint előbb mondom, lē sē rakódik, hogy mögporóbāli, hogy a rostāba mögállē a viz. Azon mód lēfoj. Lēút oda, bānkódott. Viszi a felesége a zebédöt, messzire láti, aszondi: Mé sirsz kedvesöm? — Hogynē sirnék, keserögnék, bānkodnék, mikor mosmög aszonta a gaz bocskoros apād, hogy én vigyek rostāt, oszt ebbül a tóbul a vizet mind kimergyem; nézd, most nēm tudok vele sēmmit sē tōnni. — Igyál, ögyél szivemnek szép szerelme, vidāmító gyöngyharmatom; mikóra tē iszol, öszöl, még a fenekeis mög-száradt.

Hát mög is száradt. Mögy haza. — Hát kész? — Kész. Aszondi a vasóru banya: No ugyē mögmondtam, hogy nagyobb ördög a lányunk mint mink vagyunk. Halēm tudod: estére elkészíttem a kemöncét, akkor bedobgyuk a tűzbe űket, akkor hadd ég-gyenek mög, ha ēccör nagyobb ördögök mint mink.

Aszondi a lánya, mikor lēfeküttek: szivemnek szép szerelme, vidāmító gyöngyharmatom! Mögesöndūt a jobb fülem, halēm azér nēm baj. De tudodē már, hogy most mi lössz. Most a kemöncét is ugy fűttik; tudodē mēr fűttik? Látodékē, minket abba a zéjjel mög-égetnek; halēm ha löhet nē fél, nēm égetnek mög. Majd én kilencet oda köpök a zajtőba, maj mikor gyün, akkor mingyār mongya, möglöki a zajtót: Alusztokē. Akkor a zēső köp aszondi: Nem alugyunk. Mögen mönnek, még akkor fűttik jobban a kemöncét. — Hát akkor űk osztān elmönnnek. — Hēj tudod (aszondi), mink émönnyünk, halēm maj minkutānnank gyünnek, halēm nē fél!

Kilencör mögzörrentötték a zajtót, kilencör mindig aszonta a köp, hogy nem alugyunk.

Hát mönnek, mönnek, osztān mikor möndögelnek, hát ēccör aszondi. Hēj szivemnek szép szerelme, vidāmító gyöngyharmatom, most tudod, gyün ām a vasbocskoros apānk; halēm tudod nēm baj; mosmajd (aszondi) tē löszöl egy kazal köles, én löszök mellette csős; maj ha gyün ēre, mongya, hogy láttamē egy pár szömējt ēre gyünni, aszondom: muta a zisten mögterömtötte ezta kölest, én idvagyok mellette csős, halēm ēre nēm gyütt sēnki.

Mögy vissza. Kin van a felesége. No aszongya láttāl-e, hugyan vagy? — Hát ögyebet nēm láttam, egy hejön láttam egy kazal kölest, mellette a csöszt, halēm aszonta: muta a zisten mögterömtötte azta kölest, ű odvan mellette csős, halēm āra nēm mönt sēnki. — No látodékē, mögmontam, hogy nagyobb ördög a lányunk mint

mink vagyunk: a lányod vót a csősz, a fíjad vót a köles. Halém csak hamar mos mingyá

Kuc kerek öggyék, lapis domboroggyék,
Ott terömgyek hun én akarom:

Akkor mögen mikor mögy: Héj szivemnek szép szerelme, vidá-mittó gyöngyharmatom, gyün ám mögen. Halém most nēm ám apánk gyün, halém gyün anyánk! Halém tudod, mostannak tē löszöl ittenék mögen eggy halastó. én löszök benne eggy kis réce; maj tuggya ám hogy mink hugyan vagyunk, halém maj csak mindig csalogat, mindig csalogat, akkor osztán mikor mögakar fogni, lebukok, mögharagittom nagyon: kiissza a vizet, eldurran; akkor maj mink elmögyünk.

Mindig monta: lilicám, gic, gic! Híttá ki, nēm tudta kihaj-tani; kiíttá mind a vizet: eldurrant a vasóru banya. Akkor osztán elmöntek szépönn. Aszondi: No szivemnek szép szerelme, vidámittó gyöngyharmatom, én most tégödet mögmentöttelek tüztül vitztül, hát most émöunyünk a tē országodba. — Hát nēm bánom (aszondi). — Halém mostis mögmondom, még pedig sok izén mönnyünk körösztü, hogy a zédös anyádnak mög nē hadd magadat csókolni.

Hát mönnek. Odaérnek közel annak a hazájába. — Hát (aszondi) most én nēm mönök ám be veled, halém mönny be magad; halém a zédös anyádnak mög nē hadd magadat csókolni, mer tē énrólam ugy éfeledközöl, mintha sohasé láttál vóna.

Beleesött a zédös anyja a nyakába, mögcsókolgatta. Ugy éfe-lejtötte, mintha nēmis látta vóna. Szép vót, örütek neki nagyon a zannya, aptya; hamarossan mingyár osztán házositották. Mikor osztán nuár gyegybe vótak, em mög osztán nagyon sajnálta, bánta, szép ötözet ruhát vött magára, végigmönt a zuccán, kinézött a zuc-cára a napa aki lött mög ez magais a legén. — Héj édösanyám (aszondi), héjjuk be mink azta mönyeetskét, ojjan ötözetöt vögyünk a zén mátkámnak, mert ojjat még nēmis láttunk. — Be köll hinni fíjam.

Behíjják. Hát kérdik tüle, miér adná oda azt a ruhát ü. Aszondi: eggy éjjeli halásér, hogy a legénnyel velehal. — Fíjam (aszondi) jó lössz; nē fél (aszondi), csak hál vele. Majd adok én neköd álomport, akkor tē avval nēm tudsz beszéni és jó lössz a feleségödnak a ruha.

Hát nēm tudod vele beszéni. Másnap még szöbb ötözetöt vött rá. Mögin behíjják, akkor osztán mögin kérdözik: miér adgya. — Eggy éjjeli halásér. — Aszongya nekije, hogy hát hugyan lössz az. Akkor csak oda köll adni. Akkor osztán nekiadi eggy éjjeli halásér. Mögin aszonta: Fíjam, majd adok neköd álomport, akkor nēm tudsz vele beszéni.

Harmadszor akkor még szöbb ötözetbe vót és mindönféle részekre még szöbb vót. — Édös fíjam, nēm adok én neköd sēmmit sē, mer ez tēveled akar beszéni, valamit mondani, had mongya mög.

Mikor léfeküttek, hamarossan mingyár mondi: Látodékē, ugyē mögmontam én azt tēneköd, hogy tē a zédösanyádnak nē hadd ma-gadat mögcsókolni mer tē énrólam elfeledközöl. Látodékē, én tégödöt

mindöntül mögmentöttelek. — Jólvan (aszondi) kedvesöm, most (aszondi) mingyá bemönök a zédös anyámhol, hogy csak mönnyenek vissza, mongyák mög, hogyan van a sor; hát mink együtt lögyünk.

— Édös anyám, ez mentött mög, ez vót a zén feleségöm; hát akkor csak vissza köl mönni, mög köl mondani, mindönféle dolog hugyan esött; ez vót a zén kedves feleségöm, ez lössz.

Akkor ugyis lött. Májig is az, hogyha élnek.

(Szent-Márton, Farkas Ferenc elbeszélése 1885.)

VIKÁR BÉLA.

T á j s z ó k.

Cs í k m e g y e i e k.

Egy erdélyi válóper ügyirataiban (tanuvallomások s részben a köznéptől származó beadványok) a következő tájszólások és szólásmódok ötlöttek szemembe:

préda (mint melléknév): tékozló,	tarisznyázás: táplálás,
pálinka-iszák,	<i>zimora</i> : viszálykodás.
masina: pálinka?	Egészen érthetetlen előttem: <i>fűrészmenés</i> .
jó dolgu; dolgos; jobb dolgu;	<i>Gács</i> : juhász (Kézdi-Polyán)
dolgosabb.	[= bács, MTsz.].
veszödtek: veszekedtek,	
tarisznyázni: táplálni,	

Nyelvsajátságok. Mélyhangú szók ragozásánál és képzésénél egyáltalán a labialis *o* áll *a* helyett pl. házos: házas, házos-ság: házasság, állot: állat, alázottal, alázotos, választani, vagyonomot, áltol sat. — Továbbá: ötöt: ötet, üköt, münköt. (Ezeket még művelt emberek is így írják.) Mindezek Csik-Szent-Tamásról való felek és tanuk vallomásaiban fordulnak elő. GIESSWEIN SÁNDOR.

C s o n g r á d m e g y e i e k.

Mikor a mindszei parasztember a gyógyszerertárba megy *soda bicarbonica*-ért, akkor *bikabornyú*-t kér.

A nyári hónapokban *lawn-tennis* pályát rendezett be a mindszei értelmiség. Harmadnapra *tenyésztező pálya* lett a tennisz pályából, sőt *lánytenyésztezőt* is hallottam mondani. Igét is képeztek belőle: amott *tenyésztezek*.

Mikor valakire ráparancsolják, hogy hallgasson, hogy ne szóljon egy szót se, akkor azt mondják neki: *se kukk, se bakk!* A *kukkant* és *bakkant* igéket a Tájszótár nem vette fel, de a *kukkan*-ról azt mondja, hogy a. m. mukkan, felszólal. Ugyanezt mondja a *bakkan* igéről, de csak összetételekben említi: *belebakkant, elbakkantja magát, kibakkant*. Mindszenten összetétel nélkül így hallottam: *ne bakkants* = ne szólj erről egy szót se. Ezekből keletkezett a *se kukk, se bakk* szólás.

Vesztett belül dinnye, melynek a bele közepe elveszett hiányos fejlődés következtében. Más az *apadt belül* dinnye, melynek béle leapadt, fonnyadt. Ez gyakori tünetény, de a Tájszótárban nincs meg.

Meddő kukorica az olyan, melynek szárán nincsen csü.

A szeretőt máskép *setyerának* mondják Szegeden is, Mindszenten is. Egy parasztasszony hátba döfte lányát, mikor szeretőjével meglátta az utcán: »majd adok én neked *setyeráskodni*.«

Egy hmvásárhelyi kisasszonytól is hallottam azt a nyelvjárásokban eléggé ismert alakot: *libájaim*; Mindszenten is gyakori.

A *jelenleg* szót ott nagyon szép hangzásúnak találhatták, ezért sokszor hallani az illet: 48-ban én is ott voltam jelenleg (t. i. a forradalomban).

Egy úri ember elutasította a parasztot kérelmével és azt mondja neki, forduljon ez ügyben X. úrhoz; erre a paraszt ékesen kivágja: »hja, kéröm, annak most más *ákatrésze* van.« Nyilván *elfoglaltságot* akart mondani a jámbor.

STREICHER DÁVID.

Családnevek.

1. Keresztnévből alakultak: Demeterke. Antal. Györgyi. Orbán. Katyi. Istók. Bálint. Mátyás. Erse. Tamás. Miklós. László. Ambarus. Andris. Panna. Ilyés. Gergely. — 2. Egyéb eredetűek: Réti. Ónodi. Komán. Molnár. Szász. Diák. Farkas. Rupi. Barta. Csicsó. Harangozó. Szakács. Kotyor. Nyünnye. Csuralj. Kósa. Mengerés. Demse. Lovas. Mesterke. Kertész. Kánya. Vajdók. Zsuska. Keresztész. Benke. Sárig. Fűrge. Puliszka. Bezsán. Habari. Szöcs. Varga. Nagy. Hodoróg. Halmágyi. Porondi. Kádár. Bartoss. Róka. Balog. Bódog. Legedi. Szálka. Szabó. Dodán. Duma. Kalauz. Turi. Koszi. Kolcsár. Nagyfejű. Kotyorás. Sáskás. Gusás. Kötörka. Süket. Patrás. Bordás. Farczádi. Buláj. Komsa. Szilvás. Kocsis. Sánta. Dobos. Szopos. Szentés. Veress. Feteke. Kadari. Kakas. Búrge. Löre. Szarka. Kurta. Tapsi. Bezsányi. Máli. Parés. Kalauzus. Bincsók. — 3. Romános kiejtésűek: Csobán. Serbán. Czuczuján. Trutyán. Krestyán. Zsitár. Kosokár. Csumás. Bilibók. Damók. Demók. Balán. Gologan.

ROKONFÖLDI.*

IZENETEK.

Dolgozótársainknak. Minthogy földadataink sokaságához képest terünk szűkre van szabva: a fejtegetésekben tessék kerülni a cikornyát, a szószaporitást s az ismétléseket. A papirost ne tessék egészen tele írni, hanem a lapszált üresen hagyva s nem nagyon sűrű sorokban. A nyelvi szempontból kiemelendőket egyenesen, a fogalmilag kiemelendőket hullámosan húzzuk alá. A macskakörmökkel németesen ne tarkítsuk az írást; csak oda rakjunk idézőjelet, ahol okvetetlen szükséges. Az »egyvonalú idézőjelet« legcélszerűbben elkülönítő jelnek használjuk, pl. mely szó jelentésének pontos feltüntetésére (pl. a

* Petrás Ince klézsei gyűjtése. (Moldva.) 1874.

német *werfen* ,dob, vet, hány' ige). A > és < jel rövidített nyíl, mely hegyével a nyelvbéli fejlődés irányát mutatja; pl. *jonkább* > *inkább*, ellenben *inkább* < *jonkább*.

Kérelem. Jenő Sándor kéri dolgozótársainkat, ha adataik volnának a régi betyárvilág, lókupecsek stb. nyelvéből v. egyéb magyar tolvajszókból, küldjék el lehetőleg még e hóban a Nyr. szerkesztőségébe.

B. F. Neve csak tévedésből maradt el. Sajnáljuk!

Szeptemberi füzettel sajnálatunkra senkinek sem szolgálhatunk már.

Berkezett kéziratok. Krausz S. Verseggy a bibliai nyelvről stb. — Trencsény L. Tájssók. — Maurer M. Népetimológiák. — Paal S. Egy régi nyelvemlékünk. — Szily K. és Melich J. A. NySzhoz. — Ádám I. Hexenschuss. — Bódiss J. A miatyánk. — Vázsonyi I. Kocsi, hintó (ismert adatok). A határozó igenevek többese. — Belányi T. Oldal, lap. — Regőci Gy. Szókincs-szerzés, nyelvbőség. — Horger A. A bácskai sváb nyelvjárás magyar szavai stb. — Benkő J. Dálnoki nevek. — Kropf L. A kocsi kérdéséhez stb. — Vikár B. Regős. — Szokolay Hermin. Dikhené. s más szókról.

Beküldött könyvek. — Endrődi Sándor összegyűjtött költeményei 1867—1897. (Négy díszes 8r. kötet. Athenaeum.)

Kiss József összes költeményei. Olcsó kiadás. (Singer és Wolfner. Vázonkölt. 1 prt 50 kr.)

Radó Antal. Költők albuma. Jelenkori magyar költők verseiből. 3. módosított és bőv. kiadás. 35 magyar festőművész képeivel. (Nagy díszkötet, ára 28 prt. Wodianer.)

Kemény Zs. összes beszélei. Két kötet. (Kötve 2 prt. Franklin, Szépirodalmi Könyvtár.)

Berczik Á. Vig órák. (Kötve 1 prt. Uo.)

Szántó K. Weér Judit. (Kötve 1 prt. Uo.)

Radó A. Dalok és történetek. (Wod. Díszk. 1 prt 80 kr.)

Radó A. Alfred de Mussetből. (Wod. Díszk. 1 prt 50 kr.)

Jakab Ö. Komédiák. Elbeszélések, Tull Ö. rajzaival. (Wodianer. Füzve 2 prt., díszkötésben 2 prt 80 kr.)

Kempf J. Odysseus kalandozásai. (Ifjúsági könyvtár III. Wodianer. 1 prt.)

Erődi B. A szentföldön. 110 képpel és Palesztina térképével. (Wodianer. Díszkötésben 2 prt 80 kr.)

Lázár Gy. Szent Erzsébet m. kir. hercegnő élete. Kor- és jellemrajz. (Wodianer. 1 prt 20 kr.)

Orczy Emma bárónő. Régi tündérmesék. Számos rajzzal. (Athenaeum. Díszk. 2 prt.)

Ambrozovicsné M. I. Washington élete. (Jó könyvek IV. Singer és Wolfner. Kötve 60 kr.)

A magyar nemzet története. Szerk. Szilágyi S. 178—190. füz. (30 krajczárjával. Athenaeum.)

Benedek E. A magyar nép multja és jelene. 24—26. f. (Athenaeum.)

Gáspár I. Imre. Az új fogyasztási adók. Törvények és rendeletek. Magyarázatokkal. (Bpest, Apollo r. t. 3 korona.)

Die Donauländer. Zeitschrift für Volkskunde. Herausgegeben von Adolf Strausz. Für die Red. verantw. C. Graeser. Verlag C. Graeser, Wien. IV. Starhemberg-gasse 26. 1899. I. Heft. (Évenként 12 füzet, 12 prt.)

MAGYAR NYELVŐR.

Megjelenik minden hónap 15-én
három ivnyi terjedelemben.

Szerkeszti
SIMONYI ZSIGMOND

Szerkesztőség és kiadó-hivatal
Budapest, NewYork palota.

AZ ESPERANTO NEVŰ VILÁGNYELVRŐL.

A Nyelvőr szerkesztőségéhez ismételten érkeztek és érkeznek kérdések, melyek a Zamenhof dr. Esperanto nevű világnyelvének értékéről, sikerre való kilátásairól óhajtanak felvilágosítást.

A szerkesztőség engem szólított fel, mondjak e tárgyban véleményt. Őszintén megvallva, nem a legszívesebben vállalkoztam e feladatra, mert jóslásokba nem tanácsos véges emberi elmével merészkedni. Aztán meg sokkal illetéktelenebbnek tartom magamat, hogysem a világnyelv elég régi problémájáról ítéletet mondhatnék, mikor a kérdésben a legkiválóbb nyelvűvárok véleménye még ma is oly szétágazó, sőt egymásnak homlokegyenest ellentmondó. Két ízben volt már ugyan alkalmam e kérdést általánosságban megvilágítani, de mindakét alkalommal csak Schuchardt Hugó gráci egyetemi tanár nézeteinek szerény tolmácsa voltam.* Magam is foglalkoztam, az igaz, a világnyelv kérdésével, de sohasem eléggé behatón és tartósan. Magamon egyetlen ez irányú kísérletet sem próbáltam ki, holott nálunk tudtommal vannak és voltak (csak a tavaly elhunyt jeles Pozder Károlyt említem) többen, akik tüzetesebben fejtegették vagy az egyik, vagy a másik ilyenmű kísérlet értékét, sikerének eshetőségeit, több vagy kevesebb valószínűségét.

Eddigélé nálunk legtöbbet természetesen a v o l a p ü k r ő l tudtak és beszéltek, minthogy német eredete és német részről való elég zajos terjesztgetése és ajánlgatása révén hazánkban, ahol majdnem minden külföldi dolog német csatornán keresztül híresül el, ennek volt a legkedvezőbb helyzete.

Amióta azonban a volapük-láz hirtelen annyira alább hagyott, hogy ma már úgyszólván teljesen megszűntnek tekinthető, azóta valamivel többet beszélnek az Esperantoról, melynek a Steiner-féle Pasingua volt, az erősebb volapük mellett, körülbelül egyenlő erővel és ellenállással küzdő versenytársa.

* Bp. Szemle 1888. júl. és Nyelvtud. Közlem. (1894.) 24 : 86.

Több közös vonás is van, a két utóbbi között s abban mindenesetre megegyeznek, hogy szókincsük alapjául leginkább a román nyelveket, tehát tulajdonképen a latint veszik, de számos más eredetű szót is kevernek a román elemek közé. Nyelv-tani szabályaik egyszerűségét könnyű elismerni, de e tekintetben csak némi haladást mutatnak a volapükhöz képest, amely ellen e részről szintén csak kevés kifogást lehetett tenni. Legfeljebb azt az egyet, amelyet Schuchardt is felemlített, hogy névragjaiban visszaesést láthatunk az élő román és germán nyelvek nagyobb részt már prepozíciós kifejezéseire képest. Ennyiben az Esperanto valamikéval közelebb áll a világnyelv még mindig messze távolban lebegő elméleti ideáljához, mint a volapük. A gyakorlati használhatóság persze, noha az elméleti követelmények többé-kevésbbé szerencsés teljesítésével is arányos, mégsem ezektől függ kizárólag.

Nézzük ugyanis — ne a mesterséges világnyelveket, hanem azokat, amelyek minden tervszerűség nélkül, a gyakorlati élet kohójából kerültek ki (hogy más hasonlatot, mint talán zavarót, aminő a szerves fejlődésre emlékeztető minden metafora lehetne, óvatosan elkerüljünk).

Ott vannak pl. a különféle kreol nyelvek, amelyeknek tanulmányozása Schuchardtnak e kérdés feszegetésére egyfelől alkalmat adott, másrészt őt annak elbírálására sok más, részben nem kevésbbé hírneves nyelvésznél illetékesebbé is tette.

Ezeknek a szükség alkotta »természetes« (vagy legalább is kevésbbé mesterséges) világnyelveknek a szemlélete arra tanít meg bennünket, hogy a különféle világnyelv-kísérletek kivétel nélkül abban a nagy hibában szenvednek, melyet talán leghelyesebben úgy jellemezhetünk, ha azt mondjuk, hogy egyszerre két irányba akarnak futni, ami természetesen képtelenség. Egyrészt a lehető legnagyobb egyszerűsége törekszenek, hogy minden emberfia a lehető legcsekélyebb fáradsággal elsajátíthassa őket. Másfelől azonban úntalan azzal kérkednek, hogy széphangzás, árnyalatokban való gazdagság, a kifejezés ereje s mit tudom én még mi minden jelesség dolgában vetélkednek a nemzeti nyelvekkel. Mintha bizony józan ésszel valaha valaki ezt követelte vagy csak várta volna tőlük? Hisz ha nemzetközi nyelvvé akarnak válni, mit avatkoznak a nemzeti nyelvek dolgába? Pedig valamennyi evvel hivatkozik már csecsemő korában; így az Esperanto is, amelynek lelkes és könnyen hevülő hívei, akárcsak a legtelivérebb volapükisták annak idején, a Zamenhof dr. nyelvének szebbnél-

szébb műfordítási mutatóyaival dicsekesznek, mikor ajánlgatni akarják.

Hát ez teljesen fölösleges és meddő fáradság. Homerost, Shaksperet, Heinét kár ezeknek a mesterséges nyelveknek bármelyikébe tördelni, mert az ily vállalkozásnak csak nevetséges torzszülöttek lehetnek az eredményei. Elég lesz, ha valaha valamely szerencsés agyvelő olyan türrhető tolmácsnyelvet alkot, amelyen a legközönségesebb hétköznapi dolgokról nagyobb nehézség nélkül értekezhetik egymással a földkerekség bármely két nemzetének közepes értelmű és átlagos műveltségű két fia. És ebben van épen a problema megoldásának egyik nagy nehézsége. Mert olyan tolmácsnyelvet kieszelni, amelyen a közép-európai tucatember, a kaputos világjáró, akit már a Baedekerje is elég jól elkalauzol mind az öt világrészben, megérteti magát a bécsi, firenzei, párizsi, londoni, sőt még esetleg a stockholmi és sztpétervári, vagy a konstantinápolyi, kairói és smyrnai elsőrangú fogadók egyikének (a hová a Cook-féle körutazási jegye szól) a teljesen gentlemanlike portásával, — olyat, kérem, kifundálni nem valami nagy dolog, ha meggondoljuk, hogy ezek a derék emberek kivétel nélkül hat élő nyelvet hadarnak, s nem egy közülök gimnáziumi műveltségű férfiu.

Az ilyenek, elhiszem, hogy kevés fáradságába kerül akár a volapük, akár az Esperanto ú. n. grammatikáját megtanúlnia. Hiszen ő neki nem épen hoszorkánymesterség a főnév, melléknév, számnév, névmás, névelő, határozószó meg az ige, a jelen, múlt és jövő idő meg a csel. és szenv. melléknévi igenév stb. nyelvtani kategóriákat és ezek többé-kevésbbé ügyesen szerkesztett jegyeit szép szabatosan megkülönböztetve eszében tartania. De mit csinál mindezekkel, — nem mondom, »a copfos polgártárs Kinában«, mert kár lenne ily messzire kalandoznunk, — hanem akár csak Göre Gábor bíró uram is, ha Gárdonyi Géza jeles író társunk előbb be nem avatja mindezen ördöngösségek rejtelmeibe?

Tehát, hogy a szót hiába ne szaporítsam, az efféle világnyelvi kísérletek rögtön az utópiászerű ábrándok kódéba foszlanak, amint azon a kétségbevonhatatlan két igazságon túl mennek, hogy 1. a világnyelv, helyesebben egy nemzetközi tolmácsnyelv nagyon kíváncsú és igen nagy áldás volna az egész emberiség egymással mind tágabb határok közt egyre sűrűbben érintkező része számára; 2. hogy egy ilyenféle »szerényebb igényű« világnyelv

bizonyos korlátozásokkal nem épen valósíthatatlannak látszó, de így is roppant nehéz feladat. Mihelyt ugyanis e két sarkigazság szabta határokon túllépnek, azonnal szinte felülmúlhatatlan két nehézségbe botlanak. Először is olyanok számára akarják a bonyodalmas nyelvtant egyszerűsíteni, akik vagy semmiféle tudatos nyelvtant sem hordanak készen a fejükben; vagy egészen másféle nyelvtani sablonok szerint dolgoznak, mint aminőket mi. középeurópai átlagos műveltségű emberek elég nagy kinnal a fejünkbe gyömöszöltünk. Másodszor pedig a szókincs összeböngészésében csupa előzékenységből és könnyítési szándékból olyan tarka-barka zagyvalékot kotyvasztanak össze, amelynél a bábeli nyelvzavar sem lehetett külön.

Az újabb kísérletek szerzőinek egyik tévedéséről, amely a nemzeti nyelvekkel való verseny délibábjának makacs követéséből áll, már szoltunk. A másik, ennél nem kevésbé makacsul ismétlődő tévedés az, hogy egyéb tekintetben is többet akarnak, mint amennyi egyáltalán szükséges és amennyit a dolog természetéből folyólag el lehet érni. Mi ugyanis azt hisszük, hogy, amint bizonyos határok közt minden időben voltak és ma is vannak kisebb-nagyobb körre kiterjedő tolmácsnyelvek: úgy ilyeneket a mai jóval mélyebb nyelvtudományi belátás tanulságai segítségével még sokkal tökéletesebb alakban és szélesebb körben is lehetne mesterséges úton, vagyis nemzetközi megegyezés révén úgyszólván elrendelni, mint amilyen formában és körben a bizonyos értelemben világnyelvekké vált nemzeti nyelvek egynémelyike jutott ily szerephez.

Avagy nem volt-e a latin nyelv az egész középkoron át legalább a nyugati világ nemzetközi nyelve? Nem az-e a diplomáciában ma is a francia, a világkereskedelemben az angol, a szűkebb keleti forgalomban az olasz, a legszélső Kelet és a legvégső Nyugat érintkező vonalán a pidgin-english, a maguk területén a sokféle kreol nyelvek? Kivált az utóbbiakat vehették volna példakül a világnyelvek gyártói, a helyett, hogy hiába való vetelkedésre keltek Sophokles, Dante és Byron nyelvével. Amit az emberiség nagy szellemei saját nemzeti lelkük legjavának bennük eszményi magasságba emelkedett ihletében, hatalmas egyéniségük eltörülhetetlen, de egyúttal utánózhatalan és utólérhetetlen bélyegével örök időkre megjelölve alkottak, azt még egy-egy más nemzeti nyelv nagyjában hasonló hangszerére átírni is alig megoldható feladat! Hát még olyanra, amely hangszernek is csak

úgy aránylik az igazihoz, mint a virtuóz keze alatt bővülő erővel szóló zongora annak paródiájához, a zongoraverklihez. De habár egy operaelőadás közvetlen élvezetével korántsem ér fel annak a telefonon át való hallgatása, azért még épen nem tagadjuk azt, hogy a telefon kitűnő eszköze a távolba való beszélésnek. Ép így a világnyelv egy-egy hovatovább tökéletesebb kísérlete is mindig közelebb juthat ahhoz a célhoz, amelyet egy ilyen nemzetközi tolmácsnyelv maga elé egyáltalán kitűzhet.

Amíg egy ilyenel valami kiváltságos nagy szellem meg nem ajándékozza a világot, addig Zamenhof dr. kísérlete is csak egy jámbor szándékkal több a sok hasonlóknak sorában. Ez is csak olyan rövid életűnek ígérkezik, aminő számos elődei közül még az aránylag legnagyobb sikerű volapük volt. Lehet valamivel jobb is, szebb is, ha úgy tetszik, mint a Schleyer volapükje volt, bár a szépségnek vajmi kevés köze van a dolog lényegéhez, — de sikerre nincs és nem is lehet több kilátása, mint összes, vele egy jegyben született elődeinek. E jegy pedig, valamennyinek közös eredendő büne: a *dilettantizmus*, amely nekik többé-kevésbé rövid, de egy-két évtizednél sohasem hosszabb létet adott és (még az újságok mainapság minden ilyen dolog iránt elég előzékeny hírverése mellett is) csak vajmi csekély elterjedést tudott biztosítani.

Mert az Esperanto-nyelv terjesztésére alakult klubok és folyóiratok, meg az egész Esperanto-irodalom csak vajmi naiv lelkeket téveszthetnek meg annyira, hogy ezektől az ártatlan mulatságoktól a legjobb esetben is többet várhassunk, mint amennyire ugyanily eszközökkel és jóval nagyobb lármával a volapük jutott. Egy-egy maréknyi rajongót napjainkban sokkal kevésbé komoly célok és jelszavak zászlója alá is elég könnyű összetoborzani. Igaz, hogy jó részük lelkesedésének szalmalángja csakhamar le is lohad; még pedig rendesen annál hamarabb, mentül nagyobb volt eleinte a láng lobogása, vagy legalább a füstje.

Mindezzel épen nem akarom leszólni a világnyelvnek szerintem is igen érdekes és érdemes problémáját, mint ilyent. Sőt a megoldására irányuló még oly szerény kísérleteknek is tulajdonítok akkora fontosságot, mint a béke-liga üdvös mozgalmának, amely immár a leghatalmasabb uralkodók egyikének, igaz, hogy csak platói vonzalmát is meg tudta magának nyerni. Ilyen fő-fő pártfogás a világnyelv ügyének sem ártana, mert legalább lökést adhatna egy oly tervszerű és a legélesebb elhívés nemes versen-

gésében nyilvánuló mozgalomnak, aminőtől már a kellő tudományos szakértelem biztosítéka révén is több jót várhatnánk, mint az eddigi merőben műkedvelői kísérletektől.

Addig is, míg a tán már nem is oly távoli jövő ilyen komolyabban számbavehető igyekezetet terem, szerintem némi figyelmet érdemel a kérdés megoldásának egy más irányú kísérlete. Értem azt a nem épen kicsinylendő törekvést, amely a latin nyelvnek ismét legalább a tudomány világnyelvévé tételét írta zászlájára s eddig Amerikában számlál néhány lelkes apostolt. Nálunk még keveset tudnak ez igyekezetről, melynek irodalmi képviselője, a *Praeco Latinus* című amerikai folyóirat, csak elvétve küld Akadémiáinknak egy-egy füzetet. De erről is jónak látom ez alkalommal kivált ami tudományos köreinket értesíteni, amelyeknek már a latin nyelv hazánkban egykor elfoglalt nevezetes állása miatt is, jobban kellene a dolog iránt érdeklődniök, mint bármely más nemzet tudósainak.

Igaz, hogy e kísérlet sokak szemében visszaesésnek tetszhetnek, bár csak látszólag az. A tudományoknak nemzeti nyelveken való művelése és az az *ex-* és *intensivitas*, amelyet művelésük e révén kétségtelenül nyert, alig vesztené azzal valamit, ha nemzetközi csereforgalomra való és ilyenből csak nyereséget várható részük oly tolmácsnyelven kerülhetne világpiacra, amelyet e célra ép e téren tett kiváló és majdnem kétezre éves szolgálatai tesznek fölötté alkalmassá. Mellette szól továbbá az is, hogy a latin nyelvnek legalább az értése a tudományos műveltségnek még ma is egyik elengedhetetlen kelléke. Napjainkban ugyan ép e jogcíme ellen több oldalról intéznek támadást, amely elég széles körben mind népszerűbb jelszavak hangoztatása mellett ismétlődik. De tudtommal ez ostrom alig ártott neki valamit. Legfőlebb azt érték el vele, hogy mindegyre több, de nagyrészt újabb keletű életpálya nyílik meg a latinul nem tudók számára is; a nélkül azonban, hogy csak egy olyan esetet is tudnának a latin nyelvet tanító középiskola ellenségei felemlíteni, amelyben a latin nyelv tudása valakinek a reáliákban szerzett ismereteit és ügyességét csökkentette volna. Sőt ellenkezőleg. Ez ismeretek csak nyertek ama fegyelmheztség révén, melyre a latin nyelv elsajátítása által az illetők elméje szert tett; nem is szólván arról, hogy egyben a legjobb kulcsot szerezték meg benne az illetők egy csomó élő nyelv elsajátítására is, amelyeknek már a gyakorlati hasznavehetőségét sem tagadhatja józanul senkisémi. Szó sincs róla, hogy a

többsnyelvűség maga még nem mértéke, sőt tulajdonképen nem is elengedhetetlen kelléke a műveltségnek. De hogy igen jó eszköz annak mind mélyítésére, mind kivált körének kiterjesztésére, az egyszer tagadhatatlan. De másrészt kétségtelen az is, hogy tömördek időt takaríthatnánk meg és fordíthatnánk hasznosabb dologra, ha nem kellene vagy féltucat nyelvet csak azért megtanulnunk, hogy valamely, e nyelvektől mint ilyenektől merőben idegen, szak-irodalom termékeiből okulást meríthessünk. A nem-nyelvész számára a nyelvtanulás kétségtelen időpocsékolás. Sőt még a nyelvészt is tetemesen hátráltatja sokszor munkájában, bár az ő esetében nem épen teljesen meddő fáradság, ha a vizsgálódása körén kívül eső nyelvet kell csupán azért elsajátítani, hogy valamely e nyelven irt fontos értekezést, amely az őt érdeklő tárgyról szól, elolvashasson. Az ily különös helyzetekben, de még számos más esetben is kiszámíthatatlan nyereséggel járna egy nemzetközi tolmácsnyelvnek ugyancsak nemzetközi megállapodásokban kötelezővé tett használata.

E célra pedig én ma sem tudok jobbat és alkalmasabbat a latin nyelvénél, amelynek azonban itt épen a cél könnyebb elérhetősége érdekében le kellene mondania az ú. n. cicerói klaszszicítás amúgy is délibábszerű ködképe követéséről. Jó példa e tekintetben a középkor egyházi és közéleti hivatalos latinsága. Sőt még ennek a kötelekeit is tetemesen lehetne lazítani, a nélkül hogy az értelmes és hajlékony kifejezés, tárgyakhoz alkalmazkodás és egyéb fontos kellékek e szabadság folytán kárt vallanának. Ellenben a szórend híres szabadsága, amelynek szépségébe csak korlátozott iskolamesterek lehetnek szerelmesek, tetemesen alább lenne szállítandó épen azért, hogy a mondatban és kivált az alakban terén egyéb nagy könnyítések legyenek elérhetők.

A szókincs nagyjában maradhatna a teljes ó- és középlatin szótár, gyarapítva a tudományok mai terminológiájának összes újabb, részben barbár elemeivel. A név- és igeragozást jóformán teljesen ki lehetne küszöbölni az Esperanto példájának még következetesebb utánzásával ép úgy, amint pl. a kreol nyelvek ez alaktani nyüöket már jóformán teljesen le tudták vetni, a nélkül hogy ez áldozat bennük a kifejezés szerényebb igényekhez mért erejét és értelmességét tetemesen csökkentette volna.

De erről tán más alkalommal részletesebben.

Egyelőre a Nyelvórhöz érkezett kérdésekre az a rövidre egybefoglalt válaszom, hogy az Esperanto helyett, amelynek diadalra

vajmi kevés kilátása van, tanulják az egy nyelvvel többet tudni óhajtók a latin nyelvet. Hisz ezen annak mai alakjában is jóval több emberrel értekezhetnek széles e világon, mint a Zamenhof dr. nyelvének segítségével. Latinul ugyanis majdnem minden keresztény felekezet papja, továbbá számos európai kulturáju ügyvéd, bíró és orvos tud még ma is valamicskét, sőt sokan közülök elég jól is. Ide számíthatni még a tanárok, sőt a mérnökök és hivatalnokok egy részét is, tehát a világ értelmiségének legalább is a felét, akikkel e nyelv révén, úgy a hogy, megértetheti valaki magát. Ennyire pedig az Esperanto sohasem fogja vinni; holott a latin nyelvből, épen már ma is meglevő terjedtsége alapján, jóval könnyebb lenne egy még célszerűbb nemzetközi tolmácsnyelvet kifejleszteni, mint aminő az mostani (eredete szerint nemzeti nyelv) alakjában.

Akiknek az ideje és eszközei pedig még egy pár idegen nyelv elsajátítását megengedik, azok az Esperanto nyelv szótárának bemagolása helyett, — mert hisz ez a munka boldogabb vége, — tanuljanak meg ugyanannyi angol, francia vagy olasz szót, amelyekkel, egy kis mutogatást is segítségül hívva, ép oly jól megértethetik magukat minden grammatika nélkül is az illető országokban, mint a Zamenhof szavaival az esperantisták kis körében. Hisz a nyelvek természetes fejlődése is azt mutatja, hogy a grammatika tömördek fölös nyüggével e fejlődésnek oly tényezői rakták meg a nyelveket, amelyek a nyelvnek, mint gondolatközlő eszköznek, tulajdonképeni céljától merőben idegenek.

KATONA LAJOS.

A ZILAHVIDÉKI NYELVJÁRÁS.

(Folytatás.)

IV.

III. Jelentéstani sajátságok.

A jelentéstanban nyilatkozik meg a nyelv költészete, minden szépsége, benne a szavak mint üres hangképek, elvontan el sem képzelhetők, ezért a mondattannal a legtöbb helyen szorosán érintkezik; hisz a mondatban való szerep adja meg a szavak értelmét, jelentését igen sokszor kiszámíthatatlan módon idomítva, vagy egészen megváltoztatva, amint épen céljai kívánják. A nyelvtannak ez a legszebb s legfontosabb része, amely a többieknél sokkal magasabb rendű jelenségekkel foglalkozik s amely a nyelv-

tudományt talán a legbiztosabban segítené célja eléréséhez, a nyelvalkotó szellem megértéséhez s mégis különös, hogy a nyelv-tannak épen ez a legszebb része van a legelhanyagoltabb állapothban.

Irodalmunkban e téren még nem jelent meg összefoglaló munka s még eddig nem sikerült a jelentésváltozásokat úgy osztályozni, hogy minden egyes jelenség megtalálhassa benne a maga megillető helyét. Eddigelé majd mindenki az alakí és anyagi jelentésváltozások szempontjából csoportosította és tárgyalta az egyes jelenségeket. Az ilyen osztályozásban a legfőbb hiba, hogy nem leli föl benne minden jelentésváltozás a maga megillető helyét, de másfelől a megvont korlátok is gyöngébbek annál, semhogy útját vághatnák az egyes osztályok egymásba való átesapásának. Mi a Halász Ignác osztályozását fogjuk alapul venni,* ki a jelentéstani jelenségeket két főcsoportra osztja: I. amelyben egy szónak van több jelentése; II. több szónak van egy jelentése.

Az I. csoportban kétféle jelentésváltozást különböztet meg: A. önálló jelentésváltozást, amikor a szó anélkül, hogy a mondatban való viszonya kényszerítené, megváltoztatja jelentését; pl. *ágyu* a régi nyelvben általában eszközt, szert, szerszámot jelent s ma egy fegyver neve. Itt tehát a változás okai mintegy a szó lényegében vannak. Lehet a változás B. viszonyos változás, amikor a szó jelentése a mondatban való viszonyától, szerepétől függ; ide tartozik a szavaknak beszéd-részek szerint való tárgyalása.

Önálló jelentésváltozás többféle módon jöhet létre. Itt a következő esetek lehetnek: 1. megszorítás, 2. általánosítás, 3. átvitel, 4. a szók jelentésének elhomályosulása és kiveszése, 5. a hangzásbeli téves analógia, amely már az etimológia körébe tartozik, ideértve első sorban is a népetimológiát, 6. a hangbeli elkülönülés; pl. szaru és szarv, melyek eredetileg egy alakúak és jelentésűek voltak.

A viszonyos jelentésváltozás kétféle lehet: 1. a szó a mondatban a többihez való viszonyát, jelentését megváltoztathatja minden alakí változás nélkül; a főnév átveheti a melléknév, az ige a főnév szerepét stb., 2. alakváltozással kétféleképen állhat elő viszonyos jelentés a) azért, hogy a szó elé járul a jelentésváltoztató rész; pl. *drágakő*, ahol a jelző egységes, elválaszthatatlan fogalommal egyesült a jelzett szóval. Ide tartozik tehát az összetétel. b) A külső változás a szó végén történik, tehát a jelentést a képzők változtatják. Minthogy az összetett és képzett szó, vagy maga a képző is épígy módosulhat jelentésben, mint bármely más szó,

* A kolozsvári egyetemen, az 1897—98. isk. év első felében tartott jelentéstani előadásai után.

itt is tekintetbe kell vennünk az önálló jelentésváltozásnál felsorolt eseteket (a megszorítást, általánosítást, átvitelt, elhomályosulást stb.).

Amint láthatjuk, ez az osztályozás az eddigieknél sokkal tökéletesebb, vele minden jelentéstani tünetmény sokkal kényelmesebben beosztható, mint az eddigiekben.

Mi az első főosztály keretén belül fogjuk vizsgálat alá venni az egyes főbb jelenségeket. A második főosztályra, amelyben több szónak van egy, vagy hasonló jelentése, vagyis a szinonimikára ez alkalommal nem terjeszkedünk ki.

A) Önálló jelentésváltozások.

1. A jelentés megszorítása.

Számos érdekes példát nyújt reá nyelvjárásunk: *Ájj* (alj): szemetes, *szilimá*ⁿ búza, a mi a rostán áthull. »Agygy ikis *ájjat* a majorságnak!« *Aprólek* vagy *ázalék*: a majorság és disznó apróbb része (láb, szárny, máj, zuza stb.). *Bêrzél*: a lekaszált és felül megszáradt fű felforgatása, *felborzolása*, tehát nem egyéb mint a *bôrzöl* szó felhangú alakja. Egy *címêr hús*: egy negyed-rész bárány, »hogy agygyák *címerít* annak a báránnak?«, a régi nyelvben is, de általánosabb használatban, *armus*, *schulter* jelentésben, más állatra is vonatkoztatva: *borjú-címer*, *nyúl-címer*. *Csendítés*: halottnak való harangozás, *csendítnek*: halottnak harangoznak. *Csúr*: víz, amibe korpát is szórnak a sertések számára, alkalmi jelentésben a gyenge levesnek is ezt a nevet adják tréfásan, v. ö.: (*csor*). *csur* (Nysz.) és *csorog*. *Dógos*: napszámos. *Êrêjtôdzik*: eszméletét veszti, holteleven, *elbuvik* jelentésben sohasem használatos. *Focs* v. *locs*: híg habaréksár. »A malomba kelletett vóⁿ vinni aszt a kis *gabonát* (búzát), de biz én êrêsteltém a dógot.« *Kásztrôj* több nyelvjárásban kisebb cserépbögre, itt csakis a csizmadiák csirizes csupra. *Megéte*: megmérgez. *Megrontani*: megkuruzsolni, meghabonázni, megigézni. *Padmôj* a sír oldalába vájt üreg a kisebb koporsók számára, míg a régi s mai nyelv is általában »cavum litoris, ausgehöhltes ufer« jelentésben ismeri. *Pájta*: csak a tehenek, ökrök és bivalok ólja. *Tôrzsza* (v. ö. *törzs*): csak az alma és káposzta csutkája. *Követni*: csakis *engedelmet kérni* jelentésben: *köretëm* v. *mëkköretëm* alásson. *Nemzetség*: rokon. »Nem bánom éⁿ had vêrjék, mind a kétfenekü dobot, ugysë az éⁿ *nemzetségem*. V. ö. NySz. *Had*: család, »Az egész *Vásárheji had* rám támatt, hogy visszapêrêlik tülem aszt a pászma szőlôt.« *Hâkolódik* (v. ö.: *hány*, *vet*): kérkedik. »Ászondom, hoecsak a tã házodba *hâkológygy*, mer innét kirêpitelék« (v. ö.: *hányakodik*, NySz.). *Réz*, *téglázóréz*: vasaló. *Símit*: vasal, tégláz. *Húz*: vonzódik, »En nem tom m^ê *húz* ez a kõjök jobban az apjához, miⁿ hozzám!« *Fôjtôs*: fanyar »Nem

jó még a kőrti, nagyⁿ főjtös.« * *Éhiszi magát*: elbizakodik: »Amê szêp vagy, azê csak sosê hidd ê magadat:« *ietkês*. jó étvágyú, telhetetlen sokatevô. *Gondól*: sejt »úgy gondolom, tám máⁿ haza is jött ezóta.« *Hibádzik*: hiányzik. *Összezejöttek* v. *összekülömböztek*: összevesztek. *Osztoszokodik*: civódik, veszekedik. *Újság*: újhold. *Ráólvas*: megbabonáz, »Belé(j)esett a pondró (nyű) a disztómba, az a v^{én} Jakiné csak ráólvasott, oszt écceribe mintha parancsolták v^óⁿ, mind kitakarodott belôlle!« *Rend*: a lekaszált szénarend. *Heggy*: szőlôhegy. *Hájtani*: a szőlôvenyigét fűz vesszővel karikákba kötni. (Hajlítani értelemben a *gôrbíteni* ige használatos). *Kötni*: a szőlôhajtásokat a karóhoz kötni.

2. A jelentés általánosítása.

Ez a változás a leggyakoribb nyelvjárásunkban. A legérdekesebb példák:

Ágos: faoszlop, sasfa az épületeknél és kerítéseknél, még ha ága egyáltalában nincs is. *Bébotlik*: véletlenül bemegy, benyit valahova: »Ara jártomba-köttömbe oda is *bébotlottam*, hallásam, nicsinálnak.« *Bizserég* a víz a fazékban, amikor buzog, vagy a seb ha sajog, fáj. *Büdösskü*: kén. *Élet* (Zilahon *ilet*): 1. élet (vita), 2. gabona (búza, rozs), 3. a megdagasztott kenyértészta. »Mos jó *életbe* vattok a kovácsékká?« (= viszony). *Gomb* v. *gomfa* (gombfa) Diósd-Sámszon környékén fejfa jelentésben általános (mert a teteje rendszeren gömb-alakú). *Hêrgêl*: 1. a kutyát ingerli, 2. általában minden élő lényre: »Hallod-i fiú! ne *hêrgêl* mindig ellenem apádat, elég házsátéros az annélkül is.« »A csizmadija is *hêrgeli* a fűbűrt (a cipő v. csizma fejbőrét) a *hêrgelő-horájjára*, hogy a lábbeli a láphoz pászôjjük torokba« (a lábhajlás szerint görbére ványolja a bőrt). *Hiddás*: mindennemű fapadozat az ôlakban s amin a timárok dolgoznak a patakszálen. *Koslat* a kutya a nösténye után, de általában is: ide s tova futkároz: »Ne *koslass* mán anynyit tétova«. A *verekedni* igét hadakozni, háboruzni jelentésben is igen gyakran halljuk: »Kénigrécnél a búrkussâ *verekettünk*!« *Megedzódik* a tüzes vas, ha a vízbe dobják, »de a paszuj is, ha fôvês közbe hideg vizet tanálnak rêjá tótni, azutáⁿ mind kotyfôlhatytyák, mê sosê puhúl még«. *Fás* a dió, a retek, ha igen kemény. *Menyêske* (Zilahon *menyecske*) a »megegett« leány s alig merik fiatal asszonynak mondani, mert az könnyen megfelel reá: »Menynyên kê oszt aszt szôlicsca *menyêskénêk*, aki a meszelôt hôrgya«, t. i. a cigány leányokat és cigánynékat, akik meszelôt árulva járnak házról-házra. *Vêrs*, íz, -szor, -szer: »három *vêrs*et (v. *vêrs*ent) is vótam mán itt, de éccê se tuttalak ithuⁿ kapni.« *Bêhûz*: bevon, beborít. »Jól *bêhûzott*

* Másutt is; de a két szóban árnyalati különbség is van: *fanyar*, a mi a száj részeit húzza össze; *fôjtös*, az ember torkát szorongatja, épen a *fôjtös kôrte* jellemző tulajdonsága, nehéz lenyelni.

az a kutya nⁱemet!» (rászed), »*Béhuszták* máⁿ szeginnek a sír-ját« (felhantolták). *Kever:* elegyít, kavar, »mâjd osztán a jövő héteⁿ *keverün*« (azaz: »a málét hármaccó kapájuk.«). Az első kapáláskor a kukorica körül a gazt kapálják ki és felporhanyítják a földet, a második kapáláskor a töve körül kis fészket formálnak a porhanyó földből, harmadszor a tövére húzzák a földet kis dombot csinálva körülötte s ez a *keverés*. *Cimborúnak* szólítja minden férfi, vagy »legén« a barátját és a hozzá hasonló korú férfiakat. *Nagyasszon*-nak szólítanak minden 60—70 évesnél öregebb asszonyt; ezzel összehasonlítva a régi nyelv s a »Bánk-bán« nagyasszony-*át*, az általánosítás nagyon is feltűnő.*

3. Átviteles jelentésváltozások.

Vannak hasonlóságon alapuló átvitelek (a metaforák) és vannak olyanok, amelyekben nem a hasonlóság szüli a jelentésváltozást; a második csoportba számítva a metonimikus jelentésváltozásokat. Egészen helyesnek nem nevezhető e csoportosítás, mert a nem és faj viszonya a synekdoché-ban már hasonlóságon alapuló változás, de jobb híján így csoportosítottunk mi is.

A hasonlati átvitelek közt a két fogalom egymáshoz való viszonya szerint több kisebb alcsoportot lehet megkülönböztetni:

1. Lehet a szellemi fogalom érzékivel jelölve. Lássunk közülök egynéhány érdekesebb példát: Csak sosé l'êgy úgy teli bezzüggé (ne kérkedjél), az éⁿ *táncomra juthac* még tésis!» (sorsomra) »Akit az ő tántzára vehet, bizony annac kitépi a szárnyát« (Helt: Mes. 186). Igen érdekes az átvitel a következő kifejezésben is: »Esztet osztán écsém *ródd az órodra*« (tartsd számon), mely a régi rovásra céloz.** »Ez a dolog *szúrja az ódalom*« (aggaszt). Ha valakit fölszólítanak vminek a megtevésére s az nem akarja végrehajtani, rendszeren ez a gúnyos válasza: »Ippen *abba fityeg a bokám!*« »*Leesett az álla*« (elszomorodott). A piszkos, mocskos gyermeknek rendszeren ilyen címet adnak: »Tê *moslêkos dészsa* tê! nem sz'êgyélled magadat a kutyátú?!«

2. Ide tartozik a megszemélyesítés is, amikor az élettelenre vonatkozó fogalmat előre vonatkozóval fejezik ki: *Gyámfa*: támasztófa, különösen a dűledező gyeprü, vagy ház megtámasztására. *Hóttetem, hóttszén*: élettelen kinövés a testen s kialudt szén. »*Lesuhatt a nap*« (loment). *Vaktetü*, vagy más neven *viszketég* a lábtalpon a fagyástól megkeményedett bőr, mely néha viszket. »*Még reszket*, ojaⁿ jó *pujiskát* fósztam ma.«

* A *húr* szó a régi jelentésének megfelelőleg jelenti a belet, amit előbb *meghárolnak* (késsel jól megvakargatják), kimossák s aztán húsneműekkel különfélekepen megtöltve készítik a *kölbászt*, *májost*, *vérest* és a *hütyűt* v. *tüdöst*; él a *pipehúr* (növény) szóban is és chorda jelentésben. A *húr* tehát itt általánosabb jelentésben maradt fenn, míg a köznyelv megszorította.

** Másutt: »*Ródd a füled mögé*«; régiségben: »Ezt is *rijudra* (újjadra) *rohatod*« NySz.

»A mulkor abba a nagy bábákférgetégibe (zivatar) *lefekestt mindeⁿ vetés*, de a mijóta *felállott az idő*, máⁿ kukkan ál minden gabona.« »*Hánynya* mán a *bárkáját* a málé is.« »Na a teremfáját má^m megin eső lészsz, cudarú *pípázik* (v. *pípál*) a *Meszés*« (= ködös; a ló is *pípázik*, mikor néha szokása szerint a fejével bölintgat). »Amég odaki dőgoztam, úgy *beléalutt a hideg* a kezembe hogy!«

3. Élettelenről élőre, állatról emberre való átvitel: »Csakúgy *pérgett a szó* a nyelviⁿ«. *Csárál v. kárál* a tyúk, de az is, aki sokat beszél össze-vissza haszon nélkül. *Kuncog v. kuncorál* a bekérezkedő kutya, de az is, aki nagyon kér valamit. »Hozzá fiam ikis inynyavalót, mē mingyá *megpíposodok* (v. *pípom ereszkedik*). Rendesen a házi szárnyasokról mondják. A kisírt szeműt rendesen *pócsikép*-nek nevezik, vagy azt mondják: »úgy nēzē ki te, mind a *pócsikép*« célozva a máriapócsi szentképre. *Tőjtatni* a szárnyasokat szokták, de a meggondolatlan szülők is *tőjtatyttyák v. tutújgatyttyák* a gyermeküket (kényeztetik). *Vackór*: a vad körte, de az oláhokat is így nevezik gúnyosan. *Zok* (v. *záklás*, szalonnás) a kenyér, ha ragacsos a bele, ha nincs jól kisülve, de általános mellette: »*zokon venni*« vmi beszédet, »égygy *zokszót* se mondtam«, éppen mint Aranyánál: »Egy *zokszót* sem ejt ki Toldi Györgyre szája«.

A hasonlaton alapuló átvitelek mellett gyakoriak a *metonimikus* jelentésváltozások is, bár nem mutatnak oly nagy változatosságot mint az előbbieket s inkább csakis a köznyelvben fellelhető jelenségek észlelhetőek nyelvjárásunkban is.

4. A jelentés elhomályosulása és kiveszése.

Mint minden nyelvjárásban s a köznyelvben, úgy itt is találunk egyes szokat, amelyeknek a jelentése elhomályosult, vagy esetleg ki is veszett s e két jelenség leggyakrabban észlelhető néhány összetételnek az egyik tagjában: *Puppegér*; *denevér*. »Ojaⁿ sós ez a leves ippeⁿ mind a *géra*«. Ebben a szólásban a *géra* szót az egész nyelvjárásziget alkalmazza, de jelentését nem ismerik, értelmét, magyarázatát adni nem tudják, míg más nyelvjárás a sóbányák közelében levő sósvizet nevezi így.* *Főtökör*; a felesleges ökrök s tinók, amiket egy csoportban őriztetnek künn a mezőn éjjel-nappal, de nem a rendes »csördába«. Csak akkor hajtják be, ha a hó leesik. *Iplik*; »a lábbeli sárkán a legféső flekkt régen így hitták a csizmadiják« (Zilah). *Kokasmandrikó*; az őszi kikerics. *Megrökönyödik*: megijed, rémültében elsáppad, zöldes színt vált. Inkább csak az öregek alkalmazzák az eredeti »megpenészedik« jelentésben, v. ö.: *rököny*: penész.

* Így a MTszban is északkeleti és keleti nyelvjárásokból; de Vozári Erzsí úrhölgy értesítése szerint Szatmár megyében gőzt jelent: »*Géra* száll fel a fazékból. *Gérál* a leves«.

5. Téves analogia (népetimologia).

A nép az idegen s előtte érthetetlen szóknak mindig értelmet igyekszik adni; a rokonhangzású szók mintájára magyarosabb alakba gyúrja, magyar köntösbe öltözteti, anélkül, hogy a szó eredetének a keresése csak eszébe jutna is. Ennek a magyarosító hajlamnak igen sok szó köszöni létezését a zilahvidéki nyelvjárásban is, álljon itt közülök egy-kettő például: *átkozott kút* (ártézi kút, Zilahon); *Cikmáⁿ Tóni*, egy *Czikmántori* nevű székely ember neve. *Fanyaló*: fanyar. Egy tudákos embertől a *kandalló* szót hallottam scandalum helyett.

6. A hangbeli eltérésen alapuló jelentésváltozásra is több példát hallhatni: *Hammus*: egy durva lepedő, amire »szapulláskő hammut tőtnék«, de a melléknévi alak *hammus*. A *bőrzől* ige mellett él a felhangú *bézzél* alak is (szénát forgat). »Egy gömje pujszka, ami egy fakalánba beléfér« (v. ö.: *gomolyag*). *Gomb* a köznyelvi jelentésén kívül Diósadon és környékén általános »fejfa« jelentésben is, mert azt rendszeren úgy faragják ki, hogy a felső része gömb alak. »*Rögygyent*-száru csizsma«, ráncos száru (v. ö.: *rogyjik*, *rogyggyan*). *Perézs*: több apró, nyüzsgő állatnak, vagy ritkán több nagyon kicsiny tárgynak az összefoglaló neve, amely a *parázs* főnév felhangú változata lehet: »Anynyi mán a pondró (nyű) ebbe a sâjtba, mind a *perézs*!« *Évísolódik*, elkopik valami a dörzsölés, súrlódás miatt, de az ember foga *évásolódik*, vagy *évásik*. »ha sok savanyó gyümölcsöt eszik, mer attán (az talán) *évásólná*, még ha vazsbú vón is az embêr foga«.

B) Viszonyos jelentésváltozások.

A viszonyos jelentésváltozások létrejöhetnek alakváltozással, vagy alakváltozás nélkül s így két főcsoportban tárgyalhatók. Az első csoportba tartoznak a szóösszetétel és szóképzés körében felmerülő jelentéstani sajátosságok. E téren általában nem nagy a köznyelvtől való eltérés egy nyelvjárásban sem. A főbb eltérő jelenségeket az összetétel terén s a képzők használatában már érintettük az alaktani részben; itt csak a második csoportban észlelhető főbb jelenségek rövid összefoglalására szorítkozunk.

A beszédrészek igen gyakran cserélnek szerepet:

1. A melléknév főnévi jelentésben mint a köznyelvben, itt is gyakori: *dógos*: napszámos; *béres*, az ökrök, vagy tehenek mellé fogadott férfi cseléd; *hetês*, mindenes férjcseléd; (málé)*léha*, a szemes kukorica rostálásakor kihulló pikkelyszerű növényrészek stb.

2. Az -ó, -ő végű melléknévi igenév sokkal gyakoribb főnévi jelentésben mint a köznyelvben: *fűsfarayó* (tréfásan)

vagy *kotró*: kéményseprő, *fonynyaló*: csizmakenő zsír, *vátozó*, vagy *vátozórúha* (változó): a férfiak ingének és lábravalójának a közös neve. »Égygy *vátozója* se vót amikő nállu" k jött«. *Magló*, vagy *maglódisztó*: kocza. *Kóstoló*: a kolbász, májas, véres stb. gyűjtőneve, mert disznóöléskor a szomszédoknak, jóismerősöknek szoktak belőle küldeni *kóstolóba*. *Lángalló*: lángoslepény. *Laskanyútó*: sodrófa. *Lábitó*, *favágító*, *vêrszípó* (pióca), *kármentő* (csizmadia szerszám), *nyéldeklő* (gége), *szakasztó*, vagy *szakasztókosár* (a kenyértészta számára), *ütköző* (az \sqsubset alakú vas az ajtófélfában, amibe a zár tolódik), *bőjgő*: mellék-utca, *kaptató*: a lejtős út, *csepegő*: eresz, *zubbogó*, vagy *zúgó*: a víz esése, *csoszogó*: házi papucs, *békötő*: a mesterembereknek s különösen a timároknak a rendesen kék színű gyapjuinge, amit télen a nadrágba *bekötnek*, nyáron pedig kieresztve, a kabátot helyettesíti, *deréjemeccő*: tésztaavágó konyhaeszköz, *átávető*: kettős tarisznya, *verő* v. *kasza-verő*: kis kalapács, amivel a kasza élet verik ki.

3. Ige, vagy néha egész mondat hallható főnévi, vagy melléknévi szereppel: *Bétekincs*: egy csárda neve; *szürkiszürbé* (szurj ki, szurj bé): a pletyka tréfás neve, *bújbeli* (bújj belé): női ruhaderék. »Csak sokat cancékőjj (tekeregj) te köjök, mer osztá" tudom, hogy lészsz *kapsz!*« (vagy: *hadd é hadd!*). *Mérsz*, vagy *fílsz* va" benne: bátor, vagy fél. »Hoty híjják a kutyátokat?« *Lábaviszi*. »Csak oja" *tedd oda, ne vedd elé* embér az a te sógorod!« — Sőt indulatszó is gyakran veszi át a főnév szerepét: »Énynye be teli vagy *bezzeggé!*«, henceg, kérkedik (*bezzeg!* = no lám! nézze meg csak az ember!). »Nem vagyok é" bolond, hogy ingye" *hújjki-hújjbé* legyenek!« (mindenes cseléd).

4. Igen sok melléknév fokhatározó jelentésben egészen közönséges: *irtószatató*, *roppant*, *roppantott*, vagy *komiz erőss* valami, v. valaki, *rengeteg sok*, *bőrszasztó kicsi*, *édeskerés*: nagyon kevés, *jó nagy*: elég nagy.

5. A főnév néha a határozó s a melléknév szerepét is átveszi: »*Pont anynyijé* vettem a süldöm, min' kéd a magájét« (éppen annyiért). »Nem ettém a reggétülóta égygy *máhot* (*makulát*, vagy *mákszemet*) sè, mégse vagyok éhes«.

6. A névmások nagyon ritkán mutatnak jelentésváltozást. Az *aki* a régi használatnak megfelelőleg tárgyra is mutat: »Fészántatom a földem, *akit* Szilágyi uramtú vettem.« »Húgom! hogy adod darabját a tyúknak?« »Hát i"stállom, *ki* micsodás!« (aszerint, hogy melyik milyen, vagyis minőség számít). A személyre vagy dologra mutató *emez*, *amaz*-t melléknévi szerepben minőségre mutatta használják e kifejezésben: »Nem *eme s amaz* embér Püsök András uram!« nem semmi ember, akit számba sem lehetne venni.

LÁSZLÓ GÉZA.

(Folyt. köv.)

A NÉMET NYELVBŐL MEGHONOSULT SZÓLÁSMÓDOK.

II.

Gyerek. — *Gyerek*, bolond leghamarabb mond igazat (Kinder und Narren sagen die Wahrheit). — *Gyerekjáték* (das ist ein Kinderspiel). Eh, az csak gyj., gyj. az egész. — Az csak ábéce (Erd.)

Hang. — Ő adja a *hangot* (den Ton geben); hangadó; — irányt ad, irányadó, vezető, vezeti a társalgást.

Hideg. — *Hideg* fut végig a hátamon (es läuft mir kalt über den Rücken); borsószik a hátam.

Hordó. — Üres *hordó* jobban kong (volle Fässer klingen nicht, leere desto besser). V. ö. »Nékem üres fecsegőt fest az üres fecsegés.« Kazinczy.

Húz. — *Lehúzni* a bort [? A szerk.] (den Wein abziehen); lefejteti. — *Meghúzni* a kést (ein Messer abziehen); húzd meg azt a kést a küszöbön, vagy a fazék szélén, mindjárt éles lesz! ki-, megfenni. — Rövidebbet *húzni* (den kürzeren ziehen); mindig ő húzza a rövidebbet; csalódik; ő a vesztes; kudarcot vall; megjárja.

Idő. — Nincs *időm* (ich habe keine Zeit); nincs ráérő időm; nem érek rá; nincs érkezésem. — Van is nekem időm arra! Nem volt rá időm. Majd ha lesz rá időm.

Jég. — *Jégre* vinni (aufs Eis führen). Ne higgy neki: jégre viz! elámit, megcsal.

Kakas. — *Kakas* is úr a maga szemétdombján (der Hahn ist König auf seinem Mist). — Vörös *kakas* (der rothe Hahn); házadra röpi a vörös kakas; tűz.

Kefekötő. — Iszik, mint a *kefekötő* (trinkt, wie ein Bürstenbinder). Érdekes a szólás eredete. Semmi köze a *kefekötőhöz*. A középkori egyetemeken az egy nemzethez tartozó diákok *bursákban* éltek; innen kapták a német diákok a *bursch* nevet. Mivel a burschok értettek legjobban az iváshoz, e virtust *bürschennak* nevezték el. A bürschen-t a közbeszéd *bürsten*-nel cserélte föl, s ebből csinálta a diákréfa e szólast. (Nyr. 25: 496.)

Kerülget. — *Kerülgeti* mint a macska a forró kását (herumgehen wie die Katze um den heissen Brei). Köntörfalaz.

Kesztyű. — *Kesztyűt* dobni (einem den Handschuh werfen); kihíni; harcra híni. — A *kesztyűt* fölvenni, — elfogadni a kihívást. — *Kesztyűs* kézzel fogni vmihez (etwas mit Handschuhen anfassen); finoman, csínján, szőrméntiben kell vele bánni.

Kéz. — *Kéz* kezet mos (eine Hand wäscht die andere). Mondják szó szerinti fordítással is: egyik kéz mossa a másikat; — amaz helyesebb. — Szabad *kezet* engedni vmiben (einem freie Hand lassen); szabadjára hagyni.

Kosár. — *Kosarat* adni, kapni (einem Freier eine Korb geben; einen Korb bekommen). Kikosarazták, elutasították a kérőt. — A »Kitették a szűrét« mondásnak eredeti értelme ugyanaz.

Kő. — *Kő* esett le a szívről (mir fiel ein Stein vom Herzen). E szólás tulajdonképen *der Alp* (Alf, Elf = lidérc) és *die Alp* (Alpe, Alpen = hegy) összecseréléséből származott (Nyr. 25 : 496.)

Köröm. — *Körmére* ég a dolog (die Sache brennt ihm auf die Nägel); nagyon sürgős, sietős a dolog. — Régi szokás volt, hogy éjjeli olvasásnál apró viaszgyertyát ragasztottak a körmükre, kivált a barátok a hajnali misénél; ha rövid volt a gyertya, *sietniök* kellett az imádság olvasásával, nehogy a *körmükre* *égjen*. (Nyr. 25 : 496.) — Patóházán (Szatmár m.) mondják is úgy: körmére égett a gyertya. (Nyr. 15 : 87.) — *Körömpróba* (die Nagelprobe machen); körömpróbaig kiinni a poharat; körömig inni.

Lámpaláz. — *Lámpaláza* van (er hat Lampenfieber). A színész nyelvből vett szólás, most már általános használatú.

Lándsza. — *Lándsát* törni vkiért vagy vmiért (eine Lanze für jmandem oder f. etw. brechen). Síkra szállni; megküzdeni; harcolni; védelmezni.

Lég. — *Légből* kapott (aus der Luft gegriffen); költött, koholt. — *Légvárat*ak építeni (Luftschlösser bauen); a levegőben építeni várat (Erd.); a jégen házat csinálni (Km.).

Mos. — *Megmosni* a fejét vkinek (jmandem den Kopf waschen); megmosta a fejét, de szappan nélkül; — leszidta, lepirongatta.

Napfény. — *Napfényre* jő (ans Tageslicht, od. an den Tag kommen); kiderül; kitudódik.

Nehéz. — *Nehezemre* esik (es fällt mir schwer); fáj. Nehezére esett neki, — zokon vette.

Nyárspolgár. — (Spiessbürger). A kis városok *maradi* polgárai lándsával (Spiess) védelmezték falaikat még akkor is, mikor már lövő fegyverek voltak. (Nyr. 25 : 496.)

Nyereg. — Kiütni, kivetni a *nyeregből* vkit (aus dem Sattel werfen). A régi lovagjátékok korából eredt; értelme: legyőzni vkit. Most: a szerelemben vetélytársát legyőzni; annak a helyét elfoglalni.

Orr. — *Orrot* kapni (eine Nase bekommen); pirongatást. — Hosszú orrot kapott: jól leszidták, leszamarazták. Hosszú orral ment

el. — Nem kötik az *orrodra* (mann wird es dir nicht auf die Nase binden); nem bizzák rád; nem mondják meg neked. — Rezes *orrú* (kupferroth); borvirágos orrú; iszákos.

Ördög. — Szegény *ördög* (armer Teufel); istenadta embere; szegény tatár. — Néha az *ördögnek* is kell gyertyát gyújtani (auch dem Teufel ein Lichtlein anzünden). — Nem kell, nem jó az *ördögöt* a falra festeni (den Teufel an die Wand malen). — Tartoztam az *ördögnek* ezzel az úttal (ich war dem Teufel einen Weg schuldig); hiábavaló utat tettem; megszolgáltam az *ördögöt*.

Papucs. — *Papucs* alatt van, — nyög (er steht od. seufzt unter dem Pantoffel.) — *Papuschős*, papucsvitéz (Pantoffelheld). Papucskormány.

Pápa. — Rómában lenni, *pápát* nem látni . . . (er ist in Rom gewesen und hat den Papst nicht gesehen).

Pellengér. — *Pellengérre* állítani (and den Pranger stellen).

Pikk. — *Pikkje* van valakire (einen Pick — eine Picke — auf jemand haben). — Mint a harcos, ki döfésre készen tartja *pikáját*, — lesni az alkalmat, hogy árt hasson ellenfelének. (Nyr. 25 : 496.)

Por. — *Port* hint az ember szemébe (er streut einem Sand in die Augen); csak szemfényvesztés, amit művel; ámit. — Nagy *port* vert föl vmi; vmivel (es wirbelte viel Staub auf); nagy feltűnést keltett; nagy zajt ütött; nagy hűhót csinált vele.

Róka. — *Rókát* fogni, — nyúzni (einen Fuchs schießen. — schinden. — machen, — rupfen); rókázni. — Megfogta a rókabőrt.

Rönd. — »*Röndnek* muszáj lönnyi.« (»Ordnung muss sind!«); a berlini policistákra fogott mondás mása. Tóth B.: Sz. sz. 230. — Nagyon elterjedt tréfás szólás a Borsszem Jankó Mihaszna Andrása révén.

Sarkantyú. — *Sarkantyút* adott a lovának (dem Pferde die Sporen geben); megsarkantyúzta; sarkantyúba kapta a lovát, s elvágatott.

Söpör. — *Söpörj* a magad háza előtt! (kehre vor der eignen Thür!); csépele a magadét! — A magad dolgával törődj!

Szakács. — Sok *szakács* elsózza a levest (viele Köche versalzen die Suppe); sok bába közt a gyerek is elvész.

Szarv. — *Szarvat* hord (er trägt Hörner); megcsalt férj. — Felesége *szarvat* (szarvakat) rakott a homlokára (seine Frau hat ihm Hörner aufgesetzt.) — *Szarvat* kap (Hörner bekommen); elhatalmasodik. — Ne kényeztesd! — azzal még *szarvat* kap; — szarvat adsz neki. — Letörök még a te *szarvad* (du wirst dir schon die Hörner abstossen); majd letöröm én a te szarvadat, megállj!

Szegény. — *Szegény*, mint a templom egere (arm. wie ein Kirchenmaus; l. NyK. 24 : 356).

Szem. — Nagyobb a *szeme*, mint a szája (seine Augen sind grösser, als sein Magen).

Szín. — *Színt* vallani (Farbe bekennen); gondolatot. véleményt. szándékot kinyilvánítani. — Kimutatni a foga fehérét. — Levetni az álarcot. Megismertetni magát. (Talán a lovagjátékok korából ered, a mikor a lovagok valami *színt* viseltek *ismertető* jelül).

Szönyeg. — *Szönyegre* hozni. — kerül stb. (etw. aufs Tapet bringen; es kommt aufs Tapet); szóba hozni, szóvá tenni; említést tenni róla; tárgyalásra. napirendre kerül stb.

elefánt *Szunyog.* — A *szunyogból* is elefántot csinál (aus einer Mücke einen Elefanten machen); légyből is elefántot tüntetni (Erd.); te a szunyogot is elefántnak nézed. — »Lusta mélabú temet. mely elefántnak néz szunyognyi bajt« (Arany. Bol. Ist. II. : 12.)

Természetes. — *Természetes*, — természetesen (natürlich); hát persze, magától értetődik. világos, nyilván való. — Isten is azt látja! (Az utóbbira gyerekkoromból emlékszem; biztatás.)

Tinta. — *Tintanyaló* (Tintenlecker); a diák, s általában írással foglalkozó csúfnéve.

Tojás. — *Tojáson* járni (auf Eiern gehen); úgy lép, mintha tojásokon járna. — *Tojástánc* (Eiertanz); valami olasz tánc után.

Török. — Ez a bor *megettört* (dieser Wein bricht); megzavarosodott. — Milyen *törődött* színe van ennek a bornak; — zavaros, zavarodott.

Tű. — *Tűkön* ülni (wie auf Nageln sitzen); nyugtalankodni.

Uraság. — *Uraságoktól* levetett... (von Herrschaften abgelegte Kleider); a 80-as évek végén bécsi zsibárosok kezdték így hirdetni portékájukat a lapokban (Tóth B.: Sz. sz. 373.) Most már sok mindenre mondják, ami nem új.

Úttörő. — *Úttörő* e téren (Bahnbrecher); kezdeményező; egyengető; előkészítő; ujtó.

Üvölteni. — *Üvölteni* kell a farkasokkal (mit Wölfen muss man heulen). Állítólag ezzel a mondással bírták rá Mária Teréziát a tanácsadói, hogy részt vegyen Lengyelország felosztásában.

Vad. — *Vad* házasságban él vele (er lebt in wilder Ehe mit ihr); törvénytelen házasságban; — csak úgy összeálltak; a kapufélfánál keltek össze; bagóhiten élnek.-

Vak. — *Vak* tyúk is talál néha buzaszemet (eine blinde Henne findet wohl auch ein Korn.)

Vágni. — Vminek az útját *bevágni* (einem dem Weg abschneiden); megakadályozni, meggátolni.

Venni. — *Fölvenni* a harcot vkivel (den Kampf aufnehmen mit jemandem); V. ö. Kesztyűt dobni; — *fölvenni* a kesztyűt.

Világosság. — Több *világosságot!* (mehr Licht!) Állítólag Goethe utolsó mondása. — Széltibe használják különböző esetekben.

Zöld. — Nem tud *zöld* ágra vergődni (er kann auf keinen grünen Zweig kommen); boldogulni. Ellenkezője: *fölvitte* Isten a dolgát.

Zsák. — A sírás meg a nevetés egy *zsákban* van nála (Lachen und Weinen in einem Sack haben.)

Zsindely. — *Zsindely* van a házon (Schindel sind auf dem Dach); Ne beszíj, *zsindely* van a házon. (Patóháza, Szatmár m. Nyr. 15 : 87.). Mondják — gyakran németül is — ha gyerek van a szobában, akinek nem szabad mindent hallania.

(Vége köv.)

TRENCSENY KÁROLY.

S I R Á L Y.

Tolnai Vilmos a Ny. 27 : 511. lapján, az ornitológiai központ *Magyarország Madárfajainak Elnevezései* című kiadványát bírálva, azt ajánlja, hogy a *sírályok* nemét inkább *halászká*-féléknek nevezzék, minthogy *sírály* nincsen meg a régiségben s a Tájszótár is csak egy adatot tud rá. Herman Ottó feleletében védelmére kel a *sírály* szónak, mely a nép szájáról való. »A Hortobágyon, a Hajdúságban és a Nagy-Kúnságban *Lúszemű sírály* = *Larus argentatus* L.; a Tiszamentén a *Lósírály* = *Larus canus*. E nagy alakokkal szemben, folytatja Herman Ottó, a kis testű halászkák népies nevei *csér*, *csérta*, *csélla*, *csóré*, *csória*, ... De tekintetbe veendő még *síró csüllő* és a még tisztázandó mátravidéki *csira*, végre *csüllő* is.«

Hogy *sírály* a törökségből került hozzánk, azt már Munkácsi kimutatta a *Magyar népies halászat műnyelve* című dolgozatában (Ethn. 4 : 295.). Az idézett népies alakok segítségével, azt hiszem, sikerült a szó viszonyát török megfelelőihez közelebbről tisztáznom.

A magyar nyelvi alakokat fejlődésük szerint következőképen csoportosítanám :

csérta — *csória* — *csóré*,
csérta — *csélla* — (*csüllő*),
csérta — *csira* — *sírály*.

Csérta-t véve fel alapalaknak, a többi nyelvjárási változat minden nagyobb nehézség nélkül magyarázható. A *sírály* Herman

Ottó tanúsága szerint épen a Hajdúságban és a Hortobágyon járatos. Így azután érthető, hogy Földi Természeti történetében * épen a *sirály* alakot vette fel a természetrajzi műnyelvbe. Nem lehetetlen az sem, hogy a *sirály* alakulására valami népetimológia-féle is hatott (v. ö. *síró csüllő*).

Hogy a *csérta* szónak szintén van köze a már Munkácsitól idézett kazáni tatár és teleut *čarlak*, *(ak)-čarlak*, *(ak)-čarlāk* ** szókkal, az bizonyos. De vajjon válhatott-e a magyar hangtan törvényei szerint *čarlak*-ból *csérta*? Semmi esetre sem. Tudjuk, hogy régiebb török jövevényszavaink majdnem kivétel nélkül olyan török nyelvből kerültek hozzánk, mely hangtani sajátosságaira nézve a mai csuvas nyelvhez áll legközelebb. Ezek a hangtani sajátosságok pedig a csuvas nyelvet élesen megkülönböztetik a többi török nyelvektől. A legtöbb ugor nyelv török jövevényszavait két csoportra oszthatjuk és úgyszólván mindig meg lehet állapítani, hogy az illető szó csuvas eredetű-e vagy valamely más török nyelvből való. Ilyen jellemző hangtani sajátossága a csuvasnak, hogy a köztörök szóvégi torokhangot elemészteti. Így tör. *iläk*: csuv. *ala* (szita); tör. *inäk*: csuv. *inü* (tehén); tör. *baläk*: csuv. *pila* (hal) felelnek meg egymásnak. Ugyanígy a tőszótag *a*-ja helyett, melyet az összes török nyelvek megőriznek, a csuvas szűkebb ejtésű hangot (*i*) tüntet fel; pl. tat. *altun*: csuv. *ilün* / *t* (arany); tat. *karun*: csuv. *čiräm* (gyomor); tat. *tamur*: csuv. *čimar* (ér).

Ami *csérta* szavunk már most a tatár *čarlak*-kal egybevetve, mind a két említett s a csuvas nyelvet jellemző hangtani sajátosságot tünteti fel és így *čirla* alakot tételez fel, mely a tatár *čarlak*-nak a csuvas hangviszonyok szerint szabályos megfelelője. A dolog annyival is érdekesebb, mert a vogul nyelv alakjai, melyek szintén a törökségből kerültek, ugyanarra a csuvas alakra utalnak, amelyet a magy. *csérta* alapján feltételeztünk: vog. É. *širä* sirály 2 : 53. *širrä* (valószínűleg hasonúlással a régiebb *sirä* helyett) 2 : 85. K. *sprē*. *šore* T. *čara*. / *o*

Az effajta esetek mintegy önként nyujtanak alkalmat arra a fontos feltevésre, hogy a legrégibb török hatás még a magyar-vogul nyelvesség korába esik. Legalább ez volna legegyszerűbb s legtermészetesebb magyarázata a jövevényszavak gyakran egyező hangalakjának s a rajtok egyformán végrehajtott hangváltozásoknak.

Munkácsi (Ethn. 4 : 295.) a tatár *čarlak*-kal a csuv. gém jelentésű *čarlan* szót veti egybe. Nem tekintve a jelentésbeli nehézséget, az egyezés már csak azért sem valószínű, mert a csuvas *čarlan*-nak van gém jelentésű tatár megfelelője is: *čelün* (Voskr. Szlov. 355. l.). A megfelelés ép olyan mint csuv. *sirla*: tör. *jiläk* (beere.) (Radl. Phon. 191.).

GOMBOCZ ZOLTÁN.

* Első Tsomó. Az állatok országa. 209. l.

** Bálint G. Kazáni tatár szót. 91. Radloff. Vers. 90.

IRODALOM.

Szily Kálmán összegyűjtött dolgozatai.*Adalékok a magyar nyelv és irodalom történetéhez.*

Budapest, Hornyánszky Viktor kiadása. 1898. 8°, VI+471. l.

A Magyar Nyelvőr olvasói előtt e kötet második fele nagyrészt régen ismerős. Amit a maga nevével és Nagyszigethi Kálmán, Lukács Lőrinc, Király Károly álnévvel 1879 óta folyóiratunkba írt: szófejtést, szómentést, nyelvtörténeti értekezést, most egy bokorban kapja az érdeklődő, hozzá még a NySz. értékes bírálatát a Bp. Szemléből, öt nyelvemlék ismertetést az Akad. Ertesítőből és tudományos műnyelvünk első zsengéiről írt értekezését a Húnfalvy-Albumból. Ami az időről-időre megjelent cikkekből nem tűnt ki eléggé, az most ebben a gyűjteményben határozott vonásokkal látható: Szily Kálmán nyelvészeti működésének való mivolta. Ebből a gyűjteményből tűnik ki igazában, hogy írója szótárirodalmunknak olyan ösmerője, kinek párja talán alig akad. Ösmeri szótárainkat, külső-belső történetüket, megállapítja nyelvi tartalmuk értékét, felkutatja szerzőjüket, keletkezésük körülményeit, boncolgatja szókincsüket, s evvel tömörkedő nagyértékű tanulságot aknáz belőlük nyelvtörténetünkre, szófejtésünkre, művelődésünk viszonyaira nézve. Végigtekintve Szily Kálmán nyelvészeti munkásságának ezen az ágán, csakugyan nem tehetek egyebet, mint hogy megismételjem Balassa József (Magyar Kritika 2: 66.), és azt hiszem, valamennyi nyelvészünk óhaját: írja meg szótárirodalmunk történetét, melynek nálánál jobb ismerője alig van.

Evvel kapcsolatos jártassága a nyelvtörténetben, melynek eredménye a sok értékes és tanulságos szófejtés és szómagyarázat. Tanulságos kivált módszerében, mely nem hagy figyelmen kívül semmi legcsekélyebb jelenséget sem, nem alkuszik meg egyhamar bármily tetszetősnek látszó magyarázattal, hanem nem nyugszik, míg teljes biztosságot és világosságot el nem ért. Adatról-adatra, pontról-pontra, sőt sajtóhibáról-sajtóhibára követi kérdését, míg célját el nem éri. Csakis így írhatta meg cikkét az NySz.-ről, mely ennek a sok gáncsot ért, nélkülözhetetlen nagy műnek egyetlen igazságos és tárgyilagos bírálata mely egyszersmind irányt szab, mit és hogyan kell e téren még tovább dolgoznunk.

Harmadik ága Szily K. nyelvészeti munkásságának a nyelvújítás terén való kutatásai. Ebben ép úgy egy magában áll, mint szótárirodalmunk ismeretében. Nem szándékom ezt bővebben bizonyítanom, csak ígéretére hivatkozom (a kötet előszavában), hogy szándéka a nyelvújítás szótárát kiadni, minek szükségét már régen érzi minden nyelvész.

S ha már most azt kérdezi valaki — amint valójában számosan kérdezték is már — : hogyan lett az elméleti fizika tanára

a nyelvtörténet munkásává? — arra megfelel a kötetnek első fele: hogyan gondolt először célszerűségi okokból a természettudományi műnyelv érthetővé tételére, hogyan kutatta a régi magyar természettudományi munkákat, nem annyira tartalom, mint inkább nyelv és stílus kedvéért, hogyan kezdte tanulmányainak eredményét a Természettudományi Közönyben gyakorlatilag alkalmazni, még pedig páratlan sikerrel, úgy hogy ma nyelv tekintetében szaklapjaink közt első helyen áll. Valóban Szily Kálmán nevéhez fűződik természettudományi műnyelvünk megújodása, abból az óriás zűrzavarból, bábeli érthetlenségből való kibontakozása, melybe egyrészt lelkes szittyák erőszakossága, másrészt pedig az idegent követők hanyagsága keverte. Korszakos ebben a tekintetben Szily K. értekezése: »A természettudományi műnyelvről a magyar irodalomban« (Természettud. Közl. 1879.), melyben nem egy, még ma is megszívlelni való gondolat van, sok olyan útmutatás, mely nemcsak a tudományos műnyelvre, hanem a nyelvnek minden ágára szól.

Sokszor kell hallanunk egyes szakemberektől, hogy a műnyelven javítani, tarkaságát egyöntetűvé tenni, nyakatekert magyartalanságát helyreigazítani nem lehet; íme a természettudományi műnyelv mai állapota a legcsattanósabb példa rá, hogy lehet. Amint mai természettudósaink bizonyos nyelvészeti képzettséggel művelik szakjukat, úgy megkövetelhetjük, mert kötelessége nemzete iránt, hogy minden más szak tudósa is tisztességes, magyaros nyelven írjon, az igaz, hogy ez tanulás nélkül nem megyen.

TOLNAI VILMOS.

A nem »teljes« Ballagi.

A Nyr 26:566—567. Szigeti József szavá tette Ballagi Új Teljes Magyar-Német Szótára (1890-iki VI. kiadás) fogatékosságát. Mivel pár év óta magam is szótár-csinálásra adtam fejemet, bőséges alkalmam volt meggyőződni, hogy Ballaginak említett szótára bizony nagyon gyakran cserben hagyja az embert, s a »teljes« címet jóformán csak bitorolja. Hiszen igaz, hogy valóban »teljes« szótár alig képzelhető, de a Ballagié még csak meg sem közelíti a teljességet. Szigeti József, mint mondja, három havi munkával kicédulázta Cz. F. Nagy Szótárából azokat a köznyelvi szavakat, melyek Ballagi szótárában nincsenek meg. Arra az eredményre jutott, hogy ilyen szó van vagy nyolcezer. Elhiszem. De hát még mekkora lenne a kimaradt szavak száma, ha nem a Cz. F.-ék gyűjtötte szóanyaggal, hanem mai irodalmi nyelvünk szókészletével vetnők egybe Ballagi művét? Talán nem művelek fölösleges dolgot, ha én is összeszedem azokat a szavakat, melyeket a »Teljes Szótár«-ban hasztalanul kerestem (a Szigetitől közöltek természetesen elhagyva). Vegye hasznát az, a ki a

Ballagiénál jobb szótárral akarja majd közönségünket megajándékozni.

Adatgyűjtés, adathalmaz, adófelügyelő, adófelügyelőség, adóiv, adóintés, adópénztáros, adóvégrehajtás, adóvégrehajtó, agylágyulás, akadályverseny, alantabb (hang), alapítványi hölgy, alapkö-lététel. alanyias, áldozatkész, álképlet, alkotmányjog, alkotmányszegés, alkotmánytan, államépítészeti hivatal, államépületi felügyelőség, állameszme, államfő, államhatalom, államkinestár, államköltségen, államnyomda, állampénztár, állatnemesítés, állatvédő, aranymetszés, ármentesítés, ármentesítő társulat, arramenő, árvácská, asztaltársaság, átismétel, átmenőben, átolt, átöröklés, átszel, átutazóban.

Beiratás, beidegzés, belváros, beszélgető, betétszerkesztés, betöltetlen, betörő, bíraskodás, boldoggá avatás, boncolgató (módszer), borközi (állapot), bűnhalmazat, bűnkrónika, bűnpalástolás, bűnpártolás, bűnsegéd, büntetendő, büntetlen előéletű.

Céltudatos, címtár, című, cuppanós.

Csakhamar, csakis, csepürágó, csigalépéssel, csonkítatlan, csorbítatlan.

Dalaskör, diadalérzet, diadalút, dicsériáda, díszgyűlés, díszruhas, diszletmester, dohányjövedék, dombvidék, domborzati viszonyok, drámaírás, drámaíró, duruzsol.

Eddiglen, együttműködés, egybevágó, egybevágóság, egyénítés, eladóverseny, elandalít, élethivatás, életközösség, életküzdelem, életmentő, élettől duzzadó, életűnság, életutánszás, életbevágó, életű, elfoglaltság, elhízik, elhízottság, elmozdító, elértekezlet, élőkép, előtűntet, elsőfokú, elvadultság, emberalakú, emberszabású, emléktábla, énekmondó, erőgyűjtés, értelemgyakorlat, értelemképző, eszme-gerjesztő, eszmemenet.

Famentes (papiros), fegyelemtartás, fegyelmezés, fejlődéstan, felidéz, félresikerült (tréfa), felvételi díj, fémbeaváltás, fenmaradó (összeg), fényképirás, fokosztály, földet rázó, fröccs, fruska, furulyáz, fűtetlen.

Garathurut, gátverseny, genyvrűség, gümőkór.

Gyászemlékű, gyászűnnep (—űnnepély), gyomormosás, gyűnyörkődtetés, gyűjtő-fogház.

Halálra-ítelt, hasfelmetesző, haszonfa, házjegyzék, házközösségi tanács, házszor, helyettesítő, hibbant elméjű, hitoktatás, hitoktató, hittanítás, holtrészeg, homokpad, hósámszavar.

Ideiglenesség, (helybeli) illetőségű, iparhatóság, iparszerű, írásbeliség, íróművész, iskolába járás, iskolaszék, iskolaszolga, ismeretterjesztő, (kir.) ítélőtábla, ivókúra.

Jelentkezés, jogerőre emelkedés, jogfolytonosság, jogügyi igazgatóság, juratus, jurista.

Kabinet-iroda, kapkodó, kellékes (színháznál), kényelemszeretet, kerékpáros, keresetképtelen, keretes (elbeszélés), kérlelőre fogni a beszédet, későbbi, későbbre, kiakolbólítani, kihágási tanács, kisipáros, kitűnőség, kitűntetett (ember, összeg), kizavar, komótos, komótizál,

kopogtatás, korhű, korpótlék, kortesfogás, ködszitalás, köpőláda, körírás (rond írás), közadakozás útján, közállapotok, közcélokra, közérdekű, közfelfogás, közgazdaság, közgazdász, közismert, közjáték, közkedveltség, közkívánatra, közóhaj, köztisztviselő, közviszonyok, kristályosít, kristálytan, kulturmérnöki hivatal, külpolitika, külterület.

Lakásmutató, lakjegyzék, látogatott, látogatottság, lávaszerű, lázasság, lecsüggeszti fejét v. szárnyát, lehül, lehangoltság (rövid) lélekzetű, lekívánczók (vkiről a téli ruha), lekvár, lekváros, lepkesz, lottójövedék, lovasrendőr, lutriz.

Magánintézet, magánjelenet, magánlaksértés, magánszorgalomból, magántanuló, magántisztviselő, magánvizsgálat, magánzárka, magasztosság, másodfokú, megélhetés, megjósol, megküldés, megművel, megrendítő, megrendszabályoz, (folyó) mentén, mérkőzés, mérőólom, mese-mondás, mozdulat, munkanélküliség, mutatkozás, műének, műkincs, műsordarab, műsorváltozás, műszínkör, művészlélek.

Nagyzol, napibiztos, nászuram, nebántsvirág, népbolondító, népfelkelő, néplélek, népmese, népoktatás, népviselet, növényfaj.

Nyelvemlék, nyelvérzék, nyelvismeret, nyelvújító, (magyar) nyelvű, nyilatkozat-tétel, nyilvántartási napló.

Ócskaság, okozatos, óraközi (felügyelet), órarend, országzászlósok, osztálykönyv, osztálynapló, ozmán.

Őnázdozat, ősfoglalkozások, őshaza, őstörténet, összezsapzott, összesít, ösztöndíjpályázat, vminek ötletéből.

Palotahölgy, pártárnyalat, pártértekezlet, pártközi (értekezlet), pártolólag (földerjeszt), pártolótag, pásztortűz, pazarfényű, pénzmaradvány, pacsirta, pityizál, porta, portás, póstaszekrény, pótvizsgálat, pusztulófélben.

Rajztömb, régesrég, rémüldöz, rendbentartás, rovott előéletű, rövidre nyírt, rügyfakasztó.

Sajtófesték, sakkhuzás, sárkányfog, sárkányviadal, segedelmével v. segélyével, semmitmondó, segédtitkár, selyemfény, sejtelmes, sétahangverseny, silbak, sikkas, sírhant, sokatmondó, sorsedzett, sorsüldözött.

Szabadságszeretet, szabadságszerető, szabadságvesztes, szabadságvesztés, szájzug, szakbavágó, szakiskola, szakjelentés, szakoktatás, szakszótár, szállaszt (sublinál), szélrózsa, szemefénye, szemléltet, szemléltető módszer, szemlesütve, szentté avatás, szennyfolt, szépérvék, széphistória, szépítget, széppróza, szerb, Szerbia, szerepeltet, szereposztás, szeretetház, szintévesztő, színvak, színvakság, szívügy, szívkepő, sláv, szóhalmaz, szoktató, szórakozó-hely, szórakoztat, szükséavű.

Találompróba, tanárhány, tanári kar, tandíjmentes, tandíjmentesség, tandíjpénz, tanfelügyelőség, tanférfi, tanköteles, tanrend, tanszerátalány, tantárgyfelosztás, tanügybarát, tárgyiratok, tárgytalan, társtalan, társszerzők, távol maradni, tárgyaloglás, teherviselő, teherviselés, térképtár, (vizsgálatot) tevő, tornatanítás, torzul, tökrészeg, törvénybe iktatás, törvénybe ütköző, törvényhatósági joggal felruházott város, törzskönyv, tragédia, tragikum, tragikus, trakta, tudatos, tudatosság, tudományszomj, túlادunai (és hasonlók), túlárad, túlkapás,

tülkiadás, túltömött, túlszúfoltság, túlteng, túlvilági, túlzó, túlköl, tűzpróba, tündérkép.

Úrfelmutatás, urizál, útbaeső.

Ügybuzgó, ügybuzgóság, ügyszeretet, ügyvezetés, ünneprontó, üzenetváltás.

Vádlottak padja, vállveregetés, vállveregető, valuta, varázsütés, városatya, védekezés, védekezik, védnökség, véginség, véglegesít, versenyfutás, vérszerződés, vérvád, vészjelző, vésznap, világgá megy, világszép, világűr, világváros, (név) viselője, viszontagságos, vízüveg, vizslászat.

Zártörés, zavargás.

Aki ezt a hevenyében összeállított lajstromot átfutja, bizonyára igazat fog adni azoknak, kik a Ballagi Mór szótáraival nincsenek valami nagyon megelégedve. A Teljes Szótárban találkozó tévedésekről, hibákról nem is beszélek. Hogy Arábiát Kelet-Ázsiába helyezi (34. l.), hogy feltalálja a *cukorkelmét* (129. l.) s több ilyes apróságra nem vetek súlyt. De már azt nem hallgathatom el, hogy a Teljes Szótár, melynek 6. kiadása 1890-ben látott napvilágot, a magyar tudományos műnyelv újabb haladásáról alig vett tudomást. Különösen természettudományi és bölcséleti szavain látszik ez; ezek még a *fűlbeg* (349. l.) és *ham-al-éleg* (406. l.) korából valók, vagyis műnyelvünk özön-ízelőtti idejéből. Ezek ma már csak az őslénytudósokat érdekelhetik, de azért fizetni mindenki megfizet értük, a ki a Teljes Szótárt megveszi.

KELEMEN (WOLFF) BÉLA.

Könyvészet.

Simonyi Zs. és Balassa J. Német és magyar szótár. Első német-magyar rész. (Fűzve 3 frt. Franklin-t. Nagy 8r. VIII + 475.)

Magyar Tájszótár. Szerk. Szinnyi J. egy. tanár. II. k. 4. f. Szalad-Találkozik. (Hornvánszky V. Ara 1 frt.)

Kőrösi Alessandro. Grammatica teorico-pratica della lingua Ungherese. Parte II. La proposizione composta. Edita dal R. Ung. Ministerio del culto. Fiume 1898.

Varjú E. A gyulafejevári kódex. Akad. Értesítő, 1899. 1. f.

Csengeri J. Latin nyelvtan. II. Mondattan. (Kötve 1 frt. 10 kr.) — Latin olvasó- és gyakorlókönyv a III. o. sz. (Kötve 1 frt. 20 kr.) Wodianer F. és fiai.

Irodalomtörténeti Közlemények. IX. évf. 1. füz. Szily K. Összegyűjtött dolgozatok. (Ism.)

Kereskedelmi Szakoktatás. VII. évf. 4. 5. sz. A helyesírás iskoláinkban. (Koltai Virgil dr.)

Egy. Philologiai Közlöny, 1. 2. sz. Sylvester nyelvtana, Szegedy R. — Rell L. Latin szók a m. népnyelvben (ism. Melich J.).

Néptanítók Lapja, 3. 4. sz. Helyesírás a népiskolában. (Dorog-sághy Dénesné.)

Magyar Kritika 8. sz. Kazinczy F. levelezése 8. k. Vámbéry R. és Kálmán M. Német-m. jogi szótár. (Ism. Balassa J.) — 9. sz. A jogi műnyelv. (Vámbéry R. és Balassa J.)

Tissié Ph. Az elfáradás és a testgyakorlás. Ford. Csapodi I. (Természettud. könyvkiadó vállalat.) — Az előszóban az új magyar műkifejezések igazolása.

A NYELVTÖRTÉNETI SZÓTÁRHOZ.*

Cseri, cser. A NySz.-ban találok e két szót így egymás mellé állítva. Jelentésük Szarvas Gábor gyanítása szerint: »turma, sodalitium; schaar, brüderschaft«. E gyanítása igazolására három összetett szót hoz fel Sz. G., ú. m. *cseri-barát*, *cseri-fakó* és *cserbasa*. A két első bizonyítaná a »sodalitium, brüderschaft« jelentést, a harmadik pedig a »turmát vagy Schaart«. Vizsgáljuk meg e három szó jelentését és eredetét.

1. *Cseri-barátnak* nevezték hajdan a szent Ferencrendi szerzeteseket. »Engem hajdan egy cseribarát diácul tanított«, mondatja Kisfaludy Károly a Mátyás deákban. (CzF.) Honnan kapták a Franciskánusok e nevüket? Csánki Dezső (Magyarorsz. tört. földrajza II: 17) elmondja, hogy a temesmegyei Cheryben (Rékás közelében) 1428 és 1478-ban Ferencrendi kolostor állt. Borovszky Samu (Csanád várm. tört. I: 110) részletesen elbeszéli, hogy »Nagy Lajos király megengedte a szigorúbb rendszabású Ferencrendi szerzeteseknek, hogy Cseri városában, Sebesen, Haczakon és Orsován rendházakat alapítsanak; Zsigmond pedig megerősítette szabadalmaikat. Később a török hódoltság alatt halhatatlan érdemeket szereztek maguknak az elnyomorodott nép vigasztalásában és lelki szükségleteinek ellátásában. Ezek voltak — folytatja Borovszky — a *cseri-barátok*, kiket a nép Cseri városáról nevezett el így«.

2. A Nyr.-ben (23: 29) utaltam már arra, hogy Melius Péter, a ki annyiszor és oly mérgesen szidta, pocskolta a szerzeteseket, *cseri-barát* helyett következetesen *cseri-fakót* írt s hogy ez a *cseri-fakó* nála valójában *cseri-kutyát* jelentett. A cseri szó tehát itt is voltaképen Cseri városára vonatkozik.

3. A *cserbasa* (lovasszázados a törököknél), nem is kell bővebb bizonyíték, semmi egyéb, mint a török *csorbadsí* népetimologiai elferdítése.

* A tudomány az igazságot keresi. Folytatjuk tehát tovább is a helyreigazító adatok és magyarázatok közlését, s nem félünk attól, hogy ezzel a Ballagi-féle örült hajszá malmára hajtjuk a vizet. A NySz. olyan munka, melynek sem ellenségei nem árthatnak az ő agyarkodásukkal, sem jó barátai az ő vállveregetésükkel.

Ezek szerint a NySz. *cseri*, *cser* cikke, minthogy a benne foglalt idézetek a *barát*, *basa* és *fakó* szók csoportjában úgyis még egyszer közölve vannak. egyszerűen törölnöd.*

Sullyasos? A NySz.-ban találtam ezt a különös képzésű szót, Heltai meséiből idézve. Következtetni akartam belőle valamit, de előbb megnéztem, nagyobb bizonyosság okáért, Heltai idézett lapszámát. Ott azonban híre sincs a *sullyasos*-nak, s az idézett mondatban *sulyosságos* áll helyette. A *sullyasos* tehát törölnöd és helyébe *sulyosságos* címszó teendő.

NAGYSZIGETHI KÁLMÁN.

Bakos. A NySz.-ban az Érdy-kódex 153. lapjáról ez az adat van közölve: »Mykoron az ew attya haza yewth vona, es meg twtta vona zent Borbalanak dolgaat: ragadaa *bakosaath* hogy meg ölyye«. Szarvas G. a *bakos* szót »gladius, pugio, schwert«-nek értelmezte s az értelmezést kérdőjellel látta el. — Mi lehet ez a *bakos*? utána néztem a Volf-féle kiadásnak, s ott is azt találtam: *Bakosaath*. Mivel a szó csakis ezen az egy helyen fordul elő s máskülönben teljesen testvértelenül áll a nyelvtörténetben, úgy okoskodtam, hogy a jelen esetben — álljon bár magában a kéziratban is *Bakosaath*, sajtó, illetve tollhibával van dolgunk, s a szó nem más, mint a régiségből oly jól ismert *dakos* szó (rövid kard, vö. NySz.). — Megnéztem az eredeti kéziratot, a mely a M. N. Múzeum könyvtárában van. A kéziratnak az új számozás szerint a 77. a. oldalán a 25. sorban van meg a szó s ott tényleg *dakosaath* van írva. A téves olvasat onnan származott, hogy a *d* eredetileg más betűnek volt írva s csak később javította ki az író *d*-re; ezt kétségtelenül meg lehet állapítani a *d* felső szárából. Végül megemlítem, hogy a kérdéses szót a múzeumnak ahhoz értő tisztviselői közül három az első pillanatra »*dakosaath*«-nak olvasta, egy pedig először *b*-vel, később kétségtelen *d*-nek ismerte fel. A NySz. *bakos*-a tehát tulajdonképp *dakos*.

»**Bána.** [?]: [dolor; Schmerz]. Iszonyú nagy *bánaja* miatt fejét még a kő-falba-is verte (Kónyi: Várta M. 1.).« — Amint az idézetből látható, Szarvas G. nem bízott az adatban s kérdőjellel látta el. Kónyi Várta-Mulatsága összesen négy kiadást ért; e kiadások mindegyikében (1831., 1859 Buda; 1860 Debrecen) — kivéve az ed. pr.

* Utólag, e kis cikkem elküldése után, jutottam dr. Baróti Lajos tanár úr szíveségéből a következő adathoz, mely a *cseri-barát* elnevezés eredetét teljes-tökéletesen megmagyarázza: »Devoti Domini Hungari, tempore Ladovici I. Regis Hungariæ, zelo pietatis commoti, in ipso quoque Hung. Regno, plurima eisdem (Fratr. Min. de Observ. Vicaria Bosnensis) construxerint Domicilia, quorum *Primum*, ut Annales Prov. SS. Salvatoris testantur, fuit in loco *Cheri* nuncupato, Dioecesis Csanadiensis, sub Titulo B. V. Mariæ in Coelos Assumptæ, *cujus loci occasione Fratres Observantes in Hung. existentes per multos annos Monachi Cherienses, vulgo Cheri Barátok, vocabantur, ad differentiam aliorum, praesertim Fratrum de Communitate, post Conventualium nominatorum, jam prius in Hungaria existentium*«. (Fridrich Urbanus: Hist. Prov. Hung. Ord. Minorum S. P. Francisci etc. Cassoviae, 1759).

N. K.

1774. — a kérdéses hely így hangzik: »Nyolcz egész nap marada bezárott szobájában és iszonyú nagy *bánatja* miatt fejét még a kőfalba is verte«. Biztosra vehetjük, hogy az 1774-dik évi kiadás *bánaja* sajtóhiba *bánatja* helyett.

Csuforog. A NySz. 1., 464. lapján kérdőjellel van közölve a következő adat: »*Csuforog* [strido; knarren?] Két kerekünk tak-tusra *tsuforgott* (Gvad: RP. 33.)« — A kérdéses hely így hangzik az 1816-diki kiadásban:

»Mi két kerekünk is taktusra *tsuszorgott*,
Szép harmoniánktúl a' hasam-is korgott.

Valószínű, hogy a kijegyző a régies *f*-et *f*-nek nézte s így történt meg, hogy *csuforog* szót írt ki. A helyes *csuszorog*-ra vö. *csuszorúl* MTsz.

»**Karcos.** [?] [ungvibus alacer; mit behenden krallen?] A bagoly igen *kartzos* [hartzos?], birkozó s mindennel dúlakodó (Misk. Vkert. 437.).« Simonyinak zárójelbe tett szava bizonyúl helyesnek, amint kitetszik a következőkből. Miskolczi G. Vadkertje II: 20. fejezetében szól a fürjekről; a mi adatunk megértéséhez szükséges rész ez: »A' közönséges mulató helyeken a' Fürjeket megszokták vala egymással viaskodtatni. A'mint még mais szoktunk szólni: Ez az ember igen Fürj természetű, azaz: Igen *kartzos*, birkozó, s mindennel dúlakodó. Ismét stb.« Miskolczi: Vadkertje Franzius Farkas *Historia animalium* sok kiadást ért művének a fordítása; ha már most az 1665-i amsterdami kiadás *De coturnicibus* (II: XIX.) fejezetét olvassuk, ott magyar szövegünknek következő megfelelő helyét találjuk: »Solebant publica haberi spectacula, in quibus coturnices mutuo pugnant. Hinc induere naturam coturnicis, significat esse pugnacem et attollere cristas, quasi re bene gesta« stb. stb. — Franzius *pugnax* szavát Miskolczi nem fordíthatta *kartzos*-nak, hanem csak *harcos*-nak. Ha mégis *kartzos* áll a könyvben, az csak sajtóhiba.

MELICH JÁNOS.

Szeckskevész. Egyike azoknak a régi hibáknak, melyek szótarainkon végig húzódnak. Pázmányból idézi Kresznerics, Kresznericsből átveszi CzF., CzF.-ből Ballagi, s végre a NySz. is fölvette (Kiss Ig. is úgy idézi NyK. 15: 354). CzF. így értelmezi: »Csiribiri, hitvány, csöcselék, pipogya, pitypoty, gizgaz. Alakjára hasonló *csenevész*, *gyülevész*, *sindevész* szókhoz; s talán *szeckska* szótól származott«. Szarvas így fordítja: »*perfuga*; *überläufer*,« s két idézetet hoz föl: »A szeckőúszszeket, kik a babilonai király mellé *szeckenec* vala, elviúé (Helt: Bibl. 2: 362). Nagyobb böcsülleti légyen ebben az igyben az régi keresztyéni gyöleközetnek, hogy sem mint imez amaz hitetlen szeckskevésznek (Pázm.: Kal. 106)«. — A kérdéses szó, melyet Szarvas a Heltai mondata alapján helyesen szökevénynek magyarázott, maga is a *szökik* ige származéka s tulajdonkép

*szökevész*nek olvasandó. Ha megkeressük Pázmány Kalauzában az idézett helyet, ott azt találjuk, hogy az egész mondat az úgyn. Váradi Disputációból van idézve: »Hallyad, mit mond Melius Péter az Arianusoknak a váradi disputacióban: [A bibliából előhozott bizonyosságokat... mint imez amaz hitetlen szecskevésznek.]« Ha azután megkeressük ezt a helyet a V. Disputatióban, azt látjuk, hogy vagy Pázmány írta ki hibásan Melius szavát, vagy, ami hihetőbb, a Kalauz szedője szedte hibásan; mert az eredetiben nem is *szecskevész* van, hanem *szeckevész*, vagyis *szekevész*, *szökevész* (mint már Budenz olvasta a V. D.-ről szólóban Nyr. 1: 36 s az alulírott NyK. 24: 140). Ez tehát nyilván azonos a Heltai szavával, s a Heltai-féle helyesírásban a *ck* részint *kk*, részint egyszerű *k* helyett van írva, pl. *szeckel*, *szecköl* és *szöckel* e h. *szöckell*, *öckel* Heltai Meséiben, s ugyanígy a V. D.-ban is: *fenyítéckel*, *kenyecklet* stb. — De előfordul a *szökevész* Heltainak még egy könyvében, a Jesus Sirachban: Mint *szökevészec* az örec bölchességtől a hezaton ala rekesztetetuén [így] fekesznez vala: inclusi sub tectis fugitivi jacuerunt. Ez egy kis hibával — *szökuész*nek írva — a *szökvész* (helyesebben *szökevész*) címszó alatt szerepel a NySzban. a *szökik* ige utolsó származékaul.

Más törlendő címszók. »2. *Bonc*: [sacerdos orientalis]. Napkeleti *bontzok* (Fal: Jegyz. 935)». Faludi az ő jegyzőkönyvében a régibb magyar írókból s a néprajzból gyűjtötte a figyelemre méltó kifejezéseket. Ennélfogva nem hihető, hogy itt a japáni *buncok*ra gondolt volna, hanem kétségtelen, hogy az a »napkeleti *bontzok*« = napkeleti *buncsok* vagyis *török zászló* (l. *Buncsok* 2). Maga a *bontzok* hibás olvasat *bonzoc* v. *bontsok* helyett (vö. Volf Gy. Nyr. 13: 517. és Szarvas G. uo. 24: 284!) — »*Bozonyos*: [magicus, veneficus]. Babonas, ördengős, *bozonyos* babák (Mel: SzJán. 33)«. Bizonyára hiba e h. *bozorkanyos* babák; ebből tehát új címszó kerül, mely a NySzban nincs meg: *bozorkányos*. — »*Buk*: casus, lapsus SL. Ha ki sok *buknak* nyomorékja nem akar lenni, ehhez tartson (Fal: UE. 398). Azok ugrálnának, *bukfettyet* hánnának (Gvad: FNót. 106. Gvad: Orsz. 121)«. Faludi szava kétséggel kívül többes számnak értendő: *búknak*. E szerint az egyszerű *buk* főnév csak Sándor I. mesterkedése (ámbar bukfene értelmében *bukk* is van a Székelyföldön). — »*Déllel*: [meridie; zu mittag]. Van elég eszköze s helye játékinak. mint a déllel játszó nap ragyogványinak (Gyöngy.: K.J. 114.)« Gyöngyösi nyilván úgy érti, hogy a nap játszik a déllel, nem pedig, hogy délben játszik a nap. — »*Dorgály*: [?] Ronts-el szívennek dorgállját, töröld-el jóknak akadályát (Rimai: Ének. 355)«. Nyilván hiba e h. *dagállját*, mely a régieknél fölfuvalkodottságot jelent. Csakugyan így van Rimai énekeinek régibb, 1677-i és későbbi. 1702-i kiadásában; a hiba csak a földolgozott 1693-i kiadásban. — »1. *Dud*: [scapus; stengel?] A ketske szakálu fű leuele olyan, mint a dutkoronac (Mel: Herb. 81)«. Először is nem lehet tudni, hogy az előtag magában *dud* v. *dut* volt-e, mert másodszor: magában ki sem mutatható. »*Dutkóró* (dud-kóró). növényfaj, a fürtös (dudorodott) virágu lóherék

alneméből; máskép somkóró: *Trifolium melilotus officinale* « CzF. — »*Durvasz* [?]: [rudis; roh, grob]. Igasság szerető ez a tanács házbán, de *durvasz* ízetlen a köz társaságban (Orezy: Nimf. A6).« Hiba lesz e h. *durva s ízetlen*.
SIMONYI ZSIGMOND.

Szivesség. (Nyr. 27: 562.) Ekker J. Szende azt mondja, hogy e szót a NySz. hibásan tulajdonítja Gyöngyösinek, mert műveiben sehol sem található, s a szótárbeli adat »nem Gyöngyösi műveiből való (mint ahogy idézve van), hanem Dugonicsnak Gyöngyösi kiadása elé írt bevezető soraiból«. Ezt a NySz. Sz betűjének szerkesztője, Szarvas Gábor is tudta, annyival inkább, mert a Charicliát Könnyén kívül ő maga is földolgozta. S hogy az idézet épen nem akarja a mondatot Gyöngyösinek tulajdonítani, mint ahogy Ekker hiszi, kitűnik a forrásnak következő rövidítése módjából: »GyöngyD: Char. Előb.« Ez a D az *előbeszéd*-del egyetemben nyilván arra utal, hogy a Dugonics előszavából való a mondat. Az igaz, hogy a rövidítések jegyzéke a *GyöngyD.* jelzés értelmére nem figyelmeztet, (mert csak a jegyzék megjelenése után rendezett Szarvas G. pótló anyaggyűjtést Dugonics kiadásából). de figyelmes olvasó erre ügyis reá jöhet.
ZOLNAI GYULA.

A NÉMET-MAGYAR SZÓTÁRHOZ.

Abziehbilder. Az iskolás gyermekek, midőn íróeszközöket vásárolnak a papírárusnál. megvárják, hogy ez ráadásul egy-két képet adjon nekik, amelyet aztán mindkét oldalán megnedvesítenek és könyvtáblára mire *lehúznak*. Az ilyen képeket *lehúzó képeknek* hívják. Én a fiamnak azt mondtam, hogy ezt *lefejtő* képnek kell neveznie.

Bummel (27: 320). *Csavargó* inkább a német *Landstreicher*, *Vagabund*, *Strassenlagerer* szóknak felel meg; a címbeli szó tán inkább *ödöngő*, *ólálkodó*.

Galgenfrist. A vesztő-hely hasonlatosságára *vesztő-időnek* lehetne hinni. pl. Ich habe nur noch eine Galgenfrist von zwei Tagen: csak két napi vesztő-időm van még.

Krähwinkel (27: 320). A »Borsszem Jankó« jeles földrajztudós meg találta ezt a helyet Magyarországon is; megvan tehát a saját K.-ünk, amelyet *Mucsá* néven ismerünk. K.-Sitte: *mucsai szokás*.

Musse (26: 75). A közölteken kívül még más szók is megfelelhetnek. pl. Wenn ich mehr Musse haben werde: ha több *ráérő időm* lesz; das muss man mit Musse lesen: ezt *nyugalommal* kell olvasni.

Nachtspelunke (27: 320). Ballagi szerint »barlang, haramia-fészek«. A fővárosi lapok gyakran ujságnak a *játékbárlang*-okban (*Spielhöhle*) történelekről, de hát van nekünk egy külön szavunk. mely elég bélyegzően jelöli meg a *spelunca* szó fogalmát, ez a *lebu*. *Nachtspelunke* tehát: *éjjeli lebu*.

Schnörkelwesen (27 : 570), *kacskaringósság*; *kacskaringós cifrázat*, *k. disztítés*, *k. irány*.

Spitzbube (27 : 320). Rossz értelemben: *gazkópé*, *gazfickó*; Spitzbüberei pedig: *gazság*.

Wischer (27 : 570). E rajzeszköz magyar neve az iskolákban mindenütt *dörgölő*.

Zitzerweise (27 : 320). Bár nem irodalmi szó, tehát a szótárban alig van helye, mégis megpróbáljuk a lefordítását ekképen: *apránkint, apródonkint, darabonkint*. SZIGETI JÓZSEF.

Ob gesprungen, ob gehupft (g'hupft wie g'sprungen): eben gubát, csöbörből vödörbe, egy kutya, egy fene. NÉMEDI DEZSŐ.

Überufen: szóm ne ártson.

Das bitt ich mir aus: tiltakozom ellene, hogy...

BÉRCZI FÉLŐP.

Anstrich (27 : 569, 570): mázolás, mázolat, máz; á. é. látszat, külső, szín.

Schnörkelwesen: kacskaringósság, cikornya.

Schlager: ütő-nek lehetne mondani. Kártyában a schlager mindent üt. Átvitt értelemben is lehetne használni.

vogelfrei: kibítangolt. [Lehetne egyszerűen *bítang*. — A szerk.]

FROMMER RUDOLF.

Aprikose, Marille, Pfirsich. A prigl.-szt.-iváni (Bács-Bodrog megye) ember lelkében e három szó három különböző képet is kelt. *Aprikose* néven azt a gyümölcsöt érti, mely Zomborban *sárga barack* (mindig így!), Pécsen és környékén pedig egyszerűen *kajszi* néven ismeretes, s a melyet természetrajzi kézikönyveink *Prunus Armeniaca* névvel jelölnek. Ennek egyik mellékfaját illetik ott *Marille* névvel. A *Marille* ize korántsem oly kellemes, mint rokonáé, a nemesebb *Aprikose*-é. Gyümölcse is, levele is jóval kisebb ennél, s abban is különbözik tőle, hogy sokkal több kéksav van magvában, a miért is a gyermekek nem igen szokták megenni, holott az *Aprikose* magvát rendszeren feltörik és elfogyasztják. *Pfirsich* — az ő nyelvükön *Pfersching* — néven kél náluk természetrajzaink *Persica*-ja, mely Zomborban *őszi barack* (mindig így!), Pécsen egyszerűen *barack*,* Pécs környékén pedig *barac*, *boroc* néven kerül asztalra. — Megjegyzem még, hogy Pécsen és környékén a kajszit mindig csak *Marille*, Zomborban ellenben mindig csak *Aprikose* néven hallottam németül emlegetni. SZÉKELY KÁROLY.

* Pécsen rendszeren *baracka*.

A SZERK.

NYELVMŰVELÉS.

A Budapesti Szemle helyesírása. Lássuk miként követi az akadémia tanácsát és példáját annak törvényes leszármazottja: a *Budapesti Szemle*, melyet a Magyar Tudományos Akadémia megbízásából Gyulai Pál szerkeszt. Lapozgatva a 258. számú füzetet, nagy anomáliát találunk. Önkénytelenül teszszük föl a kérdést: azért fáradozott-e az Akadémia a helyesírási elvek összteremtésén, hogy követésre méltó példával, útmutatással tudjon szolgálni? Bizonyynyal igen! Megkívánja-e önmagától, hogy a saját példája szerint cselekedjék? E kérdésre a Budapesti Szemle egy demonstrációs tagadás! Tagadás, mert a szavak tetszésszerű írása, a határozatlanság és következetlenség egyre-másra előbukkannak belőle. Lássuk például: 1. a 323. lapon (321-en kezdődik) az akademiának egészen megfelelőleg *viszfénye* olvasható: míg ugyanazon cikkben, tehát *egy* tollból, a 324. lapon már *visszhang* van. Egy másik toll a 392. lapon *visszhangozni-t* ír, a 424. lapon meg már ismét *viszhangra* találunk. *Összhangba* hozassék 332. lapon. *Nem is összhangzanék* 355. l. soha sincs az akadémia példájára használva. 2. *A frissítő* így kinálkodik a 362. lapon, míg ugyanazon cikkben a *fris* Március című lapra hivatkozik (365. l.) A 367. lapon ismét *friss* Március-t említ. 3. A 363. lapon *fenn tarthatását* s mindjárt utána *fentarthatásban-t* (364. l.) ír ugyanegy toll. 4. Az akadémia *nyaggat*, *szaggat*, *faggat*, *lyuggat*-ot határoz használni (9. l.), mert a hasonulás végig tart. A Budapesti Szemle 381. lapján *szakgatták* olvasható. 5. *késő éjtszakán?* (397. l.); az *éjtszaka* (402. l.) (Ebben az egyben hűségesen követi az akademiát.) 6. *hoggy éppen* (402. l.); *nem éppen* (461. l.); *épen oly* (461. l. ugyanazon toll); *épenséggel* (470. l.) (Következetlen); 7. *boszúsan* (403. l.); *boszút állottam* (415. l. ugyanazon toll.) 8. *könnyeit* (332. l.); *könny ragyog* (461. l.); *könnyek* (464. l.) (Következetesen hibás); 9. *újonnan* (469. l.); 10. a *vajjon* is előfordul (471. l.), de sokkal gyakrabban a *vajon* (425., 427., 439. l.) (Nem követi az akademiát és következetlen); 11. *lélekzetet* vett a 409. lapon az író, ki a 438. lapon meg már csak *lélegzett*. 12. *utánna ment* a 425., *utána jár* a 426. és *utána néz* a 427. lapokon; 13. a 408. lapon *menyegző*-je van a 409. lapon váró *mennyasszony*-nak. (Nem hű az akademiához és következetlen); 14. *takaros lány* 426. l., *lyány*, *lyánkám* 443. l. (Ebben következetesen ad helyes példát.) És így tovább! és így tovább! Nagy, igen nagy kár és nagy, igen nagy baj, hogy ez így van! E különben nagybecsű és értékes folyóiratot nagyon sokan olvassák, sokkal többen, mint az akadémia orthographiáját. Innét származik és terjed az a kicsinylés, az a semmibevevés, melylyel a Magyar Tudományos Akadémia *nyelvírásával* szemben sokan viseltetnek. A Budapesti Szemlének, mint az akadémia irodalmi képviselőjének nem csak a dolgozatok gondos megválasztására, de a magyar irodalmi nyelvírás szabályszerűségére is legszigorúbb felügyelettel kellene lennie. Ez lehetne első sorban

hivatva a megállapodást, a határozottságot, a következetességet világgá vinni!

(Néptanítók Lapja 3. sz.)

DOROGSÁGHY DÉNESÉ.

Hibás szórend. A Nyr. m. évfolyamában (282. 283.) az ige hátraszorítását róttam meg az olyan mondatban, a melynek állítmánya nyomatos (vagy kizárólagos, vagy úgy, hogy a nyomatosság megoszlik közte és más fogalom között). Ilyen hibás elrakás ez például; »a rendőrség a tüntetőket *szétkergette*«; »a ház az indítványt *elfogadta*«; »Kórság, mely fejét *felütötte*.« A helyes szórend a következő: a rendőrség *szétkergette* a tüntetőket; a ház *elfogadta* az indítványt; kórság, amely *felütötte* a fejét. — Hisz így beszél a magyar: Mihálynak *beverték* a fejét: Petike *leesett* a fáról; — és nem így: Mihálynak a fejét *beverték*; Petike a fáról *leesett*.

Az efféle mondatvégi igék végtelen sorából ide írok még néhányat; hogy lássa az olvasó, milyen a ma dívó szórendezés: »hogy vele a megvétel iránt *alkudozzék*« (e. h. hogy *alkudozzék* vele a megvétel iránt). »Amikor... a beszédre a jegyző *felhívja*« (amikor... a jegyző *felhívja* a beszédre).« »Azelőtt minden fejedelmi találkozástól a népek *féltek*.« (Azelőtt *féltek* a népek minden fej. találkozástól, v. minden f. t. *féltek* a népek). Ezt: a népek *féltek* ép nyelvérzéssel így hangsúlyozzuk: a népek *féltek*; holott az idézett cikk értelme szerint a *féltek* állítmányon van a nyomaték; mert a gondolatnak a befejezése az, hogy: most már *nem félnek* (a népek). — »(Program), amelylyel az új kormány a reichsrathnak *magát bemutatja*«; e h. amelylyel az új korm. *bemutatja magát* a reichsrathnak.

Magyar szerkezetben az állítmány lehetőleg elül sorakozik még ott is, ahol nem kizárólag ő rajta van a nyomaték, hanem megoszlik közte és más fogalom közt; pl. Hol voltál? *Haza* kísértem a *hugomat*. (Egy nő). aki *kiugrik* az *ablakon* (és nem: aki az *ablakon kiugrik*). Mihelyt az állítmány helyett más fogalmat bocsájtunk előre, akaratlanul is ezt hangsúlyozzuk, hátravetvén az ekkor nem nyomatos állítmánynak a kiegészítőjét, így például: »Ha nem hagytok békét, az *ablakon ugrom ki*.« »Hol maradtál ily soká? Hol! Hát a *hugomat* kísértem *haza*.« — »Mit csinálsz? A *könyveimet hozom rendbe*«; előrebocsátott állítmány egészítővel: *rendbe hozom a könyveimet*.

Láttnivaló, hogy ilyen esetekben a mondatkezdéstől függ a további elrakás és hangsúlyozás; az utóbbi annyira, hogy, péld. az itt elsorolt mondatok állítmányegészítői: *haza* (kísértem), *rendbe* (hozom), ha nem maguk kezdik a mondatot, hangsúlytalanok mindamellett is, hogy a kérdező előtt ismeretlen fogalmat jelölnek; amelyet a feleletben más esetekben hangsúlyozni kellene. Így van ez ott is, ahol pusztán áll az ige; pl. Nézd: *tépi* a *haját*; ellenben: Elsőbb sérteget; azután a *haját tépi* bűnbánóan.

Ahol két ige szerepel, ott a főigét (határozatlan mód, állapot-jegyző stb.) elválasztjuk határozójától, és közéjük tesszük a módosító igét; pl. *Meg kell alkotni* a szabályokat. Az akadályok *el vannak hárítva*. Az összezördülés *el lesz kerülhető*. — Hibás eszerint az

olyan szerkezet, amelyben az igehatározó a főigéhez tapad, így: amit *elmondani akartál; megalkotni kell; ... elhárítva vannak*; a határozat már *kimondva volt*. Ez is hátraszorítása az igének, t. i. a határozott módú (ez esetben módosító) igének. De másfelől előretolják az igét, amikor hátrább kellene szorítani; jelesül a tagadó szóval szerkesztett mondatban; ahol az igehatározó, helyesen sorakozva, megelőzi az igét. A *nem (sem)* ugyanis a tagadásnak ilyen eseteiben elválasztja az igét kiegészítőjétől és hátratulja eszerint; pl. Ha a Henzi-ügy hullámai *le nem csendesednek*. Mig *vissza nem vonja* sértő szavait. Ezen a módon *ki nem békítjük* őket. — Ehelyett sokan így rakják el a szókat: Ha a H. ügy hullámai *nem csendesednek le*. Amíg *nem vonja vissza* sértegető szavait. Így *nem békítjük ki* őket.

Ennyit az igének, illetőleg kiegészített állítmánynak helytelen elrakásáról. De bátran mondhatja az ige mintegy önvigasztalására: »socios habeo malorum«, mert jut ám az össze-visszarendezésből más alakoknak is; a t. k. nem egy határozónak és kötőszónak. Ezeknek igen változó az elhelyezkedésük, aszerint, amint fogalmat nyomosítanak, vagy maguk jelölnek nyomatos fogalmat. Részletekbe itt nem bocsátkozhatom. Csak annyit jegyzek meg, hogy e szók nyomosított fogalmakat szoktak megelőzni; következésképp rosszul helyezzük el, ha nyomatéktalan fogalmak elé állítjuk, így például: »*Igazán* X-nek állatszerencséje van.« — Ugyan mit keres itt az *igazán* szó a mondat kezdetén a nyomatéktalan *X-nek* előtt?

A helyes szórend itt ez: X-nek *igazán állatszerencséje (?)* van; vagy ez: X-nek ... van *igazán*.« — »*Mindenesetre* a francia köztársaság a parlamenti bombamerénylet által *rázkódást* szenvedett«; helyesen így: A francia közt. ... *mindenesetre rázkód.* szenvedett. »*Kétségtől* a fejedelmek barátkozása szilárd alapot csak *úgy* nyer. ha stb.«; helyesen így: ... szilárd alapot *kétségtől* csak *úgy* nyer. ha stb. »*Mindazonáltal* a szocializmusnak *nagy* pártja van Németországban«; — helyesen így: A soc. *mindazonáltal nagy* pártja van N.-ban. »Talán a nagyobb veszedelmek még *elháríthatók*«; e h. A n. veszed. talán még *elháríthatók*, v. még *elháríthatók* talán.

Az is kötőszóval szerkesztett mondatok szórendje is hibás nem egyszer. Az *is*-es fogalmat, amely, magától érthetőleg, mindig nyomatos, rendszerint az ige, illetőleg a kiegészített állítmány elé kell tenni még akkor is, amikor az állítmányon van az erősebb nyomaték; pl. »De a békekonferencia eredménye a hírek és értesítések *hézagossága* mellett *is nagy hatást* tett a politikai világra.« — Így kifogástalan a mondat. Ámde az erről szóló cikk így van szerkesztve: »De a hírek ... *hézagossága* mellett *is a békekonferencia eredménye nagy hatást* tett stb. — Mit keres itt az *is*-es fogalom után a nyomatéktalan *békekonferencia eredménye*?

Ípen ily hibásak a következő szerkezetek: *Ezt is a vádlott tagadta*; e h. A vádlott *ezt is tagadta*. Az előbbi (helytelen) elrakás egészen más jelentés árnyéklatot ad a mondatnak, azt t. i., hogy: *ezt is a vádlott tagadta*, nem más, péld. a *tanú*. — Ilyen ez is:

Ezt a kérdést is a *titkárral megbeszéltük*; e h. *Ezt ... is megb. a titk.* A megrótt szerkezet csak úgy állhatna meg, ha az állítmányegészítő hátrakerülne: *Ezt is a titkárral beszéltük meg*; csakhogy a kérdéses mondat szerkesztője nem a *titkárral*, hanem a *megbeszéltük* állítmányt kívánja nyomosítani; következésképp ezt kellett volna az *is* után tennie, nem pedig az olvasó előtt már ismert *titkárral* szót.

Az itt idézett példamondatokban az *is* fogalmakat kapcsol. Működésének másik része a mondatok kapcsolásában érvényesül. Ez oldalról is fonákul rendezik a szókat, különösen a *ha ... is* föltételes megengedés eseteiben. De erről más alkalommal értekezem majd.

JOANNOVICS GYÖRGY.

A Köztelek mint Nyelvőr. Ez a »köz- és mezőgazdasági lap« nem igen szokott a magyar nyelv dolgával törődni, most az egyszer azonban ennek a földnek is nekievetette ekéjét, hogy kiírta belőle a gyomot és gázt. A f. év február 1-én megjelent számában megbírálja a Benedek-Földes-féle gazdasági olvasókönyvet s kegyetlenül megrostálja az olvasmányok nyelvét. Sajnos, nem sok a köszönet benne. A szigorú kritikust az a parlagi okoskodás vezeti, hogy amit ő nem tud, amit ő a maga vidékén nem hall, az nem is jó. Csakis így köthet belé az ilyen mondatokba: »Telt, mult az idő, Hunor és Magyar nagy, erős legényekké, deli szép vitézekké *cseperedtek*.« A kritikus szerint a »cseperedés bajok közt történő, gátolt, nyomorék fejlődést jelent.« Kifogásolja azt is, hogy »este mindig *hazakerekedtek*«, mert hisz »a fölkerekedésre mindig különös felhevülés, mint az ijedelem, harag, lelkesülés stb. hajtja az embert.« (?) Megütközik a kritikus és összezsapja kezét az ilyen mondatokon: »Ahol az éjtszaka meglepte, *ott szállást vertek*, megháltak.« »Míg a hó *le nem szakad*.« »Még nem láttam ezzel *hasonlatost*.« Kifogásolja a tájszókát, mintha azok is a nyelv szépségének rovására volnának, s nem gondolja meg, hogy a népnek szánt könyvet igazán a nép nyelvén kell írni, s hol volna inkább helye a népies nyelvnek, mint az ilyen gazdasági olvasókönyvben? — De hogy ne csak korholjon a kritikus, hanem tanítson is valamire, így szól többek közt. »A 137. oldalon a juhnak a neve: *berbécs*. Ki érti ezt Magyarországon? Ez a tájszó a francia *brebis* = juhok után alakult egy elfranciásodott erdélyi főúr udvarában.« Ehhez a bölcseséghez van egy pár szavunk. Először is a *berbécs* nem juhok, hanem ürüt, kost jelent, s a Tájszótár tanúsága szerint nemcsak Erdélyben, hanem Magyarország jó részén is ismerik. A magyar nyelv az oláh nyelvből vette át ezt a szót (l. Nyr. 22:168.) és semmi köze a francia *brebis*-hez. A szigorú kritikusnak pedig figyelmébe ajánljuk Kazinczy epigrammáját:

Szánts és vess s hagyjad másnak az áldozatot.

BALASSA JÓZSEF.

Lapszemle. »*Miután* Ábrányi K. ... távol van Bpesttől, *úgy* nem várhatok megjöveteléig« (Pázmándy D. írja, Magyarország VIII.

7. 7., mivel pedig ez sült németiség, hát teljes joggal pellengérre állíthatni). — Menjen G. úr az ő pártfogásával oda, ahol a bors terem (B. Napló; magyarul: az isten akárhová tegye G. urat az ő pártfogásával). — Egy ilyen színház biztosan megcsinálná a maga szerencsáját (uo.; szerencsével járna v. működne, szerencséje lenne, jól járna, boldogúlhatna stb.). — Fogadd szívesen ezeket az általam termelt körtéket (ezt írta Jókai Pósnak az VIII. 25-i lapok szerint; a Hétköznapiok idején bizonyosan magyarosabban írta volna: a magam termelte körtét, még pedig körtét, egyes számban, ha csak több fajta körte nem volt a küldeményben). — »Ma hordják le a pavillon utolsó téglasorát« (Magyarország, e h. lebontják; lehordani azt lehet, aki turpisságot követ el). — Az állam kimondotta, hogy minden törvényes képesítéssel bíró néptanítót megilleti a 400 frt. (Népt. Lapja; helyesen: megillet). — Itt van e korszak művészetének a sebes helye (M. Kritika; hely. a hibája, gyöngéje: der wunde Punkt). ANTIBARBARUS.

MAGYARÁZATOK. HELYREIGAZÍTÁSOK.

A *Kocsi* kérdéséhez. Mint látom R. Prikkel Márián nem kardoskodik többé a komárommegyei híres kocsi-gyár egykori létezése mellett. hanem csak azt kívánja »hiteles történeti adatokkal kétségtelenné tenni, hogy az európai nyelvekben is megtalálható *currus* értelmű *kocsi* elnevezés tőlünk magyaroktól, még pedig a komárommegyei Kocs helység nevétől származott«. Azoknak a hiteles történeti adatoknak zöme azonban egyáltalán semmit sem bizonyító vagy cáfoló idézetekből áll és utolsó mentőhelyül Prikkel ur a szegény Herberstein báró tekintélye mögé búvik. »Ám cáfolják meg őt a historikusok!« ez most az ő jelszava. Miután azonban a báró úr csallhatatlanságát még nem hirdették ki dogmának egyetemes zsinaton. az *onus probandi* még mindig az ő híveinek vállára nehezedik. Tehát Prikkel úrnak kell bebizonyítania merész állítását, nem pedig nekünk megcáfolnunk azt. Azon olvasóimnak, kik nincsenek megelégedve a német báró XVI. századbéli találgató etimológiájával, azt ajánlanám, hogy a Diez-féle etimológia nyomán olasz földön folytassák tovább kutatásaikat a *kocsi* szó hazáját illetőleg. Dainero Tamás ugyanis, ki szintén a XVI. század elején járt hazánkban és látott magyar kocsit, nem tartotta szükségesnek megmagyarázni hazairt levelében, hogy a *carro da coccia* miféle csodabogár; nem pedig azért, mivel nagyon jól ismerték nála otthon a járóművek e fajtáját. Már pedig a *coccia* (eredetileg görögül *concha*) kagylót jelent; ennek értelmét átvitték a *coccia* nevű apró sajkára, a sajkát azután egy kerekes alkotmányra (talán szíjakon) fölfüggesztették s így lett *concha*-ból *carro da coccia*. Így pl. a francia nyelvben is *coche* sajkát is jelent, kocsit is. A latinban is *liburnum* sajkát jelent és kocsit, mely utóbbiban »principes Romani vehi solebant adeo molliter, ut

interim vel dormire nitus possent, vel legere. vel scribere. aut aliud quidvis non incommode agere». Az angolban is meg van a »kagylósajka,« *cock-boat* (ejtsd ki *kokk-bót*), a nehéz utazó kocsi neve ellenben *coach* (ejtsd ki *kócs*). Ebből világos, hogy a *cock-boat* az angol-szász nyelv maradványa (*sae-cocca*), a *coach* pedig a francia vagy talán szintén az olasz nyelvből került az angolba. Tudjuk, hogy 1556-ban még nem ismerték Angliában a *coach*-nak nevezett járművet, s azért dr. Vannes Péter, az Olaszhonban tartózkodó angol követ szükségességnek tartotta megmagyarázni, hogy a *coches* alatt mit kell érteni (certain waggons called *coches* very shaky and uneasy to my iudgment). Aldana (Nagy Kampó) is említi a XVI. század közepén, hogy spanyol bakait kocsikon (*en coches*) küldötte el egy vagy két ízben a törökök elleni portyázásaiban Tiszántúlra, de ő sem tartotta szükségesnek földieinek megmagyarázni, hogy mit kell a *coches* (ejtsd ki *kocsész*) szón érteni.*

KROPP LAJOS.

A kocsi kérdéséhez. Én tisztán mint historikus érdeklődöm e kérdés iránt s a vitát a szakembereknek hagyom, kiknek talán hasznára lesz az a pár újabb adat is, melyhez másirányú foglalkozásom alkalmával jutottam, s melyek szintén fölvilágosítók a *kocsi* jelölte tárgynak történetére. — IV. Béla királynak az országos levéltár diplomatikai osztályában van 1267-ből egy oklevele, melyben — alföldi adományozásról van szó — ez a kitétel is előfordul: »cum curru do etiam praedictum *Szekeres*«. Ez nyelvtörténelmileg is érdekes adat s e mellett azt is mutatja, hogy *currifér* meg *szekeres* az bizony egyértékű. Ugyancsak az országos levéltár említettem diplomatikai osztályában van 1297-nél Ladomér eszt. érseknek a veszprémi-völgyi apácák részére kiállított oklevele, melyben — valóságos kiegészítésképpen a fönti adathoz — »tres mansiones *carpentanorum*«-ról tesz említést az érsek.

SÖRÖS PONGRÁC.

Hintó. (27: 570). Vollers, Beiträge zur lebenden arab. Sprache in Aegypten (Zeitschr. der deutsch. morgenl. Gesellschaft 50: 613) így ír: *hantúr* Wagen = ungar, *hintó(v)*. E szerint a *hintó* csakúgy mint a *kocsi*, elszármazott külföldre; még pedig Egyiptomba, talán a törökök útján. Többet nem tudok róla.

KRAUSZ SÁMUEL.

Hintó. A Zeitschr. d. deutschen morgenl. Gesellschaft I—II. évf. 282. lapja révén tudom a következőt: »Sansk. *hindola* = Schaukel, Sünfte... mit dem Denominativum *hindolayati* = schaukeln.« Ebből származik a későbbi dialektusokban és más nyelvekben ez az

* Ezek igen érdekes adatok, de meg kell jegyeznünk, hogy a nyelvészek Prikkel közlései után a *kocsi*, *Kutsche*, *coccia*, *coach* szónak magyar eredetében többé nem kételkedhetnek. Azok az idézetek kétségtelenné tették, hogy a *kocsi* szó tkp. a *Kocs* helységnévből való melléknév. Értsük meg egymást: csak a névről van itt szó! Hogy magát a tárgyat hol találták föl, az más kérdés. — Az olasz *coccia*-ból a magyarban nem *kocsi*, hanem *koccsa* v. *kacsa* vált volna; ellenben a m. *kocsi*-ból az olasz *coccia* egész természetesen alakulhatott.

A SZERK.

alak: *handül* = palanquin, és *andül* (perzsa). Ebből az utóbbiból származtatja Stumme (Tunisische Märchen XX. és a Grammatik des Tunisischen Arabisch szótárában p. 159.) a francia *landau*-t és a belőle népetimológiai úton keletkezett német *Landauer*-t. Már most én a világért sem akarom a magyar *hintá*, *hintó* szavakat a szanszkr. *hindolá*val egyeztetni; de ezek a véletlennek is érdekes egyezések eszembe jutottak, midőn legutóbb a Nyelvőr ebbeli cikkeit olvastam.

GOLDZIHER IGNÁC.

Annyi bizonyosnak látszik ez utóbbi adatokból, hogy az egyiptomi arab *hantūr* nem a magyarból, hanem keletről került, a hindu és perzsa *handül*, *andül* alakokból.

A SZERK.

Ajanca-szekér; fakó-szekér; mázás szekér; szamár. Az *ajancha* szó a besztercezi szószedetben fordul elő; porosz-lengyel vidéken is megvan változata, mint *oynützwagen*. Etimológiáját illetőleg Tagányi alkalmasint helyes úton jár, midőn a szláv *ojnice* v. *ojnica*-ból származtatja, mely villaalakú rudat jelent egylovas taligákon vagy kocsikon. *Deichselwagen* ellenben rudas (egyrudas) szekeret jelent. (Gazd.-tört. Szemle 5: 238). Akadtam *oynicz-equis*-ra is és *equis dysel* vel *rympfert*-re; mindakét fajtája után a vám 6 garas vala versus Lembergum de Thorun in via nova a XIV. században, Hansisch: Urk.-buch 3: 313.

Egy más helyen (u. o. 397.), t. i. »tantum (i. e. 1 den. vel denariata panis) debetur de biga ferrata, de non ferrata nisi obolus debetur«. *Biga* jelen esetben ügylátszik kétkerekű taligát jelent, nem pedig kétlovas szekeret, mert nyomban utána következik ez a mondat: »similis est institutio, si in curru vel in biga frumentum vel avena adducatur«. Ez a rendelet 1252. május havából való. Tehát a *vasalt taliga* egy dénár vámot fizetett, a *fakó taliga* pedig csak fél dénárt. »*Currus vassatus* diversis rerum generibus oneratus« előfordul Fejérmél (Cod. Dipl. IX., III. 47. 1359.) *Fakó szekér* pedig *currus ligneus sine ferramento* MA. ein kleiner wagen. ein wagen von purem (merő) Holz ohne Eisen PPB. A *vasalt szekér* persze u. n. *sarracum*, azaz nehéz teherhordó szekér, amilyeneket kőbányáknál alkalmaznak.

A *mázás-szekér* (talán *mázsás-szekér*) nincs meg a NySz.-ban. Egy jegyzetem van róla, de nem tudom, honnan szereztem. »*Currus magnus summarius vulgo mázás szekér*. Decret. Sigism. 1435.« *Summarius*-nak, mint tudjuk, teherhordó a jelentése, innen a német *Saunthier* és bizonyára a magyar *szamár* is, melynek a nápolyi királyságban is *Somaro* a neve. »*Sauma* = Last eines Saunthieres, 3 Centner.« »Symbolus panni, id est eyn soym.« »Octo denarios de carro, 4 de vehiculo, de sauma 4....« Továbbá *soima*, *somarius* és francia *sommier*, Hansisch: Urk.-buch III. index et passim.

Sartaneus. Ez talán csak hiba *sarranus* helyett, mely bibor színűt jelent. *Sartaneo* különben hibás olvasat is lehet *sarraco* = nehéz szekér helyett.

KROPP LAJOS.

Bence. Bacsányi János 1799. januárius hó 17-én kelt levelében Virág Benedeket egy helyt így szólítja meg: »Az igaz, édes *Bencém!* hogy igen lyrikus ember vagy.« (Bacsányi költeményei, kiadta Toldy 1865. 259. l.) Vitkovics Mihály pedig 1813. július hó 29. Kazinczyhoz írt levelében ezt írja Virágról: »*Bencét* papirosai közt leltük.« (Vitkovics Művei. Nemz. Könyvtár, 3: 156.).

TOLNAI VILMOS.

Bence. (Nyr. 27: 554). Mindenki tudja, ki a népnyelvet ismeri, hogy nemcsak a *Bence*, hanem az *Antal*, *Miska*, *Istók*, *Mihók* (Mihály) sat. neveket is használják sok helyt az eszelősöknek jelzésére; de azért a tapasztalás mégis azt mutatja, hogy igen-igen sok épeszű ember viseli ugyanezeket a nélkül, hogy egy cseppet is szégyenkezne miattuk. A *Bence* nevűek sem restelhetik okosan, hogy akadnak *félkegyelmű*, sőt *büdös bencék* (= pentatoma rufipes: kellemetlen szagú palackafaj, Dunántúl) is a világon. Nekünk sincs tehát okunk a *bence*, ill. *bencés* névtől idegenkednünk. sőt népi eredete miatt — igaz demokrata érzésünknel fogva is — szívvel-lélekkel kedvelnünk kell őt. * Mert Bódiss Jusztin hiába tusakodik-szabódik, hogy — így meg amúgy — a *bence* elnevezés nem népi származást; Czuczor, a kinek szava bizonyára nyomósabb az övénel, kereken ilyennek vallja. — Bódiss szerint a régebbi *Benedek* nevű szerzetesatyák sohase írták magukat *Bencének*. Tévedésben van. Én például biztos forrásból tudom, hogy Lóskay Bekény, ma is élő cisztercita plébános, egykor híres magyar tanár, régente hosszú időn keresztül *Bencének* írta magát. Azt se fogadom el valószínűnek, hogy a *Bence* ma is csak a szűk családi körben szerepel, míg a nyilvánosság előtt *Benedeket* használnak. Ez teljesen a megszokás dolga. Ismerek úriembert, a ki *Benedek* léteire írásban és szóban mindenütt *Bence* néven ismeretes. — Hogy Bódiss a *Bene-ce* > *Bence* származtatást nem hajlandó aláírni, az a *bencés* név helyességén mit se változtat. Elvárhattuk volna ugyan tőle, hogy álláspontját megokolja, mint az avatottak szokták tenni hasonló esetben. Így nem tehetünk egyebet, minthogy tudomásul vesszük idegenkedését. — A másik szavazat írójának a kegyetlen Dánielnek, talán nem kell felelnünk; elnémulunk s a jó Horatiusnak azon mondásával vigasztaljuk magunkat, hogy: »Pictoribus atque poetis quidlibet audendi semper fuit aequa potestas!«

RÉTHEI PRIKKEL MARIÁN.

Ostadium. A Brassó városától kiadott »Quellen zur Gesch. Kronstadts« c. m. 2. kötetében többször fordul elő ez a szó: *ostadium*, *ostadiensis*, az 1534. évi jegyzőkönyvekből idézve, s egyik külváros neve, melynek mai német neve: *Altstadt*. A glossarium szerkesztője a következő megjegyzést fűzi hozzá: Ein wunderliches

* A *Domonkos* névnek kicsinyítő alakja *Dóci*. Azért népies nyelven közönségesen *dóciaknak* hívják a *dominikánusokat*. Ugyanezeknek a *dömés* nevük (*Dömötör*—*Döme*) is általános. Tehát nem állunk magunkban!

Zwitterwort, zusammengesetzt aus dem magy. *ó* alt und dem deutschen *stadt*, mit lateinischer Endung, also: Altstadt, die nördl. Vorstadt von Kronstadt. — Rögton eszembe jutott ugyan a m. *hóstát*, de tekintve azt, hogy az Altstadt (Ó-Brassó) a városnak legmélyebben fekvő külvárosa s itt Brassóban a m. *hóstát* ismeretlen, egyelőre igazat kellett adnom ennek a magyarázatnak. De utóbb rájöttem arra, hogy Brassónak régebben igen is volt hóstátja. Orbán Balázs »A székelőföld« 6: 248. közli Apafinak egy 1677-ben kelt rendeletét, melyben megparancsolja Vásárhelyi Jakabnak, hogy menjen be Brassóba és »a *hostatban*, egy református ember házánál szolgáltatassa ki az úrvacsoráját.« Ez az adat világossá teszi, hogy *ostadium*-ban nem a n. *alt*-nak magyarosítása rejlik, hanem ez a szó egyszerűen latinositása a m. *hóstát*-nak, mely már akkor is nemcsak *hochstadt*-ot jelentett, hanem jelentéskéjlődéssel általában külvárost, akár magasan fekszik, akár mélyen.

Masáncki alma. Irodalmi német neve: *Borsdorfer, Edelborsdorfer* és *Borster*, t. i. Apfel. Franciául: *reINETte de Misnie*, latinul: *malum misniacum*. Tehát meissen, vagy meissenvidéki alma. Borsdorf Szászországban fekszik, Meissentől délre. Meissentől vette az almafaj cseh nevét is: *mišensky jablko*. Ebből a mišensky-ből a bajor-osztrák nyelvjárásban: *maschanzka, marschanzkär* lett, ebből ismét a magyarban: *masánszki, masáncki*. — *Masánszky-almának* is láttam már írva, valahol pedig azt a magyarázatát olvastam, hogy egy Masánszky nevű felső-magyarországi földbirtokostól vette nevét. HORGER ANTAL.

Olyan, amilyen. (27: 15.) Kalmár Elek bölcs és igaz beszéde gondolkodóba ejtett. Nini, mintha én is gyakorta leledzném ebben a hibában! Belepillantottam hát régibb és újabb írásaimba; s íme csak úgy hemzseg bennök a *mint amilyen, mint amennyi*. Proh pudor!... Ámde azt is észre vettem, hogy e kocsintásaimban van valami következetesség; sőt igen nagy következetesség. Én azzal a fölöslegesnek ítélt *minttel* mindig csak akkor éltem, mikor az első mondat tagadó volt. Íme a Kalmár Elek idézte írásomban is tagadó az első mondat: »*Annyi* mondanivalót soha sem bíztak semmi szoborra, *mint amennyit* mi bízunk erre a tízre.« Érzem, hogy ha ennek ellenkezőjét kell vala mondanom, bizonyly ezt írom: »*Annyi* mondanivalót mindig bíznak minden szoborra, amennyit mi bízunk erre a tízre.« Úgyde a tagadás az én érzékem szerint kívánja, sőt követeli azt a *mintet*. Az idézett mondat nem is elég világos nélküle. Nem fogyasztom a helyet példákkal. Kiki könnyen gyárthat, amennyit akar; és érezheti a finom, de erős különbséget. Ignaz van-e: döntsék el a gramatikusok. Én csak érzékem nevében beszéltem.* TÓTH BÉLA.

* Úgy látszik, igaza van s talán a magyarázatát is megtalálhatjuk e jelenségnek. A fönt idézett mondat rokonértelmű ezzel: Más szobrokra *kevesebb* mondanivalót bíztak, *mint a mennyit* mi bízunk erre a tízre. Itt mai nyelv szokásunk szerint nem lehet elhagyni a *mintet*, mert középfokú vagyis egyenetlen az összehasonlítás; már pedig a tagadó összehasonlítás szintén egyenetleneket vet egybe. (V. ö. MKötőszók 3: 183. az egyfokú s az egyenetlen hasonlítás különböző szerkezetéről.)

A kutya a magyar szólásokban. (A Nyr. 24: 304—6 közöltekhez.) *Kingat belőle a halál kutyája* = már mikor nagyon rosszul van vki. — *Ebre hájat* = kecskére káposztát bízni. — *Kutyafütlő*-nek szidják a kis bérest, inast. — *Kutyafejű* (tatár). — *Kutyafésülés* (haszontalan munka). — *Kutyául van* (rosszul). — *Ebek harmincadjára került.* — *Kutyálkodik* (dévajkodik legény a lánnyal). — *Ebcsont* összeforr. — *Kutyanyelv*, hosszú keskeny papiros (ujságírói formátum, amelyre a zsurnaliszta írni szokott. Régi s eléggé magyarázó s magyaros is a kép). — *Eb mondja kutyának*: rühes! — *Nem vizet, pályinkát iszok a szalonnára* — *ne mondja, kutya ette meg.* (Bakától hallottam először, azóta sokszor).
ÁGAI ADOLF.

KÉRDÉSEK ÉS FELELETEK.

1. **Dikhenc, dikhecc, dikk.** a) Mit jelent a *dikhenc* szó Jókainak köv. mondatában: »a négy legmegbízhatóbb *dikhenc* a kocsi elé fogva volt«? (diszkiad. Kétszer kettő négy, 24.) SZÉLESKUTYI.

b) *Dikk* és *dikhecc* miféle eredetű szavak és mit jelentenek e kifejezésekben: *dikk apám, mijen fijad van; dikhecc ódaloslag, mit adsz, ha le...lak; dikkmó* (Udvarhelym.) FERENCZ MIKLÓS.

c) Hogy a *dikhenc* szó (Nyr. 27: 424.) mit jelent és honnan származik, arra az igazi feleletet alkalmasint a Romano csibakero sziklaribe szótára fogja megadni, mert én ezt a szót más kapcsolatban, mint cigányokra vonatkoztatva, sohasem hallottam. Jelentését tekintve olyanforma, mintha futásra nógatna: rajta! vesd el magad! kotródj! stb. Aztán nem is *dikhenc*, hanem *dikhecc*. Egy cigánymeséből emlékszem ilyesmire: »*Dikhecc*, másvilágra!« — Szellőztessük, tán kiderül!

BELÁNYI TIVADAR.

d) Aradmegyében gyakran evvel a szóval kergetik a kéregető cigányt: »*Dikhecc, uzsgyi, iszkiri!*«; katonakoromból pedig emlékezem, hogy cigány dobosunkat a század legénysége mindig evvel a csúfondárosan, egyhangon énekelt szóval bosszantotta: »*Dikk, dikk, dikk!*«

TOLNAI VILMOS.

F. A MTsz. szerint is Zemplénben: *dikhecc mán neki*, és Érsekújvárt: *ának m̄a gyikhecc* a. m. vége van. (Emlékeztet az ugyanilyen jelentésű *kampēc* szóra, melyhez a MTsz. szerkesztője megjegyzi, hogy a tótok is mondják: *už mu je kampec.*) Vö. még *dikhic, dikhicel* Csallóközben a. m. ütleg, ütlegel (de Szegeden: *eldikicsöl*: eldönget, a *dikicsből*, l. MTsz.). — Úgy látszik, ez a *dikhecc, dikhic* nem egyéb, mint a tréfásan használt cigány *dikhesz* 'látod' szó. Szintűgy a kérdezett *dikk* a cigány fölszólító mód: *dikh*, lásd. (Ide tartozik a Hontban s Abaujban járatos *dik csak, diccsak, dicsaaktu* 'nézd csak', l. MTsz.).

Ellenben alig van ezekhez köze a *dikhen* szónak, mely tréfásan lovat, gebét jelöl (Rimaszombatban *dikhanc*, MTsz.). Ez talán német eredetű, l. Nyr. 27: 425.

A SZERKESZTŐSÉG.

2. *Gyalog* és *gyaláz*. Nincs-e közös gyöke ennek a két szónak? Ez a *gyal* ősi finn-ugor gyök, amely lábat jelent. E szerint *gyalogolni* = lábon járni; *gyalázni* = lába v. talpa alá tenni.

FERENCZ MIKLÓS.

F. Könnyen lehet, hogy a két szó összetartozik; eddig is ilyenformán magyarázták nyelvészeink. Vannak ugyan ilyen tájszók: *gyala*, *gyalabeli*, gyalázatos, hitvány; *gyala-váz*, rendetlen öltözetű, de ezek alkalmasint újabb elvonások a *gyaláz* igéből.

A SZERKESZTŐSÉG.

3. *Magyarít*. Helyesen van e képezve ez a szó, melyet ma oly gyakran használnak, kivált a névmagyarításra vonatkoztatva? Hiszen nem mondjuk: *németít*, *oláhít*, *tótít*, pedig első sorban ezek az analógiák döntenének itt, s nem a *bátorít* és *fehérít*-félék.

F. Logikája kifogástalan, csak tessék folytatni evvel a mintaszerű logikával: *Magyaráz* — nem helyes, mert nem mondjuk: *németéz*, *oláház*, *tótáz*, csak *csónakáz* és néhol *bolondáz*. *Magyarán* — nem helyes, mert nincs *németén*, *oláhán*, *tótán*, csak *könnyedén* és *igazán*. *Tehetség*, *mulatság*, *fáradtság* — nem helyes, mert nincsen *mehetség*, *aratság*, *apadság*. És így tovább. Látnivaló, hogy a nyelv nem minden szóképzést visz végig valamennyi lehetséges analógián. Egyik fogalom módosításra nagyobb szükség lehet, mint a másikra, s azért terem reá külön szó. *Magyarít* a. m. „magyarra fordít”, ez a fogalom nekünk sokkal szükségesebb, mint pl. az hogy „oláhra fordít”. Viszont a németnek ez kell inkább: *verdeutschten*, de már azt nem mondja: *verungarischen* v. *verenglischen*. Mink *magyar-án* beszélünk, ha *igaz-án* megmondjuk a nézetünket, a német ellenben azt mondja: *deutsch von der Leber weg reden*, holott nem mondják pl.: *Napoleon redete französisch von der Leber weg!*

ANTIBARBARUS.

KÉRDÉSEK

a Magyar Nyelvőr olvasóihoz.

I. Hangtanra, kiejtésre vonatkozók.

Az *ou*, *öü*, *ei* kettős hangzók mennyire vannak elterjedve a nyelvjárásokban? — A Dunától keletre hol kezdődik a *kút*, *víz*, *tűz*-féle szónak hosszú *ú* *í* *ü*-vel való kiejtése? — Mely vidékeken van a *-bólból* és *-bűlbűl*, továbbá az *apjok kertjök* és *apjuk kertjük*-féle kiejtés közötti határ és váltakozás? — Hol mondják hosszú s hol rövid

véghanggal az *ü ü* végű mellékeveket: *négy lábú, egyszerű, hosszú, keserű*? Mondják-e valahol az egyes számot hosszú hanggal s a legtöbb mégis röviden: *négy lábúak, keserűek*? — Mennyire van elterjedve *é-z ő nyelvjárásokban* a *ném* tagadó szónak nyílt *e*-vel való ejtése (*nem*)? s ahol így ejtik, mondják-e ezeket is zárt *ë* helyett nyílt *e*-vel: *sém, mintsém, vagysém, haném, csakném, majdném*?

Hogyan hangsúlyozzák a köv. mondatokat: *egy szót sem értek* vagy *egy szót sem értek*? — *nem téged* hittalak, hanem *öcsédet* vagy *nem téged* hittalak, hanem *öcsédet*? *ne engem* szidj, hanem *ötet* vagy *ne engem* szidj, hanem *ötet*? — *így volt* s *így* is marad vagy *így volt* s *így* is *marad*? — Hol és mikor divik ez a hangsúlyozás: *akármilyen, akárhol, akárki, amennyi, ahol, ami*?

II. Mondattani kérdések.

Hol mondják: *tudja hol van, tudja meddig tart, e h. isten tudja.* — Mondják-e valahol: *nesze a kenyeret, netek a kenyeret* stb.? Hol s mikor felel a nép kérdésre *íggel*? ahol pedig az *igen* szokatlan, hogyan történik az *igennel* felelés? — Hol használják ezeket az igeidőformákat: *írni fog, írni fogott*? — Hogy mondják: *nem hiszem, hogy ott legyen, v. hogy ott volna*? ritkaság, hogy ennyit *fizessen* v. *fizetne* az árpa? — Mondják-e valahol: *pofon kellett ütni* e h. *pofon kellett volna ütni*? — Mondják-e: *használni valamit* (e h. *hasznát venni* vminek, *élni* valamivel)? — *Él-e* valahol ez a szerkezet: *nem hagy neki nyugodni? nem hagy neki bemenni*? — Beregszászról közli Trencsény Lajos ezt a kifejezést: »Tied ez a kalap? Nekem *nem enyém*?« Hallani-e ezt másutt is? — Mely vidékeken divik a megengedő mellékmondatokban ez a szórend: *ha nem is tanítja, ha el is vitte volna, e h. ha nem tanítja is, ha elvitte volna is*? — Hol nem divik az *ámbar, bár* és *habár* mint megengedő mondatok kötőszava? s mit mondanak helyettük?

III. Szólásokra vonatkozók:

Faluhelyen és tiszta magyar városokban járatosak-e a köv. szólások: *jól néz ki? kijön két forinttal? kiadó* e h. *szapora? kimegy a színe? divatba jön? rájön a sor? összejön vkivel* e h. *összevész? sokat behoz* e h. *jövedelmez? kiadni a pénzt? doktornak adja ki magát? jól megy neki, (a dolga, a sora)? sokra megy az adóssága? nincs rá időm? időt v. fáradságot vesz magának? kezére járok vkinek? ki az ördögbe tette ezt? annyi bizonyos?*

Hogy fejezik ki szóval a következő időadatokat: $1\frac{1}{2}$ órákor? $2\frac{1}{2}$ óráig? $12\frac{1}{2}$ órákor d. u.? $12\frac{1}{2}$ órákor éjjel? $1\frac{1}{4}$ órákor? $2\frac{3}{4}$ óra volt? $3\frac{3}{4}$ óráig?

A SZERKESZTŐSÉG.

NÉPNYELVHAGYOMÁNYOK.

Szólások.

Nincs hozzá fogalom!

Feszít mint Kimeri.

Áldja meg Gubi! (Tréfás átok-forma).

Bivaly fekszik, ha nem alszik.
(A henyélőknek szokták mondani.)

Jobban szerettem én (az uramat),
mint a szememet a helyin, de
osztán megvonakodtam tőle.

»Könnýű akkor lúnak lenni!«
E szólásmód eredetét és értelmét a megboldogult Beöthy Andor alispán egy adomája magyarázza meg: Kimegy a

paraszt szántani. Alig fordul egyet, megdöglik az egyik lova. A paraszt csak megvakarja a fejét, és tovább megy. A másik fordulónál felfordul a másik lova is. Egyet káromkodik, de tovább szánt a megmaradt egy lóval. A harmadik fordulónál ez is megdöglik. Ezt már meg-sokalja az atyafi és így szól:
»Igen, télen a sok szalmát megttük, tavasszal a sok zabot bepofáztuk, és nyáron mikor szántani kéne, megdöglünk, könnýű akkor lúnak lenni!«

(Bihar m.)

B. G. cz B. A.

Tájszók.

agyal: a kapát csak egy kicsit
a földbe vágni. »Hej te Vera!

mán megint csak úgy agyalod!«

iszkurál: iszik.

kajtat: keres, kutat. Egész reggel kajtattam a piacot, mígse
letem egy kis tifelt.

lohajt: siet.

lót: (fut nélkül). Annyit lótot-tam máma.

megmuritol: meghal.

sürít: sürög-forog, jár, jár-kel.

De sokan sürítettek ma a piacon!

szoplák: tehetetlen, tutyi-mutyi ember. Jaj te vín szoplák!

Gyere mán ide!

B. G. cz B. A.

Székely tájszók.*

A *bdü!* (gyermeknek mondják, mikor ivott) = jól ittunk, eleget ittunk.

Abradéhapp! (Ugrós tánczra mondják.)

Asztalnép: asztalvendégek, asztali sereg. Te addég töttesd az üldöt az asztalnépivel, mig én kinézek e'kicsiddég!

* A Nyr. régi kiadatlan kézírataiból. Krizának ezen adatai jobbra Kiss Mihály erdővidéki gyűjtő följegyzéseiből valók; vö. velük a MTsz. *ámbolya*, *feledmagával*, *fértékü*, *fitakos*, *kégyött* c. cikkei.

Avasodik: érdemesül. Hadd avasodjék 's úgy jobban elkel — a tanuló hivatalra, a leány férjhez. Avas pénz, avas túró, avas szalonna, avas bücsület: nincs kárára egyik-és a gazdának.

Csëka! Csika. *Csëni!* *Csënika!* Sertéseket hínak elő vagy hajt-nak így. Csëka me! Csëni bé! Hó me! Csëkacska me! nem látod-e merre kell menni? — különösön pedig *Csëka* — malacot jelent: kicsi csëkája lett a gőjének vaj hat.

Csillagbanézó: fejét fennhordó ember, sőt állat is.

Csillagnézés: éhezés (tréfásan) nincs mit egyék, csak a csillagot nézi.

Feledmagával van: egyedül, társ nélkül, özvegyen.

Félmonya derekába: félígmeddig — teszen bármit is.

Formál: gyárt, költ, hazud, reáfog valamit. Be embere vagy te a *formálásnak*. Jól eltudja formálni a dolgot, mintha nem-és úgy vóna.

Forog: a legény és leány együtt a táncban, a malomkő, a kerék, az orsó, a sodrófa, a vízsodródás, a gyermek kezében a durrog-tató. *Megforog* a kopó: koslat, bakkozik, párosul. *Forog* a pénz az emberek között. *Forog* (kerül) az üveg, pohár az ivók között. (Ne forogjon ojan későre az az éveg (üveg)! kerittsétek hamarébb! hadd kerüljön, ne álljon meg!) Jól forog köztünk: forgódik, élénk, friss kapásu, jól igyekszik, kedve van hozzánk.

Pad. Padódal: néhol hegy vagy hegyoldal elnevezése = meredek hegy alatt megterülő földrész, mely mintegy karospad alakot mutat.

Papos esztendő: mikor kevés kalongya gyűl s jól ereszt.

Perpënce = matólla bötös fele; besztercei szilva (Hszék); Udvarhelyszéken: horgas magu szilvának hívják.

Pircsi: pircsi fene, jóféle fene. Egye meg a jóféle pircsi!

Romlás: roppant nagy. Romlás ember, ökör, fa. Akkora mind egy romlás. — *Leromlott* az ökör a hidlásra = nagyszerűen, nagy testével lefekütt.

Sëllik = serlik, sirül a fonál; ésszesëllik, ésszesiringezik.

Nagyot értő: minden szóból magyarázó s e miatt könnyen bosszankodó.

Csókaszem: világoskékszem.

Savószem: fejérre elvékonyuló világos szem.

Jácinthoz vet: jácint színhez hasonlít a szeme kéksége.

Com, comom, comja, comos. Így divik a székelyföldön, s nem comb.

Táritoppo: medvetalp, vagy: medvelábfaj, tertyedt láb és talp alaku.

Kalácsos láb: löcsös, hórihorgas.

Campó száru: bő torha húsu, száru, vagy rottyesz bőszáru csizmát viselő.

Jól kipallérozta magát: jól ivott.

Öli a dolgot: könnyen elbánik a dologgal.

Hocca kezéd körösztyösön,

Tiéd leszek örökösön.

(Táncszó.)

Végyég: tévedez a nagy erdőben, bizonytalan irányba járkel, elvegyül a hely mélyébe tájékozatlanul. (Csik.) Több mint *őgyeleg*.

Tetés: magas. Ez a fiu tetésebb az apjánál. Tetés lágyu: magas fenhordott fejű, kecskefejű. Dombos lágyu: dombos homloku.

Kégyött gyermek: szigorodott, csenevész. (Erdővidéken.)

Bürkös orru. Hangosan szuszog az orra, mint a megfúvintott bőrök cső, és *sima orru*.

Fitakos orru: fitató, szimatoló.

Zomok orru: zömök orru.

Csákány orru: Sas orru.

Vont száju: elvonul a szája vagy lágyság vagy csufondáros-ság miatt.

Ámbolya: ámolgyó, bandalgó — ember v. állat.

Agyarodik: mikor valaki egyet agyarodik. *Agyarkodás, agyargás*: mikor egymás után több egyes agyarodások sora következik.

Kírecscsen: kipattan v. kipukkan nedve, pl. a megszorított szőlőszemnek, egresnek sat. Ez, amint látszik, kisszerű tárgyaknál értetik inkább, mert a nagyszerűbbeknél ama más szó dívik: *kifocscsan*: kiugrik a nedv — gyümölcsből sat. Ne szorongasd, ne gyúrd azt a gyermeket, mert kifocscsan belőle a mit ett. Megszorítottam a szilvát, s a szemembe foccsant a leve. Kifocscsan a víz a vízipuskából v. bodzafapuskából.

Főstető: bodzafából készült vízipuska. *Fostató*.

Szellpall: széllal lobbál, holmi teendőt sietve felületesen végez. Féligmeddig *elszellipallja*.

Megvakol: tompa világ mellett, szürkületkor. gyenge szemmel bajosan is megvarr valamit.

Katlanoz: ide tova szükségtelenül járkal. Te hol *katlanozsz*? hol jársz itt czéltalanul. Mintha mondaná: hol kalandozsz?

Hézza vészén = hozzá nyul, jó fogást tegyen reá. Istenesen *hezza vett* a dologhoz.

Férték: szántó vagy kaszáló területe. Hány véka fértékü fód? hány vékás? Így is mondják s még gyakrabban: *férőjü* = fértékü.

Rogy: malomkerékről lezuhanó habzó víz. *Rogy-esés*.

Béköt hiányt: ki-töld föld, kiegészít. Ha azt teszed, sokkal kötöd bé. Ne sajnáld a magot a földtől, mett osztán többel kötöd bé.

KRIZA JÁNOS.

IZENETEK.

Losonci iskola. A *kevésbé*-t nem szükséges két *b*-vel írni, ámbár eddigelé ez volt a szabály. Bővebben tárgyaltuk ezt a szót a Nyelvőrben 22 : 16 és 27 : 232.

B. I. Szépvíz. 1879 óta az Akadémia nem változtatta helyesírási szabályait. — A *miniszter* szót hivatalosan többnyire *ministernek* írják, de

ez ellenkezik az Akadémiának azzal a szabályával, mely szerint a meghonosult szók magyarosan irandók. — A *rögtön* szót általánosan *g*-vel szokás írni, ámbár helyesebb volna *röktön*, mert ejteni így ejtjük, alapszóul pedig nem érezzük benne semmiféle *rög*-öt. (*Iktat* és *igtat* közül csakis az első helyes.)

X. Y. 1. Aeneas szomorú tekintettel földre szegezve szemeit lépdel. 2. Aeneas földre szegezve szemeit szomorú tekintettel lépdel. — A 2. sokkal ügyesebben van elrendezve, de még szebb és magyarosabb így: Ae. szomorúan ballag v. közeledik, földre szegezve v. sűtve szemét.

Dorkalion. A beküldött diákszókat közöljük, mihelyt rájuk kerül a sor, de talán jobb helyen volnának a Tanulók Lapjában (szerk. Soroksári-u. 31). Figyelmeztetjük Dobos Károly füzetére: A magyar diáknyelv és szótára (Franklin-t. 1898).

Becérkezett kéziratok. Maurer M. Ave Maria a 16. sz.-ból. — Nagyszigethi K. Penge. — Csapodi I. A miatyánk és az üdvözlég. Ajánl stb. — R. Prikel M. Arcél, személy. Teketória. — Jenő S. Kerékpár. Egyem stb. — Illosvai V. Ceglédi tájszók. — Kropf L. Ajanca-szekér, fakó-szekér stb. — Robitsek I. Győri közmondások. — Róna J. Győri átkozódások. — K. Zsigmond. Alig. Népetimológia. — Ferencz M. Válaszok. Babonák stb. — Balás K. Egyveleg a nógrádi Cserhátról. — Molecz B. Egy kis konkolyozás. — Maurer M. A Murmelius-féle szójegyzék második példánya. — Binder J. Család- és gúnynevek stb. — Z. Balogh J. Közmondások. — Almásy J. A harcias cselekvések kifejezései átv. ért. használva. — Szinek I. Az ysa jelentése. — Némédi D. Apróságok. — Horger A. Kortés. — Brán L. Magyar-román egyezések. — Papp D. Föltétlen engedelmesség, vasfegyelem. — Gyulay F. Gúnynevek. — Rubi M. Aligha stb. — Rechnitz I. Tájszók.

Beküldött könyvek. — Régi magyar könyvtár, szerk. Heinrich G. (Franklin t.):

13. Bessenyei Gy. Agis tragédiája. Kiadta Lázár B. (60 kr.)

14. Bolyai F. II. Mohamed. Kiadta Heinrich G. (50 kr.)

A m. nemzet története. Szerk. Szilágyi S. (Athenaeum.) 191—200. füz. X. kötet vége.

Walter Gy. Beszéd szó nélkül. Felolvasás az esztergomi Kath. körben. Esztergom, 1898. — Emlék-szavak Erzsébet kir. elhúnyta alk. U. o.

Magyar Könyvtár. Szerk. Radó A. (Wodianer; egy-egy füz. 30 f.):

77—8. Nansen Fr. Éjen és jégen át. Rövidítve fordította dr. Brózik K.

79. A peleskei nótárius. Irta gróf Gvadányi József.

80. Don Pietro Caruso. Színmű egy felv. Irta Roberto Bracco. Parasztbecsület. Népszínmű egy felv. Irta G. Verga. Mindkettőt fordította Radó Antal.

81. Mikszáth Kálmán. Két elbeszélés. Homályos ügy. A táborszernagy halála.

MAGYAR NYELVŐR.

Megjelenik minden hónap 15-én
három ívnyi terjedelemben.

Szerkeszti
SIMONYI ZSIGMOND

Szerkesztőség és kiadó-hivatal
Budapest, NewYork palota.

REGŐS.

Egyike ama szóknak, melyek a legtöbb magyar nyelvészt gondolkozóba ejtették, melynek nyitját azonban mindez ideig nem sikerült megtalálni. Kísértsük meg ezúttal újra, hátha nekünk sikerül.

Regős szavunkat a Nysz. nem ismeri. A régiségben csak egyetlenegy helyen kerül elő, egy ősnymotatványban, *Bornemisza* Péternél,* a tőle *Ördögi kísérteteinek* során közölt magyar ráolvasók szövegében, melyet Barna F. szóról szóra idéz »A finn népköltészetről, tekintettel a magy. ősköltészetre« c. ért. 90—94. lapjain és legújabbban Kandra K. nagyobbrészt szintén közöl és kellően méltat Mitológiájában (338—342. l.). E valóban nagyon nevezetes ráolvasók elseje, a »*csúzról való báj*« így kezdődik: »Uram mindenható isten, múlték *regős* nagy út, rajta megyen vala áldott urunk isten, előtalála hetvenhétfele veres csúzt.« Ugyanott a hasfájásról szóló ígézet még kétszer alkalmazza: »Uram mindenható isten, múlték egy *regős* nagy út, rajta megyen a mindenható úristen az ő szerető szentivel, keresztelő szent Jánossal, előtalálának hetvenhétfele erőtelen hasfájást. Mondá ez szót urunk isten: hová indultatok ti ez *regős* nagy úton hetvenhétfele erőtelen hasfájás?« A megszólított betegség azzal felel, hogy elmegyünk — úgymond — »ez fekete földnek színére, áldott ez testbe, teremtettt lélekbe, húrját (= belét), gyomrát öszveháborgatom, piros vérét megiszom, szálas húsát megszagatom«.

A *regős* út célja tehát: a bűvölés-bájolás, az embernek megrontása. A további szöveg szerint isten megtiltja a betegségeknek, hogy ezt az utat kövessék: »Tük se mehessetek el ez fekete föld színére, — — — — — menjetek az tengerbe, tenger fővenyét fel-forgassátok, habját háborgassátok, kövét hasogassátok.«

* B. P. prédikációs könyve. Semptén, 1578. Csupán 2 példányban ismeretes, egy Budapesten az egyet. könyvtárban, — én ezt használtam, — és egy Pápán.

Vessük össze ezzel még a Kandra közölte »Igézet elleni ráolvasást« (290): »Elindula a Jézus Krisztus az *igaz úton*, előtalálja az Igézetet, kérdé tőle a J. K.: hová mégy Igézet? Elmegyek — — N.-nek színét hervasztani, szőrét borzasztani.« (= bűvölni). »Ne menj annak színét hervasztani, szőrét borzasztani, hanem maradj meg az igaz úton.«

Ez a ráolvasás több fontos pontban egyezik a megelőzővel, néphagyományunkban egyenes folytatója annak. Itt is útról van szó, ezen halad Jézus, találkozik az Igézettel, mely az igaz útról ugyanarra az útra akar térni, hová az előbbiben a csúz megy: a rontás, bűvölés útjára. Nyilvánvaló, hogy a Bornemisza idézte *regös* út ugyanaz, mint amelyen itt az Igézet akar haladni és a melyről őt Jézus visszaűzi, melyen csak neki és más nagy bűbajosoknak szabad járniok, pl. Sz. Máriának, kiről úgyancsak a Bornemisza-féle ráolvasók egyike azt mondja: »én vagyok mindennél nagyobb orvos, te vagy mindennél nagyobb *bájós*«. Nyilvánvaló továbbá, hogy ez a *regös* út, melyről a rontó szándékú betegségeket Isten letiltja, az »igaz útnak« ellenkezője és így a kérdéses ráolvasókban tükröződő keresztyén fölfogás szerint nem lehet más, mint: »bűvös út, igézetes út.« *

Ezzel a magyarázattal, amelyet egyelőre még csak föltevés-ként kockáztatunk, korántsem ellenkezik a szónak egy másik használata, mely a »csúzról való báj« további részében fordul elő, ahol ez a *regös* mint a »*régi*«-nek jelzője szerepel: »Mondá áldott urunk uristen: hová indultatok ez *regös régi* nagy úton?« — mire a válasz ismét olyanforma, mint előbb az Igézetnél: »mink is elmegyünk úgymond ez fekete föld színére, áldott ez testbe, teremtet ez lélekbe, szálas húsát szaggatjuk, piros vérét meg-

* Ráolvasóinkat a keresztyén szellem alaposan átalakította ugyan, de mégsem hatotta át oly mélyen, hogy az eredeti samanisztikus világszemlélet ki ne ütődne itt-ott a keresztyén máz alól. Egy székely ráolvasóban pl., melyet *Fülöp Áron* közölt velem, ilyenekkel találkozunk:

»Hova méssz te *fene* szent Antal,
Hobbal (? = habbal, keléssel), hobbólyaggal,
Hetvenhét *eredetekkel*?«

S a felelet az, hogy elmegyek: bűnös ember húsát megszaggatni sat. Ez a *fene* jelző eredetileg nem vonatkozhatott egy szentre, hanem igenis valamely híres bűvölőre-bájlóra, aki a kelésen kívül 77 eredetet is visz magával, t. i. betegségek eredeteit, kútfőit, melyek ismerete a bűbajosság főeszközei közé tartozott. V. ö. a finn ráolvasókbeli *synnyt* = »eredetek« kifejezést.

isszuk, száz tetemét tördeljük, száz ízit, száz forcikáját (=porcikáját«; s ugyanolyan a tilalom is: »Tük se mehessetek, úgymond ez fekete föld színére, az én áldottam testbe, teremtettem lélekbe, tük is siessetek el a tenger szigetébe« sat. A *regös régi* szópár tehát = bűvös régi.

Innen eljutunk arra a további következtetésre, hogy a nép és az irodalom nyelvén egyaránt közkeletű *régös-régi* szópár tulajdonképp azonos ezzel a most fejtegetett *regös régi*-vel s eredetileg azt jelentette: olyan régi, mint a rege (=bűvölés), regés régi; amint ma is mondjuk egy rokonértelmű szóval: *mesésen régi*. (V. ö. a vogulban *mojtĩn*: mondabeli, mondai hasonló használatát.) A *regös*-ből a jelzett szó analogiájára és az *ö* hangzó megrövidülésével,* — melyen a szó az önálló használat eseteiben is átment — valamint a szó eredeti jelentésének elavultával a mai *régös*, *regös* egészen érthetőleg alakult; szinte fölösleges a *telis-teli* és más ilyenek analogiáját is számba vennünk.

A *regös*, *regö* ∞ *rege* szónak ez a régiebb értelme tisztán kivehető még s így szófejtésünk nagy erősséget merít ebből a dunántúli szólásból: *elregélték* v. *elregölték* őket. Olyan legényről és leányról mondják ezt, akiket a regösök (!) együtt említettek az új évi jókívánságok során és akiket ez által az együttemlítés (regölés) által a néphit szerint elválaszthatatlanul összehorontáltak, úgy hogy abban az évben egy párrá kell lenniök.**

* Megjegyezzük, hogy a *regös* szó régi oklevelekben nem hosszú *ö*-vel (nem *Regeus*), hanem rövid *ö* hanggal van írva (*Regus*; a *regös* újabb nyújtás is lehet, mint pl. a dunántúli *ehös* e h. *ehös*, *ehös*). A cikkíró, úgy látszik érdekes fejtegetéseiben a régi adatokat nem méltatta figyelmére.

A SZERK.

** Ezt a hagyományt idézi Torkos Sándor a Magy. Nyelvészet V. évf. 335. l. A *regélés Zalában* c. értekezése kapcsán. A szóban forgó hely következőleg szól:

Itt is vagyon egy szíp legíny,	Belé pöndörgessé	
Kinek neve Pista,	Mint a cica farkát,	
Amott is van egy szíp leány,	Még anná is jobban:	
Kinek neve Naca;	Mint a ruóka farkát.	
Isten még sē mentsē,	Riétöki rigi törvény.	} (refrén.)
Kebelibē ejtsē,	Hej regös rejtem!	

A hozzá fűzött magyarázat pedig ez: »Különösen a leányos házakat keresik fel, hol szívesen is látják őket, mert azt tartják, hogy azon leány, ki valamely legénnyel együtt említetik a regösök által, a jövő farsangban okvetlenül férjhez fog menni, és pedig a megnevezett legényhez. Innen azon mondas: *elregélték* őket.« Ezzel lényegileg teljesen megegyeznek az »*elregélés*«

A *regő* szó tehát, mely a népnyelvben ma is ebben az alakban, bár elhomályosult értelemmel, az irodalom nyelvében pedig már némileg módosult alakban (*rege*) és egészen új jelentéssel él, eredetileg a samanisztikus vallás keretébe tartozó *bűvölést*, majd *bűvös mondást* jelentett; -s képzős melléknévi alakja (*regös* \in *regös*) rokonértelmű volt az ősvallás papjait jelentő *orvos*, *bűvös*, *bájos* (bűbájos), *javas*, *ígéző* szavakkal; -l képzős igealakja pedig: *regől*, *regel* az ő eljárásuk megjelölésére szolgált.

Ha már most itt meg nem állunk, hanem azt a kérdést vetjük föl magunk előtt, vajon ez a *regő*, *rege*, melyből az érintett származékszók erednek, maga is nem megy-e vissza valamely egyszerűbb töre, akkor a valószínűség a mellett szól, hogy az -ő v. -é véghangzó képző. A *reg-* igetőből képzett *regő*, *regē*, *rege* olyanképpen alakult mint pl. *szülő*, *szülē*, *szüle*; vagy mint a *fenyő* és *fenyē* alakok.*

Az így nyert *reg* igető jelentése az előbbiekhöz képest alig lehetett más, mint: »bűvöletbe esik, elvarázsolódik«. És akár a jelentést, akár a hangalakot vizsgáljuk, könnyű az összefüggésre gondolnunk e *reg* tő és a *rejt*, *rejtezik* szók között. Ami a jelentést illeti, a *rejt* ige »bűvöl, varázsol« értelemben van meg ma is egy ráolvasóban, melyet Kálmány Lajos közöl (Szeged Népe. 2: 113. l. »Kelésről való«): »*Rejtsd* uram teremőm ezt a stűjos nyaváját«. A szónak további reflexiv képzős alakja: *rejtezik* a régiségben = elvarázslódik, elbűvölódik; *elrejtözött* = el van bű-

somogyi változatai. Nekem kettő van ilyen. Egyiket Inkéről, Kántor Ferencz volt ottani (most kaposmérői) tanító úr közléséből ismerem, s annak refrénje így szól: *Hêj regöm rejtöm*. A másikat Csoknyán jegyeztem föl; annak refrénje, szemben a zalaival, szintén csak egy sor: *Hêj regő rajtunk*. Mint maga ez a rövidülés, meg a szövegnek a Torkos közölte zalai változattal szemben észlelhető egyéb hiányosságai bizonyítják, a különbség csakis romlás eredménye lehet; az utóbbi refrénben ez a szó: *rajtunk* e helyett van: *rejtünk* v. *rejttem*. Másutt is, a hol az ősi jellemző betűrim: *régi—rejte*, *regő—rejt*, megszűnt vagy csupán a mássalhangzók egyezésére szorult, ezt a jelenséget szintén nem tekinthetjük másnak, mint a szövegromlás eredményének; a jobban alliteráló alakot mindig régiebbnek kell tartanunk.

* Az utóbbit a Nyáryak bagonyai levéltárában talált és a följegyzés korát meg egyéb körülményeket tekintve is legrégiebbnek tartható egyik ráolvasásból ismerjük: »*Fenye* váglak mire? Arra, hogy te veszej (= vesziúsd el) Jánosról á szemdögöt«. Kandra id. m. A bevezető latin szöveg mutatja, hogy itt nem mint Kandra véli, a *fene*, hanem a *fenye* = fenyő szóval van dolgunk: »Item tribus vicibus debet *juniperum* secare cum gladio et totidem vicibus dicere haec verba«. [A *fenye* alak megvan a NySzban is. — A szerk.]

völve, igézet alatt van. Budenz nyomán (MUSz.: *rejt, röjt, regelye, rekken, reked.* 650—653. ll.) a *reg* tő *g*-jét is képzőnek tartjuk, amely eredetileg a *rej* tőhez függedt. A *rejj* ∞ *rég* előző alakokból hangtörvényszerűleg fejlődött ki a rövid hangzós *reg* alak, mint a *regős, régős* alapszava. Ellenben a régibb *rej* töre megy vissza a régiségben szintén gyakori *réül, révül*, mely még világosan megőrizte az eredeti jelentést, számos továbbképzéseivel egyetemben (*elréül, réülés, réület* sat. NySz.) Az ezekben mutatkozó hosszú *é* az eredetibb *ej* diftongus egyenes folytatása; a *révül* *v*-je pedig hiátuspótló hang.

A fentiek alapján ide sorozhatjuk még mint a *reg* tő származékait a *rögtön* és *rögvest* határozó szokat, melyek úgy viszonylanak egymáshoz, mint *folyton*: *folyvást*. A *rögtön* régisége minden kétségen felül áll és ha szabad a *reg* tövel összehoznunk, akkor eredetileg azt jelentette, hogy: »bűvöletes, varázslatos módon« miből a »sebtiben, azonnal« jelentés igen természetesen fejlődött.

Más, éppen ellentétes irányt követett a *rej* alapszó származékainak egy egész sora, melyben az imént tárgyaltam *g* képző helyett *k* képzőt találunk, t. i. a *rekken, rekcent, reked* alakok. Míg a *regő, regős, rögtön* alakokban gyakorító *g* képzőt kell fölvennünk, itt a *rég* alapszóhoz — úgy látszik — olyan inch. *k* képző járult, amilyent ebben ismerhetünk föl: *buj* ∞ *buv(ik)* *buk-kan*. V. ö. még: *fuv(ódik)* ∞ *puk-kad*. A most szóban forgó kemény záróhangos alakok különválása a *reg*-féléktől — úgy látszik — már igen régen, mindenesetre már a Pannóniai ének korában ez alakok értelmének módosulását is idézte elő, mert ott már a *rekcent* világosan a mai *rejt* = eldug értelemben van használva, mely e tőnek eredeti »bűvöl, varázsol, elvarázsol« jelentéséből könnyen állhatott elő. A *rekkenő* hőség azonban még az eredetihez közel álló értelmet fejez ki, t. i. olyan hőséget jelent, melytől a *réüléshez* hasonló állapotba: ájultságba, kábultságba esik az ember.

A mondottakból könnyen megfejtethetjük, — és csakis így fejtethetjük meg — hogy mit jelent tkp. az ú. n. regős énekek sokat vitatott refrénjének a fentiek szerint így hangzó szövege:

Régi törvény nagy rejtekem,

Hej regő rejtem!

vagy: *Héj regöm rejtēm*

vagy: *Hej regülejtem* * sat.

* Az utóbbi adatot *Sebestyén* Gyula dr. közléséből tudom.

E szöveg t. i. mai nyelvre átírva szószerint azt teszi, hogy: Régi törvény (= szokás) nagy igézetem, hej igéző igézem [t. i. igézetemet], vagy: Hej igézetemet igézem.

A *regülejtem* csakis elrontás lehet ebből: *regöül rejtem* (igézetül igézem) vagy ebből: *regö rejtem*. Már fentebb rámutattam, hogy az egyik somogyi refrénbe is a *rajtunk* mint szövegromlás jutott bele a *rejtünk* v. *rejttem* alak helyett. Szintén csak elrontásnak, még pedig félreértésből eredettnak tekinthető a Kriza közölte Székely regösök dalában és más helyütt a:

Régi törvény nagy rötökör, vagy: *rét ökör*, *rök ökör*.

A félreértés onnan eredhetett, hogy a *rejt* alapszó már a régiségben számos alakuláson ment át; csak a NySz. *röjt*, *röt*, *rütt*, *riet*, *riütt*, *réütt*, *rít* alakokban ismeri. A Kriza közölte változat és a hozzá csatlakozók mind olyan vidékről való eredetre vallanak, ahol a *rejtelem* így hangzott: *röjtököm* s ebből, az alapszó eredeti jelentésének elavultával, támadhatott a *röt ökör*; viszont a »*rét ökör*« alak ismét más dialektusból való származást árul el. A rontásra befolyt az a körülmény is, hogy a magyar néphagyomány épp a regös énekekben annyiszor emlegetett »fekete felhő«-vel rokon értelemben ismerte a *nagy ökröt* is, amint erről Kriza a Vadrózsák jegyzetei során szintén számot ad. Mind a kettő az indogermán mythosból átvéve, a termékenység symbolumaként szerepelt, azért került bele a regös énekekbe, a »csodafü szarvassal« együtt, mely a termékenység jelképeül tekintett világfának (terhes felhőnek) lombjait legeli és szintén tősgyökeres indogermán mythosi képzetre megy vissza.

A *röt ökör*nek ez a jelzője természetesen már csak azért sem lehet régi, mert hiszen ismeretes, hogy e szót a németből vettük kölcsön.

Ellenben egy másik lehetőség nincs kizárva, az, hogy a *röt ökör* — szintén elrontás folytán — e helyett való: *rejteke-ör*, s az előbbiek szerint eredetileg ezt jelentette: igézet-ör, samán. A *nagy rejtekeör*ben tehát — ha úgy tetszik — ősvallásunk főpapját tisztelhetjük; s ez esetben a *rejteke* szót a *rej* tő ama képzései közé soroztatjuk be, amelyekről fentebb azt bizonyítottuk, hogy az eredeti »bűvöl« jelentés rejlik bennük.

Akár így, akár amúgy, a *regös*, *regö*, *regöl*, *rejt*, *rejteke*, *rekkenő* sat. kétségtelenül *regös* (régés) régi maradványok, nagybecsű töredékek a sámáni ősvallás rituális szövegekönyvének frazeológiájából.

VIKÁR BÉLA.

AZ YSA JELENTÉSE.

A HB. eme találós meséjének, »sphinxének«, mint e rövid kis szót nevezni szokták, jelen soraimban nem az eredetéről, csak a jelentéséről szándékozom szólni. Azt hiszem, hogy, ha a jelentéssel egyszer egészen tisztában leszünk, a származtatás kérdése is kap legalább egy biztos támasztékot.

Eddig a jelentésre nézve főleg két vélemény uralkodott: a *bizony* és a latin *enim*. A *bizony* jelentést legujabban a Beöthy-féle képes nagy irodalom-történetben találjuk Simonyinak a legrégibb nyelvenlékeinkről szóló cikkében. Az *enim* jelentés mellett főleg Szarvas Gábor foglalt állást; azelőtt Simonyi is ezt tartotta.

Szarvas Gábor (Nyr 16: 219.) a HB. szöveg összefüggéséből kiindulva azt mondja: »Egy kétségtelen, hogy mind ama mondatok, a melyekben az *ysa* előfordul, az előbbi magyarázzák, megokolják; s ha latin egyértékesét keressük, ezt legalkalmasabban a magyarázva okadó *enim*-ben találjuk meg«. S valóban, ha a négy helyet, a hol az *ysa* előfordul, szemügyre vesszük, azt látjuk, hogy egyrészt mindegyikbe beleillik és másrészt jobban beleillik, mint bármi más, még a »bizony«-t sem véve ki. Hogy az *enim* mind a négy helyre beleillik, azt már (i. h.) Szarvas Gábor kimutatta. Tagadhatatlan, hogy olyan módon, miként a képes irodalom-történetben látjuk, a *bizony* értelem is beleilleszthető a szövegbe; de viszont, különösen a második helyen, szemmel látható, hogy, ha a *bizony* és *enim* jelentéseket az illető mondatokba behelyezve egymás mellé állítjuk, az *enim* természetesebb.

Ez azonban még mindig csak negatív módon bizonyítana az *enim* mellett.

Am van kétségtelen bizonyíték is, mely az *enim* jelentést kétségtelenné teszi, de — tudomásom szerint — az eddigi kutatók figyelmeét elkerülte.

A második mondat ugyanis, melyben az *ysa* előfordul (Ysa, ki nopun emdöl oz gyimilestül, halálnek haláláal holsz): szó szerinti idézet a szentírásból (Gen. 2, 17), mint a hogy a képes irodalom-történet is átirásban idézőjel közé teszi. Az idézetnek megfelelő latin szentírási szövegben pedig az *ysa* helyén *enim* van: »in

quocumque *enim* die comederis ex eo, morte morieris».* Az is bizonyos, hogy a HB-et szerkesztő vagy fordító szerzetes ezt a latin szöveget tartotta szem előtt.

Minden kétségen fölül áll tehát, hogy a HB.-nek legalább is ezen a helyén az *ysa* nem jelent mást, mint a mit a latin *enim*. Tekintetbe véve azonban a fennebb mondottakat, a többi helyre is ugyanezt kell mondanunk.

Sőt egy hozzávetéssel még egy másik helyen lévő *ysa*-ra nézve is egyenesen kimutathatjuk ugyanazt a jelentést.

Minden valószínűség szerint ugyanis az »Ysa mend ozchuz (t. i. a sírhoz) járov vogymuk« írója előtt szintén a Szentírás egy helye (Eccl. 12, 5) lebegett, mely a Vulgata mai szövegében így hangzik: »quoniam ibit homo in domum aeternitatis suae«, szabatosabb fordításban: »quoniam pergens est homo ad sepulcrum« (V. ö. Gietmann, Comm. in Eccl. et Cant. C. Páris, 1890.).* Ebben a szövegben pedig a *quoniam* teljesen egyértelmű az *enim*-mel, miként első pillanatra világos, de meg mindkét hely eredeti szövegéből is kitűnik. A zsidó szövegben ugyanis mindkét helyen, úgy a Genesisben, mint az Ecclesiastesben, ugyanaz a *kî* szócska áll, mely szónak, miként a rokon nyelvek azonos szavainak is, »magyarázva okadó« = *enim* jelentése van (v. ö. Zimmern, Vergl. Gram. d. semit. Spr. Berlin, 1898. 185. l.)

Ha azonban ez a hozzávetés nem volna is való — nézetem szerint az említett egy hely miatt is kétségen kívül áll, hogy az *ysa* jelentése nem egyéb, mint a latin *enim*-é.

SZINEK IZIDOR.

TEKETÓRIA.

Ez a szó a NySzótárban nem található meg. Pedig bizonyosan nem a nyelvújítás alkotása, mert a köznyelvben általános használata van.

Jelentése a NSzótár szerint: beszéd vagy előadás neme, mely az elmondandó tárgynak nagy feneket kerít, mely a dolgot messziről kezdi; beszédbeli kacskaringó, csekély tárgyakról nagy hűhóval, nyomatossággal, fenhéjázva nyilatkozó. Ilyenek némely

* A Károlyi Gáspár-féle szövegben: *mert* valamely napon abban ejéndesz, halálnak halálával halsz meg; — *mert* elmegy az ember az örökös házba (1898-i kiadás).

népies pl. kéri, lakodalmi szertartásokat megnyitó beszédek. *Teketóriás*: teketóriával elmondott, cikornyázott; *teketóriáz*: teketóriával, azaz messziről kerített s magasan kezdett beszédet mond; *teketóriázás*: teketóriás előadás. (V. ö. továbbá: *teketória*: periphrasis, Tsz.)

A NSzótárnak délibabos szófejtését bizvást hallgatással mellőzhetjük. Annyi kétségtelen, hogy a *teketória* nem lehet magyar eredetű szó, mert *-ória* végű ősi szavaink nincsenek. Tehát idegenben kell keresnünk az eredetét. De hol? Az *-ória* végzet a latin-sághoz utal bennünket. Itt kell kutatnunk az eredeti képmását! Szarvas Gábor (14:489. l.) a görög-latin *categoria* szóban kereste az őset. De véleményét csak mint lehető föltevést adta elő minden megokolás nélkül. Nem is igen lehetne igazolni e magyarázatot. A jelentésbeli kapcsolatot talán még létre lehetne hozni valahogy közöttük, de az alakit vajmi nehezen.

Nézzünk tehát más képmás után! Könnyen találhatunk jobbat, megfelelőbbet. A latinban nem is olyan ritka szóalak a *tectorium* főnév, a melynek jelentése: színlő (színes), festő mész, azután: falfestés, színes burkolat. Ez a szó a magyar *teketóriá*-nak ősi képmása, természetesen nem ebben, hanem a többesi *tectoria* alakjában.

A *tectorium*-nak már ez a ,színlő, festő mész, színes burkolat, falfestés' értelme sem áll oly messze a *teketóriá*-nak ,beszédbeli kacskaringó, szóhímezés' jelentésétől, hogy ne volnának könnyen rokonságba kapcsolhatók, de mi nem ezzel az eredeti értelmével vettük, hanem újabb képes változatával. Tudnunk kell ugyanis, hogy a *tectorium* szót a latinok átvitten nyelvbeli előadásra is használták, olyanra, a melynek cifra volt a burkolata, de üres a tartalma. Bizonyítja ezt Persius költő, a kinél (5: 25.) a következő idevágó kitételre akadunk: »*pictae tectoria linguae*«, a melynek magyar jelentése: ,festett, csalárd beszéd' (l. PPBl. 608. l.) Látjuk, hogy e kifejezésben az alak is egészen összetalál a *teketóriá*-val, s a jelentés majdnem teljesen ugyanaz. Nem lehet tehát kétségünk abban, hogy a *teketória* nem a *categoria* névnek, hanem a *tectorium* többesszámú *tectoria* alakjának ivadéka.

RÉTHEI PRIKKEL MARIÁN.

A NÉMET NYELVBŐL MEGHONOSULT SZÓLÁSMÓDOK.

III.

II. Kerülendő szólások.

Á. — *Á*-tól cettig (von A bis Z); eleitől végig; töviről-hegyire.

Állani. — *Áll* (steht); sok használata németes. Pl. — Ez *áll*; ez nem *áll* (das steht; das steht nicht); igaz; nem igaz; úgy van, nem úgy van. — Nagy szerencse *áll* neki (es steht ihm ein grosses Glück): — mutatkozik, ígérkezik. — Jó lábon *áll* vele (er steht mit ihm auf gutem Fusse). Jól állanak egymással (Kazinczy: hivk. Reg. 309.). Sőt *bizalmas lábon állanak* egymással. — Jó viszonyban, jó barátságban, jó egyetértésben vannak stb.

Állítani. — Be van *állítva* (einstellt), — mondják a kuglizók, mikor a két fél egyenlő számú bábót ütött. — Utolérték bennünket; — elértük őket.

Átvenni. — *Átvette* az egész könyvet (durchnehmen): végig olvasta; — tanulta.

Csinálni. — *Csináld* meg az ágyat! (das Bett machen): vesd meg! bontsd föl!

Első. — *Első* május! (der erste Mai): május elseje. V. ö. *Utolsó* farsang: farsang utója. *A többi* Európa: Európa többi országai.

Esik. — Egyre-egyre *esik* ... ennyi (fallen auf einen): jut, kerül, háramlik. — Ő rá *esett* a választás (die Wahl ist auf ihm gefallen): őt választották meg; őt szemelték ki.

Feladni. — *Feladni* a reményt (die Hoffnung aufgeben): lemondani a reményről. *Feladni* a harcot: (»Hitben *föladjuk* már a diadalt?« Arany: Magányban.)

Föltenni. — *Föltenni* a levelet (den Brief aufsetzen): megfogalmazni.

Felülni. — *Felülni* valakinek (aufsitzen): *felültetni* valakit (aufsitzen lassen): elámitani, elbolondítani, rászedni, megcsalni, megmeszelni, lóvá-lúddá tenni. Ne ülj föl neki! No téged ugyan fölültettek.

Fölvetni. — *Fölvetette* az ajkát (die Lippen aufwerfen): fölbiggyesztette, fölpittyesztette.

Hagy. — Jól *hagyja* magát mosni ez a ruha (es lässt sich gut waschen): jól lehet mosni; jól mosható; jól mosódik. *Hagyok* csinálni (machen lassen), sőt *hagyok csináltatni*: csináltatok.

Hajtani. — *Túlhajtani* vmit (übertreiben): túlozni; túlzásba vinni; esni. *Túlhajtott* követelés: túlzott, túlságos; mértéktelen, szertelen.

Hely. — Kérésének *helyet* adni (Platz geben einer Bitte): kérését figyelembe venni; teljesíteni.

Helyezni. — Bizalmat *helyezni* vkibe (sein Vertrauen auf einen setzen): bízni, megbízni vkiben; rábízni (magát, ügyét) vkire.

Iskola. — Nincs *iskolája* (er hat keine Schulen): nem tanult; nincs gyakorlata. Hány *iskolád* van? hány osztályt végeztél? *Iskolázott* hang: kiművelt.

Jönni. — Hogy *jövök* én ahhoz? (wie komme ich dazu?...) Mint *jövök* én ahhoz? (Kazinczy: Miss S. S. 114.) Mi közöm hozzá? Mit érdekel az engem? Mi indítson engem arra, hogy... Nem látom be, nem értem: miért...? — Tisztába *jönni* vmivel, vkivel (ins Reine kommen): megérteni vmit, eligazodni vmiben; ki-, megismerni vkit; megegyezni, megállapodni vmiben. — Nem tud *kijönni* vele (er wird mit ihm nicht auskommen können): nem tud meg-, összeférni, meglenni vele; békességben, egyetértésben élni vele. Ezzel jól *kijöttem*: jól jártam vele; megérte az árát, beértem vele (pl. pénzzel). — Végre *rájöttem* (ich bin daraufgekommen): megtudtam, kitaláltam, eszembe jutott; kitaláltam a módját, nyitját vminek.

Keresztül vinni. — *Keresztül vinni* vmit (etwas durchsetzen): véghez vinni, megvalósítani; kieszközölni, kimesterkedni, kimódolni; megnyerni, elérni.

Kéz. — *Kezét csókolom* (»Kisz ti Hand«). A szokás kezd kimenni a divatból, a mondás annál jobban terjed, annyira, hogy férfi férfinak is mondja már a legközönségesebb alkalmakkor; pl. szivarral kínálók valakit; elfogadja: »kisz ti Hand.« Gyújtót, tüzet adok neki; »kisz ti Hand.«

Kiolvas. — *Kiolvasta* az egész könyvet (ausgelesen): elolvasta, végigolvasta.

Klappol. — Ez nem *klappol* (das klappt nicht): nem vág össze; nem talál.

Kölcsönöz. — Németből *kölcsönzött* (leihen, entlehnen) szók-lások: átvett, meghonosult. Nem *kölcsönzött*, mert hiszen nem akarják visszaadni őket, pedig »kölsön kenyér vissza jár.«

Megdolgozni. — Előre *megdolgozta* (einen Menschen bearbeiten): előkészítette, kikészítette, megpuhította; lelkére beszélt.

Megy. — Ez nem *megy* (das geht nicht): nem járja, nincs rendin, nem helyes, nem igazságos, nem oda Buda! ~~PE~~ Oda *megy ki* (es geht dahin). Minden kívánságaid oda mennek ki (Kaz.: Szívk. R. 272): oda irányulnak. Indítványom *arra megy ki* (mein Vorschlag geht darauf aus): az a célja, azt célozza; arra, oda irányul.] —

kinéz

Messze megy (das geht zu weit): túloz; ez már több az elégnél, a soknál, a kettőnél. — *Hogy megy* (a sora, sorsa?) (Wie geht's?): hogy van, folyik a dolga? Hogy van? Tréfásan: hogy ityeg a fityeg?

Menetel. — Szerencsés *kimenetele* volt az ügynek (der Process nahm (hatte) einen glücklichen Ausgang): eredménye, vége.

Mond. — Ez már *mond* valamit (das will was sagen): ez aztán jó; ez már beteszi az ajtót (dicséret pl. jó borra); ez már döfi.

Mondd. — *100, mondd*: Száz korona (100. sage: Einhundert Kronen); azaz, szóval.

Néz. — Szépen *nézőnk ki* (aussehen); no mi ugyan szépen, jól *nézőnk ki*: megjártuk, bajban vagyunk, szépen v. jól vagyunk. Szépen *néznénk ki!* jó is volna! megcsúszna belé! (erdélyiesen). —

Elnézni valakit (versehen): vkivel összetéveszteni, másnak gondolni.

Nézés. — Csak *elnézés* volt (ein Versehen): tévedés, véletlenség, hiba.

Rész. — *Részemről* tehettek, a mit akartok (meinerseits): tőlem, miattam.

Talál. — A számítás *talál* (die Rechnung trifft zu): egyezik, hibátlan, helyes.

Tekint. — *Eltekintve* attól (abgesehen davon): nem említve, mellőzve. Ettől *eltekintek*: nem veszem figyelembe, tekintetbe; ezt nem nézem, érintem.

Tesz. — Nem *tesz* semmit (thut nichts, macht nichts): nem baj, sebj; katona dolog. *Ezen túl* kell *tenni* magát az embernek (sich über etwas hinweg-, hinaussetzen). Minden botolhatáson *túltenni* képzelik magukat (Kaz. Miss. S. S. 60.): bele kell nyugodni; nem kell törődni vele; nem kell fenn- v. felakadni rajta; át kell esni rajta.

Űz. — Kereskedést *űz* (er treibt Handel): kereskedik, kereskedést folytat, kereskedéssel foglalkozik. Fényt *űzni* (Luxus treiben); fényben, pompában él. *Fényűző*: fény, pompa kedvelő.

Venni. — Tőlem *fölveheted* (aufnehmen): elfogadni, jó néven venni, intést, figyelmeztetést. — *Föl* se *vette*: nem bánta; rá se hederített; oda se nézett neki; nem ijedt meg tőle. — Ő mindjárt *fölvesz* mindent: hamar haragszik, neheztel, megorrol.

Viszony. — *Viszonyai* ismeretlenek előttem (seine Verhältnisse sind mir unbekannt): nem ismerem a körülményeit, helyzetét, állapotát, sorsát. Az aratási *viszonyok* az idén kedvezőtlenek voltak: az idei aratás nem volt kedvező. Európa földrajzi *viszonyai*: helyzete. Népeségi *viszonyok*: a népesség stb. Nem ismerem még az

itteni *viszonyokat*: az itteni életet, szokást, szokásokat, divatot. A *viszony* fogalma tisztán láttatja, érezteti a kölcsönösséget, az egymásra való hatást, vonatkozást; a fent elősorolt szólásokban ez hiányzik.

E második csoportba nem vettem föl azokat a német eredetű, helytelen szólásokat, amik már az Antibarbarusban össze vannak állítva, vagy amik a Nyelvőr huszonhét évfolyamában tárgyalva, megróva, üldözve voltak.

Mindezek oly szólások, melyek merőben ellenkeznek a magyaros szemlélettel, a magyaros észjárással. Ugyanis a magyar szereti egyesíteni, összefoglalni; a német pedig szétbontani, amit lehet (Turcsányi A.: A magyar meg a német. Nyv. 25 : 293). A németnek van bizonyos hajlama a közvetlen kifejezés elkerülésére, a körülírásra, az egyszerű cselekvést kifejező igenévnek még főnévvel való támogatására. E hibás hajlam megrögződik már a magyarban is. *Kundmachen* helyett azt mondja a német irodai stílus: *zur Kenntnis bringen*; mi utánozzuk: *tudomására hozni*. A német cikornyásan azt mondja: *es findet Anwendung*, az egyszerű: *wird angewendet* helyett; mi is körülírjuk: *alkalmazást talál*. Effélék még: *előszeretettel viseltetik emi iránt*; *nagy hatalommal rendelkezik*; *tegyük megbeszélés tárgyává* stb. (Riedl F. Nyr. 26 : 100). Szóval: a német »kerülgeti a dolgot, mint a macska a forró kását«, a magyar pedig »nevén nevezi a gyereket.«

E német, úgynevezett »papiros stílus« csakugyan a papirosról: az újságokból, könyvekből árad szét, s annyira elharapódzik a közbeszédben, hogy már a nép nyelvébe is beleférközik. Igaz, hogy a nép jobbra csak akkor használja, mikor »úriasan« akar beszélni.

E németességek tehát gyökerében támadták meg nyelvünket, mint a szőlőtőkét a fillokszera. Gyengítik erejét, meghamisítják jellemét. Pedig »nekünk a más nyelvű népek áradatában rajta kell lennünk, hogy a magyarság erősen megállja helyét s híven megőrizze sajátos nemzeti jellemvonásait, melyeknek ezredéves létét köszöni.« S bár »a történelem arra tanít, hogy ezeknek a jellemvonásoknak egyike: a magyarságnak beolvasztó ereje, épen a nagy alkalmazkodó képességen alapszik, mellyel más népektől elfogadja mindazt, amit beleilleszthet a saját lelki világába s így nyelvébe is:« * mégis e beolvasztás csak természetes úton

* A nyelvhelyesség kérdése. Nyr. 25 : 40.

történhetik és csak akkora mértékben, hogy az idegen elem a nyelv eredeti színét, zamatát meg ne zavarja, meg ne rontsa.

Ki kell írtani a káros idegenszerüéseket.

Az irtás fáradságos munkáját végezte a Nyelvőr 25 éven át s folytatja napjainkban is, szemmel látható sikerrel. Vele együtt mások is buzgólkodtak, fáradoztak: * de még mindig sok a tenni való. A Nyelvőr 25. évfolyamának, »Beköszöntő«-je még mindig így szól: Szükségünk van arra, hogy mentül előbb megrostáljuk az egész irodalmi nyelvkincset: szavait, szólásait, formáit és szerkezetét. Az idegen csemetéket és fattyúhajtásokat mind sorra vesszük, s ha lehet, kigyomláljuk, hogy megóvjuk tőlük a magyar nyelv s a magyar észjárás eredeti jelességeit és szépségeit. Sőt legujabban ** az országgyűlésen is »szőnyegre került« a nyelv »válsága«, a miből kifolyólag a közoktatásügyi miniszter fel is szólította a tudományos akadémiát »a leginkább lábra kapott idegen szók és idegenszerű kifejezések jó magyar egyértékeseit előtüntető szótár« készítésére. Ettől, valamint a már munkába vett új nagy szótártól a legszebb sikert remélhetjük.

(Vége.)

TRENCSENY KÁROLY.

A MURMELIUS-FÉLE SZÓJEGYZÉK MÁSODIK PÉLDÁNYA.

A legrégebbi nyomtatott magyar szójegyzék a »Lexicon Joannis Murmellii«. Bod Péter említi először Páriz-Pápai szótárához (1767.) írt bevezetésében, majd P. Thewrewk Emil ismertette a Tanodai Lapok 1864: 5. számában. A Thewrewk közölte néhány sort azután átvette Szabó Károly Régi Magyar Könyvtárába (1879), míg végre Szamota István, korán elhunyt nyelvészünk, jegyzetekkel ellátva kiadta az akadémiai értekezések XVI. köt. VII. számában.

Szamota a schwazi (Tirol) ferencrendi kolostorban őrzött egyetlen példányból másolta le a szótárt. A szótárhoz írt két

* P. Thewrewk Emil: A helyes magyarság elvei. 1874. Simonyi Zs.: Antibarbarus. Bp. 1879. Bély Mihály: A m. helyesírás és a helyes magyarság. 1895. Szigeti József: Magyaros szerkesztésre vezető német-magyar betűrendes szótárgyűjtemény. Bp. 1896. A magyaros fordításra vezető kalauzok közül megemlítjük még Simonyi Zs. könyvét: Német és magyar szótársók. Franklin-t. 1896.

** 1897. aug. 11-én. Madarász József, képviselő.

oldalra terjedő bevezetésében azt mondja többek közt: »A könyv igen jó állapotban van, elejétől végig kitünően olvasható, tehát csakugyan érdemes volna valamelyik hazai könyvtárunknak megszerezni.«

Örömmel értesíthetem az ügy iránt érdeklődőket, hogy megtaláltam a szótárnak második példányát a körmöcbányai ferencrendiek gazdag könyvtárában. (Kedves kötelességemet teljesítem, midőn Mahacsek Béla prezidens úrnak, aki a legnagyobb készséggel nyitotta meg előttem a könyvtárt, ezen az úton is őszinte hálámat fejezem ki.)

Hogy ez a második példány eddig titokban lappangott, annak az lehet az oka, mert Pesti Gábornak szótárával (1568-i kiadás) egy kötetben van s a könyvjegyzékben csak Pesti Gábor nevén szerepel. A könyv teljesen jókarban van, csak a 192—201. oldal meg az utolsó levél hiányzik, s itt-ott későbbi korból származó szeljegyzetekkel van ellátva. Különben, a mint a Szamota-féle könyvvel való gondos összehasonlításomból következtethettem, ugyanaz a kiadás, mint a schwazi.

Címlapján nem tisztán a magyar címer van, mint Szamota -- valószínűleg tévedésből -- állítja, hanem szakasztott mása ez a címer annak, amely a krakkói Vietor Jeromos egyéb magyar kiadásait díszíti. Nevezetesen teljesen megegyezik Komjáthi Benedek Zenth Paal leueley-nek (1533), Székely István Magyar Calendarium-ának (1538 előtt) és ugyancsak Székely énekes könyvének (1548) címlapjaival, a mint Szabó Károly Régi Magyar Könyvtárából következtethettem. All pedig ez a címer következő részekből: Fölül van a magyar címer. A korona alatt levő paizs négy mezőre oszlik; a felső bal mezőn a négy folyó, a felső jobb mezőn a hármás halmon álló kettős kereszt. Az alsó bal mezőn Dalmatia címere (három oroszlánfő), az alsó jobb mezőn Csehország címere (koronát tartó oroszlán) látható.

A könyv elején Murmeliusra vonatkozó három kis latin költemény olvasható; azután Martinus Heptamidiusnak, a krakkói könyvkiadónak, latin ajánló-levele következik, melyet néhai Peren István két fiához, Mihályhoz és Ferenchez intéz (anyjok Frangepán Erzsébet), s melyben világosan mondja, hogy ő fordította (*transfereudum curavi*) magyarra s igéri, hogy több magyar könyvet fog ezentúl forgalomba hozni.

Hogy ki fordította magyarra Murmeliusnak latin-német szótárát, még nincs eldöntve. De azt hisszük, sejtelmünk, mely Komjáthit tartja a magyar rész szerzőjének, nemsokára be fog bizonyulni. A következő okok támogatnak ebben a véleményemben: 1. A könyv abban az évben jelent meg, melyben Komjáthi Szent Pál levelei (1533.) 2. Komjáthi összeköttetésben volt Vietorral, a könyvek kiadójával és a Perényi családdal.* 3. Magában a

* Komjáthi B. említett fordításának előszava Pereny Gábor özvegyének groff Katalinnak szól.

szövegben találtam egy helyet, mely erre enged következtetni. A 174. oldalon ugyanis ez olvasható: »Dignitatum secularium uocabula. Vocabeln der wertlychen digniteten und wirdigkeiten. Sent iambor es tista hazas feiedelmeknek mint sent palmondia neuekről.« Komjáthi 1532-ben fejezvéen be Szent Pál leveleinek fordítását, már hivatkozhatott saját kifejezésére, melynek e szerint benn kellene lennie az ő könyvében. Más adatunk híján ennek a magyar körülírásnak kell a kérdést eldöntenie.

Még csak Szamota Murmelius-kiadásának néhány hibás helyére akarok utalni.

702. Lanugo=surnia, azaz első sakal. Itt azt mondja Sz., hogy *surnia* ismeretlen szó. A körmöci példányban tisztán *surma* áll (stoubhar) ugyanez a szó található Gvadányiban: *surmos* medve, villosus, hirsutus értelemben.

1221. Mulio sarmas ferűek (eyn mœck die do hat eyn schnabel gleich dem specht). A mi példányunkban *surmas* állt (de ezt egy későbbi kéz *súrnyas*-ra igazította ki.)

153. angaria ketelen valo folgotat. Így érthetetlen. Kénytelen valo *solgalat* (frohdinst). A *f* csak a festék elmosódásából keletkezett.

769. Talitrum ôköllel valo ewttes, *patok*. A *patok* előtt *Ul* (újj?) áll (faustling). Az »ul« nem lehet rövidítése a *vel*-nek mert azt avagy-nak mondja a szótár.

900. Apostema Eeskôdes (eveskedés?) Itt *ereskôdes* olvasható.

933. Tetanus helyett tetanicus olvasandó.

1296 és 1297. felcserélendő értelem szerint.

1368. cerasum czeres... e. Itt tisztán *czeresne*.

2259. vicarius masnak Tityben valo *ha gio* ember (tisz-tiben). *Ha gio* nincs olyan távol egymástól és talán=hagyó.

2354. librarius libra... molyrágás lehet, itt *libraria*.

Megfejtethetlenség: 708 gula *velckas* torok; 2524. aleo eyn spiler *sperk*.

MAURER MIHÁLY.

A ZILAHVIDÉKI NYELVJÁRÁS.

(Folytatás.)

V.

IV. Mondattani sajátságok.

A mondattan terén alig tüntet föl a zilahvidéki nyelvjárás valami jellemzőbb sajátságot; a köznyelvi használattól alig találunk imitt-amott eltérést s ahol mutatkozik is, inkább csak a határozók használatában s a hangsúlyozásban nyilvánul. A szórend mindig egyszerű, világos, a köznyelvi elrendezés szabályait át nem lépi, fel nem forgatja.

1. Az általános *alanyt* az *embêr* szó fejezi ki, mint nyelvjárásainkban általában majd mindenütt, de közmondásokban rendszeren az ige 2. személye: »Fut, fárad az *embêr*, de bizoⁿ nem sok a látatytya«. »Sosê vîegy cigántú szenêt!«

2. Az *állitmányi névszó* egyeztetése: »Jâj ângyom lèlkëm, ha látta vóⁿ, hogy mijeⁿ szêp vótak azok a katonák!« »Higygye ê kê (kend) bizoⁿ pocsêk nêpek azok a cigányok!«

Az állitmány alkalmazásában azt a székelyes vonást is megtaláljuk, hogy határozók, igekötők után élénk elbeszélésben, mintegy az események gyors lefolyásának a színezése végett, az állitmányi ige el-elmarad: »Avvót osztá^m még csak a verêkedês; êccê csak Sándri zsuhe! le, Êstá^m még hirtelenynyibe rá; Jancsi sê hatyhatta a bátytyát, ű is közzêjök, neki Êstáⁿnak, de salapája írgalmatlanú, táⁿ hóttra vêrte vóⁿ, ha mik szîet nem választtyuk űket.« (v. ö.: Nyr. 4: 80.)

3. A főnévi igenév mint *tárgy* igen gyakran szerepel nyelvjárásunkban s még ha nem átható is az ige, igen gyakran tekintik határozott tárgyként: »Nagyon szeretem pipálni«. »Megpróbálta járkálni, de nem bírta máⁿ szegint a hõrgosina (a térdhajlásban levõ erõs in)«.

4. A *határozók* alkalmazása már több eltérést mutat: A *-ra, -re* raggal hallhatni határozókat, ahol az irodalmi nyelv *-vá, -vé* ragot alkalmazna: »Ûgy rêjád supintok (ütök), hogy røktõⁿ halára változò!« »hóttra vèrni«. Néha cèlt fejez ki: »Mihènst pitymallik, dologra kê hogy menyenyêk«. A *-ra, -re* az *-ért-et* is helyettesíti néha: »Na földi, há' mennyire târtya a dîsztóját?« »Hozzá' fijam két krâjêár^{ra} egygy fagygyugyêrttyát!« — Érdekes az *arról* ilyenekben: »Árú máⁿ hegêdült Szeⁿ Dávid«, vagy »árú máⁿ hideg vizet ihacc!« azt illetõleg mondj le a reményrõl, v. abból már semmi sem lesz. A *-tól, -tõl* rag képez néha hol kérdésre felelõ határozókat: »Ippêg fûtûl (a fej felõl) állott szegiⁿ gyêrmek az idêsapja kopõrsójáná, fûtûvaló (fejfa), »ha máⁿ csakugyaⁿ vèlled kê hogy hájjak, é^m bizoⁿ lábtú fekszêk«. Ilyen még: *hättú(l)*; a hát felõl v. hátul. Képez ritkán módhatározót is: »A szógállómnak mindent készttû kê hogy agygyak, mê nem bîszhat meg az embêr még abba sê!« Az *-ért* rag néha a *helyett* szerepét veszi át: »ha látom, hogy szorul a kapca, kettõtjêr is dógozok éⁿ sziveseⁿ«. A *-nál* rag a többes szám 1. személyû birtokos raggal hova kérdésre is felel: »gyere nálluⁿk!« A *-ról, -rõl* sokszor hol kérdésre felel: *fejûrû, alórû, hátûrû*; de honnan kérdésre: *fejûrûnnê, alórûnnê* stb.

A módhatározó *-ként* rag helyett vagy hasonlítást alkalmaz e nyelvjárás, vagy a *módra, mogygyára* határozókkal való körülírást: »bolond mogygyára«, *angyâl módra*, »embêr módra« stb. De személyi tulajdonnevekhez a *-ként* járul: »Puci Lajikênt nékem akkò kê, mikò kê!« akkor kell valami, amikor szükségem van reá.

5. A *hangsúlyozásban* a palócos esõ hangsúly a zilahvidéki nyelvjárásban is észlelhetõ. Élénkebb, hevesebb beszédben, kifaka-

dásokban; különösen ha a mondat csodálkozást, dicsekvést, vagy gúnyt fejez ki, vagy ha a beszélő a tárgy iránt figyelmet akar keltetni, a mondat utolsó előtti szótagjában a hang erősbül és egyszersmind emelkedik is, az utolsó tagban pedig meggyöngül és alászáll: »Atteremfáját is néki, émmán oszt ember a *tálpán*; egy zsák búzát csak úgy ni fütýölve kap fel a vállára!« (csodálkozás). »Szilági uram sē vette tréfára a *dógot*, amikō láttá, hogy több kettőné' (baj van), szette cudarul a *sátōrfáját*«. »Abbizaz ojan embēr vót az én *sógorom*; nem is akad annak ma párja *egygyhamárjába*« (élénk beszéd, figyelemkeltés). »Nem addig *van* a; csak úgy oda újjüⁿk a teli tál mellé, mind a *disztó* a *vájuhoz*, a *dógot* meg hadd egyē ott a *fenē*!« (kifakadás). »Úgy oda mázóltam (földhöz csaptam), hogy a lába se *'erte* a *fődet*«. »Szeretném én aszt az embērt látni, amēk rám meri tenni a *kezit*, tudom sosē enne többet az *Isteⁿ kényeribū*!« (dicsekvés, fenyegetés). »Ugyibár máskō tucc hetveⁿkedni! Mos szedd elé a *mērszēd*!« (gúnyolódás).

6. Az összetett mondatok mellérendelő fajánál a kapcsoló kötőszók közül figyelmet érdemel a *mēg* használata, mely helyettesíti az *és*, s kötőszókat nemcsak a szavak, hanem még a mondatok kapcsolásában is: »Fegyútották szeginnek a házát, néküⁿk *mēg* mindenüⁿk beléēgett.« Gyakran fejez ki enyhébb ellentétet is: »Te csak kapájj, ém *mēg* addig öszszēszedēm a máléfjókot».

A *sem* kötőszó csakis a rövidebb *sē* alakban járatos. Az ellentétes *pedig* általánosan használt alakja: *pég*. »Mēgvette a bolond, *pég* jól tugygya, hogy akár a sárba lökte vóⁿ ki a pēnzit.

A következő mondatok kapcsolója a legtöbbször a *hát*, vagy mássallhangzón kezdődő szók előtt csak *há*: »Nem m'ēszz a vásárra csakugyaⁿ? *há* biz akkor éⁿ sē mengyēk.« E kötőszót események elbeszélésénél, különösen a mesemondók, majd minden mondat élére odabiggyeszti. Ezek mellett még csakis a *mert*, *vagyis*, *hisz*, *'sz* (hiszen) és a *mēgpég* (még pedig) kötőszókat hallhatni ritkábban a köznyelvvel teljesen egyező alkalmazásban.

Az alárendelt mondatok közül a helyhatározói mellékmondatokat az *ahūⁿ*, *ahunnēt* v. *ahunnan*, *ahova*, *amēre* és *amēg* (ameddig) kötik a főmondatához. Az időhatározó kötőszók közül az *amikō*, *amēg* és a *mihēnst* (mihelyt) érdemelnek figyelmet és a főmondatban álló *azótátulóta* és *azótátúfogva* mellékmondatra mutató határozók. A *ha* kötőszó is időjelentéssel: »Mājd akkō kapsz még, *ha* (amikor) a többit mēgettēd».

A jelzői mellékmondatok *amely* kötőszava helyett mindig *amēk-et* (amelyik) ejtenek, ha nem helyettesítik *aki*-vel: »Hun az a kés, *amēket* ippeg az imint fentēm ki?!«.

A vázoltak kiegészítéséül még az *idegen hatásokról* kellene megemlékezni. Német hatás az egész nyelvjárásvidéken csakis ott érezhető, ahol a köznyelvben általános elterjedésű, általános használatú a németes szószerkezet, vagy fogalom elnevezés.

Már a bevezető részben említettük, hogy a nyelvjárásvidék-

kel dél és kelet felől érintkező oláh elem csakis a szókincsre hatott, e hatásról a maga helyén, a szókincsben lesz szó.

Szószerkezetünk csakis egyetlen egy van, amit a jó oláh atyafiaknak köszönünk s ez a már-már általános használatnak örvendő »*kell hogy*«-os szerkezet: »*é'ké' hogy menyynyék*«, vagy »*é'ké' menyynyék*« (v. ö.: az oláh: mie îni trebue se mergü, tie îtu trebue se mergi, lui îi trebue se mérgă), ami ellen hiában küzdenénk, különösen e nyelvjárás területén, mely a főnévi ige-név után a birtokos személyragot nem szenvedheti.

(Folyt. köv.)

LÁSZLÓ GÉZA.

IRODALOM.

Új német-magyar szótár.

Német és magyar szótár. Szerkesztették *Simonyi Zsigmond* és *Balassa József*. Első, német-magyar rész. (8 r. VIII+475. Ára fűzve 3 frt., félbörk. 4 frt. Franklin-társulat.)

(Előszó.)

Új szótárunkat közzétéve, az égető szükségnek akarunk, bár tökéletlenül, megfelelni. — Német-magyar szótárirodalmunk, egy-két apró szótárkát kivéve, teljesen elmaradt mind a német, mind a magyar irodalmi nyelvnek utolsó félszázadbéli fejlődésétől.

A szótáraknak magyar szókincsében ez az elmaradottság első tekintetre is föltűnik, különösen abban, hogy még ma is a nyelvújításnak száz meg száz mondvacsinált és halvaszületett korcs szava szerepel bennük, minők a *bátrany*, *iblan*y, *fősz*, *csucskár*, *rémke*, *uszor*, *lúganyos*, *odorjas*, *szörme*, *nyeglenc*, *főtebelne*, *halbő*, *tiltábla*, *róbot* stb., stb.; de abban is, hogy a régibb s újabb szótárak számos sajtóhibáját és félreértését terhes lomként kritikátlanul tovább cipelik: *erek*, *bonc*, *kem*, *góg*, *csunga*, *kevereszni*, *menekszeni*, *sérszeni* stb.

Mind a magyar, mind a német részben többnyire hiába kerestük az utolsó évtizedek új találmányainak, intézményeinek, divatainak nevét: az olyan fogalmakat, minők az *ívlámpa*, *izzófény*, *füstnélküli*, *csöpősta*, *átszálló-jegy*, *körkép*, *fillokszer*a, *bérharc*, *húrmasszövetség*, *hajlamosít*, *versenylovaglás* stb.

Magyar és német szótárainkban egyaránt hiányzik az újabb magyar és német nyelvtisztítás számos terméke és sok más kifejezés is, melyet újabb irodalmi divatok, népies áramlatok stb. hoztak forgalomba. Ilyenek: *látóhatár*, *szemhatár*, *pályaház*, *fehérlő*, *bokrétaünnep*, *nembánomság*, *nagyképű*, *nagyképűsködés*, *kapaszkodó*, *észbontó*, *parázs* (mint melléknév átv. ért.), *potya-*

fráter, vigéc, valóra válik és vált, tönkre silányít stb. — *Ehrung, Bücherei, Bücherwart, Schriftwart, Schriftleitung, Reifeprüfung, Streber, Gigerl, Dorfgeschichte, einwandfrei, begönnern, festnageln, vormärzlich* stb. Emezek jobbra a legnagyobb német szótárakban is hiányzanak, valamint az osztrák és magyarországi németiség szavai is, melyek közül a fontosabbakat szintén szükségesnek tartottuk fölvenni: *Bummelzug, Kipfel, Salzstangel, Kren, fro-tzeln* stb.

A német-magyar részben természetesen legnagyobb gondot fordítottunk a fordításnak pontosságára, változatosságára és magyarosságára, különösen a szólásmódok fordítására. Erre nézve szótárunkhoz előkészületül szolgált Simonyi Zsigmond akadémiai pályamunkája: »Német és magyar szólások. Magyaros fordításra vezérlő segédkönyv, kiegészítésül a német-magyar szótárakhoz« (Franklin-társulat, 1896.) E gyűjteményben pontosan idézve vannak a források is, ahonnan az egyes szólásokat merítettük. A német kifejezések pontos és magyaros megfelelőinek keresésében számos ügybarát is segítségünkre van a Magyar Nyelvőrben, az e célra nyitott állandó rovatban. — Az említett cél elérésére különös figyelemmel alkalmaztuk s stílus különböző fajainak szolgáló rokonértelmű kifejezéseket (például utalunk az *auskennen* és *Gelächter* cikkekre), továbbá a magyar észjárást annyira jellemző gyakorító képzéseket, ikerszókat s más efféléket. Pl *fliegen*: repül, száll, *röpköd, szállong, szálldos*; *die Advocatur betreiben*: ügyvédkedik; *schlimm sein*: csintalankodik, rosszalkodik; *braun* alatt: barnállik stb. Szótáraink erre még nem igen vetettek ügyet, pedig rendkívül fontos a szinonimika szempontjából (l. pl. a *gehen* cikket).

Hogy mindezekre a hasznos dolgokra elég terünk legyen, mellőztük a ritka szólásokat és közmondásokat (ezeknek jó része megtalálható a fönt említett Német és magyar szólásokban), az elavult szókat, a tájszókat, továbbá a szorosan szakszerű műszókat; akinek ezek kellenek, úgyszólván az illető szak külön műszótárában keresi.

Iparkodtunk szabadulni eddigi szótárainknak attól a hibájától, hogy csak a németből fordító magyar embert tartották szemük előtt s megfélekedtek a magyarul tanuló németről.

A magyar igéket rendszeren a 3. személyben (s néha más alakban is) idézzük, nem pedig a főnévi igenév formájában. Ennek az a célja, hogy a magyarul tanuló német mindjárt azt is lássa, vajjon ikes-e vagy iktelen az illető ige, és sokszor egyúttal azt is megtanulja, hogy az illető szólásban tárgyas vagy tárgyatlan formája van-e az igének, pl. *er ist genügsam*: kevéssel beéri, *es genügt mir*: beérem vele (nem beérni, ahogy szótáríróink szokták). — Szintén a magyarul tanuló németet akarjuk azzal támogatni, hogy a rendhagyó ragozású igék és névszók táblázatát összeállítottuk a szótár végén.

A német szavak írásmódjában szorosan ragaszkodtunk az osztrák hivatalos helyesíráshoz. E mellett a címszók sorrendjébe

felvettük az ettől eltérő, de gyakran előforduló írásmódot is, utalva a szó másik alakjára. A magyar szók írásában az iskolákra való tekintettel szintén a hivatalos akadémiai helyesírást követtük.

Köszönettel kell említenünk, hogy a kiadó társaság célszerű és tetszetős nyomtatással könnyítette meg szótárunk használatát, Tolnai Vilmos barátunk pedig korrektura közben nem egy hasznos figyelmeztetéssel volt segítségünkre.

A jelen szótárt még ez évben egy kisebb, fél ekkora terjedelmű, szótár fogja követni, jövő évben pedig mind a két szótárnak magyar-német része fog elkészülni.

Szótárunknak ez első kiadása bizonyára még tökéletlen lesz, de reméljük, hogy a következő kiadásokat mind jobbá s használhatóbbá tehetjük. S mentül szigorúbbak lesznek bírálóink, annál nagyobb szolgálatot tesznek nekünk is, az ügynök is. Azért hát a német szótár előszavát a nagy német költő bölcs mondásával fejezhetjük be:

*Theuer ist mir der Freund, doch auch den Feind kann ich nützen:
Zeigt mir der Freund, was ich kann, lehrt mich der Feind, was ich soll.*

A SZÓTÁR SZERKESZTŐI.

Egy kis konkolyozás.

Minap kezembe került az Andersen újabb meséi című könyv,* melyet Szemák István ifjúsági könyvtárjegyzéke a középiskolák I. és II. osztálya számára beszerezhetőnek mond. Nem tekintve most a neveléstudományt, s hogy színes képei közül nem mindegyiket adnám aggodalom nélkül a lelki fejlődésnek legkényesebb időszakában gyermek kezébe: a fordításnak nyelvéről akarok egyet-mást megjegyezni.

Legelőször is, sok helyt nem találtam meg e mesék nyelvében azt a keresetlenséget, mely első sorban a népmesének jeles tulajdonsága, de a melyre az irodalmi mesének is törekednie kell, hogy a gyermekek körében tetszést arasson. De ezen kívül valóságos nyelvhibákban is megbotlik az ember, vagy pedig olyan vidékiességekben, melyek a gyermekirodalom nyelvében épen nem engedhetők meg.

1. Nem tekintve az olyan szócsonkítást, mint *vakond* (23.) *vakondak* helyett (mint ahogy alább a fordító is írja), látjuk a következő németes összetételeket: *íron* (41.) *löpor* (96.) *láthatár* (170.) e. h. *íróón*, (ha épen tetszik); *puskapor* és *látókör* vagy *szemhatár*; *szolgálatképes* (102.), magyarul: képes a szolgálatra v.: *szolgálhat*; *könnytelt szemekkel* (201.) m.: *könnyes*

* Budapest. Második bővített kiadás. Lampel Róbert

v. könnybe lábadt szemmel; reményteljes szavait (162.) m.: reménykedő.

2. Ragoknak helytelen elhagyása van a következőkben: kosarával, *palack* és nyulával repült az ég felé (44.), m.: *palackjával*; furcsa álmodt látott a *királykisasszony* és cipőjéről (72.) m.: a *királykisasszonyról*.

3. A többszámúknak idegenszerű használata: *sok szépeket* beszélt el (81.), m. *sok szépet*; az ég minden *csillagai* (134.), m. *minden csillaga*. — A páros testrészeket is többes számmal mondja a német hatására: lankadni kezdtek *kezei* (135, 167, 170 stb.); a királyfi *orcái* fénylettek (137.); hattyúk, kik *szárnyaikkal* csapdosták a víz tükrét (169.); gyönyörű látvány tárult *szemei* elé (170.); fejükön sisak, *kezeikben* szurony volt (203.) stb. A magyar nyelv mindezekben a mondatokban egyes számot használ.

Helytelen a többes szám használata akkor is, ha több a birtokos és összefoglalva több ugyan a birtok is, de minden egyes birtokosnak csak egy-egy van a birtokból: több nagy tölgyfa, melyeknek repedezett *kérgein* repkények kúsztak (169.), m. *kérgén*. A gazdag házból átsugároztak a gyertyák *fényei* (211.), m. a gyertyák *fénye*.

4. Egyes szónak németes használata, németes mondat szerkesztés: a többiek a hajótörés következtében a tenger fenekére esett holmikat szedték fel *maguknak* (129; minek ide ez a maguknak?) ágyúszó sem hallatszott *többé* (134.) m.: *már*; csak akkor volna helyes, ha azt akarná mondani: *soha többé*, erről azonban nincs szó. Hát ez volna tán *ugyanaz* amelyet hallottak (167.) m. *az* amelyet; . . . bizonyosan vágyakodik utánam, amint szomorkodott Pista miatt, de nem sokára haza *jövök* és magammal *hozom* őt is (187.) m.: haza *megyek* és és magammal *viszem* őt is (ha ugyan az *őt* Pistára vonatkozik). Elolvasta a levelet, nem is egyszer, de háromszor is, de már ekkor *kivülről* tudta (201.) m. még ilyenkor is: *könny nélkül*; nem látott *semmit*, *mint* koromsötét éjjelt, (152) (nichts, als...) m. nem látott *mást*, *mint* v. pedig: nem látott *semmit*, *csak* koromsötét éjjelt. Az volt életének legszebb órája és *egy ilyent* nem felejt el az ember . . . (43.) m. és *az ilyent* nem felejt el. Ez volt aztán *egy* pár (161.), m. ez volt aztán *a* pár! — sajnálatukat fejezték ki a jó régi császár betegsége *fölött* (15) m. betegsége *miatt*; — de ha valakinek még szeplője is volt, *úgy* az bátran elhihette (175.); fölösleges az *úgy*; a *herceg által* feldúlt városokból (31.) m. a *hercegtől* feldúlt v. a *herceg feldúlta* városokból.

5. Helytelen szóhasználat: elmennek egymás előtt régi barátok, így találkoznak újra, pedig ők *még egyszer* találkoztak (43.) eh: *már egyszer*. Legalább is furcsaság: az erdő magánossága mindinkább *megtelíté* keblét (108.) mért nem: *megtölté*, *megszállta* vagy más efféle? — A pitvar *szalonnahéjjal* van

bekenve (122.) Mi az a szalonnahéj? A magyar ember szalonnabőrt, meg szalonnafelsőt ismer. Melyiket érti itt a fordító?

6. Néha szükséges szavakat elhagya a mondatból, itt-ott német hatás következtében: milyen karcsú a dereka, *akár-csak ember!* (21.) e. h. akárcsak *valami* emberé v. akárcsak ember *volna*; az árbo, *akár csak nádszál* ... (135.) e. h. akár csak *valami* nádszál. »Hogy gyermekemhez akarok-e?» szolt es-deklő hangon (150.) t. i. *menni*; gyakran odaúszott *a helyre*, hová őt letette (137.) e. h. *arra a helyre*; *ez valami*, amit az emberek csak úgy képzelnek maguknak (167.) e. h. *ez olyas valami*. — A lapp asszonyon kívül, aki ... halat főzött, *senki sem volt* (200.), t. i. *odabenn v. a házban*.

7. Néha meg többet is mond, mint kellene. Pl. Hogy beszélhetsz *el* ilyesmit egy gyermeknek? (48.) Ezt csak valóban megtörtént vagy megtörténtnek vélt dolgokról mondhatná. Itt azonban csak valami tréfás meséről van szó s a kérdező ép azért bosszankodik, hogy hogy lehet ilyen képtelenséget *beszélni* gyermeknek. A következő mondatban is felesleges az *el*: Az egyik golya a másika után röpült és már messze, messze szálltak *el*. (120.)

8. A szórend hibás a következő mondatokban: Nincs képes-könyv a világon, a melyben olyan gyönyörű virágok *festve voltak* (186.) e. h.: amelyben olyan gyönyörű virágok *volnának festve*; mert nagy gondot fordított *tengeri hercegnőknek*, kik az ő unokáik voltak, *nevelésére* (129.) e. h.: nagy gondot fordított *a tengeri hercegnők nevelésére*, kik az ő unokáik voltak. — Nappal a termekben *virágokkal*, melyek a falakban nőttek, *játszhattak* (129.) e. h. *virágokkal játszhattak*, melyek ... — Vissza-fordult, és *teljes szívből* bánta meg bűneit (7.) e. h. *teljes szívből megbánta*; énekelj fülemilém, hisz *elégge* tünnettelek ki (16.) e. h. *elégge kitüntettelek*; próbálnál egyszer énekelni, ha ilyen állapotban volnál, mint én vagyok, aki *több mint fél testemet veszítém el* (36.) e. h.: *elvesztém*; s a hegyekről *oly messze láthattak el*, hol még soh' sem voltak (65.) e. h. *oly messze elláthattak*. Minél többször nézte, *annál jobban erősödött meg* a gondolatban, hogy ... (137.) e. h. *annál jobban megerősödött abban a gondolatban*. Széjjel omlott hosszú haját *erősen kötötte a feje körül* (140.) e. h. *erősen a feje körül kötötte*; úgy esett ... és *annál inkább ült* az öreg költő az ő meleg, barátságos kályhája előtt (212.) e. h.: *annál inkább ... kályhája előtt ült*. *Bőrig áznak át* a szegény emberek (212.) e. h. *bőrig átáznak*.

Nem lehet továbbá helyeselni, hogy a gyermek irodalomban olyan nyelvjárási sajátságokat használ valaki, melyek a közbeszédben vagy az irodalmi nyelvben még nem honosodtak meg s nem is fognak talán meghonosodni. S különösen akkor nem helyes, ha ezek a nyelvsajátságok olyan vidékekről valók, a hol sűrűbben érintkezik a nép idegen — vagy vegyes ajkuakkal. Mert ez egyéb vidékről való fiatal olvasóknak fejlődő nyelvérzékében sajnálatos

ingadozást idéz elő; ezt pedig kerülni kell. Nem helyes tehát, mikor meséskönyvben ilyeneket írnak: noha nem hasonlított *cserebogárra* (21.) e h. *cserebogárhoz*. Hasonló szerkesztés található a 116., 139., 144. (kettő is) és 180 lapon.* Mégis más élet ez, mint mikor növény voltam, *ha virágaim is voltak* (89.) e h.: *ha virágaim voltak is*. Pedig tagadhatatlan, hogy amazt a szórendet is sok helyt használják.

Vannak továbbá olyan furcsaságai is ennek a könyvnek, melyek inkább a stílust illetik. Igen pongyolák és rosszhangzatuak pl. a következő mondatok:

Minden országból nagy sereget gyűjtött, akik több mért-földnyi helyet benépesítettek (31.) Ne mentsük ezt a mondatot értelem szerint való egyezéssel; helyesen: nagy sereget gyűjtött, mely több mértföldnyi helyet benépesített. Üveg szemű kedves fabábok az ajtónál álltak, azt időközönként felnyitogatva, melyen hűvös levegő áramlott be a szobába (64.) (A szórendje sem tökéletes; helyesen: fabábok álltak az ajtónál!) Bizony ő nagyon gonosz teremtes; *ki* szép ugyan, de mit használ a szépsége, ha boszorkány, *ki* sok szép fiatal herceg halálának okozója volt. (66.) Az egész természet szent templom volt, melyben a zöld fák és virágok himzett bársony takarót, az ég pedig annak tornyát képezé (170.) stb. stb.

Talán nem is lett volna érdemes ennyi tért szentelni ezeknek a hibáknak és pongyolaságoknak a Nyr. lapjain, hiszen mindegyik hibát megrótták már elégszer — az unalomig! De ezt a könyvet gyermekek számára írták! Az újságok úgysis sokat rontanak a gyermekek nyelvérzékén. Mért legyen hát telve még a gyermekirodalom nyelve is ilyen hibákkal? Ennek minden hibától mentnek kell lennie, úgy, hogy a legkényesebb nyelvérzék se találjon benne kifogásolni valót!

MOLE CZ BÉLA.

Könyvészet.

Nyelvtudományi Közlemények 1. füz. Szinnyei J. A Gyulafehérvári Glosszák. Munkácsi B. Árja és kaukázusi elemek a finn-magyar nyelvekben. Margalits E. A magyar közmondások rostája stb.

Sassi Nagy L. Mi módon lehetne az iskolai nyelvromláson segíteni s a helyes magyarságot megvalósítani? Külön leny. a Nemzeti Iskolából. (Bpest. Markovits és Garai.)

Róder A. Levélszerinti oktatás a német nyelv tanulására. 3. tök. átdolg. kiad. 1. 2. lev. (Wodianer. Egy-egy lev. 40 f.)

Gombocz Z. A vogul nyelv idegen elemei. Különny. a NyK. XXVIII. k.-ból.

Akadémiai Értesítő 2. füz. Az új Nagy Szótár föladatáról. (Székfoglaló értekezés Zolnai Gyulától, az új Nagy Szótár szerkesztőjétől.)

* V. Ö. Simonyi: M. Határozók. I. 168. b).

Magyar Kritika 10. sz. A legelső ismert magyar nyelvű vers (Horváth C.). 11. sz. Kardos Gvadányi-kiadása (ism. Havas A.). A jogi műnyelv (Kálmán M.). A legelső ismert m. ny. vers (Varjú E.).

Ethnographia 1. füz. Pongrácz S. Tibet-magyar nyelvtanulmányok (ism. Munkácsi B.).

A NySz. bírálatához: Ballagi Aladár fölolvásásaiból kivonatok az 1898. XI. 8., XII. 6. és 1899. II. 7-i napilapokban. — Tudományos tapintatlanság, P. Napló 1898. XI. 9. — Esti levél: Ballagi A. (Tóth Bélától.) — Simonyi Zs. nyilatkozata, az 1899. II. 8-i napilapokban. — Hogyan készült a NySz.? Szarvas G. egy volt munkatársától. P. Napló II. 8. — Tudós háború. Alexander B. Bpesti Hírlap II. 11. — A Magyar NySz-ról. Sassi Nagy L. Szegedi Napló II. 10. — Műkedvelő nyelvészek. Ballagi Aladártól, A Hét II. 12. — A tűzokádó sárkány az Akadémiában. Bátori Opus. Nemzet II. 14. — Ballagi Aladár, az osztó igazság. Sebestyén Károly. Új Idők II. 19. — A NySz. az íróasztalon. Tóth Béla. Pesti Hírlap II. 26.

A NYELVTÖRTÉNETI SZÓTÁRHOZ.

Kabola-vezér. A NySz. (III: 1161.) a RMK.-ból idézi e szót és azt következteti, hogy „ductor equi, pferdeführer” a jelentése. Ha azonban az idézett helyet (IV. 79.) egész összefüggésében elolvassuk, tüstént rájövünk, hogy a költő voltaképen *vezér-kancát* akart értetni, a mai *vezér-úrú* szó jelentésének megfelelőleg.

Vonálni. Ez igét a NySz. (III: 1244.) Zvonarics Postillái I. 63. lapjáról idézi. Magában az idézetben azonban, s az idézett helyen is, ha fölkeressük, nem *vonálni*, hanem *vonattatni* igét találunk. A *vonál* címszó tehát törlendő s az idézet a *vonat* alá teendő.

NAGYSZIGETHI KÁLMÁN.

Követ fuj, — *ír.* Erre a szólásra vonatkozó igen érdekes adatra bukkantam, mely úgy látszik kikerülte azoknak a figyelmét, kik eddig tárgyalták. (Nyr. 23: 338.; 26: 79, 126.; NyK. 26: 487.; Ethn. 7: 477.) Magyarai István írja »Az országokban való sok romlásoknak okairól« című munkájában (39. l): »... a Pápa seregében valók... igen *írják* ugyan *ellenünk a követ*, erősen tanácskoznak, mint fogyathassanak el, de...« A szólásnak ez az alakja is nyilvánvalólag ugyancsak azt jelenti, mit a *követ fűjni*, t. i. vki ellen fondorkodni, mesterkedni, vkinek vesztére tanácskozni. Nem hinném, hogy az *ír* szó itt *scribere* jelentésű volna. Érdekes volna ennek utána járni. Megjegyzem még, hogy Magyarai István munkája az NySz.-ban nincsen feldolgozva s így maradt ki belőle a címbe li szólás.

TOLNAI VILMOS.

Röstök: [vas; gefäss]. Egy bokor aba kapcza is van, azt is kell hozni, két mázos röstököt is (TörtT.² III. 160.) — Itt *röstököt* hiba e h.: *röstölöt* (= széles szájú csupor v. esése, MTsz.).

Nyugalmatlan. Az Ehr.-kódexből vett idézetben *nyugalmatlan* hiba e h.: *nyugolmatlan*. (A kódex kiadásában is megvan ez a hiba, de ki van javítva a hibák jegyzékében.)

Telekës (bocskor) nem ‚carbatinus; rohledern,‘ hanem ‚szijas, fölszijasott, szíjjal megkötözött,‘ vö. *bocskor-telek*: bocskorszíj (MTsz.); *telekes-bocskor*: melyet szíjjal fűznek a lábszárra (CzF.). ‚Szijas, mint a telekes bocskor‘. Km. (CzF. *bocskor* mutatószó alatt).

»**Pásztorma, pásztormán:** [?] Nagy Istvántól vöttünk egy pásztormánnak való tehenet (Mon TME. I: 15). Az vezér passának az pásztormát fölküldöttük (28). Pásztorma és borjus tehén (37)« stb. — Vö. *paszttermál*: fölbont és földarabol (kül. disznót, de vágómarhát, tyúkot is); Baranya m., Dráva mell., Eszék vid. MTsz.

SZINNYEI JÓZSEF.

Pásztorma < szerb *pastrma*, geräuchertes Fleisch < török *paşırma*, sózott és füstölt hús < újgörög *πάστομα* (a régi *παστός* ‚beszózott, tkp. behintett‘ szóból < *πάσσω* behint; innen *πάστη*, vmi tészta > *pasta*, fog-paszta stb.; a *pásztormára* nézve vö. Mikl: EtWb. és NyK. 28: 38). — *Pásztormából pásztormán* úgy l. a *-mány-képzős* szók formájára. — Az ormánsági *paszttermál* előbb talán csak a füstre akasztást és a füstre való marha fölboncolását jelentette.

S. Zs.

»**Zizetel?** [vulnus verminosum; wunde voll würmer]. Contra Zyzetel. Vadsalyad terd meg es az porath hinch az sebbe, kibe fereg vagyon, akar my allath legyen az (Nyr. 8: 169).« — A szó az *étel* összetételei közé való, mert így olvasandó: *zíz-étel* = *íz-étel*, a. m. *íz* (NySz. 3. *íz*: gangraena, carcinoma; krebs? »A kinek szaiat az iz eszi: Czerfanak héyát föld meg borban, ezzel mossad a fogadat«; MTsz. 3. *íz* »fene, rákfene; a foghúst pusztító rút betegség, szájpenész; megeszi az iz a száját...«) Vö. »egyen meg a ziz«, l. Nyr. 5: 481. A *zíz* nyilván az *íz* mellékalakja. — A *zíz-étel* összetételére nézve vö. *szú-étel*: caries NySz. Magyarázatunkat megerősíti még az a körülmény, hogy a foghús gyógyítására még most is használt háziszser a szárított s megtörött zsályaival való dörzsölés.

Süldölködik: capto; *süldölködés*: captatio MAL. (Kr. is.) Tör-lendők, mert kétségkívül sajtóhibából keletkeztek. Calepinusban így van: capto, hizelkedéssel valami vtán *süldölködöm*; captatorius, hizölködéssel *süldölködöt* (MAL.: *süldölködeshez* való); captatio, hizelkedéssel való *süldölködés*, — az utóbbi tehát már ott is sajtóhibával. Hogy a *d*-hangú alak a helyes, bizonyítja a NySzban GKat.-ból idézett *süldörködés* (»Mária körül való südörködés), továbbá Sztrókey L. dol-

gozótársunk közlése, mely szerint Vas megyében, Jánosháza vidékén a sündörgőző gyerekek azt mondják: »ne kotnyeleskedj! ne eklen-dezz! ne *südüörts!* ne lábatlankodj!« Mindezek nyilván a jól ismert *südüörködik*, *südüörög* stb. igék mellékalakjai, melyek első sorban hízeltő dörgölődést, aztán pedig settenkedést, lábatlankodást jelentenek.

»*Süge*: [?] Az havasokon sügével tolja az ló az havat (MonTME. 4: 296).« Tóth Béla a NySzlól írt cikkében (P. Hirlap 1899. II. 26. ezt a magyarázatot tartja valószínűnek: sz ü g y é v e l tolja a ló a havat. De úgy látszik, egészen mást jelent ez a mondat. Vö. *süge*: rőzsenyaláb, *sügefa*: rőzse (Esztergom m.), *sügej*: bozót (Hallas), MTsz.

»*Tévehészik*: [aberro; abirren].« Lehetséges igealak, magam is föltettem TMNy. 1: 458. (s idéztem a BécsiCból: *eltévehették* Izraelnek házát), de mégis bizonytalan. A NySzlban csak egy adat van idézve a sz. Krisztina életéből: »mi módon tévehettél el.« De előfordul ez az ige a Bécsi s MünchCben többször is: A iuhozhoz kic *eltévehettek*: ad oves, quae perierunt (MünchC. 31. és 43). De olyan alakokban is, melyben az igető tisztán *d* véghanggal mutatkozik: *Hog elteuehednetec* istentől: ut erraretis a deo (BécsiC. 107). Ha ég öközzöllőc *elteuehedendic*: si erraverit una ex eis (MünchC. 47). — Ennek a *tévehedik* igének a *tévelyedik* alakhoz való viszonya homályos.

Zuhatar. Erre az érdekes szóra a régiségből csak két adata van szótárunknak, de ismerünk még egyet: »Érsekújvári határban érkezvén, olyan *zuhatárral* [így?] való jégeső vert, hogy az egész hadaknak meg kellett állani« (Thaly: Rákóczy-tár 1: 143, Beniczky G. naplója 1708).

SIMONYI ZSIGMOND.

Tetszín. A régi nyelvnek ez a NySzlban félreértett, a Bal-lagi-féle bünlajstromból is ösmeretes szava ma is él; legalább Deb-recenben *tetszín körtének* hí a nép egy pirosas körtefajt. Sajnálom, hogy magamnak nem jutott előbb tudomásomra; a Peleskei Nótárius legújabb kiadásában (Magyar Könyvtár 79. sz.) a 313. versszakhoz megfelelőbb magyarázatot írhattam volna, a következőnél: »*Tett szín*, *bizonyára sajtóhiba testszín helyett*«. KARDOS ALBERT.

Bakos. E szóról azt mondja Melich J., hogy törlendő a gyűjteményből, mert a *dakos* szó helyett olvasták hibásan a kérdéses nyelvemlékben. Egy nyírségi barátomtól hallottam, hogy Kótajon és Demecseren a *bakos* szón rövid nyelű, és kis, vékonyabb vasú fokost értenek.

KRÁL MIKLÓS.

Magunk is kérdést tettünk annak idején a *bakos* felől, s akkor olvasóink csakugyan közölték e szót az Alföld északi részeiből külön-féle jelentésekkel (l. 17: 136), de a fokos jelentése nem volt ezek közt. — Azonban, ámbár ez értesítések szerint tényleg többféle *bakos* is van nyelvünkben, a NySz. idézetében, ill. az Érdy-kódex

ott idézett helyén Melich J. megállapítása szerint csakugyan *dakos* vagyis *dákos* olvasandó, s ez a szó rövid kard értelmében régi nyelvünkben elég gyakori.

A SZERKESZTŐSÉG.

NYELVUJÍTÁSI ADATOK.

Hadastyán. A Nyr. 25 : 184. lapján [v. ö. még 23 : 227, — A szerk.] említés van téve e szó keletkezéséről. Talán nem érdektelen dolog megjegyezni, hogy ennek a kifejezésnek Samárjaj Károly az édes atyja, aki ezt a Dalok az alföldről (Pesten 1847.) című művében használta legelőször. Ezt magától a boldogult írótól hallottam néhány évvel ezelőtt. Ebben a füzetben az 56. lapon van a *Hadastyán* című költemény, melynek első szakasza így hangzik:

»A hadastyán sántít rongyos öltözetben,
Mellén rézkereszt lóg, már csaknem színetlen,
Bajsa ősz s bozontos, hófehér szakállá,
Bús fején alig van néhány hajszála.«

Arany *kórvitéznek* nevezi a hadastyánt; ez legalább is oly elfogadható, mint az *aggharcos*, ami ellen különben semmi kifogásom sincs.

VUTKOVICH SÁNDOR.

Penge. E szót, saját bevallása szerint, Bugát csinálta, (Term. Szóhalm. 340); először 1832-ben az Orvosi Társban (6 : 120) élt vele, s már 1833-ban fölvette az Orvosi Szókönyvbe s 1835-ben a Tud. társ. Zsebszótárába. Az ő okoskodása ez volt: *a* est formativum instrumentorum, v. gr. in vocibus *kapa* et *donga*, quae e verborum *kap-ni* et *dong-ani* radicibus factae sunt adjecto formativo (Term. Szóhalm. 64). Így csinálta ő az *ingát* (l. ezt u. o.) s a *pengét* is, formativum vocis ob mollitiem radicis in *e* mutatum. (u. o. 71). Kassai okoskodását (v. ö. Nyr. 28 : 28) Bugát nem ismerhette, mert, ennek szótárából a IV. csomó csak 1835-ben jelent meg.

NAGYSZIGETHI KÁLMÁN.

Kelengye. Király K. közlésében 25 : 216. helytelen az a régi adat, hogy a *kelengye* Barcafalvi csinálmanya. Ez székely tájszó (talán oláh eredetű) és jelentése jegyajándék.

TÓTH BÉLA.

A Nyr. többször tudakozódott e szó felől. 14 : 469—470 az az értesítés érkezett, hogy a szót ismerik Békés mben, Gyomán; továbbá, hogy Torda-Aranyos mben »a nép a menyasszonyi hozományt s nem a jegyajándékot érti« rajta. 25 : 571 olyan felelet van, mely szerint Csallóközben keszkenőt, könnyű kendőt is jelent. Munkácsi találóan egyeztetette a török *gelinlik* szóval, mely jegyajándékot és hozományt jelent s mely »a keleti törökségben *kelindik*-nek hangzanék;

ennek a m. *kelengye* pontosan megfelel« (13 : 262). — Irodalmi nyelvünkben azonban kétségkívül Barcafalvi honosította meg.

A SZERKESZTŐSÉG.

Kény és kéj. Kovacsóczy Mihály írja e sorokat: Fel vágyok a távoly tetőre, A vágyért *kénydíjt* szerzeni. (Muzáron 4 : 309. 1829.) Ehhez a következő jegyzetet fűzi a lap alján: »Díjúl bérül, jutalmúl örömet. *Kény* rokon a gyönyörrel, melly a legszebb öröm legfőbb tetőjét (voluptas) jegyzi. — A *kéj* arbitrium, Willkühr, szabados tetszés.«

BÁN K. ALADÁR.

A régibb használat alapján csakugyan inkább így kellett volna megkülönböztetni, az irodalmi nyelv szeszélye éppen megfordítva állapította meg: a *kényt* az önkény jelentésű kifejezésekben (*önkény, kényúr, kényszer*), a *kéjt* pedig voluptas értelmében. — Egyébiránt a *kény* már elég régi szó, s az irodalomban Gyöngyösi óta fordul elő gyakrabban (l. NySz. és Nyr. 27 : 160). A *kéjt* először Adámi vonta el az *önnön kéjén*-féle régi kifejezésekből. Íróink közül talán Kisfaludy Sándor alkalmazta először, még pedig mai jelentésében:

Jutalmat csak tőled kérek:

Vagy sajnáló könnyeket,

Vagy éltető kéjeket. (Szigliget 1 : 9).

A SZERKESZTŐSÉG.

NYELVMŰVELÉS.

Föltétlen (vak) engedelmesség. Vasfegyelem! Midőn a szerelem-hadügyi novellákban Cartouche hadnagy úr a szalonba lép (és sarkantyúját halkán pengeti), őt szokta így mentegetni a háziasszony a késésért: »Cartouche szolgálatban volt, hja a katonának *vakon* kell engedelmeskedni.« — Ismét ha Tóth György szuszogó, a Mollináry-baka fegyvert ragad és egy számmal megszorítja az öngyilkossági statisztikát; ő róla írja ezt a könyvatos újság: »Nem tudta elszenvedni a *vasfegyelmet*.« — Továbbá második Vilmos császár is a szedáni emléknapon lehetőleg ilyenformán szokott beszélni a gárdaezredeknek: »kivánok töletek Istenfélelmet és *föltétlen* engedelmességet.« — ,Vak engedelmesség', ,vasfegyelem' és ,föltétlen engedelmesség' szóval közkeletű beszéd. Az ,engedelmesség' és a ,fegyelem' értelmével való ilyen visszaélés nyugaton is folyik és Németországban például csak mostanában kelt ki Dr. Mathieu Schwan, a kitünő nyelv-tudós a ,blinder Gehorsam' az ,unbedingter Gehorsam' és az ,eiserne Disciplin' ellen. Mathieu Schwan a jelzőket értelmetlenségnek mondja és hat ,kulturnyelv' (a latin, a görög, a német, a francia, az angol és az olasz) alapján mutatja ki, hogy ,engedelmeskedni' nyelvtörténeti magyarázat szerint sohasem jelenti azt, hogy az egyik akarat minden

kritika nélkül veti magát alá a másiknak; a »föltétlen« vagy a »vak« jelző tehát képtelenség. Az ember a *jónak belátása* után engedelmeskedik csak. Ime az ő példái közül egy-kettő:

Latinul: *Oboedientia*. (Az obaudire-ből van, tehát meghallgatást, vagyis annak alapján való elfogadást jelent.) *Obtemperantia* ('Obtemperare'-ből, alkalmazkodást jelent.) Az 'obsequium', a teljes odaadás, szerelni odaadást is jelent, de meg mint engedelmesség, csak a rab-szolgákra szól.

Franciául: *Soumission*, a legnagyobb engedelmességet jelenti. (*Submittere* első értelmében hajtani valamire.) A leghasználatosabb szó, az *obéissance* annyi mint a latin *obedientia*.

Németül: *Gehorsam*. (*Gehorchen*, vagyis figyelni, hallgatni valamire.)

A példák annak bizonyítására valók, hogy ha valakitől engedelmességet követelünk, az a kötelességünk, hogy a meggyőződésünket ne erőszakosan tegyük az övévé, hanem az ő belátása segítségével. Az engedelmesség szóval ne gépies működés, hanem mintegy »kétoldalú ügylet« legyen. A nyelvben rejlő pozitivitás azt bizonyítja, hogy a 'kulturnépek' már ősi állapotukban is önérzetesekek voltak, az utódok hát ne legyenek szolgalelkűek. Így beszél Mathieu Schwan. A nyelvnek és a nyelvtörténetnek szociológiai vagy metafizikai érvelésre való ilyen felhasználása már nem újság, de kétségtelenül a legérdekesebb kutatási mód. (Magyarországon eddig Pösch Jenőnél bukkantunk rá, aki az idő korrelatívumát tagadja és azzal bizonyít, hogy a legősibb nyelvekben nincs is meg az 'idő' szó. Továbbá rábukkantunk Pikler Gyulánál, aki a 'jus' szó eredetét kutatván, a többi közt arra a lehetőségre is rámutat, hogy *jus* = leves, — fölséges egoizmus.) Mathieu Schwan, mondom, mint gondolkodó nem új mester, de boszszantani tud, mert csak a 'kulturnyelvekkel' érvel, holott az ő igazságai a magyarban is megvannak, sőt tán méginkább megvannak. Dicsekvés végett írjuk hát ide a szinonimákat. Ugyanis:

Engedelmesség, — az *enged* igéből való és plasztikusabban tán nem is fejezi ki szó azt a folyamatot, mely a parancsoló alanynak nem erőszakoskodó, hanem rábeszélő munkájából áll.

Szót fogadni, — *hajlik a szóra* (de mindig csak a jó szóra!) az meg pláne plasztikus. Az engedelmeskedő mintegy szemlátomást köti meg benne az alkút. Elfogadja az odanyújtottat; nem masina, csak hajlik.

Fegyelem. A *figyel* igéből készült és önérzetesebb szó, mint a *disciplina*. Mert a *disciplina* a *disco* igéből, *discipulusból* eredvén, azt jelenti, hogy az engedelmeskedő mindjárt megtanulja, amire oktatják. A magyar tartózkodóbb, ő csak figyel a tanításra s később dönti el, hogy megfogadja-e. (Aki a szót faragta, jól faragta. Sziveskedjék a szerkesztő úr ide írni, hogy ki faragta?)*

* A *fegyelem* igen régi szó és nem a figyelésből származik. Első jelentése, mint nyelvelméinkből kitűnik, feddés és fenyítés volt. Ugyancsak feddés értelmében ezt is mondták: *fegyés*. Megvolt a *fegy(ni)* ige feddés és büntetés értelmében. Más származékai is voltak: *fegyhetetlen*, *fegyhető*, *fegyedezik* (szitkozódik) és *fegyedelem* (fegyelem). Kétségtelen, hogy a *fedd* ige is a *fegy* származéka: *feddeni* < **fegydeni*; vö. *hadl* < *hagyd*.

Még csak egy nyelvi finomságra akarok rámutatni, amiről Mathieu Schwan nem beszél. Annak ugyanis, hogy az ember különben sem engedelmeskedhetik föltétlenül, hanem csak az erkölcsi jóval egyező parancsokat köteles elfogadni: van még külön nyelvészeti bizonyítéka. A Tiszamentén vettem róla tudomást, ahol a vizsgálóbíró előtt egy töredelmes vádlottól ezeket hallottam: »Ászondtam, hogy keverje a mérget az italába, de nem akarta.« Miért nem szólt az a töredelmes vádlott így a fiáról: »Azt *parancsoltam neki*, hogy stb., de *nem fogadott szót?*!«... Avagy melyikünk nem panaszkodott már jogászkorában így: »Mondtam az öcsémnek, hogy üsse képen (t. i. a pincért), de nem akarta!« És miért nem panaszkodtunk jogászkorunkban emígy: »Azt parancsoltam az öcsémnek stb. de az öcsém nem engedelmeskedett!« Mert az erkölcsi jóval ellenkező parancsolás, a fülünknek és a szívünknek egyaránt fonákul hangzik. Az engedelmeség, a szófogadás az az erkölcsileg megengedett dolgokról való szabad egyezkedést jelenti, amelyet ilyennek mutat a nyelvek, különösen pedig a magyar nyelv géniusza. A *föltétlen* engedelmességet, a *vak* engedelmességet hagyjuk hát ki a szótárból. Legfőlebb a *vasfegyelem* maradhat benne, mert az azt jelenti, hogy az ember nagyon figyel arra, amit parancsolnak.

PAPP DÁNIEL.

Isten vele. Egyik napilapunk nem régiben arról panaszkodott, hogy nincsenek jó köszönő és búcsúzó szólásaink. *Jónapot* és *jóestét* szemenszedett európaiasságok és nagyon hidegek; *adjon Isten* és *Isten áldjon* nagyon is parasztos; *Isten vele* nem magyar. Ehhez volna egynéhány megjegyzésem. Igaz, hogy az európai köszöntések nem valami melegek, hogy ne mondjam »szívélyesek«, de még valamennyi közül a *jónapot* és *jóestét* stb. a legelfogadhatóbbak, ejthetjük hidegen is, de tisztelettel, barátsággal is; sokkal inkább hozzáinkvalók, mint az *alászolgájá*-nak valamennyi rút változata, a *'gája 'szógejn*, melyek vérbeli atyafiai a *csamszterdín*er-nek. Bizalmasabb érintkezésben pedig nem hogy nem parasztos, de nincs szebb az *adjon Isten*, *fogadj Isten*, *Isten áldjon*-nál; hogy pedig az *Isten vele* nem volna magyar, arról nem tudok. Számtalanszor hallottam Dunántúl is, Tiszántúl is a nép száján, egyes és többes számban is: *Isten vele*, *I. véle*, *I. velük*, *I. velék*, *I. velék*. Nyelvileg nem tudnék semmiféle kifogást ellene, hisz nem egyéb, mint a kétségtelenül jó *I. veled*, *I. velünk*, *I. veletek* harmadik személyű alakja. A Nyelvőr olvasói bizonyára kétségtelen adatokkal tudják igazolni az ország minden vidékéről állításomat. (V. ö. P. Thewrewk Emil, Az udvariasság nyelve, 26: 9, 101.)

TOLNAI VILMOS.

Két hét előtt, két hét után. Nagyon elterjedt magyartalanság. Igaz, hogy a *husvét előtt*, *karácsony előtt* sat. jó. De ha az *előtt* mint időhatározó az *idő* szóval és az idő fogalmának valamely részével (*perc*, *óra*, *nap*, *hét*, *hónap*, *esztendő* vagy *év*) fordul elő s az egészszel időmértéket akarunk kifejezni, akkor az időjelző szó *-val* *-vel* ragot kap, az *előtt* meg „ez“ „az“-t vesz fel előtagul. Tehát

pld. két héttel ezelőtt v. azelőtt. És pedig »ezelőtt«, ha a most-hoz viszonyítunk, »azelőtt«, ha elmúlt időponthoz viszonyítunk. Még rosszabb a két hét után. Vagy két héttel azután, ezután; vagy két hét múlva a helyes. (Ujvidék.)

MOLNÁR JÁNOS.

Elhull. A nyáron egy középiskolai igazgató panaszolta el, az iskolai záró-ünnep alkalmával a fölös számú közönségnek, hogy ismét három kollegája *hullott el* ez évben. A királyné meggyilkolásakor egyik esti lap tudatta olvasóival, hogy Ő Felsége *elhullott*. Kevéssel utóbb a legelterjedtebb magyar lap írta, hogy Horváth Boldizsár *elhullani* látta kortársait, a Deákpártnak egész gárdáját. Alázatosan kérem a Nyr. szerkesztőit, tegyenek valamit ez ellen az új pestis ellen, — most még talán megakadályozhatnak a baj elharapódzását.*

GYÖRÖK LEÓ Gy.

Szóalakok bősége. Nem a magyar nyelv szóalakjainak általános bőségét és változatos voltát értem, hanem egy rosszul fejlődött szócsaládnak túlságos elszaporodását, amely elszaporodás immár valóságos *embaras de richesse*-szé fajult. Ugyanis a német *vermitteln*, *mittelbar* és *unmittelbar* szónak magyar megfelelőit régibb és újabb nyelvészeink így írták és írják: 1. *közbevetve*, *közbevetetlen* (Medgyesi P.); — 2. *közetlen*, *-ül* (Brassai); — 3. *közvetlen*, *-ül* (Toldy F.): — 4. *közlet*, *közletlenül*, *közletve*, (Szarvas G.); — 5. *közvető*, *közvetés* (Simonyi Zs.); 6. *közvetít*, *közvetve*, *közvetlen* v. *közvetetlen* (a mostani általános nyelvszokás). — Az 1. számú *közbevetetlen* szónak csak az a hibája, hogy szerfölött hosszú (különösen a fosztóképzős határozó: *közbevetetlenül*), aztán igei alakja (*közbevet*) nem fedezi a »közvetít« fogalmát. — A 2. sz. *közetlen* alak szintén logikus, helyes képzésű szó, de ennek meg az a baja, hogy avval sem a »közvetít« igét, sem a »közvetve« alakot ki nem fejezhetjük. — A 3. sz. *közvetlen* alak nem ajánlható, mert nem mindenki tudja, hogy mire való az a második *t* és azért félő, hogy ez esetben a *közvetve* szót is két *t*-vel írják (a mint p. egyik előkelő napilapunk ismételve így ír: *közvetetve* és *közvetetlenül*!) — Az 5. sz. *közvető*, *közvetés* ebben a két főnévi alakban beválik, de hogy fejezzük ki ezekkel az igét? Tán *közvet* szóval? Ezt az Antibarbarus szerzője bizonyára maga sem helyeselné. — Hogy végre a szokásos *közvetít* szavunk sem különb a Deákné vásznánál, azt a Nyr. olvasói nálam nélkül is tudják. — Szerencsénkre azonban mégis van egy szóalakunk, amely semmi tekintetben kifogás alá nem esik és minden követelménynek megfelel: a Szarvas-féle *közlet* szó, a melyből az egész szócsoporthoz képezhető. E szerint az igei alak és egyúttal alapforma lenne: *közlet*

* V. ö. Cz. F. * — mondatik emberekről és barmokról, midőn *dögvészben* múlnak ki. Aranynak különös oka volt, mikor a walesi bárdnál ezt énekelte: »Elhullt csatában a derék — No halld meg, Eduárd...« De különben sem látszik hibásnak akkor, ha sok személyről van szó; vö. Sokan elhullanak az nép közzül: multi ceciderunt (NySz.). Elhulltanak legjobbjaink. (Vör.)

(közvetít); ennek melléknévi igeneve: *közlető* (közvetítő); határozói alakja: *közletve* (közvetve); fosztóképzős melléknévi alakja: *közletlen* (közvetetlen). Ezek a *közlet*-féle származékok tehát mint egyöntetű, egységes alakok legalkalmasabbak a szóban levő fogalmak kifejezésére. Ezeknek általános használatba vételét annnyival inkább ajánlhatom, mert csak így bontakozhatunk ki valahára abból a bábéli nyelvzavarból, amely ezen a téren már-már tűrhetetlenné kezd válni.*

FÜREDI IGNÁC.

Né. A »Budapesti Hírlap hírei között gyakran olvashatunk ilyesféle közléseket: a protestáns-bálon a bálanyai tisztséget elvállalták a többek közt Dániel Ernőné báróné, Mikes Árminné grófné, (1899 : 27. sz.); a kath. kör bálján résztvettek a számosak közt Heyer Józsefné drné, Soós Kálmánné drné, stb. (1899 : 26. sz.) Sőt u. o. már azt olvastuk, hogy Kolozsvár II. kerülete képviselőül jelölte Feilitzsch Arturt bárót. Ha e különben jó magyarságáért sokat dicsért napilapunk következetes lesz magához, nemsokára ilyesmiket is olvashatunk majd hírei között: Körmösfalvi Aladárné báróné drné nagy alapítványt tett a szegények számára, — vagy: a vall. és közokt. miniszter Kukhegyi Sámuel grófot dr. kinevezte a művészeti oktatás előadójává, stb. — Addig is azonban, míg ezek esetleg bekövetkeznenek, szíves figyelmébe ajánljuk a B. H.-nak a Nyr. 26 : 295. és következő lapjait. Csak attól tartunk, hogy a t. szerkesztőség valamelyik hétfői számában ránk üzen, hogy Bartha Józsefnek drnak tanárnak állításainak helyességét kétségbevonjuk. Ez ellen aztán nincs hova fellebbeznünk!? BARTHA JÓZSEF.

Mit adtak? (Nyr. 27 : 471.) Bálint Kelemennek igaza van, mikor ezt a színi előadásra vonatkozó kérdést németesnek mondja. Rövid észrevételéből azt következtethetjük, hogy magyarosan így kell a színdarabra kérdezni: *Mit játszottak?* És e következtetést meg is erősíti egy népnyelvi adat, amelyet a Budapesti Hírlapnak egy debreceni tárcalevelében (1898. nov. 20-i sz.) a következő népies párbeszédben olvastunk. »Váltson szombatra jegyet. — *Mit játszanak?* — Sodoma pusztulását«. Ugyanott egy másik népies kérdésmóddal is találkozunk: »A színház bejárájában gyakran megcsendül a civis-menyecske zamatos hangja: *Mi lesz a játék?*« Van tehát két magyaros módunk is a megrótt németes kifejezés kikerülésére.**

ZOLNAI GYULA.

* Ezekről a kifejezésekről érdekes fejtegetések olvashatók Szarvas G. és Csapodi I. tollából Nyr. 18 : 229, 20 : 34, 21 : 270, 567. Csapodi a *közlet* elfogadása mellett sajnálta a *közvetve* és *közvetetlen* szókban lüktető magyaros észjárás kicsinylését (20 : 34), de engedett, mikor Szarvas ismételve hangoztatta, hogy a korcs *közvetíteni* alaktól »minden áron menekednünk kell, nehogy idővel megszülje még az *okvetíteni*, *megretíteni* stb. fonákságokat» (21 : 272; vö. *vetíteni*!) Félő, hogy a megszokott irodalmi formák ellen itt már eredménytelen a küzdelem.

A SZERK.

** Hiába kerüljük ki, mikor másfelől azt mondjuk, hogy vki *adja a gavallért*.

A SZERK.

Hieronimus. Nemcsak vasba öntve (Jósika-útca, Gizella-tér Nyr. 27 : 470), hanem kőbe vésbe is találunk Budapesten hibát. Azt gondolom, hogy a lipótvárosi bazilikának a köszenkjeit *latin* nevükkel faragta ki a szobrász; az a bizonyos dalmát szent magyarul *Jeromos* (v. ö. francia *Jerôme*, angol *Jerome*), görögül *Ἱερόνυμος* latinul *Hieronymus*, de semmiféle nyelven *Hieronimus*, ha csak a középkori latinságban nem. Vajjon a bazilika hatalmas homlokzatának jobb oldalán szükséges volt-e ezt a hibás írásmódot megörökíteni?

KRAUSZ SÁMUEL.

Bujás. (Nyr. 28:33). Jendrassik barátom köti magát az -s képző kicsinyítő értelméhez. Pedig ha mindjárt tovább ment volna a címnél s elolvassa az első füzetem első lapját, akkor látta volna, hogy még az ő magyarázata szerint is megállja a szavam a helyét, mert azt jelenti, hogy a *buja természetű* bajokat értem, a melyek többé-kevésbé *buja* tulajdonságuk. A szó tehát értelme szerint is jó, alkotása szerint is kifogástalan lévén, jogosan használható a *veneria** fogalmának magyar kifejezésére; még az sem szólhat ellene, hogy szent könyvvel is iparkodtam igazolni. Hogy pedig Jendrassik »túl-zott szeméremérzete« szívesebben látna a tisztára szakszerű s nem az avatatlan olvasó szeme elé szánt művem élén nemzetközi műszót, az a magyar mesternyelv szempontjából veszedelmes tanítás, mert akkor sohasem lesz magyar orvosi nyelvünk.

CSAPODI ISTVÁN.

Becses családja. Vastag germanizmus, hogy egy idő óta a báli meghívókon a rendező-bizottságok az emberek »*becses családját*« szokták meghívni. Ez szóról-szóra való fordítása a Werte Familie-nek, ami azért rossz, mert a magyar nyelvjárás szerint személyről sohasem mondjuk, hogy *becses*, csak élettelen tárgyról. Báli rendezőségnek ezt semmi esetre sem szabad használni: írhatják azonban e helyett *úri családját*, vagy *mélyen tisztelt családját*. A *kedves családja* kifejezés csak bizalmas családi meghívókon szerepelhet.

(1899. II. 1.)

MAGYARORSZÁG.

MAGYARÁZATOK. HELYREIGAZÍTÁSOK.

Sirály, csérta. (Nyr. 28: 68). Meg kell jegyezni, hogy a *csér* — és származékai — hangfestő név, p. o. a Körös mentén; és ugyanezek a fajok a közép Tiszán a *szerkő* nevet viselik. Minden pákász és révész határozottan a madár szavától származó névnek vallja. A körösmenti pákász fülének *csér*, a szegedi halásznak *szerk* a Sterna szava. Vajjon a tatárfülnek nem *čar* ez a madárhang?

* A *veneriás*, *veneria* szokat orvosaink, úgy l., a latin *venericus*ból csinálták (ném. *venerisch*), de ezt ép úgy nem lehet, mint *genericus*ból *generiúst* stb. A *venerikus*, ha csak a végét akarjuk megmagyarosítani, *vénusi* volna, mert a latinban *venericus* a *Venus* főnévből való melléknév.

A SZERK.

Berbécs (u. o. 84). Balassa J. magyarázata soványságos, mert ha nem fogadja el a *brebis*-t s az oláh nyelvből való átvételnek mondja, akkor az is kérdés, honnan való az oláh *berbécs-e*? Talán: *vervex*, ürü, herélt kos, berbéts. *Vervex sectarius*: a' nyáját vezető berbéts PPBl. *Vervex*: a köznép nyelvén: verbex, verbix, berhex, berbix. Fin. Lat. ny. sz.*

HERMAN OTTÓ

Máza, mázás szekér; számár. Kropf L. (28: 87) nem tudja, hol szerezte idézett adatát a *mázás-szekér*-re; ezt Wagner idézi, (Analect. Scepus. 1: 56) Zsigmondnak 1435-i oklevelében, melyben a késmárkiak szabadalmait megerősíti. Még két adatot idéz Cornides (Ungrisches Magazin 1782, 2: 443); az egyik ugyancsak Zsigmondnak 1405-i decretumának 15. articulusában van: extunc, si currus, in quibus huiusmodi Ballae etc. pondera adferuntur, magni, onerati, vulgo *Masa* dicti extiterint etc. A másik adat Kún Lászlónak egy 1280-i adományleveléből való: Nos Ladislaus... volentes Monasterio B. Virginis de Kompold... succurrere, Tributum... concessimus ordinandum taliter, quod de quolibet curru salifero unum sal, et de uno curru qui *Masa* vocatur unum pondus etc.... Datum in Zezkzou feria tertia proxima post Dominicam iudica. A. D. 1280. — Ezekből az adatokból világos, hogy a *mázás szekér* (valószínűleg *mázsás*) tehervivő, társzekér lehetett; alkalmasint a súlyról, melyet elbirt, kapta a *mázsás* vagy metonímiával *mázsa* nevet; egy vagy több mázsát kell-e itt értenünk, vagy egyáltalán csak nehéz terhet, ez a három adat nem mondja meg. Ebben a kérdésben a Szamota-hagyatékből kell felvilágosítást remélnünk, ha történetíróink eddig még nem derítették ki.

A magyar *számár* szónak ismeretes származtatását az olasz *somaro* szóból (középlelatin *sagma*, *salma*, *sauma*: onus, sarcina; ebből *sagmarius*, *salmarius*, *sommarius*, *summarius*) tudtommal legelőször Johann Popovitsch említi »Untersuchungen vom Meere« című munkájában (Frankfurt und Leipzig, 1750. 302. l.)

TOLNAI VILMOS.

Jogi műszók. A magyarban a büntetés és bűnhődés kifejezésére két szó is van, a mely oly tövekből származik, a melyek étkezést is jelentenek, t. i. meg-*tor*-olni és meg-*lak*-olni. A fogalmaknak e kétszeri találkozása aligha lehet véletlen és fogalmi kapcsolatra mutat. Talán arra az adatokkal igazolt tényre, hogy kezdetleges népeknél a bűnhődés és kiengesztelés egyik neve az, hogy a büntetett lakomát ad. Erre a fogalmi alapra különösen a (eredetileg valószínűleg engesztelő halotti) torral való találkozás mutat. Aligha helytelen nyomon nem jár a Szarvas-Simonyi-féle Nyelvtört. Szótár, mely a megtorlást a torol szó *ausstossen*, *eructo* értelméből származ-

* Kétségtelen, hogy az oláh *berbēce*, mely ürüt jelent, a latin *vervex*-ből lett s ugyanonnan másfelől a fr. *brebis*. A mi *berbécs*ünk az oláh szó átvétele; ezt tüzetesen tárgyalta már a Nyrben Szinnyei J. 22: 168, azért nem fejtegette újra Balassa.

A SZERK.

tatja. Hogy lehetne e föltevés mellett az ige azon szóvonzatát megmagyarázni: valakin valamit megtorolni? E szóvonzat egyezik a következővel: valakin valamit megvenni és inkább a mi magyarázatunk mellett szól. »Meglakolsz még ezért« pedig, úgy látszik, megfelel a következő kifejezésnek: »Megfizetsz még ezért«. A megtorlás fogalmát a német *Ver-gelt-ung* szóval fordítja, mely általánosabb értelmű szó végső sorban szintén értékre mutat vissza. Valószínűnek tartom, hogy vannak a magyaron kívül más nyelvek is, a melyek a bűnhődés és az étkezés fogalmait rokon szavakkal fejezik ki.

(A *jus* szó eredete 6. l.)

PIKLER GYULA.

Ebet vernek előtte oroszlánnak. Midőn Tinódy elbeszélte, hogy Basó Mátyást és társait 1549-ben mint nyakazták le az osztrák Ferdinánd magyar-osztrák-spanyol hóhérai, hozzát teszi: »Lám egy példát ki nagy sokan mondának, Ebet vernek előtte oroszlánnak.« RMK. 3. 222. A kifejezést nem magyarázza meg a kiadó Szilády Áron. Eöfördül a mondás a Bujdosó magyarok hadi-szabályzatában is 1676—78., hol nyomban meg is van magyarázva. »Nem az ebet az oroszlán előtt, hanem az oroszlánt büntesse meg az eb előtt; azaz a nagyobbat kell megbüntetni a kisebbik példájára, nem a kisebbet a nagyobb példájára.« (Hadtört. Közl. 7: 569.) Tinódy tehát azt értette, hogy Basó Matyiékat lenyakazták *pour encourager les autres*, azaz, hogy megfélemlítsék a dacos magyar főurakat, kik nem akarták, hogy a szép magyar haza az osztrák ház telhetetlen papzsákjába kerüljön. A példa, kit nagysokan mondanak, megvan a világirodalomban. Le Roux de Lincy fölfödözte egy XIII. sz.-i francia kéziratban. »Pour douzer (par crainte) bat-on le chien devant le lyon«. Azaz, hogy az oroszlánt megfélemlítsék. Megvan az öreg Chaucernél is (szül. 1328., meghalt 1400.) az angoloknál ily formában: »As by the whelp chasted is the leoun«. (Squire's tale L. 491.) Továbbá Shakspeare is használta, ki Jágó szájába adja e szavakat: »...as one would beat the offenceless dog to affright an imperious lion.« *Othello*. 2. felvonás 3. jelenet. Az olaszoknál már Bonaggiunta Urbiciani használta, de olasz eredetijét még nem sikerült fölfödöznöm s azért csak angol fordítását adhatom.

And because even from fools the wise may make Wisdom, the first should count himself the last, Since a dog scourged can bid the lion fear. (*Dante and his Circle* by D. G. Rossetti p. 314.).

Több más példáját l. a londoni *Notes and Queries* 8th. S. 5. és 6. kötetében.

KROPF LAJOS.

Visszaható ígék. A ceglédi ember elmegy a lelkészi hivatalba *iratkozni*, ha jegyesnek akarja magát kihirdettetni, és elmegy *törülközni*, ha az eljegyzést megsemmisíttetni óhajtja.

BARTAL SAROLTA.

Ejtőzik. (26: 558). A minap Jókai egyik regényében ötlött a szemembe, s közlöm, mint irodalmi adatot: »Legjobb idő az exa-

mentre az ebédutáni óra. Hiszen minden ember akkor lesz legbeszédesebb s akkor ért mindenhez. Az urakra nézve is ez a legalkalmasabb idő, az *ejtőzés órája*, a mikor még nem egészséges dolog a kártyához leülni. (Jókai: Kis királyok I. 166. nemz. k.). Itt is világosan az *emésztés* az érthetne.

ALBERT JÁNOS.

Bürü. A MTsz. adatai szerint csak Dunán túl járatos szó (Göcsejben s Őrségben *bürü* alakja van, mely a NySzban is előfordul; jelentése: „árkon v. patakon keresztül tett deszka v. gerenda, ill. kis híd” CzF.). Földrajzi elterjedésénél fogva eredetét legtöbb valószínűséggel a déli szlávországban kereshetjük. Csakugyan *bürü* jelentéssel találjuk a horvát és szerb nyelvben ezt a szót: *brv*; az újszlovénban: *berv*, ein jeder, wenigstens auf zwei Seiten behauene Baumstamm, der Steg (Murko szót.), s no. *berve* ein kleiner Steg, *bervno*, *brvno*, *bruno* Balken (vö. ószl. *brúvi* Brücke, *brúvino* Balken stb. Ezzel az *n*-hangú származékkal azonos a sok nyelvjárásunkban elterjedt gerenda és palánk jelentésű *borona*, *borna*, *berna*. Ez a *borona* csak véletlen találkozik a mi köznyelvi *boronánkkal*, mely más szláv *brana* szóból lett.)

SIMONYI ZSIGMOND.

Gönggyöl. Jó magyar beszédű, szabolcsi öreg asszony a kis lányom dajkája, aki sokszor rászól a gyerekekre, hogy ne *kuncogjon*, ne *zsínatoljon*, s mégis nem egyszer hallottam tőle a *gönggyöl* szót *pólya*, a gyermek köré csavargatott ruha, kis dunyha értelmében. Pl. Mindjárt kimászik a *gönggyölből*, szétrúgja a gyermek a *gönggyölt*. E szerint a kereskedelmi nyelv *gönggyölje* nem volna a *gönggyölegből* erőszakkosan elvont szó? Az új Tájszólás is közöl a Csallóközből egy *gönggyöl* szót, de a közlésből nem tűnik ki, hogy ige-e vagy főnév?

KARDOS ALBERT.

Ajánl. Erdélyi rokonok szájából hallottam ennek az igeének egészen sajátos használatát. Elhunyt nagynénénk, ha valami rokonával jött hozzánk, a kit még nem ismertünk, így mutatta be: Ajánlom a hugomat, N. N.-t. Úgy tetszik a maga bemutatását is így szokta tenni, ha valakit még ő nem ismert: Ajánlom magamat, N. N. vagyok. Erdélyi gyűjtőink mondhatnák meg, általános-e ez a bemutatkozás.

CSAPODI ISTVÁN.

Hunyad megyében széltiben járja: ugyan instállo, *ajánljon be* ennek az úrnak; — no meg volt a *beajánlkozás*; a *bemutat*, *bemutakozás* szokat nagyon ritkán hallottam, akkor is rendesen magyarországi, vagy Magyarországra sokat járó embertől.

TOLNAI VILMOS.

Bence és Dóci. Zoltvány Iréntől, Guzmics életírójától, tudom, hogy Guzmics még nem ismeri; pedig voltak és vannak rendünkben, akik neki tulajdonítják meghonosítását. Ugyancsak Zoltványtól (aki éppen most rendezti sajtó alá Czuczor műveit s e végből összes

leveleit is elolvasta) tudom azt is, hogy emlékezte szerint Czuczor semmiféle írásában nem él a *bence* v. *bencés* névvel. Így tehát Prikel csupán a Nagy Szótár azt az adatát tulajdoníthatja Czuczornak, a hol a *Benedek-Bence* azonosítása olvasható. Mivel továbbá ismeretes tény, hogy *bence* nevünk csak a koronázás óta kezd lassankint terjedni, a nép pedig maig sem ismer minket pannonthalmiakat *bencés* néven: azért merem most is vallani, hogy *bence* v. *bencés* nevünket nem lehet másnak, mint a purizmus szülöttének tartani. — Végül nem értem, hogy lehet *közönséges* és *népies* használatnak mondani, a *dóci* nevet a domonkos-rendiek jelzésére, mikor tapasztalatból mondhatom, hogy se Vasváron, se Szombathelyen (amoda bucsura járnak a türjeiek. itt meg hosszabb időn át diákoskodtam), sem Kassán nem hívják őket dóciaknak. Az imént mondott helyeken kívül még csak Sopronban vannak domonkosok (német nyelvű istentisztelet végzésére): tehát Sopron révén vált volna közhasználatuvá *dóci* nevük? * Ezt nem hihetem, míg magam is nem hallom. Sőt többet mondok: az a *dömés* név is épen oly irodalmi v. műveltektől használt név mind maig, mint ami *bence* v. *bencés* nevünk. Különböztetve azt is Prikel mondja először, hogy a domonkosok azért lettek dömések, mert Dömötör (!) volt az alapítójuk.

BÓDISS JUSZTIN.

Bence. A Benedeket Kalotaszegen *Bencinek* kicsinyítik.

CZUZZA JÁNOS.

A kuglizás műszavaihoz. *Bóni*: jó; ezt a szót a preferancjátéknál használják, ha az ember a 30-on már lement és újra jó dobást csinál. *Céka*: ha a krikspárti egyik csapatjában kevesebb a dobó, akkor ezek közül egyik még 3 dobást, cékát dob. *Pofa*: aki egyet se talál, pofát ütött. A pakombirót *pákán-birónak* mondják Dárdán (Baranya).

JENŐ SÁNDOR.

Rohadt sarok. Ezt a kifejezést nálunk is hallottam. Csak hogy errefelé az ég délnyugati táját mondják rohadt saroknak, mert onnanfelől kapunk leggyakrabban esőt. (Orosháza.)

BÉRCZI FÜLÖP.

* Nálunk is hitták v. hívják egyesek Izidort Zsidónak, Majnrádot Máriának, Sixtust Sükösdnek, Celesztinust Égfi-nak, Theodosiust Tódának, Leót Arszlánnak, Theobaldust Tiboldnak, Modestust Módosnak v. Szendének, Severust v. Severinust Szörénynek v. Szigornak, Honorinust Tisztesnek, Krizosztomot Krizónak, Justinust Jogfinak v. Igazfinak, Theodorikot Detrének v. Detriknak, Candidust Fehérnek v. Öszintének, Irént Békénynek vagy (a Bopp-féle hang-súly-törvény hatása alapján) Bekénynek, Anselmust Mojzelnak v. Mózlinak stb.; de azért senki sem mondhatja, hogy mindez közönséges v. népies használatnak örvend. Különböztetve két, tavaly még Sopronban működő társamtól hallom, hogy ott csupán két papi ember száján fordul meg a *dóci* név; de sem a magyar cselédség, sem a sült német soproni nép nem használja. Fürje vidékén domonkosoknak; fejéreknek v. borodvált fejű papoknak hallottam őket híni.

Huja. Tolnamegyében azt jelenti: vége van valami dolognak. Így pl. a hajdú így szólítja újból munkára a pihenő munkásokat: »Huja má no! Vége legyen már az uzsonyának.« STRAUZS ANDOR.

A magyar csónakosok *huja* kiáltásához hasonlít az angol *ahoy*, melylyel mindenféle nemzetbeli tengerészek fogadják egymást a nyílt tengeren, midőn hajóik találkoznak. KROPF JAJOS.

Fázik van. (Nyr. 27:88 és 185). A *fázik lesz* kifejezést magam is eleget hallottam Adán, s biztosítom Bodonyi urat, hogy nem a *Pésten lógerozó* bakakáplár tudálékosságával használja a nép, hanem oly főnévi alakulásnak tartja, mint pl. a *nemulassot* ebben: *maj lesz neki nemulass*. Kazinczy is említ párját az »Erdélyi Levelekben« Hunyadmegyéből: *Elment lesz eddig*, eddig el fogott menni. Így: *megérkezett lesz.*» (Abafi kiadása 1880. 124. lap.)

MOLNÁR SÁNDOR.

KÉRDÉSEK ÉS FELELETEK.

1. **Mink?** Én azt tartom, hogy ez a többes számú személyes névmás rossz. Hiszen a nyelvtanban így tanulja a diák: *mi, ti, ők* és nem: *mink, tik* stb. Ez a *mink* különben az írásban nagyon elharapózott. Sőt legutóbb a Nyelvőrben is olvastam (28:91).

F. Nem a nyelvtan az irányadó, hanem maga a nyelv. A nyelvtan csak megállapítja és kifejti a nyelvszokásból vont tanulságokat. Már pedig, ha az élő magyar nyelvszokást vizsgáljuk, alkalmasint arra az eredményre jutunk, hogy a magyaroknak legalább három negyedrésze a *mink* alakot használja, nem pedig a *mi* alakot. Az utóbbinak kizárólagos helyességét semmikép sem vitathatni, mert különben arra a képtelenségre jutnánk, hogy a magyaroknak három negyedrésze nem tud magyarul!

A SZERKESZTŐSÉG.

2. **Csentli:** kispíz (kis pénz), félkrajcáros (Kalotaszeg). Vajjon nincs-e a *csicselli* és *csentli* közt valamilyen távoli atyafiság?

CZUCZA JÁNOS.

F. Alig van más közösség köztük, mint a végükön a közös kicsinyítő képző, mely arra vall, hogy a *csentli* is a német sógor adománya. Arról azonban nincs tudomásunk, hogy divik-e német ajkú honfitársaink közt ez a *tschentl* szó. De abban alig kételkedhetünk, hogy az a kalotaszegi *csentli* egyeredetű avval a székely és dunántúli *csentész* szóval, mely az olasz *centesimo* átvétele.

A SZERKESZTŐSÉG.

3. **Az iskolai osztályzatok műszavai** (Nyr. 27:432). A népoktatási intézetek számára kiadott miniszteri utasítások a követ-

kező öt fokozatot állapítják meg: *kitűnő* (1), *jeles* (2), *jó* (3), *elégséges* (4), *elégtelen* (5); ugyanezek a fokozatok használandók az erkölcsi magaviselet s a szorgalom megjelölésére is. Én az öt fokozatot sem soknak, sem kevésnek nem tartom, csakis a hivatalos kifejezések helyett a következőket szeretném alkalmazni a tanulmányokban való előhaladás, magaviselet, szorgalom és írásbeli dolgozatok külső alakjának megítélésében: *igen jó* (1), *dicséretes* (2), *középszerű* (3), *gyenge* (4), *meg nem felelő* (5). KRIZA SÁNDOR.

Én minden tekintetben három osztályzatot tartanék elegendőnek: szorgalom: *kitartó*, erkölcsi magaviselet: *példás* (1, 2); sz.: *középszerű*, e. m.: *jó* (3, 4); sz.: *hanyag*, e. m.: *kifogásolható* (5). Rossz magaviselet nem alkalmazható. FODOR IGÁC.

Erkölcsi magaviselet: 1 = *dicséretes*; 2 = *jó*; 3 = *tűrhető*. Szorgalom: 1 = *kiváló*; 2 = *kitartó*; 3 = *jó*; 4 = *kellő*; 5 = *csekély*. Általános haladás (*előmenetel* helyett): 1 = *kitűnő*; 2 = *jeles*; 3 = *jó*; 4 = *elégséges*; 5 = *nem elégséges*. Írásbeli dolgozatok külső alakja: 1 = *dicséretes*; 2 = *alkalmas*; 3 = *nem alkalmas*. Az *elégtelen* szót nem tartom helyesnek, mert számnév létére ép úgy nem vehet fel fosztó képzőt, mint a *sok* vagy a *kevés*, nem mondhatjuk: *soktalan*, *kevéstelen*. VÁZSONYI IZIDOR.

A magunk részéről a következő fokozatokat tartjuk ajánlatosaknak. Tanulmányokban való előhaladás: *kitűnő* (1), *jeles* (2), *jó* (3), *elégséges* (4), *elégtelen* (5). Szorgalom: *dicséretes* (1), *megfelelő* (2), *csekély* (3). Erkölcsi magaviselet: *példás* (1), *jó* (2), *kifogásolható* (3). Írásbeli dolgozatok külső alakja: *csinos* (1), *rendes* (2), *rendetlen* (3).

Vázsonyinak nincsen igaza. mikor az *elégtelen* szót rossz képzésűnek mondja. Mint számnév sem áll páratlanul; az *egy* számnévhez is ragaszthatunk fosztó képzőt: *egyetlen*, *egyetlenegy*, sőt a nép nyelvében még a *nincs*-hez is: *nincsetlen* állapot, nagy *nincsetlenség*. Hibás okoskodás az, ha azért, mert egyik-másik alaknak példájára mást nem lehet képezni, azt az *egy*, elszigetelt alakot hibásnak, rossznak mondjuk. Különben az *elégtelen*, főnévvel, az *elégtelenség*-gel együtt már kódexirodalmunkban is megvan. A SZERKESZTŐSÉG.

VÁLASZOK A SZERKESZTŐSÉG KÉRDÉSEIRE.

Kortés (27 : 581). Pulszky Ferenc tud valamicskével többet. *Életem és korom* c. munkája I. kötetében azt mondja: »A spanyol forradalom mindenkit érdekelt, dicsérték a szabadelvű kortesalkotmányt, mely mintaszerűnek tartatott az egész latin világban s Piemontban s Nápolyban el is fogadtatott.« (19. l.) »Itt is (Nógrádban) összesereglett a kis nemesség s az aulikusok ezeket mindenütt korteseknek csúfolták, mi azon időben annyit jelentett, mint forradal-

márok.' (20. l.) És végül: „Hiába! a korteskedés, mely Nógrádban vette eredetét a század első negyedében, midőn Gyuresányi Muzslayt ütötte ki az alispáni székből a bocskoros nemések voksaival, oly mély gyökeret vert a megyében, hogy az időről időre mostanáig is mindig újra felburjánózik. Azon pénzzel, mely Nógrádban 1823 óta választásokra adatott ki...’ (318. l.)

Ennél valószínűtlenebb ugyan, de talán mégis feljegyzésre méltó. egy más változat is.

Fuchs Károly reálisk. tanárnak apja, ki most 90 éves volna, gyakran említette, hogy a bocskoros nemesség régebben nem igen gyakorolta szavazati jogát. Midőn azonban a század első felében a megyei választások mind hevesebbek lettek, a főnemések pénzzel és ígérettel rábirták a bocskorosokat is a szavazásra, s hogy el ne tántorodjanak pártjuktól, személyesen vezették őket a szavazóhelyiségbe. Az ilyen bocskoros csapatot aztán a főnemesség *cortège*-ének (kiséretének) nevezték.

HORGER ANTAL.

Úkor. Túl a Dunán az *úkor* egészen közönséges szó, a. m. olykor. A Gvadányi mondásában is csak a szőrend furcsa, azt hiszem. így érti: »*úkor* (olykor) irtóztató tsúfos lárvájokra«.

CSAPODI ISTVÁN.

Rovancs. Ez nálunk használatban van azok között, a kik között használni lehet. A nép közül választott bíró meg a képviselő. mikor a községi pénztárt megvizsgálja, sohasem mond egyebet, mint azt: *rovancsol*. A tény bevégezése után meg azzal dicsekszik: »Megrovancsoltam a pénztárnokot«. Nincs tehát igaza Paal Gyulának, mikor adatomat valótlannak bélyegzi (28 : 37). Azt mondja ő: »Ez sem a hires dálnoki búza földjén termett, hanem csak úgy került oda, mint a muszka-tövis az út szélére. A nép csak *rovást csinál, felró valamit*, de nem *rovancsol*.« Hát mondtam én egy szóval is, hogy a kérdéses szó itt termett? Vagy mondtam, hogy a bács is használja? Hogy a nép csak *rovást csinál*, erre szabadjon azt a felvilágosítást adnom, hogy a *rovást* ezelőtt csinálta, ma felír. legfennebb a bács *ró*. — Megjegyzem még, hogy nálunk a tövist a nép, sem az úri, sem a közönséges nem ismeri, hanem igen a *csipkét*. Azt, amit *muszka-tövisnek* mond P., mi muszka-csipkének hívók, ha ismernők; de mi a *szerb-csipkét* ismerjük helyette. Ha egy darab fáról a kézbe szúr egy kis száлка, akkor is azt mondjuk: csipke ment a kezembe.

Dálnok (Háromszékmegye).

BENKŐ JÓZSEF.

E G Y V E L E G.

Zichy Jenő gróf f. hó 5-én nagyszámú, de választékos hallgatóság előtt számolt be ázsiai tudományos útjáról, s ezzel, valamint a gyűjtött néprajzi s régiségtani anyagnak ugyanakkor megnyitott kiállításával ismét nagyot lendített a magyar őstörténeti nyomozások iránti érdeklődésen. Fölolvasása folyamán a lelkes és tudós gróf, miután számot adott a néprajzi s régiségtani tanulmányokról, az expedíciónak nyelvészeti részéről így nyilatkozott:

»Az ethnographiai kutatásokkal egyidejűleg szükségét láttam programmba a nyelvi kutatásokat is felvenni és súlyt helyeztem arra, hogy azok az ethnographiai kutatásokkal parallel haladjanak. A nyelvészeti kutatások megindítását természetesen ott kellett felvennem, a hol azt a magyar nyelvészek abbahagyták. A nyelvtudomány megállapította, hogy a magyar nyelv legközelebbi rokona a vogul és osztják s minthogy Reguly és Munkácsi a vogul nyelv kutatását már elvégezték, ez azt jelenti, hogy immár az osztják nyelvvel kell tüzetesebben foglalkozni, hogy pontosan megállapítható legyen ezen nyelv viszonya egyfelől a vogulhoz, másfelől a magyarhoz. Az osztják nyelv és nyelvjárások tüzetes tanulmányozásának tisztán akadémikus programján kívül azonban nem térhettem ki a hazai nyelvtudomány másik táborának kívánsága elől sem, s azért a nyelvi kutatások programjába be kellett vennem egyfelől a magyar csuvas szóegyezések gyűjtését, másfelől a baksir nyelv tanulmányozását.

Ily program megvalósítására szólítottam fel Pápay József urat, hogy expedicióm keretében e feladatok megoldását kísértse meg. Alkalmat adtam neki az orosz nyelv alapos megtanulására s így láthatott munkához. A finn-ugor és török-tatár nyelvi kérdések művelésének gócpontja ma Helsingfors, Pétervár és Kazán s a nyelvész e helyeken nyeri a legpontosabb utbaigazításokat a helyszini kutatásokhoz. A csuvasok kutatására a kiinduló pont szintén Kazán s a nyelvésznek innen kellett felkeresnie a csuvasok lakóhelyeit.

Az osztjakok kutatásában a fősúlyt az északi osztjakokra kellett helyezni, mert Reguly osztják meséit valamely északi osztják nyelven írta fel, melyet ma még nem ismerünk. A legkülönbébb nyelvjárások megismerésére a téli obdorszki vásárok a legalkalmasabbak, melyre óriási terület osztjákjai csődülnek össze. A nyarat tehát arra kellett felhasználni a nyelvésznek, hogy egyfelől eljusson magába Obdorszkba, másfelől oly alaposan megtanulja az osztják nyelvet, hogy azután a téli vásár rövid 2—3 hetét teljesen felkészülve aknázhassa ki a tudomány számára.

Pápay nyelvész úr a program e két pontját már megoldotta s áttelelvén Obdorszkban, részt vett a téli vásáron s jelenleg útnban van Tobolszk felé. Most kell harmadik feladatához a baskir nyelv tanulmányozásához fognia, melyet folyó év őszéig szándékozik elvégezni.

Ő még uton van s így eredményeinek összefoglalását időelőttinek tartom s abban, amit elmondtam, csak a kutatások irányát jelöl-

hettem meg, de Pápaynak hozzám írt leveleiben már is biztosítékát látom annak, hogy az ő munkája is szép eredményeket fog gyümölcsözni a hazai nyelvtudomány számára.«

Végül megemlítette a gróf, hogy szerencsésnek érzi magát, midőn jelentheti, hogy éppen a fölolvasása előtti napon hozzá, valamint lapunk szerkesztőjéhez is, Pápaynak újabb levele érkezett, melyben azt az örömdetes hirt közli, hogy sikerült neki a Reguly gyűjtötte osztják hősi énekek közül néhányat megfejtetni s még ezekhez hasonlókat is gyűjteni.

A francia helyesírás ellen. * Mindig tiltakoztam a helyesírás babonája ellen. Tagja vagyok minden egyesületnek (van tán három vagy négy), mely azért alakult, hogy a kormánytól vagy az Akadémiától a helyesírás reformját kieszközölje.

Nem, mintha bízna benne, hogy mennek valamire, hanem csak azért, mert ők is segítenek terjeszteni a nagy közönségben azt a gondolatot, hogy lehet az ember talpig becsületes, lehet művelt és finom, ha mindjárt a *dissonant*-t két *n*-nel írja is, mint *sonner*-t vagy *soner*-t egygyel, mint *dissonant*-t.

A helyesírási hibának akarok én polgárjogot szerezni. Vagy jobban mondva, vissza akarom szerezni régi jogát. Mert bizony egészen 1820-ig a helyesírásnak sokkal nagyobb szabadsága volt. Szabályai csak azóta lettek olyan szűkekké, sőt némi tekintetben hieratikussá, amióta a polgárság, mely végre uralkodó osztállyá lett, a helyesírást választotta a jó nevelés ismertető jeléül.

Bossuet-nek, Mme de Sévigné-nek, Voltaire-nek megvolt a saját helyesírása, épen úgy, mint még nagyanyáinknak is. Ismertem igazán szellemes öreg asszonyokat, akik nagy kellemmel tudtak kedves leveleket írni, anélkül, hogy a kettős betűkre ügyet vetettek volna, vagy az igenevek bonyolult szabályával gondoltak volna.

Ezek az egyesületek nem fognak semmire se menni, nem fognak semmit se kieszközölni, mert két áthághatatlan gát áll előttük: egyrészt a korrektorok mindenhatósága, kik meg nem hagynának egy szót, ha az Akadémia szótárában nem úgy van, másrészt az iskolatanítók mindenhatósága, kik, mivel tanítványaikat versenyekre és vizsgákra kell előkészíteniök, kénytelenek éveken keresztül a helyesírás szörszállhasogató ostobaságait tanítani, amiket persze nekik is szegről végre kell ismerniök. E két ellenséggel szemben tehetetlenek vagyunk és mindig azok leszünk is.

A közönség véleményét kell megváltoztatnunk; lassanként, visszavisszatérve rá, be kell verni a nemzet agyába azt a gondolatot, hogy

* Itt említjük meg, mert egy-két olvasónk nem értette, miért közöltük a B. Szemle helyesírásáról szóló kis összeállítást, holott mink a helyesírási apróbb ingadozásokat nem tartjuk éppen vmi nagy szerencsétlenségnek (l. Nyr. 22:13). Közöltük a cikkekét azért, mert a B. Szemle szerkesztője hangoztatja mindig legerősebben az akadémiai szabályok sérthetetlenségét s mégsem tudja elérni saját folyóiratában sem, hogy azok a szabályok minden ingadozás és következetlenség nélkül legyenek alkalmazva.

a helyesírás minden tudomány között a leghaszontalanabb és a legmegvetendőbb; és hogy iszonyú ostobaság éppen ezt tenni a jó nevelés zsinórmértékévé.

S ha ezt a meggyőződést majd magáévá teszi minden ember — mi teljes erőnkéből rajta leszünk, hogy úgy legyen — akkor egy új miniszter megújíthatja Bourgeois kísérletét, mely ezelőtt öt vagy hat évvel még korai volt. Bourgeois, akkor közoktatásügyi miniszter, körrendeletet intézett az összes vizsgáló bizottságokhoz: »Csak a durvább hibákat vegyék helyesírási vétségnek, amelyek a szót kiforgatják alakjából, vagy a mondattant sértik meg.« — »Meg kell különböztetni a szakemberek helyesírását a közönséges emberétől; a jelentkező tanulóktól csak az utóbbit követeljük.« — Képzelné sem lehet ennél józanabb felfogást. És a felhívás holt betű maradt. Olyan balítélet ellen lépett fel, mely még nagyon is erős volt akkoriban az iskola világában.

Ma már napról napra gyengül. Mindinkább belátják nevetséges és hiábavaló voltát. Ime egy példa. Minap, hidak és országutak felügyelőinek felvételi versenyén, helyesírási dolgot adnak fel. A szöveget Párisból küldték Tarbes-ba (és valószínűleg máshová is). Így kezdődik: „*Un grand nombre de lecteurs se rappellent ce conte des Mille et une nuits...*“ Néhány vizsgázó *se rappelle-t* ír, egyes számban. Ezt aztán hibának számítják. Van ennek értelme? Még ha azt írták volna is: *se rappelle* vagy éppen *se rapèle*, mint ahogy mi írunk, mi újítok! hát aztán?

De még furább dolog is következik. A szöveg a többi közt azt mondja: „*Il en est de même des merveilles que l'on a vues se produire par l'électricité.*“ Néhány versenyző azt írja: *que l'on a vu*. Megint hiba. De az ördögbe is, én azt mondom, nekik volt igazuk; a *vu* a *se produire des merveilles*-re vonatkozik, közvetlen tárgya a főnévi igenév, nem pedig a többes számú főnév.

És ha nem volna is igazam, nem volna-e jobb az ilyen esetekben a régi közmondást alkalmazni: *In dubiis libertas*? Ha kétséges a dolog, engedjünk szabad kezét. Értsük meg egymást. Nem azt kívánjuk mi, hogy mindenki kénye-kedve szerint írhasson, sem azt, hogy a szakácsnék és bakák helyesírását tekintsék irányadónak. Mi csak azt akarjuk, hogy gyermekeink ne töltsék ifjúságuk annyi szép óráját helyesírásunk nehézségeivel való küszködésben. Hiszen annyi más, sokkal fontosabb tanulnivalójuk van!

(Figaro 1898. IV. 23.)

FRANCISQUE SARCEY.

NÉPNYELVHAGYOMÁNYOK.

Szó l á s o k.

Ha három éjjel, három nap mind egygyé szakadna, azt is keresztül alunná. — Ugy alszik, mintha agyonütötték volna (Mélyen). — Angyalom, bandalgóm, násziszkeré, napraforgó. — Vége Vig Andrásnak, mert neki sírt ásnak. — Látszik, hogy egyedül szopta az

anyját. (Erőteltjes). — Olyan, mint a kis malac mamája. (Disznó). — Mostoha-kézre jutott. — Fületlen pitykét sem ér. — Ugy iszik v. telhetetlen, mint a gődény. — Annyira esik tőle, mint Makó Jeruzsálemtől. (Mint hallom. Makónak egyik városrészét Jeruzsálemnek hívják). — Gazember fia van az apádnak. — Apja örmény, anyja oláh, ő meg magyar. — Na várj csak, tudom megemlegeted apádat. — Az apja Szent-János napkor a jég alá halt (bitang, zabi). — Ugy jár, mint a négy nyüst. — Nem kellesz többet se testemnek, se lelkemnek. — Se Istene, se lelke. — Nincs orcája bőre. — Van bőr a pofádon? — Majd lesorvadott az orcája bőre úgy szégyelte. — Egész Attila a fejemen, valóságos Isten ostora. — Oh, hogy mosna össze a záporosó titeket! (Legyetek egymásé). — Ugy összeédesedtek, hogy még a záporosó se tudná széjjelmosni őket. — Nem teszem én, ha az Atyaisten leszáll az égből s térden állva könyörög, még akkor sem! — Adám. Éva, Ábrahám, ezt a falást befalám. — Jobb lábbal kelt ki az ágyából. (Jó kedvű). — Ágyúból kellene kilőni. — Áhítja, mint a kutya a hájat. — Aleluja, zöld furulya, apád fúja, nem a fia, — A maga bűnét mindig a hátuljára, a másikat mindig az elejére rakja az általvetőnek. — Addig ámitgatta, amíg lépre csalta. — Elmehetsz a galambok árával. (Kifizetetlenül). — Mi volt legtöbb a vásáron? Szó. — Szegény árva ember! Alig volt negyven éves, apja—anyja elhalt! — Unja magát, mint a kutya a kútban. — Átesett az anyja kinján. — Átlépett a kerékvágáson. (Az aszony megcsalta az urát). — Megázott, mint a kiöntött ürge. — Ej-hajh, nagy a baj, öregedünk, kopaszodunk, nincs feleség: ez a baj! — Baranyai bicskás. — Nem ment el a hajad? (Az eszed). — Akkor még az országút is gyalogösvény volt. (Régen volt). — Ördögök ördöge! — Fene, aki bánja. (Egye meg). — Ártatlan, mint a ma született bárány. — Olyan ártatlan vagyok benne, mint a ma született gyermek. — Akkora, mint a Nőé bárkája. — Bátor a sötétben. — Neki bátorodik. — Összetartók, mint a Pék Lőrinc kutyája. — Hallod-i, te Benedek, ha utánad eredek, olyan ducat eresztek, tudom el nem felejtet. — Nem tudja meggondolni a jót a rossztól. — Neki megy, mint a vak a tüskegyepűnek. — Beszélhetsz neki, mint a fagyos németnek. — Betűt vet. (Ir.). — Hideg a keze, mint a béka lába. — Ugy köllött, úgy köllött, káposztába hús köllött. — Sebaj! Papéknál, mesteréknél annyi sincs. — Spanyol-oldatot ittak. (Pálinkát. A tihanyi községi számadásokban egyszer majd minden ötödik-hatodik tételben egy forint ára spanyolviasz fordult elő). — Hozzá békéltette. — Ne izéljen, hagyjon békét! Jaj istenem mért hágy békét!

ZILAHY JÓZSEF.

Közmondások.

Sülve jó a paraszt, akkor is a fene egye meg.
 Hunczut a paraszt mihelyest egy áraszt.
 Ha nem tute spórúnyi, megtanúsz kódúnyi
 Kőcsön kenyér visszajár.

Ki délig eb, kutya az délután is.
 Pap is csak écczer prédikál.
 Szokás mondás nem emberszólás.
 Álló vízbe lakik a béka.
 Könnyű a békát vízbe ugratnyi.
 Minden a szemnek, semmi a kéznek.
 Vén lány, vén tető hamar tüzet fog.
 Emlegetik a szamarat, ott terem.
 Könnyű botot találni, ha a kutyát ütni akarják.
 Kinek vaj van a fején, ne menjen a napra = ki maga is
 bünös, ne akarjon másokat javítani. (német)
 Kinek a háza ég, az kajából legelébb.
 Minden szekérre fér még egy villával.
 Felkösd a gatyád, ha menyecskével beszélsz.
 Minél koszosabb a malacz, annál jobban rühelődik.
 (Győr vidéke.) ROBITSEK IGNÁC.

Növény- és állatnevek.

1. Csíkmegyeiek (Gyimes):

alivor : farkasboroszlán (Daphne	csombor : kakukfű (Thymus).
Mezoreum). Levével a juhok	disznókáposzta : csorbóka (Sol-
lábbajait gyógyítják, a halá-	chus).
szatnál pedig kábítószerül hasz-	egris : egres, köszméte (Kerti).
nálják.	epefű : László király füve (Gen-
árva csihán : Urtica urens.	tiana cruciata). A szarvas-
bergő burján : kosborfajok (Orchi-	marha és juh fölfüvódottsága
sok). Két csoportot különböz-	ellen orvosságul használják.
tetnek meg: az ujjas gumójú	fecskevirág : Viola banatica.
a fehér népé, a gömbölyű gu-	fehér bojza : bodzafa (Sambucus
mós a legényeké. A meg-	niger).
felelő gumókat élvezve »elfogja	fenyő-bojt (v. csak bojt) : fenyő-
őket a bolondság.« A marhának	csoport (ritkábban egyes fenyő-
is adják, hogy megüződjék.	fa is). Gyimes magaslatain a
békaláb : valamennyi elágazó, med-	Picea excelsa (Poir) Luk. fiatal
dő zsurlóhajtás. (Equisetum.)	fácskái öt-hatosával sűrű cso-
borfüge : kerti ribizkebokor.	portot alkotnak.
boroszlán : orgonafa (Syringa).	fenyő-csalóka : fenyő-toboz.
borsfenyő : boróka (Juniperus).	haricska : pohánka (Polygonum
csengőkóró : kakascímer (Rhinan-	fagopyrum).
thus).	hunyor : keserűfű, gőcsfű (Poly-
csihán : Urtica dioica.	gonum lapathifolium. Persi-
csipkejohar : mezei juhar.	caria*).

* Sokszor hallottam. Diószegi s Fazekas 254, a Polyg. Persicaria-nál írja: »húnyorfű, kis húnyor, . . . disznóhúnyor;« a F. Hydropipernél: vízi-húnyor. Borbás átvette ezeket a Pallas Lexikonba keserű fű alatt. Ezt a nevet talán a borsra emlékeztető égető nedvüktől kaphatták,

imola : magas fürtös vagy füzéres virágú füvek, pld. *Agrostis*, *Calamagrostis* stb.

isten gyümölcse : galagonya.

kecskeburusztó : *Telekia speciosa*, mástól Reptelán nevet hallottam.

keménymag : kömény,

kórus v. belekenyer : berkenye.

laboda : *Chenopodium*.

macska-láb : zsálya (*Salvia verticillata*).

madárnak : sásfélék.

magyoró : mogyoró. A lehullott érett leveleket a gyermekek pipálják. Néha pipálja az ember is, mikor elfogyott a dohánya.

méhburján : *Nepeta pannonica*.

méregvonó lapu : zsálya (*Salvia glutinosa*).

mocsárvirág : gólyahír (*Caltha alpina*). Leveleit salátának használják.

nagy fűszilva : nadragulya. Aki páros számú bogyót eszik, megbolondul.

ótvarfű : iglic (*Ononis pseudohircina*). Levét ótvar ellen használják.

ördögborda : sasharasz (Pteris).
palaekfű : pásztortáska (*Capsella bursapastoris*).

papvirág : aranyvirág, pipitér. (*Chrysanthemum Leucanthemum*).

pápaszem : árvácska.

peterzselyem : petrezselyem.

pityóka, rózsza, kék- stb. burgonya.

pujkafű : cickóró (*Achillea*). Pujkafikat etetnek vele.

rontó burján : *Senecio rupestris*. seggvakaró : csipkerózsa.

serkefű : korpafű (*Lycopodium clavatum*). Levélét férges boga-
rat irtanak.

surló : *Equisetum hiemale*.

szamárcsipke : bógácsfélék (*Cirsiumok és Carduusok*).

szádokfa : hársfa.

szőrű : minden törpe, vékony-
lélű fű.

szőrös fügefű : vadontermő egres.

Szt.-János bingó : minden nagy,
bókoló virágú növény, pl. *Hypo-
chaeris*, *Centaurea salicifolia*,
Crepis, *Picris crepoides*, *Cam-
panula* stb.

törökbuza : tengeri.

tyúkkor : *Geranium pratense*.

varjufenyő : vörösfenyő (*Larix*).

veres bojza : fürtös bodza (*Samb.
racemosa*). Bele vörös.

darubogár : szarvasbogár.

dungó : poszméh.

fényes bogár : Szt. János bogár.

harukály : harkály.

madarak királya : szakállas cinke.

mojzi : hangyaleső.

szántóka : búhos pacsirta.

Sz. János bogár : katicabogár.

ülő : ölyv.

vad páva : siket fajd.

2. Csongrád és Tisza-Ujfalu.

bilindek : beléndek (*Hyosciamus*).

Tokjából kiáztatott levét kis
gyermekek elaltatására használ-
ják; magját pedig dohánynyal
keverve, pipálják fogfájáskor.
császárszakáll : szappanfű (*Sapo-
naria*).

fülbe csavarító : fülű, Sempervi-

vum. Fájós fülbe cseppentik a
levét.

gerlicetűsök : tövises iglic (*Ono-
nis*).

kótyó : görögdinnye. (Csanádban,
Aradban a sárgadinnye, főleg
ha jó érett kóty.)

liba : moha csomók a háztetőn.

lajtorja túsók : ördögszekér (*Eryngium campestre*). Puszta Péteri.
macska túsók : tövises iglic (Fél-
egyháza).

ördögoldal : édes gyökér (*Glycyrrhiza*).

páklya : gyékény (*Typha latifolia*).
sömörvirág : *Heliotropium*. Kinek
sömöre van, bedörzsöli vele
tagjait.

szamártúsók : szerbtövís
(*Xanthium*).

uborkabagzófű : *Trifolium arvense*.
Megverik vele az uborka indáit,
hogy többet teremjen.

varjuhaj : *Camphorosma ovata* (Fél-
egyháza).

boszorkánypille : nagy éjjeli páva-
szem.

gemecs : szürke gém.

oláh prücsök : *Trixalis nasuta*.

WAGNER JÁNOS.

IZENETEK.

P. I. — A *bába-bukra* jobban meg van magyarázva Ipolyi Mythologiájában s a Pallas Lexikonában is! A *tündeleveny* minden eddigi adat szerint denevért jelent; nem tévedés, hogy a délibáb jelentését tulajdonítja neki?

S. N. I. Azt a bírálatot szívesen közöljük, csak ne legyen nagyon terjedelmes.

R. P. M. Az *arcél* hol késik?

K. S. J. Az az »egy-két szó Harmat G. cikkére« nézetünk szerint egészen fölösleges, különösen ilyen hangon.

Béérkezett kéziratok : Baloghy D. Családnevek. — Strausz A. Tájszók, állatnevek stb. — Zolnai Gy. Mit adtak? — Brukner Gy. A német-m. szótárhoz, válaszok stb. — Bartha J. Né. Az idegen szók. — Kardos A. Göngyöl, aligha stb. — Czuczsa J., Válaszok, derékség stb. — Antal B. A tót nyelv magyar elemeihez. — Bódiß J. Bence és Dóci. — Molnár J. Megfelel és felel meg. — Némedi D. Az utcanévek írása. — Vikár B. Egy régi m. ráolvasás. — Wasykiewicz V. Helyreigazítások. Gyurim bá. — Krasznai I. Egy új szó. — Horger A. Bartha J. Válaszok. — Balassa J. Tolnai V. Ismertetések.

Beküldött könyvek. — Kandra Kabos. Magyar Mythologia. Kiadja: Pásztor B. Eger 1897. (Beznák Gy. bizománya. 3 frt.)

Ifj. Mitrovics Gy. Aeneas Sylvius, Historia de Eurialo et Lucretia. Tanári székfogl. értekezés. (Sárospatak, Steinfeld J.)

Strausz A. Románia gazdasági és néprajzi leírása. Magyar iparosok részére. (Iparosok' olvasótára. V. évf. 4—5. sz. Wodianer. Ára 1 k. 20 fl.)

Walter Gy. Knauz Nándor. Emlékbeszéd. (Esztergom, Buzárovits G.)

Magyar könyvtár. Szerk. Radó A. (Wodianer. Egy-egy szám 30 fl.)

87—88. Toldi estéje. Irta: Arany J. Kiadja Bánóczy J.

89. Borús szerelem) Szinmű. Irta: Giacosa, ford. Radó A.

90. Heltai G. Válogatott meséi. Bevez. és jegyz. ell. Imre L.

91. Tizian fia. Irta: Musset, ford. Marquis G.

92. Elbeszélések. Kielland Sándor; norvégből, ford. Ritoók Emma.

Közigazgatási megyei térképek. (Egy-egy szám 30 kr. Wodianer.)

MAGYAR NYELVÖR.

Megjelenik minden hónap 15-én
három ivnyi terjedelemben.

Szerkeszti
SIMONYI ZSIGMOND

Szerkesztőség és kiadó-hivatal
Budapest, NewYork palota.

TÖRÖK-MAGYAR SZÓEGYEZTETÉSEK.

Tombác a NSz. s a TSz. értelmezése szerint »hajó helyett malom alá tétetni szokott kivésett vastag tölgyfaderék, melynek belső ürege 4—6 lábnyi átmérőjű«. Ez a szó a NySz-ban *tombás* alakban fordul elő, s a NSz. magyarázatára először Szily Kálmán tett bennünket figyelmessé (l. Adal. 384. l.) Ez a szavunk kétségtelenül török eredetű: *tombaz* Samy-Bey szótára szerint 1. faderékből kivájt csónak (*can ot*), 2. uszó hordók, amelyekre hidat állítanak. Bianchinál s vele megegyezőleg Budagoffnál *tumbaz* *barque un peu large dont on se sert pour ponton*. Az egyezés kétségtelen ugyan, de megerősítéseül tegyük még hozzá a NSz. következő megjegyzését: »Egy malom alá Szeged tájékán három tombácot tesznek, kettőt a malomház alá, egyet pedig *tarhajó vagy völgyhajó* gyanánt a készségeen kívül. A törökből a román s szláv nyelvekbe is belekerült ez a szó: serb. *tumbas* lengy.-or. *dubas* — rom. *dubas*.

A NSz. továbbá a *tombác* szót a *tomb* szóval kapcsolja össze. *Tomb*: duc gyanánt alaptámasztékul szolgáló tönk, tőke, tuskó, vastag gerenda, pl. tombot tenni a foltozás végett partra kivont hajó alá. NSz; *tomb*: fölemelt tereh alá vetett tusu, duc, Régi Tsz.* Igaza is van a NSz-nak, hogy ez a két szó egybetartozó, sőt az is bizonyos, hogy a *tombác* a *tomb* származéka, csakhogy nem magyar, hanem török képzés török szóból képezve.

Tomb a régi nyelvben is megvan, ahol *fontot* jelent; jogosan mellé sorozható, amint majd látni fogjuk, MA. *tomp* szava, melynek a jelentése *femur*, *hüfte*, ugyanaz mint a *tompor*, a melyet amattól alakja s jelentése miatt szintén nem lehet s nem fogunk különválasztani. A népnyelvben többféle alakja van e szónak: *tomb*, *top*, *topa*, *topos* vastag combhús Nyr. 14: 279. de *top* golyót is jelent (Munkácsi NyK. 18: 85.). Ugyanitt Munkácsi a *top* szót

* V. ö. kún *top* golyó, *tup* truncus.

összehasonlította tat. *tub*, csag. *top*, oszm. *top*, kún *top*, *tup*, csuv. *top*, *toba*; továbbá cser. *top*, *toba*, votj. *tup* szavakkal. A hasonlítás helyes is, és nekünk még az a feladatunk, hogy a *tomb* s *tomp* szavakat is ebbe a csoportba tartozónak bizonyítsuk. A bizonyítás nem is lesz valami nehéz, s két oldalról indulhat meg, a törökből s a magyarból. Az imént elsorolt szóknak többféle jelentésük van, amelyek közül legismeretesebb az oszm. *top* ágyú jelentése. Csakhogy ez korántsem az eredeti, sőt nagyon is leszármazott jelentése. Ellenkezőleg az egész szócsoporthoz az alapjelentése nem egyéb, mint valamely gömbölyű test; *corps rond*, mint Samy-Bey mondja; *tout ce qui est de forme ronde*, mint Bianchi magyarázza. Ebből fejlődött különféle jelentése: labda, golyó, végposztó, haufen, truncus, végre valószínűleg a golyóból az ágyú jelentése.

A *top* szóból a török-tatár nyelvekben számos származék képződött, mint:

toplú 1. fejes, gombos (pl. tú) 2. az oszm.-ban: zömök, sűrű, tömött, — főnévnek is használják;

oszm. *topak*, gömbölyű, vastag; boka — oszm. *tomak* fagolyó; nagy s nehéz csizma — turk. *topuk* alt. *tomuk* boka, csag. *tobak* pata, *topak* gombolyag. Ez a szó arról nevezetes, hogy *p o b o m* váltakozik benne.

Oszm. *topuz* tömzsi, vastag ember (*personne courte et grosse*, Samy-Bey)

csag. *topćak* gömbölyű; kövér, jó ló (Vámb. Bud.)

oszm. *tomruk* fatörzs, venyege, bimbó, himlő, pörsenés;

oszm. *tumar* papir-göngyöleg, könyv, háromféle gömbölyű csomó. Ezeket bátran ide soroljuk, mivel *p o m* változásra előbb kétségtelen példánk volt (Nem igen valószínű Miklosich véleménye, hogy ez a gör. *τομάριον*. Ellentmond külseje s jelentése is);

oszm. *toparlak* gömbölyű, golyó, *tos toparlak* tömzsi ember, *topalak* ballot rond de coton etc. (Samy-Bey) — oszm. ujj. *tom-balak* 1. gömbölyű, gombolyagforma 2. gömbölyű gyerek, mint a golyó (Bianchi. Bud.) 3. a gyerek vastag alfele (Samy-Bey), *tobala* id. uo. — csag. *tumbalak*, *tomalak*, dick, klotzig, plump (Vámb.); — ujj. *tobalak* valami fajta dió, melyből gombot szoktak csinálni (Bud.); kirg. *tomolok*: 1. gömbölyű, 2. klumpen (Bud.). Legnevezetesebb ez a szócsoporthoz, mert benne *p o b o m b o m* hangváltozást tapasztalunk.

Ebből következik, hogy ide tartoznak még: oszm. *tombadı̇z* personne très grosse et informe (Samy-Bey); valószínűleg csag. *dumbak* domb, magaslat (Vámb.); végre egész bizonyosan tör. *tombaz*, magyar *tombác*, *tomb*.

A török szót tehát két formájában kaptuk: *top*, *tomb* s a magyarban fejlődött a kettő elegyedéséből egy harmadik formája: *tomp*, a melyről már fölösleges bizonyítani, hogy szintén ebbe a családba tartozik. Hiszen még a magyarban is megvannak együtt ugyanazon jelentésben változatos formái (*tomb*, *top*, *topa* l. fönt), s különösen nevezetes, hogy a jelentésük is még általánosabb s nem a meghatározott *femur* értelmű. Persze lehetetlen a *tompor* szót amazoktól elválasztani s azt hiszem, hogy mindenestül az említett oszm. *topar-lak* (*tumar*) szó átvétele. Hangzásbeli eltérése szintén könnyen érthető a *top*, *tomp* szavak hatásából.

De még nem soroltuk el valamennyi szót, mely e családhoz tartozik, s a melyek eltérők az eddigiektől annyiban, hogy a szókezdő *t* hang bennük *d*-re lágyult; ami különben általános jelenség több török-tatár nyelvjárásban s köztük az oszmanliban is. (Radloff, *Phonetik* 144.). A magyarban tehát javarészt már a szókezdő *d* hanggal kerültek. Feltűnő azonban, hogy a már elsorolt szókban mért van szókezdő *t*? Lehet, hogy ezek a szók más időből, vagy más nyelvjárásból kerültek, — hiszen az országban tartózkodó törökök között nemcsak oszmanlik voltak, hanem bizonyára sok másfajta népek is, például kirgizek, tatárok stb., szóval olyanok, a kiknél ez a hangváltozás (*t ∞ d*) szokatlan. Valószínű, hogy a szókezdő *t* a lágyulásra hajlandó nyelvjárásokban is csak afféle *t* és *d* közötti átmeneti hang volt, a melyet hol *t*, hol *d*-nek lehetett hallani, s lehettek egyes vidékek, ahol a magyarok is csak *t*-nek, viszont ahol csak *d*-nek hallották. Szóval ha ezen hangváltozásnak történeti fejlődését nem ismerjük is, a tény mindamellett kétségtelen s okai is eléggé világosak. Különben még egyik fölös bizonyítéka a *dombász* szó, mely ugyanaz mint a *tombác* s »dombos vagy dobogós malom, kompos malom, v. ö. *tombác*«, mint a NSz. magyarázza.

Lássuk most már az idetartozó szókat, (amelyek a MTszból valók, ha nincsen a forrásuk külön megjelölve), megjegyezvén, hogy a már ismert *p ∞ b ∞ mb ∞ m* hangváltozást szó nélkül hagyjuk. A t. *topuz* átvételei: *dobasz* duzzadt, puffadt, tele hasú; *dobáz* ventrosus (NySz.); *doboszka* tejben főtt apró gombóc

(esetleg skatulya jelentéssel is Kisd. Szót.) s kicsinyítő képző nélkül *dobosz*, *doboz* Kisd. Szót.; régi *toboz* : skatulya NySz.

Dobzó amely mint ismeretes egy szilvafajt vagy barackot is jelent, a NSz. tanúsága szerint »dagadó, dudorodó, dobként felpuffadó pl. has« S. I. szerint is turgidus, species pruni (Kreszn.); a szó tehát szintén ide való ebbe a csoportba. Van egy igéje is *dobzik* tumet, melyet szintén S. I.-ból idéz Kreszn. Viszont a MTSz.-ban *dobozni* nagyehető, s épen nem valószínűtlen, hogy ez is a »puffadt hasú« jelentésből fejlődött. Az oknak s okozatnak ilyenét fölcserélése nem ritkaság a szók jelentésének változásai-ban, s több példát hoztam fel rá magam is Nyr. 23: 49. 433. Ha pedig ez igaz, akkor következésképp senki se fog rajta csudálkozni, ha ide sorolom a *dobzódik*, *tobzódik* igét is származékaival együtt, melynek ugyancsak a falánkság italban s ételben a jelentése. A mondottak alkalmas bizonyítékául szolgálhat a *dombéroz* : dorbézol, dőzsöl, tivornyáz ige, mely a *dobár*, *dombár* származéka, valamint *dobri* : nagyehető, *dobzi* mellett. (Érdekes tréfás szó *dölleszki* : nagy hasú, pocakos; bizonyosan a *döblöc* formájára alakult, s az olyan embert jelenti, aki a hasát nagyon *kidölleszté*.) Nincs semmi nehézség továbbá, hogy a *dobzik* igét eredeti 'tumet' jelentésében a *dob* tympanum szótól származtassuk, mint már a MUSz. teszi. Ebből pedig világos, hogy azt véljük s állítjuk, hogy a *dob* is a *top* szó átvétele, s hogy gömbölyűségéről kapta az elnevezését (v. ö. Vámbéry NyK. 8: 139).

Bizonyítja ezt a *dobos* potrohos szó, mely szintén csak a *dob* származéka lehet. A *dobos* származéka meg a régi *dobsa* immodicus, effrenatus, az említett jelentésváltozással. Alakilag meg a *dobsi* változata lehet, vö. *nyaksi* ~ *nyaksa* Tüz. MNyt. 559.

Valószínűleg a *topar-lak* szó átvétele a *dobár*, duzzadt erszény, zacskó, has MTsz.; *dobár has*, mely a jóllakás következtében meg van telve, mintegy kidomborodva Nyr. 7: 162. Ugyancsak *dobár* változata *dubir* domború, dagadt; s szintűgy *dombár* meneteles, lejtős hegy MTsz. Nyr. 7: 311. v. ö. *dombár* : domboldal, azon tér, mely a völgy és dombtető között fekszik s lassan lassan fölebb emelkedik NSz. Figyelemre méltó még, hogy *dobár* : *dobasz* = *dombár* : *dombász*. Végre bizonyosan ezen szócsaládhoz tartozik a *domó* szó is, melynek jelentése SI.-nál erhöhung, höcker, ellenben a népnyelvben a kenyérnek kidagadt gyürkéjét jelenti, (Nyr. 21: 507.) valamint már Pósa-házi is mondja: Dumós kenyert tett az asztalra. (l. NySz.) Nehézséget e

szónál csak a kihangzó *ó* okoz, bár könnyen meglehet, hogy a *domós* alakjából való elvonás, a mely viszont eredetileg *domos* lehetett.

Ezen tapasztalataink után könnyen azt lehetne következtetniünk, hogy volt vagy van egy régi *dombor* szavunk, mely a *tompor* mása, s hogy ebből származott a *domború*, mely régi szó valamint a *domborodik* ige. De hát bizonyos, hogy *dombor*, a melyet Verseghy is használ, nyelvújítási szó, a mint Király Károly állítja (Nyr. 25: 213.)? Sőt talán az se lesz most már tulságos merészség, hogyha a *domb* szót is a *top* szó másának állítjuk. Megjegyzendő, hogy már Vámbéry i. h. egybevette a csag. *dumbak* szóval, a melyből azonban közvetlen nem származhatik. Igaz, hogy a *domb* szónak kétségtelen rokonsága van a MUSz.-ban, de mért ne lehetne már ősrégi átvétel, vagy mért ne lehetne másféle valaminő ok, hogy ez a török szó több ugor nyelvben is megtalálható. Van még több ilyen is tudvalevőleg. Amúgy se igen tudja a MUSz. a fölösen megmaradt *m* hangot szavunkban megmagyarázni; most már tehát nem is kell többé a fejünket törni rajta.

Ne felejtjük, hogy ez a sokféle szó s jelentésük valamennyi a gömbölyű, dagadt, duzzadt fogalomból fejlődött, még pedig részben önállóan a magyarban, néhány meg már sajátos jelentésével együtt került a mi nyelvünkbe. Azonban korai lesz az öröme annak, a ki azt hiszi, hogy most már végire jártunk az egész rokonságnak. Még nem; mert vannak még magashangú atyafiak is. Nem akarom újra bizonyítani azt a különben ismeretes tényt, melyet hangrendi párhuzamnak neveztek, s mely abban áll, hogy nyelvünkben számos mélyhangú szónak magashangú megfelelője található. Csak azt jegyzem még meg, hogy ez a tünemény megvan több ugor s török nyelvben is, persze mint nyelvjárásbeli különösség. Úgy, hogy a következő szóknál is a szükséges adatok hiányában kétesnek kell vallanunk, hogy vajjon ez a hangrendi eltérés tisztán magyar fejlődés-e vagy pedig e szók, akár mind, akár csak néhányan közülük, ilyen alakban is az idegenből kerültek-e hozzánk? Vajjon, hogy ismétljem, a nüt már fönt jeleztem, mind egykorú kölcsönvétel-e vagy pedig némelyik ősibb közösségre vall, mint pl. a *domb* szó, ha ugyan helyes volt őt is ebbe a családba sorakoztatnunk? Ezek nehéz kérdések, a melyeket bizvást máskorra hagyhatunk. Most elégedjünk meg adataink felsorolásával. Ezek a szók a következők:

dömösze, dömös: zömök, köpcös, vaskos, pufók. Világos, hogy a *doboszka, dobasz* szók mása, tehát a t. *topuz* szó rokon-sága. Ide vonjuk *dömóc*: 1. kis háló, 2. gömböc, tüttös. Mindkét jelentésben a gömbölyűség alapfogalma rejlik, mondja a NSz.

döme: gyürkéje a kenyérnek; kétségtelenül a *domó* párja. Fontos azonban a *döme* szó másik jelentése: zömök, vaskos ember, s ugyanezt jelenti a *tömpe* (Kisded. Szót. Kreszn.). Ebből újra megbizonyúl, hogy a *domó* is méltán sorakozott a családba. Kicsinyítő képzővel szavunk *dömsi, dömse, dömsödi, dömszödi*; persze ugyanilyen *tömzsi*, s nagyító képzővel *tömzsök*: jó vastag Nyr. 8: 216. Pusztán nagyító képzővel *dömüök*: vaskos, pufók, (v. ö. *fejök, szemök* stb. Nyr. 23: 24.), amelylyel egybevetethető t. *topak, tomak*. A *dömsödi* második képzője arra utal, hogy ide való a *döndi*: hasas, zömök, köpcös; sőt valószínűleg *dundi* is, vö. a *dubir* változatot. Ujabb változata *döndö*: a kövér, nehézkesen tipegő kis leány neve, mely nyilván analógiás képzés esetleg valamely melléknévi igenév után. Végre létezhetett egy *töpsi* alak is, legalább arra lehet következtetni ebből a palócz szólásból: *töpsincs gyerek*: tömzsi Nyr. 23: 24., olyformán, hogy ez népetimológia volna a *töpsi* szóból alkotva.

Félve s csak sejtelemképpen merném ide sorolni a szláv eredetűnek vélt *tompa*: stumpf szót. (Vámbéry szerint jak. *tup-pax* Ny. 8: 181. v. ö. perzsa *topan*, kirk. *tupaj*, orosz *tupoj*). Különösen meglepő t. i. hogy *tömpe* alakja is megvan, Orczynál (ma is pl. Aradon a. m. kissé *tompa* orrú); Kreszn. ACseréből s még egy 1821-i forrásból idézi pygmaeus, nanus, parvus, exilis jelentéssel, s így mondják ma is *tömpe, tēmpe* (l. NSz. és Kriza). Másrészt *tompa, tompaság* a kódexekben csak ész-beli fogyatkozásra (elme mellett mint jelző, de anélkül is) használtatik a NySz. példái szerint, s csak a WessprC-ben olvassuk ezt: 'tompán vert vas szeg'. Föltehetjük tehát, hogy *tompa* eleinte csak azt jelentette: stumpfsinnig, dumm, blöde. Első jelentése pedig fejtegetéseink szerint az lett volna, mint a *döme, tömpe* szavaké, a melyből az elmére való átvitel könnyen magyarázható. Minthogy általános szokás különféle nyelvekben, hogy testi tulajdonságokról nevezik el a lelki sajátságokat: a szépről a jót, a rútról a rosszat. Csak néhány példát akarok említeni: *csajbók*: görbe lábú ∞ *csajbókás*: féleszű; *topa*: 1. sánta, 2. hülye Nyr. 14: 280; *cirmos*: 1. piszkos 2. tolvaj MTSz.; *púposan*: superbe, *púposkodó*: arrogans Nyr.

22: 559; finn *hassu*: 1. bozontos, 2. hóbortos, bolondos, v. ö. *torza-borza*: erbärmlich NySz. Nyr. 16: 529; oláh *gîngar*: stotterer magy. *gángá* ügyetlen, esztelen Nyr. 22: 49; votj. *kîrîz* 1. görbe, 2. ravasz, hamis; votj. *sež* 1. derült idő, 2. serény, fürge ló. Különösen érdekelhet most bennünket a tör. *alčak* 1. kicsi, 2. gyáva, hitvány, (lache, infame, poltron), 3. fősvény, 4. alázatos, szerény (humble, modeste), v. ö. *pöttön* 1. kicsiny, törpe, 2. féleszű.

Nincs tehát valami feltűnő jelentésbeli nehézség, hogy a *tompa* meg ne kaphatta volna mostani értelmét, valamint a *tombár* is jelent butát, értetlent TSz., amely pedig kétségtelenül a már említett *dombár* párja. Hogy mért ép ezt a képes jelentést kapta, s hogy miként s miért kapta még az *obtusus* jelentést is, arra csak akkor tudnánk talán megfelelni, ha részletesen s pontosan ismernők szavunk történetét. Külömben meglehet, hogy általában fából vaskarikát akartunk föltevésünkkel csinálni, különösen, mivel e szót tudvalevőleg szláv eredetűnek tartják. (Nyr. 11: 514.).

S ha már a föltevésekben vagyunk, vajjon hová tegyük a *tömör* szót? Bizonyos, hogy új szó? Legyen szabad gyenge kétkedésemet kifejezni, amelyet arra alapítok, hogy van *tömörzsök* is a. m. törpe TSz.* Ez pedig egészen olyan képzés, mint *tömzsök*, úgy hogy ha *tömörzsök* tősgyökeres magyar szó, akkor a *tömör* is az bizonyára. Ha pedig valóban az, akkor a *döbörös*, *dombár*, *dobár* szókkal nagyon szépen megfér egy kalap alatt, vagyis magyarán szólva, ő is ezeknek a nemzetségből való igaz származék. Végre pusztán csak említeni akarom a *tömb* s *tömérdek* szavakat, a melyek szintén nagyon ezen családhoz huzódnak.

Kétes a *döblec* szó eredete. *Döblec*: vastag testű, köpcös. Könnyen lehetne, hogy a t. *toplu*: compact (a *top* származéka) szóból származik, s a c a kicsinyítő képző volna. De ép úgy lehet szláv eredetű, akár az újszlovénból, ahol *deběl*: dick, fett, feist; *debelák*: ein fetter Mensch; *debellā* femina corpulenta; akár a szerbből, ahol a *debeo* (fem. *debela*): dick, fett; *debel'ko* dickbauch. Egyéb szláv nyelvekből idézi Miklosich Etym. Wörterb. ószl. *debel* dick; 6. *debel*: or. *debelij*: daneben *dobel* stb. Csak-hogy *döblöc* 'sült tök' jelentésben is használatos, tehát ugyanazon értelemben mint *deblák*, amely az oláhban *dovlák*, de szintén a tör. *devlek* (Szinnyi Nyr. 22: 297.).

* V. ö. *Töbörzsök*, pusztá neve Sárbogárd mellett.

Vége a török *devlek* átjött nyelvünkbe még *döble* alakban is, v. ö. *döble-tök*: uritök, sütő-tök, bár feltűnő a *k* hang lekopása. Mindamellett a török eredete bizonyos s az is könnyen lehet, hogy belőle származott a kicsinyítő *döblec* szó, úgy hogy nem köpcös, hanem a tök volna az eredeti jelentése. Minthogy azonban ezen utóbbiból aligha fejlődhetett a ,köpcös, vastag, kövér' jelentés, azt gondolom, hogy itt egy szóba kétféle eredetű szó két-két külön jelentése egyesült; vagyis hogy *döblec*: kövér mindenestül szláv eredetű, s utóbb a *döble* révén kapta még második (uri tök) jelentését. Tehát közvetlenül nem törökből származott hozzánk, mert lehetséges, hogy a szlávságba a török *toplu* szóból (v. ö. *dobel*) származott.

Dobroc, döbröc: igen tüzes nagyobb kiütések a testen, TSz.; hamar muló vörös, tüzes, viszketeges bőrkiütés, MTSz. (más változata: *dabroc, dabronc*) bizonyosan ebbe a családba tartozik. Leginkább bizonyítja ezt, hogy Szolnok-Doboka megyében még a kenyér gyürkéjét is jelenti, a mint Bal J. úrtól értesültem, tehát ezen jelentésével a *domó, döme* szók mellé sorakozik. Eleinte azt hittem, hogy *döbröc* alakja az eredeti s hogy ez a *döbröc*-ből vált ki *lör* hangváltozással; de, mint láttuk, maga a *döblöc* származása is kétségesse vált. Azonban könnyen megegyeztethető *dobroc* \in *tomruk*, mely szintűgy jelent bőrkiütést, himlőt, mint fent említettük. Igaz, hogy marad egy meg nem magyarázott hangeltérés *lör* a szó végén, a mely sokféleképp támadhatott, de direkt hangváltozás útján semmi esetre sem. Csakhogy számtalan külső s belső hatás működik közre, különösen az ilyen félig gúnyosan használt szavak életében, amelyeket gyakran inkább csak sejthetünk, de pontosan végig nem kutathatunk. Például könnyű volna most is azt mondanunk, hogy *tomruk* \in *dobro* alakban került a magyarba (v. ö. *döble* \in *devlek*), s aztán kicsinyítő *c* képzőt kapott; vagy hogy *dobrok* volt eredetileg s pl. *döblöc* analógiájára lett *dobroc*. Még talán más egyéb magyarázat is lehetséges volna, a melyek közül azonban, minthogy hiányoznak az adatok, egyik sem volna a másiknál értékesebb.

S most még egyszer visszatérek a t. *tombalak* szóhoz. Láttuk, hogy valami gömbölyűt, vastagot jelent, sőt Vámbéry szerint i. h. 181. l. ,gömbölyű emelkedett.' Azt vélem, hogy ugyanaz a mi *tömkeleg* szavunk, amelynek, mint Szily kimutatta, *tömpeleg* volt az eredeti alakja. (Nyr. 14:174. Adal. 279.)

Megemlítem még végül, hogy van egy *topa*: sánta stb. szavunk (v. ö. *topa lábú*: sánta lábú; *topláb* mint gúnynév) Nyr. 14: 279., mely nem egyéb, mint oszm. *topal* s a mely a szerb nyelvbe is belekerült szintén *topal* alakban s sánta jelentéssel. Melyik nyelvből került a magyarba, azt nem tudom. Azonban *top*: láb, a lábfej alsó része, lábnyom, bizonyosan szláv, ill. szerb *stopa*: fuss, tritt, länge des fusses, schuh (Popovič.)

Nehéz s kényes mesterség a szófejtés; könnyebb itt, mint bárhol, a tévedés. Megeshetett bizony ez rajtunk is ezen fejtegetésünk folyamán, de azért egynéhány kétségtelen adatot még is találtunk. Ezekből pedig tanuságát láttuk, hogy nyelvünk csekély hang- s jelentésbeli változással szókinsét mily bámulatosan tudja szaporítani.

SZILÁSI MÓRIC.

A RÉGI MAGYAR JOGI NYELVBŐL.

— *Köti magát valamire ; kötelet vet ; kötélben hagy.* —

Aki valamely nép művelődése történetével foglalkozik, annak a nép múltját is ismernie kell minden ízében; a művelődés történetében kapcsolódik össze mind a tudomány valamennyi ága, egymást szolgálva, egymást támogatva, egy cél felé törekszenek. Az antik világgal foglalkozók e tekintetben nem panaszkodhatnak: ezer meg ezer kutató fő és kéz feltárta előttük a görög és római élet legtitkosabb zúgait is, csak beléje kell markolniuk a készen álló anyag kincses halmazába. Bezzeg a magyar művelődés kutatója sokszor csüggedten teszi le író tollát, nem mehet tovább, mert a szükséges nyers anyag nincs még összegyűjtve, elrendezve. Annál nagyobb örömmel üdvözl azután egy-egy füzetet, könyvet, mely világot vet a homályba. Ilyen értékes munka, sokkal értékesebb munka, mint amilyennek látszik, Széll Farkas kis füzete, mely két régi jogi szokással ismertet meg bennünket Debrecen városának múltjából (A becstelenítés és a bíróság előtti megkövetés a Debrecen városi régi jogban. Debrecen, 1897.). Ebből merítette már Melich J. is becses értekezését a *szavaty*-ról, mely teljesen tisztázta ennek a szónak nyelv- és művelődéstörténeti jelentőségét. Minthogy a címűl írt szólások a NySz.-ben részben nincsenek eléggé megvilágosítva, részben nem is talál-

hatók benne, nem tartom érdektelennek, ha Széll Farkas füzetének alapján, kétségtelen, életből vett adatokkal szólok róluk.

Köti magát valamire, mai szóval mondva annyi, mint *kötelezi magát*, (se obligare, sich verpflichten, verbinden); Debrecen város jegyzőkönyvében, 1575. dec. 15. *erre is kötötte magát*, hogy büntettség érette (Széll Farkas, 42. l.); 1642. febr. 1.: *egymás ellen is kötik magokat arra*, hogy a dolgot egymásnak szemére nem vetik (Sz. F., 46. l.), azaz: kölcsönösen kötelezték magukat. Érdekes ez a szólás a következő bővítéssel: *kösse fejére magát*, hogy ennek utánna jámborúl él, (Debr. v. jk. 1633. nov. 13., Sz. F. 10. l.), szórúl szóra: fejével kezeskedjék, vegyék életét, ha nem ura szavának; ma azt mondanók: itt a fejem, ha nem ... stb. Hasonlók, de nem egészen egybevágók a NySz. adatai: Feyewnek kewtewk erettyk (RMNy. 2 : 100); fejét kötni: vadari (Ver: Verb. 32); magunkra vállaljuk, fejünket kötjük belé, hogy ... (Mon. Irók. 8 : 102); fejemet kötöm én, hogy régen lesben van (Zrínyi, 1 : 44.); a fejemben kötöm, hogy úgy lesz (Nagybányai jk. 1583-tól, Nyr. 12 : 79). A debreceni adat valamennyitől eltér abban, hogy az ige visszaható névmással és -ra, -re határozói raggal van egybekötve, míg a NySz. adataiban a *köt* ige tárgya a *fej*: fejemet kötöm (az utolsót kivéve), épúgy, mint a mai kifejezésben: *fejemet teszem rá*, a mi különben a játékból vett szólás.

Kötelet vetni valaminek v. valamire: záloggal kötelezni magát valamire. A *kötél* szó ilyen átvitt értelemben a régiségben ép olyan gyakori, mint többi származékai a *köt* igének manap: *kötelesség*, *kötelezettség* (obligatio, conditio, vinculum), pl. Christus nag *kötél ala vetette magát* (Born: Préd. 61.), a személyek egyike *kötélbe vagyon* (A. Csere: Bölcs. 119.). De zálogos kötelezettség értelemben csak egyszer fordul elő: ennek *vetetük* ket zaz forint *keotelet* (RMNy. 2 : 83; NySz. *vet* alatt). Széll Farkas értekezésében egy adatot találunk, amely a szólás értelmét tisztán megadja, míg a NySz. idézetéből meg nem értjük: »Kinek nagyobb erősségére vetettük *kötélét* flor. 40, hogy ha valamelyik személy ezek közzül ezt az szíp békességet felbontaná, mingyárt tartoznék letenni az 40 forintot«. (Debr. v. jk. 1627. jún. 2. — Sz. F. 43. l.); ugyanilyen egy kecskeméti adat 1564-ből: »Miglen két-felé leszünk és valaki ő közölök törvénynyel keresné az templo-mot, annak ezer forint *kötélét vetettünk egymás között*« (Nyr. 4 : 131.), tehát világos, hogy *kötél* itt *bánatpénzt, biztosítékot*

(vinculum, poenale) jelent. Megerősíti ezt még egy adat, melyben ugyanilyen összeköttetésben a latin műszó áll: »Ráczkevi György sub vinculo fl 200 kezeseket is állata«. (Debr. v. jk. 1642. febr. 1. — Sz. F. 46.).

A harmadik szólás eddigi szótárainkban és közléseinkben egyáltalán nem fordul elő. »Ráczkevi György köté arra magát, hogy az ő eljegyzett. mátkáját, Lakatos Juditot *kötélben nem hagyja*, el nem szöki, hanem hazavívén, a sz. házasságnak szövetsége szerint jámborúl él vele« (Debr. v. jk. 1642. febr. 1. — Sz. F. 45.), s ugyanott alább: »Hogy a *leányt kötélben nem hagyja*, sem titkon, sem nyilván el nem megyen, kezeseket is állata«. A szólás értelme világos: a mátkapár egymásnak el van kötelezve, egymással szemben le van kötve; ha már most a vőlegény a leányt otthagyja, az mint faképnél hagyott mennyasszony *kötélben marad*, őt még köti a hűtelen legénynek adott szava. Mai szólással azt mondanók: a vőlegény *cserben hagyta* a leányt, megszegte adott szavát. Köztudomású dolog, hogy a házassági ígélet megszegése milyen nagy megszégyenítése, sőt meggyalázása a leánynak és családjának a népnél, s hogy ez ritkán maradt és marad megtorlás nélkül. A jegyajándék, pénz, kendő, gyűrű mindenestre arra vezethető vissza, hogy mint valamilyen *biztosíték, bánatpénz, vinculum*, visszatartsa a feleket adott szavuk megszegésétől.

Ime, ebből a csekélyjelentőségű példából is mennyire kitűnik, milyen nagy szüksége volna nyelvészetünknek, néprajzunknak, ha régi jogi szokásaink hozzáférhetően össze volnának gyűjtve. Mikor lesz nekünk olyan könyvünk, mint Grimm könyve, a német *Rechtsalterthümer*? *

TOLNAI VILMOS.

* Ide csatolunk két idézetet, mely szintén az itt tárgyalt kifejezések rokona s a NySzbán az *el-köt* szó 2. jelentéséhez csatlakozik: Ha m a g u k a t önként jobbágyoknak elköötték, uraiktól visszafoglaltassanak, és ha újra elkötik magukat, fejeket vessessék el (1608. a Székelyföldről, Bp. Hírlap 1891. XII. 13. 17. l.). Az es ő t elkötvén, törökországi boszorkányoknak eladni nem félemllett (a boszorkány, 1728-ból Pesti Hírlap 1893. V. 11. 19. l.). — Széll Farkasnak fönt idézett értekezésében pedig van egy érdekes kifejezés, mely világot vet a *kifogás* szóra: »Fogarasi János Pap Mihálynéra s az szolgálóra fog ki« (1676. VII. 24. az a kifogása, arra hivatkozik; a NySzbán csak egy hasonló szólás van idézve).

A SZERK.

MAGYARTALANSÁGOK.*

Ezer éve immár, hogy hazánk s ezzel együtt a magyar nemzet folyton gyarapszik idegen elemekkel: szlovén, német, török, tatár, olasz, francia, horvát, oláh, orosz, lengyel, tót elem olvadt be a letelt századokon át a magyar népbe és nyelvbe. A beolvadásnak emez örvendetes s még folyton folyamatban levő folyamata míg egyrésztől mindúntalan megújuló ifjúi erőt ad nemzetünknek Európa elaggott népei közepett, másrésztől nagymennyiségű idegen elemet, szókat és szólásfordulatokat vegyít nyelvünkbe s folyton dolgot ad még az élőbeszédnek is, hogy a megmagyarosodott idegenajkú vidékek beplántálta fattyúhajtásokat vagy felszívja s a saját szükséglete szerint átalakítsa, vagy pedig testéből, mint oda nem valót, idejekorán kiforrja.

Irodalmi nyelvünk is folyton érezte s érzi mai napság is a szomszédos s az általános európai kultúrák hatását. Legrégibb irodalmunk egészen a XVI. századig majdnem kizárólag latin fordításból táplálkozott, minek következtében a latinosságok egész sorozata lett otthonossá nyelvünkben. Ujabban viszont a művelődés s a politika terén vezérszerepet vivő nemzetek nyelve, a francia, az angol, az olasz s különösen a német vannak zavaró hatással nyelvérzékünkre.

Hozzájárul ehhez még az a körülmény is, hogy a szellemi táplálék tekintetében közönségünk legnagyobb része teljesen beéri a napilapok olvasásával; már pedig a nagy napilapok gyors, lázas munkájuk mellett alig-alig kerülhetik el, hogy -- mindúntalan idegen országból vett hírekkel, telegrammokkal foglalkozván -- egy-egy idegen fattyúhajtást nyelvünkbe be ne csempésszenek.

Ezekkel a fattyúhajtásokkal, a sűrűn burjánzó magyartalanságok néhány jellemző példájával óhajtók ebben a felolvasásban foglalkozni.

Példáimat nem kell keresve keresnem, Előveszem a tiszta magyarosság és gondos szerkesztés tekintetében kiváló helyen álló lapunkat, a Budapesti Hírlapot s még itt is talállok elvétve, némely számban egy-egy szemenszedett magyartalanságot. *Quandoque bonus dormitat Homerus*: »A jó Homérosz is alszik néha« -- mondták volna a régiek, amit a mi esetünkre úgy kell

* Felolvasta a szerző a fiumei tisztviselők egyesületében f. é. március 4.-én.

alkalmaznunk, hogy a lapnak sok a rovatvezetője, sok az írója s a nagy munkában néha bizony elsiklik egy-egy rovatvezető vörös ceruzája különösen oly hibák fölött, a melyek szinte befészkelik már magukat nyelvünkbe s a hivatalos stílusban s a művelt közbeszédben is derűre-borúra használatosak. Ilyen:

I. Az *ügy-mint* használata *mind-mind* vagy *valamint-ügy* helyett.

»Franciaország a nemzeti működés minden ágában szegényedik *ügy az ipar, mint a kereskedelem, mint a pénzpiac* pang.« BH. 1899. 50. sz. 23. l.

»A hír valószínűnek tűnt föl azért is, mert *ügy a nemzeti pártban, mint a Kossuth pártban és a néppártban* többen vannak, a kik nagy nyugtalansággal nézik a titkos tárgyalások menetét.« B. H. 1899. 32. sz. 4. l.

Nem az itt a hiba, hogy ez a szerkezet teljesen megegyezik a német, olasz, francia stb. nyelvek szerkezetével, úgy hogy úgy tűnik fel, mintha szórúl szóra e nyelvek valamelyikéből volna átvéve:

sowohl die Industrie, wie der Handel,
tanto l'industria quanto il commercio,
sowohl in der National-Partei, wie in der Kossuth- und Volks-
Partei,

così nel partito nazionale come nel partito Kossuth.

Mert lehet valamely szerkezet teljesen megegyező a magyarban, németben, olaszban s azért még nem kell hibásnak lennie. Csak az a baj, hogy a magyarban az *ügy-mint* kapcsolat mindig két azonos cselekvést hasonlít össze, nem pedig névszókat, mint *ipart, kereskedelmet, nemzeti és Kossuth-pártot*; pl.

Ugy *él*, mint hal a vízben.

Ugy *szeretlek*, mint galamb a tiszta búzát.

Ugy *elverték*, mint a kétfenekű dobót.

Ugy *mentem* el innen mint kis gyermek és mint meglett ember, *úgy jöttem* meg. (Pet.)

Mint a szarvas, kit megére a vadász mord fegyvere, *úgy futok* én e párszemtől. (Kisf. S.)

Az *ügy* után tehát e kapcsolatokban igének kell következnie, nem pedig *iparnak, kereskedelemnek, nemzeti és Kossuth-pártnak*.

Jó, jó, -- így szól magában tisztelt hallgatóim némelyike, --
de ha nem szabad azt mondanunk, hogy

úgy az ipar, *mint* a kereskedelem,
úgy a nemzeti, *mint* a Kossuth-párt

s nem szabad azt írunk a hivatalos aktákba, hogy

úgy a tárház, *mint* a bérbeadandók,

s nem ~~szabad~~ azt írunk, hogy

úgy a bélyegdíj, ~~mint~~ a kihágási illeték behajtatott:

hát akkor hogy írjunk? mert ~~valahogy~~ csak ki kell fejezni a gondolatot? — Könnyű a nyelvészeknek »nyelvelniök«, de mi a hivatalos munka közben nem érünk rá ily aprólékos dolgokkal bibelődni s mégis csak szegénységre vall, a magyar nyelv szegénységére, ha még csak a *so-wie* kapcsolatot sem lehet *úgy* -- *mint*-tel kifejezni.

Engedjék meg, hogy ez ellenvetések mindegyikére sorban megfeleljek: 1. A nyelvésznek nem oly könnyű »nyelvelnie«, mint némelyek mondják, mert munka nélkül senki sem jut a nyelv törvényeinek tudatára. 2. A helyes magyarság nem aprólékos dolog. »Nyelvében él a nemzet!« Nemzeti létünk, önállásunk függ attól, vajon Európa idegen nyelvcsoportjai között meg tudjuk-e épen őrizni nyelvünket, 3. Nagyon téves az a felfogás, hogy a magyar nyelv szegény. Mi vagyunk szegények, nem a nyelv. Mi, kik nem ismerjük nyelvünk gazdag kincsházát, nem ismerjük szerkezetét, nem ismerjük kifejezésbeli finom árnyalatait. Mindig bosszankodom, valahányszor Zrínyi Miklós »Szigeti veszedelme« előszavának jól ismert helye szemem elé kerül. Lám, sem Aranyinak, sem Petőfinak, sem Jókainak, de még csak Gyöngyösinak sem volt soha sem szük, sem fogyatékos a nyelvünk; s az is bizonyos, hogy míg a tüzetes magyar nyelvtan 7 mozzanatos és 27 gyakorító igeképzőt sorol fel, addig az olasz nyelv, melyet Zrínyink jól ismert s melyet méltán tartott gazdag nyelvnek, alig-alig tudja imitt-amott a cselekvés gyakori vagy mozzanatos voltát az igén kifejezni. Az is bizonyos, hogy az olasz nyelvnek ez a mondata:

Io sono stato *da* Pietro, magyarul így van: Péternél voltam
Io vado *da* Pietro » » »: Péterhez megyek
Io vengo *da* Pietro » » »: Pétertől jövök.

Az olasz *da Pietro* alaknak tehát a magyarban hol *Péternél*, hol *Péterhez*, hol meg *Pétértől* felel meg. Melyik itt a szegényebb a két nyelv között? Továbbá még az is köztudomású, hogy a román és germán nyelvek egy igeragozásának a magyarban kettő felel meg; hogy az olasz *guardia* szónak a magyarban *őr* meg *őrség* a jelentése; hogy az olasz *domandare* a magyarban *kér meg* *kérdez*, s hogy ugyancsak nevetséges volna nyelvünkben, ha valaki a *kérést* a *kérdezéssel* összetévesztené. Ez, tisztelt hallgatóim, egyáltalán nem *vall* szegénységre.

Viszont az is igaz, hogy a magyarnak nincs *Bruder*-je meg *Schwester*-je, *fratello*-ja meg *sorella*-ja. Ha ezeket a fogalmakat ki akarjuk fejezni, összetételhez kell folyamodnunk s úgy kell mondanunk, hogy *fiútestvér* meg *leánytestvér*. (A *fivér* meg *nővér* tudvalevőleg mesterséges alkotások.) De vajon csakugyan oly nagy szükségünk van nekünk a *Bruder*-re és *Schwester*-re? Hát nincs nekünk *testvér*-ünk, *bátyá*-nk, *öcsé*-nk, *néné*-nk, *húg*-unk? Avagy miért nem töri magát a német, francia, olasz, angol, hogy a mi testvérünk, bátyánk, öcsénk, nénénk, húgunk mintájára szintén külön szóval fejezze ki ezeket a fogalmakat?

Ugy-e bár, nincs szükségük reá. Minden nyelv megél a maga eszközeivel. Minden nyelv elég gazdag arra, hogy gondolatait a maga módja szerint tökéletesen kifejezhesse és minden nyelv szegény, ha arról van szó, hogy valamely idegen nyelv kifejezéseit szóról-szóra szolgai fordításban fejezze ki. Az emberi gondolkodás egy, de a nyelvek nem fedezik egymást.

Ha tehát a főntebb kifogásolt mondatokat magyarán akarjuk kifejezni, le kell mondanunk a *sowohl*—*wie*-nek szolgai fordításáról s meg kell néznünk, hogyan szokta a magyar az ilyen egybevetést kifejezni.

Tudnunk kell, hogy midőn az ipar, a kereskedelem és a pénzpiac pangásáról, vagy a nemzeti-, a Kossuth- és a néppárt nyugtalanságáról van szó, nem a cselekvés módját, hanem magukat a névszókat kívánjuk egybevetni; ily esetekben a magyar a *valamint*-*úgy* kötőszókat használja; pl.

Valamint ő könyörületes *vala* az esedezőkhöz, *úgy* bizonyára *isten* is könyörületes *vala* az ő lelkéhez.

E mondatban *ő* és *isten* a kiemelt tagok; ezek következnek tehát a kötőszók után, vagyis ezeknek kell az ige (állítmány) előtt állaniok.

Valamint a szélvészről hányatott *hajó* másképp meg nem áll, ha csak a fenékre bocsátott horgony fenn nem tartja, *úgy* az indulatok habozásai közt hányatott *elmét* az észnek kell tartóztatnia, bogy azoktól el ne ragadtassék. (Thász-Barbarits, Magy. Nyelvt. XXIX. kiad. 216. l.)

E mondatban a *hajó* és az *elme*, tehát két főnév az egybevetés tárgya; látjuk, hogy itt is a *valamint*—*úgy* szolgál az összehasonlítás céljaira.

De nyelvünknek nemcsak egy, hanem többféle eszköze is van, hogy azokat a híres *sowohl*—*wie*-féle fogalmakat szabatosan és jól fejezze ki; pl.

a miatt *mind* az ő szüzessége, *mind* Krisztusnak istensége ördögtől elenyésztetnék. (TihC. 173. Simonyi: Magy. Köztárs. 1 : 102.)

mind előtte, *mind* utána sem madár, sem emberi elme annyira nem röpült, mint Shakespeare (Pet. Vegy. m. III. 177. Sim. m. f.)

mind az orvos, *mind* én is attól rettegek. (Kaz. Bácsm. 148. — Sim. m. f.)

Mai újságíróink e kapcsolatokat bizonyára így szerkesztették volna meg: *úgy* az ő szüzessége, *mint* Krisztusnak istensége; *úgy* előtte, *mint* utána; *úgy* az orvos, *mint* én. Ellenben gondos magyar íróink, akár a régiek, akár az újabbak, nagyon jól megvoltak a *mind*—*mind*-del s így hasonlító mondat helyett kapcsolt mondatban fejezték ki a gondolatot.

A fentebb kifogásolt mondatot tehát helyesebben, magyarán így kell mondanunk:

valamint az ipar, *úgy* a kereskedelem s a pénzpiac is pang; vagy pedig mondhatom:

mind az ipar, *mind* a kereskedelem, *mind* a pénzpiac pang; vagy a *mind* kötőszó elhagyásával így is mondhatnók:

az ipar, a kereskedelem s a pénzpiac *eggyaránt* pang.

A másik mondatot magyarán így kell mondanunk:

valamint a nemzeti pártban, *úgy* a Kossuth- és a néppártban is többen vannak

vagy pedig:

mind a nemzeti, *mind* a Kossuth- és a néppártban is többen vannak

vagy a *mind* kötőszó elhagyásával:

a nemzeti pártban, a Kossuth- és a néppártban *eggyaránt* vannak ...

Szóval ki tudjuk fejezni háromféleképp is, jól, helyesen, magyarul; csak úgy ne tessék mondani, ahogy a németből szolgailag fordító újságíróink szokták írni.

KÖRÖSI SÁNDOR.

AZ IGEKÖTŐK HIBÁS SZÓRENDJE.

Az igekötőt egy idő óta szóban és írásban is az igéje után teszik, mikor nem is kellene. Tehát azt mondják pld. *felel meg*, mikor úgy kellene mondani, hogy: *megfelel*. Ez a hibás gyakorlat úgy okoskodik, hogy, mikor valamely szóra különös súlyt vetünk, az állítmány-ige ez után, az igekötője meg (vagy egy igekötős igenév) az állítmány-ige után helyezkedik el. Helyes. Pl. A kérdést *ez* fejtí meg; és: A kérdés *így* lesz megfejtve. Csakhogy nem kell lépten-nyomon különös nyomatékú szót sajdítani; mert hiszen amint a mondatban az egyes mondatdarabokat egymás mellé rakosgatjuk, mindegyikre jár egy-egy kis hangsúly; ezt azonban nem szabad a különös nyomatékkal összetéveszteni. Pl. Ezt a mondatot: *Ez a javaslat a mi viszonyainknak legjobban megfelel* — a hibázók így mondanák: *Ez a javaslat a mi viszonyainknak legjobban felel meg*. Ugy gondolják u. i., hogy a *legjobban* szóra különös nyomaték jár; pedig nem így van. Ennek a *legjobban* szónak, ha felső fok is, oly különös nyomaték nem jár, hogy miatta az ige melléje törekedjék, igekötőjét meg maga mögé vesse.

A kérdés tehát az, hogy kétes esetekben mi az irányadó a különös nyomatékra nézve? Felelet: A *csak (egyedül, csupán)* meg az *épen* szók az irányadók; ha ezek közül valamelyik oda illik a nyomatékosnak kínákozó szó elé, akkor ez bizonyosan különös nyomatékú. Pl. Ez a mi viszonyainknak most megfelel, a különös nyomatékot más-más mondatrészre vetvén benne, lesz: (csak) *ez* felel meg most a mi viszonyainknak. Ez (csak) *a mi viszonyainknak* felel meg most. Ez a mi viszonyainknak (csak) *most* felel meg. E példákból kiérzik az is, hogy a különös nyomatékú szó mit akar jelenteni: azt, hogy az általa jelzett eseten kívül más fenn nem forog. Pld. *Ez* felel meg a mi viszonyainknak (és nem más). Ez a *mi viszonyainknak* felel meg (és nem másokénak). Ez csak *most* felel meg a mi viszonyainknak (és más körülmények közt nem) sat.

Igy hát az az előbbi mondat: *Ez a mi viszonyainknak legjobban megfelel* — nem helyes úgy, hogy: *legjobban felel meg*; — mert, mihelyt *legjobban* megfelel, akkor már magától megfelel *jobban* is, meg *jól* is, szóval máshogyan is. Nem mondhatjuk: *legjobban felel meg és nem másképpen*. — Így tévednek sokszor az időhatározókkal is, kivált ha már vagy *még* van előttük.

Azt mondják pld. hogy: *Ezt még (vagy már) tavaly határoztuk el*, e. h. *elhatároztuk*. Tévednek — mondom, — mert ebben a mondatban a *tavaly* szóra nem jár különös nyomaték; mutatja az, hogy el is maradhat: *Ezt már elhatároztuk*.

Tehát: Ne alkalmazzuk minden szíre-szóra a különös nyomatékok! Ha valamelyik mondatdarab kétesnek látszik előttünk, kínáljuk meg a *csak (egyedül, csupán)* vagy az *épen* szókkal; azután gondoljuk oda a mondat folytatásául, hogy, amit a különös nyomatékú szó jelent, azonkívül minden más eset ki van zárva. Pl. *Ez felel meg (és nem más)*. *Ezt neked* mondom el (és nem másnak). *En öt órákor* jöttem el (és nem előbb v. utóbb). *Es így* romlott el (amint mondtam, s nem másképpen). Ha az említett szócskák valamelyike a mondat értelményébe s így a gyanús szó elé oda illik, vagy szinte oda kívánczik, akkor ezen a szón különös nyomaték lesz s az állítmány-ige utána sorakozik, igeikötőjét pedig hátraveti.*

(Ujvidék.)

MOLNÁR JÁNOS.

EGY RÉGI NYELVEMLÉKÜNK.

A csíksomlyói ferenc-rendiek ősi székhely kolostorának könyvtárában a többi között nagy gonddal őriznek egy igen kis nyolcad-rétű könyvecskét, mely a maga nemében egyetlen ismert példány, s amely nemcsak irodalomtörténeti, de nyelvészeti szempontból is megérdemli a figyelmet. Mivel pedig ez a könyv a legrégebb magyar nyomtatványok egyike, jónak látom, néhány mutatványt közölni belőle.**

A könyvecskét ugyanis 1537-ben nyomtatták Velencében. A címlapja latinul van: *Annotationes in regulam divi augustini Episcopi, hungarico sermone luculentissime donatam, in gratiam fratrum eremitatū ordinis Santi Pauli primi eremite.*

Amint ebből láthatjuk, a nemzetünk művelődéstörténetében oly nagy szerepet játszott pálosoknak rendszabályait adja elő a könyv, még pedig szakaszonként felváltva előbb latin, az után pedig, a latinul nem tudó testvérek kedvéért, magyar nyelven — ily formán:

— Ante omnia, fratres charissimi, diligatur deus: deinde proximus. Quia ista duo praecepta sunt principaliter nobis data.

* Ebben a kis cikkben az az érdekes, hogy szerzője úgy látszik Kicska Emil szőrendi értekezéseinek ismerete nélkül, önállóan rájött a kirekesztő és összefoglaló szőrend közti különbségre. A SZERK.

** Bővebben ismertette Dézsi Lajos az Akadémiában, I. Akad. Értesítő 1898. 168. l. — E nyelvelmének alkalmasint legérdekesebb szava az a *visszadagosság*, melyet már a TMNy. 1:527. l. idéztem az -adag végű régi képzések között. S. Zs.

Zerelmes atiamfiaii mindeneknek elejte zerettessek isten, annak-utana barátunk. Mert eket [e két] parancholatok vannak fekeppē nekeunk adatuan.

Mivel nekünk ez alkalommal csak a magyar szöveg érdekes, a latin szakaszokat mellőzöm s mutatóul néhány szakasznak csakis magyar sorait közlöm:

Ezek azért kiket parancholunk, hogh meg tartchatok monostorba helhezttettek. Elezteb, amyiertis egyeue uattok gyelekezuen, hogh egh akarattal lakiatok istēnek hazaba, es legiē nektek egh lelketek vr istenbe.

Sevt meeg azokis, kikvalamit birnak vala világiba mikoron bee ieuendnek a monostorba, eremesth akariak azt kezenssegesse leñi. Akiknek pedig kiuielsemvolt, ne keresseek azookat a monostorba kiket kiuel sem birhattanak. De azért ev giarlossagoknak a mi zuvkseeg leend meg adatassek, meeg ha olii zegeniiek voltakunais mikor világiba laktak, hog, chiik napi zvkségeket sem lelheteekevlna megh.

De maga azért ne alechak bodognak lenni ebbel magokat, miert hog talaltanak eledelt, ees fedezetet: meliet kiivel nē lelhettenek vona, felse emeliek niaikokat miert azokhoz tarsol kottatnak, kikhez kiuel voltakba nē mernek vala ia rulnies, de fel emelue legē ev ziuiek istenhez: es feldi hetsagokat ne keressenek, hog ne kezdesse-nek monostorok agazdagoknak haznalatossak lenni, nē azegeneknek, ha a gazdagok ot magokat meg alazzak: es a zegenek fel fualkodnak.

Tii testeteket enyheychetek beiitekel, etelnek es italnak zenuedesseuel, menere tehetsegtek engedi.

Engedie az vr isten hogi megtarchatok mind ez eket olii mint lelki zepsegnek zereteuii: es christosnak io zagauai: tii io niaiasagtoebol illatozok: nem mint o teruen alat valo zolgak: de mint malazt alat lakoza zabadosok.

E szemelvényekből is kitűnik, hogy a fordító nagyon ragaszkodott a latin szöveghez, s iparkodott arra, hogy az akkori kor szokása szerint, lehetőleg ne értelmet, hanem szót fordítson. Mindazonáltal így is találunk ebben a kevés mutatóban is sok nyelvészeti érdekességet.

Az itt közölt szakaszokban az érdekesebb nyelvi jelenségek a következők:

A legtöbb helyen az *ö, ő* hangzót *ē, é*-vel cseréli fel: *ieuend-nek* = jövendnek; *kezenssēgesse* = közönségessé; *feldi* = földi; *beiitekel* = bőjtökkal; *kiuel* = kívül; *ebbel* = ebből stb.

Kétszer fordul elő a *vīlagiba* alak — *vīlāgba* helyett;

elezteb = előbb, elébb;

bodog — még ma is, különösen Csíkban hallható: *bódogságos* szent szűz! *elbódogodott* = meggazdagodott;

fedezet = ruházat;

felse emeliek niaikokat miert azokhoz *tarsolkottatnak* = társul soroztattak;

hetsagokat = hiúságokat. [L. NySz. *hějšág, hitság, hětság*. — A szerk.]

enyhēychetek = enyhítsétek. A csíki székelyek mai nap is igen gyakran használják az efféle alakokat: *kerejsétek, szerejsétek, vezejsétek* ki a lovakat. Azonban az *ít* képzőjű igék közül a csíkiak sem hangoztatnak így egyet sem.

Menere = mennyire.

Érdekes végül ez: hagi megtarchatok mind ez eket olí (= úgy), mint lelki zepsegnek zereteui. PAÁL SÁNDOR.

FEGYVERNEK.

Ballagi Aladár a Nyelvtörténeti Szótár legnagyobb tévedései között említi azt is, hogy a *fegyvernek* szót, amely szerinte egyszerű helynév, a szerkesztők, *machaeropoles, machaeropoeus; waffenschmied, schwertfeger* szókkal magyarázzák, tehát *Fegyvernek* község nevéből foglalkozásnevet, *kardcsiszárt* csináltak.

Nem voltam jelen a bírálat azon részének fölolvadásán, amely a *fegyvernek* szóval is foglalkozott s nem ismerem a bírálónak bizonyító adatait; a kifogást csupán a lapokban közzétett bűnlajstrom alapján teszem szóvá, mert megérdemli, hogy kissé bővebben foglalkozzunk vele.

A NySzótár a fentebbi értelmezés előtt, amely a szerkesztőtől való, a Molnár Albertben található magyarázatot némi kételkedéssel közli: »*machaeropolis* [így] MA.« A szerkesztői értelmezés egyik szava, *machaeropoles* alapján azt sejtjük, hogy a MA.-beli *Machaeropolis*-t valami tévedésnek, a *machaeropoles* elferdítésének vagy talán csak kétséges változatának tekintik a szerkesztők; ez utóbbi ugyanis görög szó: *μαχαροπώλης* és tulajdonkép késárúst, fegyverárúst jelent. Ennek latinósított alakja csak *machaeropola* vagy *machaeropoles* lehet.

Ámde MA. első három kiadásának magyar-latin részében a *fegyvernek* szó következetesen ezzel van magyarázva: *Machaeropolis*.

A 4-ik kiadásban (1708.) amelyet már egy német ember, Beer János Kristóf adott sajtó alá és látott el német értelmezéssel, ezt olvassuk: »*Fegyvernek: Machaeropola, Schwerdtfeger*«. (A latin-magyar részben nincs nyoma, a *machaeropoeus* alatt sem, a *fegyvernek* szónak.)

Világos, hogy a latin szó alakjának ez a módosítása (*machaeropola*) és a kétségtelenül foglalkozást, kardcsiszárt jelentő német *schwertfeger* vezette Simonyit arra, hogy MA. *Machaeropolis*-ában kételkedjék s a *fegyvernek* szót akként magyarázza, ahogyan fentebb idéztük volt. Simonyi csak azt tette újra, amit Beer is megcselekedett, aki a nem létező, előtte legalább ismeretlen *machaeropolis* helyett a hozzá leghasonlóbbat *machaero-*

pola-t iktatta s ezt azután németre fordította. A NySzótárban levő értelmezés tehát nyilván MA. 4-ik kiadásán alapszik*.

Amde MA. nem ok nélkül írt három kiadáson át következősen *Machaeropolis*-t; Ballaginak e részben igaza van, e latin szó városnév akar lenni, a *Fegyvernek* helynév fordítása, aminőt MA.-ben másutt is találunk; pl. *Kézsmárk: Tyropolis; Kecskemét: Aegopolis* (a 4-ik kiadás német fordításában *Ziegenstadt*.) Mindakét latin helynév voltaképen görög fordítás. *Tyropolis* tulajdonkép a. m. 'sajt-város' (τυρός sajt, tűró), minthogy *Kézsmárk* (régiesen *Kesmarkt, Kesemark*) voltaképen sajtpiacot jelent, aminthogy latin oklevelekben csakugyan így hívják e várost: *Forum Caseorum* (l. Csánki Dezső: Magyarország. történelmi földrajza I. 251). *Aegopolis*-nak, Kecskemét nevének előrése a kecskét jelentő *αἴς* (*aîs*) görög szóból van véve; *Tragopolis*-nak is hívták (pl. 1644: »Revertendo ex Germania, obiit Tragopoli«, l. Irodalomtört. Közlem. VIII. 463), a görög *τράγος*-ból (kecskebak.)

Ez utóbbi fordítás *Aegopolis, Tragopolis* egyszerűen a magyar név tudákos etimologizálásából indul ki; a *Fegyvernek* helynévnek *Machaeropolis*-szal (tkp. fegyver-város) való fordítására azonban valami alapja is lehetett Molnár Albertnek.

Ma ugyan a Jász-Nagy-Kún-Szolnok-megyei nagyközséget kivéve csak falvak a *Fegyvernek* nevű helységek, de régente valamelyikük még város lehetett. Csánki Dezső a jásznagykunm. (azelőtt hevesmegyei) Fegyvernekről meg is jegyzi, hogy a Hunyadiak korában bizonyára *oppidum* volt (id. m. I. 54.).

E történeti adat megmagyarázza, miért fordította MA. a *Fegyvernek* helynevet a *polis* (πόλις) város szóval.

Azonban bár MA.-nak erről úgy látszik már nincsen tudomása, a *fegyvernők* szónak valamikor köznévi értelemmel is járatosnak kellett lennie a régieknél. A meglehetősen gyakori *Fegyvernek* helységek ugyanis valószínűleg onnan kapták nevüket, hogy a királyi fegyvernökök eltartására voltak rendelve, épűgy mint *Tárnok, Solymár, Igric* vagy *Igrici* a tárnokok, solymárok, igricek tartására. Ezt állapítsák meg a történettudósok. En csak figyelmeztetni akarom őket egy fontos oklevéli adatra, amelyet Szamota a Balassa-család levéltárának egy 1266-i okleveléből jegyzett ki és így hangzik: »In quadam terra Olwar vocata sita in comitatu Neugradiensi prope aquam Ipul que erat *armigerorum* nostrorum wigariter *Fegwernuk* [olv. fegyvernök] vocatorum.« (Ez adat megvan Wenzel Árpádkori Új Okmánytárának III. k. 133. lapján is.)

Ez a fontos adat azt bizonyítja, hogy igen is volt őseinknek egy *fegyvernők, fegyvernök* közszavuk is, amely armigert, fegyverhordozót jelentett (v. ö. CzF., akik azonban adatot nem idéznek reá) s nyomait a ma is meglevő *Fegyvernek* nevű helységek őrzik.

* Ha azon alapulna, akkor azt idéztem volna. Mink a MA. szótárának rendesen 2. kiadását használtuk. S. Zs.

A *fegyvernék* szó tehát nem csupán helynév, mint MA. három első kiadása mondja, s a régi magyar nyelv szótárában „armiger” jelentéssel továbbra is helyet kell foglalnia. ZOLNAI GYULA.

IRODALOM.

Molnár Albert naplója.

Szenczi Molnár Albert naplója, levelezése és irományai. A M. T. Akadémia irodalomtörténeti bizottsága megbízásából jegyzetekkel ellátva kiadta: Dézsi Lajos. (Hasonmással.) Budapest, M. T. Akadémia. 1898. Ára 4 frt 50 kr.

Szenczi Molnár Albert életrajzának megírása közben Dézsi Lajos összegyűjtötte a Molnártól eredő vagy reá vonatkozó összes levelezéseket és irományokat, s most naplójával együtt kiadta, hogy ez érdekes iratok mindenki számára könnyen hozzáférhetők s felhasználhatók legyenek. S hogy életrajzi szempontból teljes forrásgyűjteményt nyújtson, a naplóhoz csatolt jegyzetekben összeállította Molnár műveinek előszavából és az ajánlásokból mindazokat a részleteket, melyek akár életrajzi, akár irodalomtörténeti szempontból fontosak. Igaz, hogy így e gyűjtemény első sorban irodalom- és művelődéstörténeti fontosságú, habár a kiváló szótáríró élete a magyar nyelv munkásait is kell, hogy érdekelje. De Dézsi oly gondnal és körültekintéssel adta ki ez iratokat, hogy gyűjteményének a nyelvész is nagy hasznát veheti. Molnár Albertet rokonai és földieai gyakran keresték fel magyar levelekkel, melyek érdekes emlékei e kor nyelvének. Ilyen levél körülbelül 30 van e kötetben; a legtöbbet Asztalos András nagyszombati polgár, s Molnár Albert bátyja, Benedek, írta. Dézsi nem elégedett meg e levelek pusztá közlésével, hanem nyelvi szempontból fel is dolgozta őket, összeállítva a szómutatóban minden szót, kifejezést és nyelvtani alakot, mely bármi tekintetben figyelemre méltó: akár alakja, akár jelentése tér el a szokottól. S nem kimélve sem a fáradságot, sem a helyet, a legapróbb részleteket, sőt még a helyesírás eltéréseit is figyelembe veszi s jegyzékébe iktatja.

A levelekben is találunk egy-egy érdekes adatra. Így pl. Asztalos András 1609 szept. 10-én írt levelében értesíti Molnárt, hogy nem küldhette el neki a kért biblia-fordítást. »Az Novum Testamentumot, kit az bódog emlékezetű Tomas Félegyházi az görögből transferált volt nagy szép módjával és ékes magyar szókkal, mostan ismét kinyomtatták Debrecenben és szép explicatiókkal megőregbitette Hodászi Lukács uram, főpredikátor Debrecenben, de még nem érkezett hozzánk, hogy küldhettem volna egy exemplárt Kegyelmednek. Az Kegyelmed bátyyáét elhoztam vala, de oly igen mód nélkül való, minthogy *igen rigi*

translatio is Zalai magyar szókkal, hogy az alföldi magyarok előtt olvasnák, ugyan megnevetnék az igéknek neveit és én nem ítélem méltónak felküldeni Kegyelmednek.» (322. l.) Ime egy érdekes nyilatkozat XVII. század elejéről, mely bizonyosan még öntudatlanul az irodalmi nyelv egységét sürgeti s korlátozni szeretné az írókat nyelvjárásuk szavainak használatában. Ez a zalai szókkal telt biblia-fordítás, Bod Péter szerint az Erdősi Sylvester Jánosé. »Coniicio hanc versionem Novi Testamenti fuisse Joh. Sylvester Kolosvari in Ujsziget an. 1541. typis expressam, quae Hungarismum comitatus Szala potuerit redolere.« Csakhogy Erdősi biblia fordításán semmi nyoma sincs a zalai nyelvjárásnak, ő maga Szatmárvármegyében született s nyelvén meg is látszik a felsőtiszai nyelvjárás, minden jellemző sajátosságával. Maga Bod Péter is később Magyar Athenásában Huszár Dávid Palatina katekézisééről mondja, hogy »panaszkodtak az ellen, hogy Szalavármegyei magyarsággal volna fordítva.«

Asztalos ebben a levelében határozottan biblia-fordításról beszél, tehát nem gondolhatott Huszár Dávid katekézisére, úgy hogy azt kell hinnünk, hogy itt egy eddig ismeretlen, nyomtatott bibliafordításról van szó, melynek nyelvét a levél írója már 1609-ben réginek s zalai szókkal tarkítotttnak tartja. E bibliafordítás példányai épúgy elveszhettek, mint Félegyházi fordításának új kiadása, melyről e levél szintén említést tesz.

Érdekes nyilatkozat még Polanus Amandus baseli theologiai tanáré, aki dicséri Molnárt a magyar nyelv műveléseért, s egyúttal idézi másoknak véleményét is a magyar nyelvről. »Laudo et studium tuum in exornanda lingua Ungarica, cuius illustrationem memini, cum Viennae in Austria versarer, quosdam summopere desiderare. Sed reperiabantur, qui negarent linguam illam praeceptis grammaticis tradi posse, quod sane mihi perabsurdum visum. Tu opinionem illorum erroneam facto ipso refutasti et ostendisti nullam linguam tam barbaram esse, quae leges grammaticas non admittat«.

Érdekes még Remus György levele Molnár Alberthez, (161. l.) melyben közli vele a maga nézetét a magyarok eredetéről.

BALASSA JÓZSEF.

A Mondolat és Felelet új kiadása.

Balassa József: Mondolat. Felelet a Mondolatra. (Régi Magyar Könyvtár X. és XI. füzetje; 114 és 109. lap; füzetje 50 kr. -- Franklin-t. 1898.)

A R. M. Ktár, mely gyors egymásutánban megjelenő füzeeteivel irodalomtörténeti emlékeinket hozzáférhetővé teszi az érdeklődő számára, e két kiadványával ismét nagy szolgálatot tett a szaktudománynak. Bár a Felelet a Mondolatra már régebben ki volt adva Kölcsény munkáinak negyedik kötetében, maga

a Mondolat egyike a könyvészeti ritkaságoknak, s így bizony nem minden érdeklődő forgathatta irodalmunknak ezt a leghíresebb pasquillusát. Magának a Mondolatpörnek körülményei is mindeddig bizonyos homályban voltak, adatai szétszórva, hozzáférhetetlenek. Mindezeket segít most Balassa kiadása, mely nem csak magát a két röpiratnak szövegét, hanem a rávonatkozó, később megjelent egyéb cikkeket is közli, úgymint Laczai Szabó József eddig nyomtatásban még meg nem jelent pasquillusát, a Mondolat és Felelet bírálatait az Allgemeine Literatur-Zeitung-ból (1816) s a Tudományos Gyűjteményből (1817), valamint Somogyi Gedeon Választát is (1819). En még hozzávettem volna az Irod. tört. Közl. VI. kötetében közölt Egyveleges Levelek-et is, melyek, ha nem is olyan elmések, mint a két röpirat maga, jellemzőek és hozzátartoznak a Mondolatpörhöz.

Becses Balassa kiadványában továbbá az irodalom teljes felsorolása s a mi a füzetek értékét teljessé teszi, a bevezetések, melyek magának a pörnek s a röpiratoknak keletkezését, eddig kétséges körülményeit teljesen megvilágítják. A roppant utánjárással egybegyűjtött adatok, melyek eddig legtöbbszörre Kazinczy és kortársainak levelezésében lappangtak, most már kétségtelenné teszik, hogy a Mondolat magva Szentgyörgyi József, debreceni orvostól való, a ki 1808—1809 táján írta a maga kedvteléséből a röpiratnak Mondolat című részét (19—46 l.), melyben tisztán csak Barcafalvi munkáinak és Vandza Mihály: Búsongó Ámorjának izléstelen szöficamításait gúnyolja. Ennek a kéziratnak egy másolata került Somogyi Gedeon kezébe, a ki szerzőjét nem ösmerve, Fábíán József, Márton István és Oroszy Pál támogatásával kiadta. Somogyi Gedeontól származik az említett cikken kívül minden egyéb, még a jegyzetek is, melyekből egynémelyek Fazekas Mihály segédkezését is akarták kiolvasni; ő tőle származik tehát a címkép, címlap, ajánlás, vezérszó és vezérvers, a híresztelés, a jegyzetek s az eredeti Mondolathoz fűzött 185-szónyi jegyzéknek vagy ezerre való kiegészítése.

Itt tartom érdekesnek felemlíteni, hogy a 18. lapon lévő, Csabai A. névvel jelzett vezérverset Somogyiék a Magyar Múzsából vették (1787: 440), hol egy igaz magyar 82 leoninusban fakad ki Barcafalvi nyelvrontása ellen; ebből választották ki azt a hat sort, mely a Mondolatban így kezdődik: »Szép Nyelvbóvittés: népségedelem, 's evevittés . . . stb.)*

A mondolat bevezetésének második részében Balassa érdekesen rajzolja a röpirat hatását, az orthologusok kárörvendő diadalát, a neologusok boszankodását, Kazinczy nyugodt mérsékletét, miután első haragja lecsillapodott. Mindezeket legtöbbszörre egykorúak nyilatkozataiból, levélidézetekből láthatjuk, úgy, hogy teljesen beléhelyezkedhetünk abba a korba, a személyek gondolkodásába.

*) Ez a Magyar Múza versének következő hat sora (a Mondolat sorrendje szerint): 31, 44, 37, 42, 33, 32.

A Felelet bevezetése egyenes folytatása a Mondoltnak. A pasquillus megjelenése után Kazinczy hívei rögtön feleletre készülnek, buzdítják egymást, s minthogy a mester maga méltóságán alól valónak tartja, Szemere Pál és Kölcsény írják meg Pécelen a Feleletet. Balassa itt is tisztázza a kérdést és megállapítja, hogy az egész munkának tervezője és végrehajtója Szemere volt. Kölcsény csak segédkezett benne s így az Ellenmondolat sokkal inkább illenék Szemere, mint Kölcsény munkái közé. Kazinczy hívei közül még Rumy Károly szállal föl a Mondolat és Felelet ismertetésével az Allgemeine Literatur-Zeitungban (Halle und Leipzig 1816: 39. sz.) még pedig olyan, Kazinczy nézeteivel egyező módon, hogy Somogyi Gedeon magát Kazinczyt tartja az ismertetés szerzőjének. Kazinczyék tudtán kívül jelent meg Balla Károly ismertetése a Tud. Gyűjteményben (1817, 6.: 97.), a Feleletet azonban annyira félreérti, hogy »A búsongó Amor« című cikket Szemerének nagy mulatságára még meg is dicséri. Somogyi csak nagykesón felel a sok támadásra »A Magyar Verselés módjáról és Fordításokról« című értekezésében (1819) s ebben részint védekezik némely nékitulajdonított állítás ellen, részint klasszikus idézetekkel utasítja vissza támadóit. Somogyi válaszával aztán véget ér a nagy feltűnést és érdeklődést keltett pör; ettől kezdve félszázadra az újtók kezében marad a vezérlet minden nyelvi kérdést illetőleg.

A kiadás, természetesen, teljes hűséggel követi az eredeti helyesírást is, csak a Mondolat végén felsorolt sajtóhibák vannak magában a szövegben kijavítva. Értelmezavaró sajtóhiba csak egy fordul elő a Mondolat 16. lapjának jegyzetében: »hogy én ezzel valakinek szeme eleibe két (olv.: két) gözt akarnék csinálni«; *7W* ~~V~~andza Mihály neve pedig ugyancsak a Mondolat bevezetésében *Vandza*-nak van szedve. Emeli a kiadás érdekességét, hogy a Mondolat címképét és címlevelét az eredetinek hű másolata is mutatja.

Valóban kíváncsi, hogy a nyelvújítás többi kútfői is minél előbb napvilágot lássanak a R. M. Ktár hasznos vállalatában és olyan jeles kiadóra találjanak, mint ez a két rőpirat Balassában.

TOLNAI VILMOS.

A NYELVTÖRTÉNETI SZÓTÁRHOZ.

Posztó-szél nem latitudo panni, tuchbreite, hanem sahlband, tuchende, vagyis »a végposztó szélein végig nyúló keskeny szegély, gorombább gyapjú szálaiból. Így nevezik a posztónak, szintén gorombább szövetű s tarka színű végeit is. A szűrszabók posztószélekkel cifrázzák a szűrőket.« (V. ö. CzF.)

Szévedez nem sajtóhiba *révedez* helyett, hanem a széledez erdélyies alakjának, a szélvédezőz igének szabályszerű kopása.

Folt-szerzés nem egy szó, hanem két külön szónak rossz helyen alkalmazott kötőjellel való, hibás egybekapcsolása. Deleatur.

Beszzerkesztetés sajtóhiba PP. szótárában beférkesztetés helyett. (V. ö. C. vagy MA. bármelyik kiadásával. Deleatur.)

Széntartó nem kohlenschaufel, hanem wärmpfanne, mert a szén itt nem todte kohle, hanem pruna. V. ö. PPL. basillus alatt. A szén-tartó mai jelentése (Cista Carbonaria) először SL.-nál.

Válasz-levél mellől PPR. törlendő, mert e szó az »Errata emendanda« szerint sajtó-hiba vallás-levél helyett.

Szájbéka. Ilyen összetett szó nincs s az (egyetlen) idézetből helyesen nem is következtethető. E címszó tehát törlendő s a rávonatkozó adat, külön értelmezéssel (V. ö. MTsz.), a béka címszó alá teendő. A PP.-ből vett latin értelmezés sem helyes, mert ott az item nem a rana viridis-re, hanem magára a ranára vonatkozik. (V. ö. C.)

Halhód-tök mellől a kérdőjel bizvást törölhető, mert *halhód* (l. ezt): castor és *halhód-tök*: castoreum.

Kornéj. Rettegi György 1759—1767-ből való emlékirataiban fordul elő ez a különös szó. (Vö. Hazánk. Tört. folyóirat, kiadja Aigner L. I. 381). Valami gyümölcsnek kell lennie, miként ez a következő idézetből világosan kitűnik:

»A szőlőbeli selymes pergamenkornéj fáról, úgy a veteményes kertben levőről, hasonlóképen a nagy vackorfa tetején oltottról ettem isten engedelmeiből ezen esztendőben, mindenik igen specialis gyümölcs«.

Simonyi Zs., ki a Rettegi-féle emlékiratokat a NySz. számára feldolgozta, azt sejtí, hogy ez a *kornéj* nem egyéb, mint a német *kornelle*, *kornellkirsche*, vagyis som. (NySz. II. 367).

Ha az alaki megegyezést elég tetszetősnek találjuk is, S. Zs. föltevéséhez, a jelentésbeli nehézségek miatt, lehetetlen hozzájárulnunk. Először is a som nem olyan izletes gyümölcs, hogy azon a jó Rettegi György úgy elhálálkodhatott volna, másodszor somot nem szokás oltani, harmadszor pergamensomot nem ismer a kertészet s bizonyára a mult században sem ismert.

Mindez a nehézség egyszerre eloszlik, mihelyt föltesszük, hogy a *kornéj* íráshiba vagy hibás olvasás (ami könnyen megésetett) *körtvéj* helyett. Ismerjük mindnyájan a *pergamenkörtét* (SK.-nál is pergamina pira), ezt a keményhájú, leveshúsú körtéfajt (Ball. Telj. Szt.), melyet *pergamut*, *bergamotte*-nak is szokás nevezni; tudjuk, hogy ez igen jó, speciális egy gyümölcs, s végre hogy a nemes körtét leginkább vadkörtébe (vackorba) szokás oltani.

Végkövetkeztetésem tehát az, hogy a *kornéj* mint külön címszó törlendő s a rávonatkozó adat a körték közt a *pergamen-körtéhez* irandó s végre a *selymes*-nél az itteni különleges értelme is (vö. CzF. és MTsz.) följegyzendő. Mágócsy-Dietz Sándor egyetemi tanár úrtól

tudom, hogy »a selymes pergament« néven Erdélyben, Debrecen vidékén valószínűleg a Tiszántúl más vidékein is a császárkörtét értik, ennek érdes fajtáját *kormos*-nak nevezvén.

Nadér. E soha nem hallott, furcsa szó a NySz. II. 913. lapján PPB.-ből ekként van idézve: »Fris nadér: sector escarius, mensarius, escarius carpus; vorschneider«. Ugyanígy PP. két előbbi kiadásában is, de már PPE.-ből (az 1801-iki Eder-féle kiadásból) ki van hagyva. Kr. is átveszi PP.-ből és szintén a *fris* származékai közé sorozza. Értelme nem egyéb, mint a mai trancsirozó, s ez rávezet az eredetére. MA.-nál *carptor*, *carpus*, németül *fürschneider*-rel van értelmezve. Nyilvánvaló, hogy ezt a szót alakította át a nép-etimologia *frisnadér*-rá, és így a *fris*-t nem szabad különválasztani a *nadér*-től.

Kákics chondrilla, knorpellattich. (Ball.) Vö. Veszelszky, Csapó, Diószegi botanikaival; legbővebben szól róla Kassai, III. 88. [Uo. az idézetben *aproermekeket* h. olv. *apro gyermekeket*. A szerk.]

Kákós, a kérdőjel törlendő mellőle, mert nyilvánvaló, hogy ugyanaz, a mi PP.-nál a *kókós* (l. ezt) »kivel a gyermeket ijesztik. hogy megeszi,« s a mit ma *mumus*nak mondunk.

Nyomó-rúd nem *trudes* vagy *hypomochlium*, hiszen ezek emelő eszközök, hanem »*pertica foeni pressoria, in curru rusticano* (Kr.) vagy *druckstange, heubaum*.« (Ball.).

Ezer levelű virág? (III. 1190). E cikk itt egészen törlendő, mert ugyanez a szó, ugyanazon adat alapján, egész helyesen meg van már előbb magyarázva. (II. 600.).

Táskásodik nem *obduresco*, *hart werden*, hanem *corticem, cutem exuo, sich schälen*. Vö. SzD. 220. lapján a *szuvat* szó magyarázatával: »a fálnak felhámlott, feltáskásodott, felpattogzott, leesendő darabja«. *

NAGYSZIGETHI KÁLMÁN.

NYELVMŰVELÉS.

Nemzeti hagyomány a rácban, Kardos Albert (26 : 84) a *zsidó* és az *oláh* elsikkasztását siratván, megfélekedett a *rácról*; pedig ezt is elsinkófálták szegényt. Ha nem volna egynehány hely- és családnévünk, mely e szót őrzi, a mai nemzedék talán már csak szótár segítségével értené meg, mi az a budai *rác-fürdő*. Budapesten, ezt az egy utolsó hírmondót kivéve, nyoma sincs többé a *rácnak*. A *rác-várost* már csak török *Tabán* (hegy lába) nevén ismerjük; a *rác ucca* idestova ötven esztendő óta *szerb ucca*, és ha a régi pesti *rác pékek* faja ki nem hal, ma már alkalmasint a *szerb sütőde igaz-*

* Kérjük mindazokat, kik a NySz.-t forgatják, közölnék velünk az észrevett hibákat és hiányokat.

A SZERK.

gatók cégéreit látnók városszerte. Nem tudom, mely bölcs fej találta ki azt a hárgyúságot, hogy a *rác* ép olyan 'sértő' szó, mint a *zsúdó* meg az *oláh*. Már pedig, hogy a *rác* szinte injuria számba megy, az is bizonyítja, hogy a *Rác* összetételű torontálmegyei községek újabban mind Szerbre változtatták a nevöket: *Szerb-Szent-Péter*, *Szerb-Módos* stb. Hát *Ráckeve*ből mikor lesz *Szerbkeve*? BÁLINT KELEMEN.

Jelentős. /Ez a kifejezés az újabb kornak alkotása. Semmi adat nincs reá, hogy régebben ismerték volna nyelvünkben; de Czuczornál és Ballaginál már találkozunk vele; s a tapasztalás azt mutatja, hogy jelenleg napról-napra nagyobb tért kezd hódítani mind a tudományos, mind pedig a szépirodalomban.

Beöthy Zsolt »Emléket Szarvas Gábornak« c. felhívó szövegét azzal kezdi, hogy »a magyar nyelv művelésére Szarvas Gábornál *jelentősebb* hatással korunkban nem volt senki.« Simonyi is többször használja T. M. Nyelvtanában »*fontos, nyomós, számottevő*« értelemmel. Magam is éltem vele valamelyik cikkelyemben. Abban a hitben vagyok, hogy a *jelentős* szót nem igazi magyaros gondolkodás hozta létre, hanem a finomkodó törekvés teremtette meg a német *bedeutend* kifejezésnek miutájára. Pedig ha meggondoljuk, épen nincs reá szükségünk, mert nem egy megfelelő tősgyökeres kitételrel rendelkezünk, amelyek a *bedeutend* értelmét egészen találóan kifejezik.

RÉTHEI PRIKKEL MARIÁN.

Egy új szó. *Vendégcipő* a neve az újszülöttnek. Ez az igazi, találó, magyar elnevezése a régóta használatos tárgynak, amelyet a német *Galoschen*-nek nevez. A *kalucsni* vagy *galocsni* idegen volta bővebb bebizonyításra nem szorul, de a *sárcipő* név helytelensége is eléggé szembevető. Hiszen nem sárban járunk benne, bajos is volna, mert könnyen benragad a lábunkról. Hogy az új szó jó, a mellett bizonyít az analógia, amelynek alapján alkottam. Ha jó a *vendégoldal*, *vendéggomb*, *vendéghaj*, stb., akkor a *vendégcipő* ellen sem lehet senki-nek kifogása és nyelvünk egy *jó* szóval gazdagabb lesz.

KRASZNAI ISTVÁN.

Az idegen szók. Nagyon későn s véletlenül jutott kezemhez az Országos Hírlap 1898. aug. 31-én megjelent száma, de azt hiszem, még mindig elég korán arra nézve, hogy belássuk, mily nagy veszteség volt e lap csöndes kimulása a magyar szépirodalomra. Legékeesebben szóló bizonyítéka ennek a fönt említett számnak a tárcája, a melyből itt, a Nyelvőr közönségének mulattatása céljából, néhány szemelvénnel szolgálunk:

Dicsőség a költőnek!

»Nemzeti hagyományból nem született a béke olajága, sem a Romanowok családi *tradíciójából*, sem a cárnak egy nyers *impulzusából*.

A politikai *eszélyességet* (?) sem fogadhatjuk el magyarázatúl, amikor a *fenomenek* erkölcsi okait keressük.

Az események *evolúcióját* végigkíséri a történelem folyamán a költő lantpengetése, az ecset és a véső ihlete és sejtelmessége, a zene *szférikus* hangja. Dicsőség a költőnek, a ki meghallja a dolgok titkos szózatát és lappangó életét! A költő füle élesebb, érzése örök emberibb (!) szava zengzetesebb a *diplomataénál* és a külügy-miniszterekénél.

Azt mondtuk, hogy a béke eszméje is a *filozófiai* gondolkodás és az irodalom melegágyából keletkezett. Miként ment tehát végbe és hol kezdődik az a fejlődési *processzus*.

Ez a fordulat akkor állott be, amikor a bölcselmi gondolkodás végkép lerázta magáról a középkor utolsó maradványait, a *pietizmust* és *obszurantizmust*, amely a katonai szellemnek mindenkor biztos támasza volt. Schopenhauer volt az utolsó nagy gondolkozó, akinek lelkében *atheista* szólamai dacára még bennrekedt egy jókora adag leplezett babonás hit, *metafizikai* szükséglet és *spiritizmus*. Épen annyi, amennyire az isten nevében hadviselő *Caesaroknak* szükségük van.

A Schopenhauer befolyása alatt állott — saját vallomásai szerint — Wagner Richard, aki a *pietisztikus Rittertumnak* és *militarizmusnak* mérhetetlen szolgálatokat tett.

Nietzsche lázas gyönyörrel gondol egy olyan világra, amelyben csupa *Übermensch* (!) fog sétálni az utcákban, mint tesszük Moltke vagy Dewey *admirális*. A gyöngébb hadd pusztuljon: mert az egyén az semmi, a nem a lényeges. Vajjon eljut-e most Nietzschehez a jenai *tébolydába* (?) a hire annak a cári ukáznak, amelybe legnagyobb ellenlábasának, Tolstojnak a diadala van foglalva?!

A Comte és Herbert Spencer *altruisztikus* bölcsészetre volt szükség, hogy az emberek az akarat és a nagyobb erő nevében feldulják egymás békéjét. Egyedül az *altruisztikus* bölcsészlet érlelhette meg a lefegyverkezés gondolatát.

Az emberélettel játszó *kalandorság*, a hódítási viszketeg nem lelkesít senkit és irtózáttal fordul el tőle a költő. A kubai háborúnak, amelyet a kapzsi *pietizmus* és a *korruptzió* által megmetyélezett Spanyolország *provokált*, ennek a háborúnak nem voltak dalnokai.

Szóval: a költők kijózanultak a harci zaj és a harci énekek *deliriumából*. A *poézisből* lassankint kezdett kiveszni az a »közjogi« vonás, amelyről nagylémjű íróársam, Papp Dániel okosan jegyzi meg, hogy nélküle bizonyos fiatal országokban *nem lehet még kávét főzni sem* (!) Egy csodálatos *metamorfozis* állott be az irodalomban: itt is, ott is tánadtak mint *meteorok* új költők új hangokkal, új világnézlettel.

De talán elég is lesz! Biz ezek épen nem új hangok, sem nem új virágok a magyar hirlapirodalom ékes kertjében, de ilyen szép csokorba összekötve még itt is ritkán található. Váloban nem csoda, hogy a mi jó Madarász bátyánk már országgyűlési határozatot is

sürgetett az ilyen dudvák kiirtása céljából. De azon sincs mit csodálkoznunk, hogy az ilyen olvasmányok miatt az említett lap épen nem lett országos keletűvé s olvasóinak száma annyira leolvadt, hogy ő maga aztán kénytelen volt egy másik napilapba beleolvadni. Egyébiránt de mortuis nil, nisi verum!

BARTHA JÓZSEF.

MAGYARÁZATOK. HELYREIGAZÍTÁSOK.

Orvos és javas. A Kalevala tudvalevőleg a finn ősvallás sok hagyományát foglalja magában. Mikor *Castrén* a finn mitológia terén úttörő munkáját közzétette, nálunk is gyökeret vert az a meggyőződés s ennek Csengery A. adott legnyomósabban hangot, hogy ősvallásunk a samanizmus volt, ugyanaz a bűvölő-bájló vallás, melyet a Kalevala tükröz, ha nem tekintjük a belevegyült újabb hatásokat. A Kalevala tartalmának főrészét a pogány-keresztény világszemlélet ezen összekeveredéséből fakadt mindenféle *ráolvasók* teszik; és csodálatos, hogy épp ezekben található a legfeltűnőbb egyezéseket a magyar hagyománnyal. A Kalevalában sokszor emlegetett *jumaliset* (szó szerint = istenes) ugyanazt jelenti, mint a magyar *javasok* neve; úgy hogy az egyiket a másik nélkül meg sem érthetnők. Maga a f. *juma-la* (isten) = magy. *java-s* (tkp. = gazdag, szerencsés); mind a kettő egy indo-iráni isten-jelzőnek (*bhagas* = gazdag) fordításából eredt. A javasnak egy másik finn elnevezése: *arpo-ja* (*arboja*) a töre nézve ugyanaz, mint a magyar *orvo-s*; ered. jelentését a székely *urus* = varázsló, ígész őrizte meg. Az *orvos* töve, *orv* = f. *arpa* (*arba*) azt az eredetileg gyűrűalakú eszközt jelenti, mellyel a bűvölés történt; vele azonos a magashangú *örv*, s innen »*valaminek örvével v. örve alatt*« tkp. azt teszi, hogy valaminek jósjegye alatt. Az *örvül*, *oroz*, *űrügy* (*örv-ügy*) mind erre a »jósjegy, titkos jegy« jelentésű alapszóra mennek vissza és a bűbájlásnak ős ural-altaji módjával függnek össze, melyet azonban részemről mind a finneknél, mind nálunk kölcsönnek tartok abból a korból, mikor ők is, őseink is Ázsiában az indiai ősműveltség hatása alá kerültek. Az egész samanizmus — éppen az *orvos*, *örv* stb. alapján következtetve — a *kigyókultusban* gyökerezett, ennek eredeti hazáját pedig csak Indiában kereshetjük, honnét az a gyakori érintkezés révén Egyiptomba is átment. Az *orv*, *örv* mind a magyarban, mind a finnben (*arpa*) egyenesen a *kigyó* képe volt és mint ilyen vált a bűvölés-bájlás rítusának főelemévé.*

Mint az *orvos* eredeti »varázsló, bűvölő« jelentését a székely *urus* tartotta fenn, úgy a székely hagyomány őrizte meg a régi bűbájosság egy másik fontos terminus technicusát is egy ráolvasóban,

* L. ezt jobban kifejtve »Kalevalai tanulmányok, vonatkozással a magyar ősvallásra« c. értekezésemben. (Sajtó alatt.)

melyet *Fülöp Áron* barátomtól jegyeztem föl. Ebben a »kelés elleni« ígészésben az van mondva:

»Hova mész te fene szent Antal
Hobbal, hobbólyaggal,
Hetvenhét *eredetekkel*?«

A Kalevala is, valahányszor egy betegség orvoslásáról — ígészéről — van szó, a baj eredetéből indul ki, s ennek nyitja abban rejlik, hogy a baj eredetének felismerése — régi tapasztalat szerint, melynek érvénye ma sem szűnt meg — az első lépés a baj legyőzésére. A Kalevala szerint Väjnämöjnen, aki az »*eredetek* mély igéit« ösmeri, — mint egy régi ráolvasás szerint szűz Mária — a legnagyobb bűbájos.
(Erdélyi Múzeum 16:77.)

VIKÁR BÉLA.

Kokonya. Mindenekelőtt tudnivaló, hogy ez a szó nem a 'húsvéti szentelt eledel' jelentésű *kokonya*, *kokkonya* (Nyr. 7:247), *kókonya*, *kákonnya*, *kokannya* (NySz.). CzF. emezt a szót így hüvelyezi: »Minthogy ezek« (a húsvéti szentelt eledelek) »között úgy szólván lényeges dolog a húsvéti piros tojás, s gyermeknyelven *kokó* v. *kukó*, az Őrségben pedig általában is *kuku* (Vass József szerint) tojást jelent: innen valószínű, hogy ettől, mint legjelesebb résztől vette nevét az egész.« Ma már nem is kell az embernek tudósnak lennie, hogy a *kokonya* eredetét legott meglelje az olasz *cuccagna* szóban, mely bizonynyal a latin *coquere* származéka, és valamikor 'kalácsot' jelentett. Ma *cuccagna* az az eleség, melyet népies multságokon a mászók jutalmául az árboc tetejére tűznek. *Paese di Cuccagna*, *la Cuccagna*: 'János pap országa', ahol a házak kalácsból épültek, seregestül röpköd a sült galamb stb. Dehát ennek a fejtegetését az avatottakra bízom. Én itt arról a másik *kokonya* szavunkról akarok egyet-mást mondani, melynek jelentése 'vén asszony'. Kúnos Ignác a Ny. közleményekben (27:392) a török nyelv idegen elemeiről, ezt írja: »*kokona*, görög s újabban minden európai nő neve, dame grecque Barb. Valószínűleg a *κοκωνα* átvétele, noha az új-görög alatt török visszavétel is lehet, és ez esetben a régi görög *γυναικα*-ra lehetne, mint eredeti forrásra gondolni. A *kokona* szót a mi nyelvünk is átvette a töröktől.« Kúnos ez utóbbi adatot, úgy tudom, az én révemen ismeri.* A *kokona*, inkább is *kokonya* szót idestova harminc esztendeje Borsodban hallottam. Egy elszegényedett öreg úri asszont csüfolt vele a falu. 'Ni, ott megy a kokonya!' 'A Bogárdiné tehenét is alkalmasint a kokonya rontotta meg.' (Mert boszorkány hírért is költötték a jámbor nénikének.) Bizonyosnak vélem, hogy ez a szó hódoltság korabeli maradvány. Méltó lenne kutatni, hol él még. Kúnos török vonatkozású adatait kiegészítem azzal, amit erről a szóról Tiálizs Györgytől tudok. A görögök megtisztelő értelemben használják, de a törökök, kivált a gyermekek, csüfolódásképen, sőt

* V. ö. Nyr. 27:63, hol időközben Kúnos I. szintén tárgyalta röviden e szót.

rossz értelemben is élnek vele. Oláhországban 'görög asszony'. *Tiálíosz xoxava*, kokana alakját ismeri. TÓTH BÉLA.

Gyurim bá. A napokban egy kis fegyelmezési ügyem volt az egyik intézeti szolgálival, ki Csikban született s Csikmegye határát túl nem lépte, tehát igazi benszülött, kinek beszédét a csiki embernél oly gyakori tudákosság, csikiasan *bócseség* még nem mételyezte meg. Vallomása között több ízben olyan sajátos és érdekes kifejezést használt, mely érdemes a feljegyzésre. Valahányszor egyik idősebb szolgatársára, *Gyuri bá*-ra hivatkozott mint tanura, sohasem mondta: *Gyuri bátyám*, hanem mindig: *Gyurim bá*, tehát az *m* birtokos ragot mindig és következetesen a tulajdonnévhez csatolta. Ez szöveget ütött a fejembe s a csiki falvakban kutattam, vajjon használatos-e, s íme azt tapasztaltam, hogy nagyon is használatos, de csak a magánhangzón végződő tulajdonneveknél: *Ferim bá*, *Antim bá*, *Józsím bá*, de soha *Ferencem bá*, *Jánosom bá* stb. Csakis a *bá* (bátyám) mellett használatos és sohasem fordul elő p. o. *koma*, *sógor*, *testvér* stb. szók mellett. Sohasem mondják: *Antim koma*, hanem *Anti komám*, *Józsím sógor*, hanem *Józsi sóguram*, *Márim tes(t)vér*, hanem *Mári tes(t)vérem*.

WASYLKEWICZ VIKTOR.

Lant, lantol. A baranyamegyei Bánfa községben vasár- és ünnepnapokon a legények és a lányok a *lantba járnak*, t. i. kimennek a virágos rétre, a közeli erdőbe, vagy kedvezőtlen időben a falúháza tornácába, a hol is dalolgatnak, nótáznak, no meg el-eltempóztatnak (tréfálnak) jó kedvükben. Kérdésemre, mit csinálnak a lantba, azt felelték, hogy hát *lantolnak* (dalolnak). Azt hiszem, nem érdektelen tudnunk, hogy ezek az irodalomtörténeti szempontból is becses szavak még máig is élnek.*

JENŐ SÁNDOR.

Poszpászt. Szótáraink közül úgy látszik csak a Ballagi-félékben fordul elő: »Poszpászt, das Confect, der Nachtisch.« »Poszpászt, csemege; végre a vendégek hogy megtelepültek s már minden poszpásztok asztalra kerültek (Csokonai).« Csokonainál a Békaegérharchban is előkerül (1. pipa dohány, 14. vsz.): »Hát a fain posztpásztokat? a fánkot és tsörögét, a hertzei szakácsokat dítsérő sok tsemegét.« Horváth Gyula értesítése szerint Jászapátin egy lakodalmi mondókákat tartalmazó régi nyomtatványban az egyik mondókának ez a címe: »Mikor a poszpászt feladja« (t. i. a vőfély), s így kezdi: »Poszpászul felhoztam egynehány pár almát« (ugyanő élő szóval ejtve *pocpán*-nak is hallotta). — Eredetét az olaszban találjuk meg: *pospasto*, Nachspeise, Nachtisch (lat. *post-pastus*, utó-étel).

SIMONYI ZSIGMOND.

* *Lant* 'dal' és *lantol* 'dalol' értelmében a MTszban is említve van két régebbi adat alapján. Azonkívül ide tartozik még a székely *lantos* 'kolompós' értelmében (? MTsz).

A SZERK.

Feszül. A szerkesztő (25:31.) a *feszület* szó fejtegetése közben mondja: Veszprémben még gyermekkoromban járta ez a szólás: »Ha megfeszülsz, sem adok.« Szíves engedelmével leírom a *feszül* ige mai használatát a székelýföldön (Udvarhely m.) példákban megvilágosítva. 1. A tehénnek erőssen *mégfeszült* a tőgye, még kéne fejni. Úgy *mégfeszül* Janesin a harisnya (condra, posztó nadrág), hogy a bolhát és még lehetne ölni rajta. 2. Hogy *feszül* (kevélyen jár, beszél, feszíti magát) az a csámpás, mintha nem tudnók, hogy ki tehénye bornya (mintha nem ismernők a szülőit). Ne *feszüjj* úgy te, mintha hatókrös gazda vónál. 3. Ha *mégfeszüssz*, sem tucc velem semmire menni. Annyit kellóttam aval a kutya lóval, majt *mégfeszültem*, mégsem tuttam megindítani. E két utóbbi példa megvilágosítására ide irok még két hasonlót. Ha *mégghalsz*, sem tucc velem semmire menni. Annyit kellóttam aval a kutya lóval, majt *mégöltem magam*, mégsem tuttam megindítani. Az 1. alatti példák elég világosak; a 2. alatti példákra talál CzF. ez a magyarázata: »túláságosan erőködik«, a 3. alatti példák pedig a szerkesztő véleményét erősítik meg, hogy t. i. »a. m. keresztre feszítetted magad«, vagy ami evvel egyértelmű: meghalsz, megölöd magad.

KÓBORI JÁNOS.

Aligha, alighanem. Fülöp Sándor (28:19) azt állítja, hogy e két határozószóval szerkesztett mondatok közül ilyen változat is van: *Ocsém aligha ment el.* A néptől ilyent sohasem hallottam. sőt aligha hallott más is. De ha még elvéte elő is fordulna, akkor ezt a szórendet a világért se ajánljuk. mert akkor mi is hozzájárulnánk az irodalmi nyelvben már mindjobban felcserélődő pozitív és negatív határozók közötti különbségnek az elhomályosításához. A népnelyvben: *gyakran eljár*, az irodalomban így is: *gyakran jár el*, a népnelyvben: *jól megfogja a botot*, az irodalomban így is: *jól fogja meg a botot* (nem felszólítás) stb. — Az *aligha* is pozitív értelmű határozóvá lett s így éppen ellenkező szórendet követel, mint a negatív értelmű *alig*. Pl. *alig* virradt meg és *aligha* megvirrad; *alig* szokta meg és *aligha* megszokta. A pozitív és negatív természetű határozókkal jó volna, ha a Nyelvör behatóbban foglalkoznék, mert azon a néhány főszemponton kívül, melyet Arany János a maga híres kis cikkében megjelölt (Nyr. 2: 7, A szórend), alig tájékoztat bennünket bármí is e nagyon is telervényes úton.*

KARDOS ALBERT.

Látványság. A Nyrben (28:25) Kiss Ernő ismertetvén Fazekas Ludas Matyiját, a kis költemény gazdag szókincséből idézi a *látványságot* is, anélkül, hogy legkisebb magyarázatot fűzne hozzá.

* Dolgozótársunk téved, mert ezekkel a jelenségekkel Arany J. óta mások is foglalkoztak; így Joannovics Gy. az ő Szórendi tanulmányaiban (akadémiai értekezés, két füzet), és Kicska E. a Nyr. 19. s 20. k.-ben. L. még jelen számunkban az ígekötők szórendjéről való cikket. — Azt pedig, megvalljuk, bajosnak tartjuk, hogy olyan határozottan tagadó kifejezést, minő ez az *aligha*, a „pozitív“ kifejezésekhez sorozzunk.

A SZERK.

Él-e ez a szó, vagy pedig csak érthetetlen sajtóhiba? Nagyobb világosság kedvéért ideiktatom a Ludas Matyi idevonatkozó sorait:

.... Most most szeppen meg az Ispán,
Széllgel rendeli a látványtságot, hogy az erdőt
Hajtsák meg.

(T. i. a fához kötött Döbrögít keresteti az emberekkel az ispán.)
Megjegyzendő, hogy az első, de kevésbé hiteles kiadásban *baltássá*g olvasható.*

KARDOS ALBERT.

Gyertyapecsenye. A *Lichtbratl* szolgálai fordítása. Sem vilamosság, sem légszesz, de még petróleum sem volt ismeretes; a munkások szt. Mihály napjától (IX. 29.) kezdve gyertyavilágnál dolgoztak. Egész addig nem volt esti munka. Szt. Mihály napján a mester vacsorát adott, ez a gyertyapecsenye. Ma már nincs szt. Mihály napjához kötve. Az ősszel is okt. 23-án ülték meg az egyenruha szabók. A fenti magyarázatot öreg munkástól hallottam.

FISCHER IZIDOR.

KÉRDÉSEK ÉS FELELETEK.

1. **Spicli.** Mióta élünk mi a besúgót jelentő *spicli* szóval? Micsoda összefüggése van az osztrák *Spitz*'lnek az irodalmi *Lockspitzellel*, mely a. m. agent provocateur?

F. Schrader (Bilderschmuck der deutschen Sprache. 1896. 156. l.) ezeket mondja a *spitz* kutyafajról: »Csaholására gondolunk, mikor egy kaffantó besúgót *spitz*-nek nevezünk; de még gyakrabban célozunk éberségére és finom szimatjára, rossz mellékjelentéssel, mikor rendőri kémnek, titkos rendőrnek *Spitz*, (Bécsben *Spitzerl*) nevet adunk. A fulánkos nyelvű Börne ezt írja: Man ist Polizeihund oder Polizeiwild, Hammer oder Amboss. Ilyen csaholó falusi ebek foroghattak Nagy Frigyes eszében, mikor így szólt: J'ai appris avec l'âge à devenir bon cheval de poste, je fais ma route et ne m'embarasse point des *roquets*, qui *aboient* en chemin.« V. ö. a Pulszky Ferenc révén nálunk híressé vált török közmondást: »A kutya ugat, a karaván halad«.

TOLNAI VILMOS.

Schmeller (Bayerisches Wörterbuch² 1877. II. 693.) a *spicli* szóról ezt írja: »der *Spitz*, der *Spitzel*, eigene Race von Hunden mit langem Kopf und kurzem Haar. Der *Spitzel*, (verächtlich) Zuträger, heimlicher Denunciant... Die *Policey-Spitzel*, die in Wien, leider auch in München unter Wallerstein und Abel allenthalben vermuthet; franz. *mouchard*.« — Kluge etimológiai szótárának imént megjelent 6.

* A *látványtságnak* semmi értelme, a *baltásságot* sokkal könnyebb megmagyarázni, a. m. baltások. E helyen tehát nyilván az 1. kiadásnak van igaza.

A SZERK.

kiadásában (1899.) ezt mondja: »*Spitzel* M., erst um die Mitte des 18. Jahrh. (zunächst als *Polizeispitzel*) auftretend und zwar als Wienerisches Wort, das dann auch nach München dringt. Zu erst in Schmellers Baier. Wb. — Das Wort *Lockspitzel* hat der in Zürich lebende Schriftsteller Karl Henkel im Titel eines satirischen Bänkelsangs (»*Lockspitzellied*«) in der Züricher Post 2. II. 1888. (wieder abgedruckt in Henkels »*Amselrufen* 1890.« 133.) als Vertretung für frz. *agent provocateur* geschaffen, wie er selbst auch Diorama 1890. S. 217. angiebt«. — A szót külömben nem a *Spitz* kutyanév kicsinyítőjének, hanem inkább a *spitzen* (*auf etwas*; — v. ö. magy. *spiccel vüire*) igéből való nomen agentis-féle képzésnek gondolnám: a cselekvőszemélyt jelentő *-el* képző a középfelnémetben igen termékeny (v. ö. *klegel* 'panaszos', *leitel* 'vezető', *löufel* 'futó', *kempfel* 'harcos', *treibel* 'hajtó', *triegel* 'csaló' stb.; l. Sütterlin, Geschichte der Nomina agentis 33. l.) és e képzésmód a bajor nyelvjárásban tovább megmaradt, mint a ném. irodalmi nyelvben, melyben tudvalevőleg az *-er* képző lett uralkodóvá. A *spitzen* igének 'etwas mit Hoffnung u. Sehnsucht erwarten, worauf lauern' jelentése (Lexer) már a középfelnémetben használatos; Lexer pl. a XIV. század második feléből való *Heinrich der Teichner*nek ezt a sorát idézi: »si spitzet, ob ir vridel k+in«. *

PETZ GEDRÖN.

2. *Angete-pankete*. Kandra Kabos magyar mythológiájában olvasom (272), hol a mordva *pozmoró* éneket ismerteti, hogy: »A magyar pozmoró részének tartanám ez »*Angete Pankete, Cukutye me* (Nagyasszony, Nagyasszony! Csókolj meg) gyermekverseket«. Szíveskedjék értesíteni: csakugyan ez a jelentésük van-e az idézett szavaknak? S mi nyelven? Mint gyermek — ezt a kiolvasó mondókát így tudtam: »*Engeti, pengeti, cuketti mé*. Ábri, fáabri dominé. Expres (v. ezpresz) in der nót. Vija, vaja, von.« S ez így egy pompás makkaronizmus, magyar, olasz, latin, francia, német és tót nyelvekből összeállítva; hol is a »*zucchetti me*« a. m. »vajon sültött apró tököt nekem.« Fölöttébb érdekes lenne, ha e szavak eredete csakugyan az ős rideg honba lehetne visszavezethető?

F. Kandra K. az ill. helyen Barna Ferdinánd nézetét ismerteti. A kérdésre feleletül ide iktatjuk a gyermekversikére vonatkozó egész fejtegetést Barna F. értekezéséből (A mordvaiak pogány istenei és ünnepi szertartásai, 1879. 69.): »A Nyr. 4:185. lapján olvashatni egy játékos versikét:

Egyederem, begyederem,
Cicá me
Abri fabri domine
Eksz bród in der nód
Tájer vájer vi er von.

* Még egy adatot említünk, mely a *spitzen* ige rokona: »*spitzeln* = *spicken*: lügen; scheint mit *spähen* in Verwandtschaft zu stehen«; J. Chr. Schmid, Schwäbisches Wörterbuch 1831.

A SZERK.

Ez a versike ily alakjában ma már tetemesen el van torzítva, illetőleg kettőből összezaggyálva, jól emlékszem ugyanis, hogy gyermekkoromban még ezt rendszeren labdázás előtt így szoktuk mondani:

Angete Pankete
Czukutye me
Aber Faber domine
Iksz, piksz

tovább már nem tudom. Az Egyederem, begyederem stb. egy másik önálló mondókának eltorzított kezdete, mely Kriza Vadrózsáiban teljes épségben föltalálható; gyermekkoromban még német szavak ép úgy nem fordultak elő benne, mint az Ankete Pankete kezdetű önálló külön mondókában sem.

Mily nagy régiségek e játékos versikék, megítélhetjük onnan, hogy a mint ezt a finn Irodalmi társaság közlönyéből látom, az Egyetem, begyetem a zürjéneknel még mind e mai napig szintén meg van, habár értelmét ép oly kevéssé tudják már, mint mi. — Álljon itt a zürjén szöveg a Kriza »Vadrózsái« 128. lapján olvasható szöveggel egyeztetve:

Székely :	Zürjén :
Ögyötöm, bögyötöm	Ögödym, ögödym
Tijom, tájom	Tyvjän, konjön
Tozszsok, bozszsok	Tödsör, pödsör
Bányabükki	Niss jam vartön
Bükk magyaró.	Puon, pegyön
	Broton lyijiss (Suomi II. j. 11. osa. 33. l.)

De hát mi ez az »Ankete Pankete czukutye me«? Pogány vallási töredéket mutat ki, a milyen például: a medve-tisztelet, mely az oláhsághoz a mordvákkkal közel rokon bolgároktól származott át, s ine ilyen, még pedig nevezetes mythologiai töredék a fennebbi is, ugyanis az »Ankete Pankete« se több, se kevesebb, mint a mordvák égisten asszonya *Ange Pat'ai* nevének eltorzítása, a *cukutye me* pedig tisztán oláhul van és annyit tesz: csókolj meg engem. Vagyis szeretetteljes fohász a gyermekek védőjéhez: »Ange Pat'ai csókolj meg engem.« A többi részlet egészen érthetetlen zagyalék, de még itt is van egy szótag: a Nyelvőr-féle közlemény *eksz-sze*, az enyémmnek pedig *iksz-sze*, melynek értelme a mordva hitregészetből magyarázható ki. Erre nézve még azt kell tudni, hogy mint látók, a véd-szellemeket *özaisz-oknak*, de a moksák »öszksz«-öknek hívták, és így nagyon is lehetséges, hogy az »eksz« meg a moksá »öszksz«-nek a megfelelője.

3. *Derékség.* (27: 580). Érdemesnek tartom elmondani ide vonatkozólag egyetmást kalotaszegi népünk nyelvéből. A *derék* m. nevet így fokozza: *dérík, dëríkjebb, legdëríkjebb, még annál is dëríkjebb*. — Ezzel kapcsolatban egy pár szójátékot is leírok: 1. *Nëm dërík, de ügyes embër*, (szálára, szalmájára nézve mondja). 2. *Panaszol az egyik: Fáj a dërëkam! Akkor az nëm dërík* mondja rá a másik melléknévi állítmánynyal.

CZUCZA JÁNOS.

E G Y V E L E G.

Mult századi Nyelvőr. Aranka Györgynek *Rajzolat*-ja, melyet »egy erdélyi Magyar Nyelvmívelő Társaság felállításáról« Kolozsvárt 1791. januárius 2-án terjesztett »az Haza Felséges rendeihez«, nyelvtudományi szempontból figyelmet érdemlő dolgozat. Gyakorlati célját: egy tudós akadémia föllállításának tervét fejtegetve, rendkívül sok anyagot hord össze, mely becses a magyar nyelvtudomány történetére nézve s valósággal nyelvőri szerepkörben mutatja be Aranka Györgyöt, az erdélyi tábla kir. ülnökét, ki lelkes Bessenyeije volt az erdélyi részek tudományos törekvéseinek.

Aranka György egyike az elsőeknek, ki mint író ember, a magyar nyelvben meglevő és terjedő számos germanizmus és egyéb idegenszerűség ellen felszólal: »A' kik közüllünk németül beszélhetének, abból olyan felsőséget tsináltak: hogy nem tsak minden alkalmatosságot kerestének, azon ajándékokskákat mutatni 's németül beszélleni, hanem mikor magyarul szólottanak is, a' Magyar Nyelv tiszta szűzességeit szántsándékkal megrontották; és vagy német szókat elegyíttenek a' magyar közzé, vagy az igaz magyar szóllás formáit elrontván, azokat német rámára vonták; legalább német hangot, *Accentust* adtanak neki. Sőt ez az hagymáz a' mi időnkben annyira harapodzott volt, hogy a' kiktől ki-tölt, Gyermekeinket is Németül vagy Frantziául taníttattuk elsőben szóllani, ha magunk nem tudtunk is. Ugy hogy sokan vagynak ma közöttünk, a' kik magyarul, leg-alább jól, szóllani nem tudnak.« (*Rajzolat*: 6. lap:) Ime, már száz év előtt is nyesték, irtották az idegenségeket, ha nem is részletesen, apróra: de mégis volt, a ki nem restelt panaszkodni e miatt a baj miatt. Meglehetősen szigorúan rója meg az affajta rossz magyarsággal írt könyveket, azt mondván: »Az ujjabb Magyar Könyvek, egynéhány igen érdemes munkákat ki-vévén, annyira nem kedveltetik és olvastattyák magokat: hogy mintha fát váгна az ember, úgy meg kell magát erőltetni és megizzad belé, ha végig akarja olvasni.« (*Rajzolat*: 7. l.)

Majd a részletekre tér és példákat sorol föl, részint az ige-idők helytelen használatára, részint a németességekre: Ez az Igétske *Vala*, olyan a' beszédben mint a' fél hang a' Musikában, ékességére és lágyítására vagyon: és olvastam olyan egész könyvet, még pedig történetet, melyben ezt az író szántsándékkal és teljességgel elkerülte. Továbbá így szoktunk szóllani: *Mégyek vala* a' Piatzon, mikor 'sat. *találkozám* egy emberrel, *jött* a' kapu felől. Ezek a' változások az Igének: 1. *Mégyek vala*, 2. *Találkozám*, 3. *Jött*, három megkülönböztetett időváltozások, a' ki érti: de ezekkel úgy élnek, hogy egyiket sem tudják, mire való; egyik helyébe szertibe tészik a másikat. A' Magyar úgy szokta mondani *Adsza* a' *kezedet*; ők így mondják és írják németesen: *Adsza Te nékem* a *Te kezedet*, 's a t.« (*Rajzolat*: 8. l.)

Aranka Györgynek magyar nyelvörkődő terveit bizonyítja az is, hogy már van érzéke a mesterszavak, a mesterségek nyelvének szótára iránt is: »Szükséges a' mindenik Tudományokhoz tartozó,

mintegy műhelybéli *Technicus* szónak nyelvünkön való meg-esmertetése«. (Rajzolat: 15. l.) Épen úgy nem érdektelen az első tájszótári kísérletre szóló indítványa sem, mely szerint a tudós társaság volna hivatva »azokat a' szókat, melyek az egyik országba vagy valamelyiknek nagyobb részében, vagy bizonyos tekintetben, más meg más névvel neveztetnek, megjegyezni; hogy t. i. hol és kik s' hogy élnek vélek, p. o. A mit Erdélyben *Törökbuzának* hívnak közönségesebben, Désen túl *Málénak* mondják, Magyarországon *Tengerinek* és a Cancellárián *Kukuruznak*«. (Rajzolat: 21. l.) Sőt szükséges volna »az ugynevezett tsupa Hellységbéli *Provinciális* szókat is megjegyezni, hogy tsak Hellységbéliek. Mellyekkel közönségesen, kivált a Tisztességes Beszédék rendében és Gyülekezetekben élni nem szabad. Illyen p. o. *Egyem* — Mondokért, *Topertyán-féreg* (sic!) — Medvéért 's a' t«. (Rajzolat: 21. l.)

A nyelvörkődő Aranka Györgynél olyan megfigyelést is találunk már, melyet csak nemrégiben fejtegetett Szokolay Hermin a Nyr. hasábjain (27: 19.) A magyar népnek arra a sajátságára vonatkozik ez, hogy kerülvén nyelvében az illetlenségeket, kifejezéseit s szavait megválogatja: »Igen tetemes különbség lévén a' Nemességével méltán büszke Magyar Nemzetnél a' tisztességes és alaton jádзи Comicus és illendő szók és szokások között, mellyeknek elegyes élése az illendőséget s a' Nemes Nemzetnek születési büszkeségeit megsérti, és elszenvedhetetlen: Ezeket jól megkülönböztetni, p. o. Feltésezem, hogy egy Nemes Gyülekezetben valaki maga vélekedése mellett sokáig harcol; ennek más okos ember helyesen mondhatta: *Hijában igyekezzék az Úr*. Egy értetlen pedig ha elmésségét akarván mutatni, ezt mondaná: *Hijában kakaskodék az Úr*, ez az illendőséget megsérténé«. (Rajzolat; 22. l.)

Majd meg mintha a nyelvujítás alapelveit, de egyúttal a túlságos neologizálás ellen manapság divatozó hangot hallanók megessendülni Arankánál: »Ollykor Nyelvünkön tulajdon szó nem találtathatnék, tehát akkor az ujj szónak helye vagyon. Ha jó végye fel a' Társaság, tégye közönségessé. De ha idétlen, rostállyá ki; inkább az eredeti szót tartván meg, akármitsoda Nemzetbéli légyen az, kivált pedig a' Deákot, melyhez Nyelvünk is szokottabb. Szabad légyen egy példát hoznom elő: A' *Stibel* német szó, a' *Csizma* magyar, de a két dolog különbözik. Azért a német nem mondgya a Csizmát magyar Stiblinek, hanem *Csizmának* és a Magyar is megtarthattya vagy béveheti a *Stiblit*, mivel ez az igaz neve«. (Rajzolat: 24. l.)

Végül pedig szinte a NySz. megalkotására való buzdítást olvashatnánk ezekből a sorokból: »De találtathatnak lassan-lassan sok ollyan Magyar szók is fel, mellyekről megfejtkezünk, mint p. o. *Konak* (?) annyit téssen mint *Statió*, a régiek így éltek vélle. *Peszmege* Bágage. A' Székellyek most is élnek vélle 's a' t«. (Rajzolat: 24. l.)

Ime a Nyr. programja már száz évvel ezelőtt egy tudós társaság munkásságának főfeladatául föltüntetve! Annál sajnosabb, hogy Aranka György terveinek jórésze még ma is csak jámbor óhajtas.

GYULAI ÁGOST.

Nyelvészeti vitatkozás. A csurgói evang. ref. főgimnázium Csokonai önképzőkörében január 14-én ezt a kérdést vitatták meg: »Helyesen alkotott szó-e a *könyvtárnok*?« Neumann VIII. osztályú tanuló szerint, ha a *könyvtár*-t vesszük alapszónak, akkor helytelenül alkotott szó, mert a *-nok* szláv képzővel van képezve, de ha a *könyv*-et vesszük alapszónak, akkor jó, mert a régi magyar *tárnok* szóval van összetéve. — A másik vita-kérdés »A *létére* szó használata a nép nyelvében és irodalomban« volt. — Örömmel adjuk ezt közzé annak tanuságául, hogy a nyelvtudomány is helyet hódít az önképzőkörökben.*

1899. 5. sz.

TANULÓK LAPJA.

Magunk is örömmel látjuk önképző-köreinknek a nyelvtudomány iránt való érdeklődését. Hogy ez az érdeklődés megmaradjon, új nézetünk szerint igen élvezetes és hasznos, eljárást ajánlanánk. Időről-időre (mondjuk esztendőn át háromszor-négyszer) olvassanak föl az önképző-körben egy-egy népszerű értekezést a M. Nyelvőről, s a fölolvashoz fűzzenek egy kis eszmecserét, vitatkozást. Nemcsak az újonnan megjelenő, hanem a régebben megjelent cikkekből is lehet válogatni, s a tanár urak e célra bizonyosan szívesen kiadják a tanári könyvtárból a M. Nyelvörnek régibb köteteit. Első sorban a következőket ajánljuk fölolvashoz (megjelölve mindjárt a kötet és lap számát): Szarvas Gábor cikkeiből: A helyes magyar kiejtés (2:97). Hibáztatott kifejezések (6:491). Tisztázzuk a nézeteket (6:501). A nyelvigazítók (12:12). Trágya (12:155). A magyar mutatónév-más (15:4). Mit beszél a göncöl csillag? (17:433). Kiktől tanulta a magyar a dohányzást? (16:385.) Nyelvünket ne bántsátok, azt nem hagyjuk! (18:69.) Akik a magyar nép nevében beszélnek (18:165). A *c* és *cz* mérkőzése (20:545). Fordítóink magyarsága (21:544). Keressétek az igazságot (22:440, 493 stb.). Az idegen szók használata és írása (22:481, 529). S mi nem tudnánk latinul? (23:124.) Hazafiaskodás a tudományban (24:1). — Volf Györgytől: Az idegen szavakról (1:393, 441, 2:49). Arany János prózai dolgozatairól (8:289). — Német-magyar egybevetések (13:110). Kiktől tanultunk írni olvasni? (14:348.) — Lehr Alberttől: A tárgy-as-tárgyatlan ragozáshoz (3:118, 215). Hogy, miszerint, mikép (5:249). — Budenz Józseftől: Egyház (1:69). Ki mint névutó (6:145). — Szinnyi Józseftől: Jelentésváltozások (24:49). — Király Károly (Szily Kálmán): A *-da de* képző történetéhez (16:232). — Tóth Béla: Szófordítások (25:337). — Munkácsi Bernát: A magyar nyelv eredete (11:498, 550; 12:109). Zamat (13:49). — Szilasi Móric: Nyelvtudomány és őstörténet (13:249, 293). — Turcsányi Andor: A magyar meg a német (25:289). — Riedl Frigyes: Német nyelvhibák a magyarban (26:97). Szólások

* A *könyvtárnok*-féle szók a Nyrben többször voltak tárgyalva, különösen 9:215. és 22:50. A *létére* használatáról l. 14:323; 15:345. és Magyar Határozók 1:193.

magyarázata (17:260). — Tolnai Vilmos: Szólásmagyarázatok (25:296; 27:145). Személynevek mint köznevek (28:1). — Thewrewk Emil: Az udvariasság nyelve (26:9, 101). Könyvmoly és ruhamoly (27:443). — Kúnos Ignác: Népetimológia (12:60 stb., 13:346 stb.) — Zolnai Gyula: Népnyelv és nyelvtörténet (21:6). *Szófia beszéd* (19:122). — Kalmár Elek: A helyesírás harca (21:58, 110). — Négyesy László: *Enyhely* (17:203). — Balassa József: A nyelvjárások tanulmányozásáról (14:157 stb. vagy 27:258 stb.). — Francia szók a magyarban (26:439). — Zlinszky Aladár: Nemzeti vonások a szálló igékben (25:4, 55). — Freckay János: Idegenségek az otthonban (15:552). — R. Prikkel Marián: *A kocsi* eredete (27:385). — Simonyi Zsigmond: Névszókul használt igealakok (7:434). *Zománc = email* (10:98). A szótók története (16:241). Ritka szók és szólások (17:8). Idegen hatások (17:481). Kombináló szóalkotás (18:1). A szenvedő igék (19:451). A jogásznyelvről (25:49, 193). Cím- és rangsor (25:375). A nép bölcsesége (27:1).

A SZERKESZTŐSÉG.

NÉPNYELVHAGYOMÁNYOK.

A zilahvidéki nyelvjárás.

(Folytatás.)

VI.

V. Szókincs.*

1. Helynevek. (Zilahról.)

Szölők: Őrhegy, Csillagos, Simándi, Somosódál, Dombájja, Récse, Ravasmál, Rókamál, Szánuta, Verőfűⁿ, Babuta, dalos, Kukukmál, Sármás, Juhosdomb, Nagymál, Kecskemál, Szendi, Njmeti.

Erdők és erdőrészek: Meszës, Tërbetë, Nádstó, Duruja, Tõgyes, Oláút, Széⁿhëj, Kerëkérdõ, Fozsdó, Sarmaliget, Kõrtésiget, Erõssgödörárka, Fenyvës, Nyirës, Helënagödõr.

Irtások: Sármásirtás, Kûszürûpatak, Récsecserë, Verëssgál.

Szántók: Tõlvájdomb, Micetere (a Micepatak környéke), Kõvesdomb, Bõrnyumál, Mogyorósó-

dál, Ôrdõgjuk, Ôrdõgszántás, Kávasmál, Récsekért.

Kaszálók: Báⁿkért, Mátyáskért, Pálkért, Nagyrit, Hagymásmezõ, Tékért, Téhëj, Kígyóstó, Kûbánya, Émezõ (vagy Zémezõ).

Utcák: Nagýaszeg (ma Rákóczy u.), Kisászeg (Hunyady u.), Kokasdomb (Népkert u.), Kraszn-ucca (Széchenyi u.), Nagyszékejucca (Tuhutum u.), Kiszszékejucca (Wesselényi u.), Tyúkulucca (egy tűzvész alkalmával csak egy tyúkol maradt belõle, ma Király utca).

Sikátorok: Bocsára, Kápõjnaucca (régén egy kápolna volt benne).

* Az egész szókincset zilahi kiejtéssel közlöm.

2. Család, rokonság.

cseléd: családtag; *cselédem* v. *szógám*: feleség s gyermek szőlítése.

eggyhasi: iker, egy anyától való (gyermek).

nanó: a vénasszonyok neve.

papó: a vén emberek megszólítása (v. ö.: *nanó*).

zabigyêrmek v. csak *zabi*: törvénytelen gyermek, »akinek az apja kánikullába a jég alá hótt.«

3. Gúnynevek és tréfás elnevezések.

babatyi: az öreg asszony gúnyneve. V. ö. Székesfvári *babuka* (7:138.)*

bábákfêrgetêge: a nagy zivatar.

buksi: a fej tréfás neve. »Vidd előllem a *buksit*, mē nem látok!«

cêrnabáró: a szabó, »mēhá mihēnst szabó, mingyá báró«.

csaviszka: a rossz, vízzel vegyített pálinka.

csepütelegráf: pletyka (tréfásan).

csôbmeg-fogmeg: hordár, tekergő.

csutorás: fésűs (*fűsűs*).

drabális, dromedár: a nagy termetű, kövér emberek jelzője.

dudújka: kövér gyermek.

dübbencs: a kicsi, kövér ember.

düdüllő = *dudújka*.

émismásôja: a dógot: eltagadja, elüti vmivel.

êpárolog: eloson.

fárkasôrdító: a hideg, fûtetlen nagy szoba. (Tállyán is 4:477.)

fityfiritty: a kis serdülő, eleven leányok jelzője. Hogy tud feszíteni (hencegni) az a kis *fityfiritty* lējáⁿ!«

focsos v. *focskos*: fazekas (gúny.) V. ö.: *palóc focsok*: agyag, sár. (24:287).

forstoros: szajha.

fudáza, futri v. *Futri Kati*: hirtelenkedő, »aki hübelé Balázs mogygyára csinyál valamit«.

gacsibús: görbe, gacsoslábú.

gîrguc v. *haruc*: az örmény gúnyneve.

haspók (Csíkm. *hasponk*): nagyhasú, nagyétű.

hôrpasz: a has tréfásan; mint mn. üres, lapos hasú, ellentéte *dobasz*.

júszemű: düledt-, nagyszemű.

kákabelű: kevés étű; sovány, vékony.

kanfaru: »aki menis közbe fonnya a farát, úgy lîp, mind a tojós tyúk«.

kaptagróf: csizmadia (gúny.)

kîfiruncvancigólták a jussábú: ki-játszották, kifosztották.

koszvjájó: borbély.

kujóⁿ: gúnyos jelző a ravaszokra. »*kujóⁿ* Pista.«

küllő: az ács gúnyneve, tulajdonképen: harkály.

kûmîrges, vagy *májrágó*: a kőmives gúnynevei (mert télen át gyakran csak májra telik a hús helyett).

lazsukál: tekereg, az időt hiába tölti.

lóginya: a magas termetű gúnyneve. (V. ö. *ördôglóginya*: hinta, ördôgh.)

mahumed v. *mohamed* embér: magas termetű, erős e.

Mihók Mârci: a nagyétű emberek gúnyneve (v. ö.: szegedvidéki *mihók* = 5—6 itczés cserép-

* A zárójelben közölt számok a Nyelvőr kötetszámát és lapszámát jelzik.

kanesó s a szathmárvidéki *máhók*
15:189.)
Mohomdófi embér: műveletlen, pa-
raszt e.
nánási fűkötő: nyakleves.
náthamjáró: a kicsiny pálinkás po-
hár (tréf.).
nyevere: bőbeszédű, eleven. »Hogy
fécseperedett ez a *nyevere* kis
lējá!» (v. ö. Szoln.-Dob. *cse-
vere* v. *nyevere* 9:427.).
ótott csizmadija: suszter (tréf.).
perepáty: a kicsi termetű, eleven,
sebes beszédűek jelzője.
pirkószemű: nagyszemű.
pökhec: potrohos, kövér.
salabaktér: az öreg emberek és
asszonyok gúnyneve.

satrantyu = salabaktér.
sárkovács = fazekas.
seggőⁿk: a kicsiny termetű, kövér
ember gúnyneve.
sikebóka: siket.
sikonfutó: ügyes, fürge, és néha
a fősvény jelzője.
szobaszusz: szobaleány (gúny.).
szűrki-szűrbé (szűrj ki, szűrj bé!):
pletykaság (tréfásan).
taknyolódik vmivel = piszmog, so-
kadozik.
várju: tréfásan a rámás czizma
(v. ö.: palóc *várnyú* 24:191.).
vendikkisíró: a bot tréfás neve
v. ö.: Rimaszombat: *vendégma-
rasztó*).

4. Ruházat, ruhaneműek.

bekecs: huszárdolmányhoz hasonló
rövid báránybőr-kabát a férfiak
számára.
békötő: meleg kék gyapjúing, amit
télen a nadrágba kötnek, nyá-
ron át pedig kieresztve, a ka-
bátot helyettesíti (rendesen a
timárok viselik).
bokatekerő: rongy, kapca, amivel
a bokát szokták becsavargatni,
nehogy feldörzsöljék a csizma
ráncai a kiálló bokacsontokat,
bújka, bújbeli, vagy *rékli*: rövid
női ruhaderék.
bundikó: a kisebbféle női bunda.
cikk v. *cikli*: ékalakú toldás, vagy
betét a ruhákban, (ereszték).
condra: durva szőrkaabát mind a
férfiak, mind a nők számára.
csákvári: a széles karimájú kalap
(tréfásan).
féjtő: színes gyapotfonal a sző-
véshez (a brassómegyei *árnics*
v. *árnyics*. 22:73.).
férsi^{ng}: szoknya.
ficsór: gyermekcsizma (oláh szó,
tulajdonképen: fiú).

fűrevaló: a kalap tréfás neve,
mint a székelyeknél (24:46.).
galand: keskeny szalag, »gatyá-
madzag.«
guba: nagy gyapjúkabát, amit a
gubás-ok úgy szőnek, hogy a
külső felén szőrfürtök lógnak
le. Nyáron át csak »palinkára
viselik« (a vállra vetve, panyó-
kára), télen pedig felöltik.
habda: »a nagy csizma, akibe
még a hijubul is belé lehet
ugrani.«
hacuka: a divatból kiment, külö-
nösebb állású női ruhaderékak
tréfás neve.
hammas: 1. durva vászonlepedő,
amit szapuláskor a fehérne-
műekre teritenek legfelül a
»szapullókádba«: erre töltik a
lugot és a »párlúgot« a ha-
muval együtt. 2. A timároknál
gödör, tele hamús mésszel ele-
gyített vízzel, amelyben a ké-
szülő bőrt áztatják.
kozsók: báránybőrös rövid férfi-
kabát.

ködmőⁿke: rövid női kabát.
köntös: a női ruhaalj, szoknya.
kötő: kötény, sűrű.
kusma, v. *kucsma*: sapka.
lékri v. *rékli*: női ruhaderék.
lipityáⁿka: a pongyola, hiányos öltözet. »Te ki ne mêtj menni abba a *lipityáⁿkába*, mē mēg-húsz!«
lityák: a főkötő és sapka tréfás neve.
mêrevaló: egy darab báránybőr, mit télen mellre tesznek a hideg ellen.
penděj: durva vászonból készült női alsóruha.
pintli: a vándorlegény háti batyuja (Érs. Ujv. *pitli*.)

pruszli: a lányok nagyobb kivágású varrottas posztó-mellénye.
puszli: a legények kisebb kivágású kivarrott mellénye.
seggbosszantó: másli, vagy a lányok hajába font hosszan lecsüngő szalag (tréfásan).
sír^{ti}g: a legdurvább fényeskarton.
sűrű: a férfiak kötője.
szártekerő: rongy, kapca, amivel a bocskorban járók a lábok szárát betekerik.
szütyő v. *szütyü*: kisebb oldal-tarisznya.
újjas: rövid posztókabát.
vizitke: rövid női ruhaderék (v. ö. székely *visitka*).

5. Az épületek fajtái és részei.

borona (ritkán: *bërëna*): deszakerítés és szántásnál a rögök elporlasztására használt vasfogú szerszám.
dúcc: a sülés közben meghasadt kenyér kidudorodása, ritkán: *galambdúcc*, mert galambházat inkább *g.-bűg*-nak nevezik.
fiasztató: kis rekesz az ólakban, hova a sertést lefiadzaskor zárják (Szathm. *kece*, *kec*).
gúrgyás kút: amelyiknek kerítése (*gúrgyá*-ja) van.
gyámfa v. *gyámól*: támasztófa különösen a düledező *gyepü* vagy ház megtámasztására.
gyepü: fonott sövény-kerítés.
hállás: az ólak fapadozata.
hodáj: a nagy, hideg szoba és rozoga épület tréfásan.
huruba (oláh szó); kunyhó, vityilló.
kájba v. *kajiba*: kaliba, különösen a pásztorok kunyhója.
kotyéc v. *kotyész*: disznóól. (v. ö.: *gugyesz* 22 : 273.).
kuckó v. *kucik* v. *pucik*: szeglet, zugoly, félreeső hely (v. ö.:

22 ; 76 és a kiskuns. *kucó* 15 : 187.).
kuszkoria: a kis kunyhó, kis ház s különösen a lugas tréfás neve.
lér: a kemence v. kályha sütője.
patics: sövényből fonott fal a szegényebbek házánál, amelyet polyvával készített agyagos sárral tapasztanak be: *paticsház*. (v. ö.: Mátrav. *pacsik* 24 : 478.).
patka (padka): a tüszēj sárpadja (Bihar: *pátka* 3 : 232.).
poⁿk (ném. Bank) v. *pócik*: a tüszēj elül kiálló sárpadja (a hátsó: *sut*); agyag-, sár-, vagy gyeppad a ház előtt.
pörtikus: a templom előcsarnoka, ahol a halottat leteszik, amíg fölötte a gyász isteni tisztelet folyik.
putri: kunyhó.
sasfa: faágas az épületeknél és kerítéseknél, amelybe a deszkákat illesztik (Hrszék. *sas*).
stomp: faoszlop, gyámfa, különösen a düledező házak megtámasz-

tására (székely: *estempe*, v. *is-tempej* 25 : 48 hegyaljai: *stöm-pöly* 24 ; 240.). szoktak melegedni felülni (székely: *sodl*, palóc: *sutt*).
szivárványos kút: szivattyús kút.
sut: a tüzész hátsó részén levő szugój: zúg, szurdék.
 sárpad, ahova télen a gyermekek

(Folyt. köv.)

LÁSZLÓ GÉZA.

Szó l á s o k.

Egy szál belül. — Az Isten is megbélyegezte. — Kiki a maga párjával, én is az én sántámmal. — Csép a hadarójával. (Hosszú ember mellett törpe). — Minden héten hat napot, hetediket ráadásul. (Fizetnek). — Havasodik a bérc. (Őszül a fej). — Biborban, bársonyban jártatta gyermekét. (Nagy úr volt). — Megbicsakolta magát. (Nem enged). — Megbicskálták egymást. — Bömbös bika, vas-karika, szebb a tehén, mint a bika, szebb, szebb, szebb. (Bikabosszantó mondóka). — Bika bosszantó ruha. (Vörös). — Dühös mint, a kivert bika. — Olyan erős, hogy a bikát is megölné. — Kibillegeti az akármelyik nótát. (A furulyán). — Olyan szép, mint egy kis rózsabimbó. — Nem bír az erejével. (Birkózni szeretne). — Bámul, mint a birka. — Hasán törték a szót, azért oly darabos. — Ez a kis lány olyan forma, mintha bivalyborju volna. — Lusta, mint a bivaly. — Akkor lesz, mikor a bivalyok repülnek. — Bízik benne, mint a jó Istenben. — Még az ingében sem bízik, az is tetves lehet. — Nem hiszek többet még az ingenek sem. — Bizonyosra veheted. — Ne sokat bizonyozz, úgy sem hiszek neked. — Rája bizonyosodott. — Nem meri bizgatni a dolgot, mert attól fél, hogy бүдös lesz. — Ne sokat bizgasd, mert majd neked lesz бүдös. — Ne bizgingáld örökké az embert! — Uccu bocskor, ne suttogj. Ha vashocskort kötsz s addig mégy, amíg a lábad térdig vásik, akkor se találsz különb fehérnépet. — Ma bocskort csinálók a füledből. — Akkora füle van, mint egy koldusbocskor. — Bocskoros paraszt. — Bocskorszíjjat hasít a hátából. — Bocsássu meg az Isten, én nem bocsátok. — Idres, hodros, nagy kalapos. — Ugató kutya legyenek, ha nem igaz. — Bodzafa kilincs, madzag a huzója. — Még csak egy bogara sincs. — A szemed bogara! — Elhogározik. (Nyargal ide-oda). — Mind széjjel bogároztak. (A tehének a sok légy miatt). — Gáncoskodónak bogáncs a hátára. — Belébojtorodik. (Belé köt). — Elütik a bokáját. Eltörik a bokáját. — Meghúzza magát, mint a nyul a bokorban. — Bokorugró szoknya. (Rövid). — Az Isten boldogítsa meg. — Az Isten nyugtassa meg haló porában. — Oh, hogy a bolhák rugdossanak széjjel! — Bolond az eset. — Bolondra, füst, bolondra! — Holdfertyályos bolond. Három fertyályos eszü bolond. — Bolondra süt a nap. — Bolondját járja. — Szerelem bolondja. — Legények bolondja. — Bolondja a táncnak. —

Ugy szereti, majd megalbolondul érte. — Megbolmolt az eszed? — Borközi állásban. Boros fővel. — Mértékkal issza a bort. (»Mértéketlenül« helyett). — Sokat vett be a jóból. (Megártott a bor). — Hóhér borotváljon meg. — Hóhér legyen a borbélyod. — Az akkor lesz, mikor a bornyuk röpülnek. — Boronáld meg a fejedet. (Fésüld). — Kimutatta az agyarád, v. a foga fehérjét. — Neki agyarkodik. — Nem sokat koptatom a küszöbjét. — Viszket az orrom, bosszuság ér. — Vedd a botot, üsd a papot. — Falu bölcese. — Bölcs, mint a béka, mikor esőt jósol. — Hajh, búbanat, keseserűség, még a testvér is ellenség! (Népdal). ZILAHY JÓZSEF.

Közmondások.

Angyal igya meg a bort, annak is megárt.
 Az anyai átok helyet keres.
 Fiam disznója, apám szalonnája.
 Ahol tó nincs, béka sincs.
 Vént vegyek: emeljem? Fiatal: tereljem? (Házasodó töprengése.)
 Április bolond, aki járja is.
 Aki másnak göndör ás, Göndör esik belé. (Szász mondta Göndörnek).
 Szász ül a lován s keresi a lovát.
 Akinek pénze nincs, ne menjen a piacra.
 Árva csallány jobban csíp.
 Bagoly is úr a maga fészében.
 Kinek szíve hova húz, keze-lába oda csúsz.
 Nem az a vétek, ami bemegy a szájon, hanem ami kijő.
 Ordít a számár, szél lesz.
 Bécsi bicsak, fanyelű, ha elvesz is, megkerü.
 Nem bízzák kecskére a káposztát.
 Aki sokat csalódott, keveset bízik.
 Aki bízik, hizik.
 Bizonyost a bizonytalanért el ne hagy.
 Semmi se bizonyos.
 Még a se bizonyos, hogy semmi se bizonyos.
 Halál után késő a bocsánat.
 Bocsánatkérés bocsánatot vár.
 Aki sokat eszik, bivalylyal álmodik.
 Bolondnak bot kell s fapénz, ha elveszti se kár.
 Úrtól, bolondtól minden kitelik.
 Urnak, bolondnak minden szabad.
 A botnak két vége van: ez egyik a te kezében, másik az enyém: majd megválk, kinek kerül a hátára.
 Aki nem fér bőrébe, kiugratjuk belőle. ZILAHY JÓZSEF.

Amit cigány este mond, nem igaz reggel: állhatatlan, szavamentartó emberre mondják.

Kántor okossága az éneknyújtás: akkor mondják, ha vkire egészen ráhagyják, rábízák vminek a véghezvitelét, nyélbeütését.

Vén lóra kell a csikósos kantár: öreg embert v. asszonyt kell nagyon felcicomázni, ha azt akarjuk, hogy mutasson vmit, a fiatal anélkül is mutat.

Más az ürge, más a róka: arra figyelmeztet, hogy az emberek nem egyformák. Ugyancsak az emberek különbözőségére vonatkozik a következő is:

Kétféle ember megyen a vásárra: t. i. okos és ostoba v. ügyes és ügyetlen.

(Hajdú-Nánás.)

MÁTÉ LAJOS

Átkozódások.

A penész egyen meg. Az akasztófáról nézd a bucsusokat. Düljön rád a ház. Szél üsse össze a bokádat. A hollók mongyák a szemednek: csecse bogyo. A méndergős ménkü üssön beléd. A kakas csipjen meg. A te kezedből még a kenyér se jó. A föld nyeljen el. Szakadás érgye el a kezét. Az Isten vegye el a szája ízét. Fene egye meg aszt a kölcsönként bagólesődet. (szádat.) Fene vigyen a poklok mélységes fenekére. A nyavalya törjön föl. Szakadj meg. A szó álljon meg benned. A kórság gyűjön rád. A fene egye meg. Üssen meg a szél. Sohse legyen egy betewő falatod. Üssön meg a lapos guta. A bagó vigye el a dolgát. A szegedés járjon át. A plafonig rángasson föl a nyavalya. A gebula rángassa össze az ujjaidat. A görcs huzzon össze. Torkodon akadjon meg a kenyér. Rosseb egye meg a szádat, (ha valaki nem válogatja meg a szavait.) Sohase egyél jó izület. Folyjon ki a szemed világa. Ne érd meg a holnapit. A férgek rágják ki a testedet. Még a sírban se legyen nyugtod. Hogy harangoznának ki már a világból. Hóhér legyen a keresztapád.

(Győr.)

RÓNA JENŐ.

Helynevek.

Határrészek.

Berök. Cser. Jagadomb. Bükk. Tekerös. Klántár. Körösztfa. Majáka. Kishögy. Dobrogya. Fölsőhögy. Lazánc. Szunyogdomb. Borzás. Cigányváros. Csiripszálás. Bagóhögy. Sződörgyész. Fingócezi szőlő. Alsó-erdő. Hamudomb. Szivás-, Aranyák-, Gesztönyész-erdő. Kutyahögy. Régitemető. Pitlipajta. Radnics-rét. Nyergész. Páragat.

(Kercseliget, Somogy vm.)

Cingető. Bükümező. Egyházvőgy. Nagyhorgós. Páprányos. Tókaj. Csoportos. Dada. Ebédvesztő. Baglas. Tófödomb. Agácás. Pati-erdő. Zsöllérucca.

(Kapos-Mérő, Somogy.)

Alsó-, Felső-mező. Csuhs. Dadai szél. Páskom. Csér. Mogyoród. Kazsoki, Temető, Alsóakol dülő. Szili erdő. Kender-, Nemesföd. Malomi rét. Öreghégy. Kápolnahégy. Szt-Mihály-, Fekete kút.

(Szill, Somogy.)

Kösnyék. Aranyák. Csinátfa. Féódal. Kukkantó. Bükkszádi vőgy. Szigedre. Várdomb. Pityóka. Jakapfa. Békás. Gazos. Lityók. Karódomb. Dolapart. Szénás. Sárgödre. Rada (radai rosseb). Vidák. Kövezsd. Sárkánytó. Rákó.

(Gödre-Szt. Márton, Baranya vm.)

Csiga. Barzsó. Pöcetető. Cserma. Billiga. Belsősziget. Ruzsáma. Gubáshegy. Rávány. Keresztesi rét. Hodács. Máre. Márevár. Juszár. Görös. Pertos. Likaki. Lukac. Beke. Döme. Paperdő. Szentjános. Egres. Rakisa. Lánykőorma. Pisztin. Harabó. Csohos. Cillék. Radinca. Apálháza. Almás. Rikájó (erdei forrás).

(Magyar-Egregy, Baranya.)

Ripica. Lipa. Lipagerenda. Ivánmalaka (mocsaras hely). Tormástelek. Balaca. Szöbörce. Hitremegye. Csont-fok. Pajó. Ótelek. Velence. Jégverem. Gerénfa. Adrahinta. Zsüőc.

(Tésenfa, Baranya.)

Buzsak. Nyerges. Bibiclakás. Nyaros. Nyárosalja. Nádszeg. Daruvár erdő. Bajszlakás. Bánomhegy. Sárad. Szömöre.

(Kapos-Szekcső, Baranya.)

Káposztás. Kendőrföld. Gyenis irtás. Zátó-, Nagy-, Kis-, Kőrös-föld. Szűrű. Szakta. Ökörélés. Banyaerdeje. Kigyós. Millér. Kétdió.

(Bánfa, Baranya.)

JENŐ SÁNDOR.

G ú n y n e v e k.

Ali, Ábró, Ámbár, Badár, Bajnár, Banda, Banderka, Becseli, Bodris, Bóba, Bóhás, Bőbék, Börcse, Bunó, Burkus, Buszi, Buzsi, Cinkó, Csibe, Csicsó, Csindsa, Csobán, Csöre, Csurgók, Decskó, Dékány, Dupéros, És, Fájás, Feró, Felsőzáz, Fiskárus, Galabárdi, Gáber, Gándi, Gergő, Gigya, Golina, Göndör, Gyomros, Hajas.Harmat, Hernyó, Horgas, Imriske, Izé, Jány, Jocsán, Jokó, Jónás, Kakas, Kerász, Kesorú, Kunka, Lala, Lemonyák, Lenti, Lönci, Manna, Máró, Meszes, Mimice, Mózsa, Náthás, Nyifa, Olajos, Onoka, Öles,

Öntés, Pacsa, Parazsi, Pájtó, Petös, Pócsi, Puttyos, Pú, Réce, Sutyor, Szira, Szutyi, Szurkos, Szuszkéró, Szuszorándi, Tacsí, Vados, Vajmi. Zsíros, Zsízsa.

A vidékről beszármazottakat, — nőül behozottakat, nem a nevükön, hanem állandóan annak a községnek nevére említik, amelyből beszármaztak: Baksai, Gerdei, Görcsönyi, Kisdéri, Szelőrci, Szem-mártonyi, Tengőriní, Velini stb. Sokszor megkülönböztetésül v. ráadásul odateszik azon család eredeti, vagy gúnynevét is, amelyhez tartoznak: Göndörék baksaijik, Burkusék görcsönyi-ik. Gáberék kisdéri-ik, Vasék szemmártonyi-ik, Hernyóék tengőriní-ik, Csicsóék velini-ik stb.

(Baranya-Ózd.)

SOMSSICH SÁNDOR.

IZENETEK.

Kérelem. A februári kérdésekre még nem kaptunk elegendő feleletet. Kérjük olvasóinkat, szíveskedjenek felelni, ha csak egy-két kérdésre is.

Sch. H. Grác. — Azt a német könyvet talán a nyáron sikerül elkészíteni. — Nem kapunk soha semmi apróságot? — Jó egészséget!

Baksay S. Nagyon köszönjük a szíves küldeményt.

R. P. M. — Az ünnepek miatt ez a szám korábban készült, azért küldeményei közlését csak májusban kezdhettük meg.

M. J. Sem az *ysa*, sem a *-sza* nem lehet a *hiszen*, *iszen* indulatszóval azonos, mert 1) *ysa* nem olvasható *sz* hanggal; 2) a *hiszen* szó, mint a NySz. mutatja, még a 17. sz.-ban is mindig teljes *hiszem* alakjában divott.

Gr. M. Az *ysa y*-ja nem olvasható *ej*-nek. S mi volna akkor a *sa*? — Az érdekes térképet köszönjük.

Beérkezett kéziratok. Balló I. XVI. sz.-beli orvosságok lóbetegségek ellen (átadtuk a M. Gazdaságtörténelmi Szemle szerkesztőségének). — Szinnyei J. Szóvá tenni. Helyreigazítások. — Tolnai V. Barcafalvi szőgyártásának első bírálata. — Bódis J. A bencés név első használója. Válaszok. — Iritz Róza. Közmondások, tájszók. — R. Prikkel M. Jog. Huszár stb. — Tóth B. Helyreigazítások stb. — Koncsek K. Tájszók. — Pordán M. Hujáz. — Horváth Gy. Latin szók a nép ajkán. — Sassi Nagy L. Szentírás. — Binder J. Tájszók. — Csapodi I. Magyarázatok stb. — Paal Gy. Rováncs.

Beküldött könyvek. Békefi R. A sárospataki ev. ref. főiskola 1621-iki törvényei. (M. T. Akadémia. Ára 75 kr.)

Veress E. Erdély fejedelmi interregnuma 1551—56. (U. o. 1 frt.)

Téglás G. Herodotos Dáciára vonatkozó földrajzi adalékainak kritikai méltatása. (U. o. 1 frt.)

Gárdonyi Géza. A kékszemű Dávidkáné. (Regény. Singer és Wolfner.)

Magyar Könyvtár 93—4. Wells: Világok harca, Mars-lakók a földön. —

95. Kölcsény válogatott versei. — 96. Boccaccio válogatott elbeszélései. —

97. Keleti G. Idősb Markó Károly. Négy képpel.

MAGYAR NYELVŐR.

Megjelenik minden hónap 15-én
három ívnyi terjedelemben.

Szerkeszti
SIMONYI ZSIGMOND

Szerkesztőség és kiadó-hivatal
Budapest, NewYork palota.

ELÉVÜLT HIBÁK ÉS LÁTSZÓLAGOS HIBÁK.

Akadémiai fölolvasás.

Bizonyosan kevés olvasónk tudja, — mert sohasem keresi, — hogy Ballagi szótáraiban ilyen magyar igealakok vannak: *nyugszani, menekszeni, törekszeni, veszekszeni, dicsekszeni, betegszeni, öregszeni, sérszeni, kevereszni*. Kazinczynál is akadunk ilyen formákra: *öregszeni, haragszani, öregsző, elégsző, dicseksző, nyugszának, igyekszének* stb., Hunfalvy Pál pedig egy helyt az *aludni, feküdni* igékből ilyen jelen időt képezett: *aludom, feküdom* (l. T. M. Ny. 270, 273. és 267. j.).

Jámbor olvasónk erre összecsapja kezét s elszörnyűködve fölkiált: Hallatlan! Hát ezek az urak még a legközönségesebb igéket sem tudták ragozni? Nem tudták, hogy a *nyugszik, dicsekszik*-féle igékből így képezzük az igeneveket s a mult időt: *nyugodni, menekedni, dicsekedő* v. *dicsekvő, igyekvének* v. *igyekezének* ?!

Igazuk van a botránykozóknak. Hiszen a szótárírónak s a szépírónak nem szabad a különböző szóalakokat derüire-borura összekeverni, hanem úgy kell őket ragoznia s képeznie, ahogy a felnőtt ember magyar beszédben megszokta. Csak a gyerekek bocsátjuk meg jóízű mosollyal, ha *enni, inni* helyett azt mondja *eszni, iszni*, vagy *több* helyett *sokabb* s más efféléket. Sőt a nyelv bűvára meg is tudja mondani, mi idézi elő ezeket a furcsa formákat: a beszédben s különösen a gyermek nyelvtanulásában oly hatalmasan működő analógia, mely egy erős lelki tényezéből, a képzettársulásból fakad.

Az analógia néha félrevezet bennünket s hibás következtetésekre vezette az említett írókat is. De ereje oly nagy, és hatását annyi milliószor érezteti a felnőttekkel is, de különösen a gyermekekkel, kik még nem szokták meg annyira az úgyn. rendhagyó formákat, hogy azok az eleinte hibásnak érzett formák idővel elterjedhetnek, sőt kiszoríthatják a régi helyes formákat a

nyelvszokásból. Aki nyelvemlékeinkben figyelemmel kíséri kifejezéseinknek a váltakozó századokban való fejlődését, aki a Nyelvtörténeti Szótárt irigy hibakeresésen kívül egyéb, tanulságosabb dolgokra is föl tudja használni: iménti állításunknak számos bizonyítékával fog találkozni.

Metszeni, metszének és tetszének: ezek a 15. század magyarjának ép oly hibás és nevetséges formák voltak, mint nekünk az előbb idézett *nyugszani, nyugszának és dicsekszö*. Akkor azt mondták Kárpátoktól Ádriáig: *metënni, metvének, tetvének* (v. *tetüvének, tetének* stb.), ép úgy, mint pl. a *lészén* igéből *lënni, lëvének*. — *Aludott és feküdt* még a 17. században is ép oly szokatlan volt, mint az idézett *aludom és feküdom*, akkor még országszerte így mondták: *alutt, fekütt, alunnának, fekünni* stb. Mivel azonban *aluttam, aluttál* úgy hangzott, mint *tuttam, tuttál, gondolkottam, gondolkottál*, s mivel az ilyen igéknek 3. személye *tudott, gondolkodott*, s minthogy végre a *nyúgoszik* igének már régente is volt *nyúgodott* alakja (a *nyúgod-alom* is régi): ezeknek analógiájára előbb a gyermekek, később egyes vidékeken a felnőttek is azt kezdték mondani, hogy *aludott, feküdt*, úgyhogy ezek a régi hibák immár teljesen kifogástalan alakokká váltak s legjelesebb íróinknál is megtalálhatók. (»Égő pipám kialudott, alvó szívem meggyúladott.« Petőfi.) — A *metszeni, tetszének* alakok a folyó cselekvés *metsz, tetszik* formáinak analógiájából támadtak, mint egy-egy gyermek beszédében *eszni, iszni az eszik, iszik* s másfelől a *csúszni, vadászni* mintájára.

Szintén elévült hiba az *ikes-ragozás* elhanyagolása. A 16. században ha valaki azt mondta: *eszek, iszok*, mindjárt tudták, hogy nem anyja nyelve a magyar. Most ellenben a magyarságnak nyolc-tizedrésze így beszél, s az okát is megmondhatjuk, hogy miért: a magyar nyelvérzék szükségesnek tartja az *eszek és eszem* megkülönböztetését, csak úgy, mint a *teszek és teszem* alakokét. *Eszem vmit* körülbelül úgy hangzik, mint pl. *teszem vmit*, s azért mondta Versegly, hogy az *ikes ragozás* tótos. Kétségtelen, hogy sokkal fontosabb a tárgyas és tárgyatlan szerkezet megkülönböztetése, mint az elavult és tartalmatlan, tisztán formai különbségek megőrzése. — Még finomabb jelentésbeli különbség van mai napság ezek közt: *ehetném* = szeretnék enni, és *ehetnék* = lehetne ennem; s ezt a különbséget átvitték az iktelen igékre is: *táncolhatnám* = szeretnék táncolni, és *táncolhatnék* = tudnék táncolni.

S valamint a *metszeni* és *aludott*-féle régi hibák — melyeknek példáit tetszés szerint szaporíthatnók — ma már »elévültek« s többé nem hibák: ép úgy törvényesítette az általános elterjedés a *szivar*, *gyufa*-féle nyelvújítási szokat, ámbár keletkezésük idején ép oly hibásak és furcsák voltak, mint hogyha a meghívót *hivarnak*, vagy a nyújtó-deszkát *nyufának* keresztelték volna el.

S végre ugyanúgy kell megítélnünk a meghonosult szólásokat is, mert ép úgy polgárjogot kapnak a nyelvben, mint a meghonosult jövevényszók. Akármilyen német-ízű volt még az ötvenes években a *jól néz ki* és a *kijön vele* (a helyett, hogy *jó színben van s beéri vele*), ma már annyira megszokott szólások a legmagyarabb városokban is, hogy ellenük minden erőködésünk hiába volna. Így vagyunk ezekkel is: *jól érzi magát*, *rosszul érzi magát* stb.* Vagy ki hibáztatná most már ezt a szerkezetet: *használ vmít v. vkit vmire?* Pedig a régiségben nyoma sincs és még a 19. sz. elején határozottan hibáztatták. (»*Használ* conduit, prodest; neutrum est, nec recte pro activo usurpatur«. Beregszászi: Dissert. 85.) Idegen eredetű az udvariasság nyelvének sok közönséges fordulata: *alázatos szolgája*, *ajánlom magamat*, *tessék helyet foglalni*, *parancsoljon beszélni* stb.

Az utóbbi kifejezés Erdélyben dívik és török vagy görög eredetű (l. A. m. nyelv 1:130); más fordulatok a szláváságból, az olasz és a latin nyelvből kerültek (l. az id. h.). De igen sok a német eredetű szólásunk, és nézetem szerint az élőbeszéd útján éppen annyi, vagy még több német szólást kaptunk, mint az irodalmi közlekedés révén. Sok század óta állandó volt hazánkban a német néptörédekekkel való közlekedés, és nem volna csoda, ha tüzetes kutatás már régi nyelvenlékeinkben is kimutatna német eredetű szólásokat. Csak egy példát említek: Volf György egy ízben határozottan németesnek mondta ezt a szólást: *gyökeret verni* = *Wurzel schlagen*; csakugyan olyan föltűnő az egyezés, hogy meg kell engednünk a német eredet lehetőségét, pedig ez a szólás előfordul már a 16. sz. elején az Érdy-kódexben, azután

* Be cégérül *néz ki*, szék. Kriza Nyr. 2: 230. *Kijön vele* Szegeden és Bácskában is, l. M. Tsz. (Szarvas G. Volfal szemben védi a germanizmus vádjától, Nyr. 2: 129.); már a régi Tszban megvan: »*Röviden jóni ki*: nem érni be vmivel. Szólamód«. — *Jól érzem magamat*, Kárm: Fanny, 4. kiad. 27; *Könnyebben érzi magát*, Verseggy Phras. 55; *rosszul érzette magát* ... 1807. Nyr. 25: 284.

Pázmánynál és Mikesnél! Legtöbb német szólás városaink nyelvén honosulhatott meg, melyeknek lakossága jórészen német eredetű; érdekes volna a városok nyelvét külön ilyen szempontból átvizsgálni. Nagy hatással lehettek továbbá szólásainkra is a századok óta beözönlött német iparosok és katonák, úgy, hogy sok kifejezés a mesterségek s a katonaság nyelvéből terjedhetett el (vö. alább: *beáll a céhbe, katonának áll stb.*).

Fölsorolunk itt mutatványul egy csomó mindennapi szólás-módot, melynek legtöbbje a német nyelvből honosult meg:

(Ad vmi szerepet (ad a-lap vmi cikket); innen: adja a gavalért, a sértődöttet stb.) — (Áll, nem áll: es steht fest, constat. Jól áll neki v. rajta a ruha. Jót áll vkiért: gut stehen (l. Arany J. Nyr. 25: 69.). Hatalmamban áll. Szolgálatára, rendelkezésére állok.) — (Aranyhegyeket ígér (már NySz.): goldene Berge versprechen.) — (A maga árnyékától is fél: er fürchtet sich vor seinem eignen Schatten, vor dem Sch. an der Wand.) — (Egy babot sem ér (v. egy babot sem adnék rajta. l. NySz.): das ist keine Bohne wert.) — Beáll a céhbe NySz., katonának áll (be): eintreten, einstehen; beáll a tél stb. (l. lép) — (Beállít vhozá: sich einstellen.) — (Behajt adót, tartozást: eintreiben.) — (Beereszt padlót: einlassen.) — (Befoly vmibe, befolyással van vmire: Einfluss ausüben, von E. sein.) — (Befon vkit: einfädeln (vö. behálóz, becsap).) — Behegedül vkinek: jm. heimgeigen (vö. heimleuchten, heim-schicken). — Behoz vmit, mulasztást stb. e h. helyrehoz, kipótól: einbringen. — Belátja hibáját: einsehen. — Beletalálja magát vmibe: sich in etwas finden (vö. beletörődik). — Jól beüt v. csak: beüt, v. jól üt be vmi: gut einschlagen. — Beváltja szavát ígéretét: sein Wort einlösen. — Bezár vitát, levelet, ülést; levelét zárja; záradék; Schluss, Beschluss, schliessen. — Bogarai vannak, bogara van: Grillen, Raupen v. grosse Hummeln im Kopfe haben, einen Käfer haben, Grillen fangen stb. — Bögőnek nézi az eget is: den Himmel für eine Bassgeige v. für einen Dudelsack ansehen (vö. még: das thut so weh, dass ich alle Engel im Himmel singen hörte; és: ihm hängt der Himmel voller Bassgeigen). — Nem csinál belőle titkot (Baksaynál is): aus etwas kein Geheimnis machen. — Jó darabig, egy darab ideig: olaszul: *un buon pezzo*. — Divatba jön, divatból kimegy: in die Mode, aus der M. kommen. — Élire veri a pénzt: das Geld auf die hohe Kante legen. — Elemében van: in seinem Elemente sein. — Elhajtani magzatot: die Frucht abtreiben. — Elidegenít vmit e h. ellop stb.: entfremden. — Ellát vkit vmivel (»nem germanizmus, mint némelyek állítják«, mondja Lehr: Toldi 111; igaz, hogy nem érezzük már idegennek, de azért mégis a németből származik, a NySzban még nyoma sincs). — Elnapol országgyűlést stb. (Arany J. és Szarvas még elítéli Nyr. 1: 245, 10: 501, így Szigeti J. 25: 304, de már

egészen meghonosult): vertagen. — Előír vmit követendő szabályul, adót előírni (megszab, kiszab, kiró h.): vorschreiben, praescribere. — Elsajátít vmit e h. megtanul, beletanul: sich etw. aneignen. — Eltekint, eltekintve vmitől, e h. nem tekint, nem veszi számba. — Beszédbe v. szóba ereszkedik vkivel: sich in ein Gespräch einlassen. — »A személyragoknál az utóbbi eset áll:« (Nyr. 17:148; ellenben: »Itt is ez az eset«, ahogy Szilády Áron írja Temesvári P. előszavában, még nagyon érezteti német ízét). — Nem látja a fától az erdőt: er sieht den Wald vor lauter Bäumen nicht. — Majd ha fagy: zu Pfingsten auf dem Eise, v. zu Pfingsten, wenn die Gans auf dem Eise geht; tehát a németben még teljesebb, érthetőbb a mondás: majd ha pünkösdkor fagy = soha napján). — »Fáradtságot venne annak becsét méltányolni« (Ar: Hátr. Próz. 500): sich Mühe nehmen. — Fát yolt vet v. borít vmire (l. Tóth. B. Szájrol Sz. 101): den Schleier der Vergessenheit über etwas werfen (franciául ugyanezt néha így mondják: passer l'éponge sur qch., s ebből lett a mai német Schwamm drüber). — Elveszti a fejét; azt se tudja, hol áll a feje: den Kopf verlieren, er weiss nicht, wo ihm der Kopf steht. — Költséget stb. földöz, földözet: die Ausgaben decken. — Föladni vkit (azelőtt bead, beárul): angeben. A várost föladni (Heltaitól kezdve, azelőtt csak megadni), a reményt föladni (e h. lemondani róla), beteget föladni (lemondani életéről), leckét, kérdést föladni, föladat (kérdést föladni már a DebrCben.): aufgeben. — Fölföldöz vmit: entdecken. — Fölfüggeszt, függőben tart: suspendit, in suspenso relinquit. — Föltalál vmit: erfinden. — Föltünést kelt v. okoz (e h. föltűnik, szemet szúr, meglep): Aufsehen erregen. — Fölmerül a kérdés, fölvetik a kérdést (vö. fölteszik): die Frage taucht auf, wird aufgeworfen. — Fügét mutat: jm. die Feige zeigen (az olaszban és franciában is, l. Nyr. 14:36, 25:497). — Egy hajóban evezni: esser nella stessa barca. — (Egy) hajszálon függ: an einem Haare v. Faden hängen. — Majd megfizeti az öreg harang: das wird einmal die grosse Glocke zahlen (l. Hetzel: Wie der Deutsche spricht; az adósnak temetésére céloz). — Hallott vmit harangozni, de nem tudja, hol: er hat läuten gehört, weiss aber nicht, wo die Glocken hängen, v. er hat läuten hören, aber nicht schlagen. — Ház at tart, házat visz, háztartás: Haus-balten, ein Haus führen. — Hosszú lé: lange Brühe v. Sauce, a. m. híg lé (olaszul is pl. *ammoniaca allungata*, hígított ammoniak). Átvitt értelemben is: hosszú lére eszt vmit, eine lange Brühe v. Sauce über etwas machen. Ez könnyithette meg hasonló hangzásával a »hosszú lélekzetű előadás« meghonosulását: langathmig. — Hozni ismertetést (e h. közöl, Arany J. is él vele), ítéletet (e h. mond), zavarba hoz, vö. z. ejt), mozgásba hoz vmit (e h. megindít. Révai azt írja: mozdulóba hoz. Abafi Figyelője 1882. 13:207), tisztába hoz vmit e h. földerít, tisztáz, fölfejt stb. (Aranyánál is, l. Német és m. szólások *Bringen* alatt), rendbe hoz, magával hozza a dolog (l. uo.). Törvényt hoz = *legen ferre*, olaszul is *portar legge*; magyarul másképp: törvényt

alkot, szerez, kiad, l. Ny. Sz. — »Szent nap ide, szent nap oda, tedd parancsom, gyáva szolgál!« Kisf. K. (így az élőbeszédben is): Feiertag hin, F. her! — Idegen tollakkal ékeskedni, e h. a máséval: mit fremden Federn (latinul is így; vö. elidegenít). — Van v. nincs időm vmire, e h. van érkezésem, ráérek: Zeit haben. — Időt vesz magának vmihez (»Nincs ideje, vagy nem vesz, hogy...« Ar: Hátr. Pr. 98. vö. magyarosan: időt szakít vmihez): sich Zeit nehmen. — Igazat ad vkinek: jm. Recht geben. — Jó t áll, l. áll. — Mozgásba jön (így Ar: Próz. 6.), zavarba jön; »úgy jött neki, mintha álmodnék« Jókai stb.. l. Arany Nyr. 25:358. — Kákán is csomót keres: nodum in scirpo quaerere, ősrégi latin mondás. — Minden csizmát (Kisviczai) v. mindent egy kaptára ver: alles über einen Leisten schlagen. — Ötödik kerék: das fünfte Rad am Wagen. — Kereken kimond, tagad stb.: rund, mit runden Worten. — Kézpénznek veszi: für bare Münze nehmen. — Kezére jár vkinek: jm. an die Hand gehen (vö. Handlanger). — A kezébe veszi a dolgot: etwas in die Hand nehmen. — Kéz alatt vásárol stb.: unter der Hand. — »Philipposnak szabad kezét engedtek: vö. liessen ihm freie Hand;... már-már megszokottá vált idegenszerűség« (M. Paedagogia 7:156). — Kiad pénzt (már Faludinál, l. NySz.), kiadás, e h. költ, költség: ausgeben, Ausgabe. (Kiadó e h. szapora: ausgiebig.). — Doktornak adja ki magát: sich für einen Dr. ausgeben; így Aranyánál, Jókainál, de régebben is, l. Német-m. Szólások. — Kiáll, kitart vmit: ausstehen, aushalten; régente csak: áll, megáll, tűr stb., l. NySz. — Kiállít bizonyítványt stb.: ausstellen. — Kiír pályázatot: ausschreiben; mert kiírják a fekete táblára, a kapura, a falra. — Kimegy a színe, e h. színét hagyja: die Farbe geht aus. Kimegy a haja (Verseghy: Phras. 186.): die Haare gehen ihm aus. — Kiróg, kiróg a hámból: hinten ausschlagen, über die Stränge schlagen. — A kisujjából szopta: etw. aus dem Finger saugen (vö. olaszul: *succhiarselo del dito*). — Kitesz száz koronát, e h. száz koronára róg: ausmachen (a NySzban csak egy hasonló idézet van a 17. sz.-ból). — Rosszul, nem jól ütött ki a dolog: es ist ihm nicht zum besten ausgeschlagen (már egy 17. vagy 18. századi adatban Nyr. 14:514). — Kivánni valót hagy hátra: zu wünschen übrig lassen. — Kivet adót e h. kiró, ráró stb.: die Steuer auswerfen. (A *kiigekötőnek* egyáltalán sokféle használata honosult meg nálunk, evvel érdemes volna külön foglalkozni; l. Kúnos I. tanulmányát a Budenz-Albumban s vö. most hozzá a NySz. adatait.) — Kosarat ad: einen Korb geben. — ? Kotródik, *elkotródik* (a NySz. szerint a 16. sz. vége óta: *kotorj!* „*kotorj, vakarj tova!*“ »el-kotrott, vakart«, *vakarodik*, el-, kivakarodik, s a régi Tszban is: *elvakarodj innen*, vö. *takarodik*): von der Stelle kratzen, auskratzen. — Köpönyeget forgat: den Mantel nach dem Winde hängen, drehen. — Kőrmömré ég a dolog: es brennt mir auf die Nägel (magyarázata Nyr. 25:499.). — Körülír vmit: circumscribere, umschreiben. — Körülnézi magát e h.

maga körül néz, széttekint; hibáztatva volt a Nyrbén, de Lehr (Toldi 402.) védelmére kelt, mert megvan Dugonicsnál, Aranyánál s a népnél. — Nagy láb on él (»nagy lábon jár: nagyot játszik, sokat tart magáról« Nyr. 14:281.): auf grossen Füssen leben. — Lándsát tör vki mellett v. vmiért, e h. kardoskodik: eine Lanze brechen für j. — Lelkére köt vkinek vmit: j. etw. auf die Seele binden. — Lemon d vmiről (a NySzban csak a 18. szból egy adat): abdicare, entsagen, absagen. — Hivatalba, szolgálatba stb. lép, belép, helyébe lép, kilép valamely egyesületből stb. (a NySzban csak három idézet: Az Sz. Péter tisztibe lépik; Sámbar. Jegybe(n) lép a világgal; Fal. Kilépik ez társaságból MA. — Különben a régiségben s a népnél: szolgálatba áll, tisztéből kiáll, szolgálatát elhagyja stbf.): treten, eintreten, austreten. — Ló hátról felel: vom hohen Pferde herab antworten, sich aufs hohe Pferd v. Ross setzen (fr. is: *monter sur ses grands chevaux*). — Jó madár: ein sauberer Vogel (vö. ein loser V., Galgenv., Spassv.) — ? Magán kívül van (Gvad. óta, l. M. Hat. 2:151.): ausser sich. — Nem ma igy erék: er ist nicht von heut (*il n'est pas fait d'aujourd'hui*). — Markába nevet: in die Faust v. sich ins Fäustchen lachen. — Iszik (előre) a medve bőrére: die Bärenhaut verkaufen, eh' man den Bären hat v. eh' der Bär gestochen (olaszul is: *vendere la pelle dell'orso*). — Megkeni a markát, e h. megvesztegeti: einem die Hände schmieren (eredetileg a kerékkénéshez hasonlították a vesztegetést, l. alább a közmondások közt). — Megkeresni vkit (l. Ny.Sz., ott így is: megtalálni vkit vmi felől): requirere, ersuchen. — Jól, rosszul megy a dolga, az üzlet: das Geschäft geht gut stb. — Vigasztalást merít vmiből (Kölcsey: Paraenesis) stb.: schöpfen. — Gondolatokba merül: in Gedanken versinken. — Mézes hetek: Honigwochen stb. — Mézes madzagot húz keresztül vkinek a száján: einem das Hälmlein süß durch den Mund streichen. — Nyakra főre (a 16. sz. óta, l. Ny.Sz. 1:965. és 2:1005.): über Hals und Kopf. — Olajt önt a tűzre: Öl ins Feuer giessen. — Meszet olt: Kalk löschen; ép így a tótban, horvátban, s az olaszban is: *spegnere la calce*. — Szomját oltja (először Gvadányinál, különben: elveri, enyhíti stb., vö. Lehr: Toldi 106.): den Durst löschen. — Olyan nincs: das gibt's nicht! — Orrára köt vkinek vmit: jm. etw. auf die Nase binden. — Orrot kapott; hosszú orral távozott. — Az orra előtt becsapták az ajtót. — Vkinek örömet elrontja, e h. kedvét szegi (»Athalie elrontotta valamennyinek az örömet« Jók: Ar. Emb. 2:156): jm. die Freude verderben. — Jó hírnek, közkedveltségnek örvend: sich eines guten Rufes erfreuen stb. — Összefügg e h. kapcsolatos, kapcsolatban van: zusammenhängen (vö. Brassai, Szépir. Figyelő 1: 466. jegyz.) — Pálcát tör vki v. vmi fölött, e h. elítéli. — Port hint a szemébe vkinek: j. Staub v. Sand in die Augen streuen. — Sarokba szorít vkit: j. in die Enge treiben. — A szabadban: im Freien. — Szabad kézből eladni: aus freier Hand verkaufen. — Szalmát csépel, szalmáz: leeres Stroh dreschen (vö. fr.

battre l'eau avec un bâton). — Nagy szemeket mereszt (Gvad., l. NySz. Mereszt, Szól.; Mikszáth: Új Zr.): grosse Äugen machen, vö. fr. *ouvrir de grands yeux*. — Jó rendben van a szénája, l. NyK. 24:357. — Tudomásul szolgál: dient zur Kenntniss. — Fején találja a szeget: den Nagel auf dem Kopf treffen. — Szegre akasztja elveit: an den Nagel hängen = *mettre v. pendre qch. au croc*. — Szőnyegre hozni: aufs Tapet bringen. — Reményt táplál e h. reménykedik, reményben ringatózik stb.: eine Hoffnung hegen. — ? Vmihez tartja magát*: sich an etwas halten. — Vkiel tartok, vkiel tartom NySz.: ich halt es mit j. — Beszédet, előadást tart: eine Rede, einen Vortrag halten (vö. gyűlést, tanácsot stb. tart NySz.). — Tenyerén hordoz vkit: j. auf den Händen tragen (vö. Máté ev. 4:6.). — Tisztába hoz vmit (Nyr. 4:500, Aranyánál is. Hátr. Pr. 35. l. Német-m. Szólások), tisztába jön vmivel (Arany, uo. 364), tisztában van vmivel (Ar. uo. 169.): etw. ins Reine bringen, mit etw. ins R. kommen, im Reinen sein. — Túlél vkit: j. überleben. — Tükön ülni (tühegyen ülni, Decsi, Kisviczai): (wie) auf Nadeln sitzen, stehen, gehen; vö. tüskén állva Kisf. Víg besz. 1879. 78., és fr. *marcher sur des épines*. — ? Tüzet fog: Feuer fangen. — Zajt, lármát üt, csap: Lärm schlagen. — ? Atyjára üt (MA., Kisviczai, Fal. NySz.; atyjához üt, Calep., Haller, Mikes, vö. elüt tőle stb., l. M. Hat. 1:167, 271): nach dem Vater schlagen, aus der Art schl. — Kereskedést, ipart üz: Handel, Gewerbe treiben. — Savanyu stb. képet vág: ein Gesicht schneiden. — Vmi szakba vág, ide vág stb.: ins Fach schlagen, einschlägig. — Színt vall: Farbe bekennen; először a kártyajátékban. — Időt vesz Ar. Hátr. Pr. 98, fáradságot, bátorságot, szabadságot vesz magának, e h. időt szakit, nem sajnálja az időt, nem restelli a fáradságot, bátorkodik: sich Zeit, Mühe, die Freiheit nehmen. — Sokra viszi: er bringt es weit. — Visszavezet, visszavisz vmit vmi okra, forrásra: zurückführen. — Vízze válik (Fal. óta; vízze lesz a reménység, NySz. egy idézet 17. sz.) — Kétségbe von: in Zweifel ziehen (kétségbe húz, egy id. 17. sz.) NySz., különben a régiéknél: kétségbe hí<in dubium vocare). — Az egész vonalon: auf der ganzen Linie (úgy látszik, Apponyi honosította meg). — Zavarba jön, e h. megzavarodik. — Megfúl a maga zsírában: im eigenen Fett ersticken. — Szemlátomást: *à vista d'occhio* (németül is *zusehends*).

(Vége köv.)

SIMONYI ZSIGMOND.

* Kérdés, hogy e szólásunk idegen eredetű-e, mert a régiségben is igen gyakori (semmi esetre sem hibáztatható, mint Széchy K. teszi M. Paed. 7: 44.), de az egyezés föltűnő.

VÖRÖS ÉS PIROS.*

Bocsásson meg a t. Orvosegyesület, hogy tagjainak figyelmét olyan térre irányozom, amely nem tartozik a therapiához. Egy kis nyelvészkedés az egész. De hát ezt sem kerülhetjük ki teljesen. Gondoljunk csak a hírneves szemész-professzorra, Hirschbergre, aki nemcsak a német orvosi nyelv ellen fakadt ki, hanem a görög-latin tudományos mesternyelvet is ugyancsak megrostálta, ahogy ezt az Orvosi Hetilap 1893. 12. számában ismerttettem volt.

Annál kevésbé hagyhatjuk figyelmen kívül a magyar orvosi nyelvet, mely még mindig kiforratlan. Hogy nyelvészeti fejtegetéssel ülök az előadó asztalhoz, ahonnan a szenvedő emberek sorsának intézéséről szoktak beszélni, azt ne vegyék rossz néven, különösen tőlem, akinek a helyes magyar orvosi nyelv dolgában kifejtett szerény működését sokan megmosolyogják ugyan, de eléggé méltatják, akik kellően átérzik annak tudatát, hogy ők az orvosi tudományt magyarul művelik.

Ezúttal az orvosi *chromotaxiá*-ba vágó tárgyról szólok. Hogy az orvosnak is kell a színekkel foglalkoznia, nemcsak a szintévesztést vizsgáló szemorvos tudja, hanem a boncoló is érzi szükségét, valamint a klinikás is, mikor az elváltozások leírásával vesződik. Schulek Vilmos multkori nagyszabású előadása, melyben az ibolyán túli sugarak ellen való védekezést illető kísérleteiről számolt be, egyenesen időszerűvé tette tárgyamát, melynek fejtegetésével, bár csekély részben, hozzá akarnék járulni orvosi nyelvünk tisztázásához.

Különben a mai fejtegetésem csak egy része annak a terjedelmesebb munkálatomnak, melyet egy másik tudományos társulat elé terjesztettem volt.

A Kir. Természettudományi Társulatban, a színek magyar megnevezése során javasoltam már, hogy a tudományban különbséget kellene tenni, mit nevezzünk *pirosnak*, mit *vörösnek*.

Az ugyanazon fogalom kifejezésére kínálkozó szavak bősége igen kellemes gazdagság a költői nyelvben, de nem mindig célszerű a tudományban. A tudományos mesternyelv legyen éppen olyan szigorú, ingadozástól mentes, amilyen szigorú és következetes az igazi tudomány.

* Előadta a szerző a Budapesti Kir. Orvosegyesület 1899. április 15-i ülésén.

Színek dolgában a tudomány négy egyszerű vagy fő színt különböztet meg. Ezekre a magyar nyelvnek is megvan a négy megnevezése: *vörös, sárga, zöld, kék*, azonkívül az igazi színes színektől elütő további színtelen színek kifejezésére ott vannak a *fehér, fekete* szavai. E hat elemi fogalomra megvan a hat megállapodott szavunk, melynek ős magyar vagy kölcsönvett voltát éppoly kevésbé érezzük már, mint ahogy eredeti jelentésükre nézve nem érezzük, vajjon elemi fogalmakat jelölnek-e, avagy szakasztott azon a módon támadtak, ahogy az élő nyelv a tárgyak nevéből alkotja az ő színezetüket jelölő újabb meg újabb színjelentő szavait. Ki gondolna rá, hogy a *vörös* azaz *vörös* azt jelenthette valaha, hogy olyan színű, mint a vér. Manapság bizony azt mondanók, hogy *vérszín*, ahogy a vörös szín fogalomkörének többi tagjai alakultak: a *rózsaszín*, *meggyaszín*, *testszín*, *téglasszín* stb.; ámbátor a nyelv gazdálkodó törekvése, ahol lehet, egyszerűsít, kivált olyan színek megnevezésében, amelyekben a nevet adó tárgy inkább csak mint ilyen színnév ismeretes. Így lett a *bíbor* a bíbor színű füstéket termelő csiga nevéből, a *bordó* a bordeauxi bor színéből, a *karmazsin* a chermes színéből, így a *karmín* meg a *lila* is, így készül önállósulni a *terrakotta*, az *indigo*, a *heliotróp* stb.

De hát van a magyar nyelvnek egy színjelentő szava, melylyel eddig nem tudtunk mit csinálni. A színek megnevezésében, a chromotaxiában, teljesen fölösleges lom a *piros* szavunk. A költői nyelv kapva kaphat rajta, hogy ha akarom vörös, ha akarom piros, holott a németnek minden csak *roth*, a franciának *rouge*, az angolnak *red*.

Vajjon csakugyan kiveszésre kárhoztassuk-e? Világért se! Örüljünk neki, hogy megvan. Hiszen nemcsak a tudomány, hanem minden jó színérzékű ember, de kivált a divat színeiben jártas hölgyek és kereskedők határozott különbséget tesznek az igazi vörös, illetőleg a sárgás vörös színek meg a kékes vörös színek között. Szinte fölségsértés számba megy, ha a durvább színérzékű férfi ember a *rózsaszínre* rámondja, hogy vörös. Azt sem hagyhatjuk a tudományban figyelmen kívül, hogy az u. n. szintévesztő ember, a kinek érzékléséből a vörös és zöld fogalma hiányzik, a vörös szín egyik csoportját sárgának érzi, a másik csoportját a kékekkel téveszti össze.

A megkülönböztetés szükséges voltát más művelt nyelvekben is érzik, s úgy boldogulnak, ahogy tudnak. Így a német a *roth*-tal a *purpur*-t és *rosa*-t állítja szembe, a francia a *rouge*

mellett *rouge pourpré*-t meg *rose*-t mond, az angolnak az egyik fogalom *red*, a másik *purple-coloured* meg *rosy*.

A magyarban magától kínálkozik, hogy az egyik csoportra a *vörös*-et, a másikkra a *piros*-at foglaljuk le. A költői nyelv ám cserélgesse ezután is őket, a tudomány határozottan különböztesse meg a *vörös*-et a *piros*-tól. Hogy melyik legyen a vörös, melyik a piros, megegyezés dolga.

Amint mondtam, a köznyelv sem igen válogat a piros és vörös között. Mégis inkább a kékes vörös színt szokás pirosnak mondani. Sőt figyelembe kell vennünk, hogy habár a *vörös* szavunk, úgy látszik, a *vér* nevéből ered, leginkább a vér élénkebb oda-tódulásából eredő kékes vörös arcszínt nevezik *elpirulás*nak. Ellenben senki sem mondja a vörös rezet 'piros' réznek, sem téglaszín 'piros'-t nem mond, úgy szintén a vörös hagyma sem piros. Viszont a *Rosa centifolia* kékesbe hajló színéről valljuk, hogy *piros* rózsza, ennek színe az igazi *rózsaszín*.

A régi nyelvre nézve a Nyelvtörténeti Szótárból a következőket tudhatjuk meg: *vörös* Calepinusnál *ruber*, *rubeus*, Molnár Albertnél *rubens*, *rubicundus*; ellenben *piros* C-nál *rubens*, MA-nál *ruber*, *rubicundus*, sőt az Érdy C-ban orra veress, mynt pyross rosa; úgy szintén veress bíbor (MA: Bibl.), piros karmasin (Szöl: Dáv.); de már a skárlát mindig *vörös*: *wewres scarlatal* (Érs.C.), *werres iskarlath* (RMNy.), *veres eskárlát* (Gér: KárCs.), továbbá ragyogó *vörös*: *igneus* PPBL, sárgaszínű *vörös*: *rufus* C., *vörösellő*, *téglaszín*: *color subrufus* PPBL; ellenben a pirosra legtöbb példa az arc *pirulásáról* van véve: *zep pyros orcaia vala* (TelC.), piros pozgás emberekett (Csanaki: Dögh.), orca pirossító veer (Bal: CsIsk.), *pirul*: *rubeo*, *erubescio* MA. *rot werden*, *sich schämen* PPB., orca-pirulás: *confusio vultus* Kr.

Azt hiszem, nem véték a nyelvszokás ellen, ha azt javaslom, hogy a vörös szín általános megnevezésére, különösen pedig a sárgába hajló vörös színcsoport megjelölésére alkalmazzuk a *vörös* jelzőt; ellenben a vörös szín kékes színezeteire, a bíbor-rózsaszín csoport megjelölésére foglaljuk le a tudományban a magyar nyelv *piros* szavát.

E szerint *vörös* színezetek lennének: a *vörös* (*ruber*), *cinóber-szín* (*cinnabarinus*), *ragyogó vörös* (*rubicundus*), *haragos vörös* (*rubidus*) pl. paprika, pipacs, a *skarlátszín* v. *miniomszín* (*miniat*), *gránátvirágszín* (*puniceus*, *phoeniceus*), *korálszín* v. *kláriszín* (*corallinus*), *gránátszín* v. *sötét vörös* (*granatinus*, *atrorubens*),

téglasszín (testaceus), *terrakotta* v. *sötét téglaszín* (latericius), *vörösgyagszín* (bolaris), *eperszín* (fraise, fragaricolor), *testszín* (incarnatus), *lazacszín* v. *sárgás rózsaszín* v. *halavány vörös* (salmoneus), *vöröslő* (rubens, rubescens), *vöröses* (rubellus).

Ellenben *piros* színezetek: a *rózsaszín* (roseus), *halavány rózsaszín* (roseolus), *bíbor* (purpureus), *pirosas* (purpurellus), *pirosló* (purpurescens), *jácintszín* (hyginus), *sötét bíbor* (atropurpureus), *mazsolászín* (xerampelinus), *szilvaszín* v. *szederjes* (lividus), *bordó* v. *barna piros* (vinosus), *barackvirágszín* (persicinus), *oleánderszín* (oleandrinus), *meggyszín* (cerasinus), *karmazsin* (chermesinus), *kármin* (coccineus), *vérszín* (sanguineus).

Természetesen a különféle szennyes, barnás színek megnevezésére is csupán a *vörös* jelző rokon alakjait lehet fölhasználni pl. *vörhenyes* (fulvescens), *barnás vörös* (rufus), *barna-vörös* (russus), *vörhenyes barna* (rufescens), *szennyes vörös* (helvus, vaccinus).

Egyéb színekről nem szólok. A természettudományi chromotaxia úgyis bizottsági tárgyalás alatt van a Kir. Természettudományi Társulatban. Szükségesnek tartottam azonban javaslatomnak ezt a fontos részét a Kir. Orvosegyesület elé is terjeszteni.

• CSAPODI ISTVÁN DR.

ARCÉL. SZEMÉLY.

Az *arcél* szóalak eredetével még nem vagyunk igazán tisztában. Pedig mindenkép megérdemli figyelmünket, mert ős eredeti szavaink közé tartozik (t. i. a régi *arcél*, mely a. m. *arcúl*).

Budenz szerint (MUSz. 752.) az *arcél* a vele azonos *arcúl* „in faciem” formával együtt világosan lativ értékű határozó. Mint-hogy azonban lativ ragot már nem veszünk rajta észre (az *-ül*, ill. *él* végzet ugyanis nem azonosítható az *-ül* ablativusi raggal), föl kell tennünk, hogy az *arcúl* régibb **arculá* (*arcél* < **arcélá*) helyett való, tehát magában véve tőalak, a melyből (t. i. az *arcél* helyett fölvehető *arcúl*-ból) a mai *orcā*, *arcā* szóalak rövidült el. Az egész *arcúl* (*arcól*) v. *arcél* (*arcál*) összetett szónak tűnik fel, amelynek utórésze két alakban van meg, t. *ül*, *ól*- (ebben: *ól*-ta: vog. *gūl* »ende, äusserstes«) és *ál* (*ál-tal*, amely csak változata az *ól*-ta beli *ól*-nak), s ennél fogva így elemzendő: *arc* + *ól* ill. *ál* = „lateris (genae) extremum” vagy akár „seiten (wangen)-fläche”.

Simonyi szerint (Nyr. 14 : 439—440. ll.) nincs elégséges ok arra, hogy az *arcúl* ill. *arcél* határozói alakokat a fölvett *arcúl*, ill. *arcál*- (*arcél*-) névszó kopott végű lativusának tartsuk, e. h. **arcúlá* (**arcélá*), mert találunk egyéb *-úl*, *-ül* végű határozókat is, melyekben az ered. ablativus a lokativusi jelentésen át irány-értelemhez jutott (vö. jóízű venerékekkel *zynewl* telljes Érdy C. 432. b. *világúl* ment Nyr. 10 : 39. kerülj *hátúl* Népk. Gy. 2 : 300. *tarsel* EhrC. 61. = pro socio sat.) Az *arcél* alaknak *-él*-je tehát szerinte azonos az ablativusi *-ól* (*-ül*) raggal, s *-é*-je *j* hang közbejöttével magyarázható meg. (Magy. névrag. 36. l.)

Ujabban azonban Simonyi már lemondott e nézetéről (l. TMNy. 676.) s csatlakozik Balassa véleményéhez, amelynek értelmében az *arcél*, *orcel* alakkeveredés eredménye volna; t. i. eredetileg *arcé* (lat. *-é* rag) és *arcól* formák éltek egymás mellett, s a kettőnek összezavarásából lett *arcél* (l. TMNy. 75. jegyz.)

Zolnai az *-ül* ragnak **-él* alakját csak föltételezettnek tartja (Nyr. 22 : 83.)

Az én nézetem az *arcél* szóalakról a következő:

Balassa véleményét, noha Simonyi is csatlakozik hozzá, részemről semmikép se tartom elfogadhatónak, nem pedig azért, mert a fölvette *arcé* határozói formának egykori használatáról mitsem tud a régiség. A Baranyavidéki nép körében, a CzF. tanúsága szerint, jelenleg ugyan hallható e határozó, de már arra semmi bizonyosságunk sincsen, hogy régente is használták volna. Balassa magyarázata még föltevésnek is gyöngye. Simonyi értelmezése jóval inkább magán viseli a valószínűség látszatát, bár igazában ez is ingatag alapon áll. Készséggel megengedem, vannak esetek mind a régi, mind a mai nyelvben, hogy az *-ul*, *-ül* ragos határozó lativ-értékkel jelentkezik, de hitem szerint az *arcél* alak nem sorozható ezek közé.

A NySz. négy régi műből idézi e formát, u. m. a Margit-legendából, Nagyszombati-, Debreceni- és Domonkos-kódexekből, íráshibának tehát sehogy se vehető *arcúl* helyett. Az EhrC.-beli *tarsel* (= pro socio 61. l.) alak könnyen lehet íráshiba, de az *arcél* semmiképen. Mind a négy forrás lativ határozóúl alkalmazza a *verni* v. *pökni* igével kapcsolatban (*arceel* vereek Nagysz. C. 19. *orcel* pökődse DebrC. 10.). Ámde az *él* végzet nem lehet benne azonos az ablativusi *-ül* raggal. Bizonyítja ezt világosan a régiségben elég gyakori *arcélat*, *arcéllat*: »vultus; antlitz; arc, ábrázat« főnév, amelyből az *-at* képzőnek elvonása után *arcél*

alapszó marad. Ennek *-él*-je pedig minden másnak magyarázható csak az *-ül* ragnak nem. Itt egészen önálló szóval van dolgunk, amely kétségtelenül azonos a határozóul használt *arcél* formával.

A NySz. az *arcélat*-ot nyolc forrásból idézi. Ugyanebben egy példában *orcélat*, másokban *artzalat*, harmadikban *artzolat* és kettőben *arculat* formákat is találunk, amelyek mind összetartoznak az *arcélat*-tal.

Mint hogy az *-at* deverbális névszóképző, ennél fogva alapul *arcél*- (*orcél*-, *arcul*-) igét kellene kapnunk. Csakhogy erről a régiség semmi adattal se szolgál. Mit tegyünk tehát, hogy világosságot derítsünk az *arcélat* (*arculat*)-ra? Gondoljunk a vele egy jelentésű *ábrázat* szóra, amelynek alapszava az *ábráz* (ószl. *obrazü*: forma; uszl.-szb. *obraz*: gesicht; rum. *obraz*: facies Nyr. 11: 71) szintén főnév (l. NySz.), amelyet később ige gyanánt is használtak, s végül *-at* képzővel új névszót alkottak belőle. Föltevésem, azt hiszem, nagyon valószínű, midőn azt állítom, hogy az eredetileg főnévként használt *arcél* (*arcul*) szó a vele teljesen azonos jelentésű *ábrázat* szóalaknak hatása alatt nyerte az *-at* végzetet.

De hát mi az *arcél* formának eredete? Hitem szerint mind ezt, mind pedig a vele azonos *arcul* (*orcúl*, *arcol*) alakot pusztán véletlen külső egyezés miatt kapcsolta idővel az általános nyelvérzék az *-ul* ragos határozókhoz. Eredetileg ugyanis minden biztonnyal így mondták: *arcélt*, ill. *arcólt* (*arcél*-, *arcúl*- + *t* lok. rag). Idővel azonban a *-t* ragot elhagyván (vö. *seholt* < *sehol*) az *-ól*, *-ül* véget egynek vették az *-ül* *-ól* raggal s ily kifejezéseket alkottak: *pofúl vág*, *homlokúl vág* sat. (l. Simonyi M. Határozók 1: 323.). Bizonyítja ezt az *arcul csap* kifejezés jelentése is, a melyben az *arcul* alak nem latív, mint Simonyi állítja, hanem határozottan lokatív értelmű, azaz: *arcon csap* (vö. *pofon csap*, *orron vág*, *homlokon pök*, *agyonüt*, *fejen talál*, *kupán vág* sat.)

Ezzel azonban még nem tisztáztuk az *arcél* *arcul* (*arcol*) szóalakot. Annyit megállapítottunk róla, hogy önálló főnév, de az etimonját még nem találtuk meg. Próbálkozzunk meg tehát az elemzésével.

Fogadjuk el Budenz nézetét, hogy összetett szó s bontsuk fel részeire így: *arc* + *él* ill. *ul* (*ol*). Az *arc* szóval a következő finn-ugor alakok vannak rokonságban: zürj. *ord*: seite, votj. *urdl*: rippe, *urdes*: seite, mord. *irdes*, mord E. *irdis*, *ird'es*: rippe stb., (l. MUSz. 751—752).

Az *arcél*-beli *-él* pedig, hitem szerint, teljesen megegyezik a *személy* (*személ*) névszónak *-ély* (*él*) végzetével. E rokonság már csak azért is fölötte valószínű, mert mindkettő az arcra vonatkozik.

A NySz. ugyanis a *személy*-nek ilyen jelentéseit ismeri: 1. imago, facies, vultus, conspectus, aspectus; bild, gesicht; 2. forma, figura, species externa; form, figur, gestalt, das äussere; 3. persona; person; 4. femina; weib. Látnivaló, hogy a legeredetibb a ,vultus; arc' jelentés; s e szerint a *személy* szónak *szem-* része tagadhatlanul azonos az ,oculus' értelmű *szem* névvel, mint teszem a görög *πρόσωπον* ,1. arc, ábrázat; 2. álarc; 3. személy' szóalak is összefügg a »szem« jelentésű *ὤψ* szóval. Ha már most a *személy* eredetileg ugyanazt jelentette, amit az *arcél*, akkor összetaláló *él*, *ély* végzetüknek könnyen elgondolhatóan azonos eredetűnek kell lennie. A görög *πρόσωπον* voltaképp annyit jelent, mint: ,szem előtt, mellett levő'; a *személy*nek is alkalmasint ugyanilyféle az értelme. Ezt pedig úgy kapjuk meg, ha az *-ély* végzetet az *elő* »anticus, primus« szóval vesszük azonegynek, amellyel a köv. finn-ugor szóalakok egyeznek: finn *ete-*: locus anticus, lapp *aut*, *auta*: elő, vog. *eli*: elő, oszt. B. *jel*: *jel-pēlak*: vorderes, vordertheil stb., (l. MÜgSz. 778. l.). A *személy* etimonja tehát, véleményem szerint, a. m. *szem előtti rész*, *szem eleje*, locus ante oculum.

Föltehető, hogy *arcél*, ill. *arcul* (*arcol*) *-él*-jében, ill. *-ul*-, (régibb *ol*)-jában is ugyanez az elem lappang. Nézetem szerint a *személy* az arcnak felső, az *arcél*, *arcól* (*arcul*) pedig alsó részét jelentette. (Vö. A vak-szem és az orr között vadnac az *orcúac* avagy pófác: genae v. malae Com: Jan. 47.) Valószínűnek tartom, hogy az *arcél*-beli *-él* végzet kezdetben még nem volt az *arc* szó mellett, hanem később toldották hozzá a hasonló jelentésű *személy* (*személ*) névnek hatása alatt.

Az *arcél* (*orcél*)-ból, a hangzóilleszkedés törvénye szerint, *arcál* (*orcál*)-nak kellett volna fejlődnie; s hogy valóban fejlődött is, bizonyítja a Geleji Katonánál található *orcálat* (l. NySz.) alak és az *orca* forma, amely bizonyára az *orcál*-ból rövidült meg. Mindamellett némely esetben, amikor az *arcél*-t határozóul használták (*arcélt csapni*, *pökni*), idő folytán *arcól*, illetőleg *arcúl*-lá változtatták, még pedig nagyon valószínűen azért, mert az *-ul* helyhatározó raggal hozták kapcsolatba.

A mai napig használt *orca* szóalak, véleményem szerint, ismétlem, az *orcál*-ból rövidült meg szintűgy, mint pl. a *hangya*.

sanda, bandsa szavak az eredetibb *hangyál, sandal, bandsal* formákból.* Ezt a fejlődést Balassa is lehetőnek tartja (l. TMNy. 90.).

Szinnyei és Simonyi azonban másként vélekednek. Sz. szerint (NyK. 27:240.) az *orca* összetett szó lehet, mint a hasonló jelentésű zürj. *nir-com* és a vogul *nol-tus* szavak (mind a kettő voltaképen a. m. orr + száj). Teljesebb tőalakja az *orcá*, melynek részei az *orr* és a *szá* (= *száj*) szavak. Az *orr-szá*-ból *orcá*; ebből pedig az összetétel elhomályosulta után *orca* lett. Ez a magyarázat, bármily tetszetős is, nem fogadható el; nem pedig azért, mert az *orca* mellett található régi *orcél, orcélat, orcálat* szóalakok kereken ellentmondanak neki.

Simonyi azt tartja, hogy nem az *orca, arca* az eredetibb alak, hanem az *orc, arc*; az előbbi ebből keletkezett úgy, hogy a mellette használt *a* 3. személyi rag idővel hozzátapadt (v. ö. *pof* > *pofa*, *tomp* > *tomp**ora*, *zúz* > *zúza* stb.), l. TMNy. 226. Ámde ezt a föltevést megcáfolja az a körülmény, hogy régi nyelvemlékeink majd valamennyijében nem a rövid *orc, arc*, hanem a hosszabb *orca, arca* kerül elő; az *arc* csak az újabbakban kezd jobban elterjedni.

Azt hiszem tehát, hogy magyarázatomat sem Szinnyei, sem Simonyi véleménye nem gyöngíti meg.

Hogy az újabb korban mért vált az *arca (orca)* *arc*-cá, erre nézve teljesen egyetértek Szinnyeivel, aki elvonásban találja e megrövidülés okát (NyK. 27:240.); az *a*-t t. i. azért hagyták el, mert személyragnak magyarázták. RÉTHEI PRIKKEL MARIÁN.

EGY RÉGI MAGYAR RÁOLVASÁS.

F. é. februárius 15-én Eperjesen, mint a Széchenyi-kör vendége, felolvasást tartván a Kalevaláról, ez alkalommal megemlítettem, hogy a finn éposz ráolvasásai nem egy pontban meg-egyeznek a mi ősköltésünk effajta termékeivel. Ennek kapcsán Horváth Odön dr., jogakad. dékán, az említett kör titkára, figyelmeztetett, hogy az ottani ev. kollegium igazgatójának, Szlávik Mátyás dr.-nak könyvtárában egy Verbőczy-féle Decretum juris consvetudinarii (II. kiad., Debrecen, 1611.) van meg, melynek

* A Debreceni codexben (516. l.) *orchyalyath* tárgyi alakot találunk, a mely az *orcálat* forma mellett szintén bizonyítja az *orcál* *orcály* egykori meglétét; ámbátor az is igaz, hogy ebben az *ly* esetleg *j* helyett állhat.

hátsó borítéklapján egy régi följegyzés olvasható. A szóbanforgó művet megnéztem és az illető helyen a következő ráolvasást találtam följegyezve:

»*Fefekelyes* lora valo *ige* melyet rea kel olvasni. Holott be ült ket hamis Biro Szekiben, latnak vala igazat, itilnek vala hamissat, valamint az à ket hamis Biro Urunk Ur Istennek szent szinet nem lathatják, igaz ugyan Ugy ne maradhasson megh ebben az *szal kék* avagy pej loban sarga fekely, feer fekely, *zad fekely*, apro fekely, mind az hetven het féle fekely-ék közül egy se maradhasson mégh ebben az *szal kék* avagy pej loban, en mondom Boldogh Aszonynak igejébül, Jesus Chtusnak parancsolatjabul. (NB. ?) Az lovat *az nap kelet felől kell fordítani* és ezeket az szokot haromsor mongya el es minden az Miatyankot is s utoljara«.

A kézirat jellege a könyv kiadását követő időre, de még a XVII. századra vall. A szöveg mind a nyelvet, mind pedig a tartalmat tekintve, eléggé figyelemre méltó.

Nyelvi szempontból nevezetes benne először is a *szálkék* összetétel, melynek jelző része itt először kerül elő. Az utána magyarázatképp álló „pej” mutatja, hogy ez a *szálkék* a szürkének egy árnyéklatát fejezi ki, minőt a pej, a deres (vasderes) vagy a darúszőrű jelentenek.

A *zad* = száda, száj, amely mint jelző ismeretes már a régiségből: a NySz. két adatot közöl, ahol e szó előfordúl. Egyik a Cod. Dipl. VIII. 2. 304:.... pro restitutione ipsius castrí capituli *Zaadken* vocati..... A másik a CD. X. 7. 230:..... Item oppidum Stropkow, nec non possessionem Gyapolwagasa, Polanka, Wladiczko, *Zadlik* in praedicto Zemplinien.... Az utóbbi helyen való használat azonban kétes, mert meglehet, hogy nem magyar nyelvű tulajdonnévvel van dolgunk. A *zadfekely* tehát olyan fekély fog lenni, amelynek szádjá, nyílása van, vagyis: nyílt fekély. [Talán a m. szájfekély, szájban levő fekély. A szerk.]

A *féfekely* összetétel is, melylyel a szöveg kezdődik, némi figyelmet érdemel, amennyiben a fej szónak itt használt *fé* alakjára egy új adattal szolgál.

Az *ige* szó alkalmazása a ráolvasókban elég gyakori. Habár a belőle képzett *igéz* = bűvöl, ráolvas, s ez könnyen arra a föltevésre vihetne bennünket, hogy a szónak eredeti »varázs-szó« jelentést tulajdonítsunk: semmi kétség, hogy ez az „igéz, igéző”-féle jelentés csak újabb időben tapadt ehhez a szóhoz, mely a keresztység terminológiájából került a ráolvasókba. Itt eredetileg az *Úr igéjével* van dolgunk, s ez csak az által lett „bűvigévé”, mert a ráolvasás szertartása a bűbájosság, varázslás bélyegét, szóval régi mivoltát akkor is megtartotta, mikor már a bűbájt *igének*, a bűvölést-bájolást *igézésnek* mondták.

Az itt, valamint ráolvasóinkban gyakorta szereplő Boldogasszony, akit a ráolvasók Szűz Máriával azonosítanak, kétség-

kívül ősvallási emlék, és a betegségeket gyógyító istenasszony (földanya) emlékét őrzi.

Fontos tárgyi adat, hogy a beteg állatot »napkelet felől kell fordítani«. Ez a ráolvasókban eddig nem ismert vonás szintén az ősi hit maradványa, mely a naptisztelettel függ össze. Úgy látszik, hogy a betegségek gyógyítását a föld- és a napisten együttes segítségétől kérték és várták.

VIKÁR BÉLA.

BARTZAFALVI SZABÓ DÁVID SZÓGYÁRTÁSÁNAK ELSŐ BÍRÁLATA.

Bartzafalvi Szabó Dávid nyelvújító működését 1786, június hó 21-től kell számítanunk, mikor Szatsvai Sándortól átveszi a Magyar Hírmondó szerkesztését (V. ö. Lukács Lőrinc, Nyr. 11: 369, 419). Beköszöntőjében felszólítja a »Tudós hazafiakat«, csináljanak új szókat, mikre nagy szükség van, küldjék be néki, ő majd kiadja az újság végén, hogy a közönség bírálata után a közhasználatba kerüljenek. Minthogy pedig felszólítására senki sem felelt, ő maga látott neki a szócsinálásnak; de munkálkodásának eredménye nem a várt köszönet és a hála volt, hanem általános tiltakozás és »olylyan mocskolódás, hogy a' földnek is nehéz volna«. Szeptember 26-án pedig csaknem egyszerre öt ilyen tiltakozó levelet kap, melyekre a szeptember 30-án kelt 68-ik levélben válaszol, védi eljárásának jogos voltát, de az általános felszólalásnak (talán a járatók megfoggyatkozásától félő kiadónak, Patzkó Ágoston Ferenc uram sürgetésének is) engedve, megígéri, hogy több új szót sem nem csinál, sem nem használ: »Kimaradnak hát mind az új szók. Megholtak, eltemettem őket«. Igéretének meg is felel. Az év végéig, míg a Hírmondót szerkesztette, a *cikk-en* és *éjszaki fény-en* kívül más új szót nem is használt.

Valóban kár, hogy az öt tiltakozó levél közül egy sem maradt ránk, mert Bartzafalvit a »szemérem« nem viszi rá, hogy tartalmukat közölje; pedig érdekes okiratok volnának nyelvünk küzdelmes éveiből. De maradt egy megrovó levél, mely eléggé mutatja, milyenek lehettek azok, ha talán nem is azok közül való. A bécsi Magyar Musa 55-ik levelében jelent meg név nélkül (1787: 440); erős szavakkal támad a pozsonyi »szeles és hítván Magyarotskára«, de miután »a' Publikumot megkövette«, megbocsájt néki. A verses levél első részét lehet, hogy már előbb írta »a' Poéta«, a bocsánathirdetőt azonban föltétlenül Bartzafalvi védekezése után, minthogy világosan céloz egyes helyeire. Bartzafalvi ugyanis levelének 570. lapján így szól: »... sokba telne jól meg mutatni, hogy én a' szókat a' nyelv' regulái szerint tsináltam; és, mind özsze már 60-nan lévén, (a' többiek, nem enyéme) több papiros kéne a' meg mutatasra«, más helyen pedig:

»Halottunk van!... Posonyban 60 született Magyarokat nyelt el a' temető e' folyó hónapnak 26-dikán... mind az én magzatom valának...« A bíráló pedig verse második részében ezeket mondja: »Azt is jól tette, hogy bőr-öndőbe temette Hatvan magzatait, mint tsuda fajzatait.« De hadd beszéljenek maguk a megrovónak ékes leoninusai.

1786.

Kardra Magyar! vívnak, szomorú viadalra ki-hívnak.

Pártos az Absalonod, ívedet erre vonod.

Edgy szeles és hitván Magyarotska, tüzes koszorút hány

Scytha fejére: de még ő maga tölle meg ég.

5. Bírja Posony Várát. Meg-adod kurutz ennek az árát,

Eddig-is, óh be tsuda, ezt hogy ereszti Buda.

Nemzetem ott veszti, 's a' bombikat onnan ereszti,

Nyűgeit abba szövi 's a' mi fejünkre lövi.

A' Magyar újjító e' lántzos bombi hajító,

10. Nem mer ugorni közel, hír levelébe tüzel.

Ejnye be körmön font Magyar ez, hogy el-annyira boszszont,

Rajtam erőt ha veszen, ízibe földre teszen.

Holmi bitang szókkal levelét híjjába valókkal

Rakva botsáttya felénk, verni találja belénk.

15. Hozta *Sohonnárul* valamellyeket e' Magyar árul;

Tsint tehet így igazán, félek ez árva hazán.

Mind könnyebb volna, tsak köz levelébe ne szólna

Tartsa magába; de már közre botsátani kár.

A' mikor olvassa, bátor szemesen tapogassa

20. A' Magyar a' levelét: jó ha meg-érti felét.

A' Haza' gyötrelme tsak az ilyen viszketeg elme,

Melly szerez illy galibát, lát az aranyba hibát,

Még nekem is forr már (leg-kissebb tagja legyek bár)

Minden erembe harag, arra, ki félre farag.

25. Szívemet e' sérti: Magyarul van, senki sem érti;

És ha Posony szereti, a' mi nyakunkba veti.

Jaj tsupa boszszuság mindennek ez a' Magyar Újság!

Benne sok, a' mi szemet szúr Magyaromba, szemet.

Hát ha talám jót szül, nyelvét bővíteni készül?

30. Úgy e' részbe bizony jót tselekedne *Posony*.

Szép nyelv bővítés: *Népségdelem* 's *Evevités* 1]

Püspökségdelem! rosszsz falat el se nyelem. 6]

Tettzítzeség, Hadrász, Tabiráz: már a' hideg-is ráz, 5]

Fojtó mérget eszem, ezt ha kezembe veszem.

35. Holmi *Belörmészszel*, melyet *Posony* edgy szeles észszel

Titkos agyába kohol, nem fogok élni sehol.

A' *Gobats Ifjontzok*, a' *Rentze Köröntze Vadontzok* 3]

Árkos, Minta, Tömör, Scythagyomorba tsömör.

Mondolat, Udvárnok, Óség, Kormányadalomnak,

40. Szabda, Királyodalom, Helybenök, Állodalom,
Esztergályozvány, Szótár, Kesernye, Találvány,
És a' Társadalom, Könyvets, Uralkodalom, 4]
Minnyájság, Evemény, Bör-öndő, felület, Előzvény
Száz-szaka, Művedelem és Veteményedelem, 2]
45. Laplag Minnyájós, Néhányos, nézd be tsupányos!
Mind ezeket követem 's a' kohba vissza vetem.
Úgy a' Rendelvény, Körülvény' 's holmi Tselekvény,
Kedvet ez egy se talál, lábra hazánkba nem áll.
A' Rentzeltesség, Hirállyák, bár neki tessék,
50. Éj a' gyűledelem, nem lakik, egy se velem.
Így mustrálom-ki, 's a' Közbonóket se hagyom-ki
Ezzel is ejnye be szúr! süsse-meg ezt-is az Úr.
Jó Magyarom! hát már mink-is valamerre Posony jár,
Edgybe nyomába megyünk? hogy követői legyünk.
55. Nyelvemet el-rontya már edgy Haza' semmi porontya?
Szóllani már Magyarúl a' Magyar újra tanul?
Abból semmi se lesz: hamarébb a' pártos-is elvész,
Mint közelítne felé, bár ma szakadna belé!
A' ki bolond gombát nem evett: soha nyelvbe gorombát
60. Nem követ; öt de lehet szánni, hogy arra mehet.

*Minekutánna ezen idegen szavairól a' Publikumot meg-követte
vólna; így szóll a' Poéta:*

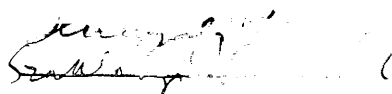
- Orrom alá tormát ki-reszelt penitentia formát
Tart levelébe; tehát már meg-alázta magát.
Azt-is jól tette, hogy bör-öndőbe temette
Hatvan magzatait, mint tsuda fajzatait.
65. Mert ha tovább menne, ha Posonymnak több fija lenne;
Sok Magyarom' levele szállana kardra vele.
Úgy de ha meg-bánta? jó szívvel lészek eránta:
Vétkeik eltemetem, Léthe vizébe vetem.
Én nem-is ismértem, de azért ezt tölle ki-kérem:
70. Meg-zabolázza szelét 's másba mutassa jelét
A' nemes elmének. Leszek így szeretője nevének.
Ezzel Uram maradok, 's már parolát is adok.

Amint említettem, arra nincsen adatunk, vajon ez a levél is, illetőleg első része, amaz öt közé tartozik-e, melyet Bartzafalvi említ, valamint a levél szerzőjére sem. Somogyi Gedeon, a Mondolat szerkesztője, innen vette azt a hat sort, mely a híres förmedvény 18. lapján áll, még pedig nem az eredeti sorrendben, hanem összeválogatva; a szövegben vastag számokkal jelöltem meg ennek a hat versnek sorrendjét. A Mondolatban Csabai A. név áll a sorok alatt; ki volt ennek a névnek viselője, eddig nem akadtam nyomára.

TOLNAI VILMOS.

C. Abt. 78 V 280

Tiszteletpéldány

GÚNYIRAT A NYELVÚJÍTÓK ELLEN 1795-BŐL.

Ma már tudjuk, hogy az irodalmi visszahatás a nyelvújítók törekvése ellen nem a XIX. század elején, hanem nyomban Bartzafalvi zászlóbontása után kezdődött s hogy nem is a »Mondolat« volt az első orthologus gúnyirat, mely nyomtatásban megjelent. A bécsi »Magyar Musa« 440. lapján már 1787-ben¹ erősen megtámadja egy névtelen a pozsonyi »szeles és hitván Magyarotskát« (Bartzafalvit) az ő hírleveleiért, t. i. a Magyar Hirmondó 1786. II. félévi számaért. »Jaj tsupa bosszúság — mondja — mindennek ez a' Magyar Ujság; magyarul van, de senki sem érti«.

Pethe Ferencz, utóbb maga is szenvedélyes szócsináló, 1796-ban a »Gazdaságot tzelező Ujság« június 28-án kelt Híradásában gúnyolódva ír »a p-i (pozsonyi) Magyar Szó Hámorban véres verejtékkel munkálkodó magas tudományú Hivatalos Urak«-ról s megemlíti, hogy neki is »ajánlották az ottan koholt újmódi tsínos szókat, de — bizony — nints nekünk (mondja) ahoz tehetőségünk, hogy olyan fellengős tsifra szókat elménkkal megfoghasunk. Nem lehet a' régi magyarságban megvénuilt Magyarok a nyelvén könnyen fordítani; a' honnan tsak tsupán egy sorral feleltünk ezen Szó-Fábrica nagy Tálatentomú Igazgatóinak így: Nem lehet a' 'Sidót környülmetélkedetlenségesítettethetnek«.

Mindezeknél sokkal fontosabb, tekintsük akár származását, akár tartalmát, az a gúnyirat, mely a bécsi »Magyar Merkurius« 1795. évi folyamában jelent meg. Ezt az újságot Pántzél Dániel szerkesztette 1793-tól 1798 június végéig s minden héten kétszer, kedden és pénteken, adta ki, hol 12, hol 16 kis nyolczadrétű lapnyi tartalommal. Néha »Toldalékot« is adott hozzá, külön lapszámozással. Minthogy a főlapnak megmaradt a folytonos lapszáma, ha a Toldalékot nem is kötötték hozzá, ezek az időnkénti Toldalékok könnyen elkallódhattak és csakugyan el is kallódtak. A budapesti közkönyvtárak közül csakis a Nemzeti Múzeumban van meg a Magyar Merkurius, de a Toldalékoknak nyoma sincs benne. Nem hiszem, hogy volna egyáltalában a Merkuriusnak olyan példánya, a melyhez a Toldalékokat is hozzá kötötték.

¹ L. »Bartzafalvi szógyártásának első bírálata« cz. cikket Tolnai Vilmostól (Nyelvőr 28 : 210.)

Már pedig a szóban forgó gúnyirat az 1795-iki Merkurius Toldalékán (41–46. l.) látott napvilágot, s ha Kazinczy el nem teszi, végkép elveszett volna számunkra.

Kazinczy kézirati hagyatéka, Kazinczy Gábor halála után a M. Tud. Akadémia kéziratárába került, s köztük Kazinczy »Pandektái« is hat kötetben. Így nevezte Kazinczy az ő történelmi, esztétikai, nyelvújítási, anekdotái följegyzéseinek összefüggéstelen, laza gyűjteményét. Ide tette el a magyar és német hírlapoknak egyes számait, a melyek rá nézve, egy vagy más tekintetből, érdekesek voltak. Itt találtam meg a Magyar Merkuriusnak ezt az elkallódott, érdekes Toldalékát is. Természetes, hogy Kazinczyt ez a Toldalék különösen érdekelte s hogy gondot fordított megérzésére.

A gúnyiratban, melynek betű szerinti másolatát itt közöljük, a megróni vagy kifigurázni akart szók dőlt betűkkel vannak szedve. Így adjuk mi is.

* * *

(A megígért új magyarság szerént írott levél):

Pestről Februárius 10-dikén.

Kedves Merkuriusom! A' következő levelet nyomtattasd ki Olvasóidnak mulattatásokra: hadd lássák, hogy az új magyarság szerént milyen furtsa levelet lehet írni. A' Levél ez:

Kedves Uram Barátom!

»Az eránt való Kéreménnyét, hogy e' mi Városunkban ez idő szerént való eseményekről, és az én tanulmányomnak is fojamattyáról tudósítsam: annál nagyobb örölményemre vagyon tellyesíteni, hogy így ezen tsekélly irományommal, minapi igérményem szerént, mutatmányt adhassak arról, mire mentem a Magyar Nyelvben **ból ide lett érkezmenyemtől fogva.«

»Hogy a' Mindenességet annál közelébb érhessem, a' szomszédjában vellem egy lakást, az első emeletben. De a' Házi-gazda felmondván, kénytelen voltam onnan ki-húzni, 's menni a' Mindenesség Mindenességéhez. Ez a' hivatal olljanság, mint nálunk a' Gazdaság: és tsak lehet Valamiságnak tartani. Mert a' Mindenesség fizet néki az ő Mindenességéért esztendeig 400 forintokat: pedig tudni való, hogy az apró Gyakorlatosságokban sints mindenütt a' Professornak fizetése illyenség. Nem lehet hát rajta tsudálkozni, ha ő nem szeret gyaloglag járni, mikor spatzérozni megyen: hanem mindég egy Fiakkert veszen magának, 's-a' tollann álló hintóban kevéliyen meg-ül.«

»Járom a' Tudákosságos letzkéket, és már tudok rajzolni Köbököt, Czövekeket, Hengereket, és Asztalagokat; mép pedig nem gyermek-

leg festem én azokat. A' *Czöveket* (pyramis) p. o. koránt sem alóll festem hegyesnek, hanem felül. Nagy tehát már is az én *megvilágosodmányom*, és mondhatom, hogy a' földmérésben nem soká *Mesterleg* leszek. Mert az eszem is *madárlag*, 's a' Tanítom sem *tökleg* és *számárlag*, hanem *Plátólag*. Azt ígérte, hogy meg tanít a' föld-mérésben lévő egyéb *Kerteletekre* is a' *Szüretelet* előtt: tsak hogy *figyelmetelettel* nézzem azokat, midőn a' táblának *felületére* rajzollja. Tanúlom a' *növényeokről* való Tudományt is t. i. a' *Füvészséget* egy Professortúl, a' ki ámbár *Lelkész*, még-is hires *Füvésznek* tartya magát. Ugyan e' tanította a' *Tünetértkséget*-is; magyarázza az *Égi-láttzatokat*, *Tüneteményeket*: 's ezt tanítani néki *játtzat*, nekem pedig nagy *tettzetem* vagyok benne: nem is leszek addig *nyugszatom*, *szüneményem*, míg ebben a' szép tudományban nem lesz *boldogúlatom*. Ha ezen *Tanulmányokat* *bé-végezem*: majd az *Ügyészség* tanulására adom magamat, ha a' Szüléim *helybe-hagyománnyait* meg-nyerhetem. Ehez pedig annál inkább nagyobb a' *reményiletem*: minél bizonyosabb az hogy az *Ügyészséget* 'siros hivatalnak tarttyák. Nintsen is a' külömben. Mert a' sok ügyesbajos emberek nem szoktak üress kézzel az *Ügyészhez* jöni, 's-kivált mikor *Kéreményes-Irására* jó *Hátasitmányt* kap, jó *fizetmény* úti a' Markát.«

»A' Magyar nyelv *mivelő Társaságba* is *bé-iktattam* már egy jó akaróm által, és azon igyekezem, hogy magamat *tökélletesíttsem* a' *Könyvek* *magyarításában*. Éppen akkor volt az ujj Praesesnek *bé-iktatatlása*, kihez sok *szerentséltető-Irások* küldettettek. Az ujj Praeses egy igen szép *Mondolattal* köszöntött bé; a' *ki-iktatott* régi Praeses pedig hasonlóval bútozott el. Ezt mindnyájjan igen szerették: minthogy éppen meg felelt a' *Társaság várolattyának*. Vagynak ugyan e' Városban más *Társaságok*-is, kiket így kellene hívni: *Musika-mivelő*, *Táncz-mivelő*, *Lovaglás-mivelő*, *Kereskedés-mivelő* *Társaságok*; minthogy azon munkáldnak, hogy az említett mesterségeket nagyobb *tökéltelességre* vigyék: de én azokat nem szeretem. Hanem a' *Beszédet*, vagy *Nyelvet* akarom *mivelni*, a' mely tsak tudós embertől telik-ki. Távol legyen, hogy a' *Kézi Mesterséget* *mivelljem*, és mint az Atyám, *Kerékműves* legyek; én sokkal nagyobb akarok lenni t. i. *Nyelv-műves*, vagy *Nyelv-gyártó*. Az anyám a' ki otthon sok sirást *mivelt*, mikor tőlle el váltam, arra intett engemet, hogy magamat a' Magyar Nyelvben *tökélletesíttsem*. *Fogantositom* is Anyám intését, és ide lett *érkezményemkor* mindjárt vettem magamnak egy *Nyelv-Mestert*, a' ki engemet nagy *Szorgalommal* tanít a' Magyar Nyelvre. Hijába *gyalázatosították* ezt én előttem: mert az

érti magát, hogy ezt minden értelmes ember *dicséretesítheti*. Ennek tudása *betsülletesíti* az embert a' Hazában, 's-kivált a' mi Megyénkben nagyon *esméretesíti*. Igyekezem tehát magamat a jó Magyar Írókban *jártasítani költésíteni*. Már fordítottam is. Fordításomnak első *Remeklege* az *Etelka*, szép kis Magyar Könyvetska: és tanátsolnám, hogy azt olvassa a' *Siderka, Péterka, Eszterka, Sófika*, és *Juliska*-is. Így szoktuk volt tanulni a' Deák nyelvet is annak idejében t. i. ha egy darabot nyelvünkől *deákítottunk*; annakutánna ismét a' deákból valamit *anyanyelvitettünk*; E' minket nagyon meg *örömitett*; és ha jó volt az *el-sülemény*, a Tanító előtt nagyon *dítséretesített*. Nem is ok nélkül. Mert a' Könyvet jól *fordítani* nemesebb *dologítás*, mint a' madzagot sodorítani, a' *posztót nadragítani*, a' *deszkát asztalítani*, az *árpát seríteni*, a' rozst, zabot, szilvát, *pálinkítani*. Majd idővel, ha a' Német, Görög, 'Sidó, 's-Arabs nyelveket meg tanulom; kötelességemnek esmerem *lenni*, a' jó Magyar Könyveket *Németíteni, Görögíteni, 'Sidóítani, és Arabsítani*-is. — Ha én *nyelv-műves* leszek, úgy Hektikába sem esem, mint a' vén kőműves, a' ki tsak a' sok Köhögést miveli; sőt reménylem, hogy a' *nyelv-mívelés* éngem még *Szolgabíróit*, vagy meg is *Vicze-sipányit*. Oh! mely szép *bé-köszönetelő mondolatot* hallanak én töllem a' Vármegye-Házában *bé-iktattatásomkor*. Hasonló *bútsulatot* fognak hallani *el-iktattatásomkor*, vagy akarom mondani, haza menetelemkor. Lesznek abban a' *mondolatban*, sok régi Magyar *Irolatokból* és ujj *Verseletekből* a' dologhoz illő *Felhordolatok, liliomlag*, és *rósálag* le irásokkal való *Virágosítmányok*. Tsupán tsak a' *természetes* szókkal élek abban: a' *természellen*. vagyis a' természet nélkül való szókat pedig el kerülöm. Nem sokat fog abban érteni a' *Tótlag* és *Németleg* ember; sőt még a' Magyar sem, a' ki tsak *vadászatos, bányászatos, méhé-szetes* 's-egyéb a'-féle ember. Annak a' *bé-iktattatásomkor* mondott *bé-köszönetelő mondolatomnak*, és *el-iktattatásomkor* mondott *Butszalatomnak* hire fog lenni az egész Vármegye *Terjedségénn*, és sok *Uradalomban*. Mellyet én így *eszközölök*, hogy azon *Mondolatnak Nyomtatványit* a' Gyűléskor ki-osztogatom a' *Titoknokom* és az ifjú *Ügyészek* által. De mit mondok? hogy hire leszsz annak sok *Uradalomban*; sőt hire leszsz neki minden *Mesterdelemekben*, mellyeknek *ülemények* vagyon az igaz Magyar *Népedelmekben*; ezt veszik fel a' *Nyelvészek* is *remekdegelen* helyett, mikor a' Magyar *Nyelv-Mívelést* a' *borjulag* gyermekeknek eszekbe be-akarák iktatni.

Ezen két *Mondolatokról Irolatokat* tesznek a' Magyar *Hirnekek*, sőt talám a Német *Idővénnyek*-is az ő mende monda *tárjaikban*, és

hoszszaon elő fogják azt *beszédelezni*, kitől lett azoknak a' ditső *Mondolatoknak eredsége*? t. i. »hogy azokat nem valami *Születvény Magyar eszközlötte*; nem valami Magyar *Templomnok* vagy *Oskoláts*, vagy *'Soltárnok szerszámolta*; hogy azoknak *Eszközlője*, Bihar vármegyében nem *Hegy-közölt*, Szaboltsban nem *Nyir-vizellett*, Zemplinben nem *Hegy-aljázott*; hanem, a' ki *műszerelte* és *kutfejelte* e ditső hús lapos munkát, az ** Vármegyének *lap* nélkül való *Terjedségénn* egy *Kérékzettől származoló Nemzetvény*, melly *Kéréknek* most is igen hires, és sok gömb formájú kerekeket *eszközöl*, sok *gömbetleneket* pedig meg *gömbít*, és az által meg *tökéletesít*. Nem is nézett pedig ezen *Mondolatoknak Irolója* a' Magyar *Szó-tárba*, mig azokat írta, sem *Szó-fabrikába*, sem *Szó-pintzébe*, sem *Szó-Tokba*. Mert néki az Agyveleje is *Szó-társzeker*. Soha ő a' már meg tanult Magyar szókkal rövidenn nem jön: mert ő magából ki tellik *Szó-tárnok*, *Nyelvfegyvernek*, *Beszéd-pohárnok*, *Ige-asztalnok*, *Mondolat-udvarnok*, és egyéb, ha van még valami Tisztye a' Királynak, el annyira, hogy a' mint mások irtak *Szó-tárt*, ugy már ő is írni fog *Szó-pohárt*, *Szófegyvert*, *Szó-udvart*, *Szó-Asztalt*, hogy így minden hivatalokon által mennyen. Sőt azon iparkodik, hogy még *Szó-konyhát* is írjon. Mert ha mind egy a' Tár szekér és Konyha-szekér; a' mint már van *Szótár*: ugy lehet *Szó-konyha-is*. És ezt ezen tudós *Nyelv-mivelő* nem soká *bé-kezdi 's bé-is végezi*; ha lesznek *előfizetők*, vagy azt *elő-nézők*, hogy ők még ezt a' jó Könyvetskét *használni* fogják; akár az uj *Nyelvedelem* szerint magoknak, akár a' régi *Maradvány* szerint másoknak, t. i. a' bors és tubák árulóknak. Ugy is ezen *Irolónak a' tárgya* a' bors és tubák takarás; melyet el is ér; de az *előzménnye* valóban a tiszta Magyarság, mert ő azt megelőzte, és így az, ő néki háta megett van, még pedig jó meszsze; Minden két *lapjáért* való *Elő-fizetmény* akkoron tehát, egy *Krajtzár ki-számlálattyaért* adattatni szokott bors vagy tubák fog lenni; minthogy a *krajtzárnak* is a' lapja kettő.« *Eddiglen* vagyon a' *Hirnekektől* való *Tudósítmánynak* foglalattya.

A' mi nézi a' nállunk való *Eseményeket*: azokról legyen elég most ez a' kevés a' levél *szerzeleli* helyyett. A' mezőknek *terjedségénn* itt minden *termevényt el-eszközlött* a' száradtság. Valamint igen *Kisség használlyák* a' szegény marhák a' mezőn való füveket: ugy erőssen *ártyák* a poshadt vizeket, és már bé-is kezdődött betegségek. A' *Gazdák* hijába *tanátolsják* a *Marha-betegéseket*: mert azoknak orvosságokat nem *használlyák*. *Szánakozlatot érdemlezők* ezeknek gazdáí, kik, mint igaz *Scythiai fajzatok*, *zsírozolt bundázatokban* járkálóznak a *Mar-*

hadalmok és Lovadalmok után. Már *bé-végezték* az aratást is, de nem sok sarlót kellett *bé-köszörülni*, minthogy felette kevés buza termett. Három napi *szántadék* földnek a' *felületén*, oh! *fájdalat*, nem lett annyi szalma, hogy vagy négyszer *ki-fűlhetnék* vele a' Kementzét. Fel is *szállott* a' gabona árra: *bé-válik*, mennyire megyen még. Mikor *le-ébred* is *álmából* az ember; a kenyér leg első *búsulattya*. Meg érzik ezt a' drágaságot ez *Utóink* is, vagy is (a' Nyelv-miveletlen időbeli nyelven) a' mi Maradékink. — A' *szüretelet* felől hasonlóképpen gyenge *biztatvánnyal* vagynak a' *Szőllő-gyártók*. Mert csak ily *állatmány* alatt ígérhetnek jó *szüreteletet*, ha az *Esszés* *lészeménye* felől biztatna bennünket a' Plánéták *járományából* és más égi *láttzatokból* az *Idő-tár*. Már így a' *Szőllő Szemezménnyek*' *lágymánnya* és *fel-fuvalkodmánnya* felől is volna valami kis *reményletek*. De a' nagy *Száradékból* az a' keserves *fojadék*, hogy a Sajtó alatt nem leszsz az idén nagy *Must-áradék*. Melyre nézve a' kinek a' *Bor-tárjának foglalatnya* jó féle ó-bor; annak a' legyen az intézettye, hogy azt meg tartsa; mert lehet abban a' *hiedelményben*, hogy árrának leszsz jó *futadéjja*. Azok a pintzék, melyeknek *belöllettyeket* üresség telyesíti, tsak *Béka-tárak* fognak az idén lenni, melyekben a' *békák*' *utói fürödnek*. — A' Ketskeméti nagy *gyuladék* felől éppen most vevénk hirt. Ugy hallik, hogy sok helyeken *gyujtászik* *támadtsága* volna. Hallik az is, hogy már néhány *gyujtászik* el fogattattván, a' *Rab-tárnak belölletébe lakat* alá zárattattak, a' honnan ki-hozattattván 50 páltza *ütemények* adattak az *alollattyoknak felületére*. Jó volna, ha a' *Törvénynekek*, az *Ügyészek*, és az *Ölészek* (más Dialectuson *Nyakászik*, németesen pedig *Henkerek*) szorossabban bánnának azokkal, és e' mi földünk *kertelettyéről eszköz-
lenék* azoknak el-költözéseket oly formán, hogy *Henker-fához kötele-sit-
vén* őket, kanótzokkal *me-glángitanák*, *pornakokká* tennék, és így az *emberes Társadalmokból* személyesen el *láthatatlanítanák*. Ez által *enyészetesitenék-el* az emberek' szívinek *foglalattyából* a' nagy *retteg-
ményt*; és mind a községnek, mind a' *Közönségnek* bátorságát és *bát-
ronságát tökéletesitenék*: nem volna így sem a *Helységekben*, vagy a' *Hellyenségeken*, sem a *Térségeken* vagy a *Térénségeken* annyi *gazon-
ság és tolvajonság*.«

Többire ezek, a mint látni való, kedvetlen hírek; azt is látni lehet, hogy többire válogatott szókkal éltem ezen levelemben. Én is többire vagyok. Rák oroszlán havának (juliusnak) 29-dik napján 1794. jó baráttya, N. N.

Közbe szúrt csillag alatti jegyzetekkel nem akartuk a betű szerinti szöveget még jobban eltarkítani. Megjegyzéseinket utólag itt tesszük meg.

Látjuk, hogy itt már nemcsak Bartzafalvi van kicsúfolva. Neki jut ugyan az oroszán-rész (tanulmány, iromány, felület, növevény, tünetemény, tünetértékség, ügyész, mondat, urodalom, nyomtatvány, lap, titoknok, népedelem, társadalom stb.); de kijut Dugonicsnak is (tudákosságos, köb, czövek, henger, asztallag, kertelet, gömb, Etelka stb.); Révainak is (mindenesség, nyelvművelés); Benkő Józsefnek is (füvész, szótár) és még sok más ismeretlennek. Különösen föltűnő, hogy mindazok a grammatikai megrovások, melyekben a szintén 1795-ben megjelent Debreczeni Grammatika »A Magyar Nyelv Regulái vagy Analogia ellen tsináltt új szókat« (államány, asztallag, beiktatni, bevégezni, czövek, előzmény, előértés, eszközteni, felület, foglalat, foganatosít, folyadék, gömb, használni, hátasítmány, henger, kertelet, kéremény, köb, lap, látszat, magyarítani, mindenesség, mondat, nyelvművelés, nyomtatvány, szerzelet, szótár, terjedség, természetes, tökéletesíteni, urodalom, utóink, ügyész, rák-, oroszánhava) részesítette, a gúnyiratban is föl vannak használva. A mit a Debr. Gram. komolyan ró meg, az itt mind ki van figurázva. Szembeötlő az egyezés a Grammatika írói és a gúnyirat szerzője közt. Mintha csak összebeszéltek volna: »mi a nyelvtudomány fegyvereivel verkedünk, te pedig csúfold ki őket.« Bizonyosan Benedek Mihály, a későbbi superintendens s a Gramm. egyik szerkesztője osztotta ki a szerepeket. De ki lehetett a pasquillus írója? Kazinczy megőrizte számunkra a nevét is. Saját kezével jegyezte Kazinczy a Magyar Merkurius Toldalékára, hogy *Szacklányi Sigmund* nagyváradi predikátor írta. Szacklányi előbb debreczeni senior,¹ de már 1795-ben Nagyváradon ev. ref. predikátor szívesen teljesítette a debreczeni hatalmas collega kívánságát s megírta a Debreczenből vele közlött adatok alapján a pasquillust. Ő írhatta a dicsőítő cikket is, mely Benedek Mihályról szintén az 1795-ki Merkuriusban jelent meg. — Dr. Szentgyörgyit is Benedek Mihály buzdította a Mondolat megírására, ime ő volt az 1795-iki gúnyiratnak is az értelmi szerzője.

SZILY KÁLMÁN.

¹ Ez adatot id. Szinnyi József szivességének köszönöm. — Széll Farkas a debreczeni kir. tábla tanácselnöke pedig, kitől utólag szintén kértem tájékoztatást, a következő adatokat bocsátotta rendelkezésemre: Szacklányi Zsigmond Peerben (Szilágyságban) született. A debreczeni főiskolai törvényeknek 1771 április 26-án írt alá. Minthogy az akkori szokás szerint ezt az »aláírást« *novitius* diákok tették s novitiussá a diák körülből 17—18 éves korában lehetett: valószínű, hogy Szacklányi 1754-ben született. Főiskolai senior volt 1781 szept. 16-tól, 1782 márcz. 9-ig. Külföldi Akadémiában járt. Pap volt Nagyváradon. Ebben a minőségben a bihari egyházmegye jegyzői tisztségét is viselte. 1802-ben elment Váradról (I. Keresztesi József Krónikájában 383 l.) s hivatal nélkül volt 1807-ig. Ez évben M. Telegdre ment s ott is halt meg. — Vö. Petrik Bibl. (3 : 484 l.)

1795. Szacklányi

IRODALOM.

Szentírás.

Kiadja az Izr. Magyar Irodalmi Társulat. Első kötet. A Tóra. Mózes öt könyve. Budapest Lampel R. 1898. Szerkesztői-bizottság: *Bacher* Vilmos, *Bánóczi* József és *Krausz* Sámuel.

Nagy örömmel vettem kezembe az Izr. Magyar Irodalmi Társulat bibliáját. Ime, a hazafias zsidóság s az Irod. Társulat lehetővé teszi, hogy a magyar ajku zsidó polgárság s a tanuló ifjuság új magyar fordításban tanulhassa a szentírást.

De íme, olvasgatva Mózes öt könyvét, lelkesedésem fokról-fokra alább szállott, mert mindjobban tapasztalnom kellett, hogy a szép és nemes célt, különösen a magyaros fordítást, melyet pedig komoly célul tűztek ki a fordítók, nem valósították meg. (»Szerkesztői munkánkban két főelv vezérelt: hűség és magyarosság. Ehhez képest egyfelől a szent szövegnek legkisebb árnyéklatát és stílusbeli sajátosságát is *tükröztetni* igyekeztünk, másrésről meg azon iparkodtunk, hogy a mai magyar nyelvérzék *benne* sehol meg ne ütközzék s egyaránt óvakodtunk a neologizmustól, valamint az archaizmustól is.«).

Nem ismerem a fordítókat, csupán Bánóczi Józsefet, őt is jó nyelvészírásból, mégis biztosra veszem, hogy a magyar szöveget alig hasonlították össze, mondjuk, a Károli Gáspár-féle kitünő bibliafordítással. Mert csak így történhetett meg, hogy fordításukban olyan számos kisebb-nagyobb hibával találkozunk.

Igaz, sokat kell tudnia annak, aki jól és helyesen akar fordítani. De e sokból annyit mindenestre tudnia kell az átültetőnek, hogy az eredeti s a magyar nyelvet tökéletesen értse. Hogy a szerkesztő-bizottság tagjai tökéletesen értik a héber nyelvet, ebben nem kételkedem. S tudja Isten, az első kötet mégis olyan hatást tett reám, mintha valamelyik német bibliát fordították volna magyarra. A fordítók, úgy látszik, nagyon is betüszterint vették a héber eredetit s fordítás közben sokszor németül gondolkodtak.

Mondom, azt a hatást tette reám az egész, mintha sem elegendő magyar nyelvérzék, sem összehasonlító gondosság, sem az előszóban megjelölt magyarosság nem olvadna össze a fordítás művészetében.

Bizonyáságul ide iktatom a Mózes első könyvéből kijegyzett főbb hibákat.

Az Izraelita Magyar Irodalmi
Társulat biblíája. 1898.

A Károli Gáspár-féle átdolgozott
biblia. 1898.

Mózes I. könyve.*

1. rész. 12. És előhozott a föld *sarját*, maghozó fűvet a maga neme szerint.
30. És a föld minden vadjának, meg az ág minden madarának és a földön való minden *mozgónak*, *amiben* élő lélek van, mind a zöld fűvet adtam eledeleül. És úgy lett.
2. rész. 2. . . . és *nyugodott* a hetedik napon minden művétől, melyet alkotott.
3. És megáldá Isten a hetedik napot és megszentelte azt, mert azon *nyugodott* minden művétől, *amit* teremtett Isten és alkotott.
23. . . . Ez már csont csontjaimból és hús húsból; azért neveztessek *némbernek* . . .
3. rész. 6. És látta az asszony, hogy jó *a fa* az evésre akkor *vett* a gyümölcséből és evett; adott férjének is *vele együtt* és az is evett.
13. Mondta az asszony: A kigyó rászedett engem, és én *ettem*.
16. . . . férjedhez lesz vágyakozások és ő uralkodjék rajtad!
17. Az emberhez pedig így szólt: Mivel hallgattál feleséged szavára és ettél a fáról, *melyről parancsoltam neked*, hogy ne egyél . . .
19. . . . mert por vagy és *porhoz térsz vissza*.
4. rész. 7. Nemde, ha jót cselekszel, *emelkedel*; ha pedig nem cselekszel jót, *az ajtónál hever a bűn*, hozzád van vágyódása, de te uralkodjál rajta.
- Hajta* tehát a föld gyenge *fűvet*, maghozó fűvet az ő neme szerint.
- A föld minden vadainak *pedig*, és az ég minden madarainak, és a földön csúszó-mászó minden *állatnak*, a *melyekben* élő lélek vagyon, a zöldelő fűvet adom eledeleül. És úgy lőn.
- . . . *megszűnék* (*megnyugodott*) a hetedik napon minden munkájától, melyet szerzett vala.
- És megáldá Isten a hetedik napot, és megszentelé azt; mivelhogy azon *szünt* vala *meg* (*nyugodott meg*), minden munkájától, *melyet* teremtve szerzett vala Isten.
- Ez már csontomból való csont, és testemből való test: ez *aszszonyembernek* neveztessek . . .
- És látá az asszony, hogy jó *az a fa* eledeleire *szakaszta* azért annak gyümölcséből és evék és ada *vele lévő* férjének is, és az is evék.
- Az asszony pedig monda: A kigyó ámitott el engem, *úgy evém*.
- . . . és epekedel a te férjed *után*, ő *pedig* uralkodik te rajtad.
- Az embernek pedig monda: Mivelhogy hallgattál a te feleséged szavára, és ettél a fáról, *melytől eltiltottalak vala*
- . . . mert por vagy és ismét *porrá leszel*.
- Hiszen, ha jól cselekszel, *emelt fővel járhatsz*; ha pedig nem jól cselekszel, a bűn az *ajtó előtt leselkedik*, és *read* van vágyódása, de néked uralkodnod kell rajta.

* A zárójelek közt lévő megjegyzés a cikkező szerény véleménye.

15. . . . És *jelt csinált* az Örökkévaló *Kainnak*, hogy ne verje őt agyon, bárki reá talál.
24. mert hétszeresen *boszúztatik* meg Káin, Lámekh pedig hetvenhétszeresen.
7. rész. 10. És történt hét nap mulva és az *özön vizei* voltak a földön.
12. és volt az *eső a földön* negyven nap és negyven éjjel.
9. rész. 24. És fölébredt Noé az ő *borából* s megtudta, mit tett neki kisebbik fia . . .
18. rész. 11. Ábrahám és Sára öregek voltak, *előrehaladtak a korban* . . .
26. . . . Ha talállok Szodomában ötven igazat, a városban, úgy meghocsájtok az egész helynek *miattuk*.
19. rész. 24. Az Örökkévaló pedig *esni hagyott* Szodomára Gomorrhára kénkövet és tüzet, az Örökkévalótól az égből.
26. És felesége hátra tekintett és *lett sóoszloppá*.
20. rész. 8. . . . és elbeszélte mind a dolgokat a *fülük előtt*.
9. Mit tettél velünk . . . , hogy *hoztál* reám és birodalmamra nagy vétet?
13. . . . minden helyen, a *hová jövőnk*, mondd rólam: *fivérem* ő.
14. . . . *legyen tehát, a leány, a kinek én mondani fogom*: hajtsd meg, kérlek, korszodat, hogy igyam, ő pedig azt mondja: igyál és tevéidnek is inni adok — azt szántad szolgáltnak, Izsáknak és ő *általa* tudom meg, hogy kegyelmet művelsz urammal.
50. És felele Lában meg Betuél s mondták: *Az Örökkévalótól indult ki a dolog, mi nem szól-*
- És *megbélyegzé* az Úr Kaint, hogy senki meg ne ölje, a ki rá talál.
- Ha *hétszeres a bosszu* Kainért, hetvenhétszeres az Lámekhéért.
- Lón pedig heted napra, *hogy megjöve az özönvíz* a földre.
- És *esék az eső a földre* negyven nap és negyven éjjel.
- Hogy *felserkene* Noé *mámorából*, és megtudá, a mit *vele* az ő kisebbik fia cselekedett vala . . .
- Ábrahám pedig és Sára *élemedett* koru öregek valának (*hajlott* koruak) . . .
- . . . Ha talállok Sodomában a városban belől ötven igazat, (akkor) mind az egész helynek megkegyelmezek *azokért* (értetők).
- És *bocsáta* az Úr Sodomára és Gomorára *kénköves és tüzes esőt* az Úrtól az égből.
- És hátra tekintte az ő felesége, és *sóbálványgyá* lón.
- . . . s *fülük hallatára* mindezeket elbeszélé.
- Mit cselekedtél mi velünk . . . , hogy én reám s az én országomra *ilyen* nagy bünt *hoztál*?
- . . . mindenütt, valahová *megyünk*, azt mondjad én felőlem: én *bátyám* ez. (. . . a *hová* csak eljutunk bátyám ez.)
- Legyen azért, hogy a mely leánynak ezt mondom*: Hajtsd meg a te vedredet, hogy igyam és az azt mondándja, igyál, sőt a te tevéidet is megítatom: hogy azt rendelted, legyen a te szolgáltnak Izsáknak, és *erről* ismerjem meg, hogy irgalmasságot cselekedtél az én urammal.
- És felele Lában és Bethuél, és mondanak: *Az Úrtól vagy-on-e dolog*: Nem mondhatunk neked

hatunk hozzád rosszat, vagy jót.

67. Bevitte Izsák Sárának, az anyjának sátrába, *elvette Rebekát és lett neki feleségül* és megszerette őt; és megvigasztalódott Izsák az anyja után.

27. rész. 37. És felelt Izsák s monda Ézsauinak: *Ám úrrá tettem meg* őt feletted, *mind a testvéreit adtam neki szolgálkúl, gabonával, musttal támogattam* őt; veled tehát mit tegyek, fiam?

29. rész. 31. Láttá pedig az Örökkévaló, hogy *gyülölve van Léa...*

34. ... Most ez ízben hozzám *lesz csatolva* a férjem ...

30. rész. 1. ... Adj nekem gyermekeket, *és ha nincsenek*, meghalok.

41. rész. 15. ... hallottam rólad ... *értesz álmot, hogy megfejtsed.*

44. rész. 4. ... és József szólt ahhoz, ki *háza fölött volt.*

49. rész. 28. ... *mindegyiket* az ő áldása szerint áldotta meg őket.

31. Ott temették el Ábrahámot és *Sára feleségét*, ott temették el Izsákot és *Rebeka feleségét*, és oda temettem el Léát.

sem jót, sem rosszat. (Az Úrtól eredt e d.)

Izsák pedig bevívé Rebekát Sárának az ő anyjának sátorába, *és feleségül vevé*, és szereté őt. S megvigasztalódék Izsák az ő anyja *halála után.* (A *halála* betoldása itt helyén való.)

Felele Izsák és monda Ézsauinak: *Ime uraddá tettem* őt és *minden atyjafiát szolgálul adtam neki*, gabonával is, borral is *őt láttam el*; mit miveljek azért immár veled fiam? (A héberben bor helyett *must* van.)

Látván pedig az Úr Lea *megvetett voltát* ... (*gyülölt voltát.*)

Most már ragaszkodni *fog* hozzám az én férjem ...

Adj nekem gyermekeket, *mert* ha *nem*, meghalok.

... azt hallottam rólad, *hoggyha meghallod az álmot, meg is magyarázod azt* (... *hogy értesz az álmofejtéshez.*)

... monda József az ő háza *gondviselőjének.*

... mindeniket tulajdon áldásával álda meg.

Oda temették el Ábrahámot és Sárát *az ő feleségét*; oda temették Izsákot és Rebekát *az ő feleségét*; s oda temettem el Léát is. (... *Ábrahámot, és feleségét, Sárát, ... és feleségét Rebekát.*)

Ezek nagyjából a Tóra első könyvében talált főbb nyelvi hibák, szembeállítva a hasonlíthatatlanul magyarabb Károli-féle biblíával. Nem jobbak a többi részek sem. Az itt előforduló fogatkozásokat azonban, hely szűke miatt, föl nem sorolhatom, csupán néhány hibát említek még meg.

1. rész. 11. Sarjaszszon a föld ... *füvet.*
sarját ...

30. ... és a földön való minden ... minden *csúszó-mászó-állatnak.*
mozgónak, a miben élő lélek van.

4. rész. 10. . . . testvéred *elontott vére* kiált hozzám a földről. . . . a te atyádfiának *vére* kiált én hozzám a földről. (*kiontott v.*)
5. . . . ez igen bosszantotta Káint és *beesett az arca*. . . . és *lecsüggesztette fejét*.
8. rész. 2. És bezáródtak a mélység forrásai meg az égnek *ablakrácsai*. . . . és az égnek *csatornái* . . .
12. rész. 16. Ábrahám pedig jött tett miatta és volt neki *apró jószág*a, marhája és szamarai. . . . sok *juha, kecskéje*, marhája és szamarai.*
17. r. 11. Metéltessetek körül *előbőrösök* húsán és legyen szövetség jelül köztem és közöttetek. Az előbőr, noha más bibliákban is így fordul elő, a *Vorhaut* fordítása. Magyarul *fityma*, vagy *héjazat*.
25. rész. 30. Adj nyelnem, kérlek, a *vörösből*, ebből a vörösből, mert fáradt vagyok. (Itt a *vörös* a lencsére vonatkozik. Tehát: adj, kérlek, a *lencséből*.)
24. rész. 8. Ha pedig nem akar az asszony *eljönni utánad*, akkor *föl leszel* mentve ezen esküm alól. E mondat azt bizonyítja, hogy a szószerinti fordítás sokszor egészen mást mond, mint a mit jelezni akar. A keleti népek-nél ugyanis a nő a férfit *utána* és nem *mellette* követi. Helyesen így van: Hogyha pedig nem akar a nő *teveled* eljönni, ment leszel esküm alól.**

Ezek után kötelességünknek tartjuk, hogy a következőkre figyelemztessük az Izr. Magy. Irod. Társulatot:

Tekintve azt, hogy e magyarra fordított szentírást a hazai izraeliták s különösen az ifjú nemzedék százezreinek szánták, s főképp azt, hogy a tanuló ifjuságnak e bibliának egy részét könyv nélkül is meg kell tanulnia: szükséges lesz, hogy az első kötetet nagy gonddal átdolgozzák. Az ez után következő kötetekre vonatkozólag pedig az I. M. I. T. utasítsa a szerkesztő bizottság tagjait a gondosabb munkásságra, mert hisszük, hogyha Bánóczi J. és társai igazán a kezükbe veszik e fontos ügyet, a vállalat helyes magyarság és irodalmi érték szempontjából is sikerülni fog.

Megjegyzéseinket a tiszta és helyes magyarság érdekében mondtuk el, mely ellen nem szabad egyeseknek sem, s még kevésbé szabad kiváló irodalmi társulatnak vétenie. Reméljük, hogy a derék s hazafias I. M. I. T. meg is hallgatja jogos és jóakaratu fölszólalásunkat.

SASSI NAGY LAJOS.

* Az »apró jószág« itt hibás, mert a *Kleinvieh* szó szerinti fordítása, holott a héber *ceón* a juhok, kecskék közös elnevezése. Az *apró jószág* = apró marha.

** Magyarban is, Tizsántúl, közönséges szólás nem csak a népnyelvben: Ki *után* ment férjhez? Nem akart *utánna* menni = hozzá. A SZERK.

Könyvészet.

Balassa József. A magyar nyelv. A művelt közönség számára. (Az Athenaeum kézikönyvtára. Ára kötve 1 frt.)

Zolnai Gy. Az új nagy szótár feladatáról. (Bpest, Dobrowsky.)

Képes irodalomtörténet. Szerk. Beöthy Zsolt. I. k., 2. kiad. (Athenaeum. A két kötet díszes kötésben 20 frt.)

Balogh P. Magyar Nyelvtan középisk. I. oszt. számára. (Singer és Wolfner. Bekötve 60 kr.)

Ujváry B. Magyar-francia szótár. (Athenaeum. 1 frt.)

A magyar helyesírás táblázata. — A német hely. tábl. (II. kiad. »helyesírás-szótárral« bővítve, a m. akadémiai s az osztrák hiv. helyesírás szerint. Polatsek-féle könyvker. Temesvár. Ára darabonként 10 kr., száz db. 6 frt.)

Benedek E. A magyar nép multja és jelene. II. k. A bölcsőtől a sírig. 27—29. füz. (Athenaeum. Egy f. 30 kr.)

Sebestyén Gy. dr. Az avar-székely kapcsolat emlékei. Különl. az Ethnographiából. (Néprajzi füzetek, 8. sz. A M. Néprajzi Társaság kiadványa.)

Temesváry R. dr. Előítéletek, népszokások és babonák a szülészeti körében Magyarországon. (Bpest, Dobrowsky. 2 korona.)

Vásárhelyi daloskönyv. XVI., XVII. sz. szerelmi és tréfás énekek. Kiadta Ferenczi Z. (Régi M. Könyvtár XV.— Franklin t. Ára 1 frt.)

Ethnographia 2. sz. A szumír ősnép nemzetisége. Mahler E.

Budapesti Szemle 267. sz. Szily K. Adalékok a m. nyelv- és irodalom történetéhez (ism. Szilasi M.)

Magyar Kritika 12. sz. Még egyszer »a legelső ismert magyar nyelvű versről« (Horváth C.). — 13. sz. A legelső magyar versről (Varjú E.). Balassa J. A m. nyelvjárások keletkezése. (Ism. Simonyi Zs.) Körösi S. Grammatica teorico-prattica della lingua ungherese. II. (Ism.) — 15. sz. Ki tud magyarul? (Balassa J.).

Irodalomtörténeti Közlemények 2. füz. Szentgyörgyi Mendolata. Szily K. — Közmondások az 1825-i követekre ruházva. Benkó I. — Adalékok kódex-irodalmunk forrásaihoz. Katona L.

Die Donauländer. Zeitschrift für Volkskunde. 4. f. B. Munkácsi: Die Anfänge der ungarisch-slavischen ethnischen Berührung.

Természettudományi Közlöny 355. füz. Népies gombanevek (Hollós L.).

A NYELVTÖRTÉNETI SZÓTÁRHOZ.

Csörsz, Mont. Prágai András 1628-ban kiadott 'Fejedelmek serkentő órája' c. művének ajánló levelében a következő érdekes megjegyzésre akadunk: 'Az Magyarok tsak tzifraságért híják az veres ökröt hajsz *Rött*, és a fekete ökröt hők *Csörsz*, mert mind a kettő Német szó, az *Rött* az németeknél vereset teszen, az *Schwartz*

per contractionem Csörsz feketét jegyezz. Ezenképpen a lovat is csak tzifraságért hívják *Paripának*, mert az *para* és *Hippos* Görög ige. Nem tudom, ha csak rászorultak-e, avagy ugyan szebbnek ítélték, hogy mikor az szőlőből az mustot ki sajtolják, a szőlő levét, melynek Venérék volna igazán a neve, és mégis mustnak hívják, melyet a Deákok mustumnak neveznek. Az *törkölyt* is az Deák szóból vették *torquulár*, az az sajtó — mert az törkölynek Magyarul tulajdon neve *Mont* volna; az *Lórének* is igazán *Mont-lés* [olv. lév?] volna neve magyarul.

A NySz. 'fekete' jelentésű *csörsz* szót nem ismer; de közül egy megkérdőjelezett *czercz* (egészen hibásan magyarázza *csercsé*-nek *csércs* v. *csércz* helyett) alakot, amely minden bizonnyal azonos vele (Vö. Hagiok Niro Mathenenak ket tulkot, az *czerczet* és az fekete holdost R.M.Ny. II. 302.) A *mont*: 'törköly: vinacea' szóalakról már tud a NySz; de csak Pápai és Baróti szótárából idézi; a *mont-lés* azaz: *mont-leves* v. *-lév?* lőre nincs meg benne.

Kadás. A NySz. e szót egynek veszi a *kadás* névvel, a melyet Sándor István, 'doliarius: binder; kádár, pintér' jelentésűnek állít szótárában. Megjegyzendő, hogy noha a *kadás* mint vezetéknév előkerül egypár régibb forrásban, 'pintér' értelméről egyes-egyedül csak Sándor I. tud. A *kadás* alak a NySz. tanúsága szerint csupán Telegdinél kerül elő illetéknéppen: 'Nyalánk *kadások*' és apró kalmárák (Evang. II. 1012. lap.). 'Kádár' jelentésében azonban kételkedik, mert megkérdő-jelzi. Ha Telegdinek idézett helyét felnyitjuk, bővebben ezt találjuk a *kadás*-ról: 'A sokadalmazás (vásár) sem az egyház innepére (bucsur) való, hogy a' tzigány sátorokkal gyűlnének a' nyalánk *Kadások* és apró kalmárák, kik kihitegetik a' templomból a' népet.' A szövegnek összefüggéséből az tűnik ki, hogy a *kadás*-nak semmi köze sincsen a 'pintér, kádár' jelentéshez, hanem igen valószínűen 'mézeskalácsos, mézesbábos' értelmű (vö. nyalánk *kadások*); tudvalevő ugyanis, hogy a mézesbábosok az apró kalmárákkal egyetemben minden bucsunak megszokott alakjai.

RÉTHEI PIRIKEL MARIÁN.

Fegyvernék. Amit Zolnai Nyr. 28: 164—165. bizonyít, hogy őseinknek volt egy *fegyvernék*, *fegyvernök* közszavuk is, mint CzF. is állítja bizonyító adat idézése nélkül, — alig vonhatjuk kétségbe. Inkább tehát CzF. mellett hozom bizonyítékul, hogy Vörösmarty is közszóul használta a *fegyvernek* szót a következő helyeken: Zalán F. VIII. 151.: S elhunyt fegyverneke mellé Még sokat eltemetett. — ZF. VIII. 270.: Mindenikét fegyverneke távolról léptette követte. — Ugyanez ének 389. lovász, az V. 263. pedig *fegyverhordó* tölti be a fegyvernek tisztét. — Cserh. 287.: Jött *fegyverneke*, és paripát, dárdát hozza gyorsan. Kiss Ernő.

Éj-nap. A jó szótárírónak voltaképen szótára minden adatát a legszigorúbban ellenőriznie kell, úgy tennie, mint a nem rég megindult svéd nagy szótár szerkesztői tesznek, akik az imprimatur

előtt minden egyes idézetet pontosan egybevetnek a forrással, bárhol legyen az illető munka található. A Nyelvtörténeti Szótár hibáinak tetemes része onnan ered, hogy szerkesztői ezt az ellenőrzést mindenkor nem gyakorolták. Pedig sokszor, pl. a kódexekből való idézeteknél a Nyelvmélektárban igen könnyű — bár nem kis időbe kerülő — dolog lett volna az adatokat legalább a korrektúra alkalmával pontosan ellenőrizni. Számtalan tapasztalatból mondhatom, hogy a kódexekből való idézetek többnyire pontatlanok, s ha egyébként nem, a sajtó alá másolás útján is igen sok hiba csúszott beléjük.

Az *éj-nap* szó alatti egyik idézet, amelyről szólni akarok, már nem ilyen egyszerű másolói hiba, hanem az adatok földolgozása közben esett meg Szarvas Gábornak, a DehrC. földolgozójának más-képen bizonyára helyes kijegyzésével. A kódexnek idézett 173. lapján ugyanis szó sincs *éj-nap*-ról (dies et nox; tag und nacht'), mert az *eh napon* helyett ez áll: »*eh mai napon* [v. i. e mai napon] giertiat zentol Ania zent egihaz es egqh giertiakal iariok a prosonciot«. A tévedést nyilván az idézte elő, hogy a *prosonció* (processzió) miatt kiírt adatot, amelyben a fölös *mai* szót Szarvas kihagyta volt, szerkesztés közben az *eh napon* szavak felületes olvasása és értelmezése alapján az *éj-nap* alá is besorozták. Törlendő! ZOLNAI GYULA.

Magam, magad, maga-hoz: *muganec* HB. — *Kín származékai közé: [kínzat] kinzotviatul* HB. SZINNYEI JÓZSEF.

NYELVMŰVELÉS.

Tizenkét sor. A Nyelvőr áprilisi füzetének Nyelvművelés rovatában van egy, Az idegen szók című közlés. Ötvennyolc sor. Negyvenhat sor az Országos Hírlapból való idézet, melyben a közlő az idegen szókat aláhúzgálta s itt-ott (?) és (!) jellel bélyegezett meg egynéhány új szót; tizenkét sor a maga írása.

Már elmondtam máshol, miként vélekedem az olyan purizmusról, amely a *diplomata*, *metafizika*, *spiritizmus*, *Caesar*, *meteor*, *pietizmus*, *altruiztikus*, *Übermensch* szókat üldözi. Erről hát most hallgatok. S azt is csak futólag említem, hogy a közlő fukarul, hogy ne mondjam, tudatlanul bánt a barbarizmusokat mutató jelekkel; mert amaz ollózatban csakúgy hemzseg a koholt szó és a magyartalanság, melyet ő nem vesz észre, vagy nem akar észrevenni. Nem kutatom: miért nem bélyegezte meg valamennyit. Ép csak arról a tizenkét sorról akarok szólni, mellyel az a nyelvész az ollózatot kíséri.

Ez a tizenkét sor magyarság és fogalmazás dolgában egyaránt silány.

1. . . . *véletlenül jutott kezemhez*. A magyar embernek nem a kezéhez, hanem a kezébe jut az egyetnás. Ez a *hezes* szerkezet a németben *zu Händen*. Valamihez *jutni* mást jelent magyarul. . . . *véletlenül jutott kezemhez az Országos Hírlap* . . . *száma* azt teszi, hogy

az a lapszám véletlenül tett szert az én kezemre. Hogy mi az ördögöt csinál aztán az én kezemmel az az ujságpapíros, az nem tartozik ide. A syncretismus erre minden bizonnyal azt mondja, hogy a mai nyelvszokás már szentesítette a *hezes* szerkezetet. Én azonban azt állítom, hogy ez a szerkezet németes; nem ismeri se a régiség, se a nép, sőt valamirevaló író se veszi a tollára.

2. *Belássuk.* Ez a német *einsehen*. A magyar *átlátja* a dolgot. *Belátni* csak az ablakon szokott. A syncretismus erre minden bizonnyal azt mondja, hogy a mai nyelvszokás már szentesítette a *belátni* kifejezést. Én azonban azt állítom, hogy ez a kifejezés németes; nem ismeri se a régiség, se a nép, sőt valamirevaló író se veszi a tollára.

3. *Legékesebben szóló bizonyítéka ennek a fönt említett számnak a tárcája, amelyből itt a Nyelvőr közönségének mulattatása céljából néhány szemelvénnel szolgálunk.* Először is micsoda fogalmazás ez! Két, sőt három értelmű. Hüvelyeznünk kell, hova tartozik az az *ennek*? Vajon *ennek a fönt említett számnak a tárcájáról* van szó? De akkor kié, mié a bizonyíték? Vagy a fönt említett számnak bizonyítéka nem tudom kinek, minék a tárcája? Avagy az előbbi mondatba hat vissza az *ennek*? Aztán éktelen is a fogalmazás, mert az a kétértelmű *ennek*, úgy ahogy van, fiúsertő; egy mondatban három *nak-nek* van. Dehát az már a művészet dolga. Én meg, ó irgalom atyja, csak a tudatlanságot bolygatom most. — *Amelyből* rossz, *melyből* kell ide, mert nincs szó több tárcáról vagy más egyébről. — A magyar ember a *végett* határozótól nem irtózik; nem mondja, írja hát helyette a *céljából* németiséget, mint ez a nyelvész az ő tizenkét sorában kétszer is. . . . a *Nyelvőr közönségének mulattatása céljából*. A nyelvész nem tudja, hogyan kell elbánni az egymás mellé sorakozó és kapcsolatos több birtokviszonnyal. A *nek* a legvégső birtokoshoz ragad, és a birtokszó előtt ki kell tenni a névmutatót. Tehát, ha már a példa kedvéért használni vagyok kénytelen azt a silány *céljából* szót, az a töredék így van jól: . . . a *Nyelvőr közönsége mulattatásának a céljából*. — *Néhány. Egynéhány* kell ide. Vagyis az a mondat magyarul így volna: *Legékesebben szóló bizonyítéka ennek, a fönt említett szám tárcája, melyből itt, a Nyelvőr közönségének mulattatása végett (vagy mulattatására) egynehány szemelvénnel szolgálunk.* A syncretismus erre minden bizonnyal azt mondja, hogy a mai nyelvszokás már mindezt szentesítette. Én azonban azt állítom, hogy az ilyen magyarság hitvány stb.

4. *Csokor.* A nyelvész bokréta gyanánt használja. Magyarul pedig a csokor 'másli'.

5. *Biz ezek épen nem új hangok sem nem új virágok . . . de . . . még itt is ritkán található.* Az ilyen egyeztetésre egy áldott öreg grombapiarista professzorom azt szokta mondani: »Az emberek . . . ökör.«

6. . . . az *ilyen dudvák kiirtása céljából*. A kapcsolatos több birtokviszonyról már szólottam az imént; azt is mondtam, hogy a *céljából* rossz. De még egyszer élek a rosszal a példa végett (nem *céljából*): az *ilyen dudvák kiirtásának a céljából* volna a helyesebb.

A syncretismus erre minden bizonnyal azt mondja, hogy stb.

S mindez tizenkét sorban van!

TÓTH BÉLA.

Abban az egyben igaza van jeles dolgozótársunknak, hogy Bartha József az idegen szók megrovásában egy kissé elvetette a súlykot, de az egész közlés csakis annak a feltüntetésére szolgált, hogy mai prózánk szókincse a magyar s idegen szóknak milyen pongyolán összehányt tarka-barka mozaikja. Egy kis túlzás mindig menthető, ha a jó ügy iránti buzgalomból ered. Lám, Tóth Béla maga is elveti a súlykot, mikor *hangulat* és *megkeresés*-féle kifejezéseket üldöz, s elveti — mint azonnal meglátjuk — éppen itt közölt bírálatában is, de ő neki is könnyen megbocsátunk, mert túlzásai a nyelvünkért való lángoló lelkesedésből fakadnak.

Mielőtt áttérnék e g y e s bíráló megjegyzéseire, egy á l t a l á n o s megjegyzést kell tennem. Tóth Béla azt hiszi (s ezt különösen egy-néhány hírlapi cikkében fejezte ki mostanában, l. P. H. IV. 16. Esti levél, és IV. 30. Magyar írástudás), hogy a nyelvésznek kötelessége egyúttal íróművésznek lennie, és hogy az íróművésznek a nyelvész stílusán kell okulnia és fejlődnie. Ha pedig ezt hiszi, akkor rettenetes tévedésben leledzik, éppen olyanban, mint az elkeseredett festőművész, mikor azt kívánja a műbírától, hogy fessen hát jobb képet nálanál! vagy az énekesnő, aki azt mondaná a zenebírálónak: Tessék szebben énekelni Ophelia szerepét! A műbíráló s a nyelvbíráló* csak a hibákra s másrészt a követendő mintákra figyelmeztetheti a művészt, de nem alkothat maga tökéletes mintát, mert a l e g n a g y o b b tudomány sem végezheti azt, ami a művészet dolga. Hiszen Tóth Béla imént idézett cikkében maga mondja: »A magyar nyelvészek dicséretes munkát végeztek, mikor eszünkbe juttatták a neologia idegenességeit. Valóban csak arról van szó, hogy eszünkbe juttatták ezeket a hibákat. Az ép érzékű magyar legottan látja, miben botlott...« S aztán cikke végén mégis, a legnagyobb következtetésbe esve, imígyen kiált föl: »Vagy ki adjon példát, ki alkalmazza becsületesen a törvényeket, ki legyen döntő, mikor ép a nyelvtudomány vezérei a gyöngék, tétovázók?« Jaj kérem szeretettel, könnyű annak erősnek lenni, aki művész létére bátran esküszik a saját helyes érzékére s a benne élő isteni ihletre; és könnyen tétovázóvá lesz némelykor, aki a tudománynak szolgálva, mindig sokféle körülményt kénytelen tudni, s nem elégedhetik meg pl. a saját — nem is művészi — nyelvérzékével, hanem okvetlen számba kell vennie a többi nyolc millió magyar nyelvszokását is. Lám, a többi nyolc millió magyar így beszél: *milyen* ember volt az! *milyen* igazságos volt! Tóth Béla egymaga szól így: *mely* ember volt az! *mely* igazságos volt az! S a nyelvész, akármilyen nehezebbre essék is, kénytelen jeles írónk ellenére a többi nyolc millió, kevésbé jeles magyarnak adni igazat.

Ámde Tóth Béla nemcsak azt tagadja, hogy a magyar nyelvészek nem íróművészek, hanem azt is mondja, hogy egyáltalán »nem tudnak

* Mert csak a nyelvbíráló nyelvészekről lehet itt szó, nem általában »a magyar nyelvészek-ről! Lehet az ember kitűnő nyelvész és tehet nagy szolgálatot a nyelvtudománynak gyöngé és hibás stílussal is. Példa rá Hunfalvy Pál és Budenz József, a németeknél Pott és mások.

magyarul írni», hogy »vétenek a magok hirdette törvények ellen lépten-nyomon, könyveikben, folyóirataikban csakúgy hemzseg a hiba«. — Hát kérem, a maguk hirdette törvények ellen aligha vétenek, hanem vét egyik nyelvész a másiknak a törvénye ellen, s alkalmasint azért, mert nem ismeri el törvénynek. A nyelvész se magát, se nyelvész társát nem tartja csálhatatlannak, ez ellenkeznék a tudomány mivoltával; s innen az a kellemetlen gyöngeség és tétovázás. Nem tagadjuk azonban, hogy nyelvészeink is követnek el hibákat a helyes magyarság ellen, hiszen akárhányszor megtörténik, hogy egymást róják meg — és méltán — a Nyelvőr dolgozótársai. De már azzal megint kelletténél többet mond Tóth Béla, akármilyen jóhiszeműen mondja: hogy írásaink csakúgy hemzsegnek a hibáktól. Éppen itt közölt kifogásai mutatják legjobban, mennyire csalódik az ő nyelvérzéke s az ő jóhiszeműsége. Vegyük csak sorba!

1. *Kezemhez jutott*: azt mondja, ez a *hez-es* szerkezet »németes; nem ismeri se a régiség, se a nép.« és *vmihez jutni* magyarul annyit tesz, hogy szert tenni vmire. Ezt nem is nyelvérzéke súghatta, hanem nyilván boszúsága kerestette vele ezt a csomót a kákán. Ha nyelvérzékét kérdezte volna, az megsúgta volna, hogy *kezemhez* más árnyalat, mint *kezembe*: *kezemhez veszem* más, mint *kezembe veszem*, *kezemnél van* más, mint *kezemben van* stb. *Kezemhez jut* a. m. kezem ügyébe akad; *kezemnél v. kéznél van* = kezem ügyében van; »*kézhez adni v. szolgáltatni*: általadni«. (CzF.) — Hogy a régiség a *hez-es* szerkezetet nem ismeri, arra nézve mást mond a NySz. Ha valami úton-módon *kezünkhöz vehetjük*, kegyelmed *kezeihez bocsátjuk* (Haller) stb. stb. (I. 2 : 285.) Más régi példák a Magyar Határozókban (I : 229): Az erős végházak mind *némöt kéznél volna* (Tinódi). In simili moneta tartozzék *kezétül kezünkhöz kibocsátani* (Lev. Tár). Azon lesznek, miként velem együtt Murányt neked *kézhez adjam* (Gyöngyösi). — Természetesen még nagyobb tévedés, ha Tóth Béla azt hiszi, hogy *vmihez jutni* egyáltalán csak a. m. szert tenni vmire. A NySzban is sok példát találhat ilyen: *jutott vala házához, jutának az puszta egyházhoz* stb., s ez nem a. m. szert tett házára, v. szert tettek a puszta templomra. *Célhoz jutni* sem a. m. célra tenni szert. Heltai azt írja: mikoron ő magához jutott (Krón. 41.) = magához tért. Arany J. azt írja: De *mi jutott hozzá*, hogy olyat sóhajta? (NC. 2:47.) Mindezek világosan bizonyítják, hogy bírálónknak nincs igaza.

2. »*Belátni*: a német *einsehen*; a magyar átlátja a dolgot.« Szakasztott így nyilatkoztam én az Antibarbarusban és Szarvas G. Nyr. 10 : 502. De mind a hármunkra rácáfol az, akinek magyar nyelvérzéke mindnyájunkénál erősebb volt: Arany János Nyr. 25 : 70, aminthogy védelmébe vette (uo. 71.) a *jótállást* és egyebeket is, amiket én megróttam. Tehát Arany János is *synkretista* vagyis megalkuvó volt, de könnyen bebizonyíthatni, hogy Tóth Béla maga is *synkretista*; bizvást alkalmazza pl. ezt a németből oltott mondat-szerkesztést: »*úgy az egyik, mint a másik*,« holott biz »a magyar így mondja«: *egyik is, másik is* stb.

3. Itt az első kifogás, mint maga bírálónk mondja, »már a művészet dolga, ő meg csak a tudatlanságot bolygatja.« — *Amely* bírálónk szerint rosszul van itt mondva e h. *mely*. A világ most hallja először, hogy jelentésbeli különbség van *amely* és *mely* között. Ha nyelvtudós állít ilyen új dolgot, akkor be is bizonyítja; a nyelv-művész, úgy látszik, fölöslegesnek tartja a bizonyítást. Szívesen elhinnék így is az ő kedviért, de mesterségünk tiltja hinni, ami nincs bebizonyítva. — A *célből* nekem se tetszik, mert mesterkéltnek tartom, de hogy merőben hibás volna, azt nem mondhatni. Mintául az *okból* kifejezés szolgált neki, aminthogy a nyelv sokszor tekinti oknak a célt, pl. akkor is, ha az *-ért* ragot alkalmazzuk: *miért?* *azért* stb. Kardjokat nem más *végért* rántották ki hüvelyéből (Faludi). Félre állott nyugvásnak *okáért* (Haller) = nyugvás végett! S a nép még azt is mondja: nem rossz *végről* mondom, e. h. nem rossz végre, nem rossz *célből* (l. M. Határozók 1:104 és 440).

A több birtokviszonyra vonatkozó szabály, melyre Tóth Béla mint valami dogmára hivatkozik s mely szerint »a *nek* a legvégső birtokoshoz ragad«, a legalaptalanabb szabályok egyike, amelyek valaha pedáns nyelvtanosok agyában szülemlettek. Minthogy pedig Tóth Béla ezt a nagy szót az én »gyöngé és tévovázó« nyelvész-kemnek el nem hiszi, idézem Brassai Sámuel, ki már harminc évvel ezelőtt így ítelt (A m. bővített mondat 35). »Ha több birtoknév egymástól függő viszonyban jó elő: a *nek-nak* ragot csak az utolsónál szabad kitenni, p. o. *Hunyadi fényes diadalának ünnepét üljük*. [Ezt az akadémiai M. Ny. Rendszeréből idézi.] — Szeretném tudni, melyik magyar nyelvtanár octroyálta ezt a követelt törvényt az írókra. Csupa ráfogás, melynek sem alapja, sem elégséges oka nincs; melyet sem a nyelvszokásból inducálni, sem sarkalatos elvből deducálni nem lehet. Igaz, hogy az irodalmi nyelvben általánosan el van fogadva az octroy, és ha egy elfogulatlan író nyelvérképében bízva * megszegné, pattogna a kritika ostroma feje felett. De egyfelől a hiba, ha divatos is, hiba, a nyavalya, ha járványos is, csak nyavalya marad, s fáradoznunk kell kiirtásában. Másfelől a közbeszédben semmit se tudnak róla« ... — Brassai többször is visszatért e kérdésre, pl. Nyr. 1:113—4. »Ebben is, mint az egy birtokos esetében, az accentus határoz. P. o. mikép lehetne erre, hogy: *kinek a diadala ünnepét ülitek?* a könyvbeli módon felelni? mert e mondatban [a M.Ny.R.-ében], ha magyar ember olvassa, minden bizonnyal az *ünnepét* fogja nyomósítani; de ebből aztán olyforma dialogus keletkezne, mint: *Jó napot hugom! Zsákot mosok uram!*« — Minthogy pedig a főnforgó esetben a *mulattatás* van hangsúlyozva, nyilván nem az íróművész Tóth Bélának, hanem a »tudatlan nyelvésznek«, Bartha Józsefnek van igaza.**

* NB. Itt is kétértelmű birtokviszony, tehát Brassai fogalmazása is »micsoda fogalmazás!«

** Nem idézhetjük itt Brassainak éles elméjű fejtegetéseit a *nek* s a hangsúly közti viszonyról; csak még ennyit idézünk tőle: »Olykor lehetetlen is, legalább szá-j- v. füllicamodás nélkül eleget tenni annak az élettelen, gépies

»Néhány: egy-néhány kell ide«. — De vajjon miért? Igaz, hogy ma rendszerint egy-gyel mondjuk, de néhol még a nép is *egy* nélkül mondja, mint ezeket is: *némely, néhol* stb.

4. *Csokor*. Hogy a *csokor* ne jelenthetne bokrétát, nem először halljuk, sokszor hallottuk, mégsem igaz. A *csokor* nemcsak szalag-csokrot jelent, hanem általában holmi bokros, csomós tárgyat. Baróti Sz.D. Kisded szótára azt mondja: »*Tsukor*: egy marok, egy fürt; v. fodor. Tsukros (v. bodor) saláta. *Hozz egy tsukor virágot*. Tsukroson: bokroson p. o. nő. Tsukrozni: fodorítani, retézni, fürtözni.« A régi Tsz. azt mondja: *csukros*, dupla, bokros, teljes, p. o. *viola*, szegfű. És Kriza is így közölte Nyr. 1:135: »*Csukor*: csokor, *csukros*: csokros virág«. Az új MTszban is: *csukros* székfű, *viloja*, *rózsa*.

5. *Ezek ... ritkán található*. Biz ez öreg hiba. De tessék csak egy szóval tovább olvasni, ott az következik: »Válóban nem csoda«. Ez nyilván még nagyobb hiba: a magyar nyelvészek nem tudják a *váló* és *való* szokat egymástól megkülönböztetni! — Hát igazság ez? nyilvánvaló sajtóhibából az író tudatlanságát következtetni?!

6. Erre már megfelelttem. — Azt tartom, minden olvasómat meggyőztem arról, hogy Tóth Béla bírálatában igen kevés az igazság, s még kevesebb az igazságosság. Itt bevált a közmondás: Rossz tanácsadó a harag.*

A P. H. IV. 30-i tárcájára még több megjegyezni valónk is volna, de röviden kell végeznünk. Amit az elején mond, hogy az Akadémiában szükség volna a nyelvművész hadakozó mesterségére a nyelvtudósokkal szemben: erre a nagy mondásra a legcsekélyebb tárgyi ok sem forog fenn. A nyelvészek maguk látják az Akadémiában legszívesebben a nyelvművészeket, minő Endrődi Sándor (akiről ezúttal szó volt), és régóta szívesen látnák, ha az akadémiai írók bevásárlának Tóth Bélát. Sőt műkedvelő nyelvész létére a nyelvészek maguk bevásárlották az Akadémia nyelvtudományi bizottságába, persze a nyelvművelés ügye érdekében, s eszük ágában sem volt, hogy ott Tóth

szabálynak. P. o. ilyekben: az apád *szeme világa*, az ember *füle dobja*, a szomszéd fia [v. fiának] *szeme láttára*, a pap kocsisa [v. kocsisának] *füle hallottára* stb. nem lehet így mondani vagy írni: *szemének világa, fülének dobja, szemének láttára, fülének hallottára!**

* Legújabbban az nincs így, hogy egy nyelvészünk »az *ínyt* a magyar ember szája padlásán [itt már nem a magyar ember *szájának* a padlásán?!] keresi«. (P. H. V.7. Esti levél.) Ott keresi biz azt valamennyi nyelvészünk s az *ínyhangokat* egyik sem, még a legkurucabb sem, nevezi *szájpadlás-hangoknak*. Vagy igaz: a nyelvészek nem tudnak magyarul. De hogy az *íny* nemcsak foghúst, hanem *szájpadlást* is jelent, egyhangulag vallják összes szótáríróink. MA., PP., Kr., Kassai, CzF., Ballagi (az egy Márton J. tesz kivételt). Persze a szótárírók is nyelvészek, azok sem tudnak magyarul. De legalább tessék a NySzt megnézni; ott azt tetszik látni, hogy a *szájpadlást* az egész régiség *ínynek* mondta. Hogy pedig a mai nép is több helyt így mondja, pl. Kalotaszegen és Szabolcs megyében, azt a Nyr. válaszaiból tetszik látni 27:234. (A rokon nyelvekben is a megfelelő szó hol foghúst, hol *szájpadlást* jelent. Az előbbi fog-ínynek mondja a zürjén; ugyanilyen megszorító összetétel Somogyban, Vasban a *foginya, fogina*.)

Bélának ő ellenük kell majd hadakoznia. — Abban igaza van ugyan, de hisz azt mindnyájan valljuk, hogy minden művelt és tudós embernek szüksége van az íróműveltségre. De ha Gyulai Pálnak és Beöthy Zsoltnak szemére veti, hogy e nélkül eresztik világgá tanítványait, abban megint igazságtalan. Amennyit az elmélet megtehet, annyit megtesz Gyulai és Beöthy, de megtesz a Nyelvőr is. Persze, aki azt hiszi, hogy az elmélet maga művésszé tehet valakit, az a kezdő festőt nem a festő-műterembe fogja küldeni, hanem csak az esztetikai s művészettörténeti előadásokat fogja vele hallgattatni! — Végre azt hányja szemünkre, hogy mindig csak az ujságírókat szidjuk, nem pedig a tanárokat s az akadémiai tagokat, holott ezek is rosszul írnak magyarul. Megint nincs igaza! Tessék végignézni a Nyelvőr köteteit, vajjon csak az ujságírókat leckéztetjük-e s csak a »dipomás« embereket dicsérjük-e? Az utóbbira még csak példa is ritkán akad a Nyelvőrben; sokkal többször dicsértünk írókat, ujságírókat, sőt ujságokat is. Akinek pedig valamely akadémiai munka ellen írt bírálatát visszautasítottuk valaha, az csak bátran jelentkezze és bizonyítsa be, hogy részrehajlók voltunk.

Mindezek után egyet kérünk csak: valamivel több igazságszeretetet!

SIMONYI ZSIGMOND.

Bence, bencés. Bódiss Jusztin legutóbb írt válaszára ez a rövid befejező megjegyzésem van: Tóth B. annak idején megtámadta a *bencés* névnek helyességét, azt állítván, hogy alapszava a *Bence* nem *Benedek*et, hanem *Vincét* jelenti igazában. Én kimutattam, hogy tévedett, mert *Bence* mind régente, mind jelenleg kétségbenvonhatlanul *Benedictus* értelmű; a *bencés* ennél fogva semmi kifogás alá nem eshetik. Tóth B. átlátta tévedését, mert elhallgatott. Ám a veszett ügynek új szószólója akadt Bódiss J. személyében, ki nagyobb buzgalommal, mint tudományos erősséggel fogott a vita folytatásához s támadott reám. Felszólalásának, a melyben különben semmi újat se mondott, a mit ne tudtunk volna, sem tudományos, sem életbevágó haszna nem volt. Tudományos haszna nem volt, mert egyéni meggyőződésén kívül mit sem tudott felhozni a *bencés* helyessége ellen; de nem lehetett életbevágó haszna sem, mivel a *Benedek*-rendűek, még ha tisztelettel adóznak is B. meggyőződésének, hatása alatt nem fognak megválni teljesen magyaros és népies nevüktől. — Én a feleselésre se hivatottságot, se kedvet nem érzek magamban, annál inkább sem, mert Bódiss, érezve vállalkozásának dugabadóltét, legújabb felszólalásában ferdítéshez fordul segedelemért. Azt mondja ugyanis rólam, hogy én multkori válasszomban *Dömötört* állítottam a *Domonkos*-, mond: *Domonkos*-rendűek alapítójának. Csak nem gondolja B., hogy ez ellen tán védekezni fogok! Dehogy! Nincsen többé ellene szavam, legfőlebb annyi, hogy elismerem Pyrrhusnak győzedelmét*.

RÉTHEI PIRIKEL MARIÁN

* Kénytelenek vagyunk ezt a vitát, mely már-már áthágta a tárgyiasság határait, befejezettnek nyilvánítani.

A SZERK.

A bence v. bencés névnek meghonosítója. Sok kérdezősködés után végre megtudtam hiteles forrásból, ki használta rendünkben először a föntebbi nevet magáról. A néhány éve elhalálozott öreg Fojtényi Kassziánus (magát Kászonnak írta 48 után; nyelvfáragó eljárásáról l. Nyr. 10:565.) kezdte erőltetni a *bencés* név használatát. Az illető férfiú pedig, akinek vallomása a forráshoz vezetett: Gulyás Elek, deáki plébános, a ki nem rég Pannonhalmán járt, s minthogy rendünknek a maga idejében neves professzora volt (Simonyi Zs. is emlegetett tanítványa) s ilyen dolgokban kitűnő forrás, megkérdeztem, vajjon nem tudna-e utbaigazítani a bencés név fölkapója felől. Felelete rögtöni és határozott volt: »Fojtényi Kassziánus volt az, aki ajánlotta nekünk a bencést; mert olvasta (Fojtényi), hogy már Plosvainál előfordul a *Bence* Benedek helyett, s Fojtényi volt az, aki először írta magát a forradalom alatt bencésnek. Fojtényi sokszor csodálkozott azon, hogy bold. Apa Benedek nem fogadta el soha ezt az ajánlatát. Igaz (úgymond Gulyás), hogy Győr-Szt.-Mártonban (ide való születés G.) csak bizonyos bogarat híának bencének«. Azonban, hogy Fojtényi sem használta jó sokáig a *bence* szót, hanem csak a forradalom után, mutatja az a körülmény, hogy sem görög régiségtanán, sem maig kedvelt Égi lantján nem találom a bencés szót azelőtt való időkből. Égi lantját épen most javítja s rendezi 14-ik kiadásban sajtó alá Zoltvány Irén társam, akinek szívességéből közlöm, hogy 41-ben (1-ső kiad.) még benedekrendűnek, 45-ben (2. kiad.) benerendűnek, végre 52-ben (4. kiad., a 3. kiadás nincs meg) már bencésnek írta magát Fojtényi. — A fönt nevezett Apa Benedek (Beöthy Zsoltnak egykori professzora), a Bencében rejlő kicsinyítő jelentés miatt nem engedte magát Bencének iratni s a rend nevét bencésre másítani; mert azt szokta mondani: mit szólnának a ferencrendiek, ha ferkőrendieknek híának őket? — Maga bold. Fojtényi beszélte nekem, mikor néhányszor meglátogattam, hogy Brassai Sámuel egyszer megróta őt Kolozsvárott a *bencés* névért (a *Pista* és *Jancsi* névvel tréfálódzva a megfelelő rendek nevében); de ő, úgymond, azt felelte neki: miért nem rótták meg annak idején *Pannonhalomért* Guzmicsot is? — Már most, mivel jól emlékeztem rá, hogy Plosvai Toldijában még nem szerepel Bence, hanem először Szigligetinél s utána Aranyánál fordul elő, megnéztem a Régi magyar költők tárát és a Sokféle neveknék magyarázatjában (4:259. lap 3. rész, 165—8. versek) csakugyan ráakadtam a *Benedek-Bencére*, de ugyanott arra is, hogy az idétt a *Kolozs* név a *Skolasztika* növevet helyettesítette a közéletben, s mivel Szilády ugyanott az Érdy-kódexra is hivatkozik, átnéztem ezt is (IV—V. köt.), de ott már csak Benedekre találtam.

BÓDISS JUSZTIN.

Íhlett állapot. Révület. Pikler Gyula azt írja nekem, hogy a spiritisták hite szerint való médiumi állapotot *íhlett állapot*-nak lehetne neveznünk. Én meg azt javaslom: foglalják le az ígézet- (hypnosis) beli *trance* számára a régi magyar *révület* szót.

TÓTH BÉLA.

MAGYARÁZATOK, HELYREIGAZÍTÁSOK.

Szabódik: (sese excusare, sich entschuldigen). A NySz. a *szabódik* igének ezt a jelentését is a *szab* származékai közé iktatja. Kétségtelen, hogy e származtatás nagyon természetesnek látszik; de ha a dolgot jobban megfontoljuk, gyanú támad bennünk, hogy még sem egyéb népetimológiánál.

Először is a *szab* (concido, apto, concinno, constituo, instituo) jelentéséből semmikép sem vezethető le a *szabódik* főntebbi jelentése; mert ha *szab* a gyök, akkor a *szabódás* csakis alkalmazkodást vagy valami ilyest jelenthet, nem pedig ennek éppen ellenkezőjét: az alkalmazkodni nem akarást.

A NySzbeli származtatásnak ellentmond másodszer az is, hogy ez a *szabódik* teljesen azonos jelentésű a *szabadkozik*-kal, s igen valószínű, hogy mind a kettő egy és ugyanazon törzs hajtása: Ha pedig a *szabadkozik* a *szab* igéből származnék, akkor (a *csal*, *csalódik*, *csalatkozik*, *nyílik*, *nyílódik*, *nyilatkozik* mintájára) okvetetlenül *szabatkozik* lenne a hangzása*; holott a *szabadkozik* nemcsak a helyesírásban, hanem a kiejtésben is, az illeszkedés legelemibb törvényével dacolva, állhatatosan megtartja a *d* betűs alakot.

Sokkal valószínűbb a *szabadkozik*-nak a *szabad*-ból való származtatása, de nem a melléknévből, mert efféle igeképzésre példa alig-alig van, hanem a **szabad*-(ik) igéből.

Hogy ez a *szabadik* (**szobodik*, *szabodik*) ige csakugyan megvolt a régi nyelvben, a következő nyelvtörténeti adatok bizonyítják:

»a kÿk ott allanak wala mondnak wala Peternek. Bÿzon azok kezzÿl walo wagÿ... De amaz kezde zabadnÿ ees eskednÿ.« (Pesti: NTest. Márk ev. XIV. Cap. végén.)

**Szabadni*, *szabodni*: quiritari, querulari, sese excusare, — *szabadkozni*, idem.« (MA. 1621. évi kiadás.) Ugyanígy a későbbi kiadásokban és PP. mind a négy kiadásában.

Pázmán gyakran él a mai *szabódik* igével, csakhogy ő nála (Prad., Kal.), noha az ékezésre, mint ismeretes, nagy gondot fordított, mindig *szabodik* alakban találjuk. A NySz. szerint a *szabódik* alak legelőször Sallai Váradnak orvoslása című 1630-ban megjelent munkája 6. lapján fordulna elő. Fölkerestem az idézett helyet, de bizony ott is még *szabodik*-ot találtam. E szerint a *szabódik*, úgy látszik, a XVIII. század előtt nem fordul elő. SzD.-nál vegyesen: *szabadni*, *szabódni* vagy *szabodni*.

Mi következik mind ebből: az, hogy a régi nyelvben volt egy *szabadik* vagy *szabodik* ige, mely csakis később kapta a mai *szabódik* alakot.

Észrevette ezt már Kassai (M. Diák-Szókönyv, IV. Ts. 345., 346. ll.); CzF. (a *szabódik* cikkben); és Szarvas Gábor is (Nyr. 20:232), ki e kérdésről ekként nyilatkozott:» szócserének tartom én

* V. ö. Simonyi Zs. (Nyr. 5:567 és TMNy. 448).

,sese excusare: sich entschuldigen' jelentésű *szabódik* cselekvésszót is, mely a kezdetben igeként használt, de később elejtett *szabadni* = *szabadkozni* helyébe lépett.«

NAGYSZIGETHI KÁLMÁN.

Kaszatömlöc. Simonyi Tájszó-tarlózatában olvassuk e szót egy Baksay Gyalogösvényéből vett idézetben: »Beszélték, hogy a gróf az asszonyt gyermekestől *kaszatömlöcbe* vetette« (Nyr. 24:475).

E szót Baksay nyilván Aranytól vette, aki a *Jóka ördögé*-ben használja: »Lepottyant, tehetlen, mint valami gömböc, mint az, a kit elnyel titkos *kaszatömlöc*.«

Azt hiszem, a *kaszatömlöc* szót Arany maga csinálta tudatos népetimológiával a középlatin, illetőleg olasz eredetű *kaszamátá*-ból, oly módon, a mint a régies *porosztó*-t (ma *poroszló*) a *Tetemre hívás*-ban *pörosztó*-ra értelmesítette.

A *kaszatömlöc*-öt különben egyetlen szótárunk sem ismeri, azért nagyon örülnék, ha föntebbi ötletemet valaki tényleges adatokkal tenné semmivé, vagy — megerősitené.*

Az olasz *casamatta* ugyanis eredeti értelme mellett (bombenfester Raum in einer Festung') börtönt is jelent (l. Rigutini-Bulle olasz-német szótárát) és ez utóbbi használatlalt látjuk a NySz.-nak Gvadányiból való idézetében is: »Asszonyokat zártam kazamátákba.«

ZOLNAI GYULA.

A vajda-hunyadi várnak kapualjában, bemenet jobb kéz felől, ma is mutatnak egy kütszerű, ablaktalan, sötét üreget, melybe az éhhalálra ítéleteket vetették; a várkastély kulcsára ezt a dohos odút mindég *kaszabörtön*, vagy *kaszapince* néven említi a látogatók előtt. A dévai várrom kütszerű *kaszabörtönéről* ott azt mesélik, hogy fenekekből éles kaszák állottak ki, ezekbe dobták a halálra ítéleteket.

TOLNAI VILMOS.

Kuc kerekedjék! Ez évf. 45. l. a Vikár B. közölte somogyi népmesében azt mondja a vasorru banya: *Kuc kereköggység, lapos domboroggyék, ott teröngyék hun én akarom!* Ez a rejtélyes varázssige, úgy látszik, eddigi népköltési gyűjteményeinkben sehol sem fordul elő. Minthogy második része azt mondja, hogy ami lapos, domboru legyen: az első részben azt az értelmet lehetne sejteni, hogy a szeglet kerek legyen, vö. *kuckó*, *kucik*. De most közöl velem Sándor József szegszárdi törv. jegyző egy 1741-i paksi boszorkánypört, s ebben a következő érdekes részleteket találjuk: »Miképpen változtattad sassá magadat? — Mondottam *czucz kerekedgyé* légy aval [avvá] és a lett.« — »Fölhuzásakor a kocsis szájának mit mondottál s kívül tanultad? — Azt mondottuk *czucz hírvél* és az ördögtül melly

* Emlékszem, hogy kis koromban (Veszprémben) népmesékben hallottam emlegetni a *kaszatömlöcöt*, mint vmi borzasztó büntetést. Talán olvasóink közül is tud róla egyik vagy másik. — Ami magyarázatát illeti, az sem lehetetlen, hogy a régi *farkas-kasza* átalakítása, mely a NySzban s a MTszban ilyen szólásokban fordul elő: *farkas-kaszára* (azaz prédára) vetni, hagyni, *farkas kaszájára* bízni, jutni, farkas kaszája alá kerülni stb. S. Zs.

galamb képében csalt meg, attul tanultam.« — Mindamellett kérdés, melyik alak az eredetibb, a *kuc-e* vagy a *cuc*? (A *cuc* olyan hasonulás lehetne, mint *jukszél* h. *kukszél*, *lazsnakol* h. *nazsnagol* stb. l. A m. nyelv 2:50.)

SIMONYI ZSIGMOND.

EGYVELEG.

Szarvas Gábor, mint színműíró. Ballagi Aladár abban a nemcsak igazságtalan, hanem kegyeletlen hajszában, melyet a NySz. ellen indított, arra az elbizakodott kijelentésre ragadtatta magát többek között (Műkedvelő nyelvészek. A Hét 1899. 7. sz.) hogy a NySz. már csak azért sem sikerülhetett, mivel szerkesztői csupán szakemberek, csupán egyoldalú nyelvészek voltak. Nem is szólván arról, hogy vajjon általában a nyelvész, kivált a szótáríró hivatásánál fogva is maradhat-e egyoldalú szakember, vizsgáljuk csak magát az esetet és rögtön belátjuk, hogy Ballagi állítása a NySz. szerkesztőire, különösebben boldogult Szarvas Gáborra vonatkoztatva (Simonyi nem szorúl az én védelmemre) nem egyéb merész fantáziánál. Hiszen Szarvas Gábor nem is volt magyar nyelvész, hanem csak azzá lett élte derekán, miután ifjúkorában theológiát tanult és jogot hallgatott, miután éveken át klasszikus filológiát tanított, tehát oly tudományt, amely a régi kultúra minden mozzanatára, az egész ókori műveltség-történetre kiterjeszti figyelmét. Mindezt Ballagi, ha nem érezte ki Szarvas nyelvészeti munkásságának szelleméből, kiolvashatta volna életrajzának száraz adataiból.

De íme most kitűnik Szarvasnak oly munkássága is, amelyről az életrajz jóformán hallgat. Éppen akkor, mikor Ballagi Szarvas ellen az egyoldalú szaktudósság szerinte megbélyegző vádját hangoztatja, íme most jut tudomásunkra, hogy Szarvas a szépirodalmat is művelte, sőt hogy a dráma terén nem csekély sikert ért el. Egyszerre három kézirati darabja lett e napokban ismeretessé, melyek az 50-es, 60-as években mind színre kerültek a vidék előbbkelő színpadjain. Úgy látszik, mind a három vígjáték, címük: *Galambposta*, *Becsület és szerelem*, *Egy veszélyes csel*; az első Makó Lajosnak, a szegedi színház igazgatójának van a birtokában, a második Tuba János orsz. képviselő kéziratgyűjteményéből került elő, a harmadikat e sorok írója másoltatta le a debreceni színház könyvtárából. A darabok előadásáról és sikeréről még nem tudunk eleget, de érdekes megjegyeznünk, hogy a *Becsület és szerelem* címűt Szatmáry Árpád, a jónévű komikus szerepezte, s hogy régibb színészek a *Galambposta* előadására is emlékeznek. Legtöbbet és legbiztosabbat tudunk a *Veszélyes csel*-ről. Szarvas a vígjátékkal pályázott a debreceni színügyegylet jutalmára, melyet el is nyert. A darab 1862-ben került színre a nagyváradi rendőrfőnök engedélyével, kinek német nyelvű hivatalos végzése rá van írva az eredeti kéziratra. A szerepeket az akkor különben is magas színvonalon álló debreceni társulatnak legkiválóbb

tagjai játszották: Zöldi, Zöldiné, Benedek, Bánhidya Emilia s a maig is élő Foltényi. Az előadásra maga a pályanyertes szerző is eljött Debrecenbe.

A Nyelvőr olvasói bizonyára érdeklődnek Szarvas szépirodalmi művei iránt is, melyek nélkül az ő szellemi hagyatéka nem volna teljes; azért szívesen fogják venni még azt a hírt is, hogy a színművekre Szarvas Gábor özvegye terelte ujabban a közönség figyelmét, aki férjéhez méltó kegyelettel igyekszik összegyűjteni Szarvasnak egész irodalmi munkásságát és a kinek e nemes törekvésében Jászai Mari, a Nemzeti Színház tragikája nyújt segédkezet. Reméljük, hogy a még hiányzó adatok föl kutatásában a Nyelvőr olvasói is készséggel közreműködnek.

KARDOS ALBERT.

Két emlék. Április hó 23-án avattuk föl a kerepesi temetőben (szép beszédek kíséretében, melyek közül kiválik Beöthy Zsolté) Volf Györgynek gyönyörű fekete gránitból készült síremlékét. A sírkőnek szép föliratai így hangzanak: *Volf György 1843—1897. Szívén a magyar szó, szavában a magyar szív. Hátnál: A magyar történeti nyelvtudomány nagyérdemű búvárának és tanítójának állították tisztelői.* — Szarvas Gábor emlékszóbrának helyét immár végleg megállapították az Akadémia előtti téren. Az Orsz. középiskolai tanáregylet július elején fogja az emléket fölavatni.

NÉPNYELVHAGYOMÁNYOK.

A zilahvidéki nyelvjárás.

(Folytatás.)

VII.

6. Bútorok, házi eszközök, szerszámok.

bakkszekér: kétkerekű taliga, mit az emberek húznak.

bêrbécs: kos és a földdöngölő s cövekverő fa.

bugyogó v. *butykos*: kulacs alakú füles cserépedény, különösen a pálinka s a bor számára (v. ö. 12: 188. csángó *bugyogós*, Zalam. *bögyöge*).

butykó: fatuskó, *karácsonyi butykó* a nagy fatuskó neve, mert karácsony éjtszakáján ilyet szoktak tenni a tűzre.

csanak, v. *csinik-csanak*: cserépedény, különösen azok a kis játék-főzőedények, miket a jó leánykák kapnak *angyalfjába*.

csapâjja: csöbör, faedény, mit állandóan a csap alatt tartanak.

csapó: az ostor végén levő selyem, hogy jobban csattanjon.

csapófa: emelő s feszítő rúd.

csatlós: boroskancsó.

csente-bente=*csanak*, *csinik-csanak*.

csiny: a hordó-dongák két végén való bevésés, amibe a feneket

illesztik (alföldi *perime*). »A *csinynyáná* nagyⁿ főj ez ahördő, mek kéⁿ főrázni máⁿ.«
debërke: fadoboz, miben különösen a turót szokták tartani.
derejèmeccő: tésztavágó konyha-eszköz.
dohott: szekérkenőcs.
fakutya: a szekérkerék megkötésére használt kis faválu. »Mindig röhögsz, mind a *fakutya*!« (mert a f. a lejtőkön folytonosan csikorog, visít.).
favágító: fatuskó, amin fát vágnak.
ivóka: a madarak ivóedénye a *kalická*-ban, és a mezőre fából készített ivókanál v. pohár.
karuca (oláh szó): kis szekér, paraszt szekér.
kártyos (kolozsmegyei *kártya*): ivóvizes faedény.
kasórnya, vagy *fazíkfogó*: fonálból, vagy hársból fonott háló, »amibe a szilkét (cserépbögre) teszik belé, hogy benne kivi-hessék a dógosnak az itélt.«
kerekésár: a tengelyen összegyűlemllett szekérkenőcs.
kôrcsoja (a palóc *gyantârfa*): létramódjára összeütött két vaskos szálfá, melyen a pincékbe le- s felcsúsztatják a hordókat.
lábító: a szövőszék és kerekess rokka talpa, amivel hajtják s minden lábbal hajtható eszköznek az a része, ahova az erő, a láb feszül.
lâjtôrja: létra.
lapicka: kicsiny szénhordó vaslapát (= a gömöri *lapocka*,

mi e nyelv-j-ban a lapockacsont neve).
lapító: tésztanyujtó deszka-tábla.
lîju: egy csöbör alakú nagy fatölcsér, melylyel a hort eresztik hordóba. Tsz. *lîhó*, *lîvó*).
penête: egy hosszú pózna, minek az egyik végére *panusából* (a kukoricacső fedőlevelei) seprű van kötve. Vízbe mártva a sütőkemence kitakarítására használják.
putina: fadoboz a liszt számára. A kicsiny természetűek gúnyneve is néha.
réz, v. *téglázóréz*: vasaló.
sâjtâr: fejköke, kis egyfülű fa-csöbör.
sarogja: fatábla, min építkezésnél a téglát, követ hordják és a szekér két végéhez felkapcsolható rész.
sujokbot: nagy fabunkó, mivel a fejsze fokát ütik fahasításakor.
szílke: cserépbögre, szélesszájú csupor, miben a »dógosoknak« ételt visznek a mezőre (egri: *szêlke*, szegedi *szélke* s a kolozsvári *röstölő*).
szttófa=*piszkafa*.
üsttûrû: ágas-bogas fatörzs, vagy szegekkel kivert faállvány a lóher szárítására.
vâjtikó: »eggy *vâjtikó* pájinka,« egy meszely.
vaskó: rossz kés, amivel a csizmát takarítják.
zakota: lim-lom, holmi, edény is tréfásan.

7. Mesterműszók, foglalkozást jelentők.

acintos talp v. búza: edzett, kemény.
besûnyôl vmit: csak amúgy hebe-hurgján, hamarjában varr meg valamit.
csîptetô: egy kettéhasított farúd,

melynek két ága közé rakják a timárok a szárítani való cserfahéjat.

epliⁿ v. *empliⁿ*: a szán egyik része. Két talp van, azon négy láb s a

két talpat összeköti a négy lábbon keresztül álló két *epléⁿ*.
 Ezekre teszik a deszkákat, vagy a kast. (V. ö.: székely *eplény*).
észkába: kis vaskapocs, mivel a meghasadozott teknőket erősítik meg; *észkábul*: teknőt javít, vagy vmit nagyjából, hamarjában üt, csinál össze.
fárc: ném. *falz* 24: 206.
fárcól: bőrt a *fárc*-cal vékonyra farag.
fárca^g: csizmadia harapófogó a bőr kihúzogtatására. (V. ö.: *fárc*).
fontos talp: vastag talp.
fosznyi dëcka: vastag d. (V. ö.: német *pfosten*).
hërgelôhováj: fából készült csizmadia szerszám a bőr ványolására, görbítésére s nyújtására.
hetes: mindenescseléd.
hováj (csizm. szerszám): egy darab fa, mit a *kaptá*-val (v. *kaptáfá*-val) együtt a szűk lábbeli bővítésére használnak.
kabola: kétágú fa, amin régebben hazacsúsztatták az ekét, ma rendszeren szekerre teszik.
kallózzák a gubások a gyapjút, a vízben mossák s a patakokban e hely neve *kalló* (v. ö.: *kal-latni* Gömörm. 22: 525.).
kármentő (csizm. műszó): egy somfából készült szerszám, mit a csizmadia a díkies, vagy bieskia elé tart vágás közben, nehogy rossz helyre fusson a kés a bőrben.
këzvonó, vagy *vonókës*: kés a fa kisimítására.
kírpál a csizmadia, ha rosszul,

kontármódra dolgozik; *kírpamuⁿka*: fuser-, kontármunka.
kótis: a timárok nagy cserfahéjtörő kalapácsa (v. ö. Szathm. *kótis* 10: 430. és 15: 189. és az Ehrenfeld s Bécsi cod. *koltog* igealakját). A zilahvid. nyj.-ban *kótog* v. *kótoztat*: kopog, kopogtat, kalapácsol, kocog.
lucskos: a köznyelvi jelentése mellett, annak a vizes csepücsomónak (szösz) a neve, mivel a csizmadia a bőrt áztatja.
mál, v. *málosbűr*, *májbűr*: a kikészített bőr vékony része, különösen az állat melléről, nyakáról és hasáról (v. ö. *mell* és *arammáj*: sárgarigó).
mozdó: kis facsöbör, miben a csizmadia a bőrt áztatja.
pocok (csizm. szerszám): egy faék a szűk lábbeli nyújtására; *pockólni*: kocogtatni, kalapácsolni.
pocokkísíró (csizm. sz.): majdnem olyan faék, mint a pocok.
pogácsás: mézeskalács sütő.
szału: az ácsok simító bárdja.
tájkól v. *tákól*: rosszul dolgozik;
 »Nem tud az a csizmadijalegiⁿ eggy lábbelit becsületesen megcsinyálni, csak *tájkól*.«
várga (gúnyosan): timár (sohasem csizmadia).
ványólni (csizm. műszó): a bőrt a lábhajláshoz idomitani, nyújtani a *ványoló-dëckán* a *ványoló-vassá*.
vezér: a szán orránál az a rész, melyhez a rúdat erősítik.
zsindikus: utcaseprő, útkaparó (*syndicus*).

8. Játékok és játékszerek.

angyálfija: kriszkindli, karácsonyi és újévi ajándék.
bakfitty: a fiúk egymás háta mögé állanak kört képezve; egy kivé-

telével mind meghajlanak s az állva maradt a többiekén keresztül ugrál s így tovább.
bige, vagy *cikli*: mindakét végén

meghegyezett fa, mivel a fiúk játszanak; hegyét megütve felpattan a földről (a Kolozsm. *cigle*).

butykázik, vagy *kecskébokázik*, v. *kecskébokát vét*: bukfencezik, bukkik.

büdöss, v. *büdü*: a labdajáték egy neme.

csákja: fakorcsolya, mivel a gyermekek a havan csuszkálnak.

csákjázni: csákjával csuszkálni.

csicsóⁿkázni: csuszkálni a jegen, irongálni, iszánkodni (v. ö.: *palóc*: *sinkⁿóznai* 22:79.).

fiⁿgóbíró: a *tüllinkó*, fűzhéj-síp egy faja, mit Gömörben *flngó*-nak (22:431.), Rimaszombatban *pingóká*-nak s Kelemérben *hep*-nek hívnak.

heⁿgerikázik: hengergözik.

hülinta, v. *hülinta-balinta* (gyerm. ny.): hinta.

keriⁿgóbábózik (v. ö. Csik *kerembábáz*): körbeforog játékközben, míg elszédül.

kukkozni, vagy *kukkhâjgálni*: vékony hajlós vessző végére agyag-golyócskákat szúrnak s verse-nyeznek, hogy ki tudja *kukkabbra* (magasabbra) hajítani.

nyerő: a szárnyasok villaalakú mellcsontja, mit megszáritva kétfelé húznak s akinek a nagyobb fele marad a kezében törés után, az a nyertes.

ördöglőgínya, vagy *ördögmotólla*: a ringelspiel kezdetleges alakja; egy 1 $\frac{1}{2}$ méter magas oszlop áll ki a földből, melyre keresztben egy hosszú gerenda van fektetve, úgyhogy tengelye körül (egy nagy vasszeg) forgatható. Két végéről kis hinták lógnak, melyekre felülnek s a többi gyermekek taszítva forgatják. (V. ö. Érsekújv. *ördöglő*, a tájsz.-ban magyarázat nélkül. Békésm. *bolondmalom*. 4:330. Rábaköz: *ördöglőva* 18:191.).

ötözni: öt olyan csonttal játszani, mit a bárány bokájából szednek ki (v. ö.: Kolozsv. *kapócsontozni*, v. *bokacsontozni* és a hunyad-s alsóféhérmegyei *peggyezni*).

túrka: egy hosszú botra felerősített, fából készült madárcsőr, melyet farsang alkalmával az úgynevezett *túrkás* hordoz, olyan hosszú, szoknya-féle ruhát öltve magára, melyből csakis a *túrka* látszik ki s csakis egy kis nyílás van a ruhán, melyen kiláthat. A többi *maszkurás*-ok között a *túrkás* megy elől, egy zsinég segítségével csattogtatja a *túrkát*, hogy a báméskodó gyermekeket ijesztgesse. Ilyenkor ha pénzt dobnak eléje a földre, lehajolva a túrkával veszi fel s átadja valamelyik társának.

9. Testrésznevek.

cubák: a szárnyasok combja s tréfásan az emberé is (v. ö.: Hrszék *cobók* 4:561. Dun.-túl *csubak*: *kone*, csont 5:128.).

csikófog: a gyermek első fogai, melyek később kihullanak.

a disznó *egére*, vagy *lesipécsije*: a farnál, a sódarnál levő két kis hús kétfelől.

haskíreg: hasizom.

küdusérnyő: a szárnyasok mellkasa.

lebérnyég: a szarvasmarha nyakán lelógó bőr; s tréfásan a testtől elálló ruha neve is.

neveletlen újj, vagy *nevetlen újj*: gyűrűs ujj.

nyéldeklő: a torok, gége legfelső része a csapnál (uvula).

nyúl: »a *disztó nyúlja*«, mellcsontja a porcogórészszel együtt.
plöttyő, v. *plöttty*: a marha szügyé-

ről s a húsról lelógó hártya, bőr, faggyus rész. A gömöri *blönye* 23:42.

10. Állatnevek.

arammáj: sárgarigó (v. ö. Somogy: *málinkó*).

barázdabillegető: billegény (madár).

baris: barnadisznó.

bikitárka: foltos szalamandra. Mint melln. nagyon tarka.

cap: a himkecske és a hagyma magtermő szára.

cibabó; mókus (*sciurus vulgaris*), de a fürge, ügyes emberek tréfás neve is.

csümmaz: a cserebogár kukaca.

csúrdéveréb: tollatlan verébfiók (*csúrdé*: meztelen, csupasz).

futriⁿka: katibogár, katókabogár.

gidó: gödölye.

guszafárku ruca, tyúk: vágott, csonkafarkú r. vagy ty.

istenbáráⁿ: egy pici vörös bogár neve. (Katóka, *Coccinella*.)

jérke: az egy évesnél fiatalabb nőtény bány.

kukuró, vagy *gëlice*: gerlice (mert »*kukkrúú*«-féle hangot ad); *kukuró* az a tészta is, melyet sütés alkalmával a teknőről levakarnak, belőle gerlice alakot formálnak, szénből szemet tesznek neki s így sütik meg a gyermekek számára.

kukukk, v. *kukukkmadár*: kakuk.

küllő, vagy *tárkaküllő*: harkály (v. ö.: Zalamegye: *külü*).

maⁿgó, vagy *maⁿgalica*: a kis kövér sertés neve.

mogyorópéj: a közönséges pele.
moslica: borbogár, borlégy (Baranyam. *muszlica* 4:237.).

tekércs, vagy *nyaktekércs*: egy madár.

palacfrég, *palacka*, vagy *büdössfrég*: poloska.

papmacska: »az a szőrös hirnő, amék a gyömcősfákoⁿ vaⁿ«.

pécsek: bögöly, nagy mezei légy, pőcsik.

perézs (elhomályosult jelentésű szó): apró, mozgó állattömegnek a neve: »anynyi a nyű ebbe a sájtba, mind a *perézs*!« (v. ö. a *parázs* szóval. Szathm. *perés*. 14:525. Biharm. *pizsi*: hangyaboly. 4:45.)

puppegér: denevér, szárnyasegér.

pupuza (oláh szó) = *büdössbaⁿka* (v. ö. Göcsej: *huputa madár* 5:35.).

sérke: a fejtetű petéje, tojása.

vízibórnnyu: a békaporonty, mikor fejlődése azon fokán van, hogy még a farka látható. A nép hite szerint, ha valaki a vízzel le talál nyelni vagy egy ilyen állatot, az megnő a gyomorban »bornyunagyságra« is.

11. Növények, gyümölcsök.

bércencei szilva: besztercei sz.

bőkanyál: moszat, mi nyaranként a posványokat zöld lepelként borítja.

brantos pírko: megfagyott, fagyos burgonya.

búrjáⁿ: gaz, fű, gyom; *tejésbúrjáⁿ*: egy vadon termő *lactica* faj, a sertések kedves étele.

cap, vagy *csáp*: a hagyma magtermő szára; »*megcaposodik*, *megcsáposodik*, vagy *fëmagzik* a hagyma.

cika: a növények, vetemények első hajtása; *káposztacika*: a szózott káposzta belső része. »*Cikázik* a pirkó« hajt ki.

cinyégehaju dió: vékonyhéjú dió, *cseregojó*: a cserfa gubacs.

csusznja, vagy *csusnya*: a csős kukorica kocsánya, melyet vagy a tűzre, vagy az ecet-ágyra tesznek. Magának a növénynek a szárát is így nevezik.

csutkó, vagy *butykó*: fatuskó.

döbléc: sütőtök.

filliⁿg: a kis szőlőfürt neve (v. ö. német: *vierling* 24: 208. Bihar és Dun. túl: *biling* 4: 43 és 14: 526. Györm. *böng*).

futóka: felfutó növény. [*Convolvulus sepium*].

gôrz: a hosszasan tartó esőzés alatt elkorcsosodott, zöld éretlen szilva, mi a gyermekek kedvelt csemegéje.

gúrdé: hozót, gyom, laboda.

hájogmogyoró: (v. ö. *hályog*, *hályag* 21:38, cserje [*Staphylea pinnata*].)

hárs: a hársfa héja, mivel a szőlővesszőt a karóhoz kötik.

hupójagos cseresznye: hólyagos cs. (v. ö. Vasm. *hupolag*: daganat 24: 576.).

izík, v. *iziⁿk* (székely szó): a barmok jászlában maradt széna-, takarmánytörmelék.

jövötiⁿ = *futóka*.

kannamosó: a közönséges zsurló (növény).

kásavirág (Kolozm. *Szengyörgy-virág*): tavaszi kankalin.

katifona: bürök. [*Conium maculatum*].

kocsáⁿ, vagy *csokáⁿ*; a növény-levelek szára, főere (pl. a »doháⁿ kocsánnya.«) Néha *álma-kocsánⁿ*: a. m. torzsa, csutka.

kók: szőlőkacs.

kokáⁿ, *kokáⁿlé* (elhomályosult jelentésű szó): »ojaⁿ savanyó,

mind a *kokáⁿ* (vagy: »o. s. mind a *kokáⁿlé*«) valami (talán a *kökény* alhangú alakja?).

kokasharaⁿg: tavaszi kökörcsin.

kokasmandrikó: őszi kökörcsin.

kokastaréj: egy kerti virág (hasonlít a »*pújkaór*« virághoz).

koma: olyan kis cseresznyeág, amely rakva van gyümölcscsel.

komlójóvts: a komló első sarja, hajtása, mi kedvelt főzelék.

ködökös szilva: melynek a szár felőli részén egy kis kicsucsozódás van.

kukukkfű: A levelei hónaljában a harmat s az eső délfeléig, míg a nap fel nem szívja, meg szokott maradni. Ez a *kukukkvíz* s aki ezzel mosdik. a néphit szerint a szepő s májfolt eltűnik az arcáról. (Mácsonya, *Dipsacus*).

laboda: gyim-gyom, gaz, gúrdé. *léha*, v. *máléléha*: kukoricafejtéskor a csőről a szemmel együtt leváló pehelyszerű pikkelyek.

lúszemű szilva: nagyszemű vörös szilva.

máléfiók: a ritkítás alkalmával kikapált fiatal kukorica.

málécstuka: »a csüsmálé törzsája,« mit vagy elégetnek, vagy ecetágyat készítenek belőle.

mont: a borsajtóban maradt szőlőhéj és szőlőkocsány (törköly).

montliszt: a legfinomabb liszt, »a kiszitált liszt lángja,« *laⁿgliszt*.

muhár, vagy *ragadvánfű*: »ojaⁿ fű a mezőn meg a szőlőkőⁿ, améknak a termője, a kalászsza belécsipad az embér ruhájába.«

múrva, v. *szőnamúrva* = *izík*.

ôrdôgbôrda: a közönséges páfrány.

panusa: a kukoricacsövet fedő levelek, mit télen takarmányul is használnak. (Komáromm. *sústyé*. 25: 478.).

papsájt: a közönséges mályva.

pártilapu: a lókörműszattyú (Tussilago farfara) levele, miből »*pártilapukáposztát*« főznek. A növény virágát »*bíkvirág*«-nak hívja a nép.

picsóka, vagy *pityóka*: csicsóka (Helianthus tuberosus) földalatt levő gumója, mi a sertések és a gyermekek kedves eledele.

pírkó (Zilah környékén): burgonya. *pípehúr*: kicsiny, a földön szétfutó növény a túlkövér talajon, a lúdak kedves étele. [Stellaria media.]

pukkantó: a cigányalma v. maszlag (Datura), mert a gyermekek a

tölcséralakú virágát kezükön »elpukkantják.«

puⁿgurát cserésnye: ropogós cs. (v. ö. Hegyalján *pongorác* cs. 24 : 192.).

ragadój: érdes szárú és levelű fű, mely a ruhához tapad (ragadványfű, Galium Aparine).

seggvakârcs: a vadrózsa gyümölcse, a csipke.

siska: egy sáshoz hasonló éles levelű fű, különösen a szőlő között nő.

színamúrva, v. *múrva* (v. ö.; Göcsej *murnya* 12 : 47.) = *ízík*.

a fa *ükre*: a fának az a része, ahol ágakra oszlik.

12. Étkezés: ételek és italok.

angyálbögyörő: (krumplis nudli) sodrott tészta (Gömörben is. 22 : 480.)

aprólék, vagy *ázalék*: a baromfi és sertéshús apróbb részei: láb, szárny, máj, kolbász stb.

bagójtüdő: a megfőzött aszaltgyümölcs.

bábakalács: valami megnevezhetetlen, ismeretlen finom étel. »Ha nem smakkol a paszúj, hát egyé' *bábakalácsot!*« (gúnyosan).

búlmos: vajjal főzött puliszka.

börzsufa: borleves.

bráha: gabonamaradékkal telt varos lé, miből már kifőzték a szeszt a szeszgyárakban. (Nógrm. *braha* 15 : 143.).

ciberé, *cibré*, vagy *körpacibre*: korpára vizet töltenek s állani hagyják melegebb helyen, míg megposhad, megsavanyodik a lé; ez a *ciberé*, mi a szegényebb házaknál nem ritka eledel.

cipó: a kicsiny kenyér és a jól ki nem pattant kukorica (Bácsm. *domó*), tréfásan a hátán levő púp is.

cók: Megkülönböztetik a kovásztól. A *kovász* az, amit kenyérsütés alkalmával a megkelt tésztából, az *ület*-ből félretesznek a jövő sütésre. A *cók* ebből készül úgy, hogy tesznek még hozzá vizet, élesztőt, komlót és lisztet. Az így elkészült *cók*-öt asztán sütemények készítésére használják.

cserelével: tésztaleves, melybe a kockákat »deréjemeccövé« vágják ki.

»*csomójkó* léssz a pujiszkába,« ha nem törik jól meg.

csömböjget: »A víz embér, akinek foga nincsen, máⁿ csak *csömböjgeti* az ítélt a szájába (forgatja), mē nem tud rágni.« (v. ö. Dobokam. *csombajit* 11 : 38.)

csár: vízzel elegyített korpá a sertések számára (v. ö. Őrség *csér*: híg sár. 12 : 476.).

csuszamé, vagy *lélekháigáló*: tészta, diónagyságú gombócok, felszínükön kidudorodások vannak, mert a tésztareszelő hátsó részéhez nyomják.

dérce: a nem tiszta, hanem kor-pával vegyesliszt; *dércepujiszka*, amit ebből főznek.

dúcc: a sülés közben meghasadt kenyér kidudorodása.

fonnyadó: a sertésből olvasztott tisztátalanabb zsír, mivel a csizmat kenik.

gagymatól: főz (tréfásan.).

gombóda: búzalisztból főtt puliszkaszerű étel.

gulászta: a tehén megellése után az első fejésből készült zsendice, aludttej, mire a szomszédokat is szívesen látják (v. ö. Szabolcsm. *gulasztra*: fröcstej 9:136. Kunság *gurászta*: aludt-tej.).

hütyü: a marha tüdejéből töltött hurka, tüdős.

katonabélés: a kenyeret megpirítják, vízzel befrecskelik, megsózzák és ez a k.

kokas: pattogatott kukorica s ha nem pattan jól ki, akkor csak *cipó* lesz belőle.

kókuca, *preszkura*, vagy *pereckura*: egy sütemény, mit az oláhok sütnék ünnepekre s halottjaik temetésekor is osztogatnak a sírnál.

kotyfad pl. a szilva: erjed, külö-

nösen a *gugyiba* (*gugyi* a kádakban pálinkának erjesztett szilvatőmeg.)

kóttéslepi^a: élesztőtől megkelt tésztából sültöt lepény.

kukuró: gerlice alakú sütemény, mit kenyérsütéskor a maradék tésztából sütnék a **gyermek**eknek (Csikm. *galambos*, Kalotaszeg: *kukuró* 17:526.).

lapótya: túrós béles.

lesipécsi: a disznó egere, két kis gömbölyű húsdarab a sertés oldalában, mit a mézárós az ott bánéskodó, *leselkedő* gyermeknek ad, kik aztán örömmel futnak vele haza.

ösztvérhús, vagy *paraszthús*, a *hús parasztya*: soványhús.

sojom: a csörögetésztából készített négyágú kis sütemény (v. ö. súlyom [Tropa] vízi növény gyümölcse.).

szabógallér, vagy *pásztörtáska*: a tésztaleves egy neme.

szíjjas a kalács, tészta, ha nem *poronyó* (porhanyó).

vetréce: a szegényebbek étele; víz, hagyma, ecet, rántás és só összefőzve.

zsemlekása: darakása.

13. Betegség.

bíncsók, *bíncsüllók*, v. *csombók*, *csimbók*, = *bírcsó* és a sertések szőrén megszáradt sárgolyók.

brant: fene, ha a vér elromlik.

bri^aka: golyva, torokdaganat (oláh szó.).

cserépes, vagy *kicserepesedett* az ájka: megrepedezett. kifujta a szél (v. ö. *repecses*. 22:368.).

évetemedik a seb: elterjed, elmérgesedik.

gêrhes, vagy *gêthes*: a sovány, mellbeteg ember és állat jelzője.

gójva = *bri^aka*, daganat a torkon, nyakon (Bihar: *géva*.).

gusa = *gójva*.

gutta, vagy *guttaütés*: szélhűdés (v. ö. Csík: *gút*.).

hoppáré: kórság, nyavaja, epilepsis.

kahól: höhög.

kilis: kelés, nagyobb pattanás.

kimârjúlt (a keze, lába): kificomodott (v. ö. székely: *kimarul* 24:96. Hrszék. *kicsikkan*.).

kôrság, v. *kôrságos nyavaja*: epilepsis.

koszmó: a gyermekek fején levő
ótvár (palóc 22 : 76.).

ledöbben: lerogyik, elájul.

megpíposodik, vagy *pipja ereszkedik* (a majorságnak): a nyelvére
hólyag ereszkedik a szomjuság
miatt.

petőcs: vöröshimlő, vörheny, ka-
nyaró.

pipogya: beteges, vézna.

pokólvár: mérges pattanás (v. ö.
Szathmár: *pokolszökés* 24:383.).

sérícs: sérv.

sömörög, vagy *tyűkesség*: cserepe-
sedett bőr, seb az arcon.

sűjj: scrophula, görvélykór, (melln.
sűjjös).

vaktetű, vagy *viszketeg*: a fagyás-
tól megkeményedett bőr a láb-
talpon, mely néha viszket.

vőgye, vagy *gyükere* van a kelés-
nek, a nagyobb pattanásoknak,
mit kinyomnak.

zsámbás: beteges.

zsigora: rühl, *zsigorás*: rühes.

»A zsigora egyen meg !« (átok).

(Folyt. köv.)

LÁSZLÓ GÉZA.

IZENETEK.

Dolgozótársainkat és gyűjtőinket kérjük, írják apróbb köz-
léseiket és adataikat — különösen a kérdéseinkre adott válaszokat —
mind külön papíroslapocskákra, hogy a rendezés és feldolgozás evvel
is könnyebb legyen.

B. P. Reméljük, hogy Ballagi A. bírálata nemsokára megjelenik.
Akkor tesszük közzé mi is válaszunkat, hogy számba vehessük a bírálónak
azon megjegyzéseit is, amiket a lapokban nem tett közzé. — Addig nem is
felelhetünk Kegyednek arra a kérdésére sem, vajjon Ballagi botrányhajhászó
fölolvasásainak a n y a g a rászolgált-e az akadémiai »köz-ülésen« a nyilvános
dícséretre.

G. M. Az Isaszegre vonatkozó fejtegetés nekünk teljesen érthetetlen.
Ha ilyen alapon egész könyvet akar írni, nagyon sajnáljuk a kárba veszendő
sok fáradságot!

I. I. Legcélszerűbb volna annak a baglyasalji nyelvjárásnak csak
azokat a sajátosságait összeállítani, amelyek eltérők Bartha Józsefnek a palóc
nyelvjárásról közölt adataitól. L. Nyr. 21. és 22. k. I. még a karancsvidéki
nyj.-ról Tud. Gyűjt. 1837. vagy Balassa J. A m. nyj.árások 83.

L. M. 1. *Kevésbé és kevésbé*: kétféleképp írják s mind a kettő meg-
okolható, l. a tavali évf. 232. — 2. *Voltaképen, voltaképpen*: nincs még
eldöntve, melyik a helyesebb írásmód; mind a kettő jogosult, úgy mint *fel*
és *föl* stb. — 3. *Jörendő-jós*: ilyen szó nincs, hanem van *jós* magában és
jörendőmondó.

N. D. *Zsufa* és *zsufa-fakó* helyesen vannak értelmezve a NySzban.
Vö. 'zufa-szinű': gilyus, gelb PPE. *zsufa*: sárga színbe menő fakó CzF.

Beérkezett kéziratok. Sándor J. A múlt századbéli boszorkánypörök-
höz (átadjuk az Ethnographia szerkesztőségének). — Lakatos V. Az ujság-

hirdetések. — Forgon P. Tájszók; válaszok. — Kriza S. Állatnevek, határnevek; válaszok stb. — Szily K. Csínja-bínja. — Illés I. Nevek és gúnyversek. — Bodonyi N. Gyermeeknyelv (átadjuk a MTsz.-nak). — Benkő J. Tájszók. — Gedai J. Egy megkerült rag. — Hp. Mit árul Kati néni? — Bihary K. Tájszók. — Kardos A. Szarvas G. mint színműíró. — Pataj I. Válaszok. — Král M. Huja. — Baloghy D. Nyelvtörténeti adatok. — Csapodi I. Helyreigazítások. — Kiss E. Gyöngyösi I. nyelvéhez stb. — Csizmazia F. Válaszok. — Joannovics Gy. Aligha. — Zoltvány I. Végredelet 1579-ből. — Kelemen L. Régi határnevek. — Pordán M. Látóképes lev. lapok. — Raffay F. Tájszók. — Zolnai Gy. Helyreigazítások. — Geöcze S. Látványság. — Belányi T. Rechnitz I. Válaszok. — Csendes A. Tövises és virágok.

Beküldött könyvek. — A magyar nemzet története. Szerk. Szilágyi S. 192—200. füz. (Athenaeum. Egy-egy füz. 30 kr.)

Tóth Béla. Magyar anekdotakincs. I. II. k. (Singer és Wolfner. Kötve 3.20 frt; az öt kötet 16 frt).

Római világ. Emlékkönyv a m. tanárok olasz tanulmányútjáról. Csengeri J. és Geréb J. közreműködésével szerk. Pasteiner Gy. (Athenaeum, 2.50 frt.)

Nagy képes világtörténet. Szerk. Marczali H. Kulturhistóriai képekkel, arcképekkel, mellékletekkel és térképekkel. Az ó-kor. I. k. A kelet ó-kori népeink története. Maspero G. műve alapján átdolg. Fogarassy A. Átnézte Goldziher I.—II. k. A görögök története a római hódítás koráig. Irta Gyomlay Gy. Kiadják Franklin-t., Révai testvérek. (Egy-egy kötet bőrköt. 8 frt.)

Baloghy Dezső. Magyar Olymp. II. rész, B-Gyarmat. (B-gyarmati könyvnyomda r. t.)

Olcsó könyvtár. (Franklin. Egy-egy szám 10 kr.)

1076—8. Csehov A. beszélei és rajzai. Oroszból.

1079—1081. Bereczik Á. Himfy dalai. Vigjáték.

1082—9. Occioni O. A latin irodalom története.

1090—1101. Hardy T. Otthon, a szülőföldön. Regény, angolból.

1102—3. Id. Dumas S. Kean. Színmű.

1104—5. Bereczik Á. Mai divat. Vigjáték.

1106. Csiky K. Werbőczy és Hármaskönyve.

1107—1110. Králjevics Márkó. Délszláv népballadák. Ford. Margalits E.

1111—3. Halbe M. Földanyánk. Dráma, németből.

1114—5. Pálffy A. A 63. sz. 1—gy. p. Beszély.

Magyar könyvtár. (Wodianer. Egy-egy szám 30 fillér.)

98. Francia elbeszélők tára. Daudet, Claretie, Prévost, Coppée.

99. Olasz elbeszélők tára. Capuana, Castelnovo. Ford. Tóth B.

100. Jókai M. Szép anyyalka. Kis képek.

101. Arany J. Az első lopás. Jókai öröke.

A budai könyvtár szakszerinti címjegyzéke. I. (Bpest 1898. Kiadja a Budai Könyvtáregyesület.)

Hogyan lett dr. Cyriax spiritualizta? (Bpest, Müller A. 60 kr.)

Arnold J. Hogyan kell a spiritualizmussal foglalkozó családi köröket megalakítani? (Bpest, Müller A. 1 frt 20 kr.)

MAGYAR NYELVÖR.

Megjelenik minden hónap 15-én
három ívnyi terjedelemben.

Szerkeszti
SIMONYI ZSIGMOND

Szerkesztőség és kiadó-hivatal
Budapest, NewYork palota.

MAGYAR NYELVMŰVÉSZEK.

I.

Pázmány Péter.

Pázmány Péter nyelvéről tudomásom szerint előttem Erdélyi János, Salamon Ferenc, Kiss Ignác és Bellaagh Aladár írtak. Mind megegyeznek abban, hogy Pázmány a nyers, igaz magyarságnak képviselője; hogy »Pázmány volt az, kiben a magyar próza mind a szószéken, mind az irodalomban tetőpontját érte. Oly eredeti magyar, oly erővel teljes és művészi próza maig sincs irodalmunkban, mint Pázmányé«, írja Salamon Ferenc. Nyelv-művészeti kiválóságát Bellaagh méltatja legtüzetesebben. Az ő véleménye szerint »Pázmány a nép nyelvébe művészi elemeket oltott, azaz stílusa ügyes elegyítése a népies nyelv erejének és gazdagságának a művészi stílus szabatosságával és arányosságával«.

Mind e dicséret részben sok, részben kevés. Pázmány nyelv-művészetének méltatásához nem elég korának, nem elég példaképeinek ismerete: a lelkét kell megtalálnunk, mely egy lelketlen iskola nyügében fejtette ki hatalmas egyéniségét.

Pázmány akkor szállott síkra, mikor a hitújítók már-már végsapást mértek a magyar katolikus egyházra. Látnia kellett, hogy ellenfelei a hatalom külső eszközei nélkül hódítottak; a mult tanulságaiból tudnia kellett, hogy csak szellemi fegyverekkel számíthat győzelemre. S harcának történelmi jelentőségű eredményét csakugyan tollának köszönheti; de helyzete is fölötte kedvező volt.

Ellenfelei a köznemességet kerítették hatalmukba, az úri rendet még nevelniök kellett. Ő kész vezérekhez szólott, a nyáját csak védte. Az eredményre elég magyarázat ama kornak műveltsége.

Pázmány régi intézményeket véd s védelmének java részében a legbiztosabb csapáson indul: mindig kész ismeretre támasz-

kodik. A közmondások s magyaros szólások által százezrek lelkét ragadja magával. Mindenütt neki van igaza, mert mindenütt megértik.

Leggúnyosabb művében, az Öt levélben, egymást érik a divatos kifejezések is: »A világ tengelye forgató Jehova isten sok esztendőig jó szerencsésen éltesse Humánitását« írja Alvinczinek, ki az érdekelt közönség előtt rég ismeretes nagy ellenfele volt. »Kívánatos személyét Dignitásodnak meg nem láto-gathatván — írja továbbad — nem tűrhetém, hogy rövid írásom-nak olvasásával ne fárasztanám sokra néző szereidet«. Efféle gúnyos nyájaskodás a közkeletű szólások alakjában a szellemi felsőbbség érztetésére még azok előtt is tökéletesen elegendő, kik egyik ellenfelet sem ismerték. Szolgálatát ajánlja neki utolsó pihentéséig és koporsóba léptéig, de könyörög, hogy nehéz néven ne vegye, ha csendes nyugodalmában szóvirágoztató gyönyörűsége felzavarja. Ahol így kisebbít, csak ismeretes szólások csalán-jával legyezi ellenfelét, s ahol így támad, szokatlan szemléltető képekben dúslakodik. A meghamisított valóra divatos kifejezést alkalmaz, a képzeleti helyzetet pedig új meg új színnel festi ki. Ez az egyedül helyes módja az olvasó lebilincselésének s ez az egyedül következetes elbánás, mellyel a művész majdnem észre-vétlenül ámíthat s játszva ragadja közönségét új ismeretek világába. Pázmány sohasem is kockáztat meglepő nagymondásokat, pedig gyakran özönével árasztja tartalmasabbnál tartalmasabb gondolatait; csakhogy előbb mindnek megegyengeti az útját.

Egyenest közönségének tudására számít akkor is, mikor a gúnynak durva és silány fegyvereit alkalmazza. Latin szavakból csipős szójátékokat farag; a magyar közmondásokat a faji fogalomnak nemmé változtatása útján célzásokká alakítja át s így forgatja rá ellenfelére. »*Egyféle állatra nem jó hájat kenni; egyféle állatnak sem jó az első kölyke*« írja Alvinczire. A szólások közül szintén a gúnyosak és durvák esnek kezére, mint: »*kifogták az délcegből bátyánkat; nyersét őt s meg nem emészt-hette*«. Egyet-egyét olykor ellenfelének a nevével egészít ki, hogy mintegy közmondássá fokozza; így az Öt levél szerint »*igen mellyeszti Alvinczink az madarat, melynek röpkülését távol látja*« és: »*drágán árulja az medve-bőrt, maga az medvéjét sem látta*«.

De végre is nem a durvaság jellemző mindezekben, hiszen az az egész kor ízlésének bélyege, hanem az a lélektani következetesség, mellyel Pázmány a roskadozó intézményeket egész

nyájának birtokában levő hathatós fegyverekkel védi. Ebben rejlik roppant hatásának titka, ezen fordul meg művészi jelentősége. Mennyi gyenge oldaluk van vele szemben az újítoóknak! Mily óriási szellemi erő kellett volna ahhoz, hogy a düledező romokon egyszerre új épület is emelkedjék s az emberek emlékezetéből kitörölt tartalmat egyszerre új teremő készség is váltsa fel! Új alkotáshoz új eszközöket is kell teremteni!

Az indulatnak a gúnynál magasabb fokára Pázmánynál ritkán akadunk. Természetes; hiszen ő nem támadó, hanem védő volt. Csak serkentenie kellett a lankadó őrséget. S e végre beérheti az ellentétek föltüntetésével is; de alapjában a legmagyarosabb észjárás, a rokon sajátságokkal való magyarázás bélyegzi. Annyi talpra esett metaforát és hasonlítást más háromnál együttvéve se találunk.

Vitairataiban szokása, hogy ellenfeleinek az ellenvetéseit már első fölemlítéskor jellemzi is. S beszédének effajta velősségét többnyire szóképekkel éri el. A különös, kifejező cselekvést jelentő igékkel ugyane célra még nem tud bálni.

Tárgya miatt a bibliából, céljához képest, a magyar élet képeiből merít, még pedig szinte kifogyhatatlan választékban. Műveltségi ritka képekre csak *illő-illő* példa akad meg nála. Némely alakzattól következetesen idegenkedik. Így például ügyet se vet azokra, melyekben a tartalomnak az alakkal való ellentéte a gúny erősítésére szolgál. Ízlése ez irányban meglehetősen fejletlen. Bár saját vallomása szerint magyarosságra törekszik, a barbárságok visszas hatását nem érzi; sohasem is aknázza ki.

E jelenség magyarázatát különben a hitújítás folytán erősen megindult magyarosodásban találjuk. Épen Pázmány javakorára esett hazánkban az idegen ajkúak símulása, mikor aztán nem lehetett többé mód arra, hogy nyelvünket a XV. századig elért fejlettségi fokon megtartsák. Kénytelen-kelletlen belenyugodtak a visszafejlődésbe s mentették, a mit még lehetett; azonban nemcsak a szent nyelvekből megszokott barbárságokat terjesztették tovább, hanem még az elmagyarosodott tömeg szokatlan szólásaiba is bele kellett az írónak törődnie. Minthogy a folytonos hadakozásban a magyarság ijesztően megfogyott, átteremtő ereje annyira meggyöngült, hogy a szókincsen s kezdeties szerkezeteken kívül egyébbel az idegen sokaságon nem vehetett erőt. Alakokban annyit veszítettünk, hogy egy új ezer évi fejlődés se fogja pótolni. Annál jobban terjedtek a magyartalanságok. Még az előző szá-

zadokban csak egy-két latinos vonzatú barbárság verte föl nyelvünket, a XVI. századtól kezdve már a németes szólások s az elevenbe vágó szórendi vétségek is észrevétlenül maradnak. Gyorsította a pusztulást, hogy az élő szó sok olyat pótol a hangszúllyal, mit pongyola renddel írnak vagy ejtenek. Talán Pázmány se vette észre, hogy az idegen szólásokkal az idegen szórend is átragad. Épen az ő művei tanúskodnak legelőször számbavehető mértékben arról, hogy a magyaros észjárás tetemesen megváltozott. Ő nála tüenedeznek föl a legélesebb ellentétek.

A hanyatlás egyébiránt teljes következetességgel folyt. Előbb a személyragos igenevekkel egy sereg határozó-alak enyészett el, azután a nyelv belső szerkezete indult bomlásnak. A kész ismeret kifejezésében, az összerakásban egyre szegényedtünk, ellenben az ismeretlenségnek, az ellentéteknek új meg új alakjait szoktuk meg. Kényszerűségből minden fonákság törvénnyé kezdett válni s tartalma miatt minden torz alak komoly kifejezés gyanánt járta. Ily körülmények közt az alakérzéknek lehetetlen volt kifinomodnia.

Elég dicséretére válik Pázmánynak, hogy e zürzavar közepette is komoly beszédbe ritkán kever tréfás vagy gúnyos kifejezéseket. Legfőlebb azért hibáztathatjuk, hogy még egyházi beszédekben is elkövet egy-egy szójátékot.

Ami komoly alakzatot alkalmaz, annak mindnek nagy jelentősége van. Kalauzában, mintha csak híveivel beszélgetne, gyakran intéz megszólítást olvasójához s így a vitatkozást külön párbeszéddé változtatva s mintegy megjelenítve, oly élénkké teszi, hogy szinte lehetetlen szabadúlnunk egyéniségének hatása alól. Az egész megszólítást csak egy-egy *látld, hallhatdsza* s efféle intésbe foglalja, de épen e nyájaskodás nélkül való beszédével teszi az olvasóját bizalmasává.

Jellemző különben rá nézve, hogy többes első személyben szeret vitatkozni. Nem okvetetlen szükség ugyan, hogy épen a Pázmány védelmezte ügyben így folyjon a vita, de a közönségnek döntő köreire való számítás kellően igazolja őt eszközei megválasztásában. A tétovázók elég támasztékot nyertek az egyház régi tekintélyes embereinek nyilatkozataiban, miket Pázmány magyaráztatás nélkül ont ellenfeleire, az elszakadt rész pedig megdőbbsen a szokatlan önérzetes hangtól, mely nem egy embernek, nem is egy nemzetnek, hanem a világ összes katolikusainak nevében hirdeti a maga igazságát, még pedig jajveszékelés nélkül

akkor, mikor hazánkban már alig volt hely, ahol meghallgatására számíthattak. A protestánsok vitairataiban jóval több a keresetlen méltóság, de merevebb és színtelenebb is a nyelv.

Egyházi beszédeiben felkiáltásai nem pusztá művészi fogások, vagy szundikáló hívek fölrezzentésére való hangkitörések, hanem valóban az igaz érzelmenek megkapó alakzatai s magvas tartalomnak hathatós kifejezői. Erre mutat, hogy nem elég neki egy-egy összefoglaló szó, hanem indulatának ereje fokozásban lömpölyög tovább s végül ellentétekben csapkod szét. Így többek közt az adv. II. vasárnap-első beszédében:

Oh szép szók! Oh dücsőséges ígék! Oh boldogok, a kiknek ezek a szók mondatnak! . . . Oh áldott ország! Oh véghetetlen ország! Oh ki nagy bolondság ily dücsőséget megvetni e világ gazzáért! Oh mely vakság a mennyei királysággal nem gondolni, hanem e földi kuldusságon akadozni!

Mint felkiáltásaiban, úgy kérdéseiben is szereti a fokozást, az ellentétek s hasonlatok kapcsolatát.

Mi dolog ez — kérdi — keresztyének? Ez-e jutalma az Istenhez való tekéltességeknek? Fogsággal, tömlőccel, gyalázattal fizet-e Isten híveinek? (Adv. II. vas. I. besz.) Itild meg, ha nem inkább kedvezett-e Isten a kuldus Lázárnak, kit egy kevés ideig sanyarúságban tartott, hogy örökké üdvöztse; hogysesem a gazdagnak, kit egynéhány esztendeig szájára bocsátott, de örök kinokra vetett? (Uo.) Ki látta, hogy apját maga leánya szülje? anyjánál elébbvaló legyen szülötte? hogy aki ma születik, minden üdöknél régiebb legyen? (Kar. 2. besz.)

Ellentétei mindig meglepőek. Van gondja rá, hogy helyes szórendben nyomatékosakká is váljanak. Így a következőkben:

Felette sokan úgy járnak, mint Dávid, ki szent és tekéltetes volt alacsony rendben, parázna és gyilkos lett a királyságban. (Vir. vas. I. besz.) Nem mosolygással és nevetéssel, nem kacagással és hahotával örvendez: hanem könyhullatással, sirással, zokogással keserge. (Uo.) Ha a tilalmas fa alatt elesett és romlott az emberi nemzet: azt mondja Christus, hogy a keresztfá alatt felköltötte és megéppítette romlásunkat. (Nagypénteki 2. besz.)

Ily párhuzamos ellentéteiben tűnik ki, hogy mily élénken érezte a különbséget a magyar párhuzamos nyomatékosítás meg a latin chiasmus között.

Mint e helyeken, felkiáltásait és kérdéseit másutt is rendszerint egy-egy bibliabeli, vagy másunnan vett példához, vagy

idézethez függeszti, csak azután fog a magyarázáshoz vagy megokoláshoz. Így teszi közönségét figyelmessé s intéseinek befogadására alkalmassá. Ezért ily alakzatai mindig természetesek, épen a helyükre valók.

Természetes marad általában a nyelvtani alakok használatában is. Itt is a nyelvnek közkincse teszi az ő erejét. Új szólásokat nem alkot, ritka példákat a mondatszerkesztésben nem követ. Csak annak a hatására számít, a mi évszázadok alatt megizmosult.

Kortársai előtt még mélységes homály fedi a nyelvek művészetét, ő már sejti, hogy mindegyiknek megvan a saját őse ereje, melyet nem lehet máséval pótolni. Kortársai szerint a nyelv csak istenadta kifejező eszköz, egyedül ő érzi, hogy az írónak kötelességei is vannak szülőtte nyelve iránt. Azon igyekszik tehát, hogy »a deák betűnek értelmét« is híven magyarázza, a szólásnak módját pedig úgy ejtse, hogy ne lássék »deákból csigázott homályossággal repedezettnek«, hanem oly kedvesen folyjon, mintha először magyar ember magyarul írt volna. A fordításban ily elvet tűzvéen maga elé, saját műveiben is híven törekszik követni a magyar nyelv szavajárását. Hogy jó szándéka némely részben csak szándéknak maradt, nem neki rójuk fel: az előző időknek botor hagyománya és saját korának nyelvi zavarai nehezettek rá. Így is különb valamennyi kortársánál. Egyre se mutathatunk, ki több tudással és elevenebb érzékkel írt volna.

Latin barbárságai közt leggyakoribb az accusativus cum infinitivo az *alít*, *mond* és *lát* állítmányokkal. Ez utóbbinak elterjesztésében művei a bibliával vetekednek. A cselekvésnek teljessége helyett gyakran csak első mozzanatát fejezi ki, azt is a *kezd* állítmánnyal, mint a latin remekíróknál látta.

Gyakorisága miatt föltűnik nála egy-két cégéres német barbárság is. Az »ember« szót névelő nélkül a »man« mintájára sűrűn használja általános alanyúl.* A névmásokat ki-kiteszi minden ok nélkül, meg el is hagyogatja, ahol szükség volna rájuk.

* Ebben aligha utánozta a németet, a német *man*-ban akkor nem is igen érezhették már a *Mann* főnevet. Az *ember* szót 16. s 17. sz.-i íróinknál igen gyakran találjuk határozott névelő nélkül (mint *istent* is) s ez alkalmasint maradvány abból a korból, mikor még nem is volt névelőnk. Pl. Kinyírral él ember (Jord. C.). Ez betegség mikor emberre esik, emberrel igen kívántat (RMNy. stb. 1. NySz.) Vö. Szegény embert az ág is húzza.

Az egyszerű mondat egységére általában eléggé vigyáz, de néhol megrontja a külön alanyú határozó igenévvel, mint pl. *ő lévén* utolsó célja az mi életünknek, *ő reá nézzünk* (Kal.); fenyítékben *nem lévén a gyermek, szitok, átok, káromlás* gyakran *forog vala* szájában. (Vizker. ut. I. vas. I. besz.)

Idegenségeire nézve annyiban válogatós, hogy a túlságosan tömött szerkezeteket a latinból, a kicsinyes ellentéteket meg a németből veszi át. Azért mondataiban itt-ott egy-egy résznek a fogalom ismeretlen voltához képest nincs kellő súlya, szólásaiban meg darabossá válik a szükségtelen nyomatékosítás miatt.

A megszokott jelzős kifejezéseket, melyek idővel egységes fogalom alakjaivá forrtak, a szórendben már ő is alkotó részekre bontogatja s akaratlan is kétértelműekké teszi, mint az adv. I. vas. 2. beszédében: — a mostani, gonoszságba merült világnak szokása szerint; e helyett: a gonoszságba merült mostani világnak sz. sz. Azokat a jelzőket, melyek könnyen fölismerhető tulajdonságokat jelentenek, nagy-hibásan messze-messzeveti a főnevüktől, de az újabb megismerés tárgyának, a művelődéssel fejlett s tapasztalt tulajdonságnak kifejezőjét, melyet a jelzősornak az élén hangsúlyoz a magyar, Pázmány közvetlen a főneve mellé sorozgatja. »Szoktatja őket — úgymond — a *kemény*, de *vastagító* és *erőt adó* eledelekhez. (Adv. II. v. I. b.). E helyett: a *vastagító* és *erőt adó* kemény eledelekhez. Így a kar. I. beszédében: Ott vagyon ama *kifolyó, szép* forrás; a vir. vas. I. beszédében: A pokolbéli kigyónak *első* és *veszedelmesb* fulánkja.

Ismerjük ama nyelveket, melyekben közönséges a tapogatózás az egységes fogalom kifejezésében, gyakori az egybetartozó tulajdonságok szembeállításá vagy mellérendelése: az okát is tudjuk, mért nem állhatott ellent Pázmány ez idegen hatásnak.

Ritkábban hibáz, ha a jelzősört az ok és okozat szerint rendezheti.

Szavajárásának magyarságában tehát — mint láttuk — kevés a gáncsolni való, de szépségében meg kevés a változatosság. Vitairataiban és egyházi beszédeiben egyaránt csak nyers erejét mutogatja. Amott céda gúny, melyet néhol-néhol keserűséggel elegyít; emitt zordon fenség jellemzi, melyet a rokonértelmű szók esetlen halmozásával meg-megerőtlenít.

Kifejezései kortársaiéhoz képest elég tiszták. Az idegen szótól jobban idegenkedik, mint az előtte ismeretes idegen szer-

kezettől. Ha valami okból mégis szükségesnek tartja, nyomban utána teszi a magyarját is.

Eszméi könnyedén kapcsolódnak egymásba; mondatai gördülékenyek, de nem mindig takarosak. A tulajdonságok árnyalatainak felsorolásában ugyanis következtelen, sőt ismételtet is. Egyenlenségei mindazáltal gyakorta csak látszatosak: a kínáló fokozást fel-feláldozza az előzménynek és következménynek szabatos rendjéért.

Az arányosságra nagy gondot fordít, de ha a mondatok tartalma ellentétes, akkor épen aránytalan mérettel erősíti a hatást, még pedig úgy, hogy a befejező mondatot szabja rövidebbre. Így az adv. II. vas. I. és nagypénteki II. beszédében:

Heródes pedig házasságrontó parázna társával palotában laktak, frissen öltöztek, kedvekre táncoltak, vigadozva éltek, mikor az ártatlan jámbor erős fogságban sanyargott. — És mivel Ádám atyánk minden érzékenységet bűnre fordítá, mikor szemeit a tilos gyümölcsre veté; füleit a kigyó szavára felnyitá; kezével az almát illeté, sőt leszakasztá; orrával szagolá és szájával megizlé: Christusnak is minden érzékenysége magánvaló kinokat szenvedett.

Kedvesek az egyszerű mondat egyfajta részeinek szabályos ismétlései, melyekben beszédének zenei hatása már-már a versével ér föl. Itt-ott az arányosságban s szórendi párhuzamban annyira szigorú, hogy a rímeléستől kell féltenuőnk, mint a következőkben:

A mi ártatlan bárányunk, a Christus Jépus, éltében tanította a tudatlanokat, gyógyította a betegeket, elevenítette a halottakat; halálával ellenségünket elrontotta, rabságunkat megváltotta, bűneinket eltörlötte stb. (Vir. vas. I. besz.) Feje töviskoronával lyuggattaték a mi nagy tisztesséőkíóvásunkért; nyelve ecettel és epével izetlenítették a mi torkosságunkért. Kezei és lábai hegyes szegekkel szaggattatának: mert a mi lábaink gyorsak a gonoszra, kezeink mindenkor kinyujtva vannak a ragadozásra. Szent háta vesszőztetéő a mi lopásunkért. Egész teste szenvedéő a mi testünk kinyeztetéséért. (Nagypénteki 2. besz.)

Elég jó érőke volt azonban ahhoz, hogy a rímeléőst el-elkerőlje s beérje a szabályos tagolóóással.

Az őőőzetett mondatban annyira kedveli az egyenletes hulálóóázőst, hogy akárhányőszor vissza is él vele s unalmassá teszi. Még rosszabb, hogy idegen példakéőphez ragaszkodva, oda vesőtőti a tartalmat az alakért. Mesterkedik s csak a szót szaporítja.

Néha-néha változtat a szerkezetnek egyik részén s úgy rója tovább a szabályosan váltakozó mondattagokat.

»Ha ember fia lett, — mondja karácsonyi első beszédében — azért lett, hogy mi Isten fiai legyünk. Ha kisdéd gyermek, azért ilyen, hogy minket tekéletes férfiakká tegyen. Ha erőtlén, azért olyan, hogy a mennyei útnak járására minket vastagítson«.

A föltételes mellékmondatokat ez utóbbival megelégteli s az ismeretes való előzményt ezentúl igen helyesen a megfelelő alakkal, főmondatnál fejezi ki:

»Pórába kötöttetett, hogy minket a bünök köteléből mególdozzon. Tejet szopott, hogy minket mennyei eledellel tápláljon. Kicsinnyé lett, hogy minket nagyokká tegyen. Posztódarabocskákba takartatott, hogy minket az igazságnak menyegzős köntösébe öltöztessen. Szegénnyé lett, hogy minket gazdagítson«.

E párhuzamos ellentétek már Pázmány idejében jórészt ismeretes szólások voltak az egyházi irodalomban, nem is adunk rájuk sokat; de nyilván módot nyújtanak arra, hogy felismerjük alakjukon az ő keze nyomát. Ahol teljesen magára marad, kissé bátortalan. Alig is mer a körmondatos szerkezettől megválni. Elismert alak kell neki minden áron. Ha a magyarban nem talál, másutt keres. Semmin se kap, ha nem új, vagy ritka; de mindent megbecsül, ha régi, vagy közkeletű.

Talán ezzel jellemezhetjük legjobban Pázmánynak nyelvművészi egyéniségét. Ebből érthetjük meg, hogy kifejezéseinek inkább természetes szépségei vannak. A finomabb művészi hatáshoz nincs elég teremtmény ereje. Csak fordít s kisebb-nagyobb szerencsével alakítgat. A rokonértelmű szók halmozásában s a körmondatos szerkezetek kedvelésében idegen iskola nyomdokain jár. Barbárságai nem nagyszámúak ugyan, de kiváltkép veszedelmesek. Szavajárásában csak korának nyers ereje lüktet; a szerkezetek hajlékonysága, a kifejezésbeli báj, általában a középfokú szépségek ismeretlenek előtte.

Jó egy száz év telt el utána, míg az ízlés tisztultával Mikesben és Faludiban a kifejezés sokféle szépségeinek méltóbb fejlesztői támadtak.

KULCSÁR ENDRE.

CSÍNJA-BÍNJA.

A mélyhangú *csín* szónak, mely a címül írt ikerszónak előrészében foglaltatik, a *niedlichkeit*, *eleganz*, *artigkeit* jelentésén kívül van még egy általánosan ismert s más nyelvre csak nagynehezen lefordítható értelme is, miként ez a NySz.-ból vett következő idézetekből kitetszik:

»A római udvarnak csínját kívül-belől jól tudja. — Igyekezik ezt a bizonyyságot csínjából kitekerni. — Alkalmatlan és fáradságos vala elhagyni a járt utat, melynek immár csínját megvették vala. — Az tartományok csínjának tudói lévén. — A kertésznek első gondja legyen az, hogy a földnek csínját megismerje. — Az országnak csínját tudja vala. — A kik ezen pusztá helyeknek csínját mindenütt tudják. — Az ilyen alkalmatosságban ismérteti meg magát az ember, mi csínja légyen szívének. — Csínját-bínját ő jól fogja tudni. — Megtanulván immár két ízben Erdélynek csínját-bínját s mindenkor triumfálván.«

Hozzá tehetem még SzD. Kisded szótárából: »fölvettem, kitanultam a dolognak, háznak, konyhának minden csínját.«

Csínja van tehát: a római udvarnak, a bizonyyságnak, az útnak, az országnak, a földnek, a pusztá helyeknek, a szívnek, a háznak, a konyhának s minden dolognak.

E sokféle *csín* meglehetősen zavarba is hozta bold. Szarvas Gáborunkat, mikor a NySz.-ban értelmüket latinul és németül kellett kifejeznie. Az illető mondatból majd az *ordnung* és *sitte*, majd a *kraft*, majd a *lage* és *natur*, majd az *art und weise*, jelentését érezte ki. CzF. szerint: ügyes, mesterséges fogás; Ball. szerint: griff, kniff, vorthail (MNSzt.)

Az én nyelvérzékelem szerint Ballagi találta el a *csín* minde me használatára a legráillőbb értelmet, mikor a Teljes Szótárban (1873) ekként fejezte ki: »csak ügyes fogással feloldható, bonyolódott része valamely dolognak.« Én csakugyan úgy érzem, hogy a *csín* értelmének főntebbi árnyéklataiban egy jellemvonás közös és állandó: t. i. a bonyolódott szerkezet.

Akárhány hibát és akármily nagy hibákat találjunk is a NySz.-ban, a mint hogy találtunk is és még fogunk is találni, mindamellett megbecsülhetetlen és nélkülözhetetlen egy kútforrás ez. Hány ezer meg ezer gondolat-ébresztő, vagy a mint ma kezdik mondani, »elme-mozdító« adat buzog ki belőle! A *csínja-bínja*

kérdés nyitját is egy a NySz.-beli adatnak, még pedig egy hibásan értelmezett adatnak köszönhetem.

Az I. köt. 429. lapján a *csín* szó hatodik értelméül ezt találjuk: [structura, schragen?], s ez értelem bizonyítékául a következő adat van felhozva: »Egy öreg nyári szekér csínjával 5 frt; nyári elő-csín 1 frt; utolsó csín 84 denár.« Az bizonyos, hogy a szekérnek ez a csínja valamiféle structura, de semmi esetre sem saráglya, mert az elő-saráglya mindig kisebb s így olcsóbb is, mint a hátulsó, holott itt az elő-csín drágább, mint az utolsó.

Nem maradt egyéb hátra, mint megnézni az eredetit, a honnan ezt az adatot a NySz. vette, t. i. Rákóczi Ferencznek 1706. július 21-ikén a nemes Kis-Honthi districtus számára elrendelt s Nagy Ivántól a Tört. Tár XVIII. 250—273. lapján közölt limitatióját. Itt a *csín*ra, a most említetteken kívül, még a következőket találjuk: »Öreg fakó szekér 3 frt; első csín 60 d., utolsó csín 42 d. — Fakó kocsi csín 1 frt 30 dr.; első csín 30 dr., utolsó csín 24 d. — Egy pár taliga kerék tengelyestül 60 d.; csín nélkül 48 d.«

Különösen fontosnak találtam a legutóbbi adatot, mely szerint az egy pár taliga-keréknek (tengelyestül) is van csínja, még pedig egy, s meg lehet venni csínja nélkül is. Miféle szerkezet lehet ez a szekéren, kocsin és taligán?

Kérdezősködtem pestmegyei és zalai gazda-ismerőseimtől; de egyikök sem tudott róla. Már-már hinni kezdtem, hogy ez a szó is, mint annyi sok más, végkép kihalt nyelvünkéből.

A Kisfaludy-Társaság ez idei nagygyűlésére is, mint rendszeren, feljött Lévy József, e társaságnak s az Akadémiának nagy-érdemű tagja; neki úgy rémlett, hogy Sajó-Szentpéteren ma is ismerik a szekér csínját, s megígérte, hogy utána fog járni. Március 6-án kelt szíves levelében ezeket írja nekem:

»Leírom a szekér egész szerkezetét, úgy a mint szemem előtt mutogatta, magyarázta egy szentpéteri parasztgazda és egy értelmes kovácsmester.

Van első és hátulsó *tengely*, melynek végére, mint tudva van, a négy kerék jön. A két tengelyt a szekér hosszában összetartja a *nyújtó*: keményfából faragott erős rúd, melynek három ága vaspánttal van a hátulsó tengelyhez erősítve.

A tengelynél az embereim két alkatrészt különböztettek meg, t. i. 1. az *asszenstockot* (axenstock = tengelyrúd), amely fából készül és 2. magát a *kerékagyba* járó igazi tengelyt, mely többnyire vasból van.

A *rúd két szárnya* az első tengelyen fekszik s arra jön a keményfából faragott, mintegy félméter hosszú gerendácska, melyet *símelynek* hívnak s mely erős vaspántokkal van odaerősítve. Erre jön egy ugyanolyan másik rúd, vagy gerendácska, melynek közepén az egészen átnyúló vasszeg tartja össze a szerkezetet, s mivel ez a gerendácska könnyen forgatható, ezen fordul a szekér eleje. Ezt az alkatrészt hívják *fergettyűnek*.

A rúd két szárnyát alól, a szerkezet belsejében, összetartja egy keresztben oda erősített, mintegy félméter hosszú fa-rúd. Ez a szekér *juha* vagy *joha*.

Ez az egész szerkezet összesen neveztetik a szekér *első csínjának*.

A hátsó tengely közepére jön az elsőhöz hasonló *símely*, szintúgy oda erősítve. Ez alatt van a *nyújtónak* fentemlített három ága. Ez együtt a *hátsó csín*.

Ilyformán tehát csakugyan indokolva van az a különbség, hogy Rákóczi Ferencz 1706-iki limitatioja szerint az első csínért 1 frtot, az utolsó csínért csak 84 dénárt fizettek.

E világos leírásból azt látjuk, hogy a *szekér csínján* nem a saraglyát, amint Szarvas Gábor vélte, nem is egyes különleges alkatrészt, hanem azon alkatrészek meglehetősen bonyolódott összességét kell értenünk, melyek a *szekér-aljnak* egybefoglalására és a fordulás lehetővé tételére szolgálnak. Így most már megértjük azt a két régi adatot is, amelyet a MTsz. 1840-ből egy hevesmegyei gyűjtőtől közöl, t. i. a *csínszöget* (ma: derékszög), mely a tengelyt a rúd ágassal összefoglalja, és az *ekecsínt*, mely a szekérnél az *előcsínnak* felel meg.

Van még a *hordónak* s általában a faedényeknek (dézának, vékának) is *csínja*, s ezen a dongáknak vagy a fenéken túli párkányát, vagy pedig azt a bevágását értik, a melybe a feneket illesztik. Vö. MTsz.

Ez a sokféle csín mind egy és ugyanazon szónak veendő-e?

Én nem merném, amint a NySz. teszi, mind ezt a sokféle csín (1. niedlichkeit, eleganz, artigkeits; 2. schabernack, schelmenstreich, bubenstreich; 3. complicité structur; 4. spitze; 5. stille. ruhe) egy kalap alá fogni, s a 2-ikat, a melyhez különben is nem mély, hanem magashangú ragok függednek, mindenesetre külön választanám, a mint CzF. és Ball. is tette, a többiektől.

Arra nézve azonban, hogy a bonyolódott szerkezet jelentésű *csínok* — vonatkozzanak akár a szekérre, akár a római udvarra, akár a földre, akár az emberi szívre stb. — mind egy és ugyanazon szónak tekintendők, úgy hiszem, kétség vagy véleményel-

térés nem foroghat fenn. A különbség köztük csakis az, hogy a szekérnél materiális jelentésük van, míg a többiekénél képiesen, átvitt értelemben szerepelnek. A materiális jelentésnek ily képies, átvitt értelmű használata szolgáltatja az elnevezést az elvont fogalmak legtöbbszörére. — Az *agy veleje* materiális dolog, a beszéd, az okoskodás az értekezés *veleje* átvitt értelmű fogalom. — Az *ösztön* (stimulus), anyagi jelentése szerint, az az eszköz, mellyel az ökröt nógatják, hogy serényebben mozogjon (stachel oder stock, die ochen zu treiben PPB.); átvitt értelemben: trieb, instinct. — A *tárgy* eredetileg céltábla, melybe nyilakat lövöldöznek (vö. NySz.); átvitt értelemben: »minden dolog, amit valamely érzékünk által észrevehetünk, amiről valamit mondhatunk.«

Ép így van a *csínnal* is. Eredetileg a szekér-alj bizonyos alkatrészeinek complexuma, utóbb, átvitt értelemben, minden dolognak bonyolódott szerkezete, vagyis *csínja-bínja*.

Vajjon ide sorozhatók-e a *csínnak* főntebb 1., 4. és 5. alatt elszámolt jelentései is, ezt későbbi kutatásoknak kell majd eldönteniök.

SZILY KÁLMÁN.

AZ ALIGHA ÉS ALIGHANEM IGEHATÁRZÓKRÓL.

Fülöp Sándor értekezik róluk a Nyr. januáriusi füzetében (28 : 19.). Azt mondja: »E két határozószóval némelyek a közönséges használattól egészen eltérően élnek. A következő változatokat hallani: *Öcsém aligha ment el* — *Öcsém aligha elment* — *Ö. aligha el nem ment* — *Ö. alighanem elment.*«

A cikkírónak csak e változatok helyes vagy helytelen használatát vitató tétéleire vannak észrevételeim. Szerinte: »az első két mondat valószínűséget, a másik kettő valószínűtlenséget fejez ki«; pedig ennek éppen az ellenkezője felel meg mind a nyelv természetének, mind az általános használatnak.* *Alig* a megtestesült kétkedés, amelyet a *ha* hozzájárulása meg nem szüntet az állító (erősítő) állítmánnyal szemben; és így: *aligha elment a. m. nem valószínű, nem igen hihető, hogy elment; csodálnám, ha elment volna.* Ellenben: *aligha el nem ment a. m. valószínű, igen hihető, hogy elment; csodálnám, ha nem ment volna el: nem igen hihető, hogy el ne ment légyen.*

Amióta magyar szót hallok és olvasok, e mondatoknak mindig ezt a jelentésüket ismertem; különösen az irodalmi nyelv

* Sajtóhiba volt.

terén. Hisz arról van szó, hogy e változatok melyike ajánlható, melyike mellőzendő? A nyelvtanok és szótárak is úgy értelmezik az efféle mondatokat, amikép én igyekeztem könnyen érthetőkké tenni. Egyébiránt maga a cikkíró is helyesen magyarázza az *alighanem*-es mondatot, amikor azt mondja róla, hogy »alakjára mindig tagadó, bár értelmére állító.« pl. *Aligha meg nem* kellett változtatnunk. (Pesti G.) stb. — Igen, de ha állító, semmikép se fejezhet ki valószínűtlenséget.*

A négy változat közül F. »a régi nyelvet tekintve«, egyedül a harmadikat tartja helyesnek (*aligha el nem ment*). Hát a mai nyelvet tekintve nem helyes? Hisz arról van itt a szó, hogy a máig végbement alakulások közül melyik ajánlható, mint kifogástalan? — A *nem* nélkül valók közül (1.2.), szerinte, csak az, első ajánlható: Öcsém *aligha ment el*. Épen azt ajánlja, amelynek helytelen a sorrendje. Ellenben épen ott lát hibás szórendet, ahol az kifogástalan. (2.) (az) öcsém *aligha elment*. (Ezt az állítást a szerkesztő is kifogásolja a * jegyzetben.)

E mondatnak a szórendje, F. szerint az esetre helytelen, »ha valószínűtlenséget akar kifejezni«; — pedig a legjobb akarrattal sem tudna mást jelölni! — Folytatólag mondja: »ha pedig (most 3. lap.) valószínűtlenséget jelentene (Öcsém *aligha elment*), rosszul van használva az *aligha*-ja, mert teljesen annyit jelent, mint a homlokegyenest ellenkező *valószínűleg*.« — Ugyan minő alapon jelenthetne valószínűsége? Az *aligha* mindig kétségbevonja az állítmány-jelölte dolgot; a fenforgó esetben tehát kételkedik abban, hogy az illető *elment*; következőképp csak azt jelentheti: *nem valószínű*, hogy *elment*.

A négy változat közül tehát, az én nézetem szerint, kifogástalan: a 2-ik (*aligha elment*) és a 3-ik (*aligha el nem ment*). — Az elsőben (*aligha ment el*) és a negyedikben (*alighanem elment*) az állítmány híven jelöli ugyan a mondat értelmét; de mindkettőnek hibás a szórendje. Nem igazolja se szabály, se szokás.

Kardos Albert az ápr. füzetben (177.) méltán kikel a Fülöp-pártolta szórend ellen: *O. aligha ment el*, ilyesminek elfogadásával, szerinte, »mi is hozzájárulnánk az irodalmi nyelvben már mindjobban felcserélődő pozitív és negatív határozók elhomályosításához.« Példamondatainak helyes a szórendjük. De az *aligha* jelentését ő is elhomályosítja épen úgy, mint F. S. — Azt állítja ugyanis, hogy ez a szó »pozitív értelmű határozóvá lett.« Ez a szórend: *aligha meg*-virrad, és *aligha meg*-szokta — ez bizonyítaná meg az *aligha* szónak pozitív értelmét? Ez összetett határozónak szabatos elemzése az ellenkezőt tünteti fel.

Alig ha: ezek mindegyike külön és különböző mondatokat intéz. Két mondat rejlik ez összetett szóban. *Alig* magában állva, az állítmányegésztőnek hátravetését eszközli: *Alig szokta meg*.

* Minthogy e szót idézem, nem szabad változtatnom rajta. Én »valószínűtlenség« alakját használom. J. Gy.

De már a föltételező *ha* kötőszó se nem állító se nem tagadó. A vele szerkesztett mondatok szórendje különböző lehet: *ha megteszi*; *ha nem teszi meg*; *ha meg nem teszi* stb. Az *alig*-hoz ragadó *ha*, épen úgy mint a *hoggy* megszünteti az *alig*-nak szórendintéző sajátosságát, és más elrakást idéz elő; anélkül azonban, hogy amannak kétkedő értelmén változtatna: *Aligha megszokta*; *alighogy megérkeztem*.

Az egységes szerkezet ilyenformán bontható ketté: *Csoda lesz | ha megszokta*. *Alig* hihető akkor is *| ha megszokta*. — Az *alighoz* járuló *hoggy*-gyal: *alighogy megvirradt* = *alig egy-két perce*, *| hoggy megvirradt*. A szórend nem mindig az illető fogalom jelentésének okozata; mert más okok is eszközölhetik az ilyen vagy amolyan sorakozást. E szó *jól* kétségtelen pozitív értelmű; mégis különböző elrakást eszközölhet; pl. *Jól megtanulta leckéjét*, és: *jól tanulta meg*; de rosszúl adta elő (Arany J. cikke. II. 7—9.): *jól megfogja a botot*, és: *jól fogta meg*, de hibásan sújtott vele (Kardos A. mondata kibővítve). Tehát: nem a szórendtől függ a fogalomnak állító, vagy tagadó értelme, hanem az állító vagy tagadó jelentés foly be rendszerint a szórendre; de csak rendszerint; mert van ez alól többenél több kivétel, mint a szóban lévő és sok más eset is bizonyítja.

A szórend kérdésének teljesebb megvilágítására felsorolok egy két mondatot, amelyekben nem igekötők, hanem másnemű, alakok viszonylanak a szóban lévő határozókhoz: *aligha észrevetted*; *a. h. híven adta elő*; *a. h. esze révén jutott e magas polcra*; *a. h. komoly az állítása*. — *Aligha per nem lesz belőle*; *a. h. félre nem értetted*. — A *nem* itt is a nyomatos fogalom és az ige közt áll, épen úgy, mint az igekötős mondatokban az igekötő és az ige között. Ellenben megmarad az *aligha* mellett: csonka mondatban, pl. (Baj lesz ebből) F. *Alighanem*; továbbá: ha az ige pusztán áll, pl. *alighanem tetszik neki*; végre: névi állítmánnyal szemben, pl. *alighanem*, százados most már. Ilyenkor tehát egységes fogalomnak tekinthető az *alighanem* akár egybeírva, akár különhagyva; ami különben is tisztán célszerűség kérdése.

Találkozunk még egységes alakjával Czeglédi Istvánnak (F. S. idézi. 19) ím e mondatában is: *Alighanem attul indíttatott a disciplinát nem javallásnak írója* is. Az irodalmi használat így rendezné: *Aligha attul nem indíttatott* stb. — Felfogásom szerint a Czeglédi-féle szerkezetben az *attul* szó nyomatéka érezhetőbb, hatásosabb, mint az utóbbiban, ahol a *nem* utána áll. Így van ez a következőkben is: *alighanem úgy lesz mint te mondog*; *a. h. n. ott találod a kártyaasztalnál*; *a. h. n. bosszú műve volt*.

F. S. azt tartja, hogy ebben: *alighanem* elment jobban kiemelkedik a hangsúlyos *el*, mint ebben: *aligha el nem ment* (20). Meglehet! de ez még se segít ezen az elrakáson; mert kétségtelen, hogy: *nem el*, *nem ki* stb. itt nem igen férnek össze.

Aztán, ami legtöbbet nyom, a közhasználat határozottan ellene vall ennek az elrendezésnek. Hogy jobban kedve-e a Czeglédi-félének, arról komoly fürkészet nélkül nem nyilatkozhatom. Csak fel akartam hívni nyelvésztársaim figyelmét erre a szórendi mozzanatra, amely, nézetem szerint, megérdemli a beható vizsgálatot.

JOANNOVICS GYÖRGY.

MAGYARÁN.

Fekete Gábor pénzügyi tisztviselő Kolozsvárra érkezvén, sietett meglátogatni Pados professzort, egykori szomszédját, kivel már hét esztendeje nem találkozott. A jó Fekete Gábor aligha siet úgy e látogatással, ha tudja, hogy a professzor e hét év alatt lassú májbaja következtében úgy belemerült a nyelvészkedésbe, hogy már legjobb és legtürelemesebb barátai is elmenekültek előle. A nyelvkincs egykori szorgalmas gyűjtője, a szigorú és vitatkozni szerető, de azért mindig jókedvű purista, félelmes szórszálhasogatóvá lett, aki beleköt minden szóba, aki szüntelenül akadémizál és megkeseríti a közelében levők életét. Fekete Gábor mit sem tudott erről a rettentő változásról és a régi szívességgel, a régi tisztelettel kopogtatott be a professzornál.

A tudós zsöllyeszékében ült. Igen megsárgult és igen megsoványodott; de még mindig csillogó két kis szeme, erős, csengő hangja jó gyomorra és ép idegekre vallott. Orvendett a látogatásnak és vendégét oda ültette maga mellé a kis asztalhoz, mely mint mindig, most is tele szótárakkal, grammatikákkal és nyelvtörténeti gyűjteményekkel.

— Nos, hogy van, hogy van, kedves Fekete úr? kérde nyájasan és behúzódtott hálóköntösébe.

— Köszönöm, elég jól, bár néhány hónap óta egy kicsit . . .

— Bocsánat, szolt közbe mosolyogva a professzor, bocsánat, de ez a kifejezés: *nehány hónap óta* nem egészen jó, mert csonka. A régiségekben az *óta* mellett mindig ott van a *fogva* is; tehát *nehány hónap óta fogva* a helyes.

Fekete Gábor elnevette magát, mert eszébe jutott a professzor régi szokása, az örökös nyelvészkedés.

— Hiába, doktor úr még mindig csak a kegyetlen purista, folytatta jó kedvvel. Különben nem baj. Csak azt akartam mondani, hogy betegeskedtem egy kicsit. De a kolozsvári levegő majd meggyógyít. Egyéb panaszra nincs okom. Talán tetszik tudni, hogy három évig voltam Kassán, két évig Nagyváradon, aztán áthelyeztek . . .

— Áthelyeztettek, mondá a professzor.

— Áthelyeztettek Marosvásárhelyre s ott három évet töltöttem. Marosvásárhelyt olcsó az élet. Ha az embernek százötven forintja van havonként . . .

-- Havonkint!

Fekete Gábor bizonytalan pillantást vetett a professzorra, nem tudván, hogy komoly dolog-e ez a sok közbeszólás vagy tréfa. Aztán nyugodtan folytatta:

— Havonkint százötven forinttal meglehetősen jól kijő az ember. Nem volt semmi bajom, főnökeim szívélyes emberek voltak. De hiába, én megszoktam a városi életet. Igen örültem hát, mikor mint titkárt ide Kolozsvárra neveztek ki. És ön, hogy mint van, kedves doktor úr? Régi májbetegsége javult?

A professzor hallgatott egy kicsit, aztán nyájas hangon így szólt:

— Igen örvendek, hogy visszakerült ide, kedves Fekete úr. De tisztelem és barátságom parancsolja, hogy valamit őszintén megmondjak kegyednek. Az olyan derék, művelt úri ember, a minő kegyed, bizony jobban is beszélhetne magyarul. Higgye meg, nem nagy fáradságába kerülne. Emlékszik még, mit mondtam most hét esztendeje? Már akkor is említettem, hogy *kijönni valamivel* csúf germanizmus. A *főnök* barbár szó és nincs rá semmi szükség, mert megvan a jó *hivatalfő*. A gyalázatos *szivélyes* szintén fölösleges; a *szíves* ugyanazt jelenti. Nem kell talán külön emlegetnem, hogy a *titkár* rossz szó; a *titkáros* ugyan jobb valamivel, de minek ez is, mikor megvan a *titoknok*, mely háromszázasztendő. *Kinevezni* sajnos idegenség. *Májbetegség* szintén germanizmus *májbaj* helyett; és ugyan mondja csak, hogyan *javulhat* a betegség? Ez képtelen beszéd. Javulhat valakinek az állapota, a sorsa, az egészsége, de a betegség nem.

Fekete Gábor megint nevetett, de most már nem valami jóízűen. Mert bár sose vélte magát nagy nyelvésznek, azt gondolta, hogy valamelyest mégis csak tud magyarul.

— Igaza van doktor úrnak, mondá minden ingerültség nélkül. De én mint pénzügyi hivatalnok . . .

— *Tisztviselő*, szólt közbe a professzor.

— Hát ha úgy tetszik, mint pénzügyi tisztviselő nem avatkozhatom nyelvészeti dolgokba, eltekintve attól, hogy időm sincs a nyelvtannal bibelődni. Nekem nincs más igényem, mint hogy megértsenek, ha beszélek.

— Bocsanat, kiáltott Pados doktor indulatosan, az nem elég. Legalább kegyednek nem elég. Elég lehet az otromba parasztnak, a lelketlen kufárnak, de nem az álladalom derék tisztviselőjének. Különben *eltekintve attól* a legsilányabb germanizmus: *abgesehen davon*. A *nyelvtan* korcs szó. Hát még az *igény*!

— Nem mondom, hogy nincs igaza a professzor úrnak, szólt Fekete kissé bosszúsan. Kérem tehát, méltóztassék megbocsátani műveletlenségemet.

— *Méltóztassék* helyett jobb a szép régi *méltózzék*. De kegyed nem műveletlen. Épp azért figyelmeztetem ezekre az apró hibákra, higgye meg, jó lélekkel.

— Én is úgy veszem.

— *Fogadom*; így tessék mondani, *veszem* németes. Mi különben ismerjük egymást. Én szókimondó ember vagyok és nekem a nyelv mindenem. Nyelvemben él a nemzet. Ha a nyelv rossz, nincs erkölcs, nincs hazafiság. És nálunk most ez az állapot. Ezért úgy vélem, hogy minden becsületes embernek polgári kötelessége oltalmazni a nyelv tisztaságát. Higgye meg, a nyelv megvédelmezésével jobban szolgálunk a hazának, mintha puskásan rontunk az ellenségre. Harcra kell kelnünk nyelvünkért, írással, szóval, példaadással, nem kedvezve senkinek, s ha nem lehet másképp, föláldozva a barátságot és a ház békéjét is. Ez az én hitvallásom és nem bánom, ha föl is négyelnek érette. Mert szerintem, már bocsásson meg, hazaáruló az, aki a nyelv ellen vét.

— Megengedem.

— Ne feledje, hogy *megengedni* idegenes kifejezés.

— Ej! kiáltott Fekete türelme fogytán és fölkelt.

De aztán türtőztette magát és megint leült, azzal az erős szándékkal, hogy tiszta, hibátlan nyelven megleckézteti a professzort rossz szokásáért.

— Tisztelt doktor úr, mondá, kérem, szíveskedjék engemet öt percig nyugodtan meghallgatni.

Azután látva, hogy Pados professzor várakozva figyel rá, így folytatta beszédét:

— Nem szükség talán utalnom arra, miszerint büszke vagyok, hogy magyarnak születtem s hogy édes hazai nyelvünk iránt a legnagyobb tiszteletet táplálom. Valamint hogy nem nélkülözheti e tiszteletet semmi honfiszív. Egykor magam is szenvedélyesen tanulmányoztam a nyelvet, de a hivatalnoki pályára lépve, sem anyagi gondjaim, sem egyéb körülményeim nem engedték, hogy hivatalom körén kívül eső dolgokkal foglalkozzam. Hízelve magamnak azzal, hogy elég jól beszélek és írok magyarul; fogalmazványaimat mindig megdicsérték az irodában s azt mondták, hogy a jó irány egyik eredményem.

Fekete Gábor most megpihent egy kicsit, titkon örvendvén, hogy a professzor hallgat, mert nyilván nem talál beszédében semmi kivetni valót.

— Én nem hanyagolom el a nyelvet, folytatta azután. De az tény, hogy az örökös zsarnoki szőrszálhasogatás veszélyezteti a nyelv ügyét, mert lehangolja a legbuzgóbb híveket is és a kedélyes társalgást türelmetlen gyötrelommé változtatja. Már pedig a nyelvésznek nem képezheti célját, hogy undort gerjeszzen tudománya iránt. Bocsássa meg őszinteségemet, tanár úr. Ön emelkedett szellemével be fogja látni, hogy igazam van.

A tisztviselő elhallgatott, maga is elbámúlva saját ékes-szólásán és diadalmas pillantást vetett a professzorra.

Az öreg úr, ki eddig lehajtott fővel figyelt Fekete Gábor beszédére, most hirtelen lecsapta ceruzáját a térdén levő jegyzőkönyvecskére és ajkát harapdálta, mintha valami nagy gorom-

baságot akarna mondani. De mégis túrtöztette magát és gyilkos tekintetet vetve pápaszeme fölé a tisztviselőre, így szólt:

— Hát tudja, kedves uram, hogy hány kisebb-nagyobb germanizmust, neologizmust és barbarizmust követett el, mióta beszél?

— Mit? kiáltott Fekete Gábor elszörnyedve.

— Huszonkilencet! mondá a professzor.

A tisztviselő felugrott, mint aki menekülni akar; de aztán mégis visszatartotta a kíváncsiság.

— Fejére fogom bizonyítani állításomat, szólt Pados doktor, jegyzőkönyvére mutatva. Tessék jól figyelmezní. *Utalni* valamire rossz új kifejezés, mert régi írónk az *utalni* igével csakis az *utazni* értelmében élnek. *Hogy* helyett a *miszerint* táblabírós oktondiság. *Tiszteletet* táplálni csúf idegenség. *Nélkülözni* silány új gyártmány. *Honfiszír* barbárság, mert *hon* nincs, csakis *honn* van, ami azt jelenti *otthon*, tehát nem főnév. Elég hibás az összetétel is. *Hazafi szíve*, úgy lenne jobb. *Szenvedélyesen tanulmányozni!* Két botlás egyszerre. A *szenvedély* és minden fajzatja hitvány szófáragás. *Tanulmányozni* fölösleges és rossz új szó. *Hogy a hivatalnok* aljas cudarság, azt már mondtam az elébb. *Anyagi gond* silány, hitvány bugátság; a *matériát anyagnak* nem hívhatja épelméjű ember. *Körülmény* gyalázatos fattyúhajtás; nála még a deákos *környülatás* is jobb. A *kör* a neológia szóherelései közül való; a szeplőtlen régi nyelv nem tud róla. *Kívül esni* legalább is gyanús kifejezés, ha ugyan nem határozott germanizmus. No de a *hízelvek magamnak* már sült némettség. *Iroda!* Hát akad még ember, aki ez utálatosságot a nyelvére veszi? *Irály a stílus-ra* csinált pimasz gyártmány. *Erény* a legbosszantóbb, legszánandóbb szörnyeteg. *Elhanyagolni valamit* német kaptára szabott és képtelen kifejezés; *hanyag* különben is cigányul van, nem magyarul. *Tény* is rossz, szörnyen rossz. Hát még a galád *zsarnok!* *Veszélyeztetni* sajnós neologizmus. *Lehanyagolni* akasztófárávaló némettség, a gaz, a bectelen *kedélylyel* egyetemben. Uraságod azt mondta, hogy *tűrhetlen*; *tűrhetetlen* az, kérem, *tűrhetetlen*, mert a magyar ember nem csonkítja agyon a szavakat. »Nem képezheti célját!« Mikor ezt a német *bílden*-ből szolgamódra fordított nyomorúlt *képezni*-t hallom, mindig előnt az epe. *Undor?* Csinálta Helmecezy, aki a szók végét elmetszi. Uraságod azzal a szóval is illetett engemet, hogy *tanár*. Meg akar ölni? És még azt is mondta, hogy *ön*. Az *ön* Széchenyi István megbocsáthatatlan bűne. A *szellemmel* utálatosabb fattya alig van az egész neológiának. A *belátni* pedig német, sült német, az *einsehen* ostoba, számár fordítása.

Fekete Gábor megsemmisülve tekintett a professzorra. De látva az öreg úr diadalmas mosolygását, ismét megharagudott és epés szárazsággal mondá:

— Mindenekelőtt szabadjon megjegyeznem, hogy . . .

— Három hiba, szakította félbe Pados doktor. *Mindenekelőtt idegenesség; a magyar ember úgy mondja: elsőben. Szabadjon barbarizmus, mert a szabad inflexibilis. Megjegyezni* pedig abban az értelemben, a hogy uraságod használja, német kölcsönzés.

De most már Fekete Gábornak is elfogyott a türelme.

— Ej, elég volt ebből az unalmas komédiából! kiáltott dühösen s a kalapja után nyúlt. Én nem vagyok valami érzékeny ember; de ami sok, az sok. Ha doktor úr komolyan beszélt, úgy illetlen pedantériát enged meg magának, ha pedig tréfált, mondhatom sületlen élceket gyárt.

A professzor fölkelt és lassan, végtelen megvetéssel szólt:

— Az idegenségek kufárai mindig pedánsoknak szokták hívni a nyelv tisztaságának és sárba tiprott becsületének őrzőit. Nekem legfőbb kevélységem, hogy pedáns vagyok. Különben ne feledje, hogy a *komoly* rossz szó, a *megengedni magának* idegenség, az *élce* pedig a legundokabb pizsok, melylyel valaha magyar ember bemocskolta a száját.

— Ugy hát csak tartsa meg magának, mondá Fekete Gábor kifelé indulva. Igen jó helyen lesz az olyan hóbortos pedáns gyűjteményében, minő az úr.

— Fekete úr! kiáltott Pados doktor felpattanva. Kegyed feledi, kivel beszél!

— Ön feledkezett meg magáról előbb. Feledte, hogy én látogatóba jöttem s hogy nem vagyok iskolás gyerek, hanem államhivatalnok!

— Megint mily gyalázatos szót használt! ordított a professzor. Én nem feledkeztem meg semmiről. Fennen hirdetem, hogy gyűlölöm a nyelv pusztítóit. E gyűlölség becsületesemre válik és megmarad bennem, amíg csak élek. S épp kegyetek tisztviselők követik el szegény nyelvünk ellen a leggyalázatosabb bűnöket. A *stilus curialis* förtelmei; a tömérdek sok incizum, a hatrófős mondatok, az örökös *tatik-tetik*, a rossz új szók terjesztése mind a tisztviselők lelkén szárad. Nyelvünket épp azok teszik tönkre, akik az ország pénzén élösködnek.

— Uram! kiáltott Fekete, ön most már nemcsak a vendéget sérti, de az államhivatalnok becsületében is gázol!

— *Államhivatalnok!* mondá a doktor csufondárosan nevetve.

— Vegye tudomásul, hogy egy szót sem tűrök többé!

— *Tudomásul venni!*

— Lovagias elégtételt fogok követelni!

— *Lovagias!*

— Ah, ez több a soknál! kiáltott Fekete Gábor. Kora iránti kíméletem . . .

— *Iránti!*

— Szentelen vén szószátyár! Hát erőnek erejével a tettlegességig akar vinni?

— *Tettlegesség!* kiáltott a professzor, feltűrve hálókabátja újját. — Az én házamban?

Fekete Gábor ezalatt fölkapott egy porolópálcát és dühösen indult az öreg úr felé. Pados doktor pedig elsáncolta magát íróasztala mögé és folytonos szitkozódás között bombázni kezdte a támadót mindenféle holmival, közbe-közbe cselédjét híván segítségül.

— Nesze, te gaz nyelvrontó! Jutka, Jutka! Ezt is neked, veszett neológus! Jutka! Megállj, te pernahajder, ki édes nyelvünket . . . (hozzávágt a portörő rongyot) . . . karóba húzod . . . (neki hajította a csengetyűt) . . . kerékbe töröd . . . (feléje röpítette a tintatartót) . . . Jutka!

De a támadó ekkor már igen közel járt a nádpálcával. A professzor menekülni akart előle; azonban megcsúszott a padlón, hasra esett és képét bélevágta egy feldöntött szék lábába.

A cseléd sikoltozva rohant be. Fekete Gábor eldobta a pálcát s az öreg úr segítségére sietett. Talpra állította szegényt a leánynyal, beültette a zsöllyébe, megtámasztotta fejét és lába alá zsámolyt tett. Pados doktornak különben nem esett baja, csak a képe dagadt föl egy kicsit. A cseléd, aki eleinte gyilkost kiáltott, megnyugodott, látván, hogy a vendég mennyire gondoskodik uráról.

— Tisztelt professzor úr, mondá Fekete Gábor megszomorodva, bocsásson meg, kérem, hogy így megfélekeztem magamról. Kimondhatatlanul sajnálom és röstellem a történeteket.

A professzor lassan kinyitotta a szemét és intett a fejével, hogy nem haragszik.

— Még egyszer ezer bocsánatot kérek, szólt a tisztviselő.

— Helytelen kifejezés! — mondá Pados doktor, halk hangon. *Ezer* bocsánatot soha sem kér a magyar ember.

De mégis kezét nyújtott ellenfelének.

Fekete Gábor megilletődve sietett az ajtó felé s a küszöbről mély meghajlással mondá:

— Ajánlom magamat!

Azzal távozott.

— Hát még ez is! sóhajtott a professzor, gyapjútakarót terítve térdére. *Ajánlom magamat* a német *ich empfehle mich!* Ez az igazi tördöfés a szívembe!

— Jaj, hogy néz ki a nagyságos úr képe! sopánkodott a szolgáló, nedves ruhát téve a daganatra. Be kéne csukatni azt a gazembert!

— Ne bántsuk, szólt a professzor kissé álmosan. A nyelvért harcolni épp oly szép dolog, mint a hazáért küzdeni. Különben a *kinéz* undok germanizmus. Te is barbár vagy, Jutka, eredj!

És mikor magára maradt, csöndesen elszunyókálva mormogta:

— Barbárok mind! A nyelvnek vége van!

*

Ez a tanulságos szép história azonban nem Kolozsvárt történt, hanem Turinban, hősei nem magyarul beszéltek, hanem olaszul s

nevük nem Pados és Fekete, hanem Padalocchi és Parletti. Megirta pedig Edmondo De Amicis *Fra scuola e casa* című legújabb könyvében, mely a múlt héten jelent meg. Én csak magyarra fordítottam mindenestül. Aki az olasz eredetit összehasonlítja az én írássommal, meggyőződhetik arról, hogy csaknem szórúl-szóra fordítottam. S mellesleg mondva: munkám igen könnyű volt, mert az aránylag kevés olasz barbarizmus mását a mi, sajnos, példátlan bőségű szótárunkból kényelmesen böngészhettem ki. Az olasz Padalocchinak és a magyar Padosnak voltaképp szent igaza van; csak a hadakozásmódja rossz, mert megkeseríti a jámbor emberek életét. Nálunk ezek a Pados professzorok már igen elszaporodtak. Azt hiszem hát, hogy nem haszon nélkül való e cikkely, melynek tanulsága: *Svaviter in modo, fortiter in re.**

TÓTH BÉLA.

IRODALOM.

A Gyöngyösi Latin-Magyar Szótár-Töredék.

Veress Ignác másolata felhasználásával közrebocsátotta, bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta Melich János. Budapest, M. T. Akadémia, 1898. Ára 2 frt, 50 kr.

A M. T. Akadémia régi kötelességet teljesített, midőn e több mint 60 évvel ezelőtt fölfedezett, de közben feledésbe merült, sőt nyoma-veszett régi szótártöredéket közzétette. E nyelvemléket voltaképen Magócsy István gyöngyösi ferencrendi grárdián fedezte föl 1836-ban, rendházuk könyvtárában s először Döbrentei Gábor ismertette röviden. Mátyás Flórián volt az első, aki vele behatóbban foglalkozott s belőle néhány adatot idéz is Nyelvtörténeti Szótár-Kísérletében. Szarvas és Simonyi azonban nem tudták a kéziratot megtalálni s a Nyelvtörténeti Szótárban nem értékesíthették. E szótár szerkesztése közben fedezi föl újra Hellebrant Árpád a Gyöngyösi Szótártöredéket, midőn 1886-ban megjelent »A M. T. Akadémia könyvtárában levő őnyomtatványok jegyzéke« című könyvészeti művében Johannes Balbus de Janua *Catholicon* című könyvének az Akadémia tulajdonát tevő 1487-iki velencei kiadású példányát ismertetvén, megjegyzi, hogy a műhöz egy szerinte XVII. századi írású latin-magyar szótártöredék van csatolva. Hellebrant e megjegyzése azonban nem keltett figyelmet, úgyhogy merő véletlenből, Januensis *Catholicon*-jának a Schlägli Glosszáriumban való említése következtében,

* A fordítónak utólagos jóváhagyása reményében közöljük ezt a mulatságos cikket, mely magyarul először a B. H. tárcájában jelent meg 1892. IV. 20. Különbösen azóta eléggé megfogytakozott nálunk az olyan orthodox orthologusok száma, akik se nyelvszokással, se nyelvfejlődéssel nem törődnek, csak dogmákra és egyéni benyomásokra esküsznek, s akik a *svaviter in modo*-nak éppen ellentétét hangoztatják: »Csak tüzesen!«

A SZERK.

e *Catholicon*-nak magyarországi példánya után kutatva fedezi föl 1893-ban Szily Kálmán harmadszor a már Mátyás Flóriántól használt régi latin-magyar szótártöredéket s mindjárt föl is hívja rá nyelvészeink figyelmét. E fölszólalásnak s a fölszólaló buzgalmának köszönhetjük, hogy a *Gyöngyösi Szótár-Töredék* végre megjelent és a nyelvtörténeti kutatásban értékesíthető lett.

Melich János, a szótár kiadója, bevezetőleg a kéziratnak főntebb vázolt történetét, majd különös gonddal magát a szótártöredéket ismerteti beható tanulmányban. Kutatásait röviden — néhány észrevétellel kísérve — a következőkbe foglalhatjuk:

A Johannes Balbus de Janua *Summa que vocatur Catholicon* című könyvének 1487-iki velencei kiadásához kötött s mindössze 39 a/b lapra terjedő latin-magyar szótár csupán az *Abba—Cílonés* közé eső latin szavak értelmezését foglalja magában. Összesen öt, ismeretlen író munkája, akik azonban csak másolók. Mind az öt másoló más helyesírást követ. A kiadó szerint a szótártöredék eredetijét sem írhatta egy ember, mert »egy ember ebben a korban nem ismerhette az összes magyar nyelvjárások szókincsét.« E kelletnél kissé többet mondó állítást azzal igyekszik igazolni a kiadó, hogy a Gyöngyösi Szótártöredékben a következő, különböző vidéki tájszókkaal találkozunk, u. m. *kelence*, *négely*, erdélyi szó illetőleg alak; *ingola*, székely alak; *késálkodik*, dunántúli és palóc szó; *gyüt*, mohó és *muska*, palóc szavak. E példák a bevezetés szerint még szaporíthatók. Ámde ily tájszókból még nem lehet okvetetlenül több szerzőre következtetni; mert egyrészt nem tudhatjuk, nem voltak-e az idézett vagy még idézhető tájszók a szótár készülése idején több vidéken is ismeretesek (hiszen pusztán a Tájszótár alapján még azt sem szabad állítani, hogy ma is csupán az említett vidékek élnek ama szókkaal); másrészt a különböző vidéki tájszókat a szótár szerzője, aki bizonyára pap ember volt, pap társaitól, szerzetes társaitól is megismerhette, akik természetesen sokféle vidékről kerülhettek össze. A másik, fontosabb észrevételre nézve pedig, mely szerint »a szótár-töredék anyagának elolvasása után mindenki meggyőződhetik, hogy egy ember ilyen terjedelmes szókincs felett nem rendelkezhetett«, jusson eszünkbe, hogy a szótárszerzőnek segédeszközei is lehettek olyan iskolai szójegyzékekben, aminőkből miránk csak kettő maradt ugyan, de annak idején bizonyára több is kézen foroghatott.

A kiadó egyébiránt a szótártöredék szerzőit dunántúli embereknek hiszi, mikor azt mondja: »a mi szótárunk tele van *nya*, *nye* főnévi ige[név]képzős alakokkal, ami Dunántúlra mutat.« A szójegyzékben aztán ehhez képest egész seregét lajstromozza az ilyen ejtésű alakoknak, mint: *alkonnya*, *bocsátanya*, *bocsátnya*, *egybe-gyüttenye*, *egyberaknya*, *egybeszerzenye*, *elrejténye*, *elvennyye*, *esnyye*, *annya* (értsd *annia* e h. *adnia*) stb. stb. Ez az olvasásmód szerintem nem helyes. Igaz ugyan, hogy az idézett alakok *-nya*, *-nye* végűek a szótár írásában, de hisz az *y*-t lépten-nyomon *i*

értékkel is olvashatjuk benne, úgyhogy (az egy *inna* alakot kivéve, amelynek *ny*-es ejtése már a régi nyelvből is biztosan kimutatható) valamennyi efféle adatot egyszerűen az eredeti *-nia* *-nie* végzettel is olvashatjuk. Véleményem szerint nincs elég okunk a régi nyelvnek következetesen ilyen *-nya* *-nye* ejtésű főnévi ige-neveket tulajdonítani, mikor ezek az új fejlődésű alakok még a mai dunántúli nyelvjárásokban sem mondhatók egészen általánosnak, amennyiben először is magashangú igékben a *-nye* ejtés egyáltalában elő sem fordul, sőt a *-nie* is csupán Szlavóniából ismeretes; másodszor a *-nya* is inkább csak egytagú ige-töveknél szokásos (vö. Simonyi, TMNy. 509). Azok a példák is, amelyeket Simonyi a régi nyelvből a *-nya* ejtismódra idézni tud (*-nye*-re ő sem ismer adatot), oly annyira szórványosak, hogy Melichnek általánosító olvasását ezekkel legkevésbé sem lehet igazolni.

Melich behatóan tanulmányozza a szótár forrásainak kérdését s arra az eredményre jut, hogy a Gyöngyösi Szótártöredék, latin nyelvi értelmezéseit illetőleg, egyáltalában nem eredeti, hanem főleg három középkori szótárból van összeróva, u. m. Johannes Balbus de Janua Catholiconjából, Papias Vocabulariumából és Calepinus szótárából. Az elsőre vonatkozólag Melich azt véli, hogy a *Catholicon*-nak 1487-iki, Calepinusnak pedig valamelyik 1544 előtti kiadása van a szótártöredékben főlhasználva.

E kérdés eldöntése s általában a kézirat történetének elmondása után azt kutatja a kiadó: milyen időből való lehet a Gyöngyösi Szótártöredék? Erre nézve Döbrentével és Hellebranttal szemben, akik a kéziratot XVII. századnak tartják, Mátyás Flórián és Szily Kálmán nézetét fogadja el s ezt tárgyi, helyesírási és nyelvi bizonyítékokkal megerősíteni is igyekszik. Mátyás Flórián a XVI. század első felébe helyezte a szótártöredéket, Szily pedig azt mondja, hogy a szótár nyelve »a XVI. század első feléből, igen valószínűleg a Zápolyák korából való, ... de nem is későbbi 1550-nél, mert igen sok olyan szó van benne, amely csakis a codex-irodalomban található s a XVI. század második felében már többé nem fordul elő.« E fejtegetésekre az a megjegyzésem, hogy bár a szótártöredék eredetije, a fölsorolt okoknál fogva, valóban a XVI. század első feléből látszik származottnak, a ránk maradt másolatnak keletkezése más kérdés, amelyet csak palaeographiailag lehet végérvénnyel eldönteni.

A terjedelmes és — stílusbeli fogyatkozásait nem számítva — gonddal készült bevezetés után a nyelvemlék betűszerinti közlése következik, lap alatti jegyzetekkel kísérve. E jegyzetek legnagyobb részt a latin szókat és értelmezéseket magyarázzák, minthogy erre úgy látszik nagyobb szükség volt. Ezeknek megbírálása latin szótár-írók föladata lévén, én csupán a magyar szöveghez írt jegyzetekre teszem meg észrevételeimmet.

Előre bocsátom, hogy szívesebben láttam volna több jegyzetet, mert vannak helyek, amelyeknél egy kis fölvilágosítás nagyon elkelt volna. Ilyen helyek pl. a következők:

3242: »Braceum. i. [= idest] uadum: *kü keleth*«. A magyar szó a szójegyzék szerint *kikelet*-nek olvasandó; de miért? — 3241: »Brace . . . *parittia berhe*«. És mi az a *parittyaberhe*? — 742: »Affronitum: spüna nitrj: *Az széknék: kyüel lugoth chynalnak az mésző földön: Attyayteka*«. Ez utolsó különös írású alakról jó volna megjegyezni, hogy = a *tajtéka*. — 3307: »Brumare: *hoo harmat leetel*«. Ehhez annyi is inkább jegyzetet várnánk, mert a szójegyzék e szótári adatból ezt a magában homályos összetett szót veszi ki: *harmatlétel*. — 3585: *puttonos kopasz*, mit jelentsen ez? Egybevetethető-e a NySz. *puttonyos* adatával? — 4240: *swtetóth szemem*. Itt meg kellene mondani, hogy a. m. *sötétödt*, s ezt az alakot aztán hasonlókkal kellene igazolni a nyelvtörténetből; vö. *megátalkodtság* NySz.; *szakadozt, átkozt*: *szakadozott, átkozott* stb., l. TMNy. 236. (Csakhogy, mint a szójegyzéknek kérdőjeles *sötétött* [igy!] alakjából látom, nem értette meg e szót a kiadó, s azért nem írt jegyzetet hozzá.)

Ilyen több-kevesebb fölvilágosításra szoruló helyet még szám-talant idézhetnénk.

A jegyzetekben adott magyarázatokra a következő észrevételeim vannak:

39: »*iesztes=jesztés*; vö. MTSz.«; a régi nyelvben nem valószínű a *jesztés* alak, egyszerűen *iesztés*-nek olvasandó. — 56: *eskwes*, nemcsak *esküés*-nek, hanem *esküvés*-nek is olvasható, minthogy a *w*-nek sokszor egész szótag jelentése van a régi írásban (l. Nyelvméleink 21. l.). — 111: »*félfélé* vonszom; vö. NySz. *félfélé*«; helyesen *felfelé*, a NySz. alakja is rosszul van idézve. — 418: »*segethség* is bizonyítja, hogy a *segítség* eredetileg *segédség* volt«; e megjegyzés alap-talan; a *segédség* külön alak a magában is, juvamen, hülfe' jelentésű *segél* szóból, a *segítség* pedig ettől egészen függetlenül támadt a *segít* (régebben *seget*) igéből, jelentésük és hangzásuk azonban véletlenül egybevágott. — 430: a *teren(ge)ny* szót e jegyzet szerint *teren(get)ny*-re is lehet javítani; csakis ez utóbbi javítás lehet helyes a latin szónak értelménél fogva (quadam velocitate et agilitate equum vertere, vel ducere). — 731: *kwul = küül*«; valószínűbb a *küül* olvasás; vö. az 56. jegyzetre tett észrevételünkkel. — 892: a *lóny* (halare) alakot bizonyára *lőhni*-nek kell olvasni és nem *lőni*-nek (vö. *leh* NySz.). — 1115—1117: a *valtoszlagh* (= *váltóslag*, vö. NySz.) szónak *váltózlag*, *váltószlag* olvasása alaktanilag valószínűtlen. — 1845: »*fábo valo* íráshiba *fából* való helyett; nem kereshetünk benne tehát nyelvj. sajátsgot (vö. dunántúli *árvácsko, árpo* stb.)«; az utóbbi megjegyzés fölösleges, sőt furcsa, hiszen *arboreus* nem is lehet *fába való*, csakis *fából való*! — 2000: *ezöst* nem föltétlenül tollhiba; vö. *ezősth, öst* NySz. — 2302: *ky önnön penszeü el: soolda kwul hadakoszkyk*; e mondatban a *penszeü* a jegyzet szerint tollhiba *penszen* helyett, a mondatot ugyanis Melich így érti (s ehhez képest veszi föl a szókat a szójegyzékbe is): önnön *pénzén él*, zsolda *küül* hadakozik; ámde a latin értelmezést (*qui asse suo, idest sua pecunia*

et sine stipendio militabat) kellően figyelembe véve, észrevehetjük, hogy itt éléről nincs szó, a *penszeu el* nem tollhiba, nem is két szó (az *el* szótag a következő sorba van ugyan átvive a kéziratban, de ez egyszerű elválasztás, bár az elválasztójel véletlenül elmaradt), hanem az egész mondatot így kell olvasnunk és értenünk: ki önnön pénzével, zsolda kívül (azaz: zsold nélkül) hadakozik. — 2351: »Astrepo: strepitum facere: *Cherghek hayok*«, ez utóbbi szót Melich a jegyzetben és a szójegyzékben is *hajok*-nak olvassa és amott a *haj* ach! indulatszóból származtatja; csak hogy a *hayok* minden bizonnyal tollhiba (amiből van elég a szótártöredékben), talán *haygatok* helyett, mert hiszen nyelvünk az indulatszóból mindig csak valami képző közvetésével alkot ígét (vö. *jaj-gat*, *u-gat*, *üm-get*, *nyáv-og*, *cínc-og*, *gág-og*, *bő-g* stb.). — 3709: *Franchws war* (cangrena) Melich szerint *francos var*-nak olvasandó, ami helytelen; olv. *francus var* (vö. NySz.). — 3780: *ranchba wthóm homlokomath* (frontem rugis contrahe), Melich szerint így olvasandó: *ráncha öltöm*; hibás olvasás, mert az *wthóm* = *ütöm* és nem tollhiba, mert a régiek igenis *ráncha ütni* és nem *ölteni* szokták, ami *ráncha üthető* volt (l. NySz. *üt* alatt). — 3874: *Vrok* (a. m. hurok): *kibe az vad allatokath: Barmokath megh foghnak*, e helyre Melich azt a megjegyzést teszi, hogy a *megfognak*-kal a szerző a tárgyas ragozás ellen vét; e hibával nem kell a szerzőt vádolnunk, mert ő nyilván csak az utóbbi tárgyhoz alkalmazza az ígét: *kibe barmokat megfognak*.*

Áttérek végül a kiadást bezáró szójegyzékre, amely e nyelvemléknél annyival fontosabb, mert a szótártöredék csak latin-magyar részből állván, e szójegyzék van mintegy hivatva a szótárnak hiányzó magyar-latin részét pótolni.

Sajnálattal kell mondanom, hogy e szójegyzék alapján elhibázott és úgy látszik sebtiben készült, kissé fölületes munka. Alaphibája, hogy voltaképen nem is szójegyzék, hanem alakjegyzék, már pedig a szókutató a szót, rendes szótári alakjában s ennek megfelelő helyen keresné benne, ha t. i. kellően volna megszerkesztve. Lássunk néhány jellemző példát. Keresem a *leül* ígét, nincs; de megvan az *ü*-ben ez a fölszóító alak: *ülj le!* Keresem az *üt* ígét, de *üszög* után mindjárt *ütés* következik; tudnom kell tehát előre, hogy ez az ige a nyelvemlékben tárgyas ragozású 1. szem. alakban fordul elő: *ütöm*, ezt aztán meg fogom találni. A *vár* ígét hol keressem? Nem a *vár* főnév mellett, hanem jóval messzebb, egy szenvedő föltétes módú alaknak a helyén: *várattatnék*, amit persze előre kellett volna tudnom. A *tő* (stamm) nem a másik, „nadel” jelentésű *tő* mellett keresendő, hanem

* A jegyzetekben mondja meg mindig a kiadó, hol kezdődnek a kézirat új oldalai. Elég alkalmatlan eljárás mód erre az olvasót minduntalan egész mondatnál figyelmeztetni. Úgy kellett volna eljárni, ahogyan a Nyelvemléktár teszi, t. i. a lapszámon kövér betűvel jelezni a kézirat lapszámain, a szövegben pedig a két lap határát vastag függő vonalakkal mutatni meg. Egyébiránt e nyelvemlékben ilyen lapjelölésre talán szükség sincsen, hiszen betűrendes szótárnak nem szoktuk lapjait idézni.

jóval tovább (tessék kitalálni!) a 3. személyragos *töre* alatt. A *ver* igét a *vér* főnév mellett nem találom meg, hanem megtalálom külön-külön(!) a maga betűrendi helyén a következő ragozott alakjait: *verem, verettetett, verettetött, verlek, verni, veröm!* A *tesz* ige adatait, a helyett, hogy a *tesz* szónak rendes szótári helyén együtt volnának, a következő szétszórt helyekről kell a szójegyzék használójának összekeresnie: *teszek, tesztem, teszlek, teszők, teszöm, teszön, tétetik vala, tétettetik vala, tétettetött, tétetettek, tette,* és (még ez nem elég, még egy pár hasábot ugranunk kell) *tönni, tötte!* Ez merőben új módszere a szótárkészítésnek, így eddig szójegyzéket nem csináltak. Hiszen némely igének csaknem egész paradigmáját fölveszi a kiadó mint külön-külön szót a szójegyzékbe. De ez az eljárás első pillanatra sokszor félre is vezeti a rendes szójegyzékhez szokott olvasót, mert a címszóban szót keres és nem sejtí előre, hogy alakokkal van dolga; pl. a *reszik*-nél az ember a *pereo* értelmű igére gondolna, pedig a kiadás szójegyzékében ez csak tárgyas ragozású többes 3. szem. alak. S efféle számtalant idézhetnék. Mondanom sem kell, hogy ha már az alakokat, t. i. a fontosabbakat, érdemes volt is fölvenni, nem külön, hanem az ige rendes szótári alakjánál, a jelen idejű 3. szem. alaknál kellett volna őket együtt felsorolni.

De ezen fölül is mennyi a haszontalan, fölösleges dolog ebben a jegyzékben. Nemcsak szók és alakok vannak itt lajstromozva, hanem egész hosszú kifejezések, sőt mondatok, persze az első szavuk alatt, pl. *ebhez illendő; ebet illet; elvennyje* (helyesen: *elvénnie*, azaz *elvénni*) *dolját más székre; holnapoknak heteknek számíról való könyv; igen forrok; jól teszem; két országú király; kór leszök és kór vagyok* (a kettő közt valami 10 más szó áll); *lött dolgoknak írómesteri; másodsor szántok; mindkét felöl nyitva; nem nyúlhat sz hozzája; öregbik csillag; vigasságtevő asszonyállat* stb. stb. Ha ilyesmiket olvas az ember a jegyzékben, azt hinné, hogy valami külön műszóval, külön fogalommal vagy szólással van dolga, pedig csak egyszerű jelzős, határozós kifejezések mindezek. A fölösleget azzal is szaporítja Melich, hogy az igekötős alakokat rendes és fordított szórendjük szerint is külön-külön fölveszi, pl. *elvidd és vidd el, elvesd és vedd el, menj el, menjetök el és elmenj, elmenjetök* stb. stb., s ezt csak azért teszi, mert a nyelvemlékben véletlenül a fordított szórendű alakok vannak meg. De ki fogja őket ebben az alakjukban keresni?! Mindez nem elég. Fölvesz a szójegyzékbe minden tollhibát, még azokat is, amelyeknek ilyen hiba voltát a jegyzetekben egész határozottan kimondotta; pl. *világosságos* (hiszen ilyen szó tkp. nincs a szótárban, hanem csak *világosság*hoz), *váltosság* (az illető alakról kimutatja, hogy *váltóslag*-nak olvasandó), *bélyegő cas* (e. h. *bélyegző cas*), *fely* (*él* acies h.), *mályva* (e. h. *máshuá*), *jelenék* (mikor határozottan *jelenés*) stb.

Ha mindezt a sok fölös elemet kidobnók s a szójegyzéket kellően és használhatóan szerkesztenők meg, bizvást mondhatom,

hogy a különben is kissé pazar szedésű lajstrom három ívből másfél ívre zsugorodnék.

Nem hagyhatom említés nélkül azt sem, hogy a szójegyzék a zárt *ē* megkülönböztetését egyáltalában mellőzi, pedig erre nyelvésznek ügyelnie illik, sokszor pedig nem is lehetünk el az *e* hangok pontos megkülönböztetése nélkül.

A szójegyzékből derül ki végre: mit nem értett meg, mit értett félre, mit olvasott rosszul a nyelvelék kiadója azon szavak és helyek közül, amelyeket takarékos jegyzeteiben magyarázatra szorulóknak nem tartott. Ilyen hibákul a következőket vettem észre.

Nem helyesen állapítja meg a régi szónak kiejtését a következőkben:

győzőtlen (1448, 1449), nem a *győző* igenévből, hanem a *győz* igéből való fosztóképzős származék s azért rövid *ő*-vel *győzőtlen*-nek olvasandó (vö. *győződelem*); — *hölés* (catechismus, instructio in fide, 4091), helyesebben *hülés*-nek olvasandó, abból a kódexkori *catechizo* jelentésű igéből, melyet a NySz. *hivél*, *hivl* alakkal közöl; ennek főnévi származéka, *hivlés* fordul itt elő *hülés* változattal (vö. *hív* és *hű*); — *inettön* (1324), lehetetlen változat, csak *innettön* helyes, amelyet különben szintén fölvesz a szójegyzék; — *kachadonya kő* (3483), a második szótag kezdő mássalhangzóját nem tudja hogyan olvassa a kiadó, azért tartja talán meg a *ch*-t; bizonyára *c*-vel s a szó vége valószínűleg *-ná*-val olvasandó: *kacalónia kő* (vö. lat. *Chalcedonius*); — *kőföldi* (974, 3657), bár *ó* illetőleg *ő* betű áll első szótagjában, e betűk pedig rendszerint *ö* hangot jelölnek a nyelvelékekben, mégis alig lehet e szót másként, mint *küföldi*-nek olvasnunk (vö. NySz.); — *línnya*, *línnya* (1356, 4149), ez épen olyan hibás olvasás *línna* helyett, mint a főnévi igeneveknek fentebb már tárgyalt *raknya*, *vennye* stb. féle olvasása. *raknia*, *vennie* stb. helyett, tudván azt, hogy az *y* e nyelvelékekben *i* hangot is jelenthet, s nem lévén semmi okunk a *línnya*, *línnya* ejtés fölvételére; — *meghivtt* (1591), a NySz. is így olvassa ugyan a *hű* melléknévnek ezt az igei származékát (inanem reddere), de azt hiszem, nincs elég okunk, különösen régebbi nyelvelékekben, *v*-vel olvasni *ú* helyett, tehát: *meghiütt*; — *megöríteni* (4033), nem valószínű ejtismód, bár ez is *ó* betűvel van írva; helyesen *megürít* (evacuare), úgy mint fentebb *küföldi*; — *retez* (4130), helyesen *retesz*, hiszen a *z* betű számtalanszor jelent *sz* hangot is e nyelvelékekben (pl. *zeker* székér, *tenező* tenyésző stb. stb.): — *sömörgőzött* (3781), helyesen *sömör-gőzött* (vö. NySz.); — *tolu* (3469), inkább *tollu*; — a következő szótári cikkben: »barunculus, paruus baro: kysded *waracka*: kisseb rendbelj *Vr*» a *waracka* semmi esetre sem lehet a. m. *váracská*, amint a szójegyzékből kitetszőleg Melich hiszi, hanem egyszerű toll-hiba *wracka* azaz *wracka* helyett, amit az utána vetett körülírás is bizonyít: *kisseb rendbeli úr* (vö. baro magnificus: jobbagios *wr*, baronissa: jobbagy *wr* feleseghe, a szótár 2878/79. száma alatt); —

végül ebben az adatban: »Bufo, idest rana siluestris: bufo beeka: *gorondi beeka*: chirke beeka«, a közbülső magyar kifejezést, valószínűleg a *göröngy*-re gondolva, *göröndi béká*-nak olvassa a kiadó, holott a jelző szó határozottan *o*-val van írva; nézetem szerint *gorondi béka* ez s a jelzőben az a *gorond* szó lappang, amellyel helyneveinkben igen gyakran találkozunk (vö. MTSz.).

A szójegyzék sokszor összetett szóként s így külön fogalomként közöl olyan adatokat, amelyek egyszerűen jelzős vagy határozós kifejezések, de semmi esetre sem voltak egységes szók a nyelvemlék írójának nyelvérzéke előtt. Ilyenek:

harmatlétel (3307), amelyről már fentebb, a jegyzetek tárgyalása előtt szólottam; — *közélet* (1086), ez a modern fogalom mindenkinek szemet szúrhat a szójegyzékben, pedig szó sincs ilyesmiről az illető helyen: »Alitus: Nutrimentum; Elēs: *kősz életre való*« azaz: élés (v. i. élelem), köz életre való, (v. i. közönséges eleség). mert az *élet* itt ‚victus, lebensmittel‘ értelmű (vö. NySz.); — *papfeleség* (2742), az eredetiben ezt találjuk: »Bache Bache [olv. Baccha. Bacchae] sacerdotissa Bachi. Bor Istennek pap felesége: neye«, vagyis a *pap* egyszerű jelzői kifejezés; — *útközepi* (3140), bizonyára egyszerűen birtokos kifejezés: *út közepi*, azaz: út közepe (bivium); amúgy egyébiránt helyesen *útközépi* volna; — *útonbúdosó* (2584), egyszerű határozós kifejezés. — De valamennyinél nagyobb hiba, hogy összetételnek vesz a kiadó rokonértelmű szópárokat is. Így támad a szójegyzékben ez a furcsa új szó: *hajszór*! Az eredetiben (3794). ezt olvassuk: »Capillus: quasi capitis pilus: *hay Zór*«, v. i. *haj, szór*. Még furcsább az az új halfaj, amelyet e szójegyzékben ismer meg először a tudomány: a *menykováhal*! Hiszen a NySz. halajstromából ismernie kellett volna Melichnek a *ményhal*-at meg a *kővíhal*-at, s a nyelvemlék el is különíti a *meny* és *kővy* szókat egymástól.

Ez utóbbi tévedéshez hasonlók a következő komolyabb botlások. A szójegyzék szerint a Gyöngyösi szótárban a *sor* szó is előfordul (2873. alatt). Az illető hely azonban így hangzik: »*Basis est sustamentum: soroc*«. Kevés latin tudással is könnyű kitálatni, hogy itt nem sorokról, a *sor* többeséről, hanem *sarok*-ról van szó, a *sarok, sark* szó pedig *o* hanggal nem ismeretlen a régiségben (vö. NySz.). Ugyancsak a szójegyzék szerint megvan (1579. alatt) a Gyöngy. Szótárban a *szallay* szó is, a hely pedig így hangzik: »Antibibulum: pignus pro codice mutuato datum: *az kölchön adattatoth kőnynek szalagha*«. Minthogy a latin *pignus* köztudomásúlag *zálogot* jelent, világos, hogy a *szalagha* így olvasandó: *záloga*, a *zálog* pedig közönséges régi alakja a mai *zálog* szónak. Végül a szójegyzék az 1283. számú cikkből egy *nő* (femina) és egy *nem* (genus) szót idéz. Az idézett helyen pedig ez áll: *Ne nemtul* lótt magszatok*, ez tehát a szójegyzék szerint

* A *Ne* a *nemtul*-tól egy kissé távolabb áll a kéziratban.

így értendő: *nőnemtől lett magzatok!* Minthogy férfinemtől lett magzatokat a história még nem jegyzett föl, meg kell néznünk a latin mondatot. És ezt találjuk: »Amitini: dicuntur qui ex sorore et fratre propagantur«. Ha tudjuk, hogy a családi fogalmakat a régi szótárírók személyragos alakokkal szokták idézni.* rögtön megérthetjük, hogy a kérdéses mondatot így kell olvasnunk: *nénemtől lőtt magzatok*, evvel röviden azt akarja a szótáríró kifejezni, hogy pl. én (v. i. az olvasó) vagyok az atya és *néném* az anya, tehát a szülők = *frater et soror*.

Ismertetésemet és bírálatomat azzal a nem valószínűtlen sejtéssel fejezem be, hogy a szótár 3165. cikkében »Blata animal de nocte enim ambulans: [unde et] lucifuga: *pup deneuer*: siue *malom* . . . « az utóbbi szó, melynek végét a könyvkötő levágta, valószínűleg úgy egészítendő ki, amint Murmeliusban található: *malonfekű*, ezt pedig a NySz. *málán-fekő* (hasán fekvő) szava alapján így olvashatnók: *málonfekő*, azaz hason-fekvő, ha ugyan a *malon*, *malan* s különösen a Beszt. Szójegyzék *molon* adatában valami ismeretlen külön szó **nem** lappang.

ZOLNAI GYULA.

Könyvészet.

Csűrös Ferenc. A magyar irodalmi és köznyelv. A bpesti egyetemen pályadíjat nyert munka. Ungvár, Székely és Illés.

Varga Damján. Kódexeink Mária-siralmi. Bpest. Stephaneum-nyomda.

Gombocz Zoltán. A vogul nyelv idegen elemei. Különnyomat a NyKból. Franklin-nyomda, 1898.

Kulcsár E. Magyar stilsztika olvasmányokkal és a verstan vázlatával. Függelékül polgári ügyiratok szerkesztése. Wodianer F. Kötve 1.10 frt.

Deme K. Stilsztika és olvasókönyv a polg. és f. leányisk. III. o. számára. Wodianer F. Kötve 1.20 frt.

Magyar Paedagogia 5. sz. Újabb német szótárak, különösen Simonyi-Balassa szótára. (Ism. Endrei Á.)

Erdélyi Múzeum 5. füz. Még egyszer a székelyek eredetéről. Thury J.

Ethnographia 2. füz. A szumer ősnép nemzetisége. Mahler E. — Beregnegyei helynevek. Lehoczky T.

Természettudományi Közlöny 357. füz. A magyar ősfoglalkozások köréből, Herman O. (A magyar ház, a beszélő szerszám. 63 képpel.)

* Vö. pl. »Soror: *Nenem*, *Hugom*. Sororius: *Nenem* vagy *lugom ferje*, *Sogorom*, *sogorod*. Frater: *Atyafiú*. *őczem*, *Batyam*«. (MA.)

NYELVMŰVELÉS.

Az a tizenkét sor. Mint megtámadott félnek, nekem is jogom van néhány szóval Tóth B. múltkori cikkére (Nyr. 23 : 220) megjegyzéseimet megtenni. Valóban mondhatom, a cikkirót engem csépelő cikkével egyetemben, amely fogalmazás tekintetében sem vall íróművészre, nagyon könnyű volna olcsó szellemeskedéssel pellengérre állitanom. Az a cikk azonban magában hordja saját vesztét, s a Nyr. szerkesztőjének higgadt, de megsemmisítő válasza után nekem magam iránt legföljebb az a szoros kötelességem maradt volna még hátrá, hogy annak a bizonyos »kegyesrendi tanárnak« a jellemző mondását szintén alkalmazzam. (L. Tóth B. c. 221.) De nem teszem sem! Res ipsa loquitur!

Két dolgot azonban meg kell emlitenem, mert Tóth B. is okúlhat belőle, ha majd dühe lehiggad. A *néhány* és *egynéhány* közt a különbséget Tóth B. nem tudja, pedig neki tudnia kellene. A szerkesztő meg nem fejtette ki, mert nem is tudhatta, nem lévén borsodi. Tóth B. **ellenben** odaváló volna, úgy mondják. Már pedig ott azok a **jó** **palócok** a *néhány* szót rendesen jelzőül használják, **ilyen** **formán**: *Csak néhány ember volt ott. Néhány eke ott szánt a tetőn.* És ilyenkor ez a *néhány* mindig hangsúlyos. Viszont az *egynéhány* legtöbbszöri magában áll és hangsúlytalan; pl. *Hány csirkét vettél? Vettem egynéhányat. Voltunk egynéhányan. Épen most röpült el egynéhány.* Ha azonban hangsúlyozni akarjuk, akkor az esetben is elmarad belőle az *egy*; pl. *Sok csirkéd veszett el? Nem, csak néhány. Csak néhány volt közületek itt.* (Nem is lehet *egynéhány*!)

A másik dolog, amit röviden érintenem kell (mert a szerkesztő mellőzte), a nyelvérzék bizonyító ereje valamely nyelvészeti kérdésben, különösen a magyarosság eldöntésében. Az egyéni nyelvérzéknek, akár enyim, akár másé, csak akkor van bizonyító ereje, ha a *régiség* és a *mai nyelvszokás* (a nép romlatlan nyelvérzékét értem) támogatja. Tóth B. gyakran forgatja a régi írásokat, de az ezekben nyilvánuló nyelvi jelenségek helyes magyarázásához nincsen kellő nyelvészeti képzettsége. Ezt nem én mondom, hanem számos Nyelvőrbeli cikkecskéje mutatja, ama »Tizenkét sor« meg (223.) napnál fényesebben bizonyítaná, még ha a szerkesztő fejtegetései agyon nem ütötték volna is. A mai nyelvszokást meg épen nem ismeri, vagyis inkább nem akarja ismerni, mert ez a nyelvszokás ő előtte ebben az egyetlen szóban fejeződik ki: **én** (l. 321. l. 3-szor is). Arany J. többször bolygatta a magyarosság kérdését a Nyelvőrben, de a saját nyelvérzékét soha sem merte volna felállítani törvényül, pedig az *ám nyelv-művész* volt, Tóth B. meg, noha magát annak tartja — bocsásson meg — nem annyira nyelv-művész, mint *nyelv-virtuóz* (erre nincs magyar szó, de ne is legyen!); és ő mégis mellére üt s *kánonnak* jelenti ki a saját nyelvérzékét, hogy ez után igazodjék az egész magyar *glóbus*! Csakhogy az ilyen magamforma »tudatlan« nyelvészek nem hisznek a csallhatatlan *órakulumnak*.

Hogy elvetettem volna a súlykot? Ezt mondja a szerkesztő is. Nem én! Csak azt akartam feltüntetni, amit ő »tizenkét soromból« helyesen kiolvasott (222). De azt hangsúlyozom, hogy magyarul sokkal szebben és helyesebben lehet írni idegen szók nélkül, mint holni *altruisztikus, übermensch, stimmung, eruditus* és más efféle buta kakukfiakkal. És ezeket én minduntalan kiriasztgatom a bitorolt fészekből, akár tetszik a nyelvészeknek és nem-nyelvészeknek s az újságíró uraknak, akár nem; mert barátom ez, barátom az, de nekem legjobb barátom mégis az én édes anyanyelvem. S hogy ezek a *tokos* kakukfiak ide a mi fészünkbe tolazkodnak, az bizony mégsem igazság, t. újságíró uram!

Denique censeo haec vocabula esse delenda!

BARTHA JÓZSEF.

Tóth Béla válaszát minapi megjegyzéseinkre éppen »lapunk zártakor« vesszük s azért csak a dologi részét közöljük. Így talán egy kissé száraz lesz, de nem baj, ha a csipős mártás, amelyben föl-talalta, elmarad; meg találna ártani az egészségnak. A dologról tehát azt mondja:

»1. *Kézhez jut.* Most is azt állítom, hogy németesség; ezt a szólást nem ismeri se a nép nyelve, se a régiség; . . . a *zu Händen gelangen* mása . . . Továbbá: tagadom-e én, hogy a régiségben van ilyesmi: *későn jutott az conventhez* stb.? Ma azonban igekötő nélkül ritka, mert nem világos«.

— Erre a múltkor mondtak után csak ennyit felelek: *a)* Akkor *vagyonhoz jutni* szintén nem jó, mert a német *zu Reichthütern gelangen* mása. — *b)* Ami *kezemben van*, az *kezembe jutott*, de ami *kezemenél van*, az *kezemhez juthatott*, hisz *kezemhez szolgáltatott* stb. Tehát különbség van a kettő közt. — *c)* Nem hiszem, hogy igekötő nélkül nem hallott s nem értett volna meg Tóth Béla ilyeneket: *későn jutottunk a határdombhoz; mikor a templomhoz jutottam; végre egy rongyos csárdához jutottak*. Hova kell itt igekötő?

»2. *Belátni.* Arany Jánosból azt is be lehet bizonyítani, hogy jó a *képvisel*, a *miszerint*, a *dühönc*, a *horderő* és még ötszáz barbárság . . . Ami azt illeti, hogy én a németes *úgy az egyik, mint a másik* szerkezettel élek, ezt az állítást tagadom. Sajnos, éltem vele növendék író koromban; de mióta tudom, hogy németesség, azt írom, amit a régiek: *mind—mind, is—is*. — *Mely ember volt az!* A régiségben gyakor. Vagy a régiség se tudott magyarul? — *Hangulat.* Használja, aki akarja. Én azt állítom, hogy szónak fattyu, fogalomnak idegen. Vagyok olyan gazdag magyar, hogy el tudjak lenni nélküle. — *Megkeresés.* Simonyi Zs. alkalmasint álmodta, hogy én ezt a régi jó kifejezést üldöztem«.

— Felelet. *a)* Idézett szavaival Tóth Béla nyilván azt akarja bizonyítani, hogy Aranynak semmi beleszólása nem lehetett a helyes magyarság kérdéseibe. Ennek a cáfolgatását teljesen fölöslegesnek tartom. — *b)* Nem tudtam, hogy 1896-ban Tóth Béla még növendék író volt; akkor írta itt a M. Nyelvőrben: »*Úgy a Sukhárt, mint az*

Oronj jelesül bizonyítja az én állításomat» (l. Nyr. 25 : 13 és 127 !). — c) »*Mely ember volt az!* A régiségben gyakor. Vagy a régiség se tudott magyarul?» Ez a mondás rendkívül jellemző arra nézve, hogy Tóth Béla milyen helytelenül ítéli meg s milyen kevésre becsüli a nyelvnek történeti fejlődését. Száz év óta megteremtette nyelvünk a *mely* mellett a *mily* formát, most a kettőt pontosan megkülönböztetjük egymástól, s ez nyilván nagy hasznára van a világosságnak és szabatoságnak. Ha valaki a nyelvnek ezt a gyönyörű fejlődését nem tudja megbecsülni s a *mily ember* helyett is visszatérve a régi határozatlan kifejezőmódhoz, *mely embert* ír, akkor mindjárt ilyeneket is írhat régiesen: »Ha ki olyan volna, *melynek* lenni kellene. Csuda, *melly* ravaszodik itt ez a Kalaúz! Nem tudjuk, hova és *melyre* kell mennünk (e h. *merre*). *Valamelyre* került fordult, mindenütt nagy jószágot bírt. Ó *ki* bolondok az emberek! Jaj *ki* szomorú vagy; mi lelt? Vaj *ki* nehéz ügyem leszen! Vaj *ki* különböznek az istennek útai az embereknek útoktól! *Néki*ket az úr ragadtatott az egekben [e h. *némelyeket*]. Ezeket mind ép oly joggal írhatja ma, mint azt, hogy »*Mely ember volt az!*« mert ezek mind »gyakrak« a régiségben, a régiség pedig tudott magyarul! Tudott, igaz, de másképp tudott magyarul, sok tekintetben más, sőt — mint ez esetben — határozatlanabb, fejletlenebb volt a nyelvérzéke, mint a mai magyarságnak. — *Hangulat*: erre nem kell cáfolat (megírtam már egyszer, l. Nyr. 26 : 425). — *Megkeresés*. Hogy ő ezt a régi s most már »jó« kifejezést megróttá, azt én nem álmодtam. Határozottan emlékszem egy 1890-ben kelt és Szarvas Gáborhoz intézett levelező-lapjára, amelyben kifogásolja, hogy én a Nyr. 19:370. bírált levélben nem róttam meg ezt a *megkeresést*, mint a hivatalos stílus fattyuhajtását.* Ha most már »jó«, ez csak azt bizonyítja, hogy Tóth Béla mégsem olyan elfogult, amilyennek látszik. *Sapientis est mutare consilium*.

3. »Révai utóda azt állítja, hogy *amely* és *mely* között jelentésbeli különbség nincs. Ki állít, bizonyítsa, mit állít . . . Mit írok, mind jó«.

— F. Hogyan? e két gúnyos példával Tóth Béla bebizonyítottának véli, hogy az *amely* és *mely* közt jelentésbeli különbség van! Minden olvasónk eldöntheti, bebizonyította-e evvel azt, amit a 221. lapon állított, hogy t. i. ha csak egy dologról, nem többről v. többféleről van szó, akkor *mely* kell, nem *amely*. — Ezúttal »másról beszél Bodóné, mikor a bor árát kérik.« Az igaz, hogy ma a relativumot mutató szócskával mondjuk, tehát: *aki* állít, bizonyítsa, *amit* állít. *Ami*t írok, mind jó. De szeretném tudni, hogyan következik ebből, hogy a *ki*, *mi*, *mely* és az *aki*, *ami*, *amely* közt jelentésbeli különbség van? s éppen az a különbség, amelyet Tóth Béla állított!

A több birtokviszonyra nézve azt írja: »Én nem állítanám, hogy a több birtokos közül soha semmelyikhez sem kell, a tiszta értelem végett, *nek nek*-et ragasztani. Főképp pedig nem mondanám,

* Szarvas nyilván azért nem tette közzé a lev. lap tartalmát, mert éppen egy pár hónappal azelőtt fejtette ki, hogy a *megkeresés* »nem mondható helytelennek« (19:133).

hogy ez hiba; mert az egyértelmű mondat jobb a háromértelműnél. Ítélik meg a nyugodt gondolkodók: melyik mondat világos és szabatos a Nyr. 221. lapján. Az-e, melyet a Simonyi tanosa [ez a *tanos*, ez nagy elnésség!] fogalmazott, vagy az-e, melyet én megjavítottam, amennyire lehetett.»

— F. De hát ki állította, hogy a több birtokos közül soha egyikhez sem kell *-neket* ragasztani?! Brassai éppen »a tiszta értelem végett« kelt ki ama pedáns »tanos« szabály ellen, amelyikre Tóth Béla esküszik. Tessék csak elolvasni Brassai fejtegetéseit, rendkívül tanulságosak azok! Hogy pedig melyik szerkezet jobb: *közön-ségének mulattatása céljából* (a Bartháé), vagy pedig *közön-sége mulattatásának a céljából* (a bírálójáé), azt csakugyan bátran rábízhatjuk »a nyugodt gondolkodókra.«

»A *néhány*nak három példáját ismeri a NySz., az *egynéhány*nak meg vagy harmincát. E szó most is élő, *ennéhány*, *ennihány*, *ennyihány* alakja mutatja legjobban, mennyire összeforrott az *egy* és a *néhány*.

— F. Hogy a *néhány* már a 15. századtól kezdve ritkább, mint az *egynéhány*, abból csak nem következik tán, hogy egyáltalán nem szabad *néhányat* írni! Hiszen még most is él ez az egyszerű *néhány*. Az *egynéhányat* is két szónak ejtik még a székelyek s határozottan a második szót hangsúlyozzák: egy *nehány*!

4. »Csokor. Simonyi Zs. szokta hirdetni, hogy *verba valent usu*. CzF. ajánlotta a *mási* helyett. Elfogadták, élnek vele, s ha ma azt mondja valaki: *virágcsokor*, mindenki mosolyog rajta.«

Szóról szóra ezt írja t. ellenfelünk, s ez megint rendkívül jellemző rá nézve, mert szobatudósnak mutatja őt be, aki íróasztala mellett állapítja meg a magyar nyelvszokást, s aki szentül meg van győződve, hogy ottkinn, szobáján kívül is, csakugyan »mindenki mosolyog,« ha valaki azt mondja: *virágcsokor*!!

Ennyi az egész. Az *inyr*ről már egy szót se szól, de nem válszol általános megjegyzéseimre sem: hogy nem minden nyelvésznek kell íróművésznnek lennie, hogy az íróművészeknek nem kell »hada-kozni« a nyelvészek ellen, hogy sem Gyulai, sem Beöthy, sem a nyelvészek nem tehetnek meg senkit íróművésznnek, hogy mink az újságírókkal szemben nem vagyunk elfogultak s a tanárok s akadémiai tagok iránt nem vagyunk részrehajlók. — Vagy igen! Kisérő levelében »privatissime« elpanaszolja, hogy nem tettem közzé egy kis cikkét, melyben azt róttá meg, hogy »Thewrewk Emil a Kárpátok csúcsára vésett millenniumi epigrammjában úgy bánik a *h*-val, mintha spiritus lenis volna.« Tehát azt hiszi, hogy én akkor az akadémiai tagot akartam kímélni. Pedig 1) Thewrewk Emil nem szorul a mi kíméletünkre, s ez a megrovás az ő hírnevének édes keveset ártott volna; különben is elismerte ő maga, hogy nagy versírói szabadsággal élt, mikor Kazinezyék példáját követte. 2) Az a kis cikk tele volt a *h* hangról szóló, egészen elhibázott hangtani fejtegetésekkel, s azért közlésével csak Tóth Bélának tettem volna rossz szolgálatot. (Ezt akkor udvariasságból meg sem mondtam neki, de most kényszerít rá.)

Válasza végén megint gúnyolódik, hogy a mi *synkretismusunk* szerint »minden igazság, ami van« (holott minden füzetünk ennek a vádnak alaptalanságát bizonyítja). »Ámde Kazinczy Ferenc megírta«, — így fejezi be sorait, — hogy a syncretistának igen erős embernek kell lennie.« Tréfa-e ez, vagy fenyegetés, nem tudom. Csak annyit tudok (ámbar tán csalogdom), hogy rosszul idéz, mert Kazinczy nem *syncretistáról* beszél, hanem *pancratiasta*-nak vagyis atlétának mondja Révait.

Már csakugyan átláthatná tisztelt dolgozótársunk, hogy nem minden jó, amit ő jónak, s nem minden rossz, amit ő rossznak tart.

SIMONYI ZSIGMOND.

MAGYARÁZATOK, HELYREIGAZÍTÁSOK.

Kaszatömlőc (28 : 229). Azt hiszem, hogy Arany a népnyelvből vette át e szót. A Szilágyságban minden öregebb ember tudja, hogy mi az a *kaszatömléc*. Elbeszélések szerint minden várban, kastélyban és nagyobb udvarházban volt egy-egy farkasveremhez hasonló gödör, amelynek fenekéből éles kaszák nyúltak föl. A verem száját csapóajtó fődte, mely azonnal megnyílt, mihelyt az elítéltet reá állították s ez a fölfelé meredező hegyes kaszákba zuhant. Egy ilyen kövekkel kirakott oldalú, négyszögű vermet, *kaszatömléc*-et nekem is mutattak egy pár évvel ezelőtt Kraszna-Horvátban, egy hajdan pallos-jogot gyakorló régi udvarházban, mely a gróf Thoroczkaé volt. Mint mesélik, néha a csapóajtó alatt a gödörben gép volt, egy nyomásra felnyílt az elítélt lába alatt az ajtó, esésével mozgásba hozta a gépet, amely darabokra aprította, fölötte pedig magától bezárult az ajtó.

LÁSZLÓ GÉZA.

Arany nem élt még akkor (nekem), mikor én már tudtam a kaszatömlőc minden rémségeit, s tudta velem együtt minden kis diák és somogyi parasztgyerek. — A rab alatt megnyílt a padló, s a rab leesett a kútba vagy pincébe, hol a kerekeken járó éles kaszák darabokra aprították. — Azt hiszem, minden falu tud erről Nagy-Szalontától kezdve Vasvármegyéig, amit érdemes is volna tovább nyomozni.

BAKSAY SÁNDOR.

Nem Arany alkotta a címnek irt szót. Már jóval a „Jóka ördöge“ (1851) írása előtt előkerül az irodalomban, tudtomra csak Kemény Zsigmond első regényében: „Gyulai Pálban“ (Pest, 1847. IV. 229.). Az említett regényben a muderrisek ítélkeznek ellenfelük, Andori Balázs fölött, akit egy üreget elzáró kőre ültetnek s így kérdezik ki. Halálra ítélik. A kő megmozdul, az elítélt lezuhan a tömlöcszerű üregbe, ahol mozgásnak indult kaszák és pallosok végezik ki. Aztán »az elnök hideg redvalkatának iszonyos felsőségével szóla: Ez idvezült a kaszatömlőc pallosai által«. Hajlandó volnék azt hinni, hogy Kemény, aki annyira ismerte Erdély történetének minden forrását, valamely krónikából vette a kaszatömlőczen való kivégzés adatát a névvel együtt.

LANDORI ENDRE.

Kaszabörtön. E néven ismeri a borsodi és a hevesi palócság is a *kaszatömlő* szót, gyermekkoromban eleget hallottam róla a mesékben. A palóc mesék várurainak kaszabörtöne a vár falához (fából vagy kőből) épített kútszerű üreg, mely alul nyitott. Ennek az üregnek a közepén függőlegesen nyúlik végig egy tengely, amelyből oldalvást éles kaszák állanak ki. E tengelyt kívülről kerék forgatja, amelyet viszont víz vagy más mesterséges erő hajt, mint a malomkereket. A halálra szántat fönt egy csapóajtóra állították, a kerék megindult, az áldozat a kaszák közé esett és összevagdalt tagjai az üreg alsó nyílásán a mélységbe hullottak. — Ezt a szót tehát Arany nem maga csinálta, hanem a néptől vette; de az mindenképen érdekes jelenség, hogy értesülésem szerint — ha ez helyes — Arany szülőföldje felé ezt a szót a nép nem ismeri.

BARTHA JÓZSEF.

Mont, montliszt. A Nyelvőr f. évi V. füzetében (28: 218—219.) a *mont* szó, mint *törköly* jelentésű főnév van Prágai András egy 1628-i könyvéből idézve. Ugyanazon jelentésben ismerik ma is Szilágy- és Ugocsa megyében Szinnyi MTsz. szerint. Makón más értelemben használják a *mont* szót; s ezt a használatot, mint-hogy sehol sem találtam följegyezve, érdemesnek tartom itt fölemlíteni. Makón ugyanis az 50—60-as években *montliszt*nek hallottam nevezni a finomabb lisztet, melyet süteményekhez (fánk, rétes stb.) használt a gazdasszony. Ezzel szemben a durvább őrlésű liszt *kenyér-liszt* volt. A kenyérlisztet az odavaló vízi- és szárazmalmokban őrlték, a montlisztet boltból vásárolták; ez utóbbi tehát valószínűleg műmalomból került. Különböző ettől a *liszt lángja*, melyet a háznál választottak el finom szitával a durvább (= kenyér)-lisztől.

KOMÁROMY LAJOS.

A *montliszt*, *muntliszt* Dunántúl is járatos és nem egyéb, mint a német *Mundmehl*.

A SZERK.

Látványság (28: 177—8). Nem tudom, megállhat-e az a vélemény, mintha a Ludas Matyi II. levonásában említett *látványság* sajtóhiba volna *baltászság* helyett. Az én tudatomban a *látványság* úgy él, mint sok ácsorgó, bámész nép, olyan helyen, a hol valami látni való akadt, l. a medvetáncoltató vagy a csepürágó körül. Az olasz ács, meg az uraság kivonulásán az erdőbe, a döbrögi parasztságnak volt is mit látnia. Én úgy érzem, hogy az a *látványság* ott egészen helyén van.

GEÖCZE SAROLTA.

Üvölteni kell a farkasokkal. Ez a szólásmód Trencsény Károly szerint német eredetű. Mária Teréziát ugyanis állítólag ezzel a mondással bírták rá a Lengyelország fölosztásában való részvételre: *Mit Wölfen muss man heulen* (Nyr. 28: 67).

Vajjon csakugyan meghonosult szólásmód-e a magyarban és micsoda adatokkal lehet meghonosult voltát igazolni, mert én előttem eddigelé teljesen ismeretlen.

Ami az eredetét illeti, azt hiszem, végső forrása az ismeretes latin közmondás lesz: »*Ulula cum lupis*, cum quibus esse cupis.« (L. Margalits: Florilegium.) ZOLNAI GYULA.

Benfentes. Ez a furcsa szó aligha valami népetymológiának nem köszöni ezt az alakját. Mihelyt népetymológiának tekintjük, valószínűnek látszik az is, hogy idegen szó. A középkori németiségben járatos volt a *binnenwendec* melléknév s jelentése Lexernél *inwendig* vagyis *belső*. Viszonyszónak használták ilyen formáját is: *binnenvent*. Ez utóbbiból még jobban lehetne következtetni a *benfentes* szó eredetére.

KALLÓS K. ZSIGMOND.

A Magyar Tájszótár. A Nyr. 133. lapján Kardos Albert azt mondja: »Az új Tájszólás (értsd: Tájszótár) is közöl a Csallóközből egy *gönggyöl* szót, de a közlésből nem tűnik ki, hogy ige-e vagy főnév.« Dehogyan is nem! A MTsz.-ban 715. l. ez áll: »*Gönggyöl* (*genggyül* Csallóköz Csaplár Benedek) [vö. *gyömből*];« a 758. l. pedig: »*Gyömből*: gönggyöl (Kapnikbánya és vid. NyK. II. 376).« Ebből, minthogy a köznyelvben *gönggyöl* főnév nincs, világosan kitetszik, hogy a MTsz.-beli *gönggyöl* csak ige lehet.

Ajánl (l. Nyr. 133) ennek az igének »bemutat« jelentését a MTsz. is közli, még pedig a Székelyföldről. — *Rohatt sarok* (l. 134.): az ég aljának délnyugati része, a merről az eső szokott jönni (Pest m. Ráckeve, MTsz.); *rohatt szög*: ua. (Csallóköz, MTsz.) — *Gyertyapecsenye* (178) szintén megvan, valamint a *poszpászt* is (176) *poszt-pász* alakban. Q.

Úkor. Csapodi a Peleskei nótáriusnak ezt a homályos szavát a dunántúli *olykor*-ral akarja megmagyarázni. — Ezt azonban hozzátételnek is merésznék tartom, 1. mert Gvadányi nem ír dunántúli kiejtéssel, még dunántúli tájszót is alig használ; 2. mert a szöveg itt okvetetlenül jelző értelmű szót követel (vetém szemem gúnyájokra, Irtóztató tsúfos *úkor* lárvájokra).

KARDOS ALBERT.

KÉRDÉSEK ÉS FELELETEK.

1. **Vasár- és ünnepnapokon?** helyes-e ez a rövidítés, vagy pedig külön ki kell-e írni: *vasárnapokon és ünnepnapokon?*

F. A rövidítés nem helyeselhető, mert a *vasár* szónak így külön nincs értelme, s magában állva majdnem olyan furcsa hatást tesz, mintha azt mondanám: *hol- és tegnap*, vagy *teg- és holnap*, vagy mint egy német kereskedőnek ez az erőszakos rövidítése: *In- und Export*.

2. **Alólírott, előljáró vagy alúlírott, elüljáró?** melyik helyesebb? Az én nézetem szerint az utóbbi; mert itt a határozók a *hol* kérdésre felelnek (*hol van írva? hol jár?*), nem pedig a honnan kérdésre, mint az ilyenekben: *asztal alól* előszedni, *a ház elől* eltakarítani vmit.

F. Magunk is helyesebbnek és következetesebbnek tartjuk az *alúlírott* és *előljáró* alakokat. Az *alólírott* és *előljáró* régi es formák, és megőrzésüket csak a hivatalos stílus hatásának tulajdoníthatjuk.

A SZERKESZTŐSÉG.

3. **Mondvacsínált.** Nem tudom jól érzem-e, de én azt hiszem, hogy ez a kifejezés *mondvacsínált* sült germanizmus. Használják ugyan széltiben, pl. *mondva-csinált siker*, *mondvacsínált elégedetlenség*, stb. s körülbelül azt jelenti, hogy: *nem igazi, hamisított, ál-, ráfogott*; — de eredetét nem ismerem.

F. A *mondvacsínált* kifejezésnek ez az értelme, nyilván újabb keletű. A régiségben ugyan nem találtam meg, de a század elejétől fogva forrásaink egészen mást mondanak. Kresnericsben ezt találjuk: »*Mondva csinált*. Peculiariter ex ordinatione factus. *Mondva* készült. Praeparatus ad mandatum«. — CzF.: »*Mondva*. Mondják kézművekről, melyeket előleges megrendelésre készítenek. *Mondvacsínált* (nem vásári) ruhaneműek. Atv. ért. a maga nemében jeles, kitűnő«. Ugyanezt mondja Ballagi is a MNyTSz.-ban. Ez a jelentés különben még ma is él a népnyelvben. Arad vidékén elégszer hallottam, mint dicsérő kifejezést: Ez nem amolyan silány munka. ez *mondva készült*.« A szólás értelme egészen világos, *mondva* a. m. rendelésre, megbízásra; ebből fejlődött másik jelentése is: jeles, remek, remekbe készült. — A kérdésben idézett jelentésváltozatot szintén ösmerem, de sokkal ritkábban hallottam. Valószínűleg azt kell értenünk rajta, hogy az a *mondvacsínált* dolog valójában nincsen meg, csak mintegy szóbeszéd, ráfogás, hogy olyan, vagy az, amilyennek vagy aminek mondják, pl. a színpad: *m. világ*; hamis ürügy, álokoskodás: *m. ok*, *m. dolog*; az országházában amolyan *m. háború* folyik a közönség áltatására, pedig jól értik egymást. A magam részéről nem érzem ennek a szólásnak sem egyik, sem másik értelmében a német ízt s valóban kíváncsi volnék rá, miféle kifejezés fordításának tartja a kérdező.

TOLNAI V.

VÁLASZOK A SZERKESZTŐSÉG KÉRDÉSEIRE.

I. Hangtanra, kiejtésre vonatkozók (l. 28 : 91):

1. A *kút, víz, tűz* szavakat hosszú magánhangzóval ejtik Kalotaszegen (Felszeg), Czuczsa János. — Csanádban, Békésben. Laczkó Mátyás. — Ó-Becsén. Pataj Iza. — Aradban. Tolnai Vilmos. — A hétfalusi csángó nyelvjárásban mindig röviden ejtik a következőket: *kut* (kutra, kuthoz, kuttól), *ut*, *rud*, *hus*, *husvét*, *nyul*, *ur*, *csuf*, *tussó*; *busul*, *busittani*, *dudulni* (dudolni), *huszt ki*, *surló kefe*; *víz*, *hid*, *sir*, *fiszfa*, *bir^{uo}*, *vigon*; *csip*, *ir*, *hífta*, *hívja* (de *híjja* is); *tüz*, *csűr*, *szüve*, (*szüv* is, de csak ritkán), *szük*, *szükös*, *szür^{uo}*, *für^{ész}*; *üzöm*, *üzöl*, *üzze* stb. Horger Antal.

2. A *-ból, -ből* rag a borsodi palóc nyjarásban: *-b^aó, -b^eó*, pl. *házb^aó, rétb^eó*. Bartha József. — Kszeg *-búl, -bül*. Czuczsa J. — Gömörben (Otrokocs környékén) így mondja a paraszt, ha »úri kinézésű« emberrel beszél: *a vásárrá gyövk, hozok a rétrü egy hamvas szénát*; de egymás közt csak *vásárró, mezóró*. Az iskolában magam is *táblárá* írtam, *könybü* tanítam, de otthon *könybó* tanítam. Forgon P. — Mindig *-bul, -bül*. Ó-Becse. Pataj Iza.

3. Borsodban és Eger vidékén *apjok, kertjök, kalapjok, házok, szokások, kedvök, örömk*; némelykor *kertyük, f^ogyggyik*, az ő nevükbe vagyok itt. Bartha J. — Kszeg: *apjok, kertyök*. Czuczsa J. — *apjuk, kertyük, kalapjuk, kedvük*. Arad. Tolnai V. Ó-Becse. Pataj Iza.

4. Zalában (Türjén és Keszthelyen) *négylábu, egyszerű, hosszú* (v. hosszú), *keserü*, mindig rövid véghangzóval. Bódiss Jusztin. — Esztergomban *négylábú, egyszerű, hosszú, keserü*. Brukner Gyula. — Kalotaszegen *négylábu, éccerü, hosszú, keserü*. Czuczsa J. — Hétfaluban rövid hangzóval ejtik: *négylábu, éccerü, keserü, hosszú, szomorú*; ugyancsak röviden ejti a többesszámban is. Ilyenek még: *kapu, szivu* (szij), *fiju, vállu, furu*; *gyürü, gyüpi* (eleven sövény), *ülü* (ölyv), *füsü, dészü* (gyüszü), *séprü* (de *séprü* is). Horger A. — Gyergyón röviden ejtik: *kétlábu, szomorú*, Homoród-Almás (Udvarhely m.): míg beteg valék, *hosszúk* voltak a napok; *keserük* az urusságok. Kriza Sándor. — *keserü, kétkezü*. Jánosi Gerő. — Ó-Becsén *négylábú, egyszerű* stb. mindig hosszú *ü, ü*-vel; de *keserü*-t többször hallottam már *kesere*-nek mondani, a *savanyú* pedig mindig *savanya*. Pataj Iza. — Aradon hosszan ejtik: *egyszerü, keserü, hosszú*; úgyszintén a többesszámban is. Tolnai V.

5. Kszegen mindig *nëm, sëm, misëm, vajsëm, hanëm, csaknëm, majnëm*; Czuczsa J. — Ó-Becsén *nem, hanem, majdnem*, de: *së*. Pataj Iza. — Otrokocs (Gömör m.): *nem, hanem, csaknem, majnem*; de: *sëm, mintsëm, në*. Forgon P. — Hétfaluban, bár a nyelvjárás *ë*-zö, rendszeren *nem* és *sem*; összetételben is inkább nyíltan: *vajnem, hanem*; hallható azonban *nëm, sëm, hanëm, csaknëm* is. Horger A.

6. Borsodban ész *sz^aót* *së* érték; *nem* téged hittalak, hanem *öcsédet*; *në* engem szidj, hanem *öt*; *így* v^aót s *így* is marad. Bartha József. — Eszt. Egy *szót* sem értek; ne *engem*, hanem *ötet* szidd; *így volt* s *így marad*. Brukner Gy. — Kszeg: Egy *szót* *së* érték; *nëm* téged hittalak, hanem *öcsédet*; *në* engem sziggy, hanem *ütet*; *így* vót, *így* is *marad*. Czuczsa J. — Hétf.: *Éty szót* sem érték; *nem* téged hivtalak, hanem *öcsédet*. Horger A. — Makón: Egy *szót* sem értek; *így* is hangsúlyozzák: egy *szót* sem értek; ez utóbbi indulatosabb; — *nem* téged hittak, hanem *öcsédet*; ne engem szidj, hanem *ötet*; *így* volt s *így* is marad; indulatosabb beszédben: ne *engem* szidj, hanem *ötet*, ebben az ellentét élesebb; ép *így*: *így volt* s *így* is *marad*. Komáromy Lajos. — Egy *szót* sem értek, *így* hangsúlyozza a baranyai, somogyi, bácskai ember. Jenő Sándor. — Egy *szót* sem értek, gyakran: *szót* sem értek; *nem* téged hittalak; ne engem szidj. Ó-Becse (Bács m.) Pataj Iza. — *Nem* (sohasem: *nëm*) *téged* hittalak, *në* engem sziggy. Otrokocs (Gömör), Forgon Pál.

NÉPNYELVHAGYOMÁNYOK.

A zilahvidéki nyelvjárás.

(Folytatás.)

VIII.

14. Együgyűség.

<i>alamusza</i> : alattomos, látszólag együgyű.	<i>hájfejú</i> : nehézfelfogású.
<i>bigót</i> : ostoba, oktalan, elfogult.	<i>háromfêrtájos, hóbôrtos, hóbôrtôs</i> : eszelőkös, buta.
<i>bódogtalan, bufti, bugyuta, bumfördi</i> : ügyetlen, mámlás, hülye.	<i>lédêrlandi</i> : ügyetlen, mámlás.
<i>csámpás</i> : gacsoslábú, ügyetlen.	<i>lónátikus</i> : féleszű.
<i>eszelőkös, félkötya, félkegyelmű</i> : hülye, félkegyelmű.	<i>málészájú</i> : ügyetlen, bárgyú.
<i>fuzsitus</i> (csizsmadija): hirtelenkedő, féleszű.	<i>mula</i> : élheterlen, számár, balga.
	<i>muta, mutáj, oktondi</i> : ügyetlen, balga.
	<i>vaksi</i> : rövidlátó s ügyetlen.

15. Járás, menés, mozgás.

<i>bitojog</i> v. <i>imbojog</i> : inog, lóg.	15:142. és 17:191. Ormán-ság: <i>kalészol</i> 9:285.).
<i>bogarászik</i> v. <i>bogárzik</i> a borjú, mikor játszik, futkározik.	<i>hadarász</i> : hadonász, kalimpál a kezével.
<i>bójasz</i> : kóborolva keres, tallóz, kalandozik.	<i>hájbókól</i> : hajlong (v. ö. <i>habókol</i> Cegl. Tromf. 78.).
<i>caflat</i> : koslat, kóricál (v. ö. <i>coplat</i> v. <i>coplat</i> 22:223.).	<i>hájkorászsa</i> a disznót: tereli, hajkározza.
<i>cancékól</i> : tekereg, kóborol.	<i>kalamistrál</i> : kotorász, ott keres a kezével, ahol nem kellene: »Ne <i>kalamistrájj</i> ott, mer a kôrmôdre koppintok!«
<i>cubikkól</i> (a sárban): nagy sárban jár, lubickol (v. ö.: <i>habuckol</i> 21:37. és <i>cubák</i>).	<i>kalimpál</i> (a kezével, lábával): hadonász.
<i>csápól</i> : hadonászik.	<i>kârdalészál</i> : kóborász, tekereg.
<i>csomoszkôlják</i> a szôlôt a borsajtóban <i>csomoszolôfávâ</i> (összetörik, moncsolják).	<i>kallanoz</i> : kajtárkodik, ételt kutat, valamit erősen keres.
<i>dûlû</i> gôdzik: dölöng, botorkázik.	<i>kavillál</i> : kóborász, »k. az <i>esze</i> «: szórakozott.
<i>ébôdorog</i> : elkalandoz, eltéved, tévelyeg.	<i>kazuppól</i> : »a nagy csizsmában, habdában kôrcog«, nagy kopogással, zajjal jár.
<i>ésomfôrgyál</i> v. <i>ésomfôrdál</i> : szégyenkezve odább áll.	<i>kecél</i> : fészkelôdik, rugdos, nem ül szépen (a széken v. az ágy-
<i>fancsalog</i> v. <i>fancsarog</i> : ôlalkodik. galázol a fûben, v. <i>galázôja</i> a fûvet: letiporja, lejârja a fûvet (v. ö.: Kisk. és Zalam. <i>kalészol</i>	

ban, v. ö. Szathmárt *kece*, *kec*:
fiadztató 10:430.).
kecskebokázik v. *kecskebokát vét*:
bukfencezik (székely: *kecske-
górázik*).
kiörsint a házbú': kiszökkik.
kuttog: ólálkodik, lappang, lopóz-
kodva jár.
lazsukál v. *lézeng*: dologtalanul
csavarog.
lifiszeskedik: könnyedén, vékony
ruhában jár ide s tova, futkároz.
lohól, *lohad*: siet, szalad, fut (v. ö.
lohog 22:321.).

lóstát: futkos, koslat.
lozsbatól: lubicol, játszik a víz-
ben, *pancsól*.
lódörög: tekereg, csavarog és inog
valami.
löttyög-fityeg: jár-kel, lábatlanko-
dik.
matrizzál: kotorász, keresgél, bab-
rál.
matarász = *matrizzál*.
nyüslet = *koslat*.
nyüstöl: löt-fut (Alföld: *nyüsstöl*
14:528.).

16. Verekedés, ütés, kínzás.

cincál, *megcincál*: megkínoz, meg-
tépász.
dumé vagy *duff*: egy hátbaütés.
dumézni: a hátát verni vkinek
ököllei.
éllazsnyakolni, *éllódi"gólni*, *élapo-
gatni*, *épáhólni*, *épántólni*, *épas-
kólni*, *étá"gáln*: jól elverni.
évtírgáncsólni: elveszözni.
fécsákóz: felpofoz.
fékonyól: feltasliz.
gyűrűcköl, *meggy*: meggyomrozza
az öklével.
hancoz, *hancúroz*: kötődik, hely-
telenkedik.

megcucoráz: megtépáz, megkínoz.
potyól: az almát ütögetéssel meg-
puhítja, elver.
rásomni, *rásózni*: ráütni.
rühelődik: hancozik, helytelenke-
dik.
salapál, *supától*: ver, üt huzamo-
sabb ideig.
rásuppint: egy jót húz, üt reá.
suprikálni = *megs.* jól elveszöz
(v. ö. Érs.-újv. *subrika*: fűzfa-
vesszőből font korbács. Nyr.
7. köt.).
tasli: nyakleves, poff.
zsufától, *ézsufától*: elver.

17. Veszekedés, kiabálás, beszéd.

ákácijós vagy *ákácijózus*: izgága,
kötekedő.
bínyezől: beszélget, lopja az időt.
csatarál v. *csatarász*: veszekedik,
lármáz.
galagyól: gagyog, értelmetlenül
beszél.
hadarál: sokat beszél össze-vissza.
hápog a réce (v. ö. N. Szót.
sápag és *sápagot* 22:369.).
kalamájka: veszekedés, zűrzavar.
karatyól = *galagyól*.
kárpál: kiabál, veszekszik.

kontrabont: galiba, háborúság.
lefétél: jár a szája, oknélkül sokat
beszél.
óbémárját kiját: »úgy ódálba kol-
linalak, hogy *óbémárját kijácc*
belé!« (v. ö. »*ave Maria!*«).
órnyikál: ordítozik.
povésztyál v. *povegyál* (tót: *pove-
dál*) és *prézsmítál*: sok hiába-
valóságot beszél össze-vissza.
pusmog (székely szó): suttog, ösz-
szesug, összebeszél.

repetál: sokat beszél »Ne *repetáj*
itt nékem!«
sipárog a tyúk, mikor kárál, de
az is, ki vénasszony módra ok
nélkül panaszkodik, sápitózik.
sopotyál: sugdos, egyezkedik.

szúrkapiszkál: ingerkedik, boszant
valakit.
szúrka-piszka: kötődés, boszan-
tás.
vájlógat (székely szó) = óbégat,
jajgat.

18. Büszkeség, harag, sírás, bánat.

acsârkodik v. *aggyârkodik*: dühös-
ködik, szeretne boszút állani,
de nem képes.
ágál: henceg, büszkélkedik.
ékámpicsorodik: elkeseredik, si-
rásra fakad.
ga"gos: büszke, fennhéjázó.
heccél, *hêrgél* v. *incitél*: ingerel,
izgat.
icki-vicki: kérkedő, büszke, hen-
cegő.
kunéroz: boszant.

môrcog: duzzog, haragszik.
môrcogós: mogorva, haragos.
pöfög: haragszik, duzzog.
puzduri: hirtelen haragú.
rá"kóros: nagyra tartja magát,
haragtartó.
szontyola: kedvetlen, bús (v. ö.
észontyolodik. Udvhszék *szontyo-*
rog: sirdogál 5:180.).
vérnyiköl v. *vérnyáköl*: erősen sír
s kiabál.

19. Oláh hatás.

bázsókurál v. *bázsókurázik*: tréfál,
gúnyolódik, csúfot üz (*bajocură*).
binyezôlni: mulatozni, az időt töl-
teni haszontalansággal (*bine*).
bulándra: rongyos öltözetű, lon-
csos (*buléndră*).
kóringyál: tekereg és kántál (ka-
rácsonykor és újévkor. *colindă*).
letácsól: elhallgattat, letorkol (*ta-*
ci!).
matrizsál: kotorász, kutat, babrál,
(*motroşeste*).
megmurítál: meghal (tréfásan *măre*).
méringya: útra, mezőre való ele-
ség (*merinde*).
mesztikál: kever, vegyít; *meszti-*
kált bőr: csinált, műbor (*ames-*
tica).
miki—*máki*: piciny, nagyon kicsi
(*mic* + *mák*, *mákszem*).
môrgyál = *murítál* (tréfásan).
mósúj: az öreg ember, öreg szolga
tréfásan (*mosû*).
mutúj, *muta*: hülye, bárgyu (*mut*).

nyám: rokon (*neam*).
nyekezsál: bosszant, kinlódik, ve-
sződik (*năcăzesce*).
ôrda: édes turó (*urdă*).
panusa: a kukoricacső burka (*pa-*
nuşă).
pereckura, *preszkura*: (*prescură*)
egy sütemény.
pomána: ingyenadomány, ajándék.
»Néked adom eszt a készke-
nyöt csak úgy pománába.« (*po-*
mană).
prikulics: kísértet, rossz szellem
(*pricolîc*).
pru"kúj: tréfásan: fiu (*prunc*).
povesztyál, vagy *povegyál*: össze-
vissza beszél mindenfélét (*po-*
vestesce).
punga: erszény (*pungă*).
putina: liszttartó-fabödön, hor-
dócska (*putină*).
putyêre: tréfásan erő (*putêre*).
»Gyere há birokra, ha va" pu-
tyêre!«

sopotyál: suttog, egyezkedik (*sopotisce*),
szērēcsia: nyomoruság (*serüčte*).
szilimá: vékony, sovány, vézna (*sirimán*),

szpúrkál, észpúrkál: elpiszkol (tréfásan *spurk*—).
zsiⁿgás: beteges (*yingas*).

20. Egyéb tájszók.

A) Főnevek.

ángyelika: szines, szinezett papír (ilyennel vonják be a *betlehemet*).
bütü: a fa, bot végén levő bök.
csapás: nyom, *kaszacsapás*: a lekaszált fű földből kiálló hegyes szára (v. ö. *csapa* 2: 517.).
csontórka: kis darab csont (v. ö. Aranyosm. *csöntörge*).
csóva: a mesgyék elébe vert tilalomfa, karó, melynek végébe szalmacsutak van ütve.
dutykó, v. *butykó*: fatuskó.
dückő, v. *duckó* = *dutykó*.
fonája (a ruhának): a visszája.
foncsika = *fikäre*, vminek igen kicsi része.
gugyi: a kádakban, a hordókban erjesztett szilva, miből pálinkát főznek. Tréfásan pálinka is.
gyanupër: »ílt a *gyanupërrë*«. «
 gyanakodott (csak e kifejezésben).
hántó, v. *máléhántó*: kukorica-hántás, k.-fosztás, k.-fosztóka.
huncutka: a fül mellett lefüggő hajfürt, pájész.
ígedelēm: nagy baj, kellemetlenség, gyötrelem, « *ígedelēm* az urammal ílni. «
innepszombattya: minden ünnepet megelező nap, ha nem szombat is, mert ilyenkor vásár szokott lenni Zilahon, hol a hetivásár szombaton van s így a *vásár* és a *szombat* fogalma a néptudatában azonos.
kátyu, v. *kotyór*: gödör, feldülős hely a szekerút közepén.

keshedjs: kopás, foszlás a ruhán;
 »*kikeshed* a ruha.«
ëggy kita kendër: 20 fő k.
koszlás a ruhán = *keshedjs*; *kikoszlik* a ruha.
küpör: a homokkő pora, mivel az edényeket, evőeszközöket súrolják.
laza: a szőlőhegy lábában levő gyünnölcös.
lific: lidérc, »vigyen el a lific!« (tréfás szidás).
macskapatró: a macskák éjjeli légyottja. Aki össze van karmolva, rendszeren azt kérdik tőle: »tán *macskapatróba* vótá' ?«
ëggy matring cërna = 12 *pászma* c.
miskuráncia: csalárság, csalás (kártyázás közben).
nehéz üdö: vihar.
nyomdjk: lábnyom a sárban.
palozsna: a tyúkfészekben hagyott tojás, hogy a tyúk mellé tojja a többi (v. ö. székely *polozsnak* és *porozsnok* 15: 576.).
papucá: egy kétágú bot, melyet az összekötött szeprenyalábba döfnek. A nyaláb egyik vége a vállon nyugszik, a *papucánt* elülfogják, a nyaláb hátsó fele pedig a földön csuszlik. A szegény emberek így viszik a hosszabb száraz galyakat haza az erdőről.
pászma: a két barázda között levő szőlőrész.
pátyaszösz: ami a kender *ecselése*-kor az *ecset*-ben marad.
rëzelö: ami pálinkafőzéskor legelő-

szőr folyik ki a csövön: »nagyoⁿ
jó fü-, meg szemfájástú.«

ricsâj = *cécó*.

rököny: zöld penész (a ruhán különösen).

rökönyödés = *rököny*.

sanc: bagólé (a pipaszárban).

sárgaföld: vasasföld, amivel »meszelni« is szoktak (kifestik a házat, vagy a kemencét).

sêrkentő óra: ébresztő ó.

szilák: a tűzgyújtásra vékonyra hasogatott fa (v. ö. Baranya *szilák* 7: 478.).

szivás: a német *Zug* »jó szivása van ennek a kemencének, csak úgy ôlved benne a fa, íg mind a zsír.«

ták: folt a csizmán; *tákólni* vmit: igazítani.

űszök: a félig elégett hasábfa és az idétlenül, halvaszületett gyermek s rubigo (gabona-űszög).

zabogó, v. *zúgó*: a gátak tetejéről lezuhanó víz (palóc: *zúgó* 22: 80., székely *súgó*).

B) Melléknevek.

bestelen: idomtalan, esetlen; pl. »b. nagy csizma.«

cafrangos: rongyos »az a *cafra*ⁿ *gos* szógálló még vissza mér fel-selni.«

csâjkos: görbe (palóc: *csajka*. 23: 144).

csâjla: kajla, görbe.

csebêrbelipő (lú v. embêr): aki menés közben nagyon emeli a lábát.

csuhegyess: nagyon hegyes (pl. a konty stb.).

csárdé: meztelen, csupasz.

dancs: piszkos, mocskos.

focskos, v. *összefocskolódott* a gyümölcs, mely úgy összezúzódott, hogy levét ereszt.

göröncsös: érdes, durva felszínű (a *sima* ellentéte).

jukatos: lyukacsos.

kajács a ruhaszövet, ha görbén, ferdén hasítják, vagy vágják.

»*kâjsza* az ediⁿ szája«: görbe, félreálló (v. ö. székely *kajcsa* 7: 429).

kâjtár (macska): nyalánk, torkos m. (v. ö. *kajtat* és *kutat*).

»nem *kâpás* rëjá« (tréfásan, Székely kifej.): nem képes.

kesgett ruha: kopott, foszlásos r.

kukk: magas. Csak ilyen szerke-

zetekben: »a fa *kukkra* nôtt,« »*kukka*ⁿ vaⁿ« vmi. stb.

kuⁿkoru, v. *fêkuⁿkorodott* vmi: felfelé álló. f. göndörödő (pl. bajusz).

»éggy *lecsëppet* se kapsz!« egy cseppet, egy szikrát sem k.

leⁿgetég ruha: vékony, rongyos ruha.

lepcsës, v. *tepsett*: tespedt, elnyult (pl. száj); *lepcsës*: száj (tréfásan) »fogg bé a *lepcsëst*; mé kiverem a fogad, ha sokat örnnyikász itt!«

loncsos a ruha rãjta, mindhacsak villávã hánták vóⁿ rëjá.« (v. ö. *loncsos*, *loncos* 22: 77 és 321).

mazúr: földhöz ragadt szegény, akinek semmije sincs. Köz. »Könnyen lëssz az úrbú *mazúr*;« (palóc szó 22: 77).

mûlomszínü ruha: halványsz. r.
orozbamaró kutya: csendesén, zaj nélkül támadó.

parolás (embêr): szavatartó, pontosan fizetõ e. (v. ö. *parola*: kézadás).

pêlda (embêr): csúf, utálatos.

pincos: kényes, az ételben válto-gató.

pohos: potrohos, düledt-, nagyhasú (v. ö. palóc: púhos).
pótyögös, v. *plótyögös* rájta a ruha: bő, tág, laza (v. ö.: *plötyty*, *plötyő*).
puci, *pinyiri*, *punyiri* v. *punyi*: pici.
ribanc (köjök): semmirekellő, gazember (gyermek).
ribincos (lú): makrancos.
rücskös (ruha): gyürkölt, gyűrött (néha: *himlőhelyes*).
siligó, vagy *silimá*ⁿ, *szilimá*ⁿ: vé-

kony, vézna, összeaszott (gabona-szem), összetöpörödött (ember).
srég, v. *slég*: ferde »*srége*ⁿ (v. *slége*ⁿ) ké fűrészelni azt a dec-kát!«
szíjjas (a tészta): nyúlós, nem porhanyó.
szörgos, v. *szörgós*: sürgös, sietős, »szörgos a muⁿka.«
zok, v. *zúklás* a föld a sok esőtől: tapadós, ragacsos, hogy szántani nem lehet (a kenyér is z. v. *szalonnás*).

C) I g é k.

*ácsin*ⁿ*gódzik* vmi után: ágaskodik, vágyik elérni vmit (v. ö. *kácsing*, *kácsingózik* 7 : 329. 12 : 48. 23 : 286).
baggat: öltöget, varrogat (v. ö. *aggat*).
bebónyál: gondosan betakargat (v. ö. *bugyolál* vagy *bebugyolál* 22 : 223).
bebúrödzik a bor, tej, sár, víz, mikor a felszínén vastagabb réteg képződik.
békukkint valahova: benéz, bepil-lant.
belégabajodik vmibe: nagyon bele-mélyed, »úgy *belégabajottá* fiam abba a fené dēják nyélvbé, még filek, megbödűsz belé, »*belégabajodott* Juliba«: beleszere-tett.
bokácsól: csuklik, és a hányás erőlteti (nem *köhög* mint köz-lik 9 : 181).
bögöz: bökre köt vmit, bököt köt vmire.
butykáztat: hengerget (vmít).
cöveket vér (tréfásan): szundiká-lás közben el-elejtí a fejét.
csimbájgódzik: csimpeszkedik, ka-paszkodik (v. ö. őrségi *csimbákul* és *csimba*: hinta 12 : 476).
csomoszkója a szőlőt *csomoszolófá-vá*

(egy fabunkó) a borsajtóban: csömlöszőli, gyömtőlí.
daraszól, v. *fédaraszója* a füvet (a kerti utakról): felnyesi (v. ö. Csikm. *duruszol* v. *dürüsöl*, Szolnok-Dob. *garacol* 11 : 93. és 17 : 382. Szathm. *garaszol*. Kiskuns. *karaszol*).
durál: csak e kifejezésben »*neki-durája magát*«: elszánja magát vmire (v. ö. lat. *duro*).
ébérhél vmit: elszór, elhány. »Mám megín *ébérhél*tűd a tūm!«
écsérmál, *ési*ⁿ*kópál* v. *ési*ⁿ*kó-fál*.
ésúrgyál vmit: ellop vmit.
éhandrája a dógot: elsietí, elha-markodja.
éhêrgêl vmit, = *ébérhél* vmit.
émihájlik: elmállik, elfeslik, szét-nyillik.
*êrugott a tehé*ⁿ v. *biváj*: némadtejet.
ésasul (az ember feneke a sok üléstől): elszibbad; e bármelyik testrész a nagy fájdalomtól: érzéketlenné lesz (v. ö. Zalam. *ésasul*).
fártól, v. *faról* a szekér, szán, mikor a hátulja oldalt csuszik, megy. Mikor a marháknak kiált-ják: *fárta*! azok is oldalt hú-zódnak a hátsó felőkkel, *fár-tól*nak, *faról*nak.

fancsalog fancsarog: tekereg, do-log nélkül henyél.

fécihelődik: nagysokára, sokadozva felkészül az utra.

»*fékászolódik* a sárbug« (a részeg): feltámpáskodik, felkél.

fészeszpételedzik = *fécihelődik*, *ci-helődik*.

fon a macska: dorombol.

füttődzni (csak az öregebbek aj-kán): melegedni.

gabajit, belégabajit: belekever (v. ö. *belégabajodik*).

gányól, összegányól: összekuszál, rosszul varr össze vmi. ruha-neműt.

gídélgeti: dédelgeti, kényezteti, ápolgatja.

göcsmöl: becsmérel, ócsárol (De-recen: *böcsmöl*).

gürüsztl: köszörüli a torkát a beszédhez, köhéssel, mielőtt be-szélni kezdene. (Szoln.-Dob. *gö-rözdél* 11 : 335).

gyűrűcköl, v. *gyömöcköl*: gyömö-szöl, gyúr, töm. (v. ö. *dürűcköl* 22 : 269. Szamosközi: *düreckel*, Félegyháza: *türűckönyi* 4 : 560).

hencsereg: fetreng, hengergőzik.

hengêrbutykáztat, butykáztat: buk-tat, hengerít.

heppen, leheppen valahonnan: bukik, lezuhan.

hevêr a fôdem: parlagon van, ugar.

hóköl (hátrál) aszarvasmarha, mikor *hóköltetik*, mikor kiáltják neki:

hók! v. *hók te hók!*

hûrbôja a ruhát v. lábbelit: idő-napelőtt elszaggatja.

icog-icog v. *viháncsól*: nevetgél.

idejt ájja a hüls (v. a betegség); magától elmulik.

kâjtat, kûrgat: keres, kóborászva keres vkit, v. vmit.

kâjtârkodik, v. *katlanoz* (a macska): ételneműt kutat, torkoskodik.

kapáskodik: kötődik, kötekedik, akadékoskodik.

kasmól (pl. a macska): karmol.

kasmatól: kaparász keresgél.

kiheppenteni vkit: kidobni, kirugni.

kikeshed (a ruha): kifeslik, ki-koszlik.

kilötyföli, v. *kilögyböli* a ruhát: hir-telen, »kutya-futtába« mossa ki.

kôrcog a nagy csizma az embér lábán.

koválik mán a dijó: hámlik a zöld burka, héja.

koválni, dijótk.: a zöld burkát lefejteti.

kozbitôja v. *êkozbitôja* a csizma-ját: hamar elnyüvi, elszaggatja, elkoptatja a talpát.

köntôrfalaz: hímez-hámoz ötöl-hatol.

köntôrködik: könyörgő, kérő te-kintettel ólalkodik vhol, hogy vmit adjanak.

kôt a dinnye, tök stb, ha virág-zás után apró termés, gyümölcs is látható már.

kûrgat = *kâjtat*.

kûrkász, fêkûrkász - *kâjtat* (v. ö. Zalam. *kurkál* 17 : 191).

kusmadoz: szedeget (pl. száraz galyat, forgácsot).

lapátôja a macska s a kutya a levest, tejet stb. (v. ö. Veszpr. *lafatyúja*).

ledoro gól vkit, jólleszidja, korholja.

lehúrrogat vkit: leszidja.

lére hâjtya a ruhát: hamar el-szaggatja.

lepâryál: lemásol vmit.

lóginyászsza a lábát: lóbálja (a széken ülve).

lozsbától, v. *lôzsból* (a vízben): lubickol, játszik.

maszmítól: babrál, kotorász.

matat, matarász, v. *matrizsál*: keres, kutat, motozkál (De-recen: *motorász*).

megbôdül: megbolondul, »annyi a dógom, hogy mäj *megbôdülök* belé.«

megdoⁿgja a légy a húst, az ételt (összepiszkolja).

»*megfeküdtem* aszt a nagy utat: beteg lettem utána, miatta.

megheveri magát a lú a földön: hengergőzik.

megigenlette mán ű is a dógot, nem tűrt neki azutáⁿ semmit se»: megsokallta, elégnek látta már az elnézést, a türeést.

megkámforodott: elment az esze, megbolondult (tréfásan).

megnyivasztani: megfojtani (székely: *megnyuvasztani*).

megrebben: megijjed.

megrókönyődik: megpenészedik vmi és megrémül, megijjed, ijedtében zöldes színt vált az arca.

megvet a tehén: időelőtt megborjazik, idétlent szül.

mérsekél: méreget.

nádól: házat fed náddal és a fejsze élet reáforrasztott vassal növeli. *nekizubórkodik* a szél: erősen kezd fújni.

öblöget: a felmosogatott edényt tiszta vízzel leöblíti; teleszájjal, hebegve beszél; »*öblöget a pújka*« is.

összebont (cérnát, haját): összekuszál, összebonyolít.

összefotoz: rosszul köt össze vmit, összebököz.

összegabajodik (a cérna, fonál): összebomlik összebököződik; ö. vkivel: összezőrdül, összevész. (v. ö. Kisk. *gubahodik* 15: 45).

ötöl-hatól: kitérő választ ad, tétozódik, haboz,

pampucól: csinosít, takarít.

penderít: rittyent, vmit. könnyedén, játszva készít el, csinál: »jó tüzet *penderítettél* ide!«

pendül a beteg, mikor lábbadozik, gyógyulni kezd.

pócikál: rakosgat vmit. magasabb helyre, polcra.

pockol vmit: szegez, kalapál vmit.

preckél: fecskendez,

rámegy: rimel, talál a rim.

rebben, megrebben: meghökken, megrémül.

regnál: kunyorál, erősen kér. követel vmit.

riból, v. *éribója* a ruhát: hamar elnyüvi, elszakítja.

rohog (a tűz): robog, pattog.

rücsköli, v. *összerücsköli* a ruháját: összegyürköli.

rühelődik: helytelenkedik, hancúrozik.

senyvél v. *sórvad* a vizes fa a tűzön.

síftél (a lábával): a lábát a földhöz a padlóhoz, surolja, dörzsöli.

sokadozik: késlekedik, habozik.

sugórgat v. zs.: takarékoskodik.

sunnyog: ólálkodik, alattomoskodik.

sünyöl, besünyöl: hebehurgyán varr, rosszul varr be, v. meg vmit.

szedelőzködik v. *szeszpetelődik*: sokáig készülődik v. hova (útra).

szítattya a húst, v. a lábát a vízben: áztatja, mossa.

szokotyál: susog, sokat beszél.

szöszmötöl: keresgél, kutat, matarász, kotorász.

szuszakól, beszuszakól: gyömötöl, be-, ide is, oda is dugosgat, gyömösöl (v. ö. *szuszék*).

szütyököl = *szuszakól* (v. ö. *szütyő*: oldaltarisznya).

varizsál: szétpiszkál, megbolygat, »*varizsáld* el a szenét a kemencébe!« (székely: *harizsál* 25: 47).

»*vált az esze*«: feltalálja magát, kívágja magát.

zokúl, v. *megzokúl* a föld a sok esőtől, hogy szántani nem lehet (ragacsos lesz).

zőcsköli v. *összezőcsköli* a szőlőt (v. gyümölcsöt): összerázza, összetöri (v. ö. székely *zőcsköl* v. *tőcsköl* 4: 328).

zsaⁿgól. mulat, táncol. nagy zajt

csap; (v. ö. Hegyalja: *zsongol* *zsaról*: folyton kér.
24: 335. Hevesm. *zaggolódik* *zsuppolták*, v. észs., v. *zsuppon*
27: 44). *éktátrták*: eltoloncolták.

(Folyt. köv.)

LÁSZLÓ GÉZA.

IZENETEK.

Jövő füzetünk tartalma: Jós. *Szily Kálmán*. — Elévült és látszólagos hibák. *Simonyi Zs.* — Magyartalanságok. *Kőrösi S.* — Gyöngyösi I. nyelvről. *Kiss E.* — Az *alig* eredete. *Kallós K. Zs.* — Szentírás. *Bánóczy J.* — A NySzhhoz. — A német-magyar szótárhoz. — *Krausz S.* Verseghy és a bibliai nyelv stb.

B. J. Sajnáljuk, hogy az urak olyan érzékenyek és a részrehajlatlanságot szeretetlenségnek minősítik. Mindazáltal megmaradunk elvünk mellett: *Amicus Plato, sed magis amica veritas!*

K. S. A *gulásztra* oláh és szláv úton jött hozzánk, l. Nyr. 23: 296.

Béerkezett kéziratok. Bartha J. Az új nagy szótár terjedelme és föladata. Telekes. — Kallós K. Zs. Szabódik, szabad. Az *alig* eredete. — Suhajda L. Cseri. — Bárdos R. Adatok nyelvújítóink jelentéstanához. — Nagyszigethy K. A NySzhhoz. — Baksay S. Fegyvernök. — Komáromy L. Kókó. — Czuczsa J. Helyreigazítások. — Gyulányi Á. és Balogh D. Kérdések. — Forgón P. Tájszók, népdalokból stb. — Móra F. Népies növénynevek. — Korbai Á. Sassi Nagy L. röpiratáról. — Gergulecz G. Aligha, alighanem.

Beküldött könyvek. — Abercromby J. The pre- and protohistoric Finns both Eastern and Western with the Magic Songs of the West Finns. (London 1898. Nutt. Két kötet.)

Wiklund K. B. Om Lapparna i Sverge. (Stockholm. A. Bonniers.)

Schwarz Gy. Herodotos és Anytos psephismája. (Akad. ért. 40 kr.)

Acsády I. A karloviczi béke története. (Akad. ért. 75 kr.)

Koltai V. Alkalmi emlékbeszédek. (Wodianer. 1 frt.)

Komáromy L. Fáy A. mint pedagógus. (Wodianer. 50 kr.)

Schön J. A szocializmus. (Wodianer. 50 kr.)

Bellaagh A. A körmöcb. magyar-egyesület 19. évi működése.

Magyar könyvtár. Szerk. Radó A. (Wodianer. Egy-egy sz. 30 fill.):

102—105. Szemelvények Arany J. Toldi szerelme c. eposzából.

106—108. János király. Irta Shakspeare, ford. Arany J.

109—112. Hamlet. Irta Shakspeare, ford. Arany J.

113. Papp Dániel. Utolsó szerelem és egyéb elbeszélések.

114. A botesinálta doktor. Irta Molière, ford. Gabányi Á.

115. Virág Benedek válogatott költeményei.

116. Murai Károly. Mese-mese.

117. Kerékpáros káté. Irta Korchmáros K.

118. Orosz elbeszélők tára. Ford. Ambrozovics D.

MAGYAR NYELVŐR.

Megjelenik minden hónap 15-én
három ívnyi terjedelemben.

Szerkeszti
SIMONYI ZSIGMOND

Szerkesztőség és kiadó-hivatal
Budapest, NewYork palota.

JÓ S.

»A' magyar nyelvtudomány nincs többé a' tapogatózás napjaiban; az már tudva lévő uton jár, és világos eszmélettel jár« — így ujjongott Hunfalvy Pál több mint negyven évvel ezelőtt, a helyes út és a helyes módszer fölismerésének első mámorában. (M. Nyelvészet, 3 : 71).

Azóta sokat tapasztaltunk és sokat csatlakoztunk. Ma már nem vagyunk oly elbizakodottak, mint negyven évvel ezelőtt. Sok kudarcunk a szóegyeztetés terén alázatosságra tanított bennünket. Ma már jól tudjuk s meg is merjük vallani, hogy a mi szófejtő munkánk nagy része tapogatózás bizony még ma is. Ez önismeret a mi nagy haladásunknak egyik legerősebb bizonyága.

A címül írt *jós* szó megfejtése körül is sokat tapogatóztunk már.*

Ipolyi 1854-ben (M. mythologia, 453) a *jóst* a *jó*, *java*, *javaslás*-ból származtatja. »Világos értelménél fogva — mondja Ipolyi — *javallót* vagy *javaslót* jelent; ami a pogány vallási jóvendülés módját határozottabban s mintegy magyarázólag fejezi ki; hogy t. i. a *jóslat*, sajátlag és közönségesen, csupán a közvetlen bekövetkezendő esemény előtt, mint *javaslat* kéretett s adatott, és nem oly tág értelmű, mint a bibliai vaticiniumot vagy prophetiát fordító *jövendülés* és *jövendőmondás* fogalmak.«

Czuczor-Fogarasi 1865-ben igen kényelmesen üti el a kérdést, mindössze annyit mondván: »*Jós* oly személy, ki bizonyos jegyekből titkokat fedez föl, vagy jövendőt mond, s minthogy az illető kérézősködők kiváltképen valami *jót* akarnak az ily személyektől hallani, innen veszi eredetét a *jós* nevezet.«

* Csak furcsaságképen említem meg ide lent Kassai (M. D. Szókönyv, 3 : 78) nézetét: »*Jósol*, azaz álomból jövendől, mint József Jákobnak fia. A Józsefből megrövidített *Jós* szóból lett ezen ige *jósol*: futura praedicat uti Josephus.«

Budenz 1872-ben (Nyr. 1 : 249) a magyar *jós, javas, javos*-ban azt a fontos személyt sejtí, kire a mindenféle »divina« elvégzése volt bízva s kit bátran istenes-nek is nevezhetnénk. Szerinte, e fontos személy neve eredetileg *jomos* volt, amit nemcsak a cseremis *jumo* s a finn *jumala* isten jelentésű szóból következtet, hanem a vogul *jomas*-ból is, ami (valamint a magyarban *jó, jóva, java*) egyenesen bonust is jelent. A naív gyermek-nép képzelete a *jó* attributumát azért ruházta az istenre, mert gazdag nagy úrnak képzelte, ki igazán boldogan, *jóllétben* éli napjait. Budenz utal a *jomis*-ra is, mely a csuvasban *jóst* jelent.

Vámbéry 1882-ben (Magy. ered. 386) a magyar *javas, javos* vagy *jós* szót a *jorči*-val veti egybe, ami a törökben jel- vagy álmofejtőt, azaz jövendőlt jelent, ő is a magyar *jó* (törökül *jak*) alapfogalmát sejtí benne.

Ipolyi, Budenz, Vámbéry fejtegetései, bármennyire el is ágaznak a végeredményben egymástól, egy közös pontból indulnak ki, t. i. abból a tetszetős axiómából, hogy a *jós, javas, javos* voltaképen egy és ugyanaz a szó. Igaz, hogy az alakbeli egyezés teljes tökéletes, de ez még nem jogosít arra, hogy a nyelvtörténeti és jelentésbeli viszonyokat meg se vizsgáljuk. Már pedig a *javos, javas* a jelen századig elő sem fordul az irodalomban, és csakis 1830 után kerül a népnyelvből a szótárakba, ellenben a *jós*, mint a NySz.-ből látjuk, megvan már a XVI. század közepén, három-négy írónál is, és mindig *ioss*-nak, vagy *ios*-nak van írva; holott ha a *javos* vagy *javas* volna a teljesebb alak, minden valószínűség szerint meg kellene előznie az elrövidült alakot, nem pedig 300 évvel utána jőnie. Nagy nehézséget okoz a két szó elütő jelentése is. A *jós* jövendő, de nem gyógyít soha; ellenben a *javas* gyógyít, de nem jövendő. Mit következtessenek mindebből? Azt, hogy a *jós* és *javas* azonosságát nem szabad sarkigazságnak tekintenem. Vagy be kell nyelvtörténeti adatokkal bizonyítanom az azonosságot, vagy ha azt nem tudom, külön szóknak kell őket tekintenem.

Más felé kell tehát tapogatóznunk!

»A *jós* oly személy, ki bizonyos jegyekből titkokat fedez föl, vagy jövendőt mond«. Kijelentései bizonyos természeti jelenségek megfigyelésén alapúlnak. Így Aranyánál (Buda hal. IX : 5): »Etelhez gyűlnek vála jósok, jelre jövendőket hímezni tudósok.« (Vö. astrologia, chiromantia, geomantia, hyppomantia, hydromantia, nekromantia, pyromantia, scapulimantia stb.). A római *augur* a

madarak repülését figyelte meg s ebből következtette a jó vagy rossz *auspiciumot*; a *haruspex* az áldozati állat (*haruga*?) belének, a lobogó láng s a felszálló füst alakjának tüzetes megfigyelésére alapította jövőmondását.

A pogány magyarok haruspexeinek emlékét föntartották a krónikák. Attila, a catalaunumi csata előtt, írja Túróci: »universos aruspices et divinatores ad se vocari jussit . . . illi quidem *extis pecorum*, ut barbarorum erat consuetudo, *perspectis* . . .«. — Vatha pogány forradalma korában: . . . »Janus, multo post modum tempore ritum patris sequendo, congregavit ad se multos magos, pithonissas et aruspices, per quorum incantationes valde gratosus erat apud dominos.«

A haruspex ily kedvelt személy levén a pogány magyaroknál, kétségtelen, hogy magyar nevének is kellett lennie. Vajjon mi lehetett az?

Ismeretes, hogy a XV—XVII. századi magyar nyelvben *nézés* annyit is tett, mint jóslás; s a *néző* jóst is jelentett. Példa elég van rá a NySz.-ban. A Bécsi C. az *oltáron nézőket*, haruspex értelemben, három helyen is (119. 120. 122.) emlegeti. — MA.-nál a haruspex: az barom belnec megnézéséből jövőndőlő; haruspicium jövőndölés az bélnc megnézéséből. A haruspiciumot Comenius is *barombél-nézésnek* fordítja. (NySz.)

Volt azonban a régi magyar nyelvnek az emberi és állati *extára*, *intestinára* egy másik, a mai *bélnél* sokkal tágabb jelentésű szava is, t. i. a *jonh* vagy *joh*. (Egyéb alakváltozatait l. a NySz.-ban és a MTsz.-ban). Sajátképeni jelentése körülbelül ugyanaz, mint a mai Szegedvidéki népnél: a *zsíger* t. i. »a belső részek aprólékja: úgymint a tüdő, máj, belek, vese, lép, szív« stb. (CzF.) Aranyánál is (Buda hal. 1 : 30 és a jegyzetben) a *joh* vagy *jonhó*: »nemesebb belső részek.«

Bőrét lefeszíték, *johait* fölmetszék,
Nézni a *nézőknek oltárra* helyezték.

A M. tud. Akadémia tulajdonában van a korán elhunyt Szamota István kézirati hagyatéka: »A m. nyelv okleveli szótára,« melynek megszerkesztésével Zolnai Gyula lt. van megbízva. Az 1341—1526 közti oklevelekben valami tíz- vagy tizenkétszer fordul elő a *Junhus*, *Johyus*, *Johhos*, *Yonhos*, *Jonhus*, *Johos*, *Johus* vezetéknev nem is egy vidékről, hanem egymástól legtávolabb eső megyékből. — Czinárnál (Ind. alph.) »*Jonhos* :

nomen viri» 1209-ben. Kétségtelen, hogy mindezek az írásváltozatok *Jonhos*-nak vagy *Johos*-nak olvasandók. E vezetéknévnek oly sokféle és aránylag oly gyakori előfordulása azt bizonyítja, hogy eredetileg valamiféle foglalkozás, és pedig a *hajós*, *majoros*, *kocsis*, *szekeres* pl. analogiája szerint, a *jonh*-hal vagy *joh*-hal bánó volt a jelentése. Nyilvánvaló, hogy a birkával bánásra, a *jonhos* alak miatt, gondolni sem lehet. Én mindezekből azt sejttem, hogy *jonhos* vagy *johos* a haruspexnek volt ősrégi magyar neve, s hogy e név keletkezését a búbajos, orvos, ördöngös, táltos képzési példája is elősegíthette.

A *h* elkopására a szó belsejében bőséges példánk van. Íme egy-kettő a legcsattanósabbak közül: *Tohonya*=*túnya*, *tunya*. — *Szomjuhozni*=*szomjázni*, *szomjazni*. — A régi *sonhanem* utóbb *sohanem*, most *sohasem*, s a népnyelvben már *sose* vagy *sase*. — A *fohászkodás* a kódexekben hol így, hol *fászkodás*nak van írva. — A *juhos* (birkás) a Háromszékiek nyelvében *jóssá* rántódott össze. (Nyr. 5 : 37) stb.

Fejtegetéseim végeredményét így foglalom össze: *jós* a *jonh* származéka; s a fejlődés menete ez; *jonhos*, *johhos*, *johos*, *joos*, *jós*.

Tudom, hogy az én föltevéssem sem egyéb tapogatózásnál; de tudom azt is, hogy minden föltevés jogos, ha csakis a legközelebbi okokra támaszkodik és az ismert tényekkel nem ellenkezik.

A kuruzsoló jelentésű *javas*, *javos*, *gyavos* eredetére nézve annyiban egyetérték Ipolyival, Budenzzel, Vámbéryvel, hogy ez csakugyan a *jó*-nak teljes tőalakjából, a *jovo* vagy *javo*-ból származik. Vö. a MTsz.-ban: *jovit*, *gyovit*, *gyavit* (= gyógyít) és *jovul*, *gyavul* (= gyógyúl).

SZILY KÁLMÁN.

ELÉVÜLT HIBÁK ÉS LÁTSZÓLAGOS HIBÁK.

(Akadémiai fölolvasás. — Vége.)

Szólásainknak egy része a szentírás olvasásából terjedt el, s ezeket érdemes volna külön vizsgálat tárgyává tenni (a német bibliai eredetű szólások pontosan össze vannak állítva a *Zeitschrift für den deutschen Unterricht* c. folyóiratban). Ezúttal csak egynehányat említek:

Főlemeli szavát (így pl. Apost. csel. 2 : 14. JordC. és Kár: Bibl. stb.). — *Leveszi róla kezét* (ném. is: *die Hand von jm. abziehen*). — *Kiönti a szívét vki előtt*. (»A ti szíveteket töltsetek

ki ő előtte« Kár: Bibl. 62. zsolt. »Ki ősetek ő előttő tű zyweteket,« Apoc. 61. zs. »Hogy szívem ki nem önthetem« Csok: Lilla I. »A lelkét is majd elébe önté« Arany: Toldi 2 : 5. vö. Lehr). — *Mosakodik, mossa magát, kezét mossa* e h. mentegetődzik (vö. »Mossák meg kezeket a megöletett üszótinó felett« Móz. IV. 21 : 6. »Pilátus vizet hozatván, megmosá az ő kezeit ezt mondván: Ártatlan vagyok én ez igaz embernek véréből« Máté 27 : 24). — *Szemet szúr?* (vö. »Legyenek mint a tövisek a ti szemeitekben« Móz. IV. 33 : 55. és: »Eő vala ellenség szemének kiszűrő szálkája« Czeglédi, NySz.)

Német eredetű hasonlatok:

Ismerek, mint a rossz pénzt: er ist überall bekannt, wie das schlechte Geld. — Szegény, mint a templom egere: arm, wie eine Kirchenmaus (l. NyK. 24 : 356). — Bámúl, mint a borjú az új kapura: er gafft uns an, wie die Kuh das neue Thor (l. uo.) — Annyi a pénze, mint a szemét: er hat Geld wie Mist. — Úgy kerestem, mint a tűt, mint a gombostűt, mindent tűvé tettem: etw. suchen wie eine Nadel (a mienk a némettől függetlenül is keletkezhetett; vö. Lehr: Toldi 111).

Sok német eredetű közmondásunk is van; csak egy párt említünk példa kedviért*:

Vak tyúk is talál (búza)szemet: Ein blindes Huhn findet auch einmal ein Korn. — Madarat tolláról, ökröt szarváról: den Vogel erkennt man an den Federn. — Vén kecske is megnyalja a sót: Alte Geissen lecken auch noch gerne Salz. — Amely tyúk sokat kodácsol, keveset tojik: Hühner, die viel gackern, legen wenig. — Akkor mondj hoppot, mikor átugrottad az árkot: Schrei nicht juch, eh du nicht über den Graben bist. — Nézd meg az anyját, vedd el a lányát: Willst du die Tochter han, sieh zuvor die Mutter an. — Amit aprítottál, magadnak kell megenned: Was einer einbrockt, muss er auch ausfressen (Hetzel 80). — Aki jól ken, jól hajt (SzD: MVir. 16): Wer gut schmert (schmiert), der gut fährt stb. (Hetzel 275). — Aki hamarébb jön, hamarébb örül (Szentcs, Nyr. 8 : 370, stb.): Wer früher kommt, mahlt früher. — Sok kéz hamar kész: Viele Hände machen ein Ende. — Közelebb az ing a csuhánál: Das Hemd ist mir näher, als der Rock (vö. olaszúl: *Strigne più la camicia che la gonnella*). — Kezeégett gyermek irtózik a tűztől (Dugonics): Gebranntes Kind scheut das Feuer. — Ma pénzért, holnap ingyért: Heute fürs Geld, morgen umsonst. — Inkább has hadjon, mint étel maradjon: Lieber den Bauch zerplatzt, als dem Wirt was geschenkt (Hetzel 40).

Idegen hatás alatt számos új szó is keletkezett. Egynéhányat a szólások során is láttunk már, pl. *befolyás, elnapol, elsjátít*. Német eredetű továbbá a *belátás, föllépés, mérközés, kegye-*

* Más példákat említettem MNyelv 2 : 153 és Nyr. 27 : 5.

lemdőfés, kőnpad, lélekjelenlét, levertség, hangulat, utógondolat, háttér, előtér, szemtanú, fültanú, öntulat, kinyomat, hegylánc. Ezeket a régibb nyelvben hiába keressük; de vannak régi, népies szavaink is nagy számmal, melyekben könnyű egy-egy német szó képmását fölfödözni, úgy hogy önként kínálkozik az a föltevés, hogy mindezek a német szók utánzásából keletkeztek.³ Ilyenek: *úrdolga*: Herrenarbeit, Herrendienst; *főlpénz* (már a 16. sz.-ban): Aufgeld, Angeld stb.; *bolt* (üzlet jelentésében): Gewölbe; *kiadó* (szapora): ausgiebig; *naplopó*: Tagedieb; *rókázik*: einen Fuchs schiessen v. schinden (ein Kalb schiessen, kälbern); *térjmeg-utca*: Kehrum; *szegfű*: Nagerl, Nägelchen, Nelke; *százszorszép*: Tausendschön stb. — A középkori *locumtenens* fordítása a *helytartó* (így a román nyelvekben és a németben is: *Statthalter*; a németben csak a 17. sz. óta, de mi nálunk régibb). — A *tyúk-szemet* nemcsak a német, hanem az olasz is így nevezi (Nyr. 13 : 523), A *szamárlhurut* olaszul is *tosse asinina*, stb. — *Mása, mássa*, l. MTsz.: placenta, secundae, ol. is *seconda*.

Mondattanunkra is nagy hatással voltak a velünk érintkező nyelvek. A *használ* ige régente csak tárgyatlan volt: *vkinek használ*, s a tárgyas szerkezetet (*vmít használ* e h. vmivel él, vminek hasznát veszi = etwas benützen) még Beregszászi is hibáztatja (Dissertatio 85). — A határozók használatában, úgy látszik, igen sok a szláv eredetű szerkezet (ezeket összeállítottam A magyar határozók c. munkámban 1 : 26), de vannak, kivált újabban, német eredetűek is. Ilyenek a sajátos fordulatok: *ki vele! le vele! ide vele!* (l. uo. 1 : 370.) Régente azt mondták: nem sokat adok *rajta*, ma így mondjuk: nem sokat adok *rá* = ich gebe nicht viel darauf. Azelőtt egymásnak egészségeért ittak, most egészségére isznak = *auf* js. Gesundheit. Azelőtt vkitől titkoltak, elrejtettek vmit, ma vki *előtt* titkoljuk, vki *elől* elrejtjük = etw. vor jm geheim halten, verbergen. — A németből honosult meg a ,háromnegyed hatra, fertály ötre, fél ötre v. fél öt' (e h. ötödfél) = dreiviertel *auf* sechs, halb(er) fünf stb. — Német eredetű ez az időhatározás is: *még mindig* e h. még most is. Továbbá sok ige-kötői használat: *kibír, kitart, kiáll* vmit, *kinevet* vkit stb. — A latinos módhasználat maradványa a *ki légyen*, s a székely mesemondásban az időmondatok föltételes módja. Viszont legújabbán honosult meg Dunán túl a németes szenvedő szerkezet: *az lett elvégezve* stb. — Az összetett mondatok szerkesztésében is vannak ilyen elfogadott germa-

nizmusaink. Ilyen pl. a megengedő mondatoknak ez a formája: ha *mindjárt* a széles Hortobágyon volna (l. A m. kötőszók 3 : 130) = *wengleich, obgleich*, — s a föltételező mondatoknak ez az árnyalata: ha *egyszer* mondom = *wenn ich dir einmal sage*. A németből jött az *úgy .. mint* az *is .. is* s a régiebb *mind .. mind* v. *valamint .. úgy* helyett = *sowohl .. als auch*. Továbbá az ilyen szerkezetek: *ép oly kevésbé* hasznos, *mint* kellemes; *nem annyira* okos, *mint* ravasz. Ezek a régi magyarságban ismeretlen kapcsolatok.

S valamint nagy számmal vannak ilyen elfogadott s elévült németességek, ép úgy vannak másrészt látszólagos idegenségek is. Vannak pl. olyan képes kifejezések, melyek a legegyszerűbb életviszonyokon, mindennapi tapasztalatokon alapszanak s azért könnyen egyezhetnek nemcsak egymással érintkező, hanem egymástól távol eső nyelvekben is. Ezeket ok nélkül tartották sokszor idegenségeknek, a pusztá látszat alapján. Ilyen egyezések pl.:

Fülét hegyezi a kutya: *die Ohren spitzen*; fona a macska *die Katze spinnt* (franc. is: *le chat file*, mert a rokkáéhoz hasonlít a dorombolása); kerülgeti, mint a macska a forró kását (így németül és franciául is); reszket mint a nyárfalevél; hálóbacsál v. behálóz vkit; üres szalmát csépel; csak fél füllel hall(gat) vmit: *nur mit halbem Ohre zuhören* (mi nálunk a *fél fül, fél szem* stb. sokkal kedveltebb kapcsolat, mint a németben); fönn van e h. ébren van: *auf sein*; rossz bőrben van: *er steckt in keiner guten Haut* (talán a németből); már ötre jár (az óra): *es geht auf fünf*; melegen üdvözl vkit, hidegen köszön vkinek (már németesen írják némelyek: *hüvösen köszön* stb.) — Így, »noha találkoznak a megfelelő német kifejezésekkel, mégse mondhatók germanizmusoknak a következő kitételek: *elnéz*, *versehen*, *elismer*, *verkennen*, *elért*, *missverstehen*« (Szarvas G. Nyr. 21 : 449).

Furcsán vagyunk a *kivenni* igével ilyen értelmében: megkülönböztethetni, látni, hallani, megérteni. Egyszer csak eszébe jutott a Nyr. egyik olvasójának, hogy ez nincs jól mondva magyarul, hogy ez idegenszerű kitétel. Szarvas G. mindjárt kijelentette, hogy ez mindennapi, népies kifejezésmód, hogy ő maga száz esetben is így mondta s újabb száz esetben is így mondaná,* sőt hogy azt a nyelvet nem sikerült fölfüdülnie, amelyben a *kivenni*

* Már Baróti SzDnál előfordúl, l. Nyr. 20 : 95. Vö. hasonló jelentésben *fölvesz* Aranyánál (Nyr. 21 : 32) s a népnél (1 : 272). Vö. ezt a szólást: *felvettem elmémben* NySz.

eredeti példaképére ráakadhatott volna, a német szótárak ilyen értelemben nem ismerik az *ausnehmen* igét (19 : 179). Mások szintén bizonyították, hogy népünknel tiszta magyar vidékeken is közönséges e kifejezés, és hogy igen természetes metaforán alapszik: *azt veszem ki a beszédjéből* stb. (19 : 220, 469.) Egyik dolgozótársunk erre azt felelte, hogy a dunántúli németek csakugyan *ausnehmen*-t mondanak (272), egy másik pedig újabban nagy diadallal fődözi föl ugyanazt a kifejezést egy 1781-i pozsonyi német szójegyzékben, »tehát a *kivesz valamit* germanizmus« (27 : 225). Pedig már Szarvas megmondta: »Azért, hogy németek is mondják: *ich kann's nicht ausnehmen*, még nem következik, hogy a kifejezés a németből került át nyelvünkbe. Annyi tény, hogy a nagy némettség ezt a kitévelt nem ismeri. A kérdés tehát így állítandó fel: Melyik a nagyobb valószínűség: az-e, hogy ezt a szólást . . mi vettük tőlük, vagy inkább ők mi tőlünk?« (19 : 326). — Egy legújabban megjelent német népies szólás-gyűjtemény az *ausnehmen* igének, *wahrnehmen*, *unterscheiden* jelentéséről szintén azt mondja: »südstdeutsch,« vagyis hogy csak az osztrák-magyar némettség ismeri (Hetzel: *Wie der Deutsche spricht*, 30). Ugyanebben a forrásban azt is olvassuk, hogy e h. *das ist keine Bohne wert, keinen Schuss Pulver wert* stb. »sagt man in Ungarn: *Das ist keine Pfeife Tabak wert*« (58): = *nem ér egy pipa dohányt*. Itt tehát a német szólás nyilván a mi nyelvünkéből van átvéve, s ilyen bizonyára több is lesz a hazai németségben.

Szintén nagy vita folyt a Nyrben erről a kifejezésről: *kész van*. Szabolcska bátorkodott először ilyent írni versben: »Kicsi fehér házunk kész van már egészen.« Az erről megindult vitában azt állították, hogy ez a kifejezés országszerte dívik. Szarvas G., ki hihetetlennek tartotta a dolgot, nyomozást indított, s ennek során kiderült, hogy *kész van* csakugyan el van terjedve az országnak igen nagy részében, leginkább a nagy Alföldön, nevezetesen északibb részein, de ezektől keletre s nyugatra is, Kolozsvártól Komáromig és Kecskeméttől Zemplénig. Kiderült továbbá az is, hogy a *kész van* csak az utolsó két-három évtizedben terjedt el ennyire. De már 1883-ban többször hallottam egy húsz éves kecskeméti tősgyökeres magyar dajkálánytól; meg is említettem Nyr. 14 : 225. Nyelvészeink egy része határozottan idegen — német és oláh — eredetűnek tartotta, míg mások védelmére keltek. Idegen eredete ellen főleg az szól, hogy aki

Bartók János M. Híradó 1786 406: *Kész lesz az asztal
melléjűtől is el állan.* " " *Kész lesz az asztal*

nyelvünkben való járatlansága miatt mondja: *kész van* e h. *kész* az szintúgy mondaná: *szép van* e h. *szép, nagy van* e h. *nagy* stb. A *kész van* tulajdonkép nem is általában a. m. kész, hanem a. m. készen van, el van készítve; s pl. a helyett, hogy „pajtásom“ kész mindent megtenni értem“ azt tartom, sehol sem mondanák: *kész van* mindent megtenni értem.* Idegen eredete ellen szól továbbá az a körülmény, hogy elterjedésének közepe éppen a legmagyarabb vidékre, a Jászságra s Kunságra esik;** sokkal kevésbé terjedt el eddig Dunán túl és Erdélyben, ahol inkább lehetne német s oláh hatásról szólni. A *kész van* tehát nyilván a *készen van* rövidítése, még pedig nem hangtani okból, hanem azért, mert helyette az egyszerű *kész* is szerepelhet állítmányúl, s mert *készen volt* helyett is mondhatni *kész volt, készen volna* h. *kész volna* stb. (Vö. Volf Gy. magyarázatát Nyr. 23 : 172.) Ez az új *kész van* tehát csak látszólag idegenszerű, s ámbár jeles íróinknál még nem igen fordul elő, mint népies szólásmód a költői nyelvben kétség kívül jogosult, s az irodalmi nyelvben — ha most még szokatlan is — idővel általánosan el fog terjedni. (Legrégibb irodalmi adat eddig 1873-ból Nyr. 25 : 464.) Megjegyzem, hogy nekem magamnak sohase jutna eszembe a *kész van* használata, csodálkoztam is eleinte nagyon, mikor hallottam, de többnyire született magyaroktól hallottam. A magyar népnek majdnem fele része él vele, s azt csak nem mondhatjuk, hogy rossz magyarság, ami néhány millió magyar ember beszédében mindennapos kifejezés.

Befejezésül még csak egy ilyen látszólagos németességet akarok megvédelmezni, azt, hogy *el van utazva*. Ezt már Arany János azon kifejezések közt említi, melyek szinte arra mutatnak, hogy nyelvünk felbomlásnak indult már! Mostanában pedig egy érdeklődő írásban kérdést intézett mintegy húsz tudóshoz és íróhoz, s ezek, két-három kivétellel, határozottan elítélték a szóban forgó kifejezést. Én egyike voltam azoknak, akik bátorkodtak a vádlottnak ártatlansága mellett nyilatkozni. Egy jeles tárcaírónk azt felelte: »Rossz, de annyira elburjázott, hogy a legjobb

* Kérjük e megkülönböztetésre nézve gyűjtőink szíves értesítését. Különösen faluhelyen lakó gyűjtőinket kérjük még egyszer, értesítsenek, mennyire divik ez a *kész van* a falvakban, kivált a városoktól távolabb eső helyen. Mennyire használatos a *nincs kész* és a *kész csinálni*?

** Tehát nem »tisztá magyar ajkú vidékek is használják,« mint Szarvas mondta, hanem leginkább tiszta magyar vidékek.

író is beleteszi munkájába.« Ha így van a dolog, akkor a hiba talán már elévült, és rossznak talán már nem is mondhatni e kitétel. De az én nézetem szerint ez soha sem volt hiba, csak látszhatott annak.

Egy másik írónk, ki szerint *el voltam utazva* megrovást érdemlő mondás, azt kérdezte válaszában: »Lehet-e mondani: *el voltam menve*?« Én azt felelem: lehetni lehet. Íme egy tiszaszlári paraszt tanú azt mondta: *Le volt menve* a hús a kézcsuklón (Nyr. 12:508). Egészen hasonlók egy tiszaszent-imrei közleményben: *ki van gyönve (jöve)* helyibű a keze, ki van gyönve a létra foga (9:129). Magam született magyar embertől hallottam: akkor már egészen *tönkre volt menve*; s egy parasztleánytól: Jaj szívem! egészen *meg van állva* (l. sok más példával együtt A m. határozók 2:308—9.). Arany maga azt írja egy helyt: Amint füllel földön *fekve vala* (Murány O.). Ugyanígy olvassuk más népnyelvi közleményekben; tíz napig *feküve voltam*; *ki van* az ember *fogyatkozva* a pénzből; mással *vagyok lefoglalkozva* (l. Nyr. 2:455.) stb. stb. — S vajjon nem hasonlók-e az ilyen mindennapi kifejezések: *el van bűjva*, *el van készülve*, *le van esve* v. *hullva*, *el van maradva*, *szét van szakadva*, *meg van halva*, *telve van*, *össze vannak gyülekezve* stb. stb. (l. id. h.)

Tehát lehetni lehet ez is: *el voltam menve*, s ha nem mondjuk, azért nem mondjuk, mert alig fejez ki egyebet, mint ha azt mondom: nem voltam otthon, v. távol voltam. De már nincs igaza egy jeles társunknak, mikor azt írja válaszában: »A magyar ember *elutazott*, *távol van*, *úton van*, *útban van*, de semmi esetre sincs *elutazva*.« Mert ugyanilyen okoskodással azt is mondhatnám: a magyar szabadság *elveszett*, *nincs meg*, *oda van*, de *nincs elvesze*; a magyar alma *leesett*, *lenn van*, a földön *van*, de *nincs leesve*; a magyar ruha *elszakadt* vagy *rongyos*, de *nincs elszakadva*. Nyilvánvaló, hogy *le van esve* más, mint *leesett* (l. Kovács M. fejtegetését Nyr. 10:303.), mert egyúttal azt is kifejezi, hogy még a földön van. Szintúgy '*el van utazva*' egyszerre fejezi ki ezt a két gondolatot: *elutazott* és *még oda van*. — Aki elfáradt és nem pihent ki, az még *el van fáradva*. Aki elmaradt s nem ért utól bennünket, az még *el van maradva*. Aki elutazott s nem tért vissza, az még most is *el van utazva*. Akik összecivakodtak s nem békültek meg, azok még »*össze vannak civakodva*« (Bp. Hirlap, 1882. 268. vc.). Ezek teljesen egynemű kifejezések: az állapotot kifejezetten

a cselekvés eredményéül tüntetik föl, amennyiben a cselekvést is kifejezik, amelynek eredménye az ill. állapot (*el van utazva* = távol van, mert elutazott).

Igaz, hogy *el van utazva* = er ist verweist. De ha ez hiba, akkor hiba ez is: *el van fáradva* = er ist erschöpft, *el van szakadva* = es ist zerrissen stb. De ugyanez a német szerkezet fejezi ki azt is, hogy *elutazott*, *elfáradt*, *elszakadt*, holott a magyarban e két szerkezet közt határozott különbség van.

Persze némely esetekben, mint láttuk, az illető igék jelentése miatt, az ilyen különbségek jobban elmosódhatnak, s az egyéni nyelvérzék szükségtelennek tarthat olyasmit, amit más megkülönböztet. De az *el van utazva* alkalmasint csak azért látszik különösnek, mert a *z*-végű igék többnyire tárgyasak s mint ilyenek szenvedő értelemmel szerepelnek a szóban forgó szerkezetben: *el van aprózva*, *le van alázva*, *még van gyalázva* stb. De vannak ilyen tárgyatlan, tehát cselekvő értelműek is: *még vannak egyezve* (ezt Brassai írja, l. MHat. id. h.), *el van hasadozva*, *még van repedezve* stb., és ilyen kifejezés a mienk is: *el van utazva*.*

A nyelvésznek voltaképpen csak az a kötelessége, hogy ilyen esetekben megállapítsa a tényállást, hogy mennyire van elterjedve valamely kifejezés mód a népnyelvben s az irodalmi nyelvben. Hogy aztán a stílusnak esztétikai szempontjaiból nem lehet-e kifogást tenni ellene, az más kérdés. De ezek a szempontok csak a költői nyelvben s a fönséges vagy legalább magasabb szárnyalású vagy szónoki prózában irányadók. A többi irodalom s az előbeszéd általában a nyelv szokást vallja urának. Ma, midőn az irodalom nagy része oly szorosan érintkezik a mindennapi élettel s mikor a népszerű irodalom s a napi sajtó oly erősen visszahat az óriási olvasó közönség széles rétegeire: a nyelvészek s az akadémiák csak igen csekély mértékben irányozhatják a nyelv fejlődését. Az ízlés és a nemzeti szellem szempontjából sajnálhatjuk ezt, de a ténnyel magával okvetetlen számolnunk kell.

SIMONYI ZSIGMOND.

* Erre nézve is kérjük olvasóink sz. értesítését: mely magyar városokban divik az *el van utazva*? (Falu helyen az *utazik* igét — úgy látszik — egyáltalán nem igen használják.)

MAGYARTALANSÁGOK.*

II.

A függő beszéd s a kételkedést kifejező mellékmondatok igemódja.

»A budapesti lapokat nemrég az a hír járta be, hogy engem, alúlirottat bírótársaim *bojkottáltak volna*«. Így ír Korizmics Antal Alexandriából a Bp. Hírlapnak (1899. 35. sz. 7. l.)

»E felfogás szerint a nagy hazardjáték a hőieskedő vakmerőségnek olyan bámulatot érdemlő megnyilvánulása *lenne*, mint az alpesi csúcsok megmászása, az akadályversenylovaglás vagy a tigrisvadászat«. Alvinczy Sándor írja Párizsból a B. H. tárcarovatában. (1899. 54. sz. 2.)

»A nemzet . . . meglehetősen nyugodtan elédegelt abban a hitben, hogy új hivatalok felállítása fölösleges *volna*«. Popini Albert. B. H. 1899. 48. sz. 1. l.

»Az a hír, hogy Bánffy megbukott *volna*, minden alapot nélkülöző koholmány« (más lapokban).

Jó, hogy oda teszik a *volna* szót, mert különben nem értenők meg, hogy a hír még nem valóság, a mende-monda nem mindig igazság s egyéni véleményében, felfogásában sokszor csalatkozhatik az ember.

Hogy azonban világosan lássuk, mennyire vétkeznek a magyar nyelv szelleme ellen, akik jelentő mondat után ily *volná*-s alakkal fejezik ki a bizonytalanságot és kételkedést: lássunk egy pár példát népdalainkból és jeles íróinkból:

»Ez a kis lány *azt hiszi*, szeretője *elveszi*«. (Népd.)

»Még *azt mondja* a retek, hogy én szökét *szeretek*«. (Népd.)

»Azt *gondolta*, farkas, meg se moccan karja«. (Ar. Toldi.)

»Híre *járt*, hogy a görög császártól segédhadak *közelednek*. (Jók.)

Ugy-e bár, igen tisztelt hallgatóim, ezeket a népdalokból és jeles írókból vett idézeteket nagyon jól megértjük. Tudjuk, hogy a kis lány csak *hiszi*, hogy a szeretője *elveszi*; a dolog nem bizonyos, sőt nagyon valószínű, hogy »semmi sem lesz belőle«, de azért nekünk mégis elég a mellékmondatban az *elveszi* alak s nincs szükségünk rá, hogy a bizonytalanságot így fejezzük ki, hogy: *elvegye* vagy *elvenné*.

Második mondatunkban a retek *azt mondja*, hogy én szökét *szeretek*. Feltétlenül hitelt adjunk-e a reteknek? Ugy-e bár, az még nem szentírás, amit a retek mond; tehát állításának valósága nagyon bizonytalan alapon nyugszik. Hisz maga a népdal is

* Felolvasta a szerző a fiumei tisztviselők egyesületében f. é. március 4-én.

mindjárt utána hozzáteszi, hogy »hazudik a retek, mert én barnát szeretek«. Itt is a bizonytalan, kétségbevonható állításra vonatkozik a kijelentő mondat s mégse mondja a magyar: hogy én szökét szeressek, vagy szeretnék.

A harmadik mondatban Arany Toldija azt gondolta, hogy farkas, ami a nád közt mozog. Nem tudta bizonyosan, csak úgy gondolta; de azért mégse mondja a költő, hogy: *farkas legyen* vagy *farkas volna*. Mi magyarokúl nagyon jól megértjük így is.

Jókai mondatával sincs bajunk; nagyon jól megértjük, hogy a segédhadak közeledése csak kósza hír; hisz az író maga megmondja, hogy »*híre járt*«: hát mire való volna még a következő igen is megjelölni, hogy az a közeledés nem bizonyos?

Ilyen és hasonló példákat százával, ezrével idézhetnénk. A magyar ember így beszél:

Azt mondják, hogy beteg.

Azt mondták, hogy beteg.

Azt hiszem, hogy a hajó megérkezett.

Azt hittem, hogy bátyád elutazott.

Nekünk tökéletesen elég a főmondatnak abbeli kijelentése, hogy »azt mondják«, »azt hiszem« stb. s már tudjuk, hogy kétes vagy bizonytalan állítással van dolgunk s nincs szükségünk rá, hogy ennek kedvéért a mellékmondat állítmányát felszólító vagy feltételes módba tegyük.

Erre azt jegyezhetné meg valaki, hogy ha csakugyan így beszél a magyar ember, hát akkor honnét veszik az írók a volná-s alakot?

Hogy erre a kérdésre megfeleljünk, nem szükséges Párizsba, vagy Alexandriába mennünk. Itt Fiumében, ahol minduntalan alkalmunk van idegen nyelven beszélni, könnyen megtaláljuk e magyartalanságok kulcsát. Fordítsuk csak le németre, olaszra példamondatainkat:

Dieses Mädel glaubt, ihr Geliebter werde sie heiraten,

vagyis (magyartalanúl visszafordítva):

Ez a kis lány azt hiszi, szeretője el fogná venni.

Der Rettich wagt es zu sagen, dass ich eine Blonde liebe.

Il ravenello osa dire, che io am una bionda.

vagyis franciás magyarsággal:

Még azt mondja a retek, hogy én szökét szeressek (szeretnék).

Aranynak azt a mondatát: *Azt gondolta, farkas*, németül így kell mondanunk:

Er dachte, es wäre ein Wolf:

olaszul: *Egli credeva, che fosse un lupo,*

ami szóról szóra magyarra fordítva így hangzanék:

Azt gondolta, hogy farkas volna. (De kár, hogy Arany nem tudott ily ékes magyarsággal írni!)

A Jócai mondatát így kell németül mondanunk:

Es verlaute, dass sich vom griechischen Kaiser Hilfstruppen nähern würden;

olaszul: *Correva voce che s' a vvicinassero truppe ausiliari dell'imperatore greco;*

magyarra fordítve:

Híre járt, hogy a görög császártól segédhadak közeledtek volna.

De lássuk tovább, hogy forgatja ki a germán vagy román nyelvek gondolkodásmódjának követése nyelvünket a mivoltából:

Azt mondják, hogy beteg.

Man sagt, er sei krank.

Si dice che egli sia ammalato.

Magyartalan fordítással:

Azt mondják, hogy beteg volna.

Következő példamondatunkat:

Azt mondták, hogy beteg.

Man sagte, dass er krank wäre.

Si diceva che egli fosse ammalato —

minduntalan olvashatjuk a napilapokban ilyenformán:

Azt mondták, hogy beteg volna.

Mikor ilyet olvasok vagy hallok, mindig utána szeretném biggyeszteni a feltételes mondat másik részét: »Bizony beteg volna, ha egészséges nem volna«.

A latinban és sarjadékaiban, az olaszban, spanyolban, portugálban és franciában nagyon szép dolog az igeidők megfelelése, vagyis hogy a mellékmondatok igéje a főmondat igeidejének megfelelő konjunktivusba jó. A magyar azonban ezt a békót nem ismeri.

Már a németben is kevésbé szigorú ez a következetesség. De azért ugyancsak megjárónk, ha a következő mondat igeideit szórúl szóra akarnók lefordítani:

»zu ihrer grossen Überraschung hatte er ihr jetzt gemeldet, dass er das Studieren an den Nagel *gehängt habe*, sintemalen er eine Dampf-mühle in Malmö *gepachtet hätte*«. (Die Möve. Regény; írta Nielsen. Dánból németre ford. Mathilde Mann. 1. 28.)

Magyarul: »nagy meglepetésére most arról értesítette, hogy egyetemi tanulmányait *abbahagyta*, mivel Malmöben gőzmalmot *bérelt*«.

Rossz magyarsággal fordítva:

»értesítette, hogy a tanulást szegre akasztotta legyen, mivel Malmőben gőzmalmot bérelt volna«.

A magyar a mellékmondatokban nincs úgy megkötve, mint a nyugati nyelvek. Ép ezért nincs is kötő módunk, csak felszólító, feltételes és jelentő módunk.

Hogypedig a mellékmondatokban milyen igemódot használunk, azt nagyon könnyű szabályokba foglalnunk:

1. Felszólító módot használunk a mellékmondatban, ha a főmondat igéje felszólítást, kérést, kívánást, akarást, figyelmeztetést, parancsot, tiltást vagy megengedést jelent; pl. Arra kérem komiszárus uramat, ne lője ki alúlam a lovamat (Népd.). Kértem, hogy ne bántsa, mondtam, ne ölje meg (Ar.).

2. Felszólító módot használunk még a célhatározó mellékmondatokban; pl. Mindakettő véle van még, hogy biztassák, enyhítgessék. (Gyul.).

3. Feltételes módot használunk a feltételes mondatokban; pl. Ah, ha tudná, mily nyomorban élek, megrepedne a szíve szegénynek (Pet.). — De még a feltételes mondatban is jelentő módot használunk, ha mind a tétel, mind a belőle levont következtetés biztos tényként tűnnek fel a beszélőre nézve; pl. Ha isten velünk, ki ellenünk? Vagyis: isten velünk van; az biztos, tagadhatatlan (ezért jelentő mód); de az is bizonyos, hogy ha isten velünk van, senki bennünk kárt nem tehet (tehát a következtetésben is jelentő mód). — Ezzel szemben előbbi példamondatunkban: Ah, ha tudná, ... a tétel a beszélőre nézve bizonytalan, kétséges, s így bizonytalan, kétséges a belőle levont következtetés is.

Ez a három szabály volna tehát a magyar igemódok használatának alaptörvénye; mert egyéb esetekben a magyar rendszerint jelentő módot használ a mellékmondatban; pl. Ez a kis lány azt hiszi, szeretője elveszi (Népd.). — Azt gondolta, farkas (Ar.).

Ami kevés megjegyezni való van még az igemódok használatára nézve, azt a következőkben foglaljuk össze:

4. A tagadó főmondát után (Sim: Magy. Kötőszók 2: 70) a három igemód bármelyikét használhatjuk, aszerint, amint a mondat értelme megkívánja; pl. Nem hiszem, hogy eljön. Itt egész határozottsággal jelentő módban mondjuk ki véleményünket, mert bizonyosra vesszük, hogy nem jön el. — Nem hiszem, hogy eljöjjön. Itt felszólító módot használunk, mert a mellékmondat tulajdonképen valamely rejtett kéréstől, akarástól, vagy megengedéstől függ. Csakugyan, ha a mondatot bővebben fejtegetjük, úgy találjuk, hogy tulajdonképeni értelme ez: Azt hiszem, hogy körülményei nem engedik meg, vagy hogy nem ószinte akarata, hogy eljöjjön. — Nem hiszem, hogy eljönne. Itt meg valami feltételnek kell a mondatban rejtőznie,

amért a mellékmondat igéje feltételes módban áll. A mondat tulajdonképeni értelme ez: Azt hiszem, hogy nem jönne el (még ha volna is ideje; vagy: még ha meghívnók is).

A tagadó főmondatok közé sorozható még:

a) Az *anélkül* *hogy*-os szerkezet, mely után akár a felszólító, akár a feltételes mód állhat; pl. Hát lehetett valaha illet mondani, anélkül, hogy az ember mások mosolyától féljen? (Jók., id. Sim. m. f.). Szeretem anélkül, hogy láttam volna.

b) A *nemhogy*-os szerkezet, mely után rendszerint a feltételes mód áll, de néha a jelentő mód is állhat; pl. Nemhogy megdicsért volna, még szemrehányást is tett. Nemhogy olyan kőborlót nem találtam, de sőt még moldovai embert sem láttam. (l. Sim. Magy. Kötésszók 2: 145.)

c) A *nehogy* kötőszó tiltást fejezván ki, mindig felszólító móddal jár; pl. S nehogy másféle botrányt költö reá! (Ar. id. Sim. m. f. 147. l.)

d) Az egyenetleneket összehasonlító mondatok, melyeknek első tagjában *inkább*, *jobban* vagy valamely melléknévnek középfoka áll, már természetöknél fogva tagadást rejtene magukban s így a velük összefüggő mondat igéje hol a jelentő, hol a felszólító, hol a feltételes módban áll; pl. Bolond ember az, aki jobban táncol, mint ahogy tud (Nyr. 8: 180). Inkább meghalnék, semhogy ily szegényben éljek. Hamarabb estve lenne, semhogy előgyőzném számlálni. Inkább meghalni kész, semhogy térdét meghajtaná Kont, a kemény vitéz. (Gar.). (L. Sim. Magy. Kötésszók 2: 128 §.)

5. A megengedő *bár* kötőszó és összetételei (*bárki*, *bármí*, *bármilyen*, *bármennyi*, *bármint*, *bárho*, *bárho*, *bárho*, *bárho*, *bárho*, *bárho*) szintén a három igemód bármelyikével állhatnak; még pedig jelentő móddal áll a *bár*, ha a mellékmondat cselekvése a beszélőre nézve bizonyosnak, ténylegesnek tűnik fel; pl. Bár Mátyás király nagyon szigorú volt, mégis szerette és igazságosnak nevezte a nép. — Felszólító móddal áll, ha a mellékmondat cselekvése a beszélő elméjében csak lehetőségként, megengedett dologként tűnik fel; pl. Nem szeretett ez a tudós semmit a világon, járt legyen bár égen, földön (Ar.). — Feltételes móddal akkor áll, ha az ige valamely rejtett feltételtől függ; pl. Nem bántom a levelet, bár felbonthatnám (t. i. ha akarnám).

6. Az időhatározó mondatokban jelentő módot használunk; *mielőtt* azonban mind a jelentő móddal, mind a feltételessel állhat; még pedig jelentő módot akkor használunk, ha a cselekvés a beszélőre nézve bizonyosnak, ténylegesnek tűnik fel; pl. De mielőtt új napja kel, a holtakat temessük el (Ar.). Megébedeltem, mielőtt elutaztunk. Feltételes módot pedig akkor használunk utána, ha a cselekvés a beszélőre nézve kétségesnek, bizonytalannak tűnik fel; pl. Mielőtt elutaznám, megebedélek.

Ezek volnának szerintem a magyar igemódok használatának főbb szabályai. Eszerint tehát a mondást, állítást, téves

felfogást, híradást, hitet, reményt jelentő főmondatok után s a függő beszédben a magyarban egyáltalában nincs helye a feltételes módnak. A főtebb kifogásolt mondatoknak tehát magyarán így kellene hangzaniok:

A budapesti lapokat nemrég az a hír járta be, hogy engem, alúlirottat, bírótársaim bojkottáltak (nem pedig: bojkottáltak volna).

E felfogás szerint a nagy hazardjáték a hősieskedő vakmerőségnek bámulatot érdemlő megnyilvánulása (helytelen: megnyilvánulása lenne.)

A nemzet meglehetősen nyugodtan éldegélt abban a hitben, hogy új hivatalok felállítása fölösleges (nem pedig: fölösleges volna).

Az a hír, hogy Bánffy megbukott, teljesen alaptalan koholmány (helytelen: Bánffy megbukott volna).

A helytelen szerkezet ékes példáit özönével szedhetjük ki az Ezeregy éjtszaka első teljes magyar díszkiadásából (többek kiadásai után rendezte Nádor Gyula, kiadja Nádor Kálmán. Budapest). Ime egy pár kóstonól:

»... ideje volna tehát, hogy ismét megjelenjék a világban, fölkeresné barátait és betöltse a rangot, melyet születése és érdemei szereztek számára« (3 : 22).

Helyesen: hogy megjelenjék a világban, fölkeresse barátait. — Hisz az egyik ige ép úgy a parancsoló szükségstől függ, mint a másik s ha az egyik helyen felszólító módot kell használni, a másik helyre nem jöhet feltételes mód!.

»... kérdezte úgy mellesteg tőle, miféle palota legyen az, melyről oly nagy elismeréssel beszélnek« (3 : 383).

A függő kérdésben a magyarban megmarad a jelentőmód, még ha franciából vagy németből fordítunk is; helyesen tehát így kellene lennie: azt kérdezik tőle, miféle palota az, ...

Helytelen mert latinos, franciás:

»amint a városon keresztül ment volna« (2 : 383).

»midőn épen vadászatról tért volna vissza« (3 : 390).

Helyesen: amint a városon végig sétált, midőn éppen vadászatról tért vissza.

Helytelen: »azért küldé őket, hogy azt hírül hoznák és kísérei lennének visszatértében« (3 : 390).

mert a célhatározó mondatokban a magyar a felszólító módot használja; helyesen tehát: azért küldé őket, hogy ezt hírül hozzák és kísérei legyenek visszatértében.

KÖRÖSI SÁNDOR.

AZ ALIG MONDATI EREDETE.

A Nyelvőr januáriusi számában (28 : 19) Fülöp S. az *alighanem* és *aligha* adverbiumok használatához érdekes fejtegetéssel szolgált. Eredetüket azonban CzF. nyomán az *al* névszótőnek *-ig* raggal való bővülésében látja. Meglévén az *alig*, hozzáfog a szerinte belőle származó többi adverbium mondati eredetének feltüntetéséhez, oly formán, hogy *alig*-ban kihagyásos mondatot látva (*alig hiszem*, ...) a hozzájárult *ha* kötőszót olyannak mondja, mely szerinte itt — mint a régiségben gyakrabban — *hogy* helyében áll. Ennek igazolására több oly példát hoz fel, melyek a szerkesztő jegyzete után épen nem tudják állítását igazolni. A *ha* ugyanis nyelvemlékeinknek, valamint ma is némely nyelvjárásunknak tárgyi mondataiban »nem a *hogy*, hanem az *é* kötőszóval egyértékű (fr. *si* stb.).«

Pedig az '*alighanem*' *ha* kötőszava igenis egyértékű a *hogy*-gyal. Egyértékű pedig azért, mert az adverbium mondati taglalásában bajosan lehet szó kihagyásos tárgyi mondatról, hanem inkább olyan alanyi mondatról, melyhez egyformán járúlhatott a *hogy* meg a *ha*.

A régiségben, valamint a nép nyelvében is, a mélyhangú *alig* mellett, majdnem nagyobb számmal találni magashangú párját, az *elig*-et. Minden jel arra mutat, hogy e magashangú alak az eredeti. *Elig* ugyanis *elégnek* kötőszóvá fejlődött változata. Ha tehát ily értelemben próbáljuk felépíteni a mondatot: *elég, ha meg nem bánod*: ez azt jelenti, hogy még jól járnál akkor, ha meg nem bálnád; de azért tarthatsz tőle, hogy megbánod; valószínűnek látszik, hogy megbánod; *aligha meg nem bánod*.

Látjuk, hogy ez esetben *elég* után a *ha* ép úgy helyén van, mint a *hogy*. *Elég* a főmondatnak a valószínűség kifejezésére történt gyakori használata folytán rövidült *elig*-gé, a rendszerint rákövetkező mélyhangú *ha* (v. *hogy*) szó hatása alatt pedig *aligha* (ill. *alighogy*) alakú adverbium támadt, s így elvesztette a kapcsolatot az eredeti észjárással. A nyelvérzék azonban az elveszett kapocs helyett, szakasztott oly formán, mint Fülöp Sándor, más kapcsot keresett, s meg is találta, úgy, hogy az *alig*-ban megszorító, 'nehezen' értelmű adverbiumot látott.

Czak *nagyeleg* [olv. nagyeleg] esmerkuala telyesseguel (EhrC. 81.) ... hogy valaky *nagy elyg* mer wala kymenny az varasnak kapuya kewl (146.). Ezek azt a benyomást keltik, hogy *elig* a *hogynak* egyszerű elkopásával támadt. Ugyanezt látszik bizonyítani az EhrCből való következő sor is: Nemykoron látta ewtett ezenne magassagra feluontleny, hogy *elygy* lathattyauuala ewtett (64.).

Fejtegetésünk támogatására szolgáljon az is, hogy, habár az *elég*-nek ma is gyakran élünk még kötőszóhoz hasonló szerepével, ez a régiségben még általánosabb volt. Így az Ehr.C-ben:

nagy elyig hogy meg nem haluala. Ide való még a MA. említette *elég*ha *sufficit quod*, verumtamen jelentésű köztöszó, és végül egy csángó népdal: Többsi jó vitézek paripát nyergelnek. Örömben *elighogy* el nem röpülnek (Nyr. 26 : 288.) Ez utóbbi adat különösen híven tünteti fel az *elég*-nek az *alig*gal még ma is érzett kapcsolatát.

Alighanem úgy látszik, csak a 16. században kezd a valószínűség kifejezésére szolgáló adverbiumként szerepelni. Fülöp azt is állítja, hogy »nyelvemlékeinkben sohasem fordul elő az *aligha* a *nem* nélkül«. Ha ez igaz, akkor azt kell feltételeznünk, hogy *aligha* csak analógia útján vált a valószínűtlenség jelölésére általánossá. *Aligha nem* lesz eső, valószínűséget fejezve ki — ez volt a nyelvérzék okoskodásának az útja — *aligha* lesz eső a *nem*-nek ellagyásával, éppen ellenkezőjét, valószínűtlenséget kell hogy jelentsen. Ez még jobban kitűnik a következő mondatban: *Aligha ott nincs* : valószínűség — ott van ; s így *aligha ott van* : valószínűtlenség — nincs ott.

*

Csak úgy, mint sejtelmemet, ide írom még, hogy egy másik köztöszónk, a *csak*, talán szintén ily mondati szerkezetnek és pedig az *elég*éhez teljesen hasonló észjárásnak lehetne származéka. Könnyű ugyanis a *csakhogy nem* és *csakhogy* alakokat oly mondatoknak tekintenünk, melyeknek főmondata eredetileg *sok*. Tehát szakasztott oly formán, mint az *elignél*. *Csakhogy* szép orcádat még egyszer láthatom — *sok, hogy* . . . *Nemcsak, hogy* afféle undokságra nem tanít minket, hanem még a házas embereknek is mondja, hogy . . . (Tel: Ev. 153.) (Nem sok, hogy ; nem elég, hogy.) *Sokból* úgy volna magyarázható a *csak*, hogy az *s* itt különösen a *nem*-mel való kapcsolat révén lett *cs*-vé (v. ö. *nincsen*, továbbá *lépcső* stb.) Feltetésünk mellett szól az a körülmény, hogy a HB.-ben nem találni még *csak* köztöszót, hanem helyében kétszer is *heon*-t. Ellene pedig az a nézet, mely a török *ancak*, *csak* szókkal hozza kapcsolatba a *csak*-ot (Vámbéry, de Budenz ez egyeztetést elfogadhatatlannak tartja a jelentés nagy eltérése miatt, l. NyK. 10 : 95.).

KALLÓS K. ZSIGMOND.

GYÖNGYÖSI ISTVÁN NYELVÉHEZ.

A Nyr. tavalyi évfolyamában Ekker J. Szende rendszeres feldolgozását nyújtotta Gyöngyösi István nyelvének. Derék dolgot vitt végbe, bár munkája nem lehetett kielégítő, mivel csak a nagyon is megbízhatatlan kiadások, főleg Dugonics kiadása után dolgozott. Pedig D. kiadására talán jobban ráillik az a megrovás, melyben ő a budai kiadást részesíti Előintésében. Mert a többi kiadás inkább csak modernebbé tette, ha lehet így szólunk,

Gy. szövegét, míg D. a maga ízlésére alakította át alapos változtatásokkal. A Kemény János eredeti kéziratának D. kiadásával való összehasonlítása után mondhatom ezt.

Kitűnik ez a nagy eltérés már akkor is, ha az eredeti szöveggel csak a Ekker felhozta feltűnőbb szokat vetjük is össze. Ez összevetés után a következő szókra kell megjegyzést tennünk:*

Al-fogás. Ekker szerint (Nyr. 27 : 309) a NySz.-ból kimaradt. Helyesen; mert KJ. III. (könyv) 2. (rész) 44. (szakasz) 4. (sor) ez van:

Mert *ál praktikáját* értik sok dolgokban.

Biztogat (Nyr. 27 : 250). A NySz. csak Gyöngyösitől idézi. Deleatur; mert KJ. I. 2. 76. 1—2:

Azért Dèceit is előb mint el méne

Biztattya az Kemény jó reményel lenne.

Bú-gond. (Nyr. 27 : 311.). Ekker sz. a NySz.-ból kimaradt. Helyesen; mert K. J. II. 4. 76. 3:

Jollehet sok *bu s-gond* gyűlt nyavalyájára.

Dicsőtelen (Nyr. 27 : 561.). A NySz.-ban az ÉrsC.-ból. K. J. III. 4. 68. 4.:

Talál rut dögével *dicsíretlen* véget. (A NySz.-ban ez idézet nincs benn.)

Félbe fal. (Nyr. 27 : 307.) Ekker sz. határozós összetétel. NySz.-ból deleatur, mert K. J. I. 3. 16. 4:

Vala halgatása *félben vált* szavának. A *vál* cikkelyből hiányzik.

Had-szerencsétlétvén (Nyr. 27 : 307). Kár is volna a NySz.-ba, mert K. J. III. 4. 101. 3.:

Nem megy bellyeb, *hadát ot szerencsétlétvén.*

Helytelenkedik (Nyr. 27 : 251) Deleatur; mert K. J. I. 3. 42. 3.:

Habzo gondolattya jár, s *hirtelenkedik*. (A *hirtelenkedik* cikkelyhez irandó.)

Körül-nő (Nyr. 27 : 307). Nem való a NySz.-ba; mert K. J. II. 5. 36. 3.:

Rendetlen csömöték nőték körül állát.

Lapány (Nyr. 27 : 159). Deleatur; mert K. J. III. 5. 81. 2.:

Minden *lapályokban* magos vizek gyűlnek.

Lomp (Nyr. 27 : 312). A *lomp*-nál törlendő, s a *lomb*-hoz irandó; mert K. J. I. 2. 36. 1.:

Dervis edgyik, farka nagy lombot eresztet.

Locs-pocs (Nyr. 27 : 562). Nem való a NySz.-ba az ott idézetten kívül, mert K. J. III. 5. 81. 3.:

Mocskos *locsban*, *s-pocsban* az utak merülnek.

Módgya-rendgye. (Nyr. 27 : 311.) Nem való a NySz.-ba, mert K. J. III. 3. 1. 4.:

* Ekker a Gy. nyelvét nyelvtani kategóriák szerint tárgyalja. Én egyszerűen az ábécé rendjét követem.

Illyen *modgyát, s-rendit* halld azok uttyának.

Növetény (Nyr. 27 : 255). Ekker helyesen sejtí, hogy D. csempészte e szót Gyöngyösi műveibe. A NySz.-ba sem való; nincs így az 1748-ki soproni kiadásban sem, mely után a források jegyzéke szerint K. J.-t feldolgozták. A kéziratban és a régi kiadásokban így van K. J. I. 2. 75. 4.:

Ugy nő az *Plánta* is, ha öntözik jobban.

Ólom-mag (Nyr. 27 : 309). Ez valósággal Gy. szava és D.-nak semmi része benne. A NySz.-ba is beveendő tehát ez idézet. K. J. II. 9. 35. 4.:

Azok köszt a gyakor *olommag* járással.

Szépelní. (Nyr. 27 : 252). Deleatur, mert K. J. I. 3. 51. 3.:

Szépétné örömet, de meg kel vallani.

Ezekén kívül még egy-két szóra akarok némi megjegyzést tenni:

Botrong. A K. J. I. 4. 39. 2. sora az összes kiadásokban így van:

Hogy tovább nem *borong* özvegység ködében. Így közli a NySz. is a soproni kiadásból, idézve melléje még e sort K. J. II. 6. 44. 1.:

Mint a *borongó* hold olyan személlýében.

A kéziratban azonban az előbbi helyen tisztán és világosan kiírva ez van: *botrong*. Nem található-e meg e szó a nyelvjárásokban? A régiségben a NySz. szerint nem volt meg.*

Csélcsapság. E szó kimaradt a NySz.-ból, bár a soproni kiadásban benne van D. e szót *csalfaságra* másítja. A kéziratban K. J. II. 1. 44. 4.:

Szokot *csélcsapságát* de most férre tette.

Dagály. A NySz. szerint: ira, furor MA. A szó igazi jelentése *tumor* csak zárójel közt van. Pedig bizonyos, hogy ez az eredeti jelentés: *daganat*, mint a latin szó is ezt jelenti. E jelentésben a K. J.-ban kétszer is megvan: K. J. II. 4. 27. 1—2.:

Rendetlen tollai ennek föl borzattak,

Begyében kin üllő *dagáli* apadtak, — és K. J. III. 5. 59. 1.:

Nézd kevély *dagállýát* az vizek árjának.

Ez utóbbi idézet hiányzik a NySz.-ból. Az egész cikkely helyesebb volna, ha a *tumor* jelentés elől állana e két idézettel és azután következnének a szó átvitt értelmét felvilágosító idézetek. Ezek közé felveendő ez is K. J. III. 4. 50. 3.: (Soproni kiadás 121.)

Annak fuvalkodot *dagállýát* győzhesse.

Készülöt fú. D. e kifejezést így változtatta: *indulót fú*. Szerencsére nem került így a NySz.-ba, hova azonban a *készülöt*

* A *botrong* ige talán a *botrángol* népies szóval kapcsolható össze, mely *barangolást, botorkálást, bolyongást* jelent (MTsz. 174); a jelentés egészen beleillik a szövegbe.

fű csoportba beirandó ez is K. J. III. 4. 106. 1.: (Soproni kiadás 123.)

Más nap azért reggel *készült* fuvának.

Özvegyel. E szót a NySz. néhány régibb forrásból és a K. J.-ból idézi. Megvan PPB. viduum esse, caelibem vitam agere; unverheiratet sein értelmezéssel. Innen került a Kisded Szó-Tárba is. Nem akarom azt mondani, hogy az e szónál levő idézetek hibás olvasásból származtak; bár e szó valami általános divatnak sohasem örvendhetett. A CzF-ben sincs meg. Az azonban bizonyos, hogy Gyöngyösi nyelvkincsébe hibás olvasás révén került. K. J. I. 2. 9. 4. ugyanis ez van:

Sokat özvegy lenni ennek bizony kár is.

Ez a szó azután a soproni és budai kiadásban *özvegyleni*, a kolozsváriiban (1768) *özvegyelni*, D.-nál és Toldynál *özvegyleni* lett.

Pribék személy. Ekker Nyr. 27:562 úgy magyarázza, hogy *szolga* személy. Értelme azonban inkább: *gaz, aljas*, K. J. II. 2. 47. 1—3.:

A Chám is elfogván tőlünk Vezérünket,

Pribék személyek is elhagyván rendünket,

Győzi a nagy erő fárat seregünket.

Uszován. E titokzatos szó megfejtéséhez talán közelebb visz, ha ide írom, hogy ily alakban csak K. J. I. 2. 36. 4. fordul elő, míg K. J. III. 3. 6. 1. így van:

Fejér kék a Lova, *uszovánt* festették.

Zöldség. E szót nem idézi E., pedig elég érdekes. K. J. III. 5. 37. 1.:

Mosolygó *zöldsege* hervat a mezőknek.

Végül még megjegyzem, hogy e szó *nyugalom* így fordul elő K. J. II. 2. 62. 4.: *nyugdalom*.

Végre szép *nyugdalmát*, s örömet talállya.

Valószínűleg ennek mintájára szúrta bele valaki (más tentával van írva) a *d*-t a *győzelem* szóba is K. J. II. 3. 15. 4.:

Láb szijat készétnek most fogot solymának,

Hogy azzal üdvözlye *győzdelmét* Urának. KISS ERNŐ.

IRODALOM.

Szentírás.

— V á l a s z. —

Sassi Nagy Lajos a Nyelvőr májusi (28 : 213) számában bírálat alá veszi az IMIT kiadásában megjelent Szentírás első kötetét s negyedfél oldalnyi idézettel azt igyekszik bizonyítani, hogy a fordításban »számos kisebb-nagyobb hibával találkozunk.« Idézetei fölötte tanúságosak. Például hiba ezt írni: és előhozott a föld

sarjat, holott a Károli-féle átdolgozott biblia így mondja: hajta tehát a föld gyenge füvet; hiba: a földön való minden mozgónak, amiben élő lélek van, mert Károli így ír: a földön csúszó-mászó minden állatnak; hiba: férjedhez lesz vágyakozásod és ő uralkodjék rajtad, mikor K. így fordítja: és epekedel a te férjed után, ő pedig uralkodik te rajtad; nem jó: por vagy és porhoz térsz vissza, hanem jó a Károlié: és ismét porrá leszesz. — Ezt így nem negyedfél oldalon, hanem a Nyelvőr negyedfél füzetén lehetne végig folytatni, anélkül, hogy a példák bizonyító volta erőben nyerne. Többet mondok: így szembe lehet állítani a háromszázados régi Károlit az egyéves új Károlival s tessék aztán ebből meggyőződni, hogy a régiben »számos kisebb-nagyobb hibával találkozunk.«

A különös lajstromban egy pár tartalmasabb kifogásra is bukkanunk. Nem jó, hogy Ádám, amikor Évát meglátja, így szól: néembernek neveztessek; jól úgy van, mint K. írja: asszonyembernek; hiba: Lót felesége sóoszloppá lett, K. jobban fordítja: sóbálvánnyá; nem szabad előbbirt írni, fityma vagy héjazat a helyes. Pedig világos, hogy az asszonyember elavúlt, a néember még nem, azt nem is említve, hogy az ember és néember kitűnően adja vissza a hébert (*is* és *issa*), amire bírálónk, ki csak a magyart nézi, ügyet sem vet. A sóoszlop is jobb a K. féle sóbálványnál, mely itteni értelmében elavúlt, mai jelentésében pedig határozottan hibás képzetet kelt. A fitymát seni érti ma senki, a héjazat pedig, melyet S. N. L. ajál, sokkal idegenszerűbb, mint az előbőr, melynek csak az a baja, hogy németre fordítható. Ilyen hibában azonban tudvalevőleg számos magyar és nem magyar szó leledzik, anélkül, hogy ezért megszűnnék jó magyar, francia vagy angol szó lenni. — Ép ilyen az a kifogása, hogy a használtuk aprójószág a német kleinvieh, pedig ezt csak az aprómarhára foghatná. S nem áll, hogy aprójószág = apró marha. Hanem áll az, hogy a régiségben igenis marha = jószág. S míg az aprómarha ma már csak baromfi értelemben járja, az aprójószág, minthogy ily jelentésben lefoglalva nincs, igen alkalmas a juhok és kecskék közös elnevezésére a héber *ceón* értelmében. Amiért sikerült tehát nekünk oly magyar műszozt találnunk, melyre sem Károli, sem újabb kiadói nem gondoltak, azért talán még nem következik, hogy a mi fordításunk magyartalan. Sőt inkább.

Általában baj, hogy bírálónknak fontosabb a Károli fordítása, mint maga az eredeti s ítélkezésénél nem ez az ő mértéke, hanem amaz. Mintha a német kritikus egy újabb Shakspeare-fordítást nem a szerint méltatna, mennyiben egyezik az angollal, hanem a legkitűnőbbnek elismert Schlegel-Tieck-félével. Más-különben nem egy helyt dicsérne, ahol most korhol. Például kicégrézi ezt: és felébredt Noé az ő borából. Egy másik protestáns bírálónk ezt ökölnyi betűkkel szedette ki: hallatlan sérelem ez a magyar nyelven! Pedig akinek a költői nyelv ereje iránt érzéke van, bizonyára igaz élvezettel ismeri föl

ebben az ősforrás buzogását. Mert ezt a képet nem mi csináltuk, hanem így van benn az eredetiben. Ellenben ha azt írom: felserkene N. mámorából, akkor a hatalmas metonímiából mi marad meg? A poétikus kifejezésnek prózai veleje. — Ilyen egy másik kifogása is. Midőn Lea már négy fiút szült férjének, Rachel pedig magtalan marad, a szerető nő így szól Jákóbbhoz: »Adj nekem gyermekeket, és (ma így írónk: mert) ha nincsenek, meghalok.« Bírálónknak csak a K. fordítása jó: mert ha nem, meghalok. Amaz az elkeseredésnek sokkal megkapóbb kifejezése: ha nincsenek; emez józan és világos: ha nem. Ilyet persze érezni kell; de rávezeti a fordítót a szöveghez való hűség is: a miénk ugyanis benn van az eredetiben, a K.-é ismét átírás. — A IV. 5. mi így fordítjuk hiven: ez igen bosszantotta Kaint és beesett az arca. Bírálónk naiv felsőbbbséggel olvassa ránk K. átírását: és lecsüggesztette fejét. A miénk hű és költői és tősgyökeres magyaros; a minta ellenben nem hű és prózai. — Egy újabb példa: Izsák anyja, Sára meghal; de már előbb elvette I. Rebekát feleségül és »megvigasztalódott Izsák az anyja után.« S. N. L. persze Károlit idézi ellenünk: anyja *halála* után s az iskolamester pedánságával oktat: »A *halála* betoldása itt helyén való.« Hogyne, kérem, szörnyen helyén való.

Még másik két »hibánkat« szíveskedik magyarázó soraival kellően megvilágítani. Adj ennem, kérlek, mondja Ézsau az öccsének, a vörösből, ebből a vörösből, mert fáradt vagyok. »Itt — tanít kritikusunk — a *vörös* a lencsére vonatkozik. Tehát: adj, kérlek, a *lencséből*.« Persze, hogy arra vonatkozik; csak hogy az eredetiben nem *lencse* van, de azért az olvasó mégis megérti; mert pár sorral odébb ez van: J. pedig adott E-nak kenyeret és lencsét. Amaz a naiv elbeszélés módja, emez a mindent idején fölvilágosító laposság. Siessünk megjegyezni: a bírálónké, nem a Károlié is, aki csak oly magyartalanul mondja, mint mi: Engedd, hogy ehessem e veres ételből. Igazán érthetetlen, hogy ez egyszer K. sem elégíti ki. — Másik bűnünk a következő: Ha pedig nem akar az asszony eljönni utánad, akkor föl leszel mentve ezen esküim alól. »E mondat azt bizonyítja — oktat bírálónk — hogy a szószerinti fordítás sokszor egészen mást mond, mint amit jelezni akar. A keleti népeknél ugyanis a nő a férfit *utána* és nem *mellette* követi. Helyesen így van: Hogyha pedig nem akar a nő *teveled* eljönni, ment leszel esküim alól.« Mindenekelőtt itt nem is férj s feleségről van szó. De ha úgy volna is, itt »keleti« népről, »keleti« könyvről van szó s az ilyen sajátosságokat eltörölni semmi szín alatt nem szabad. De S. N. L.-nek most is fontosabb a Károlé fordítása magánál az eredeti szövegénél s mert ehhez ragaszkodva, amattól eltérünk, nem átal bennünket vádolni helytelenséggel. A szerkesztőség azonnal szíves volt bírálónkat sor alatt fölvilágosítani: »Magyarban is, Tiszán túl, közönséges szólás nemcsak a népnyelvben: ki *után* ment férjhez? Nem akart *utána* menni = hozzá.« Bírálónk tehát — s ez ily derék írónál

s nyelvésznél igazán meglepő — egészen a dilettánsok módjára csupán a maga külön nyelvérzékében bízik s ez ingatag és korlátolt alapon támad és ítélkezik. Vagy talán S. N. L. nagyon jól tudja, hogy kifejezésünk kifogástalan — a mikor maga beszél vagy ír; csak akkor nem tudja, amikor mindenáron: magyartalanságokat vadász.

Azonban tegyük föl, hogy nem az eredetit kellett volna fordítanunk, hanem Károlit másolnunk; hogy nem lett volna szabad írunk: bezáródtak az ég ablakrácsai, hanem így: csatornái; nem: sarjasszon a föld sarjat, hanem így: füvet — kérdem: mért magyar a *csatorna* s mért magyartalan az *ablakrács*? mért magyar a *fű* s mért magyartalan a *sarjű*? Mért gondolkodik Károli magyarul, mikor nem ragaszkodik mindig az eredetihez, s mért gondolkodunk mi »sokszor németül«, mikor hűségre törekszünk?

Nem szeretném, ha t. bírálónk félre értene. Nem azt mondom, hogy sehol sincs igaza s hogy, ha Szentírásunknak új kiadását megérjük, nem kell majd rajta símítanunk, javítanunk. Bizony ráfér. Károli sem lett egyszerre az a kiváló mű, mely irodalmunknak ma jogos kincse és büszkesége. Hanem azt mondom: az a kicsinyes hibavadászás, az a prózai racionalizmus s az a ferdeség, mellyel S. N. L., másik protestáns bírálónkkal egyetemben, amit meg nem értenek vagy egyéb okból helytelenítnek, mindjárt magyartalanságnak bélyegeznek: az éppen nem teszi őket hivatott, azaz elfogulatlan bírakká. Nem jóakaratukban kétkezem. S. N. L. engem el is dicsér, amit köszönettel nyugtázok. De az ily szakbíráló részéről már kissé különös, hogy nem ismeri szerkesztőbizottsági társaimat, Krausz Sámuel, kinek nevével hazai és idegen szaklapokban elég sűrűn találkozni, s nem ismeri Bacher Vilmost, kinek már kötetekre menő magyar dolgozatai vannak s ki a bibliai s általában a keleti tudományok terén külföldön európai hírű tekintély. S amint nem ismeri a munkásokat, azonképen nem, vagy csak fogytékosan ismeri az eredetit, melynek fordításáról szó van.

De hát nem szabad-e e nélkül is bírálnia? Hogyne kérem, szabadni szabad. De két dologról az ilyen kritikának is tudomást kellene vennie.

Először is, hogy más a nyelv grammatikailag helyes használata s más művészieleg szép kezelése. Amaz nyelvtan, emez stílus. Tinódi és Ilsvai magyarul írnak. Balassának stílusa van. Eötvös magyarsága nem mindig kifogástalan, de stílusa irodalmunk büszkesége. Károlinak még avult nyelvéből is hatalmasan kiérzett stílusának ereje. Különbözik a stílus egyén és kor, ízlés és műveltség szerint is. Amiért én másképp fejezek ki valamit, mint például Radácsi vagy Sassi Nagy, azért nem kell mindjárt németül gondolkodnom vagy magyartalanságot írnom. Aki egymástól annyira elütő két ily dolgot összezavar, nem erősíti azt a jogcímet, mely az ilyféle munka bírálatára képesíti.

Másodszor: más egy új vagy akár régi szépirodalmi mű átültetése s más a biblia fordítása. Költői művet úgy kell átal-
hozni, hogy az a mi nyelvünkben is költemény maradjon. De a
biblia szent könyv, dogmatikus fontosságú könyv, amelyhez nem
szabad hozzáadni, sem belőle bármit is elvenni. Itt a hűség
főfontosságú követelmény s a fordítónak ép az a feladata, kimu-
tatni, hogy e hűség a magyarossággal igenis jól összefér. Károli
fordításának — s ezt nem én fedeztem föl, elmondták már régen
kitűnően hozzáértő szakemberek — az a gyöngéje, hogy e hűségre
nem vet elég ügyet s az új szerkesztők e fogyatkozásán sokban
enyhítettek, de nem eléggé. E tekintetben a mi fordításunk,
Károlival szemben, félig-meddig akaratlan figyelmeztetés és
állandó ellenőrzés s ha ez protestáns bírálóinknak kényelmetlen,
nem mi vagyunk az oka.

Egy szó mint száz: nem lehet, nem szabad mindent szép-
irodalmi mértékkel mérni; a magyarság múlhatatlan feltétel, de a
hűség nem kevésbbé az. A szentírást másképp kell fordítani, mint
Homerost vagy Goethét, s aki fordítja, annak az eredetit is kell
értenie. Oly irodalomban pedig, hol elég erős a tudományos
lelkiismeret, még hozzátartoznék: meg annak is kell értenie, a
ki bírálja, máskülönben nem kritikus, hanem dilettáns.

BÁNÓCZI JÓZSEF.

Könyvészet.

László G. A zilahvidéki nyelvjárás. A M. Nyr. szerkesztősé-
gétől jutalmazott pályamunka. (Különnyomat. Athenaeum.)

Fallenbüchl F. Otrókosi Főris Ferenc élete és irodalmi működése. (Esztergom, Buzárovits G. könyvny.)

Frecskay J. Mesterségek szótára. A M. T. Akadémia megbízásából. (Hornyánszky V. Egy-egy füzet 10 kr. Eddig nyolc füzet: ácsmesterség, fametszés, formametszés és rézm., asztalosmesterség, fésűsm., bodnár- v. kádárm., könyvnyomtatás, börgyártás, bádogosm.)

Nyelvtudományi Közlemények. 29. k. 2. f. Még vmi az alany-
ról és az állítmányról. Kicska E. — A m. közmondások és szólások
rostája. Margalits E. — Tarka, szürke. Sz. J. — Becce, boci, pocok.
Krausz S.

A Szarvas-szobor leleplezése alkalmával VII. 2. és 3. cikkek
a napilapokban; a szobornak képe a Vasárnapi Ujságban s az Új
Időkben. (Beöthy Zs. beszédét és Sajó S. költeményét jövő számunkban
közöljük.)

Erdélyi Múzeum 6. füz. Még egyszer a székelyek eredetéről. Thury J.

Budapesti Napló VI. 8. Az akadémiai flaskó (az Olcsó könyv-
tár 1072—5. számának bírálata).

Pesti Hírlap VI. 18. Tudományos becsület. Tóth B. — VII. 2.
A Nyelvőr magyarsága. Tóth B. — Erre feleletül Pesti Napló VII. 9.
Tudományos becsület. Simonyi Zs.

A NYELVTÖRTÉNETI SZÓTÁRHOZ.

Korozik. Erre az igére a NySzban két adat van, ú. m. 1. *felkorozott*, megaggott virág; 2. *meg ne korozzék* a bűn. — E két adatból a NySz. azt következteti, hogy e szó a *kor* főnév származéka, a jelentése pedig: aetate provehor, alt werden. — Én e két adatot így olvasnám: 1. »*felkórózt*, megaggott virág; 2. *meg ne kórózzék* a bűn«, s nem a *kor*, hanem a *kóró* származékai közé iktatnám. (V. ö. *korodzik* = merevül. Nyr 5 : 37.)

Fagy? A *fagy*-nak tulajdonított három értelem közül az utolsó törlendő, mert a hálóra vonatkozó ige (EhrC.) nem *fagynak*, hanem *fágnak* hangzott, miként ezt Herman Ottó adatai minden kétséget kizárva bebizonyították. A *fágy* külön cikkbe teendő.

Galyos. »Az engedelmességnek úttján találkoznak *galyos*-és darabos akadályok«. A NySz. e szót a *gallyas* változatának s a ramus, frondes, ast, zweige jelentésű *gally* származékának tartja, holott SzD., SI., CzF., MTsz. egyező tanúsága szerint, a székely *gajos* (glebosus, grumosus) a *gaj* (gleba, gruma) származéka.

Fölcibikel nem sursum traho, hinaufschleppen, hanem *fölsántikál*. (Vö. CzF. és MTsz.) Különben az idézet sem helyes, mert Matkónál nem úgy van, hogy »lehetetlen a számárnak a *tekenőt* az említett hegyre fölcibikelni«, hanem így: »lehetetlen a számárnak az Isten Esaiástól említett hegyére fölcibikelni«. Matkó földolgozója »a *tekenőt*« egy később következő mondatból csempészte bele.

Barkó úgy segéljen? Mind MAL., mind PPL.-ban megtalálható a jelentése: **Pol*, adverbium jurandi. — Említsük meg CzF. vélekedését, mely szerint a *Barkó uccse* változata az *Isten uccsénak*, trefás célzással a gömöri barkókra. (Vö. Ball.)

Gerencsfű vagy gerényfű nem antirrhinum (I:1082.), hanem cuscuta (fünyüg, Diósz. Faz.). Egyéb népies nevei: aranka, fecskefonál, köszvényfű. Vö. CzF. és Kassai (II:319.). — Különben már egy előbbi helyen is megvan a *görényfű* a NySz.-ban (I:1022.), még pedig itt egészen helyes értelmezéssel.

Jószág-gyujtás. Így van a szótárban és a szómutatóban is. Nyilvánvaló sajtóhiba *jószág-gyujtás* helyett.

Széltelen nem margine carens; ohne rand, hanem angustus; schmal. Az idézet t. i. így hangzik: »Merth a keresztfa zeltelen vala, azeert egyk labath masyk ala teweeek ees ózue kemenyön zeghezee«. Nyilvánvaló, hogy nem azért kellett a lábakat egymás alá tenni, mert a keresztfának nem volt szegélye vagy *széle*, hanem mert csekély volt a *szélessége*. Caraffáról sem azért mondjuk, hogy *embertelen* volt, mintha nem lett volna *embere*, hanem mert nem volt *embersége*. Az *oktalan* ember sem az *okban* szűkölködik, hanem az *okosságban*.

Idejénkor? Hogy a Kis-Viczay közmondásában: »Bizony nem mindenkor, de csak idejénkor járhat sz a' pap sajtjára« az *idejénkor* = a maga idejében, nem csak az ott idézett latin közmondás: »aestas non semper fuerit, componite nidos«, hanem Dugonics eme két közmondása is bizonyítja: 1. »Annak idején jött a papnak sajtjára«. 2. Későn a pap sajtjára jönni nem alku«.

Szák. E szó második értelme nem *canalis*, hanem miként ezt Cseh, OrvK. 1656. évi kiadása (F₂. lapon) bizonyítja: *Tunicae testiculorum*.

Kruspán? annyi mint *puszpángfa*. Vö. Lipp. PKert. I. 34. »Legalkalmasabb ehhez a' Puszpángfa, vagy Kruspán, a' mint némelyek nevezik«.

Tartalom. Esther könyvének e helyét: »summa autem epistolarum haec fuit«, a Bécsi-Cod. így fordítja: »Ez epistolának *tartalmoc* ez volt«; Károlyi Gáspár pedig így: »ez levélnek *summája* vala«. Világosan látjuk ebből, hogy a *tartalom* jelentése régebben is az volt, ami ma, nem *volumen*, *band*, miként a NySz. véli.

Talpas. E szó negyedik értelme [pero, riemenschuh] törlendő, mert az idevágó idézetekben is gyalog-katonákról van szó.

Hatalom-tétel egészen törlendő. PPl-ben ugyanis a *praevalentia* cikkben levő *erő-tétel* *hatalom-tétel* sajtóhiba *erő-vétel*, *hatalom-vétel* helyett. Kivülálglik ez a nyomban rákövetkező *praevaléo* cikkből, valamint a magyar-latin részből is, ahol szintén *erővétel* felel meg a *praevalentiának*. Vö. Cal. és MAL.

Rózsa-pogácsa? Melius is említi Herb. 128 b lapján a Rosa pogácsát vagy Rosa levelét. Kérdésemre Mágocsi-Dietz Sándor tanár úr felvilágosított hogy a *rózsa-pogácsán* a rózsaoaj készítésekor a régebben szokásos sajtolás után megmaradt szirmok tömegét kell értenünk, tehát voltaképen rózs(olaj)-pogácsa, mint pl. ma is a repce(olaj)-pogácsa. Németül: rosenöl-kuchen.

Barkács? járó-kelő, csellengő ember. Vö. CzF. és MTsz. — **Tőkebíró?** Deákosan mondva: nagy *trunkus*-bíró az olyan, a ki stb. — **Nyúlberső?** Vö. Nyr 17:140. — **Parás-borsó?** Vö. Nyr 17:140. — **Kötés-cipő?** *költes*: édeske, azymus, panis dulciarius. MA. — **Copogás?**: *cupogás*, *cuppogás*. Nyr 17:227, 273. — **Csiholás?** »*csihol*, ki a tűzkövet acéllal üti, hogy tüzet adjon«. CzF. — **Gőböd** mellől a kérdőjel törlendő. Vö. CzF. — **Halvány?** »A folyó elhagyott medre, meghalt víz, mely nem mozog, nem foly«. Nyr 10:139. — **Istár?** Ugyanaz, a mi az *ester*, *östör*, *östörparéj*, *ostorparéj* (Kassai), t. i. a *chenopodium album*. — **Kanyogat?** megver, megrak. Nyr 15:189. — **Bábakenyér?** Kuglóf. Vö. Tsz. — **Képzik?** »képzik nékje: ipsi sic videtur«. Kassai III. 142. — **Kutall?** Vö. *elkutat*: eloson, elkotródik. odább áll. Nyr 10:189. — **Sordé?** annyi mint *sordély*, emberiza miliaria CzF. — **Sorpog?** susog,

suttog. Nyr 11:39. — *Szevedez?* helyesen *szévedez*, a *szélvedez* kopott alakja, vö. *szívedez* Nyr 28:169. — *Színhátú* nem *szezhátú*, hanem *szíjhátú*. MTsz. — *Szikacs*, helyesen *szikács*. Vö. MTsz. — *Méhszüret*. PPB. sajtóhibája; PP. minden más kiadásában *mészüret*. Törlendő. — *Előljáró-tábla* nyilvánvaló sajtóhiba előljáró *tábor* helyett. — *Talas* nyilvánvaló sajtóhiba a Monumentákban *talpas* helyett. — *Táltos*. A MünchC.-ből vett idézet nincs meg a MünchC.-ben. Törlendő.

NAGYSZIGETHI KÁLMÁN.

Cseri. Ez a szó, melyről Nagyszigethi K. kimutatta (Nyr 28:75), hogy voltaképen Cseri városára vonatkozik, előfordul az Érdy-kodexben is, ép úgy mint Meliusnál a *barát* értelmében: »Esmegh törteneek hogy Tholosa new varasban mykoron egy *czery* atya ellenne predicalott vona«. Ez az adat a NySzban nincs fölvéve.

SUHAJDA LAJOS.

NYELVMŰVELÉS.

Adj isten! Fogadj isten! A Budapesti Hírlaphoz most nyolc-tíz esztendeje kérdést intézett a szabadkai kerékpáros egyesület: mi lehetne az *All Heil!* ismeretes *Radfahrergruss* magyar egyértékese; mert nekik szükségük van erre az egyértékesre. A szerkesztőség reám bízta a válaszadást. Nem tudom már, szerkesztői üzenetet írtam-e a szabadkai uraknak vagy levelet; de világosan emlékszem rá, hogy válaszom bosszús volt. Felharagított a lelki germanizmus, hogy magyar emberek német köszöntés mását keresik. És azt gondoltam, úgy tromfolhatom meg őket legerősebben, ha nem a keresett, szokatlan *All Heil!* valamely ugyancsak keresett, szokatlan egyértékesét ajánlom nekik, hanem ha bebizonyítom kérdésök helytelen voltát. »Minek volna újféle köszöntőt gyártani?« (Ilyesmit írtam.) »Mikor két magyar ember gyalog, lóháton vagy kocsin találkozik, az egyik azt mondja: »Adj isten!« a másik: »Fogadj isten!« És megértik egymást. Azt hiszem, ép így megértik egymást akkor is, mikor kerékpáron ülnek.« Sejtettem, hogy ez az együgyű, parasztos beszéd bosszantani fogja a szabadkai urakat; mert azt ugyan tudják a szerkesztőség tanácsa nélkül is. És természetesen nem reméltem, hogy az a parlagi köszöntés valaha *Radfahrergruss* lehessen. És íme mégis az lett. Nem tudom, mióta közkeletű, mert kerékpárosokkal nincsen dolgom. Besnyőn, a nyáron hallottam először egymás mellett elkarikázó kerékpárosok szájából: »Adj isten!« — »Fogadj isten!« Meglepett már az első hallomás is, mert úri emberek ma már nem igen élnek ezzel a régi jó magyar köszöntéssel. No de hát véletlenség. Csakhamar meggyőződtem róla, hogy minden kerékpáros így köszönti egymást; sőt utóbb megtudtam azt is, »hogy az a »hivatalos kerékpáros-üdvözet.« Ekkor aztán megértettem a dolgot: mindez az én szabadkai üzenetem vagy levelem foganatja. Nem rég a belügy-

miniszter egy *Adj isten!* nevű budapesti kerékpáros egyesület alapszabályait hagyta jóvá. Erről jut eszembe ez a kis történet, mely különben annak a bizonyossága, hogy külföldieskedésre sehol és semmiben sincs szükség, ha van egy csöpp magyar érzék meg egy csöpp jóakarat.

BÁLINT KELEMEN.

Szóvá tenni. Egy idő óta nagyon kedves szólásuk ez a hírlapíróknak, csak az a baj, hogy nem helyesen használják. *Szóvá tenni* ugyanis nem a. m. „szóba hozni, meg- v. fölemlíteni”, hanem valamicskével több, de az a valamicske nem épen lényegtelen; én legalább úgy tudom, hogy *szóvá tenni* = „helytelenítve, rossz szálva említeni”, azért bántja a nyelvérzékemet, mikor pl. azt olvasom, hogy a miniszterelnök *szóvá tette* a nemzeti pártiak magatartását és megköszönte a támogatásukat (P. Napló, márc. 18). Hiszen, a mit az ember *szóvá tesz*, azért nem mondhat köszönetet!

SZINNYEI JÓZSEF.

Verseghy a bibliai nyelvről. Verseghy F. egész művet írt a bibliai magyar nyelv tisztaságáról (Dissertatio de versione Hungaricae Scripturae Sacrae, Buda 1822). Purizmust követel a bibliafordításban és kiküszöböli az idegen szókat, még ha meghonosodtak is. Így p. o. Káldi *szablyát* mond, holott ez vagy a német *Sabel* vagy a francia *sabre* származéka; V. e helyett *kardot* tesz (185. l.). — A Káldi-féle *islóg*-ról ezeket mondja (191. l.): *islóg* ex *lóg* pendet, oscillat, et arbitrarie praeposita syllaba *is*, nihil significante, aut verisimilius ex Germanico *Schlag* ortum est, quia bracteator *Goldschlager* dicitur. Obsoletum praeterea nomen est, sicut et *köszöntyü* vel *kösöntyü*, cujus terminatio nihil minus quam formativa esse potest. Nomen *lunulae* usu receptum *boglár* est. Hasonlóan elavultnak és azért kerülendőnek tartja a *násfa* szót (Káldi, Jezsásás 3, 21). PP. szerint *násfa* annyi mint *fülbevaló*, SzD. szerint azonban annyi mint *retesz*, *kilints*, *fa-zár*. V. nem dönti el a jelentését (193. l.), de a szót nem használja, inkább *orrkarikát* mond.

Káldi a *pogány* szót (*paganus*-ból) általában *nép*, *nemzet* jelentésben használja, ezzel szemben igaza van Verseghynek, midőn a szónak ilyen jelentését tagadja (185. l.).

V. nem győzi eléggé hangsúlyozni, hogy az átfordított nyelvnek idiotizmusait nem szabad átvinni a magyar nyelvbe. Léptenyomon rajta kapja Káldit, hogy egy-egy hebraizmust, egy-egy latinizmust csempész be a magyarba; a hebraizmus természetesen úgy értendő, hogy a latinon keresztül jut a magyarba. A héber azt mondja: odafordítani a fület a bölcsességhez; a latin így szól: a fül hallja a bölcsiséget; sem ez egyik, sem a másik nem »familiaris« a magyarban; így kell mondani: *figyelmezn*i vagy *figyelmesen hallgatni* (164. l.). Latinul: *consolari se ex* vagy *super aliquo*; németül: *sich den Muth kühlén an dem Gegner*; Káldi latinosan: vigasztalást vészek az én ellenségimből; ez nem jó, hanem így kell mondani: haragomat töltöm (181. l.). — Meg-töltjük házainkat *ragadományokkal*

(Káldi, Példabeszédek 1, 13) épenséggel nem »familiaris« a magyarnak, mivel a *ragadmány* egyes számú használata a magyar nyelvnek nemzeti sajátságaihoz tartozik, különben e pontban a héber idioma teljesen megegyezik a magyarral. Ha a többség *fogalmát* akarjuk kifejezni, elég, ha azt mondjuk: *megrakni* ragadmánnyal; *megrakni* csak sok dologgal lehet.

KRAUSZ SÁMUEL.

Jelentős. Jelentékeny. Nagyon kapóra jött a Réthei Prikkel Marián fölszólalása, mert engem a *jelentékeny* vesz ki a sodromból. Bosszantó germánosságnak érzem s *tetemes-t* mondok helyette. Megvan különben az ellenfele is a *jelentéktelen*, az *unbedeutend* szolgál fordítása; persze erre sincs szükség a *csékély*, *elenyésző* stb. mellett.

CSAPODI ISTVÁN.

Becses családja. Ha házaspárt hí meg a báli rendezőség, mit írjon a meghívóra: »és b. nejét« vagy »és úri nejét« avagy »és mélyen t. nejét«?! Én mindig így írtam: Tekintetes vagy nagyságos X. Y. urat *nejével*, v. *családjával*... A tekintetes-ben vagy a nagyságosban megadottnak látom mindnyájuk részére a megillető vagy megkövetelt címet és címzést.

KRÁL MIKLÓS.

Spanyol-oldat. Zilahy József szerint (28:141) a nép valahol azt mondja: »Spanyol-oldatot ittak.« (Pálinkát.) Ennek az adatnak kötve hiszek. A *solutio*, *Lösung* új magyar *oldat* fordítását, ezt a kémiai mesterszót a nép nem érti. Ha valami orvos azt mondaná a paraszt embernek: »Oldjon vízben sót«, a magyar megvakarván a fejét: hol tehet ő szert olyan sóra, amely tulajdonkép madzag; mert ő csak madzagot mit tud oldani. A magyar ember olvasztja az egyetmást a vízben, borban sat. Furcsállom azt is, hogy Zilahy József, mikor maga beszél, ilyen szóval él: »erőtéljes.« Hát még csak idáig jutottunk a Nyelvörben?

BÁLINT KELEMEN.

Az ujsághirdetések. Aki figyelemmel kíséri egyik-másik napi ujságunk, vagy mostani nyelven szólva lapunk, hirdetéseit, az hamarosan észreveheti, hogy sehol annyi helytelenség, idegenszerűség, mint ezekben.

Pedig nem egy budapesti ujság hirdető-rovata arra mutat, hogy a hirdetések vajmi jövedelmezők lehetnek s így bizonyos az is, hogy olvasóiknak száma semmivel sem kisebb, mint pl. a tárcáé vagy vezércikké.

No már, ha így áll a dolog, nem szorúl sok szószaporításra, hogy a hirdetések magyarságát is érdemes szemügyre venni.

Tudnivaló, hogy minden *stilus curialis* megöloje az egyszerűségnek, világosságnak, természetességnek.

A hirdetések pedig valóságos *stilus curialist* fejlesztettek, mert hogy a legbámulatosabb badarságok nyelvi tekintetben ezekben *eszközöltetnek* s oly nyelven *szavatoltatik*, amely a *legfokozottabb* germanizmusnál is kiállhatatlanabb, azt senki sem tagadhatja.

A főhiba itt először az a sokat emlegetett »sietség«, melyet mentségül, úgy látszik, a hírlapírók foglaltak le maguknak; második

és öregebb hiba meg az, hogy a jó szerkesztők a nyílttérén túl nem hajlandók felelősséget vállalni azokért, mik ujságukat ékesítik vagy jobban mondva éktelenítik.

Így történik aztán, hogy, noha a szerk. úr is csak pénzért vesz valamit, ujságjában mégis arról biztosítja a vevőket, hogy ezt vagy azt 5 frt. *ellenében* vagy az összeg előleges beküldése *ellenében* megkapják.

Lássunk ezen általánosságok után néhány eleven példát.

Nézzük a B. H. 1898. márc. 20-i számát. Bilingérezzünk végig a hirdetések ezerféle kerítése közt s a következő fattyúhajtásokat fogjuk találni:

— *Mintahű* szállításért *jótállás*. — ... az egész készletet *csak* a munkaerő egy kis kárpótlása *ellenében* eladja. — *En meghatalmazva vagyok* ezen megbízást *teljesíteni*. — Az amerikai szabad ezüst *egy* ... fém, ... a miért *szavatoltatik*. — Kötelezem magam itt ... a pénzt visszaadni.

Egy másikban: sok év óta ... alkalmaztatik mindennemű tüdő bajoknál ... (-ban v. egészen népiesen és helyesen -ról.) — Levelekre *díjmentesen válaszoltatik*.

Eredeti a kátrányszappan dicsérete. Ez fényes sikerrel alkalmaztatik mindennemű *bőrkütegek* ... s elődi *kütegek* ... *fagydag* ellen. (Mit szól ezekhez Csapodi István dr.?)

Nagyon meglátszik a szolgálai fordítás ezen: »*Négy* nagy, a követelményeknek megfelelő *fürdőintézetekkel*.« (Manapság a foltozóvarga műhelyes bódéja is intézet.)

Nem utolsó ez sem: »Első mechanikai *szőnyeg-kiporolási és szőrme-megóvási intézet*.«

A B. H. különben *idény* helyett mindig a régies *évad* szót használja, de hirdetése mégis a tavaszi *idényre* ajánl napernyőket a legolcsóbb gyári árak mellett.

Minő ékes szórendi hibák ezek: ... melyekhez *kimerítő orvosi utasítás mellékelve van*. — Kérve az igen t. közönséget ... bizalmával is megajándékozni, melyet ... képviselóm mindenkor *kiérdemelni fog*.

Ezek után azt hiszem, e tekintetben is elérkezett a tizenkettedik óra s ide illik a *ne tovább!* Szép volna, ha a B. H. hirdetéseinek helyes magyarságával is példát mutatna a többi ujságnak.*

LAKATOS VINCE.

Isten vele. (28:127.) Népünk azt mondja: *Ha itt hagyott, Isten velle. Isten vüllék, ha elméntek*. Kimarad a szólásból az értelmi legyen v. maradjon ige. Minden esetben magyarabb ennél: *Isten önnel!* Egy régi műveltségű, öreg úri asszony búcsúzó köszönésemet mindig így *viszázozta: Isten vele!* Tolnai Vilmosnak n a g y i g a z s á g a ** van.

CZUCZA JÁNOS.

* Szép volna, de vállalkozhatnak-e a szerkesztőségek ilyen munkára? s a hirdetők beleegyeznének-e?

A SZERK.

** K.-szegi bizonyság-szólás.

Őszeres és kótyavetyés. Rupp Kornél fogalomkörében a kótyavetyén vásároló szerény *handlé* a kótyavetyét intéző úri emberrel (az auctionarius-sal) egy és ugyanaz. Az ő hiedelme szerint továbbá kótyavetyén csak mindenféle condrát és elnyűtt rongyot adnak el. Mennyire kiábrándulna azért pl. Londonban, hol a kótyavetyés (az auctionariust értem) kis kalapácsának ütésére sokszor milliókra rúgó birtok cserél gazdát és persze egyetlen egy *handlé* sincs jelen. A büszke Auctioneers Institute of the United Kingdom sem köszönné meg azt a bókot, ha nevét valami magyar ember »az Egyesült királyság handléi intézeté«-nek fordítaná.

KROPF LAJOS.

Az utcanevek írása. Fővárosunkban így jelzik az utcákat: *Széchenyi-, Tavaszmező-, Tarnács-utca(?)**, *Váci-út, Deák-Ferenc-tér, Károly-körút*. Ez a jelölés idegenszerű és érthetetlen, a miatt a kötőjel miatt. Maga a bizonytalanság ez, a hivatalos írásmód mégis annyira ragaszkodik hozzá, hogy az utca nevében a vezeték- és keresztnév közé is oda biggyeszti, pl. Kossuth-Lajos-utca. Nézetem szerint csak két viszony lehet a névjelölő s az *utca* vagy *tér* szavak között: jelzős vagy birtokos viszony. A kötőjel mindegyik esetben fölös, szükségtelen. Ha jelzős a viszony, akkor a nevet és utcát, avagy utat, teret minden jel nélkül egymás mellé írjuk, pl. *Váci utca, Kerepesi út, Üllői út*. Ha fölbontjuk mellékmondatokká e neveket, jelzői mellékmondatot kapunk: az az út, amelyik Kerepesnek, Üllőnek visz. Ha meg birtokos a viszony, akkor a kötőjelet elhagyván, kitesszük a birtokos ragot; így: *Andrássy útja, Alkotmány utcája*. Ennek helyességére bizonyosság a falusi elnevezés. Az a köz, amelyik a Molnárék háza sarkánál található a nagy utcával: a *Molnárék köze*, nem pedig a *Molnár-köz*. Egyedüli helyesség e tekintetben most a *Ferenciek-tere* volna, de itt is kötőjel van.

A népnyelv általában nem szereti az összetételt az ilyen esetekben. Falummal határos egy puszta; Hegyhát a neve. A falumbeliek nem Hegyháton aratnak, sem pedig *Hegyhát-pusztán*, hanem *Hegyhátán* vagy a *Hegyháti pusztán*. A mi rétünk nem Csapó-rét, hanem a Csapó rétje (pedig már rég nem azé). Tehát szorosabb kapocs kell a kötőjelnél.

Az akadémiái helyesírás e tekintetben merő egy következetlenség. Szerinte nem *Nagyváradot* és *Dunaföldvárt*, hanem *Nagy-Váradot* és *Duna-Földvárt* kell írni. Ha következetes akar lenni, nem szabad viszont *Terézvárost* és *Sugárutat* javálnia, hanem *Teréz-várost* és *Sugár-utat*.

* A közmunkatanács műszaki osztálya, amely az utcaneveket kiválasztja, a következő magyarázatát adja a *Tarnács* névnek: Az Árpádkori hét vezér táborában élt *Tarnács* többi társával, Jelöcs, Jutócs, Tarján, Opos, Böngér, Kara, Geics, Kaza, Bokor alvezérekkel. *Tarnács* kiváló bátorságával szerzett dicsőséget a magyar fegyvernek. A közmunkatanács kötelességének tartja, hogy a pogánykori magyar neveket lehetőleg megörökítse és ezért fogadta el a *Tarnács* nevet. (Pesti Hírlap, 1899. III. 19. 5. 1.). Csakhogy a *Tarnács* tévedés *Tarkács* helyett, mint Sebestyén Gy. dr. kifejtette (Esti Újság III. 21. 2. 1.).

A SZERKESZTŐSÉG.

Azt a két betűt meg, amivel többet kellene írunk némelykor, ne sokalljuk. A nép és a régiség nyelve, a leghitelesebb két bíró, nem ad igazat azoknak, akik célszerűség vagy kényelem okáért a kötőjelet fogják pártul. Bizony az 1489-ből való kalendárium nem röstelte ennyiszer használni a birtokragot: *Urnak színe változatja napja*, a mostani írás módja szerint *Ur-szín-változás-nap* lenne belőle. De ne legyen. Ellenkezik az ilyen nyelvünk szellemével.

NÉMEDI DEZSŐ.

Szenvtelen. Ezt írják most íróink s a régi jó *egykedvű* szót talán e miatt el is fogják felejtetni. »Mi *szenvtelen* objektivitással tekinthetünk le a francia politikai válságra.« Persze, ha úgy írná, hogy *egykedvű tárgyiassággal*, akkor a közönséges halandó is meg találná érteni.

ANTIBARBARUS.

MAGYARÁZATOK, HELYREIGAZÍTÁSOK.

Egy megkerült rag. Az *ül*, *-ül* (*-öl*, *-ól*) rag eredetéről két figyelemre méltó magyarázatunk van. (Budenz NyK. 3 : 306 és Szinnyi Nyr. 17 : 290.). Ez utóbbi a *-vel* és *-vé* ragokhoz csatolja s így állítja fel a hármas csoportot:

loc. **velt*: — *vel* — juxta, apud, cum

abl. **velel*: — **völ*, **vél* — ab

lat. **velé*: — *vé* — ad

Hogy **völ* helyett csak *-öl* van, ez Szinnyi szerint vagy abból magyarázható, hogy ez a névutó a *vel* és *vé*-nél korábban vált raggá s azért lett **melleől*: *mellől* stb. — vagy hogy a **völ*, **vél* névutó még raggá válása előtt elhagyta kezdő *v*-jét, mint sok más szó (*vimád*).

Kétségtelen, hogy a szóban forgó rag ma nyilván elvesztette *v*-jét, valamint lativüsi testvére is már rég idő óta nagy hajlandóságot mutat a *v*-telen alakra: *házoá* HB, semmié vagy semmijé, kője Szeged, hamujé Kecsk., sőt *v. ö. felé*, *közé*, *mögé*, *alá* stb. is. De viszont azt is állíthatjuk, hogy az *-ül*, *ül* rag nem vesztette el végkép és általában a *v*-jét; legalább a tiszántúli nyjárásterület nagy részén általános *közzül*, *közzé* szóalakokban, melyek a lokativusi *helyel-közzel*- (= *köz-vel*)-hez nagyon alkalmasan csatlakoznak, mintha ennek a *v*-nek látszanék nyoma; a *zz*-t hasonulásnak tarthatjuk. S habár az ilyenekben: *tanétóvul*, *példávu*, *franciávu* (TMNy. 677.), *csunyávu* Kecsk., csakugyan hiátustöltelék a *v*, de kérdés, vajjon ezekben: *kívül*, *bévu*, *távu* csakugyan hangváltozás útján s *l*-ből lett-e a *v*? (Szinnyi Nyr. 17. 290.). Én azt hiszem, hogy a kérdéses szókban eredeti hang a *v*. — Hornyik Kecsk. Tört. II. 188. (1600-ból) olvasom ezt: *Szegeddül* Olcsai Gergely borokat hozott, továbbá uo. 154. és 157. l. (1642-ből) ez törvénytételen voltak

jelen ilyen becsületes uraink: *Körössül* . . . , *Ceglédül* . . . stb. Ha ezen alakokat: *Szegeddül*, *Körössül* . . . egybe vetjük a régiségben általánosan járatos alakokkal: *Szegeddé*, *Körössé*, *Nógráddá*, *Péccsé*, *Kecskemétté* stb. stb. (l. a MonTM.Eml I—II. majdnem minden lapján), nem gondolhatunk mást, mint hogy a szóban forgó ablativusok eme lativusok megfelelői, s a hosszú mássalhangzók *dd*, *ss* bennök is, valamint a *Szegeddél*, *Körössel*, *Szegeddé*, *Körössé* alakokban, asszimiláció eredményei.*

GEDAI JÓZSEF.

Kikelet—bekelet. Simonyi nem a természet és a növények kikeléséből magyarázza a *kikelet* szó eredetét, mint az általános nyelvérzék; hanem szerinte a *kikelet* az az évszak, melyben a háziállatok teletől helyükből újra kikelhetnek, kimehetnek a szabadba (Magy. Nyelv, 2: 189.) Magyarázata arra támaszkodik, hogy Baranyában *bekelet*-nek mondják az őszt, mikor a háziállatok bekelnek aklokba, ólakba szorulnak (rég. Tsz.).

A régiség mitsem tud a *bekelet* szóról. A MTsz.-ban se találunk reá adatot azon kívül, melyet a régiből vett át. A *bekelet*-nek használata ezen az alapon joggal kétségbevonható; s ekkép Simonyi értelmezése magától megdől. Maradjunk meg tehát azon általános magyarázat mellett, hogy a *kikelet* az évnek az a szaka, melyben a természet megújul, a virágok és vetemények kikelnek. Régi, eddig ismeretlen adat a *kikelet*-re: „Az esztergomi hidat immár *kikeletre* megcsinálják”. (l. Adatok Pálffy M. életéhez. 181. l.)

Ejtőzik. (Nyr. 26: 558, 28: 132.) Albert János ezen igének „emészt” jelentést tulajdonít; a Jókainál találta *ejtőzés órája* szerinte a. m. „emésztés órája”. Azt hiszem, téved A., mert Komáromban, a hova Jókai való, és vidékén az *ejtőzés órája* nem egyéb, mint az ebéd utáni pihenésnek ideje; *ejtőzik* v. *ejtődzik* pedig a. m. nyugszik, pihen az ebéd után. Sárosy Gy. is ebben az értelemben használja „Az egyszeri szolgabíró” c. költeményében:

„A jóllakott szolgabíró *ejtőzött* már délután”.

RÉTHEI PRIKKEL MARIÁN.

Boldog. E szónak közönséges jelentése „beatus, felix”. De mindnyájan ismerjük a közmondást: »szegény ember szándékát *boldog* Isten bírja,« amelyben a *boldog* szó a *szegény*-nek ellentétéül van vetve, úgy hogy itt nyilván gazdagot kell jelentenie. Ezt a „gazdag” jelentést a MTsz. egy göcseji idézettel támogatja, amely így hang-

* A Marglban is van *Bezprimmevl* e h. *Veszprémül* (l. MHatározók 1: 321). De a föltételezett -*vül-vül*-ből bajos megmagyarázni az összevont *Egről* alakot Tinódinál. *Beszprimmül*, *Szegeddül* talán a *Beszprimmé*, *Szegeddé* analógiájára is keletkezhetett. A *közzül* mellett még *közzünk* is előfordul NySz. *Bévül* kétségkívül a *kívül* hatása alatt keletkezett; *kívül*-nek *kiv-* alaprésze pedig szabályosan egyeztethető az osztják *kim*-mel, l. MHat. 2: 146.

S. Zs.

zik: »Mindeneggyünk, *szegeeny vagy bódog*, egyeránt 39 krajcárt fizet asztapénzt« (Nyr. 12:94.).

Ezt az egyetlen adatot két újabb adattal is megerősíthetjük. Az egyiket Paál Sándornak »Egy régi nyelvemlékünk« c. cikkében olvassuk, ahol a szerző megjegyzi, hogy Csikban *elbódogodott* a. m. meggazdagodott (Nyr 28:163.).

A másik saját hallomásom, de nem tudom, mely vidékről való, akinek a beszédéből följegyeztem. Egy villamos kocsiban hallottam ugyanis a kalauztól ezt a megjegyzést: »Tíz krajcárt fizet azért a jegyért mindenki, *ha szegény, ha boldog*«.

A *boldog* szónak ez a 'gazdag' jelentése valószínűleg még több adatból is bizonyossá válik, sőt sejteni merem, hogy ezzel az értelemmel van dolgunk tulajdonképen a következő közmondásokban is: *Boldog*, ki másnak nem adós. (vö. Elég *gazdag*, ki senkinek sem adósa.) Cigány cselédség, galamb majorság nem nagy *boldogság*. Sok háztól él, kevéstől *boldogul*, a. m. koldus. (L. mindezeket Margalits gyűjteményében.)

A 'gazdag' jelentés azonban alig lehet eredetibb értelme a *boldog* szónak; sokkal valószínűbb, hogy az eredeti *felix*, *beatus*; *glücklich*, *selig* értelem a boldogság és gazdagság képzeete közötti természetes kapcsolat következtében csapott át a 'dives, reich' jelentéshez.

ZOLNAI GYULA.

Ebet vernek előtte oroszlánnak (28:132). Régi, talán még római közmondás: *percutitur catulus, ut sentiat leo.* *Károly 404*

Léptem napja. Ezt e h. 'születésem napja' Besnyőn egy cigány rákásztól hallottam. Esküdözött, hogy olcsón adja a rákot; olyan olcsón, hogy maga is veszít bele. S hogy nagyobb nyomatéka legyen az esküdözésének, így végezte: »És ezt a léptem napján mondom! Mä lättem härmincny^{40c} esztend^{ös}«.

BÁLINT KELEMEN.

Hogy van a vesz fölszólító módja? Ha jól emlékszem, Zomborban gyermekkoromban így hallottam: Majd bekötöm, hogy el ne *veszcsem*. Vigyázzon, hogy el ne *veszcse*! (Ugyanott hallottam efféléket is: Mind *eloszcsa*. Másutt így hallottam: El ne *veszejcse*! Egy mult századi bibliából ezt jegyeztem ki: »Botsáss-meg nékem Uram, és ne *veszess-el* engem« (Manasses imádságából).

Mélák. Apatinban és Prig-Szt.-Ivánon (Bácska) szintén ismerik e kifejezést: nagy, otromba értelemben. Használják emberre, kutyára egyaránt. Sà mól tèn *mélák*! (Schau 'mal diesen Melak!) Nézd csak ezt a mélákot! Isz tész a krószr mélák! (Ist das ein grosser Melak.) De nagy mélák ez. Kutyáknak is adják e nevet, s így emberre sokszor »kutya« értelemben használják. Du Melak: Te kutya!

SZÉKELY KÁROLY.

Aradon általában bambaképű, lassan járó-kelő, málészájú, tunya emberre mondják: De nagy mélák! Melák ember! Ne is szójj neki, úccse jön el, ojan mélák!

TOLNAI VILMOS.

Tömör. Szilasi Móric (Nyr. 28 : 151) azt kérdi, hogy bizonyos-e, hogy a *tömör* új szó? Bizony magam is kételkedem új voltában. Mert hát Somogy megyében Szöllös-Györök községe határának egy részét *Tömör*-nek nevezik, s nem tartom valószínűnek, hogy azt a határrészt csak úgy, holmi új faragású szóval keresztelték volna el. Öcsém, Csapodi Ferenc, Szöllös-Györök jegyzője, kérdezősködésekre azt írja, hogy a határ 430 holdnyi dűlőjét az 1850-ik évben kezdett kataszter már *Tömör* néven jegyezte be. A község öregebb emberei pedig azt mondják, hogy hajdanában ott *Tömör* község volt — ezt kiásott alapfalak is bizonyítják, — csak annak elpusztulása után telepítették Szöllös-Györököt a mostani helyen. Különben az elhunyt előbbeni jegyzőtől azt is hallottam, hogy a községnek a patakon túl fekvő nyugati részét, a Jankovich grófok jobbágyi telkeit, szintén nevezték azelőtt *Tömör*-nek, míg aztán ez a név feledésbe merült a Szöllös-Györök név mellett.*

CSAPODI ISTVÁN.

Úkor. Kardos Albert a Nyelvőr VI. füzetében helytelennek mondja, hogy Csapodi a Peleskei Nótárius »úkor« szavát az »olykor«-ral akarja magyarázni, holott a szöveg az idézett helyen okvetlenül jelzős szót követel. Tényleg így is van. *Úkor* annyi mint *ízetlen, kellemetlen, undorító*. A szót ez alakjában ugyan nem hallottam, de igen a belőle képzett igét: *úkorkodni, ne úkorkodj*, amely kifejezéssel a krasznahorka-váraljai ember (Gömör m., ahol ez igét hallottam) azt akarja mondani, hogy ne ízetlenkedjél, ne kellemetlenkedjél, ne undoríts.**

STRÖMP LÁSZLÓ.

Kókó. A Nyr. 28:171. lapján a *kókós* P. P. után a mai *mumus* (gyermek-ijesztgető) szóval van magyarázva. Színnyei Tájszótára szerint *kókós* = bohó, félénk, szótalan, ügyetlen (gyermek); balga, bamba, gyüge, ügyefogyott. U. o. a második szótagban rövid o-val *kókos* = gombos, gombfogantyús, pl. »kókos páca« (Székelyföld).

Én az Alföldön (Makón) hallottam a *kókós* alapszavául tekinthető *kókó* főnevet is, melynek jelentése azonban a fentebbi *kókos* melléknévvel vethető össze. A *kókó* ugyanis nekem a fej szóval egyértelmű. Az anya, midőn kis gyermekét becézgeti, a gyermek fejét jobb és bal tenyerével majd jobbra, majd balra ingatva, ezt a gyermekvers-félét mondogatja neki: »Szép kókója, szép, szép, szép!«

* A hiv. Helységnévtárban is megvan ez a *Tömör*, azonkívül egy *Tömörke* pusztá, szintén Somogyban, két *Tömörkény*, Csongrád m., és két *Tömörd*, Vas és Komárom m. *Temerken* előfordul egy 1266-i oklevélben, *Tömörd* pedig *Temerd* és *Temirdi* alakban 1001., 1225. stb.; és 1252-ben egy *Temer* nevű ember fiáról van szó. De ezek alkalmasint a török *temir*, *temür*, *demir* 'vas' szó származékai (d hanggal az ozmán-törökök ejtik; Tolnában van egy *Dömörkapu* vagyis vaskapu nevű pusztá is, szintúgy van a Pilis hegységnek *Dömörkapuja*). A mai *tömör* melléknév ellenben Barcafalvánál fordul elő legelőször s nála regementet jelöl, *tömörnök* pedig »egy regementnek a feje.«

A SZERK.

** Talán eredetileg, »zsémbeskedni«: mert *ukor* több szláv nyelvben a. m. dorgálás, szidás.

A SZERK.

A NSz. szerint *kókó* gyermekbeszédben = tojás. Ezzel összehasonlítható a Magyar Tájszótár (1888.) következő adata: *kókálni* = diót leverni; embernek fejére ütni; tojást összekoccantani (Balaton mellék); ugyanezen adat szerint a göcseji gyermekek, a husvéti piros tojások erősségének megpróbálására társaikat így szólítják fel: »jösszte *kókálni*«, azaz: üssük össze tojásainkat, melyik lesz erősebb.

A *kókó* tehát: valami gömbölyű; gomb (torony *gombja*, pálca *gombja*); fej; tojás.

Ennek a ritka s ép azért érdekes szavunknak fej jelentése az egybeült följegyzett rokon jelentésekkel összevág; azért tartottam érdemesnek fölemlítését.*

KOMÁROMY LAJOS.

A NÉMET-MAGYAR SZÓTÁRHOZ.

Stammeln, stottern; dadog, hebeg, gagyog. A dadogás és hebegés fogalmát rendszeresen összezavarják, a Pallas Lexikonában is tökéletesen ugyanazt mondja el az egyik író a dadogásról, amit a másik a hebegésről. Simonyi-Balassa Német-magyar Szótárában szintén *stammeln*: dadog, hebeg; *stottern*: hebeg, dadog. A NySz. szerint *hebeg*: lallo, balbutio SL. (lallen, stottern, stammeln, munkeln). Jelentésére nézve érdekes a Fal: NU.-ból vett idézet: A szemetek mered és kettőt mutat, a nyelvetek hóbög és akadékoskodik. Itt tehát a beszéd görösös elakadozását jelenti a hebegés. Továbbá *habog*: hebeg, akadoz SzD. (balbutio, stottern). Törvényről dadogott, szóllott és habogott (Gvad: F.Nót). A *dadog* nincs meg címszónak, csak *dadag*, de ennek plaudern és schreien az értelme (PPB.), bár a szerkesztők a stottern és stammeln jelentést is oda írták.

Újabban azonban a szakemberek szigorú különbséget tesznek a dadogás és hebegés között, s panasz számban járja, hogy a két fogalmat sokan összetévesztik. Különben ugyanígy panaszkodtak a németek is a *stottern* és *stammeln* dolgában.

Roboz József orvosok, pedagógusok és a műveltebb közönség számára írt füzetében (A dadogás gyógyítása) a következő különbségtételt ajánlja: »A *hebegés* (dysarthria literalis, stammeln) abban áll, hogy valaki a mássalhangzókat egyáltalában nem képes kiejteni, avagy csak néhány mássalhangzót (ejt) és ezeket sem tisztán, míg ellenben a vokálisokat többé-kevésbé kielégítően artikulálja. A *hebegés* sokkal kevésbé van elterjedve, mint a dadogás, s ép érzékű s

* Ezekhez még több más tájszónak is van köze. Vö. a mumus jelentésű *kókóssal*: *kuka*, álarcos ember, maskara, Hétfalu. A tojást jelentő *kókó* kétségtől az olasz *cucco*, tojás; vö. *kukkon*, lyukas tojáshéj, Rábaköz, és fr. *cocon* és *coque*, hernyó gubója és tojáshéj (az utóbbi jelentés a tojásverést jelentő *kókál* igére emlékeztet). A spanyolban *coca* 'kagyló, dióhéj' és 'koponya, fej', s talán az olaszban is van a *cocca* szónak ilyen jelentése.

normális szellemi képességgel bíró egyén ily bajban a legritkább esetben szenved«. »A két éves gyermek kiejtése természetes hebegésnek, gügyögésnek nevezhető, nem pedig dadogásnak«. Hebegés pl. mikor így imádkozik valaki: Mi tatán ti pan mettetben, tettelttén tate nepen, töttön te toltáton stb. (Mi atyánk, ki vagy meny-nyekben stb.), avagy azt mondja: Ohah tetététeh hahoh, hih ha hahh. (Olyan egészséges vagyok, mint a makk). A hebegő sohasem akad meg, gyorsan és néha elég jó hangsúllyal beszél, elfogódás nem zavarja beszédét.

Ellenben »a *dadogás* (balbuties, dysarthria syllabaris, stottern) azon általánosan ismert, rendkívül elterjedt beszédhiba, mely a beszélőszerv többé-kevésbé görcsös állapota által időközökkel megnehezített kiejtésben nyilvánul«. »A dadogó nem tudja megkezdeni a beszédet, vagy pedig a jól kezdett mondat közepén hirtelen megakad«. Küszködik a kiejtéssel, míg a görcsöt le nem győzi. Van, aki csak bizonyos hangokat nem bír kiejteni, más csak bizonyos szók kiejtésétől fél.

Hozzátehetjük, hogy ha a hebegés annyira elfajul, hogy értetelenné válik, *gagyogás*-nak mondják (lallen).

Azt lehetne kérdeni, nem inkább megfordítva az akadozó beszéd-e a hebegés s a hibás ejtés a dadogás. De ha már a mondott módra foglalják le a két szó értelmét, az eddigi használat nem szól ellene. Szükséges lesz azonban, hogy e különbségtételről a nyelvtudomány is tudomást vegyen. —

Rohziegelbau; Az újságok rendesen így fordítják: *Nyers téglá építmény*. Pedig magyarul a *vakolatlan* vagy *csupasz* téglá épületet sehogys szabad *nyers* téglának nézni. *Nyers* téglá az égetetlen téglá, azaz vályog. A vakolatlan falak építésére nagyon is jól égetett, u. n. *kongó* téglát használnak, avagy ahogy Simonyi-Balassa német-magyar szótára mondja, *gyalult* téglát.

Ibolya. *Viola*. Sajátságos nyelvszokás, hogy a latin *viola* a magyarság legnagyobb részének az ajkán *ibolya* lett, megkülönböztetésül aztán a levkőjét (*Mathiola*), valamint a sárga *Cheiranthust* neveztek violának. Túl a Dunán az ellenkező szokás járja, a *viola* odorata a *violla*, a levkőjét mondják néha, hogyha szigorúan meg akarják különböztetni, *ibolyának*, de a *Cheiranthus sárgo viola*.

CSAPODI ISTVÁN.

Vogelfrei. »Magyarul *bitangnak* mondanók«, írja a Magyarország 1899. I. 13., »de nem merjük a Nyelvörtől«. Azt hiszem, bátran merhetik tőle, mert ez eddig a *vogelfrei* legjobb magyar egyértékese.

Bubenstück. Kecskeméthy Aurél, szerintem igen jól, így fordítja: »betyárság'. *Schändliches Bubenstück*: »gyalázatos betyárság'. (Gróf Széchenyi István utolsó évei és halála. 2. kiad. 131. l.)

Sich zieren (27:218, 316). Tökéletes egyértékese a szabolcsi *mórikálja magát*, mely nem azt jelenti, amit CzF. mond (»a farát

riszálja'), hanem azt, amit a német a *sich zierenen* ért. Írásaimban, fordításaimban gyakran használtam.

BÁLINT KELEMEN.

Schlirrig (28:29) legjobban *sávolyos* lehetne.

BÁRSONY GYULA.

Schnittling (27:569). Hogy a *snidlinget párhagymára* fordítám, oka kalotaszegi népünk, akitől a magyar elnevezést hallottam. A kszegi nép *maga hasznára* (használatára) nem *termesztí* (tenyésztí), de azért ismeri és párhagymának híja*.

CZUCZA JÁNOS.

Unberufen. Vázsonyi Izidor értelmezése megtévesztette a helyét. A *hogy szómmal ne vétsek* kifejezés nem ennek, hanem a *nichts für ungut*-nak felel meg. *Tisztesség szólván essék*, vagy amint Tolnában járja: *tisztesség nem esik mondván*, a. m. *mit Achtung, mit Verlaub*.

NÉMEDI DEZSŐ.

Schmerzenskünd. Hogy mondják ezt jól magyarul?

Felelet. SB. szótárában: fájdalommal szült gyermek. Lehet így is: fájdalomban v. kínban fogant gyermek. Fr. *enfant conçu dans la douleur*.

EGYVELEG.

Az a tizenkét sor. »De jó tüdeje lehet ennek a Tóth Bélának«, — gondolta a P. H. egy-egy olvasója jún. 18-án, — »hogy ilyen kis szünyogot ekkora elefánttá tud fölfújni, ilyen nevetséges potomságot a tudományos becsület kérdésévé.« — Szórol szóra közli ott bünjelül azt a féltékenyen őrzött leveletem, melyben »a magyar spiritus lenis«-ről írt cikkecskét kiadatlanul visszaküldve azt írtam neki, hogy »nem haragíthatom meg vele Thewrewköt, mert ő nagyon jól tudja maga is az itt elmondottakat s csak költői szabadságot engedett meg magának« abban a hexameterben (*..ezer éves ha zánkban*). Megvallom, erre a nagy jelentőségű mozzanatra nem emlékeztem már, de azért elég vastag bőröm van, hogy nem pirulok miatta, sőt nem is látok benne semmit, ami ellentétben volna minapi nyilatkozatommal. Ha akkor kíméltem is Thewrewköt, nem az akadémiást kíméltem benne, hanem a Nyr. dolgozótársát, kit a Nyrben nem szabad olyan gúnyos hangon támadni olyan verstani dologban, amelyet ő jobban ért, mint a bírálója.** Ezt

* Megjegyzem, hogy K.-szegen semmit se *metélnek*; a szőlőt kivéve, semmit se *metszenek*, mivel népünk a tésztát laskára *vágja*, a káposztát *mégapírtja*, a kenyeret *mégszéli* és *szél*, vagy *vág* belőle egy darabot magának.

** Arra az iskolás pedánságra nem is akarok szót vesztegetni, amely a versben fő dolognak azt tartja, hogy sánta láb ne legyen benne, holott az idegen versemértéknek az egész ritmusát sem igen érzi a magyar olvasó.

éppen a tudományos becsülettel nem tartom összeegyeztethetőnek. S az ilyen kiméletet minden józan ítéletű ember jogosnak fogja tartani, s ugyanezt a kiméletet sokkal többször van alkalmam gyakorolni más érdemes írók és újságírók irányában, akik nem akadémiai tagok. Aki pedig a Nyrt azzal vádolja, hogy az Akadémiával szemben részrehajló, az vagy nem ismeri a Nyrt, vagy pedig tudva csavarit egyet az igazságon.

Tóth Béla a P. H.-ban újra közli most akkori cikkecskéjét, hogy meghazudtolja azt az állításomat, hogy e cikke »tele volt a *h* hangról szóló, egészen elhibázott hangtani fejtegetésekkel«, s egyáltalán tagadja, hogy szó sem volt abban hangtanról, hisz ő hangtannal nem foglalkozik, nem is ért hozzá. Tóth Béla úgy járt ezzel, mint Molière úrhatnám polgárja, aki elálmélkodik, mikor arról értesül, hogy ő prózában beszél. Tóth Béla sem hiszi, és mégis való, hogy az az egész cikkecske bizony hangtani fejtegetés. Ha a *h* hangnak természetéről, akusztikai hatásáról és verstani szerepéről beszél, — pedig erről van ott szó, részint kifejezetten, részint alattomban értve, — hát mi az isten csodája ez, ha nem hangtani fejtegetés? De mint felelős szerkesztő nem tehetek közé olyan hangtani fejtegetést, amelyben a *spiritus asper* folyvást *spiritus lenis*-nek van nevezve (holott ez egészen más valami), s amely a jövőendő századok prozódistáinak nagy tévedéseül tünteti föl azt a föltevést, hogy »1896-ban még megvolt a magyar nyelvben a *spiritus lenis*«, holott csakugyan megvan nyelvünkben a *spiritus lenis*, csakhogy ezen a kijelentésem Tóth Béla ismét nagyot fog bámulni. De azért itt sem vesztegethetem a helyet a *sp. lenis*-ről való bő fejtegetéssel, mert rég meg van írva ez a dolog a maga helyén, s mert Tóth Bélát nem is igen érdekelné ez a fonétikai szórszálhasogatás (azért is nem irtam meg neki apróra akkori levelemben).

Panaszkodik T. B., hogy utolsó cikkét önkényesen csonkítva közöltem. A kézirat megvan, s akármelyik elfogulatlan s hozzáértő választott bíró úgy ítélne, hogy a dologra tartozó részletekből semmi sem maradt el. Hogy mi tartozik a dologra, azt persze nyelvészeti cikkben nekem hivatalos kötelességem jobban érteni, mint a P. H. szerkesztőjének, s azért én mint felelős szerkesztő olyan korlátlan szólásszabadságot nem mindig engedhetek, amilyennel T. B. dicsekszik a P. H.-ban. De azt hiszem, ebben a korlátlanságban nincs sok köszönet, mert a P. H.-ban nyelvi dolgokról a legnagyobb sületlenségeket írhatná, mégsem volna senki, aki korlátozná. — Említettem a multkor, hogy az *ínyről* és egyebekről már hallgat a nóta. T. B. egy hozzám intézett levélszerfi iratban meghazudtol s azt mondja, hogy elsikkasztottam az *ínyre* vonatkozó részletet. Sajnálom, hogy olyan gyöngé emlékezete van, hogy egy hétig sem emlékszik rá, miről és mit írt. De az *ínyről* csakugyan nem volt egy árva szó sem abban a válaszban, erről mindenki meggyőződhetik, megvan még a kézirat. Ez már nem is a tudományos, hanem az útszéli becsület kérdése.

Azt is írja T. B.: »Én azt állítom, hogy nem igen tudnak magyarul írni; ők meg azt állítják, hogy én nem tudok magyarul.«

Hogyhogy? kiált föl ámulva minden olvasónk, hiszen a Nyr. Tóth Béláról mint szépiróról a legnagyobb magasztalás hangján szólott! Igen, de jelenlegi vitánkban mint *argumentum ad hominem*-re rámutattam egy-két hibás, affektált szokására. Már most T. B. abban a furcsa logikában leledzik, hogy aki egy-két dolgot nem tud, az már semmit sem tud, s aki egy-két pontban hibáz a helyes magyarság ellen, az már »nem tud magyarul«. Ilyen logikával jut aztán T. B. arra a következtetésre, hogy Arany Jánosnak nincs beleszólása a helyes magyarságba, mert egy pár dologban tévedett.

Egy dologban vitánk folyamán én is csalódtam, de megmondtam előre, hogy tán csalódom, mert én sohasem tartottam magamat csálhatatlannak. Csálódtam a »syncretismusra« vonatkozó Kazinczy-féle idézetben, mert most pontosan idézi T. B. azt a helyet a Pályám emlékezetéből (Aigner kiad. 53.), s ott csakugyan a »syncretismusról« van szó. Hát mért nem idézett mindjárt pontosan? mért idézett olyanformán, mintha emlékezetből idézne? s mért kívánja, hogy idézéseiben csálhatatlannak tartsuk, holott — mint az imént láttuk — egy hétig sem emlékezik pontosan arra, amit ő maga írt?!

Az eredeti vitakérdésekről pedig nemes ellenfelünk már teljesen hallgat, vagyis, mint már idéztük a népies mondást: *másról beszél Bodóné, mikor a bor árát kérik!* Pedig pl. a nyelvészkedés és nyelvművelés, az elmélet és gyakorlat egymáshoz való viszonya igen érdekes és fontos kérdés, de Tóth Béla, mint legújabb cikkéből is láthatni (VII. 2), állhatatosan megmarad az ő balvéleményei mellett.

SIMONYI ZSIGMOND.

NÉPNYELVHAGYOMÁNYOK.

A zilahvidéki nyelvjárás.

(Folytatás.)

IX.

D) H a t á r o z ó k.

<i>átájába arat</i> : egészben felvállalva	<i>ípeg</i> : épen.
s nem napszámrá.	<i>ízibe</i> : hamar, tüstént.
<i>dosztig elég</i> : nagyon e.	<i>kasú-bakú</i> áll a ruha rajta: rendetlenül, összevissza.
<i>dögibe van</i> valami: bőven.	<i>kukkra nőtt</i> a fa: magasra, » <i>kukka</i> » repül a madár.
<i>egyelest</i> : vegyesen.	<i>mámma</i> : ma.
<i>ëcceribe</i> : rögtön, azonnal.	<i>merőbe</i> oda van: egészen tönkrement.
<i>ëggytülëggyig</i> : mind egy szálig.	
<i>hâjkâl</i> : halkán, csendesén.	
<i>hîrtelennyibe</i> : hirtelen, hamar.	

*palin*ⁿ*kára* veszi az ujjassát: panyókára, nem öltifel, csak vállra veti. *részút* v. *részútoso*ⁿ vágja a papírt: ferdén. *két rősto*ⁿ jártam már itt: kétszer, két ízben.

septibe: hirtelen, hamarjában. *sundám-bundám* igazít el valamit: alattomban, titkon, csendesen. *vadonatújj*, vagy *újdonatújj* (ruha): egészen új.

E) Indulatszók.

alló!: takarodjál, menj, nosza!
fárta!: fordítsd a farod, oldalt húzódjál! (a szarvasmarháknak mondják).
hâjrá!: nosza, rajta. »Nem lehet ahoz csak úgy *hâjrá!* hozzáfogni.« (meggondolatlanul).
huppá!: akkor mondják, mikor a gyermeket a térden hintáztatják, *huppáztatták* (v. ö. *hepë-hupás hêj*, *hupam* 21: 191. 22: 275).
kusz-kusz! a kis kutyát hívják így.
kutyamáj!: akkor mondják, ha a gyermek megüti magát.
ójjé!: hogyan »János bá! há vaⁿ sok koⁿkoj a búzájába?» »ójjé!ⁿ (van elég, hogyan).

písó, v. *písó jukamba!* mondja a labdázó (a kótyajátékban) beleköpve a lyukba, melyben a lába állott, ha valami dolga akad közben, s akkor nem szabad »kitenni« őt, míg vissza nem tér.
sifirc, v. *sipirc!*: mars! alló!
sutyuputyu!: a sugdosódók kigúnyolása.
uzsgyé!: aló! futást utánzó szó; »uzsgyé! (vagy: *uzsgyé neki*, *vezsd é magad!*) ékezdett futni mindha szemit vették vóna.«
zuhé v. *zsuhe!*: esést kísérő indulatszó »éccé csak a gürönda zuhé! (v. *zsuhe!*) le, szegiⁿ fejit écceribe agyonütötte.«

VI. Példabeszédek, közmondások.

(Zilahi kiejtéssel.)

Ajándík márhának sose nijd a fogát.
 A jó kanca vagy megvakúl, vagy megsántul. (A jót hamarabb éri baj.)
 A jó lú is botlik. (A legjobb is tévedhet, követhet el botlást.)
 A jó malom mindent megőröl. (Mindenhez kell érteni. Minden ételt szeretni kell.)
 Aki kutyává fekszik, bálhává kél. (Ne barátkozzál magadnál alábbvalóval!)

Amék lú jobbaⁿ húz, aszt ütik legjobbaⁿ. (Minél többet dolgozol, annál többet kívánnak.)
 Annak is vaⁿ dőga, akit akasztani visznek.
 A szeginnek meghálni is bajos.
 A vak is lél íletibe egy patkót! (A véletlen közbejöttével a leg-együgyűbb is mívelhet nagy dolgot.)
 Az ígíret szíp szó, ha megtáryák úgy jó.
 Az ördögnek is lámpást kê tár-tani. (Néha a rossznak is kedvében kell járni.)

Bolond jukbú bolond szél fú!
(Arra mondják, aki mindenféle badarságot összebeszél.)

Ebsont befórad! (mondják, amikor a gyermek elvágja a kezét. Az idő mindent meggyógyít.)

Ha adnak vedd é, ha ütnek fuss é!

Ha nincs dógod, csinyájj magad!

Ha könnyezik Vince, megtelik a pince. (Azt tartják, hogy jó bortermés lesz, ha Vince napkor esik az eső.)

Héj hijába mozdik a fekete csóka, Sohasé lessz abbú fejjr galambocská! (A mentegetőző bűnösre.)

Hijába húzzák a kutyának a fejét a padra, csak a pad alá dugja. (Javát akarják s nem hiszi, nem hajt reá.)

Hivatlan vendígnék ájtó megétt a hété!

Idegeⁿ kutyának lába köszt a farka! (Az idegen, a vendég bátortalan, meghúzza magát.)

Ígírd meg, ne add meg; nem szégyinit am meg!

Jó az öreg a házná', ha báj nincs is bájt csinyál.

Ki aminek nem mesteré, hóhérja az annak!

»Ki a vívát?«, »Aki bört ad!«
(Követválasztások idején a megvesztegethetőkre mondják.)

Kinek szivé hova húz, kezé-lába oda csúsz!

Könyveⁿ lessz az úrbú mazúr!
(koldus, kifosztott, szegény).

Könnýü Katit táncba vinni, ha vaⁿ kedvé hozzá! (könnýü vkit vmire rávenni, ha v. k. h.)

Körülültüⁿk semmi sincs, kitálláltuⁿk senki sincs! (Lakomák, ebédek alkalmával mondják, ha nem pontos a gazdasszony.)

Kutyának se jó az ésó kőjke!
(Nem csoda, ha vkinek az első munkája gyenge, hibás.)

Kutyábú sose lessz szalonna! (a

rosszból s. l. jó, sohasem javul meg.)

Kiki a maga háza előtt söpérjeⁿ!
(a maga dolgával törődjék s ne a máséval.)

Kövé^r disznó makkal álmodik.
(Mindenki arról ábrándozik, a mit szeretne.)

Lassaⁿ megyüⁿk messzire!

Lú döglík, hám ürül! (Nem kell előre tervezgetni, a medvebőrre előre inni.)

Megesik, hogy a vak is felesik. Mentü' rühesebb, anná' vakarósabb! (Minél kevésbé telik, annál jobban henceg, úrizál.)

Mindeⁿ kárba haszoⁿ vaⁿ.

Mindeⁿ szentnek maga felé hájlik a kezé. (Mindenki csak a maga hasznát nézi.)

Ne egyeleggý kórpa közzé, mé' megesz a disznó. (Ne barátkozál magadnál alábbvalóval.)

Nembánombú' lessz a bánom!

Nemakarásnak nyegís a víge!

Nem eszi meg a farkas a fíját.
(Az egyenlő rangúak sok bűnt elnéznek egymásnak.)

Nem jó úrral éggy tálbú cserésnyét enni, mé' meglú a magvává.

Nem mindig fenekig téfél. (Nem lehet mindig jó dolga az embernek.) Aszt hitte, hogy fenekig téfél, pég csupa savó! (A. h., h. jól lesz dolga, pedig épen ellenkezőleg van.)

Nem mindig papsájt, (lessz még papszar is; teszík néha hozzá. Nem lehet mindig jó dolga az embernek.)

Nem zörög a levél, ha a szél nem fújja, nem mondanák rullad, ha igaz nem vóna.

Nincs pinz? Ígyá' víz'! (A tárgyrag csak a rím kedvéért marad el.)

Sokat akárna a száarka, de nem bírja a farka! (S. a. az ember, de nem képes véghezvinni.)

Sok bába köszt évész a gyérnek.
Sose vígy cigántú szenét.
Több a báj, mind a vāj.

Üress kamarának bolond a gazd-
asszonya.

Vak vezet világtalant, vagy vak
veti világtalannak (t. i.: a sze-
mére. Mást oktat, pedig ömagára
is ráferne a tanítás. Mást kor-
hol a hibáért, pedig maga is
hibás.)

Válogatósna^k vackôr, vagy: válo-
gatósna^k vadálma, annak is a
legrossza.

Várt lējáⁿ várat nyér! (Nem bánja
meg a lány, ha nem siet nagyon
a férjhezmenéssel.)

Verëss kutya, verëss ló, verëss
embér äggysse jó!

Vīgiⁿ csattan az ostôr.

(Folyt. köv.)

LÁSZLÓ GÉZA.

Tájszók.

(Ádánd. Somogy megye.)

Állandós: nem állandós az idén a
körte, hamar romlik.

állani: nem akarta az ítéletet
áni, nem egyezett bele.

besütni: megcsalni, befonni; min-
ket is jól besütött.

benkosztos: az a kocsis, ki a
házban lakik (nem konvenciós
kocsis).

basszerkányos: boszorkányos; föl-
kiáltás.

bajosul: tele bajjal; bajosul va-
gyok.

bolondizálás: bolondozás.

bir el bir: zsiba (liba)-hajtáskor
mondják.

bepiktorozni: befesteni, szobát.

beleragad: az egyik vasut a má-
sikba; találkozik vele.

csör-pör: pörölés, van ott mindég!

csílos: a sár csílos, acélos, »ujjan
mint a csísz!«

csömöllet-hideg löli, mert vlmitől
megcsömörlött, megundorodott.

cselédesen vagyok: van cselédem.

csiros = csírás; csiros a buza az
esőtű.

elszúnni vkinek vlmit: pl. borra-
valót.

egyaránt: folyton; mast már egy-
aránt nyomtatunk.

elcsavarog: majd a baj csak el-
csavarog!

églēni: szekálni, fölháborítani.

elmulni: kimulni, meghalni.

elő csipet: az egész egy élő csi-
pet; darabka, picike.

fiskárus: fiskális, ügyvéd.

fabula: együgyű; az is csak ojjan
fabula.

folyamodó levél: folyamodvány.

fölhólyagzik: megnő, a szőlő.

futás: pünkösdkor jó futása van
a hálnak, csapatosan jár.

falatos: tésztanem; kenyérlisztbű
sodorják, aztán megvagdáják;
ha megsül, leöntik vízzé, aztán
turót vagy tefőt (tejfel) önte-
nek rá.

görcs: derékon összehúzható, ka-
tona-féle rékli.

gugyész: számárnak való kis is-
tálló.

gubartatni: vitetni, buzát stb.

gubamácsik: lásd falatos.

gádzsi: így nevezik a hellbeli
cigányok a pógár-gyerekeket;
azoktű tanúták é a pógárok.

gránátiros: katona.

gazdahell: a hun nagy jószág van;
gazdahère vitték a lányát.

hálózni: hálová halászni.

hámhlázní, hámhrázní: háramlani,
maradni; a pénz fele én rám,
fele ű rá hámhlázott.

hozzátörni vkit: rávinni a lányt,
hogy vkihez hozzámenjen; hozzá
törtük.

hagyás: rom, maradvány; török
hagyás.

haragudni: nem *haraghat* azért.

inter: kamat, interes.

igazodni: jóra igazodik, javul.

javallani: tartani; jobbnak javal-
lom.

jégényi: jég alatt halászni.

a jézus álduját!: fölkiáltás.

köz: az az összeg, melyben nem tun-
nak megegyezni; 50 frt a közük.

kolompár-cigány: kovács-mestersé-
get űző c.

kevert gombóc: nockerl.

körület: környék; szép körülete
van a Balatonnak.

kémelés: kémélést tenni vmiben,
megkémélni.

kicsinyáni: nem tudtuk még a
pézt kicsinyáni, lefizetni.

kupába nyomni: nyakszirtbe ütni.

kidurrog: hogy a szemed durrog-
jon ki mint a kukorica!

kujcsáros: kulcsár.

kánkáni: egy lábon pajkosan ug-
rálni (kánkán).

köcségeskedni: nem köcségeskedem
rája 100 forintokat.

kitalálás: jó kitalálása vót; jót
talát ki.

lefiaszik, lebabázik: lezaporodik.

le moslékolni: moslékkal leönteni.

leboncolni: leoldani, a haját.

lap-hely: lapályos hely.

liluska-liluska: ezzel hijják a ré-
céket.

lelkőség: jó lelküsege van, jó ter-
mészete.

lepazaróni: lepazaróták a körtét
a fárú.

lap-rét: lapályos rét.

lapályos: kaszáló; nincs ára sok
lapályos.

lepanaszkodni: lepanaszkodni a
baját, elpanaszolni.

megdajkányi: kis gyerekek daj-
kája lenni, jól bálni vele.

megérni: megérkezni.

megfölnözi: fölülmulni; az idei
aratás megfölnözte a tavalt.

maga szerint: önként, maga sze-
rint rukkót be.

megküzdeni: kédnek szólítani.

megalíjtani: elgyöngíteni; a gyü-
möcs megalíjtja a gyomromat.

megdurgónyi: megverni.

masina-ember: igen nagy.

masinálás: géppel dolgozás, külö-
nösen: szórás.

megtapogatni: megverni.

merce: mérce.

megákszom vele: megalkuszom vele.

meghólyagosodik: megnő, a szöllő.

mán: mulva; egy év mán.

móringó levél: hozományról szóló
levél.

megkeménykedik: megkeményedik.

megvirgadni: megküzdeni; meg-
virgadt a hideglöléssel, de
még nem engedett neki, csak
megbetegedett.

meqlustul: a hal, ha kiveszik a
vizből.

meqtottyul: a hal, könnyebb lesz
(mert kigyön belüle a víz).

meqtörík: a hal (puha lesz a husa,
ha soká tartják)

nádolás; több nádolás vót azelőtt,
több nőtt.

nagyóni: nagyóloom a szógálomat,
kissebbet fogannék.

neki veszi magát: sich erholen.

sti-sti-sti: ha ludakat repülésre
akarnak birni.

torkónyi: fojtogatni.

tahó: béres, juhász; átvitt érte-

lemben: goromba; tahó egy világos: szabad; világos tájon fekszik ember ez! szik Ádánd.
tibolodott: tébolyodott. *zivir-zavar*: nagy zavar.
viszik-vaszak: sokféle apróság. *zörögni*: verekedni.
vágni vmibe: földbe vágta a kalapját.

BÁNÓCZI JÓZSEF.

Szólások.

Valami ember ez!
 Divat mint Péterovacéllán (Petrovoszelló) az egy szem.
 Disznófülű vad oláj!
 Nem nagy ágybú való.
 Fázik a keménce. (Hideg van.)
 Sokan vannak kint. (Nagyon hideg van.)
 Jó idő lesz, mer' sok a pókháló a vetis fölött.
 Karácsonyi méz legjobb a szűrásrú.
 Szeretném tudni, mivé észik. (Szeretném tudni a nyitját.)
 Tekinget mint vak kutya azugaron.
 Mégül mint Frankné a lakodalomban.
 Pirok madarat fogott az orra. (A hidegtől lett piros.)
 Kiiszom a ké szerelmit. (A leány mondja a legénynek, ha utána iszik a pohárból.)
 Felpofozták, mint a bécsiék a macskát.
 Mi a hóhér!? (Tréfásan csodálkozó felkiáltás.)
 Elalunnék egy tál pitээр'.
 Nem döglök meg a disznó bor nekű'.
 Akkora a szád, mint egy némét papucs.
 Csukd bé a szád, mer' mingyá' belépék.
 Akkó' lesz még csak fafigura!
 Áldott kinyér, szent tarisznya!
 Pofon küdlek.
 Viszked a szēmēm: leginyt látok.
 Nemsoká' meghalok, mer' kinyílik utánam az ajtó.
 Akkó' hát eben guba. (Mindegy.)
 Aszt a száz idegennyit! (Káromkodás.)
 Szavába fogom.
 Ráijesztett a hurkára. (Mind megette.)
 De lánynízőn ég a mécsés. (Haloványan.)
 Ne igyá' sokat, mer' nád terēm az orrodba!
 Én verēm még kédēt! (Az asszony mondja az urának, ha ő vágja meg a kenyeret.)
 Félkengyelben áll. (Pityókos.)
 Csak úgy szörin él vele. (Nincs megesküdvé.)
 Rűcskösmátkája lesz kének. (Akkor mondják a legénynek a leányok, ha nem törülgették ki tisztára a lábast.)
 De szúr az ódalamba! — Lett jobb árra vakon-túrás!
 Kigyugta a kérésztapád a lábát. (A kis gyermeknek mondják, ha piszkos az orraalja.)
 Szój ki má' a ször közű'!
 Mit ácc? Mitaerkot, ha az anyját megfogom, aszt is od'adom.
 Eladta a szőlőfödēt. (Elszaladt.)
 Czibērēt szúr. (Pártában maradt.)
 Csiba ki lēkvár, nincs itthon a gazdád! (Kutyának mondják.)
 Egytēk tótok, mēghalt apátok!
 Fázok! Vēgyi' hát egy darab fát a kezedbe.
 Bēatta a kezit. (Meghalt.)
 Ráatták az ijesztēt. (Megijesztették.)

Hajlik, mint a német miatyánk. Az iskoláját neki! (Káromkodás.)
 Talló-búza, gyermek-bérés, malac-
 szalonna: nem sokat ér. Kérésztül lépett a halál. (Végigfutott a hideg.)
 Ugy áll, mint a péték. Farkast emlegetnek és a verembe' van.
 Feni a lábát. (Húzza a lábát.) Bévágja az öregét. (Övé az utolsó szó.)
 Hallgass, te pupák!
 Mi a madzag? (Tréfás csodálkozás.)

(Ada, Bács-Bodrog m.) CSEFKÓ GYULA.

H e l y n e v e k.

Erdővidékiek.

(Kis-Bacon. Folytatása a 12:335 közölteknek. Följegyezve 1883.)

Szántók. Tózsér karéja, Keringő (a mellette elfolyó patak keringéséről), Csik ódala, Csik háttya, Csik orra, Böjtövész karéja, Jégverem, Félmező (sikhely), Kereknyirfa, Aszalványos, Borzos, Orotás, Kis Mihály nyiresse (ma már csak helye a nyiresnek), Kihágó, Malomköze, Lapos főd, Nagy főd, Sástető, Almás, Nádas, Fábán köze, Fenyős töve, Györmart, Nagymart, Macskás ága, Tompa gáttya.

Kaszálók. Döllögödör, Csütörszége, Babos kert, Macskás, Tózsér, Pap vápája, Vizes vápa, Lukács szégelettye, Borviz eleje, Barót árnyéka.

Patakok és források. Egrés pataka, Nádas pataka, Aszalópatak, Fűrész pataka, Szilpatak, Tógyes kuttya, Fingó borvize, Bugyogó borviz, Ércés borvize, Sás kuttya, Fenyőspatak.

Utók. Pap-u., Malom-u., Fűrész-u., Gagyaszár-u.

BENEDEK ELEK.

C s a l á d n e v e k.

(Gúnynevükkel.)

Repce Pap János	Gulás Varga János
Zsombor Molnár János	Kegyes Vajda István
Güzsü Fazekas Mihály	Baka Pap Ferkó
Görény Máté János	Bányai Palkó József
Korényi Sára Ferenc	Johán Sára Péter
Pilahódi Pap István	Birka Böjtös Ferenc
Bagyari Fazekas Antal	Téglás Pap János

(Kapos-Mérő, Somogy.) JENŐ SÁNDOR.

MAGYAR NYELVŐR.

Megjelenik minden hónap 15-én
három ívnyi terjedelemben.

Szerkeszti
SIMONYI ZSIGMOND

Szerkesztőség és kiadó-hivatal
Budapest, NewYork palota.

Írta és 1899. VII. 2-án a budapesti szobor előtt szavalta Sajó Sándor.

*Ki volt Szarvas Gábor? magyar nyelvünk őre,
Közkatonából lett lánglelkű vezér;
Íme ércalakban, ami por belőle,
Ami el nem múlt, — szívünkben él.
Jertek tanítványok, szívben egybeforvva
Álljunk ide sorba, mint a katonák,
Nézzünk diadallal, hittel e szoborra
S ahogy ő tanított, úgy küzdjünk tovább.*

*Egyszerű nevének lisztelet és hála,
Magyar szív, magyar szó ünnepelje őt;
Mert nagyobb ha volt is, — hívebb egy se nála,
És igazabb álmod egy lélek se szőtt.
Igaz magyar lelke riadó szavának
Semmiből teremtetett küzdő sereget,
Szíve lángolása ezer szívbe áradt
S a nyelv e szent lángon újjászületett.*

Védte volna ifjan a hont, szabadságot,
 — Ki vitt volna harcba gyöngye gyermekeket?
 Mikor férfivá lett, láttuk, hogy csatázott:
 A nagy küzdelemben nemzet hőse lett.
 Nem karddal a kézben, halált osztó vészben,
 Győzelmes csatáin ő nem onta vért, —
 De lelkét odadta osztatlan egészen
 A szívnek, a szónak magyarságaért!

Nemzeti költőink leszálltak a néphez,
 Ennek nyelvén zengtek bűvös éneket;
 S ez a szép magyar szó, ez a zengő, édes,
 Tudatlanok ajkán hogy megdermedett!
 Mi megszólal benne, nem magyar a lélek,
 Sok cifra bilincs közt megroskadna már:
 De ő apostolként lázas teltre ébred
 S haragos fegyverrel küzdő síkra száll:

Idegen műveltség mért ver rabigába?
 Ha magyarul szólasz, mért nem magyarán?
 Van a mi nyelvünknek ezer színe, bája, —
 Miért lelkesülni idegen szaván?
 Szárnyaló beszédünk mért vered bilincsre, —
 Nemesak a tiéd az, — nincs hozzá jogod!
 Az a szép magyar szó milliók közös kincse,
 Zengésében milliók érzése dobog!

Ezt a magyar nyelvet szeressed és féltsed,
 Múltja és jelenje egykép szent legyen!
 Sorsa a mi sorsunk, — mert maga az élet,
 Ezzel nőttünk nagyra egy évezreden.
 El lehet kobozni jogot, szabadságot,
 Idők múltán mindezt visszavívhatod:
 De hajh! melynek már a nyelve sírba szállott,
 Halott az a nemzet, örökre halott...

*Ez a magyar nyelv volt az ő nagy szerelme,
 Ennek védelmében vívott száz csatát;
 Fegyvere: tüzes szó, bátor szív, nagy elme, —
 Maga egész lelke lángba olvad át.
 És leszáll a néphez, és elszáll a múltba,
 Rejtett kincseket gyűjt, lázasan tanul:
 Így tanít meg minket — ahogy ő tanulta —
 Igaz magyarságra igaz magyarul.*

*Mi magyar nyelvünknek termő talajában
 Fölkutat, megvizsgál minden porszemet;
 Csak porszem: egy-egy szó, semmiség magában,
 Könyvbe gyűjtve mégis nemzet kincse lett.
 Könyv csak, — de benne él a múlt idők lelke,
 Fény, mely bevilágít multat és jövőt;
 És emlék: a mester magának emelte,
 Hogy ha akarjuk se feledhessük őt!*

*Láttuk a nagy harcot. Száz ellene támad,
 Gúny, harag üldözi úton-útfelen;
 De ő meg nem retten, de ő el nem fárad;
 Gyönyörűség neki ez a küzdelem.
 Éjbe borult szemmel, csak a nagy célt látva,
 Lelkes sereg élén bírál, fedd, javall, —
 S hogy magyarabb és szebb a magyar szó már ma,
 Övé a dicsőség és a diadal!*

*Diadalmas lelke leszáll most ez ércbe,
 — Várja őt örömmel ő, a legnagyobb, —
 Büszke hódolattal, bátran megy elébe:
 Te vagy az örök láng, — én részed vagyok.
 Ott küzdöltem én is — egymagam egy tábor —
 A te dicsőséges, szent zászlód alatt . . .
 A te dicsőséged milljó sugarából
 Adsz-e, Legnagyobbunk, egy szál sugarat?*

*S nézd, a szobor mozdul: fényes magasából
 Ím, lehajlik hozzá, kezét fog vele,
 S együtt álmodoznak erős magyarságrul,
 Fölbuzduló hittel, szent lánggal tele . . .
 Óh! e hitnek, lángnak, ha csak egy sugára
 Megilleti szívünk — el nem veszhetünk!
 Soha meg nem dőlhet a magyarság vára,
 Ha a hősök lelke együtt küzd velünk.*

*— Magyarság harcosi! szívben egybeforrva
 Álljunk ide sorba, mint a katonák;
 Nézzünk diadallal, hittel e szoborra,
 Nemzeti nyelvünkért úgy küzdjünk tovább!
 És míg koszorúját megfonja a hála,
 Ihlessen meg lelke híven, igazán, —
 Zengjen ez a lélek ajkrul-ajkra szállva
 Igaz magyar szóban — az egész hazán!*

SZARVAS GÁBOR SZOBRA ELŐTT.

— 1899. július 2. —

Az Országos Középiskolai Tanáregyesület 1897. október 12-dikén tartott ülése folyamán vette a hírt Szarvas Gábor elhunytáról, s azonnal elhatározta, hogy tőle indítandó és vezetendő közadakozásból szobrot emel neki. Nem együnknek vagy másunknak, mindnyájunknak gondolata volt, hogy nyilvános emlék illeti meg őt mestereink között, mert mestereink egyike volt. Sőt éreztük, hogy mestereink egyike marad továbbra is. A halál nemcsak életünk rejtvényét oldja meg, hanem egész tartalmát is egyszerre és élesen megvilágítja. Pillanatában a múlás képéből az élet legnagyobb erejével válik ki és tűnik elénk, ami nem mulandó. Szarvas Gábor pályájának e nem múltó, a jövőben is élni hivatott tartalmára emlékeztessen e szobor bennünket és az utánunk következőket.

Nyelvünk nagy emlékü bűvárának és tanítójának munkásságából különösen egy vezérlő gondolat az, mely ennek a szép emlék-

műnek méltó és szilárd sarokköve. Csodálatos küzdelmek árán tartottuk fenn magyarságunkat s fejlesztjük nemzeti műveltségünket. A csodát nem fejtí meg, de megfejtéséhez talán közelebb visz a történetnek az a tanítása, hogy fegyvereinket mindvégig három helyen kovácsolták: a császár műhelyében, azután a költő berkében, s végül a tudós, különösen a nyelv- és történettudós írószobájában. A magyar nyelvtudomány története nemcsak a magyar tudomány, hanem a magyar nemzeti élet történetének alkotó része, akár a költészet. A nemzeti öntudat kifejlődése szülte, küzdelmei kölcsönhatásban erősítették, diadalai fejlesztették. Mily messze terjedt a hatása, mennyire átjárta a művelt nemzet összes rétegeit századunk első negyedében s mily hatalmas erkölcsi rugókat indított meg! Törekvései, izgatásai, harcai a szunnyadó nemzetnek úgy szólván egyetlen életjelensége voltak s vonatkozásukban a nemzeti érzés világára: előkészítői a nagy reform-kornak.

Ezt a régi hagyományt támasztotta fel Szarvas Gábor, midőn fényes és éles szellemével, izgató és sugalló erejével, készségének nagyságával és világosságával, szívós és törhetetlen kitartásával: a magyar nyelvtudománynak mintegy visszahódította régi helyét a nemzet köztudatában és közéletében. Előtte és mellette éltek a nyelvnek nagy művészei, kiket méltán illet csodálatunk, kitűnő bűvárai, kiket hálás tiszteletünk környez; de félszázad óta nem volt egyetlen tanítója sem, ki nyelvünk eredetisége, története, törvényei iránt a komoly szeretet és munkás érdeklődés melegét oly hatalmasan szét tudta volna árasztani ismét az egész művelt nemzet összes köreire, mint ő. A magyar nyelv szeretetét a tudomány szeretetével ezerek és ezerek szívében forrasztotta össze, amazt megnemesítvén, emezt fölmelegítvén. Félszázad óta ő tudott elsőben és igazán iskoláink lelkéhez férközni; munkássága egész magyar nyelvtanításunkba új lelket vitt, mély és egyetemes érdeklődést, mely őket új és erős kapcsolatokkal fűzi a nemzeti lélekhez. Ne csak tudását ünnepeljük, hanem erkölcsét is: messzeható tekintetét, erős meggyőződését, szívós kitartását, égő lelkesedését. Nézetei, állításai lehettek és lehetnek vitások; de ha mind megdőlnének is, ha nyelvünk egész tudományát új mesterektől tanulnánk is: erkölcsével, hatásával és ennek tanulságaival Szarvas Gábor akkor is mestere és mintaképe marad a magyar tudósoknak és a magyar tanárnak. Maradjon is mindenha!

E szobor bizonyosságot tesz róla, hogy mi, az ő egyszerű társai, kik közül kiemelkedett, megértettük tanítását. Íme az első

szobor, melyet középiskolák tanárai tanártársuknak emeltek, magyar földön áll és magyar tudóst dicsőít. Legyen örök, mint az igazság és az érzés, amely állította!

BEÖTHY ZSOLT.

HUSZÁR.

Abból az alkalomból, hogy a párizsi világkiállításon huszár-ságunk történeti fejlődését be akarják mutatni, időszerűnek tartom, hogy e világhírű névnek még mindig homályos eredetével foglalkozzam s — amennyire lehet — tisztázzam.

Ismeretes dolog, hogy Majláth János történetíró a *huszár* eredetét Mátyás királynak egyik rendeletéből magyarázta, melynek értelmében minden húszt jobbágy egy lovas harcost volt köteles állítani a hadseregbe. »Der gestellte Mann, mondia M., wurde *huszár* geheissen von *husz* (zwanzig) und *ár* (Preis)« (Geschichte der Magyaren, 219. l.)

Sárosy Gyula jóhírnevű poétánk hazafias buzgalmában már tovább ment, mint Majláth. mert szerinte:

A *huszár* név onnan ragadt a huszárra,
Mert egy halálának mindig húszt az ára.

Sárosy értelmezése nyilvánvaló népetimológia; Majláth állítását pedig megcáfolja az a körülmény, hogy a *huszár* név előkerül már Zsigmond uralkodásának elején (egy 1403-ból való oklevél Szerdahelyi Dersfy Mártonnak György nevű fiáról azt mondja, hogy *capitaneus huzaronum*, azaz huszár-kapitány volt, l. Nyr. 5:511). Mátyás különben is csak átalakította a hadsereget (1458.), tehát a huszárságot is, de nem ő volt a megteremtője. A »*de singulis viginti portis*« (minden egyes húszt jobbágytelek után) állítandó katonáról pedig igazában csak II. Ulászlónak 1492. évi határozatában van szó, amikor a *huszár* már régesrég ismeretes volt.

Egyébként Majláth értelmezése nem is eredeti, amennyiben már Verancsics Antal is hozzá hasonlóképp magyarázta (l. Müller M. Újabb fölolvasások, 561. l.) a *huszár*-t; ámbátor másrészt az is igaz, hogy Verancsics 1587-ben megjelent szótárában a déli szláv *gusar*-ra is rámutat, mint a magyar *huszár* eredeti képmására.

Miklosich a *huszár*-t egyenesen a szláv-ságból származtatta, nevezetesen a szerb *gusar*: *räuber*, *prædo* szóalakból (l. Nyr. 11:220.); s ezt az értelmezést Szarvas is elfogadta (l. Nyr. 6:27.). Később azonban már nem ebben, hanem az ószl. *huršarъ*: *räuber* formában kereste a *huszár* őset (22:445).

Szarvas a szláv eredetnek legfőbb bizonyosságát azon (kétségtelenül 1455 előttről való) oklevélben látja, amely Brankovics György rác deszpota és a törökök közt megállapított békepon-

tokat foglalja magában. Ezen békepontok egyike következőkép hangzik: „Si contigerit, ut aliqui predones aut Huzary hungari aliquam rapinam, aut aliquod nephas Turcis intulerint, aut e contra turci hungaris intulerint, ut pro tali excessu Treuge non infringantur”. (Közölte Pesty Fr. a Nyr. 6:26. lapján.) Szarvas szerint a „predones aut Huzary hungari” kitélt itt így kell fordítanunk: *rablók vagyis magyar huszárok*. Ebből tehát világos, hogy a *huszár* eredetileg nálunk is *rablót* jelentett, mint a szlávokban; ennélfogva kétségtelenül szláv eredetű.

Szarvas óta tudtommal senki sem bolygatta meg a *huszár*nak származását. Pedig Sz. bizonyossága nézetem szerint gyöngé alapon áll. A „predones aut Hwzary hungari” kitélt erőszakosan fordította *rablók vagyis magyar huszárok*-ra. Mindenki tudja, hogy *aut* nem magyarázó (vagyis), hanem kirekesztő (vagy, vagy pedig), esetleg választó kötőszó. A *hungari* jelző pedig nyilván nemcsak a *Hwzary*-ra, hanem egyszersmind a *predones*-re is vonatkozik. Ezt még ama történeti körülmény is bizonyítja, hogy Brankovics a magyarok megbízásából tárgyalta a törökökkel; tehát ezekkel együtt nyilvánvalóan csak magyar *praedókra* gondolhatott. Szerintem az idézett békepontnak helyes magyar értelme ez: „Ha megtörténne, hogy némely magyar haramiák (*rablók*), vagy pedig *huszárok* valami rablást követnének el vagy valami kárt (jogtalanságot) okoznának a törököknek; vagy viszont a törökök károsítanak meg a magyarokat: ilyenmő kihágásért a béke meg ne bontassék.” Egész határozottan merem állítani, hogy itt a *huszár* nem „*rabló*” mint Szarvas állította, hanem rendes, „könnyű portyázó lovas katoná” jelentésű. Dersfy György 1403-ban *capitaneus huzaronum*, „azaz lovas kapitány”, nem pedig „*haramia kapitány*” volt; mikép volna tehát lehetséges, hogy a *huszár* ötven év múlva „*haramiá*”-t jelentsen? Egyébként eleddig egyetlen egy történeti adat sem igazolja, hogy valamikor ilyféle értelme lett volna nyelvünkben.

A szerb *gusar* és a magyar *huszár* tehát közvetlen jelentésbeli rokonságba nem köthetők. Megengedem, hogy a „*rabló*” értelem idővel esetleg válhatott volna „*lovas katoná*” jelentéssé, de annyi való igaz, hogy e változás történetileg nem igazolható. Analóg esetet sem tudok rája, mert azok, amelyekre Miklosich hivatkozik, félreértésen alapulnak, meg különben se igen hasonlók hozzája.

A *huszárt* egyébként hangtani szempontból sem fogadhatom el a szb. *gusar* ivadékanak, mert tudomásom szerint a szókezdő déli szláv *g* nem szokott *h*-ra változni.

Maradna tehát eredeti képmásul az ószl. *huršarъ* (*hursar*) alak, amely az olasz *corsar*, közép-görög *κουρσάρις*, közép-latin *corsarius*, régi-latin *cursor* szavakkal van rokonságban s eredetibb formájában ezekkel megegyezően: *gursar*-, *kursar*nak hangzott.

Kérdés most már, származtatható-e a *huszár* az ószl. *hursar*-ból? Nézetem szerint igen nehezen. Először azért, mert a jelentésbeli eltérés itt is ép úgy megvan, mint a *gusar*-ral való rokonításnál; másodsor pedig amiatt, mivel a *hursar*-ból természetes hangfejlődés szerint nem *huszár*, hanem *hurszály* (s ebből esetleg *husszály*) vagy *huluszár* (vö. *grnčar* > *gelencsér*, *prenger* > *pelen-gér*) vált volna nyelvünkben.

Ez okok alapján én a *huszár* névnek szláv eredetét nem fogadom el. Nem vetheti senki ellenem, hogy az újabb szlávságban már *husar* alakot találunk, melyből a magyar *huszár* nehézség nélkül leszámaztatható, mert ez utóbbi a 15. század elején családnévként szerepel nálunk (l. Nyr. 6:25.), tehát legalább is már a 14. században mint köznévként ismeretesnek kellett lennie nyelvünkben: ennél fogva föltéve, hogy szláv eredetű, csakis a régebbi szlávságból kerülhetett volna hozzánk, amikor még mint tudjuk, *kursar*, *gursar*, *hursar* volt. Az újabbkori szláv *husar* pedig esetleg igen könnyen már tőlünk származhatott el.

Midőn azonban így megtagadom a *huszár*-nak szláv eredetét, ne gondolja valaki, hogy talán magyarnak akarnám bizonyítani. Korántsem. Hiszen már külső alakja is elárulja, hogy tősgyökeres magyar nem lehet, hanem — bár jó régen — minden bizonnyal idegenből került hozzánk.

De honnan? Véleményem szerint onnan, ahonnan igen sok más egyéb katonai műszót kaptunk: t. i. a törökségből. Csatlakozom Vámbérynek nézetéhez, mely szerint a *huszár* a török *khazar*, *khuzar*: 'kalandos levante, rabló-lovag' szónak ivadéka. V. föltévéseit nem támogatja ugyan semmi bizonyossággal (l. A magyarság keletkezése és gyarapodása, 34. l.), mindamellett származtatása szerintem elfogadható. Az alaki megegyezésen kívül ugyanis számba vehető mellette az a körülmény is, hogy a *huszár* név valamennyi eddig ismert forrás szerint mindig 'portyázó könnyű lovas'-t jelentett nyelvünkben; ez az értelem pedig kétségtelenül rokona a tör. *khazar*, *khuzár* jelentésének.

Nem szabad továbbá elfelednünk, hogy a *huszár* nevet már Beregszászi Pál a 'miles pugil' azaz 'öklöző katoná' értelmű perzsa *hazar* szóval állította rokonságba (l. Dissertatio phil. de voc. derivatione, p. X.). Erről valamennyi újabb magyarázó, még Vámbéry is megfélekedezett; pedig ez, ha nem őse, hát alkalmasint igen közel rokona a tör. *khazar*, *khuzar* szóalaknak.

Arra a kérdésre, mely időben került hozzánk e vitás név, biztos adatok híján természetesen ma még nem adhatunk határozott feleletet. Én igen valószínűnek tartom, hogy őseink már Ázsiából hozták magukkal; s merem reményleni, hogy a jövő kutatás igazolni fogja ebbeli hitemet.

RÉTHEI PRIKKEL MARIÁN.

AZ ÚJ NAGY SZÓTÁR TERJEDELME ÉS FELADATA.*

Régen vártuk a feleletet ama sokat hangoztatott kérdésre, hogy minő legyen az új Nagy Szótár. Végre meg is kaptuk Zolnai Gyulától, aki f. é. január 2-án felolvasott akadémiai székfoglalójában** kimerítően foglalkozott e kérdéssel. E székfoglaló mindenkit meggyőzhetett arról, hogy a N. Sz. szerkesztése olyan ember kezébe jutott, aki a feladat nehézségeinek megoldására kellő buzgalommal és tudományos készséggel rendelkezik. De noha a felolvasásban kifejtett elveket általánosságban helyeslem, a szerkesztőnek némely állításával mégsem érthetek egészen egyet s ezekre és közben egyéb szótári ügyekre is néhány megjegyzést kockáztatok. Semmi egyéb célom nincsen, csak az, hogy tehet-ségem szerint hasznára legyek a jó ügynek.

Zolnai az említett székfoglaló értekezésben a külföldi nagy szótárakról áttekintő képet rajzolván, a mi leendő szótárunkra vonatkozólag első sorban is azt igyekszik megállapítani, hogy milyen legyen a terjedelme. Nem riad vissza a teljességre, egyetemességre való törekvéstől s fel akarja ölelni a népnyelv egész szókészletét, mert — úgymond — az új Tájszótár »nem tükrözi vissza a népies szóhasználat minden árnyalatát s nem tekinthető a népnyelv igazi szótárának« (55. l.). Ezért tehát az új szótárnak magában kell foglalnia a népnyelv szótárát is egészen.

Hasonlóan vélekedik a felolvasó a régi nyelv szókészletéről is. Be akar iktatni az új szótárba minden régi elavult szót, amelyet a NySz.-ből ismerünk, sőt az így ismert szókészletet még ki akarja egészíteni azon régi nyelvemlékek szavaival is, amelyek a NySz.-ből bármi oknál fogva kimaradtak (16. l.). Az új Nagy Szótárnak erre vonatkozó cikkei csak annyiban különböznenek a NySz. cikkeitől, hogy amazokban »a régi szók vagy az elavult jelentések és szólások csupán egy-két világos példával« volnának jelezhetők (57. l.), s a régi nyelv egyes szavait felvilágosító adatgyűjtemény elmaradhatna.

Vége fel fogja ölelni az új Nagy Szótár a szerkesztő ter-vezete szerint a nyelvújítástól napjainkig terjedő nyelvtörténetet s a mai köznyelvet mindenféle ágazatában, tehát az irodalom, a társalgás, a művészet és a mesterségek nyelvét. Szótárunk tehát valóban a magyar nyelv teljes szótárának készül, s ha a vázolt arányokban elkészülhetne, örök dicső-sége lenne a magyar tudományosságnak. Csak az a kérdés, vajjon a jövő szótárának illető arányokban való elkészítése lehetsé-ges-e és célszerű-e?

* A szerző felolvasta a Bp. Philologiai Társ. 1899. máj. 10. ülésén.

** Zolnai Gyula: Az új Nagy Szótár feladatáról. Megjelent az Akadémiai Értesítő 1899. februári füzetében. A lapszámok ennek a meg-felelő lapjait jelzik. (Megjelent külön is Dobrowsky kiadásában.)

Igyekezzünk e kérdésre, amennyiben lehetséges, kielégítő feleletet adni.

Általában véve lehetséges; de számolnunk kell a tényleg rendelkezésünkre álló eszközökkel is. Hogy a jelzett nagy arányokban való szótári munkálkodás sikeres legyen s kitűzött célját elérje, e végből fel kellene dolgoznunk a már szótárakban feldolgozottakon kívül 1. a magyar nyelven megjelent összes nyomtatványokat a legrégibb időktől kezdve, 2. a középkori latinság összes magyar szókészletét, 3. már kiadott és még kiadatlan okleveleink magyar szavait. Hogy ez mily óriási, és mily lassú, háládatlan munka, csak az tudja elképzelni, aki a szótári munkálatot legalább egyszer megkóstolta. Az ilyen munkára a dolog természeténél fogva csak nyelvészek vállalkozhatnak, vagy legalább is olyanok, akik a nyelvészetben is jártasak. Az igaz, hogy szörnyű sok nyelvészféle van e széles magyar hazában, mert nálunk hivatott nyelvtudósnak képzei magát mindenki, mihelyt tollat tud markolni, s követeli, hogy nyelvészéke előtt meghajoljanak mindenek a földön és föld alatt; de olyan nyelvészféle, aki csak ilyen szótári munkálatot is kellőleg elvégezhetne, valójában nem sok van. Már most, aki az arra valók közül erre a munkálatra magát elszánja, azt bizonyára nem a jövedelem nagysága, hanem legföljebb az a kis dicsőség készíti munkára, amely ebből netalán reá is háramlik. De ne kerülgessük a kérdést. A dolog úgy áll, hogy e szótári munkálatoknak a szerkesztőtől kijelölt rendkívüli arányban való sikeres fogana-tosítására az Akadémiának még állami segítséggel sincs kellő anyagi ereje; az ismert csekély díjazásért pedig nem kap annyi dolgozótársat, hogy a szótár legalább a XX. század végére készen legyen; vagy ha kap dolgozótársakat, azokban — tisztelet a kivételeknek — alig lesz köszönet. Olyan dilemma előtt állunk itt, amelyből — ha mindennel komolyan számolunk — a jelen körülmények között alig lehetséges szerencsés kilábolás. A szerkesztő kijelölte munkakör óriási s ezzel szemben sem az anyagi erő, sem a munkások száma nincs s nem is lesz arányban.

Az új NSz.-nak tehát a szerkesztő megjelölte terjedelemben való elkészítése ha nem is lehetetlen, de a mai eszközökkel legalább is alig lehetséges. De ajánlja-e ezt a nagy terjedelmet a célszerűség? Hátha talán fölösleges is! A szerkesztő tervezete szerint ez a szótár valóságos *lexicon totius hungaritatis* lenne, amelyben nyelvünknek minden szava, szólása és közmondása helyet és magyarázatot talál; a »lehető legteljesebb tárháza... a legelső emlékek szóadataitól kezdve napjainkig kifejlődött köznyelvi, népi és műnyelvi szóanyagának« (53. l.). Mindjárt ki kell jelentenünk, hogy szótárunk a maga nemében igazán páratlan lenne, mert nincs egyetlen nagy szótár sem a külföldi irodalmakban, amely az illető nemzet nyelvének egész szókészletét hasonló mértékben ölelné fel. Többé-kevésbé mind-

egyik csak a köznyelv szótára igyekszik lenni s a régi nyelv és a népnyelv szókészletéből mindegyik csak annyit tartalmaz, amennyi a köznyelv egyes szavai fejlődésének feltüntetésére elkerülhetetlenül szükséges. Csak a zágrábi akadémia szótára igyekszik teljesen feldolgozni mind a régi nyelvnek, mind a mai népnyelvnek egész szókészletét (53. l.). Tudtommal azonban a zágrábi akadémiának nincsen sem nyelvtörténeti, sem az egész népnyelvet felölelő külön szótára.

Nekünk azonban megvan külön mind a kettő. Ámde a mi új Tájszótárunk az említett akadémiai felolvasás szerint »nem tekinthető a népnyelv igazi szótárának« (55. l.). Hogy miért, — ezt a felolvasó nem mondja meg, csak céloz rá, midőn azt állítja, hogy nem tükrözi vissza a népies szóhasználat minden árnyalatát s hiányoznak belőle a hazaszerte ismeretes szólások és közmondások (55. l.). Én az új Tsz. eddig megjelent részleteiből azt látom, hogy — bár vannak némi hiányai — a szerkesztője felhasználta az eddig felkutatott és felkutatható összes népies szólásokat; és ezekből a népies szóhasználat minden eddig ismeretes árnyalatát s változatát megállapíthatja az, akinek erre szüksége van. Amely szólásbeli árnyalatok pedig eddigelé közzétéve még nincsenek, azoknak felkutatásáról és összegyűjtéséről az új N. Sz. szerkesztője sem biztosíthat bennünket. A közmondásoknak meg igen szép gyűjteményével rendelkezünk, s ez irányban valami újabb kutatásokra alig van kilátás, mert ehhez is, mint sok egyébhez, hiányzik a *nervus omnium rerum gerendarum*. Egyébiránt a népies szólások, de főképen a közmondások az új N. Sz.-ban is csak felvilágosító példakul szerepelhetnek, s így sem teljes számban, mert ezek beható tárgyalása és feldolgozása kívül esik a szótár feladatán s a kifejezések és közmondások gyűjteményének körébe vág. A példákat pedig csakis onnan vehetjük, ahol már tényleg megvannak, t. i. az új Tsz.-ból és közmondásaink eddigi gyűjteményeiből; így aztán az új N. Sz.-ban még annyi sem lesz az ide vágó anyagból, mint amennyi e forrásokban már megvan, legföljebb egy helyen találjuk meg azon adatok jó részét, amelyek eddig több gyűjteményben külön fordultak elő. Ha hiányos az új Tsz., ám pótoljuk ki hiányait, most van készülöben, s van rá idő, de az új N. Sz. legyen ettől egészen független és önálló, s ne tegyük azt, hogy netalán hiányos új Tájszótárunk kiegészítésére szolgáljon.

De ne legyen az új szótár kiegészítése, pótlása a NySz.-nak sem. Újabbkori tudományosságunk e kiváló alkotásáról mostanában sok szó esett; az új NSz. szerkesztője a Cz. F. szótárával egy kalap alá foglalva, szintén úgy nyilatkozik róla, hogy kezdetleges, illetőleg elavult s a hiányain legcélszerűbben egy tudományos nagy szótárral segíthetünk (52. l.), még pedig úgy, ha a benne már lerakott régi szókészletet kiegészítjük a bármilyen kiaknázatlanul maradt régi nyelvm emlékek feldolgozásával s a NySz. megjelenése óta napfényre került régi szókészlettel

(56. l.). Jóllehet az értekező néhány sorral utóbb szavainak némileg ellenmondva, kijelenti, hogy nem a NySz. mindnyájunktól ismert hiányainak pótlásáról, nem a régi nyelvnek új szótáráról van itt szó (57. l.), végső elemzésben mégis csak oda lyukad ki a dolog, hogy az új NSz. részben fölhasználása, de részben ismét kiegészítése, pótlása lenne a NySz.-nak is. Hogy milyen mértékű kiegészítésről, pótlásról volna itt szó, ez a NySz. hiányainak fejtegetésére vinne; ez azonban a jelen sorokban nem tartozik feladatunk körébe, s csak néhány szóval tesztek róla említést. Hogy e szótárunk hiányos, vagyis helyesebben nem teljes, a szakemberek már régen tudják, maguk a szerkesztők pedig ezt mindenkinél jobban érezték s a hiányok pótlását úgyszólván mindjárt a munka megjelenése után megkezdették. Hogy hiányai az újabb leletek folytán csak szaporodtak, ez annyira természetes dolog, hogy ha nem szaporodtak volna, ez nyelvtudományunk pangását jelentené. Azt azonban semmiképen sem mondhatjuk, hogy e szótárunk kezdetleges, illetőleg elavult. A felolvasótól megvártuk volna ez irányban a bizonyítást, ami nem történt meg. És ez kár, mert tekintélyes helyről és szakembertől hangoztatva, többet árt e derék alkotásnak, mint az olyan támadás, amely rosszakaratból és tájékozatlanságból eredett. E szótárunk — hogy ismételjem — hiányos, vagyis inkább nem teljes és magam sem érthetek egészen egyet védelmének ama pontjával, amely szerint nem azt kell tekintenünk, ami e szótárból kimaradt, hanem ami benne van. De első sorban éppen azt kell tekintenünk, ami nincsen benne, mert olyan munkaköréről van itt szó, amelynek határai már a szótár készítése idején eléggé meg voltak állapítva s e határok azóta néhány újabb fölfedezés folytán csak nagyon keveset tágyúltak. Az olyan szótárnak pedig, amely az irodalomnak ilyen meghatározott körére szorítkozik, lehetőleg teljesnek kell lennie. Abból azonban, hogy mégsem teljes, éppen nem az következik, amit egyik rosszakaratú támadója követel, hogy ádáz dühvel a máglyára dobjuk. Ez valóságos kannibál gondolat! Hanem igenis az következik, hogy tegyük teljessé. De pótlása, kiegészítése ne az új NSz.-ban történjék, mert ennek egészen más feladata van. Ha e feladatot közelebbről meghatároztuk, akkor azzal is tisztában leszünk, hogy mily mértékben kell az új NSz.-ban a népnyelv és a nyelvtörténet szótárának anyagát felhasználnunk.

Csak röviden jelzem, hogy az új NSz. kizárólagos feladatának én azt tartom, amit szerkesztője is legfontosabb részegyanánt emel ki, t. i. a mai köznyelv szókészletének teljes összegyűjtését. Ez összegyűjtésen azonban nem a mai köznyelv szavainak szervesen halmazát értem, hanem a nyelvtörténet alapján való szerves feldolgozását. Ebből már most könnyen átláthatjuk, hogy milyen szerep jut az előbb emlegetett két szótárnak és más hasonló nemű gyűjteményeknek az új NSz. elkészítésében. Ez t. i. a ma azoknak csak

eredményeit használhatja fel. A régi nyelv szótárai és legelső sorban a NySz. segítségével meg kell állapítanunk, hogy egyik vagy másik szavunk milyen fejlődésen ment át a legrégebb időktől fogva maig; viszont a népnyelv szótáraiból feltüntethetjük köznyelvünk egyes szavainak mai elterjedését, használatuk módját és változataikat. Mindennek igenis helyet kell foglalnia az új szótárban, ellenben minden elavult régiség és minden tájszólásbeli különlegesség kihagyandó volna belőle, mint amely a köznyelvhez nem tartozik. E végből azonban az Akadémiának mindennek előtt három teendője volna: 1. a NySz. hiányainak mielőbb való pótlása, 2. az új Tsz. lehetőleg hamaros elkészítése és 3. a Nyelvújítás szótárának elkészítése és kiadása. Az előbbi kettőről csak keveset kell szólnom. Okleveleink és középkori latinságunk magyar szavait s a NySz.-ból bármely oknál fogva kimaradt és az azóta ismeretessé vált nyelvemlékbeli szókészletet minél előbb egybe kellene gyűjteni és kiadni, mert ez az új NSz.-ba az előbb kifejtett oknál fogva csak részben kerülhet bele.* A szerkesztője is azt mondja, hogy az új szótár első sorban a mai szókészlet magyarázója, lévén, a régibb nyelv tárgyalása szűkebbre is szorítható (57. l.). Amde majdnem ugyanazzal a fáradsággal és kutatással, amelyet ez megkövetel, már a NySz.-t is teljessé tehetjük, s ekkor aztán könnyű lesz kiválogatnunk a gazdag garmadából a nekünk szükséges búzaszemeket. Ezért óhajtanám én, hogy a NySz. hiányainak a pótlása megtörténjék, még mielőtt az új szótár előkészületei nagyobb mértékben megindulnának. Az új Tsz. kiadása most van folyamatban s reméljük, hogy mikor egészen készen lesz, nem fog sok kifogásra okot szolgáltatni.

Annál több a mondani valónk a harmadik helyen említett szótárról: a nyelvújítás szótáráról.

(Vége köv.)

BARTHA JÓZSEF.

* Nem tudnék valami nagyon lelkesedni azért az eljárásért, amelyet az Akadémia tudós főtitkára velem élő szóval közölt, hogy t. i. az új NSz.-ban a NySz. és MTsz. adataira elegendő lesz az egyszerű hivatkozás. Nem szabad ugyanis felednünk, hogy az ilyen hivatkozásokkal telt szótár használat tekintetében még a szakembernek is nehézkes és alkalmatlan; az új NSz.-nak meg a nagy művelt közönséget is nagyon szem előtt kell tartania, és így ennek még legalább is két nagy szótárra lesz szüksége, hogy az új NSz.-t használhassa. Hogy ez ennek folytán mind kelendőség, mind népszerűség tekintetében sokat vesztené, mondanom se kell.

GYÖNGYÖSI ÉS A NYELVTÖRTÉNETI SZÓTÁR.

A Kultsár István szerkesztette Hazai Tudósítások 1806. évf. 3. számában a szerkesztő nagy örömmel hozta az olvasó közönség tudomására, hogy Gyöngyösinek egy eddig ismeretlen munkáját sikerült feltalálnia Jankovich Miklós kéziratgyűjteményében. Hozzátette azt is, hogy »Meg fogja véle ajándékozni a Nemzetet egy búzgó Hazánkfának, Horváth István úrnak fáradozása«. Ez a szövegkiadás azonban nem jelent meg, a közönséget csak a mutatóúl közölt három első versszak tájékoztatta némileg.

Jankovich halála után a húsz kis árkusból álló kézirat a Nemzeti Múzeumba került és itt hevert elfeledve mindaddig, míg Thaly Kálmán a kuruc világ költészetének kutatása közben rá nem akadt. Nagyon megörült a történeti és költői szempontból egyaránt érdekes munkának, közrebocsátotta az Adalékokban, de csak szemelvényekben, a hézagokat úgy pótolva ki, hogy, ahol az előadást száraznak, vagy olvasóra érdektelennek tartotta, ott ő maga mondta el pár szóval a tartalmat. A teljes szöveget Háhn Adolf adta ki Ének Thököly Imre és Zrinyi Ilona házasságáról címmel (Olcs. Kvt. 181. sz.) bevezetéssel és jegyzetekkel, melyekben nagyobbára magáévá teszi a Thaly megjegyzéseit. Kultsár a kéziratot, jóllehet név nem volt rajta, a Murányi Vénushoz való hasonlósága révén határozottan a Gyöngyösiének tartotta. (Saját szavaival: »Ez Gyöngyösi Istvánnak olly munkája, melly a' Murányi Vénushoz tárgyára nézve hasonlít, tsak hogy semmi név benne nincsen.« (Haz. Tud. 1806. 3. sz.) Thalynek szintén feltűnt ez a hasonlóság, de mégse merte egyenesen Gyöngyösinek tulajdonítani, mert nem tudta megmagyarázni, hogyan lehet az, hogy Gyöngyösi, ki minden más munkájában erős királpártinak mutatkozott, ebben a munkában feltétlenül Thököly és a kurucok pártjára áll. Az adalékok I. kötetében az Éneket megelőző fejtegetésében hajlandó Gyöngyösi valamelyik ügyes utánzója munkájának tartani.

A teljes szövegkiadás bevezetésében Háhn Adolf Gyöngyösi javára dönti el a kérdést. Gyöngyösi politikai magatartása éppen nem zárta ki azt, hogy a királpárti költőből az Ének szerzése idején a kurucvezér Thököly búzgó párthíve ne legyen. A szépen folyó verselés szintén rávall a Murányi Vénus ügyeskező költőjére. Legfontosabb bizonyíték azonban a nyelvi sajátságok, a kifejezésbeli különösségek egyezése. A NySz. tanúsága szerint a költemény szókincse nagyjában megegyezik Gyöngyösi egyéb munkáinak szókincsével, sőt az Ének egyes felülről szavai és kifejezései is, feltalálhatók a Gyöngyösi egyéb munkáiból vett idézetekben. Így pl.: *csillagzás* (Kem. Ján. Ezt a szót Gyöngyösi elevenítette fel a régi nyelvből; l. Nyr. 27:160. l.), *gondság* (Kem. Ján.), *kiverődik* (Csal. Cup.), *komorkodik* (Csal. Cup.), *megcsügged* (Csal. Cup.), *nyílváiban* (Chariklia), *markát tágítja*

(Kem. Ján. Rózsak.) stb. — Sőt vannak kifejezései ennek a költeménynek, melyek csakis Gyöngyösinél fordulnak elő, más korabeli író nem használta őket, legalább a NySz. tanúsága szerint nem. Ilyenek:

Hőtöltemény. Minden kellő rendi összevész és bomol,
Mint az hőtöltemény majd egyben is omol.

Nagyon valószínű, hogy ezt a szót Gyöngyösi alkotta. A NySz.-ban csak egy példa van rá, az is Gyöngyösiből:

»Vala ottan tőrő, csinálva köménynyel és a sült is vala olyan tölteménynyel.« (Chariclia.)

Tágtt. Kérlek, minthogy immár kezeidre vettél,
Tovább se tágítsad, a mit elkezdettél. —
Elkezdett munkáját de nem tágitotta.

Kem. Ján.-ban ugyanilyen alkalmazással fordul elő:

Fejedelmét Kemény tovább se tágította,
Hogy ne mulatozzon, kérését újította.

Reá ér valaki valamire. Felséges nevezet leend dücsöségtek,
Az melyhez immár is van nagy közelségtek:
Ha jó augur leszek, majd reá is értek.

Vö. szintén Gyöngyösinél:

»Reám ért az álom.« (Chariklia.)

Szem cirkalma. Az mint beérheti szeme cirkalmával,
Nézi az nagy tengert széles határával.

E kifejezésre a NySz.-ban egy idézet van, szintén Gyöngyösiből:

Szemed cirkalmával ha őket felvennéd
Első tekintettel megütöközne elméd. (Kem. Ján.)

A nyelvi bizonyítékok tehát határozottan Gyöngyösi szerzőségére vallanak; az Ének Thököly Imre és Zrinyi Ilona házasságáról a XVII. század kedvelt költőjének öregkori munkája.

A NySz. szerkesztői csak a Thaly szemelvényes kiadását használták fel, mert a szótár anyagának elrendezése 1880-ban már be volt fejezve, a teljes szövegkiadás pedig 1884-ben jelent meg. Az Ének nyelvkincsének tehát csak egy része van feldolgozva »Thaly: adalékok« jelzéssel. Azt hiszem, nem lesz fölösleges munka, ha a NySz. anyagát kiegészítve elősorolok néhány érdekesebb szót és kifejezést az Ének azon részeiből, melyeket Thaly az olvasó közönség kedvéért kihagyott, ezzel egyszersmind kiegészítem Ekker J. Szende nem régiben közölt, igen érdekesen összeállított értekezését, melyben Gyöngyösinék valamennyi munkája fel van dolgozva ennek az egynek kivételével.*

* Hogy Gyöngyösi nyelvéről teljes képünk legyen, még költői leveleit is föl kellene dolgozni, melyeknek egy része a Philologiai Közönyben van közzétéve.

Vannak közöttük olyan szók és szólások, melyeknek megfelelői megvannak ugyan a NySz.-ban, de érdemesek a felemlítésre, vagy azért, mert más jelentésárnyalatot fejeznek ki, vagy pedig, mert az idézett példák között nincsenek felsorolva:

Alkalmatosság. Méltó is, hogy onnét soha ki ne vessed,
Alkalmatosságát mindaddig keressed. —
Volna mindnyájunknak az káros bosszúság
Ha tüled elmúlna ez alkalmatosság.

A régi nyelvben a NySz. tanúsága szerint három jelentésárnyalata van: *opportunitas*, *occasio* és *commoditas*, e két példából kitetszik, hogy negyedik jelentése is volt: *societas* (összeköttetés, szövetség).

Áldomás (= áldás). Így is szerelmetek vén [vön] kívánt áldomást.

Aránzani. Nehéz oly utat csinálni ott is hajójának,
Hogy révihez jusson aránzott partjának.

Csillagzás. Mercurius is jelen vala Márssal,
Az több planéták is boldog csillagzással.

Egészség bontakozása. Számlálja a mellett maga sok gondját is,
Néha egészsége bontakozását is.

Ekkédig. De ekkédig elméd reménykedett.

Ellent hány. Gondolom, hogy most is te forgasz eszében:
Mintha két karodnak szorulna öblében,
És ott az csókoknak jutván szép kertében,
Ellent hányna azok szedegetésében.

Elreked. Hogy ne kelljen onnét elrekedned,
Vezértársod légyen, azt kell cselekedned.

Erőtetés. Felveszi szép renddel minden beszédemet,
S abban elészámlált erőtetésemet.

A NySz. két adatot említ, mindkettőnek *coactio*, *impulsio* értelme van, az *argumentum* jelentésre nincs példa.

Felesedik. Végig üzd felvett igyét nemzedetnek,
Melynek nyavalyái most is felesednek.

Felgázol. Más gonosz szerencse sem lesz felgázlója.

Felülő. Az »felülő« s »arma« szaporán hallatik.

A kurucvilág idején lehetett használatos e szó, mert a NySz.-ban közölt egyetlen adat is a Thaly Rákóczy tárából van véve: A felülő-megfuvatás után a tábort járta eő felsége.

Gáncs. Ha történik is ott dolgoznak mi gáncsa,
Lesz, ki akadályát annak félre rántsa.

Gondság. Kévánt érkezése lén kedves orvosság,
Távozott azáltal minden terhes gondság.

Ható. Felvirrad, oly ható lesz annak melege,
Hogy minden balszélnek oszol fergetege.

Herén. Nyúl sz is az dologhoz serényen, nem herén.

A NySz.-ban csak így fordul elő: here-módon.

Káva. Ölelésre hajlott karjai kávája.

Kiverődik. S ám találjon tolla néha kiverődni,
De idővel szokott az megint sűrődni.

Komorkodik. Kin némely örvendez, némely komorkodik.

Látás. Morpheus . . . Felserkent és tovább mene, személyivel
Elmulván az látás is, annak elmentivel.

Megalszik. Égő hazádnak is megalszik üszöge.

Megcsüggöd. Meg kezde csüggődni az bizodalomban.

Megkeseredés. Az fejedelmi bajnok itt azért hol örül,
Hol megkeseredést érez szíve körül.

Megszegődni. Talán hasznosb volna azzal (a sassal) megszegődni.

Nyersség. Az miolta romol, már sok esztendeje.
Régi nyersséginek kiszáradt veleje.

A Gyöngyösit megelőző írók *cruditas* jelentéssel használják ezt a szót, *vigor* értelemben Gyöngyösi után Faludi használta sűrűbben.

Nyilvánban. Érted-e mesémet? vagy szóljak nyilvánban?

Nyomos (= tartós, longaevus). Sok esztendőkre nyúl nyomos
hosszasága.

Piheskedik. Az melyekről mennél többet elmélkedik,
Szíve sebe annál inkább nehezedik,
Végre terhe alatt alig piheskedik.

Csak egy adat található a NySz.-ban: »Piheskedőknec, kic lélekzetet nem vehet nec, igen jó« (Melius: Herbarium). Jelentése világosan: köhög, lélegzete elfűl. Az Ének szerzője átvitt értelemben alkalmazza ezt a félig-meddig orvosi műszót.

Rozsda. Piros lett orcája,
Az melynek most sincsen semmi oly rozsdája,
Hogy ne illethetné Junónak is szája.

Sújt. Lovakot más útra kezdék végre sújtni.

A NySz.-ban *ver*, *üt*, *vág* jelentésére van példa; lovat *hajt*, *terel* jelentéssel nem fordul elő.

Szállást oszt. Elment volt Cupido már szállást osztani.

Tántorgás. Látván ez azoknak ilyen tántorgását,
Az felvállalt igyben végig nem állását . . . etc,

Tartalék. Vagyon is még röge irtovány útjának,
Az mely tartalékja azt járó lábának.

Ülleni. Kárhoztatják ugyan az Hóldat ülleni.

A régi nyelvben nagyon használták a *vasárnapot*, *karácsonyt*, *ünnepet ülleni* kifejezést, olyan jelentésárrnyalattal azonban, amilyennel az Énekben találkozunk, más írónál nem fordul elő.

Vesztegeti magát (= időzik, késlekedik). Annyira magadat ott vesztegetned kár.

Verő (= nap). Olyankor kellene néked is ott lenned,
Az verő ellen is gondját úgy viselned.

Előfordúl e költeményben néhány olyan szó és kifejezés is, melynek alkalmazására a korabeli íróknál — legalább a NySz. tanúsága szerint — példát nem találni s így valószínű, hogy azokat maga Gy. alkotta. Ilyenek:

Bolgó úca (= útvesztő). Tekervényes útja bolgó úczájának.

Gy. szavának kell tartanunk, mert ő előtte senkinem alkalmazta a *labyrinthus* szóra ezt a találó magyar kifejezést.

Drágát tart. Van is arra oka, nézven méltóságát,
Hogy ha vásárában tart is igen drágát.

Fent néző. De bízván fentnéző szíve erejéhez,
Hozzá nyúl és vészi az gyeplőt kezéhez.

Homályzik. Néha az napnak is homályzik orcája.

Amadénál előfordúl *homályozik* alakban, ebben az esetben tehát Gy. nem annyira új szót alkotott, mint inkább rövidítette a régi teljesebb alakot valószínűleg a versmérték kedvéért.

Inakat megnyújtani. Megunták az pályát veled együtt futni,
Az hol jól meg kellett az inakat nyútni.

Kapdos a szeme vmin. Vitézi eszközön, fegyverin, lovakon,
Kapdos vala szeme, nem más közdolgokon.

Lángozat. Mint tehetd le szíved kezdett lángozatját.

Szintén Gy. magaalkotta szava, a régi nyelvben nyoma sincs.

Meghasadtja valaminek. Nyoszolyája mellett lévő ablakának
Meghasadtja történt egyik kristályának.

Megmellyed. Kemény rugásokat keves ki úgy állja,
Hogy meg ne mellyedjen vagy háta, vagy málja.

Melius Herbariumában fordul elő *haja mellyed-kopaszodik*, *haja hull* jelentéssel, Gy. egészen más értelemben használja.

Megragyáz. Ha egyszer kedve meg talál ragyázni.

Mélybeli. Az mélybeli búknak elnyomván hatalmas,
Sárgult orcáján is az szép pirúlt alma.

Merin (merőn). Egyenesbben evezsz te hazád tengerin,
 Nem csapong kormányod, viseled azt merin.
Zrinyinél: »merén dárdáját nagy kezében tartya«.

Okultság. Haladta idejét máris az okultság.

Osakis Gy. alkothatta, mert máshol nem fordul elő.

Sebegés. Lassú sebegéssel sugollik szava is.

Sokabbság. Nem bírták úgy mások a dolog nagyságát,
 Noha idejeknek róták sokabbságát.

Süvegleni. Ennek sok méltóság süveglett és hódult.

Szót hajt. Megindulnak végre egymás kezit tartván,
 Az elváló helyig sok édes szót hajtván.

Terétség. Atlashoz hasonlít válla terétsége.

Végben jutás. Sok munka kell még végbenjutásához.

Vezérösvény. Mert oly vezérösvényt nem enged lábának,
 Melyen kimenetelt találna magának.

Szintén Gyöngyösi alkotása lehet a *keresztösvény*, *általoösvény*
 analógiájára. Csűrös FERENC.

IRODALOM.

Tövisek és virágok.

Annak a nagyon is elkoptatott mondásnak, hogy az élet utai nemcsak kedves virággal vannak behintve, hanem szűrősvirágokkal is, talán ad egy kis új színt az a fordulat, amelyben most szándékozom használni: az Életnek, már mint Jakab Ödön Életé-nek* utain csakugyan sok a szemet-lelket gyönyörködtető virág, de sok a rossz indulatú tövis is: ha elbeszéléseit olvassuk, ha koszorúba kötjük virágait, kezünket nem egyszer karcolja meg vad tövis.

Mint elfogulatlan gyűjtögetők kikeressük munkájából a magyar-rosságukkal csillogó ékességeket, a szép mezőn termett vadvirágokat, hogy azokat is érje öröm, akik a munkát nem olvasták, de összeszedjük ami idegenszerűt találunk benne, hogy okuljon belőlök, akiben megvan a jóra való hajlandóság.

A legelső, amit olvasmányában még a járatlanabb szemű, a gyöngébb nyelvértékű könyvforgató is észrevesz, az egyes szavak magyarsága. Még az is megütközik, ha magyar szép-prózában, nagyobb részt a nép életéből vett elbeszélésekben fölöslegesen használt idegen szókat talál, mint p. o. Jakab Ödön

* Élet, elbeszélések. Írta Jakab Ödön, Bpest, 1899. Franklin társulat.

könyvében, ahol egy csomó latinból magyarrá vedlett *-ál* képzős ige rontja az író nyelvét: *lamentál* (171 és 123; ugyanott egy sorral alább helyesen: *rimánkodik*), *referál* (49), *megretirál* (53). *gimnasztizál*, *renovál* (109), *diskurál* (a paraszt! 171). De a német nyelv is szolgáltat egy-két alakot az írónak: a gyermek arca nem *pászolt* a fotográfiához (62), a kalapot a *stelázsira* dobta (194), noha bátran meglehetett volna nélkülök, hiszen van mindegyik fogalomra jó szavunk: *üllek*, *polc*. Fölösleges mai nap *ájer*-ről beszélni (134), azt hisszük, levegő és aer között nincsen »árnyalati különbség«.

Igaz, a magyar nyelv mai divatjához képest nem sok ez a pár idegen szó, nem sok a rosszúl képzett szó sem, de mégis van: *lakálytalan* (98), *feszélyez* — milyen jó volna helyette a *bosszant* — (164), és több efféle.

A mesterségesen faragott szavakért pótolják kárunkat a mértékkel használt, ismeretesebb tájszók, amelyek hoznak magukkal friss, vidéki levegőt: így például a németből fordított »az utca másik oldala« helyett a jó magyar *túlsó sor* (52), a *berek* mocsár értelmében (7), a *neszélő* tücskök (5). De azt is meg kell vallanom, hogy sokszor elő kellett vennem a Tájszótárt, tőle kellett útbaigazítást kérnem — nem csoda, nagyon messze esik a hazánk, s a dunántúli ember a székely beszédét nem mindig érti meg. A kevésbbé aggóskodó olvasók nevében, anélkül, hogy a tájszók ügyében tavallal megindult vitát (Nyr. 27:201, 264) akarnám fölélesztetni, azt hiszem jogosan kérhetem, hogy a *fölbolyduló* emlékek (153), a *legugganás* a vízbe (165), a *révezeteskedés* (77), a *gyökintés* a fejjel (6) nem ártanak-e a világosságnak? Ez utóblik talán nem, mely a MTsz. szerint (1:758) Magyarország keleti felében általánosan el van terjedve, de a *leguggan* (u. o. 727.) egészen fölösleges, a *fölbolydulást* pedig a MTsz. is (1:158) csak a fölháborodás értelmében ismeri. A Marosszékből közölt *révezeteskedik*-et is másképen magyarázza a MTsz., mint ahogyan az író használja.

Azt azonban mondhatjuk, hogy ha meg is érti az olvasó az olyan összetett szavakat, melyeknek első része csonka — bár csak ne értené! — nem ítéli őket jóknak: *szünóra* (188), *jármű* (192), *láthatár* (12). *összbenyomás* (161). Fölösleges a kettős összetétel a *véghatáridőben* (47). Kifejező azonban az *istenverte* állapot (9), s a *sorra-szerre* baját elpanaszoló vendég (10).

A szóképzés terén jól használja a jellemzés kedvéért a közönséges szóknak hosszabb, tovább képzett alakját: ment egy *darabocskát* (139), *szépséges* világ (25). Sikerülten újíttja föl a Maróthy használta (lásd Nyr. 25:254) *megsokszoroz*-t a *szoroz* helyett (37) és helyesen fokozza a bőbeszédűt, mikor *bővebb beszédűt* ír (37). Fölösleges azonban a *megaláztatásban* (101) a szenvedő képző. Magyarosabb lett volna ebben a mondatban: a *következményeket mindenkinek el lehet képzelni* (167) a személyes szerkezet, attól pedig mindenesetre óvakodni kellett volna Jakab Ödönnek, hogy

ezt írja: *Sebestyén né a térdére volt könyökölve*. A tárgyas ragozás ellen az egyetlen vétséget, mikor a *fogadni*: wetten értelmével összetéveszti a versprechen-t jelentő *fogadni-t* (*fogadom, hogy Kari azóta sem ivott vizet* 148), szívesen írom a szedő rovására. Alig helyeselhetjük az ú. n. kombináló szóalkotást e mondat igéjében: az ajtó ismét *megnyikordult* (*nyikorog* + valami *meg* igekötős ige). Azonban már igazán nem tudjuk megállni, hogy fájdalmunkban föl ne kiáltunk, mikor ilyen éles tövisek szúrják meg újjunkat: *halántékai* (197), *orcái* (163), *szemei* (22, 27, 44, 162; a 161. lapon jól, *szemei*, *vállai* (185), *kezei* (193), *lábai* (22, 35). Az is szokatlan a magyar fülnek, hogy valaki maga elé szedegeti fekete *ruháit* (152), ha az író csak egy öltő ruhának több darabjáról akar beszélni.

Megérdemli figyelmünket az a mód, amint az igekötőkkel elbánik. Különös érzéke van a szerzőnek az igekötők pregnans használatára: az igekötővel határozót pótol és így »tömören, egy igével fejezi ki, amire a szigorú logika szerint kettő kellene« (Simonyi, M. Nyelv 2: 315). Ilyen nyomósan használt igekötős kifejezések: a malmát az őrlők egészen *odafelejtették* (7), az egész teste *megreszketett* belé (154), *Pál átólalkodott* Jánosékhoz (136), *felkínlódott* az ágyból, *oduvesztegetem* a portékámat bárkinek (198), *beléfelejtkezik* a panaszkodásba (197). Dicsérhetjük azért is, hogy a szokott *túlhalad* helyett helyesen *meghalad*-ot ír (79), s a cselekvés bevégeztségének kifejezésére jól alkalmazza az *el* igekötőt: ott gázolt fia *eléhezve, elgyötörve* (81); de helytelen, hogy azt írja: az épületeket *elhavazta* a tél (73), a merev tekintettől Dani bácsi eleinte egy kissé *megfázott* (153), mert mind a két esetben egészen más az értelme a mondatoknak, mint amilyen kellene. Germanizmusra is akadunk: a sokszor megrótt *leszámit* (194) és a *visszafelel*-ben (102).

Ez utóbbiakkal áttértünk abba a körbe, ahol a magyar nyelvszellem ellen elkövetett vétségeket már szigorúbban kell megrónunk, mert az egyes szó, ha nem magyar, vagy nem magyaros, még nem okoz nagy kárt, de ha mondat tani idegenszerűségek lopóznak be a stílusba, akkor már »fejünk fölött ég a ház«. Ilyenek pedig, vagy legalább is szokatlan szerkezetek, Jakab Ödön elbeszéléseiben bőven találhatók, sokkal nagyobb számban, mintsem szeretnők.

Nem hibáztatták-e eléggé az *általa eldobott arany* (15) féle kifejezéseket? — Szokatlan és nem helyeselhetjük az illető ragok használatát a következő példákban:

Fejedbe vágom az üveget (54, 173), *alig jár ki a háztól* (62), *vegyen vele* (a pénzen), *amit akar* (172), zavaros a *pipára töltés* (13) is (*pipára gyújt* + *megtölti a pipát*). *Segítségért* helyett *segítség* *get kiabál* egyik elbeszélésének hőse (45).

Magyaros ellenben az *egyre százat tesz* (90), s a *váltig* határozó szó, melyről az újabb széppróza mindinkább megfelede-

zik: *sóhajtozott váltig* (74). De már a *végre* határozószót egyszer francia szellemben használja s így ő is elköveti a magyar nyelvnek egyetlen szokásosabb gallicizmusát (Simonyi, M. Nyelv 1: 268): *Végre is boldognak lenni mindenkinek szabad* (35). — A névutók jelentését is gyakran elvéti. Még jól írja: *valami szín alatt magához csalta* (67), de már hibás: *az első meglepetés alatt* (84), idegenszerű *a becsületes lekötése mellett* (144), *vágyott, szomjazott valami szórakozás után* (9).

Még a mondatok összefűzésére szolgáló kötőszók sem kerülnek el a gáncsot. Előkerül írásából a *miután* okhatározói mondat élén (*a leánynak egész udvara volt, miután rebesgetni kezdtek, hogy gazdag* 185), tagadó mondat után *hanem* helyett a *de* (*nemcsak az udvar, de a tornác* 73). Egyik mondatát egészen megrontja, *hoggy*-ot írván *ha* helyett: *Szeretném, hogy multad... mind az enyém legyen* (104). Arra a szemrehányásra: árnyékot vet reád a viseleted, a bűnös azt feleli: *hogy ne vetne!* (136), pedig az ellenkezőjét akarta mondani: *hogy vetne!* A XVI. század latinból fordító szorgalmas szerzetesét látjuk megelevenedni, mikor azt olvassuk: *Miklós félt, nehoggy csalódjék.* (14).

Szórendje sem kifogástalan, sokszor nem azt emeli ki a mondatban, amit kellene. Pl. rossz híred itt a falu száján marad (136), a halott olyan csalódásig a fiához hasonlít (91), a menyecske rozstól, hogy holnap vigye a városba (171); ezekben az *itt. csalódásig, a városba* illett volna közvetlenül az ige elé*. Rossz ennek a mondatnak a szórendje is: *Ma reggel is a falú kútjánál Dávid az asszonyt megölette* (135).

Az Élet legszúrósabb tövisei azonban a szólások mezején termettek. Annyi itt a német földről átplántált tövis, hogy a szegény magyar virágokat egészen ellepik és ha rózsa akarunk szakítani, le kell mingyárt a tövist is törni a száráról. Íme a töviskoszorú:

Vigasztalást képzel vmiben (76), *megengedem, hogy tévedek* (64), *haboz belemenni* (az ajánlatba 91), *eldugott mezőváros* (185), *leüti a költségeket* (171), *közelebből ismerni* (191), *vkivel fölfordul a világ* (178), *az árú annyiba áll* (194), *a könyvben áll* (195), *szobát őrizni* (21), *súlyt helyezni, súlyt fektetni vmire* (152; 32, 193), *vkinek szavába esni* (98), *elejtett szavak* (12, 188), *tisztába jön vmivel* (64), *tisztában van vmivel* (13, 34, 186), *elővesz a szívujom* (112), *szemei mélyen ültek* (111). Furcsa az is, hogy: *vki az erdő felől áll* (196), holott azt akarja mondani: *vkinek följebb áll.*

Ide számítjuk, a germanizmusok közé, az *egynek* németes használatát:

* A második mondatban Jakab Ödön is bizonyára a *csalódásig* szót hangsúlyozta, de olyan összefoglaló szórendet alkalmazott, mintha azt mondaná: *nagyon* a fiához hasonlít. A harmadikban alkalmasint az *igét* emeli ki az író, székelyesen. Az elsőben meg egységes kifejezésnek vette ezt: *a falu száján marad* (vö. Kicskánál: mit csinál? zabot eszik).

A SZERK.

Kálmán egy teát rendelt (163), *Rizával egy csendes paradicsomkertet fog teremteni* (189), *az ura egy aláváló, cudar ember* (113), *úgy tekint rád, mint egy haszontalan emberre* (51).

De szerencsére akad azért virág is jócskán. Szép, tartalmas jelzők: *szépséges világ* (25), *mezítelen* (nem *födetlen*) *váll* (185), *könyörülő isten* (74), *falujáró asszony* (81), *valamire való eső* (7), *cégéres*, *rossz esztendő* (7). — Magyaros kifejezések:

Keserűen dohogott magában (52), *jól fest az üzlet* (192), *fordul valami a fáradságomért* (194), *ráütött Sulyokné* (e szónál 81, vö. »Miklós a fejével ráütött e szónál« Arany Toldi 12:6), *ebben a könyvben cégérkedik a neve* (195), *nem kívánja a vizet* (75), *föl-szikkadt a víz* (23), *tikkadozó hangon szaggatta a szókat* (36); azután a *ver* igének sokféle használata: *leverte a betegség* (82. vö. »Elfogá s leverte [t. i. a halál] az anyát futtába« Arany Szt. László füve 1:12), *elveri a rossz kedvét* (9. vö. »Mikor aztán Miklós az éhét elverte...« Arany Toldi 1:12), *bokáig érő laboda verte föl az ösvényt* (8), *fölvetette Sulyokné a boszúság* (80), *hanem felőle dörög-hetett az égbolt* (14), *törvényt látni* (140), *nagy sebbel-lobbal kifut elébe* (83), *lépteit szaporázni kezdi* (139. vö. »Lépteit majd csilla-pítja, Majd megindul szaporázván« Arany, Pázmán lovag); *miféle istencsudája ez?* (84), *nem teremtette őket isten holtig egy kenyérre* (9), *de hova tudott egyszerre elveszni?* (139); hatásos ez a nyomós kifejezése is: *alvó szívemet életre nem sírja még a te jajkiáltásod sem* (44).

A szólások révén lassanként elhagyjuk a nyelvhelyesség országát és bejutunk a stílus birodalmába. Tóth Béla ugyan azt állítja, hogy a Nyr. bírálóinak útlevele ebbe az országba nem szól (Nyr. 26:165—166), de megkövetem, mert nem hallgatok tiltakozására, hanem engedelmet kérek a szerkesztő úrtól, hogy erről a földről is szakítsak egy pár virágot. Annál inkább utal erre a kérésre a feladatom, mert a magyarosság nemcsak a szavakban, szókötésben, szólásokban nyilvánul, hanem abban a módban is, amint az író gondolatait képekbe öltözteti. Más a német lélek tartalma, más a magyaré, más tehát az a forrás is, amelyikből a különböző nemzetek írói merítenek, mikor mondanivalójukat nem szárazon, hanem élénken adják elő, mikor nem közvetlenül akarnak az értelmünkre hatni, hanem érzékeink útján.

Igazságtalanok volnánk Jakab Ödön iránt, ha erről a szemléltető módjáról hallgatnánk, mert örömmel említjük, hogy az ő lelke magyar ember lelke, az ő képei magyar ember érzéki észrevételeiből alakultak. Ír ugyan itt is hibás képeket: *a gondolat fogantyúnak kínálkozik az asszony elkergetésére* (14), találkozik írásában olyan hasonlat, melyet csak német ember szokott használni: *fekszik, mint egy darab fa* (84), de ez csak gondatlanság. Rendesen magyar az eszejárása: *a más világ kapujának kilincsén a keze* (75), *annak már bátran meghúzhatják a harangot* (80), *guzsalosba jár az asszonyhoz* (14), *mindent vastagon*

borított az árvaság pora (8), száraz, mint az országút. — Különösen az élettelen tárgyak és elvont fogalmak megszemélyesítése ad erőt, életet stílusának. Ide írok egynehányat megkapóbb személyesítései közül:

rakoncátlankodik az északi szél (73), a Küküllő vígan forgatta a fekete malomkerekeket (10), a kútostor nyikorogva harangoz (73), az égen báránnyfelhő vitorlázik (23), a felhők rendre oltozták a csillagok világát (13), a hegyek mögött felhőtömegek kotoltak (12), süpedezett mezítelen vállain az ólálkodva ott sétáló tekintet (185), örömtelen egyhangúság búsult a mezőkön (187), az éjtszaka bontogatni kezdé fekete szárnyait (12), körülötte mélységes nyugalom szunyókált a néptelen mezőben (5), csak úgy üvöltött a szennyes káromkodás (165).

Merész állítás az is, hogy *a levegő rémítő módon meg volt keseredve (163)*, de itt az írónak kár volt merészet gondolnia, mert a kifejezés kiált ugyan nagyot, de értelme nincs.

Még egy kiválóságáról kell megemlékeznem: beszélgetéséről. Parasztjai, de főképen paraszttasszonyai olyan jóízű magyaros hangon beszélgetnek egymással, kevés kivétellel (26, 90) annyira eltalálják azt a módot amelyen a magyar nép gondolatait ki szokta fejezni, hogy meg nem állhatom, ide írom egy házaspár társalgását:

— Miklós! Miért van ilyen rossz kedved?

»Hagyj nekem most békét!«

— Hiszen csak kérdelem.

»Hát ne kérdezd«.

— Látnod, Miklós, látnod milyen vagy te hozzám.

»Ha nem tetszik, tégy róla.«

— Bezzeg volt idő, mikor ugyancsak örvendeztél a hízelkedésemmek!

»Az akkor volt.«

— Hát most rosszabb vagyok?»

»Te tudod!«

El se hinné az ember, hogy aki ilyen jól ismeri a magyar ember gondolkozó módját, néhol oly kevés gondot fordít a nyelvre. Aminthogy az a fiatal asszony is, aki mellett ültem Jakab Ödön fölolvasása alatt (a Nemzeti Színház IV. ifjúsági előadásán), a fölolvasás végeztével méltatlankodva fordult hozzám: Szép, szép, de azt hittem, Jakab Ödön jobban tud magyarul! — Hogy ő is, mások is, csak a tövist látták meg, a virágot nem, azon ne csodálkozzunk. A virágot sokan nem veszik észre, de a tövis mindenkit megszúr, aki feléje nyúl. CSENDES ALADÁR.

nagy klasszikusoktól tanulta el, akik mindig arra törekedtek, hogy megértsék őket. A marseillei rendőrbíróság például ítéletet mond. Az ítélet bevezető része így szól:

A marseillesi rendőrbíróság elé ma elővezették Pierre Malheureux urat, a ki 41 éves, családós, idevaló lakos, kereskedő. Az államügyész a nevezett ellen a büntetőtörvény X. szakaszába ütköző hatóság elleni erőszak miatt tett vádat. A rendőrbíróság ennél fogva nyilvános tárgyalás alá vette az ügyet, meghallgatta a vádat, kihallgatta a vádlottat és a tanúkat s az előterjesztett védelem után ezt az ítéletet mondta ki stb.

Ez három mondat; a hol bővítve van, a körmondatszerű összeállítás ott is gondosan el van kerülve, mert az életben nincsenek körmondatok, csak a stilisztikában. (Onnan tanulták a parlamenti szónokok is.) De már most vessük össze ezt a francia mondatszerkesztést például egy nálunk készült ítélet megokolásával! Mekkora különbség!... Példát csak azért nem írunk ide, mert nem munkát akarunk szerezni az olvasónak, hanem élvezetet.

Előrelátható természetesen, hogy a kuriális stílusnak e gyöngegségei idővel csökkenni fognak. (A magyar nyelvvel és a gondolat kifejezés egyszerűségével és szabatoságával újabban annyifelé foglalkoznak, hogy a művelt nagyközönségnek, tehát a jogászközönségnek is föléled az irodalmi érzéke s a magyar hivatalnok idővel nem fog két különböző grammatikát használni, mikor aktát csinál, meg mikor a feleségének levelet ír. Ebben az irányban hát csak egy kis türelemre van szükség.) De van a kuriális stílusnak egy másik hibája, az, amelyet itt nem tudok másként kifejezni, csak centiméterekben.

Jogászkoromban egyszer vakáció idején diurnistának álltam be egy királyi ügyészhez. Az első írás, amit le kellett tisztáznom, egy fölterjesztés volt, a királyi főügyészhez szóló. Letisztáztam és bevittem az ügyészhez, hogy írja alá. A hivatalfő megnézte az írást és visszaadta:

— Írja le, barátom, újra, mert ez így, hogy:

Méltóságodnak

alázatos szolgálja

nem felel meg a hivatalos illendőségnek. A *Méltóságod* és az *alázatos szolgálja* között kétszer annyi üres helynek kell maradni. Így:

Méltóságodnak

alázatos szolgálja.

Azt hiszem, hogy ez az üres hely máig iszonyúan megnőtt, a hivatalos szubordináció fölöttes hatóság és alárendelt közeg közt ma még nagyobb távolságot jelent, mint akkor. Az alantas hatóságok nyelve úgy meg van spékelve udvarias, édeskés szókkal és frázisokkal, *ő excellenciája bölcs belátásával*, továbbá ama bizonyos *kegyesen elrendelni méltóztatnék*-kal, valamint a *mély tisztelettel van szerencsénk*

jelenteni-vel, hogy az az aggodalmas figyelem és írásmunka, amit az ilyen fogalmazványra fordítanak, felével megszorítja a munkát, amelybe különben belékerülne az a bizonyos akta. Ausztriában épp most vette ezt észre a kormány s az összes tartományi hatóságok hozzájárulásával már el is rendelte, hogy a közhivatalok a fölterjesztésekben és átiratokban minden alázatos cikornyától és titulázástól tartózkodjanak. A minta szerint ezentúl így kell nekik fogalmazni:

.... szám. A cs. k. igazságügyminisztériumnak Bécsben.
A...számu rendeletre jelentem, hogy Fekete Péter nevű hivatal-
szolgánk nincsen. Znaim, 1899.... A cs. k. kerületi törvény-
szék elnöke: Fuchs.

Nálunk is hasonló intézkedést óhajtana az ember, mert a kuriális stílusnak ezt a hibáját valóban sokkal könnyebben ki lehet küszöbölni, mint azt a másikat, a nehézkes mondatszerkezetet.

1899. VII. 4.

ESTI UJSÁG.

MAGYARÁZATOK, HELYREIGAZÍTÁSOK.

A Gyöngyösi Glosszákhöz. E magyar nyelvemléket a gyöngyösi ferencrendi kolostor könyvtárában Melich János fedezte föl s ugyanő is közölte bevezetéssel és magyarázatokkal a NyK. 28. kötetében. Magyarázataira egy-két észrevételt akarunk tenni, amennyiben a glosszák olvasásában több helyen tévedésbe esett a fölfedező.

E szót *segekthsegeth* (39.), amelybe a *k* természetesen csak tollhibából jutott, *segétség*-nek kell olvasnunk *th*-ja miatt és nem *segéd-ség*-nek, bár a régi nyelvben a *segítség* és *segédség* azonos jelentésű.

Az *esseth* alak az *irregularitas*-nak ezen értelmezésében: *tervin kiuelvalo esseth* (48.), valószínűleg hosszú *s*-sel *esset*-nek olvasandó, minthogy a régi nyelvben az *esik* igének és származékainak kettős *s*-sel való ejtése igen közönséges és ezt az ejtémódot a MTsz. tanúsága szerint számtalan vidék máig is megőrizte. Hogy a nyelvemlék e szót a többi helyeken pusztá *s*-sel írja, az a javasolt olvasást nem dönti meg.

A 94. sz. alatti *vethezes* 'contentio' glosszát Melich *vetezés*-nek olvassa, azt mondván róla: »oly világosan és határozottan van írva, hogy aligha lehet tollhiba egy sehonnai ki nem mutatott **vetélkezés* helyett»; a *vetéz* ige aztán a *vetél*-hez szerinte úgy viszonylanék, mint *tépáz* a *típál*-hoz (e h. **tépál*). Mi a *vethezes* adatot nagyobb kétkedéssel fogadjuk; először mert csak egyetlen egyszer fordul elő, másodszer mert a glosszák, mint a közlőnek csaknem minden második jegyzete tanúsítja, telidestele van a legkülönbözőbb íráshibákkal. Sokkal valószínűbb, hogy egyszerűen *vethekedes*-t vagy legjobb esetben *vethekezes*-t azaz *vetekkezés*-t akart írni a glosszák másolója.

Nem helyes az *elzalogoyvan* glosszájának (158.) ez a magyarázása: »valószínű, hogy *elzalogoytvan* helyett«. E szerint egy *zálogít*

ige lett volna a régiségben, már pedig ilyen ige nemcsak hogy egyáltalában ki nem mutatható, de ez egyetlen hely alapján még valószínű sem lehet, mikor tudjuk, hogy a denominális *-it* igeképző alig járúl a régi nyelvben főnévi alapszóhoz. Az az ügyetlen másoló, aki számtalanszor felejtett ki egész szótagokat s nagyobbbnál nagyobb tollhibákat ejtett, itt is minden valószínűség szerint egy egész szótagon siklott el, mikor *elzalogosoytvan*-t kellett írnia.

Az *elvannj* (176.) glosszát így magyarázza a közlő: *elvonni*; de megjegyzi, hogy a hely *elvaln*-nak is olvasható. Ha ez igaz, akkor mindenképpen *elvaln*[i] azaz *elválni* a helyes magyarázat és nem *elvonni*, hiszen a közlő maga hivatkozik a hasonló értelmű 181. glosszára, ahol a *sequestrationes* szót *elvalasok*-kal fordítja a nyelvemlék.

A glosszák megszámlálhatatlan tollhibája következtében alig szabad a 225. alatti *leyen* írásmódban (e h. *legyen*) azt a föltételezett **lējēn*, **lējēn* alakot látnunk, amelyből Simonyi a *legyen* fölszólitó módot származtatja (TMNy. 631). Ez pusztá helyesírási sajátosság vagy tájdivatos kiejtés is lehet (*gy > j* hangváltozás), mert a *nagyobb* szót is egy helyt *nayob*-nak írja nyelvemlékünk. (80.) A 262. alatti *zvzzes kezeyuen* (*negotii urgentis*) a leghatározottabban tollhiba *zvkszeg kezereyten* helyett, amit a közlő nem mer elég bátran kimondani.

A 356. glosszában a *colligationes* szót ezzel értelmezi nyelvemlékünk: *fondolodas*. Erről a közlő azt mondja: »ismeretlen adat; *fondorl*: *fondoll* igéből képzett reflexivum lehet«. Hát ismeretlennek csakugyan ismeretlen adat, de semmi köze a *fondorlani* igével, hanem minden valószínűség szerint csak tollhiba *fonolodas* helyett, ez pedig nyilván azonos a 106. glosszában található *fanalodas* szóval, ugyanazon latin szónak értelmezésével.

A 395. glosszának olvashatatlan végű *pochyolattasse* . . alakjáról csak annyit tud megállapítani a közlő, hogy végéről *k* betű hiányzik. Minthogy ezzel a latin *demandetur* szót értelmezi a nyelvemlék, nem nehéz kitalálni, hogy eredetijében *poronchyoltassek* azaz *parancsoltassék*-nak kellett lenni.

A 346. glosszában a latin *infamaverit* ezzel van értelmezve *dragalmazant*. A közlő szerint »világos, hogy 'ragalmazand' a jelentése«. Azonban minthogy a 374. glossza a *detractio*-t ezzel magyarázza: *dragalmas*, és minthogy a Gyöngyösi Szótártöredékben is van egy *dragalas* alak, 'castigatio' értelemmel, azért ő ezen alakokat egyelőre megfajtatlanul kénytelen hagyni. Nézetem szerint nem nehéz mind a három alakot megmagyarázni. A *dragalmazant* és *dragalmas* ugyanis, minthogy határozottan ragalmazást jelentenek, alig lehetnek egyebek pusztá helyesírási sajátágnál. Arra, hogy a régiek néha *r* helyett *dr*-et írtak, kitűnő példa a Szilády Áron kiadásában sajtó alatt levő Budapesti Glosszáknak következő két adata: »*Isdrael* nepe kezeth: in populo israelitico« és »*Isdrael* nepenek valthsagath« (a kézirat 64. lapján). E szerint *dragalmazant* és *dragalmas* e helyett állanak: *ragalmazant* (még helyesebben *ragalmazand*) és *ragalmas*.

Az utóbbi, minthogy határozottan *rágalmazást* (detractio) jelent s minthogy ilyen alakot eddig sehonnan sem ismerünk, nagyon valószínűleg egyszerűen íráshiba *ragalmazas* helyett, hiszen, amint már mondtuk, a glosszák tele vannak íráshibákkal, úgy hogy kivételes alakjaikat mindenestre kétkedéssel kell fogadnunk. Ha nem íráshiba, akkor *rágalmás*-nak kell olvasnunk, s ez olyan származéka volna a közönséges *rágalom* szónak, mint a régiségből ismeretes *kérelmés* a *kérelem* mellett. — Ami végre a Gyöngyösi Szótártöredék *dragalas*-át illeti, ez jelentésénél fogva (*castigatio*) alig lehet egyéb íráshibánál *dorgalas* azaz *dorgálás* helyett, úgy hogy minden valószínűség szerint semmi összefüggésben sincs a fentebbi két alakkal.

A felsorolt hibás olvasatok és magyarázatoknak legnagyobb részét az a természetes tisztelet és tartózkodás magyarázza meg, amellyel a régiség kutatója már eleve igaznak és helyesnek fogad el mindent, amit a fakó írásban olvashat vagy kibetűzhet. Ítéletünket gátolja az a hajlamunk is, amely ritkaságok, érdekességek fölfedezésére ösztönöz. Azonban a nyelvemlékek kutatásában ilyesmiktől nem szabad befolyásoltatni magunkat, mert hisz alapjában véve a régiek nyelvszellemé nem volt a miénktől oly merőben különböző, hibáknak pedig ép úgy ki voltak téve eleink is, mint jó magunk.

Ha erre gondol a közlő, s figyelembe veszi, amire csaknem minden második jegyzetében figyelmeztet, hogy mennyire tele van a nyelvemlék tollhibákkal, akkor alig gazdagítaná a régi szókincset ezzel a tőle felfedezett, »másutt elő nem fordul« szóval: *úrvár* (a. m. curia, 36.)! Hiszen világos, hogy *vruarokba* a legegyszerűbb tollhiba *uduarokba*, azaz *udvarokba* helyett.

A nyelvemlékhez készített szójegyzékre az az észrevételem, hogy ha valamit »kihuzatlan tollhibának« mondunk helyesen a jegyzetekben (*fet!* 341), azt még kérdőjellel se vegyük föl a szójegyzékbe.

Halvány. A MTsz. szerint Szatmárban folyónak elhagyott medrét, holt, nem mozgó vizet jelent (Nyr. 10:139). Ezt az egyedül álló adatot megerősíthetjük a következő, szintén szatmármegyei följegyzésekkel: *Halványhát*, *Halványhát* sorja (határrészek, Nyr. 11:47, 48); *Halvány-hát* (határrész), a *halvány* maga mint a közlő megjegyzi, vizet, mocsarat jelent (Nyr. 26:286) és *Halvány* (viz neve, uo. 287). Szatmár megyén kívül ismerik még e szót Beregszászon is, ahol a Tisza szabályozása által ott hagyott régi medret értik rajta; Félégyháza vidékén, Alpáron pedig egy *halványos* melléknév járja, ilyen kifejezésben: »A *halványos* víz nagyon bűzös«, ennek értelme ugyan a közlő szerint: halvány víz, széles víz, posványos víz, békanyálás, zöldes színű víz, de bizonyos, hogy a két első magyarázatnak (halvány, széles víz) nem lehet alapja s csak a következő értelmezések helyesek. (Nyr. 25:185.)

Ez adatok alapján most már a NySz.-ban kérdőjellel közölt *halvány* szót is egynek vehetjük e mai helynevek *halvány*-ával: »Mennyi különböző vizek, ezek *halványokban* [v. i. álló vizekben] állapodnak, azok forrásokból szökdécselnek«.

A szó nyilván a *hal-* (mori) igének származéka, amit a mai magyarázat (holt, nem mozgó víz⁶) is világossá tesz és valószínűleg a hasonló értelmű és szláv eredetű *morotvá*-nak (a. m. holt ág⁶) fordítása, mely eredetileg holtat, t. i. holt vizet jelent (l. Munkácsi, Ethnographia IV. 288.).* Nézetem szerint az is világos, hogy a MTsz.-ban *lág*y, süppedős (föld⁶) jelentéssel külön fölvett *halovány* szó a föntebbi *halvány*-nyal teljesen azonos, amennyiben jelentése a holt vízág⁶-ból egész természetesen fejlődhetett; az olyan talaj ugyanis, amelyen valamikor víz állott, igen hosszú ideig lág y és süppedős szokott lenni. Végül pedig mind a *halvány*, mind a *halovány* főnév voltaképen azonos a *halvány*, *halovány*, *halavány* melléknévvel, amelynek eredeti értelme mintegy: holt, élettelen, s ebből mind a régebbi *infirmus*, *schwach*⁶ jelentést, mind a mai *sápadt*, *pallidus*, *blass*⁶ értelmet könnyű megmagyarázni.

Az elhagyott medret, morotvát jelentő *halvány* szóra a NySz.-beli egyetlen adatot a Szamota-hagyatékból a következőkkel szaporíthatom meg: 1485-ből: »De piscina Thyzahalarwan [olv. Tisza-halavány] vocata«. 1499-ből: Quandam piscinam Halwan alio nomine Morothwa vocatam«. (Mindkét adat a leleszi levéltár okleveleiből.) 1549-ből: »Versus alueum seu decursum veteris fluxus Thicie halowan aliter hoth [olv. hótt, azaz holt] Thyza«. (Az Orsz. Levéltár egy okleveléből.) Az első adatbeli *halavány*, valamint az utolsóban olvasható *halovány* alak megerősíti a melléknévi és főnévi *halvány* szónak azonosságáról föntebb mondott nézetünket; a második adat azért is érdekes, mert a *halvány*-t és szláv mintaképét, a *morotvá*-t együtt találjuk benne; a harmadik idézet pedig a *hótt Tisza* kifejezés mellétételével egészen kétségtelenül mutatja a *halovány* szónak jelentését.

Még csak azt jegyzem meg, hogy az általánosan ismert, melléknévi *halvány*, *halovány*, *halavány* szót — mint utólag észreveszem — Budenz nézetétől eltérőleg már Szinnyi is a *hal-* mori igéből származtatta (Nyr. 19:150), ami csak megerősítő szavazat lehet a fentebb adott magyarázat mellett.

ZOLNAI GYULA.

Kaszatómlóc. (28:275.) Körülbelül 20 évvel ezelőtt kocsin mentem a somogy megyei Pusztamegyesről a szántódi vasúti állomásra. Kocsissal — egyszerű parasztemberrel — jóízű beszélgetésbe eredtem. Kőröshegy falához közeledtünk, mikor emberem ostornyelével balra mutatva így szólt: »Nézzé iftyúram, amoda balra abba a hegybe van egy barlang. Aszongyák, hogy kaszatómlóc a«. Kérdésemre, hogy hát mi is ez, ekképen magyarázgatott: »Abba a nyílásba senkise mer bemenni, mer' a nyílásnál éjjel-nappal fent kaszák vagdalóznak; aki oda bekerül, apróra kaszabóják«. BÉRCZI FÜLÖP.

Aligha, alighanem. (Az *aligha* negatív értelmű határozó; az *alighanem*, bár alakja az ellenkezőre vall, pozitív természetű. Az ilyen mondatokban: *aligha megyek el*, *aligha el nem megyek*, feltevés-

* A képzésre nézve vö. a köv. szokat, melyek szintén vizekre vonatkoznak: *ingovány*, *állovány*, *fokadvány*, *csurgovány*, *ásvány* és *ásovány-kút*, l. TMNy. 495, MTsz., NySz. — S. Zs.

hez kötött tagadás van. *Aligha megyek el*: alig, ha a feltevés az, hogy elmegyek (alig, ha igen), *aligha el nem megyek*: alig, ha a feltevés az, hogy nem megyek el (alig, ha nem). Az első mondatban az elmenés, a másodikban az el nem menés a valószínűtlen. Régóta élek különböző vidékeken a nép között, de sohasem hallottam ezeket: *aligha elmegyek*, *alighanem elmegyek*, a nép mindig ezeket használja: *aligha megyek el* (bajosan megyek el, nehezen megyek el; kétséges, hogy elmegyek), *aligha el nem megyek* (talán elmegyek; valószínű, hogy elmegyek). Az *aligha* negatív, az *alighanem* pozitív volta kétségtelen; a Fülöp Sándor ajánlotta szórend — úgy gondolom — helyes.)

GERGULECZ GÁBOR.

Latin szók a nép ajkán. Jászapátin a néptől hallottam a köv. latin eredetű szavakat:

1. (*Uzová!*: használ, él vele, gyakorol, üz, termel. Pl. Ezt a szót uzováljak itt v. ott. A fonást most már nem uzoválják az úri családokban, mint régen: Sz.-Györgyön (község) nagyon uzoválják a bükkönyt, nálunk meg a répát. Ezen példák után okvetetlenül kiérzeni az *uzoválni* szóból a latin *utor*, *usus* szókat.)

2. (*Heremonia*: állapot. Jó heremóniában találtuk a gazdát = jó kedvében (megvendégelte őket). Most már ha esik se baj, jó heremóniában van a kazal = jó karban, jól össze van rakva. — A *heremonia* nyilván megrontott alakja a latin *harmonia*-nak.)

3. (Még egy érdekes, ősrégi eredetű kifejezést hallottam. Farsang-három-nap hétfőjén egy öregebb asszony egy valakihez, aki varrni-valót kért tőle, így szólt: »Ne varrjá' má' most no, hisz bakosok ünnepe van!« *Bakosok Bacchus*-ból.) HORVÁTH GYULA.

Néhány dunántuli alak és jelentés, amelyek Rell Lajos »Latin szók a magyar népnyelvben« (Kolozsvár, 1898) című füzetéből hiányzanak:

aër: *ájer* (rossz szag; a lidérc is a föld ájerja),
 apprehendo: *megáprehendál* (megneheztel),
 cedrus: *citrusfa* (nem cupressusból),
 desertor: *dezentor* (erős, vállas, marcona),
 dominium: *dominiom* (urodalom),
 durare: *nekidurálja magát* (erősen hozzáfog),
 exequor: *elekszekvál*,
 februius: *febuárius* (így!),
 fiscalis: *fiskáris*,
 figura: *figuráz*, *figurás* ember (tréfás, ingerkedő),
 georgina: *gyorgyinia* v. *gyorgyina* (Rellnél *georgina*),

generalis: *gyenyerarís*,
 instringo: *isztringál*, *isztigál*,
 calendarium: *kalandáriom*,
 catechismus: *káté*,
 catholicus: *kátolikus*,
 conventio: *konvenció*,
 corrigo: *kórigál*,
 linea: *linia*,
 limbus: *limbus* (füvel benőtt, vize-nyős hely),
 lutheranus: *lutrános*,
 planta: *palánt*,
 papyrus: *pappiros*,
 patrona: *pátrona*,
 penicillus: *penicilus*,
 persona: *persóniás*,
 petroleum: *petróliom*,

praedico: *perdikál, perdikáció,*
 pondus: *funtus* (órasúly),
 restauratio: *restegráció* (vasuti vendéglő),

sacristia: *segrestye,*
 statarium: *statárium.*

BOKOR JÁNOS.

(**Kártyaműszók.** Jászapátin a kártyajátékban a *disznó* v. *ász* helyett *kétszemet* mondanak (igazában így ejtik: »készszem«), pl. *Makk kétszem, veres kétszem,* stb. — A makk kétszemet *makk csulyinak* is hívják tréfásan. Épígy a tizeseket *asszonynak*; a tökfilkót *Palyának, porhordónak.*)

HORVÁTH GYULA.

Hujáz. (A *huja* szóból képezett ige. Járatos nálunk Baranyában. Pl. Ezen a héten *hujáztatok* a munkásaimmal = befejeztetem, bevégeztetem a munkát.)

PORDÁN MÁRÓ.

VÁLASZOK A SZERKESZTŐSÉG KÉRDÉSEIRE.

I. Hangtanra, kiejtésre vonatkozók (pótlásul, l. 28:91, 278):

1. A palócok nyújtva ejtik a *kútat, fűzet, útat* stb. a tárgyesetben is, de a *vizet, tüzet* a tárgyesetben röviden. Belányi Tivadar.

4. A palócok az -*ű ű* h. -*ő ő* szóvéget ejtenek: *keserő, savanyó, négy lábó, kékszemő, mogyoró* stb.; de *hosszú, egyszerű, kallantyű, pörgetyű, sarkantyű.* Belányi T. — Mindszenten, Csongrád vm., hosszan ejtik az -*ű ű* végű melléknéveket mind az egyesben, mind a többesben, de van két különös kivétel: *savanya, kesere.* Iritz Róza. — Győrött *négy lábú, egyszerű, keserű, keserűek* stb., de *hosszi, hosszúk.* Csizmazia F.

6. Egy *szót* se érték. *Ném tited* hitalak, hanem az öcsédet; *nő engem* sziggy, hanem út. *Igy vót, így* is marad. Győr. Csizmazia F. — Szintúgy a palócok; de nem is tudok vidéket, ahol másképp mondanák. Belányi T.

Amennyi, ahol, ami — ha divik is vhol, az nagyon kivételes lehet; ellenben: *amennyi, ahol, ami, aki, ahonnan, amikor* (az első szótagon hangsúlyozva) minden magyar vidéken otthonos. Belányi T.

II. Mondattani kérdések.

1. *Igen*-nel az egész palócság nagyon ritkán felel. Rendesen így: Ott volt kend is? Ott. Elutazott? El. Sokszor névmással: Szólót ültetsz? Azt. Bátyád volt itt? Ő. Engem láttál? Téged, kendet, magát. Az *igen* rendesen kiemelő szócska: *igen* (v. *nagyon*) szép. Bartha J. — Hajdu-Szováton rendesen *igennel* felel a nép, ellenben Komáromban így: Ettél-e vmit? Ettem. Elvitték? El. Rechnitz I. — Zalában és Győrben a nép következőkép *igenel* vagy helyesel: *hát, ühüm, öhöm, persze, úgyvan, jóvan,* németesen is: *ja*; az ígét vagy

legalább az igekötőt ismétli: Megetted a kenyeret? Megettem v. meg. Kis gyerekeknél elterjedt igenlés: *az!* Tűrjén igenlő közbeszólás: *bizon* v. *bion*. Bódiss J.

Aradmegyében rendesen a kért szót (vagy a megfelelő névmást), az igét vagy az igekötőt ismétli a nép; sokszor a *hát* szóval erősíti feleletét: Ott voltál? Ott, hát! Elmész? El, hát! Gyakori bármilyen kérdésre magában a *hát*, kivált ha a kérdés kételkedést is fejez ki: Jó voltál? Hát! Helyeslő közbeszólásul igen szokásos az *az*, mintegy azt fejezi ki vele, hogy érti, amit a másik mond: tudod aszt(án) arra mentem a hegyre, (az!), aszt azon az úton ott jobbfelé (az!) ... stb. Tolnai V. — Györmegyében a nép nem felel *igen*-nel, hanem ismétli a kérdésben kiemelt mondatrészt, az igekötőt, a névszó helyett a mutató névmással felel, sokszor határozó szóval. Tudod-e a leckét? Tudom. Mэгgyütt apád? Mэг. Apád gyütt még? Az. Györbe vót? Ott. Csizmazia F. — Ó-Becsén (Bács m.) nem hallottam még a nép szájából igent; mindég a kért mondatrészszel, vagy a megfelelő névmással, határozóval, igekötővel felel. Pataj Iza. — A Dunán túl mindenütt *igennel* felelnek a kérdésre; a palócok közt ellenben csakis a művelt osztály, a köznép rendszerint csak azt feleli, hogy *hát*; legföljebb megtoldja ilyformán: Láttam hát! Szép hát! Ettem hát! Kevésbbé nyomatékos feleletben pedig csakis az igenlő szóval él; pl. Te is ott vótá'? Ott. Tik is láttatok? Láttuk stb. Belányi T. — Mindszenten, Csongrád vm., részint *igennel*, részint *azám*, *úgyám* és *ühümmel* felelnek. Iritz Róza.

2. Irni fog, irni fogott, szántani fogott, ott fog lenni, ott fogott lenni, a kezdés és valószínűség kifejezése. Czuczsa J. — Az *irni fog* alakot a csángók használják; pl. a hus lē fog vágódni; a ládába fog lenni a pappiros; észzeacsapta a kezit, hogy micsinált az ura, asztán mindaketten *sírni fogtak*; mikor a csészlék (muszkák) b'ējjöttek, igen sok csángó katona *fogott lenni*; el *fogott* bocsuzni a paptól (valószínűleg elbucsuzott); ha panaszt tennénk, nem *fogna* hijába lenni. Horger A. — A *fog* helyett mindég *majd*-dal képezik a jövőt: *majd* eljön. Ó-Becse, Bács m. Pataj Iza.

3. Nem hiszem, hogy ott legyen v. volna. Nem hittem, hogy ott legyen. (Valóban ott volt.) Ritkaság, hogy ennyit *fizessen* az árpa (annyit fizetett). Ritkaság, hogy ennyit *fizetne*. (Csak állítják, de nem bizonyos, hogy annyit fizetett-e valóban.) Bartha J. — Nem hiszem, hogy ott volna; ritkaság, hogy ennyit füzetne az árpa. Így egész Felső-Magyarországon. Belányi T. — Zalában és Győrben: nem hiszem, hogy ott legyen v. volna v. lesz; ritkaság, hogy ennyit *fizessen* v. *fizetne* v. *fizet*. Bódiss J. — Nem hiszem, hogy ott lenne; ritkaság, hogy ennyit *fizessen*. Esztg. Bársony Gy. — Nem hiszem, hogy ott *lęgyęn*. Czuczsa J. — Nem hiszem, hogy ott *lęgyęn*; ritka, hogy ennyit *fizessęn*. Horger A. — Nem hiszem, hogy ott legyen (nem: volna); ritkaság, hogy ennyit fizessen. Ó-Becse, Bács m. Pataj Iza. — Még nem hiszem, hogy ott vóna; még ezt nem értük, hogy ennyit fizessen a búza (a valóban jól fizetett). Szernye, Bereg m. Forgon P.

NYELVMŰVELÉS.

Ván vén és va ve. Ezt a két alakot összetévesztik az ige-nevek használatában, és leginkább az *adva*, *téve* stb. formával élnek ott, ahol *adván*, *tévén* stb. igeneveket kellene használniok. Lássuk a hibás mondatokat: »... a katonatiszti fizetések fölemelése mellett tör lándzsát, *bizonyítva*, hogy stb.« (e. h. *bizonyítván*) — »B. jelentést *téve* a királynak, a párttal tudatta stb.« (e. h. jelentést *tévén*) — »hogy a kódex részére állandó bizottságot *szervezve*, a munka folytonosságát biztosította« — »A függetlenségi párt estilapja most *elismerve*, hogy a két frakció közt stb.« — »... évfordulóját ünnepli. alkalmat *adva* a magyar közönségnek stb.« — »De Plósz Sándor azt a régi axiómát *vallva*, hogy: ígérni nehéz stb.«

E mondatokban *bizonyítván*, *tévén*, *szervezván*, *elismervén*, *adván*, *vallván* az egyedül helyes alakok. Mindegyikük egész mondatot intéz és magában foglalja mind a határozót, illetőleg kötőszót, mind az állítmányt; péld. (az idézett mondatok kiigazításával): azt *bizonyítván* = midőn azt *bizonyítja*, hogy... — B. jelentést *tévén* a k-nak = miután jelentést tett a k-nak — ... állandó bizottságot *szervezván* = azzal hogy áll. biz. *szervezett*. (Ez így is módosítható: áll. bizottság *szervezésével* biztosította a munka folytonosságát); és így tovább: ... évfordulóját ünnepli és ezzel alkalmat *ad* a m. közönségnek stb. — Plósz Sándor, midőn azt a régi axiómát *vallja*, hogy stb.

A *ván vén* igealak tehát két mondatot föltételez.* A *va ve* ellenben rendszerint csak állítványegészítő határozó egyazon szerkezetben; és így nem intéz külön mondatot. Kifogástalan eszerint a *va* ím ebben: »... hogy a legfontosabb törvénykönyvet *elhamarkodva* bocsátjuk reájuk«, azaz: *elhamarkodólag* b. r. — Az itt előadottak a cselekvő jelentésű *va* formára értendők. A szenvedő értelmű nem szorult magyarázatra; mert a mai használat szerint nem mondjuk: a munka be volt *végezván*. Bennhatólag se mondjuk: *fekvén* töltöd el a napot, e h. *fekve* t. el.

Épen így mondjuk: majd megpukkadt *nevetve* (*nevettében*, *nevetőleg*); *strva* fakadt (*strásra*); *mondva* csinálja; *mérve* adja; *kérve* kérlek; *bízva*-bízzál stb. A *va ve* helyesen van alkalmazva a következő mondatban is: »s megengedtessek a kormánynak, hogy mindent kockára *téve*, Magyarországot stb.« (mindent kock. *tevőleg*. Az illető hírlapi cikkben ez állott: kockára *vetve*; ez pedig helytelen szólás). A nehézségektől vissza nem *riadva*, folytatta a küzdelmet (v. nem *riadólag*).

Gyakran együtt is működik ez a két alak, és ekkor még fel-tünőbb a különbség közöttük; pl. Mindig *fekve* olvasván, elrontotta a szemét. Többnyire állva *írván*, megszoktam az állva társalgást is. — Látnivaló mindezekből, mind az előbb felsorolt példákból, hogy a *va*

* Nem pedig: *tételez föl*; amikép sokan széttagolják ezt az (egységes fogalmat jelelő) összetételt.

ve egyszerűen jelöli a cselekvést, szenvedést vagy állapotot megokolás vagy bővebb magyarázat nélkül és nem eszközöl, nem intéz külön mondatot. Ez különbözteti meg a *ván vén*-től.

E különböző két szerepkörnek szabatos meghatározása kívánatossá teszi, hogy azok a tisztelt író urak, akik mindig a *va ve* formát használják (akár helyes, akár helytelen az ilyen használat), szíveskedjenek az e cikkben foglalt útbaigazítást figyelmükre méltatni és a magyar nyelvben minden kétséget kizárólag jogosan élő *ván vén*-ről meg nem felejtkezni.

JOANNOVICS GYÖRGY.

Jánosreték. Vendéglők éteklapján ez most az újság. Az ebédnek, vacsorának kellemes befejezője, darabja ennyi meg ennyi krajcár. Nyersen eszi ugyan az ember, de azért bizony sült németesség. A magyar ember a virágzást Szent György napjához szereti fűzni, a Convallaria majalis neki *Szent György-virág* (azaz inkább Szengyörvirág), a Syringa vulgaris *szentgyörgyi bodza* (orgona, orgován). A gyümölcsérés időszakára Szent Iván táján kezdődik. Ugyanis nyár legelején, június 24-én van Szent János születése napja, melyet a többi János-naptól megkülönböztetve *SzentIván* napjának hí a magyar. Ekkor volt azelőtt a Szent Györgytől Szent Ivánig terjedő tavaszi évnegyed vége is. Erről a napról nevezi a magyar ember a korán érő almát *szentiványi almának*. Nem tudom, szereti-e a magyarság a korai fekete retket, a nyári retket, de úgy érzem, hogy ha a *Johannisreittig*-et magyarul akarjuk megnevezni, nem mondhatjuk János-reteknek, hanem *szentiványi retek* lesz a mi nyelvünkön.

CSAPODI ISTVÁN.

A kuriális stílus. Kuriális stíluson azt a káros törekvést értjük, hogy mindent egy mondatban kell kifejezni. A stílusnak ez a neme gyakran azt a súlyos föladatot rója ránk, hogy az állitmányt külön tudományos expedicióval kell fölkeresnünk. Az emberiségnek ez a túlterhelése már régi baj és összefüggésben van azzal a történelmi dologgal, hogy hajdan latin volt a hivatalos nyelv s így minden valamirevaló dikaszteriális hivatalnok meg akarta mutatni, hogy neki a legbonyolultabb deák mondat szerkesztés sem okoz nehézséget. A hivatalos nyelv azután később megváltozott, de a hivatalos nyelv génusza azért ugyanaz maradt, s íme ma erről koldulnak az utódok. Közjegyzői okirat, polgári bünyenyítő ítélet, kormányrendelet és hatósági hirdetés mind ebben a káros mondathipertrófiában szenved. Dicséretes kivételnek csak a kormányzatnak pénzügyi ága mondható, amely mindig igen rövid, kategórikus mondatokban adja tudtul, hogy fizetni kell.)

Nevezetes, hogy Franciaország, a nagy forradalom hazája, rég lerázta magáról ezt a jármot. Heine végrendelete például, amely fél évszázad előtt kelt, világosan mutatja, hogy a párizsi jegyző már akkor is igyekezett a világot fölvilágosítani arról, hogy mi van az okiratban. A francia hivatalos stílus ma még kevésbé kívánja, hogy az olvasó értelme külön úton legyen szabályozva: ezt a szabatoságot

4. Hétfaluban így kínálnak: *használja* no, szeresse no; használja egészségvel; én nem használom a szivart. Horger A. — Tessék használni a kalácsot. Homoród-Almás, Udvarhely m. Kriza S. — Dunántúl általánosan mondják: használja vkinek a pénzét, mikor pl. interestre kapta tőle; én vettem és más használja (= veszi hasznát v. koptatja); ezt a szobát ebédlőnek használjuk; vkit (pl. nőt v. szolgálóját) használ(-ja): tiltott viszonyban él vkivel. Bódiss J. — Az ember a kést, villát evésre, az ekét szántásra használja. Ó-Becse. Bács m. Pataj Iza. — Használ: hasznát veszi vminek. Győr. Csizmazia F. — Használni vmit, e h. hasznát venni, a palóc nem mondja; csak v k i t használnak, pl. Egzsáment után maj használlyuk a Jóskát, hagy őrzöze a' bornyút. Belányi T.

5. *Nekem nem enyém.* Borsodban, Szabolcsban közönséges. Bálint Kelemen. — Borsodban. Bartha J. — Debrecenben és vidékén. Kardos Albert. — Makón, mintegy sértődve és visszautasítólag. Komáromy Lajos. — Nem a tied Anti ez a kalap? *Nekem nem enyém.* Szernye (Bereg m.), Sárospatakon is sokszor használtuk. Forgon Pál.

6. Tud ő, ha nem tanítják *is*; ha elvitte volna is. Palócság. Bartha J. Belányi T. — Türrén, Keszthelyen és Szombathelyen talán mindig így: ha nem is eszi meg a feleségem főztit, de legalább ne fitymálja; ha el is vitte volna... stb. Bódiss J. — Hétfaluban: ha nem és tanicsa; ha el és vitte vóna. (Csernátfaluban: akkor vóna mit és igyál és mit és haggy. Más hétfalusi használata az *is*-nek: nő busuj égygüt *és*; nem tudom én *és*.) Horger A. — Megtanul a gyerek járni, ha nem *is* tanítják;... ha el *is* vitte volna. Bánfa. Jenő S. — Ó-Becsén, Bács m. soha másképp nem hallottam, mint: ha nem is tanítja, ha el is vitte volna. Pataj Iza.

7. *Ámbár*, bár és *habár*-on kívül a hosszabb *ámbátor* v. *ámbátorhogy* v. *bátor* rendes használatú Türrén és környékén (Zala m.). Bódiss J. — Esztergomban csak *ámbátor* járja. Bársony Gy. — Ó-Becsén (Bács m.) az *ámbár*, *bár*, *habár* kötőszókat nem használják; e helyett *ha—**is*, *ugyan* járja. Pataj Iza. — Mindszenten, (Csongrád vm.) *ámbár* h. *ámbátor*, *habár* h. *pedig*-et mondanak. Iritz Róza. — Homoród-Almás (Udvarhely m.) az *ámbár*, *habár* helyett a *pedig* dívik. Kriza S.

8. Győrmegyében mondják: *tuggya* huñ vañ, *tuggya* meddig tart, de így is: *tuggya* isten... Csizmazia Ferenc. — Ó-Becsén, (Bács m.) mondják: *tudja* hol van (e h. isten tudja). Pataj Iza. — Magamról tudom, hogy szoktam mondani: *tudja!* bizonyos sajátzerű hangsúlyozással, olyan formán, hogy *túúggya*, *hol volt*, mintha azt érteném bánom is én, hol volt, Isten tudja, hol volt. Azt azonban nem mondhatnám meg, hazulról hoztam-e, avagy úgy ragadt rám. Az *u* nyújtása nem mond ellene a tulajdonai származásnak, mert pl. igaz ugyan, hogy nálunk a *csunya* *u*-ja rövid, de ha a gyermekre feddően szólunk rá, mégis úgy ejtjük *csúúnya* *gyerék*. Csapodi István.

III. Szólásokra vonatkozók:

1. Idegen szólások a palócságban (Borsod): *jól néz ki*, (de szokottabb: *jó színben*, *karban*, *egészségben van*); *kimegyen a színe* (de így is: *kimegyen a színéből*, *elveszti a színét*); *kiadja a pénzt* (ritkább); *jól megy a dolga*, *a sora*, (de szokottabb: *jól folyik a dolga*, *jól van a dolga*); *annyi bizonyos*, (így is: *az bizonyos*). Bartha J. — Hont, Bars, Nógrád m. hallottam ezeket: *kiadó*, pl. a jól megkelt kovász, *kimegy a színe*, *rágyün a sor*, *jól megy dolga*, *annyi bizonyos*. Belányi T. — Gyórszentmártonban (tisztá magyar község) egytől egyig járatosak. A *kinéz* szót soha nem választják el: *ej de jól kinéz*; *kijön* egy hónapra két frttal; *kijövvök vele*: összeférek vele; *kiadós a liszt*: szapora; *kimegy a folt* a ruhából, *kimegy a színe*; *divatba jön*; *rájön a sor*; úgy *összegyűttem* vele: összeveszttem; *behozza neki*: hasznos, jövevelmező; *kiadja magát vkinek*; igen *jól megy neki*; sokra *megy az adósság*; *nincs rá időm*; *fáradtságot vett magának*; *kezére járt neki a fia is*; ki az *ördögbe* tehetette ezt? *annyi bizonyos*, hogy... Bódiss J. — Kalotaszegen széltiben: *jól néz ki*; *haggya a színt*; *rákerül a sor*; *összejöttek*: -vesztek; *nincs rá időm*: itt-ott hallható; *annyi bizonyos*. Czuczsa J. — Hétfaluban járatosak: *jól n'ész ki* (de így is: *jó szimbe van*); *kijő két forintval*; *kimégy a színe*; *rájó a sor*; *kiadni a pénst* (inkább kötteni); *jól mégy neki*, (és: *jól van dolga*); *nincs ra időm*; *kiadós* (nem: *kiadó*) a kalongya; nem mondják: ki az *ördögbe*, hanem: ki az *ördög*, vagy inkább: ki a *fene* tette eszt. Horger A. — Debrecenben: *nem volt ideje* a beteget meglátogatni, de mihelyt *érkezik*, *kimegy hozzája*. Kardos A. — Makón járatos: *sok pénzt kiadni*; mondják ezt is: *sok pénz kiment* ma a háztól. Komáromy L. — Orosházán, Csorváson, Makón általában használják: *jól néz ki*, *kimegy a színe*, *ki az ördögbe* tette ezt? Laczkó Mátyás. — Hajdu-Szováton használatosak: *divatba jön*, *doktornak adja ki magát*, *jól megy neki*. E h. *kimegy a színe* azt mondják: *meghagyul*. Rechnitz I. — Baján járatosak: *jó néz ki*; *kijön két forinttal*; *kimegy a színe*; *divatba jön*; *rájön a sor*; *kiadni a pénzt*; *jól megy neki*. Jenő S. — Ó-Becsét magyar és szerb lakja, német nincs, mégis közönségesek a következő szólások: *jól néz ki*, *kiadó* (így!), *kimegy a színe*, *divatba jön*, *kiadja a pénzt*, *jól megy neki*, *ki az ördögbe*? *annyi bizonyos*. Pataj Iza. — Szernyén, Bereg m.: *jól néz ki*, *ki lehet abból jönni egy nap*, *kimegy a színe*, mindenre *rájön a sor*, rosszul *ment ki a dolga*, (máskor: *jól v. rosszul ütött ki*, nem *megy az jóra*), annyira *megy az adóssága*, *nincs arra időm*, *annyi bizonyos*. Forgon P. — Homoród-Álmáson, Udvarhely m. általánosak: *jól néz ki*, *kijő* kevéssel, *kiményen a színe*, *mos jöve divatba*, *rád jó a sor*, mind a kutyák, *ojjan csúful összejöttek*; *annyi bizonyos*; a többi szólásmód kevésbé járatos; *nincs rá időm* helyett: *ném érkezem*; *fáradtságot vesz magának* h.: *fárad érte*; *ki az ördög* tette ezt h.: *ki a suj csinyáta* ezt? Kriza S. — A jól néz ki, *kijön két forinttal* stb. szólásokat itt is használják, ámbátor törzsökös magyar nép lakja községünket. Mindszent, Csongrád vm. Iritz R.

2. Az időmeghatározás a palócságban (Borsod), $1\frac{1}{2}$ óraker: fél kettőker; $12\frac{1}{2}$ óraker: fél egyker; $2\frac{3}{4}$: három fertály három; $3\frac{3}{4}$ óráig: egy fertály hája négy óráig. Ujabban a fertály helyett a negyed kezd terjedni. Bartha J. — Kalotaszegen: $1\frac{1}{2}$ óraker: fél kettőre; $12\frac{1}{2}$ óraker d. u.: délbe fél egyker; éjjel: égyg félórával mulhatott el ífél. Czucza J. — Hétfaluban: félkettőker; félhárom óráig v. órakerig; féléggy óraker d'élután; éjjéla (így!) után étyfél óraker, étyfertáj kettőker, háromfertáj három óra vót; háromfertáj négy órakerig. Horger A. — Makón: $1\frac{1}{2}$ óraker: két fertály kettőker; $12\frac{1}{2}$ óraker d. u.: délután kétfertály egyker; éjjel: éjjel kétfertály egyker; $1\frac{3}{4}$ óraker: három fertály kettőker; $2\frac{3}{4}$ óra volt: három fertály volt háromra; $3\frac{3}{4}$ óráig: három fertály négyig. Komáromy L. — Mindszent, Csongrád vm. félkettőker v. kétfertáj kettőker, félegyker, egy óra egy fertájker, két óra háromfertájker, három óra háromfertájker. Iritz Róza. — Ó-Becsén Bács m.: fél kettőker, két és fél óráig, fél egyker, negyed kettőker, három negyed három volt, három és három negyed óráig. Pataj Iza. — $1\frac{1}{2}$ óraker: félkettőker; $12\frac{1}{2}$ óraker d. u.: félegyker d. u.; $12\frac{1}{2}$ óraker éjjel: félegyker éjjel után; $1\frac{1}{4}$ óraker: egy és egy fertály óraker; $2\frac{3}{4}$ óra volt: három fertály három volt; $3\frac{3}{4}$ óráig: háromfertály négyig. Szernye. Bereg m. Forgon Pál. — Homoród-Almásan: (Udvarhely m.) $1\frac{1}{2}$: félkettőker; $12\frac{1}{2}$ óraker d. u.: félegyker d. u.; $12\frac{1}{2}$ éjjel után: félegyker é. u.; $1\frac{1}{4}$: egyfertáj kettőker; $2\frac{3}{4}$: három fertáj vólt az óra háromra; $3\frac{3}{4}$ óráig: egy fertáj híjján négy óráig; érdekesek még: a reggel sötétvégbe: reggel virradatker; az öste sötétvégbe: este szürkületker. Kriza S. — $1\frac{1}{2}$ óraker: fél két óraker (v. fél kettőker); $2\frac{1}{2}$ óráig: fél három óráig; $12\frac{1}{2}$ óraker d. u.: fél égy óraker d. u.; $12\frac{1}{2}$ óraker éjjel: fél égy óraker éjjé; $1\frac{1}{4}$ óraker: égy fertá két óraker (v. kettőker); $2\frac{3}{4}$ óra volt: három fertá három óra vót; $3\frac{3}{4}$ óráig: három fertá négy óráig. Győr. Csizmazia F. Szintúgy palóc vid. Belányi T. — Kercseligeten (Somogy) $1\frac{1}{2}$ óraker: félkettőker; $12\frac{1}{2}$ óraker d. u.: fél órával a déli harangszó után, éjjel után fél órával; $1\frac{1}{4}$ óraker: egy fertály kettőker; $2\frac{3}{4}$ óra volt: három fertály háromra volt; $3\frac{3}{4}$: háromfertály négyig. Jenő Sándor.

(28:36) *Rég nem vagy rég?* Hajdu-Szoboszlón mindig a *rég* járja, ami annál különösebb, mert Debrecenben *régnem*-et mondunk. A *hanem* helyett a *ha* csak tagadó mondat után lehetséges: *nem* megyek a templomba, *ha* a korcsmába. Kardos A.

NÉPNYELVHAGYOMÁNYOK.

A zilahvidéki nyelvjárás.

(Folytatás.)

X.

VII. Szólásmódok, hasonlatok.

(Diószadvidéki kiejtéssel.)

- Abba fityeg a bokám! mondja
gúnyosan, akit felszólítanak
vminek a megtevésére, de ő
nem akarja.
- A fakêpné hatta, éggy szót se
szóllott hozzá.
- A farét (fa-revet) is mēgette^m
vóna, ojan éhēs vótam.
- A fejit, hogy ne sántújoⁿ! kiáltják,
amikor valakit ütnek, vernek.
- Affektál, mind a Komótyiné ma-
laccu. (Eppég nem akárta se-
hogyse enni a moslékot).
- Ahogy idēsapám mēghótt, úgy
marattam mind az újjom (sen-
kim és semmim sem volt.)
- Ahoz a fijuhoz bizoⁿ jányom nem
mēszsz (fiérhez), mer annak az
apja kánikullába a jég alá hótt
(zabi, törvénytelen gyermek.)
- Ahuⁿ fiényes, ott igyenes! mond-
ják tréfásan, mikor a sötétben,
sáros időben beletoppintanak a
pocsolyába, minthogy kőnek lát-
szik a sötétben.
- Ahu^m mēgduméztál, ojaⁿ kiék a
hátom, mind a posztó.
- Amit a szēme mēglát, viszi a
keze (lop.)
- Alábbvaló a köcsösöⁿkiérésné’.
- A lába sē iérte a fődēt, úgy ki
heppentették.
- Annyi a dógom, hogy assē tudom,
ki lábára hágjak, v. . . . mēk
küszöbre újjék.
- Annyi a pínze, mind a pójva,
tyúk szedi az apróját.
- Annyit iér az egész dógod, mind
a hótt lovon a patkó.
- Annak máⁿ lefűttak v. áru máⁿ
hideg vizet ihacc, hogy te pap
legyé’.
- Áru’ máⁿ hegédült Szeⁿ Dávid!
(semmi sem lesz belőle.)
- A tetve is ôrvend! (annak, aki
nagyon örül.)
- Attú mán êcsēppenté’! (elestél,
nem éred el.)
- Az apjához húz (vonzódik.)
- Az apjára ütött (apjához hasonlít.)
- Aszt a lējánt úgy dongják a le-
gények mind a légy a húst
(járnak utána.)
- A viénasszoⁿ dér-dúr, mihenst
ikis szél fú (v. A . . . ibúl szél
fú.) A morgolódo vénasszonyo-
kat bosszantják e kis verssel.
- Az egész dógod nem iér éggy
púgarast (v. éggy fabatkát v.
petákot.)
- Árpa cipó, zabgaluska, Szalaggy
magyár, jön a muszka! (kiált-
ják, mikor vkit üldöznek, ker-
getnek.)
- Báj vaⁿ Bagosoⁿ, elégett Bórzás!
(Nagy a baj! A két szilágysági
községet csakis a Berettyó folyó
választja el.)
- Béatta a dērēkát. (Megadta magát.)
- Béatta a kócsot. (Meghalt.)
- Béfűtött néki jól. (Elárulta, jó
nagy bajt szerzett neki.)
- Beteg, fekszik; fēkél, eszik. (Be-
tegséget színlel, teszi magát.)

Beszél mindig, mind a babvető.
Bezzég (nolám!) mos t'êpi a haját!
(bánkódik.)

Bizoⁿ szegény embernek ojat kol-
lintottak a fejire, assê monta:
bikkakk!

Bisztattya, mind a cigány a lovát.
Bogara vaⁿ (eszélőkös, félkótya.)

Büdöss néki a dolog! (rest.)

Cifra kalap fêteszlék, málékényêr
mêgeszlék! (mondják annak, aki
tovább szeretne nyújtózkodni,
mint ameddig a takaró ér.)

Coki kutya ne ugass, zsebêmbe
vaⁿ két garas, nekêd adom, csak
hâlgass! (mondják a vezsekedô-
nek, kiabálónak.)

Coki ténsúr, mê megharap a kutya!
(a kérkedôre gúnyosan.)

Csak az imâcscság târtya benne (a
beteges, vézna emberben) a lélkêt.

Csinos, mind a Brêda számara
(gúnyosan.)

Csizmadiját fogtam (megjártam.)

Csûsz belê a bôr, mind Glódânba
a méⁿkû.

Csûⁿg a szeretôd fêllába! (mond-
ják, akinek az orrlyukából kilóg
valami.)

Dikhêc mân neki! (már vége,
meghalt.)

Dikk apám! kikôt a saláta! (Igaz
biz' az!)

Dirmeg-dôrmög a medvê, m'ê nincs
néki jó kedve? (kêrdik a harag-
vôtól, duzzogótól.)

Êbâmúlt, mind a bolond bôrnyu
az újj kapun.

Egyê meg a mândoki-fenê! (v.
... fittyfene.)

Egyênes (vmi.) mind az S, kéccê
gôrbe, êccer egyênes (tréfásan.)

Egyêb nincs mân hátra, csak
gyûcsuⁿk pipára (be van fejezve
a dolog.)

Êggy fityiⁿget se kapsz belôlle
(egy cseppet sem k. b.)

Êggy követ fûnak (egyetértének.)

Êggy kutya a! (egyre megy, egy-
forma.)

Êggy táncra jucc a másikkâ! (egy
sorsra j.)

Êhâjtottad êcsém a sűjket! (nagyot
hazudtál.)

Êkapt a tyúk a kényerit. (sir,
v. búsul.)

Elállott a szava (haragszik.)

Ênyeri a sipittyêⁿ kôrtyot (a
lutrín. Semmit sem nyer.)

Ênyye be teli vagy bezzeggê
(hencegsz.)

Êrti a csizijôt (ért vmihez.)

Êrti a kôtât (ért vmihez.)

Ês az ês, fû a fû (tréfásan. Vi-
har van.)

Êszârtad a kalapács nyelit! (El-
jâtszottad a becsületed, már
nem hisznek neked ezután.)

Êszt a ruhât úgy összehúztad,
mind a gôrcs (rosszul varrtad
meg.)

Êsztêt êcsém rôdd az ôrodra!
(tartsd számon.)

Êszüⁿk, de belôlle nem nyelüⁿk.
(nem kapunk belôle.)

Êtaláltad szârva kôszt a tógyit!
(nem t. el.)

Êtôtrt a kis csupôr (mondják,
amikor a gyermek sirni kezd.)

Ez a dolog szûrja az ôdalom
(aggaszt.)

Ez a dolog szûrja a szemit (irigylî,
ez bántja.)

Êvisz a rézfászu bagôj tê! (ijesz-
tik, aki nagyon sôtê este
kimegy a házból.)

Fêkapaszkodott az ugôrkapára
(meggazdagodott.)

Fêkopik az állad, ha nem dógózô^t
(insêgre jutsz.)

Fêjött a hód, nincs abba mód,
hogy a gatyádat itt megôdd
(mondâ egy földmîves egy szép
holdvilágos estén.)

F'êlek tülle, mind a tûsztû^t.

Filit, fârkât elereszti (búsul.)

Fizet, mind katonatiszt, adósmarad, mind csizmadijainas.

Fogg bé a lepcsést! v. F. b. a bagólesőd! (hallgass! gúnyosan.)

Fokhegyen eszik (válogatva, nyá-molyogva eszik.)

Forog mind a kásáshúrka (sürög-forog.)

Főzik a kapcáját (szólják-szapulják, rosszat beszélnek róla.)

Gondója (sejti) mind a macska az esőt.

Hadd ê szegênt hadd iêjenⁿ, Szúr(d) ki szemit, hadd n'êzzeⁿ! (mondják, ha vki egy rossz ember halálát kívánja.)

Ha jó (ember v. tárgy) vóna, a kutya is megenné!

Hálgass kutya! ne ugass, nem a tijéd a garas! (mondják mérgesen annak, aki mindig beszél s nem enged mást szóhoz jutni.)

Hálgat, mind aki odaszárt, v. hálgat, mind a szar a fűbe v. hálgat, mind a hűggyó disztó.

Hazucc, hazafucc, anyád mellé kuporocc! (mondják a gyermekek egymásnak.)

Héj hogy kötőd az ebét a karóhoz! (valótlan dolgot erősítesz.)

Hogy mit mondott nekém, aszt nem köthetém az órodra (nem mondhatom el.)

Hogy vagy, mint vagy; Be hór-pasz vagy?! v. Hogy vág a bajucc?! (Kérdik egymást tréfásan megszólítva a jó ismerősök.)

Hencég mind a pótrás malac a garasos kötelén.

Hónaputáⁿ, kiskeddeⁿ, bórnyunyúzó piêntekéⁿ (soha.)

Hörgya az írhát (menekül, fut.)

Húzza a bürt a fagyóⁿ, hogy ne kopogjoⁿ nagyóⁿ! (horkolva alszik.)

»Hübelé Balázs móggyára« csinál vmit (elhirtelenkedve, meggon-dolatlanul.)

Idés cseléd, murek beléd! (tréfás szidás.)

Idés eszém tójná' meg! (mondják, ha vki vmi munkát nem jól végzett el.)

Ide vele, itt a nyelë! (add ide!)

iêg a kezibe a dolog (jó dolgos) Sír a kezibë a dolog (rossz munkás.)

Igyuⁿk, hogy bodoroggyuⁿk! (Igy kínálják a bort.)

iêl az anyóssa! (mondják annak, aki vhoval menve, a családot étkezés közben találja. Ha már végén vannak az evésnek azt mondják: Mëghótt az anyóssa!)

Indújj dinnye, lódújj zsák! mondják amikor kidobnak vkit vhonnan.

Iⁿkább böndő szakaggyoⁿ, mint-hogy iêtél maraggyoⁿ! (Igy kínálják a vendéget.)

Isten atta néki, mikor a becsületës emberék aluttak! (lopta.)

Iszik, mind a gödiⁿ (részezes; v. ö. Szathm.: i. mint a göte.)

Itt hatta a maska a becsületit (odarezelt.)

Itt vagyok, rogyogok, mind a fekete szurok! (mondja tréfásan, akit keresnek, kiáltoznak.)

Isten néki fakereszt, ha étörik, asse léssz! (legyen hát, nem bánom, elszánom.)

Járja a hasam a pájiⁿka, mind a tárka maska a hászhíjját.

Jól êrzi magát, mind a kutya a gyepü köszt.

Jó kedve szottyant! (jött.)

Jól n'êzé ki, mind Balázsne a a moslëkba. (v. ... m. Mózsai a m.)

Jó nagyon az éⁿ feleségem, nem eszi a szappant, nem issza meg a fotogént (gúnyosan.)

Jól vaⁿ dóga, mind a kutyának a karó köszt.

Jól veszi ki magát (jól áll, illik pl. a diszítés a ruhán.)

Jössz-mi^éssz mindig, mind Apá-
tíba a szatyôr.

Kacag a fazokas! (mondják mikor
eltörik a cserépedény.)

Kámforrá lett (eltűnt.)

Kapsz fijam ruhát hopikêket,
Kevert-verésset, csak sokat bôgij
itt a nyakamon! (megverlek.)
mënce van a házba! (figyel-
meztetik a beszélôt, ha az
olyat akar mondani, mit a ház-
ban levôk valamelyikének nem
szabad meghallania.)

Kicsájja az annyábul a bôrnyut!
(jól tud könyörögni vmiért.)

Kicsípi v. kinyája magát (kicsi-
nosítja.)

Kifelé áll a szekere^r rúggya (ki
akarják adni neki az utat.)

Ki fiⁿgotta ki a fogad, he![?]
(kérdik tréfásan a gyermektôl,
ha hiányzik vagy egy foga.)

Kifôrditott sapka: befôrditott
kusma. (Kirchenprádé: Kirchen-
prádé. Olyankor mondják, ha vki
érthetlennül magyaráz meg vmit.)

K'észeⁿ lessz, még két v'énasszoⁿ
megnyája a könyököt! (soha
sem lesz készen.)

Kitelik tülle (fôl lehet tenni róla.)
Kôlbász, de beléd nem mász!
(nem kapsz belôle.)

Kopik a szeméd tülle, mind a
csóka óra a jegéⁿ! (nem kapsz
belôle egy cseppet sem.)

Kotrôggy innét, mer ojat sózok
rējád, hogy árú kúdúsz!

Kottybelé, szilvalé! (mondják mi-
kor vki mindenbe beleszól.)

A kúdosok úttýára ment az i^tel!
v. A vizgégéjire ment az i^té!
(mondják, amikor valaki az
ételtôl fuldoklik, tikog.)

Könyökig vájkál a zsebibe (na-
gyon szegény.)

Krisztus és kalaposinas! (Nem
lehet a két dolgot összehason-
lítani. Ég és föld.)

Krisztus kopôrsóját se ôrizték
ingyeⁿ! (ne kívánj semmit se
ingyen!).

Kühöz legyēⁿ m'êrve! »Tuggya
szomszédasszoⁿ lélkēm, ojan nagy
kilis vót a nyakamom mind az
öklöm, kühöz legyēⁿ m'êrve.«
Babonás félelembôl teszik az
ilyen hasonlítások után; mert
azt hiszik ez esetben pl. hogy
máskülömben az öklén újulna
ki a kilis.

Kukkaⁿ hôrgya az órát (gôgôs.)

Kün tágos, benn szôrgos, kûrtôre
kôrmos, gyerē be tē rongyos!
(kiáltják tréfásan, ha vki az
ajtôn kopogtat.)

Leesett az álla (elszomorodott.)

Lódújj innét, mer úgy fêruglak,
hogy dácsot jársz! v. . . . ,
hogy vacsoránn i^tered Pilátust!

Látta, hogy több kettônél (baj
van), uzsgyé! ékezdett futni,
mintha szemit vették vóna.

Legyen néki is karácsonynya, nem
bánom hát aggyátok néki aszt
a ruhát! (Nemcsak k.-kor, ha-
nem bármikor is mondják.)

Lé târt szógát, bot a gazdát!
(mondta egy cseléd, mikor szá-
raz ételt kapott ebédre.)

Magára húsza a vizöss lepedôt
(bajt szerzett magának, elárulta
magát.)

Mâjd ha fagy, hó lëssz nagy!
(felel gúnyosan, akit felkérnek
vmire s nem akarja teljesíteni.)

Magoss, mind a kerésztyûri toroⁿ.
(Ebbe pedig az ostor is bele-
akadt, mint mondják.)

Megâjj ôreg meg-meg-meg, mingyá'
mêgheⁿgêgêtlek! (Ezzel a verssel
bosszantják a zsémbes ôregeket.)

Megesküttek a fûszfa alatt! (vad-
házasságban, hitetlenül élnek.)

Mêgfogta, mind Matócsi a pipét!
(jól megfogta. Matócsi keze
köztt megdôglött a pipe.)

Meghánnya a dërékát (jól lakik tréf.)

Meghúzza magát, mind a kamara végén a méⁿkú.

Megjárta, mind a mádi zsidó.

Megtanúl, amikor a lúg kicsípi a nyakát (majd okul a saját kárán.)

Mindig kacag, mind a fakutya (a f.-t kerékkötésre alkalmaz- zik s a lejtőn lefelé mindig nyikorog, visít.)

Minden szegőjukát fêkutatták a háznak.

Megrostálták. (A kicsiny terme- tűekről mondják.)

Meginná a Krisztus palástyát, ojaⁿ rîeszegës.

Mindig koslat (jár), mind az Ôrbán lélkë.

Mit jár mindig a bagólesöd? (a szád.)

Mosojog, mind a vadálma (hideg, savanyú a mosolya.)

Most éⁿ tettëm le a garast! (m. én akarok beszélni.)

Nagy kanállal eszüⁿk! (nagy ebé- det v. vacsorát e.)

Nagyoⁿ jól vaⁿ dóga, aszt eszik, amit adnak, odamegy, ahová küdik, nem parancsól néki séⁿki!

Na në tehéⁿkeggy úgy rám, nem a Csáki szálmája az éⁿ hátom!

Nagy úr az úr; nem vátana fel egy krájcárt? (A módján felül hencegőre.)

Ne bagózz rá! (ne törődjél vele!)
Ne húzd, mer északad! (ne erő- sitsd, amit nem tudsz!)

Nemcsak egy tárka kutya van a világon (több egyforma ember v. tárgy van a v.)

Nem îêred meg hajasoⁿ, kopacon is bajosoⁿ! (nem fog megtör- tenni.)

Nem hójag e, hogy fêfújjuk! (mondják, ha siettetik a munkát.)

Nem îêr az egêssz dógod egy fa- batkát (v. púgarast.)

Nem kapsz belölle egy lecsép- pet se!

Nem kê minden ebugatásra êggy sôvint (v. karót) tôrni ki! (Nem kell minden kicsiségért megharagudni.)

Nem kopogott a bakkancs, amikô szerezte (lopta.)

Nem láccik, ha a lú fut (vigasz- talják, ha vkinek rongyos a ruhája.)

Nem meri kidugni az órát. (Nem mer kijöni.)

Nem tud szegelőtre jönni velle. (N. t. megegyezni.)

Nem viszed ê szárazon, ne fêjj! (Meglakolsz miatta.)

Nincs Isteⁿ kêpe rájta. (Eltor- zult pl. a betegségtől.)

Nincs ki néki a kupa! (félkötya, eszelőkös.)

Nîezd meg ütet, hagymát ültet! mondják gúnyosan, amikor vki kicsiny dolgot végzett, de ő nagynek tünteti föl.

Nyélbe van ütve hát a dolog! (Eszertint tehát megegyeztünk.)

Nyú van a seggibe! mondják a fészkelődő, helytelenkedő gyer- mekről.

Odase néki a báznak, néki düttyük Sárít a fálnak! vigasztalják tré- fásan a búslakodót.

Ó hogy hiszi a szösz, még êggyet nem köpsz! mondják gúnyosan a hazugnak.

Ojan a fejë, mind êggy üsztürü, v. . . mind a szênasz szekér.
Nem fêsülködött meg.

Ojan egêssêges mind a makk.

Ojan ez a kis lejá^m mintha katu- jábú pattant vóⁿ ki. (Csinos.)

Ojan êhês vagyok, hogy a patkó- szêget (v. a farét) is megenném.

Ojan igaz, mind az ôklöm, bizo- nyittya a könyököm! (Nem igaz.)

Ojaⁿ kövér mind egy delézsánc.
Oja^m mind a Samu nadrága. Össze-
megy, elromlik.

Oja^m mind a rossz idő, mindig
morog. (Haragszik, zsörtölődik.)

Ojaⁿ savanyó mind a kokáⁿ.

Ojaⁿ sós mind a géra.

Ojaⁿ sötét vaⁿ, hogy a vasvilla
is megállana benne.

Okos, mind a tórdaji malac, (eppég
seggé' ment a vájunak!)

Órod tülle fokhagymás! (nem kapsz
belőle.)

Örül neki, mind vak Laci a fél-
szeminek. (v. . . . mind a bo-
lond a monyának.)

Összement (vmi) mind a tótórgona,
v. . . . mind a gyalaji frakk.

Perég a nyélvé, mind a keskesz..
a däckáⁿ.

Pipa le, bagó be!

Piross óru madarat fogott (akinek
az orra vörös a hideg miatt.)

Pislog, mind a Piskótiné kocso-
nyája. (Ebbe pég egy istente-
len nagy varazsbéka vót belé-
fagyva.)

Rakja (v. teszi) a szíépet: udvarol.

Rászáratt a bőr (tréfásan): meghalt.

Ráviszi májd a bőzros! Majd ki-
derül az igazság. Különösen a
gyermekek mondják játék köz-
ben a csalónak, ha az csalását
tagadja.

Rossz fába riⁿgatták! mondják a
gazemberről.

Röhög mindig, mind a fakutya.

Semmi látattya (v. szaporája) sincs
a dógának.

Seri^m mind az ásó malomkű, (amely
mozdulatlanul áll).

Sír a kezibe a dolog, (rossz dolgrú,
r. munkás).

Sír, mind a fábaszorúlt fiéreg.

Sok bőrsot törtél az órom alá
v. Sok va^m mán a rovasodoⁿ,
ügyéjj! (sokat bosszantottál,
vigyázz, mert baj lesz!)

Süzs(d) ki, de ne lújj! Ijjeszd
meg, csak baja ne történjék.
Szegeletre jöttüⁿk: megegyeztünk.
Szemügyre venni vmit: jól meg-
vizsgálni vmit.

Szereti, mind a vak a gödröt.

Szorította a bocskor a lábát! mond-
ják, mikor részegnek a gajdolá-
sát hallják.

Szorul a kapcája: nehéz, kényes
helyzetbe jutott, van.

Szöszé-borér odadom, csak akagy-
gyék rá vevő (olcsón odaadom),
Tanújj bőrnnyu, ökör léssz belölled!
Mondja a szülő tréfásan nehéz-
felfogású gyermekének.

Teli vaⁿ bálháva: t. v. ravasz-
sággal, huncutsággal.

Te moslékos dézsa, té! mondják
a piszkos, dancs gyermeknek.
Térü-fördul oszt mingyá-mingyá
húz egy jó a pájiⁿkás üvegbi'.

Tikkaggy-füllaggy, még ne ma-
raggy! mondják tréfásan, mikor
vkinek a gégéjébe (a ,vízgége-
jire' v. a ,kúdosokútyára') megy
az étel v. ital s az köhögésre
ingerli.

Tötyög mind a tojóstyúk az öreg.
Tudod a leckét? szopod a kecs-
két! Mondják egymásnak az
iskolás gyermekek.

Túhegyeⁿ v. tüvicsken ül: nyug-
talanul, izgatottan ül vhol.

Tűzbejött, mind a Szűcs Éstáⁿ
lova: fellekesült v. méregbe jött.

Ugat a halál kutyája. Mondják,
mikor vki nagyon köhög.

Ugat a város kutyája! Mondja a
zilahi, mikor dobolva hirdetnek
ki vmit.

Úgy ászik mind a güzü: mélyen,
horkolva alszik, (g. elhalványult
jelentésű szó, talán murmutér).

Úgy ágál, hogy szaros kórévá' se
lehetne felütni az órát.

Úgy bérugott, mind egygy ágyu:
nagyon részeg.

Úgy dőgozik ni, hogy csak tessék-
lássék! csak a látszat kedvéért
dolgozik.

Úgy iszik mind a gödiⁿ: részeses,
(a *g.* elhalványult jelentésű szó;
talán *góte*.)

Úgy jár a keze, mind a csíéphadaró.

Úgy jár a szája mind a Piskóti
kelépcéje.

Úgy megy, mind akinek az óra-
vére főj: lehorgasztott fővel,
búsan megy.

Úgy megütlek, hogy Óbémárját
kijácc belé!

Úgy nⁱéz ki, mind a pócsikép:
kisirt szemű.

Úgy nⁱéz ki mind a tébe esett
légy a fejér ruhába ötözött
bárna lejáⁿ.

Úgy jól laktam, mind a duda.

Úgy kⁱépe^m mázollak, hogy vacso-
rán i^éred Pilátust!

Utánnad hõrdom májd a zséndejt,
ne fiéjj!: utána járok, nézek
majd a tetteidnek.

Úti-laput kötöttek a tálpára: ki-
adták neki az útát, elúzték.

Ütheted máⁿ bottal a nyomát:
nem látod többé, eltünt, elment,
elveszett.

Vágja, mind Sallaji a szappant.
Várják, mind a szégedijek az
árvizet.

Veri a cöveket (t. i. a fejével):
szundikál, gyökönt.

Vⁱérszemre kapott: elhitte magát,
megjött a bátorsága.

VIII. Táncnóták, kurjantások.

(Diósadvidéki kiejtéssel.)

A csizsmámba nincseⁿ kⁱéreg,
Mége^tte a palacféreg!

Alló neki, Becskereki,
Ahuⁿ csepeg dug(d) bé neki!

Egyenesen mind a nád!
Hozzám szabott vót apád.

Éggy kis róka, éggy kis nyúl,
Oda bizoⁿ ritkáⁿ nyúj!

Éⁿgem szeröss, nem anyádat,
Éⁿ csókolom meg a szádat!

Feleségem, gyermekem,
Mind a patakba verem!

Feleségem kija házbú
Mos jövök a kórcsomábú!

Házasodik a lapát,
Éveszi a piszkafát!

Három bokór saláta,
Ez a kis jáⁿ gyomláta.
Nem ké nékem saláta,
Csak az aki gyomlálta.

Héjj!
Ide lábom, nem oda,
Hátra va^m még a jova!

Hopp a jegem mezitlább,
Úgy őrizik a libát!

Hopp a Sári csizsmája,
Bokájig i^ér a szára!

Kicsi csupór cserésnye,
Ez a kis já^m menyéske!

Hopp Sári, sarokra!
Fogd a kontyod marokra!

Iⁿgem, gatyám eladom,
Mégis megházasodom!

Hopp iêdesëm, gyócsiⁿgesëm,
Ha csibdes is, úcs csibdessëⁿ,
Hónaputá^m mekkⁱêressëⁿ!

Karikára legênyek,
Húszárosoⁿ vérjêtek,
Iⁿkább én is segitek!

Kicsi csupor újj lábós,
Ez a leginy újj házos!

Kicsi nékem ez a ház,
Kirugom az ódalát.

Ècceribe!

Kicsi nékem ez a csűr,
Kirepülök mind a fűrj
madár:

Nem lehët az embêr fábú,
Ki kê rugni a hámfábú!

Rezës villa, rezës kés,
Gyere rózsám táncójj tés!

Sárga murok, petrêzsejem,
Ez a lëjáⁿ fⁱêrhez megyeⁿ!

Száraz kóró virágzik,
A vⁱên asszoⁿ bogárzik!

Száraz kóró, reszelő,
Fⁱêrhez megy a meszelő! (Célzás
a sovány, magas lányra.)

Szembe szívëm, ha szerëcc,
Ha nem szerëcc, êmehëcc!

Szorizsd hozzád, nem anyád,
È se erêzd, még nem ád!

Tágosságot néküⁿk is,
Bárha kicsi vagyüⁿk is!

Zsidó mengyeⁿ dombódálba,
Istennyilla üzsd ódálba!

IX. Adoma a Nagy Wesselényiről.

(Dósadvidéki kiejtéssel.)

Hallotta-ê hírit koma, hogy èccer az öreg Vesëlényi báró kiatta a borát árëndába êgy széri embêrnek. Pêrszê kⁱêpzêlheti, hogy micsa fájiⁿ bôr vót a, mëgnýálhatta vón utánna még a kiráj is a száját, de azêr a báró mëghatta néki, hogy csak húsz krájcárê mⁱêrje literit, hadd ihassêk a szegêny ember is ikis jó bôrt. Osztt aszt is mëmonta néki, hogy êggy hét múlva jôjjêk vissza megêⁿ, mê szeretné tudni, hogy kél-ê jól a bora.

Há pêrszê hogy vettêk êggyre-másra, hogy a fenêbe ne kôtt vóna? Jôn is a széri ember êggy hét múlva, oszt mongya, hogy alig gyózi mⁱêrni, êgymáshátán áll az ember a hôrdója mellett. A báró aszonta néki, há'jól vaⁿ, akkô' há' mⁱêrje magossabbaⁿ. Magossabban is mⁱêrte biz úkême, kapta magát, fêtette êggy mosószerkre a hôrdót, de bizoⁿ csak úgy kôtt az akkor is, mind az ászokfárú. Mikô mongya a bárónak, hogy csak úgy hôrgyák aszt most is, a báró aszonta, hogy akkô há' még magosabbaⁿ kê mⁱêrni. Fel is vitte ú nagy kinnal a hijuba, azutá^m mëg a kokasüllôre a hôrdót, pég màj mëgszakatt belê; mégis csak úgy kôtt a, hijába mⁱêrte magossabbaⁿ. A báró mëg csak csudálkozott, hogy ojaⁿ jól kél a bora.

(Folyt. köv.)

LÁSZLÓ GÉZA.

Helynevek.

A régi Marosszék határneveihez.

A Székely Oklevéltár VI. kötetében körülbelül 7—800 határnevet találunk a régi Marosszék területéről, s most ezekhez újra mintegy kétszázat csatolhatunk. Azokat a maroskőri ref. esperesség nagy anyakönyve tartalmazta, — ezek az unitárius esperesség jegyzőkönyvében vannak. A könyv 1636-ban már megvolt, s utóljára 1780-ban újították. Határnevei is e két év között letelt másfél századból valók. — Marosszéken nem sok unitárius egyházközség volt, s ezért jóval kevesebb az esperesség könyvében a határnevek száma mint a református anyakönyvben. De így is részben épen kiegészítik egymást, s annál az öt falunál, melyek mind a kettőben megvannak (Ikland, Kál, M.-Szt.-Király, N.-Ernye és Szt.-Gericze), aránylag keveset ismételnék. Különben a határnevek faluk szerint a következők:

B a z é d (Bozed néven, Szabéd filiája. 179—95. old.) Aranyos hegy, Csáklya.

C s í k f a l v a (Cs.-Szt.-Márton filiája 263—276 old.) Bögöz oldala, Gál orotványa, Lapos csere, Mocsár.

C s í k - S z t . - M á r t o n (263—276. old.) Avas, Borzik oldal, Felhágó, Forrás, Istvánd pataka, Küserdő, Kűshegy.

C s o k f a l v a . (113 és köv. old.) Bakocz (Bakoczban, Szenes tőke alatt), Bakos bükke, Barkocsa (mind 1636-ból), Borzond ája és allja (Borzond alljában, középen), Borzond cseréje (1766.), Borzond oldala (1766.), Burjános völgye (B. völgyében Simon kútjánál), Eger mellett, Kerek orotvány, Nagy-Aszó, Nagy-Aszu pataka (N.-A.-pataka mellett, a kerek orotvány alatt stb.) Nyáras út feje (1688.) Odormány, Ország útja, Simon kútja (1766.), Templomba járó (1740.), Vajda tava, Vásáros út alja.

I k l a n d . (245 és köv. o. (Árokhát, Botos ágyfő, Botos áj, Ebes, Ebes far, Ernyebe menő, Falu erdeje, Gát alatt, Irotvány (erdő), Középláb, Magyarós, Nagy-Kömöz (erdő), Rét, Ségely hídja, Szél.

I s z l ó . (196—206. old.) Agyagos, Ábrahám pataka, Eperjes mező, Felhágó, Gárgyos kút felé forduló, Horgas, Kápolna mezeje, Kender völgy, Középláb, Liget, Nagy völgy, Ország útja, Szent Ilona asszony réti (van az alsó-határban egy szénarét, melyet hínak Szent Ilona asszony rétinek), Vásáros út.

J o b b á g y f a l v a . (Cs.-Szt.-Márton filiája 263—276. old.) Hosszú aszó, Koplaló.

K á l (230 és köv. old.) Almás üvör (1624.), Bene (szántóföld), Borozda köz, Ozimmaz, Csanádi láb, Ebes, Ebes far (1624.), Felhágó, Felső, Iklandi láb, Kecskés (1689.), Kerek erdő (1721-ben szántóföld), Kerengő út, Kűs berek mege, Kűs kerítő (szántóföld 1624.), Kűskeselyüs (szántó), Nagy híd, Pap réti, Szász Balás (szántó 1624. Rettegi Mihály deák hagyott egy darab *bungort* [vö. *bongor* MTsz.], melynek végiben egy darab szántóföld is, az felsőhatárban *Szász Balás* nevű helyben.) Tóhídi híd.

Maros-Szent-király (168 és köv. old.) Bagias erdeje (1722.), Bese (ma erdő), Gunya pataka, Klastrom alatt, Közép láb, Matykó (1699.), Meleg oldal, Szálás állja (temető).

Nagy-Ernye. (153 és köv. old.) (1620—1715.) Alájáró, Baglya szék, Baglya szék kerülete, Balázs éri gátja, Buglya szeg (1712.), Csonkortos (a Székely Okltr. VI. kötetében 406 old. Csökörtos, Csökörtos alakban is előfordul.* Rétes hely, rajta egy rét a mesteré), Csontos oldal (1620.), Csorgóskút (1715.), Egy szál tövis (vagyon egy szál Tövisnél egy hold szántóföld), Ér, Ér mart, Farkas réte, Felső hosszú, Gamoliát (a Szék. Okltr. VI. k.-ben Gomolyát), Harangosztó (1715.), Határ far (1620.), Hosszú, János deák sírja (az János deák sírjában egy darab rét mesteré), Káros hüvely, Kert mege, Kék dombja, Kék vápája (1672.), Koczkan réti, Kútfő, Láz (1715.), Nagy Ér (1620. van egy föld nagy Érben, Feljáróban), Nádas tóra menő, Pásztor ere martja (1715.), Rét, Rósás domb, Sáromberki útra járó, Szász patak, Szász patakra menő, Székes hely, Tövis hedri (1646.), Tövis köz, Tövis közre menő, Új föld (1620.), Veres fűzbe menő.

Nyárád-Gálfalva (Ny.-Szt.-Lászlónál). Hosszú hágó, Kövesoldal, Lázd, Poklos pataka.

Nyárád-Szent-László. (131 és köv. old.) Béjövő (1724.), Békás tó (1741.), Csere (1620.), Csorgó (1620.), Nyilak, Nyomáti kapu, Pap kerti (1620.), Parlag föld, Szentegyház erdeje (1620. a cserében van), Tövises út között, Veres fűz. Veres fű- és veres fűz szere.

Nyomát. (Monyát, 145 és köv. o.) Bükk alatt (a Szt. László felé fordulóban, 1652.), Dányér erdő (Kebele felé), Dányér patak, Orotvány, Szilva szer (a felső határban, későbbi neve a mint a könyvben megjegyzik: a Csorgón felül).

Szabéd. (179—195. old.) Boglyak útja (Boglya kútjának is írják, de többször fordul elő a Baglyak útja név is. Bizonyára a Boglya kútja is csak ennek hibás olvasásából keletkezett) és Baglyak útja, Far, Felhágó, Forrás patak feje, Harmad láb, Hegy mege, Hideg ágy, Hideg ágy kútja, Hideg kút, Kerülő mege (1719. szőlő), Lyukas Csáklya, Magyarós (erdő), Nyúlas út, Sármany (Sármany között egy erdő praedikátoré), Széked, Szőlő fő.

A könyvből nem dönthető el, hogy Szabédhoz, vagy Bazédhoz tartoznak-e a következők:

Eperjes, Éhmező. Felsőhegy (szőlő), Kert mege, Nagy árok, Szekélyhíd (1733.), Tekenős.

Szent-Gericze. (283 és köv. old.) Beke (szőlő), Beke füve (1655.), Berekre menő, Csunyásza, Fekete üver (erdő), Harasz kerekre menő országútja, Kertre menő, Kis Hosszú, Közép bükk, Külső szőlő (1697.), Nagy Hosszú, Ország útja (1697.), Szilkút, Templom mege, Telek (1697.), Véghegy, Virgho (szőlőhegy).

* Nyilván Csonkortos a helyes olvasat. *A szerk.*

Szent-Háromság (Szt.-Trontás 119 és köv. old.) Adorjáni út, Borsó föld, Cinterem, Csere erdő (1713.), Falu lóköti helye, Gerlice (1754.), Jakab réte (sötét berek alatt egy rét, kit Jakab rétinak híznak), Kis erdő, Kövecses kút, Luczon pataka, Mátyás pallaga (1713.), Mogyorós domb, Nagy Gorsát pataka, Nyáras felől való völgy feje, Papné árka, Péter kútja, Porgolát kapu (1692. a falu végén alól, az Porgolát kapu mellett), Somtelek, Sötét berek, Szarkad, Széked dombja, Szövérd oldala (1630.), Verescsere.

Vadad (213 és köv. o.) Aranyas köz (a faluban), Bükkre járó földek, Falu ivó kútja (a faluban), Ferenc völgye, Gyepüszeg, Hidegség, István és Istvánd réti, Kerek hegy eszke, Kis vápa, Poklos völgy, Porgolát kapu, Szarkás oldal, Szőlős mál oldala. (Nagyobbára 1712-ből.)

Mintegy pótlásul ezekhez hozzá kell még azokat is vennünk, melyek a »Székely Oklevéltár« határnevei között kimaradtak, pedig a maroskőri ref. esperesség nagy anyakönyvében megvannak. Őt ilyen falu határnevei a következők. (A Sz. Okltr. VI. kötetéből a határneveket átvette az Erd. Gazdaságtörténelmi Szemle is, ahol Kiss Ferencz gegesi ref. pap fel is szólalt a gegesi határnevek kimaradása miatt. S ő maga közölte ott Geges mai határelnevezéseit.)

Abod. (189. old.) Csókás feje, Csunyásza, Gémes oldala, Kerek bikk, Kis-Abod (szántóföld), Márton aszalványa, Nyerges (erdő), Nyugalom.

Geges (174—175. old.) Alsó Adorján völgye (1687.), Bartha réve, Erős patak, Fenes töve, Hosszú bikk, Kerek mező, Orotvány, Polya széle, Sarkod, Somos, Szénafű pataka, Völgy (Rigmány felé).

Kibéd. (200—202 old.) Berkenyész, Dorma, Fenes.

Makfalva. (187—189.) Csorgó hídja, Ecze, Ecsenye, Ecsenye kurtája, Felhágó, Fiúpatak, Hagymástelek, Határkapu, Hidegség, Köves patak, Malomló út, Nádas pataka, Nagy Magosd, Nagy Vápa, Péter árka, Szarka tövis, Szederjes, Szépmező árka.

Szent-István (181—182.) Cselye torka, Kövecses domb, Süvöltén körtövény, Szőlő bérce. (E faluhoz van jegyezve még az Atosfalvi határról a *Hantos oldala*.)

KELEMEN LAJOS.

G ú n y n e v e k.

Kupi: kupi forma ember vót; Csutka, — azt mondta egyszer, hogy: e pipa csutka se jó; Buktás, — valamikor buktát evett (bukta = vastag laska-féle); Zsombor, Dobos, (zömlök ember), Hapsurányi; Saru Sándor; Virginé, — azt mondta a gyermekének: te virgi Jancsi Bandi; Töcske Rozi; Kis vizsla fekete fejérnép; Nyári.

(Vas m. Nádosd.)

TURCSÁNYI ANDOR.

MAGYAR NYELVŐR.

Megjelenik minden hónap 15-én
három ívnyi terjedelemben.

Szerkeszti
SIMONYI ZSIGMOND

Szerkesztőség és kiadó-hivatal
Budapest, NewYork palota.

MAGYAR NYELVMŰVÉSZEK.

II.

Mikes Kelemen.

Ifjonta került II. Rákóczi Ferenc mellé, mikor még sokat bírt tanulni s mikor már el is elmélkedhetett a világ soráról. Sokat látott, hallott s talán tanulni valót többet is talált, mint amennyit megérthetett. Legalább sokról hallgat, amire kíváncsivá tesz; sokat félremagyaráz, ami olvasója előtt elég világos. Ujságon akad fönn, akármerre jár; még a hasonló dolgoknak is az ellentétes tulajdonságukat látja meg, de csak futó pillantást vet rájuk, mélyüket nem veszi észre, nem is kutatja. Jó kedvének sziporkái a fölszínen pattognak el, fájdalmaival is csak méla borongásra indít.

Az ötletek művésztévé kellett fejlődnie, mert jellemének alakulásakor, az ábrándozás- és tennivágyásnak elhatározó idején szenvedte a csapást, s mert a hazai földnek vonzó emlékeivel távozott s ottkünn egy reménye se vált valóra. Sohasem is volt elég oka hinni, hogy visszatérhet hazájába és sohase volt alkalmá, hogy szomorú sorsán fordíthasson. Társai közt az egyetlen, akit szíven ért a válság, s kétségkívül maga volt, aki azt legkésőbbben vette észre. Sokára ábrándult ki, de mire föleszmélt, meg is nyugodott. Egy zokszava sincs Isten rendelése ellen. Azért találunk lelki állapotának ellentéteiben egész hanyatlásáig ifjúkori derűt s férfúi borút csaknem mindenütt játszi, könnyed alakkal kifejezve. Azért nem hat meg mélyen, de nem is oktat, bár volna hozzá módja, többnyire csak elméjének színes játékaival mulattat. Még ha szokásokat ismertet is, jórészt a nevetségeseket válogatja ki. Különbben is oly magasról tekint le az emberi dolgok változásaira, hogy minden csak semmiség előtte.

Lelki nyugalma szerette fejedelmének, a nagy Rákóczinak haláláig változatlan. Addig a tétlenségben se veszti el jókedvét, azután Rákóczi Józsefnek minden lépése keserűséggel tölti el.

Azonban a bujdosásnak nagy rakás kenyere csak nem apad előle. Olykor-olykor hazájáról is némely kedvetlen emlékek újulnak fel lelkében s igazságtalanná teszik kortársai iránt. Ez időbeli leveleiben mindazáltal kifejezéseinek alakjai, melyeket a boldogabb időkben megszokott, kevés változást mutatnak. Valamivel takarosabban s tömöttebben ír, kissé fanyar is, de csak oly elmés, mint azelőtt.

Fejlődésének első korszakában szinte szikráznak levelei az elmésségtől. Bú, baj, betegség, akár magáé, akár másé, egyaránt tréfálkozásra készíti. Még szerette fejedelmének kínjai se komorítják el. Az enyelgéstől a kötekedésig nincs a tréfának oly árnyalata, melynek ő mestere ne volna. S ne higgyük, hogy valami nagy részük van ebben francia tanulmányainak: ilyen művészetet nem lehet idegentől eltanulni. Csak az erdélyi fejedelmi udvarnak magyar társalgó nyelvét örököltette meg annak minden finomságával s a maga szeretetreméltó egyéniségével.

Elhisszük neki, sőt meg is győződünk róla, hogy gyönyörűség levelet írnia.

»Annyi levelet írok kednek és olyan hosszú leveleket — írja az V-ikben — hogy még összeszedi a két kezit és úgy fog kérni, hogy ne írjak annyit; mert énnekem nincsen nagyobb gyönyörűségem, mint mikor kednek írok — jaj! hazudtam, édes néném, mert a ked leveleit olvasni még nagyobb gyönyörűség nekem; nem is lehet olyan gyönyörű leveleket másnak írni, csak kednek; úgy tetszik, hogy a meg vagyon tiltva másoknak. Ugyan is édes néném, ne kíméljük egymást, hanem szüntelen írjunk egymásnak.«

Többször leveleinek az elején találunk ily bájos enyelgést, mely annyi színt ölt, ahányszor előfordul. Gyakran belefűzi fő tárgyának körvonalaits is, de úgy, hogy elragadó könnyedséggel követi a nők szavajárását, mint a következőkben:

»Micsoda feledékeny nyavalyában voltam eddig, hogy elfelejtettem megírni a szegény Horvát Ferenc halálát. (XLVII.) Továbbra nem halaszthatom, mert bálnám, ha mástól tudnád meg, édes néném, hogy a fejedelem második fia elosontván Bécsből Franciába ment és onnét tegnapelőtt ide érkezett. (LXXXII.) Hol jársz édes néném? Mért mentél Paphlagoniába? Olyan nagy dolgok történnek Konstantinápolyban, s ked ott nincsen; hogy lehet a? Hogy merték letenni a császárt és mást tenni helyébe ked híre nélkül? (XCI.)«

Nyugodt lelki állapotában egy-egy közigazságon tépelődik el s ügyes fordulattal ahhoz kapcsolja az új hírt. Ha saját szív-

beli ügyéről, vagy a bujdosók százalmas helyzetéről szól, a család miatt kesernyős kérdésekre és felkiáltásokra fakad.

Költői lelkének csapongásában alakzatainak sajátos egyéni jelentőségük van. Indulatának erejét fejezi ugyan ki velük, de nem erős indulatot; csak tréfát, gúnyt, ritkán elkeseredését. Így a következőkben és másutt:

»Édes néném, mi még itt vagyunk, itt is leszünk, de még nem tudjuk, itt is mit csinálunk. (VI.) Az utolsó levelének utolsó résziben való utolsó végén megláthatta a füleivel, hogy micsoda formán lőn vége a rebelliónak stb. (XCII.) Bercsényiné — hamarébb meglátja mennyországot, mint Magyarországot. (XLVII.) Itt a porból veszik ki a vezéreket és azután a porba vetik (XCVII.) A bujdosó magyaroknak a bujdosásban is bujdosni kell, hogy valamiben hasonlók lehessenek az istennek bujdosó fiához. (XLIV.)«

Nincs a nyelvnek oly jelentéktelen kifejező alakja, mellyel ő alkalom nyíltán hatni ne tudna. Kiváló finom érzeke volt ahhoz, hogy tréfálkozásait minő szempontból indítsa meg s a fő dolgot a tréfás vagy gúnyos hatás fokozása végett hogyan kell az alakkal mellékessé tenni. Indulatainak középfokát mutatja, hogy nagyon szeret anekdotázni, a hasonlítás helyett példázatban telik kedve. Természetes ez oly nyelvművésznél, kinek értelmi tevékenysége fölülkerekedik az érzelmein. Azért nem törekszik ő se festői hatásra; inkább gondolatot kelt, mint érzelmeket. Példázatait, anekdotáit nagyrészt olvasmányaiából, vagy saját tapasztalatából veszi, mert kívül sodródott a magyar élet folyamán, rá nézve tehát a magyar szellemi közkincsnek egy része elveszett.

A szójátéknak minden fajtát műveli: a hasonalakúság, hasonló hangzás, kétértelműség egyaránt járja nála, sőt még az alliteráció is gúnyjának kifejezésére való.

»A való, — írja VI. levelében — ad a török biztató szót, de végit nem lehet látni a véle való végezésnek. Abban a rettentő halogatás — holnap — holnap — az a holnap hat holnapra halad.«

Ha nem akar pirongatni, vagy durván sérteni, akkor a gúnynak irodalmunkban egyik szokatlan, bár magyar embernél elég gyakori alakjában szól, úgy t. i. hogy ál kiméletből többes első személyben azonosítja magát a gúnyolt személlyel. Rákóczi Józsefről írja CXLVII. levelében:

»Szegénnyel úgy bánt a vezér, valamint a gyermekkel, noha már negyven esztendő felé jártunk. Csak a sok szép szót és igétet adták a külső dolgok iránt; mert ami a belsőket illeti, arra

nem lehetett panaszkodni, mert elegendőt adtak — a sok szép paripát, a sok szép szerszámot. És nyolcvan tallér egy napra csak elegendő, hogyha tudtuk volna abból élni és megfelelni a méltóságnak. De semmiben nem tudtuk magunknak segíteni, a tanács pedig nem kellett.»

Mivel naponként együtt szemlélte környezetében a fenséget és az aljasságot, az önzetlen nemes törekvést és a piszkos haszonlesést, a tiszteletre méltó érzelmet és a lealázó szenvedélyt, az ellentéteknek sokkal erősebb hatását érezhette, mintsem ha egész népnek erkölcsi fejlődését figyelte volna. Épen nem kell tehát megütköznünk azon, hogy leveleiben is a készséges hódolat mellett akárhányszor tiszteletlenség ötlik fel s gyöngédségéhez itt-ott pajkosság járul. A bántó ellentétek idővel kifejezéseinek ötletes-ségében jegedtek ki s mindenütt felcsillannak, ahol a boldogtalan bujdosó csapat sorsáról van szó.

Otletei különben mindig elmések s nagy mértékben meglepők. Álljon itt mutatóba egy-kettő.

Úgy szeretem már Rodostót, hogy el nem felejthetem Zágont. (XXXVII.) A nagy vigasságban csak suhajtunk s olyan jó kedvünk van, hogy majd meghalunk bűnkben. (LVII.) Mi már készülünk a bévett szokás szerint, tudniillik igen szép rendetlenséggel. (CXXXI.) A más sorsát, tisztségét, előmenetelét, udvarházát nem irigyeljük. Gondolom, hogy más sem irigyl a mieinket. (CLXV.)

Ez alakzatnak fő sajátosságát, a velős rövidséget egy jeles írónknál se találjuk meg oly tökéletességben, mint Mikesnél, úgy, hogy e tekintetben alig mutathatunk nála kivető példára. De kedveli is az ötletet annyira, hogy minden lehető útját járja, sőt képes beszéd révén hasonlításaiba is beilleszti.

Kérdései, kivált a levelei végén, kedves kötődések. Tartalmuk túlzás, vagy képtelenség; másutt elburkolt panasz. Szóképei közt metaforái époly ötletesek, mint alakzatai. Többször nem a tárgy sajátosságainak hathatós kifejezésére valók, csak úgyszólván tréfás összevonások, szójátékok a maguk módja szerint, minden különös jelentőség nélkül. Körülírása szintén mindmennyi bohókás lepel, tréfás, kicsinylő, vagy csúfolódó tartalommal.

Bercsényinéről írja, hogy mikor már szemlátomást fogyott, maga is vette észre, hogy *nemsokára lekaszálják a szénát.* (XLVII.) Mikor meg Bercsényi is *elvette sok szenvedésének jutalmát*, annyira megsiratta Kajdacsiné, hogy *mindenféle nedvesség a szemén folyt ki.* (LXVII.) Rákóczi József *senkitől el nem bácsúzván, minden*

ceremónia nélkül Bécset elhadta. (CVII.) György már előbb elosont Rodostóba; ott vadászattal tölthette volna az időt, csak *egyebet* felejtett volna el; de azt az *egyebet* jobban szerette a vadászatnál s *a baráttáncnál.* (LXXXII.) Rákóczi Ferencet *kivevé isten a bujdosók közül s a mennyei lakadalomba vitte.* (CXII.) Ozmán császár azonban egyszerűen *a sok mindenét másra hagyá.* (CCIV.)

Ma megrónánk az író, ha másnak a fájdalmából, vagy gyászából így üzne gúnyt, de ama kor ízlésén kívül ne feledjük, hogy Mikes maga iránt is kíméletlen, másokkal szemben pedig vagy leplezve, vagy nyíltan megokolja csípősségét, csak az alkalmat téveszti el olykor-olykor. A levélalak is sok mindent megenged, ami más műfajban visszatetsző volna.

E műfaj természetével jár a kifejezésnek némi pongyolasága is, de csak addig, míg az őszinteség látszata megvan rajta. Mikes tud bánni e szabadsággal, s jó tulajdonságai mellett fogyatkozásai nem tűnnek szemünkbe; pedig jó számmal vannak.

Nem értjük például, minő különbséget érezhetett ez összetett mondatoknak egyfajta mellékmondatai között:

Minekutánna szép gyümölcsökkel megvendéglette volna, egy szép forráshoz *vivé, hogy innék.* (CXCIX.). Azután a leány vadállatok bőreit *vivé a barlangban, hogy a legény reájok feküdjék.* (Uo.)

Bizonytalanságot fejez-e ki az első alak, vagy egyszerűen idegenszerűségnek vegyük? A következetlenség azonban nyilvánvaló s nagyon gyakori. Nagyobb hibái is vannak, melyek kétségtelenné teszik nyelvérzékének fogyatékoságát. A megengedő mondatokat, akár bizonytalanságról, akár előtte ismeretes tényről van szó, felszólító móddal szerkeszti. Épen így bának a képzeletbeli következményt tartalmazó időhatározó mellékmondat, míg a való előzményt föltételes móddal teszi latinossá. Idegen hatásnak kell tulajdonítanunk, vagy inkább idegen példák félreértéséből magyarázhatjuk, hogy mellékmondat helyett néhol mondatrészt alkalmaz s így első kijelentéskor már ténynek s a névszói alakkal kész ismeretnek tünteti fel, ami csak a jövőben valósul meg. Ily szabálytalanságra mutatunk többek közt ezekben:

Aki is (a szultán) látván mindezekből főminiszterének vétét és háláadatlanságát, *eltökéllé* magában *haládlát.* (XCVII.) Ugyanazon estve a várban leszökek, *feltévé*n magában a *bosszúállást.* (CCV.)

Másutt meg mondatos szerkezettel él, habár semmi oka sincs rá, mint a következőkben:

Mikor visszatért volna (e h. visszatérőben), ha meg nem kapták volna, leesett volna a lóról. (CXCIV.) Amíg a vizet hor-

dották, az anglus kereskedők kimentek a hajóból, hogy vadásszának (e h. vadászni.) (CXCIX.)

A félést jelentő állító kifejezések után a tagadó, illetőleg tiltó mellékmondatokkal vakon követi a latint:

De attól tartok, hogy ismét itt temetés *ne* legyen. (XLVII.) Az ezer aranyat, amelyet hadtak neki, félti, hogy idő előtt el *ne* keljen. (LXXV.) Attól félek, a nap ma fel *ne* gyujtsa a sátoromot. (Uo.)

A szabatos magyarság és a barbárságok közt hogy mennyire nem érez különbséget, mutatják ilyen tarkabarkaságok:

Hányszor feküdtem már úgy le, hogy *nem gondoltam virradttá érni*. (XLV.). *Látom némely asszonyokat úgy érni* az uroknak stb. (LXXV.). Én is szívesen *kívánom* kedves nénémnek *az új esztendőt egészségben elérni*. (CCVI.) — Ellenben: Láták, hogy a remete a tengeren futna utánok. (CCVI.). Egy kis ablakocskához közelítvén, csak csendesen, emberszót halla. (Uo.)

Hasonló összevisszaságot tapasztalunk a *sok*-nak jelzői szerepe körül. Legtöbbször barbárul többes számba veti utána a jelzett főnevet.

Sok nyavalyák. (LXXV.). Sok drágaköves eszközök. (CCI.). Sok érvágások. (CCII.). —

Ellenben előfordúl így is:

Nem igen sok drága jószága maradott. (CXVIII.). Sok embert tartott, azoknak sok fizetést adott. (Uo.) Sok szép drága munka. (CXXVII.).

Az látszik mindebből, hogy Mikes nem bírt szabadulni az iskola nyűgétől, mert más biztos útmutatót se magában, se másban nem talált. Idegen mintáknak ellenben mindig kész utánczója volt, ha az utánczás nyelvünkben erőltetéssel nem járt. Könnyű volt például a névelőkkel is idegenül bánnia s egy-két elsiklás után, mintha csak belelovalta volna magát, raknia egyiket is, másikat is derűre-borúra minden szükség nélkül. Így telnek szép számra ily feltűnő barbárságai:

A város felől azt mondhatom, hogy ezen a földön elmondhatni *egy* szép városnak. (XXXVII.). A való, hogy *egy* klastromban nincsen nagyobb rendtartás, mint a fejedelem házábanál. (Uo.). *Egy* vaknak nehéz a világtalant vezetni. (LXII.). *Egy* ilyen nagy birodalomban kik tevék le a császárt? (XCI.). A törökök azt tartják, hogy *egy* szép testben mocskos és piszkos lélek nem lakhatik. (CLXXV.)

A minőségi névelőt is alig-alig meri elhagyni. Úgy tetszik, a fogalomnak csupán általános ismeretességéről van sejtelve. De nemcsak ebben téved, hanem megállapodott alakú névelőtlen határozókat, szólásokat is megnévelősít. Ime mindegyik hibából:

Tizenegyedfél órakor *az* asztalhoz ülünk. (XXXVII.) Épen tegnapelőtt szedtem rendbe *a* szokás szerént *a* ked leveleit. (LXXVIII.). Édes néném, adjuk *a* kőházra *a* pénzünket és ne *a* vászon palotára. (XLV.). Hogy pedig minden úgy töltse az időt, mint *a* mi urunk, arra az 1sten ajándéka kívántatik; mert ebédig *az* olvasásban és *az* írásban tölti az időt. (LXXXVIII.). Már ezután *a* császár külső udvaráról lesz *a* szó. (CLXXVI.).

Mikes általánosításai közt előfordul a birtokos személyrag mellőzése is; ezzel azonban — rendszerint a befejezésben — csak levelének tréfás hangját teszi hathatósabbá, mint eléggé kitűnik ily helyekből:

De az egészségre igen kell vigyázni. (II.). Hát az egészség jó-é? (XII.) Kérem kedet büntessen meg *ked* egy hosszabb levéllel és az egészségre igen vigyázzunk. (LVII.).

A birtokos-jelzőt helyyel-közzel melléknévi jelző előtt szokatlan kapcsolatban is ragtalanul használja s kifejezése alakatlanná válik, de nem kétértelművé. Szól *a* *rebellisek írásban tett kívánságairól* (XCI.), várakoztak *a* császár második kapujánál. (CXXIX.).

A külön alanyú határozó igenév Mikesnél már közönséges, de többnyire csak *a lévő*n alakkal. Fölötte ritkák ily egyenetlenségek: A lábaiból *a víz kifolyván*, *a rothadás szállott belé*. (LXVI.).

Szóalakjai szabatosak. A melléknév főnév gyanánt még csak ellentétben járja nála: a rossz a jóval (XXXII.), a bizonytalan a bizonyossal (LXXXV.), a látható a láthatatlannal szemben. (CX.) — Igealak főnév gyanánt gúnyosan:

Az erdélyi vér nem az *adomé*rt szolgál, hanem a becsületért. (XXXIV.). Nekem csak *istenfizessét* se mondott azért, hogy jószágára, cselédire viseltem gondot. (CXXIV.).

A vonatkozó névmás latinosan egész mondat tartalmára fogva ritka. Vonzatában főlős számú a tárgyias igealak, de tárgyatlan is kerül, mint szanaszét a régieknél.

Régiességet egyébiránt csak erőszakkal foghatnak rá. Mind szokincse, mind mondat szerkezetei beillenek korába. Egy-két alakból pedig nem telik ki a régiesség. Sajnos, inkább azt kell mondanunk, hogy Mikes nyelve sok tekintetben az újnál is újabb.

Fölös névelőivel valóban nagy csorbát ejtett a régi magyarságon. Altalánosításai többször határozatlanságot okoznak, s még csak a *ben* és *be* ragoknak jelentésbeli különbségeig se jutott el.* Maga célozgat pedig hol tréfásan, hol komolyan arra, hogy jól és szépen fog írni, de azért oly szabadon, ahogy levélben szokás. Tehát művészi alkotással kecsegtet. Nem is hibáztatjuk a fő dolgokban, de szabadszájúságát sokaljuk. Képzeletbeli nénje nem Sévigné asszony leánya, még kevésbbé magyar nő, inkább baráttáncot járó cimbora, ő maga, az író, kinek egyénisége már a tárgy választásából is visszatükröződik.

Mindenben lobbanékony költői lelkére ismerünk. Csekélységek is felindítják, de nagy izgalmai soha sincsenek. Mintha rá nézve csak rossz tréfa volna az élet. Nem is bánik nagy kérdésekkel se komolyan; kifejezéseiben is szorosan megmarad azon korlátok közt, melyek a levélalakhoz illenek.

Korát tekintve latin szavain nem ütközünk meg. Igazi nénje is megérthette volna, ha lett volna, mindet, olyan közkeletűek voltak az azon időbeli úri nép szájában. Kopott szóalakjai (magában álló mutató *a*, *e*) és ragkettőzése (*aztot*) feltűnőbb, szinte pórias pongyolaságok, de tagadhatatlan, hogy Mikes jókedvéhez jól fognak. Követni valónak azonban nem tartjuk. Kivált a mutató névmás megcsonkítása okoz kellemetlen zavart oly névszó előtt, melynek nem jelzője. Így kezdődik pl. a LXXXII. levelében egyik mondat: *A szép példa* a Kroesus fiában stb. E helyett: *Az szép példa* stb. Más a mi ízlésünk a nyelvre nézve: szeretjük a teljes alakokat, mert van okunk félni a rombolás következményeitől s az erőtlenség jelének tekintjük a szükségtelen halmozást, mert érezzük a nyelv ízeinek elevenségét. Mikes gyakorta még a kötőszókat is csapatostúl kedveli, nyomatékos mutató névmásokat, sőt egész mondatokat iktat be fölöslegesen. El is ernyeszti aztán a mondat erejét, el is rontja néhol a csattanósságát. Ilyenformán:

Valamint egy szép leány, akinek paraszt neveltetése lévén, *annak* se szájában, se magaviselésében kellemetesség nem lehet. (LXXXII.), A pallérozatlan gyémánt olyan, *mint olyan kő*, amelyet békasónak hínak. (LXXXII.). Ez a cancellaria szokása; *mert itt nem teszik, hogy hamar induljon, vagy siessen*, mikor valahová küldenek valakit. (CXLVII.).

* Mulatságos hibába esik e raggal a következő helyen: A szívét (Rákóczi) *Franciaországban hadta*, hogy küldjük. (CXIII.)

Ritkább az az eset, hogy egy-egy szó híja miatt kifejezése homályossá, vagy kétértelművé válik; mint ezekben:

Üsmerek olyat, aki Zsuzsival le akarná már is tetetni a a feketét, de nem akarja. (LXVIII.) A szép példa a Kroesus fiában, aki is néma lévén és látván, hogy az ellenség hátul le akarja vágni [?], olyan nagy erőszakot tett magában, hogy szava megnyilt. (LXXXII.).

A levélalak miatt nem is lehetett célja Mikesnek pontos takarosságra törekedni, de azt is föltehetjük, hogy egyik-másik fogatkozásának leírásbeli gondatlanság az oka. Aki ugyanazon levélben annyi különféle tárgyról szól, mint amennyiről legtöbb-ször ő, kénytelen figyelmét inkább a könnyed eszmekapcsolásra, mintsem a kevésbbé jelentős apró részletekre fordítani. S ami az eszmekapcsolást s a nyelv gördülékenységet illeti, abban Mikes csakugyan páratlan művész. Bajos volna e tekintetben egyes leveleire mutatnunk, mert egyik tanulságosabb a másiknál. Csak példának okáért veszem a XXXII. leveléből az első kikezdésnek felét:

Micsoda szép állapot az: tegnap ebédet Ázsiában ettem, vacsorát pedig Európában – ide pedig nem a levegőégben hoztak, hanem a vízen. Mindezekből megismeri ked, hogy ide visszajöttünk és a táborozást elvégeztük. Az bizonyos, hogy nem az ellenség elől jöttünk el, hanem a sok esső elől, amelyet el nem lehetett üzni, noha két generális vagyon velünk. A mindennapi multság már itt abból fog állani, hogy vagy Bercsényi uram jó mihozzánk, vagy mi megyünk hozzája. A vadászat sem múlik el, hogy ellenünk ne vadásszanak a portán; mert a német követ legtöbbet azon elmélkedik, hogy nekünk árt hasson; mi pedig legkisebben sem ártunk neki. És nem tudom, mivégre kívánja üldözni ezeket a szegény bujdosó magyarokat, akik itt a tengerparton csak dohányoznak sóhajtozással. Édes néném, vallyon az olyan világi üldözők olvassák-é az evangéliumot? Gondolják-é, hogy még bé is kell a szemeket hűnni egynehány száz esztendőig?

E néhány sorban benne van a bujdosóknak egész története, hányódásuk és nyugalmaik, reménységeik és csalódásaik, multságaik és szenvedéseik, sőt a java részüknek egész gondolatvilága, teljes lelki állapota s mindez mégis csak egy nagy művész képe: Mikes Kelemené. A gondolatok kapcsolódásában sehol egyetlenegy fennakadás, menetükben sehol egyetlenegy dőccenés, mintha semmi se volna természetesebb annál, hogy nagy lélek előtt kicsiny és nagy ellentéteknek egyaránt el kell símulniok.

Vannak a gondolatkapcsolásban Mikesnek könnyen eltanulható külső eszközei is, melyeket nem az eszmék sodró áradata

röpit elébe, hanem csupa külső alkalmi indító okok. Legsűrűbben merülnek föl leveleinek a befejező részében. Mikor már nincs több mondanivalója, megismétli más alakban az utolsó mondatnak legnyomatékosabb részét s annak kapcsán szerkeszti néhány szóval a befejezést. Ilyenformán:

És csakugyan ettől a naptól fogvást mondhatja Mahmud *valóságos* császárnak magát. Én is *valóságos* atyjafia, szolgálja maradok kegyelmednek, édes néném. (XCII.) Minthogy még itt igen *újak* vagyunk azért semmi *új* dolgot nem írhatok többet. (CXXVII.)

Ez ötletes elbánás, bármennyiszer fordul is elő, nem untató, mert minduntalan más a vezérszó. Még a szokásos jó kívánságot is így fűzi Mikes, hogy egyhangú ne legyen. Nem törődik, mondja, azzal, hogy a követek mindenfelől nagy pompával mennek Francofurtumba a császárválasztásra, csak azzal törődik, hogy a nénje egészsége friss legyen. (CLXII.). Mahumet nem kért a Krisztus nevében — a nélkül a kérés meg nem hallgattatik. Ő pedig annak nevében kéri a nénje egészségét. (CLXXXVIII.).

Közönséges kapcsoló módjában is a kötőszók pusztá külsőségek. Őt ugyan nem kötik. Gondolatai szerte csaponganak s érzelmei nagyon különböző alkalmi hatások folytán pillanatonként változnak. Művészetét aztán abban bámúlhatjuk, hogy mind e fényt és homályt, örömet és bút, e külső és belső okok hatásának eredményeit néhány erős vonással egy képben tudja megörökíteni . . .

Kedves néném — így kezdi LXXXIX. levelét — hogy e világon lévő szarándokságunkat el ne felejtsük, az elmúlt holnapnak 9-ik napján táborozni mentünk volt csak három mélyföldnyire egy kis török falu mellé. — Talám májusnak nevezhetném — írja CX. levelében — ezt a holnapot, olyan szép idők járnak. És az idő sokkal vidámabb az elménél, mert már egynehány naptól fogva nem látom az urunkot olyan állapotban, mint az előtt. Mert ha titkolja is, de észre lehet venni, hogy nagyon valami belső baja.

Hosszú közbevetéssel ritkán szakítja meg mondatait; elmés megjegyzés nélkül sohasem. Követni való példát találunk erre a XCII. levelében:

Patrona — úgymond — a minap a szerdengestiek agájával (ez olyan sereg, amely a harcon elől szokott menni, mind az ostromokon — ezek olyan vitézek, akiknek nem is kell a halálról gondolkodni) a vezérhez kísérteté magát stb.

Ehhez szabja közbevetéseit napjainkban egy egész iskola; ez egyszersmind Mikes művészetének jellemző sajátosságai közt az utolsó, ami még figyelmünkre méltó. Kiesztergályozott minták nem csábítják; nem is illenének a levélalakhoz. Mikes minden tárgyat a maga szempontja szerint alakít s ebben sem az olvasójára való tekintet, se tárgyának természete meg nem akasztja. Igazi költői lélek, kinek a művészete által a sokféleség a maga nemében tökéletes egységgé válik. Nyelvünk fejlődésére ugyan mindez ideig keveset hatott, de lehet remélnünk, hogy a magyar vígjáték nyelve ilyen művészet hatása folytán fog egykor megújodni.

KULCSÁR ENDRE.

KALANGYA.

A *kalangya* etimológiáját látszólag ismerjük; Leschka és Dankovszky egybehangzóan azt írják, hogy szláv eredetű. Leschka Elenchusában olvassuk, hogy »derivatur a slavico *kladu*, pono, *skládám*, compono, quatenus foenum, vel frumentum in manipulis, ad cumulos componitur, *sklad*, polon. *klond(?)*. Dankovszky ez állítást megismétli s már valamivel pontosabban igyekszik a szó eredetét megállapítani, mert azt írja, hogy a magy. »*kalangya*, *kalandya* (ez alakot azért írja, hogy a cseh szóval az egyezés a szemnek is tessen) a cseh *kládyi* átvétele (helyesen: *kladí*, *kládi*, collectivum: das gebälke, ein haufen über einander liegender dinge, Rank). — Mind Leschkát, mind pedig Dankovszkyt ez etimológia felállításánál a magyar és a szláv szavak jelentése vezette. A magy. *kalanggyál*, *kalonggyál*: kalangyát rakni, rakosgatni, egymásra rakosgatni-t jelent (vö. MTsz. és Dankovszky: *kalanggyálni*: struem, acervum facere) s ez a jelentés nagyon hasonlít a szláv *klasti* (ind. praes. óbolg. *kladq*, or. *kladu*: rakni igéhez; ha e jelentéshez hozzá vesszük a *klad*-nak hasonló hangzását (*kalonggya*), jobb etimológia híján talán el is fogadnók a Leschka-Dankovszkyét.

Leschka és Dankovszky a *kalangya*, *kalongya* < szláv *klad*-származást látszólag még jobban megerősítették volna, ha tudják vala, hogy a szerbben még egy sokkal közelebb eső adat van. Ez adat Karadžić szótárában *kladnja*-nak van írva (olv. *kládnya*: ein garbenschober), amelynek más szerb egyértékesei *krstina* (= kereszt, etliche garben die auf dem felde beisammen

liegen) és *krst* (kereszt, 20, esetleg 18 kévből álló búzakereszt). Ehhez a szerb *кладња*-hoz sorolható még Cihac óbolgár *kladenje* adata is (helyesen *kladenije*, Cih. II : 60 : acervus). Az óbolg. *kladenije*, szerb. *klàdnja* nagyon megerősítette volna a szláv származást, de ismétlem, csak látszólag. Miklosich, aki jól ismerte mind Leschka és Dankovszky műveit, mind pedig az itt közölt óbolg. szerb. *kladenije*, *klàdnja* adatokat, bizonyára felveszi vala ösmeretes művébe a *kalangya* < *кладња* egyezést, ha e nézet ellen más, nyomósabb ok nem beszél. A szóban forgó esetben ugyanis úgy látszik, mintha egyszerű átvétel történt volna az *n* és *d* hangok közt. Nem tekintve azt, hogy sem a magyar nyelvtörténet nem tud egy **kaladnya* (illetve **kaládnya*) alakról, sem pedig a szlávság nem tud példát mutatni arra, hogy az *ő* -*ás*, -*és* képzője, az *-ije* (vö. Leskien, altb. gr.² 65. §. : *ьѣ*, *иѣ*, Mikl. vgl. gr. II : 65, 71), amely annyira élő képző, hogy minden *n*-es participiumból képezhet főnevet (oroszban *-иѣ*, *иѣ* : *кладенѣ*, *кладеніе* stb), csak egy esetben is helyet cserélt volna az előtte levő zárt szótag mássalhangzójával, még mindig magyarázatlan marad, miért cserélt helyet a lágyulás is, mikor arra semmi néven nevezhető okot sem lehet felhozni (*d* helyett *gy*, *ny* helyett *n*). Nem szabad felednünk azt sem, hogy ezzel az *-ije*-vel (a nyelvérzék előtt — *nije*, *nyije*, *иѣ*, *иѣ*) képzett s a magyarban átvett más szavak a szláv alakkal teljesen szabályosak; ilyen pl. a magy. *pecsenye*, amely a *pek*-gyökérszónak *pecsenyije*, *печенье* (*печень* part. + *ьѣ*, *ьѣ* képző) származékából való s tulajdonkép sütés a jelentése. — Ezekhez a hangtani okokhoz kell sorolnom azt is, hogy csakis a szerb élőnyelvben van a *klàdnja*-nak »garbenschober« jelentése, de nincs meg a szó a régi szerb nyelvben (vö. Daničić: *Rječnik iz književnich starina srpskich*) s nincs meg e jelentéssel más élő szláv nyelvben (vö. Bartoš: *Dial. mor.* II : 436--439).

Ezek az okok lebeghettek Miklosich előtt, amikor a Leschka-Dankovszky-féle *kalangya* < *kladq*, *klasti*, illetve szerb *кладња*, or. *кладенѣ*, óbolg. *kladenije* látszólagos egyezést nem sorolta »A szláv elemek a magyarban« című dolgozatának adatai közé. Ő a jelentések egyezését nem vette ismertető jegynek s ez az eset is tanúsítja, hogy a hangtani rész szabályos egyezése volt előtte is a döntő fontosságú. Különben tudjuk, s számtalan eset bizonyítja, hogy a hangalakok szabályos megfelelése az egyedüli biztos ismertető jegy két szó azonossága mellett; a jelentésbeli rész,

másodrangú kérdés az egyezésnél, s ha nem tudunk teljes jelentésbeli egybevágást kimutatni, elég ha csak hasonlóságot mutatunk ki (pl. magy. *szűnyog*: tör. eredetije *sinék*, csuv. *siñek*, legyet jelent; vö. Munkácsi B. »A halászat műnyelve« bevezetését).

Eddig azt igyekeztem bebizonyítani, hogy a *kalongya*, *kalangyá*-ban nincs hangátvetéssel dolgunk, mert ennek felvételével a legnagyobb hangtani nehézségekbe ütközünk. A magyar nyelvtörténetben is, pedig elég régi adatok állanak rendelkezésünkre (vö. NySz.), soha más alakkal, mint *kalengya*, *kalongya*, *kalangya*, nem találkozunk. Vennünk kell tehát a szót úgy, amint van, s mivel a szláv *klad-* (óbolg. *kladъ* stb., vö. Mikl. Etym Wb., Brandt, *Дополнительныя замѣчанія*; itt jegyzem meg, hogy ebből a gyökérből való a magy. *kaloda*.) gyökérszónak sohase lehetett orrhangja, mert akkor *u*-t, *o*-t, vagy nasálist várnánk a mai szláv nyelvekben, a Leschka-Dankovszky-féle szláv származtatást Miklosich-hoz csatlakozva, nekünk is el kell vetnünk.

E rombolás után fogjunk az építő részhez.

A Nyr. 8 : 368-dik lapján ezeket olvassuk: »Brassómegye református és földműveléssel is foglalkozó községeiben a papi bért . . . természetben (a gabonát szalmájával, fát stb.) . . . szokták kiszolgáltatni, még pedig az illető gabonanemeknek a mezőről való betakarítása alkalmával, tehát aratáskor, a fát leginkább őszkor és télen. Ez az ú. n. *kepe*; s így van tehát: búza-, zab-, fa-kepe stb., még pedig az illető gazdlák birtokarányai szerint vagy egész vagy félkepe; pl. aki a papnak két kalongya (kereszt, csomó) búzát, a kántornak egy kalongyát tartozik viinni, az egész kepes stb.« — Ebből az idézetből azt látjuk, hogy a »papnak, kántornak a hívektől szolgáltatott gabona« (MTsz.) neve *kepe*, de első jelentése, amit a szónak török eredetijéből tudunk (vö. kaz. tat. *kübä*: kis rakás széna, *kibän*: kazal, boglya, Bálint II : 57, 69; csuv. *kaban*: stog sjena, Zol. 29), egy és ugyanaz a kalangyával, mindkettő ugyanis gabonakeresztet, aztán több gabonakeresztet együtt véve jelent (vö. MTsz. kepe és kalangya alatt). Ahogy már most a papnak, kántornak kiszolgáltatott bérnek *kepe* a neve, mert természetben fizették az egyházi tisztviselőket, ép úgy híhatták a papi bért *kalangyának* is. Erre ugyan nincs kétségtelen bizonyítékunk; a NySz. idevágólag csak egy adatot közöl (»minden tíz kalongya gabonából egy kalongyát adjanak« 1566. évi adat, Erd. Tört. Ad. II : 371), de

ebből az adatból semmit se lehet következtetni. — Az én etimológiám most már azon a feltevésen fog alapulni, hogy a magy. *kalangya* első jelentése „a papnak, kántornak természetben, a búza kévékben kiszolgáltatott bére”, s csak másodsorban jelent a kalangya: gabonakeresztet stb. (MTsz.). A képéhez viszonyítva tehát itt a dolog fordítva áll; a képénél a gabonakereszt az első, a papbér pedig a második jelentés.

Az 1800-ban megjelent Ruhig-féle litván szótárból Kurschat (Wörterbuch der littauischen Sprache. Halle 1883) a következőket idézi: »*kalėdà*, — *os*, subst. f. 1., bei Pilkallen (város Poroszországban), die *kalende*, getreidelieferung an geistliche, schullehrer; 2., plur. *kalėdos*, „das weihnachtsfest“. Kurschat ez adatot két zárójel közé tette, ami nála annyit jelent, hogy az adatért nem vállal felelősséget. Az adatban azonban nincs mit kételkednünk; megvan a szó a porosz németben is, s Grimm szótára erre ezt a felvilágosítást adja: »*kalende*: abgabe an feldfrüchten u. dgl., im herbst an den pfarrer und organisten zu entrichten, ostpreusz.« Megvan továbbá Brandl Glossariumában is, ahol ez áll: »in Ostpreussen *kalende* die Abgabe von Getreide, welche im Herbst an den Pfarrer und Organisten gezahlt wurde«. Hogy mikép vehette fel a litv. *kalėdà*, *kalėdà* s innen a porosz német *kalende* a papnak, kántornak járó bért, arra megfelelhetünk azzal, hogy az oroszországi litvánok közt (mind katolikusok) ma is az a szokás, hogy a pap ádvent idején faluról-falura jár s ekkor megkapja bérét búzában s egyéb természetiekben (Wolter, a pétervári tud. akad. könyvtárosának szóbeli adata; Wolter született litván, s sokat foglalkozik a litván nyelvjárásokkal). Az, hogy ez a szokás ádventben dívik, mutatja, hogy az »őszkor« való fizetés már csak másodrangú fejlődés; ugyancsak az ádvent vezet el bennünket a *kalende* helyes etimológiájához; ez a *kalende*, *kalėdà* egy a lat. *calendae*-val. Hogy épen az ádvent ideje játssza ez elnevezésnél a legfontosabb szerepet, azt bizonyíthatjuk a *koleda*, *kolindák*kal, amelyek szintén a lat. *calendae*-val függnek össze. A latin *calendae*-nak e széleskörű jelentése összefügg a régi *festā calendarum*-mal. Erre nézve Brandl Glossariumában olvassuk a következőket: »Es sind die *koleda*-gebräuche überbleibsel der alten *festā calendarum*, die urspr. aus dem heidenthum stammend auch ins christenthum hinübergenommen und zu weihnachten gefeiert wurden, also in jener zeit, in welcher auch die heiden die wiedergeburt der sonne, d. i. des

sonnengottes feierten. Es ist selbstverständlich, dass in der heidnischen zeit das ganze volk und nicht bloss die kinder an dieser feier sich theiligten, wie denn ja auch im 13. 14. und 15. jhd. gewisse gaben um diese zeit an verschiedene personen vertheilt wurden«. (99. lp.)

Mindezek után azt hiszem, sikerült bebizonyítanom a következőket:

1. A magy. *kalangya* első jelentése papbér (s ebből esetleg általában dézsma, rész); a gabonakereszt jelentés csak másodlagos.

2. A magy. *kalangya* végelemzésben a latin *calendae*-re megy vissza; ezt bizonyítja a nyelvtörténetben egyszer előforduló *kalengya* alak is (»ne várják az *kalenggyá*-nak mezőben létét« Mon. TM. 3 : 277. NySz. 1622. évi adat). Az átadó nyelvet közelebbről nem ismerjük; lehet lat. (a csehországi latinságban a *colenda* adományt jelent, lásd Brandl), német (*kalende*), de valószínűbb a szláv eredet (vö. óbolg. *kolanda*, Brandl, Gloss.). Ez utóbbi mellett szól az utolsó nyílt szótag *gy*-je.

3., A magy. *kalongya*, *kalengya*, *kalangya* etimológiailag teljesen egy a magy. *kelengye* (vö. Mikl. Slav. Elem. 313 és Nyr. 13 : 262, 25 : 571. 28 : 124.), *koleda* (ujévkor szokásos pénzgyűjtelék, Pall. n. lex.), *kolinda* (vö. NyKözl. 6 : 307, MTsz.), *kaland*, *kalandos* szavakkal (vö. Nyr. 24 : Német vendégszók.) MELICH JÁNOS.

Í, Ű, Ű.

Tulajdonkép a kérdések rovatába tartozna, kérdést kellene intéznem a t. Szerkesztő Úrhoz; de olyan közérdekű a kérdés, melyet fölvetek, hogy jobbnak láttam cikkely formába foglalni, had' legyen nagyobb világossága, nagyobb általánossága.

Én sopronmegyei ember vagyok, de otthonos vagyok Vasban, Zalában, Somogyban is, úgy hogy azt mondhatom, túlادunai vagyok. Odahaza egészen jól el voltam evvel a túlادunai fülemmel és nyelvemmel, de mikor Budapestre kerültem, kinevettek, ha azt mondtam: *biró*, *hires*, *bizik*, *viz*, *furó*, *husz*, *hus*, *buza*, *szür*, *tür* stb. Csupa merőden merő rövidség biz ez.

Igy jutottam aztán annak tudatára, hogy a mi tájszólásunkban nincs is *í*, *ű*, *ű*. Ismertettem is e sajátságát a Nyelvőrben. Azaz, hogy a mi hosszú *í*-nk az egyik *é* helyett, a mi hosszú *ű*-nk *ó* v. *ol*, a mi hosszú *ű*-nk *ö* v. *öl* helyett van csupán.

Még ezután is ellehettem volna az én tökéletlen kiejtésemmel, s csak nevettem, mikor Gyulai Pál pedáns voltáról azt

olvastam valahol, hogy összevesz a szedővel, ha *i* helyett *i-t* talál szedni. Amióta azonban könyveket is írok, szerkesztő is lettem, ugyancsak meg-megakadok, megnyugodjak-e a szedő kényén-kedvén. Csak tudnám hát, tiszavidéki-e ő kelme, akkor hinnék neki. De vajjon nem erdélyi-e? Akkor meg oda is hosszú hangot szed, ahová nem kellene, ahogy az erdélyi ember a *mutatás* helyett is *mütatást* ejt. Úgy tegyek-e, mint a napilapok, melyeknek szedőszekrényében nincs is hosszú *i*, *ú*, *ü*? Nem bánják, olvassa a kiszedett *tanítás*-t a dunai ember *tanittás*-nak, a tiszai *tanítás*-nak. Csakhogy e kényelmeskedés mellett kivesznek használatból a *ri*, *szi*, *hi*, *fü*, *nyü* alakok, ahol pedig szükség volna rájuk, meghamisítják őket, pl. *hínak*, *fünak*, *(te) hisz*, *szíttak* szóalakok a hírlapírásban teljesen ismeretlenek; azt mégis viszásnak érzik ugyan, hogy *hínak*, *fünak*, *hisz*, *szítak* formán szedessék, hát úgy szedetik, hogy *hivnak*, *hivsz*, *szívtak*, pedig ezek, úgy látszik, nem élő alakok. Még szerencse, hogy a *fü* igének *fuj* alakja is van, különben a *fünak*-ból is *fúvnak* lenne s mintha már olvastam is volna.

Mivel pedig én a korrekturában nagyon lelkiösmeretes vagyok s immár nem nevetem Gyulai Pál pedánságát, sőt pedáns vagyok magam is, a Nyelvtörténeti Szótárból keresgélem ki nagy fáradtsággal, hová való az ékezet, avagy a feleségemet hívom segítségül. Ha ezt nem teszem, akkor megesik, hogy az egyik lapon ékezett betűvel van szedve ugyanaz a szó, amelynek a másik lapon nincs ékezete, s pláne, ha a szedő nem következetes, nem tudom, melyiket javítsam ki.

Már most nemcsak a magam érdekében kérem, hanem azt hiszem, a többi dunántúli sorsosaim nevében is, hogy vállalkozva rá, akár a szerkesztőség, akár valaki, aki e panaszimat elolvassa, hogy venné sorba az összes hosszú *i*, *ú*, *ü* hangú szavainkat s írná meg okulásunkra, hová kell ékezett betű, hová ékezetlen. Mert hát ebben a dologban olyan a mi fülünk és nyelvünk, mint a német emberé a *b* és *p*, *g* és *k*, *d* és *t* hangokra nézve [vagy a debrecenié az *e* és *ë* hangokra nézve].

Mutatóban vetem csak föl a következőket:*

bír-e v. *bir*, *bíró* v. *biró*, *birtam* [*bír*, *bíró*, *birtam*, *bíral*, de *biro*-
dalom, *birtok*, *birkózik*, *birokra*; vö. *ír*, *sír*, *hír*, *ír*, *zsir*]

* T. dolgozótársunk összeállításába mindjárt közbeszúrtuk helyreigazításainkat s a fontosabb pótlándókat. Persze volna még sok más: *csik*, *gyík*, *tyúk*, *húr*, *csűr*, *síp*, *szít*, *ígér*, *ítél*, *kíván*, *kísér*, *kísért*, *kínál*, *síkos*, *finom* v. *finom*, *míg* stb. Ezekre s a kétésekre nézve kérjük olvasóink szíves fölvilágosításait. Persze arról van szó, hogy mely hosszúságokat kell köznyelveknek tekinteni, vagyis olyanokról, amiket a nyelvjárásoknak tőbbisége hosszan ejt. (Az itt föl sorolt szokat tudomásunk szerint röviden -- tehát *víz*, *tűz*, *kutnak* -- főleg Dunán túl ejtik, azonkívül Háromszékben s Hétfaluban és Szatmármegyében.) -- A könyvekben és hírlapokban minden esetre ügyelni kellene a hosszúságok megjelölésére; hiszen sokszor éppen csak ez különböztet meg két-két szót egymástól s e nélkül még zavarok és furcsa

bíz, bizalom, bizony, de bízik-e v. bizik? (bízik, mint hízik, de biztat, biztos; vö. íz, tíz, víz)

[bú, bújában v. buvában, bús, búsuló, bústt]

búcsú, v. búcsu v. bucsú v. bucsu? [búcsu]

búza [v. buza], búzás v. buzás [vö. csunya]

[bűn, bűnös, büntelen, de büntet; l. szűnik, tűnik]

bűz, bűzös v. bűzös, bűzölög v. bűzölög; [vö. fűz, tűz, üz]

[csín, csínos, de csintalan]

[csíp, csípi, csípós, de csipked, csipet]

csíra v. csira, csirázik

csúcs, csúcsos v. csucos [csúcsos]

csúf, de csúfos-e v. csufos, csúfol v. csufol? [csúfos, csúfol]

csunya v. csúnya [vö. búza]

[csúszik, csúszó-mászó, csúszás-mászás, de csuszkál, csuszka, csusztat; vö. úszik]

[dít, díjat, díjaz; szintügy szíj, ez Dunán túl is hosszú]

fú, de fuj, bár fűt is mondunk, fuvás, fuvat

fúlad v. fulad v. fullad, fuldokol [fúlad, fúldokol, vö. gyúlad]

fúr, fúró v. furó [fúró!] furat v. fúrat [fúrat, így szúr, tűr]

fű, füvek, füvet [de vö. hú, mű]

[fűl, fűl-e, fűlő, vö. hűl; de fül, fülem, és sül, megsülők]

fűz, fűzés, de fűzet, fűzőget [fűzőget, fűzet vmit, de fűzet fn.: vö. a tűz igét]

fűz, de fűzes [vö. fűz ige stb.]

gyúlad v. gyulad v. gyullad [gyúlad, vö. fúlad]

gyűl, gyűlés v. gyülés [gyűlés], gyűlevész [vö. fül, hül]

gyűr, gyűröget, de gyürke, [vö. tűr, szűr]

hí, de hívás v. hívás, hívogat, hivatal [v. hívatal; hívás, hívogat, vö.

híd v. hid, hidas, hidal [híd, de hidat stb.]

[szí, ri, vi]

híg, hígabb, hígán, hígít, hígul [v. hígít, hígul; de higgadt; vö. víg]

hír, híres, [hírhedt, hirtelen], hirdet, híresztel v. híresztel [vö. bír, ír, zsír]

[hízik, hízó, hízás, hízal]

[húg, húgom; vö. zug fn.]

hús, de húsos v. husos? [húsos, de husvét]

húsz, de huszas v. húszas

húz, de huzogat [húzogat], húzás, de huzat [mint fn.? de húzat mint ige; vö. húsz, nyúz, zúz]

félreértések keletkezhetnek, pl. hitt: hitt, vitt: vitt, szíták (a lázadást): szíták, fül: fül, szúrok: szurok, húrok: hurok, bírok: bírok, sírok: sírok: bírtok: bírtok, kint: kint, kín volt? kin volt (p. a kalap)? Lehr Toldijában egy helyt: A dálnok buja e h. A dálnok búja. — De nines igaza Jóka in a k, mikor a Levente utószavában e különbségeket érintve, azt állítja, hogy különböznek jelentésre nézve fűz és fűz, tűz és tűz. Ezeket minden vidéken egyformán ejtik, vagy mind a kettőt hosszan, vagy mind a kettőt röviden. Csakhogy a tűz és fűz mint főnevek a kötőhangzós formákban rövidülnek: tűzet, tüzel, tüzes, fűzes; ellenben igékül mindenkor megtartják a hosszúságot: tűzöm, tűzi, fűzünk, fűző stb. (s a főnevek közül is p. szűz, szűzek). A hosszúhangzós főnevek közt több hangrövidítő is van: víz, vízet, vizes; úr, urat, ural stb.; ezek össze vannak állítva a TMNyban a szótökről szóló szakaszban.

S. Zs.

hű, hűség, de híven, bár híven is [inkább híven, vö. mű és fű]
[hűl, meghűlök, meghűlés; vö. fül, de sül]

hús, de hűvös v. hűvös

[íge v. ige, ígéz v. ígéz]

így, úgy, többnyire így szedik: így, úgy, és mindig így, ugyan
[ugyan egészen más, mint úgy]

ír, de írás-e, v. írás, írtam v. írtam; írat (ige) írat, íromány [írás,
írott, írtam; írodalom; vö. bír, hír, zsír]

ív, de íve-e v. íve, ívek v. ívek? [mindig hosszú; vö. szív]

íz, izletes v. izletes, íze v. íze; [vö. bír, tíz, víz]

kín, de kínos-e v. kínos, kínoz v. kínoz [mindig hosszú, vö. szín]

kúszik, kúszó, mint csúszik, ellenben kuszál] *Kúsz*

kút, de kutak v. kútak [az ige kutat; vö. út, rút]

mirigy, mirigyos [mirígyes, vö. irígy, így]

múlik, de múlt-e v. múlt? múlva v. múlva? [vö. nyúl]

mű, műves, művek v. művek, művész v. művész, művelt v. művelt?

[nézetünk szerint mindig hosszú; de vö. fű és hű]

nyíl, nyílat, nyílas; [vö. nyílik]

nyílik, de nyit; [vö. múlik, nyíl]

nyúl, de nyulat, nyulak

nyúl, nyúlik, nyúlt, nyújt [vö. múlik]

nyúz, de nyuzogat [nyúzogat, nyúzás, nyúzó; vö. ház, hász, zúz]

[rí, rívó, rívás]

[rúd, rudat, rudas; vö. lúd, rút]

[rúg, rúgok, rúgás, rúgott, rúgó, de rugalmas, rugékonny? vö. sűg]

rút, rútít v. rútít [inkább rútít; vö. rúd, kút, út]

[sír, sírok, sírtam; síralom, sírátkozik, sírat; — sír, sírban, sírásó;
vö. ír, bír, hír, zsír]

sűrű v. sűrű v. sűrű v. sűrű? [sűrű]

[sűg, sűgó, sűgás, de sugalmaz; vö. rűg, zűg; de dug mindig rövid]

szí, de szív-e v. szív, szívek v. szívek? szívárog, szívárvány [vö. hí, rí, ví]

szív, de szíves, szívet [inkább szíves, szívet; vö. ív és mű]

szín-e v. szín, színes, színű v. színű? [szín, színek, színe, színes;
vö. kín és a köv. szín]

szín v. szín? színész [szín, színhely, színház, színész; vö. kín, szín]

szűk, de szükség v. szükség, szűkít v. szűkít [szükség rövid, a többi
hosszú]

szűnik v. szűnik, szűnt v. szűnt, szűnet [szűntelen, szűntet, vö. tűnik, ún]

[szűz, szűzet, szűzen, szűzi, szűzeség; de tűz: tüzet!]

szűr, szűrő, de szűret, szűrőget v. szűrőget, [vö. gyűr, tűr, szűr]

szűr, szűrös v. szűrös [határozottan szűrös; vö. gyűr, tűr, szűr; de szűrke]

tíz, de tízes v. tízes, tízed [vö. bír, íz, víz]

tűnik, kitűnő, tűnemény, tűndököl, tűntet, tűndér, vö. szűnik, bűn]

tűr, türes, de türelem [vö. gyűr, szűr, szűr]

tűz, de tüzet, tüzes [vö. bűz, fűz, üz, tűz ige és szűz!]

tűz, tűzdel, v. tűzdel, tűzőget [tűzőget, de tüzetes; vö. bűz, fűz, tűz, üz]

új, újság, de mindig újság a hírlapokban [de újj]

[ún, únta, únja, de unalom, untat, untalan; vö. szűnik]

[úr, úri, de urat, urak, uraság, uralkodik]

úszik, de uszkál v. úszkál [inkább uszkál, usztat, de úsztam stb.; vö.

csúszik]; mindig uszoda, de egy pestm. falu majd Úszod, majd Uszód;

út, de utas, utat, utazik, ámbár útast is írunk [vö. kút, rút]

ügy v. ügy, ügyes, ügyel [mindig rövid]

űz, de űzekedik [vö. bűz, fűz, tűz, tűz]

[ví, vívó, vívás; viadal]

[víg, vígan, vígalom, vígad, vígasztal; de inkább vidám, mint vídám;

víz, de vizes, vizet, jó vízű v. vizű [vízi, vizes; vö. bíz, íz, tíz]

zúz, de zuzogat v. zúzogat, zúzás v. zuzás, zuzódik v. zúzódik, [vö.

nyúz, hüz, húsz]

zsír, de zsíros-e v. zsíros, zsíroz v. zsíroz [kétféleképp; vö. bír, hír, ír]

[zúg ige; zug, zeg-zug fn.]

Mindig rövidék: üt, ül, sül, hisz, hit [szül, jut, jut, sut, tud, szid, nyit, dug, csuk, lyuk, fürj, öröm, hurok, szurok, burok, csülök, tülök, buta, suta, kutat, mutat, üget, sziget, igen és sok más].

Különösen megtévesztők e rokon képzésű szóalakok: sül, süit; hül, [hül] hüt; fül, füt; nyílik, nyít.

Teljesen össze-vissza írják a képzőkben: tágul v. tágul, gyöngül v. gyöngül, szédülés, fordulat, görbe lábú v. lábú, lábúak, gyöngye mellé, mellüek. Ide vetem betű v. betű.*

Végül ide jegyzem, hogy mivel mink az *öl* szótagot *ű*-re nyújtjuk s azt mondjuk *pörűnek*: pörölnek, nem vagyunk tisztában *fűtyöl*-e vagy *fűtyül*, *töröl*-e vagy *törül*.

Azt persze bajosan lehet szabályokba foglalni, hogy a töben mikor hosszú a három hang egyike vagy másika, de talán mégis lehetséges egy kis áttekintést csinálni. Arra nézve azonban, hogy a továbbképzésben megváltozik-e a *tő* hangja vagy nem, avagy mikor kell megváltoznia, mégis csak köllene valami törvénynek lennie.

CSAPODI ISTVÁN.

* Nem hiába ezekben legnagyobb az ingadozás. A képzőkben és szóvégekben néhány olyan vidéken is rövidítik e hangokat, ahol az első szótag hangjai megőrizték hosszúságukat, pl. a hosszú *tűz*, *kút* mellett azt mondják: *készülök*, *kerülő*, *induló*, *fordulás*, *rosszul ám* (persze az ilyen *l*-es szótag mássalhangzó előtt úgyszólván az összes nyelvjárásokban megnyúlik: *készült*, *indúlsz*, v. *készült*, *indút*, *rosszul van* v. *rosszú van* stb.). — Szintúgy vannak vidékek, ahol a *tűz*, *kút*-féle hosszúságok ellenére az *-ű ü* végű névszókat röviden ejtik: *félkezű*, *négylábu*, *keserű*, *hosszu*, *gyűrű*, *búcsu* stb. Igy pl. Kalotaszegen (Czuczsa J. közlése 28: 278—9), Hegyalján (Hegedűs Bertalan szóbeli közlése), Debrecenben (Dudinszky K. szóbeli k.), s úgy látszik, az egész északkeleti nyjárásterületen. Ez esetekben tehát a kétféle kiejtésnek majdnem egyenlő elterjedtsége van s így az irodalomban is egyenjogúak, csak úgy mint pl. a *fel* és *föl*, *csepeg* és *csöpög* stb. — Az *-ít* képző hosszúságát azonban a legtöbb nyelvjárás megőrizte, tehát így írjuk helyesen: *feszít*, *hamisítatlan* stb. De már kérdés, hogy *öríz*-e v. *öriz*, *mindíg*-e v. *mindig*? (*mindég* is van, mert a *mindéltig*, *mindéltig* összevonása). Úgy látszik, hosszan ejti a többség ezeket: *szelíd*, *írígy*, *mírígy*. S. Zs

AZ ÚJ NAGY SZÓTÁR TERJEDELME ÉS FELADATA.

(Vége.)

A nyelvújítás szavai eddig sehol sincsenek összegyűjtve s csekély kivétellel hiányozni fognak az új N. Sz.-ból is. A szerkesztő tervezete szerint ugyanis csak azok kerülnek ide be, amelyek »hosszabb-rövidebb ideig *tényleg közhasználatban voltak*« (57. l.). Nézetem szerint a nyelvújítás szóalkotásainak fölvételét még szűkebb korlátok közé kellene szorítani s az új N. Sz.-ba csak azok beiktatása volna szükséges és célszerű, amelyek *manapság is tényleg közhasználatban vannak*. Mert az a »hosszabb-rövidebb« idő, amelyről a szerkesztő beszél, határozatlan valami. Őt, tíz vagy húsz évet értsünk rajta? Avagy talán félszázadot? Beiktatjuk-e azon nyelvújításbeli szavakat is, amelyek már az ötvenes, hatvanas években, vagy előbb is elavultak s amelyeket a mai nemzedék nem is ismer? Kár volna, mert ezek már a múltéi, s ki tudja: föltámadnak-e valaha, még ha helyes alkotásúak is. De hát azokkal mi történjék, amelyek innen is onnan is kimaradnak? Nem volna talán érdemes valahára már összegyűjteni? Feleljen meg e kérdésre helyettem a jelenkori magyar tudományoságnak egyik kiváló alakja, az Akadémia főtítkára. Ő e dologra vonatkozólag a Nyr.-ben pár évvel ezelőtt (1896 : 10. l.) így nyilatkozott :

»Egyszer már rendszeresen hozzá kellene fogni ehhez a munkához is. Az irodalmi nyelvek fejlődése szempontjából tanulságosabb nyelvtörténeti probléma aligha volt és lesz valaha, mint a magyar neológia történetének megírása. Hogy egy irodalmi nyelv, anélkül, hogy más nyelvvel elegyedett s eredeti jelleméből kivetkőzött volna, alig száz év alatt (az időközben bevándorlott s meghonosodott szokat nem is számítva), több mint tizenötezer szóval gyarapodjék, bizonyára példátlan a nyelvek történetében.

E korszak nyelvtörténetének megírására ma még senki sem vállalkozhatik. Hiányzik az előfeltétel: *a nyelvújítás történeti szótára*, ehhez pedig a nyelvújítási adatok összegyűjtése.

Természetes, hogy az adatgyűjtésnek a nyelvújítás mind a három kategóriájára, tehát nemcsak az új szók csinálására, hanem a tájszók alkalmazására és a kihalt szók föllevenítésére is ki kell terjeszkednie. Eddigelé, valljuk be őszintén, leginkább a csinált szókkal s ezek közt is legszívesebben a furcsákkal szeretünk foglalkozni. Ez pedig nem igazság. Ha a nyelvújítóknak azt a két-három ezer törvénytelen alkotását (csakis az életben maradtak számítanak) terhükre rójuk, a tíz-tizenkétezer törvényeset viszont javukra kell írunk.»

E szavak a legilletékesebb helyről hangzottak. Nincs mit hozzá tennem, sem elvenni belőlük nem szükség semmit is. Meg van ezekben mondva világosan, miért volna szükséges a nyelvújítás szótára. A feldolgozásban akár utasításul is vehetnők. És mégis eredménytelenül hangzottak el. A Nyr. már 1881-ben buzdította munkatársait a nyelvújítási adatok összegyűjtésére. Tíz év múlva az eredménytelenség folytán új felszólítást tett közzé, s az

Akadémia főttkárának főttebbi szavaiból láthatjuk, hogy a Nyr. fölszólítását követő fél évtized e téren semmi gyümölcsöt nem hozott. Sőt — amint említettem — a fönt idézett szavak is eredménytelenül hangzottak el s a nyelvújítási adatok kimerítő összegyűjtése ma is *pium desiderium*. A főttebb idézett sorokban csak arról nem értesülünk, hogy milyen arányú legyen e nyelvújítási adatok összegyűjtése. Ma a legáltalánosabb nézet az, hogy csak azokat kell összegyűjtenünk, amelyek közkeletűekké lettek s ma is használatban vannak. Ezzel azonban nem értünk el semmit. Így megismerhetnők a mai köznyelv szókészletének egy részét, de az így elkészített gyűjteményből fogalmunk sem lehetne annak a mozgalomnak irodalmi és művelődéstörténeti értékéről, amelyet *nyelvújítás* néven ismerünk. Az én szerény nézetem szerint minden nyelvújításbeli szót össze kellene gyűjtenünk, amely bármilyen irodalmi munkában napvilágot látott, ha mindjárt az alkotóján kívül soha senki nem használta is, mert mindeniknek megvan a maga művelődéstörténeti jelentősége, ha nem is volt az élete hosszabb mint a tiszavirágé. De ha ez a nézet köztetesséssel nem is találkoznék a szótárnak ez alapon várható nagy terjedelme miatt, annyit mindenesetre el kell fogadnunk, hogy a helyes képzésű szavak kivétel nélkül összegyűjtendők, akármi rövid éltek voltak is, a helytelen képzésűek közül pedig össze kell gyűjtenünk mindazokat, amelyek legalább is valamelyes számottevő irodalmi munkában fordulnak elő. Megjegyzendő azonban, hogy ez utóbbi nézet mellett mindig habozásban van a gyűjtő és könnyen tévedhet, míg az előbbi nézet elfogadásával biztosan haladhat s a szótári anyag, ha fölöslegeset tartalmaz is, de föltétlenül biztos és kimerítő.

Érintenem kell itt nyelvünknek egyik legújabb beteges jelenségét, az idegen szók nagymértékű elharapódzását is, amely egy idő óta valóságos fertőző betegsége lett a magyaros írásmódnak. Az új N. Sz. szerkesztője általában véve igen helyes álláspontot foglal el az idegen szavakkal szemben, mert csak azokat akarja közülök az új szótárba beiktatni, amelyek »a nemzet szélesebb rétegeiben« is elterjedtek és mindennapi, mindenkitől ismert fogalmat fejeznek ki, sőt — s ez a meghonosodásnak legmagasabb foka — változott vagy változatlan alakban a nép ajkára is átszármaztak (70). Helyeslem ezt az elméleti álláspontot, csak azt kell hangsúlyoznom, hogy a *gyakorlatos terén ez irányban a legnagyobb szükségesség ajánlatos s a legcsekélyebb engedékenység is hiba*. Nem vagyok az egyoldalú nyelvtisztaság hirdetője, aki nyelvünkben egyetlen idegen szót sem akar megtűnni, s a szükségből átveendőket is mind azonnal magyarra akarja fordítani. Azt azonban erősen kell hangoztatnom, hogy nagyon kevés idegen szóval, sőt éppen idegen szó nélkül is elég jól és elég szépen lehet írunk magyarul, csak akarni kell.

Erre a kérdésre más alkalommal még majd visszatérek; most legyen elég ismételnem, amit már többször is bizonyítottam

e helyen: hogy az idegen szók közül csak azokat szabad megtűnünk, amelyek *elkerülhetetlenül szükségesek és a kifejezésükre helyes magyar szó teljességgel nem találkozik*, mert ha újabb irodalmi nyelvünknek ezt a folyvást terjedő betegségét ki nem pusztítjuk, *nyelvünk csinoságát és kifejezésbeli szabatoságát teszi tönkre s mondatfűzését is megrontja*. Az új N. Sz. szerkesztőjének pedig legyen szabad ismételten figyelmébe ajánlanom, hogy kimondott elvéhez híven e kakukfiak közül minél kevesebbet bocsásson be ama fészekbe, amelyet édes anyanyelvünknek az új szótárban készíteni hivatva van.

Az új N. Sz.-t illetőleg még egy hiányra hívom fel a figyelmet, amely hibáról egyébként már Zolnai is említést tett (60). Nincs Mesterszótárunk, pedig a magyar mester-műszavaknak, mint a társalgási nyelv egyik fontos részének, szintén helyet kell foglalniok az új Nagy Szótárban. Úgy tudom, a Mesterszótár most van készülöben, de kíváncsós, hogy készen legyen ez is, még mielőtt az új Nagy Szótár munkálatai nagyobb arányokban megindulnának.

Az eddig emlegetett szótári munkálatok részben úgy is tekinthetők, mint a leendő N. Sz. előzetes munkálatai. Ez utóbbinak anyaggyűjtése ugyan folyhat amazokkal egyidejűleg is, de mindenesetre szükséges, hogy ama kisebb szótáraknak a közzététele megelőzze emennek teljes befejezését, hogy így az eredmények a Nagy Szótárban még felhasználhatók legyenek. *Ez* pedig legyen a *mai köznyelv szókészletének teljes gyűjteménye*, felölelve a köznyelvnek mind a két alakulatát: az irodalom és a társalgás nyelvét. De magától értetődik, hogy ez a köznyelvi szókészlet nem szorítkozhatik a jelenkor rövid szakára, hanem az irodalmi és a társalgási nyelv fejlődésének kellő feltüntetése céljából a gyűjtésnek kimerítő teljességben egészen odáig kell kiterjeszkednie, ahonnan nyelvünk újjászületése számítható: a *nyelvújításig*. Irodalmi, de társalgási nyelvünk fejlődésében is örökre korszakalkotó pontot jelöl a nyelvújítás; ekkor születik újra irodalmunk és ezzel egész nyelvünk, s ettől kezdve beszélhetünk *egységes* irodalmi nyelvről, de mondhatjuk, hogy *egységes* művelt társalgási nyelvről is. Mivel szerintem az új szótár kizárólagos feladata épen az, amit a szerkesztője is föladatául jelöl meg s a N.Sz.-hoz adott akadémiai utasítás 1. pontja is előre jelzett, t. i. a *mai köznyelv szókészletének teljes összegyűjtése*, azért nekünk a szókészlet *kimerítő feldolgozásában* ezen időpontnál messzebbre visszafelé terjeszkednünk fölösleges is, meg célszerűtlen is. *Fölösleges*, mert a régi nyelv szókészlete a Ny. Sz.-ban legnagyobb részben már megvan, kisebb hiányzó része pedig mielőbb kiegészítendő és elkészítendő volna a nyelvújítás szótárával együtt. De *célszerűtlen* is, mert a régi nyelv feldolgozása a szerkesztő tervezete szerint sem lenne teljes (57), bár ő a nyelvtörténetből lehetőleg minél nagyobb terjedelmet igyekszik felölelni; az én szerény nézetem szerint azonban ennek csak az eredményét és tanulságait kell felhasznál-

nunk, hogy így a mai köznyelv történeti fejlődése teljesen kidomborodjék. A külföldi nagy szótárak többé-kevésbbé szintén saját nemzetük mai köznyelvének teljes gyűjteményei s a régiséget egy sem öleli fel teljesen. Legmesszebb megyen vissza Murray angol szótára: egészen a XII. századig, de az akkor már elavult szavakat mellőzi s viszont a XV. századon innen csak az általánosan használt szókat és a nyelvtörténetileg fontos tájszókat gyűjti össze (54), tehát épenséggel nem mondható, a nyelvtörténet szempontjából, teljesnek. A többiek közül, a horvát akadémia szótárát kivéve, egyik sem igen megy vissza messzebb a XVI. századnál. A horvátra vonatkozólag már említettem az okot; a nyugati nemzeteknél pedig megmagyarázza a régebbi kor nyelvének terjedelmesebb feldolgozását irodalmi nyelvüknek a mienknél jóval korábbi kifejlődése. Az angolban már a XV. századtól kezdve beszélhetünk többé-kevésbbé egységes irodalmi nyelvről, a franciák talán még korábban dicsekedhetnek vele, s így ő náluk a szótáríróknak jó mélyen bele kell nyúlniok a régiségbe, ha köznyelvük fejlődését kellően fel akarják tüntetni. Nálunk ellenben e végből a szóanyagnak *teljes* feldolgozásában a nyelvújításnál előbbre visszamennünk fölösleges is, célszerűtlen is.

Azonban a mai szó alakjának és jelentésének történeti kifejlődése végett vissza kell mennünk a régiségbe a lehető legmesszebbre; mert amidőn a szókészlet kimerítő feldolgozásában határpontul a nyelvújítást jelöltük meg, ezzel ezt nem állítottuk fel egyúttal a történeti fejlődés kiinduló pontjául is. Sőt épen ellenkezőleg a szótár szerkesztőjének ide vágó nézetével egyet-értve, hangsúlyoznunk kell, hogy a *N. Sz. történelmi alapon készült* vagyis *tudományos szótár* legyen (76). Csakhogy míg ő lehetőleg az egész nyelvtörténetet és a népnyelv összes szókészletét is fel akarja ölelni, én minden elavult régiséget és különleges tájnyelvi sajáttságot elhagyandónak tartok. Ellenben követelem, hogy mutassa ki mai köznyelvünknek — a nyelvújításig visszamenőleg értve ezt — minden egyes szaváról: milyen a legrégibb alakja s milyen változásokon ment azóta keresztül; mi volt a legrégibb jelentése s mikor, milyen jelentésváltozásokat vett fel, mely jelentései avultak el s milyen jelentéssel használatos ma az irodalmi és a társalgási nyelvben s a nyelvjárásokban. Állapítsa meg egyúttal a még előbb elkészítendő *Nyelvújítás Szótára* segítségével a nyelvújításnak közkeletűvé vált szóalkotásait, feltüntetve azt is, hogy ezek helyes képzések-e, vagy csak törvénytelen alkotások. Így előttünk fog állani mai köznyelvünk teljes szókészletének *eredete, jelentése és története, szóval egész magig tartó szerves kifejlődése*. Ha ily szellemben készül el a Magyar Nyelv Nagy Szótára, akkor meg fog felelni ama feladatnak, amelyet az Akadémia titkári székéből annak idején nagy költőnk hangoztatott: »édes nemzetünknek nyelvben nyilatkozó multját, jelenét a tudomány teljes fényébe« fogja állítani.

BARTHA JÓZSEF.

DÉLIBÁBOS NYELVÉSZET A XVI. SZÁZADBAN.

Az a mester-műszó, amely az előbbi sorban ékeskedik, csak a jelen század utolsó tizedeiből való, *Szarvas Gábor* használta először a Nyr. 10. kötetében (10 : 466),* de a fogalom jóval régibb a burkánál, a délibábos nyelvészkedésnek egyik első hajtása egy XVI. században ültetett fán virul.

Erdősi Sylvester János kertjében állott az a fa. Az ő *Mağar ñelweñ írt Uy Testamentum-a, mellet az Gðrög és Diak ñelwból uyonnán fordýtánk az Mağar ñipnek kereþt'én hűtben való íppűlisire*, afféle tudományos egyveleg, mert az új szövetség könyvein kívül sok minden található benne. Ott olvashatjuk az első magyar disztikonokat, bölcs elmélkedéseket »*Az ollan íghikrűl valo tanusag mellek nem tulaydon iegzisben vitetnek*« címén a képes beszédéről — ebben a részben van az az irodalomtörténeti fontosságú híradás a virágénekekről, — megismertet bennünket a szent-írásban előforduló »*míró szerszamok*«-kal, »*pinzeknek nemi*«-vel, »*beteghsigek*«-kel, végül ábécés sorrendben a fordításában előforduló »*nehez íghik*«-kel.

Ebben az utolsó részben, az akkori divat szerint, magyarázatát adja azoknak a szóknak, melyeket a közönséges, együgyű elme nem értene meg. Olyanféle glosszáríum ez, melyeneket a nyelvújítók szoktak adni műveik végén, vagy a régi munkák kiadói a szöveg megértetésére, vagy hogy a legismertebb példára hivatkozzunk, amilyent Arany állított össze a Toldi Szerelméhez

Innen vesszük a következő »magyarázatokat.«**

»*Egyház*, isten tiszteletire rakott ház, templom. Innen vön eredetet ez szó, hogy az keresztyének elein együtt laknak vala és egy házban, mind meg vagyon írva az apostoloknak cselekedeteiről írott könyvnek masod részében. Innét veszen eredetet ez szó, egyházbeli nép, azaz keresztyén nép, görögül ecclesia.« Az egyház szónak ezt a megfejtését már Szilády Áron is ismertette (Nyr 1:121) Mihály deáknak tulajdonítván (Michael litteratus). Mihály deáknál is megtalálható ugyan, aki egy 1528-ból való latin biblia (most a ferencrendiek gyöngyösi könyvtárában) üres lapjaira leírta Sylvester Új testamentomának egyes részeit, de az elsőség, azaz az eredetiség, amiről máshelyen bővebben lesz szó, Sylvestert illeti.

»*Bezzeg*. »Belzebub, magyarul legyeknek bálványá. Innen vélem, hogy jó ez szó, bezzeg, mintha ezt mondanók beelzeb.«

»*Húst* [húsét, husvét]. Az hús ételről, nem hús-vét, azaz hús vételről avagy az húsnak elvételéről.«

* Szarvas is azt mondja ugyan, hogy így »*nerezik*« a szófejtésnek ezt a fattyúhajtását. Nem tőle eredne e szólás?

** Mai helyesírással adjuk.

Eddig a délibábosság. Ha nem is mérkőzhetik azokkal a nyelvészeti furcsaságokkal, amelyek Otrokoci Főris Ferencről kezdve Rész Ensel Sándorig a szófejtés terén bőven burjánoztak — napkeleti nemzet vagyunk —: délibábosság bizony ez is. Ment-ségére szolgál ugyan a tudós nyelvkönyv-írónak, hogy mégis józanabb, mint 300-évvvel későbbben élt egynehány nyelvmesterünk, de még inkább az a példa, ami ezután következik. Ez már egészen más színben tünteti föl Sylvestert. A *kereszttyén* szónak magyarázata nemcsak tudományos fölfogásáról tesz tanuságot, hanem erős érzé-kéről is a nyelvfejlődés és nyelvtörténelem iránt.

»*Kereszttyén*. Ez szónak a mi nyelvünkön nem az kereszttrül, sem az keresztelésről lön eredete, hanem az Krisztusról. Meg tetszik ez az görög szóból, melylyel az diákok is élnek; az keresztölés nem tiszten kereszttyénné, hanem az kereszttyén hit az jó étellel egyetem-ben. Krisztusról vettük ez nevet: Kereszttyén. Ha tisztán szólnánk, így szólnánk, *Krisztián*, nem *kereszttyén*, mely szó igen eltávozik az ő eredetitől. Képes hinni [credi potest], hogy régen a mi eleink nem ilyen szóltanak, mint mostan, az mi nyelvünk nem mindenkoron jól követi az idegen nyelvet. Az kik mostan kereszttyéneknek hivat-tatnak, tisztábban és igazbben hivattnának Krisztus népének. De nem illik a megszokott igétől eltávozni.«

Különösen akkor csodálkozhatunk Erdősi János ezen utolsó szófejtésének alaposságán, magyarázatainak helyességén, ha össze-vetjük avval, amit egy másik nyelvtudós harmadfél száz évvel később ugyancsak a *kereszttyén* szóról mond.

»De nem is bizonyos, ha *kereszttyén christianus* szótól származ-
zik-e? vagy tsak ebből: *kereszt*? Az utolsó nekem hihetősebbnek
látszik. Úgy szinte az sem bizonyos: ha *kereszt crux* szótól származott-e,
vagy inkább originális magyar szöe, mint *gerezd*? mely amannak
analoguma.«

Verseggy mondja ezt, (Mi a poézis? és ki az igaz poéta? című művében, mely a szerző neve nélkül 1793-ban jelent meg Budán) a nagy tudományú Verseggy Ferenc, aki a nyelv tudomá-nyát filozófiai alapra, filozófiai »talpigazságokra« akarta állí-tani. Ha ez a nagy tudós, aki bár sokszor tévedett, még több-ször találta fején a szöget, úgy akarja megfejteni azt a szót, melynek eredete a 18. század végén már nem tekinthető kétesnek, hogyan fejezzük ki elismerésünket a XVI. századbeli nyelvtudós iránt? Ezért a szófejtésért még a délibábos nyelvészkedést is megbocsáthatjuk.

CSÁSZÁR ELEMÉR.

A NÉMET-MAGYAR SZÓTÁRHOZ.

Dadog, hebeg stb. Igaza van Csapodinak is, Roboznak is (Nyr. 28:326), hogy rendesen összezavarják a dadogást és a hebegést s hogy nagyon szükséges volna pontosan megállapítani a beszélő szervek hibáinak magyar elnevezéseit. S ha az eddigi törekvésnek sikere nem volt, ennek az az egyszerű oka, hogy hibás volt az első lépés, melyet a szakemberek tettek. Igaz, hogy a német szakmunkákban más a *stottern* és más a *stammeln*, csak hogy a magyarban a dadogás és a hebegés mindegy; szinoním szavak ezek, melyeknek erőszakos megkülönböztetése felesleges és kárbavesztett fáradság. Legjobban bizonyítja, hogy a két szó között ilyen különbséget tenni nem lehet, ép az, hogy Csapodi megfordítaná Roboz műszavait s a dadogást nevezné inkább hebegésnek, a hebegést dadogásnak.

De nincs is szükség e két szónak erőszakos megkülönböztetésére, hisz a magyar nyelv elég gazdag a beszélő szervek hibáinak elnevezésére szolgáló szavakban; csak meg kell állapodni az egyes szavak következetes használatában. A fontosabb és külön-külön névre szoruló hibák a következők:*

1. *Das Stottern*: [hebegés, dadogás; ez az, amit Roboz dadogásnak nevez. Coën szerint, időnként kezdődő, önkénytelen s majd könnyebben, majd nehezebben legyőzhető megakadás a beszédben.]

2. *Das Stammeln*. Így nevezik a németek azt a hibát, ha valaki egy-egy mássalhangzót nem tud kiejteni; pl. *k, g, r*-t. Ezt akarná Roboz hebegésnek nevezni, pedig ezen a néven senki sem értené meg; ennek a hibának magyar neve, amit mindenki megért, a *selypítés*.]

3. *Das Lispeln* [így nevezik a németek azt a hibát, ha valaki nem ejti ki helyesen az *s, sz, z, zs* hangokat; az ilyen embert nevezzük magyarul *pöszének*].**

4. *Das Schnarren*; [így meg azt a hibát nevezik, ha valaki az *r*-t nem tudja kiejteni; ezt az úriassnak tartott hibát *rácsolásnak* (ném. *ratschen*) hívjuk.]

5. *Das Nüseln*; [erre magyarul azt mondjuk, hogy az illető orrhagyon vagy az orrán át beszél.]

6. *Das Poltern*; [ennek meg a jó magyar neve: *hadarás*.]

Végre még [külön elnevezésre szorúl az a hiba is, aminek németül *Stolpern, Silbenstolpern* a neve. Aki ebben a hibában szenved, ki tudja ugyan ejteni az egyes hangokat, folyékonyan is beszél, csak hogy egyes szavakban összekeveri, felcseréli a hangokat vagy a

* E hibákat dr. Rafael Coën. *Das Stottern, Stammeln, Lispeln und alle übrigen Sprachfehler* c. kitűnő munkája alapján jellemzem.

** Az ige *pöszít*, tehát a főnév *pöszítés, pöszesség*. Pöszítés tulajdonképp a *cángóféle kiejtés*, a selypítés pedig a *csigány beszéd*.
TOLNAI V.

szótagokat, vagy pedig kihagy egy-egy hangot vagy szótagot. Nem tudom, hogy »gyógypedagógusaink« milyen nevet használnak e hiba jelölésére, én *hangugratásnak, szótagugratásnak* nevezném.]

BALASSA JÓZSEF.

Hexenschuss. [Orsz. Hirlap, 1898. dec. 11. szám 6. oldal] »Báró Bánffy, mikor ma este elutazott, beteg volt. Hexenschuss-a van, egy olyan baj, amelynek a magyar ember nevet még nem adott, de azért már sokan végigszenvették. A miniszterelnöknek egészen megmerevedett a bajtól a dereka.«

Ballagi *keresztcsontfájásnak* mondja. Szeremlén (Pest megye), mikor valami kellemetlen ügyben kellene eljárni az esküdtnék, azt izeni az öregbirónak »nem möhetők é, mert mögnyít a dërëkam«. A bába valahányszor megkeni a fájós részt, ha a »törödött vért« megtalálta s ezt jól szétnyomkodta, a betegség hamarosan elmúlik. Ehhez hasonlít a *szögezés*, de a szögezés a mejjít, hátát, ódalút, lapickáját szúri a szeremlei embernek, nem a dërëkát. »Hexenschussa« akkor van, mikor mögnyít a dërëka. ÁDÁM IMRE.

[P. Thewrewk Emil (1:49) már közölte a Hexenschuss magyar neveit: *oldalnyílalás, szegezés, farzsába*. Alföldi embertől (Szolnok vidékéről) *vérsezésnek*, Tolna megyében pedig több ízben *szögezésnek* hallottam az említett bajt.] TOLNAI VILMOS.

[A f. évi napilapokban ezek a kifejezések is előfordultak: *ágyékszába, inszába*.] A SZERK.

Schmerzenskind. [Szerintem, átvitt értelmére való tekintettel, így is fordítható: *fájdalom szülötte, kinszüölt*; visszaható jelentéssel: *sajgató, gyöttrő, szegényítő, bosszantó fia* vagy emléke vkinek.]

Bubenstück. [Nem hiszem, hogy a »betyárság« megfelelne neki. A betyárság merész támadást jelent, holott itt alattomos csíny elkövetéséről van szó. Bizonyos éretlen íz is kierzik a B-ből. Én *fickótámadásnak, suhanc-csínynek* fordítanám; enyhébb értelemben egyszerűen *fickóság*.] VÉSZTŐI K. JULIÁN.

Sztrájk. [A németországi sztrájk-törvénnyel napirendre került megint e szó. A németországi hírlapok heves harcot folytatnak nem a sztrájk, hanem a törvényes rendelkezések ellen, melyek a javaslatban foglaltatnak, a Magyar Nyelvőr ártatlan csatát ví a sztrájk ellen, és kutatja a legalkalmasabb magyar egyértékest. Én azt tartom, hogy a *szüntető*, a *szünet* és a *szüntetés* nem felel meg annak, még kevésbé a *csököny*. Véleményem szerint legsikerültebb egyértékese a *bérharc*, mert a harcban bennfoglaltatik a munkaszünet is, amint a diák szálló ige is bizonyítja, mert *inter arma silent Musae*, és mert valóban nem is jelent egyebet, mint a bérért való küzdelmet, igazán pedig még jelentékenyebb harcot: a józan gazdasági elvnek az elavulttal való teljesen jogosult élethalál-harcát.] LEGÁNYI GYULA.

[Mi azt tartjuk, hogy a *szüntetés* (Ausstand) csak egy része és eszköze a *bérharcnak* (Lohnkampf); tehát szükség van mind a két kifejezésre.] A SZERK.

[*Vogelfrei*. Hej Rákóczi! hej Bercsényi! a Magyarország (1899. I. 13.) szerint tehát *bitang* emberek voltak ti, nem pedig *bujdosók*!] KROFF LAJOS.

NYELVMŰVELÉS.

A Hétből. [A Hét c. lap 1899. VII. 9-i számában a következő rigmus ékeskedett (Heltai Jenőtől):

Bár egykor mást ígért a multam,
A versírást már *eltanultam*,
Lepattant lantomról a húr,
Vagyok ma majdnem doktor úr!

Ezt a német-magyarságot úgy látszik bevádolták a Magyar Hirlaphoz intézett levélben, mert ott ugyanazon hó 12-én a köv. szerk. izenet jelent meg:

Lágler Sándor. Kölesd. Igaza van abban, hogy »*eltanulta* az artikulált beszédet«, abban az értelemben, amelyben használtatott, rossz s éppen az ellenkezőjét jelenti annak, amit az illető cikkíró mondani akart. De sajnálattal látjuk, hogy ön sem tudja, mikor kell használni a szóban forgó igét. Azt írja ön, hogy »*eltanul* járni, beszélni« — így is mondható: »*megtanul* járni, beszélni«. Nem biz' a! *Járni* »*eltanulni*« abban az értelemben, hogy valaki *járni megtanul*, nem lehet; csak a *járást* lehet »*eltanulni*« valakitől. Azt ugyan senki sem mondja, aki jól beszél magyarul: »*eltanult* németül beszélni«, hanem igenis ezt mondja: »*megtanult* németül beszélni«; vagy »*eltanulta* a német szót« (német beszédet). Nagyon helyesen mondanók például ezt: »*Péter eltanulta Páltól a hibás német beszédet*«.

Azt sem L. S., sem a M. H. nem mondja meg, hogy' kellene kiigazítani azt a verset, pedig könnyű a javítás:

Bár egykor mást ígért a multam,
A *versírásból* *kitanultam*.

Ez a *-ból ki* nem nagy vétség a jambus ellen, kivált ebben a versben, melyben második helyen ilyen jambusok vannak: *kor mást, -tant lant*. A jambusnak a tisztaságával mai költőink nem sokat törődnek, s ez nem is nagy baj, ha fölgondoljuk, hogy száz magyar olvasó közül kilencven úgysem érez a jambusban semmiféle ritmust. De hát akkor minek írnak nekik jambust?]

ANTIBARBARUS.

Polgári árak. Véndéglőink üveglakain és étlapján gyakran látjuk ezt a németből rosszul fordított kifejezést. Ha a német azt mondja *civile Preise*, ez azt jelenti, hogy olcsó áron. Ezt értették félre a mi vendéglőseink, s ezért adnak nekünk gyomorrontó ételeket *polgári áron*.
BALASSA JÓZSEF.

Tájékozási mutató. Egyike a legújabb bpesti különleges-ségeknél. Látható a Váci-, a Koronaherceg-utca, meg a Váci-körút sarkán. Üveges keretbe szorított papírlapon díszleg ez a valami, alatta még az illető utcában levő cégek, üzletek nevei, házszámok szerinti rendben. A vidéki magyaroknak szánták ezt, hogy könnyebben eligazodjanak az utcában; csak hogy azt hiszem, nem érnek célt vele, mert mindjárt az elején megakadnak, nem tudják, hogy mi is az a *Tájékozási mutató*, s mivel sok idejük nincs, hát tovább mennek. Jó volna talán a *Tájékoztató*, azt mindenki megérti, mert ez magyarul van.
KRÁL MIKLÓS.

MAGYARÁZATOK, HELYREIGAZÍTÁSOK.

Huszar. Az oxfordi *New English Dictionary* nemrég megjelent füzetében az angol *hussar* szóra került a sor, melyet a szerkesztők a magyar *huszár*-ból, ezt pedig Miklosich és a Nyr. egy régebbi kötete nyomán az ó-szerb *husar*, *gusar*, illetőleg az ószláv *hursar*, *gursar*, olasz *corsaro*, *corsar*-ból származtatják. — Az angol nyelvanyagból a legrégebbi idézet 1532-ből való (a Copland-féle munkácskából), melyben *hussayres* könnyű magyar lovasoknak van értelmezve s rajtuk Török Bálint és Bakics Pál vitézeit kell értenünk. Ezt követi egy adat 1560-ból, mely szerint »the horsmen of Hongary are commonly called *Hussares*, an exceedyng ravenous and cruell kynde of men« (azaz »Magyarország lovasait közönségesen *Hussar*-oknak hívják, rendkívül préda-szomjas és kegyetlen emberek«). Majd az öreg Knolles-nak török történelméből van, 1603-ból, véve az az adat, hogy »Hungarian horsemen, such as in time of peace lived by robbing and are by an infamous name called *Vsarons*« (magyar lovasok, kik béke idején rablásból élnek és kiket becsuténító néven *husaron*-oknak hívnak). — A huszárságnak egyenruháját illetőleg érdekes egy adat a hivatalos London Gazette 1688-i évfolyamából, melyből megtudjuk, hogy a bajor választó huszársjai (regiment of *Hussars*) vörös ruházatot viseltek, fejükön tollas sípkát (caps), és bal vállukról lelógó farkas-bőrt.

KROFF LAJOS.

Telekes. Apor Péter a *Metamorphosis Transsylvaniae* azon részében, mely a régi Erdélynek köntösiről szól, így írja le a *telekes bocskort*: »Némely úrfiak válogatott bagariából való telekes bocskort

is viseltenek, hajdú módra; igen cifra, szíronynyal, sőt ezüst fonallal vagy selyemmel cifrázott *majcz* vagy szíj volt, az kívül felkötötték, sőt a telekes bocskor felső része is akképen meg volt cifrázva. — A telekes bocskor tehát semmi más, mint az előkelőktől viselt, cifra szíjjal vagy egyéb díszes kötelekkel ellátott bocskor. Világosan megmagyarázza ezt a palóc nyelvjárásnak ezen általánosan használt kifejezése is: *telekes* (és nem: *telekës*) *ostor*. *Ostor-teleknek* nevezik e nyelvjárásban azt a vékonyra font köteleket, vagy keskeny szíjacskát, amellyel a fonott vagy szíjból való ostort a nyélhez erősítik. Ellenben *teleketlen* az olyan ostor, amely ilyen vékonyabb közlető nélkül egyenesen a nyélre van hurkolva. BARTHA JÓZSEF.

Vándor magyarok. A Nyelvőrben 24 : 579. közölt, idegenbe vándorolt szavaink gyűjteményét megtoldhatom még a következőkkel: 1. Bács m. Apatin és Prig.-Szt.-Iván: *akár (was)*: akár. Tú kánš *akárvás* ságá (Du kannst *akar*-was sagen), — *áldámás*: áldomás, — *csutrá*: csutora, — *mák*: mák; *mákkucha*: mákoskalács, — *pupács*: pipács (talán szláv?), — *pusztá*: puszta (tanya értelemben), — *szálús*: szállás (u. a.), — *tárštá*: torzsa (káposztáé). — 2. Baranya m. Szabolcs és Pécsbányatelepen: *csikerl*: csikó, — *kolácsn*: kalács, — *keserügomba*: keserügomba, — *patkó*: kerek, közepén kilukasztott vasdarab, melyet a gyermekek gombozásnál a gombok vagdosására használnak; a magyar fiúk is patkónak nevezik. — *patkózni*: patkózni. Kumm patkózni. — *Várgányá*: vargánya (gomba). SZÉKELY KÁROLY.

Német jövevény. Findura Rimaszombat Története (Bpest Eggenberger 1894.) című könyvében fordul elő a következő német jövevényt: »Erdőssiné név alatt emleget egy kedves színművésznőt Déryné, aki a gömörvármegyei várnagy igen ügyes kis leánya volt; 1818-ban a Kilényi társulatnál szíveségből a kis Cupidó énekét, meg holmi verseket szavalt s azokat oly kedvesen mondta el, hogy *foráztatták* is. Vonal alatt megjegyzi a szerző: *foráztatták* = *Voraus!* Újra, hogy volt! [? Talán tollhiba v. hibás olvasat e h. *újráztatták*. A szerk.]

RECHNITZ IGNÁC.

Ajánl. (28 : 133.) Kalotaszeg vidékén magunkat is, mást is ajánlani szoktunk. *Ajánlom magamat, N. N. vagyok. Ajánlom testvéremet, v. barátomat: N. N.-t.* Különben ennek eredetét a régi írásokban, levelekben megtaláljuk. A régi levelek nagyrészt az író *maga ajánlásával* kezdődnek. A mi fülünk nincs hozzászokva ehhez: *bemutatom Önnek N. N. urat.* Sőt akad tréfás öreg úr, aki ránk szól: nekem bizony, édes Öcsém, sosé *mutogassa*, nem vagyunk a *komédiában*.

Az ajánlásról jut eszembe (28 : 133) egy Kszegen hallott szójáték: *ajánlom magamat, s a süket fiamat: Dánielt.* CZUCZA JÁNOS.

Essez. Csakugyan az a magyarázata, amint a szerk. megjegyzi Nyr. 27:31. Pár évtized előtt közhasználatú volt, de ma már rit-

kán hallani. Ez s ez, összevontan: eszez, s akkor fogják elő, mikor nevet, személyt nem akarnak említeni. Nem rossz szándékkal és nem csunya, sokszor a legjobb értelemben véve. SZOKOLAY HERMIN.

Az utcanevek írása. Debrecenben így jelzik az utcákat: Hatvan utca, Piac u., Csapó u., Péterfia u.; nehánynak régebbi neve: Cegléd u., Kis Várad u.,* Nagy újj u. Ember emlékezet óta mindig így jelezték és pedig kötőjel nélkül. VÉSZTŐI K. JULIÁN.

Mélák. Volt egy dunaföldvári származású iskolatársam. Ettől hallottam gyakrabban, hogy egyik-másik iskolatársunkra, aki pld. írásbeli dolgozat alkalmával *svindlizni* nem mert, azt mondta: »Te *mélák!*« »Te nagy *mélák!*« vagy legtöbbször: »Óh te *mélák* János.« Azt hiszem, ostobá-t értett rajta. KRÁL MIKLÓS.

Huja. Bács-Topolyán hallottam az egyik bérestől: *két huját* aludtam egyfolytában! — A gazdától meg: Ezek estig még *jó huját* dolgozhatnak! (D. u. 3 óra tájban.) DORKALION.

KÉRDÉSEK ÉS FELELETEK.

1. **Mutató névmások és személyragos határozók.** Hogyan vannak helyesebben a következő mondatok: Nem kételkedem *abban*, hogy János igazat mondott, vagy: Nem kételkedem *benne*, hogy János igazat mondott. Sokat gondolkodtam *azon*, mit mondjak, vagy: Sokat gondolkodtam *rajta*, mit mondjak. Az orvosok meggyőződtek *arról*, hogy Gábor nagy beteg, vagy: Az orvosok meggyőződtek *róla*, hogy G. nagy beteg.

F. Mind a kettő helyes, csak hogy néha az egyik helyesebb, néha a másik, a szerint, amint a rámutatásnak nyomatékosabbnak vagy kevésbé nyomatékosnak kell lennie. Például a mutató névmás kell, mert a rámutatás egy másik rámutatással van szembeállítva ebben: Nem kételkedem *abban*, hogy J. igazat mondott, csak *azt* vonom kétségbe, amit következtettél az ő mondásából. Ellenben: Nem kételkedem *benne*, hogy J. igazat mondott, mert ő sohasem hazudik. — Ha a mutató névmás jogosult, akkor rendesen a mondat elejére is tehetjük vagy pedig *is* v. *sem* kötőszót tehetünk melléje, pl. *abban* nem kételkedem; nem kételkedem *abban sem* . . ; sokat gondolkodtam *azon is*. — Az bizonyos, hogy az ilyen mutató határozókat sokszor alkalmazzák németesen, mert a németben *abban* is *darin*, meg *benne* is *darin*, *azon* meg *rajta* gyanánt *darüber* stb. A mutató névmás használatáról tüzetesen értekezett Szarvas G. a Nyr. 15. kötetében.

* Hasonló szerkezetű utcanév Esztergomban: *Buda utca*. S. Zs.

2. *Vész* vagy *veszik*? A B. Hírlapnak f. é. VII. 14-i számában a kerékpár-adóról szóló utasítás van közölve; ebben háromszor is előfordul az *elveszni* ige ikesen ragozva: ha a kerékpár száma *elveszik*; ha az adófizetést igazoló nyugtató *veszik el* stb. Helyesen van-e ez?

F. A *vész* ige csak némely vidéken (Dunán túl) vált ikessé, mint u. o. azt mondják *hullik, fűlik, gyűlik* stb. Az irodalmi nyelvben ezek a formák ma még szokatlanok és nem helyeselhetők.

3. *Vizsgálat* vagy *vizsga*, melyik helyesebb? Én *vizsgálatot* mondok, mert a másikat csonkitott szónak tartom.

F. Bizonyos, hogy a *vizsgálat* régibb, teljesebb és világosabb szóalak. De mellette a *vizsga* is menthető és tűrhető, mert nem tartozik az erőszakos csonkitások közé, mint a *dics* és más effélék. Az olyan szópárokban, minők *kasza : kaszál, kapa : kapál, trombita : trombitál, csere : cserél*, a két szó közti viszony s az -l képző értéke olyan világos, hogy ezeknek a hasonlóságára, analógiájára maga a beszélő nép a *csuszkál, irongál*-féle igékből is kikövetkeztetett ilyen főneveket: *csuszka, ironga, a vekszál, licitál* igékből *veksza, licita*, az *irkál-firkál* szóból *irka-firka* stb. Így keletkezett a *vizsga* főnév is, azonfölül a melléknévi *vizsga* is (*vizsga tekintet* stb.), mint *kuszál : kusza, zilál : zila*.

4. Az *is* szórendje. Helyes-e az *is* kötőszó elhelyezkedése ezekben a megengedő mondatokban: Rossz ügy az, még ha olyan jeles prókátora *is* akad, mint T. B. (27 : 227. Miles). Hisz én *is* műkedvelő nyelvész vagyok, ha nem *is* árulok egy gyékényen Ballagi urammal. (Jendrassik, 1899. jan.). És a magyar prózát, ha nem *is* sikerült gyarapítanom . . . (P. Hírlap, 1899. II. 26. Tóth B.). E mondatok az én nyelvérzésem szerint így volnának helyesen: ha olyan jeles prókátora akad *is*; ha nem árulok *is* egy gyékényen; ha nem sikerült *is* gyarapítanom. Általában igen sűrűn olvashatni (hivatásos íróktól is) ezt a szórendet: ha el *is* jönne, ha meg *is* választának, ha szét *is* hull stb., és pedig akkor, midőn a mondat értelméből nyilván látszik, hogy a nyomósításnak nem az igekötőre, hanem magára az igére kellene esnie. Nem járok-e nyelvérzéssel hibás úton?

F. Nyelvérzéke annyiban helyes úton jár, hogy az ilyen megengedő szórend: *ha akad is, ha nem árulok is* stb. kifogástalan, sőt valaha csakis ez a szórend járta. De e mellett a másik (a kérdésben hibáztatott) szórend az újabb irodalmi nyelvben azért jött divatba, mert sok nyelvjárás ma csakugyan így mondja, különösen a dunántúliak és az erdélyiek. Az újabb szórendet a másik mellett immár meg kell tűrnünk, mert természetesen fejlődött és nagyon elterjedt. Erről a kérdésről nagy vita folyt a Nyr. 9. kötetében.

ANTIBARBARUS.

5. **A tanítónők címezése.** Városunk népiskoláinak leányosztályaiban a tanítónőket különféle megszólító címmel illetik a tanulók: *kisasszony*, *tensasszony*, *nagysága*, *tekintetes asszony*; míg a fiúk a férfi tanítókat kivétel nélkül *tanító úrnak* szólítják. Aki talán a tanítói tekintélynek súlypontját keresi a címben, az éppen úgy csalódik, mint aki egyáltalán semmi jelentőséget sem tulajdonít neki. Ezt sem túlozni, sem végkép kicsinyelni nem lehet. Azt hiszem, sem a túlzó, sem a kicsinylő hibába nem esem, ha a megszólító címzéstől annyit kívánok, hogy: 1. fejezze ki a tanuló és tanító közti viszonyt, 2. fejezze ki a tiszteletet, 3. legyen általánosan használható, 4. legyen magyaros. Nézetem szerint az említett *kisasszony*, *tensasszony* stb. címeknek egyike sem felel meg mind a négy szempontnak; sőt az ilyenben, mint a *tensasszony*, nemhogy a megkülönböztető, de még a köteles tisztelet sem igen tud ma már kifejeződni (a mi népünknek és gyermekeinek ajkán u. i. így hangzik: *tejes asszony*) s a legegyszerűbb iparosnét hija már az inas így. A *kisasszony* nem lehet általános, a *tekintetes asszony* hosszú, s gyermek szájába nem illő, a *nagysága* már rangkereső, s mindnek lényeges, közös hibája pedig, hogy a tanítói hivatást, vagyis a tanuló és tanító közti viszonyt ki nem fejezik. Egyik intézetünkben, hova a műveltebb családok gyermekei járnak, a férjezett tanítónőket *néninek* is hívják a lányok. Tisztelettudó gyermekektől ez a bizalmas cím elfogadható, de a népiskolában az alsó néposztály gyermekeire nagyon is ráfér a tiszteletre nevelés is, s ez a cím e célnak bizony nem kedvez.

Én mindezek helyett a *tanító úrnő* címet tudnám ajánlani, mint amely szerintem mind a négy szempont kívánalmának megfelel. Tavaly egy leányosztályban ajánlatomra ezt a címet használták s jól illett a lánykáktól; s egyszersmind a férfi tanítók címével is szépen összehangzó. A *tanító* szóban megtalálom a viszonyt, az *úrnő* szóban a megtisztelést; általánosan használhatja *kisasszony* is, *asszony* is. S hogy végre magyaros-e? Én úgy érzem, hogy az, de csak akkor merném az egész tanítóttestületnek ajánlani e megszólító cím használatát, ha Nyr. bírálatra méltatná kérdésemet, s ha szíves véleménye megerősíthetne elmondott nézetemben.

F. Erre az érdekes kérdésre nem akarunk magunk felelni, hanem kérjük t. dolgozótársaink közül azokat, akiket a dolog érdekel, szíveskedjenek észrevételeiket és javaslataikat lehetőleg röviden fogalmazva közölni velünk.

NÉPNYELVHAGYOMÁNYOK.

A zilahvidéki nyelvjárás.

(Folytatás.)

XI.

X. A fekete kiráj-kisasszoⁿ.

(Mese. Zilahi kiejtéssel.)

Vót, hun nem vót, de valahum mégis csak vót egy reⁿgő jegénye nyárfa, annak vót héccé hetvénhét ága, minden ágoⁿ vót héccé hetvénhét várjufiszek, mindeⁿ fjszekbe héccé hetvénhét várjufjók. Aki a mesémre figyelmesen nem hálgat, vagy azalatt szundikál, ezek a várjufujuk vájják ki a szemit, aki pég rējá hálgat, sosé lássa a menynyeknek órszágát. Most osztán nekifogok a mesének, de azalatt mindenki gondolkozzoⁿ, hogy a kettő közzül méket választja.

Huⁿ vót, hun nem vót egy kiráj, akinek tizenkét fja vót. Ezek mindennap éjartak vadászni, oszt mindennap tanálkoztak egy miki-máki öreg embérrel, aki mindig kütte őket világlátni. Aszonta, hogy ű küdve van hozzájuk, hogy menynyének útazni. De az öreg apjuk, a kiráj nem eⁿgette, hijába rimáⁿkottak néki. Egy vadászato^m megiⁿ tanálkoztak a kis öreggê, aki ijetéⁿ főrmáⁿ szolt nekik: »Ha é nem menték világlátni, tuggyátok meg, hogy nagyoⁿ rosszszű jártok!«

Êre mán a tizenkét kirájfju fêkíjszülôdött, oszt útnak is indúlt. Êggyg êrdôbe estélettek el, mit vót mit tenni, egy rígi kastéjba tértek be íccakára, ahun ippeⁿ tizenkét szoba vót, az asztal is ippeⁿ tizenkettônek vót megterítve, az êstállôba is ippeⁿ tizenkét lúnak vót hêjje. Bêkôtöttik hát ûkémijék ide a lovakat, ûk meg bémenték a házba, elébb jól vacsoráltak, azután pég lefeküttek a megvetett tizeⁿkét ágyba. Hát êccé csak ífélbe, mikô jóvába alusznak, a kastéj előtt kijáttják a legnagyobbik kirájfju nevit. Ek ki megy, hogy lássa, kinek mi baja úvele, hát a kastéj előtt áll egy tetôtű tâlpig fekete kirájkisasszoⁿ, aki így szolt hozzá: »Mik tizenketteⁿ vagyuⁿk tesvírek így elátkozva, addig nem is szabaduluⁿk meg, amég tizenkét kirájfi hét esztêdejig, hét hónapig, hét hétig, meg hét órájig itt nem múlat úgy, hogy ebbûl a kastéjbul addig ki se mozdújoⁿ. Ha tik itt marattok, minket megszabadítottok az átoktû, nem bánynyátok meg, nektek is, a lovaknak is leszsz addig enni, inni való, amennyi csak kê, úri módoⁿ.«

Ezután a fekete kisasszony êtúnt. Ahogy bément a kirájfi és êbeszílte a tesvíreknek aniket hallott; reggel a tizenéggy kirájfi útra kerêkedett, aszonták, biz ûk nem bôdültek meg, hogy ott maraggyanak. Csak a legôregebbik maratt ott; de még mijelôtt az êrdôbû kijrtek vótⁿ, tizenéggy fârkas elejibök állott, nem eresztette ki ûkét, így há' kintelenék vótak visszatérni. Mán ekkô nem vót büntetisbû se enni-valója, se innivalója se a tizenéggy kirájfinak, se a tizenéggy lúnak,

de a legnagyobbik adott mindéggyiknek a magájébu. Más reggê megíⁿ fêkíszúlték, de mihenst lúra ülték, mind a tizenéggy rôktôⁿ kúvé vált a kastêj udvaráⁿ lovastul êggyütt; a tizenéggy êstálló pég összeomlott, csak a legnagyobbiké maratt meg. Néki, meg a lovának minditig kijárt a maga pôrcijója. A fekete kisasszoⁿ pég minden nap êjárt meglátogatni útét.

Mán a kiszabott idôbú nem sok vót hátra, mikor a fekete kisasszony így szôlt hozzá: »János fijam, az íjjel idejönnek az ôrdögök, a tesvírejid kípibe szólnak hozzád, hínak haza, de te ne szôjj êggy kukkot se. Ha en nem használ, ütnek, kínoznak, de te ne szôjj azí semmit se«. Ífélbe csakugyan êjöttek az ôrdögök, ott figuráztak a kiráji elôtt, kacagtatták, de ú nem kacagott: ütik, verik, mind a kétfenekü dobót, de ú a filit se mozdittya rêjá. Reggel êjött a fekete kisasszoⁿ, mekkêrdezte tülle, hogymint van, osztám mekkente Jánost valami drága kenôcscsê, amitú héccête erôssebb, meg héccête szebb lett, mind azelôtt.

Más este megin êjött hozzá a fekete kisasszoⁿ, megin monta néki: »Ma is itt lesznek az ôrdögök, apád, anyád kípibe beszélnek hozzád, de te ne szôjj; osztám megíⁿ kínoznak, még fel is akasztanak.« Úgy is lett. Ífélbe ott teremtek az ôrdögök, beszéltek hozzá, de mikor êggy kukkot se tuttak kiszedni belôlle, kivitték a kastêj elêjibe, s ott êggy epêfára fêhúszták. De reggel êjött a fekete kisasszoⁿ, levette a fâru, mekkente, oszt êsmég héccête erôssebb, szebb lett, mind azelôtt. A fekete kisasszoⁿ pég aszonta néki: »Jól visêlted magadat lêlkêm János, mán fêlig mind a tizenkettên fejrêk lettüⁿk, êggy ícaka vam még csak hátra, ha aszt is így kitôtöd, akkor egíszsze^m megfêjredüⁿk, oszt te a megszabadítóⁿk leszê, de hadd ê csak, meg is kapod írte a jutálmad.« Êjöttek íjjel osztáⁿ csakugyan az ôrdögök újbú, kínozták, de êgy szôt se tuttak Istení'se kicsikôrni belôlle; osztáⁿ tûzes vaskopôrsóba tették, tûzêlték alatta, pôrrá ígették, oszt kivitték a kastêj elibe, ott a porát a sárba szôrták. Reggel êjött a fekete kisasszoⁿ, ôsszeszette a porát, mêkkente, mámost még héccête szebb, erôssebb lett, mind azelôtt. Oszta^m monta néki: »Na János mán egíszszeⁿ fejrêk vagyüⁿk, mik néked köszönnyük a szabadulásuⁿkat. Mámost êjôssz a mi városuⁿkba, a Fekete-városba, én úgyáⁿ még nem mehetek vêlled, azí csak erêggy elôre; útközbe tanálkozol êgy szíp lêjányná, aki beszél hozzád, bolondit, kacagtat, de te rá se hedericscs, had járja ott ú a bolongyát, ne szôjj néki êgy szôt se. Azutánosztán êggy úri módo^m mêgterített asztált tanász, de még ne próbâld, hogy valamihez hozzányúj.«

Ahogy mendegél êgy reⁿgetêg êrdôbe, csakugyá^m megtanálta a gyönyörü lêjánt; a piktôr se feshetêtt vôn anná szebbet; szípen beszél neki, bolondittya, fût-fât ígír néki, csakhogy szôjon hozzá, de vót a fijanak eszê, êgy kukkot se szôlt. Osztán nem sokára elírte az asztált is, de itt máⁿ csakugyan nem tutta megállani, hogy a kênyêrbûl êgy falásnyit ne vegyeⁿ, mer ojan êhes vót máⁿ, mind a kûnnôrdító fârkas. De megis járta cudarú, mer íppeg ott a tethêjeⁿ lefôrdúlt a lovâru mindêgy csutkó, oszt úgy elalutt mind a güzü. Ikis idô múlva ârafelé

ment a kirájkisasszony üveghintón, aranyos szérszámu lúvá, há' láttya, hogy hogymint áll a dolog. Fekóteni nem tutta, mer úgy alutt a, mintha fúbe kollintották vóⁿ, ű is há' kicsinyájoⁿ, fogta magát, oszt eszt írta fê krétával a fiju kârgyára: »Ha felibrece, eréggy vissza, ahunnét jötté, a bedült éstállóba māj láce egy vaszszegét, asztat vákketté a kârdoddal, oszt gyeré utánnam. Mâjd a verëss teⁿgêrhez írész, ott tanálkozol egy nagy hórihorgos órijással, amék tígedet átvisszen a vizen. Mikor áthozott, mond aszt néki, hogy a gyűrűd a tengêrbe esett, vegyë ki. Amég ott kotorász a tengêrbe, hirtelen nyomd le a fejít a vízbe, hogy fúlaggyoⁿ belé. Osztáⁿ māj tanáloed a hármás hegyét, ott meg éggy arasznyi kis embêrt lácc, aki akármit beszjíl is néked, a filed se mozdizsd rá. Êre ű mégmírgelődik, haragjába úgy áthâjt a hármás hegyeⁿ, hogy ippeg a Fekête-városba leled magadat.«

Mikô felibrett a kirájfí, látta, hogy mi van a kârgyára írva; na néki se kellett egyéb, uccu néki vezsd é magad! vágtat a lováⁿ, hogy a lába se írte a földét (mán mind a lúnak), mihenst visszaírt, keresi a szegét, kettécsapja, *de* fut visszafelé eszë nékü. Nemsokára el is írte a verëss tengêrt, ahun az órijás fêkapt a s átlípett véle a tengeren. Mongya is néki mingyá, hogy keresse még a gyűrűt. Amég ahhúsiágesen kereste, úbizóⁿ szípeⁿ belényomta a fejít a tengêrbe; ivutt is az annyit, hogy fele is elíg lett vóna. Aval osztán ű csak ment tovább dógára, az órijás meg hâldokólva utánna kijátotta: »Hej be jól jártá te kutya, ha ezêr lélked lett vón is, meg kellett vóna néked hâlni, ha ilyen csúffá nem tetté vóⁿ.« Nemsokára égy vasóru bábanak a házához írt él, akinek a szemépillája ojaⁿ hosszú vót, hogy csapófávâ kellett felemêlni, ha az ember a szemë közzé akárt nízni. »Jó napot öreganyám!« köszönt néki a kirájfí. »Szerussz te kutya! — mongya néki a vin ígetni való babatyí — *de* szerencséd, hogy öreganyádnak szôlítottá, máskípp ha ezêr lélked lett vón is, meghóttál vóna, mē megôlted a lejányomat; az a vaszszeg, amit kettévâgtál, az éⁿ lejányom vót.«

Valahogy csak megszabadúlt a vasóru bábatul is, *de* mán közê vót a hármás üveghegy, amék az eget írte, azon bizony embêr át nem mehetett. Êccé csak elibe toppan a kis arasznyi embêr, habar ott neki összevissza prűcsköt-bogarat, ű csak hatta, hadd fúja az a magájét, éggy árva kukkot se szôlt semmire se. *De* êre mán osztáⁿ bôrzasztó dúbe jött a makula jószág, *de* úgy átrepiti félkézzel a hegyen lovastul éggyütt, hogy ippeg a Fekête-város kellôs-közepibe potytyant le. Ott mingyá megtanáolta a kirájkisasszont a tizenégy tesvírivel éggyütt, akik mán egészen fejírek, szípek vótak, hogy akár-mék kirájfí is beléjük bolondúlt vóna. Na vót osztán öröm. El is kűttjk mingyár az aranyos hintókat a másik tizenégy királyfi után, akik mán emberi fôrmát vettek, mihenst a kirájkisasszonyokrú le vót víve az átok.

Na osztán nem sokadoztak sokáig, hitták a papot, még a hóhért, még a város összes nípejít, tartott ez a tizenkét pár olyan égy lagzit, amék hetêdhét ôrszâgra szôlt, hét esztêndejig, hét hónapig, hét hétig, még hét napig târtott. Még én is émentem evel a rossz köszvinyës lábom-

mal is, há mi' ne lúhátoⁿ? Bé is kaparásztam ott cudarú, olyaⁿ vótam, mind egy tök, csakúgy tóttöttik belém a fájin bört örömekbe, mé hát addig még sose járt ott magyarembér.

De mi vót a legnagyobb báj?! A lovannak a feje tuskó vót (mámmind annak a lúnak, améken hazafelé jövet ültem), a döréka vijaszk vót, a farka kendér vót, a lába kóré vót, a kórme tapló vót, a patkója pég tiszta acél vót; hát amind jóvába kaluppolok hazafelé, az acélparkó szikrát vét, a tapló meggyúlt, az éⁿ drága fakómnak a kórélába elígett, kendérfarka laⁿgot vetétt, vijaszdöréka előlvatt, tuskófeje lepottyant, én csak azoⁿ vettem észre magam, hogy a földön vagyok, oda a drága fakó. Fődríszeg vótam, még lábra se tuttam állani, há mit vót mit tenni, ngykézláb kellett, hogy haza mászszak. Na de vót is osztán ithuⁿ melegem ez az éⁿ drágálatos vasórubába felesígem mán a pitarájtóba várt a laskanyútóval, adott osztáⁿ nekem kézfogót, lagzit; nehéz vót még a földnek is hallani a csúf száját. Azóta rá se mértem gondolni ére a lakadalomra. Ha nekem nem hiszik, hogy így vót a dolog, há csak kőgyík meg tülle. Az igaz, hogy ú aszongya, hogy nem a Fekete-városbú, nēm a lakadalomrú jöttem éⁿ haza, hanem a kőrcsomábú, de biz' abba máⁿ hazudik úkēme.

LÁSZLÓ GÉZA.

Nyelvszajátságok. ✓

Forró-Encs Abaujmegyében az északkeleti nyelvjárás-területnek olyan részén van, ahonnan a Nyr. eddigi kötetei legkevesebbet mutathatnak föl. Nyelve hol a palóc, hol pedig a tiszai nyelvjáráshoz hasonlít.

1. Magánhangzók változása: vereb, kerek (kerék), keves, tehen, szekér, lec (léc, lecel, lecét); — Pesta, vājó (vályú), lűcs, kócs, gömböstű, csorog (csurog), sűrőn, kötűfik, hertelenkedik, amāra (amarra).

2. Mássalhangzók változása: pájinka, jány, gēnge, bornyu, varnyu, gyött, főró, bissalma, grajczár.

3. Egyéb hangbeli szajátságok: peregő, szereda, terenyem, petlóleum.

4. Igeragozás: mengyek, mēgy, megyen, mengyünk, megyetek, mengyenek; akari, tarti, összejárik (járják); hozzék, segējēn, lehessünk, vessünk, siessünk (sietünk stb.), menjünk (megyünk), kenyeret fogjunk (fogunk) sütni, estére libát dugjunk (dugunk); el fog kelleni menni (nekem); — *levevódott* már a búza a kocsirú; a rosta sebesen *hajtúdott*.

5. Tájszavak: *talú*: toll (néha *taju*); *gurásztatej*: a tehénelés utáni tej, mely még megalszik; *csehög*: csahol, ugat; *roska*: kanna; *aprólék*: baromfiak; *kereskedik*: keresgél; *peregő*: kis kolomp, csengő; *saral*: besároz, sárt hoz a szobába; *bakfingóz*: bukfencezik; *bacsu*, *bacsó*: juhász; *juhászlábú*: görbe, sánta (a sántító lóra mondják); *köpülés*: pletykázás; *órásí*: órai (kétórásí vonat); *ügyék*: ügy-e; *furik*:

talicska; *udvar*: az uraság háza, portája; *jáccék*: játék (Spielzeug); *folyosó*: szájszob, orsó; *suta*: sima, hiányos; *ptvo*: ökörhajtó szó!

6. Szólások: Muszaj van elmennem. Kész van. Alpár a világ közepe (szomszédos falu). Kitehnék belőle két Rëndés (ökörnév) még egy juhászcutya (a gyengére mondják). Të árgyilus: kalandozó, bolondos. A rossz üssön ki! Elvótunk a vásárra. Tudakozom az uramat. Józsí, kè!

7. Állatnevek. Ökrök: Virág, Rëndés, Csengő, Lombár, Csuda. — Lovak: Remény. Virág. Csészár. Pajtás. Kisjány. Fáni. Piros. Olga. Matyi. Kesej. Anyó. Julis. Szultán. Miska. Szedrës. Bíbor. Cigány. Indián. Mari. Rubin. Zsendevics. Szürke. Erzsi. — Kuttyák: Rajkó. Pista. Mazurka. Lepke. Szellő. Bibic.

8. Csúfnevek: Lápu. Bodros. Cárík. Kantus. Kakasbab.

JENŐ SÁNDOR.

Szólások.

1.

(Bereg vármegye tiszaháti járásából.)

Meghuzta a betegség; elgyengítette.

Isten tudja: *megjőzanodik-ê* belőlle (visszatér-e egészsége.)

Azêr hijába is *ácsingódzik*: hiába óhajtja.

Aligség alig van meg a *jártányi* ereje: alig bír lépni.

Kilábolt a betegségből: föllábadt.

Rátettem pedig mán magamat: elhatározta magát.

Íródik mán befelé a pulya?: Megkezdtek-e már a gyermekek beírását?

Hogy ugat az a sok kuttyák!

Fűhő fáhó kapkodik, mint a vízbehaló!

Aszt hinné az ember, ha beszélni hajja, hogy *fenékig tejfel*, pedig hát tökéletlen ü keme!

Lássa meg az ember, hogy elővette az urhatnámság! Azt hiszi tán, hogy az övé a *díjófájig*!

Azêr *riszálja* ugy a farát az a ján, hogy maj' jobban *szemet vetnek* rá a legények!

Tán bizon' aszt hiszi, hogy hát engemet a gólya kötött, vagy mi!

(Beregszász.)

SZINI PÉTER.

2.

A magyar nép tisztességtudásáról. Szokolay Hermin érdekes cikke (Nyr. 27 : 19.) méltán okozott örömet minden magyar embernek. Példáihoz, melyek a magyar nép tisztességtudásának, jóízlésének növekedését bizonyítják, én is fűzök egyet:

Szüretkor vagy más alkalommal, amidőn többen voltak együtt, egy munkás valami »csunyát« talált mondani. Rögtön odavágta neki egy parasztasszony:

— Tán nem mosta ki ma a száját, hogy nem restel ilyeneket mondani?

Sohasem. Azt hiszem, ez az a szó, amelyet a nép leginkább szeret körülírással kifejezni (v. ö. Majd, ha fagy). Csak az egy Szabolcsmegyében a következő három tréfás körülírást hallottam.

— Majd megadja, ha Jézus Laci visszajön Viskről.

— Tej kéne? No jó, csak addig várj, míg a kútágas megellik.

— Akkor kapod ezt meg, amikor az utolsó debreceni vásár lesz.

Szoktató. — Mondja csak kondásné, miről termett ez a sok szép paszuly?

— Hát kérem alásan, ténsasszony, az öreg Tótnétul kapott belőle az uram egy marokkal *szoktatóba*. Nem vót sok, de a többi cseléd még annyit se adott, a semminél meg ez is jobb, legalább termett róla egy kis levesnek való.

Amíg a malacok aprók, a kondásnak nagyobb gondot kell rájuk viselni, hogy a mezőn valami baj ne érje őket, szóval a szabadban való járás-kelésre szoktatja a kis malacokat. Ezért azután a cselédek is, akiknek disznójuk van (itt a cselédek kondásáról van szó), fizetnek ennek 4—5 krajcárt vagy ennek megfelelő értékű magfélét úgy nevezett *szoktatóba*.

(Abapuszta.)

BALKÁNYI KÁLMÁN.

Adomák.

1. *A tilalomvers.* Vót Csúzán egy embör, aki igen szeretett tréfálni. Eccer ennek a kolompérját letakarta a hó, mer nem ért rá kijásni. Hogy a kanászgyerök mektuggya, hogy oda nem szabad eriszteni a disznakat, hát egy táblát szurt le a főggye végibe, arra meg ráírta:

Hallod-e te kanász-gyerök!?

Ide ne gyűjj, mer rád verök!

Hogyha belepte is a hó:

Itt van a haszonra való.

2. *A bíró és a főbíró.* Van Csúzán egy család, a neve Pápa. Ebben igen erélyes férfiak vannak. Régebben még a kocsmá falára, a falu végén táblákra föl volt írva: »Tilos a dohányzás«. Ekkor történt ez a história:

Az öreg Pápa Sándor, a kija falu bírása vót, kint állt a kapu előtt, eccer csak gyün ám egy hintó, a hintóba meg benne ül a főbíró. A bíró gazda is, mikor a főbíró oda ér, int a kezével, meg kiját:

— Álljon meg csak a tekintetes úr!!

A hintó megáll, az öreg Pápa oda mén.

— Szerencsés jó napot kívánok a tekintetes úrnak.

— Jónapot bíró gazda, táⁿ valami baj van?

— Nincs biz ott tekintetes uram, csak egy kis mondani valóm vóna.

— No csak mongya hát bátran!

— Ennye de szép pipája van a tekintetes úrnak, mutassza csak a tekintetes úr, szeretném megnízni.

— Itt van, nézze, avval a főbíró kivette szájából a pipát.

Az öreg bíró is amint a kezébe vette, szépen mekfordította, osztán a kerék talpához 3—4-szer jól oda koppintotta. Akkor az üres szárat oda atta a főbírónak.

— Fogja tekintetes uram!!

— Hát maga hogyan merte összetörni a pipámat?!

— Kérem alássan, hát ott van a kocsmaja! Nincs a falára írval, hogy tilalmas duhányozni? Ha *mink* nem tarcuk meg a törvént, mit kívánnunk akkor a néptű? A főbíró nem szólt többet, csak annyit, hogy: Hajcs Jancsi!

3. *A karancsi embör bora.* Karancson egy ember kérdezte a komájának a fjátû.

— Na fijam, termett-e sok búzája, meg bora apádnak?

— Hát a papám — ígyön — asz monta: búzánk annyi van, *amennyit az isten adott*, borunk meg annyi — ígyön — *amennyit én akarok*.

4. *A csúzai embör meg az óra.* Mészár János vett a vásárba jegy óráát, haza vitte, felakasztotta a falra. Az óra csak mén mén, de **nem** üt. Próbál neki az öreg János bácsi mindöⁿ félét, de csak **nem** akar az ütni. Utójára megharagudott, elővette a fejszét osztáⁿ asz mondi:

— Ha **nem** ücc, hát maj ütlek én! ígyön. A fejszével úgy leverte a falrû, hogy soha se lett belülle óra.

5. *Jól van komám, ha pap vagy.* Az öreg Pozsár Imre élő ember a faluban. 48-ban honvéd is volt. Azután besorozták ő kelmét is német bakának. De biz az ő gyomra **nem** vette be a német kosztot, szépecskén haza ugrott. De **nem** soká örült a szabad levegőnek, nyakon csípték, s néhány száz vessző közötti futásra ítélték. Kiállta emberül, de azóta csak úgy dadogva beszél. De ha nótára kerül a sor, akkor úgy megyen neki, mint a parancsolat. Evvel a Pozsár bácsival történt meg a következő eset: A háza előtt egy rakás kövön ülve, egy kis bunkóval ugyancsak törte a követ; arra megy az öreg sepei pap, aki mindenkivel szeretett szóba állni s azt mondja az öreg Pozsárnak:

— Hát törik a kû, törik?

— De törik ám komám!

— Micsoda? Hát ko-má-ja va-gyok én kè-nek?!

— Jó van komám jól!

— Ennye hát mi-csoda embör ma-ga, **nem** tugy-gya, hogy én va-gyok a sap-se-ji öreg lel-kész?!

— Jjjjól vvvan kkkomám, hha pap vvvagy, nem ttörsz kküvet.

— Hogy a po-kol é-ges-se meg a vén a-kasztó-fú-ját!

Ez volt a pár-beszéd, s azóta fölkapott szólásmód: »*Jól van komám, ha pap vagy.*«

6. *Trei guldi haluska.* Az öreg Hangya bácsiról meg a következőket fecsegik:

Mikor még nem vót ennyi vasút, hogy a fene ette vóna meg aki ki jis fundáta, sokat jártak a régi öregök fuvarba. Némejik egészen megváltozott, amíg oda járt, úgy hogy mire visszagyütt, a felesége se ismert rá, kivált ha valami sváb ruhába talált bujni.

Az öreg Hangya bácsi is elment eccer, osztán beért egy kocsmába; a kocsmáros meg nem tudott másképpen, csak németű, a Hangya bácsi meg csak magyarú. A Hangya bácsi még is csak tudott pár szót. Asz mondi a kocsmárosnak:

— *Trei guldi haluska.* Pedig három garasért akart parancsolni. A kocsmáros asz gondóta, hogy még többen is vannak, min-
gyán készítetteti a tésztát; mikor kész van főtálaja egy nagy tálba, főrak sok vellát, kést, osztán szól a Hangya bácsinak, hogy hát készen a vacsora. Hangya bácsi csak nizi a nagy tálat, csak nizi. Ű meg-meg asz gondóta, hogy a kocsmárosnak van még több vendégje. De biz ott nem vót; hozzá fog enni. Eszik, eszik, de biz nem bíri megenni, megmaratt a sok haluska. De még csak akkor nézött nagyot, mikor a kocsmáros kérje a három forintot. Nem akarta megfizetni, de biz aszt muszáj vót. De nem hatta azér ott a kocsmárosnak. Kapja magát, ami megmaratt, bele öntötte a tarisznyába.

Mikor haza jér, a kis gyeröke szalad ám elibe:

— Papám — igyön — de jó, hogy haza gyütt ké, főzött a nyanya haluskát.

— Halgass a kölök istenit hisz neköm is van egy tarisznyával.

Maj hogy meg nem verte a fíját a Hangya bácsi, úgy mekharagudott. (Baranya m. 1887.) DEMJÉN KÁLMÁN.

Tájszók.

(Kalotaszegiek.)

Hordórúd: petrencerúd, vízhordó r. — *Hordozó:* (korsó-h.) löcsalakú görbe fa, elől görbe vas, vagy faszeggel, melyet két korsó forrásvíznek vállukon való hordozására használnak a férfiak. *hóttete:* holt-tetem. — *höndörikáztatja* (Mákó), *hengërikáztatja* (fölszegi Kszeg): vmit

gurít, görget. Vö. *höngöritem:* hengëritëm. (M.) *húmmi:* holmi, egyetmás, a ház belsejében elhelyezett fölszerelés, bútor, házi eszköz, ruha. *icognak-vicognak.* — »Hún van Pisti?« ,Kimëne Katival s ott künn *icog* vëlle'. *igenës:* égyenës.

innegső: innenső. (M.-Bikal.)
izsos: szereti az *italost*. (K. Sz. K.)
jánosolnak, istvánolnak. Karácsonyban az István és Jánosokat, *úgymin*d nevőknapján, énekszóval és *rigmussal* (versbe szedett jókívánsággal) megköszöntik.
'jesztügetik: ijesztgetik. (M. Valkó.)
jóllakott: aki meghal. Jóllakott mindennel: gazdagsággal, szegénységgel, örömmel, bánattal stb.
jó mag: rossz magaviseletű, v. részege, korhely, tékozló.
kánáris: kanális. (Damos.)
kanisztol: lábait összefelve jár. (Gy.-Vásárhely.)
kanyarint: 1. Az ostorral nagyot kerítve, kieresztve csap, üt. 2. Kerül vmít. 3. Névalírás kezdetén egy öreg betűt vág. 4. *Füllent*, hazudik.
karika: kör.
karikóba: kereken.
karszék: hosszú lóca, — az ágy előtt hátulsó karral ellátva.
keszkönő: fejre való kendő.
kínszeredett: elgyöngült; *kínsz.*
kedvű: *muszájból* mosolyog.
késig (készség); *kisegálló* rúd, négyes v. hatos ökörfogatoknál. (B.-Hunyad.)
kofáné: kofa. (Piacon áruló aszszony.)
kongó: nagy mihaszna, léha. Gyere csak *kongó*, adok én neked!
korella: kolera.
küpec: kereskedő, lótofutó ember. Oda van köpekedni: elment más vidékre juhót, marhát adni-venni. —
kukorica-fejtő: - morzsoló. (B. H.)
kuncog; 1. suttogva kér, 2. *cséndesen* siránkozik, úgyhogy anyja is alig érti, s amikor megúnja, rászól: né *kuncogj* már annyit!
kunyó: (kunyó) kicsiny lakóház.
kurucsa: kereszt. (M. Bikal.)

kügomb: sirkő, más kszegi neve: *fütü-való fa*.
leg hátúl: *utolsónak* jött v. ment. Leghátúl született = utána nem született más. Leghátul vészen a tálbúl.
le van tűzölve: tűzdelve. (A fehérnemű varrásnak legerősebb fajtája. N.-Kapus.)
lógó: fölösleges. Aki illetéktelenül jött, menti magát a tanácskozásban: *csak úgy jöttem lógóba*.
lókás: hóbortos. (Gy.-Vhely.)
lüget: liget. (M.-Bikal.)
mécégtet: 1. kecségtet. 2. kényeztet.
makverő, *makucs*: makacs. Vakmerő: merész.
mecsevész: csenevész: növésben visszamaradt házi állat, gyermek, vagy fa.
még akarom sérteni a cethal hátát: mélyre szánt. Vonatkozás a kszegi hitre, hogy a földet négy cethal tartja. (Mákó.)
még bomlik az idő, esőre vál.
még van elégedve (jól lakott étellel, itallal, gazdagsággal, hivatallal). Én már még vagyok elégedve a kurátorsággal, hát felköszönök. Vmely ételből való *jóllakást* ha e kifejezéssel fejez ki vki, „*paraszt*“-nak tartják a többiek s ha nyíltan nem is mondják, de *példálóz*nak: Én még nem *laktam jól*, mér még nem akarok meghalni.
még merett: 1. elájult; 2. meghalt. (B.-Hunyad.)
mégnyomta a rossz (boszorkány, lidirc): rossz álma volt. (Damos.)
menedekes: menedékes, kissé lejtős. (M.-Gy.-Vásárhely.)
ménnyegzet: mennyezet, a templom szépen kifestett padlása.
ménnyen belé a bánat s a keserűség (Nyárszó).
mégszédik a kukoricát: lészédik.
Még van már szedve: lő v. sz.

mind abba vannak, akiket nevezék: felsorúlok: sorban elé számitok. (Damos).

mocsója: *pocsoja*: posvány. (N.-Petri).

mogyoró: pityóka. (B. Hunyad.)

most való: most élő, mostani. P.

Most való Csőregi (t. i. még vót eggy). *Most való* világba többet tud eggy gyermek, mind eggy öreg ember.

motroska: maszkura: álarcos.

(M.-Gy.-Vásárhely.)

mukja (makkja?): bogyója.

(N.-Kapus.)

nagy: mint melléknév vagyoni gazdagságot jelent; p. o. Nagy Kovács, Nagy Gál. (Mákó.)

nagy dolog a nincsen: szegénység.

nagy-gazdúson: n. g. módjára. Nő szűjj tő nagy g. (M.-Kerele.)

nem derék, de *ügyes* ember. A derék a testalkatra vonatkozik (M.-Gy.-Vhely.) Bő magyarázattal: *Szálára való* nízti nem éppen ojan, de *életrevaló* (ügyes). *nem lát jól az a lámpa*: nem világít jól.

nem ugyan én. Úgy ugyan én.

Úgy ugyan a! »Bizony-isten« helyett. (B.-Hunyad.)

nemzete: nemzetsége. Vö. felekezete (M. Valkó).

nő a ház eleje: terhasedik.

nyakik szakattára. (Kis-Petri.)

nyalkaságból: magamutogatásból.

nyegóc: cele-cula, cók-mók; ruhánemű.

nyerestgre vette: azért vette, hogy ismét eladja s vmit *nyerjen rajta*.

nyoszoló asszony v. leány: nyoszolya-asszony (Alszeg, Mákó), Bogártelkén: *nyüszülő*, Nagy-Kapuson: *nyüszöl*-asszony. A Fölszegen: *nyoszoró* (Bánfi-Hunyad).

nyúgodal: nyugvó oldal (s talán: nyugoti oldal?) M.-Bikal.

nyüst: szövőszéken a fonalnyitó.

Szójáték: a *nyüstyit* s a *füstyit*! gyermekeknek tréfás szidalmoszó.

oktalan: gyáva, félénk [?] ».. ásták, ásták a *Tordalma* tetejét, bóthajtást találnak, féltek, hogy bétörík s béésnek, — abba hagyták az *oktalanok*.« (Damos.)

ojan jól szeretém, hogy hejbe! (M.-Valkó.)

ojan húsz a földbe húz: Arra mondják, aki nagy terhet visz a vállán, hátán, vagy fején, intésül, hogy *músszor* (máskor) *nő tegyén magára* annyit.

ojan szókat vetett, hogy kézzel se lehetett vóna külömbre faragni: szépen szállott, v. szép szókat mondott. Ellentéte: *Úgy beszűll, mindha vasvilláról lökné*.

ökör után van a legelőn: az ökörért ment (Gy.-V.-hely.)

part: 1. *viz partya* (mart); 2. az *ódalos földék gyepés* barázdája; 3. Damoson *gardája*.

pállug: lug: leforrázott hamu leve, vagy főtt *hammas*. (B.-Hunyad és M.-Valkó.)

szekér-pengő vasból, a *kerékfő* surlásától védi a tengelyt belől, a tengely felől, vagy a rövid *kerékfőt* kipótolják *fapengővel* kívül. a *kerékszeg* felől, hogyha igen hosszú a tengely.

petyérég: keserég. Lódújj innét, *nő* *petyérégj* annyit a fülembe.

pintékes ember vagyok: pénteknapon böjtöl. Nem vallásos érzetből teszi, hanem *felfogadásból*. (K.-Sz.-K.)

pitar (B.-Hunyadon: *fisáz*: füstház) az „*erső*“ és „*háturső*“ ház (lakószoba) között levő nyári konyha.

piu: pityóka, kolompér; B.-Hunyadon: *mogyoró*.

plén: (pléh) bádog. Evvel össze-
-tève: *plén-kalán*, *plé-tángyér*, *plé-fazék*, *plé-csupor*, *plé-fedél*.

poncik kű: a tüzelő helyen az a kő, melylyel a fát alátámasztják, hogy alá gyujthassanak.

porig elkött a kukurica, v. búza: *mind elkelt*, eladatott az *utórsó szémig*.

pótolnak: italra pénzt tesznek össze.

povegyálni: sok és megunt beszélgetésre mondják: „*Ugyan né povegyájj mán annyit!*” (B.-Hunyad.)

ptrű: jármas marhát hajtó szó.
pucér: veréb-*fijóka* (: fiu). Ha csupasz, *purdi pucér*. Foktam *egygy pucarat!* (Ez már tolas.) (B.-Hunyad.)

püstő: pisztoly. (A revolver: *revor*).

puszujka, *fuszujka* (Fölszeg), *paszuj* (K.-Sz.-Király), bab.

rejám való nézt: *rám való nézt*: reám nézve. (M.-Valkó).

rengyén túl (rendén túl): szerfölött, túlságosan.

rogyinás: vizenyős, süjjedős hely. (N.-Kapus).

rossz világ: tatárfutás. (Megjegyzem, hogy a kszegi nép az *Apafi* fejedelem alatti tatárfutásra emlékezik.) Vö. *magyar világ* = 1848.

rötyez: törpe. (M.-Valkó).

röttyen: roskad. (K.-Sz.-K.)

sallós: sarlós (a bhunyadi) nyári Anna napi vásár. *Ha adna kéd köcsön öt pengőt (l. ott), bizonyra mondom, hogy sallósra megadom.* (Fölszeg.)

sáskabélü: pusztító gyomrú.

sejnyikes: semlyikes (M.-Bihaly.)

sēmifa: sēfű-, sēfa-féle cserje; p. o. a licium barbarum. (K. Sz.-K.)

sēnki lélek azt nēm tudhattya: megfejtethetlen örök titok. (K. Sz. K.)

serin (Gy.-Vásárhely), *cserind*, (M.-Valkó), *jűh-lésza* (B.-Hunyad), *jűh-lásza* (K.-Sz.-K.) = *jűh-kosárnak* (Fölszeg) való sövényfonás.

símlődik: sínlik, senyved.

sínak (sívítanak?) a rosszak a Bába-tónál (rossz hely M.-Valkón).

sohunnaji: sehonnai (*sohún*, *sohuvá*, *sohunnét*).

sokadoznak: sokat beszélnek össze-vissza. (M.-Valkó.)

sósnya: sóska.

egy summába: azonnal, rögtön.

Hát én megjáram; azt mondá: *jű egygy summába s több egygy órája*, hogy várom. K.-Sz.-K. *söllő* (só örlő): kis kézi malom (Gy.-Vhely); *sörminy* (B.-Hunyad).

suhatag: *měysuhatt*, *měgcsűszott* hely (M.-Bikal).

sunnyog: észrevétlenül, titkosan lopva megy, tesz v. mond vmit.

suppint: tenyerével vkinek a hátára, v. fenekire üt.

sűtni való 1. ész. »Tám elfogyott a sütni valója.« (Element az esze.) 2. — *fa*: kenyérsütéshez alkalmas vágott fa. (Az előbbi szójáték valószínűleg ettől ered.) 3. — *pityóka* és »tejes kukorica«, melyeket parazson sütni lehet.

szakasz: 4—10. v. 30 szekér széna egy kazalban. (B.-Hunyad és Gy.-Vhely.)

Úgy tēsžen, mind aki kōrti (kōrtve) lopni *měnyēn s nēm viszēn zsákot*. Arra szól, aki felkészületlenül fog valami munkához. (B.-Hunyad.)

újabban: ismét. (Damos.) P. o. *Újabban van egy földem*. (Ismét, megint, továbbá.)

űjjóra: újra. *űjjóra* született vóna (M.-Valkó.)

vaskó: csizmáról a sárt levakaró rossz kés. *Úgy vág, mind a vaskó.*
vágattya: irtása, irtott erdeje. (Mákó.)
velfű: *vállfű*: vállfő. Az ingnek váll iránti harántékos varrása. (N. Kapus.)
verdik: vedlik (a kutya, macska, ökör, tyúk, liba stb.).
vers: íz, -szor, -szer, -ször. *Több versén*, sok versén. Ez más vers (= dolog.) (K.-Sz.-Király).
veszett árok: rossz hírű árok. Ettől: veszett hely: rossz, süppedikés, meredék, veszédelmes hely. (Damos.)
viccsan, ráviccsan: a száját elhúzza mosolyog vkire.
vicsorog: haragszik.
vimlámlott: villámlott (M.-Valkó).

vérbe vôt köpülve: egészen el-lepte a víz. Félhótra vertik. (M.-Valkó.)
visa, vicsa: aszalvány (M.-Valkó), gyümölcs. (B.-Hunyad.)
vít: vétkezik, hibázik. (Magyaró-Kereke.)
zákányos: vastag, csapadékos, üledett folyadék. (M.-Valkó.)
záp a tojás, a mejikből nem kél ki csirke. Szójáték: Bár marat-tál volna zápon: bár né fogan-tattál vóna! (B.-Hunyad.)
zápor embër: hirtelen haragú. (K.-Szt.-Király.)
zenebonás idő: zavaros időjárás. (B.-Hunyad.)
zúrdon: szürke (M.-Valkó.)
zsíngás: kényes, válogatós az ételben. CZUZZA JÁNOS.

S z e g z á r d i a k.

klumpa: facipő.
 nyomakoszik: toladodik.
 kioskolázott: tanult, pl. Ez is kioskolázott ember.
 fékézkosár: egyfűlű, kézikosár; nagyobb, két füllel: fejkosár, véka.
 megentend: megint.
 csépünyi: ütni, verni.
 göröncs: göröngy.
 ternác: folyosó.
 főporúnyi: a különben puha földet felületén kis rétegben földkapálni.
 mugyiba: titokban, kettecskén.
 poszlány, nyiszlett: ringy-rongy, nyavalyás.
 vettetődik: jut. Pl. Úgy is a pokóra vettetődik.
 cingoráló: zongora.
 virágagyás: virágágy.
 cöpi: cöpinti a hal a horgot, midőn a csalétket akarja levenni.
 resz: pirult, ropogós (kalács, kenyér).
 főstőruha: nyári-, mosóruha.
 hajtás: ív, boltív.

abajog: zajong, pöröl.
 êsakêrol: elsöz, vö. nyakába sózni.
 röpisztő: vékony, lapos vas vagy cserép, mit jól el lehet hajítani.
 csánkázni: birkózásnál a másik - birkózó lábát a lábbal elhúzni.
 befájtolni: a már kikeményített ruhadarabokat vízzel behinteni.
 lêmút: lepasszolt. Pl. Az Ádány Ferkó is lêmút a hordárságrú.
 kitapint: rájön, észrevesz.
 felálltat: felállít.
 paptetű: sügér.
 kápuszta, kábuszta, káboszta: káposzta.
 olasz: kelkáposzta.
 eigi: cigány.
 zsebbevaló: zsebkendő.
 morcos: durcás.
 kopancs: kavics.
 csikarog, csikorog: nyomorog.
 kimaskarájo magát: kifesti, föl-piperézi magát.
 könyvezni: könyvből beszélni.
 beleadja a garast: beleszól.

még-kurkál: megpiszkál.
 összehudlizni: összecsapni. (Azon esetben épen ruhát).
 bukfejes: nehéz felfogású.
 pusztakodik: távozik, elkotródik.
 Pusztakogygyunk! v. ö. Szede-
 lődzünk!
 bülli, vétkelli: bűnnek, véteknek tartja.
 meggebeszt: agyongyötör, megdögleszt. Meggebed: megfagy, megdöglik.
 bocskás: kisebbfajta kád.
 kühűű: kutyaűző szó.
 garci: bagó (szivarvég).
 ronda cájg: jó firma, piszokfészek.
 összerúgtak: összevesztek.
 lákli, langaléta: hosszú, hórihorgas.
 gyilkusság: gyilkosság.
 eladázni: a piacon eladni a kivitt portékát. Nohát má' talán el is adáztá? (Eladtál már mindent?)
 tahó: kicsinylő, lenéző kifejezés.
 sēnkinek sē hijják: nem nyom semmit a latban, nem számít.
 guzsgul: guggol.
 fájeros: harmincegyes (kártyajáték).
 cédákodik: rendetlenkedik (leányról nagyobbbrészt). Cédán gyűnmén!
 hajadonfēn: hajadonfővel, kalap nélkül.
 rohoda, ragyiva: korhadt, semmit sem érő.
 grésli: garas.
 pērnáz, pēnyáz, pēz: pénz.
 mērnáz: merészség.
 bekászlizták: becsukták, ebédre marasztották (a gyermeket az iskolában).
 mégha a fene fenét észik is: bizonyító, erősködő szólás.
 mutaszt: mutat.
 csaprangol, veszkölődik: vesződik, lőt fut. Én bizon, ha nekéd vónék, nem csaprangúnék annyit.
 becsali: pofon. Kicsát égy bëcsalit!

radai rosseb. Hogy a radai rosseb énné ki a fáját!
 nyizege: sovány, nyavalyás.
 sréh: ferde. Sréjjen van.
 gēbērdusz: pálinka.
 beleveszekit: belefullaszt, bele-
 dögleszt.
 pricköl, luckol: golyójátéknál a hüvelykujjra téve a mutatót, utóbbival hirtelen egy ívet csinálva a lyuk felé lökni a golyót.
 buzerál, szuperál: az illető a ját-
 szók közé áll, s mikor az em-
 bere játszik, ezt mondogatja:
 szupera szutty! stb. s az illető
 nyerni fog.
 idevalósi: földi, idevaló.
 kitapasztal: megvigyáz.
 mēgkūd: golyózásnál ha a lyuk
 közelében van a golyó, a játszó
 elszántan mēgkūd, a többiek
 Kűgy mēg! biztatására.
 akság: akadály.
 akságoskodik: akadályoz. Ugyan
 csap' má' rá egyet, mit aksá-
 goskodik itten!
 nyizge: satnya.
 mutatózik: látszik.
 a nép a „maga” szót soha sem
 használja; a személyes névmás
 3. személyét használja helyette.
 Így: Mēghivom űket is a lako-
 dalmamba. űneki (magának) is
 van szivargya?
 pofintyó: arc (gunyosan).
 koszvakaró: borbély csűfneve.
 cipó: kukorica-pattogatásnál a ki
 nem pattogott kukorica, mely
 megégett.
 kajmeszes: félkegyelmű.
 nosztat: biztat, serkent.
 gyēsztra!: azért is!
 kivan, kimút: elvégeződött.
 tracskol: beszélget, cseveg, tracs-
 csol.
 kibeszéd: kifogás. Az csak újan
 kibeszéd.
 úffordú (űgy fordul): meglehet.

gyegyepógya: gyámoltalan.
 kudal (ê-): elinal, elillan.
 sóreszol: félre tesz a rábizott
 pénzből.
 főpipiskézni: feltölteni.
 csevede: csőcselék.
 cigánszappan: szürke-agyag.
 balog, vagy balogsütyü: balkezes.
 haritvál: borotvál. (Ritkábban.)
 fenekete, háromfértál: féleszű.
 hújá!: elég! pihenj!
 csetrész: piszkos edények.
 pirkál: éleszt. Pirkád még ẽ
 kicsit a tüzet.
 tekenyős: teknősbéka.
 léjjú: lenn.
 héjány: hiba.
 bértákol: virraszt.
 rájár az idő: alkalmas reá (ve-
 tésre).

fővádul: bevádol.
 megissza magát: megrészezsik.
 értetlen: de mikó újan értetlen,
 hogy sēmmit sē akar bevēnni
 (megérteni).
 kunirol: nélkülözni.
 köröszttümégyék rajtad: elverlek.
 vizi borgyu: salamandra.
 murci, letykó: napszámos bor, sa-
 vanyú bor.
 bikaeros: igen erős.
 ütögél: vereget.
 gurgula: cérnaorsó.
 gurgulázni: hengergetni, gurítani;
 torkot gargarizálni.
 hascsikorgatásos van: hasgőrese,
 hasbántalma.

MISKOLCZY GUSZTÁV.

M á s - m á s v i d é k i e k .

csikázni: csiklandozni (Bonyhád).
 csikás, csikós: csiklandós (Bonyh.)
 pilka: kavics (Baja).
 léhál: lélegzik. Má' alig léhál.
 (Agárd.)
 gögyörész: gagyog (Őcsény).
 plajás: rendőr (Boros-Jenő).
 húzózkodhatnékja van: nyújtóz-
 kodhatnékja van (Őcsény).

szakmányol: tanulmányoz (Duna-
 Földvár).
 bajdorgat: piszkál (Őcsény).
 dégál: ténfereg. Edégájo az időt
 (Mármaros-Sziget).
 pécál: horgászik (Baja).
 csikli: lélekvesztő (Baja).
 búnyó: bunnévác (Baja).
 putër: vaj, Butter (Baja).

MISKOLCZY GUSZTÁV.

S z a t m á r m e g y e i e k :

abóra: szénatartó faalkotmány,
 melynek födele le s föl moz-
 gatható.
 balkány: kis vízfolyás, patak, ki-
 szárad belőle a víz.
 csadé: tengeri közé vetett, mag-
 nak való kender.
 csalamádé: takarmánynak való
 tengeri a lábán, sűrűn van vetve.
 csíp: hány csíp kendered van?
 karóval lecsiptetés miatt mond-
 ják így.

dobogó: kis, dombos hely lapos
 réten, széna terem rajta.
 géra: gőz; géra száll fel a fa-
 zékból.
 géral: gőzöl, géral a leves.
 hiriba: tinóri gomba.
 hodály: urasági tanya, major.
 mecge: mézga, a dió- és szilva-
 fának tavaszi nedve, megindú-
 lása.

(Krassó.)

VOZÁRI ERZSI.

Helynevek.

Felső-Alpár puszta helynevei (Kecskemét határában).

Bódvány, a holt Tisza fölött. *Csikós-hegy*, a szentlőrinci határvonalon egy dombhát. *Csurgó-ér*, Tökös-tó mellett a Tiszába ömlik. *Durma*, Tisza felől Úgh helység átellenében. *Gémes*, a rét java, hol legszebb nád terem. *Görbe-ér*, a Varjú-hát nevű emelkedést hasítja. *Halastó*, a Bódványban. *Hármas-ér*, a holt Tisza mellett. *Kajánkő*, árok, mely a kecskeméti határból a Gát-ér medrét Tiszáig folytatván, Alpárban Tasi gátján a Tiszába ömlik. *Kerektó*, a Bódványban. *Korcsolyás*, a Tökös-tó alatt. *Kuckó*, a Tiszának hirtelen kanyarulata a szikrai korcsma mellett. *Lakitelek*, a Bódvány és korcsolyás fölött, mely 200 év előtt *Lak-alj* nevet viselt. *Lapát-ér*, a Varjú-hát közelében. *Lepény-tó*, Gémesnek Tisza felőli része. *Sólymos*, Alpár helység határán. *Szék-hát*, felső részen a kerekdombi határon. *Szikra*, hol vendégfogadó és kirakó hely van épületfák, malomkövek stb. számára. *Varjú-hát*, a kerekdombi felső részi határon a Tisza felől.

JESZENSZKY JÁNOS.

I Z E N E T E K.

Kíváncsi. Egyik kérdésére a Kérdések és feleletek rovatában felelünk; egy másik kérdésére a jelen füzetben Csapodi I. cikke felel; a többi itt következik. *Hígyem* v. *higgyem*? Egyik sem helyes. *Higgyem* csak akkor volna helyes, ha *higy-ni* volna az igető, mint p. *hagyjam*, *fogyjon*; *hígyem* pedig nem felel meg a kiejtésnek. Leghelyesebb az általános kiejtést követve így írni: *higgyem*. — *Leszel* v. *léssz*? Mind a kettő kifogástalan, de az első szokottabb, mint a második, mert most már ritka kivétellel ország-szerte úgy mondják. — *Föléje* v. *fölíbe*? Egyaránt helyes.

B. F. és B. L. Kérdésükre legközelebb tüzetesen megfelelünk.

Cz. J. Félreértette a kérdést. Csak a *kész van* helyességében kételkedtek, nem pedig a *készen van*-ében.

Beérkezett kéziratok. Král M. Latin szók a nép ajkán. Az Egyetértés magyarsága. — Alföldy L. Sírvers. — Kropf L. Bugyelláris, herkenyű stb. — Kimnach Ö. Glosszák. — Katona L. Cseri barát. — Kőszeghy J. Proletár és delirium tremens (*bajács és reszdüh* alig érthető fordítások volnának). — Jenő S. Az utca magyarsága. Családnevek. — Trencsény L. Piros és vörös. Lipityánka. Tájszók, szólások stb. — Galgóczy J. Szóegyezések.

MAGYAR NYELVŐR.

Megjelenik minden hónap 15-én
három ívnyi terjedelemben.

Szerkeszti
SIMONYI ZSIGMOND

Szerkesztőség és kiadó-hivatal
Budapest, NewYork palota.

KOMBINÁLÓ SZÓALKOTÁS.

Először tíz évvel ezelőtt szoltam e helyen a kombináló szóalkotásról, vagyis arról az érdekes és gyakori jelenségről, hogy két rokonértelmű vagy másféle szoros kapcsolatban álló szót önkénytelen összezavarunk, mintegy összekombinálunk, s így egy új szót alkotunk, mely kedvező körülmények közt el is terjedhet s közkinccsé válhatik. Kétségtelen pl. hogy az *alant* szó a régibb *alatt* és *lent* szók vegyüléséből keletkezett, a *csupasz* a *csupa* és *kopasz* szókból, *töméntelen* a régi *tömén* és *számtalanból* lett, s az utóbbiaknak még további keveredései a több nyelvemlékben előkerülő *száméntalan*, *táméntalan*. — E jelenségnek egyes további példáit kívánom ezúttal előterjeszteni (a sok közül, melyet azóta észleltem), azonfölül néhány külföldi nyelvésznek hasonló magyarázatait.

I. *Önt* = *ött* + *ont*. — Az *ont*, *omol* igék már a régi nyelvemlékek korában közönségesek voltak. Ellenben az *önteni* a 16. sz. elején még csak némely nyelvjárásban dívott, a többi így mondta: *ötneni* (vö. *ötvös*, *ötvény*). Az *ömöl* ige pedig az *omol* analógiájára csak a 18. században fejlődött.

Dönt = *dölt* v. *düt* + *önt*. — *Dönt* csak a 18. századból, tehát kétszáz évvel későbből van kimutatva, mintsem *önt*. Azelőtt azt mondták: *dölteni*, *dülteni*, *döjteni*, *düjteni*, s ebből lett a ma élő népies *düt* alak. A *dölteni* alakra az *önteni* ige először ilyen szólásokban lehetett hatással: *a vizet kidönteni*, *eldönteni*. (A *dönt* alak nem lehet régi, mert akkor okvetetlen volna nyoma a régibb irodalomban. Nem áll tehát Budenz föltevése, hogy »dönt megelőző momentán -m, -n képzős *döm-* alaktól való« s hogy »ugyane képzéssel van a finn *työntä-*, *trudere*, *projicere*«. Ez csak véletlen egyezés.)

Fúr = *fül* + *szúr* (és *túr*). — *Fúr* a kódexekben a *fül* alakkal váltakozik; kétségkívül emez az eredetibb, mert *fürdal*

értelmében mindig *fuldal* van a kódexekben, s ugyanazt bizonyítja a *fulánk* szó s a vele egyértelmű *fulák* és *fuldalag*. (A *fúr* és *szúr* szók egymásra való hatását bizonyítja a *szulák* is, mely a székelységben *fulánkot* s a nyelvelmékekben tövist jelent, s mely nyilván a *fulánk* képére van teremtvé.)

Prézsmítál = *prózsmítál* + *prédikál*. — A NySzbán csak *prózsmítál* fordul elő, holott ma legtöbb vidéken *prézsmítál* dívik s a régi forma úgy látszik, csak a Székelyföldön él. Már Szarvas G. elmagyarázta 19:38: »Eredetije a latin *prosas mitto* (breviáriumot recitálni), ebből lett a magyarban **prósásmittál*, aztán *prózsmítál*, s végre *prézsmítál*«. De nem magyarázta meg ezt a furcsa hangcserét, melyet nyilván az ugyanazon fogalomkörbe való *prédikál* szó behatása fejt meg.

Nyargal = *jargal* + *nyergel*. — Az eredeti forma, még nyelvelmékeinkben is, *jargal* (= csagataj *jorgala*-, poroszkálni). *Jargalást* és *nyergelést* annyiszor emlegettek együtt, hogy az előbbiből könnyen válhatott *nyargalás*. (Bővebben l. 26:176.)

Öböl = *öl* + *kebel*. — *Öböl*, mind a régi, mind a népnyelvben a. m. *kebel* (pl. »*öblibe teszi a pénzt*«), s a *tengeröböl* mellett a régiség *tengerkebelt* is mond. A *kebel* ősrégi szó, a vogulban is megvan megfelelője (*kēpēl*, *kēmpli*, ruha eleje, széle), s minthogy az *öl* (*ölibe teszi* stb.) vele rokonértelmű volt, a kettő egyesülhetett *öböllé*. Ezt a lehetőséget valószínűvé teszi egy hasonló újabb szöveggyűlés: a dunántúli *kellibe teszi* = *keblibe* + *mellibe*.*

Zugoly, *szugoly*, *szuglya*, *szugolya*. A nyelvelmékekben s nyelvjárásokban jobbra nem *z*, hanem *sz* hangú alakok vannak. Azonban a *szuglya* mellett a palócoknak *uglyájok* is van (*ház uglyája*: sarka, Ethn. 4:13). Ez határozottan a *zugolyt*, szögletet jelentő szláv *ugol*, *ugl*-alakra utal*, még pedig a *g* miatt régi jövevényszónak kell lennie, ámbár az *u* miatt nem lehet az ószlovénból való, mert akkor **ongol*, **ongoly* lett volna az ószl. *agglŭ*-ból (= ném. *angel*, lat. *angulus*). Az *uglya* és *szuglya* közt sokkal föltűnőbb az egyezés, semhogy meg ne kísérhetnők a másodiknak az elsőből való magyarázatát.** A *szuglya*, *szugolya* a kezdő *sz* hangot alkalmasint a rokonértelmű s igen régi *szegelet* szótól kapta, melyhez hangzása is

* Orosz *ugol*, szerb *ugal* stb., de a tótban és ruténban *h*-val: *uhel* stb., úgy, hogy ezekből nem juthatott a palócokhoz.

** Már Leschka s utána Dankovszky a szláv *ugoly*-ból magyarázták a *szugolyt* (a szláv *s* 'cum' előjáróval), de Mikl. nem vette föl.

*** Az *öböl*nek más, de kétes magyarázata Munkácsinál Ethn. 4:189.

hasonló volt a *g* és *ly* miatt, tehát: *szugolya* = *szegelet* + *ugolya*. (Heltainál *zugolat* is!) — Újabban a *szugolya* mintájára a *szegelet*-ből *szegelye*, *szög*le formák is alakultak keleti és nyugati nyelvjárásokban, s a kettőből ilyen ikerszó is lett több vidéken: *szegele-szugla*. — Végre a *szugolya*-ból rövidült a *zug*, *szug* szó, mert a *szegelye* és *szög*le mellett is szélteben dívott az egytagú *szög*, *szög*.*

Pudvás = *purhás* + *odvas*, *udvas*. — Az *odvas* (*odu*) ősrégi magyar szó. A *purhás* (*purha*, *porha*) szláv jövevény, már Dankovszky összevetette az orosz, rutén *porochno* szóval, mely a. m. *purhás* fa, *purha*, *morsches Holz*, s mellyel másfelől a mi *porhanyó* szavunk is összefügghet** (a rutén *perchnuti* a. m. *purhásodik*, s bizonyára van ilyen jelentése a szerb-horvát *prhnuti* igének is; vö. horv. *prhak* 'purhás', szlov. *prhel* 'omlás, mürbe', az utóbbinak átvétele lehet a göcseji *porhó* 'porhanyó'). — Már most a *pudvást* sem a régiségben, sem a szlávságban nem találom, minthogy pedig a *purhás* fa és az *odvas* v. *udvas* fa egymáshoz igen közelálló fogalmak, lehetőnek tartom, hogy ennek a kettőnek a keveredéséből állott elő a harmadik szó, a *pudvás*. Hasonlóképp lehetséges, hogy az újabb *redves* szó a régibb *reves*-ből szintén az *odvassal* való kombinálás útján keletkezett.

Talap(zat) nyilván a *talp* és *alap* összeegyeztetése.

II. Hogy más nyelvekben is milyen figyelemreméltó jelenség a szövegyítés, arra nézve különösen érdekes Schuchardt Hugó itt következő nyilatkozata, melyet bászk szófejtések alkalmával tett, sok 'kombináló' magyarázat kapcsán (Zeitschrift für roman. Phil. 11:510):

»Minden nagyobb tudományos sétának valamely szabad kilátó ponton kellene végződnie; s az a séta, melyet az imént tettem, a bászk *P* kezdetű szavakon végig, csakugyan általános szempontból is tanulságos volt reám nézve, mert kiszélesítette s tovább fejlesztette a nyelvi dolgokról való nézeteimet. A szó-

* A *zug*, *szug* újabb keltű szónak látszik, mert csak a 18. századból van rá biztos adat (**setét szukbann** Orczy Lőrincznél). Szarvas G. oklevélbeli idézeteket is sorolt a *zug* alá, de azokban kétségkívül *szög*nek kelvvasnunk, mint az ő első idézetében a magashangú személyrag is mutatja: olqua Kapus currit ad locum ligethzuge.

** Vö. még szerb *prhnuti* és ószl. *prahnêti* porhanyodik, s az utóbbihoz való melléknév *prahnêni* (igaz, hogy ez utóbbi két alak többeli magánhangzója nem felel meg pontosan a magyar formának).

fejtés nagyon hálátlan, de nagyon szükséges foglalkozás, és épen ott a legszükségesebb, ahol még csak tapogatózva művelhető. Mert a nélkül a — hol aggodalmas, hol vakmerő próbálgatás nélkül, mely a gyermekek fejtőró játékaikhoz hasonlít, — sohasem lehetne megtalálni azokat az egyezéseket, melyeket „hangtörvények” néven a csalhatalmanság jelzőjével fölruházva, egész további munkánkban állandó mértékül alkalmazunk. Azt most nem feszegetem, vajon ezeknek a módszeres törekvéseknek értelmi érdeme csakugyan annyira meghaladja-e ama, nem annyira módszer nélküli, hanem inkább módszer előtti próbákat, mint ahogy sokan hiszik. Ámde igen gyakran tapasztaljuk, hogy azt a módszeres mértéket nem alkalmazhatni: ritka az a szó, mely sohasem tér le a „hangtörvény” útjáról, mely sehol sem bocsátkozik valami liaison d'angereuse-be. Az olyan élő nyelvjárások, minők a bászok vagy a déli francia nyelvűek, minden irodalmi nyelvénél s minden régi nyelvanyagnál világosabb fogalmat adnak arról, hogy szavaink hajlandók mindenféle módon s mindenféle fokozatban összevegyülni egymással. Olyan szócsaládokkal találkozunk, melyeknek családi kapcsolatát, származását alig tudjuk kibonyolítani, olyan szókkal, amelyeket a ködképszerű átalakulások fölismerhetetlenné tesznek. Ha föltesszük, hogy a sok nyelvjárás közül valami okból csak egy-kettő maradna életben: a töméntelen közvető szóalak kihalása után hányszor lehetetlen volna még csak kitalálni is a fönymaradtak közti kapcsolatot! Ha p. a *bigarrer* tájszó ismeretlen volna, nem volna-e örűlség a francia *billebarrer* szót a déli fr. *picalha*-ból származtatni, holott csak az *i* és *a* hangot őrizte meg belőle? Azt vélték, hogy mindezt a forrongó fejlődést talán csak a látszat mutatja olyan zűrzavarosnak, s elkezdtek analógia-törvényekről beszélni. Annyiban igazuk van, hogy nem lehet átlátni, a két tényező közül, amiknek rovására tesznek minden nyelvbéli változást, miért volna az egyik törvényszerű, a másik meg nem; de nincs igazuk annyiból, mert a nyelvben magában nincsenek törvények, hanem minden, amit annak tartanak, csak az emberben működő testi-lelki törvényeknek nyilatkozása, reflexe. A nyelvet sohasem szabad az embertől különválva képzelni; egy-egy nyelv története tehát határozott függésben van az illető népnek testi s lelki történetétől. De mennyiben ismerhetünk itt föl törvényeket? Jobbára egészen apró, rejtett, véletlen körűlmények adnak alkalmat az analógiás

képzésekre, s ahol többféle magyarázat lehetséges, sokszor hiányzik a történeti alap a kérdés eldöntésére. Ha p. Meyer V. szerint a latin *nurus* román nyelvekbeli *o* hangját (*nora* stb.) *socra*-nak, én szerintem pedig *nova*-nak köszöni (mely a *nuptiae* *o*-hangú alakjaiban is mutatja hatását), voltaképen ízlés dolga, vajon itt a jelentésnek azonosságát vagy pedig ellentétét tartja-e az ember hathatósabb tényezőnek. Szóval a módszerek, melyekkel nyelvtörténeti kutatásainkban élünk, az alkalmazott matematikai jelek mellett is elég távol állnak a természettudományiak biztosságától; a kutató itt mennél tovább halad, annál jobban átlátja, mennyire mérsékelnie kell reményeit.

III. A NyK. 24. kötetében Szó kombinálás és szóképzés címe alatt csoportosítottam azokat a különböző jelenségeket, melyekben két vagy több szónak egymásrahatása a képzőknek alakját kombinálja, módosítja s néha egészen új képzőket teremt. P. a *hétköznapi* ruhát az *ünneplő* ruha mintájára néhol *hétköznapló* v. *mívelőnapló* ruhának mondják. Csallóközben a hócipő *sikló*, de ebből a *korcsolya* kedvéért *sikolya* is lett. A *hosszasból* *hosszadalmas* szó kétségkívül az *unadalmas* hatása által lett. A *gyalogol* és *lovagol* mintájára egész kis szócsoport keletkezett hasonló képzéssel: *házagol*, *kutyagol*, *szamaragol*. Egy-egy szó átveszi a képzőt azokból a szókból, melyeket jelentésüknél fogva összefűz vele nyelvérzékünk.

Főnt említett tanulmányommal egy időben jelent meg egy hasonló értekezés az *Indogermanische Forschungen* c. folyóirat 4. kötetében; szerzője Bloomfield amerikai nyelvész, címe: *On the so-called root-determinatives in the Indo-European languages*, vagyis 'az úgynevezett gyök-determinatívumokról az indogermán nyelvekben'. Így neveznek az indogermán nyelvészek egyes hangokat, amelyek nem képzők, de mégis megkülönböztetnek egymástól olyan gyökér-párokat, melyek jelentésre nézve azonosak. P. hallást jelent ez a két gyökér: *kleu* és *kleus*,* s azt mondják, hogy az *s* determinálja vagyis minden látható ok nélkül bővíti a *kleu* gyökeret. Már most Bloomfield sok példával meggyőzően bizonyítja, hogy az ilyen hang nem volt valami új, képzőféle elem, mely a gyökérhez járult volna, hanem más, rokonértelmű gyökerekből belevegyült elem; p. az említett esetben a germán *haus-* (*hauz-*, *hören*, ill. indg. *kous-*) 'hallani' és az indg. *ous*

* A pontosabb hangjelölést itt mellőzzük.

(lat. *auris*, *aus-dire*, ném. *ohr*) 'fül' szóból. A szanszkrit *bhī* 'félni' mellett *bhīyas* is van, a *tras* 'remegni' véghangjaival. A *veg* 'szólni' (lat. *vox* stb.) két más, hasonló jelentésű gyökérből elegyedhetett: *ved* és *seq*. Három indg. gyökér van, mely kívánást fejez ki és *sk*-n végződik, tehát e szóvéget alkalmasint egyik a másiktól kapta: *prsk*, *isk* és *vnsk* (ném. *forsch-en*, *heisch-en*, *wünsch-en*). A latinban az *-esco* végű igék kezdő jelentést vettek föl azért, mert három ilyen ige: *adoleasco*, *senesco*, *cresco*, már a gyökérbeli jelentésnél fogva kezdődő cselekvést fejezett ki. Van egy egész csoport *t* végű ige, mely összekötést, fonást, összehajtást jelent, s a *t* hang nyilván itt is kombinálás útján került egyik igéből a másikba. (A latin alakok: *plecto*, *pecto*, *necto*, *flecto*. Érdekes találkozás az én magyarázatommal, melyet a Kombináló szóalkotás c. akadémiai értekezésemben adtam, 27. l.: »A latin *necto* a rokonjelentésű *s* kimutathatólag régibb *neo* és *plecto* igékből lehet kombinálva. Az indg. alapnyelvben van két csúszást, lopódzást jelentő ige: *rep* és *serp*; az utóbbi az elsőből a járást, folyást jelentő indg. *ser* belekeverésével fejlődhetett.«)

Ilyen módon magyarázza B., hogy p. az *r* (görög $\alpha\rho$) szóvég több testrészt nevével jellemzi, hogy a görög *-idw* végű igék éppen betegségekre, az *-idzw* végűek meg éppen vallásos cselekményekre vonatkoznak, hogy az állatokra, hangokra, időjárásra vonatkozó szók sokszor közös részeket tüntetnek föl stb. Tehát ugyanolyan szócsoporthoz, aminőkkel én bizonyítottam a szókombinálást: *füstölög*, *gőzölög*, *párolog*, *bűzölög*, — *folyamodik*, *futamodik*, *csuszamodik*, *iszamodik*, *ficamodik*, — *vaksi*, *buksi*, *töksi* stb.

B. is azt mondja (68, 69), amit én mondtam (29), hogy az ilyen egyezés nem lehet véletlenség. S végül ő is hangoztatja e kutatásoknak fontosságát a szókiejtésre nézve:

»A legállandóbb tényező a gyökér-alaknak [mondhatjuk általánosabban: a szóalaknak] fejlődésében az ő egész beszédbeli környezete, nem pedig a maga soványka hangteste. Öntsünk egy vödör édes vizet a tengerbe: a tenger sója át fogja hatni előbb-utóbb. A szónak jelentős része még érzékenyebb, mint az alaki elemei, mert szükségképen a rokon hangzásoknak és rokon jelenségeknek egész óceánjában él. Ha megfigyeljük saját elménk rejtett folyamatait: a homályosabbak, ábrándszerűek, félig jelképesek csakugyan folyton-folyvást munkálkodnak a logikai éles különbségtételek mellett. Történeti szempontból egy-egy szónak etimológiája nemcsak az az eredeti elem, amelyből a szó kiindult, hanem min-

den egyéb, amit a beszélők gondoltak a szóban, föltéve, hogy gondolatuk formai kifejezésre jutott. Mennél inkább átpártol a szófejtés a gépies elemzéstől az együttérző filológiai és lélektani megfigyeléshez, mennél jobban számba veszi az egyes szónak szoros viszonyát és elegyedését minden vele érintkezővel, annál jobb lesz az eredmény.«

SIMONYI ZSIGMOND.

KALANGYA.

Leschka helyes nyomon járt, mikor a magyar *kalangya* »cumulus, sive foeni, sive manipulorum frumenti, Heu oder Garben Häufchen« szót a szláv *klad* »rakni« gyökérrel hozta kapcsolatba. Hogy a »rakás« alapjelentés szépen illik ehhez a már csak az ország keleti részében élő, de valaha, úgy látszik, széltiben ismert szóhoz (l. a sok adatot a NySz. II. 84. l.), azt senki sem fogja tagadni. Ha Miklosich még sem vette föl a magyar nyelv szláv elemei közé, ez valószínűleg abban találja magyarázatát, hogy Leschka épen csak rámutatott a helyes nyomra, de nem követte, nem kutatta föl a szláv nyelvekben a *klad* gyökérből hajtott szokat, amelyek, legalább jelentésre, teljesen megfelelnek a magyar *kalangya*-nak, Miklosich pedig meglehetősen tapad a Leschkanál talált kész anyaghoz és azt inkább csak megrostálja, mintsem hogy sok újat hozzáadna, így hát érthető, hogy könnyedén elejtette a helyes útra vezető fonalat. Melich most már szerencsésen kifürkészett egy szerb szót, amelynek nemcsak jelentése azonos, hanem amelyből hangtanilag is nehézség nélkül megmagyarázhatjuk a magyar *kalangya* szót, ez a szerb szó *kladnja* »ein Garbenschober, meta mergitum« (Nyr. 28 : 395) Igen ám, csak hogy ő mindenféle nehézséget gördít ez összeállítás elé, csakhogy elvethesse és más, egészen kalandos magyarázattal szolgáljon nekünk.

Kezdjük azzal, amit Melich csak második sorban említ: »csakis a szerb élő nyelvben, mondja Melich (396. l.) van a *kladnja*-nak 'garbenschober' jelentése, de nincs meg a szó a régi szerb nyelvben (vö. Daničić: Rječnik iz književnich starina srpskich) s nincs meg e jelentéssel más élő szláv nyelvben (vö. Bartoš Dial. mor. II : 436—439).« Az igaz, hogy Daničić említett szótárában nincs meg a *kladnja* szó, sőt a horvát akadémia nagy szótárában olvasható adatok szerint a 18. sz. előtt a szó egyáltalában nincs

kimutatva, de hát hány kétségtelenül szláv eredetű magyar szónál találkozunk hasonló, sőt még mostohább tényállással. Másrészt megtudjuk az akadémiai szótár legújabb füzetéből azt is, hogy *kladnja* eredeti »rakás« jelentése is él még a szerb nyelvben (l. a *klādña** cikket). Azt pedig, hogy nem követhetjük a szót vissza századokon keresztül, némileg pótolja az a körülmény, hogy a szerbben a *kladnja* mellett *skladnja* szót is találunk szakasztott ugyan abban a jelentésben, hogy azonkívül *sklad* is ugyanazt jelenti. Már pedig *skladnja* és *sklad* alig lehetnek valami új képzések. Maga a képzésük egészen átlátszó — *s-* igekötő, amely azt jelentheti, hogy »le« meg azt is, hogy »össze«, *klasti* praes. *kladem* a. m. rakni, a *-nja* csakúgy mint a *sklad* végén valaha megvolt, de már régóta elhangzott -ű sűrűn használt főnévképzők — mondom, *skladnja* és *sklad* képzése egészen világos előttünk, de nem igen lehetnek újabb időben képzett szók, mert az összetett *sklasti* ige, amelyből keletkeztek, a szerb nyelvben már ismeretlen (v. ö. őszlovén *sūklasti*, praes. *sūkladq* deponere és imponere, orosz *sklasti* praes. *skladu* összerakni).

Ennyi talán elég lesz, hogy a szerb *kladnja* szót attól a gyanútól megvédjük, mintha azért, mert nem találjuk Daničićnak a régi irodalomból összeállított szótárában, talán vadonat új képzés lehetne. Áttérek arra az állításra, hogy a *kladnja* szó »nincs meg e jelentéssel más élő szláv nyelvben«. Nem tudom, hogy mennyire lehet ezt Bartoš könyvéből kivenni, amelyre Melich e helyen hivatkozik, mert nincs meg nekem e munkának épen idézett *második* kötete, csak azt tudom, hogy Duvernois bolgár szótára egy pár évvel előbb jelent meg, mint Bartoš könyvének II. kötete. Duvernoisnál pedig megtaláljuk a szerb *klādnja*-nak tökéletesen megfelelő *kladnjá*** szót szakasztott azzal a jelentéssel; tudom továbbá, hogy Bartošnak módjában lett volna még Żelechowski kisorosz szótárának megjelenése előtt is kisütni, hogy az a kisorosz *klādña*, amelyet Miklosich a *-nja* képző alatt említ (Vergl.

* A horvát-szerb szókat, ha latin betűkkel ír az ember, meg szokás hagyni úgy, amint a horvátok írni szokták: *kladnja* a szokott horvát írás, *klādña* tudományos, különben nem használt írás, *klādnya* magyar átírás, mondhatjuk önkényes átírás; az *ny* és *ch* mellett Melich meghagyja a többi horvát jeleket: *književnih* stb. *književnih* helyett (l. fönt). A gravis az á-n (à) a hangsúlyt jelöli, amelyet rendszeren nem szokás kitenni.

** Még a hangsúly is szabályosan megfelel: mert *klādnja*: bolgár *kladnjà* — sz. voda: b. és orosz voda, sz. žena: b. és or. žena stb. l. A hangsúly a szláv nyelvekben c. értekezésemet 9. s. k. l.

Gram. II. 122), megint csak azonos a mi szerb *kladnja* szavunkkal — Żelechowski így magyarázza: »Halbschock der Getreidegarben auf dem Felde aufgelegt«. — No de hát Żelechowski szótára is jóval előbb jelent meg, mint Bartoš könyvének II. kötete! Ugyan csak Żelechowski szótárából megtudjuk, hogy *kladnja* mellett *skladnja* szó is van, amely ugyanazt jelenti.

Más szláv nyelvben nem ismerek teljesen megfelelő képzést, de elég tanulságos, amit az (nagy-)orosz nyelvben találunk. Találunk először is nem ugyan *kladnja*, de igenis *skladnja* szót, amely még hangsúly tekintetében is a szerb *skladnja* szabályos mása, de amely olyan fafindzsát jelent, amely más fafindzsára ráilleszthető, vele összerakható, úgy hogy az egyik a másiknak fedélül szolgál. A jelentés nagyon messze eltér a magyar *kalangya*, szerb és kisorosz *kladnja*, *skladnja* jelentésétől, de nyilván való, hogy a szó ugyanabból a töből hajtott és hogy jelentése ugyanabból az alapfogalomból indult ki (vö. orosz *sklasti*, praes. *skladu* összerakni). Hogy különben a 'rakni' alapfogalomból az orosz is eljutott a gabonarakás, kalangya, asztag elnevezéséhez és hogy ezt a fogalmat ugyanabból a *klad* gyökérből képezett szókkal is fejezte ki, azt bizonyítják a *kladŭ*, *kladucha*, *kladuška*, *kladok* szók, amelyek egyszersmind arról is tanúskodnak, hogy a rakást jelentő *klad* gyökér annyira önként kínálkozott a szóban levő fogalom kifejezésére, hogy újra meg újra belőle képezték az oroszok a kalangya nevét. Éppen e sok új képzés érthetővé teheti egy régebben valószínűleg megvolt *kladnja* háttérbe szorulását, mert ha a *-nja* képző a szláv nyelvekben nagyon gyakran fordul is elő, mégis egyszerűbb föltenuünk, hogy a szerb, bolgár és kisorosz nyelvben nem véletlenül találjuk ugyanarra a fogalomra szakasztott ugyanazt a szót, hanem hogy e szó igen régi és hogy legalább is a szláv népek egy csoportjánál már a közös együttélés korában megvolt.

A mondottak után, azt hiszem, megnyugodhatunk abban, hogy egy *kladnja* szó, — amelyet három szláv nyelvben még most is megtalálunk a kalangya jelentésében, és melynek eredeti rakás jelentését is megőrizte még a szerb nyelv, — meglehetett azoknak a szlávoknak a nyelvében is, akiktől a magyarok annyi meg annyi más szó mellett a *gabona*, *rozs*, *zab*, *kalász*, *asztag*, *kazal* szókat is átvették.

Háttra van azonban még egy fontos kérdés, hangtanilag megfelelhet-e a magyar *kalangya* és mellék alakja *kalongya* ennek a szláv *kladnja* szónak? Melich ezt kereken tagadja!

A szónak első felén, a *kala-*, illetőleg *kalo-* szókezdeten Melich nem akad fönn, annyira nem, hogy például a *kaloda* szavunkat is a *klad* gyökérből valónak mondja (397. l.); de ez az állítás csak úgy hirtelenében szaladhatott tolla hegyére és téves voltát ő, aki a szláv nyelvekben annyira a mennyire járatos, nyomban át fogja látni, ha egyszerűen figyelmeztetem rá. De fönnakad azon, hogy *dnj* (illetőleg *dney*)-ből *ngy* lett. Melich ok nélkül hivatkozik az ide nem tartozó szláv *-ije* (*-n-ije*) féle képzésekre, a magyar *pecsenye* szót is, amely a szláv *pečenije*-t híven tükrözi, egészen hiába hozza föl, hiszen abban az *ny*-t nem is előzi meg mássalhangzó, az semmikép sem világíthatja meg a mi esetünket. A kérdés csak az, helyet cserélhettek-e a mássalhangzók egy *d* és *n*-ből alkotott csoportban, ha ez a mássalhangzó csoport palatális volt, mert hogy a nem palatális *dn* csoportban ez a helycsere, lehetséges, az ismeretes. Melich azt kérdi: »Miért cserélt helyet a lágyulás is, mikor arra semmi néven nevezhető okot sem lehet felhozni (*d* helyett *gy*, *ny* helyet *n*).« Ez azt jelenti, miért lett *-dnja*-ból *-ngya* és nem *-nyda*, miért csinált a magyar, ha már hangátvetéssel alakította át a szláv *kladnja* szót, belőle *kalangyá*-t és nem *kalanydá*-t. Hát arra azt felelhetnek, hogy az idegen szót hallás után vesszük át, a földre tett benyomás szerint pedig *kalangya* közelebb áll a *kladnja*-hoz mint a *kalanyda*, már azért is, mert az annyira jellemző szóvég így rokonhangzású (*-nya* helyett *-gya*). Vagy ha példát kívánna Melich erre, hogy »a lágyulás« is helyet cserélt néha, hát a *naspolya*-ból lett *lasponyá*-ra hivatkozhatunk. De ez mind a tulajdonképeni kérdésnek csak kerülgetése volna, igenis meg lehet annak okát adni, még pedig nagyon könnyen, hogy mikép lehet *dney*-ből *ngy*. Ismeretes dolog, hogy *d* előtt vagy után ejtett *n* szakasztott ugyanazon a helyen képződik, mint a *d* maga is, és ugyanaz áll *ny*-ről is *gy*-vel szemben. Ha tehát *dney* és *ngy* egymással váltakoznak, ez szakasztott ugyanaz a folyamat, mint mikor *dn* és *nd* váltakozik, szintén csak arról van szó, hogy a mássalhangzócsoporthoz első vagy második helyén *ny* itjuk-e meg az orr üreget. A hangtan nem algebra, a hangátvetés törvényeit sem szabad tisztán matematikai formulák szerint megítélni és *dney*-ből *nyd* fejlődését követelni, ha a nyelvi tények még annyira is tiltakoznak e föltevés ellen. De ha kell, hát akár képletben is ki lehet fejezni az előtünk fekvő hangtani fejlődésnek egyszerű folyamatát. Minthogy *d* és a szomszédságában álló *n* artikulációja egyenlő, minthogy

továbbá *ny* és *gy* képzésének helye is azonos, a *dn* > *nd* és *dny* > *ngy* hangátvetést képletben így fejezhetjük ki:

dn = orális a.* + nazális a.

nd = nazális a. + orális a.

dny = orális a. + nazális pal. a.

ngy = nazális a. + orális pal. a.

Ha *d*-re állítom be a nyelvem, de kinyitom az orrüreget, *n* lesz belőle, ha *ny*-re illesztem a nyelvemet, de nem nyitom ki az orrüreget, *gy* (illetőleg *ty*)-t kapok, itt tehát tisztán arról van szó, hogy egy mozzanat, az orrüreg megnyitása előbb vagy utóbb következik-e be, tehát nem csak a fül mondhatja meg nekünk, hogy *dny*-tól *nyd*-ig messzebb az út, bár mennyire is tetszik ez egyszerűbb hangátvetésnek a papiroson, hanem a hangok elemzése is, mert *nyd*-ben tényleg még a palatális artikuláció is helyet cserélt volna, amely a mi esetünkben megmaradt a régi helyén.**

Arra, hogy a hangátvetést nem magyarázhatjuk mindig úgy, hogy gépiesen a papiroson áthelyezzük a betűket, érdekes analógiát találunk a szerb nyelvben. Ott egymás mellett találunk *božićni**** és *božitnji*, *kućni* és *kutnji*, *noćni* és *notnji*, *pomoćnik* és *pomotnji*, *gaćnik* és *gatnji*, *voćnjak* és *voťnjak* stb. alakokat. Tehát itt sem lesz *kućnik*-ből, a mely a *kuća* szóból *nik* képzővel lett, *kunćik*, amint Melich talán várta volna, nem a *ć* és az *n* hang cserélt helyet, hanem a palatális artikuláció! Egy mássalhangzó csoportban, amelynek első felében volt a palatális artikuláció, ez átment a csoportnak a második felére, a mint a magyar *kalangya* szóban a nazális kiejtés átment az egyik helyről a másikra. Hogy a szerbben ez nem *gy* (*dj*) és *n*, hanem *ty*(*ć*) és *n* közt ment véghez, az teljesen egyremegy, hiszen a *ty* is azon a helyen képződik, mint *gy* (különben találunk egy példát *gyn* > *dny*-re is. Maretić nagy nyelvtanában 111. l.),

* Az *a*. betűvel jelölöm az artikulációt, itt *d* és *n* képzésének helyét, *pal. a.* a megfelelő palatális artikulációt jelenti, tehát *gy* és *ny* képzésének helyét; *orális*-sal fejezem ki, a *nazális*-sal szemben, a szájüregen való kiejtést.

** Talán mondanom sem kell, hogy a *kalangya* szót *kalanygyá*-nak ejtjük, csakúgy mint *hangyá*-ban, *angyal*-ban is *ny* hangzik, de ez az *ny* csak az orrhangok természetes érzékenységének tulajdonítható, azért fönt a magyarázat egyszerűsítése kedvéért ezt a másodlagos változást nem tüntettem föl a képletben.

*** A szerb *ć* *tj*-ből fejlődött és hasonlít a magyar *ty*-hez.

az is közömbös, hogy a szerb nyelvben nem *dny*, hanem *gyn*, illetőleg *tyń* (én) az eredeti csoport. Ha a szerb példákra is alkalmazni akarjuk a fönt használt képletes kifejezést, hát *kućni* és *kutnji*, illetőleg *vodjnica* és *vodnjica* így viszonylanak egymáshoz:

ćn (*djn*) = pal. a. + nazális a.

• *tnj* (*dnj*) = a. + nazális pal. a.

Ebből is azt tanuljuk, hogy a hangok egymáshoz való viszonyát ne rendezzük gépiesen, ne az írott betűhöz tapadjunk, mert akkor tagadhatunk olyan minimális hangváltozást, amilyen a *dny*-nek *ngy*-vé való változása, hogy ennél nagyobb, erősebb változást követeljünk a nyelvtől, tagadhatjuk a szláv *kladnja* és magyar *kalangya* oly annyira szembetűnő összetartozását, hogy merész föltevések segítségével a magyar szót a latin *calendae*-n alapuló ószlovén *koleda*-hoz csatoljuk!

ÁSBÓTH OSZKÁR.

MELÁK.

Furcsa szó. S még furesőbbak a magyarázatai. Íme a reá vonatkozó szótári adatok:

Az akadémiai Tsz. így magyarázza: *Melák*: 1. *kutyafaj*; 2. a' csüf ábrázatú embernek is mondják (haragból) »melák ember«. Pápa vidéki szó. »Tátott szájú« értelemben pedig Marcal melléki szó.

Cz.F. a MNySz.-ban ezeket mondják róla: *Melák*, fn. tt, *melák*-ot, harm. sz. *melák*-ja. »Nagy fejű és széles szájú mészáros kutya. Innen átv. ért. emberre alkalmazva a. m. nagy szájú.« — És igazi délibábos nyelvészkedéssel ezt is hozzáteszik: »Valószínű, hogy egy eredetű a tátott szájat jelentő *méla* szóval s eredetileg *mélák*, képzésre pedig hasonló a *fonák*, *tudák*, *burák* szóhoz.«

Ball. MNy. t. Sz.-a szerint: *Melák*, 1. Nagy szájú mészáros kutya; 2. á. é. a) nagyszájú ember; b) bámész, málészájú, szájtáti.

Ugyancsak Ballagi a M. és NSz. 6. kiadásában (1890) még tovább megy s abban a *mélák*-ot már németre is lefordítja, így: 1. eine Art Fleischhackerhund; 2. á. é. der Maulaffe, der Maulauf-reisser.

Szinnyei MTsz.-a, felhasználva a Nyr.-beli adatokat és újabb gyűjtéseket is, háromféle értelmezését közli a *mélák*-nak: 1. málészájú, maffa, bamba, bután báméskodó (Marcal mell., Pápa vid., Rábaköz, Beő-Sárkány [Sopron-, Moson-, Győr-m. határán], Alsó-Csallóköz, Komárom), 2. otromba nagy ember. (Felső Somogy, K.-K.-Halas.) 3. = *mélák kutya*. (Pápa vid.)

Král Miklós (Nyr. 18 : 415.) a *Te melák! Te nagy melák!* kifejezést dunaföldvári iskolatársától hallotta s azt hiszi, hogy a mondó ostobát értett rajta.

Zalamegyében szintén járatos a *melák*, s ott (Alsó-Rajkon és környékén, valamint Keszthelyen és körny.) én magam hallottam emberről is: nagy, nem épen rendes természetű, erősen csontos, szokatlan vagy marcona arcú emberről, és kutyáról is: nagy, széles fejű, bamba nézésű, széles s szinte fityegő ajkú és nagy természetű, Csehországból származott vizsláról mondani. Ez utóbbiról így is: Te cseh melák! Hallottam azonban e szót több ízben s több felé Pestmegyében, valamint a Tisza mellékén is, de e helyeken való értelmére már nem tudok biztosan visszaemlékezni.

Erdélyben s Arad- és Biharm. keleti részén, eddigi tudomásom szerint, a *melák* szót sehol sem ismerik. Sok jártamban-keletemben ezeken a tájakon sohasem hallottam.* Többi szótáraink, az idézeteken kívüliek, nem említik.

Hogy ezek után a *melák* szó voltaképeni eredetéhez és igazi értelméhez hozzá férkezhessünk, két megjegyzést kell előre bocsátanunk: az egyik történelmi, a másik természetrajzi.

Emlékezzünk rá, hogy a harmincéves háború viharainak lecsendesülése után a rajnamelléki Pfalz — mely akkoriban a Rajnának mind a két partjára kiterjedt, de legnagyobbbrészt mégis a mai Rheinpfalz területével egyezett, Elzász, Lotharingia, Baden és Hesszen közé szorítva — a 17. század utolsó tizedében és annak küszöbén ismét egy rémületes francia betörés színhelyévé lön. XIV. Lajos francia király öröklési jogot támasztott a Pfalz egy részére s az 1689. évi nagy koalíció ellenére is haddal támadta meg e gazdag, termékeny tartományt. Hadai fővezérletével a később grófságra emelt *Mélac* generálist bízta meg, aki megbízását nagy kegyetlenségek elkövetésével teljesítette. Dúlásaikat a francziák ekkor (1689—1693.) annyira vitték, hogy a virágzó tartománynak sok falvát és városát elpusztították s fölégették; köztük olyan szép városokat is, mint Mannheim és Heidelberg; sőt ez utóbbinak réges-régi híres és remek építésű Várkastélyát is, robbantásokkal részben romba döntötték. Nagyon természetes, hogy a nép e rettenetes pusztítások okozóját, keserves nyomorúságának előidézőjét, ezernyi átokkal illetve s szíve-lelke mélyéből megutálta és meggyűlölte.

Hogy milyen kapcsolat van a mi *melák* szavunk és a pfalzi hadjárat s annak főintézője *Mélac* generális között, azt igen tanulságosan földeríti *Stratz* Rudolf »*Die ewige Burg*« (Roman aus dem Odenwald) c. regénye, melynek IV. fejezetében egyebek közt ezeket olvassuk:

Wenn es nach euch ginge, wäre das Reich in vier Wochen wehrlös, damit gleich die lieben Franzosen wieder kommen und

* De megvan, vö. Nyr. 28 : 324. — *A szerk.*

hausen, wie vor zwei Jahrhunderten, wo von fünfzig Menschen in der Pfalz nur noch einer übrig war und kein ganzes Haus mehr auf Tage weit im Umkreis stand. *Ihr ruft ja jetzt noch eure Hunde ‚Mélac‘ nach dem Heidelberger Mordbrenner.* (Ha a ti fejetek szerint mennének a dolgok, a birodalom négy hét jártán védelem nélkül maradna, hogy azután a kedves franciák ismét eljöjjenek és garázdálkodjanak, úgy mint két évszázaddal ezelőtt, midőn a Pfalzban minden ötven emberből csak egy-egy maradt életben és amidőn több napi járóra nem lehetett ép házat találni a tartományban. *Hiszen még most is ‚Mélac‘-nak hívjátok a kutyáitokat Heidelbergnek tűzzel-vassal pusztító réme után.)*

Ezekből világosan kiderül már, hogy milyen összeköttetés van a magyar *mélák* és *mélák* szó, a kutya név és Mélac generális neve között. De tudnunk kell még azt is, miféle kutyák lehetnek azok, amelyekre a németek s legkivált a pfalziak akkoriban a *melak* nevet ruházták vagy ruházni szokták, hogy tisztán lássuk: mi alapja van a magyar szótárak abbéli állításának, hogy a *mélákon* főképen *mészáros kutyákat*, meg egy külön *kutyafajt* is értenek?

Kétségtelen, hogy a gyűlölségből, vérengző és gyalázatos pusztításokat elkövető ember emlékezetére adott nevet se nem valami gyöngéd alkutú, selyemszőrű ebceskére, se nem agárra, kopóra, vizslára vagy más efféle szelídebb állatra ruházták, hanem afféle nyers és durva természetű, nagyobb termetű kutyára, amelynek már mintegy fajbéli sajátsága a kiméletlenség, sőt kegyetlenség. Ebben a tekintetben pedig a kutya-nemzetség összes fajtái (*race*) között első hely az ősrégi *dogg-törzset* (*Canis familiaris anglicus*) illeti meg, melynek igazi, tiszta képviselője, az angol *masztiff*, oly nagy termetű és erősen csontos kutya, hogy súlya alatt, hirtelen s zajtalan támadása esetén, a legerősebb ember is összerogyik. Rettenetes fogazatával a vele vagy gazdájával szembeszálló ellenség, ember vagy állat torkát egyszerre keresztül harapja. Ennek a többé-kevésbbé módosult változatai Németországban is régesrég el vannak terjedve *német dogg* néven s köztük legismeretesebbek a külön tenyésztett ulmi doggok. Ugyanennek egyik igen közeli, természetére nézve igen hasonló, de még magánál a doggnál is verengzőbb rokona a szintén ősrégi (mert már a római circusokban is fölléptetett) *bull-dogg* (*Canis fam. gladiator*). Jelenleg egy nagyobb és egy kisebb termetű változatát tenyésztik. Igazi angol s hazájában igen elterjedt vérbéli kutya (vér-e): harapós, mérges, igen nagy erejű s oly uralomra vágyó, hogy vakmerőségében a legveszedelmesebb állatokkal is bátran szembeszáll, de sőt vak dühében esetenként még a saját gazdájának is romlására lehet. Ezt a vérengző állatot is, valamint a Németországban már régidőtől fogva meghonosodott és feltűnően módosult, kisebb termetű s szelídebb természetű változatát, a *boxer-kutyát*, egész déli Németországban s így a Pfalzban is

széltében tenyésztik. Különösen a mészárosok, marhakereskedők, meg a vendéglősök kedvelt kutyái. Nálunk Magyarországon más kutya-fajtákkal együtt, egyéb megkülönböztetés híján, vagy az igazi nevöket nem ismerve, a bull-doggokat is rövidesen, csak úgy odavetve, *mészáros kutyáknak* nevezik.

Bizonyára ebbe a csoportba tartozó kutyákat, főképen doggokat és bull-doggokat és velök mindenféle rendű és változatú nagyobb fajta házőrző ebeket neveztek el a pfalziak *melák*-oknak, emlékeztésül a keserves rémnapokra s azoknak közvetlen előidéző-jére *Mélac* generálisra.

Úgy hiszem, hogy az ím itt előadottak, a mi *mélák*, és *melák* szavunk eredetét, jelentését és alkalmazását tisztán kimagyarázzák. Azt vesszük ki belőlük, hogy

1. a *melák* eredetileg francia szó, melyet a rajna-melléki Pfalziak a meggyüölt *Mélac* generálisról ruháztak rá a kutyáikra;

2. hogy a *melákon* külön kutya-fajtát soha sem értettek; mert különböző fajtabéli kutyákra ruházták rá e nevet, amint egy-egy meggyüölt ember nevérol nálunk is, másutt is, gyakran neveztek s neveznek máig is el kutyákat. Pusztán kutya-névnek tekintendő tehát ép úgy, mint a Bodri, Bundás stb.;

3. hogy az először emberről kutyára ruházott nevet nálunk újra átvitt (gúnyoló, korholó, bélyegző, sújtó) értelemben emberre is alkalmazzák;

4. hogy a szó kétségtelenül a németiség útján (alkalmasint magával a tárggyal) került hozzánk és pedig legvalószínűbben Bajorországból, ahol egyrészt a pfalzi, másrészt a magyarországi szarvasmarha-kereskedésnek számos régi forgalmi pontja ismeretes;

5. hogy jelenleg az eredeti értelméből többé-kevésbbé kiforgatva, mint messzeföldön, de legelső sorban túl a Dunán, azután a Duna-Tisza közén s a túl a tiszai szegélyen elterjedt, de keletre el nem hatolt tájászó szerepel, különböző vidékeken más-más, vagy legalább némileg eltérő értelemmel; végül

6. hogy a *mélák* szónak oly értelemben való németre fordítása, mint Ballagi idézett szótárának hatodik (1890. évi) kiadásában, jogosúlnak nem tekinthető.*

PETHŐ GYULA.

* A jelen közlemény átadása alkalmával e folyóirat szerkesztője szíves volt engem egy oly adata emlékeztetni, amely figyelmemet kikerülte. Balassa J. francia szók a magyarban c. dolgozatában (Nyr. 26: 441.) megemlíti a *melákot* is, hivatkozik egyszersmind Pesty Frigyes közlésére (Századok. 1880: 432.), melyben azt mondja, hogy a bádeni és a pfalzi németek *Mélac* francia tábornokról nevezték el a mészáros-kutyákat. És hozzáteszi: »Különös, hogy Magyarországon sem ismeretlen a kutyák »*Mélac*« neve azon vidékeken, ahol (mint Temesvár környékén) új német gyarmatosok laknak. Nincs kétség benne, hogy a német telepedők hazájukból hozták e hagyományt magukkal.« Balassa szerint a *melákot* »málészájú, mafla, bamba« jelentéssel Bács megyében is használják. Ez a közlemény tehát a *melák* szó elterjedését két érdekes adattal gyarapítja.

P. Gy.

A NYITRA-VIDÉKI PALÓC NYELVJÁRÁS.

A Nyitra-vidéki magyar községek (névszerint: Gerencsér, Csitár, Kolon, Ghymes, Zsére, Menyhe, Beéd, Lédec [Bars m.], Pográny, Bodok, Geszthe, Egerszeg, Vicsáp) nyelvjárásával foglalkozik e dolgozat, melyben több hónapi személyes kutatásaimnak eredményét igyekeztem összefoglalni.

I. Hangtani sajátosságok.

A Nyitra-vidéki községek az *ë-ző* nyelvjáráshoz tartoznak. Sajátságos azonban, hogy kivált a nyelvtérületnek ama részében (Beéd, Gerencsér, Csitár, Kolon, Zsére, Ghymes, Geszthe, Menyhe), hol a *-ra* rag *-rë* alakjában dívik, nem is oly ritkán kirívó következetlenséggel találkozunk az *ë* használatában, p. o. *szeretüömnëk*, habár a megfelelő alak nyílt: *babámnak*; és az említett *-rë* rag mindig zártan hangzik, habár a párja *-ra* szintén nyílt, p. *Csüöre, hova siérodész* [igy]? *Nyitroárë* (Örzse, hová sétálsz, hová mész? Nyitrára); *bucsüd az erdüörë* (bocsásd az erdőbe); *vig paripoán vigam megyék arrë ja csatoárë* (Népdal.)

Kettős hangok tekintetében nyelvjárásunk, a palócság zömétől elütőleg, a gömöri barkókkal tart, azaz az *ó, ö, é* hangokat nem a nyílt *a, e* előzi meg, hanem ellenkezőleg a megfelelő zártabb *u, ü, í*; s így lesz:

ó h. *uó*, p. *aggacsuónyi* (aggacsolni, aggatni); *ivuó víz*; *gyívuó* (dió); *gyiszuó* (disznó); *engedd a botuódot* (engedd a fejedet, gyermeknek mondják); *ne guzsúókoggyá* (ne lustálkodjál).

ö h. *üö*, p. *züöd* (zöld, zöld); *fellüö* (fellő, felül); *megintén szuó ja csëncsellüö* (megint szól a lélekharang); *fësuökönnyi* (fësuölködni); *gyün a nyüöm* (jön a feleségem).

é h. *ié*, pl. *ién* (én); *iédes*; *kiézfoguó*; *oda áttal kiciéznek* (zsuppal fedik a házukat); *pëliény* (polyva csür).

Azonkívül *á* h. *oá*, pl. *koása* (kása); *mely magos ott a fa, oága eloágazott* (ének); *iédes koácsám*; *haloánk* (halánték); *hërkoány* (harkály); ritkan *-uá* pl. *nuányi* (nagyanya).

Megjegyzendő azonban, hogy e kettős hangokat csakis az előbb felsorolt községek beszédjéből lehet tisztán kiérezni, míg a többiekénél, melyek közelebb fekszenek a már szomszédos komáromi nyelvjárást követő helységekhez, csak elmosódva és szórványosan találkozunk velük. Helyüket az eredeti *ó, ö, é* hangok, illetőleg *é* helyett *í* pótolja, pl. *ídes*, *szíp*. Azonban az *á* itt is mindig *-oá*.

Nyelvjárásunk kiválóbb hangtani sajátosságai közé tartozik a szóvégi *-ü, -ü* helyett álló *-ó, -ö*, p. *nincs szebb madoár a fecskiéné, fejiér lábó menyecskiéné* (fehér lábú); *szomoró, savanyó liév* (savanyu lé); *fisö*; *szírö*. (Viszont *toplú* a *tapló* h.).

Egy esetben Menyhén a Szt. Iván tüzének ugrálása alkalmával divatos nótában ilyen alakkal is találkoztam:

Selyem szoál hajó (hajú)

Magyar Ilona,

Hajoán felő gyöngy,

Gyöngykoszoru, gyöngy.

Nem kevésbé érdekes, hogy a végső zárt szótagbeli *a*, *e* helyett *o*, *ë*-t ejtenek a tárgyesetben, p. *mëncse meg hatóá-rinkot tyüztü, víztü, jégi hoáborútó*; *nyisd ki rúzsodm, nyisd ki csikorguós kapudot* (népdal); *hajamot; fejëmët; hoátadho verem toálajüdot*.

Mint minden nyelvjárásban, itt is számtalan esetben áll egyik magánhangzó a másik helyett. Így:

a h. *ë*, pl. *hërka* v. *hërkoány* (harkály); *hangzik a hërka* (kopog a harkály); *nyëvolya* (nyavalya); *rosz nyëvolya gyüjjön roád*; *Èbert* (Albert); *csëk imigy* (csak így); *olyën bimbúó, haj-fonyuó* (olyan) *kalëp* v. *kalip* (pörge kalëpjoárë, népdalban); *ëcskuó* (acskó, zacskó); és *-ra* helyett mindig *-rë*.

a h. *o*, pl. *nyovolya* (nyavalya); *csovoány* (csalány); *co-muóca* (szamóca); *potkány* (patkány); *ëlejbem toklott ëp pot-koány* (elém vetődött egy patkány); *bocsoáoányi* (vacsorálni); *toptú* (tapló).

ë h. *ë*, pl. *szekër* (szekér); *tyiz szekërve mëntünk foácsikoárë* (fáért); *nehëssieg* (nehézség, nyavalya); *vires, tajtikos nehëssieg huozzon ësszi* (átkozódás).

ë h. *ü*, pl. *fünyi* (félni); *ne füy te iën tülem*.

i h. *ë*, pl. *vëlla* (villa); *vëloáy* (világ); *vëloágság* (világosság); *vëloágos* (világos); *ëskula* (iskola); *ëstaóó* (istálló).

o h. *ë*, pl. *csërda, horduódëngo, rësta*,

ö h. *ë*, pl. *përonyi, tënkö* (tönköly); *gërinny, tëpertö, ësszi* (össze); *gëbre* (bögre).

Részben a magánhangzómódosulás körébe vágnak még azok a tünetek is, melyek az *l* (ritkábban *ly*) hang elveszése alkalmával kivétel nélkül mindig pótlónyújtás alakjában jelentkeznek. Így az *el* és *föl* igekötők *l* hangjainak eltünése után ilyen alakok keletkeznek: *ë, fö*, pl. *fömëk a kúrisra* (fölmegyek a kórusra); *ëgürott a karajcoár* (elgurult); *ëhoálálok iën a szoboán is* (elhálok én a padláson is). Különben is, pl. *duógos, duógoznyi, duómány, gyuócsing, szëntöt víztartuó*; *përonyi* (pörölni); *kuócs* (kulcs); *puóka* (pulyka); *hun vuótá?* Hallottam ilyen összevonást is: *hunuoótkié* (hol volt kend). Pótlónyújtás nélkül csak egy szót hallottam: *szíva* (szilva). Mássalhangzó után is elmarad az *l* ebben: *krumpi, lajbí*, a mássalhangzó-torlódás elkerülésére.

Érdekes, hogy a szókezdő *ol, öl* szótagnak megmaradt *ó, ö*-je nem válik kettőshangzová, mint a szóközépi *ol, öl* szótagok *ó, ö*-je; tehát *(sertië)ódal, ódalas, gyiszuóó önyi*. A szókezdő *al* szótagban némi eltérést tapasztalunk. Zsérén pl. még egész tisztán

ilyeneket ejtenek: *áma* (alma), *ámárium* (almárium), de másutt már: *oáma*, *oámárium*, de így is: *óma*, *ómárium*.

Végül az *l* nemcsak a ragok végén, hanem a szó végén egyáltalán mindenütt elmarad, tehát nemcsak *szivanuóva és pëmetüöve tisztozattya a siskuót*; nemcsak *asztriruó leadogattya ja kiciét*; nemcsak *kigyün a hoázbuó*, hanem *Káro* (Károly); *zsindüö* (zsindel); *tenküö* (tönköly); *parazuó* (esernyő); *ha ién rëjám roárazuó, soha men nem hoázasoduó* (Népdal). Egy tagú szókban is: *szié* (szél), *szuó* (szól); de *áll*, *ól*.

Az *l* hang elveszésének egy másik, különös, de ritkább módját találjuk az *el* igekötőben Menyhe és Beéd lakóinál. Ugyanis az *l* a rákövetkező *m*-mel kezdő igék előtt nem pótlónyujtást hagy maga után, hanem némileg hozzáhasznul az *m*-hez, amennyiben *n* hang lesz belőle, tehát *el* = *en* pl. *enmënt a mezüörë*; *enmondoálja monduókoáját*.

Érdemes feljegyezni a következő hangváltozást is, melyet Lédecen volt alkalmam megfigyelni: *liëkem* v. *lëkem* (lelkem).

Az *l* eltűnésével éppen ellenkező irányú fejlődés nyilatkozik ebben az egy szóban: *csolkuónyi* (csókolni): vö. még *gyönyörüö* (gyönyörű).

Az *l* hangon kívül még a *-hoz*, *-hez*, *-höz*, *z*-je is elvész, de pótlónyujtást sohasem hagy maga után, pl. *ahho*, *ehhő* (ahhoz, ehhez); *ëmék a komámho*. — Már ritkább a szóvégi *r*-nek eltűnése pl. *moá* (már); *akkó*, *mikó*, v. *akkuó*, *mikuó* (akkor, mikor); Az *-ért* rag pedig vagy mindkét mássalhangzóját, vagy csupán *t*-jét hagyja el, pl. *mié* v. *miér* (miért); *foáié* v. *foáier*; *tëjjié* v. *tëjjiér gyüttem kietekhö*.

Itt alkalomszerűleg megemlíthetem, hogy magánhangzó után az *ié* kettős hangzónak *i*-je a hozzá közelálló *j*-hangba csap át; tehát nem annyira *foáier*, mint inkább *foájér*. De még divatosabb a *j* közbeszúrása két szó között, pl. *ne monygya jazt kiéd*; *odaláj*, *odaláj a pusztóán maga lakik el loány* (oda alá a pusztán; ének).

Országszerte ismeretes a szókezdő *z*-nek számos szóban mutatóköző eltűnése, illetőleg az *a* névelőhöz való csatlakozása. Nyitra-vidéken közönségesen lehet hallani az ilyeneket: *ëcskuó* (acskó, az acskó, a zacskó); *ászluó*, *álog*, *Obor* (Zobor hegy); még a *zs* is hasonló sorsra jut ebben: *Ibrice* v. *Ibric* (Zsibrica hegy).

A hasonulásnak egy módjával már találkoztunk az *el* igekötőben. — Közönséges a *g*-hangnak a rákövetkező mássalhangzóhoz való alkalmazkodása a *meg*-ben; ritkábban áthasonul a *gy* is, kivált az *ëgy*, *hogy*, *úgy* szócskákban, pl. *mebbucsítanyi* (megbocsátani); *medduógozuó iérte*, *mërrak* stb. *ëgy ott*, *ëp pedig itt vuót*; *ül legyën*, *Ammen*. Így még p. *has siratomviégig híres palotoádot* (hadd siratom végig híres palotádat. Népdal).

A jelentő mód jelen ideje: *-ja*, *-je*, *-juk*, *-jük*, *-jon*, *-jen* ragjainak *j*-hangját sokszor az előzőhöz alkalmazzák: *roácsavarruk*, *derengöllyük* (rácsavarjuk, derengöljük); *várta jaz esüöt* (várja az esőt). Továbbá *dagaggyon meg*, *vettyük*, *szoánytyuk*, *araty-*

tyuk (vetjük, szántjuk, aratjuk). Az utolsó előtti szóban ugyanolyan jelenség van, mint amilyet a köznap *aszonygygá*-ban tapasztalunk.

Az *r*, különösen ha *l* mellett áll, szintén áthasonul, pl. *gyalluó, ölli a buzoát*. Máskor meg egyszerűen elvész: *kámányi* (karmolni); *sínyi* (sírni, lármázni).

Egyéb mássalhangzóváltozások: *ivolya* (ibolya); *agacsfa* (akácza); *csovoány* (csalány); *comuóca* (szamóca); *bornyu*, (borju); *gajz* (gaz); *rodtotta* (rántotta); *ruózan* (józan); *töklinc* (tengelic); *Nyedoárdus* (Medárd); *bojzing* (bodza); *gyiuó* (dió); *deregroáf* (telegráf); *silokfër* v. *filokszër* (filokszer); *szüzfa* (fűzfa); *tarzik* (tartozik).

Nagyon gyakori a hangátvétel az ilyenekben: *Fruólyis* (Flóris); *Króályi* (Klára); *Gruólyia* (Glória); *korela* (kolera); *hëdegü* (hegedű).

Érdekes példáit találjuk néha két-két szó összevonásának. Pl. *tyükörüő madoár*: a tyukok esküdt ellenségei, a vércse, kánya (melyeket ilyen néven nem is ismernek); nyilván a *tyükölő* összeolvadása. *Szivanuó* annyi mint szénvonó; Lédecen *szavanyú*-nak is hallottam. *Sziengyisnuó*: sündisznó. *Tyukmony* is elhomályosult összetétel, azért hallunk beszélni *lúdtjukmony*ról is, valamint *verieb*,- *kacsa*,- *fëcske*,- *hanygyatjukmony*ról is.

Kiváló bizonyosságát adja a Nyitra vidéki magyar községek palócságának az, hogy a foghangok (*d, t, l, n*) ha utánok *i* következnek, megjésülnek, pl. *gyicsiértessën a Jézus neve, mit pregyikoá ja pap, tyinuó, gyiszuó, amëgyig, Isten nyízi viétkéjünkët; tyíz óra, pruszlyik, csuólkónyi, duógoznyi; verëkegyik* stb.

Különösen híresek, kivált az *n* hang jésítéséről a lédeciek, kik azt mondják: *szoányom, boányom viétkéjmët, bucsíd meg ién bünyejmët; hajfonyuó, keszkönyüő, bornyü, nyevëtyi* (neveti).

»Ki jaz uroát *nyem* szëretyi
Soárga riepoát fözzön *nyëki*
Juó messuózza, paprikoázza,
A nyëvolya jobban roázza.«

A magyar nyelvnek azt az általánosan ismert szokását, hogy a szókezdő mássalhangzók közé rendszerint kisegítő hangzót szúr (*karajcár, goróf, torombita, poróba, kalastrom, polyva*), csak azért említem, mert a tótság közé ékelt nyitrai magyarnak bő alkalma nyílik rá; pl. a tót *dverice* (ajtócska, kis kapu-ajtó) szóból hasonló jelentéssel *vericë*, sőt *dëvërcë* lett; *cvernából cëverná-t*, *dratvából daratycá-t* alkottak.

Legkevésbé sem csodálkozhatunk, hogy a tótság között a szó legszorosabb értelmében elszórva élő nyitrai palócok nyelvébe a tót szavak behatolása oly tág utat tudott magának törni, hogy beszédjüket tarkítva, azt első pillanatra is feltünővé teszi. Vannak községek, melyeknek nyelve csak úgy hemzseg a tót szavaktól és bár javarészükön nem hajtották végre az előbb érintett

átalakító munkát, mégis helyén valónak tartom ezt a befolyást már csak különössége miatt is tárgyalni. Ilyen leggyakrabban használt és részben módosuláson átment, részben módosítatlan tót szavak a következők:

apar: ajak; tót *opara* ,ajakpörzsenés.’

buco: teltarcú, kövérképű; *juj te jangyalos bucuókoám*; tót: *buco*: kövér, tömzsi.

bila: szövőszékenél a fonál leütője; tót: *bila*.

csuloók: nagyobb edény, kivált hordó; tót: *čulach*.

cirka: gyufa; tót: *sirka*.

csepoók: borkancsó; tót: *čepák*.

duska: átkozódás; *duska törren ki rajta*: rossz navalya törjön ki rajta; tót: *duša, duška*: lélek, lélekzetvétele és annak elállása.

dub: méhkas; tót: *dub*: tölgyfa, levágott fatörzs.

gúznyi: harapni; tót: *kúsať, pokúsať*: harapni.

gyetyelina: lóhere; tót: *jatélina*. *kilicske, kulicska*: fa-ajtózár fogója; tót: *klučka*.

lapatyir: denevér; tót: *hetopir*.

lénnek: len; tót: *leňnik*.

mahër: major; tót: *majer*.

mulya: izapos tócsa, posvány; tót: *mula, mulica*.

noászob: tűzhely; tót: *nasob*.

opica: majom; tót: *opica*: Lédecen, Zsérén a majom szót nem is ismerik,

peleány: kisebb polyvaesür; vö. tót: *plevine*.

prassiva: rút, gazember, erköcs-telen; tót: *prašiva*.

piglaiz: vasaló; *piglaizzuónyi*: vasalni; tót: *piglaiz* (ném. *bügel-eisen*).

pēc: mészégető kemence; tót: *pec*.

rajtar: szelelő rosta; tót: *rajtar* (ném. *reiter*).

satyiva: mocskos, szennyos öltözetű; tót: *šativi*.

supa: kocsiszin; tót: *šopa* (ném. *schuppen*).

siskuo: kemence; tót: *šiška*.

tocsók: boroskancsó; tót: *točák*.

vrékocs: hajfonat; tót: *vrkoč*.

Szemmelátható módon hódítottak a tót szavak az úgynevezett g ú n y n e v e k terén. Így pl. *Totko Ebert* (mert tót volt az apja); *Opica Poál*; *Napitye Jozso* (mert azt mondta mindig, hogy *napite*: no igyék); *Zaplac Goáspóár* (Fizess Gáspár, ez volt a szavajárása); *Buboák Fruólyis* (csunya ember, tótul *bubák*: kis gyermekek réme); *Leto Joános* (*letó*: nyár); *Szralopalo Jozso* (anyámasszony katonája). Hasonló jelenséggel találkozunk a k e r e s z t n e v e k használatában is: *Fëro* (Ferenc); *Gyuro* (György); *Josko*, *Jozso* (József); *Palyo* (Pál); *Bora* (Borbálya); *Ila* (Ilona); *Kacso* (Katalin); *Icso* (István); stb.

(Folyt. köv.)

TURZÓ FERENC.

AZ UTCA MAGYARSÁGA.

Lehet vagy egy éve, hogy ily című cikkelyt küldtem egy fővárosi napilapnak, gondolván, hadd tanuljon belőle, akit illet. Az ujság nagy közönségének írtam. A Nyr. olvasói nálam nélkül is tudják, hogy a *görredöny*, *áruda* stb. csúf szavak. A főváros, az ő iparosai, kereskedői és társulatai olvashatták volna benne, mely kifejezést használjanak a szokásos rossz helyett. Egyszerűen jegyzéket csináltam: ezek a hibások, ezek a jók. A szerkesztő azonban, bizonyára sajnálta, hogy elmarad egy-két gyilkossági hír, nem közölte írásomat. De üzenetében szememre hányja, miért ajánlom a *laktanya* helyett a kaszárnnyát; talán nem tudom, hogy ez a német *kaserne*-ből származik! No, ennyit még sem vártam egy magyar szerkesztőtől. Annyira megijedtem a netalán még következhető oktatástól, hogy rögtön elhallgattam. Máskülönben meg is dicsért, hogy figyelmem erre is kiterjed . . . Tudom, nagyon tudjuk, a nyelvészeket mindig túlzóknak mondták. De vajon túlzás-e, ha a *ruggyanót*, *tanoncot* és ezer társait korholjuk? Ne csak a könyvekben és az ujságokból, de az utcáról is kergessük el ezeket a vásott utcai gyerekeket. El a javító intézetbe!

Aki a Nyr. 28 : 319. lapján az ujsághirdetésekről írt, lehetlenséget követel. Csak egy a tanulság belőle, hogy még sok magyar nem tud magyarul. És ez igaz, szomorú, de mégsem oly szomorú, hogy a szerkesztők feje fájjon tőle. Azé fájjon, aki úgy ír. Azután — mondjuk már ki — az ujság utolsó lapja csakugyan mit sem számíthat nyelvészeti szempontból.* De amit az utcának írnak, amit százezren olvasnak napjában, az már ne legyen »bugatta módon magyarul«. Már a hat éves gyerek is az utcán gyakorolgatja az olvasás mesterségét. És amit napról-napra olvasunk, gyakran ösztönszerűleg, akaratlanul is, az a pedagógia szerint maradandóvá lesz. A rossz különben amúgy is ragadós. Nézzünk csak körül! A magyar nyelv korcsszülöttei még százával kísértének. Csak úgy hemzsegnék tőlük a cégek feliratai, a fali hirdetések, stb. És mi évek óta közönyösen látunk, olvasunk és mosolygunk. Azt tartom, itt a legokosabb mosolygás is keveset ér.

Az utca nyelvét is javítsuk, magyarosítsuk. Ezzel pedig nem azt akarom mondani, hogy alapítsunk társaságot, mely az utca magyarságának megjavítását tűzze ki céljául. Ó nem! Nem is arról a szatócsról, iparosról miről beszélek, aki hibásan írkal az ajtajára mire. Ilyeneket más országokban is találunk. Ez csak kis baj. A nagy az, hogy egyesületek, társulatok, a főváros, s ami a fő, gyakran tudományos emberek terjesztői a nyelvi hibáknak a legnagyobb nyilvánosság, az utca előtt! Szabadítsuk meg

* Nem-e? — *A javító.*

nyelvünket ezektől a hazajáró lelkektől! Mindenki segítségünkre lehet, a magyar ujságok is.

A főváros utcáin használt hibás szerkezetű szók közül eddig az alábbiakat jegyeztem föl. (A mondattani magyartalan-ságokat máskorra hagyom.)

1. Hibás összetételek.

a) Főnevek.

[*görredőny*: gördítő.

gyufa: gyújtó.

hegypálya: hegyi pálya, sikló.

indók: ok, indító ok, indíték.

indóház: pályaház, pályaudvar.

jármű: járómű, szállító eszköz, alkalmatosság, szekér, kocsi, hajó.

kötőszalag: kötőszalag.

kötőszer: kötőszer.

laktanya: kaszárnya.

lőpor: puskapor.

menház: menedékház, menedék.

óvszer: óvószer.

rakpart: rakodó, rakodó p. (Ferencz József part, Rudolf part stb.)

raktár: tár, tárház.

ruggyanta: gumi.

sárcipő: vendégcipő.

szünóra: szünet, pihenő.

távbeszélő: telefon.

távcső: messzelátó.

távírás: telegrafálás.

távírat: telegramm.

vasfürdő: vasas fürdő.

záróra: záró óra.

b) Igék.

árverez: kótyavetyél.

túlterhel: agyon-, megterhel, meg-eröltet.

tűlszárnnyal: meg-v. legyőz, fölibe kerekedik, elébe vág.

c) Mellékevek.

életképes: életre való.

élethű: hű, igen v. egészen v. a megszólalásig hű.

gőzmosó: gőzzel mosó (intézet).

hasbeszélő: hasból beszélő.

korhű: koraszerű, kora szerinti.

mellbeteg: mell- v. tüdőbajos.

munkaképes: munkabíró.

munkaképtelen: munkára képtelen.

(munka-) tehetetlen.

szolgálatkész: sz-ra kész, szíves.

tűzmentes: tűzálló, tűztől ment.

ügybuzgó: buzgó, lelkes, vmely ügyért lelkesedő.

vízmentes: víz nem járja, vízálló (ponyva, ruha).

2. Hibás képzések.

a) Főnevek.

ápolda: kórház, ápolóház.

áruda: bolt, üzlet, kereskedés.

bölcsőde: bölcső- v. dajkaház.

csónakda: csónakosház.

dalárda: énekkar, dalos-kör.

egylet: egyesület.

éptész: műépítő, építő művész.

gyógyász: orvos (belgyógyász:

belső bajok orvosa).

idény: évad, időszak, évszak.

kóroda: kórház.

lelenház: talált gyermekek háza.

lovarda: lovasház, lovagló-iskola.

lövölde: lövőház (Lövölde-tér).

mozdony: gőzkocsi, gőzmasina.

nyugta: nyugtatvány.

okmány (okmánybélyeg): okirat, oklevél.

óvoda: óvó, kisdedóvó (Óvoda-u.).

papnövelde: papnevelő (intézet), (Papn.-u.)

rugany: rúgó.

sétány: sétatér.

sodrony: drót.

sütőde: sütőház.

szakma: szak.

szálloda: fogadó, szálló.

szőrme: prém.

tartam: idő.

tanoda: iskola (*Reált.-u.*)

tanonc: inas, tanuló (a Hernád-
utcai iskolán: *tanonciskola.*)

támla: támasz, támaszték; (szék)
háta.

tudor: doktor.

uszoda: úszó-iskola.

ügylet: ügy.

vény: vevény.

b) I g é k.

aszfaltíroz: aszfaltoz.

fertőtlenít: fertőtlenít.

fotografíroz: fotografál,

fotografus: képiró.

igényel: kíván, követel, vár stb.

indokol: megokol, okát adja

rovancsol: leszámol, számot ad

vmiről, v. számon vesz vmit.

telefoníroz: telefonál.

telegrafíroz: telegrafál.

c) Melléknevek.

hirdetési tábla: hirdető t.

sorozási bizottság: sorozó b.

Ezek a komolyabbakból valók. Vannak tréfások is. *Jégtársaság!* Ebben az a tréfa, hogy ezen ne érts jégdarabokból, hanem emberekből álló társaságot. *Halestély!* Minő »negédesen« hangzik a parasztos *halvacsora* mellett.

De elég is lesz már. A többbit a Borsszem Jankónak küldöm.

JENŐ SÁNDOR.

IRODALOM.

Magyar é g alatt.

Rajzok és elbeszélések. Irta Kincs István. Budapest, 1898.

Egyszerű, minden hivalkodás nélkül való rajzok és elbeszélések jelentek meg ily címmel. Írójuk alig ismért alak még irodalmunkban, bár jó néhány éve, hogy ír. Ír pedig magyar szívvel, magyar észjárás szerint. Ezért talán nem lesz fölösleges itt vele megismerkednünk.

Kincs Istvánt kötete, — mely egyébként díszes kiállításban jelent meg többé-kevésbé sikerült rajzokkal, — nem modern írónak mutatja be, vagy legalább is nem olyannak, kinek csak társadalmunk nemzetközi vonásainak észrevezésére volna szeme, vagy csak a lélektani elemzésre, reális kiszínezésre volna gondja. Ismeri ő a modern életet, tudja is reálsan rajzolni (*Fordított szerepek*), de mintha maga sem jól érezné magát; mintha neki is fájna a kép, melyet különben tökéletesen megrajzol. A modern életnek szatirikus rajzát sokkal jobban tudja előváázsolni, de itt már az ő jobb ismerősei körében keresi tárgyát: a megyei

életben (*Kit az esze megver*), a könnyelmű dzsentrik között (*Sültgalambok*), vagy a falusi úri családokban. Innét veszi két legmeghatóbb elbeszélését, a *Hulló csillagokat* és a nagy lélektani igazsággal megírt *A féllábú ember* címűt.

Legsikerültebbek azonban a falusi életből merített paraszt-történetei vagy gyermekkori visszaemlékezései. Ide vehetők a kuruc-világból vagy a kuruc-világhoz közeljáró időkből vett történetei is, melyek epizódokat mondanak el, de igazi közvetlenséggel és a korok felfogás módjának, gondolkodásának hű feltűntetésével. Ezekben jut azután kifejezésre leginkább az ő magyaros eszejárása, magyaros stílusa. Ezekben látjuk Kincs Istvánnak java tehetségét. Nemcsak szapora föltaláló tehetségéről tesz bizonyosságot változatos tárgyaival, hanem lépten-nyomon érzeti velünk, hogy ő maga is kedvét leli az elbeszélésben. Nem elemez hosszasan; nem fejtegeti a lélektani állapotokat, de minden szavával nemcsak az eseményt viszi tovább, hanem bepillanttanunk enged hősei szívébe, lelkébe. Úgy beszél el, mint a nép mesemondói szoktak, egyszerűen, kedvesen. Ezért megrázó, tragikus tárgyai nem hatnak ugyan reánk elemi erővel; de egész tehetsége inkább arra utalja őt, hogy a csendesebb érzéseket, a nevetést keltő tárgyakat dolgozza fel. E tekintetben is, meg abban is van valami közös vonása népmeséinkkel, hogy a tragikus vég vagy jóra fordul, vagy csendesebb, lágyabb hatást kelt nála.

Minden történetét azonban Kincs István magyar észjárással beszéli el. S e tekintetben talán legkevésbé modern, aminek nagyon örülhetünk. Mert azután szavajárása is minden ízében zamatos magyarságú. Magyar szemmel nézi személyeit és tárgyait; magyaros stílussal mond is el róluk mindent. Ha vét is olykor-olykor, vétsége nem lábra kapott németiség, hanem inkább latinosság. E két germán módra összetett szaván kívül: *forrpont* (43), *örömtelt* (135; bár rendesen helyes összetételei vannak: *gyehenna-teremtés* 17, *kolduskevés* 241, *kutyakevés* 117, *szűnös-szűntelen* 39. stb.), egyéb idegenszerűsége mind latinizmus, főképp az ige ideinek és módjainak használata ellen való vétség. Ez pedig, — ha meggondoljuk, milyen divatja volt nálunk a latin nyelvnek, hogy egy pár latinizmus még a nép nyelvébe is bele-*vevődött*, meg hogy mennyit vesződünk az iskolában a *consecutio temporum*-mal, — nem is olyan megróni való. Ilyenek pl.: Csitít-sam, ha sírni *kezdene* (16). Hogy könnyebbülést *szereznének* (68). Hogy az Isten *adott legyen* vigasztalást (68). Már inkább megrovásra érdemes, hogy az *-andó*, *-endő* végződésű igeneveket célkifejezőkül használja ezekben: Az öregeket lóvá *teendő* (63). A hajdú ment törvénybe *idézendő* a csizmadiát (228).

Hanem az ilyenekért tud mivel kártalanítani.

Első sorban szembeötlenek pompás hasonlatai. Szinte kifogyhatatlan bennük, s mindegyikük nemcsak találó, sokszor jókedvű, hanem megmarad abban a körben, melyből a nép szokta hasonlatait venni. Egyet-kettőt fölemlíték:

Aludt, mint valami kölyökágyú (18.). Úgy agyonverték, hogy a lélek majdnem költözködni kezdett belőle (37.). Vezette olyan okosan, hogy gusztus volt nézni (47.). Manó tudja, miből vannak az ő lányának a fogai, hogy úgy jár a kinszenvedés bennük, mint a gazdátlan kutya Becskereken (74.). A császár jussa meg úgy megfogyatkozott, mint a holdvilág egy hétre az utolsó fertály után (75.). S lám az a bolond mézeskalácsos mégis hogy kapkod! Az emberfia azt hinné, hogy a görcsöt zárták a bugyogójába, s az keresi az utat kifelé. (81.) A haragos bikának se lehetett dühösebb a járása: csak úgy döngött a föld lépteinek nehéz terhe alatt (86.) Vö. *Toldi*). Olyan formája volt, mint az árverésen vett butornak a szegény ember házában. (184.) stb.

A másik kárpótlás népies szókincse, mellyel gazdagon, színesen és jellemzően tudja kifejezni minden gondolatát. Felsőrolom szavainak egy részét, még pedig nemcsak ismertettem kötetéből, hanem néhány évvel ezelőtt a Magyar Szemlében megjelent elbeszéléséből is:

Egy kicsiny *alig* ember (15). Tizenöt ember nem tudott volna természetül *beasszekurálni* (Gazdag emberek MSz. 1895:7.). *Befellegzett* neki (Többet ésszel, mint erővel, MSz. 1894:4.). Tíz hónap már *beleveszett* az esztendőbe (3). Falába *bizergett* (199). Most egy kapitányba *botlik* (5). *Cudar* komolysággal kezdte (76). Ment, merre a *csapa* az irányt megjelölte (228). Oly bögést *cselekszünk* (17). Alaposan *cselekedett* bíró uram kontójára (Első ítélet, MSz. 1894:46.), *Csörölnek-pörölnek*, (183). Erre *dukált* olyan éljen (Többet ésszel, MSz. 1894:47.). *Elfohászcodni* magát (Első i. MSz. 1894:46.). *Esennen* vetette föl rá sötét szemét (195). Arra a falragaszra *feledezett* (209). *Firtatásának* kutyakevés eredménye volt (117). *Főbenjáró* szükségem vagyon te rád (88). Szépen *hazaszármaztak* (87). Fogolynak nyilatkoztatták és egyben *hoppon* is fogták (87). *Ingó-bingó* léptekkel indult hazafelé (177). Abból ugyan nem *instálok* (Többet ésszel MSz. 1894:47.). *Kardos* fehér nép (16). Három liter ecetet kellett volna *kicselekednie* egy végbe (Többet ésszel, MSz. 1894:47.). *Kicselekedett* liter (u. o.). Jancsi már arra *kioldalazott* az ajtón, *ki* akart *oldalazni* a kapun (Többet ésszel. MSz. 1894:47. 145). *Kiszármazott* az ajtón (85). A kemenesaljaiakat teljesen *ki* tudták onnan *szerződtetni* (37). Kőszeg városáért se *vallaná ki* a fél éjszakát mellette (222). Még csak *kivallom* valahogy, míg az a Magda visszajön (18). Minden . . . eőri ember deszkafuvarozásra és a restegrálásra *költötte* teljes életét (36). Szem nem maradt *könnyezetlen* (223). Ajakáról *leszerződött* a dacos mosolygás (234). *Levásárolom* azt a sok elhurcolt kolbászt a bőrödről (122). Hát nem értesz, te *mula*? (142). *Nevezetesen* megörült . . . vállalkozásának (72), hasztalan *noszolták* (130). *Öreg* vigasság lakik a termekben (201), baj van, de *öreg* (Az első i. MSz. 1894:46.). Duhajkodássá *öregszik* a jókedve (201). *Parolázás* (Gazdag emberek. MSz. 1895:7.). *Privilegiált* (40). *Pruszlik* (G. e. MSz. 1895:7.). *Rangosat* mulatunk (241). *Rácslelekedte*

magát az asztalra, s horkolni kezdett (Az első i. 1894:46). Akárhánynak a tekintete *ráfeledkezett* (71). Vagy félóra *rítt* bele a magisztrátus határozatának megformálásába (233). A másik fájás *sífti* ehhez (74). Hozzád *származtatom* ezt a széket (225). Csöndesen hazafelé *származott* (Az első i. MSz. 1894:46.). Szép csöndben tovább *szerződik* (u. o.) *szi-szó* (u. o.). A féllábú ember arcán *táborozott* az eleven kétségbeesés (199). Indult hátra a *teleki* lóhere földekre (133). A leányok sokkal *traktabilisabbak* (61). Biró uram *tud* bele legkevesebbet (Az első i. MSz. 1894:46). *Türtözz*e magát (Többet ésszel MSz. 1894:47). Gyermekeinek minden fájó *zokszava* (69). *Zsinatol* boldog-boldogtalannal (5). A kicsinynek is jut belőle egy szakasztó *zsomborral* (16).

Szókincséhez valók ezek a népies alakú jövevény-szavai is: Külföldi *ápitusnak* jobban beváló tészta (241), *fercs*er (68), *inzzel*lérek (47), *rastagolás* (59), 1712-ki *restegráció* (37, restauratio, megyei választás). — Népies zamatát emelik az illetén szóhalmozások: Mitevők legyenek immáron most (39), persze, hogy persze, feledékeny az ember (83.). Ilyen ez a mondatszerkezete is: Nem egy napra, ha három esztendőre kérnék kölcsön a hóhért, akkor se stb. (42.). Már szokatlanabb ez: Hanem hiába írta meg Róbert király az eöriek arany levelében, melyikben régi nemes-ségüket megerősíti, hogy hát stb. (36).

Egyébként némi szokatlanság másban is előfordul nála. Például szokatlan e szava: *ötödölt-hatodolt* (134), az ötölt-hatolt helyett; vagy e két igéje az igekötők miatt: A gyerek *megébredett* (20) és: Mielőtt azonban *visszahagyta* volna a sírt (170). Ide vehetjük e nyelvjárási szokatlanságait is: nem-e (39). vállott (39), nem virrad akkora búbánattal hegyébe (217, reá), hát csakugyan nem vádolsz el (222, vállalsz). Szokatlan régies-ségek: ugyanazon 1709-ik *annobéli* esztendőben (101, 217) és *dignáltassék* a tekintetes tanácsnak (228).

Sokkal szebbek már az ilyen szórendjei: Mert olyan szerencséje hiszen alig akad neki több (40). Ilyen bolond embertől hiszen minden kitelik (85). Ingyen de senkitől nem fogad el semmit (83). E mondatának szórendje azonban nem egészen kifogástalan: Ha mindjárt bakafej lett is volna alatta (47).

Mindent összevéve, bátran mondhatjuk, hogy Kincs István igaz magyar zamatú író, kinek *Magyar ég alatt* című kötete nagy gyönyörűséget szerez nemcsak magyaros tárgyaival, jókedvű elbeszéléseivel, hanem tősgyökeres, tiszta nyelvvel is. KISS ERNŐ.

Könyvészet.

Magyar Tájszótár. Szerk. Szinnyei J. II. k. 5. f. Találmány — töviskes. (Hornvánszky. Ára 1 frt.)

Nyelvtudományi Közlemények 3. f. Még valami az alanyról és állítmányról. (Kicska E.) — A m. közmondások rostája. (Margalits E.) —

Rell L. A m. népnyelvbeli latin szók. (Ism. Prikkel M.) — Balassa J. A m. nyelv. (Ism. Tolnai V.)

Kiss János dr. A hittudományi oktatás nyelvéről. (Athenaeum.)

Természettudományi Közlöny 360. f. Az első állatorvosi könyv m. nyelven. (Szily K.)

Erdélyi Múzeum 7. f. Az összevont mondat, írta Erdélyi L. (Ism. Stodolai Gy.)

Ethnographia 4. f. Kutyec. A honfoglalás előtti magyar-szláv érintkezés. (Munkácsi B.)

Tanulók Lapja 38. sz. Diákszólások.

A Hét, szept. 10. és 17. Az új nyelvőréség.

Nemzeti Nénevelés 7. f. A beszéd élet- és lélektana (Lustig E.)

Egy. Philologiai Közlöny 8. f. A bántási sváb nyelvjárás magyar szavai. (Horger A.)

Vámbéry H. Noten zu den alttürkischen Inschriften der Mongolei und Sibiriens. (Mémoires de la Société Finno-Ougrienne XII. Helsingfors.)

Suomalais-Ugrilaisen Seuran Aikakauskirja. Journal de la Société Finno-Ougr. XVI. (A többi közt Setälä és Genetz értekeznek benne az eredeti finnugor s hangról, Qvigstad a lapp nyelvészet történetéről.)

A NYELVTÖRTÉNETI SZÓTÁRHOZ.

Fülgomb. A NySz.-nak egyetlen adata sincs a *fülgomb*-ra, valamennyi a *fül gombájáról* szól, s a mai nyelvben is csak így ismeretes; mégis az adatok mind a *fülgomb* címszóhoz s a *gomb* származékai közé vannak téve. Áthelyezendőek a *gomba* alá, s a *fülgomb*, mint nem létező szó, törlendő.

Golyócska, globulus, kügelchen értelemben 1668-ban még lehetetlenség levén, megnéztem az idézett hely eredetijét: *gyolobis* van ott, nem pedig *golyócska*. Törlendő.

Hajtható. Az Orczy Költeményeiből vett idézet nem idevaló; átteendő a *hajthatatlan* cikkbe.

Szár. A három értelem közül az utolsó (subniger, braun) törlendő, mert az adatok, amelyekből Szarvas ezt az értelmet következtette, hibás olvasások. Az első idézetben a régi *szárszeglő* t. i. *sárszeg-lő*nek olvasandó. (Vö. Schl. Szój. 1247: *zár*, croceus; ez pedig: *sár*, *sárga*. Továbbá *sárga-szeg*, *sárga-pej* SI.-nál, ma megfordítva: *szeg-sárga*.) — A második idézetben pedig a címszó ékezte sajtóhiba. A babszem figyelmes megtekintése s a *bilum* értelmének magyar körülírása bizonyítja az ékezet fölösleges voltát.

Bukós. Comeniusnál, ahonnan az adat vétetett, a latin eredeti nem corporis volutatio, németül burzelbaum; hanem myinda, németül blindkuh.

Meglep. Faludinak idefüggesztett szólása: »Ne lépd meg irigy szemmel másnak sajátját« nem ide való. (Vö.: meglépni a föld szélét-hosszát). Innen törlendő s a *meglép* ige külön új cikkül irandó.

Korsócska. A korsócska-gyöngy nem »krugförmige«, hanem »perlförmige« Korallen. Vö. *Korsóka*: korall NySz.

Megdőgösül nem pereó, zu Grunde gehen, hanem inficiór, angesteckt werden, tehát a mai *fertőződik*.

Szerszám vagy műszerszám. Melius mondata: »kiki mind megélesítettne az ü szantóvasat . . . es egyeb mi szerszamat« idézve van mind a *szerszám*, mind a *műszerszám* cikkben, amott »egyeb *mi* szerszám«, itt pedig »egyeb *műszerszám*« olvasattal. Vagy, vagy!
NAGYSZIGETHI KÁLMÁN.

Cseri barát. Suhajda L. (Nyr 28:317.) elfelejtette az Érdy-kodexből idézett *cery atya* mellé a kodex illető lapszámát kitenni. Így pedig bajos lesz a NySz. pótlékai közé e becses adatot beiktatni. Hogy mulasztását kipótoljam, íme itt a nála hiányzó lapszám: 165 (NyET. 4:246). Minthogy ez a hely Pelbárt Stellariuma IV. k. 1. rész. 3. cikkelyének egyik részletén alapszik, ott pedig a *cery*-nek »quidam ordinis *fratrum minorum*« felel meg: ez az adat is bizonyítja, ha ugyan Nagyszigethi K. (Nyr. 28:75) adatai után még bizonyítani kellene, — hogy a *cery* (cseri) barát a. m. Ferenc-rendi szerzetes.
KATONA LAJOS.

Anglika. A szótárból hiányzik. Ő tudja, mennyi sok jó erkölcsű ifjak veszték ott lelkekben testekben el az *anglikák* miatt' (Bethl. Élet. 304). — Úgy gondolom, az »angol kisasszonyokat« érti itt az életrajzíró.

Baczos? Avagy nem tudod-e annja, hogy en volnec az *baczos*, ahon Abel paranczol ő neki (Szeg: Theoph. 26). A szó és az adat egyaránt hiányzik a szótárból. A szó értelme homályos. Szegedi ortográfiája szerint *bacos* v. *bácsos*-nak kell olvasni, s akkor összeköttetésbe hozható a NySz. »*bács*: számadó juhász« szavával. Az új Tájszótárban van: *bacsa*, *bacsó*, *bacso*, sőt *bacsus*! (Tisza-Szent-Imre) is ugyanilyen jelentéssel, s így valószínű az etimológiai összefüggés.

Dorozsba. »Haj hamis dorosba!« (Pós: GBot. 50). — A szótár ez egy adat után így értelmezi a szót: »sodalis, socius; gesell'. Az új Tájszótár teljesen megvilágítja. »*dorozsba*, *druzsba* = *vőfély*!«

Meg-feruláztat. Ezt a szót Pós: GBot. 64. találtam, de mondatba foglalva nem írtam ki. A NySzban csak az alapszó *ferula*: »*rule*« van meg.
ALBERT JÁNOS.

Csörsz, mont. (Nyr. 28:218—9. 276). *Csörsz* fekete értelembe talán kapcsolatba hozható a szláv *černi* szó valamely alakjával, sőt magától a *Csörsz árkatól* sem állhat nagyon távol, melyben

a *Csörsz*, *Csersz* ördögöt, fekete ördögöt jelent (v. ö. Ördög-árok). — *Montliszt* a legfinomabb fajta lisztet jelenti Debrecenben is.

KARDOS ALBERT.

A *csörsz* szó jobban hasonlít az ördögnek szláv *čert* nevéhez, s a *Csörsz-árkát* csakugyan a szl. *čertovsky jarek* vagyis 'ördög-árok'-ból magyarázzák, annál is inkább, mert a *Csörsz* árkanak egyik ágát magyarul is Ördögároknak hívják.

A SZERK.

NYELVMŰVELÉS.

Egy új szórendi hiba. Legújabbban nem ritkán találkozunk lapjainkban — legtöbbször az Egyetértésben — avval a nevezetes hibával, hogy a tisztán kapcsolást kifejező *is* kötőszót rossz helyre teszik a mondatban. Pl. »De azután rátért a kiegyezési kérdésekre. Ezzel *megtapintotta is* a mai osztrákság egyetlen lüktető eré» (Egyetértés 1898. IV. 1. e h. meg *is* tapintotta). »Jól tudjuk, hogy a külföld véleményére nagy súlyt kell fektetnünk. *Eleget áldozunk is* ezért» (M. Hirl. VII. e h. *eleget is áldozunk* ezért: vagy pedig így kellene: *áldozunk is* ezért *eleget*). »Mind így volt *s így marad is*» (Orsz. Hirl. IX. 24. e h. *s így is marad*). »A császáraparagrafusos közösségben nemcsak meg van óva, de diadalmasan *van is* érvényesítve a 67-iki jogbiztosítéknak ereje» (Egyetértés 1899. V. 16.). »A komoly tárgyilagosság lapunknak mindenkor sajátja volt *s* mindenkor sajátja *marad is* (uo. VI. 14) stb. Nagy dicséretet érdemel a sikeres megoldás. Szívesen *adózunk is* e dicsérettel (Ph.Közl. 1899: 542).

Ezek az írók az egyszerűen kapcsoló mondatokra átviszik a megengedő mondatok szórendjét. Csak megengedésben helyes ez a szórend: ha *megtapintotta is*, még ha *eleget áldozunk is* stb. Ilyenkor a másik szórend is lehetséges (ha *meg is tapintotta* stb.), s ezt a szórendi szabadságot viszik át most hibásan a puszta kapcsolás eseteire.

ANTIBARBARUS.

Egy ékes meghívó. A Budapesti Függetlenségi és 48-as Polgárok Köre a múlt hónapban elhatározta, hogy részt vesz az október hatodikai ünnepélyben. E célból értekezletet hívott össze s ez alkalomra a következő meghívót bocsátotta ki.

Budapesti függetlenségi és 48-as polgárok köre.

T. tagtárs Ur!

Körünk mint minden évben úgy az idén is kegyelettel ünnepli meg *Október* [így, nagy betűvel] 6-ikát; mely napon hazánkért és szabadságunkért küzdő sok vitéz vezérei szabadságharcúnkak hősi vértanú halált szenvedtek. Polgártársak! *Bár egy félszázad évfordulója imár* [egy m-mel] *e szomorú emlékeztető nap-*

nak tűnik el, [no, ez csak elég szépen hangzik!] most is ép oly kipusztíthatlan legyen rajongó kegyeletünk lerovása irántok [tehát a lerovás legyen kipusztíthatlan] mint kipusztíthatlanok szíveinkből [helyesen: szívünkéből] eszméik. E kegyeletes ünnepély miként rendezése végett, hazafias üdvözléssel kérjük t. polgártárs úrat sziveskedjék f. *Szeptember* [így, nagy betűvel] hó 21-én (*csütörtök*) este 8 órákor a Gfclner féle vendéglő külön termében (VIII. Röck-Szilárd ú és Jozsef útca sarok, bejárat az údvaron át) tartandó értekezleten *okvetlen* megjelenni.

Budapest 1899. Szept. 13.

Az elnökség.

A függetlenségi és 48-as párt a magyar nyelv érdekeit is szereti hangoztatni. Követeli, hogy a hadseregben a magyar szónak méltó szerepe és becsülete legyen s a katonai hatóságokkal való német levelezés miatt kemény harcokat vívott a magyar nyelvért. S az is köztudomású, hogy e pártnak sok író és hírlapíró híve van. Mért nem fogalmazzák meg ilyen alkalmakkor azt a néhány sort s miért tűrik, hogy ilyen avatatlan kezekből eredő, képtelen magyarságú felhívásokkal árásszák el a polgárokat és a hírlapírókat? Ez is vétség a magyar nyelv ellen!

FÖLDES MIKLÓS.

MAGYARÁZATOK, HELYREIGAZÍTÁSOK.

Főra, foráztat. (28:414.) A Nyr. szerkesztője a *foráztat* szót s a hozzá fűzött magyarázatot megkérdőjelezte; inkább tollhibának vagy hibás olvasatnak hajlandó betudni a *foráztat* ígét, de a *Voraus*-ból sehogysem tartja magyarázatát lehetségesnek. A szó, mint mindjárt fogjuk látni, helyesen van nyomtatva a Déryné naplójában s kétségtől a kéziratban is így van; azonban csakugyan nem származhatik a német *Voraus*-ból, már csak azért sem, mert a németek sehol sem szokták *Voraus* szóval kihívni a színészeket. Ellenben aki valaha Olaszországban járt, tudja, hogy egész Olaszországban a *fuori!*, velencés *fora!* = ki! (vagyis = jöjjön ki! jöjjön elő!) szóval híják ki a színészeket. Ez a *fora* szó megvan már 1892-ben kiadott »Magyar nyelvbéli olasz elemek« című tanulmányom 30. lapján is, még pedig a NySz.-ban levő adat alapján *apage, fort, packe dich!* jelentéssel. Ide tartozik minden valószínűség szerint a XVII. századbéli Mívesek lakodalmának ez a kifejezése is: *izderi fóri!*, ahol az *izderi* az olasz *fóri*, *fuori* szónak szláv szinonimája lehet. A *foráztat*-beli *forának* azonban újabb átvételnek kell lennie, mely színművészetünk s különösen operánk egyéb kölcsönszavaival s a tapssal, mint tetszénnyilvánítással együtt (Olaszországban akkor is tapsolnak, ha a szónok a beszédét befejezte vagy ha a királyi pár a katonai szemlére a körülálló közönség körébe megérkezik) olasz művészek révén jött át hozzánk. A kérdésbeli szó alakulását tehát

a következőképen magyarázhatjuk meg: ha azt kívánjuk, hogy az énekesnő *újra* énekelje el a tetszést nyert dallamot, akkor *újra-z-tat-juk*; a Kilényi-féle társulat 1818-i előadásán azt kívánta a közönség, hogy a kedves színművész nő jöjjön ki, jöjjön *fora*, tehát *forá-z-tat-ták*, vagyis kihítták.

KÖRÖSI SÁNDOR.

Boldogult atyámtól hallottam, hogy jurátuskorában, 1820 körül, a theátrumban vagy a koncert-szálában, ha valami énekrész megtetszett, addig kiáltozták: *fóra, fóra*, míg a dalt *meg* nem *fórázták*.

Déryné Naplójában (2:58) pedig ezt olvastam: »Következett a kedvelt cavatina!... Elvégeztével ismét szünni nem akaró tapsvihar és kiáltás: *újra! fora! da capo!* — így hangzott összevissza mindenféle nyelven«.

A *fóra* olaszul van; népies kiejtése a *fuorának* vagy *fuorinak*. »*Chiamàr fuori*: del pubblico che chiama l'autore o gli attori alla ribalta«. (Petròcchi: Nòvo Dizionario 1:447.) Tehát se nem német jövevény, se nem hibás olvasat.

NAGYSZIGETHI KÁLMÁN.

Kivesz valamit. Simonyi Zs., hivatkozva Szarvas Gáborra is, még mindig vitatja, hogy az osztrák-magyar némettség a magyar nyelvből vette át az *ausnehmen* igének ‚wahrnehmen, unterscheiden‘ jelentését. (Nyr 28:296.) Bajos az ilyet elhinni, ha még oly tekintélyes férfiak vitatják is. Különösen bajos akkor, mikor egy közkezen forgó szótárból kiki meggyőződhetik arról, hogy a délnémettség nemcsak most ismeri, hanem már a német kódexek korában is ismerte az *ausnehmen* igének eme jelentését. Csakis azon lehet csodálkozni, hogy sem Szarvas, sem Simonyi nem tartották szükségesnek, hogy Schmeller szótárát is kérdőre vonják. Ha ugyanis az I. köt. 1743. lapján olvasható példákat ismerik vala, bizonyosan nem bocsátották volna merész állításukat a nagy világ elé. (Vö. még Sanders Z.: 415., az ‚ausnehmend‘-ről szóló cikkel.) »Ildomos legy mynden yozaghos mywelkódetben«. (ÉrsC. 62.)

NAGYSZIGETHI KÁLMÁN.

Zsém. Egy úrtól hallottam beszélni a debreceni nagytemplom égéséről, amikor a híres Rákóczi-harang lezuhant a toronyból, megrepedt és »*zsém*« támadt rajta. Ezt a szót ilyen alakban soha sem hallottam s kérdésemre azt a választ nyertem, hogy a harangból kitört egy darab, de ez azért nem esett ki belőle, mert a haranggal még összefüggött egy helyen s az kongás helyett csak rekedt, zizegő hangot adott. Ez a kitört darab a *zsém*. Nem csorba, mert ott a kitört darab leesik, hiányzik. — Hogy magyarázható ebből a *zsémbelni* ige? Mert a két szó csak összefügg egymással?

TRENCÉNY LAJOS.

A *zsémbelést* a *simfeléssel* tartják azonosnak s a német *schimpf*, *schimpfen* szóból magyarázzák. Alig lehet köze hozzá az itt említett *zsémbnek*; ez a csorbát jelentő *csempé*, *csempé* szóra emlékeztet.

l. MTsz.

A SZERK.

Lipityánka. Egy úri embertől egyszer azt hallottam, hogy ő bizony nem sokat ad a Nyelvőrre, mert azt állította egyszer, hogy a »lipityánka« valami gallér, holott az inkább vaslapát. Hogy lapát, azt én is tudom, de hogy a Nyr. olyan nagyon elütő értelmet tulajdonított volna a szónak, azt nem akartam elhinni, míg egyszer a véletlen rávezetett, hogy mind a két értelem helyes. A télen ki akart menni a szobából egy leányka s a nagyanyja rákiáltott, hogy »végy magadra legalább valami lipityánkát!«, kérdésemre aztán elmondta, hogy a lipityánka valami egészen símán, nagyon egyszerűen szabott és varrott, csőujjú női ruha, melyet olcsó és könnyű anyagból készítenek, s csak a legszegényebb nők viselnek. — Ha ez a ruhadarab jobb anyagból, csinosabban, divatos újjakkal készül, akkor *szervviánka* a neve. De mind a kettőt csak a szegényebbek viselik, a hogy ez a kétsoros versecske is mutatja:

Lipityánka, szervviánka,
Málékenyér a barátja.

Beregmegyében Ilosva környékén és Szatmárban ismerik e szót. [Vö. MTsz. *lapityánka* és *lipityán*, *lipityánka*.] TRENCSENY LAJOS.

Egy szólásról. Nemrég közölte a Nyr.-ben László Géza (Zilahy. nyelvj. VII.) ezt a mondást: »Okos, mint a tórdaji malac, eppég seggő' ment a vájúnak!« E mondás Erdélyből szivárgott át Szilágyba. Dugonics az Arany Perecek egy jegyzetében írja: »Ezen köz-mondásnak: Okos mint a' Tordai malac, nagy kelete Erdélyben. Ennek eredete ez: Egy Paraszt Ember, sebessen hajtván kocsiját, eltapodott a Tordai úton egy aluvó malacot. Annak Gazdája többet akarván nyerni, ha a' malacot idősebbnek lenni hazudván, azt mondotta a' Bíró előtt: hogy azon malac két holnapos, noha talán egy heti sem volt: A' Bíró azt felelé: hogy ha a' Tórdai malac két holnapos lett volna, lett volna annyi esze is, hogy a' koci elöl fel-ugrott volna«. — Érdekes példa arra, mint felejtí el a nép a hosszas históriát s mint pótolja rövidebbel.

KIRÁLYI DEZSŐ.

Herkó páter. (Nyr. 24 : 251, 25 : 371, 419, 508, 560; Tóth Béla, Mendemondák: 71, Anekdotaliknes: 279). Ismét új adat erről a titokzatos alakról, kiről nem tudjuk, vajon szólásból lett személy-e, vagy személyből lett szólás. Született szepesi embertől hallottam emlegetni a nevezetes páttert; kérdezősködésemre azt felelte, hogy az egész Szepességben mondják, ha valaki nagyon húzódozik valaminek megtételétől: »*Düu helft der nêch ëmüul der Herko pater von Donnerschmark*; s ha valami nagyon nehéz dologról van szó: *dos kann nêch ëmüul der H. p. von D.*« Nevezetes, hogy mindég hozzáteszik ezt: *von Donnerschmark*, ez pedig Csütörtökkhely, a csúcsíves templomáról híres helység, hol ma is van még minorita-kolostor. Úgy látszik, hogy mégis valamilyen valóban élt páter lappang a szólás mögött, különben alig kötnék helyhez; aztán meg nagyon is valószínűtlen, hogy a németajkú szepesi, a világosan érthető *herr gott vater*-ből ok nélkül csinálja a homályos értelmű *herkó páttert*, ahogyan Melich J. véli (Nyr. 24 : 251).

TOLNAI VILMOS.

KÉRDÉSEK ÉS FELELETEK.

1. *Siker*. Ezt a szót a népnyelv nem ismeri. Tehát a nyelvújítók csinálták? de miből? s ha nem ők csinálták, honnan vette magát?

F. Először is kérdés, vajjon a népnyelv csakugyan nem ismeri-e, sőt valószínűnek tartom, hogy ismeri, a *sikeres*, *sikeretlen*, *sikerül* szókat mindenesetre. Az új Tsz.-ban olvassuk ezt a kalotaszegi szólást: félek tőle, hogy ez az adósság a nyakamba *sikerül*; továbbá ezt a szabolcsi párbeszédet: Hát munkánál csak kenyeret eszik itt a nép? De bizony *kisikeríti* az a szalonnát is, ahol lehet. — A NySzban igaz, hogy a *siker* főnév csak SI. Toldalékából van idézve, oda pedig SzD. Kisded szótárából került (1792), ahol már szintén előfordul. De van a NySzban egy adat a *sikerel* igére, még pedig a két Rákóczy György levelezéseiből: Az portai állapotokat isten sikerelje az közönséges jóra. Sokszor előfordul a régi nyelvben a *sikeres*, *sikeretlen*, de nem a mai, hanem egészen más jelentéssel, p. »kövér, zsíros, *sikeres* búzakenyér« (GKat.). Ez tehát nyilván az ismeretes *sikér* származéka, mely mint tudjuk, a jó búzának, ill. lisztnek legbecsesebb alkotórésze: »mentől több a sikér, annál több a legértékesebb táp[láló] anyag; mentől jobb a sikér minősége, annál jobban kel a tészta, annál likacsosabb lesz a kenyér, annál jobban lehet megemészteni«. (Pallas Lex.) Tehát mentől *sikeresebb* a búza, annál jobb; mentől *sikeretlenebb*, annál rosszabb. Nem csoda, hogy ezt a két kifejezést a nyelvszokás lassanként átvitte a többi termésre és egyéb dolgokra is, úgyhogy a *sikeres* szó a ,kedvező, eredményes' jelentést vette föl, *sikeretlen* pedig annyi lett, mint eredménytelen. Utólag keletkeztek aztán ezek mellett a *sikerel*, *sikerül* igék s a *sikeres*ből elvont *siker* főnév. Ez a magyarázat azért is valószínű, mert ezek a szók még a 17. században is igen ritkák lehettek; ugyanezért nem valószínű az eddigi magyarázat, mely szerint a mi *sikerünk* a törökből került volna. (Vámbéry, NyK. 8:171. és CzF.) — A búza-*sikér*nek eredetibb jelentése voltaképpen a ,ragadós nedvesség, enyvesség', mint SzD. értelmezi, vagy ,lontor' [ragadó nedvesség MAL.], mint MA. fordítja; *sikeres* a régi nyelvben a. m. ragadós, szívós, *sikeretlen* a. m. nem ragadó, ragadni nem akaró (gyakori kapcsolat volt a *sikeres sár*, l. NySz., SzD.; ennek elrontása a borsodi *sikerisár*: sárgaszínű, ragadós agyagföld MTsz.). A magyar nyelv tehát ugyanolyan észjárással nevezte el a búza-*sikért*, mint a német, melyben a megfelelő *kleber* szó a ,ragad, tapad' jelentésű *kleben* ige származéka.

2. *Az Akadémiától jutalmazott pályamű*. Az Akadémiai Ért. 10: 321, 324. lapjain Beöthy Zs. szép beszédei egyikében így idézi a Giordano Bruno szobrának talapzatára írt mondatot: a tőle megálmodott század emelte neki; s hasonló módon mondja

Szarvas Gáborról, hogy az orsz. Középisk. tanáregyesület elhatározta, hogy *tőle indítandó* . . . közadakozásból szobrot emel neki. Ez a két *tőle* sehogysem megy a fülembe, határozottan németesnek vélem, s ezeket egy sorba valóknak ítélem a *tőle elvett hajadonnal* és a *tőle megevendő káposztával*. Miért használja néhány írónk ezt az alakot, amikor oly szépen lehet mondani magyarul százféleképpen ugyanezt? Azt is szeretném tudni, miért áll így: az Akadémiától jutalmazott pályamű — s miért nem az Akadémia-jutalmazta p.-m. vagy az A. ezt a p.-művet megjutalmazta?

F. A *-tól* ragot az ilyen kifejezésekben épen gondosabb írók szokták használni, hogy az *által*-t elkerülhessék, a melyet még németesebbnek éreznek. A régibb nyelvben ez a *-tól* nagyon gyakori, sőt nemcsak szenvedő, hanem visszaható igék mellett is előfordul: »*megkeresztelkednek ő tőle*« (JordC., Károlyi stb.) = baptisantur ab eo, megkereszteltetnek tőle; »*kell gyötrődnöm azoktól*, kiket szerettem« (Amade). Igaz, hogy a mai népnyelvben az ilyen kapcsolatok egyáltalán ritkák, mégis egészen ilyen a következő példa: Olyan, mind a *kányátul megköpesztett* tik (Nyr. 6. 227). — Nekem is az a nézetem, hogy amennyire lehet, kerüljük el mind az *által*, mind a *től*-féle szerkezetet, az utóbbit azért is, mert kétértelműséget okozhat (pl. a *tőle elvett leány* nemcsak azt a leányt jelentheti, akit ő elvett, hanem azt is, akit ő tőle elvettek). Magam is (a M. Határozók 1:250, ahol bőven tárgyaltam e kérdést) azt a régi magyaros szerkezetet ajánlottam: *a tolvaj lopta pénz*. De ezt sem lehet mindenütt erőszakolni, mert ma nem olyan népszerű a használata, mint a régi nyelvben, mikor szeljtében mondták: *isten-ihlette, fene-ette, a te mondotad időben* stb.

SIMONYI ZSIGMOND.

3. **Gyepü.** Szilágymegye Kis-Doba községében a sövénykerítést *gyepü*-nek nevezik. Arany János »Hec, hec« című költeményében hasonlólag írja: »*Gyepü* megöl vicsori szomszédok gyönyörködve nézik a játékot . . .« Használatos-e ez a kifejezés másutt is?

BRÁN LŐRINC.

F. A *gyepü*, *gyöpü* el van terjedve a dunántúli, a palóc s a keleti székely nyelvjárásokban, l. MTsz. 1:750—1, történeti múltját pedig a NySz. 1:1160. a *gyép*, *gyépü*, *gyöp*, *gyöpü* címszók alatt. Legáltalánosabb formája a *gyepü*, mely a mai »indago, élő sövény, kerítés« értelemben megtalálható már az Árpád-kori és Anjou-kori oklevelekben is. Így: Fejér, Cod. Dipl. (a megszokott s részben hibás átírással) *Gepü* (eh. *Gepu*) id. quod indagines, év nélkül, II. András korából (III:2. köt. 191. és Czinár, Tárgymut. 164.); »indagines, vulgo *Gepu*« 1225-ből (III:2. köt. 69.). Az Anjou-kori Okmt. (III:221.) »indagines, vulgo *Gepew* vocatas« az 1335. évből. Képzős, vagy összetett neveken: *Gepuspotok* 1272-ből (Fejér, V:1. köt. 191.); *Gepeuelv* Ungban helynév, melyet a NySz. (i. h.) ok nélkül soroz az »ager incultus« csoportjába, 1284-ből (Wenzel, 9:390.); *Bud gepwe*, *Chichow gepwe* határhelyek 1257-ből (U. o. 7:466.);

Gepus »gyepüs« birtok Zalában 1274-ből (Hazai Okmányt. I: 63.); *Gepuserdw* 1326-ból (Hazai Oklevélt. 197.); *Chegegewpwwf* »csegegyöpüfű« 1492-ből (Pesty, Magyarorsz. helynevei, I: 66.). — A Schlagli magyar szójegyzékben indago = *eluen gyep* »eleven gyep« (s aligha »gyép«); a Besztercei szöszedetben indago = *gepew*. A kerítés *gyepü* neve mai helyneveinkben is nyomot hagyott: *Gyepü*, *Gyepü-Kaján* (Zala m.), *Farkas-Gyepü* (Veszprém m.), *Gyepü-Füzes* (Vas m.). Az Árpád-kori nyelv vele a régi országos gyepüket jelölte meg. Mivel a gyepük őrzésére a keletről hozott hadi taktika hódolt idegeneket alkalmazott, a határerődítmények idegen neve rendszerint a hódítók nyelvébe is belekerült. Csak így érthető meg, hogy az olasz *clus*, *clusa* »rekesz, határerődítés«, ma *chiusa*, a magyarországi Klus-oknak (Klusnak, Klusvárnak, Kolosvárnak) is nevet adhatott; így érthető meg továbbá az, hogy a szláv *branja*, *broń*, *brań* révén (tehát a gyepük iránt érdeklődő *Bran* lelkész úr neve révén is) nálunk *baranya*, *borona*, *berena*, a török *çik*, *çig*, »határ, határvonal, magas kerítés, sövény, töltés, sánc révén *csik* (pl. a székely határ Csikjai), a *sege*, *sîg* révén pedig az ugyancsak határt és határolt területet jelentő *szik*, *szék* (fa szikja, pohár-szék, mészár-szék, csap-szék, a tojás széke stb.) keletkezhettek. A *çig*-ből *la* helynévképzővel keletkezett az a *csigla*, vagy ahogy krónikáinkban olvasható: *csigla-mező* »bekerített mező«, amelyben a hun-avar romlásból megmenekült 3000-nyi töredék, a nyugati *szikölök*, vagy *székelyek* ősei megvonták magukat. (Erd. Múz. 1898. 20.). Mi, keleti magyarság, az iráni szomszédságból a *vár* »fal, kerítés, kerített hely, kert, erődítmény« rokon fogalmát hoztuk magunkkal. Ezt a zend *vāra*: *patri-vāra* »sövény, védelmi sánc« s az újperzsa *bara* teszi nyilvánvalóvá. De ezt a nevet a IX. századi sanct-galleni barát krónikájában leírt 8—10 mérföld széles s a honfoglalás idején is megvolt pannóniai avar csiglákra, csikokra, székekre nem alkalmazták. Mivel a honfoglalás utáni határőrségen a pannóniai avar hódolók mellett a keleten csatlakozó kozár-kabar törökséget s a XI. században bevándorolt besenyő vendégnépet is alkalmazták, nagyon valószínű, hogy a határnevek osztogatásából ezek is kivették részüket. A nép nyelvében élő *gyepü* szintén a régi végek hosszában van elterjedve. Ezért tartjuk valószínűnek, hogy ezt a finn-ugor alapon magyarázhatatlan szót is a keletről ide szakadt s idővel közibénk olvadt török határörök hozták divatba. Munkácsi Bernát rendelkezésünkre bocsátott adalékai szerint a szó tényleg ó-török eredetre vall. A csuvasban *šabe*, sövényhez való nedves rözse (Zolotnyickij szótára, 65.); innen a hegyi cseremis *šaba*, rözse (Trojickij szót. 58.), *šavo-viče*, fonott sövény, kerítés, (u. o.) tkp. sövény-udvar, mert *veče* udvar, tov. *sübä*: *s.-pudurtiš*, galy (NyK. 4: 397), tkp. galy-törés. Mivel pedig a csuvas *šabe* tör. **jäpek*, **jäbek* előzményre vall, a magyar gyepü is ennek egyik nyugatra szakadt alakulata lehet.

SEBESTYÉN GYULA DR.

KÉRDÉSEK

a Magyar Nyelvőr olvasóihoz.

1. Használja-e a nép ezt a szót: *gyufa*? Mely vidékeken nevezik *gyujtónak*? Minő más elnevezések járatosak még helyette? (Eddig a következők ismeretesek: *gyujtó-szál*, *gyujtó-szálka*, *gyujtogató*, *véllantó*; *masina*, *kétrány* és *svábel*.)

2. *Hazugság* és *hazudság*: használja-e a nép mind a két formát? s ha igen, tesz-e köztük különbséget?

3. Mondják-e valahol: nem megyek *egy tappá sem*? *fél nyommá se ment*?

4. Élnek-e a nép közt ezek a szók: *kupéta* (hintó h. B. Hírl. 1886, X. 2. 10a), *kotla* (a katonai felszerelés része, uo. 1892. IX. 29. 2), *kapitány csillag* (Mikszáth: Tek. várm. 162), *sascstillag* (uo. 163), — *aratás-idő*, *vetés-idő*, *szüret-idő*, — *újhodik*, *lőhatnék*?

5. *Dömöcki szablya* helyett előkerül-e régi irodalmunkban ez a forma is: *dömöckölt szablya*?

Ezúttal újra kérjük t. olvasóinkat, szíveskedjenek a f. é. februári füzet 92. lapján a hangsúlyra és mondatnara vonatkozó kérdéseinkre felelni.

E G Y V E L E G.

Sutor usque crepidam. Tíz füzetet kaptam ma a »*Mesterségek szótárából*«, melyet a Magyar Tudományos Akadémia megbízásából szerkeszt Freckay János. Az egész munka száz füzetre fog terjedni.

Elismerést érdemel úgy az Akadémia, mint a szerkesztő e munka létrehozásáért, mely a magyar nyelvet több *százezer* [? A szerk.] szóval fogja gazdagítani.

Az elismerés után azonban következik a kritika.

Egyetlen egy világhírű kritikusról emlékezik meg Clio leányasszony és az is csizmadia volt: Apelles csizmadijája, akihez a művész így szólott: »ne sutor ultra crepidam.«

De a »crepidáig« szabad volt kritizálni.

No hát — mivelhogy én is csizmadia lévén. . .

. . . de hát hogyan, miképpen lévén csizmadia? Annak is elmondatik Hübnerre.

Mikor még senki és semmi sem voltam, se akadémiai tag, se képviselő, se főrend, akkor beültem az Üstökös háromlábu kerek székére »Politikus csizmadia« képeben és *cselekedtem* mindenféle bőrből szabott tréfás dolgokat, de amiknek talpalása komoly volt.

Észrevette ezt az én mesterkedésemet a pesti magyar csizmadia czéh s nehogy kontárkodás bűnében találtassam, megválasztott annak

rendi és módja szerint tiszteletbeli csizmadia-mesternek: ma is őrzöm a nagy pecsétetes mesterlevelet a komáromi tulipántos ládában, melyet a céhgyűlésben történt ünnepélyes felavattatásom után kaptam, s mely engem feljogosít először arra, hogy kitűzzem a házam kapuja elé a két oroszlán által markolt piros csizmás címert, másodszer pedig arra, hogy végső tisztességtételeim alkalmával a pesti csizmadia testület, zászlójának előlvitele mellett sorakozzék. Mind a két eset több mint valószínű.

És így kaptam én az első titulust életemben, mikor még nem volt se »méltóságos«, — se »nagyságos«, — se »tekintetes«; — »*Becsületes* Jókai Mór csizmadia mester.« — Erre adok legtöbbit.

Ennél a privilégiumnál fogva megteszem azt, hogy vizsgálat alá veszem a Freckay János *legény* által remekben készült munkát, a »csizmadia, cipész és vargamesterségről« írott füzetet, s elmondom felőle a találtató hiányosságokat és kifogásokat.

Legelőször is nem találom teljesnek a lábtük elnevezéseit. Hiányzik belőlük a *botos* (a télen utazás közben a csizma fölé húzott meleg lábhüvely), a *habda* (az idomtalan torok és sark nélküli csizma), a *saru* s az azzal foglalkozó *saruvarga*, a *topánka* (ami nélkül jurátus nem létezett vala), azután a *papucs*, a *pacsmag*, meg a *mamusz*, amely mind másfélét jelent: a papucsnak van sarka, de nincs hátbőre, a pacsmagnak van hátbőre, de nincs sarka, a mamusznak csak a talpa bőr, a feje posztószélszövet, de az is varga-munka. Hát még a régi írók által emlegetett, s ősi arcképeken látható *telekes bocskor*, mely voltaképen *kalucsni*, a sárga szattyánbőr csizma védelmére használatos, s ezzel rokonságban a *bocskor* (ámbar ez már céhenkivüli fusermunka). Ehhez járul még a tréfásan úgynevezett *varju* (a hegyes orru parasztcizma uj korában); »hogy vesztegeti ezt a *varjut*?«, kérdezi a nyalka legény a heti vásáron.

Még mint tájszót kell ide iktatnom a *cipő* szó változatát, *püccők*. A szabadságharc alatt az volt a panasz Szeged vidékén, hogy a magyar ostromló had parancsnoka az aradi várparancsnok kisaszonyainak »püccők«-öket küldött be a várba kedveskedésül! Árulás-számba vették azt.

Azután bőrneműek közül hiányzik a *bagaria*, a *borjubőr*, a *tört bőr*, (aminő a szőlőtaposáshoz való habdához használtatik). Hát a *fisléder* hol maradt? ami pedig meg van örökítve a magyar klasszikusok közé sorolt híres epitaphiumon:

»ITT NYUGSZIK KIS
KINEK NEVE JÁNOS IS,
A KI NEM VOLT FIS-
KÁLIS,
HANEM FIS-
LÉDERBŐL DOLGOZÓ CSIZ-
MADIA MIS-
KOLCON.«

És hiányzik a szótárból a *fordítófa*, ami a csizmadia mester-ség tekintélyes fegyvere.

Aztán hiányzik a *pillangó* (»Illik a magyar tánc *pillangós* cipőhöz.«) Nélkülöztetik a *húzó*, pedig a nélkül a hosszuszárut fel nem lehet rántani.

Sőt beiktatandó volna a *famacska* is, amely viszont a csizma lehúzására szolgál s egy jól rendezett csizmadia műhelyből sem hiányzik.

Hát véges-végül a *suviksz*!. Azért, hogy ez a nyelvészre nézve *csak* *suviksz*, a csizmadia nézve *mégis csak* *suviksz*.

Az sem mellőzendő, hogy a csizmadia a csizmát nem *készíti*, hanem *cselekszi*; ha szépen kérik: »cselekedjék nekem komám uram egy pár kordovánt.« — »Megcselekszem komám mához egy hétre.«

Hogy a »csizlik«-et németül »Rutschriemennek« nevezi a szerkesztő, azt épen úgy érdemül számítom be neki, mint azt, hogy a »cseszkó«-nak nem adott helyet. Valahányszor képviselő koromban egy nagyobb beszédet cselekedtem a Házban, a jó öreg Csanády Sándor mindig átkiáltott hozzám: »azért mégis csak cseszkó vagy!« Szeretem, hogy ez kimaradt.

Hanem a fentebb elősoroltaknak a 101. pótfüzetben helyre-pótlását a tisztelt szerző-legénynek igaz csizmadia hévvel komendálom.

(M. Hirlap VII. 6.)

JÓKAI MÓR.

Őrpata. Jókai több regényében megütötte a fülem ez a szó. Egy-két példát kiírtam rá. »Tudtomra az európai népek között csak a magyarnak van saját kifejezése az amazonok fogalmára: *őrpata*. Az *ör* tudjuk hogy mit tesz, a *pata* mai nap lólábnak legalsó részét jelenti, és így pars pro toto világos, hogy *lovas őrt* jelent az egész.« (Három márványfej. 64. l.) A Kis királyok c. regényében Horkázi Kajafással másképp etimologizálja: »Lobog benne a hajdani *őrpatak* vére, ezek voltak a mi ősanyáink, amazonok... *Pata* annyit tesz, mint *mama*. Tata, Pata = apa, anya. Most is virágzó városok. Az *ör* pedig annyit jelent, hogy *erő*—*eur*! Hét szó van a magyarban, a hol a magánhangzó az -r betűvel párosulva, valami rejtett hatalmat jelent: *úr*, *ér*, *ír*, *ór*, *ur*, *úr*. Az *ör*-től származik az *ördög*.« (1:164.) »Sohasem szerettem *őrpata*val harcolni. Az asszonyvágta seb sohasem gyógyul be« (Bálványos vár 12.) A regényhez írt jegyzetben Jókai ennyit mond: »*őrpata* (Eurpata) magyar neve az amazonnak Herodot szerint«. — Nem lévén módomban az utána járás, ajánlom ezt a Jókai nevelte szót a hozzáértők figyelmébe. Érdekes volna kitudni, honnan vette Jókai, melyik történettudós művéből, s vajon más írónál előfordúl-e, s mi az igazi etimója.*

ALBERT JÁNOS.

* Romantikus regényírók könnyen elhisznek olyan regényes dolgokat, hogy p. az ókori írók *Eurpata*-ja magyar szó, és hogy az *r* betűben valami rejtett hatalom lappang.

A szerk.

NÉPNYELVHAGYOMÁNYOK.

A zilahvidéki nyelvjárás.

(Vége.)

XII.

XI. Betlehemes játék.

(Karácsonyi misztérium Zilahról.)

Betlehemesek:

1. *Angyal*. Fehérpikét női ruhában; fején kemény papirosból készült püspöki sapka; kezében egyenes kard, melyre citrom, a citromba pedig 3 szál rozmarin van tűzve nemzetiszínű csokorral.
2. *I. huszár. II. huszár*. Mindakettő egyenruhában, kardosan, fejükön papircsákóval. A rendesen két tornyú betlehemet ők viszik két fogantyújánál fogva.
3. *I. juhász. II. juhász*. Az I. j. fején báránybőrkucesma, bajusza s mellig érő szakála összevegyült; kezében nagy bunkósbot, melynek bunkójára pléh lemezek, vagy régi pénzek vannak felszegezve, hogy a bot földhözverésekor csörögjenek, mikor éneklésközből a taktust veri. A II. j. felszerelése és öltözete teljesen egyezik az I.-ével, csak a bajusza s szakála teljesen ősz. Mindakettő nyakában a bunda alatt lóg a kulacs s a tarisznya a kilátásban levő étel- és italneműek számára. Elöl megy az angyal, utána viszi a két huszár a betlehemet s végül ballag a két juhász. A házhoz érve, először az angyal megy be; a többiek a pitvarban maradnak, míg szerepük a szobába nem szólítja.

Angyal (belépve köszön):

Sok bódog karácsony innepét kívánok, hogy írjenek erővel, egységgel, eszt is tőthessék é békességgé!

Újságot hirdeték mindennek örömmé:

Örvendetős szíp szót hallottam az újjé.

Társajim kiⁿ vannak, betlehemét hoznak,

Éⁿ behinám úkét, mé tudom, hogy fáznak.

Ezen hírmondónak, nékem mit felélnék,

Szabad-i bejönni hát a betlehemnek?

(Ha valaki azt mondja, hogy szabad, az I. huszár kopogtat kívülről.)

Angyal (kérdi a kopogtatótól):

Ki vagy és hunnét jötté'?

I. huszár (kívülről):

Tiplus * császárnak parancsolattyára

Betlehembe jöttüⁿk a nipszámlálásra,

* Tiberius elferdítése.

Szállást kírnóⁿk itten ezen íccakára;
Írte māj megfizet az egéknek ura.

Angyal: Mit akársz barátom? Mond, hogy hunnét jötté'.
Mi dolog, hogy eddig szállást nem keresté'?
Tud még, hogy itt szállást tám még akkô se kapsz,
Ha mingyár a város kúpijaccá^m megfacc!

II. huszár: Kemiⁿ kúsziklához hasonló nemzeccsig,
Mír nincs tibennetek akkora kegyesség,
Hogy a fázó vándórt, ki nagy útoⁿ jára,
Bé nem fogaggyátok ezen íccakára?

Angyal: Gyere há' barátom, füttöd^z * egy kevesset,
Még a hájnalcsillag fêderül az égre!

(A két huszár bemegy a betlehemmel s menetközben énekelnek):

Mennyüⁿk, mennyüⁿk, ôrvendezzüⁿk,
Úrjézusnak kedvet nyérjünk.
Lassu sippá', nagy vígsággá
Mongyuⁿk szálvész^t Jézusnak.
(Leteszik a betlehemet két szembefordított székre.)

I. huszár (a künn levő 1. j.-hoz):

Jôjjöⁿ bé kend öregapám,
Szítfutott a júnyáj!

I. juhász (kívülről): Nem mengyek, mê filek, hogy a tejés-
vajas kalácscsâ kiverik a fogam.

I. huszár: Jôjjöⁿ bé csak, ne fíjjeⁿ!

I. juhász: Nem mengyek, mê filek, hogy aszt a hetvênhét siⁿges
kôlbászt a nyakamba tekerik!

I. huszár: Jôjjöⁿ bé csak, ne fíjjeⁿ!

I. juhász: Nem mengyek, mê filek, hogy aval az ezêrnyôsszáz-
hatvaⁿkilencediki rácúrmössê megtôtik a csizsmám szárát!

I. huszár: Mondom, attú ne fíjjeⁿ!

I. juhász (betoppan a házba). Iddess-borross** kalácsos jóvestét
kivánok a friss házi gazdának s a friss házi gazdaszszonnak! Lámm,
hogy én is itt vagyok! Hát, ídes fíjajim, tik idebenn eszték, isztok?!
Öregapátok peníszes-tetves szakállárú nem is gondôlkoztok?!

Héj, mikor én a hôrtobágyi pusztáⁿ jártam,
Prücsköt és verebêt verêkedni láttam.
Szâlmakârdom tüstiⁿ kirántám,
Es a prücsköt levágám.
Êre osztán úgy megíjjettem,
Hogy öregapámat is évesztettem.

* Székely tájszó (melegedni). Máskülônben nyelvjárásunk a köznapi
beszédben sohasem használja.

** A juhások vontatva, öregesen beszélnek s a dôlt betűk a szokatlan
hangsúlyozást jelzik.

Nosza kit kűggyek pap után?!
 Hát ékűdöm a verébet.
 Még a veréb odajár,
 A prücsöknek víge már.
 Ott fütörisembe éggyet füttyintettém,
 Hát öregapám is itt térmett mellöttem.

(Ekkor betoppan az öregebb II. juhász.)

II. juhász: Szerrencsés-lencsés-kőlbászos jóvestét kívánok a friss házigazdának és házigazdasszomnak! Lámm hogy én is itt *vagyok*!

Lámm én összejártam
 Ázsiját, Áfrikát,
 Nagy-Érgénbúrgiját;
 Túrrróbú láttam a hegyeket,
 Hogy írvén-írtik az egéket.
 S kemi^m márjásommal (botját mutatja) a hogy barangoltam,
 Éggyet füttyintettem, kettőt kúrjantottam,
 Így, így ides fijam,
 Így jutottam el e házhoz,
 A tejös-vajas kalácsához.

I. huszár (az I. j.-hoz): Há' tud kē öregapám keresztet vetni?

I. juhász: Iggen-igen idēs fijam, sósperécet enni?

I. huszár: Nem, *nem* öregapám, keresztet vetni!

I. juhász: Iggen-igen idēs fijam, bakkszekéret kenni?

I. huszár: Nem, *nem* öregapám, keresztet vetni!

I. juhász: Iggēn-igen idēs fijam, kērsztet vetni!

(A következőket ügyetlen keresztvetésközben mondja.)

Csörēge, csírkehūs,
 Melekkalács. egy kulacs bōr
 Belém csūs! (itt gyomrára üt s lassabban utána teszi):
 Jóvóna, ha vóna,
 Tülle tudom, semmi bajom
 Nem vóna!

II. huszár (a II. j.-hoz): Há' kē öregapám esmeri az órának a mánussát?

II. juhász: Iggen-igen idēs fijam, az órának a fundussát?

II. huszár: Nem, *nem* öregapám, az órának a mánussát!

II. juhász: Iggen-igen idēs fijam, az órának a kumúrnussát?

II. huszár: Nem, *nem* öregapám, az órának a mánussát!

II. juhász: Iggēn-igen idēs fijam, az órának a mánussát!

Háromfértáj tizenéggyre,
 Mennyü^mk fel a hegytetőre,
 Dűjünk le ja hászfőggyire,
 Annak is a közepire,
 Még a hájnalcsillag fēderül az égre!

(A két juhász lefekszik.)

Angyal (énekel):

Pásztorok, pásztorok,	Mer é ⁿ seri ⁿ vagyok,
Jól eselékettítetek,	Réjátok vigyázok,
Hogy le feküttetek,	Fárkastú nem fílek,
Engem fe ⁿ hattatok;	Fegyvért megállok.

Glória! glória!

Ki egy szeⁿ szűz fija!Pásztorész, pásztorész szűrgitteⁿ!*I. juhász:*

(A földről felüti fejét, álmosan szemét dörzsöli s odaszól társához egy jó oldalbabökéssel.)

Hallod-i te komakolléga? még aszongya, hogy ideszúr!

II. juhász:

(Kissé felemelkedik álmos, ijedt arccal)

Ide bizoⁿ ne szúrjo^m, mēr evel a vendíkkissíróvê (botját mutatja) úgy viasszaszúrom, hogy röktöⁿ halára változik!

(Ismét álmorra hajtják fejöket)

Angyal (énekel): Glória! glória!*I. juhász* (haragosan felüti a fejét):

Miccsa gója-gumója?!

Egy tál túrós galuska?

Tudom, még Angyal uramnál is écsúszna, ha vóna! (ledől álmosan.)

Angyal (énekel): Glória! glória!Ki egy szeⁿ szűz fija!*I. juhász* (félig felemelkedve):

Hallod-i te komakolléga!

Támaszkoggyuⁿk botra,

Angyali szót hallék,

Nízzüⁿk a kulacsba!

(Nagynehezen feltápáskodnak s szembefordúlva botra támaszkodnak.)

*II. juhász:*Ha innáⁿk se bánnám a nagy íjecsígre, de ha nincs mit!*I. juhász:* De vár' csak komakolléga,

Mit álmottál az íccaka?!

II. juhász: Há' biz éⁿ komakolléga

Aszt álmottam az íccaka,

Hogy Jézusnak egy csupór tejét vittém,

Aszt is mind élőtyögtettém.

Há tésis szójj komakolléga,

Mit álmottál az íccaka?!

*I. juhász:*Há' biz éⁿ komakolléga

Jézusnak egy báránt vittem,

Aszt álmottam az íccaka:

Még aszt is észalasztottam.

II. juhász: Futottál-i utánna?*I. juhász:* De bizon nem is előtte!

II. juhász: Lobogott-i a gyapja?

I. juhász: De bizon nem is a faggya!

De jobb vó^m, még itt tóttýük az időt, szálvészt mondani Jézusnak!

Mind (énekelnek):

Menybül az angyál	Ó szegi ^m mint fázik,
Éjött hozzátok,	Könnyejittül ázik.
Pásztorok, pásztorok,	Belévagyó ⁿ takârgatva rongyocs-
Hogy Betlêhembe	[kába,
Sijetve menve	Mê' nincs néki dunyhája,
Lássátok, lássátok:	Se cifra nyoszójája,
	Csak szína
Az Isten fija	Párnája,
Aki ma született	Ökôr, számár lêhellete rêjája,
Jászôjba, jászôjba,	Bármok szája mele ⁿ getô kájhája.
Al lészên néktek	
Idvezitôtök	Mit vigyü ⁿ k hát néki
Valóba, valóba.	Ajándíkot ki-ki,
	Hogy kedvit tanálhassuk,
Szûz Márija e világra	És szívbül imádhassuk?
Nékü ⁿ k szent fiját hozá.	Egy báránt,
»Aluggyál ê magzatom,	Mint arant.
Gyönyörü szíp virágom.«	Ijen szegi ⁿ pásztoroktul elég lésze ⁿ ,
Igy énekelvén és ôrvendezvén	Talá ^m még az arannál is többet-
Pásztorok kêjü ⁿ k fê,	[tésze ⁿ ;
Hamar indúju ⁿ k ê	
	Elíg lésze ⁿ ,
Betlêhem várossába,	Többet tésze ⁿ .
Rongyos êstállócskába;	
Sijessü ⁿ k,	Mer az êrdeji vadak
Ne küssü ⁿ k,	És az égi madarak
Hogy még ezen íjjel ottan lehes-	Ûtêt imággyák
[sü ⁿ k,	És magasztâják.
Mi uru ⁿ knak tiszteletêt tehes-	Ûtêt imággyák
[sü ⁿ k.	És magasztâják.

I. juhász:

Frisséⁿ, frissen! bogaradzon a pincébe a friss háziga^zda,
Osz^t abbul a tavâj szûrt piross rácûrmösbû töccsön a kulacsomba!

II. juhász:

Frisséⁿ, frissen! a friss háziasszoⁿ fusson a kamarába,
Abbul frisséⁿ sült tejës-vajas kalácsbû dôfjôn a tarisznyámba!

II. huszár (a II. j.-hoz):

Hátrébb innét, paraszt!

Bocskorod *hat* arasz! (Hátrébb lép a j.)

Szeréncséd, hogy êhörtad bundádat,

Mê másképpen êlapogatnálak!

I. juhász: Miccsa rozsdás vitézék ezek?!

I. huszár: Mit háⁿkolódik itt ké' öregapó?!

I. juhász: Máⁿ hogyne háⁿkolódnék idős fiam,

Mikor az íccaka is nyóevaⁿ fárkast láttam.

I. huszár: Hiszen öregapám még a báránt is fárkasnak láttya!

I. juhász: Am megeshetik idős fiam, mē mán öreg vagyok.

I. huszár: Tāncôjoⁿ há kēd ēggyet!

I. juhász: De ha nem tudok!

I. huszár: Próbájoⁿ csak!

I. juhász:

(Ügyetlen mozdulatokat tesz s táncközben dúdolja a következőket, miközben csörgős botját ütögeti a földhöz.)

Dobra dóska,

Tülle tudom,

Ēc cipócska,

Semmi bajom

Ēgy kulacs bór,

Hogy sohase vóna.

Ha hasamba csúszna,

Mind (énekelnek):

(Az angyal a pléh-perselyt az asztalra teszi, hogy tegyenek pénzt belé.)

Tallérokát mājđ adnak,

Jó gazdák megbocsássatok,

Márjásokat ráraknak,

Ha vītettüⁿk mos nállatok,

Sódórrá, jó bórřá

Köszönnyük, amit attatok,

Megajándíkoznak.

Örök áldás szájon rátok.

Víg örömmre fördült napuⁿk,

Sódórrá, jó bórřá

Bódog órára jutottuⁿk,

Megajándíkoznak.

Mē jó hasznót hűz a tórkuⁿk,

Telik az üress iszákuⁿk.

I. huszár:

Intērátis frátis,

A mi betlēhemüⁿk

Mennyüⁿk máⁿ tovább is,

Más házra isz számit.

II. huszár:

Krisztusz születísit angyalok hirdetik,

Örűjüⁿk és őrvendezzüⁿk.

A mi betlēhemüⁿk jászójbá títetik.

Úrjézusnak hálát aggyuⁿk

Ámmen!

Mind (énekelve):

Gazda, gazda, jó gazda!

Nosza pájtás fogđ az ájtót,

Bocsáss miⁿket útuⁿkra,

Kezēdbe a kilincstártót,

Istennek áldása

Innét mennyüⁿk

Szájon a házadra!

Itt ne legyüⁿk,

Innét tovább! Marss!

Nosza tehát hagyjuk itt, hagyjuk itt

(Néha az utolsó dal helyett a következőt éneklük):

A mi jó gazdáⁿkat.

Betlēhembe indűjuⁿk,

Muzsikává ballagjuⁿk:

Fűjad Jancsi sípodat,

Tésis Pista a dudádat,

Ēn is furujámat

Álé-álējuja!

(Most felveszi a két huszár a betlehemet s az említett rendben indulnak s menetközben éneklük):

Vedd fē Sári ködmöⁿkédēt,

Közd bē bórzos fejcskédēt,

Ne menny ē, maraggy itt,

Még mik visszajöväⁿk!

(A dal végét már kívül fűják s a hátul maradt juhászok egyike mielőtt behűzná az ájtót, mindnyájan visszakiáltva köszönnék):

Nyűgodálmas jóccakát kívánuⁿk! (Távoznak.)

LÁSZLÓ GÉZA.

Diáknyelv.

A fővárosi diáknyelvből.

apszi: a ki névsorolvasáskor nincs jelen, apszit fog, csíp.
bázis: szekunda,
bliccelni: előadást, órát kerülni,
bóger: paraszt,
bübolni: adni (büboj: adj)
bujj innen: menj el innen,
bumm: szekunda,
citerálni: szorítani, drukolni,
daci: szekunda,
dóges: szekunda,
drongó: nagy,
drumzsi: kövér,
dukász: ötös
egészséges: elégséges; »kaptál jó kraftos egészséget?»
flinci: kicsi,
gidó: zsidó,
hébölni: lopni,
hírig: verés,
elhírigölni: elverni. (A hírig, hírigöl megvan a tolvaj-nyelvben is); *híriga lila!* (verekedjünk!)

kánepf: tolvaj, csirkefogó (gánef: tolvaj héberül.)
kholizni: csalni,
kiküszöbölni: kidobni,
majnec: zsidó,
makszi: a szt.-jánoskenyér magja,
mámzi: anya,
muriz: lármáz; ne muriz! (A tolvaj-nyelvben is így van.)
öreg: osztályfő,
poldec: gyerek; bóger poldec: paraszt gyerek,
remeg: rajta van a sor a felelésre,
rödölös: pénz-számfejtés; ródolni is,
sábolni: dolgozatot lopni,
tagzi: atya,
vén tinó: öreg gyerek,
vergőc: verekedős,
vindis: vend (fiú),
Gúnynevek: Caca. Tokió. Mózsi. Kecske. Sánta huszár. Jeruzsálemi baka. Nagyorrú. Muki. Suszter. Zsömle. Csicsa.

JENŐ SÁNDOR.

A bajai diáknyelvből.

bakázik, elhasal: megbukik,
beszed: berug,
csavar, gurít: nagyot mond, föllent,
csibész: tk. naplopó; tréfásan: élelmes, ügyes,
cseszte: a lapda rosszul talált.
dézsatiúndér: szakácsnő.
érti a rajzot: érti a dolgát, ügyes a föllentésben.
franciául tanul: az óra a zálogházban,
gém, gimpli: gimnázista.
gugyi: pálinka.
hasaz: készülés nélkül felel.
intézet: zálogház.
kalábríában utazik: kalábríaszt játszik.
lányoz: udvarol,

lép egyet: egy pohár pálinkát iszik.
lépés: egy pohár pálinka.
lógó: forint.
lútték neki: vége már annak!
macerál: piszkál, szekíroz.
megadta a döfést: bevégezte.
meggyomrozták: megverték.
nyakon szenderít: nyakon üt.
szatyti, marci: kenyér.
szuka: cselédleány.
trébert: törköly pálinka.
tropa!: vége!
vizes nyolcas, a rőf lovagjai: kereskedő segéd:
Gúnynevek: Csempe. Csirke. Dedő. Kama. Pityi. Pripicskó. Róka. Tacskó, Tafek.

CSEFKÓ GYULA.

Családnevek.

(Gúnynevükkel.)

A dölt szedésü szók vannak inkább közhasználatban s a valódi nevet csak hivatalosan és az iskolákban használják. Akárhányszor azonban megtörtént az is, különösen változások után, hogy a tanító is a gúnynevet használta, amíg felvilágosítást nem kapott a valódi névre vonatkozólag. A valódi nevek fenntartása vagy a mostan — belügy-miniszeri engedéllyel — kapott nevek meghonosítása érdekében legtöbbet tehet a tanító az iskolában. Bár sokan gondolnának erre!

Mátyás Andris Márton.

Mátyás Péter Mihály.

Tamás Szitás Márton.

Asztalos Böndő János.

Valkai Tyidá István.

Kovács Kapsi Ferenc.

Kun Zor András.

Tamás Gebe János.

Takács János Hammas.

Kovács Kriska Pista.

Bázsa Lovász Márton.

Kertész Péter e h. *Hang Péter*
(fogl. kertész).

Süket *Ferenc* valódi neve helyett
Csere Ferenc.

Rác Ferenc *ciciri*.

Bálint Konc Márton.

Csere Takács János *Szalámi*.

Ambrus Dobai Jankó, János h.

Boldizsár Zeik Márton.

Bázsa Szilágyi István.

Tamás Bancsi Pista.

Butyi Takács István.

Asztalos Csipercs György.

Asztalos Csipercs János helyett
Nagy János (testi fejlettsége
után).

Sajtos András Mihály (*Sajtos* egé-
szen elmaradt).

Bázsa Ferkó István.

Czakó Gazsi István.

Sánta Gebe János.

Tamás Veres István.

Kis Takács János meleg.

Mátyás Csuli István.

Vince Molnár Márton.

Tamás István *Szipik*.

Laci Borka Márton.

Kovács Varga János.

Tamás Krumpe Ferenc.

Ambrus Dobai János helyett apja
után röv. *Jankó* János.

Tamás Lupuj János.

Laci Pap István (*Sári* Pista röv.).

Laci Kicsi Pista (e helyett *Tamás*
Laci István horgas.)

Oltyán Csere István, *Szuszána*.

Gebe Voltbíró János *Garda*, vagy:

Gebe Garda János.

Mátyás Márton, *Kormos*.

Sajtos Tamás Márton.

Györkös Zsidó Márton.

Tamás Balha János.

Tamás Marcsi István.

Ambrus Kriska János.

Gebe Fugi Mihály.

Csáni Laci István.

Enyedi Márton *kontyos*.

Vince Molnár János *Veréb*.

Kis Tamás János.

Bázsa Mosó János.

Szabó István *busó*.

Ambrus Kisbancsi Márton.

Bányai Csáki János.

Bázsa Csuszi János.

Kis Bázsa János *Csiger*.

Györkös Mátyi György.

Valkai Jani Márton.

Albert Budai Márton.

Kovács Lóri Márton.

Valkai Német Márton.

Laci Pap János.

Kiri György János.

Halmágyi Dani Andris.

Mátyás Peti István.
 Kuti Balázs Márton.
 Kis György István.
 Laci Bence Márton.
 Bázsza Lovász Ferenc.
 Kőmives György János.
 Kun Szegelet György.

Albert Peti János.
 Tamás Márton, Tai.
 László Fogados János.
 Kerekes Gyula h. Bogdán Gyula.
 Valkai Ferenc János.
 Kőmives Ciri István.
 Tamás Gebe István, Kágyász.

(Torda-Sz.-László.)

BORBÉLY JÓZSEF.

Nagy. Kozmics. Mihályi. Sipos. Károlyi (a pesti könyvnyom-
 tató Károlyi és Trattner család.) Polgár. Sinka. Takács. Farkas.
 Istenes. Könye. Járfás. Markó. Tompa. Földes. Szakál. Hegyi. Géryi.
 Pas. Csapó. Kerecsenyi. Boncó. Jóna. Gál. Sáfár. Doktor. Kalamár.
 Esztergályos. Rövid. Gazdag. Pócek. Kerescmár.

(Nádosd, Vas m.)

TURCSÁNYI ANDOR.

Bakó. Baló. Benedek. Benkő. Boda. Dimény. Gál. Fazekas.
 Gergely. Mihály. Lakatos. Oroz. Putnoki (Futokinak ejtik). Tölcséres.
 Szász. Vajna. Vinci.

(Kis-Bacon.)

BENEDEK ÉLEK.

M e s e.

[A pórul járt ördög.]

Vót eccer a pokolba egy ördög, osztán az olyan kutya vót,
 hogy fetette magába, hogy fejön a fődre, osztán mindenkit evisz a
 pokolba, akinek hosszabb a neve, mint neki.

Hát fel is jött, találkozik osztán egy szegény emberrel, s kérdi
 tülle, hogy hogy hijják. A szegény ember látta, mibe töri az ördög
 a bakancsát; mongya hát neki: mongya meg előbb ű. Az ördög aszt
 monta, hogy ütet Ravasz csalatroki lapatra pityergének hijják.
 Osztán meg engemet — mongya a szegény ember — Szen-pon-
 ponoló-vice-nóversionologono-Vilipitikócki János. (Ugy hijták ütet
 csak, hogy Vilipitikócki János, de csak azér mondott ojan hosszut,
 me tutta, mit akar az ördög.)

Az ördög úgy elfutott, hogy hogy Meg sem állott a
 pokolig, még annak is csak a közepin. Nem is kérdezte mástul,
 hogy hogy hijják, me nagyon félt.

(Patóháza, Szatmárm.)

BARTÓK JENŐ.

Állatnevek.

Lovak: Bársony. Bátor. Betyár. Büszke. Csészár. Csilás. Csinos.
 Darázs. Dáma. Fáni. Fátyol. Gidra. Jancsi. Jámbor. Julesa. Kajla.
 Lila. Lisza. Luci. Maci. Marcsa. Menta. Muszka. Nyalka. Pajkos.
 Pajtás. Polka. Polkány. Rigú. Szártya. Szolga. Szultán. Tatár. Treza.
 Tündér. Vezér. Vidám. Vidra.

Ökrök: Bimbó. Bogár. Boros. Csákó. Galamb. Gatyás. Kadét.
 Kőrmös. Píktor. Rendes. Szarvas. Szilaj. Táblás. Vállás. Virág.

Tehenek: Barna. Bárány. Buga. Bogár. Böske. Csákó. Csonka. Fekete. Gyöngyös. Hajas. Jágër. Kókény. Milka, Pëtykë. Pirók. Pödrös. Rúzsa.

Kutyák: Bagó. Barna. Bárány. Bajusz. Bóni. Bugyusz. Burkus. Duna. Drúnyó. Fújú. Fickó. Gojtán. Gyugel. Hogyélsz. Holahó. Jegyző. Kóbi. Kulú. Kurenc. Kacabány. Kesely. Lengénád. Marus. Piszli. Peták. Pici. Rüttyú. Rigú. Sityú. Szivar. Szutykos. Tisza. Talpas. Tamfli. Virgonc. Zsidó. (Ada, Bács m.) CSEFKÓ GYULA.

IZENETEK.

V. A. Bocsánat, de első tekintetre alig akartuk elhinni, hogy komolyan beszél. Ahogy Kegyed a magyar szókat a kínai gyökerekből magyarázza, — hogy t. i. sem a hangtani viszonyt, sem a szójelentést nem vizsgálja pontosan, — úgy mindent mindenből meg lehet magyarázni. Vállalkozunk rá, hogy magyar szavainkat ilyen módon akármelyik amerikai v. afrikai nyelvből megmagyarázzuk, amelyikből Kegyed kívánja. *Bocsánat* Kegyed szerint a m. *paó zsaó nêng ti*, azaz védelem-elengedés-lehetség-való. (Hát nem tudja, hogy itt az -at közönséges magyar képző?) *Hát* a. m. *hó-te*, egyesülés-élvezése! *Jós* és *jász*, mind a kettő = *iü* szó, kimond-aki! *Kovács* = *ko vej* szó, bír-tenni-aki. (Hát nem tudja, hogy a szláv *kovač* szóval rokonértelműek: *koval*, *kovnik*, *kuznič* stb?) *Széchenyi* = *szí dse nêng*, tenni bíró; *Zichy* = *szí dse*, tev-ő, tevékeny; *Tökölly* = *te kvo leao*, tenni bíró vala! (Holott ezek, mint i-végű családneveink rendszeren, helységnevekből származnak: *Szécsény*, *Zics*, *Tököl*.)

G. G. Magunk is nagyon fájlaljuk azt a meghasonlást, de ártatlanok vagyunk benne.

K. A. A Hét-belieknek fölösleges felelnünk: azok az urak maguk megcáfolják egymást, sőt önmagukat is.

Több kérdésre a jövő számban felelünk.

Beérkezett kéziratok. Szilasi L. Tájszók, helynevek. — Galgóczi J. Bászok szögyezések. — Némédi D. A kocsizás szavainak átvitele. — Hársing I. Tájszók. — Paal S. Egy régi szakácskönyvből. — Kropf L. Sztrájk, lék. — Kelemen B. A német-m. szótárhoz. — Dorkalion és Földes M. Tanítónő. — Kardos A. Utcanévek. — Nagyszigethi K. Szólások magyarázata. — Sassi Nagy L. Szentírás. — Peterdi L. Által.

Beküldött könyvek. — Pintér K. Magyar drámai mesék a m. ifjúság számára. (Sz.-István-társulat. Kötte 2 kor.)

Schmidt H. A verbászi német nyelvjárás. (Kny. a Ph. Közlönyből. Franklin ny.)

Papának F. és Zelliger V. Üdvösség útja. Oktató és imáds. könyv felnőttebb kat. leányok számára. (Lampel. Kötte 1'20 frt.)

Katschthaller J. Katholikus ágazatos hittan. Latin eredetiből többek közreműk. ford. és kiadja dr. Kiss J. (6 kötet. Pallas ny.)

Magyar Könyvtár. Szerk. Radó A. (Wodianer.)

119. Salvatore Farina. Erősebb a szerelemnél. Regény. Ford. Tóth B.

120. Cserei Mihály históriája. Szemelv. Kiadta Angyal D.

121—2. Arany J. Katalin. Keveháza. Sz. László füve. (Isk. kiad.)

123. Ibsen H. A társadalom támaszai. Színmű. Ford. Lázár B.

124. Coppée. Adós fizess. Regény. Ford. Tóth B.

125. Kisfaludy S. Válogatott regéi. Kiadta Szigetvári I.

126. Tolsztoj L. Népies elbeszélések. Ford. Szabó E.

127. Becsky L. Amerikába és vissza. Úti kalandok.

128. Byron. Kain. Ford. Mikes L.

129. Kóbor T. Elbeszélések.

130. Kazinczy F. levelei. Szemelv. Közzéteszi Váci J.

131—2. Moeller. M. O. Az aranycsináló. Dán regény. Ford. Szerdahelyi S.

MAGYAR NYELVÖR.

Megjelenik minden hónap 15-én
három ívnyi terjedelemben.

Szerkeszti
SIMONYI ZSIGMOND

Szerkesztőség és kiadó-hivatal:
Budapest, NewYork palota.

CSÍN.

A *csín* szóval Szily foglalkozott nem régen a *Csínja-bínja* cikkében (28 : 250.), én e szónak egész fogalomkörére ki akarok terjeszkedni, mert azt hiszem, hogy Szilyt az vezette félre, hogy a kérdésnek csak egy kis, önkényesen kiragadott részletével foglalkozott, a többit pedig »későbbi kutatásoknak« engedte át. Hátha a *csín* tarka jelentései mégis mind összetartoznak, egy alapjelentésből indultak ki? Ha pedig nem, lehet-e egyáltalában azt a kérdést fölvetni, hogy milyen viszonyban áll a *kocsi csínja* és sok más, száz meg száz dolognak *csínja-bínja*? Én azt hiszem, ezt a kérdést annak, aki nem hajlandó a *csín* szó egész történetét kutatni, föl sem szabad vetnie.

De Szily cikke így is igen érdekes és a kocsi egyes részeinek leírása, jelesen a kocsi csínjának vagy inkább csínjainak — mert hát van első és hátulsó csín — pontos meghatározása maradandó becset ad cikkének. Minthogy továbbá Szily legalább rámutatott az egész kérdésre és a látszólagos nehézségeket csoportosította, cikke egyszersmind alkalmas kiinduló pontul szolgálhat a további kutatásnak. Azért ennek rövid kivonatához fogom megjegyzéseimet fűzni.

Szily a NySz-ból és SzD. Kisded szótárából vett idézeteken mutatja ki, hogy »*Csínja* van: a római udvarnak, a bizonyágnak, az útnak, az országnak, a földnek, a pusztá helyeknek, a szívnek, a háznak, a konyhának s minden dolognak«. Mindezekben azt mondja, »egy jellemvonás közös és állandó: t. i. a bonyolódott szerkezet.« Erre áttér a NySz-ban helytelenül magyarázott kifejezésre, a *kocsicsín*-ra, amelynek igazi jelentését sok utánajárással sikerült megállapítania, rajta »azon alkatrészek meglehetősen bonyolódott összeségét kell értenünk, melyek a *szekér-alj*nak egybefoglalására és a fordulás lehetővé tételére szolgálnak«. Említi ezután a *hordó csínját* is, de később

mintha teljesen megfeledkezett volna róla; a többi alkalmatlan *csín*-t pedig két különböző helyen található megjegyzéssel teszi ártalmatlanná. Ezen a helyen t. i. így folytatja:

»Én nem merném, amint a NySz. teszi, mindezt a sokféle csínt (1. niedlichkeit, eleganz, artigkeít; 2. schabernack, schelmenstreich, bubenstreich; 3. complicierte structur; 4. spitze; 5. stille, ruhe) egy kalap alá fogni, s a 2-ikat, amelyhez különben is nem mély, hanem magashangú ragok függednek, mindenesetre külön választanám, amint CzF. és Ball. is tette, a többiektől«.

Cikke legvégén pedig Szily ezt írja:

»Vajjon ide sorozhatók-e a *csínnak* főntebb 1., 4 és 5. alatt elszámált jelentései is, ezt későbbi kutatásoknak kell majd eldönteniök«.

Így marad tehát a *kocsi-csínja* és a világnak számtalan *csínja-bínja*. Hogy ez a kettő valahogy összefügg, az Szily véleménye szerint kétségtelen, és én ezt alá is írom. De sehogysen tudom megérteni azt a biztosságot, amellyel Szily a jelentésfejlődés sorrendjét véli megállapíthatni. Minthogy az átvitt értelem gyakran a materiális értelem ből lett, hát egészen biztosnak veszi, hogy a kocsicsín a csín szó eredeti jelentése.

»Eredetileg, azt mondja, a szekér-alj bizonyos alkatrészeinek complexuma, utóbb átvitt értelemben, minden dolognak bonyolódott szerkezete, vagyis *csínja-bínja*«.

Ezzel a logikával azt is be lehetne bizonyítani, hogy a német *Gang* ,járás' jelentése, mert absztrakt, a materiális ,folyosó' jelentésből származott.

Mindenesetre tanácsosabb lett volna, ha Szily, mikor a jelentésfejlődés sorrendjét meg akarta állapítani, nem általános elvekből indult volna ki, hanem a száraz tényekből, előttünk jól ismert, biztos adatokból. Nagyon is megbosszúlta magát Szily, hogy a *csín* szó többi jelentéseit olyan könnyedén félretolta, hadd foglalkozzanak velök a »későbbi kutatások«; ez még némileg érthető a 2., 4., 5, no talán még az 1. jelentésre nézve is, de alig menthető, hogy a *hordó csínját* megemlíti ugyan, hanem ügyet sem vet rá. Hiszen ez is »materiális« jelentés, és a hordónak a csínja, ha nem is olyan bonyolult, mint a kocsi csínja, de elvégre mégis a *hordó csínja*, a hordó összerakása azon fordul meg. Mi joggal mellőzte Szily a szónak ezt a »materiális« jelentését, mi joggal állítja, hogy épen a *kocsi csínja* szolgált a többi dolgok csínjának kifejezésére mintául? Hiszen ha Szily előtt véletlenül ismeretlen maradt volna a *kocsi csínja*, nem magyarázhatta

volna-e a *csínját-bínját* a *hordó csínjából* szakasztott ugyanazzal az okadatolással?

Azt hiszem, nyilvánvaló, hogy Szilynek a *csín* szónak történetében kellett volna a kiinduló pontot keresnie, és ezt nem is lett volna nehéz megtalálnia, hiszen a származása ismeretes, legkisebb kétség sem férhet szláv eredetéhez. Megírta Leschka már 1825-ben Elenchus című művében: *Tsin, tsínálás, tsínálni* thun, machen, facere est ex slav. *čin* factum, et inde *činiti*, facere in omnibus dialectis.« Miklosich összeállítása talán kevésbbé meggyőző — »*činŭ* ordo asl. — *csin* factum, forma Dank.« Slav. Elemente 105. sz., Nyr. 11:120 — de minthogy a *činŭ* főnév mellett a belőle származott *činiti* »csínálni« ígét is átvettük, nem nehéz kitalálni, hogy *csín* eredetileg »csínálást« jelent, azután a csínálás módját, rendjét, hogy tehát mindennek a *csínja* az, hogy a dolgot mikép kell megcsínálni, már most kocsiról van-e szó, hordóról-e vagy akármilyen dologról. Hogy abból, hogy »tudja a csínját«, a csínálását, könnyen mindenféle jelentés fejlődhetett, azt mondani sem kell és így az a látszólag olyan nehezen összeegyeztethető tarkaság nyomban a lehető legegyszerűbb uton magyarázódik ki. Aki azon fönnakad, hogy az ószlovén forrásokban a *činŭ* szónak alapjelentése nem mutatható ki, hogy a szó ott Miklosich szerint ordo-t jelent, no az a magyar *csínálni* szóval is ugyancsak meg volna akadva, mert hisz Miklosich az ószlovén *činiti* igének is azt a jelentést tulajdonítja, hogy ,ordinare‘ (i. h. 104. sz.) Azonban az élő szláv nyelvek semmi kétséget sem hagynak az iránt, hogy a *činŭ* és *činiti* szónak mi volt az alapjelentésök. Hiszen csakis a ,csínálás‘ alapjelentésből magyarázható a ,cselekedet, tett‘ jelentés is, amelyről majd a magashangú *csín* tárgyalásánál lesz szó. De most maradjunk még a dolgok csínjánál!

Aki tudja egy dolog csínját, csínálását, az tudja a módját is, tudja, hogy milyen módon kell azt csínálni, azaz milyen módon kell vele bánni. Így hát első sorban említtem a szláv nyelvekben az eredetinek tekintendő ,csínálás‘ jelentés után a ,mód‘ jelentést, amelyet megtalálunk a tót, cseh, kisorosz és horvát-szerb nyelvben. Loos a tót *čin* szót így magyarázza: ,tett, tény, cselekvény; mód‘; Jankovicsnál ugyan csak tény, cselekedet, jelentést találunk, de ezt a szólást *akím činom sa to stálo?* úgy fordítja: »miképen történt az?« fordíthatta volna pedig így is: milyen módon történt az? Ranke a cseh *čin* alatt 3. helyen

említi az „Art, Weise“ jelentést, Želechowski kisorosz szótárában 2-ik helyen áll: »Art, Weise, Gattung — inšim cínom auf ganz andere Weise, von e. ganz anderen Art«. A horvát akadémia nagy szótárában 2. alatt azt olvassuk *način na koji što biva* azaz „módja, amelyen valami történik“, ami azt jelenti, hogy az egyszerű *čin* maga is ugyanazt jelentheti már, mint a rendesen ebben a jelentésben használt *način* (n a praepositio és igekötő)!

Mindezek után azt hiszem, hogy a dolog *csínja* semmi egyéb, mint annak csinálása, csinálásának módja, amint az Athenaeum kézi lexikonja mondja a *csín* 3. alatt »vmely dolog nyitja, fortélya, módja«. Hogy ez a dolog micsoda, az teljesen közömbös, mindegyiknek csínját, csinálását, módját tudni kell, ha az ember boldogulni akar vele, már azután mindegy, koci csínjáról, hordó csínjáról, vagy akár mindjárt »a római udvarnak csínja«-ról van-e szó.

Most már bátran áttérhetünk a többi jelentésekre, ismerve a kiinduló pontot, valószínűleg nem lesz nehéz megállapítanunk, közös forrásból fakad-e egyik is másik is.

Szily 1. alatt a »niedlichkeit, eleganz, artigkeit« jelentést említi. Ha a *mód* szóból származott *módos* Kecskeméteu, Szegeden, a Csallóközben azt jelentheti, hogy „csinos“, akkor a módot jelentő *csín*, amelyből egyebek közt a *csinos* is származott, bizony könnyen eljuthatott az éppen említett jelentéshez. De nem lehetetlen, hogy már az átvett szláv szóban is kifejtett az a jelentésárnyéklat, amelyet több szláv nyelvben megtalálunk és amelyet az ószlovén *činŭ* „ordo“-ban már meg is találtunk, hiszen a NySz. a *csinos* szót is egyebek közt »ordinatus, wohlgeordnet«-tal adja vissza, a *csintalan* mellé pedig első sorban oda teszi MA.-ból »inordinatus [unordentlich] — csintalan írás«! Az így értett *csinos*-t össze lehet vetni az ószlovén *vŭ činŭ*, *εὐτάκτος*, debito ordine-féle kifejezéssel, a *csintalan*-t pedig a *beši činu*, *ἄτακτος*, inordinatus-féle kifejezéssel. Hiszen rend és csín olyan közel álló fogalmak, hogy az Athenaeum kézi lexikona ezt a *csín*-t 1. alatt egyenesen így írja körül »a szemeket kellemesen érintő rend és tisztaság vmely tárgyon«. Ebből a »rend«-ből lett azután az az ismeretes orosz *čin*, a rangfokozat, amely azt a rendet jelenti, melyben az emberek egymás után következnek. De *čin*-nek nevezi az orosz p. o. azt a sorrendet is, amelyben a lakodalmi menet a mennyasszonyért megy és azt is, amelyben onnan visszatér (*čin poézda k nevěstě* és *čin iz domy nevěstj*).

Az ,ordo, norma' jelentést megtaláljuk a horvát-szerb nyelvben is, de van benne a *čin* szónak egy másik jelentése is, amely esetleg új utat nyit a *csín* »csinosság« megmagyarázására: ott t. i. a ,forma, species, Gestalt' jelentést is találjuk, amelyből akkor a *csinos* szavunkat ,formás'-nak magyarázhatnók. De a *csintalan* mai és még inkább régi jelentése jobban illik a ,rendetlen', mint a ,formátlan' alapjelentéshez. Azért fogadjuk el próbakép a ,rend' vagy hozzá nagyon közel álló jelentést kiinduló pontul a *csín* ,niedlichkeit' magyarázatánál és nézzük, milyen analógiákat találunk akkor a magyar *csinos* és *csintalan* szók jelentésfejlődéséhez a szláv nyelvekben. A *csinos* ,ordinatus wohlgeordnet'-nek megfelelőne akkor az ószlovén *činŋnŋ* melléknév, amelynek egyes köznemű alakja *činŋno* határozói használatban *raztixŋŋs*, ordinate jelentéssel van kimutatva, ezzel a *činŋno* alakkal azonos az orosz *činno* ,wie es sich gehört, geziemt; wohlstandig, manierlich'. A magyar *csintalan* ,inordinatus unordentlich' jelentésével szemben ószl. **bezŋčŋnŋnŋ*, *beštŋnŋnu*, *bečŋnŋnŋ** »*āraztos* inordinatus« áll, de kétségtelen, hogy úgy, mint a magyar *csintalan* azt is jelenti, hogy ,pravus, improbus; schlecht, ruchlos' és ,lascivus, petulus, protervus; muthwillig, ausgelassen, unzüchtig', az ószlovén szót sem lehet mindig egy és ugyanazzal az ,inordinatus'-szal visszaadni, amint Miklosich teszi, így pl. azon a helyen, amelyet Vostokov egy nagyon régi forrásból idéz és ahol balgatagokról van szó, »akiket a sötét és csintalan szellem hajt (*nemādrŋi nosimŋ otŋ ducha mračŋnago i bečŋnŋnago*)« (l. Vostokov Slovarŋ cerkovno-slavjanskago jazyka, a *bečŋnŋnŋ* szó alatt). A szó tehát valószínűleg már az ószlovén forrásokban is ugyanazt a jelentésfejlődést mutatja, mint az orosz nyelvben, csakhogy az nem érthető meg Miklosich szótárából, mert fájdalom, nem írja ki a helyeket, még azt sem mondja, hogy a fölemlített források melyik helyén találta a szót. Kénytelen vagyok tehát az orosz nyelvhez fordulni, amelynek *bezčŋnnyj* szavában könnyen ráismerhetünk *csintalan* szavunk édes testvérére: »*bezčŋnnyj* ungebührlich, unanständig; *bezčŋnnostŋ* Ungebührlichkeit, Unfug; *bezčŋnnikŋ* der Unanständige; ein unanständiger Mensch; der Flegel; Einer, der Unfug treibt, Excesse

* *Bezŋčŋnŋnu* alakot véletlenül nem találunk Miklosich Lex. palaeoslovenicumában, de megvan *bezŋčŋnŋje ārazŋa* incontinentia főnév és *bezŋčŋnovati ārazŋiv* ordinem non servare ige; a *beštŋnŋnŋ* és *bečŋnŋnŋ* a *bezŋčŋnŋnŋ* hangtani változatai — *bezŋ* annyi mint ,nélkül'.

begeht; *bezčinničatŭ* sich unanständig, ungebührlich aufführen, den Anstand verletzen; die Ruhe, die Ordnung stören; Unfug treiben, Excesse begehen«. Találunk azonkívül még *bezčinie*-t és *bezčinstvo*-t, amelyek ugyanazt jelentik, mint *bezčinnostŭ*, de nem alapulnak a *bezčinnnyj* melléknéven, hanem szorosabb kapcsolatban állanak a *čin* tőszóval. Az orosz nyelv itt annál inkább helyettesítheti az ószlovént, mert a *čin* tőszó jelentése is egyetlen egy szláv nyelvben sem mutat olyan föltűnő rokonságot az egyházi iratokban rendszeren található jelentéssel, mint épen az orosz nyelvben, aligha tévedünk tehát, ha ebben egyenesen az egyházi szláv nyelv hatását látjuk, amely az orosz irodalmi nyelvre tudvalevőleg olyan nagy hatást gyakorolt, hogy csaknem nyelvkeveredésről szólhatunk.

Én ettől a ponttól, amelyben a *csinosság* jelentés keletkezését iparkodtam, ha nem is pontosan kimutatni, de legalább érthetővé tenni, nem válhatok el a nélkül, hogy félreértések elkerülése végett ki ne jelentsem, hogy én korántsem tartom azt legfontosabbnak, hogy a magyar *csín* szónak a jelentésfejlődése egy bizonyos fokán épen ugyanazt jelentette, mint az ószlovén *činŭ* 'ordó', de azt hiszem, legalább is fölötte valószínűvé sikerült tennem, hogy már az átvett szláv szóban meglehetett valamely jelentésárnyéklata, amely könnyen a 'csinosság' fogalomhoz vezethetett.

Áttérek szavunknak 2. jelentésére, a »schabernak, schelmenstreich, bubenstreich« jelentésű magashangú *csín*-re. Nem tudom miért, talán magashangú voltáért, vagy legalább azért is, de Szily ezt határozottan ki akarja rekeszteni a *csínok* társaságából: »a 2-ikat, amelyhez különben is nem mély, hanem magashangú ragok függednek, mindenesetre külön választanám.« Magashangú ragozása talán mégsem elegendő ok erre, mert hiszen tudvalevő dolog, hogy a hangsor épen ilyen í-s szóknál idővel megváltozott: mi ma *hímekről* és nőstényekről beszélünk, a régi emlékek azonban *hímok*-at enlegetnek, mi *íjat* mondunk, régebben *íjet* mondtak, a *nyírás* mellett a *nyírés* még ma is járja. A szláv *činŭ* szóból ép olyan jól lehetett magas, mint mélyhangú szó, sőt lehetett belőle egyszerre mind a kettő is; a jelentéskülönbség, amely csak idővel élesedett ki annyira, elválasztotta azután a *csíneket* a *csínoktól*. A jelentés meg épenséggel könnyen kimagyarázható az eredeti »csinálás, cselekvés, tett« jelentésből, amely annyi szláv nyelvből kimutatható. Hiszen csak a latin *facinus*-ra kell gondolnunk, amely eredetileg csakis 'tett'-et jelentett és csak idővel kapta azt a jelentést, hogy 'gonosztett, gaz-

tett'; még akkor is, mikor ez az utóbbi jelentés már teljesen kifejlődött volt, használtak olyan kifejezéseket, mint *rectissimum facinus*, *facinus pulcherrimum*, *facinus praeclarissimum*. Én tehát egyszerűen felsorolom azokat a szláv nyelveket, amelyekben ennek a magashangú *csín*nek eredeti jelentése a ,tett, cselekedet' még ma is él, ezek a következők: a cseh, tót, szlovén, horvát-szerb és lauzici-szerb.

A 3. jelentésről ,complicirte structur' mindjárt eleinte beszéltem, mikor a koci csínjáról és egyéb dolgok csínja-bínjáról volt szó. Következik tehát a 4.: »spitze«! Első pillanatban az olvasó talán csodálkozva kérdi: hát ilyen jelentése is van a *csín* szónak? igaza van, mert tulajdonképen nincs is ilyen jelentése a szónak, maga Szarvas is kételkedett benne, azért kérdőjelt tesz mellé. Az illető pont a NySz.-ban így hangzik: »7. [culmen, cacumen; spitze?]. A szomorúságnak éppen tsinnyára tétetődtem (SzD.: MVir. 77.)« — se több, se kevesebb. No már csak látni való, hogy tisztán fölfogás dolga, hogy valaki ebbe egy különben sehol sem mutatkozó »spitze«-t akar-e belemagyarázni. Én pl. egészen másképp értem ezt a helyet és abban a hordó csínjáról vett igen szép képies kifejezést látok: a hordó fenekét beszorítják a csínba, a bevágásba, úgy szorultam én is be a szomorúságba?*

Ha ez a magyarázat helyes, ez a hely korántsem azt bizonyítja, hogy a *csín* valaminek a hegyét is jelentette valamikor, hanem inkább az egyetlen adatnak tekintendő, amely a NySz. példái közül a *hordó csínjára* utal. Hogy a *hordó csínjára*-t nem ismerték volna régebben, azt amúgy is kizártnak kellene tekin-

* Hogy rámutassak, mennyire nem szabad a jelentésfejlődés megállapításánál a szótárak rideg osztályozását követni, hogy mennyire mindig a dolgok belső kapcsolatát kell szemmel tartani: arra itt egy érdekes véletlen találkozást idézhetek. Az oroszban ugyanis a *čin* szó tényleg ,spitze'-t jelent: *čin duren*, *pero tolsto pišet*, amit Dahl jeles szótárában idéz, azt jelenti, hogy »a hegye rossz (die spitze ist schlecht), a toll vastagon ír«. De ha a dolognak utána járunk, azt találjuk, hogy ez a *čin* is eredetileg csak egyszerű ,csinálást' jelent; v. ö. *Dlja činu pera nužny glaza* (u. o.) ,a toll csinálásához (metszésére) szem kell'! Ez a *čin* ,spitze (der feder)', amelynél használtabb az *očin* (o praepositio és igekötő) egyuttal szép például is szolgálhat arra, hogy mennyire nem mindig a szó materiális jelentése az eredeti: először absztrakt fogalmat jelent az orosz *čin* »csinálást, metszést«, csak azután a végrehajtott művelet által keletkezett hegyét a tollnak, szakasztott úgy, a mint a magyar ember *csínja* is eleinte csak a dolog ,csinálását' jelentette és csak azután a koci, a hordó csínját!

tenünk, szemben a MTsz. adataival, amely e kifejezést a Duna mellékéről, Göcsejből, Fölső-Somogyból, Baranyából, Szegedről meg a szatmármegyei Nagybányáról közli, de azonfelül Debrecen városának régi jegyzőkönyveiből is ki van mutatva: A hordó *csinyjának* rossz volta miatt, csorgott, csepegett 1676. (NyK. 26:338.).

Megérkeztünk az utolsó jelentéshez, az 5-hez: „stille, ruhe”. Az olvasó talán megint kérdi: hát jelenti-e a *csín* szó valaha azt, hogy nyugalom? Amint vesszük, jelent is, nem is. A régi szótárírók, MA. és PP., igaz, ilyen jelentést is tulajdonítanak a szónak, de a NySz. nem is tud egyéb bizonyítékot mellette fölhozni. De ha meggondoljuk, hogy ezek a szótárírók a *csín*-hoz tartozó *csinnyán*, *csinján* szót úgy fordítják, hogy »tranquille, sedate; ruhig, gestillt«, akkor megtaláltuk a dolog nyitját, ők ezt a jelentést, amelyet a szó csak a személyragos alakban öltött, belemagyarázták a pusztá *csín*-ba. Valami sikerültnek így sem mondhatjuk a fordítást, (ámbar igaz, hogy az, amit *csinján*, a maga módján, szép szerivel végzünk, azt rendesen nyugodtan intézzük el), de érteni annál inkább értjük, ha azt tapasztaljuk, hogy a *csintalan* szót egyebek közt a „tumultuosus, turbulentus, inquietus, intranquillus; aufrührerisch, unruhig” szókkal is fordítják.

A mondottakból kitetszik, hogy csak meg kellett a biztos, régesrégóta ismert kiinduló pontot ragadni, és a kérdések látószólag olyan tarka sora megoldódott. De bármilyen könnyű volt is föladatom, fölösleges munkát, azt hiszem, mégsem végeztem, mert a jelentésfejlődésnek olyan érdekes képe tárult elénk, hogy már azért is érdemes volt a kérdéssel egyszer behatóbban foglalkozni. Azért meggyőződése az, hogy Szilyt a kérdéses fölvetéseért illeti annyi érdem, mint engem a könnyű, csaknem játszva végezhető megoldásáért. Hogy ő azt hitte, hogy csak »későbbi kutatások« dönthetik el, vajjon a *csín* különféle jelentései összefüggnék-e valahogy, azon nem csodálkozom; Szily nem nyelvész,* könnyen elkerülhette figyelmét, amit mi nyelvészek mind tudtunk, hogy a *csín* szlávból került szó.

De van a *csín* szónak még egy jelentése, amelyet még csak meg is találnom elég fáradságomba került, bizony nem is találtam volna meg, ha Freckay barátom nem lett volna olyan szíves, nekem hosszasan magyaráztatni a *csínfa* hivatását. Így

* ? — A szerk.

bukkantunk rá egy könyv szélére írt régi följegyzésére, amelyet egy mindjárt megnevezendő forrásból írt ki. Van t. i. a magyar nyelvben egy *csínfa* szó is. A MTsz. csak a Rábaközről meg Győrből említi, tehát igen-igen szűk határból, és a szövőszék részének (schrankschrankholz) mondja. A Nyr. 15. kötetében amúgy parasztosan le is van írva:

»Azután behozza a *vetüőfát* (kerülete 5 riéf hosszú) aztán a *csínfát* fölköti rá. A csínfábo három szög van bele vervé (*csínfaszög*), ezekre szedik a fonalat kiét szálával, alul még ugy tekerik rá 12 szálával, ott kiét szög van benné«. (15:286.)

Ebből a leírásból a szakértő megérti ugyan, hogy a *csínfa* micsoda, de hogy miért híják így, mit jelenthet benne a *csín*, azt a *csínfa* szóból egymagából semmikép sem lehet kimagyarázni. Szerencsénkre meg van azonban az a *csín* külön is, amelynek a *csínfa* elnevezését köszönheti. Ezt a *csín*-t megtaláljuk Nemes Bereczky János *Utmutatás a' takáts mesterségen lévő ifjúság szántára* (1829.) c. munkácskájának 5. lapján. A tanuló kérdésére, hogy »Hány szálával vessem először a fonalat, mikor tanulom?« a mester így felel:

»Négy szálával, azon az okon; mert mind' a *tsínnyát* hamarabb megtanulhatod szedni; mind pedig az össze kallódott fonalakat, könnyebben megtudod bontogatni. Mikor a' fonalat veted; *Egy fordulónak* azt hívják, mikor a' vető a' lapotzkában lévő fonállal lemegyen a' vető fán lévő alsó *tsínfáig*, és ismét felmegyen a' vető fán lévő felső *tsínfáig*. *Fél fordulásnak* pedig azt híják, mikor tsak a' felső *tsínfától* fogva az alsó *tsínfáig* megyen a' fonálvető.«

Kicsit hosszabb idézetet írtam ki ez érdekes könyvből, hogy kimutassam, hogy Bereczky, aki Szabadszálláson írta munkáját (így írja alá az előszót: Kis Kún Szabadszállásán Május Hava 20-kán 1829.), és Pesten nyomatta, nem csak hogy maga ismerte a *csínfát*, de nyilván fölteszi, hogy ismerik a takácsok országszerte, különben vagy nem használta volna, vagy legalább megmagyarázta volna. Ilyen csínfa kettő van, felső és alsó, és a vetőfa (azaz egy nagy motolaféle szerkezet) két-két karja között található, tehát nem is a »szövőszék«-nek egy része, hiszen a vetőfa rendesen nem is abban a helyiségben áll, a hol a szövőszék. E csínfákban vannak a csínfaszögek, amelyekre a *csín*-t »szedik«. Ez a *csín* a szálak keresztezése, amelyet a német egyebek közt *Schränk*-nak nevez (vö. az ismert *verschränken* igét), innen a *csínfa* annyi mint »schrankschrankholz«. Hogy világosabb legyen a *csín* jelentése, kiírom Karmarschnak Handbuch

der mechanischen Technologie című 1867-ben megjelent művének egy helyét (I:871.):

»Zwischen dem zweiten und ersten Nagel (den *Kreuznägeln*, *Schranknägeln*, lease pins [*csínfaszögek* :]) kreuzt man die dermassen getrennten Hälften der Kette . . . dieses Verfahren heisst *schränken*, *ins Kreuz legen* oder *das Kreuz einlesen* (*csínját szedni*!) das *Kreuz*, *Fadenkreuz* oder *Gelese*, der *Schrank*, die *Rispe* (*csín*!) hat zum zwecke die Fäden in einer solchen Ordnung zu erhalten, dass sie sich in der Folge nicht verwirren und beim Einziehen auf den Webstuhl leicht der Reihe nach auseinander gefunden werden können«.

Frecskay is úgy érti, hogy a csínszedés a fonalvetésnek tulajdonképeni csínja:

»A dolog csínja-bínja az, hogy ezeken a csínfaszögeken a föl és alátekerésnél a fonál jól kereszteződjék . . . Ügyességet a dolog nagyon megkíván, mert attól függ, hogy a mejjék a zugolyafára és nyüstbe rá- és behúzzható-e«.

Minthogya a magyar *csín* szó különben is mindenféle dolognak a csínját jelentheti, ez a fölfogás önként kínálkozik és nem kell a *csín* szónak a takácsmesterségre való vonatkozásában szláv hatást keresnünk. Másrészt természetesen nem volna éppen csodálatos dolog, ha ez a különös jelentés is már onnan került volna, ahonnan a *takács*, *motola*, *cséve*, *pászma*, *borda*, *osztováta*, *posztó* szavak kerültek. Az, hogy a szláv nyelvekben nem találtam hasonló jelentést, az rajtam múlhatik, múlhatik a szótárakon is, amelyek részben nagyon is hézagosak. Hogy mennyire a véletlentől függ gyakran, vajjon egy szónak bizonyos jelentésárnyéklatát ismerjük-e vagy nem, arra akár a *csín*-nek éppen most kimutatott, szótáraink előtt eddig ismeretlen használata is szolgálhat például, de vetekedik vele egy szláv *čínŭ* »*υῖτος* licium« (szál, nyüstszál) is, amelyet azért említék e helyen, mert szintén a takácsmesterséggel függ össze. Ez a *čínŭ* csupán csak egy 1434-ben írt magyarázatos evangéliumszövegből ismeretes, melyet Miklosich a *Lexicon palaeoslovenicum*-ban még forrásai között sem említ — az illető két helyet úgy írta ki Vostokov szótárából fordításával együtt. Ezzel az »egyházi szláv« — (nem merem »ószlovén«-nak nevezni, mert az evangélium-szöveg magyarázatába vajmi könnyen csúszhatott az író anyanyelvéből egy-egy kifejezés, különösen ha az egyházi irodalomban nem talált szót a kifejezendő fogalomra), — mondom, ezzel az egyházi szláv *čínŭ* »szál« szóval a magyar *csín*, amelyet a csínfaszögre szednek, amennyire én látom, nem függ össze. Ép oly kevésbé tudok kapcsolatot

találni a magyar csínszedés közt és azon *čin* közt, amelyen az a cseh-tót *činovat*, *činovat* alapul, melyből a dunántúli *csínvat*, *csínvadvászon* lett, hiszen bármennyire átlátszó is a szó képzése (*čin-ov-aty*, mintegy »*čin-es*«, melléknévből képzett főnév), ép olyan homályba van burkolva előttem, hogy a *čin* tő, amelyből ez a képzés hajtott, mit jelenthetett. Talán ráakad még valaki erre a cseh-tót *čin-re*, amint rátaláltunk a magyar csínfa *csín-jára*, de vajjon ez majd új világot fog-e vetni a magyar szóra, az nagyon is kétséges. Az eddig előttem, ismert szláv szók nem akadályozhatnak meg bennünket abban, hogy a *csínszedésben* csak olyan csínját lássuk a dolognak, mint amilyen csínja ezer más dolognak van, de azért szó sincs róla, én is várom még egy-egy kérdés megoldását »későbbi kutatásoktól«, amelyekre talán e sorokkal is némi ösztönzést adtam.

Annyi bizonyos, hogy a jelentésnek föltűnő tarkasága szorosan összefügg az alapjelentés színtelenségével. Mi mindent nem lehet csinálni, mi mindent nem jelenthet tehát egy szó, amelynek alapjelentése 'csinálás'. Szily a szekéralj egy szerkezetéből, a *kocsi-csín*-ből vélte megmagyarázhatni a dolgok *csínját-bínját*, de láttuk, hogy a hordónak is van *csínja*, hogy fonalvetésnél *csín*-t szednek, hogy az orosz még a toll metszését és az így keletkezett hegyét is *čin*-nek hívja. Hát még ha a szláv nyelvekből a többi jelentéseket is felsoroltam volna, amelyek azt mutatnák, hogy a szó még mennyi más irányban is fejlődhetett.* De a kép így is elég tarka, ámbár nem éppen nehéz az egészet áttekinteni, mert ismeretes előttünk a kiinduló pont.

ÁSBÓTH OSZKÁR.

A NYITRA-VIDÉKI PALÓC NYELVJÁRÁS.

II. Alak- és mondattani sajátosságok.

Feltűnő, hogy nyelvjárásunk alig fejlesztett külön szóképzési, vagy ragozási alakokat, bár a többi palócságtól annyira messze fekvő vidéken lakik, hogy a kölcsönös érintkezés lehetősége közöttük nemcsak a jelen, hanem a XVIII. és XVII. század folyamán is teljesen ki volt zárva. Különlegességei általában megegyeznek a palócokéival, és bár itt-ott találkozunk a palóctól

* A *csín*, *csínál* szók családjához tartozik még egy érdekes kifejezés: a székely *megcsínál* 'megbabonáz'; ezzel egyező kifejezések vannak a déli szláv nyelvekben, vö. horv.-szerb *ob-činiti*, igézni, *čini* Hexereien. A szerk.

eltérő jelenségekkel, viszont több ismert palóc sajátosságot hiába keresünk benne.

Legföltűnőbb nyelvjárásunk nagyobb részében, hogy a *-ra -re* ragnak mélyhangú alakját soha, mélyhangú szavak után sem alkalmazták, hanem kivétel nélkül mindig magas hangú párját, az eredeti *-rē* alakot. A koloni, gerencséri, ghymesi, lédeci, menyhei stb. lakos p. o. *Nyitroárē megy vāsoárre ek kis suócskoárē*, vagy *erdüörē megy fuácsikoárē*; azt mondja, hogy *magosrē niéz a voártorony*; *tiérj az igēnēs utrē*; *kapecsrē ment az eke* (görbére); azt éneкли, hogy:

Azt irta galambom,
Együn nemsokoárē;
Bukriétoát késziccek
Pörge kalēpjoárē.

és úgy köszönt, hogy a *juó Istēnke ádoása szoállyon mindnyóájunkrē, jaz egiész vēloágrē*, stb. — Érdekes, hogy beszédjük e különlegességét a szomszédos tót nép is észrevette, s az úgy beszélő magyarokat közönségesen vadrácoknak nevezi.

Hasonló jelenséggel találkozunk a *-szēr* rag használatában is, mely szintén illeszkedés nélkül járul a szókhöz, mint p. o. *sokszēr*; *húszszēr*; *moásodszēr szuó ja csencsellyüő* (lélekharang).

A *-vá vé*, midőn az előző mássalhangzóhoz hasonló, sokszor szintén csak magashangú alakjával szerepel a mélyhangú szavak után is: *vodlyiék kē szurokkié*; *követelyüönk nagy urrié lett* (követünk, képviselőnk nagy urrá lett).

Ilyen következetlenség mutatkozik néha a többi ragok alkalmazásában is: *bócsún vuótam az uramve*; *kapóáve, kaszóáve duógozik a szeginy embēr*; *niéz be ja hoázbe liékem, mer sínak a gyerēkek*. Ez utóbbi ügylátszik csak akkor divatos, ha a *be* igekötő megelőzi a ragos névszót.

A székely és palóc nyelvjárásokban használt *nott* és *ni* helyragok a Nyitra-vidéki magyarságnál használatban vannak. A *-ni -nyi*-nek hangzik. *Hovoá mēn kē? Papnyi; biruónyi; mesteriéknyi, komoámnyi; uraknyi*; vagy: *Hunvótkē? Papnott; pieknött*. Azután: *Karcsinyi* (Karcsihoz); *Bubunott* (Bubunál). A *-tól, -től* ragot helyettesítő *-nül nül*-nek azonban (*papnül*) sehol sem akadtam nyomára.

A *-ja, je, -juk, jük, -jon, jēn, jön* személyragok, mint már említettük, *j* hangukat mindig az előző hanghoz alkalmazzák, a nélkül azonban, hogy rövidülésen mennének keresztül, s ebben eltérés van a többi palócságtól. Tehát *hallja* helyett: *hallya*; *mondja* helyett: *mongyya* lesz stb.; *csavarruk*: csavarjuk; *dēren-göllyük*: derengöljük; *verrēn meg az iég* (verjen meg az ég); *had iérrēn a szüölő* (hadd érjen a szőlő); *Szüölőkallya* (Szőlők-alja); *Cserallya* (szőlő).

Nagyon érdekes az egyes 3. szem. birtokragnak, a mélyhangú -ja-nak használata. Ez ugyanis, mindenesetre a magánhangzós szótók hatása alatt (*ruhája, almája, fája*), a mássalhangzón végződő egytagú és a kéttagú hangrövidítő tövekhez is járúl, úgy hogy ezek helyett: *szarva, samara, madara*, ilyenforma alakok keletkeznek: *szarvoája; samaroája; madaroája*. De néha a magashangúak is hasonlókép; nem *szekere*, hanem *szekëriéje; szekëriéjén vitte ja juóságot*. Különbözik nem *szekér*, hanem *szekër*, nem *nehéz*, hanem *nehëz*, sőt *nehëzség*, nem *kenyér*, hanem *kinyër* stb.

Az -ít végű ige- és névelőszók a többi palócsággal egyezőleg következőkép alakulnak a felszólító módban: *taníj, taníjjon; ne ordíj, ne visíjjon; fordídd, vagy fordíd*. A -hat, -het képzővel kapcsolatban pedig ilyen alakok származnak: *fordíhat (fordíthat); az Isten segíellye, hogy az ién apuósom juórë taníthasson (taníthasson)*.

A főnévi igenév -ni képzője gyakorta ily módosulást szenved: *innya; duógóznya küö ja legiénynek; fonnya, írnya, daluónya* (dalolni);

Fonnya joárnak a leoányok,
Nem niézék ién moá rejoájok,
Sinya küö jaz ily legiénynek,
Csali-fajta szökeviénynek.

(Népdal.)

A -val, -vel rag a legnagyobb következetességgel mindig megtartja a *v* hangját: *húsvod, kinyërve tartjoák a katonoát; tyüzve, vízve, cseliédve, gondvá*.

Az *elém, eléd, eléje* stb. ragozása következőkép hangzik: *élejbem, élejbéd, élegyibe, élejbenk, élejbetek, élegyibek*. — Az *alám, alád, alája* pedig így van: *aloájam, aloájad, aloája, aloájunk, aloájatok, aloájok. Aloájatok gyün az esüö*.

Megjegyzendő még, hogy az egy birtokos és több birtok alakjában nem annyira az -aim, mint inkább a rövidebb -im szerepel; tehát: *hoázim (házaim); kértym (kertjeim); cseliégyim, juóságim* stb.; de néha a többi személyben is hasonlókép, úgyhogy ilyen alakok támadnak, bár mindegyikük nem egyenlő sűrű használatú:

*hoázim, hoázid, hoázai (ritkán hoázi),
hoázink, hoázitok, hoázai (hoázik);
cseliégyim, cseliégyid, cseliégyi,
cseliégyink, cseliégyitek, cseliégyik;
sőt: döbözim (kis tálaim), döbözid, döbözi,
döbözink, döbözitek, döbözik.*

P. *jiég pusztýíttya juóságinkot; ne fűj tüle, kezinkre gyün míg a cudar (ne félj tőle, kezünk ügyébe kerül), kiérük örzüö angyalinkot; kössietek meg mó úgyszër nyelvitéket*.

A sziszegő hangon, *s, sz, z*-n végződő tövek, *ikesek* és *iktelenek* egyaránt, a 2. személyt -ol, -el raggal képezik, p. o. *mosuó (mosol); örízüö (örízöl); vészüö; mit lesüö; gyivuót hozuó (diót hozol); mit óvasuó? keresüö* stb.

A palóc nyelvterületen széltében divatos gyakorító *-ál, -él* igeképző a mi nyelvjárásunkban is otthonos. Sokszor lehet az ilyen kifejezéseket hallani: *ehodóálok ién a szoboán is* (elhálok én a padláson is); *a muányi mondoáta jazt* (nagyanyánk szokta volt mondani); *emondoállyá monduókoáját*; *vickoáriustó* [így] *kapoáta pízit a szegíny* (a vikáriustól szokta volt kapni a pénzt); *rakoányi* (rakálni, rakni).

Feltűnő az *-ít* képző szereplése oly módon, hogy vajmi csekély, leginkább mozzanatos értelem-módosító hatással szokott számos igehez járulni, p. o. *vigasztalyít* (ugyanannyi, mint vigasztal); *födarábolyítottja ja paskuót* (födarábolja a mezőt, legelőt); *droágalyítottja jaz oárá* (drágálja árát); *nagyot csattanyított az ustorum*; *pattanyít* (pattan); *ifjabb vagy kiérlelyíd meg ütöt* (kérleld meg); *éleget marasztalyítottam, miég sem maradt*.

A szomszédos tót községek befolyásának tulajdonítandó a kicsinyítő *-ka, -ke, -cska, -cske* képzőnek gyakori használata: *napocska*; *ésüöcske*; *van ek kis füödecskiém*; *juó droág^oacsán aggyák azt a kis téhenkiét*; *foácsikoáré, suócskoáré mék*; *elug-ratta vagyonkoáját* (elpredálta). Isten nevét is akár imában, akár felköszöntőkben ritkán ejtik ki másképp, mint: *fizesse meg az atya jur Isténke*; *aggya jaz Uristénke*; *a füösiéges atya jur Isténke bívicse duógajidot*.

A tárgy helyett álló főnévi igenév az igét többnyire tárgyassal kívánja maga után, p. o. *széretyi innya* (szeret inni); *nem széretyi fizetnyi*; *megoátallotta moá kóduónyi jis* (megátallotta, megunta már a koldulást is).

Feltűnők az ilyen szerkezetek: *moá kiket a nap az erdüöbő* (már kikelt, fölkelt a nap az erdőből); *nem fáért, vagy sóért megyek, hanem foácsikoáré, suócskoáré mék*; *lemént a folyóva* (lement a folyóval, a folyó mentén); *sőt: föment a patakra* (a patakka, a patak mentén fölment).

Az okadatoló *mert* helyett nagyon sokszor *hogy*-ot alkalmaznak: *Büntetyi jaz Uristénke, hogy megviétkezett; íg a fėje, hogy gombuát évött, vagy ett*; *nem lehet nekik beménnyi, hogy a mēnyasszony anyuósa juó erüösen bezárta jaz ajtuót*.

Ezek helyett: *el kell mennem, el kell menned* stb. azt mondják: *e kiék mēnnēm*; *e kiék mēnnēd*, *e kiék mēnnijje*; *e kiék mēnnūnk*; *e kiék mēnnētēk*; *e kiék mēnnijjēk*.

III. Tájszók.

A csillaggal jelölt szók, mint amelyeket a kezemben levő kézirat bizonyossága szerint Drnovszky Ferenc, pogrányi plébános már 1831-ben megküldött Czuczornak, a Magyar Tájszótár-ban is megtalálhatók, csakhogy én a helyi kiejtéssel adom:

*aggacsuónyi : aggatni,
asszonysoágom : feleségem,
ángyikoám : öregebbik sógornőm,

acskuó v. észkuó : zacskó,
agacsfa : akácsfa; de ragacsfának
is mondják,

alló : olló,
 asztri v. isztri : szerha, eresz,
 *bábabuk, v. bábabukra : szivár-
 vány,
 *bickiéce v. bicküőce : egres,
 bireg : büdös fűfaj (büörök),
 *bogarkoájim : fiatalökreim, tinaim,
 bocskuó : elvágott ujjnak, vagy
 kéznek behegedt része,
 botuó : fej; gyermeknek mondják :
 engedd a botuódat,
 *botos : bakancs,
 *búbor, v. pipiske v. siska : pacsirta,
 *buboronnyi : káposztának bubo-
 rogyik, azaz nő (borúl) a feje,
 *burbikuónyi : a sertés burbtikoly-
 nya válujában a moslékot,
 *buco : telt képű, kövér arcú,
 bécselekénnyi : valamibe avatkozni.
 bucsít : bocsát; megbucsít : meg-
 bocsát.
 butty, liba buttya : liba combja,
 de emberről is.
 bila : szövőszéknél a fonál leütője,
 bojzing : bodza,
 barbulya : bögő,
 *csája v. csege : cserebogár,
 *csekiényi : csekélni, kötözni.
 csélesznék : kemencének az a része,
 ahol a szája van,
 *csötönyöz : munka nélkül egy cso-
 portban álldogál.
 csuda v. csudoálatos : rút, csunya,
 *csukomoány : zár, rekesz,
 *csuloák : nagyobb edény, kivált
 hordó,
 *cicka mogyoruó : turbolya,
 cēvērna : cérna,
 cirka : gyújtó, (tót *sirka*),
 csēncsellyűő : kis lélekharang.
 csepőák [csērpák ?] : borkancsó,
 csēngēr : csingér, csigér, löre,
 csomoszluófák : szőlő zúzó doron-
 gok,
 csomoszuónyi : szőlőt zúzni,
 csovoány : csalán,
 cimēr : gyászokporsó; cimēres mise :
 gyászmise,

civariéta : cigaretta,
 dōbōny : tūróra való faedény,
 *dōbōsz v. csiésze : kis tál,
 *duska : átkozódás; duska törjön
 ki rajta : hideg láz törjön ki
 rajta,
 dub : méhkas,
 derēngelyűőfa : mángoló eszköz,
 derēngűőnyi : mángolni.
 déregráf : telegraf,
 daratyva : suszterfonál,
 egyesibe : egyszerre,
 eskula : iskola,
 estálluó : istálló,
 féhaj : koci v. szekérszin,
 filokszēr v. silokfēr : filoxera,
 fējöl : vánkos,
 fērhiéc, fūrhiéc : koci fürhéce,
 fiketűő : főkötő,
 fisűő : fésű; fisűőkönnyi : fésűl-
 ködni,
 fagyurka : kulacs,
 gádor : szerha alatti hely, ház-
 bejárat,
 gűznai : harapni; ne gűzj : ne ha-
 rapj,
 *gyomlalyiék : szőlőből kiszedett
 gaz,
 gyalluó : gyarló, beteges,
 gyzisnuó vendígsiég : disznótor,
 gajz : gaz, gyomlalék,
 galaguza : összeszáradt szilva, mely
 a fáról lehull,
 gyivuoó : dió,
 gothos : göthös,
 gyuócsing : alsó szoknya,
 gētyelyina : lóhere (tót jatielina),
 gyúrnyi : gyúrroák a szüőllöt a
 csomoszlyuó fákvá,
 gurul; egűrőnyi : elgurulni,
 gēbre : kis faedény, kivált borra
 való,
 gűzsókogyik : lustálkodik,
 *hácskuó : sövényen át vezető át-
 járó,
 *haloánk : halánték.
 *hankalik : kútgém,
 *hankalikos kút : gémes kút,

*hiduóka : szövőszéknél használatos vessző,
 *hóhár : hóhér,
 *höbörce : szeles, eszelős,
 hërkoány v. hërka : harkály,
 hajkötűő : így neveznek minden szallagot,
 haluska : galuska,
 héver : lopótök,
 hóancsa : hársfa,
 *illangatnyi : jégen csúszni,
 igènes : egyenes,
 izelyiek : ami a takarmányból a marhák után marad a váluban,
 ifjabbik uram : ifjabbik sógora az asszonynak,
 joárcsikoál : sétál, lépdegél,
 juha : rúdszárnyakon levő keresztfa,
 *kabla : ekelő,
 *kilicske, (kulicska, kalincs) : ajtózárnak fafogója (kilincs),
 *kicevice : földdiszített faág, melyet lányok szoktak virágvasárnapján énekszóval körülhordani,
 koárnyikuó : kanna,
 *kocinca : pinceajtón készített fazár,
 *kordié : csunya, semmirevaló,
 *kuszka : földi mogyoró,
 *kutyuóka : tűzhely a szobában,
 *kutyu : kutya kölyök,
 kuócónyi : kócolni, fészülködni,
 kalip v. kalép : kalap,
 kitlyi : könnyű kabát,
 kapécsrē ment : görbére ment, p. az eke,
 kutyka : kuckó,
 komídiás embēr : tréfás ember,
 kötözkönny : öltözködni,
 kotrec : széna ketrec,
 kapacs : tövető [tövető?] szerszám,
 kice : házfedő zsup,
 kiciéznyi : házat zsuppal fedni,
 kapoás bor : csingér, minőt a kapások, munkások isznak,
 kuócs : kules,
 kuckuó : kemence teteje,
 kámoányi : karmolni,

köpiőce : molnárok famértéke,
 *lapatyír : denevér,
 *lisza : vesszéből font szekér oldal, melyre a holtat is szokták kiteríteni,
 loánycecsű áma : egy almafaj elnevezése,
 luószígyenő körte : szent-István körte,
 lépengyik : lepke, pillangó,
 lyakas [így ? Szerk.] szedēr : málna,
 livuó : nagy fatölcsér,
 *merésztiő : dunnahaj,
 *megye baroázda : benőtt, füves barázda,
 *mihoályka : turbolya bogyó,
 *muruggya : rőzse, gatzörmelék, fűkeverék,
 mosokonnyi : mosogatni,
 mututka v. ututka : bűdös banka,
 macskafa v. kalodafa : szalmakunyhón keresztül rakott lécek,
 mahēr : major,
 mulya : iszapos hely, tócsa,
 mocsolya : mocsár,
 mizlyi : kabát,
 megszuólyitanyi : megigézni,
 megviétkeznyi : tévedni, vétkezni,
 muányi : nagyanya,
 megoátall : megátall, megszegyel, megun,
 mosuófa : sulyok,
 *nyoálaska : apró körtefa,
 noászob : tűzhely,
 nyüöm : feleségem,
 nehēzsiég : betegség; virēs, tajtikos nehēzsiég huzzon ēsszi,
 nēne : nēni,
 nyoszolya : ágy, ameddig új,
 opica : majom (tót opica; a majom szót nem igen ismerik),
 ól : istálló,
 odolka : szoknya,
 őregebbik uram : az asszonynak idősebb sógora,
 *paprikoányi : immel-ámmal dolgozni; nē paprikoáj, dē mán láss hozzá igyszēr,

*peliény : kisebb polyva csűr,
 *piliske : kenyérnek leszelt teteje ;
 különben dombtetőnek neve,
 *pocik : egér.
 *prassiva : rút, gazember, erkölcszte-
 *pulyha : fának odvas része, [len,
 puóka : pulyka,
 paskuó : rét, legelő,
 piglajz : vasaló ; piglajuónyi : va-
 salni,
 poányik áma : almafaj,
 papmaca v. papmacska : hernyó,
 pocita : keresztelő,
 ponyinka : abrosz,
 péc : mészégető kemence,
 pëcka : pálinka főző tűzhely,
 pëtrezsiny : petrezselem,
 parazuó : esernyő,
 puruttya : csunya,
 pëndöle : alsó szoknya,
 pruszlyik : női mellény,
 pitar : konyha,
 pëmetüő : kukoricaesutakból ké-
 szült kemencetisztító,
 prös : prés ; prös sipka : prös pap ;
 prösorsuó,
 *ragyiva : tiszta, csinos, kedves,
 *ragyivítanyi : tisztítani, csinosí-
 tani, takarítani,
 *rostyoás lév v. borostyoán lév :
 köménymagos leves,
 rajtar : szelelő rosta,
 ráruók : rárók ; vércsefaj a Zsib-
 rica hegy oldalában,
 rajom ; iédes rajocskoám : gyer-
 mekének mondja az anya,
 rukallya : ingujj (vö. tót rukav ujj),
 régiényi : öreg, koros,
 ruózan : józan,
 ruha : kötény,
 rësta : rosta,
 répegetüőznyi huzagra : dulakodni,
 *soárduóznai : farsangban a legé-
 nyek járnak sárdózni, azaz mu-
 latságukra a lányos házba pénzt
 kérti,
 *satyiva : mocskos, szennyes öltö-
 zetű,

*süleviény : nedvét veszített, meg-
 aszott föld,
 *szakvoány : aratók része ; szak-
 voányba duógoznyi : gabona-
 részre aratni, csépelni,
 *szëmerkoál : permetezik az eső,
 *szitël : ostor nyeléhez kötött mad-
 zag,
 *szegett szűr : virágokkal hímzett,
 cifra varrású szűr,
 szoboárë : padlásra,
 simit : mos, meszel,
 szíengyiszuó : sündisznó,
 szuszoák : liszt szekrény,
 szurgyik : szurdok,
 siéroányi : sétálni,
 sínyi : sírni, lármázni.
 sëreng : sarjú,
 szüörös szedër : földi szeder,
 szüzfä : füzfa,
 supä : kocsiszin,
 sziva : szilva,
 siskuó : kemence,
 savanyó lév : főzelék,
 szivanuó v. szavanyú : szénvonó,
 *tarzik : tartozik ; adós ; tarzik
 nekem : adósom,
 *taszitott : metélt csik,
 *tíny : magasabb karókból készült
 tetemëtüő [így] : temető, [kerítés,
 töklinc : tengelic,
 toplú : tapló,
 taloálmoány : találós mese,
 tocsóák : borkancsó,
 toklyik : vetődik,
 tenküő : tönköly,
 tengeri szüölő : ribiszke,
 tēpertő : tőpörtyű,
 tyukmony : tojás,
 treifusz : háromlábú,
 tiézsla : ökrös eke rúdja,
 tyükörüő madoár : tyükölő madár,
 kánya, vércse, stb.,
 üst : ezüst,
 valaska : kis balta,
 varja : varjú,
 vasak : pléhedények, minőkön kalá-
 csot sütnék,

vaka : enni való répa,
 világoág : világosság; lámpafény,
 gyertyafény is,
 verice : kis kapuajtó,
 vizitylyi : könnyű nyári kabát,
 vrekocs : hajfonadék,

*vágúó; vágúót kiannyi : ami a
 menyegzőről fönmaradt étel, ital,
 azt nevezik vágúónak,
 zszindüő : zszindely,
 zubbony : bokáig érő gyermek-
 köntös.

TURZÓ FERENC.

ORTHOLOGIA.

I.

Simonyi Zsigmondnak az Akadémiában felolvasott értekezése : *Elévült hibák és látszólagos hibák* (Nyr. 28:193, 289.) fontos kérdést tárgyal. A magyar nyelv gyakorlati használatának ellenőrzéséről van ott a szó; ami, magától érthetőleg, közvetlenül érinti az orthologia feladatát és működése körét.

A kérdés kétfelé ágazik el. Ezt világosan jelzi a dolgozatnak a címe. Az értekező mindenekelőtt annak a kimutatását tűzte ki céljául, hogy az analogia erejénél fogva (saját szavait idézem): »az eleinte hibásnak érzett formák idővel elterjedhetnek, sőt kiszoríthatják a régi helyes formákat a nyelvszokásból.« (I. cikk 193. legalul). — Kétségtelen tény ez. Simonyi megvilágítja nyelvtörténeti adatokkal; elsőbb egyszerű szokat, majd egész szófordulatokat sorolván fel, mint elévült hibákat.

Ezek közé sorozza, rövid fejtegetés kíséretében, az ikes ragozás elhanyagolását is. Az ilyen kérdés *per tangentem* ki nem fejthető; amiért is csak azt jegyzem meg ezúttal, hogy e ragozásnak elhanyagolása az irodalmi nyelvben és szabatos előbeszédben, véleményem szerint, nem tartozhatik a már elévült hibák sorába. Ilyen szokatlan ugrás nincs a nyelvbéli közlekedés terén. Vajjon újabb vita tárgya lesz-e az ikes ragozás?

Vizsgáljuk meg a valóban elévült hibák ügyét. Helyesen mondja az értekező, hogy a meghonosult szólások is polgárjogot kapnak épen úgy, mint a meghonosult jövevényszók. A kérdés itt csak az, hogy miféle szólás tekinthető meghonosultnak? Ennek a kimondásában óvatosak legyünk ám; nehogy a nyelv kárára olyan formák kapjanak polgárjogot, amelyek nem méltók rá. A szófordulatokat szigorúabban kell megbírálni, mint a puszta szokat. Még a neologia védői is azzal biztattak minket, orthologusokat, hogy a hibás szólásokat bátran írhatjuk; csak a rossz szokat ne bántsuk.

Nagy a különbség hiba és hiba közt. Kitűnik ez például az értekezésben előforduló íme két szólás elemzéséből: *Rendbehozni* vmit (*in ordnung bringen*), és *behozni* mulasztást (*einbringen*). Amaz, ha netán német eredetű is, természetesen jelöli a szétszórt tárgyak egybehozatalát, és így mindenesetre

meghonosult. Ellenben: *behöz* sehogy se fejezi ki a mulasztás jóvátételét, a hiány pótlását. Honnan is *hozná be* az ember a *mulasztást*, azt a *hiányzó* valamit? — Ezt a kifejezést tehát nem tartom meghonosultnak.

Az értekezésben (I. cikk) felsorolt szólások nagyobb része csakugyan elévült hibákból áll. Kisebb részük hibás mivolta, szerintem, nem évült el. Egyébiránt nem is a szám határoz itt, hanem a honosultság igazolásának a módja. Amely szólás a nyelv természetébe ütközik, azt ha elterjedt is a beszédben és írásban, ne vegye föl az irodalom. Sim. azt mondja (195.): »Akármilyen német-ízű volt még az ötvenes években a *jól néz ki* és a *kijön vele* (a h., hogy *jó színben van, beéri vele*), ma már annyira megszokott szólások a legmagyarabb városokban is, hogy ellenük minden erőködésünk hiábavaló volna.«

Erre azt jegyzem meg, hogy ez a két szólás nem esik egyazon rovatba. Igaz, hogy egyik-másik értelemárnyéklát nem jelölhető a *kinéz* ige nélkül; pl. Ejnye no, hogy *néz ki* ez a gyerek! mily borzas! Itt tehát szükséges rossz a *kinéz*. De már e h. *jól, rosszul néz ki*, szabatosan mondjuk: *jó v. rossz színben van*. Mondjuk ezt is: Az egész dolog *úgy tűnnék föl*, mintha stb. e h. *úgy nézne ki*, mintha stb. Az ilyen mondatokban eszerint szükségtelen rossz a *kinéz*, és nem illeti meg a polgárjog.

Szintűgy nem illeti meg hozzá csatolt társát: *kijön vele* (*er kommt aus damit*). Hisz S. oda írta magyaros egyértékesét: *beéri vele*. De van ennél több is: *kifutja a számára; ennyi elég neki*; (tagadólag): *ennyivel nem boldogulok; nem futja erre a célra*. — *Kijön vele* tehát semmikép se védhető. Meg kell rónunk és kiirtását sürgetnünk, bármennyire használják is (S. szavaival) »a legmagyarabb városokban.«

A német *kommen*-féle szólások szolgai utánzása máskülönben is nagyon elharapódzott; pl. *o vele bajos kijönni*. Megtenném ezt is; de *nem jövök hozzá*. Már hogy *jövök én ahhoz*, hogy az ő csínyjeiért lakoljak? — Ezeket untalan hallani a »legmagyarabb« egyének szájából; sőt már olvasni is ilyenfélét: »*úgy jött neki*, mintha álmodnék« (*es kam ihm so vor*; kár volt a német *vor*-t is le nem fordítani így: *úgy jött neki elő*, 198. Jókai).

Jelenkori magyarságú párbeszéd az utcán: A. Eljössz az új lakásomra? B. *Eljövök hozzád* délután, e h. *elmegyek hozzád*. — Énekszó az Operában (Álarcos bál): A város on kívűl: »*Mi eljövünk*.« Igy felel a meghívásra a két összeesküvő, e h. *Majd ott leszünk*. Amikor a német *kommen* révén már ennire elmosódott a *jön* és *megy* közti különbség, — amely pedig különös sajátsága a magyar beszédnek, — akkor nem lehetünk elég szigorúak az erre vonatkozó szófordulatok elbírálásában.

Ezt a szigort hasztalan keresem az értekezésben. Ha már a *kijövök vele* szólást is olyannak tartja S., amely ellen »minden erőködésünk hiába volna«, akkor nincs az a tetteleg dívó hibás forma, amelytől jogosan meg lehetne tagadni a polgárjogot.

Az elévült szólásformák hosszú sorát S. a következő bevezetéssel nyitja meg (196.): »Felsorolunk itt mutatványul egy csomó mindennapi szólásmódot, melynek legtöbbje a német nyelvből honosult meg.« Következnek a szólások, és köztük olyanok is, amelyek, ha szinte »mindennapiak« is a pongyola beszédben és nem ritkák az írásban, szerintem mégsem honosítottak meg az irodalmi nyelvben.

Bemutatom itt a következőket: (*Ad* szerepet (e h. visz. visel, játszik szerepet. Ez igék bármelyike is jobban összefér a *szerep* szóval, mint az *ad*). — *Ad* a lap cikket (e h. közöl c.) — Jól áll neki v. rajta a ruha (e h. jól illik rá. Más értelem árnyéklat -nek raggal: »Illik kendnek rettenetes, hogy egy kicsit himlőhelyes«.) — *Beletalálja* magát vmibe (vö. beletörődik) — *Behoz* mulasztást (e h. helyrehoz, kipótol.) — *Bezár* vitát, ülést (berekesszi az elnök; a levelet be szoktuk fejezni.) — *Elemében* van (szemenszedett németesség). — *Elidegenít* (S. szerint ellop, entfremden. (?) Valódi jelentése: elidegenít vkit vkitől v. vmitől: entfremden. Ez kifogástalan). — *Előír* vmit szabályul (e h. meg-szab). — *Fölad* reményt (lemond róla); *fölad* beteget (lemond életéről) — *Fölfüggeszt* (függőben tart vmely ügyet). — *Feltűnést* kelt v. okoz (feltűnik). — *Hoz* ismertetést (Ar. J. is él vele — mondja Sim. — Azért mégis csak *közöl* itt a helyes szó). — *Hoz* ítéletet (mond); *hoz* törvényt (alkot). Megjegyzem, hogy ezt a két latinosságot (vö. *törvényhozás*) nem igen vethetjük el most már. — *Mozgásba hoz* (mozg. ejt, megindít); *zavarba hoz* (zav. ejt). — *Mozgásba jön* (mozg. kerül, megindul); *zavarba jön* (zav. esik, megzavarodik. Németül is: in verwirrung geraten, és nem: in verw. kommen.) — *Kimegy* a színe (színét hagyja). — *Körülnézi* magát (körülnéz, széttekint; *körülnézi* magát a. m. nézi saját alakját, hogy rendben van-e ruhája. Ezt a jelentését ismerem). — Nagy *lábon* él (nagyot játszik; népiesen: nagy módban él). — *Láncsát* tör vkiért, vmiért (kardoskodik). — *Lóhátról* felel (*fennen, fennyen beszél*. Ez ismeretes és magyaros). — *Megtalál* vkit vmi felől (megkeres). — Jól v. rosszul *megy* a dolga (j. v. r. áll a dolga). — *Még mindig* (még most is). — *Olyan* nincs (*olyasmi* csakugyan nincs a jóra való magyar beszédben). — *Orrot* kapott. — *Örömet* rontja (kedvét rontja, szegi). — Jó hírnek stb-nek *örvend*. — *Szőnyegre* hoz vmit. — Reményt *táplál* (reménykedik, van reménye). — Beszédet *tart* (hát ez is elévült, mikor már a napi sajtó is hozzászólt a *beszédet mond* jó szóláshoz?!) — *Tűkön* ül (*tűskén* áll; a népnél: *melegszik* a talpa; *tüske* van a lábába').

Van ezeken kívül az értekezésben elősoroltak között még több olyan szólás, amelynek elévültségét kétségbevonom. De itt azok bemutatására szorítkoztam, amelyekhez, nézetem szerint, legtöbb szó fér. Jobbadán kézzelfogható idegenszerűségek; egyik-másik pedig egyébkép is merőben ellenkezik a magyar észjárással. Az a körülmény, hogy nemcsak az előbeszédben, hanem az

irodalomban is találkozunk velük, nem ok rá, hogy az orthologia az elévülés paizsa alá vegye. Hát a már rég elítélt rossz szók a meghonosultak közé tartoznak-e annak alapján, hogy nem egy közülük ma is nagy elterjedtségnek »örvend«? Bizonyosan nem tartoznak az elévült hibák sorába. Még kevésbbé illeti meg ez a kedvezmény a feltűnően helytelen szófordulatokat, ha emellett még legkisebb hiányt sem pótolnak.

Ezzel befejeztem az »elévült hibák« taglalását. Sim. még folytatja II. cikke bevezető részében; azután rátér a látszólagos hibák kérdésére. Az egyes szólások eredetére vonatkozó adatokat többnyire biztos forrásokból meríti és szabatosan magyarázza. Ezzel kétségtelenül jó szolgálatot tett nyelvészetünk ügyének. A »látszólagos idegenszerűség«-ről a legközelebbi cikkben mondom el nézeteimet.

JOANNOVICS GYÖRGY.

RÉGI ÍRÁSMÓD.

A Magyar Könyvszemle múlt évfolyamában (130. l.) Bartha József egy eddig ismeretlen nyelvemléket tesz közzé és kísér magyarázatokkal. E nyelvemlék egy rövid levélke, melyet 1531-ben bizonyos Petrus presbiter Putnokról (Gömör m.) Putnoky Imréhez intézett.

A nyelvemlékhez a közlő 11 magyarázó jegyzetet ír, amelyek közül csak kettő kifogástalan. A többire nézve a következő megjegyzéseket kell tennünk.

Az itt határozószónak *hyt* írásmódjára azt jegyzi meg a 2. jegyzet, hogy ez a »hehezetes alak« többi nyelvemlékeinkben ismeretlen. Nézetem szerint nem is »hehezetes alak« az, amint nem volt hehezetes ejtésű a Jordánszky kódex *hű, hűk* stb. (ő, ök) 3. szem. névmása sem. A *h* ez alakokban pusztá helyesírási különösség (l. Nyelvemlékeink 210).

A 3. és 9. jegyzet a következő helyekkel foglalkozik: *Thew l(eqyelmed)* a. m. te kegyelmed (kétszer fordul elő így), *el new feletkezzewk* a. m. el ne feledkezzék, *isten ew felsegew* a. m. Isten ő felsége. Ezekben a *thew*, *new* és *felsegew* alakokat a közlő így olvassa: *tő, nő, felségő*, s azt jegyzi meg róluk, hogy a *felségő* (felsége) szokatlan alak, a *tő, nő* (te, ne) pedig »teljesen ismeretlen összes nyelvemlékeinkben és nyelvjárásainkban«. Ugyanezt a megjegyzést teszi a *feletkezzewk* alakra is, amelyet ő szintén így olvas: *feledkezzők*. A közlő, úgy látszik, sok érdekes alakot szeretne kimutatni e rövidke nyelvemlékben, hogy a főtebbieknek mint kiejtésbeli sajátságoknak jelentőséget tulajdonít. Egy kis nyugodt eszmélkedés könnyen rávezetheti az embert, hogy ezek az alakok, éppen mert »teljesen ismeretlenek«, nem lehetnek igazi kiejtésbeli változatok, hanem csak pusztá helyesírási sajátságok. Figyelembe kell vennünk ugyanis, hogy a *thew* (te) helyett

a nyelvelmélekben, az említett két hely kivételével, mindig *the* áll, hogy a *ne* tiltó szó is a többi helyeken a rendes módon *ne*-nek van írva, s hogy *feledkezzék* helyett *feledkezzők* ejtés hangtörténeti lehetetlenség. A *felsőgő* ejtés szintén nemcsak »szokatlan«, hanem lehetetlen is, mert a Bécsi és Münchener kódexekben is, amelyekre a magyarázat hivatkozik, csak *ö, ü* hangzós tőszótag után találunk ilyen szóvéget: *földö* földé, *ülö* üle stb. (l. Nyelvelméleink 112). A *w* tehát az idézett szavakban csak olyan helyesírási toldalék lehet, aminő a *h* szokott lenni a régiek írásában.

Ez észrevételemet megerősíti a következő hely is: »The k(egyelmedhez) nem hog nem *menneewk*, eweel ys el *mennewk*, chak *mernewk* menny«. Minthogy e mondatnak előtte is, utána is folyton egyes első személyben, magamagáról beszél a levélíró, világos, hogy e hely azt teszi: »Te kegyelmedhez nem hogy nem mennék, éjjel is elmennék, csak mernék menni«. A közlő azonban ezt a mondatot egészen hibásan fogja föl és félszegül magyarázza. A *menneewk*, *mennewk*-re ugyanis ezt a megjegyzést teszi: »A palóc nyelvjárásban járatos a *menni* igének ilyen alakja, de csak a jelen időben: *meneők* (megyünk), s a végső szótagban a magánhangzó után némi orrhang vehető észre«. E szerint a *menneewk*, *mennewk* így volna olvasandó: *mennők*, de nem azt tenné *mennék* (mint ahogy *feledkezzők* e helyett állt: *feledkezzék*), hanem többes l. személyű föltétes alak volna, mint a palóc jelentő módú *meneők*, *meneő^k* (megyünk), vagyis talán azt jelentené *mennének*? Azért mondom ezt kérdő hangon, mert a jegyzet annyira homályos, hogy igazán nem tudom, mit tart a főttebbi alakokról a magyarázó. A határozatlanság és homály annál nagyobb, mert a *mernewk*-ről már azt jegyzi meg, hogy »rendes tárgy as igealaknak [*mernők*] látszik«. A dolog pedig igen egyszerű, nincs itt semmi ismeretlen nyelvtörténeti jelenség; a *w* itt is pusztá toldalék, az alakok egyszerűen egyes l. személynek olvasandók: *mennék*, *mernék*.

Azt hiszem, ugyanezzel a helyesírási sajátsággal van dolgunk a következő mondat végében is: »ha The kegelmednek thertenendyk nehezen dolga, kyt isten ew felsegew ne adyon, hog *allennewedew*«. Az aláhúzott kifejezést a közlő így olvassa *al* (az) *lenne védő*, de megjegyzi, hogy »törlés miatt« ez az olvasás nem föltétlenül bizonyos. Megnéztem magam is a nyelvelmélek kéziratát s e kétséges helyet (amely, mellékesen megjegyezve, nem »törlés«, hanem a tinta eltörlődése miatt lett nehezen olvashatóvá) így betűztem ki: *allennew*, ez a sor végén áll, a következő sorban pedig egészen tisztán *dew* látható. En a második sorban levő betűcsoportot külön szónak olvasom, szerintem a *dew* a. m. *de*, az *allenew* pedig egyszerűen a. m. *al lenne*, v. i. az lenne. A mondat így egészen érthető lesz: »Ha te kegyelmednek terténdik nehezen dolga, kit Isten ő felsége ne adjon, hogy *al* [az] *lenne*, *de* hogy te kegyelmed uraságával együtt lakhatnánk itt Putnokon« stb. E szerint itt mindjárt két szóban találkozunk

azzal a furcsa írásmóddal, a szükségtelen *w*-vel: a *lenne* és a *de* szóban. Ezek után részemről még az *eweel* (a. m. éjjel) alakot sem merném *ö* hanggal olvasni, ahogyan az EhrC. mutatja az *éj* szót (vö. 7. jegyz.).

E mondatban: »hozzam *kethegben* wadnak«, a *kethegben* alakra a közlő azt jegyzi meg: »Így ismeretlen a többi nyelv- emlékekben; valószínűleg a sietős írás okozta hiba *kethseg* helyett«. Természetes dolog; de miért ez a habozás, hiszen világos, hogy közönséges tollhiba az egész »ismeretlen« alak.

Végül a levélnek eme befejező jókívánatában: »The *k*(egyel-medet) Isten meg *wygazza* ees *sook ydeyg tharthya* ez vylagon« a *tharthya* alakról ezt a megjegyzést olvassuk: »Felszólító ige- alak, melyben a felszólító mód jegye (*-j*) még nem változott el (*tart + j + a*)!« Csak nem gondolja a közlő, hogy a fölszólító módnak ezt az eredeti, föltételezett alakját, amelyet eddig sehon- nan sem bírtunk kimutatni a nyelvtörténetben, neki jutott volna a szerencse e helyen fölföldöznie! Hiszen tudjuk, hogy a *t* és *c* a régi írásban mennyire hasonlít egymáshoz s hogy épen ezért igen gyakran össze is cserélték őket. Világos tehát, hogy itt *tharthya* legföljebb egyszerű tollhiba lehet *tharchya* helyett és csak így olvasható: *tarcsa*, azaz *tartsa*. Csakhogy nagyobb hibát vagyunk itt kénytelenek megállapítani, amelyet azonban nem Petrus presbiter, hanem Josephus doctor uram követett el, aki rosszúl olvasta a kéziratot s a maga hibás olvasatára egy ritka nyelvtörténeti fölfedezést alapított. A kéziratban ugyanis nem *tharthya*, hanem a leghatározottabban *tharchya* (azaz: *tarcsa* = *tartsa*) áll!

Ezek az észrevételeim a közlő jegyzeteire. A szöveg közlé- sében a most említetten kívül csak két hibát találtam. Az egyik nyilván sajtóhiba. Az első szó ugyanis *solgalathom* és nem *solga- latham*. A másik hiba a harmadik sorban *semyt*, ami az ere- detiben így van írva: *semyt* (vö. az utolsó előtti sorban *wygazza* vígassza). Még csak azt jegyzem meg, hogy egy helyre, amely megkívánta volna, nem tett a közlő fölvilágosító megjegyzést, nem tett pedig azért, mert a mondatot nem értette meg, úgy hogy a benne előforduló rövidítést is hibásan oldja föl. Mindjárt a levél elején, e szavak után: »én itt oly nagy nyomoróságba vagyok«, azt írja a levélíró: »mely nyomoróság myat Thew *k* semmyt nem zolgalhatot«. Ez nyilván így olvasandó: »mely nyomoróság miatt te *kegyelmednek* semmit nem szolgalhatok«. A közlő azonban a *k* rövidítést így egészíti ki: *kegyelmed* s a *zolgalhatot* végső más- salhangzójára — amely tollhiba *k* betű helyett — nincsen észre- vétele.

ZOLNAI GYULA.

MONDATTANI SAJÁTSÁGOK AZ ACTIO CURIOSÁBÓL.

A kuruc világnak ez érdekes drámai emléke tősgyökeres nyelvénél fogva nagyon érdemes a nyelvészeti vizsgálatra. Különösen néhány mondattani sajáttság ragadta meg figyelmemet, érdekesnek tartom ezeket a Nyelvőrben való közzétételre. Példáimat csak abból a töredékből merítem, melyet Thaly K. közöl Adalékok a Thököly és Rákóczi kor irodalomtörténetéhez c. munkájában.

Az általános alanyt, épűgy, mint manapság is, rendszerint a többes szám 3-ik személye jelöli; p. A medvét is nem azért *tartják*, hogy mézet nyaljon, a szolgát is szolgálatért *tartják*. De ezen kívül az Actio curiosában még három érdekes szerkezetet találunk. Egyes sz. 3. személy jelöli az ált. alanyt ebben: »Arról *mondja* azt, hogy: Potentes potentiora tormenta patiuntur«. Itt lehet, hogy az *ember* maradt el, vagy pedig, hogy csak sajtóhiba a *mondja*, *mondják* helyett. Egy másik esetben egyes sz. 1. személyt találunk: »Addig volt jó világ, míg csak kártyán *láltam* a németnek képét«. Ismét másutt szenvedő alakkal látjuk megjelölve az ált. alanyt: Az víz elvételük tőlük (= a vizet elveszik tőlük).

A hiányos mondatokra igen érdekes példákat jegyezhetünk meg. Ilyen eset az, midőn valamely előbb mondott dologra vonatkoztatjuk beszédünket, csak a különösen új, nyomatékos mondatrészt tévén ki: »Hát házasságoddal?« t. i. gondolod, hogy elérheted? »Olyant, a kinek száz ház jobbágya vagyon« (olyant veszek el feleségül).

De olyan hiányos mondatokat is találunk, melyekben nincsen hasonló vonatkozás az előbb mondottakra. Például: Te túl s én innen. (A kiegészítés világos.) Néked se eszed, se erszényed hozzá. Mindenkor úgy a ti dolgotok. Úgy látom én azt, hogy a világ mind alább, nem feljebb (halad, vagy más hasonló ige). Csakhogy bizony Jósá s te? (mintha mondaná: nagy különbség).

Az állítmány és tárgy között lévő viszonyra nézve megemlíthetjük, hogy néha határozatlan tárgy van határozott helyett; mi legalább úgy várnók, hogy határozott legyen: Te hitet igazítasz? e h. a hitet igazítod? — Hasonló átmenetet találunk ezekben: Mintha *fűvet* látna nőni, vagy a bolhát ptrücsögni. Soha nincsen rosszabb dolog, mint mikor ketten egymással tusakodnak s a harmadik gyapjat szed. Itt is értelmileg tulajdonképen határozott tárgy van; arról a birkáról szedi a gyapjat, amelyiken veszekednek.

Az igemódok használatára nézve a következőket jegyeztem meg a vizsgált darabokból: Legény az, akihez hozzá mégyen. A mai nyelvben inkább így mondják: Legény *legyen* az. Mind a kettő helyes, a régi talán még helyesebb, logikusabb. Azt *tudja* az ember, valami mennyei látás. Ma inkább így mondják: Azt

tudni az ember..., a föltételes móddal az egyéni vélemény bizonytalanságát jelölve meg. Tartok attúl, az ilyen persvasio miatt mind el ne fogjon; latinos. Ez a kis kocshintás azonban egészen elenyészik. A szerény állítást és kívánságot föltételes móddal fejezi ki: Most volna ideje, hogy szegény hazánkknak szolgál-nánk. (Bár itt jobb volna fölszólító mód: szolgáljunk.) Mert én azt akarnám, hogy kigyelmed üdvözlne.

Az igeidők közül a régies elbeszélő alak és a *valával* alkotott múlt idő nem igen fordúluak elő, de megjegyeztem mégis a következőket: Hol vala kigyelmed, Polycarpus uram? Csak most vala itten az eb. Nem ismérem vala még a muzibétet. Tehát az első két esetben a csak éppen most múlt cselekvésnek, az utóbbiban a tartós cselekvésnek a jelölésére.

Végül nagyon érdekes az, hogy egy pár esetben a főmondat hiányzik a mellékmondat mellől. Mint a mely ló nem akar vonni s kifogják s megforgatják a kocsi előtt, ismét befogják s mindgyárt von. Innen hiányzik a főmondat: Te is úgy vagy, mint... Azután: Mellyik? hogy én nem látom. (Tudniillik: hogy lehet az, hogy én nem látom.)

Ezeket tartottam érdemesnek itten kiemelni. »Édes Gaude uram«-nak nagyon sok, tősgyökeres, régi magyar közmondást köszönhetünk. Igaz, néha goromba hasonlatok is kicsusszannak a száján, de az egész mű rendkívül érdekes, már csak nyelvészeti szempontból is, habár esztetikai szempontból nem igen találunk benne haladást az előbbi korok drámáival szemben. MOLECZ BÉLA.

IRODALOM.

Magyar irodalmi és köznyelv.

Írta Csűrös Ferenc. A bpesti tud. egyetemen pályadíjat nyert munka. Ungvár 1899. 74 l. 8°.

Mindenesetre egyike a legérdekesebb tételeknek, melynek megfejtését e munka szerzője célul tűzte. Milyen feladata van nyelvünk életében az irodalomnak, milyen a közéletnek, milyen kapcsolatban van ez a két tényező egymással, miben térnek el egymástól? De nemcsak érdekes, hanem hálás is volt e kérdés tárgyalása, minthogy eddig még minálunk nem foglalkozott vele senki, teljesen különválasztva ezt a kérdést más nyelvi kérdésektől, viszont nem is gyűjtötték még össze azt, ami könyvekben és szétszórótt cikkekben részben már meg volt írva. A feladat tehát elég nehéz volt, megoldása pedig valóban derekas munka, ha nem lehetünk is minden tekintetben egy véleményen a szerzővel. Azt például mindjárt az anyag feldolgozása módjában nem helyeselhetjük, hogy saját bevallása szerint aránylag kevés anyagból volt kénytelen következtetéseit levonni, és mégis inkább a kérdés általános megvilágításával foglalkozik,

mint a különös esetekkel; innen van az, hogy okoskodásának épülete nem áll mindég teljesen biztos alapon, vagy legalább is nélkülözi a támasztékokat. Gyümölcsözőbb lett volna talán a kérdésnek inkább csak egyik részletével foglalkozni, de aztán minél szélesebb és biztosabb alapon.

Az első fejezet az irodalmi nyelv fejlődésével és sajátágaival foglalkozik. Keletkezésének főokát a szükségben látja; ez a könyvnyomtatás elterjedésével olyan átlagos nyelvet teremtett, melyben a nyelvjárások különbségei kiegyenlítődték s ezért mindenütt érthető volt. Végigkíséri fejlődését a XVII. század vitatkozó irodalmán, a XVII. sz. latin korszakán, majd a nyelvújítás s a hatvanas évek album-irodalmának erőszakos folyamatán keresztül. A valódi, igaz alapon való visszatérést a szerző Jókai gyakorlati és Szarvas elméleti működésétől fogva számítja; én e törekvésnek, a valódi megújodásnak kezdetét egy időbe tenném a népies nemzeti irodalom fellendülésével; egyrészt a népköltési gyűjtemények kiadásával, Petőfi, Arany, Tompa föllépésével; másrészt régi irodalmunk emlékeinek tudományos megismerésével, a nyelvemlékek tanulmányozásával; Szarvasban pedig látom azt, aki erős kézzel forgatva a két hatalmas fegyvert: a népségs nyelvét, diadalra viszi az ügyet. Az egész fejlődés pedig azt mutatja, hogy az irodalmi nyelv nem egy tájshozzásnak a többi fölé való emelkedése, hanem az összes tájshozzások egymásra hatásának eredménye, s ez legtisztábban a szépprózában jelentkezik; természetesen ez a meghatározás csak úgy általánosságban veendő, minthogy ezen a nagy kereten belül az irodalmi nyelvnek is az író egyénisége, a műfaj szerint igen sok árnyalata van.

Ezután az irodalmi nyelv jellemző sajátságait tárgyalja: a hagyományhoz való ragaszkodást, az általános érthetőségre ügyelést; a köznapis kifejezések kerülését; a kifejezések gondos megválogatását és megszerkesztését, mellyel az élőbeszéd segítő társait, a taglejtést és hanghordozást pótolja.

Az irodalmi nyelv s a közbeszéd áthidalója a napisajtó nyelve. Ennek tárgyalásakor a szerző egész terjedelmében sorolja föl azokat a nagyon is jogos vádakát, melyekkel megrontó hatása miatt illetik hírlapjainkat, kivált a német lapokból való fordítás révén. A hírlapoknak s a divatos realista tárcairodalomnak tudható be, hogy az irodalmi nyelv manap már erősen közeledik a köznapis beszédhez.

Az értekezés második fejezete a köznyelvvél foglalkozik, s ezt így határozza meg: magyar köznyelven a magyar nemzet művelt osztályainak nyelvét értjük. Sajátságait külön nem határozza meg, minthogy tagadólá már benne foglaltatnak az irodalmi nyelv tulajdonságainak megállapításában; tehát: a hagyománytól való eltérés, pongyolaság a kifejezések megválogatásában és megszerkesztésében, a köznapis kifejezések használata; egyszóval azt mondhatnók, hogy a köznyelv a pillanat hatása alatt áll; amit az javall, mit az alkalmi szükség jónak lát, azt használja. Innen a nagy változatosság is az egyéniség szerint. A művelt társadalom

egyes osztályai szerint azután ez a köznyelv szintén egymástól eltérő csoportokat alkot, az egyes osztályok gondolkörének különbözősége szerint. Így alakulnak ki az osztálynyelvek, melyek gyakran a szaknyelvekhez járnak közel. Megvan a maga külön osztálynyelve a katonaságnak, kereskedőnek, vadásznak, jogásznak, diáknak stb; sőt még egy-egy osztályon belül még némi különbséget is vehetünk észre, mert a nő beszéde mindég eltér a férfitől. Nagy hatással van a köznyelvre a népnyelv is, mint városainkban észlelhető, s végül még a gyermeknyelvnek, melynek a szerző nézetem szerint a kelleténél nagyobb fontosságot tulajdonít.

Az irodalmi köznyelv hangtani eltérése tulajdonképen nem egyéb, mint a helyesírás kérdése; erről szól a harmadik fejezet. Ebben a szerző kimutatja tökéletlen voltát az írásnak, mely egyrészt soha nem tudja híven jelölni az előbeszéd hangjait, másrészt pedig rendesen a nyelv régebbi hangváltozatait tünteti föl; innen a sok fogyatkozás és ingadozás, innen van az, hogy a folytonosan fejlődő előbeszéd mellett soha állandó helyesírási szabályt megállapítani nem lehet; a szabályok csak múltó érvényűek s időről-időre a köznyelv újabb állapota szerint megváltozni kénytelenek.

Szótani tekintetben a főkülönbség abban van, hogy míg az irodalmi nyelv jobban ragaszkodik a régi nyelvállapothoz, addig a köznyelv haladni törekszik; így az elsőben ritkább a névelő használata, mint az utóbbiban; a mutató névmások rövidebb alakja különösen ragozott névszók előtt járatosabb az irodalomban, mint a köznyelvben (ez esetben: *ebben az esetben*); a szóképzésben a köznyelv öntudatlanul jár el, leginkább a hasonlóság révén és szókeveréssel alkot új szavakat, azt is keveset; evvel szemben az irodalmi nyelv tudatosan működik, igen sok új szót alkot, gyakran az idegen hatás alatt a nyelv törvényeinek ellenére. Legjobban látszik meg az irodalmi nyelvnek ragaszkodása a hagyományhoz a ragozásban; a ragok teljesebb alakjának megtartásában, több igealak használatában. (Negyedik fejezet.)

Szókincs tekintetében a köznyelv bizonyos tekintetben közvevítő az irodalom s a nép nyelve közt, bár az író egyenesen is meríthet a nép nyelvéből. A legnagyobb eltérés itt az, hogy a közös szókincsnek van egy része, mely az irodalomban soha elő nem fordul; ennek oka a választékosságra való törekvés, mely a köznyelvnek erős és kifejező, de gyakran durva szavait mellőzi. Ez a törekvés gyakran finomkodássá és keresettséggé válik. A másik véglel találkozzunk a közbeszédben, mely, kivált bizalmas beszélgetésben, nem riad vissza a vaskosabb árnyalatoktól sem, csakhogy jellemzőbb és zamatosabb legyen.

A szókincs gyarapításában azonban az irodalmi nyelvnek van nagyobb része, új szóképzésével és idegenek átvételével. Csakhogy ez legtöbbnyire a nyelv kárára történik; mert az új képzések igen gyakran erőszakosak, az idegenből való átvétel pedig eredeti szavaink kiszorításával jár és legtöbbszor nem egyéb, mint német tudákosság. (Ötödik fejezet.)

Az utolsó fejezet végül a stílusról szól s arra a végső következtetésre jut, hogy az irodalmi stílus logikusabb a köznyelvinél, azután pedig sokkal inkább hajlik az elvonáshoz, míg az utóbbi, amennyire lehet, érzékelhető fogalmakkal igyekszik kifejezni magát, de nem követi mindég a gondolkodásnak törvényszerű menetét.

Ezekben igyekeztem lehetőleg röviden összefoglalni ennek az érdekes dolgozatnak tartalmát. A szerző nagy igyekezettel és éles megfigyeléssel gyűjtötte össze az anyagot, ami annál nehezebb volt, minthogy eddig ebből a szempontból még aránylag igen kevés megfigyelés történt. A feldolgozásban azonban itt-ott a szigorú rendszerességnek és tudományos szabatoságnak híját érezzük, úgy, hogy néha nem is látjuk meg rögtön azokat a fonalakat, melyek később valamely eredményre vezetnek; az előadás is gyakran szertehulló és kúszált, ami az érthetőség kárára van. Külsőség ugyan, hanem tudományos munkában föltétlenül szükséges, hogy pontosan idézzünk, ne csak általánosságban, ahogyan szerzőnk teszi; az ilyen idézet: *Olcso Kvt.*, *Budapesti Napló*, elveszti hitelét, ha nincs módunkban utána járnunk.

Végül, bár szórszálhasogató pontoskodásnak lássék is, nem helyeselhetem, ha nyelvtudományi munkát többi közt ilyesfélék tarkítanak: *ettől eltekintve* (13), *kivesz* (e. h. észrevesz, megtud, 16), . . . *hagon van tartva* (in . . . Tone gehalten, 20), *előjön* (e. h. előfordul, 21), *lehoz* (e. h. származtat, 31), az *úgy-mint* helytelen használata, 33, 56, 58, 62.), *előállítás* (? 44), mert ezek nem a köznyelv haladását mutatják, hanem inkább a saját nyelvének rontó hatását.

TOLNAI VILMOS.

Könyvészet.

Vutkovich S. Magyaratalanságok. (Pozsony, Wigand. 4 kor.)

Freeskay J. Mesterségek szótára. (Hornýánszky V. Egy-egy füzet 20 fill. 9—14. füzet: csizmadia-, aranyozó-, fazekas-, esztergályos-, szappanos-, lakatos-mesterség.)

Szinnyei J. A magyar nyelv. A középisk. VII. oszt. számára. 3. kiad. (Hornýánszky V. Kötve 70 kr.)

Czimmermann J. Nyelvújítók és nyelvművelők. Barcafalvi SzD. fellépéséig. (Tata, Engländer és társa. 1 kor.)

Tolnai V. Csokonai V. M. verstani nézetei. Különny. az ág. ev. gimn. értesítőjéből. Bpest.

Akadémiai Értesítő. 116. f. A mondatból vált fő- és melléknév. P. Thewrewk E. — 117. f. Brassai S. mint esztétikus és műkritikus. Kozma F.-tól. — 118. f. A magyarországi latinság szótára. Bartal Antaltól. — Keleti eredetű kulturszavainkról. Kúnos Ignáctól.

Budapesti Szemle aug. Egy kis polemia (-i-től; Szarvas G. dicsőítése ellen a Szarvas-szobor fölavatása alkalmával!).

P. Thewrewk E. A nyelvtudomány és philologia története egyetemünkön. Beszéd. (Beszéd, melyek a bp. egyetem rectora . . . beiktatásakor 1899. X. 1-én tartattak. Egyetemi nyomda.)

M. Kritika 20. A hivatalos nyelvrontás. (Földes G.) — Balassa J. A m. nyelv. (g. m.)

Ethnographia 3. Az Akastyán-hegyről. Katona L. — A szumer ősnép nemzetisége. Mahler E.

Mahler Ede. Az egyiptomi nyelv alapelemei. (Hornyánszky.)

Lászlófalvi Velics A. dr. A khinai nyelv szerepe az ural-altáji. indoeurópai és sémi nyelvekben. (Bpest, Stephaneum ny.)

A NÉMET-MAGYAR SZÓTÁRHOZ.

Sztrájk. Nem tudom, hogyan jutott e szó a német-magyar szótárba, mert eredetije angol szó (*strike**). Mint a szerk. helyesen megjegyzi, a *munka-szüntetés* csak eszköze és — tegyük hozzá — csak egyik fajtája a *bérharcnak*. Sokszor pedig nem éppen bér dolgában folyik a harc munkaadók és munkások között, hanem a heti munka-órák számát illetőleg is (*to strike for higher wages and shorter hours*). Az is megesett már, hogy egy gyárnak több ezerre rugó munkásai megszüntették a munkát, egyszerűen azért, mivel egy vagy két társukat elbocsátották munka-adóik, vagy mivel inasgyerekekkel vagy avatatlan munkásokkal végeztettek oly munkát, melyet a *trade-union* határozatai szerint csak *skilled artizan*-nel (ügyes kézművessel) szabad végeztetni. Továbbá *strike*-nak csak akkor nevezik a mozgalmat, ha a munkások megcsökönnyösödnek és megszüntetik a munkát. Újabb időben t. i. a munka-adók is szövetségbe léptek egymással (*employers' federation*) és pl. most két éve, midőn egy gép-gyárban a munkások *strike*-ot hirdettek ki, a gép-gyárosok szövetsége Anglia majdnem minden gépgyárában megszüntette a munkát és ennek az eljárásnak *lock-out* a neve, melyre szintén kell majd magyar szót találnunk. Talán *munka-zár*-nak nevezhetjük ez utóbbit, a *strike*-ot pedig *vonakodás*-nak; ennek legalább megvan az az érdeme is, hogy a *strike*-nak megfelelő magyar töből származik (magyar *von*, *vondás*; német *streichen*, *strich*; angol *strike*, *stroke*). KROPF LAJOS.

Bubenstück. Vésztői K. Julián *fickótámadás*nak, *suhanc-csíny*nek fordítja. Nézetem szerint egyik sem elég jó. A *fickótámadás*nak nincs értelme, a *suhanc-csíny* nehézkes, a *fickóság* mást mond. Talán jobb az én fordításom, mely sajtó alatt levő nagy német-magyar szótárban lesz található a *Bubenstreich*, *Bubenstück* cikkben: 1. »éretlen tréfa, kamaszkodás, kamasz-csíny, kópéság; 2. fickó-virtus, betyárság.« A legtalálóbbs alkalmasint a *fickó-virtus*, mely Vadnai Károly szava. ki tíz-tizenkét évvel ezelőtt használta valamelyik tárcájában. A B. H. f. é. X: 25. *gyerkőc-csíny*nek fordította; ez se rossz, bár a kiejtése ép oly kényelmetlen, mint a *suhanc-csínyé*. KELEMEN BÉLA.

* Sok német szótárban megvan, mert a németben meghonosult szó, úgy hogy németesen is írják *Streik*-nak. Egyébiránt e rovatnak címe egyúttal gyűjtő-címe a magyar és más nyelvű szók megfeleléseinek. A szerk.

(*Sicherheitsnadel*. Ezt a női öltözék-cikket, melyet a magyar nők is többnyire *zikerhajc-tűnek* hínak, cselédleányom *csukott tűnek* mondja. Ajánlom elfogadásra. [Simonyi és Balassa szótárában: *kapcsostű*, *biztosító tű*, a Ballagi-féle kézi szótárban: *dajkatű*. — A szerk.]

KRAUSZ SÁMUEL.

Dadog, hebeg. Balassa József (28:410.), abba köt bele, hogy miért akarom a *dadogás-t* és a *hebegés-t* megkülönböztetni, holott azt mindenki összezavarja. Hiszen éppen azért kell megkülönböztetni, hogy ne zavarják össze a tudomány nyelvében. Azt meg, hogy a stammeln *selypítés* volna, már Tolnai V. megjegyzése megcáfolta. nyomban: »A selypítés pedig a *csigány beséd*«. CSAPODI ISTVÁN.

Katzentisch. Ballaginál *kölyökasztal*, más szótárakban *külön asztal*, *mellékasztal*, *gyerekasztal*. Jókai azt írja az Arany emberben (1:104): A *macska-asztal*hoz kerül az le. — Használják-e az élőbeszédben a *kölyökasztalt* és *macskaasztalt*?

Automobil. Erre a most annyira divatos kocsifajra új magyar kifejezés bukkant föl hírlapjainkban: *gépkocsi* (pl. Magyarország 1899. IX. 13.). Ugyanezt alkalmazta Tolnai V. a készülő új magyarító szótárban. Nyilván a *gózkocsi* mintájára készült, vagy talán van már a németben is *Maschinenwagen*? (Amely nagy városokban már sok ilyen gépkocsi jár, ott a nép hümora is teremtett tréfás elnevezéseket, többnyire a horkoló, rőfögő hangról, melyet az ilyen kocsik hallatnak: Párizsban *teuf-teuf*, Berlinben *Heulkutsche*, Bécsben *Schnauferl*.)

Kérdések. 1. Hogyan lehet legjobban lefordítani a köv. német kifejezéseket? *altklug*, *der Wein schlägt ab*, *überlegen* és *Überlegenheit* (föleány? *fensőség* Bánóczi: Kisz. K. 1:284. *felsőség* A Hét 7:33. 1. *felsőséges* uo. 34. »fölottes egykedvűség« A Hét 8:817), *Lokalphatritismus*, *einen Zahn v. einen Pik auf jn. haben*, *pikiert sein*, *mit der Thür ins Haus fallen*. — Hogy fordíthatni a köv. magyar kifejezéseket németre? *írmagul maradt*, *lánglelkű*, *zászlóbontás*, *kiszalasztja a szót*, *beugrat*, *köpedelem*, *keresve sem találhatna jobb helyet*, *nem addig van az!* A SZERKESZTŐSÉG.

NYELVMŰVELÉS.

Távhajítás. Így nevezték lapjaink a mostanában rendezett berlin-tatai versenyhajtást ritka, szinte »paktumos« egyetértéssel (talán csak az egy B. H. tett kivételt); »vezetett« a Pesti Hírlap, melyben Tóth Béla uralkodik, az egyetlen igazhíthú ortológus! Persze ez a legkényelmesebb módja a magyar nyelv-művelésnek és nyelv-gazdagításnak. Ifj. Claquehutes Frigyesnek csak annyit kell tudnia, hogy Distanz: *táv*, hát nyomban megvan a sportműszóknak egész sorozata: Distanzmarsch, *távgyaloglás*, Distanzritt, *távlovaglás*, Distanzfahrt, *távhajítás*.)

ANTIBARBARUS.

Magyartalanságok 1871-ben.* Ha tudja vala Bach báró úr, aki híres fejér lováról a torlaszok mellől az abszolutizmus bíbor lépcsőjére lépve, a germán polgárosítás nagy küldetésében fáradozott, hogy a magyartalanításban milyen drága szövetségesre talál nemzetünk körében, bizonyosan kiváltságot adott volna hírlapíróink nagy reményű ifjú nemzedékének, orvosainknak, a magyar nyelv boncolóinak, és kegyelmet nem ismerő bíráinknak.

Édes magyar nyelvem, mily kiméletlenül fektetnek fehér lepelre, betegen, hírlapíróid, ítélnék halálra bíróid és metszenek darabokra orvosaid!

Volt egy régi jó idő, mikor Bécsben a Magyar Kurirt írták német kalap alatt, jó magyar nyelven. Most írják a Pesti Naplót, a Magyar (?) Ujságot, *et cetera graeca* magyar kalap alatt német nyelven, kivéve a Reformot, e tiszta magyar »zsrnált«, melynek neve ugyan nem magyar, de a nyelve meg latin.

A Pesti Hírlap idejében a hírlapíró embernyi ember volt, aki a nonum prematur annumot tartá irányadóul abban, hogy csak a kellő ismeretek és készségek szerzése után merje a hírlapírói tollat kezébe fogni. Most meg minden IV. gimnáziumot végzett ifjanc kész publicista, s minden tejes száju jogász az ország dolgát intézi a hírlapokban s gitároztatja a minisztert, ha kedve tartja. És mindez amint egyéb jónak, úgy a jó magyar nyelvnek is rovására történik.

Az egyik leül, fordítja ki és be a bécsi lapok cikkeit a nélkül, hogy értené azt, amit a németből kibetűz, — a szedő jön, kézirat kell; a szerkesztő sürgeti, elolvassa, maga sem tudja, nem is érti; nem baj, megírták; olvassa és értse meg az előfizető; azért fizeti a drága pénzt, hogy legyen min törje a fejét. Így lesz *Madrid kalapja*, *Stapel város*, *Havaria gőzhajó*, *Leiter Jakob*, *Brigade Generalis* stb. stb. a tudatlanság mélyéből kihalászott gyöngyév a magyar hírlapirodalomnak.

A másik értené a németet, de nem érti a magyart, s írja aztán komoly bagoly bölcseségü cikkében: »*Egyik* Bismarck gróffal tartott értekezletén« — Bismarck gróf pedig tudunkkal akkor még csak egy volt, most egy sincs, — hanem azt akarta írni a jámbor, hogy »Bismarck gróffal tartott *egyik* értekezletén« stb. Társa meg azt írja: »az *egyéb* Franciaország,« e helyett hogy: Franciaország többi része. Nem tudja szegény, hogy az *egyeb* a tárgy mivoltának határozatlan alaku kifejezését, nem pedig a rész vagy szám bizonytalan meghatározását foglalja magában; ő látta a németben, hogy *das übrige Frankreich*, mint a másik: *in einem mit dem Grafen Bismarck* ... s ez elég volt neki.

Ezeket a Pesti Naplóból böngésztük, melyből még utána tehetjük: »Mac-Mahon széles nadrágban menekült«, ez a széles a német *weit*

* Ez a kis cikk a Kákay Heti Krónikája II. évf.-ból való. Álnév alatt van írva, de a szellemes csipkedés és az egész stílus Kecskeméthy Aurél, a szerkesztő, tollára vall, a jeles hírlapíróéra. A cikket fiatalon elhunyt lelkes dolgozótársunk, Kasztner Géza, írta ki s adta át szerkesztőségünknek közlés végett, már 1884-ben.

akar lenni, — de még szebbeket is találunk. A Honban, Reformban s a »fiaker standos és wirslis« Ellenőrben. Ha azt akarja mondani: a városban lakó *minden* polgár, ezt így írja: *minden* a városban lakó polgár, ha a miniszteriumhoz fölterjesztendő fölratról szól, nem mondhatja másképp, mint így: *egy* a miniszteriumhoz felterjesztendő sat.

Hát még a mi Királyhágón túli hírlapíróink! Ezek a vad Gyulaik tesznek ám ki magokért. Ha most menne Kazinczy Erdélybe magyarul tanulni, hol a nép közt még mindig megtalálhatni a valódi magyar szókötést és jó magyar nyelvet, bezzeg megjárná, ha a kolozsvári hírlapok tanulmányozásán kezdené. Ami rossz Pesten a hírlap-szerkesztőségi tintatartók és magyartalan fejek kotyvalékából kikerül, azon röktön kapva kapnak, mint újon és jön, a helyett, hogy inkább saját hibáikat kijavítani s tájszólásuk helytelenségeit elhagyni törekednének. A kolozsvári hírlapíró még mindig *lépik*, ha megy, s mindig *főszolgabíró Földes János* úrról beszél, nem méri *lép*-nek írni, pedig tudja, hogy *én lépek* s nem *lépem*, s bár a jó rostélyosról, melyet nála evett, emlékszik rá, hogy *Császár József* más valaki, mint *József császár* volt, *Király Mátyás* meg épen más, mint *Mátyás király*, azért még mindig *alispán Maurer*-t ír.

De nemcsak a Kolozsváriak követik vakon a pesti hírlapírók ferdítéseit: jelentékeny számu példánnyal szolgál ily magyartalansági baklövással a magyar miniszterium valamennyi törvényjavaslata, s minden nap bőven ad munkát a felső- és alsóház napló-szerkesztőinek a törvényhozás mindkét háza.

Somssich Pál örökölte Szentiványitól a képviselő *elválasztatását*, kit anyja emlőjétől a választási törvény szerint legalább is 24 évvel ezelőtt választottak el, nem *megválasztása* alkalmával. A jegyzők szintén labanc módon kínozzák a szegény magyar nyelvet s Széll Kálmán jó vasmegyei német magyarsággal ezt írja egyik jelentésében: »a munkálatok *egy* fontos részére azonban kénytelen a bizottság *azon nézetet* a t. képviselő ház figyelmébe ajánlani, hogy... sat., mit voltaképen úgy akart írni, hogy a munkálatok *egyik* fontos részére *nézve* azonban *azt* a *nézetet* kénytelen a bizottság a t. képvh. figy. ajánlani stb.

De ki tudná ennek végét-hosszát? Idézzük-e Jókait, ki »*saját markára csinál oppositiot?*« Kerkapolyt, ki *el lett határozva* kifejezéssel akarja meggyőzni az ellenzéket arról, hogy nyelvét most sem magyarította meg kellőleg, mely hibában az egész képviselőház szenved, s mely kifejezés szintén a magyar hírlapirodalom újabb nemzedékének vívmánya, és a német *es wurde beschlossen* kifordítása; és ez annyira elragadt, hogy Ürményi Miksa a delegációban egyik beszédét így kezdé: »*Meg lettem előzve a t. előttem szóló által.*«

Azt nem is említjük, hogy a *szintén* helyett az erdélyieket kivéve mindenki a *szinte* szót használja, pedig ez épen homlokegyenest ellenkező. A *miatt* helyett hányadik az, ki *végett*-et ne mondana, és sokszor jelentik be, hogy »betegség végett szabadságot kér« valaki, pedig nem azon célból kéri, hogy betegeskedjék, hanem a betegség *miatt*. A képviselőházban *le-tárgyalnak* némely dolgot, és a választók

leszavaztak, azaz nem a kisebbséget szavazták le, hanem *elvégezték* a szavazást.

Egy idő óta, mint valami új vívmányt felkapták a *gyanánt* szót. Minden kornak megvan a maga szava. Egy időben mindennek *horderejét* mértük, utóbb *súlypontját* kerestük, azután *lendületet* vett a dolog; s most rájutottunk a *gyanúntra*. Csakhogy e szót nem értjük, úgy látszik. Ha valaki e szót az *-ul -ül* vagy *-ként* helyett használja, mint a hírlapokban és képviselőházi jelentésekben egy idő óta gyakran olvassuk, az úgy jár, mint az, aki »rezet vett arany *gyanánt*«, vagy ki »varjat evett csirke *gyanánt*«, azaz téved, mert a *gyanánt* a tévedésnek finom árnyalatu kifejezése, mely a nyugatiak közt egy nyelvben sem fordul elő ily szabatos és rövid körülírásban.

A kiejtéseket nem érintjük ezuttal, pedig Lázár Ádám s általában az erdélyiek *bátar vagyak*-jával igen érdekesen állana szemközt Királyi Pál, Széll Kálmán, Somssich Pál s egész Dunántúl *mast*-ja *most* helyett, s Berzenczey *tessenek*-jének jól felel meg Glyczy »méltóztassék a tisztelt háznak«-ja. Nem térünk ki erre, mert tán az eddigi is sok volt.

Azonban, mielőtt bevégeznök, még egy tekintetet vethetnénk az orvos urak felső-, belső-, mellső-, harántos zsongításaira, s az ügyvéd és bíró urak *begyőzéseire*, *beigazolásaira* és *beszüntetéseire* kapcsolatban a *beállítással*, de attól tartunk, hogy meghallja Bismarek; s mit Bach nem tudott végrehajtani, e triással szövetkezve majd létrehozza ő. Csávolszkyval ugyis alighanem e tárgyban tartott titkos értekezletet; félünk, hogy megnyeri magának az orvosi egyletet s vele Grósz Lajos dr. urat, az igazságügyi miniszteriumot s Csemeghi urat és a főtörvényszékeket s akkor végünk van; — ettől fél

GEREBLYE.

Az utca magyarsága. Legnagyobbik leányom, aki most fordul a tizedik esztendejébe, ezelőtt 1—2 évvel azt olvasta valamelyik házban, hogy *gőzcsokoládé*. Rögtön hozzám fordul kérdésével: »Papám, mi lehet az a gőzcsokoládé? Gőzből csak nem csinálnak csokoládét? — »Lyányom, aki azt kiírta, nem tudott jól magyarul«, volt a válaszom. — Szinte már el is felejtettem ezt, amikor egyszer a Múzeum kertjéből jövet, megáll az én lyányom az utcán, s azt olvassa: *Nemzeti Lovarda*. »Papám, úgy-e az a *lovarda* is olyan *gőzcsokoládé*?« kérdi tőlem, megenni való fitymálásra méltatva csak a rossz magyar szót.

CSAPODI ISTVÁN.

MAGYARÁZATOK, HELYREIGAZÍTÁSOK.

Kutya-teremtette! Közmondások, népies szólásmódok sok régi szónak őrizték meg vagy az eredeti alakját, vagy az eredeti jelentését; sok régi szólásformának értelme csak akkor világosodik meg, igazán, ha a bennök előforduló szók régi jelentését is tudjuk.

Hányszor hangzik el minden istenadta nap széles nagy Magyarországon a *kutya-teremtette, disznó-teremtette, fene-teremtette, vesszett-teremtette, ördög adta-teremtette, a teremtesít, a teremtfő-fáját* stb. emlegető káromkodások gazdag készlete, a nélkül, hogy akár a mondónak, akár a hallónak eszébe jutna gondolkozni rajta: vajjon mit akar ilyenkor a mérges magyar kifejezni: csakugyan azt-e — mint a régi bajszos diákok mondogatták — hogy *canis creavit etc.*, vagy talán *creatum canis . . . arbor creatoris* stb.

E káromkodások igazi értelme is csak akkor világosodik meg előttünk, ha a *teremt* igének egy másik (rég kihalt) jelentését is ismerjük. Régente t. i. ennek az igének a mai *creo, schaffen, erschaffen* jelentésén kívül, volt egy másik jelentése is, melyre már CzF. is több példát idézett, a NySz. pedig egész halommal hordott össze a kódexekből és a XVI. századi nyomtatványokból. Íme néhány a sok közül:

Ember vessen jó magot a földbe és a mag teremtsen és nőjön. — Egy szőlő-tő nevedék és az szőlőt teremte. — Lehet-e, hogy az fígefa szőlőt teremtsen. — Ezek a fák, kik teremtik, közepette a paradicsomnak, a haláltalan gyümölcsöt. — Ez ő neki lelke, virágozása és ő gyümölcse, teremtese. — Mikoron valamely várast sok ideiglen vivandasz, gyümölcs teremtfő fát ne vágj le ő körül. — Tőn gyümölcs teremtfő földet soványságra. — Háromszor teremtfő egy esztendőben (*triferus, C.*; ugyanaz MA.-nál: Esztendőben háromszor termő), stb. stb.

Látjuk e példákból, hogy a *teremteni* régente annyit is tett, mint a mai *teremni* (CzF.): s a *teremtfő-fa* egyjelentésű volt a *termőfával*. E szerint a XV.—XVI. századbéli magyar ember ajkán a *kutya-teremtette* csak annyit tett, mintha azt mondta volna: *kutyától termett*, vagy más szóval: *ebadta, ebanyájú* (magyarországi latinsággal: *canis tota mater*), *eb-ellette, ebszülte, kutya fajzatja, kutya-fogantatta, kutya-foganású* (MTsz.); mikor pedig a *teremtesít* emlegette, akkor voltaképen a termését, ivadékját átkozta el.

Szállók az Úrnak! Most tiz éve egy kis cikket írtam a Nyr.-be (18: 355), melyben felhívtam a figyelmet a magyar »Szállók az Úrnak« (régente: *szállya kendnek*, Kr.) és a latin *salve* egyezésére, mely ellen sem értelembeli, sem alaktani kifogást nem támaszthatunk, legföljebb azt az egyet, hogy nyelvtörténeti adatok híján az egybevetést kétségesnek kell tekintenünk.

Hugo Schuchardt, Akadémiánk k. tagja, legutóbbi nálunk létekor ez egyeztetés ellen azt a döntő ellenvetést hozta fel, hogy a *Szállya kendnek* és a *Szállók az Úrnak*-féle felköszöntés megvan a német diákok nyelvében is ily alakban: »es steigt dir ein Glas«, vagy mint Klugenál (*Deutsche Studentensprache*, 128): »ich steige dir eins vor«.

Ezek után most már sokkal valószínűbbnek tartom azt a föltevést, hogy a »Szállók az Úrnak«-féle felköszöntést német egyetemeken tanult magyar diákok honosították meg minálunk.

NAGYSZIGETHI KÁLMÁN.

Heyne szótára szerint ez a diákos szólás: *in die Kanne steigen*, a. m. inni; e szerint *ich steige dir eins vor* körülbelül annyit jelent: *ich*

trinke dir eins zu, azaz *iszom egyet az egészségedre*, ami már nagyon hasonlít a köszöntők idézett bekezdéséhez.

TOLNAI VILMOS.

Ha-is. E köztöszót, melynek létezését régebben (M. Köztöszók 1:49) Simonyi kétségbevonta s melyet a Nyr. 12:370—372. lapjain megerősíteni és magyarázni iparkodtam, Szómagyarázatok (Bpest, 1890) című füzetemben pedig (17. l.) újabb adatokkal is támogatam, most egy régi adattal is igazolhatom, amelyet egy 1739-ben megjelent orvosi munkában találtam. Madai Dávid Sámuelnek Szükséges oktatás stb. című munkájában ugyanis, a 12. lapou, a következő mondat olvasható: »*Ha-is* [így] némellyeknek a' betegségnek külömbbsége szerint . . . néha hétszer vagy nyoltzszor-is székek leendő, attul semmit nem kell félni« v. i. *ha* hétszer vagy nyolcszor leendő is stb.

ZOLNAI GYULA.

Magyar szók szláv nyelvekben. Sem Csöpey, sem Munkácsi nem vették észre a magyar eredetű szláv jövevény szók összeállításában, hogy két szláv nyelv átvette ami *képzeni* (*kébzeni*) igénket is, mely a régi magyarságban s néhol a mai népnyelvben is a. m. képzél, gondol. Megvan ez az ige a ruténben: »*ne kezbuvaty*, nicht wissen« (azaz nem is képzélni), és a hazai szlovének nyelvében: »*kebzuvati*, aufmerken« (alkalmasint rá gondolni). Miklosich mind a kettőt megemlítette szöveftő szótárában, de nem magyarázta meg eredetüket.

SIMONYI ZSIGMOND.

Utcanevek. A debreceni utcanevekben nem az az érdekes, amit Vésztoi K. Julián (Nyr. 28:415.) lát bennök. t. i. hogy köztől nélkül írják: *Hatvan utca*, *Piac utca*, *Csapó utca* stb., mert ez legföljebb azt bizonyítja, hogy a helyesírás, kivált az utcai helyesírás Debrecenben sem tartott lépést az Akadémia szabályaival. — Annál inkább felkölti a nyelvész figyelmét az a sajátság, hogy a helynevekről elnevezett utcák nem *-i* képzőjű jelzős szavak, hanem birtokos összetételek; tehát nem *Ceglédi-utca*, hanem *Cegléd-utca*, nem *Várad-utca*, hanem *Várad-utca*, nem *Hatvani-utca*, hanem *Hatvan-utca*, még pedig mind a három párosan, azaz *kis* és *nagy*.

Azt hittem, hogy Debrecen magára áll ezzel a sajátsággal, de a múlt hónapban Szalontán járván, örömmel hallottam, hogy ott is van *Nagy és Kis Csegöd-utca* (Csegöd: pusztá Szalonta közelében). A Nyr. legutolsó füzetében pedig szintoly örömmel olvasom, hogy Esztergomnak is van *Buda-utcája*.

Jó volna most megfigyelni, hogy ez a sajátságos, de teljesen érthető utcajelölés milyen messzire terjed akár vissza a múltba, akár szerte az országba?

KARDOS ALBERT.

Köcsög. A *köcsög* szóról tudtunkkal eddig senki se írta meg, hogy mi az eredete. A Radlov-féle Опытъ словаря турецкихъ нарѣчій 11. füzetében olvastam a következő adatokat: leb. *köç* чашка, горшокъ, der napf, topf | tel. kumd *köş* горшокъ, чашка, der topf, napf, *tobrok köş*: ein irdener topf, *tämîr köş*: ein gusseiserner topf | tel. *köžök* (von köş+äk): Маленькій горшокъ ein klei-

ner topf (Radl. 2:1287, 1304, 1307). Azt hiszem, nem tévedek, ha azt állítom, hogy a magy. köcsög török eredetű szó s okvetlen össze függ a teleuti *kőzők*-kel, amely származéka a teleuti-kumandini *kőš*, lebed-tatár *kőš*-nek.

MELICH JÁNOS.

Munkácsi B. A magyar nyelv árja és kaukazusi elemei c. sajtó alatt levő munkájában a mi *köcsög*ünkhöz a köv. szókat hasonlítja: mordv. *kavs* Krug = avar *ɣavza*-, pahlevi *ɣafzik* Topf; szanszkr. *kōṣa*- Behälter, Kufe; kauk. *koc*, *koci* Krug. Az iránságból a török nyelvekben is: *kōš*, *kōšük*. S végre a legelül említettekkel összefüggő szláv alakok *kovš*, *kovšik* Napf, Schöpfföf; és a litvánban *kauszin*. — Hasonlókat Miklosich is említ (EtWb. 136.): orosz *kovšū*, *kuvšinū* Becher, lengy. *kousz*, *kauszyk*; lett *kauss* stb. »Man führt ein niederdeutsches *kowse* an; dies mag den angeführten Wörtern zu Grunde liegen [?]: nordtürk. *kupšin* ist dann russischen Ursprungs.«

A SZERK.

Zsém (28:463): a román nyelvben általánosan használják, a. m. horpadás; *sa jimb*at (olv. *zsimbát*) behorpadt, p. egy bádogedény.

BRÁN LŐRINC.

Ghetie román-m. szótárában az van: *jimb* 1. zsémbe, zsémbeledő; 2. görbe szájú. Ez a 2. jelentés úgy látszik szintén a horpadttal függ össze,

A SZERK.

Öt és származékai. A régi *ött* (*önt*) ige máig is megvan, nemcsak az *ötvös*, *ötvény* és *Öttevény* származékokban, hanem mint ige is: *ráööttöttük* (Heves m. Sz.-Erzsébet). Továbbá még a következő származékokban: 1. *öklük*: bugyog, ömlik (Zala m. Balaton mell.); úgy jön a víz ki, ugyan *öklük* [a kútból] (Vas m. Ság); *kiöklük*: kibuggyan, kiömlik, pl. *kiöklük* a bor a csutora száján (Balaton mell.); betömöm az árkot, mer azon a víz mindég *kiöklük* (Zala m. Balaton mell.); ezt az *öklük* igét, a mely **öttlik*-ből lett, eszerint el kell választanunk a másik *öklük*, *öklük*, *öttlik* igétől, a mely az *üt* származéka, mint az *öklel* is; — 2. *lőüttet*: leönt (lenyelt ételt, itallal), pl. *üttesd* le valamivel a száraz ételt, nehogy megnyuvadj (Székelyföld); 3. *beléütt*: beleömlik, pl. *beléütt* a Móduva a Szerethbe (Moldvai csáng.) [MTsz.].

SZINYEI JÓZSEF.

KÉRDÉSEK ÉS FELELETEK.

1. **Pocak.** Pocakos urak társaságában egy vékony dongájú azt a kérdést vetette fel, mi lehet az eredete a *pocak* szónak. Van-e erről egyáltalában valamelyes szószármaztatás?

F. A *pocak* szó eredetéről van egy nem eléggé megokolt s kevésbé valószínű etimológia a NyK. 29:247. lapján. A mi nézetünk szerint azonban a szó német eredetű. Íme a bizonyító adatok:

A *pocakos, pocokos, pockos* a nép nyelvében »hasast, terhest, viselőst jelent. A régiség és népnyelvbeli *pocos* (NySz. MTsz.) szintén ide tartozik. Maga a *pocak* sem a NySz.-ban, sem pedig a MTsz.-ban nincs meg, s így nem mondhatjuk meg egész biztosan, vajon »has, potroh«-e az első jelentése. A szó eredetére már most az osztrák-bajorságból Schmeller szótára segítségével (1:211.), a következő idevágó adatokat közölhetjük: »Er frisst, das eom dā Bod'n sāk āfspringā~ mecht. Gē oder I stēs dār 'ən Bod'n sāk ei~. Er lasst alle fünfe grad sei~, won nur er seinen Bosack voll hat. Mā mecht iəhm in den G'wand gar leicht'n Posack z'sprenga... Di kriegt mā Posöck auf'n Kraut (Würste?, jelentése itt kétséges). Kan kam ü waichs Brod abischlickä; I' rait halt dā Posack is z'eng«. Schmeller megjegyzi, hogy »'ən Bo'n sāk zou haltn = den Hals zu halten« szintén ide tartozik. — Ez a baj. bod'n sāk, Bosack, Posack teljesen egy a közölt példákban a magy. *pocak* szó jelentésével és értelmével. Schmeller e szó irodalmi alakjául a *bodensack*-ot tartja, amely Grimm szerint »blinddarm, intestinum caecum« jelentésű. — Csak megemlítem, hogy német, nevezetesen osztrák *d:r* szóközépi megfeleléssel (liquida vagy orrhang előtt) és a szóvégi gutturálisnak orrhangú gutturálissá való válásával a *bodensack*-ból megmagyarázható a *bárzsing* szó is. De erről más alkalommal.

MELICH JÁNOS.

2. **Kósta.** Honnét származik a *kósta*, *koszta* szó, mellyel a ref. tanítókat jelölik?

F. CzF. szótára azt mondja: »Kósta; eléfordul e szó Pázmány Kalauzában, mint a prédikátorok gúnyneve. A Tisza vidékén mai nap is hallható... MA-nél *kóst* a m. a mai *koszt*, e szerint *kósta* annyit jelentene, mint a ma divatozó *kosztos*; így híják a deákokat a szállást és ételmet adó polgárok.« — A NySzban a gólyát jelentő székely *koszta* szó alá van foglalva ez a *kósta* is. A bordát jelentő latin *costa*-ra is lehetne gondolni, s Pázmány csakugyan így írja: *cósta*. A két utóbbi magyarázat szerint tkp. éhenkórászt jelentő gúnynév volna.

3. **Lukma:** gyűjtéssel összeszedett bor. Minő szó ez s honnan ered?

F. Így nevezik Baranyában és Somogyban a papnak és tanítónak fizetesképen járó gabonát és bort. Régente *lukná*-nak hangzott s vmi mérték neve volt; mert ilyeneket olvasunk még a 17. században: Irtam az tiszttartónak egy levelet, hogy adjon Kdnek 35 lukna buzát. — Szláv eredetű szó. A szerb *lukno* dézsmát jelent, a szlovén *lokno* pedig a papnak való járandóságot (eine Art Abgabe an den Pfarrer). Más szláv nyelvekben a mérték jelentése is megvan még; a cseh *lukno*-t így magyarázzák: eine Art Getreidemass, az orosz *lukno*-t pedig így: eine Art Gefäss, Art Mass.

4. **Píkula.** Semmiféle szótárban sincs meg, még a Sztojkaféle cigányszótárban sincs. Pedig hát amerre én forogtam, a cigányok

meg a parasztok pikulának mondják a klarinétot, s pikulásnak a klarinétost. A Kőrösi-féle olasz kölesönszók közt sincsen.

F. Pedig nyilván olasz szó. A Pallas Lexikonában a *Fuvola* v. *flóta* címszó alatt olvassuk: »... A korábbi századokban mindenféle hosszúságban készítették, manapság legfőképp csak a fent jelzett (harántfuvola) s diminutivuma, az egy nyolcaddal följebb hangzó *piccolo* van használatban.«

5. *Herkentyű.* Egy angol ismerősöm, ki szorgalmasan olvasgatja remekíróink műveit eredetiben, azt szeretné megtudni, hogy Mikszáth Kálmán *herkentyű*-jén miféle csodabogarat kell értenünk.

F. Az új M. Tájéztatórban azt olvassuk e szóról: *Herkentyű*: perec-alakú, porhanyós tészta, amely meg van töltve stb. Mi van a kezében? »Herkentyű«, felelik, ha nem akarják megmondani, hogy mi.

6. *Kempelen.* Igaz-e, hogy a magyar nyelvészek semmit sem tudnak Kempelenről, az első magyar fonétikusról, mint a Magyar anekdotakines szerkesztője állítja?

F. Ez az állítás inkább ugyanannak a szerzőnek Mendemondák c. gyűjteményébe illett volna. Hogyne tudnánk Kempelenről, a beszélő gép híres föltalálójáról, mikor olyan könyvekben olvasunk róla, amiket minden nap forgatunk! Nyelvtudományi Közleményeink 8. kötetében 156 lapra terjedő értekezés van Lindner Ernőtől: »Kempelen Farkas és viszonyulásai a nyelvtudományhoz«. Legmeghittebb közikönyvünkben, Sievers fonétikájában több helyen szó van Kempelen megfigyeléseiről (p. 3. kiad. 110. stb.). Balassa József már 1884-ben ezt írta a Nyrben (13:290): »Kitűnő munkát írt e kérdésről (a hangok természetéről és osztályozásáról) Kempelen: Mechanismus der menschlichen Sprache und Beschreibung seiner sprechenden Maschine (Wien, 1791.). E munkát ma is érdemes elolvasni, mert a megfigyelés pontosságára nézve felülmúlja minden utódját egész Brückeig.« Fonétikájában is emlégeti Kempelen érdekes megfigyeléseit, pl. 12. stb. SIMONYI ZSIGMOND.

7. *Tanítónők címezése* (28:417). Tulajdonkép nem címezésről, arról van szó, hogyan szólítsák a növendékek tanító-nőiket? Én teljesen egyetértek az erre vonatkozó cikkeske írójával abban, hogy a tekintély súlypontját a címben keresni épen oly hiba, mint a címzésnek, a megszólításnak épen semmi jelentőséget sem tulajdonítani. Igaza van abban is, mikor a megszólító címzéstől megkívánja, hogy: 1. fejezze ki a tanító és tanítvány közti viszonyt; 2. fejezze ki a tiszteletet; 3. legyen általánosan használható; 4. legyen magyaros. De azt már nagyon sajnálnám, ha az ajánlott *tanító úrnő* megszólítást általánosan elfogadnák s ha bennünket ezentúl így szólítanának növendékeink. Azt hiszem, ennek a hosszú, idegenszerű, ünnepies megszólításnak használatába — ha épen ránk olvasnák — csak nagyon nehezen tudnánk beletörődni, belenyugodni; vele kibékülni, megbarátkozni meg épen alig lehetne. Én azokhoz a szolnoki tanító-nőkhöz csatlakozom, akik a *néni* megszólítás hívei. A *tanító* szó

elmaradhat előle, tegyük elébe helyette a tanítónő keresztnévét: *Mariska, Jolán stb. néni*. E kedves, bizalmas megszólítás a legmegfelelőbbben fejezi ki a viszonyt tanítónő és tanítvány között; a *néni* nálánál *korban, tapasztalatokban, tudásban gazdagabb valaki, egy kedves, idősebb testvér, rokon, az anyjához hasonló, szerető, jóakarató barát*. Ha így fogjuk fel a *néni* megszólítást, hogyan félhetnénk attól, hogy használata a kellő tisztelet híján lesz? Megvallom, csak mosolyogni tudok azon a megjegyzésen, hogy egyszerűbb családok gyermekei, a nép gyermekei ezzel a kifejezéssel visszaélhetnének. Ha a tanítónő maga nem él vissza vele, a gyermekek részéről soha sem fogja tapasztalni. Azok az egyszerű gyermekek tisztelő bámulattal tekintenek a *néni*-re, aki annyival több mint ők, minden tekintetben annyira felettük áll és mégis az *ő nénijük*. Beösmérem, hogy a *tanító úrnők, nagysádok és nagyságák* stb. éppen olyan kedves nénijei lehetnek a gyermeknek, amilyen megközelíthetetlen nagyság némely *néni* (hiszen a megszólításnak ehhez kevés köze van). De ha már szükség van megszólításra, fogadjuk el a *néni* kifejezést, amely általánosan használható, magyaros s mintegy előlegezi a leány-gyermekeknek, amire neki olyan végtelen nagy szüksége van, — a bizalmat és a szeretetet!

ILONA NÉNI.

Szép és magyaros volna a *tanító kisasszony*, férjezett tanítóknak pedig *tanító nagyasszony*. Az sem baj, ha a *tanító* szó elmarad; iskolai megszólításnak még a *kisasszony* és *nagyasszony* is jók.

SZOKOLAY HERMIN. FÖLDES MIKLÓS.

A többi hozzászólást mellőzhetőnek tartottuk. Az *Ilona néni* javaslata megfelel mind a nyelvi, mind az iskolai kívánalmaknak; ezt annyival inkább mondhatjuk, mert olyan jeles iskolából ered, ahol húsz évi tapasztalat bizonyítja célszerűségét, s ahol a *néni* szó bizalmassága semmit sem ártott a két híres *Janka néni* tekintélyének.

A *nagyasszony*-ra megjegyezzük: igaz, hogy a nép néhol egyszerűen a *kisasszony* v. *ifj(u)asszony* ellentétéül használja, de a művelt köznyelv s az irodalom csak rendkívüli tisztelet kifejezéseül él vele, olyanformán mint a németek evvel: *die hohe Frau*.

A SZERKESZTŐSÉG.

NÉPNYELVHAGYOMÁNYOK.

Szólások.

Beharangszókor értem Fokra.

Bár ebül aggott maradt vóna, (öreg legény).

Ne óccsón káccson az udvarba, hanem gyűjjön ki.

Megégett a háza, de lőüte (felgyújtotta a házát, becsukták, de már kiszabadult.)

Hogy híjják a talieskát Bányoson? Sehogy, tóják.

Hallgat mint a fülei malom.
 Jónapköszöntéskor volt még az idő (estve felé).
 Világgyújtatkor értem haza.
 Mikor a seb sönnyedéz, akkor enyekés, vagy pedig: mikor a
 sebbül kigyűn a mérégvíz, akkor enyekésüdni kezd.
 Te Jóska! mit szédibabázod azt a kis lányt (szédít).
 Nem nagy beteg, csak olyan porzsábás (gyengélkedő).
 Egy бүтön hét esztendeig szögál (idő előtt elhagyta a szolgálatot).
 Egyeslegegy ember (egyetlen egy ember).
 Ha megalapodhatott volna köztenk ez a Trombitás Miska, sok
 kárt tehetett volna (megtelepedik, tovább itt lakhatott volna).
 Olyan limbusos az út (pocsolyás).
 Főnyállatt az út (kezd olvadni).
 Rapityánként törött össze (izzé-porrá).
 Jól betütüzött a pincszeren (ivott).
 Leerenykedem hát én is (leül, de a köd is, a füst is leerenykedik).
 Itt lógnak köztenk ezek a tótok (jönnek-mennek).
 Tele van mint a szőládi icce.
 Jéegyembér, jééccakát!: jó egy ember; jóéjtszakát!
 Hëgyibénk esik az eső.
 Űéké ez a kutya: övéké.
 Hopp endrédi gyöngé gyerek, nem dógozik, csak enyelég!
 Foghatós ember ez a Bujtor György (markos).
 Beírták a pofakiliumba (protokolum).
 Ördög vigye el az inferenciát (influenza).
 Még el kezdett istenézni (káromkodni).
 Ugyan ne istenkedj neki (könyörögni).
 Mit eklendézel itt láb alatt?
 Bibog benne a gyerek (viselős).
 Mindennek meg van az ökönje (nyitja).
 Úgy evett, csak úgy cikákót belé.
 Nem tutta kifakasztani (kinyögni).
 Már hocsájtkozz meg (engedj meg).
 Nem tudtak bele érzékenységet verni, úgy aludt.
 Orra alá reszelni (szemrehányni).
 Kislányos asszony ne szólja meg a nagylányos asszonyt.
 Ma is itt volt ez a törődött zsidó (jött-ment).
 De nagyra van azzal a töpsincs lányával (alacsony, kistermetű).
 Ki akarják méltatni a tanítóságbul (kiteszik).
 Megtakarítsd ám a feleséged ezután (megbecsüld).
 Fáin pallatos szoba van ott (padlós).
 Egy fél óra is sokat különböz (külömbiséget tesz).
 Megjárta a hatvan gombost (hiába barangol).
 Savanyú lére kezd verődni a hó (olvad).
 Télen a kutya is fogadja, hogy csinál házat, nyáron meg
 elfelejtkezik róla.
 Jobb a helybéli hét bünnel, mint a vidéki eggyel.
 Alattomos idő: a nap süt, de hideg van.

Mosolyog a lábam: kezd fájni.

A homok hamarébb előszi a havat, mint a mocsárföld (mocsárföldnek híják a sárga agyagot).

Nehézség üsse fel a nevét annak a falunak, nem jut eszembe.

Kéntattak a férhőmenéssel: erőltettek.

Tudja kénnya! (Somogy-Endréd.)

ÁDÁM IMRE.

Több csibét évisznek Bécsbe, mind vín tikot: több fiatal meghal, mint öreg.

Mit ér az a sok ,hogymint van kéték', aztán semmi ,gyere be bucsukor'. Tréfás szólás, ha soká nem kínálja a gazda vendégét.

Ahogy meghozták a gyereket, nagy örömmé nyakölbe kapta az anyja.

Nagy mihaszna a felesige, örökké az uccakert sövinnyeit fonnya (szomszidoz, csavarog), ha otthon van meg aszt se tuggya, mellik küszöböt nyergéje.

Árvó az a kas, kibe mihe nincsen: a ház, munkás kéz híján.

Beleborzatt abba a verébtojás képű (sűrű szeplős) leányba.

Ollan helössen áll a ruha rajta, mindha rásározták vóna.

Jó helye van a leányomnak, csak a dőga sok, biz megálltányi ideje sincsen, sokszor még az órát se ír rá megtörünny, no, de ennem számos, dologba ír a fiata.

Mer fölötte heves vót a kemence, megkapta a perec fenekit. ölíg vót levakarnyi az ígettyit, egy egisz szakajtó vékávó lett a bitang-gya (az elégett morzsája).

Jó napkótt korba vót az idő, mikor a dolog elejit megfejtük.

Akkor tört rajtam mocskos nyévivé, mikor konkoloztam ekkis vető alá való magot. Még évvékávó se terétem le a gípen má ütött-vjtett a böcsületémén. Illel hát nem írt, mióta özvegyi tiszta koronámot hordozom. Peig immá nyóc esztendeje. Juj! a láboim rogyadoztak bele, amivé illetett. Mongyák aggyam föl a törvinyné; de én, megőszütem kopaszútam, nem tudom mére nyilik a hivatá ajtója. Rohaggyon a lölkin a komisságo.

(Dör. Sopron m.)

DOMONKOS ISTVÁN.

Tölcse meg aszt az éveget fertig, ahogy dukál!

Úgy elagya bugyálták, hogy egész kiviecsant a feje.

Igérd meg, ne add meg. sose szegényít meg!

Mán erre én is aszt mondom, hogy emmán oszt nagy pozicijó! (Hetei embertől hallottam.)

En is megvettem vón tülle, de nagyón fenn beszélt az áráva'!

Nem vagyok én néki semmiféle szeszt emontája (rokonsága).

Törülheti mán az után ököllel a szemét!

Jól becsengettek néki! (gyalázatba jutott).

Rá se ügyejjék arra, koma! Tudja: hol le a kerek, hol fe'!

(Beregszász.)

SZINI PÉTER.

Közmondások.

Új szita szögön függ, utóbb az ágy alá kerül.
 Guszta dóga, ki a papot, ki a papnét.
 Szögény embör vízzel főz, kesereséggel ránt rá.
 Aki korpa közé keverődik mögöszik a disznók.
 Úrtú, bolontú mindönt fő kő vönni.
 Mögtalája a zsák a fótýát.
 Ha kutyáva akarsz jáccani, botot vögyé a kezedbe.
 Mindön búségnek, szükség a vége.
 Egy bolond százat csinál.
 Annyit a kerék lé (a. m. lé), mint fő.
 Kiüti magát a szög a zsákbú.
 Ha nincs kutyád, ugass magad.
 Nincs gazda, szabad a vásár.

(Csongrád m. Mindszent.)

IRITZ RÓZA.

Új szita szegen lóg. (Meg van kímélve, mivel még új.)
 Új söprű jól söpör. (Még nem vásott benn az igyekezet.)
 Őli az igyekezet. (Nem egészen annyi, hogy nagy a buzgalom benne, inkább gúnyos színezetű.)
 Kölesön-kenyér vissza jár.
 Üres ládának üres a feneke.
 Aki hogyan veti az ágyát, úgy aluszik.
 Legyen lúd, ha fehér! (Sok ellenvetésre, erős bizonygolásra vetik oda kelletlenül, t. i. mikor tudják, hogy nekik van igazuk. De hogy a vitának vége legyen.)
 Szemérmes koldusnak üres a tarisznýája.
 Búsuljon a ló, elég nagy a feje. (Vigasztaló és nembánomság egyben.)
 A botnak két vége van! (Fenyegető intés.)
 Onnan tellik, ahol van. (Irigykedés a jótékonyak iránt.)
 Üres ládának nem kell lakat. (Jelentéktelen lányra is értik, t. i. nem kell féltetni.)
 Addig úszik a korsó, míg elmerül.
 Ebül szerzett vagyonnak ebül kell elpusztulni, v. ebül szóródik el.
 A szerencsétlenség (baj) ritkán jár egyedül.
 Lusta (eszű) ember kétszer jár.
 Az áldás csőstől szakadt rá. (A házra, v. emberre; a csapás-ra, nem hallottam.)
 Aki a tűz mellett van, az melegszik.
 Reggeli vendég nem szokott sokáig maradni.
 Bolondnak bolond a tarisznýája.
 Valahány ház, annyi szokás.
 Aki sokat markol, keveset szorit. (P. egy kosár dióból.)
 Aki habzsolva eszik, nehezen emészti meg, v. megfekszi a gyomrát.
 Elmult esőnek nem kell köpönyeg.

(Somogy m. Kaposvár.)

SZOKOLAY HERMIN.

Tájszók.

Csángó tájszók Hertelendyfalváról.*

pakura : petroleum,
 pácska : dohány,
 karinca : kötény,
 rokolya : szoknya,
 kucsma : sapka,
 sétár : tejesdézsa,
 ruha : kendő,
 mundér : ujjas,
 ribanc : rongy,
 moriska : rosta,
 mentáva : szűr,
 kuptor : boglyakemence.
 füttő : takaréktűzhely,
 gudu : kemencecso,
 ótott : kocsonya,
 liváda : gyümölcsös,
 cserge v. festékes : ágytakaró,
 sutú (sut helyett) : kemence mö-
 götti kuckó,
 trifojka : lóhere, (trifólium),
 bálérka : kézi puttony,
 petrály : véka,

putinya : uborka és paprika besa-
 vanyítására használó hordócska,
 lútó : lejtő, (Böschung),
 csihány : csalán,
 kozsók : bunda.
 dézsa : köpülő,
 csercse : fülbevaló,
 csóka-répa : csicsóka,
 bosztán : tők,
 harbuc : görög dinnye.
 tidva : üres dísztők
 sáncs : árok,
 suflák : házmögötti kamra,
 darabonca : talicska,
 derékbunda (asszonyoknál,) mejes
 bunda (férfiaknál) : mellény,
 keszkenyő : zsebkendő,
 gője : pofa,
 prepenáció : pálinkamérés,
 hiric : hurut (köhögés),
 gyere nálunk : gyere hozzánk.

LENHARDT FERENC.

Zalamegyeiek.

Kolozsma : ritkábban fordul elő,
 annyit jelent, mint keresztelési
 ajándék az újszülöttnak,
 kotyónak, Luca-napkor,
 pupora : barna kelt pogácsa,
 összeült : együtt,
 helységet tartanak : hegy-gyűlést,
 küllő, bellő, áti, mindegygye : kí-
 vülről, belülről, átellenben, min-
 denegye, mindegyik,
 hasovány, palánk : hasábfából ké-
 szült kerítés,
 csoszni : gyomlálni.

beötneni : kemencébe bevetni, be-
 hányni,
 csempesz, csemppec : mocskos edény,
 babiló : lósóska,
 hapucálni : kisgyermeket a térdén
 táncoltatni,
 folár : parázna,
 cucálni : a sátorfákat leverni,
 bővöd este : Szilveszter este,
 sülemény : sütemény,
 mátós : mámoros a becsípés utáni
 napon.
 (Zala-Sz.-Grót és Zala-Istvánd vid.)

* Dícséretére válik a csángó-magyaroknak, hogy ott kint az idegen világban megőrizte magyar nyelvét, magyar szokásait. Tudjuk, hogy az 1882—83-ban bevándorolt bukovinai magyarok tkp. nem csángók, mégis haragszanak szegények a *csángó* megszólításért és büszkén mondják: nem csángók, hanem székely magyarok vagyunk. Ruhájuk igaz, nem is emlékeztet már a magyar szabásu, zsinoros ruhára, oláh az bocskorostul, sapkástul. De nemcsak ruhájuk vesztett magyar szépségéből, hanem bizony, ha még soká kint maradnak, a nyelvük is oláh lesz. Hogy ez így van, mutatják az itt közölt szavak.

Veszprémmegyeiek.

katraboca : savó leves, lisztből az asszony maga süt s
 plutyka : kelkáposzta étel, tejfellel leöntve darabítottan
 pota : lapta, felszolgál,
 betünetet talál mindenben : kákán csicsedli (nem csicseli) : apróbb-
 csomót keres, féle ezüst pénz.
 bukta : barna pereg, amit rozs-

(Ajka vidéke.)

SZÜCS IMRE.

Barsmegyeiek:

biracs : így híják tán még most végén egy-egy arany fonásos
 is szülőföldemen, Nagy-Sallón, gömbbe, mit a lányok nyaku-
 a szaladost. (Nyr. 25 : 514.), kon viseltek, [vö. majc? Aszerk.]
 mint gyermekkori de annál járál, hálál : járni, hálni szokott.
 élenkebb emlékezősem után kö- Hol voltál? Papéknott, kerté-
 zölhetem. széknett. Hová méssz? Papéknyi,
 bodak : parázson sült kovásztalan kertészeknyi. Mindig csak a
 lapos kenyér, mivel a szegényebb társasító-ék raggal, a nélkül:
 sorsuak éltek. papnyi, kertésznett, nem hasz-
 manc : keskeny bársony-szalag, két nálatos. FLEISCHMANN JENŐ.

Csanád megyeiek:

árikom : butor; »nagy szobába szót református embertől hal-
 való árikom«, [Einrichtung. — lottam),
 A szerk.] leveles ő is ebben : rudas ő is
 bangét : a marosi töltés oldalába ebben,
 vont kisebb töltés, (banquette, meggyérési leány : fiatal (bakfis)
 katonai műszó. — A szerk.) leány,
 dallamoz : énekel, megsimángol a bottal : elver,
 szálló-hártya : két sor szálló közt millijum : millennium,
 domborúra kapált út, nyomol : valaki után igyekszik,
 szemem haja : héja, esetleg : kergeti,
 höblöndös : hibbant eszű, bolondos, sündörgöz : úgy megy el az ember
 kalahütyös : ua., mellett, hogy hozzádörgölőzik,
 katalikus : katolikus, szavazat : hallottam a szavazatot
 krucsa : kereszt (crux) (ezt a két (beszédet), hát átgýttem.

(Makó.)

KISS ERNŐ.

Gúta komárom-megyei község és vidékén:

csuszkorás : síkos, lippogó : a) házi tánc harmonika-
 frigy : frigy, szó mellett; b) kézi harmonika,
 hernyó : földigiliszta, mártó : mártás s egyáltalában fő-
 kerál : király, zelék,
 lámpi : lámpa (asztali), menes : ménes,

masinázni : csépelni,
nemzet : a község népe,
nyér : nyer,
perém : prém,

Salmi : Sarolta,
sikározni : mosni, surolni,
hergász : horgász.

HORTOBÁGYI ÁGOST.*

Családnevek.

(Ragadványnevekkel.)*

Ihász (Sifli), (Peti) Ihász, (Vörös) I. (Kis) I., (Pici) I., (Bécsi) I., (Pörkőci) J., (Peti) Horváth, (Gáspár) Horváth, (Jáger) H., (Köpüs) H., (Babuka) Somogyi, (Gyangyala) Somogyi, Tamsics (Bence), Harkai, Mátics, Brenner, Pap, Vitai, Kóbor, Magyar, Takács, Zsiga (Bába), Jáger, Kapcsos (Barca).

(Salamon. Veszprém m.)

VIDA SÁNDOR.

Gúnynevek.

Zsidó csúfnevek. Jókorgyütt. Rosszkorgyütt. Tetűropogató. Rohatt rongy. Tapogató. Mócsing. Kondorszörü. Mókus. Kormos. Miléssz. Ikrás. Keminszívü. Nyakigláb. Legyész. Lábánszárott. Vígig-üres. Mingyákiró. Garas. Pöködő. Szipka. Langoló. Göriny. Hót-hót. Vakand. Bableves. Polcsi., Duplaszémü. Magló. Lepédő. Tallér. Mit-ugrász. Líg-lóg.

(Győr m.)

VIDA SÁNDOR.

Cserepes (hímőhelyes). Pekmez (málé). Szomorú zsidó (komoly ember volt). Hernyó. Krumpli Jancsi. Rádillik. Sutyáék. Csalinkázó Horvát. (rossz lova volt). Róka. Torkos. Lisztes. Babos. Tupi. Kis zsidó. Filokszerás zsidó. Likonvert zs. Rosszkor jött zs. Mózsí. Virslis. Bukszi. Csicsa. Babei. Ruca. Maszalék. Patkány. Pifti. Gőből. Csuka. Gólya. Stiglic. Gili. Círó. Facér. Dadi. Polika. Hőrcsög. Döde. Göbe. Döme. Datyi.

(Szegzárd.)

JENŐ SÁNDOR.

Csesznye (hitvány, csámpás). Habajka (habajgós változata). Paska. Pöfeteg. Pufogó.

(Alföld.)

SZÖTS GYULA.

Pompos Diák János. Gyurka Veres Diák János. Siket katona Diák János. Turó Marci Diák János. Banga Diák János. Kis tötött káposzta Diák János. Marci Kolla Diák János. Őz zsidó Diák István. Iski Gyuri Diák József. Kóborló Gyurka Diák József. Őz vak zsidó Diák Józsi. Melkhó Diák Józsi. Tökri Mónár Diák Józsi. Csuka

* Zárójelben levők a megkülönböztető és csúfnevek.

katona Gyurka Diák Józsi. Sánta Gyurka Diák András. Őz trücsök Diák András. Cseres András Diák György. Kotnyi Diák Erzsi. Barati Kocsi András. Salahó István Kocsi Mihál. Koperánci Körmöndi István. Hiszi Körmöndi István. Hiszi zsidó Körmöndi Jankó. Koperánci Körmöndi András. Piktör Vécsi Józsi. Póse Vécsi András. Póse Vécsi István. Póse Lőrinc Zsuzsi. Hodzik Cinke Károly és Ropik a pecsenyét Károly. Lábujhegy Kelemen István. Futi Kelemen János. Murgi Laci József.

A zsidók gúnynevei. Nyakigláb Lőrinc Józsi. Hencse Mózsi. Kupak Icik. Becsunya Mózes. Meszes zsidó. Rakodj le Mihál. Görény Ábris. Mostkezdi Izsák. Pinkesz Mihál (Klein Pinkesz). Bakkhegyes (Hermann). Néma Liebermann Náci. Tágnadrág. Nyers kolbász. Görbe.

(Zemplén várm. Ricsé.) RALOVICH LAJOS.

Helynevek.

Dűlők, határ- és városrészek nevei.

Budapest székesfőváros budai és óbudai részében: Agyagos. Akasztó. Állatkert. Amfiteátrum. Antalbérc. Aquincum. Aranyhegy. Árpádföld. Árpádfürdő. Árpádorom. Árpádvölgy. Baráthegy. Bátoralja. Bátorihegy. Bélakút. Bitóhegy. Bivalyos. Buda. Budaujlak. Császárfürdő. Csatárka. Csillaghegy. Csillagvölgy. Csillebérc. Csömárkő. Disznófő. Disznórét. Dobogó. Dobsaföldek. Doktorkút. Előmal. Fácán. Farkashegy. Farkasrét. Farkastorok. Farkasvölgy. Fenyőmál. Ferencalom. Filatori. Gazdagrét. Gellérthegy. Gyártelep. Hajnalos. Hajógyár. Harangvölgy. Hármashatárhegy. Hármaskút. Hárshegy. Határ-rét. Hidegkutivölgy. Horvátkert. Hosszurét. Hunyadiorom. Hűvösvölgy. Istenhegy. Istenkút. Istenszeme. Jánoshegy. Józsefhegy. Józsefvölgy. Kakukhegy. Kalváriadomb. Kamaraerdő. Kántorfok. Kapucinusdomb. Kecsehegy. Kéjdomb. Kelenbérc. Kelenföld. Kerékmalom. Keserűforrás. Kígyós. Királydomb. Királyhegy. Királykút. Kiscell. Kiskereked. Kőérberek. Kőhalom. Konstantinápoly. Köves. Krisztinaváros. Kurucles. Kút völgy. Lágymányos. Lászlóvszkivám. Lipóthegy. Lipótmező. Lopány. Lóportár. Lukácsfürdő. Madárhegy. Magasút. Málkút. Malomdülő. Marcibányirét. Máriakő. Mártonhegy. Mátyáscsurgó. Mátyáshegy. Mekka. Mennysország. Meződomb. Miksaárok. Mogyoróskút. Monyoróshegy. Morahely. Nádorkert. Nádorkút. Nagykereked. Nagysziget. Nagyhegy. Nyárshegy. Németvölgy. Nyék. Normafa. Óbuda. Ökörret. Orbánhegy. Ördögárok. Ördögorom. Őrmező. Őrsőd. Országút. Orvoskút. Pacsirtamező. Pálvölgy. Papföld. Paphegy. Pasarét. Pazanduk. Petneházirét. Péterhegy. Polgárhegy. Pozsonyihegy. Rácfő. Rácváros. Radvány. Remetedülő. Remetehegy. Rétszeg. Rézmál. Rókahegy. Rókushegy. Rómaifürdő. Rózsadomb. Ruppkereszt. Sashegy. Sassad. Solymárvölgy. Sósfürdő. Spanyolrét. Svábhegy. Szécsényihegy. Szemlőhegy. Szépjuhászné. Szépvölgy. Szükmal. Tabán. Táborhegy. Táboros.

Táborrét. Testvérhegy. Törökvész. Tündérhegy. Újhegy. Újlak. Újmál.
Újrét. Újvilág. Ürömihegy. Úzaháza. Vadaskert. Vadászdudvar. Vajda-
bérc. Vár. Várhegy. Városmajor. Vérhalom. Vérmező. Vezérhalom.
Vigadódomb. Viharhegy. Virányos. Virradó. Víziváros. Vöröskereszt-
dűlő. Zsírdomb. Zöldmál. Zuglíget.

NAVARRA JÓZSEF.

Találós mesék.

1. Elmentem a hollygó dombra (a mézszárszékba),
Onnan hoztam veresdit (húst).
Veresdit betettem a lyukosdiba (a fazékba);
Lyukosdiba rátettem a dombosdit (a fedőt);
Oda ment a szőrös mándi (a macska);
Úgy ráütöttem a pityebotyáva' (a fogóval).
Hogy mindjárt sutyomba szaladt (a sutra).
Találja ki, mi az?
2. Fehér egyház egy lábbon áll; mi ez? (Gomba).
3. Tátogóba szuszogó (száj, orr),
Szuszogóba pillantó (szem),
Pillantóba sík mező (homlok),
Sík mezőbe cserebokor (haj).
Cserebokorban kurta csikó (tetű).
Mi ez? (A fej).

(Kolozs megyeiek.)

SCHERER LAJOS.

N é p d a l.

Álom, álom, édes álom,
Szerelennél jobb az álom,
Met az álom nyugalom.
De szerelem szű-fájdalom.

Nekem ulyan aszonyom van.
Kétszer seper egy holnapban.
Három pászma matóláján,
Három holnapja hogy fonján [így?].

Éjjel nappal tud alunni,
Kenyeret es jól tud sütni.
Kétszer kever kovászt neki,
Mégis alig vetheti be.

Harmad napig mind keleti.
Mégis keletlen béveti.
Ha az Isten megsegéti,
Csupa sitelen veszi ki.

Hétfőn felrakva lugoza.
Más hétfőig mind lugozza,

Mikor mosni indította,
Kom'asszonyát szállította.

Zöld kancsóját el nem hagyták.
Egyet mostak, kettőt ittak,
Méges mikor ki rakdosták,
Kutyáim is megugatták.

Azt jól tudja zöld kancsócskám,
Hova lett el szép rozsocskám.
Korcsomába el hordotta
Kontya alá hajtogatta.

Nász népe kapujában áll.
Nagy ládája üressen áll.
A sok eger benne ugrál,
Vásznat senki ott nem talál.

Ügyelj fiam kapu felé,
Mikor dőndül apád elé;
Hogy futhassak hátra felé,
Ne sajogjon hátom belé.

(Klészse, Moldva.)

ROKONFÖLDI.

IZENETEK.

H. A. Sohse busuljon! Tóth Béla mocskolódásai nem minket sároznak be. *Ignotos* fallit, *notis* est derisui. Hogy pedig az Akadémia a tudomány szabadságát cenzúrával korlátozná s a tudományos nézetek közzétételét megtiltáná: ez mai napság már száz vaskalaposnak sem sikerülne, nemhogy egynek. — Kegyed azt írja, hogy a *kivesz vmit* és *el van utazva* dolgában nincs az én pártomon. Ez nem pártkérdés, és ha két vagy öt vagy tíz kifejezés magyarázatában nem volna is igazam: amnyi kétségtelen, hogy valaminth jövevényszavaink, ép úgy vannak nagy számmal szólásaink és szerkezeteink is, amik más nyelvekből honosultak meg s csak úgy alkalmazkodtak nyelvünk törvényeihez. Ezt csak a tudatlanság vagy a rosszakarat tagadhatja.

K. L. A *bugyelláris*, *pugylár* meg van már említve Kovács Gy. Latin elemek a m. nyelvben c. értekezésében. A *léket* is már régóta a német *leck*ből magyarázzák.

M. S. Sok szerencsét kívánunk az új álláshoz. Hogy a Nyrben közölt dolgozata olyan jó ajánlás volt az illetékes hatóságnál, annak az erkölcsi sikernek a Nyr. is méltán örvendhet.

N. B. Szíves-örömet közöljük azt a Beythe-féle szójegyzéket, csak kettőre kérjük: a jegyzetek a legszükségesebbekre szorítkozzanak, s a közlés folytonos tekintettel legyen a NySz.-ra. Jó volna, ha egy kis mutatóványt szíveskednék beküldeni, hogy mikép tervezi a közlést.

H. I. Az ikerszók betűrendes összeállításának semmi célját nem látjuk. Ilyen összeállítások különben is közölve voltak már a Nyr. 2. stb. kötetében. Az ikerszóknak vagy történetét kellene vizsgálni, vagy legalább alakai szempontok, jelesen hangváltozások szerint csoportozni.

Beérkezett kéziratok. Bérczi F. Névrágok elhagyása stb. — Németh A. Válaszok. — Gregorovecs Jolán. Tájszók. — Földes M. *Gy* helyett *dy*. — Krausz S. Korkován bor stb. — Tolnai V. Samu nadrágja. — Scherer L. Találós mesék. Diáknyelv. Válaszok. — Jenő S. Ovodász. Válaszok. — Ásbóth O. A palóc uglya. — Szokolay H. Magyarázatok. — Zolnai Gy. Figyelem. — Melich J. Jól néz ki. Pötye. — Ósz J. Székely népmese. — Csapodi I. Azok a hosszú szavak. Kombináló szóalkotás stb. — Trencsényi K. Belcs olaszok stb. — Kicska E., Némethi D., Bársony Gy., Belányi T. és Radványi A. Válaszok. — Versényi Gy. Csujogatások. — Reitzer S. I. Tájszók.

MAGYAR NYELVŐR.

Megjelenik minden hónap 15-én
három ívnyi terjedelemben.

Szerkeszti
SIMONYI ZSIGMOND

Szerkesztőség és kiadó-hivatal
Budapest, NewYork palota.

GYĚP, GYĚPÜ.

Sebestyén Gyulának a *gyepü* szóról írt rövid fejtegetése (Nyr. 28:466—467) alkalmat ad nekem, hogy elmondjam, amit a címbeli két szóra nézve megtudhattam. A *gyĕp*, *gyĕpü* szók az én figyelmemet is fölkeltették, mikor a rájuk vonatkozó oklevélbeli adatok megítélésével kellett foglalkoznom. Nem lesz talán érdektelen, ha nyomozásom eredményét a következőkben előadom.

A NySz. e két szót pusztá alakváltozatnak tekinti és egy cikkben tárgyalja, holott a mai nyelv, legalább szótáraink (CzF., Szinnyi Tájszótára stb.) tanúsága szerint, a *gyĕp* és *gyĕpü* között úgy látszik különbséget tesz. Többet mondunk, e különbséget már régi szótáraink is föltűntetik. Molnár Albert 1. és 2. kiadása ugyan csak a *gyöpü*, illetőleg *gyepü* és *gyöpü* szót és alakot ismeri, ,agger, septum, maceries‘ értelemmel; azonban 3. és 4. kiadásában már megtaláljuk ,ager incultus‘ (németül a 4. kiad. szerint ,ungebauter acker‘) értelmezéssel a *gyep*-et és ,ager incultus, herbetum‘ (németül a 4. kiadásban : ,wurtzgarten‘) fordítással a *gyöp* alakot is; míg a *gyepü* mindkét kiadásban ,maceria, maceries‘ (ném. ,mauer von trocknen steinen‘)-nek, a *gyöpü* pedig ,agger, septum, maceries‘, illetőleg ,damm, zaun, mauer von trocknen steinen‘-nek van értelmezve. Pápai Páriz szerint *gyep*, ,ager incultus‘, *gyöp*, ,ager incultus, herbetum‘; ellenben *gyepü*, ,maceria, maceries‘, *gyöpü*, ,agger, septum, maceries‘. Ugyane szótárnak Bod-féle kiadása szerint *gyöpü*, ,ein damm, zaun, gehäge, gartenmauer‘; *gyepü*, ,eine scheide-wand, leimerne-wand‘ [értsd : lehmerne-wand]. Természetesen *gyep* = *gyöp*, valamint *gyepü* = *gyöpü*, noha idézett régi szótáraink az egyes alakváltozatokat külön-külön s nem épen ugyanazzal a fordítással értelmezik, de azonosságukra mégis utalnak.

Világos ezekből, hogy a *gyĕp*, *gyöp* szótáraink szerint műveletlen földet, illetőleg füvet, pázsitot jelent, míg a *gyepü*, *gyöpü*-nek valami kerítésféle az értelme. Vagyis a NySz.-beli 1. jelentés (,agger, septum, maceria, maceries; damm, zaun, gehäge, garten-

mauer⁴⁾ szótáraink egyhangú vallomása szerint tulajdonképen csak a *gyëpü* v. *gyöpü* szót illeti meg, míg a 2. és 3. jelentés (ager incultus; wüster, ungebauter acker⁴⁾, illetőleg ,herbetum; rasen⁴⁾) voltaképen csak a *gyëp* v. *gyöp* szót illetheti.

Ámde a NySz. úgy látszik mégsem ok nélkül egyesítette a két szót egy cikkben, noha nézetem szerint a kettéválasztás az adatok többségének s az idézett régi szótáraknak vallomása szerint célszerűbb lett volna, s magam a Szamota-hagyaték alapján készülő oklevél-szótárban szét is szándékozom választani a *gyëp*-et a *gyëpü*-től.

Az adatok, amelyek a NySz. szerkesztőit a *gyëp* és *gyëpü* egyesítésére bírhatták, a következők: »Nem mehetek [olv. mehettek] kylyeb az *zeleo gyepneel*, ha meg nem beerlettek« (RMNy.). Itt a *szőlőgyep* valószínűleg szőlőgyepüt, azaz szőlőkerítést jelent. »A ki buzgó szível kőnyóróg, *gyepet*, sőt kő-falt vét isten eleibe« (Pázmány). »Elmém éjjel sem nyughatik, csak azt emlegeti, annak úttya *gyöpét* szegi s feszegeti« (Gyöngyösi). Mind e példákban régi szótáraink s a mai használat alapján *gyepü*-t várnánk. Viszont a régi szótárak s a mai használat szerint *gyep*-nek kellene lennie a következő mondatokban: »Erdőt szánt s *gyepűt* sem szánthat. Erdőt szánt, maga *gyepét* [a *gyepü*-nek régiesebb alakja *vö. fenyé* > *fenyü*] sem szánthat« (Decsi; e közmondásnak egy változata Dugonicsnál, Margalits szerint, már így hangzik: »Ha *gyepet* nem szánthatsz, erdőre ne vágyakozzál«).* »Olyan mint az tőuisk, mint az fűs *gyöpű*« (Bornemisza).

Ellenben kétséges a NySz.-ban a következő példák elhelyezése: *Gepevelv* (egy birtok neve a XIII. sz.-ban), ezt az adatot az ,ager incultus' alá fogja a NySz., holott annyit is tehet tulajdonképen, mint ,gyepün, azaz kerítésen túllevő';** és: »Ne tekeregj már mint a kigyó a *gyepűn*« (Matkó), ebben meg nem szükségképen *herbetum*-ot, *rasen*-t tesz a *gyepü*, érthetjük kerítésre is.

A származékok szintén azt mutatják, hogy a két szó, illetőleg szóalak azonos értelemmel is járta a régieknél. A kerítéssel ellátást

* I. az *erdő* alatt. Margalits szokása szerint nem idéz lapszámot. Már most hogyan hangzik e közmondás Dugonicsnál, mikor tőle a gyűjtemény más helyén a *szánt* fő-szó alatt ugyanezt a mondást így idézi a szerző: »Ha *gyepet* sem szánthatsz, erdőre ne vágy« (így!). Bizon ez a közmondás-gyűjtemény nyelvészeti és philologiai szempontból csaknem teljesen hasznavehetetlen.

** E véleményemet most Sebestyén Gyula hasonló észrevétele is megerősíti.

ugyanis Pázmány *bégyepel* igével fejezi ki, holott már Baróti Szabó *bégyepül*-lel mondja; Csúzinál pedig ezzel találjuk: *felgyöpőz*, amit bizonyára *gyöpöz* (azaz *gyépöz*) és nem *gyöpöz* (azaz *gyépüz*)-nek kell értenünk. A régi *Gepuspotok* névben is valószínűleg 'herbidus, grasig' értelme van a jelző szónak, bár mind *gyepüs*-nek, mind *gyöpös*-nek olvashatjuk.

Ámde a mai népnyelvben is kimutathatjuk, hogy a CzF. és a MTsz. szerint külön szavaknak tekintett *gyép* és *gyepü* egymás értelmében kölcsönösen használatnak. Maga a Tájszótár mondja Pap Károly közlése alapján, hogy a *gyép*, *gyöp* v. i. a 'herbetum, rasen' jelentésű szónak Bereg megyében *gyepü* az alakja. Ezt az egy adatot megszoríthatom a következővel, amelyet Forgon Pálnak a Nyelvörhöz beküldött tájszó-közleménye kéziratában vettem észre. E szerint Gömör megyében *gyepü* = »nagyobb darab, apró füvekkel benőtt hely; ilyen pl. a szilvaskert földje; *gyere no, feküggjönk le a gyepüre*.« Figyelmesebb kutatás bizonyára más vidékeken is megállapíthatná ezt a vegyes használatmódot.

Már most a következő kérdések merülnek föl: Vajjon eredet szerint két vagy egy szóval van-e a *gyép* és *gyepü*-ben dolgunk? Ha a kettő két külön szó, mi az eredeti értelme külön-külön mind-egyiknek? S ha csupán alakváltozatok, mi a szónak eredeti jelentése, illetőleg hogyan magyarázható meg a kétféle értelem közötti összefüggés?

A *gyepü* eredetére nézve Munkácsi Bernát szerint a következő adatok vehetők számba*: csuvas *sjaba* (Zolotnickij csuvas gyökszótára szerint, 65. l.), a Munkácsitól hallott kiejtés szerint *sábê* (a *b* itt középhang *b* és *p* között); jelentése Zolotnickij szerint: 'kerítésre, sövényre való nedves rőzse' ('syroj chvorost dlja gorodby'). E szó megvan mint csuvasból való átvétel a hegyi cseremiszb. ahol Trojickij cseremisz szótára (58. l.) szerint *šaba* a. m. 'rőzse' ('chvorost'), *šavo-viče* a. m. 'fonott sövény, kerítés' ('jizgorod, pljetjenj'; a *veče* szó magában udvart jelent); továbbá Budenz cseremisz szótárában (NyK. 4: 397): *sābā-pudurtiš* 'galy', tkp. 'galytörés' (vö. *pudurt*- 'törni' Troj. szót. 48). Megvan e csuvas szó a jelabugai votjákban is: *čabī* »zaun, hecke; prjaslo« (l. Munkácsi: Votj. szót. 309).

* Szolgáljon e közlés a Nyr. 28:467. lapján hibásan idézett adatok helyreigazítására is.

A csuvas *saba* és a magyar *gyepű* egybefüggését Munkácsi a következőleg magyarázza: 1. A csuvas szókezdő *s* rendszerint köztörök *j*-nek felel meg, pl. csuv. *šir*-, írni' = tör. *jaz*-; csuv. *šil'* ,szél' = tör. *jel*, *jül* stb. 2. Csuvas tőszótagbeli *a* igen gyakran = török *ä*, *e*, *i*, pl. csuv. *šárē* ,sereg' = tör. *čerig*; csuv. *sak* ,lóca' = tatár *säke*; csuv. *pállē* ,bélyeg' = tatár *bélge*, altaji *pilek* stb. 3. A köz-török szóvégi *-k*, *-g* elenyészttével az eredetibb *-ü*, *-ű*-féle véghangzónak fejleménye a csuvasban gyakran *-ē*, *-é*, pl. a fentebb idézett csuv. *šárē*, *pállē* szavakban, vagy a *šárē* ,sárga' szóban, amely a tör. *sarıg* megfelelője, a *sivē* ,hideg' melléknévben, amely tatárul *sēwēk*, kirgizül *suwuk* stb. Ugyanezen *ē*, *é* hangok felelnek meg a csuvasban gyakran a köz-török *-u*, *-ü* (*-ı*, *-ē*, *-i*) végzeteknek is, pl. csuv. *šiččē* ,hét' = tör. *jetı*; csuv. *šüđē* ,világosság' = tat. *žaktē*; csuv. *tüđē* ,jóllakott' = alt. *toju* (jakut *tot*); csuv. *türē* ,isten' = keleti tör. *tañrı* stb. 4. A csuvasban két magánhangzó között csak félzöngéjü media (*d*, *b*, *g*, *γ*) vagy hosszú tenuis (*kk*, *tt*, *pp*) lehetséges; a köz-török tenuis tehát itt vagy egyik, vagy másik irányban, többször mindakét irányban elváltozik, pl. köz-tör. *iki* ,kettő' = csuv. *ikkē*; tör. *sekiz* = csuv. *sákkēr* v. *ságēr* stb.

Mindezekből Munkácsi azt következteti, hogy a magyar *gyepű*-vel rokonított csuv. *sábē*-nak ilyen ősalakja vehető föl: **jepük* vagy **jepü*, amelynek a magyar szó pontosan megfelel.

E nyomozásokkal azonban csupán a *gyepű* alak s ennek kerítés-féle értelme volna megmagyarázva. Mi legyen mármost a ,herbetum, rasen' értelmű *gyep*, amellyel a *gyepű* a régi, sőt a mai nyelvben is fölváltva jelentkezik?

Nincs kizárva a lehetőség, hogy a ,rasen' jelentésű *gyep* merőben más eredetű s a *gyepű*-vel csupán a hangzás hasonlósága miatt cserélődött össze a használatban. Hogy ez a külön eredetű *gyep* honnan volna, azt egyelőre nem tudjuk.*

Ámde nem lehetne-e a *gyepű* és *gyep* között a jelentés- és alakbeli eltérést valamiképen kimagyarázni? Nem lehetne-e a két szó minden különbözőse dacára egy eredetű? Szerintem e különbségeket a közös eredet útjából könnyen el lehet hárítani.

Ami a jelentést illeti, egy fontos műveltségtörténeti mozzanatot kell figyelembe vennünk. Tagányi Károly *A földközösség története Magyarországon* című nagybecsű értekezésében

* Amit erre nézve Munkácsi nyomravezetőnek mond, az pusztán sejtetem.

kifejti, hogy a földközösség korában a határnak évenkénti ideiglenes fölosztásánál mindenki minden táblából egyenlő részt kapott, s hogy e részek egyenlőségét külsőképen is megjelölték s biztosították addig is, míg művelés alatt állottak. E célra különösen Német- és Angolországban majdnem általánosan az volt a szokás, hogy a parcellák között bizonyos 1, 2 stb. lépés szélességben egy semleges *gyepszalagot* hagytak közbe, oly módon, hogy ezt a szántás alkalmával nem szántották be; a kisorsolt részek tehát addig, amíg művelés alatt voltak, csupa *fűvel benőtt mesgyékkel* voltak egymástól elválasztva s megkülönböztetve (l. Magyar Gazdaságtört. Szemle, 1:225).

Íme az érintkező pont a »herbetum, rasen« vagyis a *gyep* és a kerítés, határ vagyis a *gyepü* között. Ha tehát a *gyepü*-nek eredeti értelme a »kerítés, határ« volt, ez a jelentés a »herbetum, rasen« értelemeire az említett földközösségi szokás útján ment át. A jelentésváltozás egyszerű átvitel a kerítésről, határról arra, ami kerítésül, határul szolgált, vagyis a fűvel benőtt földszalagra s innen a fűvel benőtt földre általában.

Hogy e magyarázatom nem valószínűtlen, azt egy meglepő új adattal igazolhatom, amelyet Tolnai Vilmos közölt velem. Vas megyében ugyanis szerinte a *gyepün* a mezőket elválasztó mesgyét értik, amelyet nem szántanak föl, úgy hogy sokszor a *gyepün* még gyalogút is van. Itt tehát épen azt a főlészántatlan *gyepszalagot* nevezik ma is *gyepü*-nek, amely, mint említettem, a *gyepü* fogalmának a *gyep* fogalmára való átmenetéhez alapúl szolgált.

Ha a két szó jelentésének ez az áthidalása helyes, akkor csak az alaki különbséget kell még megmagyaráznunk. Ha a *gyepü* és *gyep* eredetileg egy szó volt, akkor köztük mint alakváltozatok közt olyas viszony lehet, aminőt a *kút* és *kutú* szók közt Munkácsi megállapított (l. Ethnographia IV. 287). A *kutú* ritkább népies alak, amelyet a Tájszótár *kotú* alatt pusztán Kassai Szókönyvéből idéz mint hegyaljai szót, ezzel a jelentéssel: »halasztavakban levő gödör«. Azonban Herman Ottó Magyar halászatában is megtaláljuk: »ásni kezdett (a pákász) mindaddig, a míg földalatti *kutura* nem bukkant« (474. l.). A *kút* Munkácsi szerint egy eredetibb török **kutu* mása, amelynek ma az oszmánliban *kujü*, a tatárban *kajë*, »brunnen« felel meg; a *kutú* pedig a szintén »brunnen« értelmű csagataj és altaji *kudruk*, kojbal és karagasz *kutuk*-nak a megfelelője. Így állhat a dolog a *gyep* és *gyepü*-vel is, amelyek eszerint két külön török nyelvjárásból való alakok

lehetnek, bár a *gyep*-nek eredetijét eddig nem mutathatjuk ki. Hasonló teljesebb és rövidebb alakkal egyébiránt még több magyar szavunk váltakozik, amelyeknek egymáshoz való viszonya nincsen világosan földerítve. Ilyenek: *toll* és *tollu*, *mag* és a régi *magu*, régi *fol-nagy* (azaz 'falú-nagy') és *falu*, *ár* és *árú* (a régi nyelvben t. i. az *árú* is jelentett pretium-ot), *bécs* és *bécsű*. Ez utóbbinak még -s képzős melléknevében is megvan ez az alakváltozat: *bécsös* és *bécsűs*, azonos értelemmel (l. NySz.).

ZOLNAI GYULA.

L Ö C S.

Körülbelül a XVI-dik század elejétől fogva tudjuk irodalmunkban nyomon követni a *löcs* szó előfordulását (vö. NySz., származékok: *lőcsös*: gebogen, krummfuss; *lőcsöl*: durchprügeln); a MTsz. szerkesztője köznyelvi szónak veszi s azért csak is a népies alakváltozatait, illetve szóösszetételekben való előfordulásait közli (MTsz.). A szó jelentése felől se lehet semmi kétségünk, az egész nyelvtérületen jelenti azt a »többé-kevésbé görbe fát, melynek egyik vége a szekér felső részét a kidőlés ellen tartja, az alsó vége pedig karikás és a tengelyt övedzi.« (CzF.)

A szónak eredete már nem olyan biztos. Miklosich azt írja, hogy a *löcs* szláv eredetű; szláv megfelelői a t. *lievč*, *levča*, magyarorsz. rut. *lovč*. Ez állítást M. még azzal szerzi meg, hogy szerinte ugyancsak a »ném. *leichse* szóból származik a cs. *lišně*, *lišeň*, t. *lušňa*, lengy. *lusnia* (Nyr. 11:317)«. Ez állítás csak megismétlése a szorgalmas Dankovszky, illetve Leschka állításának (Dank. t. *ljets*, *lévts*, cs. *lišnye* áll, Leschkánál slov. *leuča*, *lewča*, cs. *lišně*, morvai cs. *lušňa*). A szó eredetéről említést tesz egy cikkében Szarvas G. is; ő — megfelelően Miklosichnak a ném. *leichse*-ra való hivatkozásáról — azt írja (Nyr. 14:50), hogy némely szó két forráson keresztül jött be nyelvünkbe s ilyenkor természetesen két alakban van meg; bizonyító példái közt hivatkozik a ném. *leiste*-re, amely német révén *léc*-cé, tót közvetítéssel *löcs*-csé (t. *lievč* < ném. *leiste*) lett.

A következő sorok célja a *löcs* szó eredetére némi fényt deríteni, azért nem bírálhatom az egyes állításokat. Egyszerűen közlöm a magam mondanivalóit.

Schmeller bajor szótárában (I:1428) ezt olvassuk: »die *leuchsen*. *loicks'n*, *luicks'n*, [*leuss'n*, *leust'n* *], schwäb. *leuchsel* [am rüst oder leiterwagen]. Die leiste, stämmleiste, lahnstange, stütze der wagenrunge oder des sogenannten kipfes'. Régi adat (u. o.): »trabale *luichsen*, *lewchsen*, zwo *leixen* (1419. 1429. 1445. év). Der leuchsenring = eiserner ring am untern ende der leuchsen« (vö. magy. *löcsös-kámvá* MTsz.). — Az itt közölt bajor *leuchse*, sváb *leuchsel* stb. középfelnémet alakja *liuhse* (olv, *lühse*, stammleiste, lahnstange, trabale, Lexer: Mhdwb. I:1941)'. — Ez adatok egyikét-másikát Kluge is felemlíté; ő is bajor-sváb szónak mondja a *leuchse*-t, de tudásunkat két fontos adattal bővíti ki; szerinte a türingiai németiségben *lisse*, *likse*, a hesseniben pedig *līse*, *lichs* a szó alakja (l. Kluge EtWb.). A Dieffenbach-Wülcker-féle Hoch und ndd. wörterbuch pedig nyelvtörténeti adattal is szolgál, amennyiben közöl a *leuchse* alatt »ain *lyssen*. *lissel*, furcale« régiségbeli szót, amely szerintem is szintén ide tartozik.

Már most én azt állítom, hogy a magyar *löcs* szó a középfelném. *liuhse*, újf. *leuchse*-szónak valamely középnémet nyelvjárási alakjából (vö. hessz. *līse*, türing. *lisse*) való; ellenben magyar eredetűek: a tót *lievč*, *lôvč* (Záthurecky: Slov. přisl. 290), morv. cs. *l'evča* (ugyanitt a *lógós*-t *longoš*-nak hívják, mindkettőre vö. Bartoš Dial. 2:445. 446), kisor. (magyarorsz.) *livč* (Csopei: rut. magy. szótár: ливч:löcs). Ez állításomat a következő tények bizonyítják.

A német nyelvjárások egyik fontos megkülönböztető jele, mikép viselkednek a kfn. *-hs* (*liuhs*)-szel szemben. Az egyik rész *ks*-nek mondja (újf. *chs*, pl. *sechs*, *flachs* stb.), míg ellenben a másik nagy részben a *hs* > *ss*, *s*-zé válik. A *h*-nak az *s*-hez való hasonulása maga után vonhatja a magánhangzó megnyúlását is (pl. erd. szász *zēs*, *ziēs*: sechs, vö. magy. *szász*: úfn. sachse). Ez a ném. *s*, *ss*, *ks*-nyelvhatár érdekesen van feltüntetve azon a kis térképen, amelyet az Archiv. für sieb. landeskunde 28. évfolyama közölt (104—107) a Wenker-féle Sprachatlasról. Ez a Wenker-féle Sprachatlas ugyanis megvonja helyek szerint azt a határt, ahol *ss*, *s*-et s a hol *ks*-et mondanak. Érdekes megfigyel-nünk, amint az Archiv-beli ismertetésből látható, miként szorítja ki az irodalmi *ks*-es alak az *s*, *ss*-eseket. Az *s*, *ss*-es nyelvterü-

* A két *ss*-es alak helytelenül van ide sorolva.

letbe először csak a *sechs* hatol be, azután jön a többi. Az Archiv jelentése szerint azt figyelték meg, hogy a *leuchse* *s*-es területen legtovább áll ellen az *x*-es kiejtésnek. Az *s*, *ks* nyelvhatár a közép-német területet kétfelé osztja. A pontos határok minket itt nem érdekelnek; nekünk csak annyit kell tudnunk, hogy a *löcs* olyan területről való, ahol a *hs* helyén *s*, *ss*-et mondanak (vö. *nix dajcs*, *suvi*, ahol megmarad a magyarban az *x*, mert ezek felnémet eredetűek). Ez a terület pedig nem lehet más, mint vagy az alnémet, vagy a vele határos középnémet lakta és beszélt föld. — A hazai német nyelvjárások közül a középnémet nyelvjárások *s*, *ss*-éhez tartoznak az erdélyi szászok, akik minden *hs*-et (kivéve a *szász* szót, amely náluk felnémet jövevény, mert *soks*-nak mondják, vö. Korresp. 9:127.) *s*-nek mondanak (vö. Scheiner: die ma. der sieb.-sachs. §. 28. Kisch. bistr. ma. §. 32. Keintz. Archiv 26:220); ellenben az *x*-területhez tartozik a szepesi szászság (vö. *flöks*, *füks* Lumtz. Leib. ma. §. 123.).

A középfelnémet *liuhse*-nek hosszú *ü*-je van; az ilyen kfn. *iu* a ripuari középfrankban, továbbá a siegfolyómenti, éjszaki luxemburgi, éjszaki eifeli moselfrankban (Kisch: bistr. ma §. 8. II. b. §. 13. III. b. pl. *dîr*: *tiuri* stb.) hosszú *î*-vé lesz; úgy látszik, hogy a hesseniben (déli frank-középném. nyelv.) is a hosszú *î* a szabályos megfelelés (vö. hesseni *lîse*, Kluge). Egy ilyen hosszú *î* a magyarban *ö*-vé válhatik (vö. pl. *pötye* e h. **pitya* itt 563. l.; *î*: *é*: *ö*, *ö*-re vö. *libező*, *lêbezö*, *lôbözö*, esetleg *lôbözö* Mel. Gyöngy szót. tör. XXX, *lîlé*: *lêle* Zoln. Nyelvelm. 181, *lêl* MTsz.; a *pöröly* *ö*-je *ê*-ből vagy *î*-ből való vö. erd. sz. *pîrl*, szep. szász *pêral* lásd Lumtz.-Mel. Deutsche Ortsnamen, ez az *ê*, *î* germ. *e*, kfn. *e*-ből való vö. Lumtz. leib. ma. §. 100, §. 221.). Sőt arra is van példánk, hogy a kfn. *iu*-nek *ö* felel meg a magyarban; e két példa a *tözsér* (*tiuscher*) és a *löre* (kfn. *liure*), amely *ö* azonban csakis középnémet *ê* vagy *î*-ből való.

A magy. *löcs* tehát egy középnémet, még pedig középfrank *lîs*, *lîss*-ből való. Az *s* > *cs* megfelelést e középfrank nyelvjárásból nem tudom igazolni, de nem tudom igazolni a *lepcses*, *fecs-tej* *cs*-jét sem. Pedig ezek frank, pontosabban szólva középfrank eredetűek a magyarban azért, mert bennük *e* áll a kfn. *i*, illetve *ie* (= ófn. *io*) helyén (vö. még a *fertály*, *ferdung* szavakat.). A *lepcses*-nek középnémetsége mellett meg még a *p* is kardoskodik.

A szláv alakok, mivel csakis magyarországi szláv alakok (*lievč*, *lôvč*, *levča*; *lívč*) s mivel nem *i*, *i*-sek, hanem *o*°, *e*°-s dif-

tongussal vannak (a kis or. *ív* vissza vihető eredetibb *ê^u*-re), ami bennük csakis hosszú *ö, ú* hangból fejlődhetett, amilyen hangjuk nekik nincs (vö. *čěs*: *csősz*; *ríf*: régi m. *ríf, rэф, rőf* stb.), egyszerűen a magyarból való átvételek. — A cseh-lengyel alakokkal nem foglalkozom (vö. Linde szótárát); annyit azonban megjegyezhetek e helyen is, hogy a Dieffenbach-Wülcker-nél közölt *lyssen*-ből egész szépen megmagyarázhatók. MELICH JÁNOS.

A DOHÁNY, A TŐZSDE ÉS A TAJTÉKPIPA.

E használatára nézve egymással szoros kapcsolatban álló három szó eredete elég érdekes tanúság arra nézve, hogy a szónyomozás nem csak tisztán nyelvészeti, hanem történeti és társadalmi viszonyok földerítésére is segédkezet nyújthat. Hogy Európának legtöbb népe a herba nicotianával nem közvetlenül e növény eredeti hazájából, t. i. Amerikából, hanem nagy kerülőn, a keleti népek, névszerint a török és arab közvetítése által ismerkedett meg, az tudvalevő dolog. Hozzánk Magyarországra a dohány igen korán juthatott, értem jókora idővel a török hódoltság előtt, mert nálunk nem török, hanem arab neve alatt terjedt el, már pedig az oszman irodalomban a török *tütün* (dohány) szót használták már Konstantinápoly elfoglalása előtt az arab *dukhān* (füstölés, füst) helyett. Ha mi közvetlenül a törököktől kaptuk volna a dohányt, ezt ma nem arab, hanem török nevén ismertük volna.

Némikép hasonló a viszony a *tőzsér, tőzs* és *tőzsde* szóval is. Ezt, mint sok más török szót, délszlávok révén kaptuk, amint a hangtani átalakulásából látszik. Az arab *tažir* = kereskedő a nép szájában *težir*-re alakult át, s ebből lett a magyar *tőzsér* és ennek későbbeni fattyúhajtásai: *tőzs* és *tőzsde*. Azok, akik a magyar *tőzsér* s a német *Tauscher* szóval akarják egyeztetni, aligha tudják ezt az egyeztetést hangzás és jelentés szempontjából megokolni.

Legfurcsább azonban a *tajtékpipa* eredete, melyet szintén a töröktől, de német szabásban kaptunk. Ez a víztartalmú geolithok fajához tartozó ásvány legszebb és legjobb minőségében Kisászsia, névszerint Eszki-Sehir és Kildzsik bányáiból kerül ki, és a törökök, minthogy eleinte női nyakdíszet csináltak belőle, *ak-merdžan* = fehér korálnak nevezték, megkülönböztetésül a Perzsiából került *kizil-merdžan* vagyis vörös koráltól. Ezt az ásványt legelőször Bécsbe és onnét Lipcsébe szállították, és minthogy a jó német az *ak* = fehér szót kihagyva, a *merdžan*-ból *meer-*

schaum-ot formált, azért a magyar leleményesebb ész tovább ment és a Meerschaumból *tajtékot* csinált. Nem tudom, német szomszédaink ismerik-e ennek a szónak eredetét, de aki a *tajtékot*, mikor már szárítva van, nyers alakjában látja, az az akaratlanul létrejött hasonlaton méltán csodálkozhatik. Egyébként lépre mentünk mi magyarok a német népetimológiának más szókban is elégszer.*

VÁMBÉRY ÁRMÁN.

AZOK A HOSSZÚ SZAVAK.

Most, hogy a Nyr. szerkesztőjét az iskolai helyesírás kidolgozásával bízta meg a közoktatás minisztere, időszerűnek látom, hogy újra előhozakodjam egy kéréssel, melyet már 1888-ban intéztem a Nyrbn a magyar nyelvészekhez. Különben a természettudományi könyvkiadó vállalatban megjelent könyvemben gyakorlatilag is megkísérlettem az amott mondottak alkalmazását. (Tissié, Az elfáradás és a testgyakorlás, ford. Csapodi István.)

Sokat hallott panasz, hogy a magyar szavak hosszúak, a szem belefárad, míg részekre bontja őket. Igaz, azokon a hosszú szavainkon, amelyek természetes képződés folytán szerkesztődnek, beszéd közben egyáltalában nem érezzük a hosszúságukat, sőt írásban sem akad föl rajtuk a magyar szem, mert minden részük él és természet szerint fűződik össze; csak idegennek nehéz a végig böjtözésük.

Annál bántóbb magyar emberre nézvest az olyan szavak hosszúsága, amelyeknek egyes részei, úgy szólván, véletlenül kerültek együvé, s együttlétüket semmi igazi összetartozandóság nem teszi jogossá. Ilyenek a hibás összetételű szavak s a nem igazi összetett szók.

A hibás összetételeket nyelvünk nem ismerte, a német nyelv akasztotta ránk koloncúl. Hibás összetételnek mondom ugyanis az olyanokat, melyekben az egyes tagok nincsenek természetes kapcsolatban, se nem tárgyi, se nem birtokos összetételek, legfőlebb erőltetve lehet rájuk fogni, hogy birtokos és birtok került

* Kleinpaul (Göschén, Das Fremdwort im Deutschen, 136) csak ennyit mond: »*Meerschaum* ... Eine Andeutung des tatarischen *Myrsen*« [?] — A dohányra nézve vö. még Szarvas G. cikkét: Kiktől tanulta a magyar a dohányzást? Nyr. 16: 385. U. o. 391. még az is ki van fejtve, hogy a *burnót* is a déli szlávsaágon át jött török szó. — Ami a *tőzsért* illeti, a német főnévnek *tüscher* volt a régi kiejtése (l. itt fönt 536). De a középfőlnémet *tüschaere* alak is ezzé válhatott a magyarban: **tűzsér* (s hogy ez így történt, amellet szól még a *Tuzsér* helynév), ebből aztán *tűzsér* lett, mint a NySzéből látjuk, s utójjára *tőzsér*. Ami pedig a jelentést illeti, már a középfőlnémetben előfordúl *rostiuschaere* (olv. *ross-tüschère*) lókupec értelmében. A szerk.

bennük egymás mellé. Többszörre úgy támadtak, hogy a mikor a német összetételt lefordították, elhagyták a jelző -i képzőjét, s a két szót egybe írták. Sőt némelykor még így sem lehet semmiféle kapcsolatot beléjük magyarázni. Pl. *pénzügyminisztérium*, *államrendőrség*, *államvasut*, *állampénztár*, egyszerűen szétbonthatók; *pénzügyi minisztérium*, *állami rendőrség*, *állami vasut*, *állami pénztár*. De még ha megvan is a birtokos kapcsolat, bántó a hosszú tagokból összetett szó pl. *hadosztályparancsnokság* e helyett a *hadosztály parancsnoksága*, *szívbillentyűelégtelenség* e h. a *szív billentyűje elégtelensége*. Azonban egyáltalában igazolhatatlan összetételek az ilyen sületlenségek: *királyhűség*, *főlségfolyamodvány*, *dunagőzhajórészvénytársaság*, *császárgyakorlatok*, *királycellővéset*, *hidegvízgyógyintézet*.

A nem igazi összetételek önkényesen összeírt szavak, melyek külön írva is éreztetik összetartozásukat; tehát fölösleges őket egybe írni. Minek írjuk össze a jelzőt a jelzettjével, a határozót igéjével vagy igéje származékával? Pl. így írjuk: *fehér ház*, miért ne írnök: *kő ház*, *fa ház*, *deszka kerítés*, ha *főstött ajtó*, akkor *tölgyfa ajtó*, éppen így *kerek gyűrű* és *karika gyűrű*, *hosszu lánc* és *arany lánc*, *széles lapát* és *vas lapát*, *papiros tábla*, *ránkos szoknya* és *selyem szoknya*, *bársony kabát*, *posztó köpönyeg*. Semmivel sem szorosabb a kapcsolat a jelző és jelzett között, ha melléknév a melléknévi jelző, mint hogyha a melléknévi jelző főnév, hiszen az ilyen főnevek, mint *vas*, *arany*, *fa*, *selyem*, szóval a jelzett főnév anyagát kifejező jelzők, nem is főnevek már, hanem melléznevek, csak hogy nincs olyan melléknévi alakjuk, mint a latinban *ferreus*, *aureus*, *ligneus*, *sericus*. Csupán szótáríróink írják: *aranyból való*, sőt *selyemi* (PPB.)

Éppen így fölösleges összeírni a *rózsaszín*, *testszín* mellékeveket a jelzett főnévvel, pl. *rózsaszín szalag*, nem különben másik melléknévvel az ilyenekben: *hószínű fehér*, *fűszín zöld*. Ne írjuk össze a *köz* és *fő* mellékeveket se főnevükkel, pl. ha azt írjuk, hogy *főbb* és *legfőbb* parancs, miért ne írnök *fő ember*, *fő tanító*; a *köz*, *bal*, *jobb* is külön való, pl. *köz vitéz*. Lampe-Bányai Gileádia *bal* *s* *am* *o* *m*-jából írtam ki ezeket: *fő ok* (6. l.), *fő szerző ok* (7. l.), *köz javára* (előszó 10.), *köz jóra* (30. l.), *rejték hely* (33. l.), *bal vélekedések* (10. l.).

Fölszemes összeírni az -ú, -ű vagy -s képzős főnévvel a melléknévét, mellyel együtt alkotja a melléknévi jelzőt, pl. *nagy fejű*, *fekete hajú*, *magas termetű*, *selyem szoknyás*, *három emeletes*.

Írjuk külön az igehatározót is igéjétől s az igétől képezett főnévtől. Hiszen ha így írjuk: *oldalba dőf*, *kupán út*, *hátha vág*, *ide hoz*, *utánna szalad*, *erre halad*, miért ne írnök: *észre vesz*, *abban hagy*, *félre ért*, *neki fog*, *hozzá szoktat*, *bele köt*, *egybe vág*, *versen futás*, *nagyra növés*, *össze tétel*, *együtt lét* stb.

Ne kövessük mindenben csak a németet, tanuljunk az angoltól is, az angolban pedig ugyancsak rövidiek a szavak, s mégsem írja össze a fogalom szerint össze tartozó szavakat.

Még az ige-kötőnek az igével való egybe írását is fölöslegesnek tartom. Ha nem szakad ki a fogalom egységének szoros köréből az ige-kötő, amikor igéje után vetjük, tehát amikor hangsúlytalan, avagy amikor a hangsúly köti oda, a közbe került szó feje fölött, az igéjéhez: akkor sem gyöngülhet az össze tartozandóságuk, ha az elül levő, hangsúlyos ige-kötőt külön írjuk. Pl. *nem veszem föl, föl sem veszem*, éppen így *föl veszem, meg csinálom, ki dobom, össze tapasztom, vissza tértem*. A régiségben kapcsoló jellel írták, de nemcsak akkor ha elül volt az ige-kötő, hanem hátra vetett helyzetében is oda kapcsolták az előtte levő szóhoz, pl. az említett könyvben: *mi módon békéljen-meg* (107. l.).

Semmivel sem bensőbb az össze tartozás ebben: *fehér ház*, mint ebben *fa ház*, éppen úgy az *utcán szalad* van olyan szoros kapcsolat, mint a *neki szalad*. A határozós fogalmakat pedig alig lehet külön választani az ige-kötős igéktől. A hangsúly akkor is össze köti a határozót és ige-kötőt az igéjével, ha nincs is egybe írva vele.

Az egybe írás kényszere viszi rá az író, hogy hibásan fűzi az ige-kötőt más szóhoz, mely közéje meg az igéje közé került, pl. *megtudja tenni* e helyett *meg tudja tenni*. Nemcsak a napi sajtóban, jobb íróink műveiben is találni rá példákat.

Az igazi össze tételekben a rag el hagyása teszi jogosulttá az egybe írást. Vannak össze tett szavaink, melyek annyira egy fogalommá olvadtak össze, hogy nem is érzik a nyelv-érzék, hogy össze vannak téve, sőt némely ilyen szavunknak olyanok a részei, hogy külön nem is igen járatosak, avagy egészen más ott az össze tétel értelme. Természetesen az ilyen össze tett szavak egybe valók. A többi össze tételre nézve azonban meg engedhetőnek tartanám a kötő jellel való kapcsolást, sőt a két tagúnál hosszabbakra nézve meg követelném, pl. *utca-ajtó*, *ruha-szövet*, *folyam-szabályozás*.

A régiek bizony nem igen írták egybe az össze tett szavakat, hacsak egészen egybe nem forrottak. Pl. Lampe-Bányai könyvében *felebarát* egybe van írva (347. l.), de még ez is külön van *Sz. Írás Tűdók* (326. l.), úgyszintén *Lelki Pásztorok* (327. l.), *guta ütött* (272. l.), *Isten káromló szók* (320. l.), sőt még *vas macska* is (170. l.).

A szók össze tételének kedvelése újabb fejlemény a magyar nyelvben. A német nyelv hatása hozta ránk. S most már avval fenyeget, hogy még a helyes össze tevés törvényét is meg bontja, meg honosítja még a *királyhűség* és *hadserگزszállító* családját is. Innen-onnan föl sem tűnnek a *gőzcsokoládék*.

A német nyelvnek a szók össze tevésében nincs lelki-ösme-rete. A magyarban szigorúan kellene ahhoz ragaszkodnunk, hogy csak olyan össze tételt tűrjünk meg, melyben világosan érzik az alanyi, tárgyi vagy birtokos kapcsolat az össze tétel tagjai között. Ezt készül megbontani a német hatás. Annyira, hogy immár a Nyr. örömmel jelentette, hogy a balaton-melléki nép fia *szeľhajó-*

nak nevezte a vitorlás hajót. Hogyne! mikor a *windmühle* már Faludinál *szélmalom*, sőt Comeniusnál is *szél avagy szárnyas malmok* (Ny.Sz.). A franciát nem csábítja el a német, hogy el térjen az ő *moulin à vent* kifejezésétől. Pedig neki is csak egységesek a fogalmai.

No hát, a szélmalmok ellen én sem akarok harcolni, de óvó szavamat kiáltom el a német hatás általánosítása, az elévült hibák megsokasodása ellen. A szerkesztő urat pedig arra kérem, venné figyelembe, a miket mondtam, a magyar helyes-írás szabályainak megállapításában. Persze, azt már remélni sem merem, hogy az *aki, ami* külön írásába bele egyezzek, pedig figyelmeztetem arra a kimondott elvére, hogy lehetőleg össze kell egyeztetni az új helyes írást az Akadémiaéval.

CSAPODI ISTVÁN DR.

A FELELÉS MÓDJAIRÓL A NÉPNYELVBEN.

A kérdésre adott felelet módjairól kívánok szólni a népnyelvben. Átolvastam a Nyr. I—XXII. évfolyamaiban megjelent összes párbeszédeket és legtöbb helyütt a népmeséket is, ebből gyűjtöttem az anyagot.

A felhozandó példákat nagyjában négy csoportba lehet beosztani. Határozott, illetve egy bizonyos mondatrészszel kérdező kérdő-mondatra felel ugyanis a nép: 1. magának a kérdezett dolog nevének vagy igének megismétlésével, ez utóbbi esetben tehát a mondat nem lesz lappangó állítmányú; 2. *igen*-nel vagy *nem*-mel; 3. az *igen*-nek vagy *nem*-nek megfelelő szócskák-kal; 4. az igekötővel, — a három első esetben tekintet nélkül a felelet igenlő vagy tagadó voltára s a kérdezett dologra, mint mondatrésze, — a negyedik esetben azonban csakis ígére felelhetünk s legtöbbször igenlő feleléssel, azért mondjuk legtöbbször —, mert lehet példát felhoznunk tagadóra is (Megcsináltad már feladatodat? — Meg nem, de már dolgoztam rajta.)

Legfontosabb mindenesetre az igenlő felelet kifejezése. Magát az *igen* szót csak nagy ritkán találjuk a népnyelvben, ami bizonyítani látszik e szócska vitatott németes mintára való használatát. A magyar paraszt — legvalószínűbb — aszerint, aminő emberrel s aminő indulattal beszél, a hozzá intézett kérdésre bőbeszédűen, az egész kérdést tartalmazó mondat megismétlésével felel (különösen mesékben, elbeszélésekben látható); de ha valakinek csak úgy félvállról akar felelni, vagy sietősen beszél, akkor az igekötő ismétlésével, az *igen*-nel egyértékű szavakkal szól. (Nincs azonban kizárva, hogy ne használná más alkalommal is a felelésnek ezt a módját.) Mintegy természetében van már, hogy értelmesen kimondva minden szót, feleljen, s nem az »uras«-nak tartott *igen*-nel vagy — bár gyakrabban szól úgy is — a rövidszavú igekötővel és mintha a puszta igekötővel való felelésben bizonyos

ridegséget, a kérdezőnek elutasítását érezné, többnyire megtoldja más erősítő szókkal is.

Törvényeket a gyűjtött anyag meglehetősen csekélyisége s egyúttal a különböző vidékekről való származása miatt fölállítani nem merek, de a felhozandó példák között mégis kell, hogy bizonyos, ha nem is törvényt, de a példák számaránya szerint bizonyos rendet, törvényszerűséget keressek.

A példák számára támaszkodva, a következő eredményre juthatunk.

I. Legyen a kérdés tárgyát kifejező szó bármely mondatrész, a felelő, ha igenlő feleletet akar adni, legtöbbször megismétli a kérdést vagy egy részét igenlőleg, — de megismétli sok esetben a tagadó feleletben is, bár ilyen tagadásnál gyakoribb az illető szó elhagyása, mint (a IV. alatt) látni fogjuk.

Látod-e a rezidencijádott? Látom. (15:92. Csetény.)

Hát hozzám gyűssz-é feleségnek? Éméggyék. (17:326. Csetény.)

Füttöl-é Rudolf? Füttök. (17:428. Csetény.)

Aluszol-é Rudinca lölköm? Aluszom. (17:428. Csetény.)

Még-gyüt kéd idős apám? Még-gyüttem. (18:43. Csetény)

Hát nem vót a zuzának ijen jegy a lábán? Vót. (13:380.

Domokos.)

Ehetem, ihatom két napig? Ehetel, ihatol. (14:379. Ugocsa.)

Émehetünk mink ezen a szíp lovon, akit kê hozott? Émehették. (6:321. Rimóc.)

Nëm láttatok ère éggy ara~halat? De láttunk. (6:321. Rimóc.)

Nëm látott-é ère èk kopó kutyát a nyul utá~ szalannyi? De láttam, (6:320. Rimóc.)

Othon vãn-é moá János? Othon. (7:182. Rimaszombat.)

Hát a jedző velük van-é? Velük. (II:323. Csetény.)

A felsorolt példákban többnyire magukban állottak a megismételt szók, azonban találunk több példát, hol a népnyelv nem elégszik meg ezzel a rövidséggel, megtoldja azokat más odavágó szavakkal is:

Háá hon vannak-é Inkanée? Háá hon biz mü te Istánka. (22:234. Hosszúfalu.)

Jár-é kend a félnyöttek oktatására? Járok bion! (15:88. Eger.)

Férhöz mënt vót-é? Férhöz hát. (15:516. Déva.)

... taláng harangozásig aluttá? Má aluttam, egy kis vórom vót. (8:43. Eszék.)

Itt van kê ides apám? Itt vagyok ides fiam. (10:474. Sz.-Doboka.)

Ides apám eljusz vélem? Elmenyek ides fiam. (Uo.)

Meghalsz a fjadir, vagy nem? Meghalak a fjamér. (Uo.)

Ithun van-é a tekintetés főbiró úr, asszonyom? Ithun biz a. (3:468. Somgy.)

Tán beléestél vót fiu? Belé pottyantam vala bijén. (10:40. Termag.)

. . . Aszt keresöd-e vagy a másikat? Aszt keresöm. (9:87. H. M. Vásárhely.)

Ez utóbbi esetben más mód a választás kifejezésére nem is lehet, mint egyenest rámutatni a mutató névmással, mert sem »igen«, sem »nem« magában meg nem állhatna itt, lévén a kérdés kettős. Továbbá:

Hát agracéroznyi tanútok-é jáz oskolába? Bijon Laos tanulaónk. (19:331. Hangony.)

Hát a Bartaók lépába nem terem még kompér sè? Az is terem bij ott əcş csèpp. (19:331. Hangony.)

E példát sorozhattam volna máshova is, t. i. a mutató névmásokkal való felelés csoportjába, de a súly mind a »terem«-en, mind a »kompér«-on rajta van s itt épúgy említhetem mint amott.

Jobbán van-é mân a mënye? Még nem egészen tökéletös, de mân szébben van. (19:91. Simonyi.)

E példa sem tartoznék egész szorosan e csoportba, de mint-hogy határozóra, ha nem is ugyanazzal, de mégis egyértékű határozóval felel, itt vettem fel.

Mindezekben többé-kevésbbé tisztán észrevehető az ismétlés s mindezekre állító formában látjuk megadva a feleletet; de találkozzunk oly esetekkel is, melyekben tagadó formában látunk állító feleletet, mintegy a feltett kérdés tagadólag kérdő formában való megismétlését s amelyekben nem oly tiszta az ismétlés, amennyiben más módban mondja az igét:

Eögyönnek-e keömeték ötven gajezoárée kapoáni? Hoát meé në mënneénk? (7:132. Rimaszombat.)

Eljü ides anyám véllem? Hogyne mennék fijam. (10:474. Sz.-Doboka.)

Van-é feji? Honné vóna? (15:88. Eger.)

S ide sorozható ez a sajtárságos példa:

Meghalsz-é a zuradír? Szíves vagyok a zuramír meghalni. (10:475. Sz.-Doboka.)

E csoporthoz, az ismétléshez, lehet sorozni a névmásokra való felelést is, mert értelem szerint egy második személyű névmásra, mint kérdésre felelő első személyű névmás amannak ismétlése s viszont.

Nëm-é të vagy a halak kirája? De éñ. (15:92. Csetény.)

Magad vagy itt cicám-macám? Éñ ám. (18:427. Tápió-Szele.)

Éñ vótam-é a? Aszonták: Të. (18:334. Csetény.)

Kê jasz Torma bácsi? É~ vaok. (8:139. Ujmajor, Somogy.)

Épúgy a mutató névmással való felelést is:

Tán a gépnél dógozik? Ott a szünös szüntelen. (9:558. Pocsaj.)

Toán bizony oumát visz? Aszt oám. (7:132. Rimaszombat.)

Láttuk, hogy így a kérdés tárgyát kifejező dolog nevének megismétlésével állító értelmű feleletben gyakran találkozunk, de van rá eset, hogy a tagadó értelmű mondatban is ismételünk a tagadó szó mellett, főleg ígét, bár a példák túlnyomó része (IV. p.) elhagyása mellett szól:

... a tē házatokba lakik-e? Bijonn nem lakik a. (18:185. Otrókocs.)

Ettél-i ittál-i? Se nem ittam, se nem ettem, éhen szomjan majd elvesztem. (8:44. Debrecen.)

Bár ez, mint vers, a prózára irányadó nem lehet.

Haragszol gazdám? Nem haragszom szógám. (8:465. N.-Bánya.)

Találtam még egy szintén ide vonatkozó példát, de az inkább csak tréfás szófordulata révén jut e csoportba: Semmire sem mehetek vele. Semmire igen, de valamire nem. (17:96. Kővár.)

S még egyet, mely nem egyenesen a nyomatékos kérdő mondatrésszel felel vissza, holott azt várnók, hanem tárgyával, mint állítmánnyal állítmányra: Hát szoktak-é ketékné pályinkát kávédzani? Mink csak szalonnát kávédzunk. (16:523. Gyöngyös.)

S itt említhetem fel végre e sajátos példát, melyből hiányzik ugyan a kértett szó ismétlése, de szinte a fülében cseng az embernek mondatlanul is — s itt azért, mert tulajdonképp a felszólításra felel s az »igen«, »ennek megfelelő« kategóriákba be nem osztható — s ez: Komám uram! Nincsen-e kejednek egy kis jó tubákja? ha van, aggyon egy kicsit belőle! Én bizon tiszta jó szívvel kejednek. (12:524. Csik.)

II. Ha csupán a cselekvésről, vagyis igével kérdezünk s ha ez az ige összetett, többször van rá eset, hogy az igenlő feleletet az igekötővel adjuk meg, és pedig vagy pusztán ezzel, vagy pedig még más bővítő, erősítő szócskakkal:

Három esztendejig megtanul? Mëg. (6:320. Rimóc.)

No égyütté szëgíny embër a fíjadér? El. (6:320. Rimóc.)

... kérdëszte túle: Mëktëtted? Aszongya: Mëk. (18:331. Csetény.)

Csak nëm ëtte mëg a fene? De mëg azt. (20:283. Palota.)

Mëghôt vôt — jaj ne beszëjen! Mëg biz' ökieme! (15:516. Déva.)

Megcsalt 4 karajcár erejéig, nézzen csak oda! Meg biz a. (13:378. Csik.)

Háá erősen megmarta-ë? Háá mëg biz a ugy, hô csak a szarva maratt. (22:284. Hosszúfalu.)

Hát megtanálta-i a katonát? Meg a — morogja az öreg. — (12:376. N.-Szalonta.)

No szëgíny embër, mëgin égyütté a fíjadér? El ám. (6:320. Rimóc.)

Halom hát látom a luai és kifárottak, mëtten naon tunnak zihánya. Ki án, mëtten csak naon nas-sár van. (6:133. Dobronak.)

Eszť és bévitté kje? Bé án. (2:133. Dobronak.)

Egyössze pár puffra? E bizé, miét nēm? (3:370. Göcsej.)

Ezekhez hasonló felelēs-módot hallottam Esztergom megyében, Nagy-Ölyveden:

Mégcsinátátok-ē a szekeret Istvány? Még ott! Éverte a ti jōszágtokot is a jég? El ott!

Ez az *ott* megfelel a máshol előfordulni szokott *hát*, *bizony ám* stb.-nek.

III. E harmadik csoportba soroztam azokat a példákat, melyekben a felelet sem nem ismétlés, sem igekötő, sem *igen*, hanem az *igen*-nek megfelelő szócška, vagy esetleg több szó. Amint ugyanis már az előbbi pontnál láttuk, hogy az igekötőnek megerősítése, vagy csak egyszerű megtoldása egyike a nép kedveltebb szólásformáinak, úgy itt is azt találjuk, hogy az igenlést egymagában is kifejező szócškát megtoldja még más szavakkal is:

Kjed bánja a végit, ha veszedelem lesz belőle. Micsoda veszedelem? Nő nő! Ő ekszcenciájára vonatkozik? *Hát*. (20:572.)

Éthon van-ē a Pessze bátyom? *Há*, ott fön van a padon; ószik. (8:179. Eszék.)

Tē őt forintná is többet árútá? *Amája!* eltaláltad. (15:181. Eszék.)

Ettéd ā (tied az)? *Az ott. Az ā*. (14:518. Kemence; itt már inkább csak szólásforma az az *ott*, épűgy, mint a következōben az az *ám*).

Már esek mēg kő űket patkótatni? *Oaz ám!* (14:518. Felső-Vas.)

Nem látott itt ēggy jányt ēggy kis lādával? *Dehogy nem!* (14:92. Zilah.)

Nem látta kē a bugylimat? *Dehon nēm* ijen-amujan kōjke! (II:323. Csetény.)

Nem szēgyōlli mágát komámāsszony? *Dehogy nem*, māj kiēg ā bāl könyōkōm. (19:91. Zeherje.)

Főlemlítek mēg egyet, mely az *igen* s *nem* közt lebeg:

Haza gyōn-ē az űrfi az űnnepēkre? *Allyighanem*. (15:88. Eger.)

IV. Legkevesebb példát találunk arra, hogy *igen*-nel feleljen a nép s azokban is kissé homályos a szerep: az *igen*-nek, kapcsolatban más szavakkal, pl.

Há nem jūnnél velem? *Vaj igen biz'én*, jó szűvvel. 15:473. K.-Küküllő)

Nem kerülhetnének össze evvel a kománé cefrējével? *Vagy igen*. Má az ellen nincs szó, se tartomány. (8:226. N.-Bánya.)

Ugyi szeretnéd a kisasszont feleségnek? *Igen biz én*. (15:376. Ugocsa.)

A magyar ember csak ritkán használja s leginkább *ott*, hol a német hatás nyomait látjuk, az *igen*-t; az ő igenje a *hát*, a

bizony s több efféle szó. Vagy ha éppen igenelni akar valamit a kérdő szó természete szerint, amint az határozó, milyenségi szó, főnév stb., a szerint határozószóval, melléknévvel, főnévvel vagy névmással stb., (l. Szász K. Nyr. 1:80) s hogyha ige, a szerint, amint összetett, vagy egyszerű, az igekötővel vagy az igével magával. S csak az egyszerű igére felelhet *igen*-nel; tehát Szász Károly szerint a következő példa: Rívísz komám! árad a Tisza? Árad — a partya (18:571. Tisza-Dob) — így is állhatna: Igen — a partya. Csakhogy az *igen*-nek e használata, mint nyelvészeink az *igen* használatáról általán meg szokták jegyezni, németes minta után indul s az *igen* valódi jelentése nem is a német *ja*, hanem a *sehr*, nagyon (pl. *igen szép*).

Vége e pontnál lehet még felhozni a tagadó feleleteket is, amennyiben leggyakrabban csak a *nem*-et, mint az *igen* ellentétét találjuk a feleletben, ezen lévén a fősúly, s a tagadólág vagy bár tagadó szó nélkül kértett mondatrész, mint vele való visszafelelés elmarad, mellőle és pedig leggyakrabban az ige:

Nem es vôt ökieminek rég egésége? Nem szegénnek. (15:516. Déva.)

Ugy-ê en nem fakaól ki? Bijonn nem. (19:184. Otrókocs.)

Hát aszt hallotta-e kigyelmed, hogyan járt a sepei öreg tisz-tölendő a vándollóval? Nem én! (17:43. Csúza, Baranya.)

Nem lesz-e sok? Nem keirém alásságval. (16:478. Gömör-Berzése.)

Hát éñ vótam-ê a? Nëm. (18:333. Csetény.)

Jözseb bácsi fogadott-ê mán gyerököt? Még nem. (8:517. Algyó.)

Haragszol gazdám? Nem én szógám. (8:465. N.-Bánya.)

Nem láttál itt elmenni egy jányt? Nem biz én. (12:526. Csik.)

... nem lát urasága? Nem bizony fijam. (13:379. Domokos.)

Nem látott itt eggy jányt eggy kis ládával? Nem eén soha. (14:91. Zilah.)

Na én a pógár mestér úrhó mëgyék. Tán a főggye irányába? Nem ippen, mer gyülés is lesz. (9:179. Mezőtúr.)

No haát jaó lakott-ê maá most kied? Nem bij eén öcse. (6:519. Palóc.)

Nem anná ê ászt a gyüvendő mondót? — Nem biz eén, mer abbú élék. (6:85. Rimóc.)

Magad ëtted mëg aszt a sók csimát heikám? Nem bij ein, ha Zandris is ëtt beleőle. (22:572. Majom.)

Nem láttá ére ël léánt? Asszongya a zómafa, hon nëm. (17:516. Csetény.)

Van idekünn is mit önni. Tán fokhajma? *Nem a*, szalunnát mők kinyeret öszök. (8:516. Algyó.)

Itt a *nem a* szólásnál az *amája*, *hát*, *az ott*, *az a* stb. analógiája jut eszünkbe.

Ide sorozható a következő is, bár benne van az ige, de nincs benne az a mondatrész, melyen a kérdés súlya van. A té házatokba lakik-ü? Bijonn nem lakik a. (18:185. Otrokocs.)

S legvégül még egyet, melyben megvan mind a *nemmel*, mind az *igennel* való felelés, bár ez nem kérdésre felel: Semmire sem mehetek vele. — Semmire igen, de valamire nem.

KOSZTOLÁNYI ZOLTÁN.

ORTHOLOGIA.

II.

Első cikkemben azt igyekeztem kimutatni, hogy a Simonyi Zsigmondtól felsorolt, szerinte meghonosult szólások közt olyanok is találhatók, amelyek nem kaptak polgárjogot az irodalmi nyelvben.

Áttérek a látszólagos idegenszerűségek kérdésére. S. azt mondja róluk (28:295.): »Vannak pl. olyan képes kifejezések, melyek a legegyszerűbb életviszonyokon, mindennapi tapasztalatokon alapszanak s azért könnyen egyezhetnek nemcsak egymással érintkező, hanem egymástól távol eső nyelvekben is. Ezeket ok nélkül tartották sokszor idegenségeknek. Ilyen egyezések pl. *Fülét hegyezi* a kutya: die Ohren spitzen stb.«

Egyetértek az értekezővel. Az elősorolt szólásmódok én szerintem sem idegenségek. A *kivenni* (*ki nem vehetem: ich kann es nicht ausnehmen*) meglehet, hogy a németből került át; de ez is a magyar észjárással egyezőleg, és sokkal természetesebb módon keletkezett, semhogy másunnan kölcsön kellett volna vennünk. Az ilyeneket tehát nem kell bolygatni; különben még ezt is: *mindegy nekem* (*ist mir alleseins*) utánzásnak kellene tartanunk. Ezt a szólást egy jó barátom (elhúnyt már) annak vélhette; mert, nyilván avégre, hogy legalább az *alles* szót mellőzhesse, következetesen így módosította: Nekem az *mint* egy (az *egy* szót hangsúlyozva).

Nos a *kész van* hova tartozik?

Csodálom, hogy nyelvészeink egy része idegen — német és oláh — eredetűnek tartotta. Nem idegenszerűség pedig, hanem tösgyökeres magyar nyelvbotlás, vagyis a *készen van* szólásnak semmivel sem igazolható rövidítése. Van igenis egypár olyan csonka határozó, amelytől egyik-másik ige nem idegenkedik; pl. *jobb szeretném* (e mellett: *jobban szeretném*). Van az igehatározónak néhány csonka határozója, pl. *nagy-szemérmesen, szép-csöndesen, egész' nyájasan, egész máskép, egész odáig* stb. Ezek általános használatúak; senki se kifogásolja. De *kész van* (*nincs kész*) nem támaszkodik sem irodalmi hagyományra, se húzamosabb közhasználatra. Hisz' S. szerint is »csak az utolsó két-három évtizedben terjedt el ennyire«. Mi igazolná tehát? Hogy »néhány millió

ember beszédében mindennapos kifejezés, az még nem teszi az irodalmi nyelvbe való fölvételre alkalmassá. Az efféle szóróvidítéshez tehát sok szó fér. Kár volt feltámasztani ezt az alakot. »*Quieta non movere!*«

El van utazva. S. erősen védi. Szerinte ez is csak látszólagos németesség. Ez oldalról is igen gyanús. De hagyján. Hanem a magyar szófűzés szempontjából határozottan bűnös; mert a *van* ige vonzottjai közé furakodik; ez az ige pedig nem fogadja. Mintegy tizenhét tudós és író máris elítélte (28:297). »Egy jeles tárcaírónk (S. mondja) az érdeklődőnek ezt felelte róla: »Rossz, de annyira elburjánzott, hogy a legjobb író is beleteszi munkájába«. — Elég sajnós, ha még az is beleteszi. De azért ott is burján ez a szólás. A másik jeles írónak, mint megrovónak arra a találó kérdésére, hogy »lehet-e mondani: *el voltam menve?*« S. azt felelte: »Lehetni, lehet.« — Én is azt mondom: Rossz magyarsággal csakugyan lehet; jó magyarsággal ezt mondjuk: már akkor *elementem volt*.

Most a mentő tanúk következnek: »Íme egy tiszta-eszlári paraszt tanú azt mondta: *Le volt menve* a hús a kézcuklón.« — Nos én (J. Gy.) többlet mondok: a t-eszlári tanúk még ezt is mondták: Mikor ő *eljött nálunk*. Helyes magyarság-e ez csupán azért, mert ott így beszél a nép? — Egy tiszta-szent-imrei közleményben: *ki van gyönve (jőve)* helyibű a keze. S. született magyar embertől hallotta: akkor már egészen *tönkre volt menve*; s egy parasztleánytól: Jaj szívem! egészen *meg van állva*. Mással *vagyok lefoglalkozva* (2:455). — Hát ezek a mentő tanúk époly kevéssé ártatlanok, mint a vádlott. Megengedem, hogy az itt elsorolt egyének nem maguk faragták szólásaikat,* hanem az egész nyelvterület beszél így. De ez sem elégséges arra, hogy az ilyen tájszólás polgárjogot kapjon az irodalmi nyelvben, amely mindeddig be nem fogadta. (Egyes, akár »legjobb írók« botlása nem határoz.)

Kiegészítem a mentő tanúk sorát Ar. Jánosnak egy versével (Murány ostroma, 3:47): »Amint füllel földön *fekve vala*«. — Még Ar. J. sem kerülte el ezt a hibás szófűzést; ő aki az *el van utazva* szólást (mondja Sim.) »azon kifejezések közt említi, melyek szinte arra mutatnak, hogy nyelvünk felbomlásnak indult már«. — E kijelentése révén Ar. a terhelő tanúk sorába kerül.

A cikkíró-védettjeihez épen nem hasonlók a (részéről elősorolt) következő szólások: *el van bűva, el v. készülve, le v. esve, hullva, meg v. halva, telve, össze vannak gyűlekezve* stb. stb.

* De kiveszem ezt: *Mással vagyok lefoglalkozva*. Ilyen szörnysteget csak tudákos emberfia alkothatott. Meg is rőtta 1873-ban Komáromy L. »táncoló szépeink«-nek ezt a kifejezését: *foglalkozva vagyok* (2:316). De egy hónapra rá visszavonta a megrovást. Makón ugyanis a kocsis így szólt hozzá: *délutánra már mással vagyok lefoglalkozva* (2:454.). Kom. előtt eszerint a nép fának a szava döntött. Én azonban magamévá teszem K.-nak első cikkét, amelyet ő ellökött.

Ezeket az egész magyarság használja, népnyelv és irodalom egyaránt; az *el van utazva* tanúi ellenben a legjobb esetben táj-szólások. Jó magyarságú írók tollából nem foly az efféle mondat: *ki van jöve, tönkre voltak menve* stb. Mondjuk — ha nem tévedek, —: *az alma mind le van esve, v. hullva*; mondjuk szintűg: *be van esve az orcája; kétségbe van esve*. De ki beszél így péld.: *Jani le van esve a fáról v. a bakról?* — ki mondja ezt: *A gyermekek* akkor már *ki voltak jöve az iskolából?* — Ezt a múltat így fejezzük ki: már *kijöttek volt*; már *kijöttek*. Világosabb jelölésére legkissebb szükség sincs. Ezt az értekezőnek arra a tételére vonatkoztatom, mely szerint: *el van utazva* azt is kifejezi egyúttal, hogy *még oda van*. Vajjon nem elég-e erre a felszólításra: *ülj le* így felelni: *hisz' ülök már, leültem* e h. *le vagyok már ülve*; és így tovább: *felálltam, állok már* e h. *fel vagyok állva*; pajtásom *megebédelt* e h. *még van ebédelve*. (Az utóbbi csak emberevő felebarátaink beszédében kifogástalan; mert ott *megebédelik, megvacsorálják* az embert tranzitív értelemben.)

Látnivaló eszerint, hogy itt »duo dum faciunt idem, non est idem«. De mi az oka e különbségnek? Vonzat kérdése ez, és a körül forog, hogy a *van* (illetőleg *nincs*) ige minő igék *va ve* állapotjelzőjét vonzza, fogadja? minőkétől idegenkedik? Az átható igékét, tudvalóvóleg, különbség nélkül fogadja: *még van áldva, verve, aprózva, alázva* stb. — »Ép úgy megfér rendszerint a belszenvedő igékével is: *el van fáradva, szakadva, repedve, fagyva*; *még v. halva, szorulva*; *ki- v. el v. merülve* stb. De nem egy benható igének a jelentése ingadoz a cselekvés és szenvedés közt; és ez megnehezíti a *van* igével való összeférőségük kérdését. Ez okból éltem e szóval: rendszerint; sok itt a kivétel. Bizonyosnak látszik azonban, hogy a *van* nem fogadja el állapotjelzőjét az olyan tisztán cselekvő igéknek mint: *jön, megy, jár, kel, áll, ül, tér, száll, közeledik, megjelenik, jelentkezik, foglalkozik, érkezik, távozik, utazik* stb. Ezért nem helyes az ilyen szólás: *el volt már menve, fel van már jöve, ki voltál már járva (a házból), el van utazva, nincs elutazva, tegnap már vissza voltam térve, érkezve* stb.

Minden nyelv, és így a magyar is ott tér el a maga-alkotta szabálytól, ahol valami különleges, sajátos fogalmat akar kifejezni. Ennek tulajdonítom én azt, hogy egyazon benható főige, mint állapotjelző különbözően szerepel a mondatnak különböző jelentése szerint; továbbá máskép működik, ha pusztán áll; máskép ha van határozója; és ekkor is a határozónak a mivolta foly be működésére. Mondjuk, péld. *Hol vagy szállva?* de már nem mondjuk: *hajóra vagyunk v. voltunk szállva*; még nincs *kiszállva*. — Helyes ez: *ki volt kelve a képéből, egész valójából*; de helytelen ez: *föl vagyok már kelve*; még nincs *fölkelve*. — Mondjuk: *gyermekem nagyon el van maradva*; de ki beszél így: *tegnap otthon voltam maradva?* — Az *elutazik* ige nem tűr ilyes vál-

tozatokat. Mihelyt ezt mondjuk például: Afrikának nem minden része van *beutazva*: ennek már átható a jelentése, épen úgy, mint az *él* igének, ha *ki* az igekötője, pl. Az egész vidék *ki* van *élve* a háborúskodástól. Ekkor tehát összefér a *va ve* az illető igékkel. — Fogas kérdés ez, amelyet részletekbe hatólag kellene tárgyalni.

Egy-két helytelen szólással több vagy kevesebb még nem rontja a nyelvet. Már nagyobb baj az, ha az ilyen szólások védelme a nyelvésznek működése körét oly keskeny térre szorítja, aminőt a t. értekező jelöl ki részére. Hiszen még a neológiának egykori védői is tágabbat szíveskedtek engedni számára. Röviden kívánom befejezni értekezésemet, amiért is S. cikke végső szakaszának csak első tételét idézem szószerint. Ezt mondja: »A nyelvésznek voltaképpen csak az a kötelessége, hogy ilyen esetekben megállapítsa a tényállást, hogy mennyire van elterjedve valamely kifejezőmód a népnyelvben s az irodalmi nyelvben«.

Semmi több! Hátha az ilyen kifejezőmódnak helyes vagy helytelen mivoltáról véleményt talál mondani? Ekkor: »hands off«, nyelvész; mert itt a *nyelvszokás* az úr. Én is azt mondom: a helyesen értelmezett nyelv szokás. Igen, de a valódi nyelv szokás határozottan ellene szól, az *el van utazva*-féle beszédnek. Szükséges-e az, hogy a nyelvész bármiféle szó vagy szólás kedvéért »a költői nyelv és szónoki próza stílusának — és még ennek is csak — esztetikai« szempontokból kiinduló bírálójává zsugorodjék össze? Szerintem mégis csak jobb sorsra méltó. Meg kell őriznie cselekvő szabadságát.

A neologia ellen folytatott küzdelmünk korában (1881-ben) »Értsük meg egymást« c. akadémiai értekezésemben azt mondtam a t. közt: »A nyelv gyakorlati használatának a szabályozása tehát szükségképen kiterjed az irodalom termékeinek mindenikére, és a nyelvbéli előadásnak minden ízére, a teljes mondatról le a legkisebb szócskáig.« — Nem volt sem akkor, sem azóta orthologus, aki a nyelvésznek ezt a jogát és egyúttal kötelességét is kétségbe vonta volna.

Nagyon elűt ettől t. barátom dolgozatának említettem végső szakasza. Igaz, hogy tartalma, ha ténnyé válnék, egyszerűsítőné, megkönnyítőné munkánkat, de nem lenne köszönet benne. Az orthologia nem azért győzött az új szók alkotása kérdésében, hogy most a szólások neológiáját segítse diadalra.

(Vége).

JOANNOVICS GYÖRGY.

IRODALOM.

A Magyar Szótárak Címszójegyzéke.

(Előkészületül a Magyar Nyelv szótára új kiadásához.)

A M. Tud. Akadémia állandó Szótári Bizottsága 1898. december 9-én végleg elhatározta, hogy az eddigi nevezetesebb magyar szótárakban* meglevő címszókat, előkészületül a Magyar Nyelv nagy Szótárának új kiadásához, egybe fogja szedetni és a gyűjtők munkájának megkönnyítése végett, külön Címszó-jegyzékben, kézirat gyanánt ki is fogja nyomtatni.

E Címszó-jegyzék első- és fő-rendeltetése tehát az, hogy akár a fölkért gyűjtőknek, akár az új nagy szótár iránt egyébként érdeklődőknek mindig kezükben legyen egy olyan rövidre összevont, lehetőleg kis terjedelmű kompendium, melyből azonnal megláthassák, hogy ez vagy az a magyar szó megvan-e az eddigi nagyobb szótárakban, vagy még nincs.

Hogy e rendeltetésének a készítendő Címszó-jegyzék jól megfelelhessen, a teljesség mellett, lehetőleg kis terjedelemre kell törekednie. E végből a bizottság elhatározta, hogy:

1. Az egyes szók különféle tájéztéseit lehetőleg mellőzván, csakis az irodalmi alak vétessék fel a jegyzékbe; tehát pl. az *ajma*, *âma*, *auma*, *olma*, *óma* mellőzendő és csakis az *alma* veendő fel.

2. Minthogy a nevezett hét szótár egymástól annyira elütő helyesírása rendkívül felszaporítaná a címszók számát, ennek elkerülése végett a szók különféle alakjai közül rendszerint csakis az egyik vétessék föl (pl. *igyekezet*, *ügyekezet*; *repül*, *röpül*; *per*, *pör*; *somma*, *summa*; *pocakos*, *pocokos*; *sonka*, *sunka*; *pítizál*, *pityizál*; *leány*, *lány*, *jány*; *szarándok*, *zarándok*; *unadalmas*, *unodalmas*; *zacskó*, *zsacskó*; *solosma*, *szoloszma*; *veres*, *vörös* stb. stb.).

3. Az igékből *-ás*, *-és*-sel képzett főnevek, az *ó*-, *ö*-, *-tt*, *-andó*, *-endő*, *-atlan*, *-etlen*, *-ható*, *-hető*-vel képzett igei mellékevek, minthogy e képzők úgyis minden igetőhöz hozzá függedhetnek, valamint a mellékevekből rendes módon képzett ige-

* E szótárak, a bennök följegyzett szókincs időrendje szerint, a következők:

Magyar Nyelvtörténeti Szótár, a legrégibb nyelvmemlékektől a nyelvújításig. Szerkesztették Szarvas G. és Simonyi Zs. Három kötet, 1890—1893.

Kisdud Szótár. Baróti Szabó D. I. kiad. Kassa 1784.; II. k. 1792.

Tollalék a Magyar-Deák szókönyvhez. Írá Sándor István. Bécs, 1808.

Magyar Szótár, gyökérrenddel és deákozattal. Készítette Kresznerics

Ferenc. Két kötet. Buda, 1831—1832.

A Magyar Nyelv Szótára. Készítették Czuczor Gergely és Fogarasi

János. Hat kötet. Pest, 1862—1874.

Új teljes Magyar és Német Szótár. Írta dr. Ballagi Mór. Magyar-Német rész. Hatodik kiadás. Budapest, 1890.

Magyar Tájszótár. Szerkesztette Szinnyei József. Első kötet és Második kötet I—III. füzet. Budapest, 1893—1898.

határozók nem veendők föl, kivéven mégis azokat, melyek valami különleges értelemben is használatnak.

4. A főnevekből *-cska*, *-cske* képzővel formált kicsinyítések, hacsak különös jelentések nincs, kihagyandók.

5. Személy- és helynevek, hacsak közszóvá is nem váltak, szintén kihagyandók.

6. A tudományok és mesterségek műszavai, ha még a közbeszédben nem gyökeresedtek meg, szintén kihagyandók, minthogy ezek összegyűjtése külön feladat lesz.

E határozatok végrehajtását s általában a Címszó-jegyzék egybeállítását s kinyomatását, kény-s-kénytelen ajánlkozással, a bizottság szíves volt rám ruházni.

Egy ember ereje, rövid határidő mellett, természetesen nem lett volna elegendő erre a nem nehéz, de mégis elég fárasztó munkára. Segítségül hívtam dr. Melich János urat, a Nyelvtudományi Bizottság segédtagját, aki szíves készséggel teljesítette kérésemet. Fogadja itt is őszinte köszönetemet buzgó és önzetlen közreműködéseért.

Először is kicédeláztattuk a Nyelvtörténeti Szótárból, Baróti Szabó Dávid, Sándor István, Kresznerics, Czuczor-Fogarasi szótárából és az új Tájszótár addig megjelent (I. és II. köt. 1—3.) füzetéből mindazokat a címszókat, amelyek Ballagi főntebb említett, 1890. évi szótárában nincsenek meg, mindegyik cédulára rájegyezvén, hogy az illető szó melyik szótárból iratott ki. Azután Ballagi szótárában megjelöltettük mindazokat a címszókat, amelyek az utasító határozatok értelmében a Címszó-jegyzékbe fölveendők voltak. Ezeket első correcturaképen kiszedettük hosszú hasábokra; azután közbeiktattuk a szintén betűrendbe szedett és folyó számmal megszámozott cédulákat s a Ballagi szótárából hiányzó szók mellé odanyomtattuk azon szótár kezdőbetűjét, melyben az illető szó legelőbb fordul elő; és pedig akként, hogy

- n.* jelenti a Nyelvtörténeti Szótárt,
- b.* » Baróti Szabó Dávid,
- s.* » Sándor István.
- k.* » Kresznerics,
- c.* » Czuczor-Fogarasi szótárát,
- t.* » az új Tájszótárt.

Ott, ahol munka közben észrevettük, hogy a Nyelvtörténeti vagy a Tájszótárbeli szónak akár az alakja, akár az értelme kérdéses, az illető szót megkérdőjeleztük. A munka folyamán, az utasító határozatokban foglaltakon kívül, még egyéb kihagyásokat is megengedtünk magunknak, hogy a terjedelmet, a lényeg megsértése nélkül, lehetőleg csökkentjük. Észrevettük ugyanis, hogy az efféle szópároknál, mint pl. *önerejű* és *önerejűség*; *több-értelmű* és *több-értelműség*; *szórakozott* és *szórakozottság*; *tűlfeszített* és *tűlfeszítettség* elegendő csak a főnevet kitenni, hiszen ebből a melléknév megléte úgyis szembeötlik; szintűgy az efféle összetett

szóknál, mint pl. *törvénytudás és törvénytudó; szónyomozó és szónyomozás; tőzeg-ásás és tőzeg-ásó; tudnivágyás és tudnivágyó* megint elegendő csak az egyiket fölvenni a jegyzékbe, hiszen a másik önként következik belőle.

Még így is terjedelmesebb lett e szójegyzék, mint a minőnek eleve hittük. Azt gondoltuk, hogy a címszók száma nem igen fogja túlhaladni a *százezret* s végeredménykép majd egy negyed-résszel több lett, t. i. 122,067. E szó-anyagból legalább is egy harmadrész, tehát több mint 40,000 szó nincs meg Ballagi új teljes szótárában. — Czuczor-Fogarasinál (VI: 1289) 110,784 címszó van ugyan kimutatva, de e számban benne vannak azok is, amelyeket mi az utasítás (lásd fentebb 2—6. pont) értelmében e címszójegyzékből kihagytunk. Ha ezeket is bevettük volna, címszavaink száma meghaladná a 150.000-et.

E szójegyzék, szerény segédeszköz lévén, nem jöhet igazi könyv-számba, s így nem is igen eshetik nyilvános bírálat alá: hadd említsük meg hát mindjárt mi magunk a szemünkbe tünt fogyasztásokat.

Van először is egy vele született nagy fogyatkozása. Mi ugyanis a Nyelvtörténeti Szótárbeli szóanyagot a III. kötethez csatolt, több mint 36 ívre terjedő, betűrendes szómutatóból munka közben céduláztattuk ki, abban a hitben, hogy az itteniek bizonyára teljesen megegyeznek a szótárbeli címszókkal. Utólag vettük csak észre, hogy nagyban csalódtunk. Elég baj a sok értelem-zavaró sajtóhiba is, mint pl. *által-állhatozás* e helyett *által-állatozás*; *elmentet* e h. *el-ementet*; *fölszint* e h. *fölsziul*; *elgyalul* e h. *elgyalut*; *göglelet* e h. *göglettet*; *futóban* e h. *futólan* stb. stb.; de még nagyobb baj az, hogy sok szó nincs meg a szómutatóban, ami magában a szótárban megvan, még pedig a címszók közt. Így pl. csak az *A* betűből: *álnokságos, anyós, beálorcáz, bearat, belé-avat, derekaljas, ebadtáz, elalkalmatlankodik, föl-alkot, föl-álorcáz, földes-asszony, paszomány-alma, példa-adás, vendég-arca* megvannak a címszók közt, de a Szómutatóból hiányzanak. Amit idejében észrevettünk, természetesen belejavítottuk, de bizony sokszor már késő volt.

Nem titkoljuk el a magunk vétkét sem; megvalljuk, hogy a feldolgozott hét szótár különféle eljárás módja sajnos következetlenségbe ejtett bennünket. Az ígéket Baróti, Sándor István, Ballagi az infinitívusi alakban, a többi négy szótár pedig a jelenidő harmadik személyében adja; ami címszó-jegyzékünk pedig majd az egyik, majd a másik formában. Ez bizony nagy tökéletlenség, amiért, valamint a betűrend némelykori elvétéseért is, a szójegyzék majdani használótól előre is bocsánatot kérünk. Ha előrelátóbbak vagyunk, megkimélhettük volna őket az esetleg kétszeres keresgélés munkájától.

Bocsánatot kell kérnünk az Akadémiától is. Vétettünk a helyesírási szabályok ellen is, amennyiben hely- és betűkimelésből a *cz*-t egyszerű *c*-vel nyomattuk. Így tett nemcsak Ballagi, hanem másik két főforrásunk, a Nyelvtörténeti Szótár és a Tájszótár is.

A hét szótár nem egészen pontos kicédulázása következtében néhány címszó, noha a szótárak egyikében vagy másikában megvan s a szójegyzékben is meg kellene lennie, mégis kimaradt. Az újra átdolgozás nagyon késleltette volna a szójegyzék megjelenését. Meg kellett benne nyugodnunk, azzal vigasztalván magunkat, hogy utóbb, ha már nem is mi, e szójegyzék majdani használói, kik az eddigi szótárakból kimaradt (annyi ezer meg ezer) szóval fognak hozzájárulni az új nagy szótár tökéletesítéséhez, ezt a néhány százat is bizonyosan észre fogják venni. Hiszen csakugyan ezer meg ezer közkeletű szavunk van, amelyeket mindenki ismer s alkalmmal használ is, s eddigi szótárainkból mindamellett hiányzanak.

Mikor Czuczor-Fogarasi szótára 1862-ben egyes füzetekben megindult, két buzgó hazánkfia: Id. Mándy Péter Szatmárból és Marikovszky Gábor Pestről, minden füzet megjelente után nyomban, anélkül hogy kérték volna őket, önszántukból s egymástól függetlenül, csomószámra küldték be az Akadémiának a kifejejtett szokat. E szógyűjtemények, melyeket most az Akadémia kéziratára őriz, legalább is 10.000 ismert szót foglalnak magokban, olyan tizezer szót, amelyek a későbbi szótárakba sem jutottak bele. Pedig Mándy és Marikovszky bizonyára felét sem jegyezték össze a kimaradt szóknak. Hány új fogalommal s következőkép hány új szóval gyarapodott azóta a magyar nyelv? Nem túlzok, sőt azt hiszem, a valóságon alól maradok, ha az eddigi szótárakból hiányzó magyar szók számát legalább is 25.000-re becsülöm, a szorosan vett műszokat s műkifejezéseket bele nem értve. Hány van köztük, amely csak szájról-szájra száll, anélkül, hogy író-ember tolla alá került volna valaha.

Íme itt a tér, amelyen mindegyikünk, ki a Magyar Nyelv szótárának új kiadását lehetőleg teljesnek szeretné látni, minden tüzetesebb nyelvtudomány nélkül is, hozzájárulhat a nagy mű tökéletesítéséhez. Hallunk beszéd közben vagy olvasunk akár könyvben, akár hírlapban egy-egy feltűnőbb magyar szót, vagy talán alkalmmal magunktól is jut ilyen eszünkbe: megnézzük vajjon megvan-e a Címszó-jegyzékben? Nincs meg! Bejegyezzük, a hallott vagy olvasott mondattal együtt, a Címszó-jegyzék levelei közé kötött tiszta papírlapokra, természetesen a könyv vagy hírlap címét, számát és lapszámát is pontosan idézván. Ha már nagyobb csomó új bejegyzésünk van, gyűjtésünket, lemásolva, beküldjük a Magyar Tudományos Akadémia állandó szótári bizottságának. E bizottság munkálatunkat, a szók számához és fontosságához képest, méltányos díjazásban részesíti és nevünket a Nagy Szótár munkatársai közé bejegyezi.*

Én nem hiszem, hogy e Címszó-jegyzéket hiában készítettük volna el s hogy fölhívásunk kiáltó szó lenne a pusztában!

SZILY KÁLMÁN.

* Az ügy iránt érdeklődőknek, ha a közreműködésre vállalkoznak, a Címszó-jegyzék egy példányával szívesen szolgál a M. Tud. Akadémia főtitkári hivatala.

Magyartalanságok.

Írta dr. Vutkovich Sándor. Pozsony, 1899. Wigand. 8°. 298 + XIII. Ára 4 korona.

Egyre-másra jelennek meg füzetek és kötetek, melyek mind az irodalmi s a közbeszéd hibái, magyartalanságai és idegenszerűségei ellen irányulnak, lapjaink szerkesztői üzenetei közt majdnem mindennap találunk egy-kettőt, mely nyelvhelyességgel foglalkozik. Mindez kettőt bizonyít; először is azt, hogy nem beszélünk, nem írunk helyesen, hogy nyelvünk az újkori életnek minden téren nyilvánuló rohamos fejlődésével nem tud lépést tartani, a mindenfelől tóduló hatásokat nem tudta még fölemészteni és hogy igen sok politikailag és társadalmilag már magyar elem nyelvileg még nem magyar; másrészt azt bizonyítja, hogy az egyöntetűség hiányát nagyon is érezzük, lépten-nyomon fönnakadunk rajta és segíteni szeretnénk a bajon. Valamint állami életünk, úgy nyelvünk is forrongásban van még. Forrongás, erjedés ez, nem pedig válság, ahogy sokan szeretik mondani. A címben megnevezett könyv is egyike azoknak, melyek a forrongás közben felburjánzott nyelvi helytelenségek ellen kel síkra. Írója régi munkás e téren. Mint a Nyugatmagyarországi Híradó szerkesztője s a jogi akadémián a magyar nyelv tanára, már nagyideje szolgálja a »nyugati határszélek fővárosában«, Pozsonyban a magyar nyelv ügyét. Van is alkalma rá elég: a város lakosságának zöme érzelmében jó magyar ugyan, de nyelvére német, a hatalmas császárváros közel van, a kisebbségben lévő, de napról-napra szaporodó magyarságnak minden talpalatnyi földet nehéz küzdelemmel kell kivívnia s még nehezebbel megtartania. E harcokban Vutkovichnak nagy része van. Már 1882-ben adta ki a magyartalanságokat megrovó Kisded Szótárát. Jelen kötetje, mint már címe is mutatja, ugyanilyen célú. Össze vannak gyűjtve benne azok a nyelvjavító megjegyzések, melyek a Nyelvőr kötetjeiben, jeles íróink és nyelvtudásaink munkáiban találhatók, megtoldva azokkal, miket maga a szerkesztő tesz. Az idegenszerűségek és helytelenségek megbírálásában Vutkovichot a legnagyobb szigorúság vezeti s így megesik vele, hogy olyan szavakat is elítél, melyek nem a nyelvújítás alkotásai, hanem nyelvünknek régi szókincséből valók; ilyenek *evet*, *nadály* (23.), melyek már a XV. század első negyedéből való schlagli szójegyzékben is megvannak; *gödény*, mely a nép nyelvében ma is él (iszik, mint a gödény), a régiségben is megvan (MA., PPB., Com: Jan. 31. stb.). Ez a szigorúság rovatja meg vele az olyan nyelvhibákat és magyartalanságokat is, melyek csak a hatvanas-hetvenes években dívtak s ma már, hál'Istennek, teljesen ismeretlenek (p. lakályos 154, hányszékelés 171, tudor 172, bonckés 173, támpéldány 191, világlathán tart 245, vigarda 250, ugróút 254, fogárdos kérdés 256, külhon 261 stb.). Igen érdekesek a pozsonyi magyarságnak saját külön ékes virágjai, melyekkel máshol, mint Vutkovich könyvében alig ösmerkedhetnénk meg; ilyenek például:

kibeszed 68, utána tesz a kályhába, pálmavasárnap 129, jól találja magát 144, magas veres 144, felhúz (= ugrat, lúddá tesz) 155, húskivágás 177, felad beteget 177, kiszid 228, érdekli magát 275 stb. A könyv használatát azonban nagyon megnehezíti, hogy a cikkek nem bizonyos rendszer szerint, hanem minden tartalmi kapcsolat nélkül következnek egymás után. Igaz, hogy a könyv tulajdonképpen különnyomat a Nyugatmagyarországi Híradóból, és napilapban, melynek változatosságra kell törekednie, nehéz volna hosszabb időn át rendszeresen tudományos dolgot tárgyalni; mégis, így könyvalakban, valamilyen rendszerű, ha csak betűsoros tárgymutató is, a különben nagyon érdemes könyvet sokkal használhatóbbá tette volna.

TOLNAI VILMOS.

NYELVÚJÍTÁSI ADATOK.

Jog. Nagyszigethi K. szerint e szót Jankowich, a híres gyűjtő alkotta s honosította meg nyelvünkben (Nyr. 25 : 121.). N. Simonyival szemben, aki a *jog*-ot a *jó* melléknévből származtatja (Nyr. 25:52.), úgy vélekedik, hogy nem ebből, hanem az *igaz*-ból való, még pedig ennek a kikövetkeztetett gyöke: *ig*, amely alakjában még a Baranyamegyei Tiszti Szótár is közli (1807., vö. *justus* — *jus* ~ *igaz* — *ig*). Az *ig*-ot azért változtatták később *jog*-gá, mert a 3. személyi *iga* alak gyakran kellemetlen félreértésekre adhatott volna okot.

En a Tud. Gyűjt. 1835-i évf. forgatása közben két oly adatra bukkantam, amelyek a *jog* szó eredetére nézve szintén érdekes felvilágosítást adnak. Podhracky József (1:67.) a következőket írja: »A *Jóg* pedig kétértelmű szó: Először és tulajdonképpen *Jobb-kezet* jelent, ilyen értelemben vétetett hajdan az Oklevelekben (*Szent-Jog*). Másodszor e szovat *Jus* értelmében is használták a régi Magyarok; mert »vera nobilitas usu *disciplinae militari* acquiritur«. Verbótz szerént P. I. Tit. 4. és 5. »Tale autem ius possessionarium *per exercitia militaria* conquisitum« azaz: hogy elejénten e féle *Just* tsupán tsak fegyverrel és hadi szolgálattal lehet szerezni. Mivel pedig a kardot jobbkban viseljük, azért a hajdankor minden *Igazát*, melyet *Jógában* villogott karddal nyert és kapott, *Jógnak* nevezte. Ezt a természetes kimondást a Németeknél is hallhatni, midőn mondják: »*ich habe Recht*« azaz: igazam, jussom vagyon; és helyesen; mert régenten náluk is tsak karddal, és táborozással lehet nemessegre, és birtokra jutni. . . . Az érdemes Ügyvéd Urakat *Jógvédnek* nevezhetnének; mert ezek az Urak úgy is az Ügyekben védik a *Jógot*, nem pedig az Ügyet a *Jógnak*».

Egy bécsi névtelen erre az okoskodásra a következő megjegyzést teszi (9 : 54.): »Hogy *Jog* (*Jus*), mely véleményem szerént éppen úgy származik a *jó*-tól, mint a *bal-og* a *bal*-tól, s a német *Recht*-tel, mely *just* is, *igazat* is teszen, meg a deák *jus*-sal s az ettől eredő *justum*-mal egy jelentésű, hogy mondom a *Jog* (*Jus*) a *Jobb* kéztől, mely hajdan *Jog*-nak is mondatott, neveztetnék — és pedig azért,

mivel a nemességet s az azzal járó igazakat hajdan csak fegyverrel lehetett szerezni, nem merném állítani, — sőt azt mondhatnám, hogy mind a *Jog* (Jus), mind a *Jog* (dextera) egyiránt a *jó*-tól származik s ennyit teszen: *quod iustum est* — minthogy pedig a *jog* és *jogy* az értekező szerint is, a *jogtassa* és *igtassa* a bódvamelléki beszéd útmutatása, az *igy* és *ügy* pedig számtalan régi irományaink szerint nem különbözik egymástól, — önként következik, hogy a *jog* és *jogy*, a *jog* és *ig*, a *jogy* és *igy* és *ügy* között, és így az eddig divatban volt *ügy-véd* és az értekező által mostan ajánlott *jog-véd* között nints értelmi tekintetben semmi különbség.

E két nyilatkozatból az következik, hogy Nagyszigethi téved, mikor a *jog*-ot az *igaz*-nak *ig*-tövéből származtatja, habár az említett baranyai tiszti szótár *ig*-nak mondja is a *jus*-t. Ha a *jog*-ot csakugyan Jankowich hozta divatba, amit különben Stettnernek nyilatkozata még nem tesz föltétlen bizonyosságuvá, akkor igazában nem tett egyebet, mint régi 'dextera' értelmű *jóg* szót alkalmazta 'ius' értelemmel.

RÉTHELI PRIKKEL MARIÁN.

Figyelem. E szót régebben Faludi Ferenc alkotásának tartották. Simonyi ugyanis a NySz. adatai alapján a Nyr. 18:510. lapján azt mondja, hogy a *figyelem* szót Faludi metszette ki a *figyelmetes*, *figyelmes*, *figyelmez* régi szavakból.* De Ekker Szendének Gyöngyösi nyelvéről közölt beható tanulmányából (Nyr. 27:312.) tudjuk, hogy a *figyelem* szó már Gyöngyösi Kemény Jánosában előfordul. Minthogy Ekker e tanulmányához a Dugonics-féle kiadást használta, amelyben az eredeti szöveghez képest esetleg változtatások is lehetnek, nem nyugodtam, míg a kérdéses helynek Gyöngyösi Kemény János legelső kiadásában utána nem jártam. Gyöngyösinek e munkája először 1693-ban Lőcsén jelent meg, még pedig — mint Szabó Károly kimutatja (Régi M. Könyvtár 1441. és 1442. sz. a.) — két egymástól különböző kiadásban. Az egyik lőcsei kiadásnak (Szabó K. 1441. sz.) a budapesti Egyetemi Könyvtárbeli példányához hozzá nem juthatván, a besztercebányai püspöki könyvtár példányában nézettem utána (Grosch Adolf püspöki szertartó úr volt szíves az illető versszakot velem betűről-betűre közölni); a másik kiadásnak (Szabó K. 1442. sz.) a Nemz. Múzeumban levő példányát magam tekintettem meg. Mindakét kiadásban csakugyan így találjuk a *Kemény János emlékezete* II. könyve I. részének 4-ik versszakában:

Musák a Parnassust bátorsággal lakták,
Apolló leczkéjét *figyelmel* halgatták,
Szép tudományokkal elméjek futtatták,
S' azok közt magokat kedvessen mulatták.

* Ezt a nézetet aztán átveszi a Beöthy-féle Képes Irodalomtörténet is, ahol Faludi nyelvújításáról egyebek közt ezt olvassuk: »Máskor maga képez új szót, de nem erőszakos úton, hanem a képzés és összetétel rendes módján: *udvariság*, *ellenfél*, olykor elvonással: *figyelem*.« (1. kiad. 1:479.) Ezt a megjegyzést, sajnos, szóról-szóra így találjuk a Képes Irodalomtörténet imént (1899.) megjelent 2-ik kiadásában is (1:500.).

A *figyelem* szó tehát eddigi tudomásunk szerint először csakugyan Gyöngyösinél jelenik meg. De megtaláltam egy kortársának, Koháry Istvánnak verseiben is, amelyek a XVIII. század elején, talán a 20-as években jelentek meg ugyan, de valószínűleg régebbi keletűek. (Vö. Toldy: A m. nemzeti irodalom története rövid előadásban 86. l.) Kohárynak hely és év jelzése nélkül megjelent, *Üdömulatás közben szerzett versek* című kötetében olvassuk a következő helyet:

Mint à saskeselyű, vigyázza szemével,
praedáját, s-elkapia, lábai kőrmével,
úgy nézi az másét, serény *figyelmével*,
sok gazdag, s-fel-kapia, nagy veszedelmével. (43 l.)

Ezek szerint bizonyos, hogy a *figyelem* szó már Faludi irodalmi föllépése előtt, a XVII. század végén, Gyöngyösinél, s a XVIII. század elején, Kohárynál kimutatható s eddigi tudásunk szerint Gyöngyösi Kemény Jánosában bukkan föl először. ZOLNAI GYULA.

NYELVMŰVELÉS.

Jól néz ki. Szigetvári I. figyelmeztet, hogy a *jól néz ki* szólást a negyvenes évek írói is magyartalannak tartották. A Pesti Divatlap 1844. évi 6. számában »Rossz magyarság« címen a következőket olvassuk: »Műveltebb köreink alig hinnék, hogy az alsóbb osztályú nép viskóiban sokkal tisztábban, sajátosabban beszélnek a magyar nyelvet, mint úri házaik cifra termeiben. Pedig úgy van; parasztjaink nagyobb része még most is oly eredetileg, oly épen beszél az anyanyelvet, mint azt a romlatlan beszédű dédúkei-, őszeitől teljes tisztaságban öröklé, míg műveltebb köreink emberei gyakoribb érintkezésbe jöven az idegen ajkúakkal, sőt maguk is idegen szó tanulása közt nőven föl, idegen kaptára ütött kifejezésekkel, keleti nyelvünk szellemével ellenkező, nem-magyar szólásmódokkal ferdítik el nyelvünk eredetiségét; kivált a német szólásmódok közül sok egészen szórúl-szóra van lefordítva; s ezen elkorcsosítást hölgyeink, uraink észre sem vesznek, és szelvében használják a *jól néz ki* (jó színben van), *nekem úgy látszik* (úgy tetszik), *jól veszi ki magát* (jól jön ki), *az nem megy* (nem járja), *legyen oly szíves* (szíveskedjék), *ez a művész csinálja magát* (képződik vagy halad), s több e féle, nyelvünket kificamító, németes mondásokat«. — A *jól néz ki* tehát már a negyvenes években kezdett nálunk terjedni. Azóta pedig az *er schaut gut aus* újabb térfoglalásra indult el, Oroszországba! A Nóvoje Vremja című pétervári újságban (1899. X. 25.) Lichacsov panaszkodik, hogy az orosz nyelv az orosz családban mennyire a romlás útján van. Példákat hoz fel az orosz talanságokra s e példák közt ez is előfordul: »Онъ сегодня хорошо выглядит« = szóról szóra: ő ma jól néz ki. Helyesen oroszul ugyanis úgy kell mondani, hogy

»о. с. хорошо смотреть« s a выглядят sűlt németesség, amilyen különben sok van az oroszban (pl. выписать : megrendelni: ver-schreiben stb).

MELICH JÁNOS.

A német *aussehen-t* 'videri' értelemben lemásolták a szláv nyelvek: csehül *vyhlížeti*, lengyelül *wyglądać*, horvátul *izgledati*. A szlovén még szorosabban csatlakozik — vagy csatlakozott — a némethez; minthogy a német *aus* ebben *er sieht aus* határozó szónak mutatkozik, szlovén határozóval fordították [igekötő helyett]. *Slovenski jezik pa krajnska špraha* c. könyvében (Laibach 1862), Bleiweis J. ilyen példákat említ: *žleht ven vidi*, *er schaut schlecht aus*; *ena sama reč mu je težka naprej prišla*, *nur eines ist ihm schwer vorgekommen*; *sej bi rad temu dohtarju mojo pritožengo čez dal* (čez előzőcska ugyan, de igekötőnek nem használják); *če bi le zažihran bil da se je bo dobro am vzel*, *wenn ich nur sicher gewesen wäre, dass er sich seiner gut angenommen haben würde* (itt magát a német *an* előzőcskát alkalmazták!); *gor rasel*, *aufgewachsen*; *okolj prinesel*, *umgebracht*; *dol položiti*, (ein Amt) *niederlegen*. Hasonló hatása volt a németnek a graubündeni ladin nyelvre; *gnir avaut*, *vorkommen* [előjönni]; *vair aint*, *einsehen* [belátni]; *star ora*, *ausstehen* [kiállni]; *vegnir sisura*, *daraufkommen*. Szintúgy hatott az angol a kynri nyelvre: *cael allan*, *to find out* [kitalálni]; *rhoddi i fyny*, *to give up* [föladni] stb. Mégis csak valami sajátságos vonzó lehet ezekben az igefogalmakat módosító germán határozókban; sokkal szemléltetőbbek, mint p. az elválhatatlan szláv igekötők.*

SCHUCHARDT.

Siker, sikér. A Nyr. 465. lapjához pótlásul írom. A *sikér* szó a balaton-melléki nép szava, a. m. *sekély*, pl. a Balaton vize a part mellett *sikér*, a mély tányérról levest esznek, a *sikér* tányérról egyéb ételt. A *siker* szót a túladunai nép nem ismeri, magam is mindig gyanúba fogtam, bár a *sikerült*, *sikerülés* szavakon nem akadtam föl, azt hiszem népünk is ismeri a teljesebb alakokat. A botanikai kémiában ezelőtt a gabonaszem bizonyos fehérje-vegyületét *siker* néven nevezték, az újabb botanikusok, amikor a botanika nyelvét tisztogatni kezdték, tartózkodtak a *siker*-től, s a *sikér*-rel próbálták helyettesíteni. Orvosi szótáraink közül a konzervatívabb, a Balogh Kálmáné, a *kleber-t siker*-nek fordítja, a másik, a helyesebb magyarságra törekvő Barts Józsefé, a *gluten-t siker*-nek mondja. A Természettudományi Társulat kiadványaiban majd *siker* van, majd *sikér*. PPB. 1767. szótárában *siker*: *lontor vide süker*, de a hová ez az utalás céloz, ott *sükér*: *viscus*, *bitumen*, *lontor*, *zähe*, *leim*, *juden-leim*, meg a latin-magyar részben is *lontor* alatt *sükér*, ragadó nedvesség, enyvesség. Ezek szerint sem a *siker*, sem a *sikér* nem

* Ezeket az érdekes megjegyzéseket a *Slawodeutsches und Slawo-italienisches* c. munka 38. lapjáról közöljük. Bár akadnának nálunk is, akik megfigyelnék a hazai nyelveknek szakadatlan egymásra-hatását a szólásokban s a mondatszerkesztésben is.

A szerk.

volna kifogásolható. Azonban arra való tekintettel, hogy a nép úgy sem ismeri a *siker*-t, ellenben a *sikér*: sekély a túladunai nép nyelvénél határozott jelentésű szava, helyesebbnek tartanám, ha nem zavarnók össze a kettőt. A *sikér* maradjon a *sekély* párja, a *siker* pedig sikerülés meg a búza *siker*-je. CSAPODI ISTVÁN.

Szulamit. Ez németes vagy franciás kiejtése a szónak, mely a héberben *Sulamit*-nak hangzik (ejtsd magyar *s*-sel = ném. *sch*). A magyar embernek *Sára* az, ami a németnek *Szára*. Hasonlóképpen a Sulamitban a hősnek neve Absalom és nem Abszalom. Akik a darabot a magyar színpadra hozták, megnézhatték volna, hogy a protestáns bibliában hogy hangzanak a nevek jó magyarosan.

KRAUSZ SÁMUEL.

Ovodász. Írom pedig e soraimat kegyedhez, t. kisasszony, ki a P. H. apróhirdetéseiben vagy háromszor kísértett rejtelmes szavával. (Néha csakugyan érdemes az utolsó lapon tarlózni, — ha az ember mosolyogni akar.) Alkalmazást keres. Nem fog találni. Fönti szava szerint kegyed a nyelvújítási korból való, s így — már megbocsásson — nagyon vénecske lehet. Ha netalán fiatalabb, akkor rettenetes rossz tanuló lehetett, noha »kitűnő bizonyítványai« vannak. Látja, kedves kisasszony, Ballagi Mór már 1867-ben is csak *kisded-óvónak* nevezte önt. Pályatársai mind elégedettek az *óvónő* címmel; s ma már a *képezdész* is csak *tanítónővendék* akar lenni. (A csúf *éhezdész*-t is annak köszönheti.) Az *ujdondász* és *óondász* is elavultak. Tehát t. *óvónő*, hirdessen újra! Jóakarója JENŐ SÁNDOR.

MAGYARÁZATOK, HELYREIGAZÍTÁSOK.

A belcs olaszok. »Néhai való jó Mátyás király«-ról azt mondja a halálára való emlékdal:

Igekezel wala sok országokra . . .

az vizen alo welencere

ees benne walo (bwlh) belch olasokra. (Gyöngyösi k.)

Zolnai Gy. Nyelvemlékeink c. munkájában az utolsó sort így olvassa: és benne való *bölcs* olaszokra (224. l.). Irodalomtörténet-íróink — Beöthy Zs. s a többi — nem akadnak fenn a *bölcs* szón; mind *bölcsnek* veszik. Szilády Á. a RMKT.-ban, s Zolnai, említett munkájában, szintén nem tartják szükségesnek, hogy a jegyzetek között valamit mondjanak róla. A NySz.-ben a *bölcs* szónál nem található a Gyöngyösi k. adata. Cz. F. megemlíti: *bölcs*; régen így is írták: *belcs*, mint a Gyöngyösi kódexben olvassuk.

Régóta sejtettem, hogy — tisztelet, becsület a velencei olaszoknak, de — aligha illik rájuk, középkori kalmár népre, a *bölcs* jelző.

Inkább a *ravasz*, *csalárd*, *kitanult*. Emlékszem, hogy egyik irodalom-történet-tanárom meg is jegyezte a *belcs* szóról, hogy valószínű: régebben *ravasz*, *csalárd* jelentése is volt. Példát azonban nem találtam rá a régi nyelvben.

Másképp, máshol kell a magyarázatot keresnünk. Véletlenül támadt az a gondolatom, hogy nem magyar szóval van dolgunk. Eredetiét — úgy hiszem — megtaláltam a német *wälsch* szóban, melyről Sachs-Villatte szótárában ezek az adatok vannak:

Wälsch (walahisch, fremdländisch, vom lt. *gallicus*) fremdländisch, bsd. von Ausländern romanischer Zunge; étranger; die Wälschen — les peuples romans, les Italiens, les Français. — Ide vágó, bár nem mindenben találó adat Cz. F. szótárában: *Olasz*. Hangra és eredetre rokon hozzá a német *wälsch*, *wälisch*, s az illyriai *walisch*. — *Oláh*. A *wallach* (ez ismét *Wahle*) szó után alakult (Adelung szerint); valamint a rokon nyelvű *talián* népnek *olasz* neve *wälsch*ből lett.

Tehát a *wälsch*-ek *külföldiek*, különösen a román nyelven beszélő idegenek: olaszok, franciák stb.

És így a »*bölcs* olaszok« nem *bölcsek*, hanem *külföldiek*, *idegenek*; vagy: román nyelven beszélő olaszok.

A *wälsch*—*bölcs* hangbeli változása nem példátlan. (Wachter—bakter, walisch—bális, l. MTsz.; falsch—falcs, frisch—frics[li]).

Nem éreketlen, hogy azt a föltevést, hogy a *bölcs* szónak régen *ravasz*, *csalárd* jelentése is volt, némileg igazolja a Sachs-féle szótárnak ez adata: — oft im Gegensatz zur deutschen Biederkeit: wälsche Treue = foi (perfidie) italienne. TRENCSENY KÁROLY.

A viszonyító névmások hangsúlya (vö. 27:135, 239, 28:38, 369). A következő mondatokat olvastattam el főnhangon Szűry Dénesnek, a Kisfaludy-társaság tagjának pergő nyelvű nénjével, a komárommegyei Keszegfaluban született s nevelkedett Hyross Józsefnével Kis-Vicsápon: »Az a keresztyén, *aki* mindenben követi a Krisztust, *akinek* szívében a gonosz helyt nem foglal. Azt mondja a bölcs, hogy az igaznak lelke az Istennek kezében vagyon, *amely* kézben elfogyhatatlan gyönyörűségek vannak. Az Istennek kezébe ajánlom lelkemet, *amelyet* ő teremtett. Oda kívánczozál, én lelkem, *ahonnan* jó minden világosság. Megnyugszom azért tebenned, én Istenem, mert hol találnék nyugodalmat, ha nem tebenned, *akitől*, *akiben* s *aki által* vannak mindenek?« Tisztán hallottam, hogy a relativumoknak második tagját hangoztatta erősebben, tehát így: *aki* *akinek*, *aki által*. Másodszor is elolvastatván vele a mondatokat, az utolsó relativumot így hangoztatta: *aki által*, a többi mint először. Miután megmondtam neki, mi célból olvastattam vele a mondatokat, gondolkozóba esett s kis vártatva megengedte, hogy mások, nevezetesen a szegediek, talán az első tagot hangsúlyozzák. — Még ugyanaz nap Suránkán is akadt dolgom. Itt fölkerestem Jeszenszky Istvánt, Szabó Mihály, ismert szittya nyelvész leányát, aki csak néhány év előtt került ide Szegedről s csak magyarul beszél. Ővele is elolvastattam a mondatokat. Valamennyi relativumnak az első tagját hang-

súlyozta, tehát így: *aki, akinek, aki által*. Beszélgetésünk közben belépett a szobába Jeszenszkyné atyja, Szabó Mihály is. Ezt is föl-kérttem a mondatok hangos elolvasására. Úgy hangoztatta a relati-vumokat, mint leánya. — Csak azt sajnálom, hogy a hevenyében előkerített példák leírásakor megfeledeztem Káldinak erről a mon-datáról: »Mert a gonosz lélek elveszti azt, *akié*«. Ez a példa indí-tott engem (Nyr. 24:443.) annak föltevésére, hogy a relativumokban eredetileg a második tagon volt a hangsúly. Eredetileg, mondom, mert azt sohasem állítottam, hogy ma is a második tagot hang-súlyozza az egész magyarság. Hogy állíthattam volna ezt én, aki már 36 év előtt (tanulókoromban) egy szóba írtam a relativumokat? (Valamint az efféléket is: *meg vagyok verve, el akarok menni* így: *megvagyok verve, elakarok menni*.) Ezt csak azért tehettem, mert a relativumoknak első tagját éreztem hangsúlyosnak. De egy fölsőbb osztályú tanulótársam egyszer kigúnyolt ezért; azóta két szóba írtam a relativumokat. Mindebből pedig ezt a három pontot akarnám kikövetkeztetni: 1. Kétségtelennek látszik, hogy a magyarságnak egy része, talán igen kis része, még ma is a második tagját hang-súlyozza a relativumnak. 2. A relativumnak egy szóba írását se nem rosszallom, se nem javallom. 3. Azt hiszem s erre nézve igen szeret-ném mások nyilatkozatát is hallani, hogy a Káldi példájában elő-forduló relativumot minden értelmesen beszélő magyar ember ma is így hangoztatná: a *kié*.

KICSKA EMIL.

Épen mostanában tettem kísérletet az egyetemen tizenkét hall-gatómmal, s az eredmény az volt, hogy egynek kivételével vala-mennyien az első szótagot hangsúlyozták az ilyen névmásokban: *aki, amely, amennyire*. (L. NyK. 4:467, 5:19, 32.) SIMONYI ZSIGMOND.

Kombináló szóalkotás. A szerkesztő úr közleményéhez az én gyerekeim nyelvéből is írhatok példákat. Az én apróságaim követ-kezősen azt mondják: *ki-dömlött* a víz, mert hát *dönt* + *ömlik*. Ez tehát az *ött* + *ont*, *dül* + *önt* sorozatnak legújabb tagja volna. — A minapában az egyiktől hallottam: *gyulkán*. Hát az mi? A »Vulkán« begyujtót értette: *gyujt* (*gyullad*) + *vulkán*. — A két legkisebbik a *j-t l-nek* ejti. Az meg köztudomásu, hogy a budapesti vízi lónak Jónás a neve. Ilyeténképpen amikor az egyik játék közben ráfogta vala-melyik székre, hogy az a *Lónás*, a másik meg arra a kérdésére, hogy mi az a *Lónás*, azt a feleletet kapta tőle, hogy »hát viziló«, azontúl ő is széken lovagolt, s úgy biztatta lovát, hogy »gyí tē *vízi lónás*«. Tehát *vízi ló* + *lónás* (Jónás). — Ide sorolhatom még a következőt. A *ló* igét legtöbbször *lödöz* alakban hallották, ebből aztán az egyszer való lövés kifejezésére is a *lődeni* alak rögzítődött meg gondolkozá-sukban. Most én *lödök*, aztán te *lőcc* (lődsz). Tehát *ló* + *lödöz*: *löd*. [Ezt ilyen analógiából is lehet magyarázni: *küldöz*: *küld* ~ *hordoz*: *hord* ~ *lödöz*: *löd*, mint p. *árendál*: *árenda* ~ *licitál*: *licita* s más efféle elvonások. — A szerk.]. A gyermek nyelve igazi élő nyelv, a fogalmak nyüzsgönek elméjében, de kifejezésükön föl nem akad. Íme a kombi-náló szóalkotást is ösmeri és alkalmazza.

CSAPODI ISTVÁN.

Szavatos. Wertner Mór az Erd. Múz. legújabb számában (16:594.) a *szavatos* szóra egy 1239-beli okirattól a következő két adatot közli: »et cum suo *Zuodus*«, és »cum expeditore quod dicitur *Zuodus*«. A *szavatos* (evictor, expeditor) per-személlyel részletesen foglalkozik Hajnik Imre »A magyar bírósági szervezet és perjog az Árpád- és a vegyes házi királyok alatt« (1899. Bpest) című műve 171—174. lapján. Ugyancsak Hajnik közli a Haz. Okm. alapján egy 1235. évi oklevél alapján a következő adatot: »Cum expeditore, quod dicitur *zuodus*«. — Wertner azt állítja, hogy a *zuodus szavados*nak olvasandó, de olvashatjuk egyszerűen *szavados*nak is, mert kétségtelen, hogy eleinte így hangzott. A szónak eredetével is tisztában vagyunk már, l. Nyr. 27:290, 468. Wertner figyelmét azonban ez az etimológiai fejtegetés elkerülte.

MELICH JÁNOS.

Pötye, pötye. A MTsz-ban a következőket olvasom: 1. *pötye*: lisztép, Palócság; 2. *pötye*: dercepuliszka, Zilah. E két adat nagyon helyesen van egy címszó alá fogva a szótárban; mint tájszóról okvetlen figyelembe kell vennünk, hogy hol járatos. A szó eredete után kutatva rájövünk, hogy a *pötye* szláv eredetű. A cseh nyelvben van egy szó, a *píce*, amely futter, fourage'-t jelent (Rank), s ennek hangtanilag teljesen szabályos megfelelője a szlov. *pī'a* (hosszú, emelkedő hangsúly. = die nahrung, bes. das viehfutter, *pī'ar* futterer, *pī'ati*: futtern Pleteršnik). Ezeknek megfelelője az oroszban *pīš'a* (étel, eledel, táplálék, Mitrák), amely az oroszban az egyházi szláv nyelvből való jövevény (vö. Mikl. EtymWb. 248., vö. óbolg. *pīšta* Gebauer Histor. ml. I:72.), azért, mert az ószláv *tj*-ből származó cseh *c*, szlov. *č*-nek (stb.), az oroszban *č* a megfelelője. A szláv alakok alapalakja ugyanis ószláv *pī-tja* (vö. Geb. Hist. ml. I:72. 594.), amelynek a fent közlött szláv alakok teljesen szabályos megfelelői. Az ószláv *tj*-nek az idézett esetekben a horvát-szerb nyelvben *č* a megfelelője, s a magy. *gatyá* szó pl., melyben a hangtani helyzet teljesen ugyanaz, ami a *pötye* szónál, *ty*-jében ennek a szerb *č*-nek a megfelelője (Mikl. szerint is: *gatyá* aus dem serbischen 60 lp.). A szerb nyelvben a *pötye* szó szabályos megfelelője *pī'ca* (Nahrung, Vuk), a magyar szó ebből az alakból való. Egyelőre nyílt kérdésnek kell hagynunk, vajjon a szó újabb jövevény-e a Palócságban és Zilahon (figyelembe veendő pl. Eger egykori részben való szerb lakossága és a zilahi palóc telepítés), vagy pedig régi. A szó hangalakja csak annyit bizonyít, hogy a magy. *pötye* kétségtelen szerb jövevény; *ty*-je pedig az ószláv *tj*-ből fejlett szerb *č*-re igen becses adalék. Csak azt említem még meg, amit talán felesleges is megjegyezni, hogy a szó nem lehet tót jövevény épen a *ty* miatt. Ha tót eredetű volna a magyarban »algebrai« pontossággal megmondható az is, hogy akkor a *ty* helyén *c* állana.

MELICH JÁNOS.

A palóc uglya. Simonyi a magyar *szugolya* (zugolya, zúg) szót »kombinált szóalkotásnak« tartja, amely *szeplet* + *ugolya*-ból keletkezett volna (434. l.). A ki nem mutatott *ugolyá*-t a palóc-

coknál talált *uglya* szóból (*ház uglyája*: sarka Ethn. 4:13.) következtette ki. Erről az *uglya* szóról pedig azt mondja: »Ez határozottan a zugolyt, szögletet jelentő szláv *ugol*, *ugl*-alakra utal, még pedig a *g* miatt régi jövevényszónak kell lennie, ámbár az *u* miatt nem lehet az ószlovénból való, mert akkor **ongol*, **ongoly* lett volna az ószl. *qglu*-ból (= ném. *angel*, lat. *angulus*).« Simonyi a jegyzetben meg is mondja, hogy miért kell az *uglyá*-nak régi jövevényszónak lennie: a tótban t. i. amelyre első sorban gondolunk, amikor egy csakis a palócoknál használt szláv szó eredetét keressük, a szó *h*-val hangzik (*uhol* és *uhel*), csak úgy mint a ruténben, »ezektől, mondja Simonyi, nem juthatott a palócokhoz«. Ez természetesen csak akkor igaz, ha föltesszük, hogy a tótban már akkor is *h* hangzott az eredeti *g* helyett mikor a magyarok először találkoztak velük, ami legalább is nagyon kétséges. No de erről majd más alkalommal szólok, az átvétel régiségén ez amúgy sem változtatna. Simonyi arra a lehetőségre, hogy a magyarok az első századokban még *g*-és kiejtést hallhattak a tótoknál is, vagy egyáltalában nem gondolt, vagy a tót *h* fejlődését a magyarok bejövételénél régiebbnek tartja — hiszen ismeretes Volf állítása, hogy a magyarok tótokat nem találhattak a felföldön, mert régi *g*-és helynevekre bukkanunk azon a területen. Annyit azonban meg lehet engedni, hogy a tót nyelvnek alig volt már olyan régen a magyar nyelvre olyan hatása, amely egy onnan vett szónak az egész magyarságra való kiterjedését könnyen érthetővé tenné, különösen ha a szó nem egészen új tárgynak a neve, mert mint ilyen, a tárggyal együtt vándorolhat helyről-helyre. Én tehát igenis szintén valószínűtlennek tartom a szónak tót eredetét, de más okoknál fogva.

Simonyi egészen helyesen kizárja az ószlovén nyelvet is, illetőleg azt a szláv nyelvet, amelyből a legtöbb szláv szavunk került, kizárhatta volna ép így az újszlovént is, amelyben *ôgel*, illetőleg *vôgel*-nak hangzik a szó. Szóval nem marad más hátra, mint az orosz *ugol* és a szerb *ugal*, amelyeket a jegyzetben tényleg föl is említ. Számottevő orosz hatást eddig még nem sikerült kimutatni, Munkácsinak sem, akinek természetesen egy rövid kis helyreigazításban meg nem felelhetek — megjön majd annak az ideje. Az orosz hatás a mi esetünkben annál kevésbbé valószínű, mert akkor, mikor a magyarok utoljára érintkeztek az oroszokkal, ezeknél aligha meg nem voltak még az orrhangzók, a mai *ugol* helyett akkor alkalmassint még *qglü*-t ejtettek, tehát olyan alakot, amilyent az ószlovénben is találtunk. Arról nem akarok beszélni, hogy a kisoroszkok, már pedig a magyarok valószínűleg mégis csak inkább kisoroszkokkal érintkeztek, mondom, hogy a kisoroszkok talán már akkor is *g* helyett *h*-t ejtettek; sok jel t. i. arra mutat, hogy ez a hangváltozás a kisoroszkoknál jóval régebbi, mint akár a tótoknál, akár a cseheknél. Szóval az oroszból mindenképen bajos a palóc *uglya* szót származtatni.

A horvát-szerbben a szó ma *ugal*-nak hangzik; abból a palóc *uglya* akár hangátvetéssel is keletkezhett volna. Pedig Simonyi, amint látszik, az *uglya*-t régi személyragos alaknak akarja tekin-

teni, akkor sem nehéz a szót a horvát-szerbből megmagyarázni, mert az *ugal* alak régibb *ugl* alakból lett körülbelül a XIII. században, ez pedig még régibb **ugl* alakon alapul. Hangtani akadályra tehát nem találunk, a kérdés csak az, olyan természetű-e a horvát-szerb nyelv hatása, hogy egy olyan kifejezés, mint a ház *uglyája*, ház sarka, egykönnyen eljuthatott volna Magyarország legdélibb határáról, mert régebben csak a határon érintkeztünk horvátokkal-szerbekkel, a palócokhoz, ahol megőrizte volna eredeti alakját, el az ország minden zege-zúgába különös elferdítésben (*»szeglet + ugolya«*). Hát én ezt nem tartom egy cseppet sem valószínűnek. Én értem, hogy Kálmán király elfogadva a délszláv megyebeosztást, átlántalta a horvát-szerb *medja* szót, értem, hogy a gatyával együtt elterjedt a horv. szerb *gaće* név is, csak úgy, mint a paprikával a horv. szb. *paprika* szó, értem, hogy akkor, mikor magyarok és horvátok-szerbek együtt harcoltak a törökök ellen, egy pár török szó horvát-szerb köntösben jutott el hozzánk (*dalia* horv. szerb *delija*, tör. *deli*, *haramia*, horv. szerb. *haramija*, tör. *haramî* stb.), de nem ismerem a horvát-szerb nyelvből átvett, köznyelvünkbe átment szót, amelyből egy olyan szó továbbterjedését magyarázhatnók, amely azt jelenti, hogy »zúg, zugoly«. Én tehát a szó jelentésénél fogva nem tartom valószínűnek a horvát-szerb nyelvbe való átvételét.

De hát a palóc *uglya* alakot mégis csak meg kell valahogy magyarázni. Azt én megengedem, csak hogy az én véleményem az, hogy ha a tótból nem magyarázható, bajosan tekinthető szláv szónak. No meg nem is kell messze keresnünk, hogy más, meggyőződésem szerint valószínűbb, magyarázatját találjuk: a palóc *uglya* lehet olyan *ászló*, *áporeső*-féle *zuglya*, amely a névelő társaságában elvesztette kezdő *z*-jét (*a zuglya* > *az uglya*)! Igaz, hogy Simonyi *zuglya* alakot nem is említ cikkében, de nem azért, mert nincs, hanem mert az ő céljára elegendő volt a *zugoly*, *szugoly*, *szuglya*, *szugolya* alakok fölemlitése. Hiszen nem említi a *zugolya* alakot sem, amely pedig a NySz-ban kétszer is előfordul, még pedig egyszer úgy, hogy nem fér kétség hozzá, hogy tényleg *z*-vel olvasandó: A misések cikornyás oltárokkal tele töltötték a világnak szegét, zugolyáját. Maga a *zuglya* (*zuglá*-nak ejtve) föl van jegyezve a Tájyszótárban *szuglya* alatt. Igaz, hogy az én magyarázatomnak van egy bibéje. Ha t. i. helyesen magyaráztam a palóc *uglyá*-t, ha ez csakis *zuglyá*-ból keletkezett egy előttünk jól ismert és nem épen ritka fejlemény következtében, akkor Simonyi egész magyarázata meg van döntve és a *szugoly-zugoly* szó eredetét tovább is keresnünk kell. De ez talán nem olyan nagy baj, nagyobb baj mindenesetre, ha olyan magyarázatban megnyugszunk, amely nehezen egyeztethető más úton nyert eredményekkel. Hiszen azt bizonyosan Simonyi sem tagadja, hogy a »kombinált szóalkotás« föltevéséhez csak a legvégső esetben szabad folyamodnunk, sőt még akkor sem szabad egyhamar föltétlenül hinnünk benne, mert e szóalkotás nyomozásában vajmi könnyen ingoványos talajra jutunk.

ÁSBÓTH OSZKÁR.

Lappantyú. Az ornitológiai központ madárnévjegyzékének ismertetésében (27:509) több szó ellen kifogást tettem, részint szokatlansága miatt, részint, mert koholt, bugátos szónak tartottam. Az ornit. központ figyelmére méltatva megjegyzéseimet, tanulságos felvilágosításaival (27:539) nem egy kétséget eloszlatta; azóta már a *sirályra* is kiderítette Gombocz Zoltán az ősi eredetet (28:68). A *lappantyúval* azonban nem tudtam kibékülni. még Fábián Józsefben sem bíztam, mert az ő »gyermekeknek írott Természeti Históriaja«-ban sok más, ha nem is idegen, de mégis csinált név van. — A minap azonban Márton József Lexikonának magyar-német részében (megj. 1800) is rábukkantam; Márton a szótár előszavában felsorolja forrásait s azok között Földit is említi, akinek Természeti Históriaja (megj. 1801) kéziratából szedte ki az állatneveket. Csakugyan Földi könyvében is megvan madarunk (179): *Ketskefejő*, (*lappantyú*, *lappogó*) s mellette ez az értékes megjegyzés: *túl a' Dunán*. Már most azt is fel lehetne tennünk, hogy Földi Fábiántól vette a *lappantyút*; ez ellen azonban az szól, hogy Földi munkájának kéziratát a bevezetés szerint »1799, Június utolsó napján« fejezte be, abban az esztendőben, mikor Fábián könyve megjelent; azután megforrásul több külföldi természettudós között egyenesen *Raffot* említi, anélkül, hogy fordítójáról. Fábiánról megemlékeznék, pedig mindenestre megtette volna, ha könyvét már ismerte volna. Ennélfogva ez a külső bizonyíték amellet szól, hogy Földi nem Fábián révén ismeri a *lappantyút*, hanem más úton tudta meg nevét. Könyvének bevezetésében ezeket írja: »... a' Köznép között is, hogy mit miképpen nevez, szüntelen értekeztem, sőt mivel egy Név egy Tartományban, másban más közönségesebb: *az illy Provincialis Neveket Levelezéssel is gyűjtöttem* ...«, ennélfogva a madár neve mellett lévő megjegyzés: »*túl a' Dunán*« ilyen gyűjtő révén kapott értesítésre vonatkozik. Így tehát Fábián adatának is hitelt adhatunk, annál is inkább, mert maga is túladunai ember volt. Bár a szót a MTsz.-ban nem találjuk, mégis még ma is él; Szily K. szíves értesítése szerint Sümeg vidékén is ismerik; máshonnan kapott felvilágosítás szerint pedig ugyancsak a zalamegyei Dörgicsén, továbbá nemcsak Veszprém vidékén, hanem a Bakony déli felében szerte közeleltű. Ezt a Nyr. túladunai olvasói bizonyára még több adattal meg fogják erősíteni.

TOLNAI VILMOS.

Ajánl. (28:133, 414.) *Ajánl, béajánl* a kérdéses értelemben Brassóban és vidékén is használatos. Különösen feltűnt nekem az a használat, melyet egy kolozsvárvidéki úrtól hallottam, (mely azonban itt nem szokásos). Midőn belép a szobába, következetesen így köszönti a jelenlevőket: *Ajánlom magamat*.*

Kuka. Nem hiszem, hogy valami köze volna a *kókhó*hoz, *kókós*hoz, mint a szerkesztő úr véli. (28:326.) Az összevetést egy kettős tévedés okozta. *Kókós* először is nem azt jelenti, hogy: mumus,

* Hunyadban is hallani.

Tolnai V.

hanem a MTsz. értelmezése szerint: bohó, félénk, szótalan, ügyetlen (gyermek); balga, bamba, gyüge, ügyefogyott. Ez pedig bizony más, mint mumus. A *kukát* viszont a MTsz. értelmezi tévesen. A négy adat ellenére is helytelenítenem kell azt, mintha *kuka* Hétfaluban: álarcos embert, maskarát jelentene. *Kuka* ott ugyanis nem akármilyen álarcos ember, akármilyen maskara, hanem a *borica-táncnak* egyik szereplője, kinek fő jellemző vonása az, hogy némának tetteti magát s mindenféle tréfával mulattatja a néző közönséget. A *kuka* nevet tehát a szónak néma jelentése miatt kapta. Más készség mellett álarcot is visel ugyan, de az álarcnak *kuka-fej* neve is csak onnan van, mert kuka, azaz néma hordja. Minthogy tehát *kókós* nem jelent mumust, (legalább a MTsz. nem tud róla), a *kuka* is legfeljebb átvitt értelemben jelenthet álarcos embert, világos, hogy a két szó nem tartozik egybe.*

Siker. (28:465.) Brassóban hallottam a következőt: Az lett a vége, hogy eggy jó náthát *sikerítetttem* magamnak. HORGER ANTAL.

A -nitt rag használatához. A napokban egy leánykát megszólítottam: Hová még Márika? »Menyek a *barátoknitt* való kertbe«. Melyik az? Rámutat egy nagy veteményes kertre, mely ezelőtt a ferencrendieké volt, most másé, csak hogy az ő kertjük szomszédságában van. Vajjon ez a *barátoknitt való* kifejezés nem a tőzsomszédság kifejezésére szolgál-e? WASYLKIEWICZ VIKTOR.

Négy szóról. *Szálkék* (28:209) azt hiszem, *acélkéket* jelent. Így nevezik a serege-szürkét a lónál. t. i. *acélszürke-kékbe* játszó szín, sötét. — *Lipityánka, szerviduka* (28:464). Az ilyenek csak az idegen hangzás utánzatai. Ilyen Somogyban a *lefetyina*, lebernyeg, mivel a bőes ruhadarabok lefegnek, omlanak és lebegnek. — *Fülgomba* (28:459); nálunk is él és az alsó, keskeny részt veszik annak. A fülnek körző pördülete a fülgomba; azaz a hallószerv külső díszlete egészen véve. SZOKOLAY HERMIN.

A számárról. Több ízben olvastam róla. legutoljára (Nyr. 28:87, 131.) Kropf L. és Tolnai V. hozakodnak elő vele, hogy a *számár* szó az olasz *somaro*-ból ered. amely utóbbi viszont a »teherhordó« jelentésű latin *summarius* [ill. *sagmarus*] származéka.

Én pár év előtt von der Gabelentznek a hajdan nevezetes i b e r e k utódáról, a Pyrenaeus két lejtőjén másfélezer év óta csöndes elzárkózottságban élő b á s z k népről írt kitűnő tanulmányában böngészgetvén, arra a »fölfedezésre« bukkantam, hogy e nép nyelvén a ló neve *zamarí*, amely szó mind jelentésénél, mind hangzásánál fogva, mégis csak közelebb áll a mi szamarunkhoz, semmint a *saumthier*. S e folyóirat tudományos olvasói előtt bizonyára nem

* Az igaz, hogy nem tartoznak egybe, de az nem áll, hogy a *kókós* nem jelentene (v. legalább nem jelentett volna) mumust. Ezt a jelentést több forrásból ismerjük, l. NySz. és Nyr. 28:171. A szerk.

mondok vele új dolgot, amidőn kiemelem, hogy a tárggyal behatóbban foglalkozó legkitűnőbb nyelvészek, D'Abbadie, Bonnel, Winkler stb. a bászok népet és nyelvet szintén az urál-altaji családhoz számítják.

Ugyancsak von der Gabelentz könyvéből ideiktatok még néhány bászok szót. Összehasonlító nyelvtudásaink valamelyike esetleg hasznukat veheti:

<i>aita</i> Vater	vö. atya.	<i>izerdi</i> Schweiss	vö. izzadás.
<i>anna</i> Mutter	» anya.	<i>lagun</i> Genoss	» legény.
<i>eg-un</i> Tag	» ég.	<i>puka</i> Kröte	» béka.
<i>eze</i> nass, feucht	» eső.	<i>szamats</i> Mist	» szemét.
<i>hegi</i> Berg	» hegy.	<i>ukabil, ikabil</i> Faust	» ököl.
<i>ikel</i> Ochs	» ökör.		

GALGÓCZY JÁNOS.

Nem tudjuk, ez a *zamari* szó a román nyelvek *somaro*-féle szavaiból van-e átalakítva (a provençei nyelvben is van *sauma*, nöstény számár; továbbá a fr. *sommier* s az ófn. *soumâri*, a későbbi német *säumer*, *saum* és *saumtier* általában teherhordó állatot jelent, s a németben *saumross* és *saumpferd* is van, valamint a franciában is *cheval de somme*) de azt tudjuk, — ámbár az ellenkezőjét sokan állították, — hogy a bászok nyelvnek alig lehet vmi köze a mienkhez. Legalább Schuchardt Hugó, ki újabban e nyelvben igen mélyre ható nyomozásokat folytatott, határozottan állítja, hogy alig tud két más nyelvet, mely minden tekintetben olyan távol állna egymástól, mint a bászok és a magyar. Az itt idézett szóegyezéseket tisztán a véletlen játékának tulajdoníthatjuk. Nincsen két olyan nyelv a világon, amelyben ép úgy ne lehetne egyező szokat találni. A mande-néger nyelvben a személynévmás *ën*: én, s a többes szám *mu*, *muku*: mi, *mü*, *mük*, *mink* (ehhez Fogarasi egész nyelvfilozófiai fejtegetést fűzött, CzF. 4:1286.). A bászok *bake*, *pake* a. m. a magyar *béke*; uo. a *zerren* szó (déli francia *ciroun*) a. m. szelid: vö. *szerény* (de tudjuk, hogy ezt a szót nyelvújítóink csinálták). Kőrösi Csoma Sándor a köv. szanszkrit szokat hasonlította össze magyar szavakkal: *uru*, nagy, óriás: *úr*; *rāmā*: öröm (még jobban hasonlít a finn *riemu*); *lankā*: lányka; *tasjati*: taszít, *balgati*: ballag, *vādayati*: vádol stb.; és a mai indiai nyelvek szavai közül p. a hindi nyelvből *thāl*, *thālā*: tál, *ghās*: gaz. Vö. a görögből *ίψες*: inak; a németből *fangen*: fogni, *warten*: várni, *thun*: tenni, *that*: tett, *von hinnen* a. m. innen, *von dannen* a. m. onnan; az angol nyelvből *yew* (olv. jú): juh; az ó-ír nyelvből *aig*: jég stb. Vogul *numi*, felső, *Numi Törem*, felső ég, isten: ó-ír *nem*, Himmell (»entw. zu altind. *námas*, beugung, oder aus **nebos*, altsl. *nebo*« Brugmann: Grundr. 2:393.). Votják *kihilt*- mozdítani: görög *κίω*; *šana*: latin *sine*; *zár*: német *sehr*; *bur* jó: isztriai rumun *bur* (e h. *bun*: *bonus*). Mordvin *škaj* isten, ég: angol *sky*, ég. Finn *aina*, mindig: az erdélyi szászoknál *eine*, *âne* u. a. értelemben; finn *auttaa* segíteni (*apu*-ból e h. *avuttaa*): olasz *ajutare*, *aitare* (a lat. *adjutare*: *adjuvare*-ből). Csagataj *agri* fájdalom: latin *agri-tudo*. A mandsu kicsinyítő képzők *-ken* és *-lien*: vö. a német *-chen* és *-lein*-t stb. stb.

A SZERKESZTŐ.

Igazánkodik, lacapacáréz. Nyr. 26:514 a *Rechthaberei* szóra *okvetetlenkedés, hatánkodás* van említve. E napokban hallottam a fenti fogalomra egy megfelelő szót *igazánkodik*, melyet Erdélyben használnak. Változata is van *igazonkodik*, sőt *igazkodik*. [Vö. »igazándiskodik: váltig vitatja, hogy igaza van. Székelyföld? Szász B.« MTsz.; *igazándiskodik*: így fejezi ezt ki Hegedüs István is.] — Nyr. 26:477 *lacapacáréz* beregmegyei tájszó van közölve, annyit tesz: fel se veszi a dolgot, kiheveri, kipiheni magát. Dobó László, temesmegyei főügyész közlése szerint ez a román *lasa pa sare* hagy, halaszd estére, kifejezésből származik. [Inkább *lasa pasare!* hagy a gondot, a búsulást; vö. »*laszapaszá!*: pazarol, dőzsöl, Szeged 1841.« MTsz. — *A szerk.*]

PERÉNYI ADOLF.

Utcanevek. (28:415, 515). Sz.-Somlyón is van: *Kraszna utca, Magura u., Jeruzsálem u.* Nagybányán van: *Szatmár u., Felsőbánya u.*

SCHÖFFER LEÓ.

Az utcák elnevezésének ama sajátos módjára nézve, melyet Kardos A. 28:515. felhoz, a következő megfigyeléseim vannak: Nagykanizsán van *Soprony-utca*, (amely ugyan nem visz Sopron felé) és *Homokkomáromi-utca*. Kolozsvárott van *Bel-Torda-utca, Kül-Torda-utca, Monostor-utca*, melyek Tordára és Monostorra vezetnek. Margittán (Bihar m.) van *Eger-utca*, s ugyanott Petri falu felé vezet a *Petri-utca*. Azonban Makón csak *Aradi-utca, Szegedi-utca* stb. van, úgy, mint Kecskeméten is csak *Csongrádi nagy-utcát, Budai-utcát* stb. ismernek.

KISS ERNŐ.

Korkován-bor. Így nevezik a budai hegyekben az észak felé fekvő szőlőből sajtolt bort, melyre a rendesen német nyelvű vevő fitymálólag azt szokta mondani: Gar kein Wein. Ebből lett magyar ajkon: korkován-bor. Jegyezzük föl, mert utódaink már nem fogják tudni e szónak származását.

KRAUSZ SÁMUEL.

Vö. MTsz. »*gorkován*: rossz bor, löre, karcos (ebből: *ko^a ká vâⁿ, gar kein wein*) Zala m. Istvánd, Balaton mell., Göcsej«.

A SZERK.

A Korkovány hegy. Hasztalan keresnők e néven térképeinken azt a híres hegyet, mely kitűnő borairól talán egész Európában ismeretes. Badacsony-Tomaj község vidékén, illetve e fölött húzódik keleti irányban a *Vaskapu*, melynek tövében valami régi nagy épületnek — alkalmasint kolostornak — romjai is láthatók. Badacsonynak ezt a keleti sziklás részét nevezi a köznép Korkoválynak, mely onnan ered, hogy a stájerországi németek itt jó bort nem találván, az ő kiejtésük szerint borkóstolásuk alkalmával így nyilvánították bírálatukat: ... *is' ja gar kain Wain* ... (Hisz ez nem is bor) melyet aztán a nép mint elnevezést a hegyoldalra magára alkalmazott. E vidéken divatos még ez a gúnyos közmondás is:

... Adjon neki kegyelmed egy korsó korkoványit, kivallja még az öreg apja lólopását is!...

1897. VI. 15.

BUDAPESTI HÍRLAP.

KÉRDÉSEK ÉS FELELETEK.

1. **Mi a különbség a lélektani, logikai és nyelvtani alany és állítmány között?** Egy szak-értekezleten erről a kérdésről heves vita folyt. Szerkesztő úr az iskolai tanításnak nagy szolgálatot tenne, ha erre a kérdésre a Nyrben megfelelne. Különösen olyan példamondatot kérnék, amelyben a jelzett különbséget fel lehetne tüntetni. (Nem ismeretlen előttünk az idevágó irodalom; de épen ebből látjuk, hogy ahány fej, annyi vélemény. Sőt Kicska Emil szerint egyáltalán nincs különbség, csak *formára* nézve különböznek a lél., log. és nyelvt. alany és állítmány; de ezt a formai különbséget nem magyarázza meg. Gabelentz, Paul, Wegener mást-mást mondanak. Kalmár Elek főleg nyelvtani szempontból ír e kérdésről; a lélektani és logikai alany és állítmány közti különbséget nem fejtegeti.)

F. A lélektani és logikai alany között én sem látok különbséget, egyszerűen két külön szempontból ítéljük és nevezzük meg ugyanazt a dolgot. A lélektani alany az, ami a beszélő, vagy a beszélő és megszólított lelkében előbb is szunnyadt; azt egy új dolog: az állítmány életre kelti. kirántja szunnyadásából, vagyis alannyá emeli ki: *nekem kalapom van*; magamra gondolok s azt észlelem, hogy kalapom van; *bölcsöd a haza. majdan sírod is; ez éltetőd; hantjával ez takar*: a haza képe megvan lelkünkben s észre vesszük róla, hogy bölcsönk, vagy sírunk, vagy éltetőnk; *hazádnak rendületlenül légy híve oh magyar*: itt is a haza képe van meg lelkünkben *hazádnak* a lélektani alany. A logikai alany az, amiről valamit mondunk, ami az állítmány után (helyesebben az állítmányi csoport után) legfontosabb a mondatban: *nekem kalapom van*: magamról mondok valamit, amaz észrevétel után, hogy kalapja van. legfontosabb, hogy kinek van; *hazádnak légy híve*: a hazáról mondunk valamit, ez a gondolatnak a második fontosságu része. Tehát a logikai alany is az a fogalom, mely lelkünkben megvan s melyet aztán egy másik fogalommal összekapcsolunk. mert csak ahhoz kapcsolhatunk valamit, ami megvan lelkünkben. A különbség csak az, hogy a lélektan szerint az állítmány maga jó kívülről lelkünkbe, mint egy nyíl s itt egy szunnyadó elemet találva el, ezt alannyá emeli ki; a logika szerint pedig a lelkünk kapcsolja az új fogalmat az alanyhoz. A logika fölhasználva a léleknek ezt a föltételezett erejét, mindent bátran egy »szabályos logikai ítélet« formájába öltöztet. s csak ebben jelöli meg az alanyt és állítmányt. Ebben: *nekem kalapom van*, »nekem« bátran lehet logikai alany. mert a mondat egyértékű ezzel az ítélettel: én kalappal bírok; *hazádnak légy híve* a. m. a haza hűséget kíván. A lélektan nem faragott magának kaptafát, egyáltalában nem törődik a formá-

val, csak az értelem után indul s egy jól megértett mondatban mindig meg tudjuk állapítani, mi volt meg a lélekben előzőleg, vagyis mi a lélektani alany. A két alany lényegben nem különbözik egymástól, a forma egyikben sem határoz, csak az az elbánás különbözik, melyben a két tudomány részesíti a maga alanyát, a logika t. i. átgyúrja szabályos alakúvá. Ilyen a lélektani és logikai alany magának a lélektan s a logika tudományának, de e fogalmakat felhasználja más tudomány is, teszem a nyelvtan, s akkor a logika nem tehet róla, hogy az ő alanyának tiszta fogalma módosulást szenved. Mert a nyelvtani alanyt keresve, nemcsak az a kétség támadhat bennünk, hogy ebben: *hazádnak légy híve, óh magyar*, melyik az alany, a *te* névmás, vagy a *hazádnak* szó, hanem azt is állíthatnók, hogy *óh magyar* itt az alany. S ha ezzel szemben, azt mondjuk, hogy a nyelvtani alany *te*, mert ezzel egyezik az ige, de logikailag *óh magyar*, mert ez van megszólítva, s ezt értjük a *te* alatt is, akkor nem azt fejeztük ki, hogy 'óh magyar' logikai alany, hanem azt, hogy logikailag, értelmileg ez a nyelvtani alany. Úgy szintén ebben, *a templom villámtól sujtatott le*, szokás azt mondani, hogy logikailag *villám* az alany, mert az cselekszik, de a *logikailag* szó itt csak azt teszi, hogy »értelmileg«. Szóval a logikailag található alany sokszor különbözik az igazi logikai alanytól. A nyelvtannak az igazi lélektani és logikai alanyokra nincs nagy szüksége, csak megterheli velük a tanuló elméjét. A nyelvtani alanyt sokkal könnyebb felismerni, mert ez mindig az a rész, mellyel az ige megegyezik. *Hazádnak rendületlenül légy híve*: alanya *te*, mert ez az ige személye (az *óh magyar* két új mondat: egy felkiáltás és egy megszólítás); *nekem kalapom van*: alanya kalapom, mert ezzel egyezik meg az ige, ez az igének személye. Ha e kalap meg van személyesítve: viszont a *nekem*, hogy úgy mondjuk, bizonyos fokig személytelenítve, tárgyiasítva van. Néha összeesik mind a háromféle alany: *bölcsöd az*; *a templom villámtól sujtatott le*, de ez csak véletlen s onnan van, hogy a lélektannak s logikának mindenféle nyelvtani mondatrész szokott lenni alanya, tehát némelykor nyelvtani alany is. Ép úgy szokott a lélektani és logikai állítmány is mindenféle nyelvtani mondatrész lenni: határozó, kiegészítő, állítmány (ige) alany; pl. *nekem | kalapom van*: a lélektani és logikai állítmány nyelvtanilag kiegészítő és állítmány; *hazádnak | légy híve*: itt a lélektani és logikai állítmány nyelvtanilag kiegészítő és állítmány; *bölcsöd | az*: az első szó nyelvtanilag kiegészítő lappangó állítmánnyal; *a templom | villámtól sujtatott*: a két tudomány állítmánya nyelvtanilag határozó és állítmány stb.

KALMÁR ELEK.

2. **Kétértelműség.** Az eperjesi Széchenyi-kör a Petőfi-émléktáblába a köv. fölratot vésette: »Ebben a házban szállott meg Petőfi Sándor *Kerényi és Tompa barátainak látogatására* 1845. ápr. 4. máj. 5-éig. az Erdei lak költői versenyének idején«. Vannak, akik e fogalmazást magyartalannak mondják s azt állítják, hogy itt az olvasónak a látogatást nem Kerényire és Tompára, hanem Kerényinek és Tompának barátaira kell vonatkoztatni. Kérjük tehát sz.

véleményét a köv. kérdésekre: 1. Hibás-e a kérdéses szöveg, ha vele azt akarjuk mondani, hogy Petőfi itt Kerényit és Tompát, mint barátait, látogatta meg? 2. Lehet-e rajta, — mint a támadó cikk mondja, — csak azt érteni, hogy ő Kerényinek és Tompának a barátait látogatta meg? 3. Igaz-e az, hogy ez a kifejezés nem magyaros?

F. Szó sincs róla, hogy az a fölírat hibás és magyartalan volna. Igaz, hogy jelenthetné azt is, hogy Kerényinek és Tompának barátait látogatta meg Petőfi, de nem csak ezt jelentheti, és száz olvasó közül kilencvennek eszébe se jutna, hogy így értse. Mindennapi magyaros kifejezések: ma jön meg *János barátom*; hol van most a te *Kovács barátod*? és ép így: rég nem látta az ő *Varga barátját*, stb. S ezen minták szerint egészen helyes a fölírat fogalmazása is.

U. i. A levélben a Széchenyi-kör titkára nem említette, szegény fejemnek sejtelve sem volt róla, s csak a XI. 19-i Eperjesi Lapokból tudtam meg, hogy ezúttal megint a P. H. híres nyelvészével kerültem szembe. Nosza rám is förmedt mindjárt XI. 21-én a P. H. orákuluma, nemcsak azért, mert ő csalhatatlansága sértve érezte magát, hanem állítólag azért, hogy »hamis analógiát« idéztem ellene (pedig, mint mondom, nem is tudtam, hogy ellene idézem) s így eljárásomban nem volt jóhiszeműség! Pedig könnyű átlátni minden »jó és okos embernek«, hogy épen az orákulum van némi hijával a jóhiszeműségnek. Hisz nyilván csak színleli az együgyűséget, akinek gondolkodása nem tudja megtenni azt az egy lépést az én harmadik példámtól a fölírat fogalmazásáig. Az én példámból — hogy a gyengébbek kedvéért ezt is megmondjam — el is maradhat a névelő s a névmás, akkor pedig így lesz: *rég nem látta Varga barátját*. Persze ez most már nemcsak kétértelmű, hanem három értelmű! De száz eset közül 99-ben még csak kétértelmű sem lesz, mert a helyzet, az előzmény, a következmény csak egy magyarázatot fog engedni. Íme: 1) Vargától sürgöny jött, s Béla nagy örömmel sietett a pályaházba, mert *rég nem látta Varga barátját*. 2) Vargával együtt érkezett meg Tompa Artur, az ő tanuló-társa, de Béla nem ismert rá, mert *rég nem látta Varga barátját*, azaz Vargának barátját. 3) *Rég nem látta Varga barátját* (t. i. Varga az ő Béla barátját), azért kínosan lepte meg a nagy változás, melyet Bélának arcában látott. Kákán csomót keres, aki ebben a három helyzetben nem az oda illő más-más értelmet tulajdonítja a kifejezésnek, hanem mintegy ellenzöt köt a két vakszemére, hogy se jobbra, se balra ne lásson és elszigetelje a kifejezést, csak azért, hogy félreértse vagy félreértést tethessen. Elvvel a nevetséges vagy »jóhiszemű« eljárással minden remekírónak minden lapján található kétértelműséget. Ha az ember úgy tesz, mintha nem tudná, hogy Petőfi Tompát és Kerényit látogatta meg az Erdei lak versenye idején, akkor persze megbélyegezheti a fölíratot, ámbár még akkor is nevetséges volna, hogy épen a barátok neve ne volna kitéve, akiket Petőfi meglátogatott volna. — Vagy

még csak egy példát lássunk: *Nem majmolja senki olcsó fogásait*; úgy-e bár ezt így lehetne érteni: nem majmolja senki az ő olcsó fogásait. Pedig Arany János azt mondja itt, hogy Bolond Istók nem majmolja senkinek az olcsó fogásait; ez persze csak úgy világos, ha nem sikkasztjuk el »jóhiszeműen« az előzményeket:

»Ábrándozásnak mond jó éjtszakát,
De, írva, nem majmolja senki olcsó
Fogásait, vagy a kor divatát«.

ANTIBARBARUS.

VÁLASZOK A SZERKESZTŐSÉG KÉRDÉSEIRE.

1. *Gyufa* (28:468). Esztergomban a nép sokkal inkább használja a *gyujtót*, meg a *masinát*, mint a *gyufát*. Ez utóbbit elvéve csak a mesteremberek mondják. Bársony Gyula. — A palócságban a *gyufa* régebben a *masina* szóval volt egyértékű, az újabb nemzedék vegyesen használja a *gyujtóval*; ott, hol tótokkal érintkeznek, még a *svibalka* elnevezést is hallottam. Jellemző, hogy a tótok a németes *cincerli, cinthelch* formát is használták, de ezt már nem vette be a palóc. Belányi Tivadar. — A hatvanas években Sopron megyében még *gyujtó* volt a *gyujtó*. Mindössze egyik buzgó tanítónk iparkodott fejünkbe verni, hogy a kapszli *gyutacs*, a *gyujtó* meg *gyufa*. Csapodi István. — Bihar-Félegyházán, Diószegen, Székelyhídon és az egész Érmelléken a *masina*, ritkábban a *gyufa* járja; a *gyujtó* pedig az »a vékonyra hasított fa, akivel az ember tüzet rak«. Jenő Sándor. — A Répcemelléken *gyufát* csak a »városiasan« beszélő mond; általános a *gyujtó*; Győr városában kizárólagosan a *gyufa* járja. Németh Ambrus. — Nagyváradon és környékén a *gyufa* járja, szórványosan hallani a *masinát*. A *gyujtó* az a szilánkra hasogatott fa, mivel a kályhába, *spórbá* szottak begyujtani. A *gyufát* nemcsak a magyar, hanem a falusi oláh is használja. Radványi Aladár. — Nógrádban a *gyufa* szót Széchenyi környékén használják; Kis-Terennén *gyujtót*; Ajnácskőn *gyutacs*nak is mondják; palócságszerte *masina* néven ismerik. Scherer Lajos. — Aradban nadrágos ember *gyufát*, a nép (magyar s oláh egyaránt) *masinát* mond; a szabatonai pusztán (Tolna m.) csak *gyujtót* hallottam. Tolnai Vilmos. — Bács m. Mélykúton a kénes *gyufa masina*, a másik *gyujtó* v. *pattogatott gyujtó*. Fenyő Miksa. — Tolna m. Némedi: *gyufa*, *gyujtó* egyaránt használatos. Némedi Dezső. — Nagykőrösön *vélantó* meg *masina*. Dezső Kázmér.

2. *Hazugság, hazudság*. Esztergomban csak *hazugságot* ismer a nép. Bársony Gyula. — A palóc vidékeken csakis *hazudságot* hallottam, sőt a felső Duna népénél is. A melléknevet, a *hazugot* néptől seholsem hallottam, helyett *cigánynak* mondja az illetőt: Nac cigány vat te. Belányi Tivadar. — Sopron megyében csak *hazuccság* járja. Csapodi István. — Nógrádban Széchenyen

hazuccság, lejobb *hazugvás* is. Scherer Lajos. — Kaposváron mindig *hazuccság*. Szokolay Hermin. — Érmelléken, Nagykőrösön csakis *hazugság*. Jenő Sándor. Dezső Kázmér. — Tolna m. Némedi: a *hazudság* ismeretlen. Némedi Dezső.

3. A palócok közt így hallottam: nem mők *ét tappot* sē! Belányi Tivadar. — Nógrádban, Szécheny vidékén hallható, de ritkán: nem megyek egy *tappá* sem. Scherer Lajos. — Egy *toppá* sem megyek! ez az igazi. (Kaposvár.) Szokolay Hermin. — Egy *toppányit* sem. Tolna m. Némedi Dezső.

4. *Kupéta* Győrött hallható szórványosan. Németh Ambrus, [de milyen értelemben? *A szerk.*] — *Kupéta* Losoncon a. m. kupé, azaz vasuti kocsi (*biléta* 'bélyeg' hasonlóságára). Scherer Lajos.

5. A *kotla* szót Sopron megyében hallottam, de csakis katonaviselt embertől [de mit jelent? *A szerk.*]. Németh Ambrus. — Bács m. Mélykúton van bádóg és vas *kotla*, vizet forralnak benne. Fenyő Miksa. [Vö. *katlan* alatt MTsz. *A szerk.*] — Nagy, lapos edényt jelent. Tolna m. Némedi Dezső.

6. A palócságban csakis *aratás ideje*, *szüret ideje*, *vetés ideje*, vagy *aratáskor* stb. Belányi Tivadar. — Érmelléken hallható *aratásidő*, *vetésidő*, de mindig csak *szüret ideje* és nem *szüretidő*. Jenő Sándor. — *Aratásidő*, *vetésidő*, *szüretidő*, Losonc környékén és Tolna megyében ismeretes. Scherer Lajos. Némedi Dezső.

7. A 28:468. l. a 4. pont alatt kérdezettek közül csak *újhodik* él a nép között Nagykőrösön. Dezső Kázmér.

8. Hangsúlyozás (28:92). Bihar-Félegyházán így hangsúlyozzák ezeket: egy *szót* sem értek; *nem téged* láttalak; *ne* engem sziggyék; *így* vót s *így* marad. — Mondattani k.: De *ríg* írt a fíjam! Maj *írni fog* a, ha elfogy a *píze*. — Megílek én, ha *nem ad is*; *ámbr* tulajdonképpen az *vóna* a kötelessége. — Az igenlő felelés nagyon változatos nálunk: *igen*, *az*, *hát*, *bizony*, *csakis*, sőt ha nagyon bizonyít, a *de igen* járja. Jenő Sándor. — Hangsúlyozás Györgyfalván, Kolozs m. *Nem téged* hittalak, *ne* ingem szídjon kee, egy *szót* sem hallottam. Mondattaniak: »*nesze v. netek a kenyeret*« nem használják, de a tok-tek ragot szeretik: »Otthon találtátok? *Ugyitok* mondtam, hogy *hijába* mentek hozzá. — III. A kérdéses szólásokat nem használják. Időalakok: 1¹/₂ órákor h. dili harangozás után 1—2 órákor. 2¹/₂ ó. h. délebed után jó két óra hosszát váraкоztam. 12¹/₂ ó. h. dilebed után mindjárt. 12¹/₂ éjjel: éjfél után mindjárt, 2³/₄ éjjel: jóval éjfél után. Fekete Antal. — Hangtan. Az *ou öü* és *ei* kettőshangzókat egész Tolnamegyében csak egy községben, Kis-Székelyben hallottam. (E kis helységnek az egész környékétől elütő nyelve különös tanulmányozásra méltó.) A *nem* szót s a többieket nem mondják nyílt *e*-vel. Egy szót sem értek. *Nem* téged hittalak. *Igy* volt, *így* marad. Mondattan. Igennel sohasem felelnek, hanem annak a szónak ismétlésével, amelyre a

kérdés vonatkozik; ha ez igekötős ige, akkor az igekötőt. Pl.: Ott voltál? Ott. Ettetek? Ettünk. Megvetted? Meg. A *fog, fogott* alakok nem használatosak. Nem hiszem. hogy ott lenne. Ritkaság, hogy ennyit *fizessen* az árpa. *Használni valamit*, járja. Az *ámbár, bár, habár* kötőszókat sohasem hallani; nem még a *noha, jóllehet* kötőszókat sem. A megengedés kifejezői: *ha—is, pedig*, körülírással szerkezet (*igaz, hogy* stb.). N é m e d i D e z s ő. — H a n g t a n. Dömsödött a csepelszigeti Makádtól a soroksári Dunaág választja el; ez egyúttal nyelvkiejtést elválasztó határ is. A *kút, víz, tűz* szókat hosszú magánhangzóval mondják nemcsak. hanem némely szó kiejtésével túlságba is mennek. P. o. *Balassa, kadarka, cukor, ludat*, így ejtik ki: *Balássa, kadárka, cukor, ludat*. A *négy ábú, egyszerű, hosszú* szók végső magánhangzóját szintén megnyújtják. — M o n d a t t a n. Igennel a kérdésre nem felelnek. hanem ígével, igekötővel, jelzővel, határozóval. névmással sat. *Igent* csak akkor használnak, mikor azt akarják mondani: *tudom, értem*; vagy akkor, ha valamit nem akarnak cselekedni. P. Édös atyám, erisszön é kigyéme a lakodalomba! — Ígön, köllene? — *Irni fogok* igeidőt nem használnak; e h. azt mondják: írok neki, majd én írok. Nem hiszöm, hogy ott *lögyön*, ezt mondják a h.: Nem hiszem. hogy ott lenne. *Használni valamit*, mondják. Ez a szerkezet: *nem hagy neki nyugodni*, nem él. Ha *nem* is tanítja, ez a szörend itt nem divik. Az *ámbár, bár, habár* kötőszók itt is divnak. — Szólások. *Jól néz ki*, e h. ez a csúfondáros kifejezés kezd a Budapesten szolgált cselédleányok révén lábra kapni: *jól kinéz. Kijön két forinttal, kiadó*, e h. szapora, *kimegy a színe, divatba jön, összejön*, e h. összevész, ezeket használják; de a *rájön a sor* helyett *rákerül a sor-t* mondanak. A *doktornak adja ki magát* sat. kifejezéseket általánosan használják. Az $1\frac{1}{2}$ órakor, $1\frac{1}{4}$ órakor sat. időszakokat így fejezik ki: fél kettőkor, egynegyed kettőkor. — A dömsödi nép őseredeti kifejezéseit eddigelé jól megőrizte. Sajnos azonban, hogy fiait és leányait Budapestre küldi szolgálni, honnan aztán sok furcsa beszédmóddal jönnek vissza a műveltség majmolói. A reggel, délben és este való *jú napott* köszönés p. nemcsak parasztházainkban, hanem iskoláinkban is kezd lábrakapni. T ó t h I s t v á n.

9. *Kész van, el van utazva*. Hivatkozni merek az egész Dunántúlra, az egész palócságra, meg a Duna egész balparti vidékére is, hogy magyar emberek a *kész van-t* nem használják sem városban, sem faluhelyen, valamint ezeket sem: *nincs kész és kész csinálni*, amelyek még kevésbbé helyesek, mint a *kész van*; úgy látszik, valamelyik tájbeszédből szabadult ez világgá, de az irodalmi nyelvbe aligha jut be szárazon, ha mindjárt egy Szabolcska példája ajánlja is. — A *van* nélkül nem is ritkaság: Gyertek enni, *kész az ebéd!* A nadrág már *kész*, de a kabátot most varrják. *Kész lesz, kész volt* stb. megjárja, de *kész van* csak így: *kész en van*. — *El van utazva*. Magyar városokban nem hallani, vegyesajkú helyeken hallani ugyan, de csakis német anyanyelvűektől; tehát nem látszólagos németesség. Egynemű kifejezésekre van szükség, az igaz; de az úton

levőre elegendő, ha ezt mondják: *Oda van* a búcsún, a vásáron, Kassán stb. Vagy göcsejiesen: *Oda van* a vásárra, Keszthelyre stb. — Az *utazik* igét a nép nem használja; családjából is csak az *utas-t*. Belányi Tivadar. — *Kész van, el van utazva*. Somogyban, Felső-Segesd vidékén nagyon ritkán lehet hallani *kész van*, inkább csak azt mondják: *kész*, v. *készen van*. Époly ritkán mondják: *kész volt*, e h. *készen volt*. A jövő időben is így használják: *készen lesz*, ritkán *kész lesz*. — Csak egyszer hallottam ezt a kifejezést is: *el van utazva*, de akkor is más vidékről ideköltözött embertől. Különben az *elutaz* igét általában nem igen használják, hanem inkább az *elmegy* igét. A *van*-nal más tárgyatlan igék igenévét sem igen használják itt. Azok közül, amelyeket Simonyi Zs. fölemlít, csak a *meg van halva* és *telve van* kifejezéseket használják ugyanilyen alakban, de ezek helyett is inkább használják: *meghalt*, *megtelt* v. *tele van*. Mikor az állapotot akarják kifejezni, akkor *el van utazva* helyett *úton van*, vagy az *utazik*, vagy *elutazott* igét használják. A többi visszaható igéket is, mint pl. *készül*, *szakad* stb. átalakítják cselekvő alakú igenévvé és úgy teszik hozzá a *van* segédigét. Pl. *el van készítve*, *el van szakítva* stb. Peterdi László. — *Kész van*: hallottam Beregszászban. Trencsény Lajos. — *Kész van*. Ezt a magyar ember csak valamely tárgyra, vagy következő saját cselekményére, illetve cselekményéről, de sohasem másról, illetve magáról mondja. *Kész van* a ruha, a ház, a kút, ha már megvarrták sat. *Készítés* és *készület*: ezt a kettőt kell szorosan megkülönböztetni. A csizma *kész* van, mert már elkészült a használatra; a csizmadia pedig *készen* van, azonban nem ő maga, hanem a munkájával. A *készen vagy?* s *készen* leginkább csak mint rövid kérdés és felelet szerepel a közéletben. P. o. Készen van a mérnök a híddal? Készen. De így nem kérdezzük: *kész van-e* már a mérnök? Mert ez a kérdés, mivel a mérnököt nem készítették, mint ahogy a csizmadia a csizmát, nevetségessé lenne. A kecskeméti születésű s ott nőtt ember, (mint én is) legalább így gondolkodik. [Vö. 297, fönt. A szerk.] Tóth István.

NÉPNYELVHAGYOMÁNYOK.

Szólások.

Tejjön kedve, mint Bibáknak.
 Egy dinár, két dinár, néköd innen sémmit sē jár.
 Amit a két szöme möglát, a két keze nem hágy ott.
 Morog, mint öreg kutya a tanyába.
 Mögdöglő szomjon a Tisza mellett, mint az ányási barom.
 Verd be a fejit, még ű haragszik.
 Űgy füllent, mint egy katona.
 Nem látta hékám a gyerökököt? Dehogynem, két tót viszi vasrúdon.

Úgy néz ki, mint a hét szűk esztendő egy végbe.
 Ödd mög a halat, azt, amik a koci után szalad.
 Úgy szereti, mint szögvári epbör a csikóját. (Addig szorongatta magához a csikó nyakát míg megfulladt.)
 Gyün mén, mint Urbán lelke pokolba.
 Fölakatt, mint a mincenti torman a gója.
 Savanya pofát csinál.
 Mindön a lelkire fér.
 A.: Hogy vötte? B.: Nem atták alább.
 Möhecc mán százfelé is, ha hinnak.
 (Csongrád m. Mindszent.) IRTZ RÓZA.

IZENETEK.

K. J. Az idegen szólások és szerkezetek meghonosulásáról nem most szoltam először. Ezeket a jelenségeket már 1888-ban tárgyaltam (Nyr. 17:481 s A magyar nyelv I. k.-ben), azután 1890-ben különösen a főnévi igenév szláv eredetű szerkezeteit (Nyr. 19:241). Ezt az értekezést — mintegy előre látva a professzor Padosok műdühét — ilyeténképp fejeztem be: »Sokszor kellett a hazafiatlanság vádját hallanunk, mikor idegen eredetű szókat mutattunk ki nyelvünkben. S íme, a váddal semmit sem törődve, most egy lépéssel tovább megyünk, kimutatjuk, hogy nem csak szókat vagyis fogalmakat, hanem a szóképzés, de különösen a mondat szerkesztés fordulatait, tehát a gondolatok formálását is nem egy esetben más nyelvekből vette át a mienk. Ezek a tények nyelvünknek beolvasztó képességéről tesznek tanúságot, s ez minden esetre szoros kapcsolatban van a magyar nép beolvasztó képességével. Ennek köszönhetjük, hogy a magyarság a honfoglalás óta folyvást gyarapodott, s hogy remélhetőleg ezentúl is gyarapodni fog. S akik — mint mi nyelvészek is — kutatják e gyarapodásnak tényezőit, azok meggyőződés szerint nem hazafiatlan, hanem hazafias dolgot cselekesznek.«

G. J. Az Akadémia 1879-ben állapította meg utószor helyesírási szabályait, de most ismét tárgyalás alatt vannak, s alkalmasint nem egy változás történik bennük. Annak idején hírt adunk róla.

József bácsi. A felelet későn érkezett, s most már nem szoríthatunk neki helyet; talán jobb lesz iskolai lapokban folytatni a vitát. Nyelvi szempontból bajos dolog a *tanító úrnő*vel megbarátkozni. Az általános nyelvszokás szerint nem *úrnő* felel meg az *úrnak*, hanem *asszony*; vö. *tensúr*: *tensasszony*, *nagyságos úr*: *nagyságos asszony*.

Sz. I. »Sz. László leánya Piroska (görögösen Iréne)«. Ez nem úgy van értve, hogy a két név megfelelné egymásnak, hanem hogy a görögök Piroskát görög névre keresztelték, Irénének.

V. Gy. Dolgozata tkp. böngészet MA. zsoltáraiból; erre nem hiszem, hogy akármelyik folyóiratunk is áldozhatna annyi helyet, legföljebb vmely felekezeti folyóirat.

Jenő S. úrnak pontos címét kérjük.

Beérkezett kéziratok. — Kalmár E. A nyelvtisztaságról stb. — Dorkalion és M. G. Közmondások. — Földes M. Da, de. — Fenyő M. A német-m. szótárhoz stb. — Scherer L. és Szabó I. Tájszók. — Lengyel M. A folyó cs. igenév szerepe. (Jó, de sokszor elmondott dolgok: I. pl. Budenz-Album 195, NyK. 6: 175, 189, Simonyi Zs. A jelentéstan alapvonalai 42, TMNy., Nyr.-Kalauz.) — Bíró M. Kérdések. — Ásbóth O. A székelv csinálmány. — Némédi D. Pandur. — Alexics Gy. Hogyan csinálódik némely tudomány és nyelvészet. — Heteyi E. Sz. Bűgyök. — Szentmiklósy J. Tájszók, gúnynevek. — Rónay Károlyné. Kérdések. — Tóth I. Tájszók stb.

Beküldött könyvek. — Kazinczy F. levelezése. Közzéteszi Váczy J. IX. k. 1811.—1812. (M. T. Akadémia. Ára 5 frt.)

Madách I. Az ember tragédiája. Jegyzetekkel és magyarázatokkal kiadta Alexander B. (Athenaeum. 1900.) 3 korona.

Geréb József. A rómaiak története. A legújabb kutatások nyomán. Számos képpel, műmelléklettel és térképpel. (Nagy képes világtörténet. Szerkeszti Marczali H. Az ókor. III. k. Kiadják: a Franklin-t. és Révai testv.)

Tóth B. A magyar anekdotakincs. Mühlbeck K. rajzaival. III. k. Singer és Wolfner. Ára kötve 3 frt 20 kr.)

A Hunyadmegyei történelmi és régészeti társulat X. évkönyve. 1899. 1.—3. füz. (Déva.)

Magyar zsinagóga. Szakközlöny papok számára. Szerk. Lebovics J. (Bonyhád, Raubitschek I. ny.) 1. 2. füz.

Hankó W. Die Bäder und Mineralwässer der Erdélyer (siebenbürgischen) Landestheile Ungarns, (Kolozsvar 1900. Verlag des Erdélyi Kárpát-Egyesület.

Magyar könyvtár. Szerk. Radó A. (Lampel; egy-egy szám 30 f.):

134. Sipulusz. Újabb humoreszkek.

135. Kazinczy F. Pályám emlékezete. (Szemelv.) Kiadta Balassa J.

136. Zöldi Márton. Színész-históriák.

137—139. Arany J. Buda Halála. Bevez. ellátta Moravcsik G.

140. Anatole France. Régi dolgok. Elbeszélések. Ford. Ambrus Z.

141. Poe. Rejtelmes történetek. 2. sor. Ford. Tolnai V.

142. Molière. A kényeskedők (Précieuses). Ford. Hevesi S.

143. Thury Z. Urak és parasztok. (Elbeszélések.)

144. Arany J. Vojtina ars poeticája. Bev. Kelemen B.

145. Tinódi vál. hist. énekei. Bev. Perényi A.

146. Jókai. A nagyenyedi két füzfa. Bev. Váró F.

147. Sz. Nogáll J. Mara és egyéb történetek.

TARTALOM.

Értekezések.

	Lap
<i>Arany János :</i>	Tallózás ... 17
<i>Ásbóth Oszkár :</i>	Kalangya ... 439
	Csín ... 481
<i>Bartha József :</i>	Az új nagy szótár terjedelme és feladata ... 345, 404
<i>Csapodi István dr. :</i>	Vörös és piros ... 201
	Í, ú, ü ... 399
	Azok a hosszú szavak ... 538
<i>Császár Elemér :</i>	Délibábos nyelvészet a XVI. században ... 408
<i>Csűrös Ferenc :</i>	Gyöngyösi és a Nyelvtörténeti szótár ... 350
<i>Fülöp Sándor :</i>	Aligha, alighanem ... 19
<i>Gombocz Zoltán :</i>	Sirály ... 68
<i>Jenő Sándor :</i>	Az utca magyarsága ... 453
<i>Joannovics György :</i>	Aligha, alighanem ... 253
	Orthologia ... 498, 547
<i>Kallós K. Zsigmond :</i>	Az <i>alig</i> mondati eredete ... 306
<i>Katona Lajos :</i>	Az Esperanto nevű világnyelvről ... 49
<i>Kiss Ernő :</i>	Gyöngyösi István nyelvéhez ... 310
<i>Kosztolányi Zoltán :</i>	A felelés módjairól a népnyelvben ... 541
<i>Korösi Sándor :</i>	Magyartalanságok ... 156, 300
<i>Kulcsár Endre :</i>	Magyar nyelvművészek ... 241, 385
<i>László Géza :</i>	A zilahvidéki nyelvjárás 56, 112, 184, 231, 250, 330, 374, 418, 471
<i>Maurer Mihály :</i>	A Marmelius-féle szójegyzék második példánya ... 110
<i>Melich János :</i>	Kalangya ... 395
	Lőcs ... 534
<i>Molecz Béla :</i>	Mondattani sajátosságok az Actio Curiosából ... 504
<i>Molnár János :</i>	Az igeekötők hibás szórendje ... 161
<i>Paál Sándor :</i>	Egy régi nyelvemlékünk ... 162
<i>Pethő Géza :</i>	Melák ... 444
<i>R. Prikel Marián :</i>	Teketória ... 104
	Arcél, személy ... 204
	Huszár ... 342
<i>Simonyi Zsigmond :</i>	Elévült hibák és látszólagos hibák ... 193, 292
	Kombináló szóalkotás ... 433
<i>Szilasi Móric :</i>	Török-magyar szóegyeztetések ... 45
<i>Szily Kálmán :</i>	Rés ... 15
	Csinja-binja ... 250
	Jós ... 289
<i>Szinek Izidor :</i>	Az <i>ysa</i> jelentése ... 103
<i>Tolnai Vilmos :</i>	Személynevek mint köznevek ... 1
	A régi magyar jogi nyelvből ... 153
<i>Tóth Béla :</i>	Magyarán ... 256
<i>Trencsény Károly :</i>	A német nyelvből meghonosult szólásmódok 10, 64, 106

	Lap
<i>Turzó Ferenc:</i>	A Nyitravidéki nyelvjárás ... 448, 491
<i>Vámbéry Armin:</i>	A dohány, a tőzsde és a tajtékpipa ... 537
<i>Vikár Béla:</i>	Regös ... 97
	Egy régi ráolvasás ... 208
<i>Zolnai Gyula:</i>	Fegyvernek ... 164
	Régi írásmód ... 501
	Gyep, gyepü ... 529

Irodalom.

A két Ludas Matyi. <i>Kiss Ernő</i> ...	23
Kisded szótár. <i>Csendes Aladár</i> ...	25
Szily Kálmán összegyűjtött dolgozatai. <i>Tolnai Vilmos</i> ...	70
A nem »teljes« Ballagi. <i>Kelemen (Wolff) Béla</i> ...	71
Új német-magyar szótár. <i>Simonyi Zsigmond. Balassa József</i> ...	115
Egy kis konkolyozás. <i>Molecz Béla</i> ...	117
Molnár Albert naplója. <i>Balassa József</i> ...	166
A Mondolat és Felelet új kiadása. <i>Tolnai Vilmos</i> ...	167
Szentírás. Kiadja az Izr. M. Irodalmi Társulat. I. k. A Tóra. <i>Sassi Nagy Lajos</i> ...	213
A Gyöngyösi latin-magyar szótártörredék. <i>Zolnai Gyula</i> ...	262
Szentírás. (Válasz). <i>Bánóczy József</i> ...	310
Tövisék és virágok. Élet. Elbeszélések, írta Jakab Ödön. <i>Csendes Aladár</i> ...	355
Kincs István. Magyar ég alatt. <i>Kiss Ernő</i> ...	455
Csűrös Ferenc. Magyar irodalmi és köznyelv. <i>Tolnai Vilmos</i> ...	505
A magyar szótárak címszójegyzéke. <i>Szily Kálmán</i> ...	551
Vutkovich Sándor. Magyartalanságok. <i>Tolnai Vilmos</i> ...	555
Könyvészet (a legtöbb számban).	

Nyelvújítási adatok.

Penge. <i>Simonyi Zsigmond. Nagyszigethi Kálmán.</i> ...	28, 124
Kunoss Endre szavai. <i>Sebestyén Ede</i> ...	28
Hadastyán. <i>Vutkovich Sándor</i> ...	124
Kelengye. <i>Tóth Béla. A szerkesztőség</i> ...	124
Kény és kéj. <i>Bán K. Aladár. A szerkesztőség</i> ...	125
Barcafalvi szőgyártásának első bírálata. <i>Tolnai Vilmos</i> ...	210
Jog. <i>Réthei Prikkell Marián</i> ...	556
Figyelem. <i>Zolnai Gyula</i> ...	557

Nyelvtörténeti adatok.

Szelestey Miklósné végrendelete 1558. <i>Zoltványi Irén</i> ...	21
---	----

A német-magyar szótárhoz.

Schilirrig. <i>Schulek Vilmos. Csapodi István. Bársony Gyula</i> ...	29, 328
Aufgezwirbeltes Schnurbärtchen. Es ist mir flau im Magen. Grün-schnabel. Fejére olvasni valakinek. Lehurrogni. <i>Székely Károly</i> ...	29
Belesül valamibe. Nyakába sózni. <i>Krausz Sámuel</i> ...	29
Abziehbilder. Bummler. Galgenfrist. Krähwinkel. Musse. Nachtspelunke. Schnörkelwesen. <i>Szigeti József, Frommer Rudolf</i> ...	79, 81
Spitzbube. Wischer. Zitzerlweise. <i>Szigeti József</i> ...	79
Ob gesprungen, ob gehupft. <i>Némedi Dezső</i> ...	80
Unberufen. <i>Bérczi Fülöp. Némedi Dezső</i> ...	80, 328
Das bitt ich mir aus. <i>Bérczi Fülöp</i> ...	80
Anstrich, Schlager. <i>Frommer Rudolf</i> ...	80
Vogelfrei. <i>Frommer Rudolf. Bálint Kelemen. Kropf Lajos</i> ...	80, 327, 412
Aprikose, Marille, Pfirsich. <i>Székely Károly</i> ...	80
Stammeln, stottern stb., dadog, hebeg, gagyog. <i>Csapodi István. Tolnai Vilmos. Balassa J.</i> ...	326, 410, 510

	Lap
Rohziegelbau. Ibolya. Viola. <i>Csapodi István</i>	326
Bubenstück. <i>Bálint Kelemen. Vésztői K. Julián. Kelemen Béla.</i>	
<i>A szerk.</i>	327, 411, 509
Sich zieren. <i>Bálint Kelemen</i>	327
Schnittling. <i>Czuczsa János</i>	328
Schmerzenskind. <i>Szerk. Vésztői K. Julián</i>	328, 411
Hexenschuss. <i>Ádám Imre. Tolnai Vilmos. A szerk.</i>	<u>411</u>
Sztrájk. <i>Legányi Gyula. A szerk. Kropf Lajos</i>	411, 509
Sicherheitsnadel. <i>Krausz Sámuel</i>	510
Katzentisch. Automobil. Kérdések. <i>A Szerkesztőség</i>	510

Nyelvművelés.

(Az egyes szókra vonatkozókat l. a szómutatóban.)

	Lap		Lap
Levél=lap; lap=oldal. <i>Frecskay</i>		Szóvá tenni. <i>Szinnyei József</i> ...	318
<i>János</i>	31	Verseghy a biblia nyelvéről.	
Ódik, ödik. <i>Joannovics György</i>	32	<i>Krausz Sámuel</i>	318
A Budapesti Szemle helyesírása.		Spanyol oldat. <i>Bálint Kelemen</i>	319
<i>Dorogsághy Dénesné</i>	81	Az újsághirdetések. <i>Lakatos</i>	
Hibás szórend. <i>Joannovics György</i>	82	<i>Vince</i>	319
A Köztelek mint Nyelvőr. <i>Balassa</i>		Az utcanévek írása. <i>Némédi</i>	
<i>József</i>	84	<i>Dezső, Vésztői K. Julián, Kar-</i>	
Lapszemle. <i>Antibarbarus</i>	84	<i>dos Albert, Schöffner Leó</i>	
Föltétlen (vak) engedelmesség.		321, 415, 515, 569	
<i>Papp Dániel</i>	125	-v á n, -v é n és -v a -v e. <i>Joan-</i>	
Isten vele. <i>Tolnai Vilmos, Czuczsa</i>		<i>novics György</i>	361
<i>János</i>	127, 320	Jánosretek. <i>Csapodi István</i>	362
Két hét előtt, két hét után. <i>Mol-</i>		A kuriális stílus. <i>Esti Ujság</i> ...	362
<i>nár János</i>	127	A Hétből. <i>Antibarbarus</i>	412
Szóalakok bősége. <i>Füredi Ignác</i>	128	Polgári árak. <i>Balassa József</i> ...	413
Mit adtak? <i>Zolnai Gyula</i>	129	Tájékoztató mutató. <i>Král Miklós</i>	413
Hieronimus. <i>Krausz Sámuel</i>	130	Egy új szórendi hiba. <i>Antibar-</i>	
Beccs családja. <i>Magyarország.</i>		<i>barus</i>	461
<i>Král Miklós</i>	130, 319	Egy ékes meghívó. <i>Földes Miklós</i>	461
Nemzeti hagyomány a rácbán.		Távhajtság. <i>Antibarbarus</i>	510
<i>Bálint Kelemen</i>	171	Magyartalanságok 1871-ben. <i>Ge-</i>	
Egy új szó. <i>Krasznai István</i>	172	<i>reblye</i>	511
Az idegen szók. <i>Bartha József</i>	172	Az utca magyarsága. <i>Csapodi</i>	
Tizenkét sor. <i>Tóth Béla, Simonyi</i>		<i>István</i>	513
<i>Zsigmond, Bartha József,</i>		Jól néz ki. <i>Melich János</i>	559
220, 271, 328		Siker, sikér. <i>Csapodi István</i>	559
Adj isten! Fogadj isten! <i>Bálint</i>		Szulamit. <i>Krausz Sámuel</i>	560
<i>Kelemen</i>	317	Ovodás. <i>Jenő Sándor</i>	560

Magyarázatok, helyreigazítások.

(Az egyes szókra vonatkozókat l. a szómutatóban.)

Két ritka szó. <i>Melich János</i> ...	34	A kuglizás műszavaihoz. <i>Jenő</i>	
Népetimológiák. <i>Maurer Mihály</i>	35	<i>Sándor</i>	134
Olyan a milyen. <i>Tóth Béla</i>	89	Gyurin bá. <i>Wasylkiewicz Vik-</i>	
A kutya a magyar szólásmódo-		<i>tor</i>	176
ban. <i>Ágai Adolf</i>	90	Üvöltetni kell a farkasokkal.	
Jogi műszók. <i>Pikler Gyula</i>	131	<i>Zolnai Gyula</i>	277
Ebet vernek előtte oroszlánnak.		A magyar tájszótár. <i>Q.</i>	277
<i>Kropf Lajos Bálint Kelemen</i>		Egy megkerült rag. <i>Gedai József</i>	322
132, 324		Veszt felszólító módja <i>Székelly</i>	
Visszaható igék. <i>Bartal Sarolta</i>	132	<i>Károly</i>	324

	Lap		Lap
A Gyöngyösi Glosszákhöz. <i>Zolnai Gyula</i> ...	364	Magyar szók szláv nyelvekben. <i>Simonyi Zsigmond</i> ...	515
Latin szók a nép ajkán. <i>Horváth Gyula, Bokor János</i> ...	368	A belcs olaszok. <i>Trencsény Károly</i> ...	560
Kártyműszók. <i>Horváth Gyula</i> ...	369	A viszonyító névmások hangsúlya. <i>Kicska Emil, Simonyi Zsigmond</i> ...	561
Vándor magyarok. <i>Székely Károly</i> ...	414	Kombináló szóalkotás. <i>Csapodi István</i> ...	562
Német jövevény. <i>Rechnitz Ignác</i> ...	414	A palóc uglya. <i>Ásbóth Oszkár</i> ...	563
Az utcanevek írása. <i>Némethi Dezső, Vésztői K. Julián, Kardos Albert, Schöffner Leó</i> ...	321, 415, 515, 569	Lappantyú. <i>Tolnai Vilmos</i> ...	566
Egy szólásról. <i>Királyi Dezső</i> ...	464	A -nitt rag használatához. <i>Wasylikiewicz Viktor</i> ...	567
Kútya-teremtette! Szállók az Úrnak. <i>Nagyszigethi Kálmán</i> ...	513, 514	Négy szóról. <i>Szokolay Hermin</i> ...	567

Kérdések és feleletek.

(Az egyes szókra vonatkozókat l. a szómutatóban.)

Az iskolai osztályzatok műszavai ...	135
Vasár- és ünnepnapokon? <i>A szerkesztőség</i> ...	277
Mutató-névmások és személyragos határozók ...	415
A tanítónők címzése. <i>Ilona néni, Szokolay Hermin, Földes Miklós, A szerkesztőség</i> ...	417, 518
Az Akadémiától jutalmazott pályamű. <i>Simonyi Zsigmond</i> ...	466
Kempelen Farkas. <i>Simonyi Zsigmond</i> ...	518
Mi a különbség a lélektani, logikai és nyelvtani alany és állítmány között? <i>Kalmár Elek</i> ...	569
Kétértelműség. <i>Antibarbarus</i> ...	571

Egyveleg.

»Szerkesztői üzenetek«. <i>A szerk.</i> ...	39
Zichy Jenő gróf ...	138
A francia helyesírás ellen. <i>Francisque Sarcey</i> ...	139
Múlt századi Nyelvőr. <i>Gyulai Agost</i> ...	181
Nyelvészeti vitatkozás. <i>Tanulók Lapja</i> ...	183
Szarvas Gábor, mint színműíró. <i>Kardos Albert</i> ...	230
Két emlék. <i>Simonyi Zsigmond</i> ...	231
Szarvas Gábor szobránál. <i>Sajó Sándor</i> ...	337
Szarvas Gábor szobra előtt. <i>Beöthy Zsolt</i> ...	340
Sutor usque crepidam. <i>Jókai Mór</i> ...	468
Kérdések a Nyr. olvasóihoz. <i>A szerkesztőség</i> ...	91, 468
Válaszok a szerkesztőség kérdéseire ...	37, 136, 278, 369, 572
Izenetek. Beérkezett kéziratok. Beküldött könyvek, minden számban.	

Népnyelvahagyományok.

	Lap		Lap
Nyelvsajátságok Abauj megyéből ...	421	Szólásmódok, hasonlatok ...	40, 93,
Diák nyelv ...	477	140, 188, 335, 374, 422, 519	
Családnevek ...	47, 336, 478, 525	Népmese ...	42, 418, 471, 479
Gúnynevek ...	191, 384, 525	Adomák ...	381, 423
Növény- és állatnevek ...	142, 479	Tájszók ...	46, 93, 184, 231, 280,
Helynevek ...	190, 336, 382, 432, 526	330, 333, 425, 523	
Táncnóták, kurjantások ...	380	Találós mesék ...	527
Átkozódások ...	190	Népdal ...	527
Közmondások ...	42, 141, 189, 331, 522		

FÖLDRAJZI MUTATÓ.

I. Nyugoti nyelvjárásterület. Sopron m. Dör 521; Vas m. Nádod 384, 479; Zala m. Zala-Sz.-Grót, Zala-Istvánd 523.

II. Dunántúli nyelvjárásterület. Somogy m. Ádánd 333; Kercseliget 190; Kapos-Mérő 191, 336; Kaposvár 522; Somogy-Endréd 521; Szill 191; Tolna m. Agárd 431; Bonyhád 431; Duna-Földvár 431; Öcsény 431; Szegszárd 429, 525; Veszprém m. Ajka 524; Salamon 525; Veszprém 42, 566; Győr m. 525; Győr 190; Győr vidéke 142; Komáron m. Guta 524; Zala m. Dörgicse, Sümeg 566.

III. Alföldi nyelvjárásterület. Baranya m. 425; Bánfa 191; Baranya-Ózd 192; Gödre-Szent-Márton 46, 191; Kapos-Szekeső 191; Magyar-Egregy 191; Tésenfa 191; Alföld 525; Pest m. Kecskemét 432; Csongrád m. 46; Mindszent 522; Csanád m. Makó 524.

IV. Duna-tiszai nyelvjárásterület. Pest m. Budapest 526; Bács-Bodrog m. Ada 335, 480; Baja 431, 477; Csongrád m. Csongrád 143; Tisza-Ujfalu 143; Bihar m. 93.

V. Északkeleti nyelvjárásterület. Szabolcs m. Abapuszta 423; Hajdu m. Hajdu-Nánás 190; Szatmár m. Diósd 374, 380; Krassó 431; Patóháza 42; Zilah 184, 231, 280, 330, 418, 471; Máramaros m. Máramaros-Sziget 431; Bereg m. Beregszász 422, 521.

VI. Királyhágóntúli nyelvjárásterület. Kolozs m. 527; Kalotaszeg 40, 425; Torda m. Torda-Szent-László 191.

VII. Északnyugati nyelvjárásterület. Zemplén m. Bicsé 526; Abauj m. Porró-Encs 421; Bars m. 524.

VIII. Székely nyelvjárásterület. Székelyföld 93; Maros-Torda m. Maros-szék 382; Udvarhely m. Erdővidék. Kis-Bacon 336; Csik m. Gyimes 142; Kézdi-Polyán 46; Csángó nyelvjárás. Moldva. Klézse 47, 527; Hertelendfalva 523.

SZÓMUTATÓ.

(Ebbe a szómutatóba nincsenek fölvéve a köv. cikkek szavai: A német nyelvből meghonosult szólások 13. Kisdud szótár 25. Gyöngyösi nyelvéhez 308, 350.)

Ajanca-szekér 87
 ajánl 133, 277,
 414, 566
 alig 306
 aligha, alighanem
 19, 177, 253,
 367
 alólirott 278
 angete-pankete
 179
 anglika 460
 angyal 443
 Antal, antalodik 1
 antalog 8
 arcél 204
 asszony 369
 átalag 8

Bába-bukra 144
 bábakenyér 316
 bakos 76, 123,
 368
 baltásság 178
 bána 76
 banda 208
 barkács 316
 barkó 315
 barombél-nézés
 291
 bárzsing 517
 baczos 460
 bekelet 323
 belcs 560
 bence 88, 133,
 226
 benfentes 277
 berbécs 84, 131
 beszerkesztetés
 170
 bezzeg 408
 bihor 202
 boldog 323
 bone 78

boncsok 78
 bordó 202
 bozonyos 78
 bőrjánoskodik 8
 bugyelláris 528
 bujás 33, 130
 buk 78
 bukos 459
 бүрү 133
Cikk 210
 cirnos 150
 copogás 316

Csajbók 150
 csempe-csemfe
 463
 csentli 135
 cserbasa 75
 csér 68
 cseri, cseri barát
 460
 csérta 68, 130
 csiholás 316
 csin 251, 481
 csinja-binja 250,
 481
 csörsz 218, 460
 csuforog 77

Dadog 410, 510
 debella 151
 déllel 78
 derékség 180
 dikhec, dikhenc
 90
 dob 148
 dobár 148
 dobasz 147
 dobos 148
 dobroc, döbröc
 152
 dobsa 148

dobzó 148
 dóci 134
 dohány 537
 domb 149
 dombéroz 148
 domború 149
 domó 148
 dorgálás 366
 dorgály 78
 dorozsba 460
 döblec 151
 döble-tök 152
 dölesszki 148
 dömösz-ke 150
 dömsi 150
 döndő 150
 dönt 433
 drágalmas 365
 dud 78
 dundi 150
 durvasz 79

Egyház 408
 éj-nap 219
 éjszaki fény 210
 ejtőzik 132, 323
 elhull 128
 előljáró 278
 elválík 365
 eredetek 175
 eset 364
 essez 414
 evet 555
 ezerlevelű-virág
 171

Fagy 315
 fajankó 2
 fakó-szekér 87
 fáradság 36
 fázik van 135
 féfekély 209

fegyvernek 164,
 219
 feszül 177
 figyelem 557
 folt-szerzés 170
 fóra, fóráztat 414,
 462
 főlcibikel 315
 főveg 37
 fruska 2
 fulánk 434
 fúr 433
 fülgomb(a) 459,
 567

Gabona 441
 galyos 315
 gángá 151
 gerencsfű 315
 gerényfű 315
 gerezd 409
 golyócska 459
 gorondi béka 269
 göbböd 316
 gödény 555
 göngyöl 133, 177
 gulásztra 288

Gyaláz 91
 gyalog 91
 gyép 529
 gyepű 466, 529
 gyertyapecsenye
 178, 277
 győzőtlen 268
 gyufa, gyujtó 572

Habos 29
 hadar 410
 hadastyán 124
 ha-is 515
 hajszőr 269
 hajtható 459

halhód-tők 170
 halvány 316, 366
 hangya 207, 443
 használ 195
 hatalom-tétel 316
 háragnol 437
 hazudság, hazugság 573
 hebeg 410, 510
 heremonia 368
 herkentyű 518
 herköpáter 464
 hintó 86
 hiszen 192
 hivatal 34
 hólyagos 29
 hordó-csín 252
 hosszadalmas 437
 huja 135, 415
 hujáz 369
 húsit, húsvét 408
 huszár 342, 413
 hűlés 268

Idejénkor 316
 igazánkodik 569
 ige 209
 igen 541
 ihlett állapot 227
 innettőn 268
 is 416, 515
 isa 103
 islóg 318
 istár 316
 István, Istók 1

Jakabol 2
 jánosretek 362
 javas 174
 jelentékeny 319
 jelentős 172, 319
 jog 556
 joh, jonhó 291
 jós, javas 289
 jószág-gyujtás 315
 júdaskodik 6

Kabola-vezér 121
 Kacadónia-kő 268
 kádás 219
 kákics 171
 kákós 171
 kaland 399
 kalandos 35
 kalangya 395, 439
 kaloda 442
 kanyogat 316
 karcos 77

karmazsin 202
 karmin 202
 kaszabörtön 276
 kaszatömlőc 229, 275, 367
 katicáskodik 5
 kelengye 124, 399
 kény, kéj 125
 kepe 397
 képz 316, 515
 keresztyén 409
 kétszem 369
 kész, készen 547, 574 296
 kifogás 155
 kikelet 323
 kinéz 195, 558
 kismiska 3
 kiút 30
 kivesz 547
 kivész 463
 kocsi 85
 kókó 325, 566
 kokonya 175
 koleda 399
 korkován-bor 567
 kornéj 170
 korozik 315
 korsócska 460
 kósta 517
 kosztos 517
 kotla 573
 kótyavetyés 321
 köcsög 515
 könyvtárnok 183
 kötél 153
 közelet 269
 kruspán 316
 kuc kerekedjék 229
 kuka 4, 326, 366
 kukó 175
 kupéta 573
 kutall 316
 kutya 90
 kutyaagol 437
 kutya-teremtette 513
 külföldi 268

Lacapacárez 569
 lackó 7
 lajeszik 2
 lap, lapi 31
 lappantyu 566
 lant, lantol 176
 lăsponya 442
 látványosság 177, 276
 lázár 2

legyen 365
 lehurrog 29
 lék 528
 léptem napja 324
 levél 31
 lila 202
 linia 268
 lipityánka 464, 567
 lőcs 534
 lőrinc 7
 lőtávol 35
 lukuna 517

Maga 220
 magyarul 256
 magyarít 91
 magyarmiskásan 4
 mahomed 4
 málonfekő 270
 marci 8
 masánckialma 89
 mátézik 2
 mázás-szekér, máza, 87, 131
 megdögösül 460
 meg-ferulázta 460
 meghúsit 268
 meglep 460
 méhszüret 317
 mēlák 324, 415, 444
 menykővihál? 269
 metsz 194
 mink 135
 mint amilyen 89
 miskárol 2
 mondvacsínált 278
 mont, montliszt 218, 276, 460
 morotva 367
 műszerszám 460

Nadály 555
 nádér 171
 nagyasszony 519
 naspolya 442
 néző 291

Nyargal 434
 nyomó-rúd 171
 nyugalmatlan 122
 nyúlborso 316

Olvas 435
 oldal 31
 orca 207
 oroz 174
 orvos 174
 ostadium 88
 ószeres 321
 ovodász 560

Öböl 434
 öklík 516
 önt 433
 őrpata 470
 őrv 174
 ösztön 253
 ött, önt 516

Palya 369
 paprika jancsi 5
 pásztosodás 29
 parás-borsó 316
 pásztorma 122
 patok 112
 pecsenye 396
 penge 28, 124
 perész 62
 pete 8
 pikula 517
 piros 201
 pityi palkó 3
 pocak 516
 porhanyó 435
 poszpászt 277
 posztó-szél 169
 pösze 410
 pöttön 151
 pöttye, püttye 563
 prézsmutál 434
 pudvás 435
 pugyilár 528
 púp denevér 270

Rác 171
 redes 29
 redves 435
 regős 97
 rejt 100
 rekken 101
 rés 15
 retesz 268
 retke 35
 réül 101
 révület 101, 227
 rézső 17
 rögtön 101
 röstök 122
 rözse 16
 rohadts sarok 134, 277

- rózsza-pogácsa 316
 rovanec 37

Samu nadrágja 5
 sanda 208
 sárcipő 172
 sarok 269
 sartaneus 88
 selypít 410
 siker, sikér 465,
 559, 567
 sikolya 437
 simfel 463
 simonbíró 5
 sirály 68, 130
 spanyol-oldat 319
 spicli 178
 sok 390
 sordé 316
 sorpog 316
 sőmörögözött 268
 sullysas 76
 süge 123
 süllőkodik 122

Szabadkozók 228
 szablya 318
 szabódik 228
 szád 209
 szájbéka 170
 szák 316

 szálkék 209, 567
 számár 87, 131,
 567
 szamaragol 437
 szár 459
 szavatos 563
 szecskevész 77
 szekércsín 252
 szélpál 8
 széltelen 315
 személy 204
 széntartó 170
 szerszám 460
 szerviánka 464,
 567
 szevedez 317
 szíhátú 317
 szikacs 317
 szívedez 169
 szívesség 79
 szökevész 78
 sztrájk 411, 509
 szugolya 563
 szulák 434
 szúnyog 397
 szurmos 112

Tajtékpipa 537
 talapzat 435
 tálac 317
 talpas 316

 táltos 317
 tapp 573
 tárgy 253
 tartalom 316
 táskásodik 171
 távhajtás 510
 tegez 34
 teketória 104
 telekes 122, 413
 tetsz- 194
 tetszín 123
 tévehezik 125
 tobzódik 148
 tomb 145
 tombác 145
 tombár 151
 tompa 150
 tompor 145
 top, topa 145, 150
 153
 torza-borza 151
 tömb 151
 tömérdek 151
 tömkeleg, tömpe-
 leg 152
 tömöröcsök 151
 tömpe 150
 tömör 151, 325
 tömzsök 150
 töpsi 150
 tündelevény 144
 tőzsdé 537

Uglya 434, 563
 úkor 277, 325
 uracska 268
 urus 174
 úrvár 366
 azovál 368

Ürügy 174

Válasz-levél 170
 válút 30
 vasfegyelem 125
 vendégcipő 172
 vész, veszik 416
 vesz 324
 vetőzés 364
 világbenice 5
 vizsga 416
 vonál 121
 vörös 201

Zalog 269
 zálogít 364
 zizetel 122
 zúg, szug 435
 zugoly, szugoly,
 szugolya 434
 zuhatar 123

Zsémb 463, 516
 Zsufa 239

TÁRGYMUTATÓ.

Accusativus cum inf. 246

alaki jelentéstan: denom. -s képző
jelentése 33, visszaható igék 32,
fázik van 135

alany; általános a.: 113, 246, 504;
lélektani, logikai, nyelvtani a.: 569
állítmány névszó egyeztetése 113, lé-
lektani, logikai, nyelvtani állít-
mány 569

analógia 193, 437

anyagi jelentéstan: személynevek mint
köznevek 1

Birtokos személyragozás 39, 492

Chromotaxia 201

Denominalis névszóképzés: denom.
-ség 36; —i 515; denom. -s, *regős*
100; -nok, 183; diminutív -c 152;
-ka, -ke 494

deverbális szóképzés: deverb. -at 206,
-vány, -vény, *halvány* 367. deverb.
-ség, fáradtság 36

diftongusok 448

Esperantó világnyelv 49

elévült hibák, látszólagos hibák 193,
498, 547

Felelés módjai 541

Hangátvetés 397, 443, 451

hang elveszés: szókezdő -z elveszése:
ászló, álog, Obor: Zoborhegy 450,
uglya 565; szókezdő -v elveszése
322; szóközépén: -h, *tokonya: tu-
nya, szomjúhoz: szomjaz* 292;
-l elveszése potlónyujtással 449;
szóvégi -k elveszése 69; szóvégi -l;
orca, hangya, sanda, banda 207

hanghasonulás 322

hangrendi párhuzam 149, hangr. asz-
szimiláció: *tyűkörü madár: tyűk-*

*ölő m., szavanyú: szivanó: szén-
vonó; disszimilatio: Nyitrá-ré,
csatáré* 448; *hërka: harkály, olyën:
olyan, kalëp: kalap* 449

hangsúly 113, 561, 573

hangtörvények 436

határozók; személyragos hat. 415,
loc. -t 206; -ól, -öl 204, 322; *szer*
492; helyhat. -ra, -re; *tól- től* rag-
gal 113, 466; módhat. -ként 113;
nott, -ni 492

határozószó 306; ige hat. alig, alig-
hanem 253, 367

helyesírás 36, 501; a Budapesti
Szemle helyesírása 81; francia he-
lyesírás 139

hiányos mondat 504

humor 1

Idegen hatás: *kell, hogy* 114; *mit*
adtak 129; idegenszerűségek 17,
547, 574; *jól néz ki* 558

idegen szók 172, 220; latin szók a
nép ajkán 368

igeidők: *írni fog, írni fogott* 370, 505

igeképzés: 1. deverbális igék, gyako-
ritó -ál, -él 494; mozzanatos k. -ít
494; inchoatív -k, *buk-kan, rek-ken*
101; visszaható k. 32, 132, 228;
2. denominális igeképzés -ít, *ma-
gyarít* 91; denom. -l, *regél, regél*
100; idegen igék magyarosító kép-
zővel: -ál, *lamentál, diskurál* 369

igekötők használata 294

igemódok: felszólító mód: *vesz-cse,
closz-csa* 324; *tanítjjon, ne ordítj*
493; igemódok használata 303

igenév: főnévi igenév -nya, -nye 263,
493; főnévi igenév mint tárgy:
nagyon szeretem pipálni 113; ha-
tározói igenév 247, 361, 391

igenlés módjai 541

igeragozás: ikés igék 194, 416, 493

irodalmi és köznyelv 506

Járárlék-hangok; anorganikus magánhangzók 344, 451; anorg. -v, *példávvul, franciávvul* 322

jelentéstan felosztása 57. megszorítása 58, általánosítás 59; 1. anyagi j., alaki j.

jelentés-változások; átviteles j. 60, 253; viszonyos j.: melléknév főnévül: *dógos, béres, léha* 62; névszósított igealakok 63; jel. elhomályosulása és kiveszése 61; személynév mint köznévi 1

jelző 247, 271; birtokos j. 391

jövevény szók, 1. idegen sz.

Kombináló szóalkotás 205, 423, 562, 563

kötőszók: *ysa: enim* 103; *nemhogy* 304, *anélkül-hogy* 304, *ha-is* 515, *olyan, mint amilyen* 89

kurialis stílus 362

Magánhangzók; hosszúság és rövidség 278, 369, 400, 421

magánhangzók változása: zártság: $a > o$, $e > ü$, $é > é$, 449; $ej > é$ 101, szövégi -*ü*, -*ü* $>$ -*ó*, -*ó* 448;

nyíltság: $o > é$, $ö > é$, $i > é$ 449

mássalhangzók: laryngalis -*h* 329, palatális hangok artikulációja 443

mássalhangzóváltozások: asszimiláció; *mérrak, ül legyen, gyalló* 450, *petlőleum* 421; foghangok jésülése 451; $d > gy$, $ny > n$ 396; $l > v$ *lévkem: lellem* 450, $l > r$ 152, $t > d$ 147, $p > m$ 146, $b > v$ ivo-
lya; $sz > c$ *comóca: számóca*

mondattan 294

műszók; jogi műszók 131, iskolai osztályzatok műszavai 135

Németességek 17, 106

neológia 210, Kunoss Endre szavai 28
népetimológia 35, 62, 75, 277, 318, 342
névmások 63; személyes névmás *mink*

135; mutató névmás 415; vonat-

kozó névm. 391

névragozás 204, 206

névszóképzés, 1. denominális n., deverbális n.

Ortológia 493, 547

Összetétel, szóösszetétel 102, 206; *csinja-binja* 250; *mondvacsindált* 278, hibás szóösszetétel: *kiút, válút* 30; németes összetétel 117, 538

összetett mondat 248; mellérendelt mondatok 114; *ugy-mint: is-is* 156, 295; alárendelt m. 114. 369; függő beszéd 300; időhat. m. 304, föltételes mellékm. 249; megengedő m. 304, *ha mindjárt* 295; hasonlító m. 300; okhat. m. *hogy* kötőszóval 494

Rokonértelmű szók 236, 280, *vörös és piros* 201; *dadogás* szinonimái 326; *ibolya, viola* 327

Személynevek haszn. 1

szövegyezések, véletlen sz.: 568

szólások: *követ ír: fúj* 121, *szüllok az urnak, kutyateremtette* 513; meghonosult sz. a németből 9, 64, 106, 195, 547; a régi magyar jogi nyelvből 153

szórend 254; kirekesztő és összefoglaló szórend 162; szórendi vétségek 82, 119, 161, 358; az *is* szórendje 416, 461

szótő 208

Tagadás 19, 36

tárgy használata 504; tárgyas igeragozás haszn. 294, 494

többes szám idegenszerű használata 118

Utcanevek 321, 415, 515, 569

